

11/13/80

1683 (2nd) 2/12/80

Dear Mr. [unclear] with [unclear]
[unclear] [unclear] [unclear] [unclear] [unclear]

Vol. I

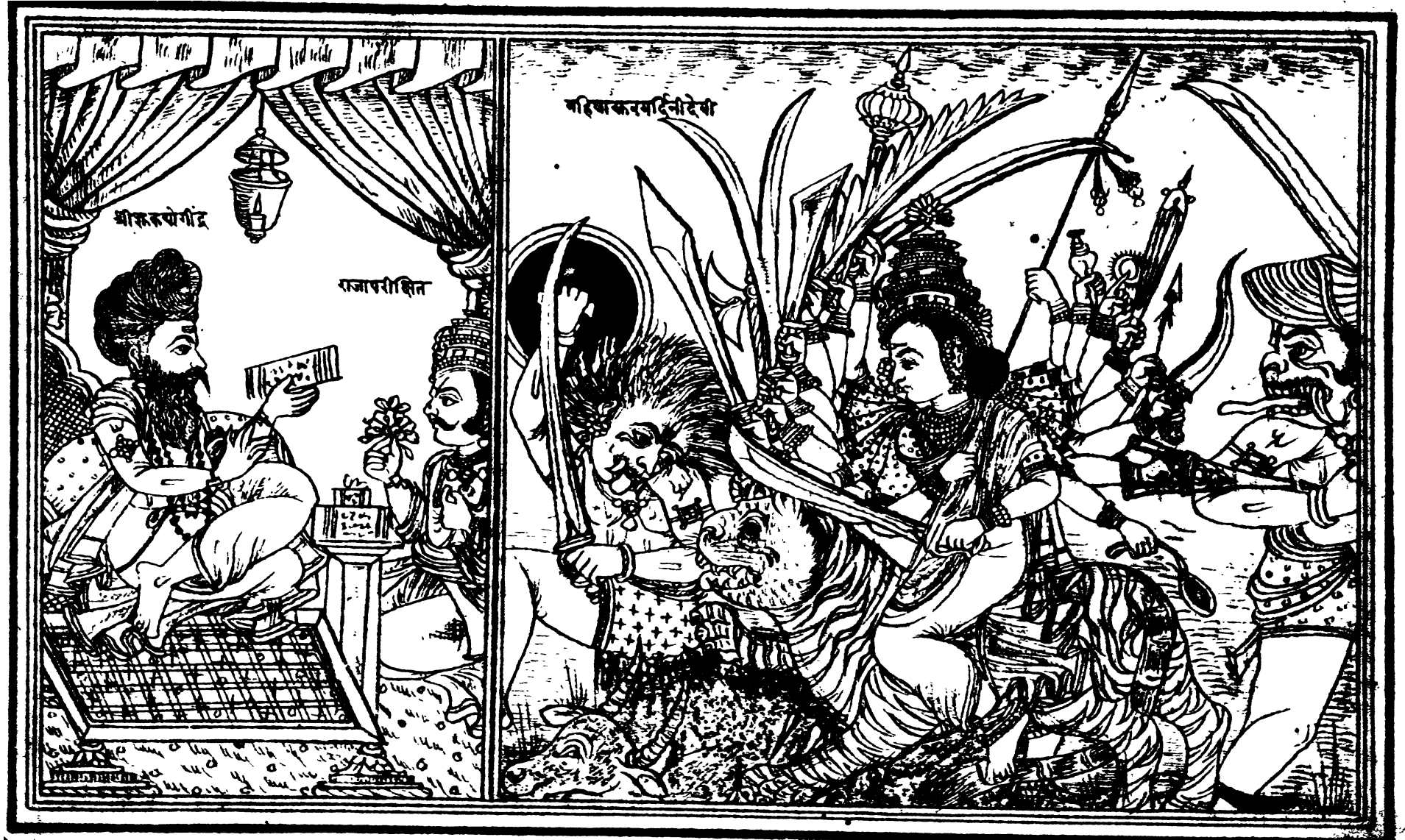
S/O

294.5925

P 9.852

:V.1

51m.c.s.c.920

॥ अथ श्रीमद्देवीभागवतप्रथमस्कंधप्रारंभः ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीदक्षिणामूर्तिगुरुभ्यांनमः ॥ मतौयातिष्ठंतीभवंतिचमतेरंतरतरानर्किचिज्जामातिरम्या
मतिर्यामविषयं ॥ मतिर्यस्यादेहः स्वयमपिमतिंप्रेरयतियानमोहल्लेखायैसकलनिगमोत्तंसमणये ॥ १ ॥ तरुणेंदुमौलिकरु
णीमरुणांकरुणारसेनपरिपूर्णा ॥ वंदेसमंदहसितांबकुशपाशौवराभयेदधतीं ॥ २ ॥ नमःश्रीशंकराचार्यपादाब्जायो
पकारिणे ॥ यस्यप्रत्युपकारायनमइत्येवकेवलं ॥ ३ ॥ श्रीमल्लक्ष्मवतींलक्ष्मीमातरंदेशिकोत्तमां ॥ पितरंरंगनाथास्य
देशिकोत्तममाश्रये ॥ ४ ॥ काशीनाथंगुरुंनत्वाश्रीधरस्यंगुरुंतथा ॥ अन्येचसंतिगुरवस्तान्सर्वानभिवंद्यच ५ रत्नजी
प्रेरितेनैवपुराणान्यवलोक्यच ॥ शैवोपनामकेनैवनीलकंठेनकेनचित् ॥ ६ ॥ देवीभागवतस्यास्यव्याख्यानराहित
स्यच ॥ व्याख्यानंक्रियतेसम्यक्तिलकाख्यमहत्तरं ॥ ७ ॥ तत्रतावत्पुराणेषुभागवतद्वयंप्रसिद्धमेकंमहापुराणांतर्ग
तमपरमुपपुराणांतर्गतं लोकेष्युपलंभोद्वयोर्देवीभागवतनाम्नाविष्णुभागवतनाम्नाचास्त्येव तत्रैकंमहापुराणां
तर्गतमन्यदुपुराणांतर्गतमित्यापिनिर्विवादमेव तथापिकिंदेवीभागवतंमहापुराणमन्यदुपपुराणमथवाविष्णुभागवतं
महापुराणमन्यदुपपुराणमितिसंशये केचिद्विष्णुभागवतमेवमहापुराणमिति वदंति केचिद्देवीभागवतमेवमहापुरा
णमिति वदंति तत्रप्रथमपक्षैकदेशिनःकेचिदुपपुराणेषुद्वितीयंभागवतंनास्त्येवमहापुराणेष्वेवैकंभागवतंप्रसिद्धं तच्च
विष्णुभागवतमेवनदेवीभागवतं देवीभागवतंतुनिर्मूलमेवेतिवदंति द्वितीयपक्षैकदेशिनोपिविष्णुभागवतंवोपदेवक
तमिति वदंति वस्तुतस्तूभयोरपिपुराणयोःपुराणमतभेदेनमहापुराणत्वमुपपुराणत्वंच ननुमहापुराणेष्वेवैकंभा
गवतंप्रसिद्धं नतूपपुराणेषुद्वितीयमस्तीति चेन्न कूर्मगरुडपाद्मादिषुउपपुराणेषुद्वितीयस्यस्पष्टपरिगणनात् तथा
हिहेमाद्रौदानप्रस्तावेकूर्मपुराणेअष्टादशपुराणान्युक्ता अन्यान्युपपुराणानिमुनिभिःकथितानितु ॥ आद्यंसनत्कुमारो
कंनारसिंहमतःपरमित्यादि ॥ पराशरोक्तंप्रवरंतथाभागवताब्दयमिति ॥ तथागारुडेतत्वरहस्येद्वितीयंशोधर्मकांडेप्र

यमाध्याये प्रथमतो महापुराणानां सात्विकादिभेदेन विभागमुक्त्वा लघुपुराणानां सात्विकादिभेदेन विभागप्रदर्शनपरेऽग्रं
 थेष्युक्तं पुराणं भागवतं दौर्गन्धिप्रोक्तं तथैव च ॥ पाशुपत्यैरेणुकंच भैरवं च तथैव चेति ॥ तथा तत्पूर्वमपि विष्णुधर्मोत्तरं
 चैव तत्र भागवतं तथेति ॥ तत्रं भागवतं तथेति पाठे पितं त्रंशास्त्रमित्यर्थः तद्विशेषणेन चोत्तमत्वं सूचितं तथा पाद्मेशकु
 नपरीक्षायां ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च मार्तिण्डनारदेरितमित्यादि ॥ तथैव गदितं रामपुराणं कापिलं तथा ॥ वाराहं ब्रह्मवैवर्ते
 शकुनेषु प्रशस्यते ॥ शैवं भागवतं दौर्गन्धिं विप्योत्तरमेव चेति ॥ तथा पाद्मे भागवतमाहात्म्ये एकोनविंशोऽध्याये उपपुराणे
 षु शैवमादिपुराणं च देवीभागवतं तथेति तथामधुसूदनसरस्वतीकृतसर्वशास्त्रार्थसंग्रहेऽप्युपपुराणमध्ये भागवतं परिग
 णितं नागोजीभिर्वादिभिश्च धर्मशास्त्रग्रंथेषु एव मन्यैरपि निबन्धकारैरिति ननु देवीभागवतस्य तत्र भागवतं पुण्यं पंच
 मं वेदसंमितं ॥ इति प्रथमाध्यायस्थस्ववचनेनाष्टादश महापुराणेषु पंचममिदं पुराणमिति स्वस्य महापुराणत्वं बोधयतः
 कथमन्यपुराणमुपपुराणत्वं बोधयेन्न ह्येवं क्वचित् दृष्टचरमिति चेन्न नारदीयशिववायव्यादित्यपुराणानां स्वमुखेनान्यमु
 खेन वामहापुराणत्वेन ज्ञायमानानामन्यपुराणैरुपपुराणत्वस्य व्यवस्थापनात् पुराणमतभेदेनैकस्यापि पुराणस्य
 महापुराणत्वोपपुराणत्वसिद्ध्या तद्विरोधाभावात् पुराणभेदेन मतभेदस्तु बहुशः प्रसिद्धः वैष्णवपुराणेषु सात्विकत्वं
 शैवपुराणेषु तामसत्वं वैष्णवपुराणमतेन शैवपुराणेषु सात्विकत्वं वैष्णवपुराणेषु तामसत्वं दशशैवपुराणानि सात्विकानि
 विदुर्बुधाः ॥ तामसानि च चत्वारि वैष्णवानि प्रचक्षते ॥ इति स्कांदे शैवपुराणमतेनेत्येवं प्रकरेणेति तथा हि नारदीयस्य
 पुराणस्य स्वांतर्गतमहापुराणग्रंथसूच्या स्वमुखेनैव स्वात्मनो महापुराणत्वं बोधयतः ॥ मध्यं भद्रयं चैव ब्रत्रयं च तुष्टयं
 ॥ आलिंपाग्नीपुराणानि कूस्कं गारुडमेव च ॥ इति वचनेन वक्ष्यमाणमुद्गलपुराणवचनेन च महापुराणबहिर्भूतत्वं बोध्यते
 आलिंपाग्नीत्यत्राशब्देनादित्यपुराणं तथा शैवपुराणस्य स्वमुखेन स्वस्य महापुराणत्वं बोधयतो मध्यं भद्रयमित्येव वचनं

तद्वहिर्भूतत्वं बोधयति ननु वायव्यं पुराणमेव शैवं शिवप्रतिपादकत्वात्तस्यैव चतुष्टयपदेन संग्रहात्तदुदाहरणं न संभ-
वतीति चेन्न मुद्गलपुराणे ब्राह्मं च वैष्णवं पाद्मं शैवं भागवतं तथा ॥ भविष्यं ब्रह्म वैवर्तं मार्कंडेयं च वामनं ॥ आग्नेयं वायवं मा-
त्स्यमिति वचनेन शैववायव्यपुराणयोः परस्परं पृथक्त्वेन परिगणनात् तथा वायव्यपुराणस्यैव वचनेन स्वस्य महा-
पुराणत्वं बोधयतो वक्ष्यमाणं शैवपुराणवचनं महापुराणबहिर्भूतत्वं बोधयति तथादित्यपुराणस्याप्यालिं पाग्निपुराणानी-
ति क्वचित्पुराणसंमतपाठेन महापुराणत्वं अनापलिंगकूस्कारस्यमिति क्वचित्पुराणसंमतपाठेन महापुराणबहिर्भूतत्वं य-
था चैतेषां चतुर्णां क्वचित्पुराणेषु महापुराणत्वेन क्वचिच्चोपपुराणत्वेन ग्रहणं तथा देवीभागवतस्यापि भविष्यतीति कोविरो-
धः मतभेदेनोभयोरपि वचनयोः प्रमाणत्वात् ननु अन्यान्युपपुराणानि मुनिभिः कथितानि त्वित्यादिवचनैरुपपुराणानि
व्यासान्यमुनिकृतान्येव संति देवीभागवतं तु व्यासकृतमेवेति तस्य कथमुपपुराणेष्वंतर्भाव इति चेन्न नारदशैववायव्या-
दित्यपुराणेषु व्यासकृतत्वेऽपि कस्यचित्पुराणमते उपपुराणत्वदर्शनात्तादृशनियमस्यास्वीकारात् प्रायशस्तथासत्त्वाभि-
प्रायेण तु तद्वचनं इत्थं भागवतद्वयस्य महापुराणमध्ये उपपुराणमध्ये च सत्त्वासिद्धौ कस्यपुराणस्य मते किं भागवतं महा-
पुराणांतर्गतमिति चेदुच्यते शैवपुराणमते मात्स्यपुराणमते च देवीभागवतमेव महापुराणमिति तथा हि शैवपुराणे उत्त-
रखंडे मध्यमेश्वरमाहात्म्ये शिवाल्लब्धवरेण व्यासेन महापुराणानि प्रणीतानीत्युक्त्यनंतरं तेषां नामान्यष्टादशोक्ता तेषां यो-
गरूढानां नाम्नां निर्वचनं तत्रैव कृतं तद्यथा यत्र वक्ता स्वयंतं देवब्रह्मासाक्षाच्चतुर्मुखः ॥ तस्माद्ब्राह्मं समाख्यातं पुराणं प्रथमं
मुनोऽतं दे इति मुनिसंबोधनं ॥ पद्मकल्पस्य माहात्म्यं तत्र यस्मादुदाहृतं ॥ तस्मात्पाद्मं समाख्यातं पुराणं च द्वितीयकं ॥ परा-
शरकृतं यत्तु पुराणं विष्णुबोधकं ॥ तदेव व्यासकथितं पुत्रपित्रोरभेदतः ॥ यत्र पूर्वोत्तरे खंडे शिवस्य चरितं बहु ॥ शैवमेतत्पुरा-
णं हि पुराणज्ञावदंति च ॥ भगवत्याश्च दुर्गायाश्च रितं यत्र विद्यते ॥ तत्तु भागवतं प्रोक्तं न तु देवीपुराणकं ॥ नारदोक्तं पुराणं तु

दे.भा.प्र.

॥२॥

नारदीयंप्रचक्षते॥यत्रवक्ताभवत्तंडेमार्कंडेयोमहामुनिः॥ मार्कंडेयपुराणंहितदाख्यातंचसप्तमं ॥ अग्नियोगात्तदाग्नेयंभ
विष्योक्तेर्भविष्यकं॥ विवर्तना ब्रह्मणस्तुब्रह्मवैवर्तमुच्यते ॥ लिंगस्यचरितोक्तत्वात्पुराणंलिंगमुच्यते॥ वराहस्यचवा
राहंपुराणंद्वादशंमुने॥यत्रस्कंदःस्वयंश्रोतावक्तासाक्षन्महेश्वरः॥तत्तुस्कांदंसमाख्यातंवामनस्यतुवामनं॥कौर्मकूर्मस्य
चरितंमात्स्यंमत्स्यस्यकीर्तितं॥गरुडस्तुस्वयंवक्तायत्तद्गारुडसंज्ञकं॥ ब्रह्मांडचरितोक्तत्वाद्ब्रह्मांडंपरिकीर्तितमिति॥अ
त्रक्वचिद्वक्तृसंबंधः क्वचिच्छ्रोतृसंबंधः क्वचित्प्रतिपाद्यमुख्यदेवताचरितसंबंधःप्रवृत्तिनिमित्तमितिस्पष्टमेवदर्शितं त
त्रभागवतनाम्नोर्निर्वचनवाक्यमेतत् भगवत्याश्चदुर्गायाश्चरितंयत्रविद्यते तत्तुभागवतंप्रोक्तंनतुदेवीपुराणकमिति
अनेनचवाक्येनभगवत्याइदंभागवतमितिव्युत्पत्त्याग्रंथप्रतिपाद्यमुख्यदेवताचरितसंबंधः प्रवृत्तिनिमित्तमितिस्पष्टमे
वदर्शितं कासाभगवतीत्यपेक्षायामाह दुर्गायाइति तत्तुभागवतंतुशब्दोनिश्चयार्थकः तदेवभागवतपदवाच्यंप्रोक्तमि
त्यर्थः नतुपुराणांतरमतप्राप्तंविष्णुभागवतंमहापुराणांतर्गतंभागवतमित्यर्थइति शैवपुराणेनस्वमतंप्रदर्शितंकश्चि
देतत्पुराणांतरमतेनोपपुराणंजानीयात्तत्राह नतुदेवीपुराणकमिति पुराणकमित्यत्रकप्रत्ययोल्पार्थकः अल्पेइ
तिसूत्रात्पुराणकमल्पंपुराणमितियावत् देव्याःपुराणकंदेवीपुराणकं यदिदमुक्तंतद्देव्याउपपुराणंनैवास्तीत्यर्थः अ
नेनचवाक्येनान्यस्यमहापुराणत्वनिषेधेनस्वाभिप्रेतस्यचउपपुराणत्वनिषेधेनश्रीमद्देवीभागवतस्यैवमहापुराणत्वं
बोधयतिव्यासःमुख्यत्वेनभगवतीचरितप्रतिपादकस्यमहापुराणमध्येकस्यचित्पुराणस्यान्यस्याभावात् ननुनार
दादिपुराणवचनबलाद्विष्णुभागवतस्यमहापुराणांतर्गतत्वेनिर्विघ्नंनिश्चिते तद्वलाद्भागवतद्वयस्यमतभेदेनमहापुरा
णत्वकल्पनापेक्षयायत्किंचिद्भगवतीचरितस्यास्मिन्वचनेग्रहणेनानेनवचनेनविष्णुभागवतनाम्नएवनिरुक्तिः कृते
तिकुतो नकल्प्यते वर्ततेचतत्रविष्णुभागवतेदशमस्कंधेकिंचिद्विध्यवासिन्याश्चरितमितिचेन्न तथासतिमुनेर्विष्णुभाग

टी.अ.

१

॥२॥

वतविषयएवतात्पर्यसत्वेभगवतइदंभागवतमित्येवव्युत्पत्तिकुर्यान्नाहिकेताचेन्मुनेःशिरसिभारःस्थापितोयत्स्वाभिप्रे
 तांयुक्तियुक्तांनिरुक्तित्यत्कानिप्रयोजनोऽनभिप्रेतांनिरुक्तिकरोति किंच सर्वत्रैतद्वचनप्रकरणे यत्रपूर्वोत्तरेखंडेशिव
 स्यचरितंबहु ॥ शैवमेतत्पुराणंहिपुराणज्ञावदंतिचेतिवचनैर्बहुचरितमुस्यचरितसंबंधरूपप्रवृत्तिनिमित्तस्यैवाभिप्रेत
 त्वंमुनेरवसीयते मतभेदेनपुराणभेदकल्पनातुनात्रैव नवीनास्ति पूर्वोक्तयुक्त्या नारदशैववायव्यादित्यपूराणेष्वन्यत्रा
 पिसत्वात् अस्तुवागौरवंनहितद्वायात्मुनेस्तात्पर्यमन्यथाकर्तुंकश्चिदीष्टे तस्मात्पूर्वोक्ततात्पर्यविहायान्यतात्पर्येणा
 न्यार्थकरणंमहासाहसमेव ननुलक्षणवाक्यमेतत् ततश्चदुर्गाचरितंयत्रवर्ततेतद्भागवतमित्यर्थः तच्चनदेवीभागवतं
 भवितुमर्हति तस्यतल्लक्षणलक्ष्यत्वेनतुदेवीपुराणकमितिनिषेधविषयत्वेननिषेधविध्योःसमानविषयत्वापत्तेः किंतुवि
 ण्णुभागवतमेव ननुतथाप्येतल्लक्षणमन्यपुराणेष्वतिप्रसक्तमितिचेन्न यथावृत्रासुरवधलक्षणमन्यपुराणेषुप्रसक्तम
 पियथालक्षणत्वेनगृहीतं तद्वदत्रापिसत्वादितिचेन्न पूर्वोक्तनिरुक्तिवचनप्रकरणस्थत्वविरोधात् किंच लक्षणवाक्य
 मेतदितिपक्षेप्येतस्यलक्षणस्यमहापुराणोद्देशेनैवसत्वादुपपुराणेष्वस्यप्रसक्त्यभावाद्देवीपुराणकालिकापुराणयोरुप
 पुराणत्वस्यनिश्चितत्वात्तत्रैतल्लक्षणस्यप्रसक्तिरेवनास्तीतिनतुदेवीपुराणकमितिनिषेधोव्यर्थएवस्यात् तस्मादेतद्व
 चनस्यपूर्वोक्तएवार्थः किंचलक्षणवाक्यमेतदितिपक्षेयत्किंचिच्चरितंगृह्यतेउतयावच्चरितं यत्किंचिच्चरितस्यसर्वम
 हापुराणेषुसत्वाद्देवीपुराणमात्रनिषेधेनननिर्वाहः तस्माद्देवीपुराणस्यैवनिषेधस्वारस्याद्यावच्चरितंमुख्यत्वेनभगव
 तीचरितमेवग्राह्यं तदातवनाभीष्टार्थसिद्धिः मुख्यत्वेनविष्णुभागवतेदुर्गाचरितस्याभावान्ममैवत्वभीष्टार्थसिद्धिः
 निषेधविध्योःसमानविषयकत्वरूपंदूषणंतुनैवसंभवति प्रकरणबलात्तात्पर्येनिश्चितेताद्विषयविहायैवनिषेधप्रवृत्तेः वृ
 त्रासुरवधोपेतत्वलक्षणंतु गायत्र्यारंभविशिष्टमिति नतदतिप्रसक्तंतस्मात्पूर्वोक्तएवतद्वचनार्थइतितद्वचनाद्देवीभागव

दे.भा.प्र.

॥३॥

तं महापुराणं न तु विष्णुभागवतमिति शिवपुराणमतं अत्र च नियमद्वयस्य पूर्वोक्तस्य सत्त्वादिष्णुभागवतविषये तथा नि
यमद्वयाभावादिदं शिवपुराणमतमेव मुख्यमन्यपुराणमतं त्वेकदेशीति नियमद्वयप्रदर्शकव्यासवाक्येन स्पष्टमेव बोधित
मितिसुधियो विभावयंतु किंच शैवमादिपुराणंच देवीभागवतंतथा ॥ इति पाद्मवचनसंवादितया नवरात्रेतु देवेशि दौर्गभा
गवतं पठेत् ॥ जपेत्सप्तशतीं चंडीं नियमेन समाहितः ॥ इति दुर्गातरंगिणी धृतयामलवचनेन तथा देवीभागवतं नित्यं पठेद्भ
क्त्या समाहितः ॥ नवरात्रे विशेषेण श्रीदेवीप्रीतये मुदेति महेशठकुरकृतदुर्गाप्रदीपधृतदेवीयामलवचनेन च सप्रमाणस्य
देवीभागवतस्य सर्वथोपपुराणमध्ये एव निवेशेत् तत्र भागवतं पुण्यं पंचमं वेदसंमितां ॥ इति प्रथमस्कंधस्थस्य महापुराणे
षु पंचममिदं पुराणमित्यर्थकस्य देवीभागवतोक्तवचनस्य निरालंबनत्वादप्रामाण्यापत्तेः मन्मते तु तस्य विषयलाभान्ना
प्रामाण्यंतद्वचनप्रामाण्यादपि देवीभागवतमेव महापुराणमिति किंच हेमाद्रौ कालिकापुराणे यदिदं कालिकाख्यं तन्मू
लं भागवतं स्मृतां ॥ इति वचनंतदपि देवीभागवतस्यैव महापुराणत्वं बोधयति तथाहि अष्टादशभ्यस्तु पृथक् पुराणं यत्प्रवृ
थ्यते ॥ विजानीध्वं द्विजश्रेष्ठास्तथा तेभ्यो विनिर्गतं इति मात्स्यवचनेनोपपुराणानां महापुराणमूलकत्वनियमादिदं कालि
कापुराणं किंपुराणमूलकमित्याकांक्षायां तस्यानिवर्तकमिदं वाक्यं यदिदं कालिकाख्यं पुराणं तन्मूलं तस्य मूलं भागवतं वि
दुरिति हितस्यार्थो निबंधकारैर्दर्शितः यथान्यान्युपपुराणान्येकैकस्मान् महापुराणान्निर्गतानि तद्वदिदं भागवतादुत्पन्न
मितियावत् तच्च भागवतं न वैष्णवं तन्मूलं भवितुमर्हति देव्युपपुराणस्य देवीपुराणमूलकत्वे एव सामंजस्यात् शैवोपपु
राणानां शैवेभ्य एव वैष्णवोपपुराणानां वैष्णवेभ्य एवोत्पत्तिदर्शनादिति देवीभागवतमेव तन्मूलमिति तस्य महापुराणत्वं
सिद्धं यत्र तु क्वचिन्महापुराणमूलकत्वमप्रसिद्धं तत्र यथायोग्यमनुमेयमिति किंचादित्यपुराणदृष्ट्यापि देवीभागवत
मेव महापुराणं तथाहि आदित्यपुराणे रक्तासुरवधप्रस्तावे याजघ्ने महिषं दैत्यं क्रूरं वृत्रासुरं तथा ॥ साद्य रक्तासुरं हत्वा स्वा

टी.अ.

१

॥३॥

राज्यंतेप्रदास्यतीतिवचनं अनेनवचनेनदेवीभागवतेस्वसंमतिर्दीर्शिता नहिदेवीभागवतातिरिक्तसर्वपुराणेषुदेवीकृतो
वृत्रासुरवधः क्वचिदप्यस्ति इन्द्रकृतस्यैवतस्यसत्त्वात्केवलंदेवीभागवतएवदेवीकृतःसोस्ति तत्ग्रहणेनतुदेवीभागव
तेस्वसंमतिर्दीर्शितेतियुक्तमेव अनंतरंच तत्रैवपुराणदानप्रस्तावे ददातिसूर्यभक्ताययस्तुभागवतंद्विजाः ॥ सर्वपा
पविनिर्मुक्तःसर्वव्याधिविवर्जितः ॥ जीवेद्वर्षशतंसाग्रमंतैवैवस्वतंपदामितिपाठितं ॥ अत्रचस्वसंमतंभागवतमेवगृही
तुमुचितं किंचेदंवचनंदेवीभागवतपक्षेएवस्वरसतःसंगच्छते प्रथमश्लोकेएकादशद्वादशस्कंधयोश्चसविस्तरंगाय
त्रीविधानसहस्रनामादेःकथनात्सूर्यस्यगायत्रीदेवतात्वात् तद्भागवतपक्षेतुवैकुण्ठगच्छेदित्येववदेदिति किंच यात्राधि
कृत्यगायत्रीवर्ण्यतेधर्मविस्तरः॥ वृत्रासुरवधोपेतंतद्भागवतमिष्यतइतिमात्स्यवचनमपि देवीभागवतस्यैवमहापुरा
णत्वंबोधयति वेदेत्रिपदागायत्रीतिगायत्रीलक्षणंश्रूयते तेनचत्रिपाच्छंदोधिकृत्ययत्रधर्मविस्तरोवर्ण्यतेतद्भागवत
मितितदर्थः त्रिपाच्छंदश्चदेवीभागवतेप्रथमश्लोके सर्वचैतन्यरूपांतामाद्यांविद्यांचधीमहि॥बुद्धियानःप्रचोदयादिति
श्रूयते ॥ नविष्णुभागवतेतच्छंदोस्तिमुख्यार्थसंभवेगायत्रीपदस्यलक्षणयाधीमहीत्यर्थकरणेनविष्णुभागवतपरत्वक
ल्पनमस्यवचनस्यतुसाहसमेव क्वचित्पुराणेषुयदितादृशान्येवविष्णुभागवतपराणिवचनानिसंति तत्रगत्यंतराभा
वादस्तुलक्षणा उदासीनेमात्स्यवाक्येतुमुख्यविषयसंभवेसानुचिंतायद्यप्याधुनिकपुस्तकेषुक्वचिच्चतुश्चरणश्लोकोपि
दृश्यतेतथापिसप्तशत्यागुप्तवतीटीकाकरादिभिस्त्रिपात्श्लोकस्यैवव्याख्यातत्वेन सएवसांप्रदायिकःपाठइतिबोध्यं य
त्तुगायत्र्यर्थश्चविष्णुध्यानंनतुशिवशक्तिसूर्यादिध्यानमित्युक्तंतत्तुनास्तिकत्वमूलकमेव मैत्रामणीयानांभर्गोवैरुद्रइति
श्रुतौप्रपंचसारादिसर्वतंत्रेषुपुराणादिषुचेशिवसूर्यशक्त्यादिरूपार्थस्योक्तत्वाच्चतदुदाहृतमाग्नेयवाक्यंतुविरोधेत्वनपे
क्षंस्यादसतिह्यनुमानमिति न्यायात्स्तावकमेवेति किंचहयग्रीवब्रह्मविद्यायत्रवृत्रवधस्तथा ॥ गायत्र्याचसमारंभ

दे.भा.प्र.

॥ ४ ॥

स्तद्वैभागवतं विदुरिति पुराणांतरवाक्यमपि देवीभागवतस्यैव महापुराणत्वबोधकं तथा हि हयग्रीवनामासुरो देवीभागवते प्रथमस्कंधे प्रसिद्धस्तेनोपासिता ब्रह्मप्रतिपादिका विद्यास्त्रीदैवत्यो मंत्रः सा विद्या यत्र वर्तते तद्भागवतमित्यर्थः सदैव त्वस्तदुपासिता विद्या चेत्पुण्यं भयमपि तत्रैव प्रथमस्कंधे दर्शितं जपन्नेकाक्षरं मंत्रं मायाबीजात्मकं ममेत्यादिना ॥ ननु विष्णुभागवते पंचमस्कंधेपि हयग्रीवमंत्रस्य सत्त्वादिदं वचनमुभयभागवतसाधारणमिति चेन्न नारदीये शारदातिलकादिनिबंधेषु च मंत्राः पुं देवताः प्रोक्ता विद्याः स्त्री देवताः स्मृताः ॥ इत्यादि वचनैः स्त्रीदैवत्यमंत्रेष्वेव विद्यापदप्रयोगेन पुं देवत्यमंत्रेष्विति प्रतिपादनात् क्वचित्पुं देवत्यमंत्रे तथा प्रयोगस्तु गौणः न च गौणार्थमादाय तद्वचनस्य विष्णुभागवतपरत्वं कल्पयितुमुचितं लक्षणारूपदोषापत्तेः तस्मान्न तद्वचनमुभयसाधारणमिति देवीभागवतस्यैव महापुराणत्वं बोधयति किंच सारस्वतस्य कल्पस्येति मात्स्यवचनादपि देवीभागवतमेव महापुराणं अत्र ह्येवं प्रकरणशुद्धिः ऋषय ऊचुः ॥ पुराणं स्यामाचक्ष्वसूतविस्तरतः क्रमादिति ॥ मुनिप्रश्नोत्तरं ब्रह्मणाभिहितं पूर्वयत्तद्ब्राह्मं पद्मकल्पवृत्तांताश्रयं पाद्मं वराहकल्पवृत्तांताश्रयं वैष्णवं श्वेतकल्पवृत्तांताश्रयं वायवीयमित्येवं तत्तत्कल्पवृत्तांताश्रयाणि पुराणान्युक्ता तदुत्तरं यत्राधिकृत्य गायत्रीवर्ण्यते धर्मविस्तरः ॥ वृत्त्वासुरवधोपेतं तद्भागवतमिष्यत इति ॥ सारस्वतस्य कल्पस्य मध्ये ये स्युर्न रामराः ॥ तद्वृत्तांतोद्भवं लोके तद्भागवतमिष्यते ॥ इत्युक्ता ततो न्यान्यपि महापुराणान्येव तत्तत्कल्पवृत्तांताश्रयाणि दर्शितानि पश्चादुपपुराणकथनार्थं उपभेदान् प्रवक्ष्यामीति प्रतिज्ञाय पद्मपुराणान्नारसिंहं निर्गतमेवं नांदि सांबादित्यसंज्ञकान्युक्ता अन्योपपुराणान्यपि महापुराणेभ्य एव निर्गतानीति अष्टादशभ्यस्तु पृथक् पुराणं यत्प्रदृश्यते ॥ विजानीध्वं द्विजश्रेष्ठास्तदा तेभ्यो विनिर्गतमिति वचनेन सूतऋषिरुक्तवान् ततः सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वंतराणि चेत्यादिना पुराणलक्षणान्युक्ता सात्त्विकेषु च कल्पेषु माहात्म्यमधिकं हरेः ॥ राजसेषु च कल्पेषु माहात्म्यं ब्रह्मणो विदुः ॥ तद्वदग्नेश्च माहात्म्यं तामसेषु

टी.अ.

१

॥ ४ ॥

शिवस्यच ॥ संकीर्णेषु सरस्वत्याः पितृणां च निगद्यते इति वचनेन पुराणप्रतिपाद्यहरिब्रह्माग्निहरसरस्वतीपितृणां माहात्म्यसंबन्धात्कल्पानां सात्विकराजसतामसत्वसंकीर्णत्वभेदैश्चातुर्विध्यत्वमुक्तवानिति तत्र कल्पानां तत्तद्देवतासंबन्धज्ञानंतु तत्तत्कल्पाश्रिततत्तत्पुराणप्रतिपाद्यमुख्यदेवताज्ञानेनैव बोध्यम् अन्यप्रकारस्य कचिदपि पुराणेषु अनुपलंभात्तत्रैवं सति सारस्वतस्य कल्पस्य मध्ये ये स्युर्न रामराः ॥ तद्वृत्तांतोद्भवलोके तद्भागवतमिष्यते इति वचनं भागवतस्य लक्षणप्रतिपादकं प्रतिपादितं तदर्थस्तु यथा गारुडकल्प इत्यत्र गारुडस्यायं गारुडः यथा वा वाराहकल्प इत्यत्र वाराहस्यायं वाराह इति व्युत्पत्तिः प्रसिद्धा तद्वदेव सरस्वत्या अयं सारस्वत इति विग्रहः सरस्वत्यास्तथा कल्पो गौरीकल्पस्तथैव चेति कल्पनामसु सरस्वतीकल्पत्वेनैव कथितत्वाच्च मत्स्यपुराणे उपांत्याध्याये संकीर्णेषु सरस्वत्याः पितृणां कल्प उच्यते इति वचनेन तथैवोक्तत्वाच्च ब्रह्माविष्णुरुद्राणां कल्पवद्गौरीलक्ष्म्योः कल्पवच्च सरस्वतीकल्पस्यार्थप्राप्तत्वाच्च तादृश सारस्वतकल्पसंबन्धिनो ये देवमनुष्यास्तद्वृत्तांतस्योद्भव उत्पत्तिर्यस्मात्तत्पुराणं भागवतं विदुः तद्वृत्तांतप्रदर्शकं यत्पुराणं तद्भागवतसंज्ञकमिति यावत् ॥ अत्र च तत्तद्देवतानामविर्भावाश्रयायेककल्पास्ते तत्तन्नाम्नाव्यवहित्यंते एतच्च तत्तन्नामककल्पाश्रितेषु पुराणेषु तत्तद्देवताया एव मुख्यत्वेनोत्पत्तिप्रदर्शकवाक्यैर्लक्ष्मीकल्पादिकल्पाश्रितकूर्मपुराणादिषु सर्वत्र प्रसिद्धमेव तथा च मुख्यत्वेन सरस्वत्या आविर्भावप्रतिपादकं पुराणं यत्तद्भागवतमित्यतिरहस्यार्थः तत्र सारस्वतकल्प इति पदेनैव कल्पस्य सरस्वतीसंबन्धे बोधिते तस्य संकीर्णत्वं संकीर्णेषु सरस्वत्या इति वचनेन ईश्वरत्रेरणां विनापि गृहागतमेव अस्मिंश्च वचने भागवतपदेन विष्णुभागवतस्य ग्रहणं बंध्यापुत्रोपममेव तत्र मुख्यत्वेन सरस्वत्या विर्भावस्यासत्त्वात् विष्णुभागवते द्वितीयस्कंधे प्राद्विकल्पमथो शृणु इति वचनेन स्वमुखेनैव स्वस्य पादकल्पकथाश्रयत्वस्योक्तत्वात् तद्विरोधाच्च न च पादकल्प एव सारस्वतः सरस्वान्समुद्रस्तस्माज्जातं कमलं सारस्वतं

दे.भा.प्र.

॥ ५ ॥

स्यकल्पइतिव्युत्पत्त्येतिवाच्यं पद्मकल्पस्यवृत्तांतत्रयस्मादुदाहृतं॥तस्मात्पाद्मसमाख्यातं इतिपूर्वोदाहृतशिवपुरा
णवचनेन एतदेवयदापद्मभूद्वैरण्मयंजगत्॥तद्वृत्तांताश्रयंतद्वत्पाद्ममित्युच्यतेबुधैः॥पाद्मंतत्पंचपंचाशत्सहस्राणीह
कथ्यते॥इतिमत्स्यपुराणवचनेन सारस्वतस्यकल्पस्यमध्येयेस्युर्नरामराः॥ इतिवचनेनचपाद्मकल्पसारस्वतकल्प
योःपृथक्कथनात् किंचसारस्वतकल्पपाद्मकल्पयोरेकत्वेपद्मकल्पस्यप्रतिपादकंपुरणाद्वयंपाद्मभागवतंचेत्येववदेत्किं
चपद्मकल्पस्यवृत्तांतमित्यत्राभिव्यक्तपदार्थायेस्वतंत्रालोकविश्रुताइतिन्यायेनपूर्वबुध्यारूढंप्रसिद्धंपाद्मशब्दंविहाया
प्रसिद्धंसारस्वतशब्दंपाद्मशब्दस्यवाचकंकृत्वासारस्वतपदमिति कल्पनेप्रयोजमाभावः किंचसरस्वत्यास्तथाकल्प
इत्यादेःपूर्वोक्तस्यसारस्वतपदनिरुक्तपर्थक्यं॥ इतिवचनसमूहस्याभिगिरिरोधश्चनचपाद्मकल्पसारस्वतकल्पयोःपृथक्त्वे त्रि
शत्कल्पेषुमत्स्यपुराणांतिसिद्धाहते॥ इतिवचनसमूहस्याभिगिरिरोधश्चनचपाद्मकल्पसारस्वतकल्पयोःपृथक्त्वे त्रि
विष्णुजकल्मांसि॥ इतिवचनसमूहस्याभिगिरिरोधश्चनचपाद्मकल्पसारस्वतकल्पयोःपृथक्त्वे त्रि
वृत्तांताश्रयंतद्वत्पाद्ममित्युच्यतेबुधैः॥पाद्मंतत्पंचपंचाशत्सहस्राणीह कल्पस्यग्रहणंसर्यादितिवाच्यं प्रभासखंडेत्रिंशत्कल्पेषु
वृत्तांताश्रयंतद्वत्पाद्ममित्युच्यतेबुधैः॥पाद्मंतत्पंचपंचाशत्सहस्राणीह कल्पस्यग्रहणंसर्यादितिवाच्यं प्रभासखंडेत्रिंशत्कल्पेषु
गमित्यस्यतुल्यत्वात् यदितेषांपर्यायत्वेनकुत्रचिदंतर्भावःत्रिवृष्यतेतर्ह्यस्यापिकुत्रचिदंतर्भावोस्तुअतएवविष्णुभा
गवतस्यप्रबंधटोकाकारेणपितृकल्पेएवपूर्वार्धेतिपद्मस्योद्भवात्पितृकल्पपदेनपाद्मसंग्रहोवेदितव्यइत्युक्तं पुराण
कल्पकथनप्रस्तावेसारस्वतकल्पपाद्मकल्पयोःपृथक्करणेनसारस्वतपदेनपाद्मस्यसर्वथानग्रहणं वस्तुतस्तु त्रि
शत्कल्पाब्रह्मणस्त्रिंशत्तिथ्यात्यात्मकाःत्रिंशत्तिथिषुप्रतिपदादिषूत्पद्यंतं भवःभुवःसुवःभूर्भुवःसुवइत्यादयस्त्रयस्त्रिंशत्क
ल्पाःपाद्मादयश्चवापुराणोक्तादिनकल्पाब्रह्मणःप्रतिदिवसेषूत्पद्यंतंइतिभिदिनकल्पतिथिकल्पानांसुतरांभेदात्तिथिकल्पे
षुदिनकल्पानांपाद्मादीनांनग्रहणमिति सिद्धांतः यत्तुविष्णुभागवतरस्यारंभतःपाद्मकल्पकथाश्रयत्वेपिकृष्णजन्मखं
डस्यैवसारस्वतकल्पभवत्वेनतस्यचदशमस्कंधेसत्त्वात् सारस्वतस्यकल्पस्यमध्येयेस्युर्नरामराइतिवचनस्यविष्णु

टी.अ

9

॥ ५ ॥

भागवतंविषयोस्तीत्याहुस्तदसत् कृष्णजन्मखंडस्यसारस्वतकल्पभवत्वंतप्रतिपादकानांघनानांनिर्मूलत्वात्समू-
लत्वेपियस्मिन्पुराणेयस्यकल्पस्यप्रथमतःप्रतिपादनंतत्कल्पप्रतिपादकमेवतत्पुराणमितिनियमः सर्वपुराणेतथादृ-
ष्टत्वात् तथाचकृष्णजन्मखंडस्यदशमस्कंधेविद्यमानत्वेपिप्रथमतस्तत्कथायाअभावात्पादककथायाःप्रथमतोवि-
द्यमानत्वस्यस्वेनैवोक्तत्वाच्च नसारस्वतस्यकल्पस्येतिवचनस्यविष्णुभागवतंविषयः किंचकृष्णजन्मखंडस्ययथाद-
शमस्कंधेकथमंतथासर्वपुराणेषुतत्कथनंवर्ततएवेतिसर्वपुराणानांतद्वचनविषयत्वंस्यात्तथाचसर्वपुराणानिभागवतप-
दवाच्यानिस्युस्तस्मात्सारस्वतकल्पस्ययत्रप्रथमतः प्रतिपादनंसएवतद्वचनस्यविषयोवक्तव्यस्तादृशंचदेवीभागव-
तमेवास्तीतिदेवीभागवतमेवतद्विषयोवक्तव्यइति किंचशिवपुराणेउमासंहितायां ब्रह्मणासंस्तुतासेयंमधुकैटभनाश-
ने ॥महाविद्याजगद्धात्रीसर्वविद्याधिदेवता ॥द्वादश्यांफाल्गुनस्यैवशुक्लायांसमभून्नृपेतिवचनात्फाल्गुनशुक्लद्वादश्यांदे-
व्याउद्भवस्तद्दिनेएवसारस्वतकल्पोद्भवस्तदुक्तंहेमाद्रौ कल्पश्राद्धप्रकरणेनागरखंडे सारस्वतस्तुद्वादश्यांशुक्लायां
फाल्गुनस्यचेति तथाचसरस्वत्याःकल्पइत्यर्थकस्यसारस्वतस्यकल्पस्यमध्येयेस्युर्नरामराइतिवचनस्यसर्वथादे-
वीभागवतमेवविषयोविष्णुभागवतमितिबोध्यं किंचतस्यग्रहणेतस्यहरिमाहात्म्यप्रतिपादकत्वात् तदाश्रितकल्प-
स्यसात्विकत्वमेवायास्यति सात्विकेष्वथकल्पेषुमाहात्म्यमधिकंहरेरितिवचनात् ॥ ततश्चसंकीर्णेषुसरस्वत्याइतिव-
चनेनसारस्वतकल्पइतिनाम्नाचपारमहंस्यसामग्र्येयवकर्तव्यास्यात् अतोविष्णुभागवतंविहायदेवीभागवतमेव
स्यवचनस्यविषयोनिच्छतापिंवक्तव्यस्तस्मात् सारस्वतस्यकल्पस्येतिवचनाद्देवीभागवतमेवमहापुराणं अस्तिचा-
त्रसरस्वत्याविर्भावप्रतिपादकंवचनं तदुक्तंदेवीभागवतेप्रथमस्कंधे तस्यास्तुसात्विकीशक्तिराजसीतामसीतथा॥ मा-
हालक्ष्मीःसरस्वतीमहाकालीतिताःस्त्रियः॥तासांतिसृणांशक्तीनांदेहांगीकारलक्षणः॥ सृष्ट्यर्थंचसमाख्यातःसर्गःशा

भा.प्र.

॥६॥

स्त्रविशारदैरिति अंबरीषशुकप्रोक्तं नित्यं भागवतं शृण्वितिवचनमपिशुकाय प्रोक्तमिति व्युत्पत्त्या देवीभागवतपरमपि
संगच्छते भवति हि देवीभागवतं शुकायैव प्रोक्तं व्यासेनेति किंचाष्टादशपुराणानि कृत्वा सत्यवती सुतः ॥ भारताख्यानम
खिलं चक्रे तदुपबृंहणमिति मात्स्यवचनमपि देवीभागवतस्यैव महापुराणत्वं बोधयति ॥ अष्टादशपुराणोत्तरं भारतस्य जा
तत्वात् भारतोत्तरं च विष्णुभागवतस्य जातत्वात् भारतोत्तरकालं निर्विण्णो व्यासश्चकारेति विष्णुभागवते एवोक्तत्वात्
ननु वेदशाखाः पुराणानि वेदांतं भारतं तथा ॥ कृत्वा संमोहं समूढो भवं राजन् मनस्यपीति देवीभागवते तृतीयस्कंधे एवोक्ता
त्वात् तत्रापि सविरोधस्तदवस्थ एवेति चेन्न मन्मते तदानीं ग्रंथे नैव जातः किंतु जनमेजयं प्रति एवं वक्तास्मीति ज्ञानचक्षुषा
ज्ञात्वा भारतात् पूर्वमेव देवीभागवतं कृतमित्यर्थस्य कल्पनात् त्वन्मते तु तथा कल्पयितुं न शक्यते चतुःश्लोकी भागवतो
पदेशस्य जायमानत्वात् उपदेशात् पूर्वतश्च ज्ञानाभावस्यावश्यं कल्पनीयत्वात् यदितत्रापि पूर्वव्यासस्य ज्ञानमस्तीति
स्वीक्रियते तदा वक्ष्यमाणः सर्वोप्यर्थवादः स्यात् ततश्च ग्रंथसारस्य भंगप्रसंग इत्यास्तां तवत् वस्तु तस्तु वेदशाखाः
पुराणानीति पाठो संगत इति वक्ष्यते तृतीयस्कंधे तदानकोपि विरोधः यत्तु पादो भागवतमाहात्म्ये श्रीमद्भागवतकथाश्रव
णाय समागतानां परिगणनप्रसंगे वेदांतानि च वेदाश्च मंत्रास्तंत्राणि संहिताः ॥ दशसप्तपुराणानि षट्शास्त्राणि समाय
युरित्युक्तं तत्र व्यासकृतपुराणानामष्टादशत्वाद् अष्टादशेति वक्तव्ये सप्तदशत्वोक्तिः श्रीमद्भागवतस्याष्टादशत्वं गमयति
तस्याष्टादशानंतर्गतत्वे देवीभागवतस्याष्टादशांतर्गत्वे वा अष्टादशानां श्रोतृत्वसंभवेन श्रोतुमागतानां पुराणानां अष्टा
दशत्वानुक्तेर्निर्वीजत्वप्रसंगात् एवं पादो दशसप्तपुराणानि कृत्वा सत्यवती सुतः ॥ नाप्तवान् मनसा तोषं भारतेनापि
भामिनि ॥ चकार संहितामेतां श्रीमद्भागवतीं परामिति सप्तदशत्वोक्तिः श्रीमद्भागवतस्यैव एतां संहितामिति नि
र्दिष्टस्याष्टादशत्वं गमयति देवीभागवतस्याष्टादशत्वेऽष्टादशपुराणानीत्यनुक्तेर्निर्वीजत्वप्रसंगादित्याहुस्तदसत्

टी.अ.

१

॥६॥

तेषामेववचनौर्वेणुभागवतस्याष्टादशपुराणांतर्गतत्वंनसिद्ध्यति किंतुदेवीभागवतस्यैवेतिवार्धुषिकत्वंकुर्वाणोमूलमे
वावेनाशितवानितिन्यायआगतः तथाहि भारतंव्यासमुखाच्छ्रुत्वातत्रसंदिहानः क्रौष्टुकिर्मार्कंडेयंप्रत्यागत्यसंदेहंपृ
ष्ठवान् तस्मैमार्कंडेयोमार्कंडेयपुराणमुक्तवान् तदुक्तंमार्कंडेयपुराणे तदिदंभारताख्यानंवह्मर्थश्रुतिविस्तरं॥तत्त्वतो
ज्ञातुकामोहंभगवंतमुपस्थितइति तथाचभारतोत्तरंमार्कंडेयपुराणमभवत् तथैवत्वदुक्तरीत्यैवविष्णुभागवततमपि
तथाचभारतात्पूर्वषोडशपुराणान्येवासिद्धानि तथाचपूर्वोक्तवचनमध्येषोडशेत्येववक्तव्येसप्तदशेत्युक्तत्वात् देवीभा
गवतमेवमहापुराणमन्यथासप्तदशत्वपूर्तिर्नस्यात् तस्मात्तद्वचनाप्रामाण्याद्देवीभागवतमेवमहापुराणमिति सिद्ध्य
ति नतुविष्णुभागवतं भारतात्पूर्वसप्तदशमदीयभागवतसहितानिमार्कंडेयमष्टादशमुभयमतसिद्धमेवविष्णुभागव
तस्यभारतोत्तरंजायमानत्वेनतन्मध्येतस्यावस्थानस्थलाभावादित्येवंलापनेनापिदोषाभावादितिसुधियोविभावयंतु
यत्तुकिंचपादो वैष्णवंनारदीयंचतथाभागवतंशुभां॥गारुडंचतथापाद्मंवाराहंशुभदर्शने॥सात्विकानिपुराणानि विज्ञेया
निशुभानि वै॥इत्युक्त्याचभागवतस्यसात्विकत्वमुक्तं सात्विकेषुपुराणेष्वितिकौर्मोक्त्याचसात्विकपुराणानांविष्णु
परत्वमुक्तं अतोविष्णुपरमेवभागवतमष्टादशपुराणांतर्गतंनतुदेवीभागवतमिति अपिचस्कांदेप्रभासखंडे चतु
र्भिर्भगवान्विष्णुर्द्वाभ्यांब्रह्मातथारविः ॥ अष्टादशपुराणेषुशेषेषुभगवान्भवः ॥ इत्युक्तं स्कांदेसौरसंहितायांच
कथ्यतेदशभिर्विप्राःपुराणैःपरमेश्वरः ॥ चतुर्भिर्भगवान्विष्णुर्द्वाभ्यांब्रह्माप्रकीर्तितः ॥ एकेनाग्निस्तथैकेनभगवांश्चंद्र
भास्करः॥इत्युक्तमतोपिविष्णुभागवतमष्टादशांतर्गतंनत्वन्यदित्याहुस्तदसत् त्वन्मतेमात्स्योक्तसात्विकराजसता
मससंकीर्णपुराणेषुमध्येत्रयाणांव्यवस्थापूर्ववचनैस्त्वयोक्ता संकीर्णपुराणानांतुनोक्ता तेषांकेषुपुराणेष्वंतर्भावइ
तिवद करिष्यामिकुत्रचिदितिचेन्मन्मतेपिश्रीभगवत्याविष्णुशक्तित्वाभिमानेनमंत्राधिष्ठात्रीदेवतावेदमानोदुर्गोदु

बोधध्वांतभानुंगुरुंचेति श्रीक्रमदीपिकोक्तप्रकारेण विष्णुमंत्राणांदुर्गाया अधिष्ठातृत्वेन तयो रैक्याद्वा तत्प्रतिपादकभा
 गवतस्य वैष्णवेष्वांतर्भावात् अतएव हस्तिर्द्वाभ्यां रविर्द्वाभ्यां द्वाभ्यां चंडीविनायकौ ॥ द्वाभ्यां ब्रह्मा समाख्यातः शेषेषु
 भगवान्नाशिकः ॥ इति वचनं संगच्छते वस्तुतस्तु द्वयोरपि भागवतयोरस्मन्मते प्रमाणत्वात् विष्णुभागवतपक्षपातिनां
 वचनानामस्माकं विरोधाभावेन तल्लापने प्रयोजनाभाव एव तथा च नारदीयादिपुराणमतेन श्रीविष्णुभागवतं महापुराणं
 तद्वचनानि प्रसिद्धान्येवेति न लिखितानि देवीभागवतं तु तन्मते उपपुराणं शैवमात्स्यपुराणादिमते तु देवीभागवतं
 महापुराणं विष्णुभागवतमर्थादुपपुराणमिति स्थितं अत्र केचिद्देवीभागवतसंमतित्वेन देवीयामलतंत्रस्थं श्रीमद्भाग
 वतं नाम पुराणं वेदसंमितं ॥ पारीक्षितायोपदिष्टं सत्यवत्यंगजन्मना ॥ यत्र देव्यवताराश्च बहवः प्रतिपादिता इति तथा
 इदं रहस्यं चरितं राधोपासनमुत्तमं ॥ व्यासाय मम भक्त्या प्रोक्तं पूर्वमया त्रिजो ॥ मत्तोरहस्यं ज्ञात्वैव राधामाहात्म्यमुत्तमं ॥
 एतस्य विस्तरं चक्रे श्रीमद्भागवते तथा नारदे ब्रह्मवैवर्ते लोकानां हितकाम्ययेति सौभाग्यकल्पलतायां संवहारभैरवतं
 त्रस्थं वचनां लिखंति तत्र परे विवदंते तदुभयमपि गौरवभियानलिख्यत इति तत्रैतस्य सप्रमाणस्य देवीभागवतस्य
 क्वचित्क्वचिद्भाविडगौडसंप्रदायपाठभेदेन द्वैविध्येऽपि गौडपाठस्य समंजसत्वात् तत्तमालं व्यैवय थामतिव्याख्यायते त
 त्रतावद्भगवत्युपासनायां केचिद्भांतावदंति मायारूपाया भगवत्या उपासनाशास्त्रेषूक्ता तथा च मायाया मिथ्यात्वान्मु
 क्तौ तस्या अनन्वयाच्चाश्रये यमुपासनेति ननु नेयं भ्रांतिः तापनीये माया वा एषानारसिंहसर्वमिदं सृजति सर्वमिदं रक्ष
 तिसर्वमिदं संहारति तस्मान्मायामेतां शक्तिं विद्या द्य एतां मायां शक्तिं वेदसमृत्युं जयति स पाप्मानं तरति सोमृतत्वं च गच्छ
 तिमहतीं श्रियमभुते इति श्रुतौ मायाशक्तिं वेदोपास्ते समृत्युं जयतीति कथनेन तथा त्वं वैष्णवी शक्तिरनंतवीर्या विश्वस्य बी
 जं परमासिमाया संमोहितं देवि समस्तमेतदिति स्मृतिभिर्विष्णोः शक्तेर्जडां मायाया एवोपास्यत्वकीर्तनादिति चेन्न देव्य

सर्वशिरसि सर्ववेदेषादेवीमुपतस्थुः कासित्वं महादेवी सा ब्रवीदहं ब्रह्म पिणी मत्तः प्रवृत्तिपुरुषात्मकजगदिति तथा
 भुवनेश्वर्युपनिषदि अथातोचोपनिषदं व्याख्यास्यामोऽथ होनां ब्रह्म सा यणीमाप्नोतीति तथा भुवनाधीश्वरीतुर्ग
 वोता विश्वमोहिनीति तथा भावनोपनिषदि स्वात्मैव ललितेति श्रुतिभिस्तथा त्रिपुरातापनीयसुंदरीतापनीयादिषु प
 रोरजसेसावदोमिति गायत्रीचतुर्थचरणप्रतिपाद्यब्रह्मवाचकत्वेन हींकारबीजस्य कथनेन हींकारबीजस्य ब्रह्मदेवतात्व
 त्प्रतिपादकश्रुत्या च तथा कालीतारोपनिषदादिश्रुतिभिस्तथा स्मृतिभिश्च ब्रह्मरूपिण्या भगवत्या एवोपासनाकथना
 त् तथा हि स्मृतयः सूतसंहितायां पंचमाध्याये अतः संसारनाशाय साक्षिणीमात्मरूपिणी आराधयेत्परां शक्तिं प्रपंचो
 ह्लासवर्जितामिति आकांक्षेदेदारण्येश्वरमाहात्म्ये परातुसाच्चिदानंदरूपिणी जगदंबिका साैवाधिष्ठानरूपा स्याज्जगद्वा
 ते श्चिदात्मनीति कूर्मपुराणे द्वादशाध्याये एतत्प्रदर्शितं विप्रदेव्यामाहात्म्यमुत्तमं ॥ सर्ववेदांतवेदेषु निश्चितं ब्रह्मवा
 दिभिः ॥ एकं सर्वगतं सूक्ष्मं कूटस्थमचलं ध्रुवं ॥ योगिनस्तत्प्रपश्यन्ति महादेव्याः परं पदमिति ॥ परात्पस्तरंतत्वं शाश्वतं
 शिवमच्युतं ॥ अनेतं प्रकृतौ लीनं देव्यास्तत्परमं पदमिति ॥ शुभ्रं निरंजनं शुद्धं निर्गुणं दैन्यवर्जितं ॥ आत्मोपलब्धिवि
 षयं देव्यास्तत्परमं पदमिति ॥ हालास्येश्वरमाहात्म्ये मायाबीजार्थप्रस्तावे सत्स्वरूपः सदाकारो हकारो धर्मतत्परः ॥
 चिदाकारः शिवाकारो रेफः सर्वार्थसिद्धिदः ॥ आनंदरूपयो रैक्यादीकारः सर्वकामदः ॥ बिंदुना दौ तदंतस्थौ भवेतां मोक्ष
 दावुभौ साच्चिदानंदरूपं तु प्रोक्तं बीजं मनीषिभिः ॥ साच्चिदानंदरूपं यत्परं ब्रह्मतदेव हीति ॥ देवीभागवते निर्गुणासगु
 णाचेति द्विधा प्रोक्ता मनीषिभिः ॥ सगुणारागिभिः सेव्या निर्गुणा तु विरामिभिरिति ॥ ब्रह्मांडपुराणे ललितोपाख्याने चि
 तिस्तत्पदलक्ष्यार्थाचिदेकरसरूपिणी इत्यादयो दशपुराणेषु पराणेषु च देव्याः परब्रह्मत्वप्रतिपादकस्मृतयो द्रष्टव्याः
 ननु तर्हि षोडशीग्रहणाग्रहणयोः क्रियाविषयत्वात्तत्र साक्षात्प्रेदेन विकल्पसंभवेऽपि वस्तुस्वरूपस्यैकविधत्वात्तत्राविक

दे.भा.प्र.

॥७॥

बोधध्वांतभानुंगुरुचेति श्रीक्रमदीपिकोक्तप्रकारेण विष्णुमंत्राणां दुर्गाया अधिष्ठातृत्वेन तयोरेक्याद्वा तत्प्रतिपादकभा
गवतस्य वैष्णवेष्वेवांतर्भावात् अतएव हरिर्द्वाभ्यां रविर्द्वाभ्यां द्वाभ्यां चंडीविनायकौ ॥ द्वाभ्यां ब्रह्मा समाख्यातः शेषेषु
भगवान् शिवः ॥ इति वचनं संगच्छते वस्तुतस्तु द्वयोरपि भागवतयोरस्मन्मते प्रमाणत्वात् विष्णुभागवतपक्षपातिनां
वचनानामस्माकं विरोधाभावेन तल्लापने प्रयोजनाभाव एव तथा च नारदीयादिपुराणमतेन श्रीविष्णुभागवतं महापुराणं
तद्वचनानि प्रसिद्धान्येवेति न लिखितानि देवीभागवतं तु तन्मते उपपुराणं शैवमात्स्यपुराणादिमते तु देवीभागवतं
महापुराणं विष्णुभागवतमर्थादुपपुराणमिति स्थितं अत्र केचिद्देवीभागवतसंमतित्वेन देवीयामलतंत्रस्थं श्रीमद्भाग
वतं नाम पुराणं वेदसंमितं ॥ पारीक्षितायोपदिष्टं सत्यवत्यंगजन्मना ॥ यत्र देव्यवताराश्च बहवः प्रतिपादिता इति तथा
इदं रहस्यं चरितं राधोपासनमुत्तमं ॥ व्यासाय मम भक्त्या प्रोक्तं पूर्वं मया त्रिजो ॥ मत्तोरहस्यं ज्ञात्वैव राधा माहात्म्यमुत्तमं ॥
एतस्य विस्तरं च केश्रीमद्भागवते तथा नारदे ब्रह्मवैवर्ते लोकानां हितकाम्ययेति सौभाग्यकल्पलतायां संवहारभैरवतं
त्रस्थं वचनां लिखन्ति तत्र परे विवदन्ते तदुभयमपि गौरवभियानलिरूपत इति तत्रैतस्य सप्रमाणस्य देवीभागवतस्य
कचिच्छिद्वा विडगौडसंप्रदायपाठभेदेन द्वैविध्येऽपि गौडपाठस्य समंजसत्वात् तत्तमालं व्यैवय थामतिव्याख्यायते त
त्र तावद्भगवत्युपासनायां केचिद्भांतावदन्ति मायारूपाया भगवत्या उपासना शास्त्रेषूक्ता तथा च मायाम्यामिथ्यात्वान्मु
क्तौ तस्या अनन्वयाच्चाश्रद्धेयेयमुपासनेति ननु नेयं भ्रान्तिः तापनीये माया वा एषानारसिंही सर्वमिदं सृजति सर्वमिदं रक्ष
ति सर्वमिदं संहारति तस्मान्मायामेतां शक्तिं विद्या द्य एतां मायां शक्तिं वेदसमृत्युं जयति स पाप्मानं तरति सोमृतत्वं च गच्छ
ति महतीं श्रियमभुते इति श्रुतौ माया शक्तिं वेदोपास्ते समृत्युं जयतीति कथनेन तथा त्वं वैष्णवी शक्तिरनंतवीर्या विश्वस्य बी
जं परमासिमाया संमोहितं देवि समस्तमेतदिति स्मृतिभिर्विष्णोः शक्तेर्जडां मायाया एवोपास्य त्वकीर्तनादिति चेन्न देव्य

टी.अ.

३

॥७॥

यद्विशिखसि सर्ववेदेष्टादेवीमुपतस्थुः कासित्वं महादेवी सा ब्रवीदहं ब्रह्म रूपिणी मत्तः प्रवृत्तिपुरुषात्मकजगदिति तथा
 भुवनेभ्यर्मुपनिषदि अथातोचोपनिषदं व्याख्यास्यामोऽथ होनां ब्रह्म ॥ १ ॥ अक्षणीमाप्नोतीति तथा भुवनाधीश्वरीतुर्य
 तीता विश्वमोहिनीति तथा भावनोपनिषदि स्वात्मैवललितेति श्रुतिभिस्तथा त्रिपुरातापनीयसुंदरीतापनीयादिषु प
 रोरजसेसावदेमिति गायत्रीचतुर्थचरणप्रतिपाद्यब्रह्मवाचकत्वेन हींकारबीजस्य कथनेन हींकारबीजस्य ब्रह्मदेवतात्व
 त्प्रतिपादकश्रुत्या च तथा कालीतारोपनिषदादिश्रुतिभिस्तथा स्मृतिभिश्च ब्रह्मरूपिण्या भगवत्या एवोपासना कथना
 त् तथा हि स्मृतयः सूतसंहितायां पंचमाध्याये अतः संसारनाशाय साक्षिणीमात्मरूपिणी ॥ आराधयेत्परां शक्तिं प्रपंचो
 ह्यासवर्जितामिति ॥ स्कां देवेदारण्येश्वरमाहात्म्ये परातुसच्चिदानंदरूपिणी जगदंबिका ॥ सैवाधिष्ठानरूपा स्याज्जगद्धां
 ते श्चिदात्मनीति ॥ कूर्मपुराणे द्वादशाध्याये एतत्प्रदर्शितं विप्रदेव्यामाहात्म्यमुत्तमं ॥ सर्ववेदांतवेदेषु निश्चितं ब्रह्मवा
 दिभिः ॥ एकं सर्वगतं सूक्ष्मं कूटस्थमचलं ध्रुवं ॥ योगिनस्तत्प्रपश्यंति महादेव्याः परंपदमिति ॥ परात्परतरंतत्वं शाश्वतं
 शिवमच्युतं ॥ अनंतं प्रकृतौ लीनं देव्यास्तत्परमंपदमिति ॥ शुभ्रं निरंजनं शुद्धं निर्गुणं दैन्यवर्जितं ॥ आत्मोपलब्धिवि
 षयं देव्यास्तत्परमंपदमिति ॥ हालास्येश्वरमाहात्म्ये मायाबीजार्थप्रस्तावे सत्स्वरूपः सदाकारो हकारो धर्मतत्परः ॥
 चिदाकारः शिवाकारो रेफः सर्वार्थसिद्धिदः ॥ आनंदरूपयो रैक्यादीकारः सर्वकामदः ॥ बिंदुना दौ तदंतस्थौ भवेतां मोक्ष
 दाबुध्नौ ॥ सच्चिदानंदरूपं तु प्रोक्तं बीजमनीषिभिः ॥ सच्चिदानंदरूपं यत्परं ब्रह्मतदेव हीति ॥ देवीभागवते निर्गुणासगु
 णाचेति द्विधा प्रोक्तमनीषिभिः ॥ सगुणारागिभिः सेव्या निर्गुणा तु विरामिभिरिति ॥ ब्रह्मांडपुराणे ललितोपाख्याने चि
 त्तिस्तत्पदलक्ष्यार्थां चिदेकरसरूपिणी इत्यादयोऽष्टादशपुराणेषूपराणेषु च देव्याः परब्रह्मत्वप्रतिपादकस्मृतयोऽष्टादश
 ननु तर्हि षोडशीग्रहणाग्रहणयोः क्रियाविषयत्वात्तत्र शास्त्राग्नेदेन विकल्पसंभवेऽपि तत्तु स्वरूपस्यैकविधत्वात्तत्राविक

ल्पासंभवेन भगवतीस्वरूपस्य मायास्वरूपत्वप्रतिपादकश्रुत्यासह भगवत्या ब्रह्मरूपत्वप्रतिपादकश्रुतेर्विरोध इति
 चेन्न मायाय विदांतेषु मिथ्यात्वान्मिथ्यापदार्थस्याधिष्ठानेकल्पितत्वात्तस्याधिष्ठानसत्तातिरिक्तसत्ताभावान्मायायाम
 धिष्ठानसत्ताप्रवेशान्मायास्वरूपोपासनायामपि सत्तारूपब्रह्मण एवोपासनासंभवतीत्याशयेन मायास्वरूपत्वप्रति
 पादनेपि विरोधाभावात् यथा ब्रह्मण उपासनायामपि न केवलं ब्रह्मणो ग्रहणं किंतु शक्तिविशिष्टस्यैव शक्तेस्तदतिरेकेणा
 भावात् केवलस्यैवोपासनाऽसंभवाच्च तथा मायोपासनायामपि न केवलमायाया अवस्थानमस्ति येन केवलाया उपासनं
 संभवेत् किंतु ब्रह्माधिष्ठानयुताया एवावस्थानमिति भगवत्या मायारूपत्वप्रतिपादनेऽपि फलतो ब्रह्मस्वरूपमेव
 भगवत्याः सिद्ध्यतीति श्रुत्योः परस्परं विरोधाभावात् तदुक्तं पावकस्योष्णतेवेयमुष्णां शोरिव दीधितिः ॥ चंद्रस्य चं
 द्रिकेवेयं शिवस्य सहजा ध्रुवेति ॥ तथा स्वपदास्वशिरश्चायां यद्वल्लंघितुमीहते पादोद्देशे शिरोनस्यात्तथेयं वैदवीकलेति
 ॥ तथा च यथा ग्नौ होमे ग्निशक्त्यां होमो र्थसिद्धः एवमग्निशक्त्यां होमोऽपि बन्धो होमेऽर्थसिद्धस्तद्वन्मायाया भगवती त्वेऽपि ब्र
 ह्मण एव भगवती त्वेऽसिद्धमिति तस्यैवोपासनायां ग्रहणं मायायामिथ्यात्वप्रतिपादकेषु वाक्येषु तु ब्रह्मणो मिथ्यात्वाभा
 वात् केवलमायाया एव ग्रहणं तस्या मिथ्यात्वेऽपि तदधिष्ठानस्य सत्यत्वात् उपासकस्योपास्यमायापदार्थात्तर्गतस्य ब्र
 ह्मांशस्य मोक्षदशायामनुस्यूतत्वान्नमुक्तावुपास्यस्वरूपत्यागः अत एवांतर्यामि ब्रह्मणो पृथिव्यादिमायांतानां पदार्था
 नांयः पृथिव्यातिष्ठन्यं पृथिवीनवेदयस्य पृथिवीशरीरंयः पृथिवीमंतरोयमयतीत्यादिनांतर्यामि चेतनसंबन्धेनैव देवतात्व
 मुपवर्णितं तथाच सर्वैस्त्वद्विदं ब्रह्मेति श्रुतिरपि अनुगृहीता भवति इत्येतत्सर्वमभिप्रेत्य सूतसंहितायामुक्तं चिन्मात्रा
 श्रयमायायाः सत्कारे द्विजोत्तमाः ॥ अनुप्रविष्टायां संविन्निर्विकल्पास्वयं प्रभासदाकारा सदानंदसंसारोच्छेदका
 रिणी ॥ सा शिवा परमा देवी शिवाभिन्ना शिवं करोति ॥ यद्वा भगवतीस्वरूपप्रतिपादकवाक्येषु ये मायाशक्तिकलादि

शब्दास्तेलक्षणयामायाविशिष्टशक्तिविशिष्टकलाविशिष्टब्रह्मबोधकास्तथाचमायाविशिष्टशक्तिविशिष्टकलाविशिष्टयद्
 ह्यतद्भगवतीषदवाच्यमितिफलितोर्थः एतेनक्षुधारूपेणसंस्थितानिद्रारूपेणस्मृतिरूपेणेत्यादिकेवलशक्तिवाच्य
 कपदानिव्याख्यातानि तैःपदैस्तत्तच्छक्तिविशिष्टब्रह्मणएवसर्वत्रग्रहणात्अयमेवार्थः कालोत्तरेउक्तः तथाच कालो
 त्तरेशिवंप्रतिदेवीप्रश्नवाक्यं भगवन्देवदेवेशमिथ्यामायेतिविश्रुता ॥ तस्याःकथमुपास्यत्वंभवेन्मुक्तावनन्वयात् ॥
 श्रद्धानजायतेक्वापिमिथ्यावस्तुनिकुत्रचित् ॥देव्याउपासनाचेयंश्रुतामायाश्रिताप्रभो ॥संशयंछिधिदेवेशरहस्यंवदमे
 प्रभो ॥ इतिश्रुत्वावचोदेव्याभगवांश्चंद्रशेखरः ॥ उवाचवचनंदिव्यंसर्वलोकहितप्रदं ॥ नाहंसुमुखिमायायाउपास्यत्वंब्रु
 वेक्वचित् ॥ मायाधिष्ठानचैतन्यमुपास्यत्वेनकीर्तितं ॥ मायाशक्त्यादिशब्दाश्चविशिष्टस्यैवलक्षकाः ॥ तस्मान्मायादि
 शब्दैस्तुब्रह्मैवोपास्यमुच्यतइति ॥ अत्रपूर्वार्त्थेनमायाधिष्ठानचैतन्यमित्यनेनप्रथमपक्षउक्तः मायाशक्त्यादीत्यनेनो
 त्तरार्द्धेनद्वितीयःपक्षउपपादितः एतदभिप्रायेणैवब्रह्मांडपुराणेमायावाचकस्यैवहंकारस्यमायाविशिष्टब्रह्मवाचकत्व
 मुक्तं शक्त्यक्षराणिशेषाणिहंकारउभयात्मकइतिउभयात्मकः शिवशक्त्यात्मकइत्यर्थः किंचमायायाः केवलायाउपा
 स्यत्वंवदवादीभ्रांतःप्रष्टव्योजडायाउपास्यत्वेतत्तद्देवताविग्रहाणांप्राणेंद्रियमनआत्मजीवादिमत्वंकथंभवेत्द्विविधं
 हिभगवतीरूपंस्थूलंसूक्ष्मंचतत्रसूक्ष्मंमुख्यंस्थूलंतुतत्तदुपासकानांदर्शनादिव्यवहारार्थंतत्तदुपासकैरुपासितं सूक्ष्म
 रूपमेवस्थूलंरूपंगृण्हाति तत्रैवंसतिसूक्ष्मरूपेचैतन्याननुप्रवेशेतद्रहीतेस्थूलरूपेपिचैतन्यस्याननुप्रवेशेनतत्तद्देवता
 नांप्राणनसंभाषणादिव्यवहारोच्छेदएवस्यात्तस्मादनिच्छयापिचैतन्यविशिष्टायाएवतत्तच्छक्तेरुपास्यत्वंवक्तव्यमि
 ति मन्वेवंचेत्किमर्थमायादिशब्दैर्व्यवहारोभगवत्याः शास्त्रेक्रियतेलक्षणादिदोषाभावायरूपप्रतिपत्तये ब्रह्मादिशब्दै
 रेवकुतोव्यवहारःक्रियतइतिचेच्छृणु चतुर्व्यूहात्मकंहिब्रह्मणोरूपं विराट्हिरण्यगर्भाव्याकृतब्रह्मरूपं तत्रदे

व्युपासनाव्यूहान्तर्गतस्य कस्यपदार्थस्येति शंकायां विराट्स्वरूपमर्भाव्याकृतानां तदधिष्ठातृणां ब्रह्मविष्णुरुद्राणां च मै
 त्रायणीयश्रुतौ एकैकगुणमयत्वेन कीर्तनाद्गुणत्रयसाम्यावस्थायामायायाः प्रकृत्यादिशब्दवाच्यत्वेन तस्याश्चतुरीयब्र
 ह्माश्रितत्वेन शाल्लेषकत्वात् तदेवमायाविशिष्टतुरीयं ब्रह्मैव भगवत्युपासनायां ग्राह्यमिति बृहदथर्प्रदर्शनार्थं तथा मायादि
 शब्दैर्व्यवहारस्य सत्त्वात् तथा च मैत्रायणीयश्रुतिः तमोवा इदमेकमग्र आसीत् तत्परे स्यात् तत्परेणे रितं विषमत्वं प्रयात्ये
 तद्वैरजस्तद्रजः खल्वीरितं विषमत्वं प्रयात्येतद्वै सत्त्वस्य रूपमिति अनेन वाक्येन मायायास्तमः शब्दितायाः परेण ब्रह्मणा
 नित्यसंबंधप्रदर्शनेन जगत्कारणरूपं साम्यावस्थात्मकं प्रदर्शितं अग्रे तस्यैतास्तनवो ययो ह खलु वा वास्यतामसो शोसौ
 योयं रुद्रो यो ह खलु वा वास्यराजसो शोसौ ब्रह्मा यो ह खलु वा वास्यसमा त्विको शोसौ विष्णुरिति गुणत्रयोपाधित्वं ब्रह्मविष्णु
 रुद्राणां प्रतिपादितं तथा पुराणादिषु व सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्गुणास्तैर्युक्तः परः पुरुष एक इहास्यधत्ते ॥ सृष्ट्यादये हरि
 विरिंचिहरेति संज्ञाः श्रेयांसितत्र खलु सत्त्वतनोर्नृणां स्युरित्यादि सर्वपुराणेषु ब्रह्मविष्णुरुद्राणामेकैकगुणवत्वमेव प्रति
 पादितं नहि माया प्रकृतिशक्त्यादिशब्दवाच्यं वस्तु ब्रह्मातिरिक्ताश्रयकं भवति येन मायादिशब्दैरुपास्यं वस्तु मायावि
 शिष्टब्रह्मातिरिक्तं भवेत् किंतु मायाविशिष्टब्रह्मरूपमेवोति तैः शब्दैरुपास्यं वस्तु निप्रतिपादिते मायाविशिष्टब्रह्मरूपमेव भ
 गवत्तोरूपमुपास्यं भवेदिति बोधनार्थमेव मायादिशब्दैर्भगवत्या उपासनकथनमिति ननु तर्हि त्वं वैष्णवी शक्तिरनंतवी
 र्येत्यत्रापि मायाशब्दे ब्रह्मविशिष्टमायावाचकः स्यान्न चेष्टपत्तिः तत्र केवलमायाया एव विवक्षितत्वादिति चेन्न नह्य
 स्मभिः सर्वत्र मायाशब्देन मायाविशिष्टं ब्रह्मैव सर्वत्र ग्राह्यमिति शपथः क्रियते येनातिप्रसंगः स्यात् किंतु क्वचित्संबन्धि
 शब्दसमन्विता हरिरेकेवलमायायाग्रहणं यथा त्रैवतयानाशप्रकरणे केवलमायायाग्रहणं तथा सृष्टिस्थलेऽपि मन्मायाशक्ति
 संलुप्तं न गत्वा चराचरं सापिमतः पृथक् विप्रानास्त्येव परमार्थत इत्यादौ उपासनास्थले तु तादृशिष्टब्रह्मणो यद्व्यापि

यथायमब्रह्मसूत्रोक्तमिति तथा च त्वं धैर्यवीर्यशक्तिरित्यादौ त्वमविष्टा तत्र ह्यपि भक्तिसिद्धिर्नैव ब्रह्मसूत्रेण विवक्षिता
 विवक्षिताः तेन च ब्रह्मरूपत्वमेव भगवत्याः प्रतिपादितं एवमन्यत्राब्रह्मं यदा ब्रह्मणो जगत्कारणस्योक्तं तदात्मक
 ब्रह्मसूत्रेण बोधोपसर्जनब्रह्मणोपासनं तत्र शक्तिः सहाय्यभूता इदं च मतं शिवपुराणादिषु स्पष्टं तस्मात्सहतादेव ह्यदि
 तं प्रतिपत्तिरिति ॥ तेषां शाश्वतिकाशांतिर्नेतरेषां कदाचनेत्यादिवचननिषेधैः क्वचिच्च ब्रह्मोपसर्जनमायाया उपासनं तत्र भ
 गवत्सीविषये ब्रह्मोपसर्जनमायाया एवोपासनमिति दर्शयितुं मायाशक्त्यादिशब्दैः शास्त्रे भगवत्या व्यवहारः क्रियत इति इ
 दं मतं सर्वतन्त्राभिमतं पुराणाभिमतं च शिवेन सहितां देवीं भावयेद्भुवनेश्वरीमिति भुवनेश्वरी पारिजातादिवचननिषे
 धात्तुल्यं कर्मपुराणे अस्यास्त्वनादिसंनिद्धमैश्वर्यमतुलं महत् तत्संबन्धादनन्तैः पास्त्रेण परमात्मनेत्यादीनि वचनानि दे
 वोभासवत्तादिसर्वपुराणेषु द्रष्टव्यानि उभयपक्षेषु ब्रह्मणश्चिदंश उपासनायामागत एवेति न मुक्तावुषस्य स्वरूपान
 न्यवित्स्वरूपं दूषणं न वाऽश्रद्धेयतेति इत्थं भगवत्युपासनायां स्वरूपे निर्णीते ब्रह्मविष्णु रुद्रशक्त्युपासनासु कस्योपस
 नाचरिष्ठेत्यस्य विचारः क्रियते तत्र सर्वस्वत्विदं ब्रह्मेति सामानाधिकरण्येन सर्वपदार्थमात्रस्य ब्रह्मरूपत्वेऽपि भक्तानां चे
 तस्तेष्वलं बायपरमेश्वरेण मलिनशुद्धशुद्धतरशुद्धतमाविभूतयः शुद्धितारतम्येन कल्पिताः ताभ्यमीतादिशास्त्रेषु विभूत्य
 ध्यायेत्तदंग्यादिषु च प्राणो ब्रह्म आदित्यो ब्रह्म मनो ब्रह्मेत्यादिवाक्यैः प्रदर्शिताः तत्र च सर्वविभूतिषु ब्रह्मणः समानत्वेना
 तस्यानेपि वक्ष्यामि कृपाणर्दपणादिषु शुद्धितारतम्येन प्रतिविम्बफलनस्यापि तारतम्येन विभूतिषु व शुद्धितारतम्ये
 नेव ब्रह्मणः प्रसादकरणतारतम्येन प्रतिविम्बफलनतारतम्येनेति याभिर्प्राभिर्विभूतिभिर्ब्रह्मणो प्रतिविम्बफलनप्रसादक
 रणतारतम्येनैव भवति तथा तया तस्या विभूतेऽत्कृष्टत्वमुत्कृष्टतारतम्यमुत्कृष्टतम्यमित्यादि व्यवहारः सर्वशास्त्रप्र
 सिद्धो विविक्तस्तथा च सति ब्रह्मविष्णुरुद्राणां चैकमुक्तेष्वधिकत्वेनैकैकमुक्तादेशात् तस्यैव सत्तत्त्वमुक्तं भू
 त्तत्त्वमिति चैकैकमुक्तोपाधिब्रह्मविष्णुरुद्राण्येव तस्यैव सत्तत्त्वमुक्तं भूतत्त्वमिति चैकैकमुक्तोपाधिब्रह्मविष्णुरुद्राण्येव तस्यैव सत्तत्त्वमुक्तं भू

दे.भा.प्र.

॥१०॥

सर्वकारमभूतस्याः सर्वोत्कृष्टत्वात् किं प्रथमतो न विमर्शमायातस्याः त्रयणाभ्यवहितः संबंधः तदुत्तरगुणाना
मुत्तमव्याख्यायकः सर्वोत्कृष्टत्वात् किं प्रथमतो न विमर्शमायातस्याः त्रयणाभ्यवहितः संबंधो ब्रह्मविद्यासौख्यसर्वोत्कृष्टत्वात्
अतएव सत्संहितादिषु श्रुतिरियमुक्ता परतत्त्वप्रकाशस्तु रूद्रस्यैव महत्तरः ॥ ब्रह्मविद्यादिदेवार्जनतथापुनिपुणवा
द्व्यादि ॥ रूद्रकथं चिकार्यमनुते रूद्ररूपतां ॥ नतथदिशताः सर्वाः परिस्फूर्त्यल्पताबलादिति सूतमीतासु ननु ब्रह्म
विद्यासंज्ञाभेदेकगुणोपाधित्वे सर्वसंभते कथं साम्यावस्थात्मकत्वेनापितेषां पुराणादिषु वर्णनमिति चेन्न तदंतर्गतत्र
ह्यप्येव साम्यावस्थात्मकत्वेन तदभेदात्तेषामपि तदात्मकत्वकथनमित्याशयात् अतएव तपमीयेनृसिंहस्य सत्वोपहि
तस्य चोत्कर्षात् तस्यैव श्रुतिपुराणनिश्चिते सत्यपि साम्यावस्थात्मकत्वेन वर्णनं संगच्छते तस्मान्मायाशक्त्यास्य ब्रह्म
रूपभगवत्युपासनेनैव मुख्यसर्वोत्कृष्टत्वेति सैव सर्वकामार्थिभिर्मुमुक्षुभिश्चोत्कृष्टवस्तुपासनेच्छुभिराश्रयणीयेत्यर्था
त्प्राप्तमपि पुराणांतरवचनैः स्पष्टमुपपाद्यते तदुक्तं देवीमात्म्ये ब्रह्मविद्याजगद्वात्रीस्वेषां जननीति ॥ यया सर्वमि
दं व्यासं वैश्वदेवसंस्मराकरो सैव सेव्या च पूज्या च नान्यद्वैदेवतांतरमिति ॥ तथा तंत्रेषु एवं च पूजयेद्भक्त्या प्रत्यहं परमे
श्वरीति ॥ यो न पूजयते नित्यं चंडिकां भक्तवत्सलां ॥ भस्मीकृत्यास्य पुण्या
नि निर्देहं परमेश्वरीति ॥ अनेन वचनेन भगवत्युपासनायाः संध्यादिकर्मवन्नित्यत्वं नित्यपदोच्चारणेन स्पष्टमेव बोधितं
तथा पुराणांतरे आराध्या परमाशक्तिः सर्वैरपि सुरासुरैः ॥ मातः परतरं किंचिदधिकं भुवनत्रये इति ॥ तथा उक्ता
रूपितृरूपेण गायत्रीमातरं तथा ॥ पितरौ योनजानाति सविप्रस्त्वन्यरेतज इति तथा काल्ये तरे धिक् धिक् धिक् धिक् च
तज्जन्मयो न पूजयते शिवं ॥ जननीं सर्वजगतः करुणारससागरमित्यादि पुराणेषु तंत्रेषु च बहुनिबन्धनानि द्रष्टव्यानि वि
स्तारस्तु मत्तत्त्वशक्तित्वविमर्शिन्यां द्रष्टव्यः अयं वउपोद्धातो कार्योऽस्माभिर्देवीभावावतस्थितौ सत्सत्त्वगुणमद्वक
न्याख्याने प्रोक्तः तस्या भगवत्याः पुराणस्य देवीभावावतस्य सत्त्वजसगौडपाठानुरोधेन व्याख्यातं यथा मतिः प्रसक्त्यते

टी.अ.

१

॥१०॥

तत्रतुप्रथमेऽध्यायेऽपंचविंशतिपद्यकैः ॥ पुराणविषयः प्रभञ्जनीणां समुदीर्यते ॥ १ ॥ तत्रादौ भगवान्नादरायणोऽग्रं प्रतिपादयन् देवतात-
त्वात्तुस्मृत्तुलक्षणमंगलमाचरति सर्वचैतन्यरूपेति चैतन्यमित्यत्र स्त्रार्थेऽप्यत्र चैतन्यमात्मेति शिवसूत्रेऽप्युक्तं तत्रापि तत्रात्मस्य
मित्यर्थः ननु तथापि तस्य निष्क्रियत्वात् प्रचोदयादिति प्रेरणाकर्तृत्वप्रतिपादनमनन्वितं भवतीत्याद्यं काश्यामाह आद्यां विद्यां चेति आ-
द्यामन्नादिभूतां विद्यां त्रयविषयक शुद्धसत्त्वांतर्मुखप्रतिबिम्बविशिष्टवृत्तिरूपां यांतापनीयास्तुरीयोपाधिमाहुः एकैक्यास्तिरन्तरं मुखतया विदुः
तो विद्यातत्त्वरूपिणी तदुपाधिक आत्मा तुरीय इत्युच्यते बहिर्मुखतया विलसन्त्यविद्यातत्त्वरूपिणी तदुपाधिक आत्मा प्राज्ञ इत्युच्यते इति तेषां सिद्धां-
तः चकारः समुच्चयार्थः आत्मरूपांतां प्रसिद्धां आद्यां विद्यां च आद्यपदस्य देहलीदीपकन्यायेनोभयत्रान्वयः तां अद्यां विद्यां च धीमहि ध्यायामः

सर्वचैतन्यरूपांतामाद्यां विद्यां च धीमहि ॥ बुद्धियानः प्रचोदयात् ॥ १ ॥ शौनक उवाच ॥ सूतसूत महाभाग ध-
न्योऽसि पुरुषर्षभ ॥ यदधीतास्त्वया सम्यक् पुराणसंहिताः शुभाः ॥ २ ॥ ७२ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७२ ॥

ध्यानविषयत्वं बुभुक्षोर्मिलित्वेन ननु प्रत्येकं समुच्चयार्थं चकारात् तथाच मायाविशिष्टरूपेणैव ध्यायन् विषयत्वात्तस्य चक्षुःश्रवणनिष्क्रियत्वाभा-
वात्तु प्रचोदयादिति प्रेरणाकर्तृत्वमनन्वितमिति बोध्यं यैतादृशी सेयं ध्याता भगवती माया विशिष्टरूपिणी नोऽस्माकं बुद्धिं ध्यायन् कर्तुं प्रचोदयात् प्रेर-
णेन प्रथमायां लिङ् तेन च निरन्तरमस्मिन्नेतावृत्तयस्तदासत्काभं कतिर्यः मयन्या अंतर्गता मिश्ररूपप्रतिपादकस्वस्वसर्ववेदसंग्रहत्वेन नायत्रीपदमात्र-
त्रीछंदोषटितमं बलाचरणेनैतामवतप्रतिपादयन् पिबन्तु मायानि शिष्टांतर्गता मिश्ररूपमिति नो धितं यथा चायमर्थस्तथोक्तो द्वातेऽप्युक्तं इति तत्रोक्तं
स्तत्राहोऽयि म्यामः तथा च तद्वत्कस्तदुजमुभ्रपुरधिकारी फलं च ज्ञानप्राप्त्या मोक्ष इत्यर्थे दर्शयिष्यति ॥ १ ॥ इत्यंगमलाचरणं विविक्ततत्वा-
यस्य अपि फलं कृत्वा अभ्युत्थयति शौनकेति सूतेति वीष्मविद्याप्रमेयविषयत्वप्रदर्शयार्थं धन्यत्वे हेतुमाह यदधीता इति अर्थं हेतु-
र्लभ्येते पुराणसंहिताः ध्यानं समात्तया संपादितं तस्मात्तत्त्वधन्य इत्यर्थः ॥ २ ॥

स्थायीः सर्वकारणभूतायाः सर्वोत्कृष्टत्वात् किंच प्रथमतो ब्रह्मणि माया तस्या ब्रह्मणा अव्यवहितः संबंधः तदुत्तरं गुणानां
मुद्रायाः सारकः संबंधो गुणानामिति साम्यावस्थायां अव्यवहितः संबंधो ब्रह्मण इति सैवोपासनामुखा सर्वोत्कृष्टच
अतएव सूतसंहितादिपुरीतिरियमुक्ता परतत्त्वप्रकाशस्तु रुद्रस्यैव महत्तरः ॥ ब्रह्मविष्ण्वादिदेवानां न तथा मुनिपुंगवा
इत्यादि ॥ रुद्रः कथंचित्कार्यार्थमनुते रुद्ररूपतां ॥ न तथा दिवताः सर्वाः परिरूपत्वं लपता बलादिति सूतगीतासु ननु ब्रह्म
विष्णुरुद्राणामेकैकगुणोपाधित्वे सर्वसंमते कथं साम्यावस्थात्मकत्वेनापितेषां पुराणादिषूपवर्णनमिति चेन्न तदंतर्गतं ब्र
ह्मण एव साम्यावस्थात्मकत्वेन तदभेदात्तेषामपि तदात्मकत्वकथनमित्याशयात् अतएव तापनीयेनृसिंहस्य सत्वोपहि
तं विष्णोरेव तारत्वे सर्वश्रुतिपुराणानि श्रिते सत्यपि साम्यावस्थात्मकत्वेन वर्णनं संगच्छते तस्मात्मायाशक्त्या स्य ब्रह्म
रूपभगवत्युपासनैव मुख्या सर्वोत्कृष्टचेति सैव सर्वकामार्थिभिर्मुमुक्षुभिश्चोत्कृष्टवस्तूपासनेच्छुभिराश्रयणीयेत्यर्था
त्प्राप्तमपि पुराणांतरवचनैः स्पष्टमुपपाद्यते तदुक्तं देवीमात्म्ये ब्रह्मविद्याजगद्वात्री सर्वेषां जननीति ॥ यया सर्वमि
दं व्यासं त्रैलोक्यं सचराचरं ॥ सैव सेव्या च पूज्या च नान्यद्वैदेव तांतरमिति ॥ तथा तंत्रेषु एवं यः पूजयेद्भक्त्या प्रत्यहं परमे
श्वरीं ॥ मुक्ता भोगान्यथा कामं देवी सा युज्यमाप्नुयात् ॥ यो न पूजयते नित्यं चंडिकां भक्तवत्सलां ॥ भस्मीकृत्या स्य पुण्या
नि निर्दहेत्परमेश्वरीति ॥ अनेन वचनेन भगवत्युपासनायाः संध्यादिकर्मवन्नित्यत्वं नित्यपदोच्चारणेन स्पष्टमेव बोधितं
तथा पुराणांतरे आराध्या परमाशक्तिः सर्वैरपि सुरासुरैः ॥ मातः परतरं किंचिदधिकं भुवनत्रये इति ॥ तथा अंका
रं पितृरूपेण गायत्रीं मातरं तथा ॥ पितरौ यो न जानाति सावित्रस्त्वन्यरेतज इति तथा कालोत्तरे धिक् धिक् धिक् धिक् च
तज्जन्म यो न पूजयते शिवां ॥ जननीं सर्वजगतः करुणारससागरमित्यादि पुराणेषु तंत्रेषु च बहुनिवचनानि द्रष्टव्यानि वि
स्तरस्तु मत्कृतशक्तित्वविमर्शिन्यां द्रष्टव्यः अयंच उपोद्धातोक्तार्थोस्माभिर्देवीभावावस्थितौ सप्तशत्यंगपट्क
व्याख्याने चोक्तः तस्या भगवत्याः पुराणस्य देवीभावावस्थितस्य समंजसगौडपाठानुरोधेन व्याख्यानं यथामतिप्रारभ्यते

तत्रतुप्रथमेध्यायेपंचविंशतिपद्यकैः ॥ पुराणविषयःप्रभञ्जरीणांसमुदीर्यते ॥ १ ॥ तत्रादौभगवान्वादरायणोऽग्रंथप्रतिपाद्यदेवतात
त्वानुस्मरणलक्षणमंगलमाचरति सर्वचैतन्यरूपेति चैतन्यमित्यत्रस्वार्थेऽप्यत्र चैतन्यमात्मेति शिवसूत्रे तथादर्शनात् तथाचैतनात्मरूपा
मित्यर्थः ननुतथापितस्यनिष्क्रियत्वात् प्रचोदयादितिप्रेरणाकर्तृत्वप्रतिपादनमनन्वितंभवतीत्याशङ्कायामाह आद्यांविद्यांचेति आ
द्यामनादिभूतांविद्यांत्रयविषयकशुद्धसत्त्वांतर्मुखप्रतिबिम्बविशिष्टवृत्तिरूपांयांतापनीयास्तुरीयोपाधिमाहुः एकैक्यास्तिरंतरंमुखतयाविलसं
तीविद्यातत्त्वरूपिणीतदुपाधिकआत्मातुरीयइत्युच्यते बहिर्मुखतयाविलसंत्यविद्यातत्त्वरूपिणीतदुपाधिकआत्माप्राज्ञइत्युच्यतेइतितेषांसिद्धां
तः चकारःसमुच्चयार्थः आत्मारूपांतांप्रसिद्धांआद्यांविद्यांचआद्यपदस्यदेहलीदीपकन्यायेनोभयत्रान्वयः तांअद्यांविद्यांचधीमहिध्यायामः

सर्वचैतन्यरूपांतामाद्यांविद्यांचधीमहि ॥ बुद्धियानःप्रचोदयात् ॥ १ ॥ शौनकउवाच ॥ सूतसूतमहाभागध
न्योसिषुरुषर्षभ ॥ यदधीतास्त्वयांसम्यक्पुराणसंहिताःशुभाः ॥ २ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥

ध्यानविषयत्वमुभयोर्मिलित्वैव नतुप्रत्येकं समुच्चयार्थचकारात् तथाच मायाविशिष्टब्रह्मणएवध्यानविषयत्वात्तस्यचक्षुबलत्वेननिष्क्रियत्वाभा
वात्तुनप्रचोदयादितिप्रेरणकर्तृत्वमनन्वितमितिबोध्यं यैतादृशीसेयंध्यातभगवतीमायाविशिष्टब्रह्मरूपिणीनोऽस्माकंबुद्धिध्यानंकर्तुंप्रचोदयात्प्रेर
येत्प्रार्थनायांलिङ् तेनचनिरंतरमस्मच्छेतोवृत्तयस्तदासत्ताभंवतिर्यः गायत्र्याअंतर्यामिब्रह्मप्रतिपादकत्वस्यसर्ववेदसंमतत्वेनगायत्रीपदमात्र
त्रीउंक्षेपटितमंभलाचरणेनैतद्वागवतप्रतिपाद्यमपिवस्तुमायाविशिष्टांतर्यामिब्रह्मरूपमितिबोध्यं यथाचायमर्थस्तयोमेदधातेएवदर्शितमप्रेषत
त्रतत्रदर्शयिष्यामःतथाचतद्वक्तस्तद्रुणभुश्रुपुराधिकारी फलचज्ञानप्राप्त्यमोक्षइत्यग्रेदर्शयिष्यति ॥ १ ॥ इत्थंमंभलाचरणंनिर्विघ्नतयाप्र
थसमाधिफलकंकृत्वाप्रभमुत्थापयति शौनकेति सूत्रेति वीष्मतिशयप्रेमविषयत्वप्रदर्शनार्थं धन्यत्वेहेतुमाह यदधीताइति अत्यंतदु
र्लभमेतत्पुराणसंहिताध्ययनंयस्मात्स्वयासंपादितंतस्मात्त्वंधन्यएवेत्यर्थः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥

कास्ताःसंहितास्तत्राह अष्टादशेति अष्टादशपुराणान्येवपुराणसंहिताइत्यर्थः ॥ ३ ॥ पंचलक्षणेति तानिचवक्ष्यमाणानि सरह
स्यानीति नानामंत्रविधानशक्तिपातप्रकारप्रतिपादनादिरहस्यार्थसंहितानीत्यर्थः ननुतेनोक्तानिमयाश्रुतानिपरंतुतदर्थमममनसिनागत
इतिचेत्तत्राह त्वयाज्ञातानीति यदितवयोग्यतानस्यात्तर्हिव्यासोनैववदेत् यस्मात्तेनोक्तानितस्मात्त्वयाज्ञातान्येवेतिनिश्चीयतइतिभावः
॥ ४ ॥ एतादृशस्यतवास्माकंचसमागमःएतादृशपुण्यक्षेत्रेदुर्लभएव तथापियदस्माभिरनेकजन्मसुपुण्यमाचरितंतद्योगादेवसमाग
मःसुलभोज्ञातइत्याह अस्माकमिति विश्वसनंतन्नामकंतद्भुत्पात्तेश्वान्यत्रोक्ता मुनिविश्रामदेशोयस्तत्तुविश्वसनंस्मृतमिति ॥ ५ ॥ अ

अष्टादशपुराणानिकृष्णेनमुनिनानघ ॥ कथितानिसुदिव्यानिपठितानित्वयानघ ॥ ३ ॥ पंचलक्षणयुक्तानि
सरहस्यानिमानद ॥ त्वयाज्ञातानिसर्वाणिव्यासात्सत्यवतीसुतात् ॥ ४ ॥ अस्माकंपुण्ययोगेनप्राप्तस्त्वंक्षे
त्रमुत्तमं ॥ दिव्यंविश्वसनंपुण्यंकलिदोषविवर्जितं ॥ ५ ॥ समाजोयंमुनीनांहिश्रोतुकामोस्तिपुण्यदां ॥ पुरा
णसंहितांसूतब्रूहित्वंनःसमाहितः ॥ ६ ॥ दीर्घायुर्भवसर्वज्ञतापत्रयविवर्जितः ॥ कथयाद्यमहाभागपुराणं
ह्यसंमितं ॥ ७ ॥ श्रोत्रेन्द्रिययुताःसूतनराःस्वादविचक्षणाः ॥ नशृण्वन्तिपुराणानिवंचिताविधिनाहिते ॥ ८ ॥
ययाजिर्वहेन्द्रियाल्हादःषड्रसैःसंप्रपद्यते ॥ तथाश्रोत्रेन्द्रियाल्हादोवचोभिःसूधियांस्मृतः ॥ ९ ॥ ६५ ॥ ॥६५॥

स्त्वेतत्तथापिभवतांकिमभिलषणीयंइतिचेत्तत्राह समाजोयमिति ॥ ६ ॥ दीर्घायुर्भवेति अनेनगुरावातिभाक्तिः स्वस्मिन्वातिशयेन
शुश्रूषावर्ततइतिबोधितं ब्रह्मसंमितंवेदसंमितंवेदार्थस्यैवप्रातिपादकमित्यर्थःनह्यन्यथावेदसंमितत्वंसंभवति ॥ ७ ॥ श्रोत्रेन्द्रियेति स्वादविचक्षणाः
स्वादग्रहणपंडिताः संतःश्रोत्रेन्द्रिययुताः संतोयदिपुराणानिनशृण्वन्तिर्तर्हितेसर्वसामग्रीसत्वेपिविधिनादैवेनैवंचिताहतभाग्याइत्यर्थः एतेन
स्वस्यश्रवणेऽस्यादरवत्वंसूचितं ॥ ८ ॥ तदेवदृष्टान्तेनस्पष्टयति यथेति ॥ ९ ॥ ॥ ॥

अथोत्राहति कामंयथेच्छास्यात्तथानभोगुणैः शब्दैः शब्दस्याकाशगुणत्वात् अथोत्रापिफणिनोदुष्टजातयोपिमुह्यंतितत्रैवंसतिसकर्णाः सं
तोयेपुराणानिनशृण्वंतितेकथमकर्णावधिराएवभवंति चकारएवकारार्थः अकर्णाइत्यत्रयोव्यः अधिराएवतेइत्यर्थः ॥ १० ॥ यस्मा
देवंतस्मात्किंतदाह अतइति ॥ ११ ॥ ननुसर्वेपिजनाःपुराणश्रवणंविनाकालंक्षपयंत्येव तथाभवंतोपिकुतोनाकुर्वंतितत्राह येनकेनेतिमूर्खाणां
केनाप्युपायेनशब्दस्पर्शादिविषयसंबन्धेनयद्यपिकालातिवाहनंकालातिक्रमणंस्मृतमनुभूतं तथामूर्खाणांयद्यपिव्यसनैर्दुराचारैःकालातिवाहनं
स्मृतंतथापिबुधानानंतपारीतिःकिंत्वन्यैवेत्याह बुधानामिति तथाचमहतांरीतिरेवाश्रयणीयेतिभावः ॥ १२ ॥ ननुबुधाःन्यायशास्त्रादिचित्तनैर

अथोत्राःफणिनःकामंमुह्यंतितिहिनभोगुणैः ॥ सकर्णायेनशृण्वंतितेप्यकर्णाःकथंनच ॥ १० ॥ अतःसर्वेद्विजाः
सौम्यश्रोतुकामाःसमाहिताः ॥ वर्ततेनैमिपारण्येक्षेत्रेकलिभयार्दिताः ॥ ११ ॥ येनकेनाप्युपायेनकालातिवा
हनंस्मृतं ॥ व्यसनैरिहमूर्खाणांबुधानांशास्त्रचित्तनैः ॥ १२ ॥ शास्त्राप्यपिविचित्राणिजल्पवादयुतानिच ॥
नानार्थवादयुक्तानिहेतुमंतिबृहंतिच ॥ १३ ॥ सात्त्विकंतत्रवेदांतंमीमांसाराजसंतं ॥ तामसंन्यायशास्त्रंचहेतुवा
दाभियंत्रितं ॥ १४ ॥ तथैवचपुराणानित्रीगुणानिकथानकैः ॥ कथितानित्वयासौम्यपंचलक्षणवंतिच ॥ १५ ॥

पिकालंक्षपयंति तदेवभवद्विःकुतोनाद्रीयतेतत्राह शास्त्राप्यपीति नानार्थवादाःस्तावकानिवाक्यानिहेतुमंतिहेतूपन्यासवंति ॥ १३ ॥ तत्रनता
भिस्सर्वाणिसमानिकितुसात्त्विकादिभेदेनभिन्नानीत्याह सात्त्विकंतत्रेति हेतुनाहेतूपन्यासेनवादेनजल्पवितंडादिनाभियंत्रितंयुक्तं नत्रह्यादिविषय
कविचारयुक्तं ततस्तामसत्वमेवतस्ययुक्तमितिभावः अतस्तामसशास्त्रविदो नबुधाः किंत्वबुधाएवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ ननुतथापियात्किंचित्पुरा
णंश्रूयतांतत्राह तथैवेति यथाशास्त्राणित्रीगुणानितथैवेत्यर्थः त्रीगुणानिगुणत्रयात्मकब्रह्मविष्ण्वादिप्रतिपादकत्वात्त्रीगुणानि ॥ १५ ॥

दे.भा.प्र.

॥१२॥

ननुविष्णुप्रतिपादकंपुराणंसात्विकमस्तितदेवभूयतांतत्राह तत्रभागवतमिति गुणत्रयोपाधिरिहराद्यपेक्षयापिगुणत्रयसाम्यावस्थापाधिसाहि
तायाभगवत्याउत्कृष्टत्वात्तस्याएवपुराणंभागवतंवदनान्यदुत्कृष्टपक्षपातित्वात्सर्वेषामित्यर्थः पंचममिति ब्राह्मपाद्वैष्णवंचशैवंभागवतंशुभामि
तिश्लोकेपंचममित्यर्थः अयंचश्लोकःपुराणान्तरेमहापुराणगणनायामुक्तःअतएवैतस्यभागवतस्यमहापुराणत्वमितिपूर्वमुक्तंनविस्मर्तव्यं काथि
तमिति पुराणांतरश्रवणप्रसंगेइत्यर्थः ॥ १६ ॥यदिकथितंतर्हितदेवकिमितिपुनःपृच्छयतेतत्राह उद्देशमात्रेणोति सामान्यतोभागवतंपुरा
णमस्तीत्येतादृशमेवनाममात्रेणोक्तंननुसाविस्तरमित्यर्थः ॥ १७ ॥ तदेवाह विस्तरेणेति ॥ १८ ॥ नन्वन्यंप्रतिकृतोनपृच्छयतेतत्राह
त्वंत्विति त्वमेवजानासिनान्यइत्यर्थः तत्रहेतुर्गुरुभक्तत्वादिति ॥ १९ ॥ नन्वन्यानिपुराणानिश्रुतान्येवसंतितैरेवतृतिःकर्तव्येतिचेत्त

तत्रभागवतंपुण्यंपंचमंवेदसंमितं ॥ कथितंयत्त्वयापूर्वंसर्वलक्षणसंयुतं ॥ १६ ॥ उद्देशमात्रेणतदाकीर्तितंप
रमाद्भुतं ॥ मुक्तिप्रदंमुमुक्षूणांकामदंधर्मदंतथा ॥ १७ ॥ विस्तरेणतदाख्याहिपुराणोत्तममादरात् ॥ श्रोतुका
माद्विजाःसर्वेदिव्यंभागवतंशुभं ॥ १८ ॥ त्वंतुजानासिधर्मज्ञपौराणींसंहितांकिल ॥ कृष्णोक्तांगुरुभक्तत्वात्
सम्यक्सत्वगुणाश्रयः ॥ १९ ॥ श्रुतान्यन्यानिसर्वज्ञत्वन्मुखान्निःसृतानिच ॥ नैवतृप्तिंव्रजामोऽद्यसुधापाने
मरायथा ॥ २० ॥ धिक्सुधांपिबतांसूतमुक्तिर्नैवकदाचन ॥ पिबन्भागवतंसद्योनरोमुच्येतसंकटात् ॥ २१ ॥

त्राह श्रुतानीति तत्रदृष्टांतः सुधापानेइति ॥ २० ॥ ननुभागवतश्रवणात्किंचिदपूर्वमुत्पद्यते ततश्चस्वर्गादिलोकोभवतीत्येवमभिप्रायेणपृच्छय
तेचेत्तत्फलंयज्ञादिभिरपिसेत्स्यत्येवेतिचेत्तत्राह धिक्सुधामिति संकटात्संसाररूपात् नहिकर्मणामुक्तिर्भवतितस्याअविद्यानाशप्रयुक्त
त्वात् अविद्यानाशस्यचसाक्षात्कारजन्यत्वात् नहिकर्मणाक्चिदपिरञ्जुसर्पादावविद्यानाशोदृष्टः तस्मात्कर्मणानैवसंसारनिवृत्तिर्भवति अत
एवनकर्मणानप्रजयाधेनेनत्यागेनैकेमृतत्वमानशुरितिश्रुतिः कर्मणांमोक्षफलकत्वंवारयति किंतुस्वर्गादिषुसुधापानमेवकर्मफलं तच्चातिनिंद्य
मेवमोक्षापेक्षया अथचभागवतंकर्णपुटेनपिबन्तच्छ्रवणजन्यात्मज्ञानेनाविद्यानाशेसतितज्जन्यसंसारान्मुच्येतमुच्यते अतोज्ञानमेवोत्कृष्टंनक
र्मेत्यर्थः तथाचश्रुतिः ज्ञानादेवहिकैवत्यमिति ॥ २१ ॥

टी.अ.

१

॥१२॥

यदिकर्मभ्योमोक्षः स्यात्तर्हि सक्रिमेकेन कर्मणोतानेक कर्मभिरनेक कर्मभिश्चेत्तेषां संख्या नियमाभावाद् व्यवस्थैव एकेन कर्मणा चेदस्माभिर्बर्ह
 वोयज्ञाः कृता अद्यापि मोक्षो नैव जातस्ततस्तदापि संभवतीत्याह सुधापाननिमित्तमिति शान्तिमोक्षं ॥ २२ ॥ तर्हि किं कर्मभिर्भवतीत्य
 त्राह मखानामिति ॥ २३ ॥ विना ज्ञानेनेति ज्ञानादेव हि कैवल्यमिति श्रुतेः कालचक्र इत्यनेन षटीयं त्रवदस्मात्त्रिगमनैव संभवतीति द
 र्शितं ॥ २४ ॥ भागवतमेव संसारनाशकं ततस्ते देवदेवत्याह अत इति सर्वरसोपेतं भक्तिज्ञानवैराग्यरसोपेतं मुमुक्षूणां सदा प्रियमित्यनेन मुमु

सुधापाननिमित्तं यत्कृता यज्ञाः सहस्रशः ॥ न शान्तिमधिगच्छामः सूत सर्वात्मनावयं ॥ २२ ॥ मखानां हि फलं
 स्वर्गः स्वर्गात् प्रच्यवनं पुनः ॥ एवं संसारचक्रे स्मिन् भ्रमणं च निरंतरं ॥ २३ ॥ विना ज्ञानेन सर्वज्ञ नैव मुक्तिः क
 दाचन ॥ भ्रमतां कालचक्रेऽत्र नराणां त्रिगुणात्मके ॥ २४ ॥ अतः सर्वरसोपेतं पुण्यं भागवतं वद ॥ पावनं मु
 क्तिदं गुह्यं मुमुक्षूणां सदा प्रियं ॥ २५ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे अष्टादशसाहस्र्यां संहितायां प्रथमस्कंधे
 शौनकप्रश्नो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ धन्योऽहमतिभाग्योऽहं पावितोऽहं महात्माभिः ॥ य
 त्पृष्टुं समहत्पुण्यं पुराणं वेदविश्रुतं ॥ १ ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि सर्वश्रुत्यर्थसंमतं ॥ रहस्यं सर्वशास्त्राणामागमा
 नामनुत्तमं ॥ २ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥

क्षवोऽत्राधिकारिण इति दर्शितं ॥ २५ ॥ इति श्रीशैवोपनामक लक्ष्मीगर्भजरंगभट्टसुतनीलकंठभट्टकृते देवभागवतस्याभिनवव्याख्याने तिल
 काभिधे प्रथमस्कंधेऽप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ अध्यायेतु द्वितीये स्मिन् ग्रंथसंख्यायथार्थतः ॥ विषयश्चोच्यते सम्यक् चत्वारिंशत्सु पद्यकैः ॥ १ ॥ य
 थ भवतां धन्यतामत्समागमेन पुराणश्रवणादेवंमापि धन्यतां स्ति युष्मत्समागमेन मन्मुखाद्भागवतस्यानिःसरणादित्याह सूत उवाच धन्योऽस्मीति
 अनेन गुरुर्निरभिमानी ग्रंथप्रतिपादनश्रद्धावान्दयालुश्चोपक्षित इति बोधितं ॥ १ ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प्र.

॥१३॥

ग्रंथं वक्तुं ग्रंथप्रतिपाद्यदेवतातत्त्वानुस्मरणलक्षणमंगलमाचरति सूतः नत्वेति तत्पदपंकजं तस्यावेदशास्त्रप्रसिद्धाया भगवत्याः पदपंकजं पदक
मलमित्यर्थः भगवती नाम्नेति भगवती पदघटितभागवतनाम्नेत्यर्थः तेन च भगवत्या इदं भागवतमिति व्युत्पत्तिर्दाशिता देवी भागवतमित्यत्र तु शिवस्य
भगवतो भक्त इत्यर्थे शिवभागवत इति प्रयोगवत्साधुत्वं देव्या भगवत्या इदमित्यर्थे देवीपदं तु भगवत इदं भागवतमिति व्युत्पत्तिर्भ्रमनिरासाय ॥ ३ ॥
इत्थं सगुणमूर्तेः पदस्मरणरूपमंगलं कृत्वा मायाविशिष्टब्रह्मरूपसूक्ष्मरूपस्य श्रुतिप्रतिपाद्यस्य भागद्वयसहितस्य सत्त्वात्तत्रैकभागस्य मायारूपस्य

नत्वा तत्पदपंकजं सुललितं मुक्तिप्रदं योगिनां ब्रह्माद्यैरपि सेवितं स्तुतिपरैर्ध्येयं मुनीन्द्रैः सदा ॥ वक्ष्याम्यद्य स
विस्तरं बहुरसं श्रीमत्पुराणोत्तमं भक्त्या सर्वरसालयं भगवती नाम्ना प्रसिद्धं द्विजाः ॥ ३ ॥ याविद्येत्यभिधीयते
श्रुतिपथे शक्तिः सदाद्यापरा सर्वज्ञा भवबंधछितिनिपुणा सर्वाशये संस्थिता ॥ दुर्ज्ञेया सुदुरात्मभिश्च मुनिभिर्ध्या
नारूपदं प्रापिता प्रत्यक्षा भवती ह सा भगवती बुद्धिप्रदा स्यात्सदा ॥ ४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

स्मरणरूपमंगलमाचरति याविद्येति विद्यांतं मुखसाम्यावस्थारूपिणी शक्तिर्न तस्य कार्यकारणं च विद्यते न तत्समश्चाभ्याधिकश्च दृश्यते प
रास्य शक्तिर्विविधैव भूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया चेति श्वेताश्वतरश्रुतिप्रसिद्धा इच्छाशक्तिरुमाकुमारीति शिवसूत्रप्रसिद्धा च दुरात्मभिर्दुष्टै
र्दुर्विज्ञेया ध्यानास्पदं प्रापितार्थात्सुयोगिभिरिति शेषः याध्यानास्पदं प्रापिता सती प्रत्यक्षा भवति नान्योपायैः सा सदा मम बुद्धिप्रदा स्यात् इति प्रा
र्थनायां लिङ् ध्यानयोगश्च परशक्तिसाक्षात्कारहेतुः श्वेताश्वतरे उक्तः ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन् देवात्मशक्तिस्वगुणैर्निगूढामिति ॥ ४ ॥

टी.अ.

२

॥१३॥

अथद्वितीयब्रह्मरूपभागरूपिण्याभगवत्याः स्मृतिरूपमंगलमाचरति सृष्टेति यास्वयास्वकीययात्रिगुणयागुणत्रयाविशिष्टयाशक्त्याऽखिलामे
दंजगत्सदसत्स्वरूपंव्यवहारदृष्ट्यासत्परमार्थदर्शनेनासत्तदात्मकंसृष्टाताद्विशंपाति पुनः कल्पसमयेकल्यांतसमयेताद्विश्वंतथापूर्ववत्सृष्टिस्थि
तिवत्संहृत्यएका एकमेवाद्वितीयं ब्रह्मनेहनानास्तिकिंचनेति श्रुतिप्रतिपाद्यात्मरूपिणी रमते क्रीडते स्वस्मिन्नेव स्वरूपे तां सर्वविश्वजननीं मनसा
स्मरामि अत्र पूर्ववाक्येन केवलशक्तिवर्णनेनोत्तरवाक्येन तच्छक्त्याश्रयब्रह्मात्मकभगवतीवर्णनेन देवीभागवत्प्रतिपाद्यं भगवतीरूपं मायाशबल
ब्रह्मात्मकमेव न केवलमायाशक्तिरूपमिति बोधितं अयमेवार्थः सर्वचैतन्यरूपांतामिति प्रथमश्लोके उक्तः उपोद्धोतचास्माभिरुक्तोऽग्रे च तत्र त
त्र मूलकारणवदंशयिष्याति ॥ ५ ॥ तत्र शंकते ब्रह्मेति ननु अखिलमेतद्ब्रह्मासृजतीति प्रसिद्धं लोके वेदविद्विः पौराणिकैश्च तदेव कथितं तथा

सृष्ट्वा खिलं जगदिदं सदसत्स्वरूपं शक्त्यास्वयात्रिगुणया परिपाति विश्वं ॥ संहृत्य कल्पसमये रमते तथैका तां सर्व
विश्वजननीं मनसा स्मरामि ॥ ५ ॥ ब्रह्मासृजत्यखिलमेतदिति प्रसिद्धं पौराणिकैश्च कथितं खलु वेदविद्विः ॥ वि
ष्णोस्तु नाभिकमले किल तस्य जन्मतैरुक्तमेव सृजते न हि सस्वतंत्रः ॥ ६ ॥ विष्णुस्तु शेषशयने स्वपितीतिका
ले तन्नाभिपद्ममुकुले खलु तस्य जन्म ॥ आधारतां किल गतो ब्रह्मसहस्रमौलिः संबोध्यतां स भगवान् नृहिकथं मुरारिः ॥ ७

च कथं भगवती सृजतीति पूर्वमुक्तमिति चेत्तत्र समाधत्ते विष्णोस्त्विति यैः पौराणिकैर्ब्रह्मासृजतीत्युक्तं तैरेव पौराणिकैर्विष्णोस्तु विष्णोरेव नाभि
कमले किल निश्चयेन तस्य जन्म उक्तं तथा च तस्य जन्मवत्त्वात्पराधीनत्वं पराधीनत्वे च सति ब्रह्मास्वतंत्रो न हि नैव सृजते किंतु पराधीनतया तथा
च यद्गवस्यधीनतया सृजते सैव भगवती मुख्यत्वेन जगत्स्रष्टृत्वार्थः ॥ ६ ॥ ननु ब्रह्मणो जन्म विष्णुनाभिकमले तथा च विष्णोरेव जगत्स्रष्टृत्वमस्त्विति
चेत्तत्राह विष्णुस्त्विति इति काले प्रलयकाले विष्णुस्तु शेषशयने स्वपिति तन्नाभिकमले खलु तस्य ब्रह्मणो जन्म अत्रास्मिन् प्रलयकाले सहस्र
मौलिः शेषआधारतां गतो विष्णोस्तथा चान्याधारेण स्थितस्य विष्णोः परतंत्रत्वात्तादृशपारतंत्र्यविशिष्टो भगवान् मुरारिर्विष्णुः कथं जगत्स्रष्टृत्वेन
संबोध्यतां ज्ञायमानतां गच्छेन्न कथमपीत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥

॥

॥

॥

दे.भा.प्र.

॥१४॥

ननुविष्णोराधारःसमुद्रःस एवजगत्स्रष्टास्त्वितिचेत्तत्राह एकार्णवस्येति एकार्णवोहिजलात्मकस्तच्चजलरसरूपमेवरसस्यचपात्रांवेनाकाचं
त्कदापिनिहिस्थितिरास्ति एवंप्रत्स्याप्यन्याधारस्तस्याप्यन्याधारइत्यासर्वरूपविषयेकिलशक्तिरूपास्वतंत्रासर्वाधारशक्तिरूपासैवजगत्स्र
ष्ट्रितिसंभूतजननीशरणंगतोऽस्मि अतएवषष्ठीपूजादिषुआधारशक्तेरेवसर्वाधारत्वंप्रतिपादितमितिभावः ॥ ८ ॥ इदानींचार्त्तत्रयेप्र
थमचरित्रदेवतामहाकालींस्मरति योगनिद्रेति योगनिद्रयामीलितेक्षिणीयस्यसयोगनिद्रामीलिताक्षस्तंअक्षोदर्शनादित्यच् ॥ ९ ॥ एवं
सगुणानिर्गुणांचगुणसाम्यावस्थात्मिकांमायांध्यत्वापुराणंवक्ष्येइतिप्रतिज्ञानाति तामिति सगुणांकैकगुणविशिष्टमहाकाल्यादिरूपं नि

टी.अ.

२

एकार्णवस्यसलिलरसरूपमेवपात्रांविनानहिरसास्थितिरस्तिकञ्चित् ॥ यासर्वभूतविषयेकिलशक्तिरूपात्तं
सर्वभूतजननीशरणंगतोऽस्मि ॥ ८ ॥ योगनिद्रामीलिताक्षंविष्णुंदृष्ट्वांबुजेस्थितः॥ अजस्तुष्टवयादे
शरणंव्रजे ॥ ९ ॥ तांध्यात्वासगुणांमायांमुक्तिदांनिर्गुणांतथा ॥ वक्ष्येपुराणमखिलंशृण्वंतुमुनयस्त्वह
१० ॥ पुराणमुत्तमंपुण्यंश्रीमद्भागवताभिधं ॥ अष्टादशसहस्राणिश्लोकास्तत्रतुसंस्कृताः ॥ ११ ॥ स्कंधा
द्वादशएवात्रकृष्णेनविहिताःशुभाः ॥ त्रिशतंपूर्णमध्यायाअष्टादशयुताःस्मृताः ॥ १२ ॥ ॥ ६५ ॥

गुणांगुणत्रयसाम्यावस्थारूपांसाम्यावस्थाश्रयब्रह्मणोग्रहणंतुनिर्गुणापदेनजातं शक्तिशक्तिमतोरभेदाच्चतस्तस्यपुनर्नोपादानं ॥ १० ॥
अष्टादशसहस्राणिश्लोकाइति अनुष्टुप्छंदस्कामहाछंदस्कावासर्वमेलिताः श्लोकाः तत्रभागवते अष्टादशसहस्राणिसंतीतित्रयसंख्यो
क्ता ॥ ११ ॥ स्कंधसंख्यामाह स्कंधाइति अध्यायसंख्यामाह त्रिशतमिति त्रिशतमध्यायास्त्रिशतसंख्याकाअध्यायाअष्टादशयु
ताःपरिकीर्तिताइत्यर्थः अष्टादशाध्यायोत्तरत्रिशताध्यायाः संतीत्यर्थःइतित्रिशतंपूर्णमध्यायास्तुप्रकीर्तिताइतिप्रवादस्तुविष्णुभागवतवि
षयकइतिबोध्यं ॥ १२ ॥

॥१४॥

प्रतीस्कंधमध्यायसंख्यामाह विंशतिरिति प्रथमस्कंधविंशतिरध्यायाः द्वितीयेरदिसंख्याः तृतीयेतिथिसंख्याः चतुर्थेपंचाधिकविंश
तिसंख्याकाः ॥ १३ ॥ पंचमेपंचाधिकातिथिसंख्याकाः षष्ठेएकाधिकतिथिसंख्याः सप्तमेचत्वारिंशत्संख्याकाः ॥ १४ ॥ अष्टमे
चतुर्विंशतिसंख्याकाः नवमेपंचाशत्संख्याकाः दशमेत्रयोदशसंख्याकाः ॥ १५ ॥ एकादशस्कंधेतत्त्वसंख्याकाः द्वादशेचतुर्दशैवा
ध्यायाः ॥ १६ ॥ एवमिति इयमध्यासंख्योक्ता याग्रंथसंख्याअष्टादशसहस्रीसातुपूर्वपरिकीर्तितेत्यर्थः ॥ १७ ॥ इदानीं सर्वपुराण

विंशतिःप्रथमेतत्रद्वितीयेद्वादशैवतु ॥ त्रिंशच्चैवतृतीयेतुचतुर्थेपंचविंशतिः ॥ १३ ॥ पंचत्रिंशत्तथाध्यायाःपंचमे
परिकीर्तिताः ॥ एकत्रिंशत्तथाषष्ठेचत्वारिंशच्चसप्तमे ॥ १४ ॥ अष्टमेतत्त्वसंख्याश्चपंचाशन्नवमेतथा ॥ त्रयोद
शतुसंप्रोक्तादशमेमुनिनाकिल ॥ १५ ॥ तथाचैकादशस्कंधेचतुर्विंशतिरीरिताः ॥ चतुर्दशैवचाध्यायाद्वादशे
मुनिसत्तमाः ॥ १६ ॥ एवंसंख्यासमाख्यातापुराणेस्मिन्महात्मना ॥ अष्टदशसहस्रीयासंख्याचपरिकीर्ति
ता ॥ १७ ॥ सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वंतराणिच ॥ वंशानुचरितंचैवपुराणपंचलक्षणं ॥ १८ ॥ निर्गुणाया
सदानित्याव्यापिकाविकृताशिवा ॥ योगगम्याखिलाधारातुरीयायाचसंस्थिता ॥ १९ ॥ तस्यास्तुसात्विकी
शक्तीराजसीतामसीतथा ॥ महालक्ष्मीःसरस्वतीमहाकालीतिताःस्त्रियः ॥ २० ॥ ॥ १९ ॥ ॥ १९ ॥

सामान्यलक्षणमुक्तातलक्षणंदेवीभागवतेऽस्तीतिवदति सर्गश्चेति इदंसर्वपुराणसामान्यलक्षणं ॥ १८ ॥ अत्रदेवीभागवतसर्गशब्देनक
स्यसर्गोभिधीयतेतत्राह निर्गुणेति सच्चिदानंदब्रह्मरूपिणीयाभभवतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ तस्यास्त्विति तस्यायासात्विकीशक्तिस्तथाराज
सतिथितामसीचयाशक्तिस्तच्छक्तिविशिष्टंयत्परंब्रह्मेत्यर्थः तन्महालक्ष्म्यादयोयाःप्रसिद्धाःस्त्रियस्ताःस्त्रियोभवंति साम्यवस्थात्मकब्र
ह्मरूपिणीमूलदेवतातत्तदेकैकगुणविशिष्टब्रह्मरूपिण्योमहालक्ष्म्यादयोदेवताइतिभावः अतएवपुराणाममादिष्वसांसच्चिदानंदत्वमुक्तंनतुकेव
लज्जदशक्तिरूपत्वं ॥ २० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

119811

टी.अ.

Q

एकाणवस्यसलिलंरसरूपमेवपात्रंविनानहिरसस्थितिरस्तिकञ्चित् ॥ यासर्वभूताविषयेकिलशक्तिरूपात्तां
सर्वभूतजननींशरणंगतोऽस्मि ॥ ८ ॥ योगनिद्रामीलिताक्षंविष्णुंदृष्ट्वांबुजेस्थितः॥ अजस्तुष्टवयादे
शरणंब्रजे ॥ ९ ॥ तां ध्यात्वा सगुणां मायां मुक्तिदां निर्गुणां तथा ॥ वक्ष्ये पुराणमखिलं शृण्वंतु मुनयस्त्विह ॥
१० ॥ पुराणमुत्तमं पुण्यं श्रीमद्भागवताभिधं ॥ अष्टादशसहस्राणि श्लोकास्तत्र तु संस्कृताः ॥ ११ ॥ स्कंधा
द्वादश एवात्र कृष्णेन विहिताः शुभाः ॥ त्रिशतं पूर्णमध्याया अष्टादशयुताः स्मृताः ॥ १२ ॥ ॥ ६४ ॥

मुंभांगुणत्रयसाम्यावस्थारूपां साम्यावस्थाभ्रयब्रह्मणो ग्रहणेतुनिर्गुणापदेन जातं शक्तिशक्तिमतोरभेदात्तत्तस्य पुनर्नोपादानं ॥ १० ॥
अष्टादशसहस्राणि श्लोका इति अनुष्टुप्छंदस्कामहाछंदस्कावासर्वमिलिताः श्लोकाः तत्र भागवते अष्टादशसहस्राणिसंतीति ग्रंथसंख्यो
क्ता ॥ ११ ॥ स्कंधसंख्यामाह स्कंधा इति अध्यायसंख्यामाह त्रिशतमिति त्रिशतमध्यायास्त्रिशतसंख्याका अध्याया अष्टादशायु
ताः परिकीर्तिता इत्यर्थः अष्टादशाध्यायोत्तरत्रिशताध्यायाः संतीत्यर्थः द्वात्रिंशत्त्रिशतपूर्णमध्यायास्तु प्रकीर्तिता इति प्रवादस्तु निर्गुणभागवतवि
षयक इति बोध्यं ॥ १२ ॥

119811

प्रतीस्कंधमध्यायसंख्यामाह विंशतिरिति प्रथमस्कंधविंशतिरध्यायाः द्वितीयेरद्विसंख्याः तृतीयेतिधिसंख्याः चतुर्थेपंचाधिकविंश
तिसंख्याकाः ॥ १३ ॥ पंचमेपंचाधिकातिधिसंख्याकाः षष्ठेएकाधिकतिधिसंख्याः सप्तमेचत्वारिंशत्संख्याकाः ॥ १४ ॥ अष्टमे
चतुर्विंशतिसंख्याकाः नवमेपंचाशत्संख्याकाः दशमेत्रयोदशसंख्याकाः ॥ १५ ॥ एकादशस्कंधेतत्त्वसंख्याकाःद्वादशेचतुर्दशैवा
ध्यायाः ॥ १६ ॥ एवमिति इयमध्यासंख्योक्ता याग्रंथसंख्याअष्टादशसहस्रीसातुर्बपरिकीर्तितेत्यर्थः ॥ १७ ॥ इदानीं सर्वपुराण

विंशतिःप्रथमेतत्रद्वितीयेद्वादशैवतु ॥ त्रिंशच्चैवतृतीयेतुचतुर्थेपंचविंशतिः ॥ १३ ॥ पंचत्रिंशत्तथाध्यायाःपंचमे
परिकीर्तिताः ॥ एकात्रिंशत्तथाषष्ठेचत्वारिंशच्चसप्तमे ॥ १४ ॥ अष्टमेतत्त्वसंख्याश्चपंचाशन्नवमेतथा ॥ त्रयोद
शतुसंप्रोक्तादशमेमुनिनाकिल ॥ १५ ॥ तथाचैकादशस्कंधेचतुर्विंशतिरीरिताः ॥ चतुर्दशैवचाध्यायाद्वादशे
मुनिसत्तमाः ॥ १६ ॥ एवंसंख्यासमाख्यातापुराणेस्मिन्महात्मना ॥ अष्टादशसहस्रीयासंख्याचपरिकीर्ति
ता ॥ १७ ॥ सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वंतराणिच ॥ वंशानुचरितंचैवपुराणंपंचलक्षणं ॥ १८ ॥ निर्गुणाया
सदानित्याव्यापिकाविकृताशिवा ॥ योगगम्याखिलाधारातुरीयायाचसंस्थिता ॥ १९ ॥ तस्यास्तुसात्विकी
शक्तीराजसीतामसीतथा ॥ महालक्ष्मीःसरस्वतीमहाकालीतिताःस्त्रियः ॥ २० ॥ ॥ १९ ॥ ॥ १९ ॥

सामान्यलक्षणमुक्तातलक्षणंदेवीभागवतेऽस्तीतिवदति सर्गश्चेति इदंसर्वपुराणसामान्यलक्षणं ॥ १८ ॥ अर्चदेवीभागवतंसर्गशब्देनक
स्यसर्गोभिधीयतेतत्राह निर्गुणेति सच्चिदानंदब्रह्मरूपिणीयाभभवतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ तस्यास्त्विति तस्यायासात्विकीशक्तिस्तथाराज
सीतथातामसीचयाशक्तिस्तच्छक्तिविशिष्टंयत्परंब्रह्मेत्यर्थः तन्महालक्ष्म्यादयोयाःप्रसिद्धाःस्त्रियस्ताःस्त्रियोभवंति साम्यावस्थात्मकत्र
ह्मरूपिणीमूलदेवतातत्तदेकैकगुणविशिष्टब्रह्मरूपिण्योमहालक्ष्म्यादयोदेवताइतिभावः अतएवपुराणाममादिष्वासांसच्चिदानंदत्वमुक्तंननुकेव
लज्जदशक्तिरूपत्वं ॥ २० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प्र.

॥१५॥

तासामेति सृष्ट्यर्थजगत्सर्जनाययस्तासांतिमृणांशक्तीनां देहांगीकारो देहधारणंतलक्षणोयः सर्गः सोऽत्रशास्त्रविशारदैः पंडितैः सर्गशब्देन
समाख्यातइत्यर्थः आस्मिन्पुराणेशर्गशब्देनायमेवगृह्यतइत्यर्थः तत्रमहाकाल्यादीनामुत्पत्तिः प्रथमस्कंधेपंचमस्कंधेच ॥ २१ ॥
प्रतिसर्गमाह हरीति आस्मिन्पुराणेशर्गशब्देनायमेवगृह्यतइत्यर्थः प्रतिसर्गोनामानुसर्गोब्रह्मादीनामनंतरोत्पत्तिरूपइत्यर्थः त
दुक्तंपुराणांतरे प्रतिसर्गोनुसर्गश्चप्रलयश्चप्रकीर्तितइति तत्रगुणत्रयरूपशक्तीनामुत्पत्तिस्तासांपरिणामश्चब्रह्मादिरूपेणनानाविधाहंकारादि
रूपेणचतृतीयस्कंधे त्वंचेवधाः शिवस्त्वेतेदेवामद्गुणसंभवाइत्यनेनोक्तः संक्षेपेणप्रलयरूपप्रतिसर्गोपिनवमस्कंधेसर्वेषांप्रकृतौलयरूपउक्तः
॥ २२ ॥ सोमेति तेषांयद्वंशप्रकीर्तनंसर्वंशोऽत्रवंशशब्देनगृह्यतइतिभावः वंशास्तेइति तेषांपिंवंशवंशशब्देनगृह्यतेइत्यर्थः
तासांतिमृणांशक्तीनां देहांगीकारलक्षणः ॥ सृष्ट्यर्थचसमाख्यातः सर्गः शास्त्रविशारदैः ॥ २१ ॥ हरिद्रुहिणरु
द्राणांसमुत्पत्तिस्ततः स्मृता ॥ पालनोत्पत्तिनाशार्थंप्रतिसर्गः स्मृतोहिसः ॥ २२ ॥ सोममूर्योद्भवानांचराज्ञां
वंशप्रकीर्तनं ॥ हिरण्यकशिप्वादीनांवंशास्तेपरिकीर्तिताः ॥ २३ ॥ स्वायंभुवमुखानांचमनूनांपरिवर्णनं ॥
कालसंख्यातथातेषांतत्तन्मन्वंतराणिच ॥ २४ ॥ तेषांवंशानुचयनंवंशानुचरितंस्मृतं ॥ पंचलक्षणयुक्तानि
भवन्तिमुनिसन्त ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥

सोमवंशस्तुसोमात्पुरुषः पर्यंतप्रथमस्कंधेउक्तः सूर्यवंशस्तु वैवस्वतमनुमारभ्यहरिश्चंद्रपर्यंतसप्तमस्कंधेसंक्षेपेणोक्तः तदुभयवंशीया
न्यराज्ञांकथातुदेवीकथायांविक्षेपन्नाहुत्यप्रसंगभियानोक्तेतिबोध्यं तदुक्तंसप्तमस्कंधे इत्येवंसूर्यवंशानाराज्ञांवंशप्रकीर्तनं सोमवंशो
द्भवानांचवर्णनीयंमयाकियदिति ॥ २३ ॥ स्वायंभुवेति तत्तन्मन्वंतराणिचेति तान्यत्रमन्वंतरशब्देनोच्यंतइत्यर्थः मन्वंतरकथातुदश
मस्कंधेभिहितातेषांवंशानुचरितमपितत्रैव ॥ २४ ॥ तेषांवंशेति तदत्रवंशानुचरितमित्यर्थः भवन्तीति सर्वाणिपुराणानीत्यर्थः यद्य
प्यत्रसकलजगत्सृष्टिरपितृतीयस्कंधादिष्वभिहितातथापिभगवतीवर्णनेएवास्याग्रंथस्यतात्पर्यनसृष्ट्यादिवर्णनेइतिबोध्यितुंमहालक्ष्म्यादीनामव
तारएवसृष्टिशब्देनोक्तइतिबोध्यं ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥

टी.अ.
२

॥१५॥

भारतमपि पंचलक्षणवदेवेत्याह सपादेति पंचमं वेदचतुष्टयापेक्षया पंचममिति हासपदवाङ्मयमित्यर्थः तथा पंचलक्षणवदेव ॥ २६ ॥ भवं
तीति बहुवचनकांक्षितानि पुराणानि कतिसंख्यानि संतीति पृच्छति शौनकः कतीति ॥ २७ ॥ युष्माकं वैराग्यं नास्तिक्यं वक्तव्यं तत्राह कालि
कालेति तेन वैराग्यमस्तीत्युक्तं भवति पुण्यो देशो नास्तीति चेत्तत्राह नैमिषेति कथं तस्य पुण्यदेशत्वतंत्राह ब्रह्मणेति ॥ २८ ॥ २९ ॥
॥ ३० ॥ तस्य ब्रह्मणस्तत्कथानकं कथारूपं वचनं श्रुत्वा तच्चक्रं गृहीत्वेत्यन्वयः चालयन्निति अर्थाच्चक्रं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ युष्मा

सपादलक्षं च तथा भारतं मुनिना कृतं ॥ इति हास इति प्रोक्तं पंचमं वेदसंमितं ॥ २६ ॥ शौनक उवाच ॥ कानि
तानि पुराणानि ब्रह्मसूतसविस्तरं ॥ कतिसंख्यानि सर्वज्ञश्रोतुकामावयं त्विह ॥ २७ ॥ कलिकालविभीताः स्मोनै
मिषारण्यवासिनः ॥ ब्रह्मणा त्रसमादिष्टाश्चक्रंदत्त्वामनोमयं ॥ २८ ॥ कथितं तेन नः सर्वान् गच्छं त्वेतस्य पृष्ठतः
॥ नेमिः संशीर्यते यत्र स देशः पावनः स्मृतः ॥ २९ ॥ कलेस्तत्र प्रवेशो न कदाचित्संभविष्यति ॥ तावत्तिष्ठंतु तत्रै
व यावत्सत्ययुगं पुनः ॥ ३० ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य गृहीत्वा तत्कथानकं ॥ चालयन्निर्गतस्तूर्णं सर्वदेशादिदृक्षया ॥
३१ ॥ प्रेत्यात्र चालयंश्चक्रं नेमिः शीर्णो त्रपश्यतः ॥ तेनेदं नैमिषं प्रोक्तं क्षेत्रं परमपावनं ॥ ३२ ॥ कलिप्रवेशो नै
वा त्र तस्मात्स्थानं कृतं मया ॥ मुनिभिः सिद्धसंघैश्च कलिभीतैर्महात्मभिः ॥ ३३ ॥ पशुहीनाः कृता यज्ञाः पुरो
डाशादिभिः किल ॥ कालातिवाहनं कार्यं यावत्सत्ययुगागमः ॥ ३४ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

कंसात्विके कर्मणि श्रद्धानास्तीति चेत्तत्राह पशुहीना इति यज्ञाः दर्शपूर्णमासादयो ये पुरोडाशसाध्याः पशुरहिताश्च त एव प्रायः कृतास्तेन कदा
चित्पशुसाहितयज्ञकरणेऽपि न सात्विकत्वहानिः अवश्यं पशुसाध्यस्य यागस्य ब्राह्मणेनावश्यकं तद्व्यत्वात् युष्माकमवकाशो नास्तीति चेत्तत्राह
कालातिवाहानमिति ॥ ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प्र.

॥१६॥

पुराणंहीति नाममात्रेणैवतानिपुराणान्युक्ता मुख्यविषयंभागवतंवेदेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सकलेति
अखिलभुवनमातुर्भगवत्यानामस्तिस्मिन् तन्नामवद्यच्चविचित्रं भगवत्यानामेतिभगवतीपदव्युत्पत्तिमित्यर्थः ॥ ४० ॥ इतिश्रीदेवीभाग
वततिलकेप्रथमस्कंधेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ त्रिचत्वारिंशत्श्लोकैस्तुपुराणाख्याससंख्यका ॥ तत्तद्युगीयव्यासाश्चकथ्यंतेस्मिंस्तृतीयके

भाग्ययोगेनसंप्राप्तःसूतत्वंचात्रसर्वथा ॥ कथयाद्यपुराणंहिपावनंब्रह्मसंमतं ॥ ३५ ॥ सूतशुश्रूषवःसर्वेव
क्तात्वंमतिमानथ ॥ निर्व्यापारावयंनूनमेकचित्तास्तथैवच ॥ ३६ ॥ त्वंसूतभवदीर्घायुस्तापत्रयविवर्जितः॥
कथयाद्यपुराणंहिपुण्यंभागवतंशिवम् ॥ ३७ ॥ यत्रधर्मार्थकामानांवर्णनंविधिपूर्वकं ॥ विद्यांप्राप्यतयामोक्षः
कथितोमुनिनाकिल ॥ ३८ ॥ द्वैपायनेनमुनिनाकथितंयच्चपावनं ॥ नतृप्यामोवयंसूतकथांश्रुत्वामनोरमं॥
३९ ॥ सकलगुणगणानामेकपात्रंपवित्रमखिलभुवनमातुर्नाट्यवद्यद्विचित्रं ॥ निखिलमलगणानानाशकृ
त्कामकंदंप्रकटयभगवत्यानामयुक्तंपुराणं ॥ ४० ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेद्वितीयोऽध्या
यः ॥ २ ॥ सूतउवाच ॥ शृण्वंतुसंप्रवक्ष्यामिपुराणानिमुनीश्वराः ॥ यथाश्रुतानितत्वेनव्यासात्सत्यवती
सुतात् ॥ १ ॥ मद्वयंभद्वयंचैवब्रत्रयंवचतुष्टयं ॥ अनापलिंगकूस्कानिपुराणानिपृथक्पृथक् ॥ २ ॥ चतुर्दशस
हस्रंचमात्स्यमाद्यंप्रकीर्तितं ॥ तथाग्रहसहस्रंतुमार्कंडेयंमहाद्भुतं ॥ ३ ॥ चतुर्दशसहस्राणितथापंचशतानिच॥
भविष्यंपरिसंख्यातंमुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ४ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥

॥ १ ॥ शृण्वंतिति ॥ १ ॥ मद्वयमिति मशब्देनमकाराद्यक्षरयुक्तंपुराणंगृह्यते तस्यद्वयंतथाचमार्कंडेयंमात्स्यामितिचसिद्धं एवं
सर्वत्रव्याख्येयंअस्मिन्पद्यकेऽष्टादशपुराणानामाद्यक्षरग्रहणेनसंग्रहःकृतः ॥ २ ॥ अधुनातानिपुराणानिनाम्नासंख्ययाचपृथक्पृथक्
आह चतुर्दशेति ग्रहसहस्रंनवसहस्रं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

टी.अ.

२

॥१६॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ वायव्यमिति यस्यसंख्येतिशेषः यस्यसंख्याषट्शतानि अथैकसंख्यातःसंख्यया चतुर्विंशतिःचतुर्विंशतिसंख्या
कानिसहस्राणिनिसाचसंख्येत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ पुराणेति पुराणनामानितत्संख्याचमयाप्रोक्तेतिशेषः

अष्टादशसहस्रं वैपुण्यं भागवतं किल ॥ तथा चायुतसंख्याकं पुराणं ब्रह्मसंज्ञकं ॥ ५ ॥ द्वादशैव सहस्राणि ब्रह्मां
डं च शताधिकं ॥ तथा षट्शतसहस्रं ब्रह्मवैवर्तमेव च ॥ ६ ॥ अयुतं वामनाख्यं च वायव्यं षट्शतानि च ॥ चतुर्विं
शतिसंख्यातः सहस्राणि तु शौनक ॥ ७ ॥ त्रयोविंशतिसहस्रं वैष्णवं परमाद्भुतं ॥ चतुर्विंशतिसहस्रं वाराहं प
रमाद्भुतं ॥ ८ ॥ षोडशैव सहस्राणि पुराणं चाग्निसंज्ञितं ॥ पंचविंशतिसहस्रं नारदं परमं मतं ॥ ९ ॥ पंचपंचा
शत्सहस्रं पद्माख्यं विपुलं मतं ॥ एकादशसहस्राणि लिंगाख्यं चातिविस्तृतं ॥ १० ॥ एकोनविंशत्सहस्रं गारु
डं हरिभाषितं ॥ सप्तदशसहस्रं च पुराणं कूर्मभाषितं ॥ ११ ॥ एकाशीतिसहस्राणि स्कंदसंख्या परमाद्भुतं ॥ पु
राणाख्याचसंख्याचविस्तरेण मयानघाः ॥ १२ ॥ तथैवोपपुराणानि शृण्वंतु ऋषिसत्तमाः ॥ सनत्कुमारं प्रथ
मं नारासिंहं ततः परं ॥ १३ ॥ नारदीयं शिवं चैव दौर्वासं समनुत्तमं ॥ कापिलं मानवं चैव तथा चौशनसं स्मृतं ॥
॥ १४ ॥ वारुणं कालिकाख्यं च सांबं नंदिकृतं शुभं ॥ सौरं पाराशरं प्रोक्तमादित्यं चातिविस्तरं ॥ १५ ॥ माहेश्व
रं भागवतं वासिष्ठं च सविस्तरं ॥ एतान्युपपुराणानि कथितानि महात्मभिः ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ भागवतमिति लोके देवीभागवतविष्णुभागवतनाम्ना भागवतद्वयस्यैव प्रसिद्धत्वेन देवीभागवतस्य पंचमं वे
दसंमितामिति वचनेनैवैव स्वस्य महापुराणत्वस्य निश्चितत्वेनार्थादुपपुराणेषु भागवतपदेन विष्णुभागवतस्यैव ग्रहणं ॥ १६ ॥ ॥

दे.भा.प्र.

॥१७॥

भारतात्पूर्वमेवमहापुराणानिकृतानीत्याह अष्टादशोति यद्यप्यत्रोपपुराणकथनोत्तरमेवेदं वचनं पठितं तथापि पुराणांतरे अष्टादशमहापुराणोत्तरमेव भारतस्योत्पत्तेरुक्तत्वादत्रापि अष्टादशपुराणपदेन महापुराणानामेव ग्रहणं तथाचाष्टादशमहापुराणानिकृत्वा भारतारख्यानं व्यासः चक्रे इत्यर्थः तदुपबृंहितं तैः पुराणैर्भारताख्यानमुपबृंहितं वर्धितमित्यर्थः अयं भावः अष्टादशपुराणानिव्यासेन प्रथमतः कृत्वा तत्रत्यं सारांशं प्रगृह्य भारतं प्रणीतं तथाच भारतापेक्षया भारतोक्तार्थस्याष्टादशसु विस्तृतत्वेन तदुपबृंहितत्वमव्याहृतमेवेति एतद्वचनादपि देवीभागवतमेव महापुराणं विष्णुभागवतस्य भारतोत्तरं जायमानत्वस्य भारतोत्तरं निर्विण्णो व्यासश्चकारेति विष्णुभागवतवचनेनैव बोधितत्वाद्भारतात्पूर्वविद्यमानेषु महापुराणेषु विष्णुभागवतस्य प्रवेशाभावात् ननु मार्कंडेयपुराणे प्रथमेऽध्याये उक्तं भारतं व्यासमुखाच्छ्रुत्वा तत्र संदिहानः क्रौष्टुकिः मार्कंडेयं प्रत्या

टी.अ.

३

अष्टादशपुराणानिकृत्वा सत्यवती सुतः ॥ भारतारख्यानमतुलं चक्रे तदुपबृंहितं ॥ १७॥ मन्वंतरेषु सर्वेषु द्वापरे
द्वापरे युगे ॥ प्रादुःकरोति धर्मार्थी पुराणानियथाविधि ॥ १८ ॥ द्वापरे द्वापरे विष्णुर्व्यासरूपेण सर्वदा ॥ वेदमे
कंसबहुधा कुरुते हितकाम्यया ॥ १९ ॥ अल्पायुषोऽल्पबुद्धींश्च विप्रान् ज्ञात्वा कलावथ ॥ पुराणसंहितां पुण्यां
कुरुतेऽसौ युगे युगे ॥ २० ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

गत्य तत्रत्यं संदेहं पृष्ट्वांस्तत्संदेहनिवृत्त्यर्थं मार्कंडेयो मार्कंडेयपुराणमुक्तवानिति तथाच मार्कंडेयपुराणं भारतोत्तरं जातमिति निश्चीयते ततश्च भारतात्पूर्वसप्तदशपुराणान्येव संतीति अष्टादशपुराणानिकृत्वेति वचनमसंगतमेवेति चेन्न प्रथमतः कथामात्रं व्यासमुखाच्छ्रुतं न तु ग्रंथरूपं दंतकथा मात्रश्रवणेनैव जातसंदेहः क्रौष्टुकिर्मार्कंडेयं प्रत्यागत्य संदेहं पृष्ट्वा निति मार्कंडेयपुराणाभिप्रायः अष्टादशपुराणग्रंथं तदुत्तरं कृत्वा भारतग्रंथः कृत इति अष्टादशपुराणानिकृत्वेति वचनाभिप्रायकल्पनेन विरोधाभावादिति ॥ १७ ॥ नन्वेतानि पुराणानि कस्मिन् युगे जायंते तत्राह मन्वंतरेष्विति युगानामेकसतत्यामन्वंतरमिहोच्यते ते च मनवश्चतुर्दश तथाच प्रतिमन्वंतरं द्वापरे द्वापरे युगे कुरुणानि धिर्व्यासः केवलं धर्मबुद्धयैव पुराणविभागं प्रादुष्करोति ॥ १८ ॥ व्यासो विष्णुरेवैव विभागं च करोतीत्याह द्वापरेति ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ ॥ ॥

॥१७॥

॥ २१ ॥ अष्टाविंशतिमेगुगेसत्यवतीसूनुर्ममगुर्व्यासोऽभवत् अनंतरेयुगेद्रौणिरश्वत्थामाभिविष्यतीत्यन्वयः ॥ २२ ॥ २३ ॥ अतीताइति अष्टाविंशतिमयुगस्थात्त्यासात्पूर्वसप्तविंशतिव्यासाज्जाताइत्यर्थः ॥ २४ ॥ व्यासनामानिपृच्छन्ति ऋषय इति ब्रूहि सूतेति कूर्मपुराणेन एकादशे तुनहुषः शततंजास्ततः परं त्रयोदशे तथा धर्मस्तु रूक्षस्तु चतुर्दशे त्रय्यारुणिः पंचदशे षोडशे तु धनंजयः कृतंजयः सप्तदशे ह्यष्टादशे ऋतंजयः

स्त्रीशूद्रद्विजबंधूनां न वेदश्रवणं मतं ॥ तेषामेव हितार्थाय पुराणानि कृतानि च ॥ २१ ॥ मन्वंतरे सप्तमे त्रिशुभे वैवस्वताभिधे ॥ अष्टाविंशतिमे प्राप्ते द्वापरे मुनिसत्तमाः ॥ २२ ॥ व्यासः सत्यवतीसूनुर्गुरुर्मधर्मवित्तमः ॥ एकोनत्रिंशत्संप्राप्ते द्रौणिर्व्यासो भविष्यति ॥ २३ ॥ अतीतास्तु तथा व्यासाः सप्तविंशतिरेव च ॥ पुराणसंहितास्तैस्तु कथितास्तु युगे युगे ॥ २४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ब्रूहि सूत महाभाग व्यासाः पूर्वयुगोद्भवाः ॥ वक्तारस्तु पुराणानां द्वापरे द्वापरे युगे ॥ २५ ॥ सूत उवाच ॥ द्वापरे प्रथमे व्यस्ताः स्वयं वेदाः स्वयं भुवा ॥ प्रजापतिर्द्वितीये तु द्वापरे व्यासकार्यकृत् ॥ २६ ॥ तृतीये चोशना व्यासश्चतुर्थे तु बृहस्पतिः ॥ पंचमे सविता व्यासः षष्ठे मृत्युस्तु द्वापरे ॥ २७ ॥ मघवासप्तमे प्राप्ते वसिष्ठस्त्वष्टमे स्मृतः ॥ सारस्वतस्तु नवमे त्रिधामा दशमे तथा ॥ २८ ॥ एकादशेऽथ त्रिवृषो भरद्वाजस्ततः परं ॥ त्रयोदशे चांतरिक्षो धर्मश्यापि चतुर्दशे ॥ २९ ॥ त्रय्यारुणिः पंचदशे षोडशे तु धनंजयः ॥ मेधातिथिः सप्तदशे त्रतीह्यष्टदशे तथा ॥ ३० ॥ अत्रिरेकोनविंशेऽथ गौतमस्तु ततः परं ॥ उत्तमश्चैकविंशेऽथ हर्यात्मा परिकीर्तितः ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥

ततो व्यासो भरद्वाजस्तस्माद्ध्वेतु गौतमः वाजश्रवाश्चैकविंशे तस्माच्छुम्भायणः परः तृणत्रिंदुस्त्रयोविंशे वाल्मीकिस्तु ततः परं पंचविंशे तथा शक्तिः षड्विंशे तु पराशरः सप्तविंशे तथा व्यासो जातूकप्यो महामुनिः अष्टाविंशे स्मृतो व्यासः पराशरस्तु ततः परः इत्यन्यथा व्यासा उक्ताः कल्पभेदेन तु व्यवस्था ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प्र.

॥१८॥

उत्तमोहयात्माचैकएव एकविंशेअयंजातः द्वाविंशेवेनोवाजश्रवाः त्रयोविंशेसोमोमुप्यायणः चतुर्विंशेतृणविंदुःततोभार्गवः ॥ ३२ ॥
ततःशक्तिस्ततोजातुकर्ण्यस्ततःकृष्णद्वैपायनः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ व्यासेनेति इदंपुराणंव्यासेनप्रथमतःकृत्वापश्चादिदमत्यंतंशुभ
मिति विज्ञायज्ञात्वायस्मैकस्मैनोक्तंकुतःसर्वोत्कृष्टत्वात् किंतुअयोनिजःपुत्रःकोटिशोमहात्मासर्वोत्तमगुणवान् अरणिसंभवोऽयोनिजश्चैवराग्य

टी.अ.

३

वेनोवाजंश्रवाश्चैवसोमोमुप्यायणस्तथा ॥ तृणविंदुस्तथाव्यासोभार्गवस्तुततःपरं ॥ ३२ ॥ ततःशक्तिर्जातुक
र्ण्यःकृष्णद्वैपायनस्ततः ॥ अष्टाविंशतिसंख्येयंकथितायामयाश्रुता ॥ ३३ ॥ कृष्णद्वैपायनात्प्रोक्तंपुराणंचमया
श्रुतं ॥ श्रीमद्भागवतंपुण्यंसर्वदुःखौघनाशनं ॥ ३४ ॥ कामदंमोक्षदंचैववेदार्थपरिवृंहितं ॥ सर्वांगमरसारा
मंमुमुक्षूणांसदाप्रियं ॥ ३५ ॥ व्यासेनकृत्वाऽतिशुभंपुराणंशुकायपुत्रायमहात्मनेयत् ॥ वैराग्ययुक्तायचपाठि
तंवैविज्ञायचैवाराणिसंभवाय ॥ ३६ ॥ श्रुतंमयातत्रतथागृहीतंयथार्थवद्व्यासमुखान्मुनीन्द्राः ॥ पुराणगुह्यंसकलं
समेतंगुरोःप्रसादात्करुणानिधेश्च ॥ ३७ ॥ सुतेनपृष्टःसकलंजगादद्वैपायनस्तत्रपुराणगुह्यं ॥ अयोनिजे
नाद्भुतबुद्धिनावैश्रुतंमयातत्रमहाप्रभावं ॥ ३८ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥

युक्तश्चतस्मैपाठितं तस्मादिदंसर्वोत्तममित्यत्रकःसंदेहः ॥ ३६ ॥ ननुतथापिव्यासेनोक्तमस्तीतिचेत्तत्राह श्रुतमिति व्यासेनैतादृशंपुराणं
मांवक्तव्यमिति ममभाग्यंकास्ति किंतुमुख्यत्वेनशुकायोक्तंमयातुतत्सहाध्यायित्वेनश्रुतमिति ननुतत्सहाध्यायित्वंतवतस्यव्यासस्येष्टमि
तिचेत्तत्राह प्रसादादिति एतत्सहाध्यायित्वंमयामहतायत्नेनप्रसादादेवलब्धंननुसहजतयेतिभावः ननुतथापिप्रसादयोग्यस्तुत्वमसितत्राह
करुणानिधेश्चेति नाहंयोग्यःकिंतुगुरुरेवकरुणानिधिरतस्तत्प्रसादप्राप्तसहाध्यायित्वेनमयेदंभागवतंव्यासमुखाच्छ्रुतमितिभावः ॥ ३७ ॥
तत्रापिप्रष्टाशुकएवाहंतुश्रौतैवकेवलमित्याह सुतेनेति सुतेनपुत्रेणशुकेनेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ॥ ॥ ॥

॥१८॥

महत्पुंराणस्यवर्णयति श्रीमद्भागवतेति अयमपिशुकः हेमत्तमाइतिऋषिसंबोधनं संसारार्णवस्यदुर्विगाहसलिलं तत्संतर्तुकामः
 सन्भमरांध्रिः कल्पतरुर्वेदरूपस्तस्यफलंश्रीमद्भागवात्मकंयदमरांध्रिपफलंस्तस्यस्वादे आदरोयस्यैतादृशःसन्नानाख्यानमेवरसस्तस्याल
 यंपुराणमिदमदुतंप्रेम्णा श्रुतिपुटैःकर्णपुटैरशृणोन् एतादृशंमहाभागवतंश्रुत्वाकलिभयान्नमुच्यतेएवंविधःपुरुषः क्षितौकोस्तिनकोपीत्यर्थः
 ॥ ३९ ॥ ननुशुकादयोमहांतोभागवतश्रवणेनमुक्ताभवंतुपापिनस्तुकथंमुक्ताःस्युरितिचेत्तत्राह पापीयानपीति अतिशयेनपापवान
 पिपुनश्चवेदोक्तधर्मरहितोऽपितथास्वाचारेणहीनआशयोऽंतःकरणंयस्याचारसंस्कारहीनांतःकरणवानपीत्यर्थः एतादृशोऽपिसन्पुनर्व्याजे

श्रीमद्भागवतामरांध्रिपफलास्वादादरःसत्तमाःसंसारार्णवदुर्विगाहसलिलंसंतर्तुकामःशुकः॥नानाख्यानरसा
 लयंश्रुतिपुटैःप्रेम्णाशृणोदद्भुतं तच्छ्रुत्वानविमुच्यतेकलिभयादेवंविधःकःक्षितौ ॥ ३९ ॥ पापीयानपिवेद
 धर्मरहितःस्वाचारहीनाशयोव्याजेनापिशृणोतियःपरमिदंश्रीमत्पुराणोत्तमं ॥ भुक्ताभोगकलापमत्रविपुलं
 देहावसानेऽवलंयोगिप्राप्यमवाप्नुयाद्भगवतीनामांकितंसुंदरं ॥ ४० ॥ यानिर्गुणाहरिहरादिभिरप्यलभ्या
 विद्यासतांप्रियतमाथसमाधिगम्या ॥सातस्यचित्तकुहरेप्रकरोतिभावंयःसंशृणोतिसततंतुसतीपुराणं॥४१॥

नापिकपटेनापियोभगवतीनामांकितंभगवतीपदघटितंसुंदरमिदंप्रकृतं श्रीमत्पुराणोत्तमंशृणोतिसोऽप्यत्रभोगकलापंविपुलंभुक्तादेहावसाने नि
 श्वलंकूटस्थंप्रेष्ठपदंयोगिभिःप्राप्यंगच्छतीत्यर्थः तदुक्तं शिवापदाराधनतत्पराणांभोगश्चमोक्षश्चकरस्थएवेति ॥ ४० ॥
 ननुज्ञानंविनानमोक्षइतिसिद्धांतस्तथाचैतस्यज्ञानाभावेनकेवलपुराणश्रवणमात्रेणकथंमोक्षउक्तइतिचेत्तत्राह यानिर्गुणेति निर्गुणाब्रह्मरूपि
 णीहरिहरादिभिर्महद्भिरप्यलभ्याविद्याविद्याविषयःसतांज्ञानिनांप्रियतमा अथापिसमाधिनानिर्विकल्पममाधिनैवगम्याज्ञेया एतादृशीयासर्वो
 त्कृष्टाभगवतीब्रह्मरूपिणीसातस्यपुरुषस्यचित्तकुहरेभावंस्थितिकरोति कस्यपुरुषस्ययःपुरुषःसंततसतीपुराणंसतीदेवीतस्याःपुराणंतुसंशृणो
 तितस्यपुरुषस्येत्यर्थः एतद्भागवतश्रवणेनचिद्रूपिण्यादेव्याअनुभवस्ततश्चभोगमोक्षौजायेते ततश्चसर्वोत्तममेतद्भागवतमितिभावः ॥ ४१ ॥

दे.भा.प्र.

॥१९॥

इदानीं सूतो जनानां क्रोशति संप्राप्येति यः पुरुषो मानुषभवं मनुष्यजातौ जन्म संप्राप्य कीदृशं जन्म सकलानि सशक्तिकान्यंगानि न तु विकलानि तद्युक्तं तथा वाचकं पुराणवक्तारमपि संप्राप्य यो मूढो भवार्णवजलस्योत्तरणार्थं पोतं पोतभूतं सुखदं मोक्षसुखदं पुराणं देवीभागवताख्यं न शृणोति स विधिना दैवेनैव चितो हतभाग्य इत्यर्थः ॥ ४२ ॥ यः पुरुषो मानुषत्वे मनुष्यजातौ कर्णयुगलं प्राप्य रागी स न परापवादान् स ततं शृणोति सः सर्वार्थदं पुरुषार्थं चतुष्टयपदं रसनिधिं रसो वै स इति श्रुतिप्रतिपादितो रस आत्मा तस्य निधिं स्थानभूतं पुराणं देवीभागवताख्यं नष्टो मंदबुद्धिः कुतो न शृणुते इत्याक्रोश

संप्राप्य मानुषभवं सकलांगयुक्तं पोतं भवार्णवजलोत्तरणाय कामं ॥ संप्राप्य वाचकमहो न शृणोति मूढः सो वंचितोऽत्र विधिना सुखदं पुराणं ॥ ४२ ॥ यः प्राप्य कर्णयुगलं पटुमानुषत्वे रागी शृणोति स ततं च परापवादान् ॥ सर्वार्थदं रसनिधिं विमलं पुराणं नष्टः कुतो न शृणुते भुवि मंदबुद्धिः ॥ ४३ ॥ इति श्रीदेवीभागवतमेहापुराणे प्रथमस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सौम्यव्यासस्य भार्यायां कस्यां जातः सुतः शुकः ॥ कथं वा कीदृशो येन पठितेयं सुसंहिता ॥ १ ॥ अयोनिजस्त्वया प्रोक्तस्तथाचारिणः शुकः ॥ संदेहोऽस्ति महांस्तत्र कथयाद्यमहामते ॥ २ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४४ ॥

तिसूतः ॥ ४३ ॥ इति श्रीदेवीभागवतव्याख्याने तिलकाभिधे प्रथमस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ पंचपाष्टिश्लोकवैदेवी सर्वोत्तमेति च ॥ शुकजन्मप्रसंगेन भण्यते स्मिंश्चतुर्थके ॥ १ ॥ तत्र पूर्वाध्याये विज्ञाय चैवारिणसंभवाय चेत्युक्तं तत्प्रश्नवीजमुपलभ्य मुनयः पृच्छन्ति सौम्येति हे सौम्यसूत कस्यां व्यासस्य भार्यायां शुकः सुतः पुत्रो जातः इत्येकः प्रश्नः कथं केन प्रकारेण जात इति द्वितीयः किंच कीदृशः कीदृग्गुणवानितितृतीयः येनैतादृशसुसंहिता पठिता स न साधारणगुण इत्यर्थः ॥ १ ॥ ननु शुकोरणिसंभूतोऽस्तीति मयोक्तं ततश्चायं प्रश्नो न घटना प्राचतीति चेत्सत्यं तदेव नु संदेहास्पदमरणौ विर्यपातासंभवादि स्याह अयोनिज इति अयोनिर्देः कुतो यतो रणिसंभवस्ततः ॥ २ ॥

टी.अ.

३

॥१९॥

किंच गर्भयोगीति नहियोगिनः कृतकृत्यस्य ज्ञानार्थमन्यपुराणाद्यपेक्षा स्तीत्यभिप्रायेण किंचिद्वैतं ॥ ३ ॥ इति ऋषिप्रश्नत्रयमुपलभ्याह
पुरासरस्वतीतीरइति अनेन चायोनिजइत्येवपक्षं स्थापयति गर्भयोगित्वंतस्य कस्तवं भवति किंतु स्तावकत्वेनोक्तं देवीभागवतश्रवणोत्त
रमेव तु तस्य योगित्वं वक्ष्यतीति भावः कलविकौचटकौ ॥ ४ ॥ विस्मयकारणमाह जातमात्रमिति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मनुष्यव्यवहा

गर्भयोगीश्रुतः पूर्वशुको नाम महातपाः ॥ कथंच पठितं तेन पुराणं बहुविस्तरं ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ पुरासर
स्वतीतीरे व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ आश्रमे कलविकौ तु दृष्ट्वा विस्मयमागतः ॥ ४ ॥ जातमात्रं शिशुं नीडे मुक्तमं
डान्मनोहरं ॥ ताम्रास्यं शुभसर्वांगं पिच्छाङ्कुरविवर्जितं ॥ ५ ॥ तौ तु भक्ष्यार्थमत्यन्तरं तौ श्रमपरायणौ ॥ शिशोश्च
चुपुटे भक्ष्यं क्षिपन्तौ च पुनः पुनः ॥ ६ ॥ अङ्गेनाङ्गानि बालस्य घर्षयन्तौ मुदान्वितौ ॥ चुवंतौ च मुखं प्रेम्णा कलविं
कौ शिशोः शुभम् ॥ ७ ॥ वीक्ष्य प्रेमाद्भुतं तत्र बाले चटकयोस्तदा ॥ व्यासश्चिन्तातुरः कामं मनसा समर्चयत्
॥ ८ ॥ तिरश्चामपि यत्प्रेमपुत्रे समभिलक्ष्यते ॥ किंचित्रं यन्मनुष्याणां सेवाफलमभीप्सतां ॥ ९ ॥ किमेतौ च
टकौ चास्य विवाहं सुखसाधनं ॥ विरच्य सुखिनौ स्यातां दृष्ट्वा बध्वा मुखं शुभं ॥ १० ॥ अथवा वार्द्धिके प्राप्ते परिचर्या
करिष्यति ॥ पुत्रः परमधर्मिष्ठः पुण्यार्थं कलविकयोः ॥ ११ ॥ अर्जयित्वाथ वा द्रव्यं पितरौ तर्पयिष्यति ॥ अथवा त्रेत
कार्याणि करिष्यति यथाविधि ॥ १२ ॥ अथवा किं गयाश्राद्धं गत्वा संवितरिष्यति ॥ नीलोत्सर्गं च विधिवत् प्रक
रिष्यति बालकः ॥ १३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

रतुल्यः पक्षिव्यवहारइत्याश्चर्यहेतुः काममिति कामं यथेष्टं मनसा समर्चयत् विचारितवान् ॥ ८ ॥ विचारमेवाह तिरश्चामिति मनु
ष्यास्तु पुत्रोऽस्माकं सेवां करिष्यतीति सेवाफलेच्छया पुत्रे प्रेमकुर्वन्तितत्र किंचित्रं तदभावेऽपि पक्षिपुत्रे मदर्शनादिति भावः ॥ ९ ॥ पक्षिपुत्रकर्तृक
सेवाया असंभावना दर्शयति किमेताविति वच्चाः स्नुषायाः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प्र.

॥२०॥

एवंसेवासंभावनायामपिपुत्रेप्रमकुर्वीतस्मात्पुत्रः संसारेऽधिकइतिभावः तदेवाह संसारेइति ॥ १४ ॥ शास्त्रमप्येवमेवाहेत्याह अपुत्रस्ये
ति पुत्रादन्यतरतूभिन्नं ॥ १५ ॥ १६ ॥ दृश्यतइति इदंनानुमानेनसाध्यतेपुत्रस्यावश्यकत्वांकिंतुसमक्षंप्रत्यक्षंएवदृश्यते यथाप्रत्यक्षं
प्रमाणमत्रवर्ततेतथापवाक्यमपिवर्ततएवेत्याह पुत्रवानिति पापात्सर्वक्लेशरूपात् इतिशाश्वतंचिरंतनमाप्तवाक्यंवर्ततइत्यर्थः ॥ १७ ॥

संसारेऽत्रसमाख्यातंसुखानामुत्तमंसुखं ॥ पुत्रगात्रपरिष्वंगोलालनंचविशेषतः ॥ १४ ॥ अपुत्रस्यगतिर्ना
स्तिस्वर्गेनैवचनैवच ॥ पुत्रादन्यतरंनास्तिपरलोकस्यसाधनं ॥ १५ ॥ मन्वादिभिश्चमुनिभिर्धर्मशास्त्रेषु
भाषितं ॥ पुत्रवान्स्वर्गमाप्नोतिनापुत्रस्तुकथंचन ॥ १६ ॥ दृश्यतेऽत्रसमक्षंतन्नानुमानेनसाध्यते ॥ पुत्रवा
न्मुच्यतेपापादाप्तवाक्यंचशाश्वतं ॥ १७ ॥ आतुरोमृत्युकालेऽपिभूमिशय्यागतोनरः ॥ करोतिमनसाचिंतांदुः
खितःपुत्रवर्जितः ॥ १८ ॥ धनमेविपुलंगेहेपात्राणिविविधानिच ॥ मंदिरंसुंदरंचैतत्कोऽस्यस्वामीभविष्यति
॥ १९ ॥ मृत्युकालेमनस्तस्यदुःखेनभ्रमतेयतः ॥ अतोस्यदुर्गतिर्नूनंभ्रांतचित्तस्यसर्वथा ॥ २० ॥ एवंबहु
विधांचिंतांकृत्वासत्यवतीसुतः ॥ निःश्वस्यबहुधाचोष्णंविमनाःसंबभूवह ॥ २१ ॥ विचार्यमनसात्यर्थंकृत्वा
मनसिनिश्चयं ॥ जगामचतपस्तप्तुंमेरुपर्वतसंनिधौ ॥ २२ ॥ मनसाचिंतयामासकंदेवंसमुपास्महे ॥ वरप्र
दन्निपुणंवांछितार्थप्रदंतथा ॥ २३ ॥ विष्णुंरुद्रंसुरेंद्रंवाब्रह्माणंवादिवाकरं ॥ गणेशंकार्तिकेयंचपावकंवरुणं
तथा ॥ २४ ॥ एवंचिंतयतस्तस्यनारदोमुनिसत्तमः ॥ यदृच्छयासमायातोवीणापाणिःसमाहितः ॥ २५ ॥

यदुक्तंप्रत्यक्षंतन्निदर्शयति आतुरइति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ एवमेतिबहुविधांचिंतांविचारंन्यासःकृत्वातस्यपुत्राभावादुष्णंसंता
पयुक्तंयथास्यात्तथाबहुधानेकप्रकारैर्निश्चयाविमनाःसंबभूवह ॥ २१ ॥ ततःपुत्रोपपत्तिरीश्वरानुग्रहंविनानभवतिपरमेश्वरानुग्रहश्चतपोवि
नानभवतीत्यत्यर्थमतिशयेनमनसाविचिंत्यतपसिनिश्चयंकृत्वाजगाम ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

टी.अ.

४

॥२०॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

तदृष्ट्वापरमप्रीतोव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ कृत्वाध्यर्मासनंदत्वापप्रच्छकुशलंमुनिं ॥ २६ ॥ श्रुत्वाथकुशलप्रश्रंप
प्रच्छमुनिसत्तमः ॥ चिंतातुरोसिकस्मात्त्वंद्वैपायनवदस्वमे ॥ २७ ॥ व्यासउवाच ॥ अपुत्रस्यगतिर्नास्ति
नसुखंमानसेततः ॥ तदर्थंदुःखितश्चाहंचिंतयामिपुनःपुनः ॥ २८ ॥ तपसातोषयाम्यद्यकंदेवंवाञ्छितार्थदं ॥ इति
चिंतातुरोस्म्यद्यत्त्वामहंशरणंगतः ॥ २९ ॥ सर्वज्ञोसिमहर्षेत्वंकथयाशुकृपानिधे ॥ कंदेवंशरणंयामियोमेपु
त्रंप्रदास्यति ॥ ३० ॥ सूतउवाच ॥ इतिव्यासेनपृष्ठस्तुनारदेवेदविन्मुनिः ॥ उवाचपरयाप्रीत्याकृष्णंप्र
तिमहामनाः ॥ ३१ ॥ नारदउवाच ॥ पाराशर्यमहाभागयत्त्वंपृच्छसिमामिह ॥ तमेवार्थंपुरापृष्ठःपित्रामेम
धुसूदनः ॥ ३२ ॥ ध्यानस्थंचहरिंदृष्ट्वापितामेविस्मयंगतः ॥ पर्यपृच्छतदेवेशंश्रीनाथंजगतःपतिं ॥ ३३ ॥
कौस्तुभोद्भासितंदिव्यशंखचक्रगदाधरं ॥ पीतांबरंचतुर्बाहुंश्रीवत्सांकितवक्षसं ॥ ३४ ॥ कारणंसर्वलोका
नांदेवदेवंजगद्गुरुं ॥ वासुदेवंजगन्नाथंतप्यमानंमहत्तपः ॥ ३५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ देवदेवजगन्नाथभूतभव्यभ
वत्प्रभो ॥ तपश्चरसिकस्मात्त्वंकिंध्यायसिजनार्दन ॥ ३६ ॥ विस्मयोयंममात्यर्थत्वंसर्वजगातांप्रभुः ॥ ध्यान
युक्तोसिदेवेशकिंचचित्रमतःपरं ॥ ३७ ॥ त्वन्नाभिकमलाज्जातःकर्ताहमखिलस्यह ॥ त्वत्तःकोप्यधिकोस्त्य
त्रतंदेवंब्रूहिमापते ॥ ३८ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥

स्वत्तः कोन्योस्त्यधिकस्तथापित्वंध्यायसितस्मादस्त्यन्योधिकोदेवस्तंदेवंहेमापतेलक्ष्मीपतेमांब्रूहीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

दे.भा.प्र.

॥२१॥

तदेवोपादयति जानाम्यहमिति ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तथाप्येतद्ब्रह्मविष्णवादयोद्दृश्याः अपुत्रस्य
कार्यरूपाः शक्त्याकृता इत्यत्र तर्को नुमानं वेदपारगैः पुरुषैर्वेदार्थानुसारेण क्रियते ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तत्कर्मकरणे इति अयं भावः
विष्णवादयः कस्मादुत्पन्ना इति जिज्ञासायां वेदरासिकाः पुरुषाः प्रथमतो मायां तु प्रकृतिं विद्यात्मायिनं तु महेश्वरं तयोर्विभूतिलेशो वै जगदेतच्च राच
रं न तस्य कार्यकारणं च विद्यते न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते परास्य शक्तिर्विविधैव भूयेत स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया चेति मायावा एषानारसिंही
जानाम्यहं जगन्नाथत्वमादिः सर्वकारणं ॥ कर्ता पालयिता हर्ता समर्थः सर्वकार्यकृत् ॥ ३९ ॥ इच्छयति महाराज
सृजाम्यहमिदं जगत् ॥ हरः संहरते काले सोऽपि ते वचने सदा ॥ ४० ॥ सूर्यो भ्रमति चाकाशे वायुर्वाति शुभाशुभः ॥
अग्निस्तपति पर्जन्यो वर्षती शत्वदाज्ञया ॥ ४१ ॥ त्वं तु ध्यायसि कंदेवं संशयोऽयं महान्मम ॥ त्वत्तः परं न पश्या
मिदं देवं वै भुवनत्रये ॥ ४२ ॥ कृपां कृत्वा वदस्वाद्य भक्तोऽस्मितवसुव्रत ॥ महतानैव गोप्यं हि प्रायः किंचिदिति स्मृ
तिः ॥ ४३ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य हरिराह प्रजापति ॥ शृणुष्वैकमना ब्रह्मं स्त्वां ब्रवीमि मनोगतं ॥ ४४ ॥ यद्यपि त्वां
शिवं मां च स्थितिः सृष्ट्यंतकारणं ॥ ते जानंति जनाः सर्वे स देवा सुरमानुषाः ॥ ४५ ॥ स्रष्टा त्वं पालकश्चाहं हरः
संहारकारकः ॥ कृताः शक्त्येति संतर्कः क्रियते वेदपारगैः ॥ ४६ ॥ जगत्संजनने शक्तिस्त्वयि तिष्ठति राजसी ॥
सा त्विकी मयि रुद्रे च तामसी परिकीर्तिता ॥ ४७ ॥ तथा विरहितस्त्वं न तत्कर्मकरणे प्रभुः ॥ नाहं पालयितुं शक्तः
संहर्तुं नापि शंकरः ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥

सर्वमिदं सृजति सर्वमिदं रक्षति सर्वमिदं संहरति तस्मान्मायामेतां शक्तिं विद्यादित्यादिभूतीः पर्यालोचयन्ति ततस्तदर्थानुसारेणैवानुमानं कल्प
यन्ति तच्चेत्थं यो यो व्यवहारः स शक्तिपूर्वः व्यवहारत्वात् प्राकृतपुरुषव्यवहारवदित्यनुमानं कल्पयन्ति तत्रास्माकं जन्मादिव्यवहारस्तथा ज
न्मोत्तरं जगत्संजनादिव्यवहारश्च शक्तिपूर्वक एवेति निश्चिन्वन्ति व्यतिरेकं च पठयन्ति न हि शक्तिरहितः स्रष्टुं न पालयितुं न संहर्तुं न रक्षितुं न
चक्षुत्यनुमानाभ्यामस्माकं शक्तिपूर्वकत्वं निश्चितं तस्मात्पराशक्तिर्जन्या एव वयमिति ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥

टी.अ.

४

॥२१॥

यतएवंतस्मादयं सर्वे तदधीना इत्याह तदधीना इति प्रत्यक्षे च परोक्षे चेति अस्माकं प्रत्यक्षे व्यवहारे परोक्षे च व्यवहारे पराधीनत्वं स्पष्टमेव तत्र दृष्टान्त
मुदाहरणं शृणु ॥ ४९ ॥ स्वपिमीति प्रलयकालीन व्यवहारस्य ब्रह्मणा दृश्यमानत्वाभावेन परोक्षत्वं प्रलयकाले च तदधीनः शक्त्यधीन एव
स्वपिमी तथैव काले सृष्टिकाले सदोत्तिष्ठे उत्तिष्ठामि तदधीनः सन्नित्यर्थः स्वापजागरयोः क्षणमेकमपि न्यूनाधिकं कर्तुमयानशक्यते तस्मात्परतं

तदधीनावयं सर्वे वर्तमानः सततं विभो ॥ प्रत्यक्षे च परोक्षे च दृष्टान्तं शृणु सुव्रत ॥ ४९ ॥ शेषे स्वपिमीपर्यं के परतं
त्रोन संशयः ॥ तदधीनः सदोत्तिष्ठे काले कालवशंगतः ॥ ५० ॥ तपश्चरामि सततं तदधीनोऽस्म्यहं सदा ॥ कदा
चित्सहलक्ष्म्या च विहरामि यथा सुखं ॥ ५१ ॥ कदाचिद्दानवैः सार्द्धं संग्रामं प्रकरोम्यहं ॥ दारुणं देहदमनं सर्व
लोकभयंकरं ॥ ५२ ॥ प्रत्यक्षं तव धर्मज्ञ तस्मिन्नेकार्णवे पुरा ॥ पंचवर्षसहस्राणि बाहुयुद्धं मया कृतं ॥ ५३ ॥
तौ कर्णमलजौ दुष्टौ दानवौ मदगर्वितौ ॥ देवदेव्याः प्रसादेन निहतौ मधुकैटभौ ॥ ५४ ॥ तदा त्वयान किं ज्ञातं का
रणं तु परात्परं ॥ शक्तिरूपं महाभाग किं पृच्छसि पुनः पुनः ॥ ५५ ॥ यदिच्छा पुरुषो भूत्वा विचरामि महार्णवे ॥
कच्छपः कोलसिंहश्च वामनश्च युगे युगे ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

त्र एवाहमस्मीति भावः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ तदेति प्रथमतो मधुकैटभयुद्धसमये मद्बलं नष्टं अनंतरं तौ देव्या वि
मोहितौ मयि च ब्रह्मन्तं न न योग्यं देव्या स्थापितं तदा सर्वप्रपंचस्य मद्बलस्य च कारणं भगवती रूपं न किं त्वया ज्ञातमस्ति ततः पुनः किं पृच्छसीत्यर्थः
॥ ५५ ॥ यादेच्छेति यस्या भगवत्या इच्छया प्रथमतः स्त्रीरूपेण स्थितो मणिद्वीपे नंतरं महं पुरुषो भूत्वा महार्णवे चरामि वसामि तस्मात्तदधीन एवाह
मस्मीति भावः इयं कथा वक्ष्यमाणा कोलेति प्रथमां तु लुप्तविभक्तिं कंजात इति शेषः ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

दे.भा.प्र.

॥२२॥

नाभवामिति तस्मात्स्वेच्छयावामाः कुटिलायावराहादियोनयस्तासुनाभवंनासंकिंतुपराधीनएवसन्नभवामित्यर्थः ॥ ५७ ॥ किंचयदिममस्वातं
ज्यंस्यात्तदानींचयोनियुममजन्मनैवस्यान्नहिलोके कश्चनस्वतंत्रोहीनयोनिषुजन्मवांछतीत्याह विहायेति ॥ ५८ ॥ अन्यच्चममपराधीनतायाः
प्रत्यक्षमुदाहरणमुच्यते पुरेति हेअजतेतवपुरोयदेशेमदीयंशिरोधनुषोऽज्यायामौर्व्याःस्खलनात्त्रोटनात्क्वापिकस्मिन्नपिदेशेगतंपुरापूर्वतदा
वाजिशिरोऽश्वशिरोगृहीत्वाशिल्पिवरेणत्वष्ट्रात्वयासंयोजितंत्वदाजयात्वष्ट्रासंयोजितमित्यर्थः तथाचाहंकथं सर्वेश्वरः स्वतंत्रोभवामिनहीश्वर

टी.अ.

४

नकस्यापिप्रियोलोकेतिर्यग्योनिषुसंभवः ॥ नाभवंस्वेच्छयावामवराहादिपुयोनिषु ॥ ५७ ॥ विहायलक्ष्म्या
सहसंविहारंकोयातिमत्स्यादिपुहीनयोनिषु ॥ शय्यांचमुत्कागरुडासनस्थःकरोतियुद्धंविपुलंस्वतंत्रः॥५८॥
पुरापुरस्तेजशिरोमदीयंगतंधनुर्ज्यास्खलनात्क्वापि ॥ त्वयातद्वावाजिशिरोगृहीत्वासंयोजितंशिल्पिवरेणभू
यः॥ ५९ ॥ हयाननोहंपरिकीर्तितश्चप्रत्यक्षमेतत्तवलोककर्तः॥विडंबनेयंकिललोकमध्येकथंभवेदात्मपरोयदि
स्यां ॥६०॥ तस्मान्नाहंस्वतंत्रोस्मिशक्त्यधीनोस्मिसर्वथा ॥ तामेवशक्तिसततंध्यायामिचनिरंतरं ॥ ६१
नातःपरतरंकिंचिज्जानामिकमलोद्भव ॥ नारदउवाच ॥ इत्युक्तंविष्णुनातेनपद्मयोनेस्तुसन्निधौ ॥ ६२ ॥
तेनचाप्यहमुक्तोस्मितथैवमुनिपुंगव ॥ तस्मात्त्वमपिकल्याणपुरुषार्थातिहेतवे ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥

स्येदृशीदशाजायतेतस्मात्परतंत्रएवाहमस्मीतिभावः ॥ ५९ ॥ हयाननोहमिति तदाहंहयाननोहयग्रीवनाम्नाइतिपरिकीर्तितः इदंहेलोकक
र्तःलोकोत्पादकब्रह्मस्तवप्रत्यक्षमेवास्तियादिपुनरात्मपरःस्वतंत्रोहंस्यांभवेयंतदेयांविडंबनालोकमध्येकथंभवेन्नकथमपीत्यर्थः तस्मादापिपराधी
नएवाहमस्मीतिजानीहीतिभावः ॥ ६० ॥ तदेवाह तस्मादिति शिष्टंस्पष्टं ॥ ६१ ॥ यत्पृष्टंकंध्यायसीतितस्योत्तरमाह तामेवशक्तिमि
ति शक्तिमितिसाम्यावस्थमायाशबलब्रह्मरूपिणीदेवीमित्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥

॥२२॥

॥ ६४ ॥ अत्रकाचित्पुस्तकेषुशेषेष्वपिभिपर्येकेइत्यतःपूर्वममभार्यावरारोहामहालक्ष्मीरतिश्रुतेत्यादिपंचश्लोकाःसंतिअग्रेचहयाननोहंपरि
कीर्तितश्चेतिश्लोकोत्तरंतस्मान्नाहंस्वतंत्रोस्मीत्यादिपंचश्लोकानसंतितत्पक्षेतेपांतदुक्तार्थस्याव्याहारःकर्त्तव्यःस्यादिति ॥ ६५ ॥ इतिश्री
देवीभागवतव्याख्यायांतिलकाभिधायांप्रथमस्कंधेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ द्वादशाधिकपदैस्तुशतसंख्यैर्हयास्ययोः ॥ कथयातुमहा

असंशयंहृदंभोजेभजदेवीपदांबुजं ॥ सर्वदास्यतिसादेवीयद्यदि'टंभवेत्तव ॥ ६४ ॥ सूतउवाच ॥ नारदेनै
वमुक्तस्तुव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ देवीपादाब्जनिष्णातस्तपसेप्रययौगिरौ ॥ ६५ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेम
हापुराणेप्रथमस्कंधेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूतास्माकंमनःकामंमग्नंसंशयसागरे ॥ यथोक्तंम
हदाश्चर्यंजगद्विस्मयकारकं ॥ १ ॥ यन्मूर्ध्निमाधवस्यापिगतोदेहात्पुनःपरं ॥ हयग्रीवस्ततोजातःसर्वकर्ताज
नार्दनः ॥ २ ॥ वेदोपिस्तौतियंदेवंदेवाःसर्वेयदाश्रयाः ॥ आदिदेवोजगन्नाथःसर्वकारणकारणः ॥ ३ ॥ तस्या
पिवदनंछिन्नंदैवयोगात्कथंतदा ॥ तत्सर्वकथयाशुत्वंविस्तरेणमहामते ॥ ४ ॥ सूतउवाच ॥ शृण्वंतुमुनयः
सर्वेसावधानाःसमंततः ॥ चरितंदेवदेवस्यविष्णोःपरमतेजसः ॥ ५ ॥ कदाचिद्द्वारुणंयुद्धंकृत्वादेवःसनातनः
॥ दशवर्षसहस्राणिपरिश्रांतोजनार्दनः ॥ ६ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥

देव्यामहोत्कर्षोनिगद्यते ॥ १ ॥ हयग्रीवरूपप्रभर्त्ताजमुपलभ्यकथाप्रसंगमव्येष्टव्यःपृच्छंतिस्मृतेति ॥ १ ॥ सर्वकर्तेति यंवेदो
पिस्तौतियश्चसर्वकर्तातस्यापिहयग्रीवत्वंप्राप्तमित्याश्चर्यकथनंभवेदितिभावः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ युद्धमितिदेवैःसमंदारुणंक्रूरं ॥ ६ ॥

दे.भा.प्र.

॥२३॥

शुभेस्थानेइति वैकुण्ठेदेवाः प्रत्यहमागत्यनिद्राभंगंकरिष्यंतीतिदेवभीत्यावैकुण्ठत्यक्काक्चिदकांतस्थानइत्यर्थः धनुःसन्न्यमिति वक्त्राभूतधरा
स्थितंतद्वधुः कंठदेशे अवलंब्ययोगिजनवत्कंठदेशंतद्वधुषोद्वितीयकोट्यांस्थापयित्वेत्यर्थः ॥ ७ ॥ दत्वेतिसर्वशरीरस्यभारंतस्यांधनुःकोट्यां

टी.अ.

५

समेदेशेशुभेस्थानेकृत्वापद्मासनंविभुः ॥ अवलंब्यधनुःसज्यंकंठदेशेधरास्थितं ॥ ७ ॥ दत्वाभारंधनुष्कोट्यां
निद्रामापरमापतिः ॥ श्रान्तत्वाद्वैवयोगाच्चजातस्तत्रातिनिद्रितः ॥ ८ ॥ तदाकालेनकियतादेवाःसर्वेसवा
सवाः ॥ ब्रह्मेशसहिताःसर्वेयज्ञंकर्तुंसमुद्यताः ॥ ९ ॥ गताःसर्वेथवैकुण्ठद्रष्टुंदेवंजनार्दनं ॥ देवकार्यार्थसिद्ध
र्थमखानामधिपंप्रभुं ॥ १० ॥ अदृष्ट्वातंतदातत्रज्ञानदृष्ट्याविलोक्यते ॥ यत्रास्तेभगवाम्बिष्णुर्जग्मुस्तत्रतदा
सुराः ॥ ११ ॥ ददृशुस्तेतदेशानंयोगनिद्रावशंगतं ॥ विचेतनंविभुंविष्णुंतत्रासांचक्रिरेसुराः ॥ १२ ॥ स्थि
तेषुसर्वदेवेषुनिद्रासुप्तेजगत्पतौ ॥ चिंतामापुःसुराःसर्वेब्रह्मरुद्रपुरोगमाः ॥ १३ ॥ तानुवाचततःशक्रःकिं
कर्तव्यंसुरोत्तमाः ॥ निद्राभंगःकथंकार्यश्चितयंतुसुरोत्तमाः ॥ १४ ॥ तमुवाचतदाशंभुर्निद्राभंगेस्तिदूषणं ॥
कार्यंचैवप्रकर्तव्यंयज्ञस्यसुरसत्तमाः ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥

स्थापयित्वेत्यर्थः दैवयोगाच्चेति ईश्वरस्यश्रान्तत्वंनिद्रावशगत्वमनुचितमपिदैवयोगात्प्रारब्धयोगादागतमित्यर्थः तथाचतादृशानामपि
प्रारब्धाधीनत्वंततश्चपराधीनत्वमस्तीतिध्वनितं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥

॥२३॥

वर्षाकीटविशेषः यस्यभाषायावाल्मीकिनाम इयं चाख्यायिकाशतपथब्राह्मणेचतुर्दशोकांश्चेप्रवर्णारंभेऽभिहितास्तयः सविष्णुर्यज्ञः सः सयः स
यज्ञोसौ सअदीत्यस्नद्वेयं शोविष्णुर्न शशाकसंयंतुं तदिदमप्येतर्हि नैवमर्वावयशः शन्कोऽनिसंयंतुं सतिसृधन्वामादायापचक्रामसधनुरात्न्योऽशिर
उपस्नंभ्यतस्यौतदेवाअनभिधृष्णुवंतः संमंतपरिण्यविशंनताहवन्ध्य उंचुः इमौवैवध्योयदुपदोकाः योस्यज्यामप्यद्यात्किमस्मैप्रयच्छेतेत्यन्नाद्यमस्मै
प्रयच्छेमेत्यादिना वर्षातथोपदोकाचेतिहेमचंद्रकोशश्चननुनिद्राभंगजदोषाभावार्थयदिकीटविशेषउत्पादितस्तर्हितद्वारानिद्राभंगेकृतेपिनि

उत्पादितातदावघ्निब्रह्मणापरमेष्ठिना ॥ तयाभक्षयितुंतत्रधनुषोऽग्रंधरास्थितं ॥ १६ ॥ भक्षितेऽग्रेतदाऽनि
स्नंगमिप्यतिशरासनं ॥ तदानिद्राविमुक्तोसौदेवदेवोभविष्यति ॥ १७ ॥ देवकार्यंतदासर्वंभविष्यतिनसंश
यः ॥ सवर्षीसंदिदेशाथदेवदेवःसनातनः ॥ १८ ॥ तमुवाचतदावघ्निदेवदेवस्यमापतेः ॥ निद्राभंगःकथंका
योदेवस्यजगतांगुरोः ॥ १९ ॥ निद्राभंगःकथाछेदोदंपत्योःप्रीतिभेदनं ॥ शिशुमातृविभेदश्चब्रह्महत्यासमं
स्मृतं ॥ २० ॥ तत्कथंदेवदेवस्यकरोमिमुखनाशनं ॥ किंफलंभक्षणाद्देवयेनप्रापंकरोम्यहं ॥ २१ ॥ सर्वः
स्वार्थवशोलोकःकुरुतेपातकंकिल ॥ तस्मादहंकरिष्यामिस्वार्थमेवप्रभक्षणं ॥ २२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तवभा
गंकरिष्यामिमखमध्यैयथाशृणु ॥ तेनत्वंकुरुकार्येनेविष्णुंबोधयमाचिरं ॥ २३ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

द्राभंगजदोषोदेवानांतदवस्थएवेतिचेन्नकार्यंचैवप्रकर्तव्यंयज्ञस्यमुरसत्तमाइतिपूर्ववचनेनयज्ञार्थदोषकरणेपिप्रत्यवायाभावान्नर्हि किमर्थकीट
उत्पादिनःस्वेनैवकुतेननिद्राभंगःकृतइतिचेदुच्यते साक्षान्निद्राभंगेविष्णुकोपस्यसंभावनास्तिकीटद्वाराभंगेभुतथानास्तीत्याशयात् ॥ १६ ॥
ननुकीटद्वाराकथंनिद्राभंगोभविष्यतितत्रयुक्तिमाह भक्षितेग्रेइति अनिस्नमितिछेदःअथःकोऽप्यंभक्षितायांप्रत्यंचायांमुक्तायांदिनीयाकोटि
रुर्वगमिष्यतितदाधिकस्पर्शेननिद्राभंगोभविष्यतीतिभावः ॥ १७ ॥ १८ ॥ निद्राभंगइति यद्यपिभवतांयज्ञार्थनिद्राभंगकरणेपिदोषोननथापिमम
यज्ञाधिकारित्वाभावात्सममास्त्येवेतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

दे.भा.प्र.

॥२४॥

पार्श्वेकुंडाद्वाहिःपार्श्वेदेशेइत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अस्तंगतोभवदितिनिःप्रभोजातइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ए
वंचितयतांतेपामिनि अत्रपुरोदेशेइतिशेषः ॥ ३० ॥ ननुयस्मिन्क्षणेप्रत्यंचामुक्तातस्मिन्नेवक्षणेमूर्ध्वाच्छिन्नइतियुक्तिमत् अत्रतुप्रथमतः

टी.अ.

५

होमकर्मणिपार्श्वेचहविर्दानात्पतिप्यति ॥ तंतेभागंविजानीहिकुरुकार्यंत्वरान्विता ॥ २४ ॥ सूतउवाच ॥
इत्युक्ताब्रह्मणावघीधनुषोग्रंत्वरान्विता ॥ चखादसंस्थितंभूमौविमुक्ताज्यातदाभवत् ॥ २५ ॥ प्रत्यंचायांवि
मुक्तायांमुक्ताकोटिस्तथोत्तरा ॥ शब्दःसमभवद्वोरस्तेनत्रस्ताःसुरास्तदा ॥ २६ ॥ ब्रह्मांडंक्षुभितंसर्ववसुधा
कंपितातदा ॥ समुद्राश्चसमुद्विग्नास्त्रेमुश्चजलजंतवः ॥ २७ ॥ ववुर्वातास्तथाचोग्राःपर्वताश्चचकंपिरे ॥ उ
ल्कापातामहोत्पाताबभूवुर्दुःखशांसिनः ॥ २८ ॥ दिशोघोरतराश्चासन्सूर्योप्यस्तंगतोभवत् ॥ चिंतामापुः
सुराःसर्वेकिंभविष्यतिदुर्दने ॥ २९ ॥ एवंचितयतांतेपामूर्ध्वाविष्णोःसकुंडलः ॥ गतःसमुकुटःक्वापिदेवदे
वस्यतापसाः ॥ ३० ॥ अंधकारेतदायेरेशांतेब्रह्महरौतदा ॥ शिरोहीनंशरीरंतुदृष्टातेविलक्षणं ॥ ३१ ॥
दृष्ट्वाकबंधंविष्णोस्तेविस्मिताःसुरसत्तमाः ॥ चिंतासागरमग्राश्चरुदुःशोककर्षिताः ॥ ३२ ॥ हानाथकिंप्र
भोजातमत्यद्भुतममानुषं ॥ वैशसंसर्वदेवानांदेवदेवसनातन ॥ ३३ ॥ मायेयंकस्यदेवस्यययातेद्यशिरोहतं
॥ अच्छेद्यस्त्वमभेद्योसिअप्रदाह्योसिसर्वदा ॥ ३४ ॥ एवंगतेत्वयिविभोमरिष्यंतिचदेवताः ॥ कीदृशस्त्वयि
नःस्नेहःस्वार्थेनैवरुदामहे ॥ ३५ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥

कियत्कालपर्यंतमुत्पाताजानास्ततोमूर्ध्वाच्छिन्नइत्युक्तमितियुक्ति विरोधइतिचेन्न मूर्ध्वाच्छेदोत्तरमेवोत्पातायद्यपिजानास्तथाप्युत्पातकोलाहल
व्याकुलतयादेवैर्मूर्ध्वाच्छेदनज्ञानइतितदभिप्रायेणतथोक्तेःतदेवस्पष्टयतिअंधकारइति शांतेतूत्पातेपूर्वच्छिन्नमपिशिरोनंतरंदृष्टातइत्यर्थः
॥ ३१ ॥ ३२ ॥ वैशसंदुःखं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

॥२४॥

देवैरिति अस्माभिः स्वहस्तेनैवायं विघ्नः कृत इति भावः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ नचैषेति मायामाये शंनकदापि मोहयति किं त्वन्यमेवेति भावः
इयमुक्तिस्त्वद्यापि सर्वेश्वर्या भगवत्या महिमानमज्ञात्वा विष्णोर्माये शत्वं ज्ञात्वा स्थितानामिति चोच्यं अस्मिन् सिद्धांते तु विष्णोर्माये शत्वाभावाद्देव्या

नायं विघ्नः कृतो दैत्यैर्न यक्षैर्न च राक्षसैः ॥ देवैरेव कृतः कस्य दूषणं चरमापते ॥ ३६ ॥ पराधीनाः सुराः सर्वे किं कु
र्मः कत्रजामच ॥ शरणं नैव देवेश सुराणां मूढचेतसां ॥ ३७ ॥ नचैषासात्त्विकी मायाराजसी न च तामसी ॥ यया
छिन्नं शिरस्तेद्यमाये शस्य जगद्गुरोः ॥ ३८ ॥ क्रंदमानांस्तदा दृष्ट्वा देवान् शिवपुरोगमान् ॥ बृहस्पतिस्तदेवाच
शमयन्वेदवित्तमः ॥ ३९ ॥ रुदितेन महाभागाः क्रंदितेन तथापि किं ॥ उपायश्चात्र कर्तव्यः सर्वथा बुद्धिगोचरः
॥ ४० ॥ देवं पुरुषकारश्च देवेश सदृशाबुभौ ॥ उपायश्च विधातव्यो दैवात्फलतिसर्वथा ॥ ४१ ॥ इंद्र उवाच ॥
दैवमेव परं मन्ये धिक्पौरुषमनर्थकं ॥ विष्णोरपि शिरश्छिन्नं सुराणां चैव पश्यतां ॥ ४२ ॥ ब्रह्मा उवाच ॥ अय
मेष्यमेव भोक्तव्यं कालेनापादितं च यत् ॥ शुभं वाप्यशुभं वापि देवं कोति क्रमेत्पुनः ॥ ४३ ॥ देहवान्मुखदुःखानां
भोक्तानैवात्र संशयः ॥ यथा कालवशात्कृतं शिरो मे शंभुना पुरा ॥ ४४ ॥ तथैव लिंगपातश्च महादेवस्य शाप
तः ॥ तथैवाद्यहरेर्मूर्धापतितो लवणांभसि ॥ ४५ ॥ सहस्रभगसंप्राप्तिर्दुःखं चैव शचीपते ॥ स्वर्गाद्धंशस्तथा
वासः कमलेमानमेमरे ॥ ४६ ॥ एते दुःखस्य भोक्तारः केन दुःखं न भुज्यते ॥ संसारेस्मिन् महाभागास्तस्मा
च्छोकं त्यजंतु वै ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥

एवमाये शत्वात् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इंद्रस्तु संतापेन बृहस्पतिमनंग्रं डयति दैवमेवेति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ कृत्वां छिन्नं नखेन तिशो
पः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ वासः कमले इति इंद्रस्यैवेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥

दे.भा.प्र.

॥२५॥

अनेकोदाहरणैर्ब्रह्मविष्णुरुद्रादिसर्वदेवानामनीश्वरत्वमलज्जत्वंपराधीनत्वंमायामोहितत्वंचोपपाद्य अनंतरविघ्ननिवारणार्थं सर्वस्वकार्यमिच्छ्य सर्वैश्व
र्याः सर्वज्ञायाः स्वतंत्रायाः मायेशाया भगवत्या आराधनाकर्तव्येत्याह चिंतयंतिति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ब्रह्मविद्यामि
ति अत्र सर्वत्रमयोक्तोपोद्घातरीत्या ब्रह्मविद्यामायादिशब्दामायाविशिष्टब्रह्मवाचका इति न विस्मर्तव्यं यथा गजशरीरे प्रविष्टस्य चैतन्यस्य
गजेतिसंज्ञा तथा प्रथममायाशरीरे प्रविष्टचैतन्यस्य मायाशक्तिरितिसंज्ञा प्रथमानतो विद्यादिशरीरे प्रविष्टस्य विद्यादिसंज्ञा ॥ ५१ ॥ ५२ ॥
चिंतयंतु महामायां विद्यां देवीं सनातनीं ॥ साविधा स्यति नः कार्यं निर्गुणा प्रकृतिः परा ॥ ४८ ॥ ब्रह्मविद्यां ज
गद्वात्रीं सर्वेषां जननीं तथा ॥ यया सर्वमिदं व्याप्तं त्रैलोक्यं स चराचरं ॥ ४९ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा वै सुरा
न्वेधानि गमानादिदेशह ॥ देहयुक्तान् स्थितान् प्रेसुरकार्यार्थसिद्धये ॥ ५० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ स्तुवंतु परमां दे
वीं ब्रह्मविद्यां सनातनीं ॥ गूढां गीच महामायां सर्वकार्यार्थसाधिनीं ॥ ५१ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य वेदाः सर्वा ग
सुंदराः ॥ तुष्टुवुर्जानि गम्यांतां महामायां जगत्स्थितां ॥ ५२ ॥ वेदा उचुः ॥ नमो देवि महामाये विश्वोत्पत्ति
करेशिवे ॥ निर्गुणे सर्वभूतेशि मातः शंकरकामदे ॥ ५३ ॥ त्वं भूमि सर्वभूतानां प्राणः प्राणवतां तथा ॥ धीः श्रीः
कांतिः क्षमा शान्तिः श्रद्धा मेधा धृतिः स्मृतिः ॥ ५४ ॥ त्वमुद्गीथेर्दमात्रासि गायत्री व्याहृतिस्तथा ॥ जया च विजया
धात्री लज्जा कीर्त्तिस्पृहा दया ॥ ५५ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

॥ ५३ ॥ निर्गुणे इत्यनेन ब्रह्मरूपेण माहामाये इत्यनेन ब्रह्मैकदेशशक्तिरूपिणी फलतो मायाविशिष्टब्रह्मरूपिणीति फलितम् अत्र सर्वत्र देवी
स्तोत्रेषु पुराणतंत्रोक्तेषु देव्यामायाविशिष्टब्रह्मरूपत्वात् हेतोः कचिद्ब्रह्मत्वेन वर्णनं कचिन्मायात्वेन वर्णनं मुभयमपि संगच्छते इति बोध्यं ॥ ५४ ॥
उद्गीथ इति उद्गीथे प्रणवे अर्द्धमात्रा विद्मर्द्धं चंद्ररूपिणी या सा त्वमसि वाच्यवाचकयोरेभदार्द्धमात्रात्मकत्वमुक्तमिति बोध्यं तत्रार्द्धमात्रापरंपदमि
ति वचनादर्द्धमात्रावाच्यत्वेन ब्रह्मप्रतिपादितं तादृशार्द्धमात्रात्मकत्वात्त्याच ब्रह्मरूपत्वं भगवत्याः स्पष्टमेवोक्तं तदुक्तं मार्कंडेयपुराणे अर्द्धमात्रा
स्थितानित्यायानुच्चार्या विशेषत इति ॥ ५५ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

टी.अ.

५

॥२५॥

त्वांसंस्तुमइति हेअं वत्वांसंस्तुमः कीदृशीं भुवनत्रयस्य संविधानमुत्पादनं तत्र दक्षां कुशलां वरेण्यां त्रेष्टां वाग्बीजं वाग्भवो मंत्रस्तत्र यो वासस्तस्मिन्निपु-
णां पण्डितां निरंतरं वाग्भवो ज्ञोपासकैस्तत्र बीजे प्रीतिं विव्रितत्वेन दृश्यत्वात् तद्वा ज्ञोपासकानां आटिस्यनुभवाच्च तत्रावश्यं सांविद्यतया तज्ज्ञायत इति भा-
वः नवनाशकत्रो ज्ञानप्रदानेनेति भावः ॥ ५६ ॥ ननु ब्रह्मादयः संतितो किमिति स्वकार्यार्थेन स्तूयंते तत्राह ब्रह्मेति ब्रह्मा तथा हरः तथा
शौरिश्च सहस्रनेत्रश्च वाक् च सरस्वती च वह्निश्च सूर्यश्चेति ये भुवनाधिनाथाः संतिते त्वत्कृतास्त्वयोत्पादिताः कस्मादिति चेद्यतस्त्वं स्थिरजंगमानां मा-
ता तस्मात्त्वयैवोत्पादितास्तनस्तस्माद्देतोस्तेन मुख्या अतो नास्माभिस्ते स्तूयंते इत्यर्थः नहि मुख्यपक्षपातं विहाया मुख्यपक्षपातं कश्चित्करोतीति भावः

त्वांसंस्तुमो व भुवनत्रयसंविधानदक्षांदयारसयुतां जननीं जनानां ॥ विद्यां शिवांसकललोकहितां वरेण्यां
वाग्बीजवासनिपुणां भवनाशकत्रो ॥ ५६ ॥ ब्रह्मा हरः शौरि सहस्रनेत्र वाग्बह्नि सूर्या भुवनाधिनाथाः ॥ ते त्व
त्कृताः संतितो न मुख्या माताय तस्त्वं स्थिरजंगमानां ॥ ५७ ॥ सकलभुवनमेतत्कर्तुं कामायदा त्वं सृजसि जन
नि देवान् विष्णु रुद्राज मुख्यान् ॥ स्थिति लय जननं तैः कारयस्येकरूपानखलु तव कथं चिदेविसंसारलेशः ॥ ५८ ॥

॥ ५७ ॥ नन्वहमेव जगत्स्रष्ट्रीति चेत्तस्मिन् जगति नीचोच्चप्राणिकलनयवैषम्यनैर्घृण्ये मम स्यान्नामेति चेत्तत्राह सकलभुवनेति हे जननि सकल
भुवनमेतद्यदा कर्तुं कामायदा त्वं सितदा विष्णु रुद्राज मुख्यान् विष्णुवादिप्रभृतीन् सुरान् सृजसि सृष्टैश्च तैः स्थिति लय जननं समाहारं तदुःसृष्टिस्थिति संहारान्
कारयसि कथमेकरूपं पदपि विकाराभावत् अवि कृतरूपेत्यर्थः अतो न वैषम्यनैर्घृण्ये दोषप्रसक्तिस्तवेति भावः यथाराजा स्वमेवैकः स्वस्वकार्ये
नुरूपे क्रियमाणे कर्मणि न वैषम्यनैर्घृण्ये प्राप्नोति नदन् ननु कथं ममाविकृतरूपत्वमिति चेत्तत्राह नखात्विति हे देवि नवकथं चित्केनापि प्रकारेण संसारले-
शः संसारगंधो तखल्वस्ति नैवास्तीत्यतो विकृतरूपत्वं त्वानिर्विघ्नमस्त्येवोति भावः तथा च श्रुतिः असंगो ह्ययं पुरुषो संगो न हि सज्जत इति श्रुतेः ॥ ५८

दे.भा.प्र.

॥२६॥

किंच हेमातः त्वांसंस्तुमइति प्रतिज्ञामात्रमस्माभिः कृतंस्तुतिकर्तुमवलोक्यते चेत्कथमपि कर्तुं शक्यत इत्याह न ते रूपमिति हेमातस्ते रूपं सगुणं वा निगुणं वा वेत्तुं ज्ञातुं सकलभुवने द्वैतप्रपञ्चे कोऽपि पुरुषो निपुणः समर्थो नास्ति तथा च श्रुतिः यस्याः स्वरूपं ब्रह्मादयो न विजानन्ति तस्मादुच्यते अज्ञेयेति कोऽद्वैतवेदक इह प्रावोचत् कुत आजाता कुत इयं विसृष्टिः अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनेनाथा को वेदयत आबभूवेति यतो वाचो निर्वर्तते अप्राप्य मनसा सहेति च अस्वेतत्तत्वरूपं दुर्ज्ञेयं दूरं तव नाम्नां संख्यामपि कथितुं कथयितुमिह योग्यः पुरुषो नास्ति यथा यदृष्टांतः कोऽसौ यथा अल्पं स्वल्पं कीलालं बापी सरोवरस्यं जलं तत्कलयितुमुलं घटितुमशक्तो यो नरः ऋतमतिः सत्यमतिः प्रामाणिक इत्यर्थः सकथं पारावारः सरित्पतिस्तस्या

टी.अ.

५

न ते रूपं वेत्तुं सकलभुवने कोऽपि निपुणो न नाम्नां संख्यां ते कथितुमिह योग्योऽस्ति पुरुषः ॥ यदल्पं कीलालं कलयतु मशक्तः स तु नरः कथं पारावाराकलनचतुरः स्यादृतमतिः ॥ ५९ ॥ न देवानां मध्ये भगवति तवानंतविभवं विजानात्येकोऽपि त्वमिह भुवनैकासि जननी ॥ कथं मिथ्या विश्वं सकलमपि चैकारचयसि प्रमाणं त्वे तस्मिन्निगमवचनं देवि विहितम् ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

कलनमुलं घनं तत्र चतुरः स्यात्समर्थः स्यान्न कथमपीत्यर्थः तद्देवपरिच्छिन्नानां नाम्नां तं न ये वेद स त्रिपादस्यामृतं दिवीति श्रुतिप्रतिपाद्यमनंतरूपं कथं जानीयात् न कथमपीत्यर्थः तथा च नामरूपज्ञानाभावात्कथं स्तवः संभवेदिति भावः ॥ ५९ ॥ मा भून्मम रूपज्ञानं मा भूच्चममनामसंख्याज्ञानं तथाऽपि सृष्ट्यादिकर्तृत्वादिगुणजालमेव गृहीत्वा कुतः स्तवो न संभवेदिति चेत्तत्राह न देवानामिति हे भगवति देवानां मध्ये तवानंतविभवमनंतवैभवमेकोऽपि देवो न जानाति तव जगत्सर्जनादिवैभवं कोऽपि न जानातीत्यर्थः कुत इति चेत्तत्राह त्वमिह भुवनैकासीति त्वमिह संसारे भुवना तन्नाम्नी भुवनेश्वरी नाम्नी जननी जगज्जननी एकाऽसहाया असि एकैव सर्वत्र वर्तते तस्मादेकोति एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म नैह नानास्ति किंचनेति श्रुतिभ्यः इत्यमेका सत्यपि सकलं विश्वं मिथ्या कथं रचया सनतद्वुडि गम्यमस्ति तथा च जगत्सर्जनं सामग्रीज्ञानाभावेनैवं ब्रह्मसृजसीति स्तोत्रं तु न शक्यत इति भावः ननु मिथ्या जगदहं सृजामीत्यत्र किं प्रमाणं तत्राह प्रमाणं त्विति तथा च श्रुतिः त्रयमेतत्स्वप्नं सुषुप्तं मायामात्रमिति तुच्छेनाभ्यपिहितं महासीदिति ॥ ६० ॥

॥२६॥

नन्वहमेकैव जगद्वचयामीति चेत्संकल्पविकल्पविशिष्टत्वेन ममाविकारित्वं स्वात्तथाहमेवैव विधरूपेति मम परिणामित्वं च स्यात् तथा जगद्वचनक्रियायाश्चापूर्वकत्वान्ममापीच्छावत्वेनित्यतृप्तत्वनित्यानंदतयोर्मयि भंगश्च स्यात्तत्राह निरीहैवासित्वमिति हे भगवति त्वं निरीहैव निरीच्छैवाविकृत रूपैवासि श्रुतिप्रतिपाद्याविकृतरूपस्य केनाप्यपलपितुमशक्यत्वात् अस्तु तर्हि ममाविकृतरूपत्वं जगत्कारणत्वमसंभवात्मास्तु न ह्यविकृतो विकाराभाववाक्कश्चित्किंचिदपि कर्तुं शक्नोति पाषाणादिष्वदृशनादिति चेत्तत्राह निखिलजगतामिति हे भगवति यद्यपि त्वं निरीहासितथापि निखिलजगतां कारणमपित्वमेवासि आविकृतरूपस्यैव ब्रह्मणो नासदासीन्नोसदासीत्तदानीं नासीद्रजो न व्योमापरो यत् तुच्छेनाभ्यपहितं यदासीत्तपसस्तन्माहिना जायतैकं कामस्तदग्रे समवर्तताधीत्यादिश्रुतिभिर्जगत्कारणत्वस्याप्युक्तत्वेन तस्यापि जगत्कारणत्वस्य त्वय्यपलपितुमशक्यत्वात् ननु तर्हि मय्यस्य द्वितीये संक्रियत्वमक्रियत्वं च तमः प्रकाशवद्विरुद्धं धर्मद्वयं कथं संभवेदिति चेत्तत्राह चरित्रं ते चित्रमिति हे मातर्यद्यपि विरुद्धधर्मद्वयवत्त्वमेकस्य न संभवति तथापि श्रुत्या विरुद्धधर्मद्वयस्य अपि प्रतिपादनात्तस्याप्यपलापनं हत्वा तदपित्वय्यद्वितीये ब्रह्मणिसंभव

निरीहैवासित्वं निखिलजगतां कारणमहोचरित्रं ते चित्रं भगवति मनो नो व्यथयति ॥ कथंकारं वाच्यः सकलानि

गमागोचरगुणप्रभावः स्वयंस्मात्स्वयमपि न जानासि परमं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥

त्येव कथमेकत्राद्वितीये विरुद्धधर्मद्वयवत्त्वं संभवेदिति चेत्ते इदं चित्रं विचित्रं चरित्रमेव नो मनो व्यथयति मोहयति नैतदस्मद्बुद्धिगम्यमित्यर्थः इदमनिर्वचनीयमेवास्तीति भावः यत इदमनिर्वचनीयं ततः सकलनिगमानामगोचराः गुणायस्य प्रभावस्य सते प्रभावः पामरैरस्माभिः कथंकारं वाच्येन कथमपीत्यर्थः हे मातर्यनं जानीम इति तावदूरं तिष्ठंतु यस्मात्स्वयमपित्वं स्वं स्वकीयमनिर्वचनीयप्रभावं परममुत्कृष्टं न जानासि तदान्यः कथं जानीयात् न कथमपीत्यर्थः तथा च श्रुतिः यो अस्याध्यक्षः परमेव्यो मन् सो अंगवेदयदिवानवेदेति अयं भावः विरुद्धयोरेकत्र सहावस्थानासंभवरूपं यदूषणमुद्रावितंतत्र किं सत्ययोरेकत्रावस्थानासंभवः आहोस्वित्सत्यमिथ्यापदार्थयोरेकत्रावस्थानासंभवः आद्यपक्षेतुना स्मत्सिद्धांतोदूषणविषयः न ह्यस्माभिर्विरुद्धयोः सत्ययोरेकत्रावस्थानं मन्यते ब्रह्मणः सत्यत्वाज्जगतश्च मिथ्यात्वात् द्वितीयपक्षेतुं सत्यमिथ्यापदार्थयोर्ब्रजुसंपादौ सहावस्थानस्य दृष्टत्वाच्च विरोधः तथा च ब्रह्मणः परमार्थनिष्क्रियत्वेऽपरिणामित्वे सत्यपि अनिर्वचनीयमिथ्याशक्तियोगादसत्यदार्थाध्यासो जगत्सर्जनादिकं च सर्वं भविष्यतीति सर्वं मनवद्यमिति ॥ ६१ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥

दे.भ.प्र.

॥२७॥

नन्वस्त्वेतन्मनुजैः प्रार्थयेत्तत्प्राथम्यमाभिनचेत्तत्राह न किं जानासित्वमिति हे ज्ञाननियतमस्माभिर्भवतां प्रार्थयेत्तन्मनुजितो विष्णोर्मौलिपतनं सर्वज्ञात्वं न जानासि किं किमस्माभिस्तदुक्तं सर्वज्ञात्वात् न वाप्रे सत्यं जानामितनः किमुच्यत इति चेत्तज्ज्ञात्वापि मौलिपतनं यद्युपेक्षेत तत्र किं कारणमेतस्य स्वशक्त्याभिमानो ज्ञानः ततस्तस्य मधुजितः शक्तिर्मौलिपतनं ज्ञात्वापि विविदिपसि किं ज्ञातुमिच्छसि किं इदमप्यनुचितं त्वत्प्रासादादेवा नेन मधुदैत्यो जितस्ततस्तस्याप्यशक्तिपरोक्षाभावाद् दृष्ट्या द्रष्टुमनुचितैवेति मधुजित्यदेन बोधितं ननु नैतत्कारणमन्यदेव किंचित्कारणमस्तीति चेत्तत्किं हरेर्दुरितनिःतपातकसंततिर्वलवती प्राप्ता तद्रूपमस्युतान्यन्यादिप्रथमपक्षस्तर्हि सोपिन संभवति यतो भवत्याः पादाब्जे यदु जनेन तस्मिन्निपुणे प्रवीणे विष्णौ दुरितं कास्ति देवी भक्ते पातकसंभावना स्वप्नेपि नास्ति तदुक्तं छित्वा भित्वा च भूतानि हत्वा सर्वा मिदं जगत् देवी नमनिभस्त्या योन सपायैः प्रालिप्य

न किं जानासित्वं जननि मधुजिन्मौलिपतनं शिवे किं वा ज्ञात्वा विविदिपसि शक्तिं मधुजितः ॥ हरेः किं वा मातर्दुरित
ततिरेपावलवती भवत्याः पादाब्जे भजनानिपुणे कास्ति दुरितं ॥ ६२ ॥ उपेक्षा किंचेयं तव सुरसमूहेति विषमाह
रेर्मूर्ध्ना नाशो मतमिह महाश्चर्यजनकं ॥ महदुःखं मातस्त्वमसि जननच्छेदकुशला न जानीमो मौलिं विघटनं विलं
बः कथमभूत् ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

तदिति ॥ ६२ ॥ अन्यत्कारणं चेत्तत्किं देवपूषेक्षा वा हरेर्मस्तकपतने विलक्षणस्वरूपदर्शनं च मत्कारो वेत्याह उपेक्षेति इयं सुरसमूहेया तवोपेक्षा
तिविषमाकर्तुं योग्या सा किं कारणं यदा हरेर्मूर्ध्ना मस्तकस्य नाशः स एव दमाश्चर्यजनकं कारणं वामतं विच्छिन्नशिरस्कपुरुषदर्शने च मत्कारान्
इति कारणद्वयं संभाव्य खंडयति महदुःखमिति यदीदं कारणद्वयं तदामहदेवदुःखं अस्माकं निरालंबनत्वापात्तात् अस्माकं सर्वोप्याश्रयस्तनैव त्वं
यदीत्थं करोषि तर्हि वयं मृता एवेति भावः तस्मादिदमपि कारणद्वयमसंभाव्येव किंच हे मातस्त्वं जननरूपं यन्महदुःखं तच्छेदे कुशलासीति वेदसिद्धां
तस्तदा विष्णोर्मौलिं विघटनं संयोजनं तस्मिन् विलंबः कथमभूदिति न जानीमस्तदपेक्षया किमत्र भारोधिकोऽस्ति त्वयैतादृशसमयेक्षणमात्रमपि विलंबो
न कर्तुं योग्य इति भावः ॥ ६३ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥

टी.अ.

५

॥२७॥

अथानेकानिकारणानिसंभावयन्ति ज्ञात्वेति हेदेविसकलसुराणांसमूहः सकलसुरतातया संपादितं नानाप्रकारकदोषं ज्ञात्वा तस्यादुःखजननाय इदं शिरश्छेदनं कृतं त्वया राजना शेषजानां दुःखसंभवात् किंवा प्रजाकृतं पापं राजर्षीतिन्यायेनामरजनितं दुष्कृतं विष्णोर्देवराजो विद्यमानं ते त्वया पातितं किंवा विष्णोः समरजनितोयः कोप्यनिर्वचनीयो गतिगर्वोऽस्ति तं वा छेतुं तवैतादृशसितमिति अत्रैतादृशपयेते भावं नैव विद्मो मूढत्वात् ॥ ६४ ॥ किंवा दैत्यैः समरे युद्धे देवैर्विजितैस्तीर्थदेशे सुरम्येष्वरंतपस्तप्त्वा भवत्याः सकाशाद्वरं लब्धवद्विरिढं विष्णुशीर्षं मंतर्धानं तिरोधानं गमितं प्रापितं य

ज्ञात्वा दोषं सकलसुरतापादितं देवि चित्ते किंवा विष्णवमरजनितं दुष्कृतं पातितं ते ॥ विष्णोर्वा किंसमरजनितः कोपि गर्वोतिवेगाच्छेतुं मातस्तव विलसितं नैव विद्मोऽत्र भावं ॥ ६४ ॥ किंवा दैत्यैः समरविजितैस्तीर्थदेशे सुरम्येष्वरंतपस्त्वा भगवति वरं लब्धवद्विर्भवत्याः ॥ अंतर्धानं गमितं मधुना विष्णुशीर्षं भवानिद्रपुं किंवा विगतशिरसं वा सुदेवं विनोदः ॥ ६५ ॥ सिंधोः पुत्र्यां रोषितां किं त्वमाद्ये कस्मादेनां प्रेक्षसे नाथ हीनां ॥ क्षंतव्यस्ते स्वांशजाता पराधो व्युत्थाप्येनं मोदितां मां कुरुष्व ॥ ६६ ॥ एते सुरास्त्वांसततं नमंति कार्येषु मुस्याः प्रथितप्रभावाः ॥ शोकार्णवात्तारयदेवि देवानुत्थाप्य देवं सकलाधिनाथं ॥ ६७ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥

दाहे भवानि विगतशिरसं वा सुदेवं द्रष्टुं वायं विनोदो वा ॥ ६५ ॥ सिंधोः पुत्र्यां लक्ष्म्या हे आद्ये त्वं रोषितां सिद्धासि किं कस्मादपराधादेनां नाथ हीनां गतधवां प्रेक्षसे नैतत्तवोचितं लक्ष्मीस्तु नान्या काचिदस्ति किंतु न वस्वांशजैव तस्मात्ते त्वया स्वांशजानाया लक्ष्म्या अपराधः क्षंतव्यः अथ चैनं विष्णुमुत्थाप्य मां लक्ष्मीं मोदितां हर्षितां कुरुष्व ॥ ६६ ॥ किंच यद्यदोषकारणं मनसि त्वया ज्ञातमस्ति तत्र सर्वत्र क्षमां विधाय दयमनुग्रहणीया इत्याह एते इति हे भगवति न वनगत् कार्येषु मृष्टादिषु मुख्या अधिकारिणस्त्वांसततं नमंति त्वदनुग्रहादेव प्रथितप्रभावाः सन्ति अनस्तदभिमानमंगीकृत्य सकलाधिनाथदेवमुत्थाप्य हे देवि शोकार्णवात्तारयदेवान् ॥ ६७ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥

दे.भा.प्र.

॥२८॥

हेऽवहरेर्मूर्धागतइत्येवंप्रथमं वयं न विद्मः दूरतस्तु न मूर्धानमानीय देहसंयाजनं तं विष्णुं विना न्योऽप्युपायो जीवनाय नास्ति अस्मिन्संकटे यथा दे-
वानां सुधाऽमृतं जीवनरूपे कर्मणि दक्षा तथा हे देवित्वं जगतो द्वैतप्रपंचस्य जीवितदा जीवनदा त्वमेवासि अतो यथेच्छसितथा कुर्विति भावः ॥ ६८ ॥
सामगैः सामगायकैः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ मनोरमामिति धन्यमस्यामुखमित्यभिप्रायेण निर्व्याजं ज

मूर्धागतः कां वहरेर्न विद्मो नान्योऽस्त्युपायः खलु जीवनेद्य ॥ यथा सुधा जीवनकर्मदक्षा तथा जगज्जीवितदा सिदे वि-
॥ ६८ ॥ सूत उवाच ॥ एवं स्तुता तदा देवी गुणातीता महेश्वरी ॥ प्रसन्ना परमामाया वेदैः सांगैश्च सामगैः ॥ ६९ ॥
तानुवाच तदा वाणी चाकाशस्था शरीरिणी ॥ देवान्प्रति सुखैः शब्दैर्जनानंदकरी शुभा ॥ ७० ॥ माकुरु ध्वंसुरा-
श्रितां स्वस्थास्तिष्ठंतु चामराः ॥ स्तुता हं निगमैः कामं संतुष्टास्मि न संशयः ॥ ७१ ॥ यः पुमान्मानुषलोके स्तौ-
त्येतां मामकीं स्तुतिं ॥ पठिष्यति सदा भक्त्या सर्वां कान्मानवाप्नुयात् ॥ ७२ ॥ शृणोति वास्तोत्रमिदं मदीयं भ-
क्त्या त्रिकालं सततं नरो यः ॥ विमुक्त दुःखः स भवेत्सुखी च वेदोक्तमेतन्ननु वेदतुल्यं ॥ ७३ ॥ शृण्वंतु कारणं चाद्य-
द्गतं वदनं हरेः ॥ अकारणं कथं कार्यं संसारे त्रभा विप्यति ॥ ७४ ॥ उदधे स्तनयां विष्णुः संस्थिता मंतिके प्रिया ॥ जहास
वदनं वीक्ष्य तस्यास्तत्र मनोरमं ॥ ७५ ॥ तया ज्ञातं हरिर्नूनं कथं मां हसति प्रभुः ॥ विरूपं हरिणा दृष्टं मुखं मे केन हेतुना
॥ ७६ ॥ विनापि कारणेनाद्य कथं हास्यस्य संभवः ॥ सपत्नी वा कृता तेन मन्येऽन्यावरवर्णिनी ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥

हासेत्यर्थः ॥ ७२ ॥ हसतीति कपटेन हसतीति तया ज्ञातमित्यर्थः विरूपमिति अद्याव्यनेन मन्येन कदापि विरूपता दृष्टान च हास्यं कृतं अद्य-
केन कारणेन विरूपता दृष्टा हास्यं चानेन कृतमित्यर्थः ॥ ७६ ॥ ननु विरूपता नैव दृष्टा केवलं हास्यमेव कृतमिति चेत्तत्राह विनापीति निष्कार-
णं हास्यं नैव भवतीत्यर्थः विरूपता कारणं हास्येऽस्तीति यथा तर्कितं तथा कारणान्तरमपि तर्कयति सपत्नीवेति ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥

टी.अ.
५

॥२८॥

ततःकोपयुतेति तमोगुणेति ननुमहालक्ष्म्याःसात्विकत्वात् तमोगुणवत्वमप्रसिद्धं तत्राह तामसीति तस्मिन्नेवकालेतामसीशक्तिर्देहे
समाविशत् ननुपूर्वमित्यर्थः ॥ ७८ ॥ किंकारणमितिचेत्तत्राह केनचित्कालेति विपरीतकालयोगेनेत्यर्थः परिणामस्तुतस्यशुभए
वास्तीत्याह देवकार्यार्थेति देवकार्यसिद्ध्यर्थचेत्यर्थः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ शापदानेकारणांतरमाह स्त्रीस्वभावादिति अविवेकतएवप्रायःस्त्रीणां

ततःकोपयुताजातामहालक्ष्मीस्तमोगुणा ॥ तामसीतुतदाशक्तिस्तस्यादेहेसमाविशत् ॥ ७८ ॥ केनचित्का
लयोगेनदेवकार्यार्थसिद्ध्ये ॥ प्रविष्टातामसीशक्तिस्तस्यादेहेतिदारुणा ॥ ७९ ॥ तामस्याविष्टदेहासाचुकोपा
तिशयंतदा ॥ शनकैःसमुवाचेदमिदंपततुतेशिरः ॥ ८० ॥ स्त्रीस्वभावाच्चभावित्वात्कालयोगाद्विनिर्गतः ॥
अविचार्यतदादत्तःशापःस्वसुखनाशनः ॥ ८१ ॥ सपत्नीसंभवंदुःखंवैधव्यादधिकंत्विति ॥ विचिंत्यमनसेत्युक्तंता
मसीशक्तियोगतः ॥ ८२ ॥ अनृतंसाहसंमायामूर्खत्वमतिलोभता ॥ अशौचंनिर्दयत्वंचस्त्रीणांदोषाःस्वभावजाः
॥ ८३ ॥ सशीर्षिवासुदेवंतंकरोम्यद्यथापुरा ॥ शिरोस्यशापयोगेननिमग्नंलवणांबुधौ ॥ ८४ ॥ अन्यच्चका
रणंकिंचिद्वर्ततेसुरसत्तमाः ॥ भवतांचमहत्कार्यंभविष्यतिनसंशयः ॥ ८५ ॥ पुरादैत्योमहाबाहुर्हयग्रीवोतिवि
श्रुतः ॥ तपश्चक्रेसरस्वत्यास्तीरेपरमदारुणं ॥ ८६ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥

प्रवृत्तेः भावित्वादवश्यंभावित्वात् कालयोगात्सांप्रतंविपरीतकालागमनात् ॥ ८१ ॥ स्वहस्तेनकथंवैधव्यंसंपादितमितिचेद्वैधव्यापेक्षयास
पत्नीसंभवदुःखस्यासौढत्वादित्याह सपत्नीति ॥ ८२ ॥ स्त्रीणांदोषाःस्वभावजाइति तामसस्त्रीणांतमोगुणादेतेदोषाःस्वभावजाइत्यर्थः
तेनसात्विकस्त्रीणामुत्तमागुणाभवंतीतिबोध्यं यद्यपिलक्ष्म्याःसात्विकत्वमस्तिनथाप्यागंतुकनामसीशक्तियोगादित्थंजानमितिभावः ॥ ८३ ॥
॥ ८४ ॥ देवकार्यार्थसिद्ध्येइति यदुक्तंतदेवाह अन्यच्चेति ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥

जपन्नेकाक्षरमिति अनेनचमायाबीजंभगवत्यामायाशबलब्रह्मरूपिण्यामुख्यमस्तीतरमंत्रोपेक्षयेतिबोधितं यथाचतारादिकामंत्राः सामा
न्यब्रह्मवाचकाः इदंतंत्रविदांसंप्रतस्मान्मायाबीजमेवमुख्यंशाक्तंरूपं एतदेवबोधयितुमत्रममेत्युक्तं ॥ ८७ ॥ ध्यायन्मांता
मसींशक्तिमिति यद्यपिमायाबीजस्यमायाशबलब्रह्मैवार्थोनतामसीशक्तिःतथाप्येतस्यमंत्रस्यसर्वात्मकत्वाद्द्वैतस्यचनामसत्त्वान्तामसीश

जपन्नेकाक्षरंमंत्रमायाबीजात्मकंमम ॥ निराहारोजितात्माचसर्वभोगविवर्जितः ॥ ८७ ॥ ध्यायन्मांतामसीं
शक्तिंसर्वभूषणभूषितां ॥ एवंवर्षसहस्रंचतपश्चऽक्रेतिदारुणं ॥ ८८ ॥ तदाहंतामसंरूपंकृत्वातत्रसमागता ॥
दर्शनेपुरतस्तस्यध्यातंतत्तेनयादृशं ॥ ८९ ॥ सिंहोपरिस्थितातत्रतमवोचंदयान्विता ॥ वरंब्रूहिमहाभागददा
मितवसुव्रत ॥ ९० ॥ इतिश्रुत्वावचोदेव्यादानवःप्रेमपूरितः ॥ प्रदक्षिणांप्रणामंचचकारत्वरितस्तदा ॥
९१ ॥ दृष्टारूपमंदीयंसप्रेमोत्फुल्लविलोचनः ॥ हर्षाश्रुपूर्णनयनस्तुष्टावसचमांतदा ॥ ९२ ॥ हयग्रीवउवा
च ॥ नमोदेव्यैमहामायेसृष्टिस्थित्यंतकारिणि ॥ भक्तानुग्रहचतुरेकामदेमोक्षदेशिवे ॥ ९३ ॥ धरांबुतेजः
पवनखपंचानांचकारणं ॥ त्वंगंधरसरूपाणांकारणंस्पर्शश्चिदयोः ॥ ९४ ॥ घ्राणंचरसनाचक्षुस्त्वक्श्रोत्रमि
न्द्रियाणिच ॥ कर्मेन्द्रियाणिचान्यानित्वत्तःसर्वमहेश्वरि ॥ ९५ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ किंतेभीष्टंवरंब्रूहिवांछितंयद्द
दामितत् ॥ परितुष्टास्मिभक्त्यातेतपसाचाद्भुतेनच ॥ ९६ ॥ हयग्रीवउवाच ॥ यथामेमरणंमातर्नभवेत्तत्त
थाकुरु ॥ भवेयममरोयोगीतथाजेयःसुरासुरैः ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

क्तिमेवध्यात्वामायाबीजमेवजज्ञापेत्यर्थः ॥ ८८ ॥ तामसंरूपमिति यद्यप्यहंसाभ्यावस्थमायाशबलब्रह्मरूपिणीमायाबीजवाच्यातथापित
स्यध्यानानुरोधेनैवमयापितामसंरूपंभूतमित्यर्थः तदेवस्पष्टयति ध्यातंतत्तेनयादृशमिति ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥
धरांबुतेजइति धरापृथ्वीअंबुजलंतेजोऽग्निःपवनोवायुःखमाकाशएतेपंचपंचपदार्थास्तेषांकारणं ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥

॥ ९८ ॥ ९९ ॥ हयग्रीवाच्चेति हयग्रीवो जगतीतलेनैवास्ति तथा च न स्मान्मृत्युर्याचितोऽपि नैव भविष्यतीति गूढोभिसंधिर्देव्यस्य ॥ १०० ॥

॥ १०१ ॥ २ ॥ सपीडयतीति स दुष्टात्मा पीडयिष्यतीत्यर्थः ननु यथाश्रुतो वर्तमानार्थः कर्तव्यः तथा सति तस्मिन् दुष्टे दैत्ये सति देवानां

देव्युवाच ॥ जातस्य हि ध्रुवं मृत्युर्ध्रुवं जन्ममृतस्य च ॥ मर्यादा चेदृशी लोके भवेच्च कथमन्यथा ॥ ९८ ॥ एवं त्वं नि
श्चयं कृत्वा मरणे राक्षसोत्तम ॥ वरं वरय चेष्टं ते विचार्य मनसा किल ॥ ९९ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ हयग्रीवाच्चेममृ
त्युर्नान्यस्माज्जगदं विके ॥ इति मेवांछितं कामं पूरयस्व मनो गतं ॥ १०० ॥ देव्युवाच ॥ गृहं गच्छ महा
भाग कुरु राज्यं यथा सुखं ॥ हयग्रीवाद्देवमृत्युर्न ते नूनं भविष्यति ॥ १ ॥ इति दत्त्वा वरं तस्मा अंतर्द्वान् गता तदा ॥
मुदं परमिकां प्राप्य सोऽपि स्वभवनं गतः ॥ २ ॥ स पीडयति दुष्टात्मा मुनीन् वेदांश्च सर्वशः ॥ न कोऽपि विद्यते त
स्य हंताद्य भुवनत्रये ॥ ३ ॥ तस्माच्छीर्षं हयास्यस्य समुद्धृत्य मनोहरं ॥ देहेऽत्र विशिरो विष्णोस्त्वष्टा संयोज
यिष्यति ॥ ४ ॥ हयग्रीवोऽथ भगवान्हनिष्यति तमासुरं ॥ पापिष्टं दानवकूरं देवानां हितकाम्यया ॥ ५ ॥ सूत
उवाच ॥ एवं सुरांस्तदा भ्राप्य शर्वाणी विरराम ह ॥ देवास्तदा तिसंतुष्टास्तमृचुर्देवशिल्पिनं ॥ ६ ॥ देवा ऊ
चुः ॥ कुरु कार्यं सुराणां वै विष्णोः शीर्षाभियोजनं ॥ दानवप्रवरं दैत्यं हयग्रीवो हनिष्यति ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥
इति श्रुत्वा वचस्तेषां त्वष्टा तत्त्वरा न्वितः ॥ वाजिशीर्षं च कर्ता शुखद्वेन मुरसन्निर्यौ ॥ ८ ॥ विष्णोः शरं रेतेना
शुयोजितं वाजिमस्तकं ॥ हयग्रीवो हरिर्जातो महामाया प्रसादतः ॥ ९ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ७५ ॥

यज्ञादिकं तादृशदुष्टे दैत्यपीडापरिज्ञानाभावश्चासंगत एव स्यात् भविष्येद्वैत्यकथा कथने नूनकोऽपि दोषः ॥ ३ ॥ विशिरो विष्णोः विगनशि
रस्कविष्णोर्देहे इत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥

दे.भा.प्र.

॥३०॥

कियतेति एतत्कालादूर्ध्वबहुकालेनदैत्योजातस्तेनदेवाउपद्रुताः ततोहयग्रीवेणनाशितस्सइतिबोध्यम् ॥ ११० ॥ १११ ॥ ११२ ॥
इतिश्रीदेवीभागवततिलकेप्रथमस्कंधेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ चतुर्भिरधिकैश्वत्वारिंशच्छ्लोकैरतःपरं ॥ मधुकैटभयोर्युद्धोद्योगःसम्य
गुदीर्यते ॥ १ ॥ तत्रचतुर्थेऽध्यायेमधुकैटभाभ्यांसहपंचवर्षसहस्राणिबाहुयुद्धंमयाकृतमितिभगवतोपवाणिनंतत्प्रश्नब्रजिमुपलभ्यऋषयः

कियतातेनकालेनदानवोमददर्पितः ॥ निहतस्तरसासंख्येदेवानारिपुरोजसा ॥ १० ॥ यइदंशुभमाख्यानं
शृण्वन्तिभुविमानवाः ॥ सर्वदुःखविनिर्मुक्तास्तेभवंतिनसंशयः ॥ ११ ॥ महामायाचरित्रंचपवित्रंपापनाश
नं ॥ पठतांशृण्वतांचैवसर्वसंपत्तिकारकं ॥ ११२ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेहयग्रीवावता
रकथनंनामपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ऋषऊचुः ॥ सौम्ययच्चत्वयाप्रोक्तंशौरैर्युद्धंमहार्णवे ॥ मधुकैटभयोः
सार्द्धपंचवर्षसहस्रकं ॥ १ ॥ कस्मात्तौदानवौजातौतस्मिन्नेकार्णवेजले ॥ महावीर्यौदुराधर्षौदेवैरपिसुदुर्जयौ
॥ २ ॥ कथंतावसुरौजातौकथंचहरिणाहतौ ॥ तदाचक्ष्वमहाप्राज्ञचरितंपरमाद्भुतं ॥ ३ ॥ श्रोतुकामावयं
सर्वेत्वंवक्ताचबहुश्रुतः ॥ देवाच्चात्रैवसंजातःसंयोगश्चतथावयोः ॥ ४ ॥ मूर्खेनसहसंयोगोविषादपिसुदुर्जरः
॥ विज्ञेनसहसंयोगःसुधारससमःस्मृतः ॥ ५ ॥ जीवंतिपशवःसर्वेस्वादांतिमेहयंतिच ॥ जानंतिविषयाकारंत्यवा
यमुखमद्भुतं ॥ ६ ॥ नतेषांसदसत्त्वानंविवेकोनचमोक्षदः ॥ पशुभिस्तेसमाज्ञेयायेषांनश्रवणादरः ॥ ७ ॥

पृच्छन्ति सौम्ययच्चेति ॥ १ ॥ कस्मादिति कस्मादुत्पन्नाक्रियर्थः ॥ २ ॥ कथंतावसुराविति दानवापेक्षयासुरावतिक्रूरौ
इमौत्वसुरावेवनदानवौदनोरनुत्पन्नत्वात्तथापिदानवसदृशत्वाद्दानवावित्युक्तं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ इतःपरंपुराणवक्तु
रुत्साहायश्रोतारःस्वात्साहंप्रकटयंति नतेषामिति ॥ ७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

टी.अ.

५

॥३०॥

मृगाद्याइति मृगाद्याअपिपशवइत्यर्थः तद्वत्फणिनोपीत्यर्थः ॥ ८ ॥ श्रवणदर्शनेइति पंचेंद्रियाणांमध्येश्रवणेन्द्रियंदर्शनेन्द्रियंचशुभंकल्या
णकरमित्यर्थः तदेवाह श्रवणादिति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ सात्विकश्रवणस्यापित्रिविधंभेदमाह सात्विकमिति ॥ १२ ॥ १३ ॥
राजसंश्रवणमपित्रिविधमाह साहित्यमिति नवरसात्मकःशृंगारइत्यर्थः उत्तममिति परस्त्रीगमनजन्यदोषाभावात् मध्यममि

मृगाद्याःपशवःकेचिज्जानंतिश्रावणंसुखं ॥ अश्रोत्राःफणिनःश्रैवमुमुहुर्नादपानतः ॥ ८ ॥ पंचानामिंद्रिया
णांवैशुभेश्रवणदर्शने ॥ श्रवणाद्वस्तुविज्ञानंदर्शनाच्चित्तरंजनं ॥ ९ ॥ श्रवणंत्रिविधंप्रोक्तंसात्विकंराजसंतथा
॥ तामसंचमहाभागाःसुज्ञोक्तंनिश्चयान्वितं ॥ १० ॥ सात्विकंवेदशास्त्रादिसाहित्यंचैवराजसं ॥ तामसंयुद्ध
वार्ताचपरदोषप्रकाशनं ॥ ११ ॥ सात्विकंत्रिविधंप्रोक्तंप्रज्ञावद्विश्वपंडितैः ॥ उत्तमंमध्यमंचैवतथैवाधममि
त्युत ॥ १२ ॥ उत्तमंमोक्षफलदंस्वर्गदंमध्यमंतथा ॥ अधमंभोगदंप्रोक्तंनिर्णयविदितंबुधैः ॥ १३ ॥ साहि
त्यंचैवत्रिविधंस्वीयायांचोत्तमंस्मृतं ॥ मध्यमंवारयोपायांपरोढायांतथाधमं ॥ १४ ॥ तामसंत्रिविधंज्ञेयंविद्व
द्भिःशास्त्रदर्शिभिः ॥ आततायिनियुद्धंयत्तदुत्तममुदाहृतं ॥ १५ ॥ मध्यमंचापिविद्वेषात्पांडवानांयथारिभिः ॥ अ
धमंनिर्निमित्तंतुविवादेकलहेतथा ॥ १६ ॥ तदत्रश्रवणंमुख्यंपुराणस्यमहामते ॥ बुद्धिप्रवर्द्धनंपुण्यंततःपाप
प्रणाशनं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

ति तत्रस्वल्पदोषात् अधमामिति दोषबहुत्वात् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तदत्रश्रवणंमुख्यामिति सात्विकश्रवणभेदत्रयमध्येऽपि
मुख्यंप्रथमंमोक्षप्रदं यदुक्तंसात्विकंश्रवणंतदात्मकंपुराणश्रवणमस्तीत्यर्थः बुद्धिप्रवर्धनमिति सूक्ष्मात्मरूपवस्तुविषयकबुद्धेःप्रवर्द्धनंकारण
मित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

दे.भा.प्र.

॥३१॥

॥१८॥१९॥पुरेति आवांतरप्रलयेइत्यर्थः ॥२०॥२१॥२२॥भ्रातराविवेति एकोदरजन्यत्वाभावाच्चमुख्यौभ्रातरौकिंतुपरस्परप्रेम्णाभ्रातृतु
ल्यावित्यर्थः तौचिंतामवापतुर्विचारंचक्रतुरित्यर्थः तमेवविचारमाह नाकारणमिति कारणंविनाकार्यनैवभवतीत्यर्थः ॥ २३ ॥
॥ २४ ॥ केनसृष्टमिति निमित्तकारणप्रश्नः कथंजातमित्युपादानकारणप्रश्नः जलेस्थिताविति अत्रकथमितिशेषः ॥ २५ ॥ आवांवेति

तदास्याहिमहाबुद्धेकथांपौराणिकंशुभां ॥ श्रुतांद्विपायनात्पूर्वसर्वार्थस्यप्रसाधिनीं ॥ १८ ॥ सूतउवाच ॥ यू
यंधन्यामहाभागाधन्योऽहंपृथिवीतले ॥ येषांश्रवणबुद्धिश्चममापिकथनेकिल ॥ १९ ॥ पुराचैकार्णवेजाते
विलीनेभुवनत्रये ॥ शेषपर्यंकमुत्तेजदेवदेवेजनार्दने ॥ २० ॥ विष्णुकर्णमलोद्भूतौदानवौमधुकैटभौ ॥ महा
बलौचतौदैत्यौविवृद्धौसागरेजले ॥ २१ ॥ क्रीडमानौस्थितौतत्रविचरंतावितस्ततः ॥ तावेकदामहा
कायौक्रीडासक्तौमहार्णवे ॥ २२ ॥ चिंतामवापतुश्चित्तेभ्रातराविवसंस्थितौ ॥ नाकारणंभवेत्कार्यंसर्वत्रैषा
परंपरा ॥ २३ ॥ आधेयंतुविनाधारंनतिष्ठतिकथंचन ॥ आधाराधेयभावस्तुभातिनोचित्तगोचरः ॥ २४ ॥
कतिष्ठतिजलंचेदंसुखरूपंसुविस्तरं ॥ केनसृष्टंकथंजातमग्नावावांजलेस्थितौ ॥ २५ ॥ आवांवाकथमुत्पन्नौ
केनवोत्पादितावुभौ ॥ पितरौकेतिविज्ञानंनास्तिकामंतथावयोः ॥ २६ ॥ सूतउवाच ॥ एवंकामयमानौतौ
जग्मतुर्नविनिश्चयं ॥ उवाचकैटभस्तत्रमधुंपार्श्वेस्थितंजले ॥ २७ ॥ कैटभउवाच ॥ मधोवामत्रसलिलेस्थातुं
शक्तिर्महाबला ॥ वर्ततेभ्रातरचलाकारणंसाहिमेमता ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥

अत्राप्युभयकारणप्रश्नः ॥ २६ ॥ २७ ॥ शक्तिर्महाबलेनि सर्वेपिजलेनिमग्नंजातिवयंतुर्ननिमग्नास्तत्रकारणंकश्चिच्छक्तिविशेषः कल्प्यः
तथाचएकत्रव्याख्याबाधकाभावेनान्यत्रापितादृशशक्तेरेवकारणत्वकल्पनेननिर्वाहेकारणान्तरगोपणोपयोगाभावात्सैवशक्तिरस्माकमपिका
रणमितिभावः ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥

टी.अ.

६

॥३१॥

तदेवस्पृशति तयाततमिति ॥ २९ ॥ ३० ॥ गृहीतमिति दृष्टदेशतयास्वीकृतमित्यर्थः अभ्यासोजपरूपः सौदामिनीति जतोमंत्रएवते
जोरूपेणदृष्टिगोचरोऽभूदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ध्यानमिति पार्श्वकुशपुस्तकाक्षमालाधरं सरस्वतीध्यानमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

तयाततमिदंतोयंतदाधारंचतिष्ठति ॥ साएवपरमादेवीकारणंचतथावयोः ॥ २९ ॥ एवंविबुध्यमानौतौचिंतावि
ष्टौयदासुरौ ॥ तदाकाशेश्रुतंताभ्यांवाग्बीजंसुमनोहरं ॥ ३० ॥ गृहीतंचततस्ताभ्यांतस्याभ्यासोदृढःकृतः ॥
तदासौदामिनीदृष्टाताभ्यांस्वेचोत्थिताशुभा ॥ ३१ ॥ ताभ्यांविचारितंतत्रमंत्रोर्यनात्रसंसयः ॥ तथाध्यानमि
दंदृष्टंगगनेसगुणंकिल ॥ ३२ ॥ निराहारौजितात्मानौतन्मनस्कौसमाहितौ ॥ बभूवतुर्विचिंत्यैवंजपध्यानप
रायणौ ॥ ३३ ॥ एवंवर्षसहस्रंतुताभ्यांतप्तंमहत्तपः ॥ प्रसन्नापरमाशक्तिर्जातासापरमातयोः ॥ ३४ ॥
खिन्नौतौदानवौदृष्टातपसेकृतनिश्चयौ ॥ तयोरनुग्रहार्थायवागुवाचशरीरिणी ॥ ३५ ॥ वरंवांवांछितंदैत्यौब्रू
तांपरमसंमतं ॥ ददामिपरितुष्टास्मियुवयोस्तपसाकिल ॥ ३६ ॥ सूतउवाच ॥ इतिश्रुत्वातुतांवाणींदानवा
ब्रूवतुस्तदा ॥ स्वेच्छयामरणंदेविवरन्नौदेहिसुव्रते ॥ ३७ ॥ वागुवाच ॥ वांछितंमरणंदैत्यौभवेतांमत्प्रसाद
तः ॥ अजेयौदेवदैत्यैश्चभ्रातरौनात्रसंशयः ॥ ३८ ॥ सूतउवाच ॥ इतिदत्तवरंदेव्यादानवौमददर्पितौ ॥ चक्र
तुःसागरेक्रीडांयादोगणसमन्वितौ ॥ ३९ ॥ कालेनकियताविप्रादानवाभ्यांयदृच्छया ॥ दृष्टःप्रजापतिर्ब्रह्माप
द्भासनगततःप्रभुः ॥ ४० ॥ दृष्ट्वातुमुदितावास्तांयुद्धकामौमहाबलौ ॥ तमूचतुस्तदातत्रयुद्धंनौदेहिसुव्रत ॥ ४१ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वांछितमिति स्वेच्छयेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥

॥ ७ ॥

दे.भा.प्र.

॥३२॥

यदिनिर्वलस्तर्हि शुभमासनमिदं कातिदूरमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

टी.अ

७

नो चेत्पद्मं परित्यज्य यथेष्टं गच्छ माचिरं ॥ यदि त्वं निर्वलश्चासि क्योग्यं शुभमासनं ॥ ४२ ॥ वीरभोग्यमिदं स्थानं
कातरोसित्यजाशु वै ॥ तयोरिति वचः श्रुत्वा चिंतामाप प्रजापतिः ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वा च बलिनौ वीरौ किं करोमीति तापसः
चिंता विष्टस्तदा तस्थौ चिंतयन् मनसा तदा ॥ ४४ ॥ इ० देवीभा० म० प्रथमस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ सूत उवाच ॥
तौ वीक्ष्य बलिनौ ब्रह्मा तदोपायान् चिंतयत् ॥ सामदानभिदादींश्च युद्धान्तान् सर्वतंत्रवित् ॥ १ ॥ न जाने हं बलं नू
नमेतयोर्वा यथा तथं ॥ अज्ञाते तु बले कामं नैव युद्धं प्रशस्यते ॥ २ ॥ स्तुतिं करोमि चेदद्य दुष्टयोर्मदमत्तयोः ॥
प्रकाशितं भवेन्नूनं निर्वलत्वं मया स्वयं ॥ ३ ॥ वधिष्यति तदैकोपि निर्वलत्वे प्रकाशिते ॥ दानं नैवाद्ययोग्यं वा
भेदः कार्यो मया कथं ॥ ४ ॥ विष्णुं प्रबोधयाम्यद्य शेषे सुतं जनार्दनं ॥ चतुर्भुजं महावीर्यं दुःखहासभविष्यति ॥
५ ॥ इति संचिंत्य मनसा पद्मनालगतो वज्रजः ॥ जगाम शरणं विष्णुं मनसा दुःखनाशकं ॥ ६ ॥ तुष्टावबोधना
र्थं तं शुभैः संबोधनैर्हरिं ॥ नारायणं जगन्नाथं निस्पंदं योगनिद्रया ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ दीननाथ हरे विष्णो वाम
नोत्तिष्ठ माधव ॥ भक्तार्तिहृद्दृपीकेश सर्वावास जगत्पते ॥ ८ ॥ अंतर्यामि त्रमेयात्मनू वासुदेव जगत्पते ॥ दु
ष्टारिनाशनैकाग्रचित्तचक्रगदाधर ॥ ९ ॥ सर्वज्ञ सर्वलोकेश सर्वशक्तिनमन्वित ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ देवेश दुःखना
शनपाहि मां ॥ १० ॥ विश्वं भरविशालाक्षपुण्यश्रवणकीर्तन ॥ जगद्योने निराकारसर्गस्थित्यंतकारक ॥ ११ ॥

पंचाशद्विरतः श्लोकैः पद्मजस्तु परां विकां ॥ मधुकैटभयोर्भेत्यातृष्वेति निगद्यत ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ ७ ॥

॥ ७ ॥

॥ ७ ॥

॥ ७ ॥

॥३२॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ नूनंशक्तिसमाक्रांतइति यद्ययंस्वतंत्रः स्यात्तर्हि जागृयादेवनच जागर्तितस्मात्परवश एवायं मुख्य ईश्वरः
परश्चात्र विलक्षणशक्तिरूपः कल्पः सर्वत्रकारणापरिज्ञानेशक्तेरेवकारणत्वस्यैकत्वनादिति निश्चयेनायंशक्तिसमाक्रांतइत्यर्थः ॥ १५ ॥

इमौदैत्यौ महाराज हंतु कामौ मदीदृशौ ॥ न जानास्य खिलाधार कथं मांसं कटे गतं ॥ १२ ॥ उपेक्षसेऽतिदुःखार्तं
यदि मां शरणं गतं ॥ पालकत्वं महाविष्णो निराधारं भवेत्ततः ॥ १३ ॥ एवं स्तुतोऽपि भगवान्नुबोधयदा हरिः ॥
योगनिद्रा समाक्रांतस्तदा ब्रह्माह्यचिंतयत् ॥ १४ ॥ नूनंशक्तिसमाक्रांतो विष्णुर्निद्रावशं गतः ॥ जजागार न ध-
र्मात्मा किं करोम्यद्यदुःखितः ॥ १५ ॥ हंतु कामावुभौ प्राप्तौ दानवौ मदगर्वितौ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि नास्ति मे
शरणं क्वचित् ॥ १६ ॥ इति संचिंत्य मनसा निश्चयं प्रतिपद्य च ॥ तुष्टाव योगनिद्रांता मेकाग्रहृदयस्थितः ॥ १७ ॥
विचार्य मनसाप्येवं शक्तिर्मे रक्षणे क्षमा ॥ यया ह्यचेतनो विष्णुः कृतोऽस्ति रूपं दवर्जितः ॥ १८ ॥ व्यसुर्यथान जा-
नाति गुणान् शब्दादिकानि ह ॥ तथा हरिर्न जानाति निद्रामीलितलोचनः ॥ १९ ॥ न जहाति यतो निद्रां बहुधा सं-
स्तुतोऽप्यसौ ॥ मन्येनास्य वशे निद्रा निद्रया यं वशीकृतः ॥ २० ॥ यो यस्य वशमापन्नः स तस्य किं करः किल ॥ त-
स्माच्च योगनिद्रेयं स्वामिनीमापते हरेः ॥ २१ ॥ सिंधुजाया अपि वशे यया स्वामी वशीकृतः ॥ नूनं जगदिदं सर्वं
भगवत्या वशीकृतं ॥ २२ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥

॥ १६ ॥ निश्चयं प्रतिपद्य चेति परशक्त्यैवायं वशीकृतइति निश्चयं कृत्वा तमेव परां शक्तियोगनिद्रारूपां योगनिद्राविशिष्टचैतन्यरूपां तुष्टा-
वेत्यर्थः न ह्यन्यथा चैतन्यसत्तां विहाय योगनिद्रायाः स्वतः सत्ता संभवति तस्याः सदसद्विलक्षणत्वात् ॥ १७ ॥ तदेवाह विचार्येति ॥ १८ ॥
॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सिंधुजाया इति सिंधुजालक्ष्मीस्तस्या अपि दायं वशे वत्ते तदा योगनिद्रावशे वत्ते इत्यत्र किमाश्चर्यमिति भावः ॥ २२ ॥

दे.भा.प्र.

॥३३॥

वशेष्यस्याइति केषामप्यस्माकंनस्वातंत्र्यं अभीष्टेद्योगेनानर्भाष्टस्य जायमानत्वात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ घटयिष्यतीति युद्धेउद्योगंकारि
प्यतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ सकलवेदवचोभिरिति अजामेकांलोहितशुक्लकृष्णां ब्रह्मिप्रज्ञांजनयन्तीं सरूपामिति मायावाएषानार
सिंहीसर्वमिदं सृजति सर्वमिदं रक्षति सर्वमिदं संहरति तस्मान्मायामेतांशक्तिविद्यादिति सर्वे वेदेवादेर्वा मुपतस्थुः कासित्वं महादेवि सात्र
वा दहं ब्रह्मरूपिणीमत्तः प्रकृतिपुरुषात्मकं जगदित्यादिवेदवाक्यैरित्यर्थः प्रत्यक्षमप्यत्र प्रमाणमित्याह यद्विष्णुरपीति सकलदेववरो विवे

अहं विष्णुस्तथाशंभुः सावित्री चरमाप्युमा ॥ सर्वे वयं वशेष्यस्यानात्र किंचिद्विचारणा ॥ २३ ॥ हरिरप्यवशः
शेते यथान्यः प्राकृतोजनः ॥ ययाभिभूतः कावार्त्ता किलान्येषां महात्मनां ॥ २४ ॥ स्तौम्यद्ययोगनिद्रां वै ययामु
क्तो जनार्दनः ॥ घटयिष्यति युद्धे च वासुदेवः सनातनः ॥ २५ ॥ इति कृत्वामतिं ब्रह्मापन्ननालस्थितस्तदा ॥ तु
ष्टावयोगनिद्रां तां विष्णोरंगेषु संस्थितां ॥ २६ ॥ श्रीब्रह्मोवाच ॥ देवित्वमस्य जगतः किल कारणं हि ज्ञातं मया
सकलवेदवचोभिरंवा यद्विष्णुरप्यखिललोकविवेककर्त्ता निद्रावशं च गमितः पुरुषोत्तमोद्य ॥ २७ ॥ को वेदते जन
निमोहविलासलीलां मूढोऽस्म्यहं हरिरयं विवशश्च शेते ॥ ईदृक्तया सकलभूतमनो निवासे विद्वत्तमो विबुधकोटि
पुनिर्गुणायाः ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥

कवानपि विष्णुर्यद्यस्मान्निद्रावशं गमितः प्रापितस्त्वया तस्मात्तव कारणतायां कः संदेह इत्यर्थः ॥ २७ ॥ को वेदति हे जननिसकलभूतमन
निवासे तयामिरूपिण्यस्मात्कारणादहं विष्णुः शिवश्चैते वयं सर्वदेववरिष्ठाः स्मोऽपि अहं मूढो धुनैवास्मि विष्णुश्च त्वदर्धनिः शेते वयमेतादृशा अपितव
मोहस्य विलासरूपां लीलां न जानीमो मोहितत्वात् तस्मादस्मदपेक्षया विबुधकोटिपुमभ्ये विद्वत्तमः पंडितो निर्गुणायास्तव मोहविलासलीलां ईदृक्तया
को वेदनकोपीत्यर्थः ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥

टी.अ.

७

॥३३॥

ननुसांख्यामांजडेतिवदंतितदाजडायाममप्रार्थनेकिंफलमितिचेत्तत्राह सांख्याइति चैतन्यभावश्चैतन्यसत्तातद्वाहितामित्यर्थः त्रिगुणंप्रधा-
नंस्वतंत्रंजडमितितेषांसिद्धान्तः यद्यपिनेवदंतितथापित्वंकिंतादृशासिनैवतादृश्यसीत्यर्थः कुतइतिचेत्तुयदित्वंजडापरतंत्रातदासर्वैश्वरोविष्णु-
स्त्वयाचैतन्यताविरहितःकथंविहितः नहींद्रजालंइंद्रजालकर्तुर्व्यामोहकंनबंधकारःप्रकाशनाशकरःतस्मात्त्वंनजडापरतंत्रावाकिंतुब्रह्म-
विष्ण्वाद्युत्पादकमायाविशिष्टस्वतंत्रचैतन्यरूपेत्यर्थः ॥ २९ ॥ ननुतर्हिनेसांख्याःकिमितिनथावर्णयंतीतिचेत्तवस्वरूपापरिज्ञानादित्याह
नाशमिति यांमुनिगणाः संध्येतिनामपरिकल्प्यगुणांस्तादृशानिवोत्तमान्परिकल्प्यनियतंत्रिकालंध्यायंतिसाहेभवानित्वंसगुणागुणत्रयविशि

सांख्यावदंतिपुरुषंप्रकृतिंवयांतांचैतन्यभावरहितांजगतश्चकर्त्री ॥ किंतादृशासिकथमत्रजगन्निवासश्चैतन्य-
ताविरहितोविहितस्त्वयाद्य ॥ २९ ॥ नाट्यंतनोपिसगुणाविविधप्रकारंनोवेत्तिकोपितंवकृत्यविधानयोगं ॥
ध्यायंतियांमुनिगणानियतंत्रिकालंसंध्येतिनामपरिकल्प्यगुणानूभवानि ॥ ३० ॥ बुद्धिर्हिबोधकरणाजग-
तांसदात्वंश्रीश्रासिदेविसततंसुखदासुराणां ॥ कीर्तिस्तथामतिधृतीकिलकांतिरेवश्रद्धारतिश्चसकलेपुजने-
पुमातः ॥ ३१ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥

एविविधप्रकारमनेकप्रकारंनान्यंतनोपि यथाजडादोमयोदरपिवृश्चिकादीनामुत्पत्तिःतथाचेतनात्पुरुषादेरपिजडानांकेशनखादीनामुत्पत्तिस्तद-
नुभूयकोपिपुरुषोजडाचेतनाद्वाजगद्ववतीतिनिश्चयमप्राप्यतवयत्कृत्यंजगत्सर्जनादिकंतस्मविधानंकारणंतस्मिन्योगःसंबंधस्तवचैतन्यरूपस्या-
स्तित्वंयोगंनवेत्तिनजानाति मोहितत्वादतो न्यथावर्णनंकुर्वतीतिभावः ॥ ३० ॥ किंचसर्वत्रबुद्ध्यादिरूपात्वमेवासितस्माद्यस्मि-
न्पुरुषेयथाबुद्ध्यादिरूपेणनिष्ठितथासव्यवहारंकरोतिनतस्यापराधःकश्चिदस्तीत्याह बुद्धिर्हीति बोधकरणाज्ञानकरणा ॥ ३१ ॥

दे.भा.प्र.

॥३४॥

ननुयथातेषां मतान्ययथार्थानितथातवापिमतं किं न स्यादिति चेत्तत्राह नातः परमिति यद्यस्मादिह दुःखगतिं गतेन दुःखमार्गं प्राप्तेन मयानि द्रालुतां वितरतास्वीकुर्वताह रिणाहेतुना त्वं मायाशत्रुलत्रह्यरूपा सर्वजगतां जननी तिसत्यं दृष्टं प्रत्यक्षं दृष्टं अतः परमस्मादधिकं वितर्कशतैरनेक वितर्कैर्निष्पन्नं प्रमाणमनुमानादिकं न प्राप्तं तस्मात्प्रत्यक्षस्य प्रबलत्वान्मन्मतमेव मुख्यं न ह्यन्यथा सर्वेश्वरो जडया स्वतंत्रया बद्धः स्यादिति ॥ ३२ ॥ अहमेव जानामि नान्यो जानातीति मया भक्तिवशेनोच्यते वस्तुतस्तु तवरूपं वेदा अपि न जानंति तत्र मम का कथेत्याह त्वं देवीति यतो वेदोऽपि नूनमखिलार्थतया खिलरूपेण सर्वस्वरूपेण न वेदेत्यर्थः कुतो न वेद इति चेत्तत्राह यस्मादिति यस्मात्कारणाच्छ्रुतिस्तदुद्वं तत्तदुद्वं जन्म आ

नातः परं किल वितर्कशतैः प्रमाणं प्राप्तं मया यदि ह दुःखगतिं गतेन ॥ त्वंचात्र सर्वजगतां जननी तिसत्यं निद्रालुतां वितरता हरिणा त्रहृष्टम् ॥ ३२ ॥ त्वं देवि वेदविदुषामपि दुर्विभाव्यवेदोऽपि नूनमखिलार्थतया न वेद ॥ यस्मात्त्व दुर्भवमसौ श्रुतिराप्नुवाना प्रत्यक्षमेव सकलं तव कार्यमेतत् ॥ ३३ ॥ कस्ते चरित्रमखिलं भुवि वेदधीमान्नाहं हरिर्न च भवो न सुरास्तथान्ये ॥ ज्ञातुं क्षमाश्च मुनयो न ममात्मजाश्च दुर्वाच्य एव महिमा तव सर्वलोके ॥ ३४ ॥ य ज्ञेषु देवियदिनामनते वदंति स्वाहेति वेदविदुषो हवने कृतोऽपि ॥ न प्राप्नुवंति सततं मखभागधेयं देवास्त्वमेव विबु धेष्वपि वृत्तिं दासि ॥ ३५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

प्राप्तवानां प्राप्तवर्तीत्यनंतरं जायमाना कथं त्वद्रूपं जानीयान्न कथमपीत्यर्थः तथा च श्रुतिः आर्वाग्देवा अस्या विसर्जनेनाथाको वेदयत् आन्न भूवेति यतो वाचो निर्वर्तते अप्राप्य मनसा सहेति ननु श्रुतिर्देवी तदुद्वेत्यत्र किं प्रमाणं तत्राह प्रत्यक्षमेवेति सर्वद्वैतजातं त्वत्त एवोद्वेतं ततस्तदंतःपाति नो वेदाः किं त्वत्तो नो द्रूता अपि तूद्वता इत्यर्थः तथा च श्रुतिः वेदोऽहमवेदोऽहमिति देव्यथर्वशिरोसि अस्य महतो भूतस्य निश्चासितमेतद्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोथर्ववेद इत्यादि ॥ ३३ ॥ वेदा अपि न जानंति तदान्यः को वेदेत्याह कस्ते चरित्रमिति ॥ ३४ ॥ अधुना देवानां जी वन्तवैकदेशस्वाहाशक्त्यधीनमित्याह यज्ञेष्विति ॥ ३५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥

टी.अ.

७

॥३४॥

त्रातावयमिति पूर्वकल्पे रक्षिता इत्यर्थः मधुकैटभयुत्थस्य त्रद्वोत्पत्तिसमये जायमानत्वादेतयोः पूर्वमन्यदैत्यस्याश्रुतत्वाच्च ॥ ३६ ॥
॥ ३७ ॥ यदिमादिच्छयैव सर्वजायते तर्हि सर्वे जनामांकुतो न भजंति तत्राह भजंति येन त्वेति हे देवितव प्रभावं येन जानंति तेऽन्यान् भजंति ते मूढ

त्रातावयं भगवति प्रथमं त्वया वै देवारि संभव भयादधुना तथैव ॥ भीतोऽस्मि देविवरदेशरणं गतोऽस्मि घोरं निरी-
क्ष्य मधुना सह कैटभं च ॥ ३६ ॥ नो वेति विष्णुरधुना मम दुःखमेतज्जाने त्वया स विवशकृतदेहयाष्टिः ॥ मुंचादि-
देवमथ वा जहि दानवेंद्रो यद्रोचते तव कुरुष्व महानुभादे ॥ ३७ ॥ जानंति येन तव देवि परं प्रभावं ध्यायंति ते हरिह-
रावपि मंदचिन्ताः ॥ ज्ञातं मया यजनानि प्रकटं प्रमाणं यद्विष्णुरप्यतितरां विवशो यथेते ॥ ३८ ॥ सिंधूद्रवापि न ह-
रिं प्रति बोधितुं वैशक्ता पतितव वशानुगमय शक्त्या ॥ मन्ये त्वया भगवति प्रसभं रमापि प्रस्वापि तानबुबुधे विवशी-
कृतेव ॥ ३९ ॥ धन्यास्त एव भुवि भक्तिपरास्तवांग्रौत्यत्कान्यदेव भजनं त्वयि लीनभावाः ॥ कुर्वति देवि भजनं
सकलं निकामं ज्ञात्वा समस्तजना नीकिल कामधेनुं ॥ ४० ॥ धीकांति कीर्तिं शुभवृत्तिगुणादयस्ते विष्णोर्गणा-
स्तु परिहृत्य गताः कचाद्य ॥ बंदीकृतो हरिरसौ ननु निद्रया त्रशक्त्या तवैव भगवत्यतिमानवत्याः ॥ ४१ ॥ त्वं श-
क्तिरेव जगतामखिलप्रभावा त्वन्निर्मितं च सकलं खलु भावमात्रं ॥ त्वं क्रीडसे निजविनिर्मितमोहजालेनाटये यथा
विहरते स्वकृते नटो वै ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥

चिन्ता एव ततस्ते रनादृते पिवस्तु निना हि त्रुद्धि मतामना दरो भवति अहंनु प्रमाणतस्त्वामेव सर्वोत्कृष्टं जानामि किं तत्र प्रमाणं तदाह यद्विष्णुरपीति बु-
द्धि मंतस्त्वां भजंत्येवेति भावः ॥ ३८ ॥ सिंधूद्रवालक्ष्मीरपि त्वया वशीकृतं न बोधयितुं शक्ता किंच सापि त्वया वशीकृतैव यतः सा विष्णोः श-
क्तिरस्ति तत एव सा न बुबुधे बोधं प्रातवती ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥

दे.भा.प्र.

॥३५॥

॥ ४३ ॥ सृष्टेति नाशितुमिच्छानास्ति चेन्मौनं परित्यज्य दयां कुर्वित्यन्वयः इमौ दैत्यौ कस्मात्कारणात्प्रकटितौ इति न जाने इति शेषः स्वयमेवोत्प्रेक्षति यद्वेति मां हासितुं किमिच्छसे तन एतावुत्यादितौ वा ॥ ४४ ॥ यदि मां हंतुमेतावुत्यादितौ तर्हि महान्प्रतापस्तवमशकवधे गजस्येवेत्याह ज्ञानमिति ॥ ४५ ॥ किंच काममिति यदि मम वधार्थमेवोत्पादिता वेनौ तर्हि मातरद्वैव कामं यथेष्टं मम वधं कुरुष्व मे मरणजंदुःखं नैवास्ति किं

टी.अ.

७

विष्णुस्त्वया प्रकटितः प्रथमं युगादौ दत्ता च शक्तिरमला खलु पालनाय ॥ त्रातं च सर्वमखिलं विवशीकृतोद्ययद्रोचते न वतथां वकरोपि नूनं ॥ ४३ ॥ सृष्ट्वा त्रमां भगवति प्रविनाशितुं चेन्नेच्छास्ति ते कुरु दयां परित्यज्य मौनं ॥ कस्मादिमौ प्रकटितौ किल कालरूपौ यद्वा भवानिहासितुं नु किमिच्छसे मां ॥ ४४ ॥ ज्ञातं मया तव विचेष्टितमद्भुतं वै कृत्वा खिलं जगदिदं रमसे स्वतंत्रा ॥ लीनं करोपि सकलं किल मां तथैव हंतुं त्वमिच्छसि भवानि किमत्र चित्रं ॥ ४५ ॥ कामं कुरुष्व वधमद्यममैव मातर्दुःखं न मे मरणजं जगदंबिकेऽत्र ॥ कर्त्ता त्वयैव विहितः प्रथमं सचायं दैत्याह तोयमृत इत्ययं शो गरिष्ठं ॥ ४६ ॥ उत्तिष्ठ देविकुरु रूपमिहाद्भुतं त्वं मां वा त्विमौ जहियथेच्छसि बाललीले ॥ नो चेत्प्रबोधय हरिं निहनेदिमौ यस्त्वत्साध्यमेतदखिलं किल कार्यं जातम् ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥

तु त्वयैव यः प्रथमं जगतः कर्त्ता विहितोऽथ स एवायं दैत्याहतो मृत इदं गारिष्ठमयं शस्त्रं भवति इदमेव महदुःखं करमिति भावः ॥ ४६ ॥ उत्तिष्ठेति हे देवि बाललीले कोमललीले उत्तिष्ठ इहाद्भुतं रूपं भयं करं रूपं कुरु कृत्वा च मद्बोधेच्छा यद्यस्ति तर्हि स्वहस्तेनैव मद्धं कुरु न दैत्यहस्तेनाथवा इमौ दैत्यौ वा जहि उभयमपि न करोपि चेद्वरिं प्रबोधय स इमौ निहनेदिदं सर्वकार्यं जातं त्वसाध्यं भवति ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥

॥३५॥

तामसीनिद्राभिमानीनीत्यर्थः तदुक्तंशिवपुराणेउमासंहितायां ब्रह्मणासंस्मृतासेयंमधुकैटभनाशने महाविद्याजगन्मातासर्वविद्याधिदे
वता द्वादश्यांफाल्गुनस्यैवशुक्लायांसमभून्नृपेति अस्यामेवार्तिधौ सारस्वतस्तुद्वादश्यांशुक्लायांफाल्गुनस्यच कल्पःसमभवदिति हेमाद्रिधृत
नागरखंडवचनात्सारस्वतकल्पस्योत्पत्तिः सएवसरस्वत्याअयमितिव्युत्पत्त्यासारस्वतकल्पप्रादुर्भावोव्यासेनात्रस्पष्टीकृतोवेदितव्यइति
॥ ४८ ॥ ४९ ॥ विस्पंदितशरीरःकंपितशरीरः ॥ ५० ॥ इतिश्रीदेवीभावततिलकेप्रथमस्कधेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ पंचाशत्प

सूतउवाच ॥ एवंस्तुतातदादेवीतामसीतत्रवेधसा ॥ निःसृत्यहरिदेहात्तुसंस्थितापार्श्वतस्तदा ॥ ४८ ॥ त्य
क्तांगानिचसर्वाणिविष्णोरतुलतेजसः ॥ निर्गतायोगनिद्रासानाशायचतयोस्तदा ॥ ४९ ॥ विस्पंदितशरीरो
सौयदाजातोजनार्दनः ॥ धातापरमिकांप्राप्तोमुदंष्ट्राहरिततः ॥ ५० ॥ इतिश्रीदेविभागवतेमहापुराणेप्रथ
मस्कंधेविष्णुप्रबोधनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ऋषयऊचुः ॥ संदेहोत्रमहाभागकथायांतुमहाद्भुतः ॥ वेद
शास्त्रपुराणैश्चनिश्चितंतुसदाबुधैः ॥ १ ॥ ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चत्रयोदेवाःसनातनाः ॥ नातःपरतरंकिंचिद्ब्रह्मां
डेस्मिन्महामते ॥ २ ॥ ब्रह्मासृजतिलोकान्वैविष्णुःपात्यखिलंजगत् ॥ रुद्रःसंहरतेकालेत्रयएतेत्रकारणं ॥
३ ॥ एकामूर्तिस्त्रयोदेवाब्रह्माविष्णुमहेश्वराः ॥ रंजःसत्वतमोभिश्चसंयुताःकार्यकारकाः ॥ ४ ॥ ॥ ६५ ॥

यकैरेकोत्तरैःसंरभतोधुना ॥ अध्यायेत्वष्टमेप्रोक्तःसम्यगाराध्यनिर्णयः॥१॥पूर्वाध्यायेपरशक्त्याविष्णुःसर्वेश्वरोपिविवर्शकृतइतिश्रुत्वाऋष
यःपृच्छति संदेहोत्रेति अत्रसंदेहशब्दोल्लङ्घन्याश्चर्यपरःतदेवाह वेदेति ॥१॥२॥ त्रयएतेत्रेति सर्वदेवमध्येएतदेवत्रयमेवमुख्यंकारणंचस
र्वस्येहमेवेत्यर्थः ॥ ३ ॥ तेषामभेदमाह एकामूर्तिरिति तेषामुणभेदमाह रंजइति ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

दे.भा.प्र.

॥३६॥

त्रयाणांमध्येविष्णुरेवमुख्यइत्याह तेषामिति ॥ ५ ॥ इत्थं सर्ववारेष्ठोपियोगमायया कथं स्वापितः कथं वासविवशः परार्थो नो जातः ॥ ६ ॥
जीवतस्तस्याविज्ञानं चेष्टितं कुतो हेतोः क्व गतमित्यन्वयः संदेहो यमाश्चर्यमिदमित्यर्थः एतादृशस्येयं दशाश्चर्यजनिकैव अतो यथा शुभं स्यात्तथा
कथयेत्यर्थः ॥ ७ ॥ कासेति साशक्तिः कीदृशीत्यर्थः कुतो जातेति कस्मात्कारणाज्जातेत्यर्थः कथं विष्णुं जेतुं शक्तासमर्थेत्यर्थः का

तेषां मध्ये हरिः श्रेष्ठो माधवः पुरुषोत्तमः ॥ आदिदेवो जगन्नाथः समर्थः सर्वकर्मसु ॥ ५ ॥ नान्यः कोपि समर्थोऽस्ति
विष्णोरतुल्यतेजसः ॥ सकथं स्वापितः स्वामी विवशो योगमायया ॥ ६ ॥ क्व गतं तस्य विज्ञानं जीवतश्चेष्टितं कुतः
संदेहो यमहाभाग कथय स्वयथा शुभं ॥ ७ ॥ कांसाशक्तिः पुरा प्रोक्ता यया विष्णुर्जितः प्रभुः ॥ कुतो जाता कथं श
क्ता काशक्तिर्वद सुव्रत ॥ ८ ॥ यस्तु सर्वेश्वरो विष्णुर्वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ परमात्मा परानंदः सच्चिदानंदविग्रहः ॥
९ ॥ सर्वकृत् सर्वभृत् स्रष्टा विरजः सर्वगः शुचिः ॥ सकथं निद्रयानोतः परतंत्रः परात्परः ॥ १० ॥ एतदाश्चर्यं भू
तो हि संदेहो नः परंतप ॥ छिंधि ज्ञानासिना सूतव्यासशिष्यमहामते ॥ ११ ॥ सूत उवाच ॥ कः संदेहं छिनत्ये
नं त्रैलोक्ये स चराचरे ॥ मुह्यंति मुनयः कामं ब्रह्म पुत्राः सनातनाः ॥ १२ ॥ नारदः कृपिलश्चैव प्रश्नेऽस्मिन् न सं
तमाः ॥ किं ब्रवीमि महाभागादुर्यटेऽस्मिन् विमर्शने ॥ १३ ॥ देवेषु विष्णुः कथितः सर्वगः सर्वपालकः ॥ यतो विरा
डिदं सर्वमुत्पन्नं स चराचरं ॥ १४ ॥ ते सर्वे देवा इव कुरुपदिव परात्परं ॥ नारयणं हृषीकेशं वासुदेवं जनार्दनं ॥
१५ ॥ तथा केचिन्महादेवं शंकरं शाश्वतं ॥ किं वक्रं च शूलपाणिं वृषध्वजं ॥ १६ ॥ तथा वेदेषु सर्वेषु
गीतं नाम्ना त्रियंबकं ॥ कपर्दिनं पंचवक्त्रं ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

शक्तिरिति तस्याः शक्तेः काशक्तिरस्ति यया शक्त्या युता स्वयं शक्तिरिति शीकरोति ॥ ८ ॥ पुनराश्चर्यमुपपादयति यस्त्विति ॥ ९ ॥
नीतइति स्वार्थिनतामिति विशेषः ॥ १० ॥ आश्चर्यं भूतइति आश्चर्याः संदेह इत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ नारदइति पूर्वान्वाये
॥ १३ ॥ १४ ॥ ते सर्वे इति देवा इत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

॥३६॥

॥१८॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ २३ ॥ एतरेनैय्यायिकैकदेशिनइत्यर्थः ॥ २४ ॥ सप्तैति पुर्वोक्तानिपंचसाक्षिरु
पंषष्ठमैतिद्यंसतमामेति सप्तप्रमाणानि एतैरिति एतैरनेकधभिदभिन्नैः प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयंयत्परं ब्रह्मतदेवपरमं मुख्यं जगत्कारणमस्तीतिवेदांता आहु
रितिशेषः ॥ २५ ॥ एवमेतानि सर्वमतानि वेदे एव संतितं किंमतं मुख्यमिति विमर्शो दुर्घट एव तथाप्यत्र श्रुतिवाक्यानां परस्परं विरोधस्तत्रो

कैलासवासनिरतं सर्वशक्तिसमन्वितं ॥ भूतवृंदयुतं देवं दक्षयज्ञविघातकं ॥ १८ ॥ तथा सूर्यवेदविदः सायं प्रा
तर्दिने दिने ॥ मध्याह्ने तु महाभागास्तुवंति विविधैस्तवैः ॥ १९ ॥ तथा वेदेषु सर्वेषु सूर्योपासनमुत्तमं ॥ परमा
त्मेति विख्यातं नाम तस्य महात्मनः ॥ २० ॥ अग्निः सर्वत्र वेदेषु संस्तुतो वेदवित्तमैः ॥ इंद्रश्चापि त्रिलोकेशो वरु
णश्च तथा परः ॥ २१ ॥ यथा गंगा प्रवाहैश्च बहुभिः परिवर्तते ॥ तथैव सर्वदेवेषु विष्णुः प्रोक्तो महर्षिभिः ॥ २२ ॥
त्रीण्येव हि प्रमाणानि पठितानि सुपंडितैः ॥ प्रत्यक्षं चानुमानं च शब्दं चैव तृतीयकं ॥ २३ ॥ चत्वार्येवेतरे प्राहु
रुपमानयुतानि च ॥ अर्थापत्तियुतान्यन्ये पंच प्राहुर्महाधियः ॥ २४ ॥ सप्त पौराणिकाश्चैव प्रवदंति मनीषिणः
एतैः प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयं यद्ब्रह्म परमं च तत् ॥ २५ ॥ वितर्कश्चात्र कर्तव्यो बुद्ध्या चैवागमेन च ॥ निश्चयात्मिकया युक्त्या वि
चार्य च पुनः पुनः ॥ २६ ॥ प्रत्यक्षतस्तु विज्ञानं चिंत्यं मतिमता सदा लब्धं तेनापि सततं शिष्टमार्गानुसारिणा ॥ २७ ॥

पक्रमोपसंहारादिभिर्गैः श्रुतितात्पर्यनिर्णयतात्पर्यवती श्रुतिः प्रबलेति सिद्धांत उत्तरमीमांसायामुक्तः ननु तेन सिद्धांतेन ब्रह्मैव जगत्कारण
मिति सिध्यतीति चेत्तत्रानुमानेनागमेन श्रुतिवाक्येन च तद्ब्रह्म किं सशक्तिकं जगत्कारणमुत शक्तिरहितामिति विचारः कर्तव्य इत्याह वितर्क इ
ति अनुमानमित्यर्थः बुद्ध्येत्यस्यार्थो निश्चयात्मिकया युज्येति ॥ २६ ॥ प्रत्यक्ष इति किंच मतिमता प्रत्यक्षतो यद्विज्ञानं तदपि चिंत्यं ग्राह्यं प्रमाणत्वे
नेत्यर्थः शिष्टमार्गः शिष्टाचारस्तदनुसारिणा दृष्टांतेन व्याप्तिग्राहकेणापि सततमनुमेयमिति शेषः ॥ २७ ॥

दे.भा.प्र.

॥३७॥

तमेवदृष्टान्तमाह विद्वांसोपीति किंतुद्वितीयतेतदाह द्रुहिणेति इत्यनेकदृष्टान्तैर्वस्तुमात्रेशक्तिमत्वव्याप्तिर्ग्राह्येतिभावः ॥ २८ ॥ २९ ॥ सा
द्योति यासर्वस्मिन्नाद्याशक्तिरस्तिसाशक्तिःपरिणतातत्तच्छक्तिरूपेणेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तथेति विद्वांसोवदंतीत्यन्वयः
॥ ३३ ॥ एवामेति यथाअत्रसर्वपदार्थत्वावच्छेदेनशक्तिमत्वव्याप्तिर्गृहीतातथाब्रह्मणोपिपदार्थत्वावच्छिन्नत्वेनशक्तिरस्तिसाचशक्तिः
सामर्थ्यरूपानस्वाश्रयादिन्नाभासतेअग्निशक्त्यादावदृष्टत्वात् किंत्वभिन्नैव तदेवदर्शयितुंएवंसर्वगताशक्तिःसाब्रह्मेतिविविच्यतेइत्यनेन
विद्वांसोपिवदंत्येवंपुराणैःपरिगीयते ॥ द्रुहिणेसृष्टिशक्तिश्चहरौपालनशक्तिता ॥ २८ ॥ हरेसंहारशक्तिश्चसू
र्येशक्तिःप्रकाशिका ॥ धराधरणशक्तिश्चशेषेकूर्मेतथैवचा॥ २९ ॥ आशक्तिःपरिणतासर्वस्मिन्नयाप्रतिष्ठिता ॥
दाहशक्तिस्तथावन्हौसमीरेप्रेरणामिका ॥ ३० ॥ शिवोपिशिवतांयातिकुंडलिन्याविवर्जितः ॥ शक्तिहीनस्तु
यःकश्चिदसमर्थःस्मृतोबुधैः ॥ ३१ ॥ एवंसर्वत्रभूतेषुस्थावरेषुचरेषुच ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतंब्रह्मांडेस्मिन्महा
तपाः ॥ ३२ ॥ शक्तिहीनंतुनिंद्यस्याद्वस्तुमात्रंचराचरं ॥ अशक्तःशत्रुविजयेगमनेभोजनेतथा ॥ ३३ ॥ एवं
सर्वगताशक्तिःसाब्रह्मेतिविविच्यते ॥ सोपास्याविबुधैःसम्यग्विचार्यासुधियासदा ॥ ३४ ॥ विष्णौचसात्वि
कीशक्तिस्तयाहीनोप्यकर्मकृत् ॥ द्रुहिणेराजसीशक्तिर्ययाहीनोह्यसृष्टकृत् ॥ ३५ ॥ शिवेचतामसीशक्तिस्तयासं
हारकारकः ॥ इत्युह्यमनसासर्वविचार्यचपुनःपुनः ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥

स्वाश्रयाभेदएवोक्तः तथाचश्रुतिप्रतिपाद्यंब्रह्ममायावाएषानारसिंहीतिनतस्यकार्यकारणंचविद्यतेपरास्यशक्तिर्विविधैवभूयतेइत्यादिश्रुतिभि
रनुमानादिभिश्चसशक्तिकमेवबगत्कारणमितितदेवोपास्यमितिभावः एतेनकासाशक्तिरित्यस्योत्तरंब्रह्मसामर्थ्यरूपाशक्तिरस्तीतिबोधितंसो
पास्येति यतःब्रह्मभिन्नानशक्तिस्ततस्तस्याभजनेऽग्निशक्त्यांहोमैर्मौहोमस्यार्थसिद्धत्ववद्ब्रह्मणउपासनंजातमेवेतिसर्वेषांकारणभूतासैवशक्तिः
साम्यावस्थात्मिकोपास्येत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ब्रह्मविष्णुरुद्रादिषुप्रसिद्धेष्वन्यव्याप्तिरेकंदर्शयंस्तेषामेकैकगुणवत्तयान्यूनत्वेननोपासनार्हत्वंश्री
भगवत्यपेक्षयेतिदर्शयति विष्णौचेति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥

टी.अ.

८

॥३७॥

कुतो जातेत्यस्योत्तरमाह शक्तिः करोतीति या सर्वस्य क्रीडसिद्धिस्मादुत्पद्येतानवस्थाप्रसंगादिति भावः अतएव शक्तेः शक्त्यन्तरकल्पनमप्यनुचितमित्यर्थाद्वोधं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सगुणेति एकैकगुणविशिष्टेत्यर्थः निर्गुणासाम्यावस्थोपाधिकब्रह्मरूपेत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥

शक्तिः करोति ब्रह्माण्डं सवैपालयते खिलं ॥ इच्छया संहरत्येपाजगदेतच्चराचरं ॥ ३७ ॥ न विष्णुर्न हरः शक्रो न
ब्रह्मान च पावकः ॥ न सूर्यो वरुणः शक्ताः स्वे स्वे कार्ये कथंचन ॥ ३८ ॥ तया युक्ता हि कुर्वन्ति स्वानि कार्याणि ते सुराः ॥
सैव कारणकार्येषु प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ ३९ ॥ सगुणानिर्गुणासातु द्विधा प्रोक्ता मनीषिभिः ॥ सगुणारागिभिः
सेव्यानिर्गुणातु विरागिभिः ॥ ४० ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां स्वामिनी सानिराकुला ॥ ददाति वाञ्छितान् कामान्
पूजिता विधिपूर्वकं ॥ ४१ ॥ न जानन्ति जना मूढास्तां सदा मायया वृताः ॥ जानन्तोऽपि नराः केचिन्मोहयन्ति परान्
पि ॥ ४२ ॥ पण्डिताः स्वोदरार्थं वै प्राखंडानि पृथक् पृथक् ॥ प्रवर्तयन्ति कलिना प्रेरिता मन्दचेतसः ॥ ४३ ॥ क
लावस्मिन् महाभागानां भेदसमुत्थिताः ॥ नान्ये युगे तथा धर्मा वेदवाह्याः कथंचन ॥ ४४ ॥ विष्णुश्चरत्य
सावुग्रन्तपोवर्षाण्यनेकशः ॥ ब्रह्मा हरस्त्रयो देवाध्यायन्तः कमपि ध्रुवं ॥ ४५ ॥ कामयानाः सदा कामं ते त्रयः
सर्वदेवा हि ॥ यजन्ति यज्ञान् विविधान् ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ४६ ॥ ते वै शक्तिं परां देवीं ब्रह्माख्यां परमात्मि
कां ॥ ध्यायन्ति मनसानित्यं नित्यां मत्वा सनातनीं ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ यदि ब्रह्मादयो मुख्यास्तर्हि तेऽन्यं किमिति भजे युर्भजन्ति च तस्मान्न ते मुख्याः किं तु परा शक्तिरेवेति भावः
॥ ४६ ॥ परं ब्रह्मैव तस्यारूपं नान्यदस्तीत्यभिप्रायेण ब्रह्मात्मिका मित्युक्तं स्पष्टीकृतं चैतदस्माभिरुपोद्घाते ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥

दे.भा.प्र.

॥३८॥

पनेच्छां

॥ ४८॥ ४९॥ यथागजशरीरे प्राविष्टस्य चैतन्यस्य गज इति व्यवहारस्तथा प्रथमतो मायाशरीरे प्राविष्टस्य चैतन्यस्य मायाशक्तिरिति व्यवहारस्तदनं
तरंगुणोत्पादादेकैकगुणविशिष्टमायाशबलब्रह्मण एव ब्रह्मविष्णुरुद्र इत्यादिव्यवहारस्तथा च सर्वकारणं ब्रह्ममायाशक्तिसहितमेव भवतीति माया
शक्तिदेवी भगवतीत्यादि मुख्यशब्दैरेवोपास्येत्याह शक्तिरेवेति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इति श्रीशैवोपनामकरंगभट्टसुतलक्ष्मीगर्भजनीलकं

टी.अ.

८

तस्माच्छक्तिः सदा सेव्या विद्वद्भिः कृतनिश्चयैः ॥ निश्चयः सर्वशास्त्राणां ज्ञातव्यो मुनिसत्तमाः ॥ ४८ ॥ कृष्णा
चक्षुतं मया चैतत्तेन ज्ञातं तु नारदात् ॥ पितुः सकाशात्तेनापि ब्रह्मणा विष्णुवाक्यतः ॥ ४९ ॥ न श्रोतव्यं न मं
तव्यमन्येषां वचनं बुधैः ॥ शक्तिरेव सदा सेव्या विद्वद्भिः कृतनिश्चयैः ॥ ५० ॥ प्रत्यक्षमपि द्रष्टव्यमशक्तस्य वि
चेष्टितं ॥ अतः सर्वेषु भूतेषु ज्ञातव्या शक्तिरेवा हि ॥ ५१ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधेऽष्ट
मोऽध्यायः ॥ ८ ॥ सूत उवाच ॥ यदा विनिर्गतानि द्रादेहात्तस्य जगद्गुरोः ॥ नेत्रास्य नासिकाबाहुहृदयेभ्य
स्तथोरसः ॥ १ ॥ निःसृत्य गगने तस्थौ तामसी शक्तिरुत्तमा ॥ उदतिष्ठ जगन्नाथो जंभमाणः पुनः पुनः ॥ २ ॥
तदा पश्य स्थितं तत्र भयत्रस्तं प्रजापतिं ॥ उवाच च महातेजामेव गंभिरियागिरा ॥ ३ ॥ विष्णु उवाच ॥ किमा
गतोऽसि भगवंस्तपस्त्यक्ता त्रपन्नः ॥ कस्माच्चिंतातुरोऽसि त्वं भयाकुलितमानसः ॥ ४ ॥ ॥ ६५ ॥

ठकृते देवीभागवतव्याख्यानेति लकाभिधे प्रथमस्कंधे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ सप्ताशीतिमहाश्लोकैर्मधुकैटभयोर्वधः ॥ देवीप्रसादात् धरिणा
कृत इत्येतदुच्यते ॥ १ ॥ मधुकैटभवधकथायां प्रसंगागतं विचारं समाप्य पुनस्तामेव कथामुत्थापयति सूतः यदा विनिर्गतेति यदा देहात्सा
निद्रानिद्राभिमानिनी देवतानिर्गता तदा सानिद्राभिमानिनी महाकली तामसी शक्तिरुत्तमा गगने मूर्तिमती तस्थौ तयोर्द्वैतयोर्मोहार्थं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥३८॥

॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ॥ त्वत्कर्णमलजौदेवदैत्यौचमधुकैटभौ ॥ हंतुंमांसमुपायांतौघोररूपौमहाबलौ ॥ ५ ॥ भयात्त
योःसमायातस्त्वत्समीपंजगत्पते ॥ त्राहिमांवासुदेवाद्यभयत्रस्तंविचेतसं ॥ ६ ॥ विष्णुरुवाच ॥ तिष्ठाद्यनि
र्भयोजातस्तौहनिष्याम्यहंकिल ॥ युद्धाजग्मतुर्मूढौमत्समीपंगतायुषौ ॥ ७ ॥ सूतउवाच ॥ एवंवदतिदे
वेशेदानवौतौमहाबलौ ॥ विचिन्वानावजंचोभौसंप्राप्तौमदगर्वितौ ॥ ८ ॥ निराधारौजलेतत्रसंस्थितौविगत
ज्वरौ ॥ तावूचतुर्मदोन्मतौब्रह्माणंमुनिसत्तमाः ॥ ९ ॥ पलायित्वासमायातःसन्निधावस्यकिततः ॥ युद्धंकुरु
हनिष्यावःपश्यतोस्येवसन्निधौ ॥ १० ॥ पश्चादेनंहनिष्यावःसर्वभोगोपरिस्थितं ॥ त्वमद्यकुरुसंग्रामंदा
सोस्मीतिचवावदा ॥ ११ ॥ सूतउवाचातच्छ्रुत्वावचनंविष्णुस्तावुवाचजनादर्नः ॥ कुरुतांसमरंकामंमयादान
वपुंगवौ ॥ १२ ॥ हरिष्यामिमदंचाहंयुवयोर्मत्तयोःकिल ॥ आगच्छेतांमहाभागौश्रद्धाचिद्धांमहाबलौ ॥ १३ ॥
सूतउवाचाश्रुत्वातद्वचनंचोभौक्रोधव्याकुललोचनौ ॥ निराधारौजलस्थौचयुद्धोद्युक्तौबभूवतुः ॥ १४ ॥ मधु
श्चकुपितस्तत्रहरिणासहसंयुगं ॥ कर्तुंप्रचलितस्तूर्णकैटभस्तुतथास्थितः ॥ १५ ॥ बाहुयुद्धंतयोरासीन्मल्ल
योरिवमत्तयोः ॥ श्रान्तेमधौकैटभस्तुसंग्राममकरोत्तदा ॥ १६ ॥ पुनर्मधुःकैटभश्चयुयुधातेपुनःपुनः ॥ बाहु
युद्धेनरागांयौविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ १७ ॥ प्रेक्षकस्तुतदाब्रह्मादेवीचैवांतरिक्षगा ॥ नमस्तुस्तदातौतु
विष्णुस्तुम्लानिमाप्तवान् ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ नमस्तुस्तदातौतुः ॥ २८ ॥

॥ ३९ ॥

पंचवर्षसहस्राणियदाजातानियुद्धता ॥ हरिणाचिंतितंतत्रकारणंमरणेतयोः ॥ १९ ॥ पंचवर्षसहस्राणिम
 यायुद्वं कृतंकिल ॥ नश्रांतौदानवौघोरौश्रांतोहंचैतदद्भुतं ॥ २० ॥ कगतंमेबलंशौर्यैकस्माच्चेमावनामयौ ॥ कि
 मत्रकारणंचित्यंविचार्यमनसात्विह ॥ २१ ॥ इतिचिंतापरंदृष्ट्वाहरिंहर्षपरावुभौ ॥ ऊचतुस्तौमदोन्मत्तौमेघ
 गंभीरनिःस्वनौ ॥ २२ ॥ तवनोचेद्वलंविष्णो यदिश्रांतोसियुद्धतः ॥ ब्रूहिदासोस्मिवांनूनंकृत्वाशिरसिचांज
 लिं ॥ २३ ॥ नचेद्युत्थंकुरुष्वद्यसमर्थोसिमहामते ॥ हत्वात्वांनिहनिष्यावःपुरुषंचतुर्मुखं ॥ २४ ॥ सूतउ
 वाच ॥ श्रुत्वातद्भाषितंविष्णुस्तपोस्तस्मिन्महोदधौ ॥ उवाचबचनंश्लक्ष्णंसामपूर्वमहामनाः ॥ २५ ॥ हरि
 स्वाच ॥ श्रांतेभीतेत्यक्तशस्त्रेपतितेबालकेतथा ॥ प्रहरंतिनवीरास्तेधर्मएषसनातनः ॥ २६ ॥ पंचवर्षसह
 स्राणिकृतंयुद्धंमयात्विह ॥ एकोहंभ्रातरौवांचबलिनौसदृशौतथा ॥ २७ ॥ कृतंविश्रमणंमध्येयुवाभ्यांचपुनः
 पुनः ॥ तथाविश्रमणंकृत्वायुद्धेहंनान्नसंशयः ॥ २८ ॥ तिष्ठतांहियुवांतावद्वलवंतौमदोत्कटौ ॥ विश्रम्याहंक
 रिष्यामियुद्धंन्यायमार्गतः ॥ २९ ॥ सूतउवाच ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यविश्रब्धौदानवोत्तमौ ॥ संस्थितोदूर
 तस्तत्रसंग्रामेकृतानिश्रयौ ॥ ३० ॥ अतिदूरेचतौदृष्ट्वावासुदेवश्चतुर्भुजः ॥ दध्यौचमनसातत्रकारणंमरणेत
 योः ॥ ३१ ॥ चिंतनात्ज्ञानमुत्पन्नंदेवीदत्तवरावुभौ ॥ कामंवांछितमरणौनमम्लतुरतास्त्विमौ ॥ ३२ ॥ वृथा
 मयाकृतंयुद्धंश्रमोयमेवृथागतः ॥ करोमिचकथंयुत्थमेवंज्ञात्वाविनिश्चयं ॥ ३३ ॥ ॥ ६४ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ वरदाभुवनेश्वरीमिति यद्यपिसाम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिणीभुवनेश्वरी
रिनतामसीशक्तिस्तथापिसाम्यावस्थात्मकभूवनेश्वर्यैवतमोगुणयुक्तास्ततीमहाकालीपदवाच्येतितामस्यामहाकाल्याश्रीभूवनेश्वर्याअभेदस्यसत्त्वा

अकृतेचतथायुद्वेकथमेतौगमिष्यतः ॥ विनाशंदुःखदौनित्यंदानवौवरदर्पितौ ॥ ३४ ॥ भगवत्यावरोदत्तस्त
यासोपिचदुर्घटः ॥ मरणंचेच्छयाकामंदुःखितोपिनवांच्छति ॥ ३५ ॥ रोगग्रस्तोपिदीनोपिनमुमूर्षतिकश्चन
॥ कथंचेमौमदोन्मत्तौमर्तुकामौभविष्यतः ॥ ३६ ॥ नन्वद्यशरणंयामिविद्यांशक्तिंसुकामदां ॥ विनातयान
सिद्ध्यंतिकामाःसम्यक्प्रसन्नया ॥ ३७ ॥ एवंसंचित्यमानस्तुगगनेसंस्थितांशिवां॥अपश्यद्भगवान्विष्णुर्यो
गनिद्रांमनोहरां॥३८॥ कृतांजलिरमेयात्मातांचतुष्टावयोगवित्॥विनाशार्थतयोस्तत्रवरदांभुवनेश्वरीं ॥३९॥
विष्णुस्वाच ॥ नमोदेविमहामायेसृष्टिसंहारकारिणि ॥ अनादिनिधनेचंडिभुक्तिमुक्तिप्रदेशिवे ॥४०॥ नतेरू
पंविजानामिसगुणानिर्गुणंतथा ॥ चरित्राणिकुतोदेविसंख्यातीतानियानिते ॥ ४१ ॥ अनुभूतोमयातेद्यप्रभा
वश्चातिदुर्घटः ॥ यदहंनिद्रयालीनःसंजातोस्मिविचेतनः ॥ ४२ ॥ ब्रह्मणाचातियत्नेनबोधितोपिपुनःपुनः॥
नप्रबुद्धःसर्वथाहंसंकोचितषडिंद्रियः ॥ ४३ ॥ अचेतनत्वंसंप्राप्तःप्रभावात्तवचांविके ॥ त्वयामुक्तःप्रबुद्धोहं
युद्धंचबहुधाकृतं ॥ ४४ ॥ श्रांतोहंनचतौश्रांतौत्वयादत्तवरौवरौ ॥ ब्रह्माणंहंतुमायातौदानवौमदगर्वितौ ॥
४५ ॥ आहूतौचमयाकामंद्वंद्वयुद्धायमानदे ॥ कृतंयुद्धंमहाघोरंमयाताभ्यांमहार्णवे ॥ ४६ ॥ मरणेवरदानंते
ततोज्ञातंमहाद्भुतं ॥ ज्ञात्वाहंशरणंप्राप्तस्त्वामद्यशरणप्रदां ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥

सामस्याःशक्तेर्भुवनेश्वरीतिनाम्नाव्यवहारःकृतः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

दे.भा.प्र.

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ वक्रयादृशेतिकटाक्षेणेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ पुरावैदिति दानवै

टी.अ.

९

॥४०॥

साहाय्यंकुरुमेमातःस्त्रिवोहंयुद्धकर्मणा ॥ दृष्टौतौवरदानेनतवदेवातंनाने ॥ ४८ ॥ हंतुंमामुद्यतौपापौकिं
करोमिक्रयामिच ॥ इत्युक्तासातदादेवीस्मितपूर्वमुवाचह ॥ ४९ ॥ प्रणमंतंजगन्नाथंवासुदेवंसनातनं ॥ देवदेव
हरेविष्णोकुरुयुद्धंपुनःस्वयं ॥ ५० ॥ वंचयित्वात्विमौशूरौहंतव्यौचविमोहितौ ॥ मोहयिष्याम्यहंनूनंदानवौ
वक्रयादृशा ॥ ५१ ॥ जहिनारायणाशुत्वंमममायाविमोहितौ ॥ सूतउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंविष्णुस्तस्याः
प्रीतिरसान्वितं ॥ ५२ ॥ संग्रामस्थलमासाद्यतस्थौतत्रमहार्णवे ॥ तदायातौचतौधीरौयुद्धकामौमहाबलौ
॥ ५३ ॥ वीक्ष्यविष्णुंस्थितंतत्रहर्षयुक्तौबभूवतुः ॥ तिष्ठतिष्ठमहाकामकुरुयुद्धंचतुर्भुज ॥ ५४ ॥ दैवाधीनौवि
दित्वाद्यनूनंजयपराजयौ ॥ सवलोजयमाप्नोतिदैवाज्जयतिदुर्बलः ॥ ५५ ॥ सर्वथैवनकर्तव्यौहर्षशोकोमहा
त्मना ॥ पुरावैबहवोदैत्याजितादानववैरिणा ॥ ५६ ॥ अधुनाचानयोःसार्धयुद्धमानःपराजितः ॥ सूतउवाच ॥
इत्युक्तातौमहाबाहूयुद्धायसमुपस्थितौ ॥ ५७ ॥ वीक्ष्यविष्णुर्जघानाशुमुष्टिनाद्भुतकर्मणा ॥ तावप्यतिबलो
न्मतौजघ्नतुर्मुष्टिनाहरिं ॥ ५८ ॥ एवंपरस्परंजातंयुद्धंपरमदारुणं ॥ युद्धमानौमहावीर्यौदृष्ट्वानारायण
स्तदा ॥ ५९ ॥ अपश्यत्समुखंदेव्याःकृत्वादीनांदृशंहरिः ॥ सूतउवाच ॥ तंवीक्ष्यतादृशंविष्णुंकरुणारस
संयुतं ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥

रिणामयापुरावहवोदैत्याजिताइतिहर्षेनकचर्च्यः अधुनाचानयोर्मधुकैटभयोःसार्धयुद्धतःपराजितइतिशोकोपिनकचर्च्यः ॥ ५६ ॥
॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥

॥४०॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

जहासातीवताघ्राक्षीवीक्ष्यमाणातदामुरौ ॥ तौजघानकटाक्षैश्चकामबाणैरिवापरैः ॥ ६१ ॥ मंदस्मित
युतैःकामप्रेमभावयुतैरनु ॥ दृष्ट्वामुमुह्यतुःपापौदेव्यावक्रविलोकनं ॥ ६२ ॥ विशेषमितिमन्वानौकामबा
णातिपीडितौ ॥ वीक्ष्यमाणौस्थितौतत्रतांदेवींविशदप्रभां ॥ ६३ ॥ हरिणापिचतदृष्टदेव्यास्तत्रविकी
र्षितं ॥ मोहितौतौपरिज्ञायभगवान्कार्यवित्तमः ॥ ६४ ॥ उवाचतौहसनूश्लक्ष्णंमेघगंभीरयागिरा ॥ व
रंवरयतांवीरौयुवयोर्योभिवांछितः ॥ ६५ ॥ ददामिपरमप्रीतोयुद्धेनयुवयोःकिल ॥ दानवाबहवोदृष्टायुद्ध
मानामयापुरा ॥ ६६ ॥ युवयोःसदृशःकोपिनदृष्टोनचवैश्रुतः ॥ तस्मात्तुष्टेस्मिकामवैनिस्तुलेनबलेनच ॥
६७ ॥ भ्रात्रोश्चवांछितंकामंप्रयच्छामिमहाबलौ ॥ सूतउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंविष्णोःसाभिमानौस्मरा
तुरौ ॥ ६८ ॥ वीक्ष्यमाणौमहामायांजगदानंदकारिणीं ॥ तमूचतुश्चकामातौविष्णुंकमललोचनौ ॥ ६९ ॥
हरेनयाचकावावांत्वंकिंदातुमिहेच्छसि ॥ ददावतुभ्यंदेवेशदातारौनौनयाचकौ ॥ ७० ॥ प्रार्थयत्वंहृषीकेश
मनोभिलषितंवरं ॥ तुष्टौस्वंस्तवयुद्धेनवासुदेवाद्भुतेनच ॥ ७१ ॥ तयोस्तद्वचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचजनार्दनः ॥
भवेतामद्यमेतुष्टौममवध्यावुभावपि ॥ ७२ ॥ सूतउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंविष्णोर्दानवौचातिविस्मितौ ॥ वं
चितावितिमन्वानौतस्यतुःशोकसंयुतौ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

दे.भा.प्र.

॥४१॥

॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ निर्जलं जलरहितं स्थलमित्यर्थः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ मेदिनीति मधुकैटभवेजानेपश्चाद्ग्राहेण यदा पृथिव्युत्थनात्तदा सामेदोयुक्ता जाता इति मेदोस्तियस्यामिति व्युत्पत्तेर्मेदिनीतिनामजातमित्यर्थः ॥ ८४ ॥

विचार्य मनसा तौ तु दानवौ विष्णुमूवतुः ॥ प्रेक्ष्य सर्वजलमयं भूमिं स्थलविवर्जितां ॥ ७४ ॥ हरेयोयं वरोदत्तस्त्वया पूर्वजनार्दन ॥ सत्यवागसि देवेश देहितं वाञ्छितं वरं ॥ ७५ ॥ निर्जले विपुले देशे हनस्व मधुसूदन ॥ वध्यावा वांतु भवतः सत्यवाग्भवमाधव ॥ ७६ ॥ स्मृत्वा चक्रं तदा विष्णुस्तावुवाच ह सन् हरिः ॥ हन्म्यद्यवां महाभागौ निर्जले विपुले स्थले ॥ ७७ ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेश ऊरू कृत्वातिविस्तरौ ॥ दर्शयामास तौ तत्र निर्जलं च जलोपरि ॥ ७८ ॥ नास्त्यत्र दानवौ दारि शिरसीमुंचतामिह ॥ सत्यवागहमद्यैव भविष्यामि च वांतथा ॥ ७९ ॥ तदा कर्ण्यवचस्तथ्यं विचिंत्य मनसा च तौ ॥ वद्वयामास तु देहं योजनानां सहस्रकं ॥ ८० ॥ भगवान् द्विगुणं च द्रेजघनं विस्मि तौ तदा ॥ शीर्षे संदधतां तत्र जघने परमाद्भुते ॥ ८१ ॥ रथांगेन तदा छिन्ने विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ जघनोपरिवेगेन प्रकृष्टे शिरसी तयोः ॥ ८२ ॥ गतत्राणौ तदा जातौ दानवौ मधुकैटभौ ॥ सागरः सकलो व्याप्तस्तदा वै मेदसा तयोः ॥ ८३ ॥ मेदिनीति ततो जातं नाम पृथ्व्याः समंततः ॥ अभक्ष्यामृत्तिकतेन कारणेन मुनीश्वराः ॥ ८४ ॥ इति वः कथितं सर्वं यत्पृष्टेस्मिन्नुनिश्चितं ॥ महाविद्यामहामाया सेवनीया सदा बुधैः ॥ ८५ ॥ आराध्या परमाशक्तिः सर्वैरपि सुरासुरैः ॥ नातः परतरं किंचिदधिकं भुवनत्रये ॥ ८६ ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं वेदशास्त्रार्थनिर्णयः ॥ पूजनीया पराशक्तिर्निर्गुणा स गुणाथवा ॥ ८७ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

महाविद्येति यस्मात्कारणात् सर्वश्रुतिप्रतिपाद्यस्यावस्थमायाशब्दब्रह्मरूपा भगवती सर्वकारणकारणा एकैकगुणोपाधिब्रह्माद्यपेक्षया सर्वोत्कृष्टतमः सैवोपास्याध्येयान्नेषाचेति भावः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८८ ॥

टी.अ.
९

॥४१॥

इति श्रीदेवीभागवततिलके प्रथमस्कंधेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ षड्विंशत्यक्षरैः सार्धैर्वरदानं शिवस्य च ॥ व्यासाय पुत्रविषयं जातमित्येतदीयं ते
॥ १ ॥ पूर्वव्यासे पुत्रलाभार्थं मनुष्ठानचिकीर्षया पर्वतंगते सति कस्य देवस्य आराधना कर्तव्येति निजज्ञासायां सत्यां नारदसमागमे जाते नारदेन ब्रह्मवि
ष्णुसंवादमुखेन भगवत्येव सर्वोत्कृष्टा आराध्येति स्थापितं मध्ये प्रसंगागताः कथाः समापिताः भगवत्या आराधनेन कथं पुत्रोत्पत्तिर्जातेति त्वद्याप्यव

इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ऋषय उचुः ॥ सूत पूर्वत्वया प्रोक्तं व्यासेना
मिततेजसा ॥ कृत्वा पुराणमखिलं शुकाया व्यापितं शुभं ॥ १ ॥ व्यासेन तु तपस्तप्त्वा कथमुत्पादितः शुकः ॥
विस्तरं ब्रूहि सकलं यच्छ्रुतं कृष्णतस्त्वया ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ प्रवक्ष्यामि शुकोत्पत्तिं व्यासात्सत्यवतीमु
तात् ॥ यथोत्पन्नः शुकः साक्षाद्योगिनां प्रवरो मुनिः ॥ ३ ॥ मेरुशृंगे महारम्ये व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ तपश्च चा
रसोऽत्युग्रं पुत्रार्थं कृतानि श्रयः ॥ ४ ॥ जपन्नेकाक्षरं मंत्रं वाग्बीजं नारदाच्छ्रुतं ॥ ध्यायन् परां महामायां पुत्रका
मस्तपोनिधिः ॥ ५ ॥ अग्नेर्भूमेस्तथा वायो रंतरिक्षस्य चाप्ययं ॥ वीर्येण संमितः पुत्रो मम भूयादिति स्मह ॥ ६ ॥
आतिष्ठत्स गताहारः शतसंवत्सरं प्रभुः ॥ आराधयन् महादेवं तथैव च सदा शिवां ॥ ७ ॥ शक्तिः सर्वत्र पूज्येति विचा
र्य च पुनः पुनः ॥ अशक्तो निन्दते लोके शक्तस्तु परिपूज्यते ॥ ८ ॥ यत्र पर्वतशृंगे वै कर्णिकारवनाद्भुते ॥ ब्रीडंति
देवताः सर्वे मुनयश्च तपोधिकाः ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥

शिष्टं तद्वपयः पृच्छन्ति मुनेति ॥ १ ॥ कृष्णो वेदव्यासात् ॥ २ ॥ ३ ॥ तपश्च चारेति शक्तिरेव आराध्येति नारदाच्छ्रुत्वा तस्या वाग्बीजं नार
देनोपदिष्टं गृहीत्वा तज्जपन्तपश्च चारेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ जपकाले एतादृशी भावनां कृतवानित्याह अग्नेर्भूमेरिति वीर्येण शक्त्येत्यर्थः संमि
तस्तुल्यः ॥ ६ ॥ आतिष्ठदिति तप इति शेषः यद्यपि व्यासेन नारदमुखाद्गवर्तं सर्वोत्कृष्टं श्रुत्वा परा शक्तिरेव ध्यानं कृतं तथापि शक्तेर्ध्याने कृ
तेशिवस्य ध्यानं जातमेवेत्यभिप्रायेण आराधयन् महादेवमित्युक्तं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥

॥४२॥

आदित्यावसवोरुद्रामरुतश्चाश्विनौतथा ॥ वसंतिमुनयोयत्रयेचान्येब्रह्मावित्तमाः ॥ १० ॥ तत्रहेमगिरेःशृंगे
 संगीतध्वनिनादिते ॥ तपश्चचारधर्मात्माव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ ११ ॥ ततोस्यतेजसाव्याप्तंविश्वं सर्वचरा
 चरं ॥ अग्निवर्णाजटाजाताःपाराशर्यस्वर्धामतः ॥ १२ ॥ ततोस्यतेजआलक्ष्यभयमापशचीपातिः ॥ तुरा
 साहंतदादृष्टाभयत्रस्तंश्रमातुरं ॥ १३ ॥ उवाचभगवानुद्रोमयवंतंतथास्थितं ॥ शंकरउवाच ॥ कथ
 मिंद्राद्यभीतोसिकिंदुःखंतेसुरेश्वर ॥ १४ ॥ अमर्षोनैवकर्तव्यस्तापसेषुकदाचन ॥ तपश्चरंतिमुनयोज्ञात्वा
 मांशक्तिसंयुतं ॥ १५ ॥ नत्वेतेहितमिच्छंतितापसाःसर्वथैवहि ॥ इत्युक्तवचनःशक्रस्तमुवाचवृषध्वजं॥१६॥
 कस्मात्तपस्यतिव्यासःकोर्थस्तस्यमनोगतः ॥ शिवउवाच ॥ पाराशर्यस्तुपुत्रार्थीतपश्चरतिदुश्चरं ॥ १७ ॥
 पूर्णवर्षशतंजातंददाम्यद्यसुतंशुभं ॥ सूतउवाच ॥ इत्युक्त्वावासवंरुद्रोदययामुदिताननः ॥ १८ ॥ गत्वाऋ
 षिसर्मापंतुतमुवाचजगद्गुरुः ॥ उत्तिष्ठवासवीपुत्रपुत्रस्तेभविताशुभः ॥ १९ ॥ सर्वतेजोमयोज्ञानीकीर्ति
 कर्तातवानय ॥ अखिलस्यजनस्यात्रवल्लभस्तेसुतःसदा ॥ २० ॥ भविष्यतिगुणैःपूर्णःसात्विकैःसत्यावि
 क्रमः ॥ सूतउवाच ॥ तदाकर्ण्यवचःश्लक्ष्णंकृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ २१ ॥ शूलपाणिंनमस्कृत्यजगामाश्रम
 मात्मनः ॥ सगत्वाश्रममेवाशुबहुवर्षश्रमातुरः ॥ २२ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

॥४२॥

गुह्यं गुप्तमग्निममंथेत्यन्वयः ॥ २३ ॥ मंथानोमंथनदंडः ॥ २४ ॥ पुत्रारणिः पुत्रजननीकामिनीममनास्ति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥
॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ धृतव्रतइति धृतव्रतोपिपंचवाणेनपरीतांगोविद्धांगअसीत्इत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ हासमेवाह तपस्तप्तेति

अरणीसहितंगुह्यममंथाग्निचिकीर्षया ॥ मंथनंकुर्वतस्तस्यचिन्तेचिन्ताभरस्तदा ॥ २३ ॥ प्रादुर्बभूवसहस्रासु
तेत्पत्तौमहात्मनः ॥ मंथानारणिसंयोगान्मंथनाच्चसमुद्भवः ॥ २४ ॥ पावकस्ययथातद्वत्कथंमेस्यात्सुतोद्भवः ॥
पुत्रारणिस्तुयाख्यातासाममाद्यनविद्यते ॥ २५ ॥ तरुणीरूपसंपन्नाकुलोत्पन्नापतिव्रता ॥ कथंकरोमिकांतां
चपादयोःशृंगलासंमां ॥ २६ ॥ पुत्रोत्पादनदक्षांचपानिव्रत्येसदास्थितां ॥ पतिव्रतापिदक्षापिरूपवत्यपि
कामिनी ॥ २७ ॥ सदाबंधनरूपाचस्वेच्छासुखविधायिनी ॥ शिवोपिवर्ततेनित्यंकामिनीपाशसंयुतः ॥ २८ ॥
कथंकरोम्यहंचात्रदुर्घटंचगृहाश्रमं ॥ एवंचिंतयतस्तस्यघृताचीदिव्यरूपिणी ॥ २९ ॥ प्राप्तादृष्टिपथंतत्रस
मीपेगगनेस्थिता ॥ तांदृष्ट्वाचपलापांगींसमीपस्थां वराप्सरं ॥ ३० ॥ पंचवाणपरीतांगस्तूर्णमासीद्व्रतव्रतः ॥
चिंतयामासचतदाकिंकरोम्यद्यसंकटे ॥ ३१ ॥ धर्मस्यपुरतःप्राप्तिकामभावेदुरासदे ॥ अंगीकरोमियद्येनां
वंचनार्थमिहागतां ॥ ३२ ॥ हसिप्यंतिमहात्मानस्तापसामांतुविह्वलं ॥ तपस्तप्त्वामहाघोरंपूर्णवर्षशतंत्विह
॥ ३३ ॥ दृष्ट्वाप्सरंचविवशःकथंजातोमहातपाः ॥ कामंनिंदापिभवतुयदिस्यादतुलंसुखं ॥ ३४ ॥ गृहस्थाश्रम
संभूतंसुखदंपुत्रकामदं ॥ स्वर्गदंचतथाप्रोक्तंज्ञानिनांमोक्षदंतथा ॥ ३५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

॥ ३३ ॥ यदिस्यादतुलामिति इयमप्सराभोगंदत्वागमिष्यतिनत्वनयागृहस्थाश्रमजन्यंसुखस्यादितिभावः ॥ ३४ ॥ गृहस्थाश्र
मसंभूतंपुण्यमितिशेषः ॥ ३५ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥

॥३६॥ इति श्रीदेवीभागवतात्तिलके प्रथमस्कंधे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ षडशीतिमहाश्लोकैर्बुधोत्पत्तिस्तुकथ्यते ॥ कामवाणेस्तु विदुस्त्वं महतां यत्र भाष्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्याये यथोर्वशीवशो राजा पराभूतः पुरुरवा इत्युक्तं तत्र कोसौ पुरुरवाः कथमुत्पन्न इति ऋषयः पृच्छन्ति कोसावितिकं प्रश्ने शः ॥ १ ॥

न भविष्यति तन्नूनमनया देवकन्यया ॥ नारदाच्च मया पूर्वं श्रुतमस्ति कथानकं ॥ ३६ ॥ यथोर्वशीवशो राजा पराभूतः पुरुरवाः ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ऋषय उचुः ॥ कोसौ पुरुरवो राजा कोर्वशी देवकन्यका ॥ कथं कष्टं च संप्राप्तं तेन राज्ञा महात्मना ॥ १ ॥ सर्वे कथानकं ब्रूहि लोमहर्षण जाधुना ॥ श्रोतुकामा वयं सर्वे त्वन्मुखाच्च्युतरं सं ॥ २ ॥ अमृतादपि मिष्टाते वा णीसूतरसात्मिका ॥ न तृप्या मो वयं सर्वे सुधया च यथा मराः ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ शृणु ध्वं मुनयः सर्वे कथां दिव्यां मनोरमां ॥ वक्ष्याम्यहं यथा बुध्या श्रुतां व्यासवरोत्तमात् ॥ ४ ॥ गुरोस्तु दयिता भार्या तारानामेति विश्रुता ॥ रूपयौ वनयुक्तामा चर्विगी मदा विव्द्वला ॥ ५ ॥ गतैकदा विधोर्धामयजमानस्य भामिनी ॥ दृष्ट्वा च शशिनात्यर्थं रूपयौ वनशालिनी ॥ ६ ॥ कामातुरस्तदा जातः शशीशशिमुखीं प्रति ॥ सापि वीक्ष्य विधुं कामं जातामदनपीडिता ॥ ७ ॥ तावन्योन्यं प्रेमयुक्तौ स्मरतौ च बभूवतुः ॥ ताराशशिमदोन्मत्तौ कामवाणप्रपीडितौ ॥ ८ ॥ रेमाते मदमत्तौ तौ परस्परस्पृहा न्वितौ ॥ दिनानि कतिचित् तत्र जाता निरममाणयोः ॥ ९ ॥ बृहस्पतिस्तु दुःस्वार्त्तौ तारामानयितुं गृहं ॥ प्रेषयामास शिष्यं तु नायातासावशकृता ॥ १० ॥ पुनः पुनर्यदा शिष्यं परावर्तत चंद्रमाः ॥ बृहस्पतिस्तदा क्रुद्धो जगाम स्वयमेवाहि ॥ ११ ॥ गत्वा सोमगृहं तत्र वाचस्पतिरुदारधीः ॥ उवाच शशिनं क्रुद्धः स्मयमानं मदान्वितं ॥ १२ ॥

॥ २ ॥ न तृप्यामहाति ब्रूयेति शेषः ॥ ३ ॥ यथा श्रुतां त्रयेति शेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ तनदेवगुरुश्चाहमिति हेदेवतवाहंगुरस्मीत्यन्वयः किंरक्षितेति किमर्थरक्षितेत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥
 नोचेद्वक्ष्यामीति शापमितिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ क्रोधात्तेत्विति ब्राह्मणाः क्रोधादेवदुराराध्या अपूज्या भवन्तीत्यर्थः अथक्रोधव
 जिताधर्मशास्त्रज्ञाः पूजार्हा भवन्ति एतेये पूजार्हा उक्तास्ततस्तेभ्योन्यथान्यप्रकारायेक्रोधयुक्तास्ते पूजायां वर्जनीया इति शास्त्रमर्यादा अतस्त्वं गु

किंकृतंकिलशीतांशो कर्मधर्मविगर्हितं ॥ रक्षिताममभार्येयंसुंदरीकेन हेतुना ॥ १३ ॥ तव देवगुरुश्चाहं यजमा
 नोसि सर्वथा ॥ गुरुभार्या कथं मूढभुक्ता किं रक्षिताथवा ॥ १४ ॥ ब्रह्महा हेमहारी च सुरापोगुस्तल्पगः ॥ महा
 पातकिनो ह्येते तत्संसर्गी च पंचमः ॥ १५ ॥ महापातकयुक्तस्त्वं दुराचारोतिगर्हितः ॥ न देवसदनार्होसि यदि
 भुक्तेयमंगना ॥ १६ ॥ मुंचेमामसितापांगीं नयामि सदनं मम ॥ नोचेद्वक्ष्यामि दुष्टात्मनू गुरुदारापहारिणं ॥
 १७ ॥ इत्येवं भाषमाणं तमुवाच रोहिणीपतिः ॥ गुरुं क्रोधसमायुक्तं कांता विरहदुःखितं ॥ १८ ॥ इंदुस्वाच ॥
 क्रोधात्ते तु दुराराध्या ब्राह्मणाः क्रोधवर्जिताः ॥ पूजार्हा धर्मशास्त्रज्ञा वर्जनीयास्ततो न्यथा ॥ १९ ॥ आगमिष्य
 तिसाकामंगृहं ते वरवर्णिनी ॥ अत्रैव संस्थिता बालाकतेहानि रिहानघ ॥ २० ॥ इच्छया संस्थिता चात्र सुख
 कामार्थिनी हि सा ॥ दिनानि कतिचित् स्थित्वा स्वेच्छया चागमिष्यति ॥ २१ ॥ त्वयैवोदाहृतं पूर्वधर्मशास्त्रम
 तंतथा ॥ न स्त्री दुष्यति चारेण न विप्रो वेदकर्मणा ॥ २२ ॥ इत्युक्तः शशिना तत्र गुरुरत्यंतदुःखितः ॥ जगाम
 स्वगृहं तूर्णं चिंता विष्टः स्मरातुरः ॥ २३ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥

रोक्रोधं विहाय पूज्यो भवनतु तमालंब्या पूज्य इति भावः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ पातके कृते पिचारेण रजः संचारेण रजो दर्शनेन स्त्री न दुष्य
 तीति त्वया बार्हस्पत्यमते उक्तमिति भावः तदुक्तं प्रायश्चित्तभवेत्स्त्रीणां वन्मोसरजसभ्रुतिः रिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ शीघ्रनिर्गतइति तस्यनिराशाकरणविनाशांतिर्नभविष्यतीतिमत्वानिराशकरणार्थशीघ्रनिर्गत

दिनानिकतिचित्तत्रस्थित्वाचिंतातुरोगुरुः ॥ यथावथगृहंतस्यत्वरितश्चौषधीपतेः ॥ २४ ॥ स्थितःक्षत्रानिषि
त्योसौद्वारदेशेरुपान्वितः ॥ नाजगामशशीतत्रचुकोपातिबृहस्पतिः ॥ २५ ॥ अयंमेशिष्यतांयातोगुरुपत्नीं
तुमातरं ॥ जग्राहवलतोधर्माशिक्षणीयोमयाधुना ॥ २६ ॥ उवाचवाचंकोपातुद्वारदेशेस्थितोवहिः ॥ किंशेषे
भुवनेमंदपापाचारसुराधम ॥ २७ ॥ देहिमेकामिनींशीघ्रनोचेच्छापंददाम्यहं ॥ करोमिभस्मसान्नूननंददा
सिप्रियांमम ॥ २८ ॥ सूतउवाच ॥ क्रूराणिचैवमादीनिभाषणानिबृहस्पतेः ॥ श्रुत्वाद्विजपतिःशीघ्रनिर्ग
तःसदनाद्वहिः ॥ २९ ॥ तमुवाचहसन्सोमःकिमिदंवहुभापसे ॥ नतेयोग्यासितापांगीसर्वलक्षणसंयुता
॥ ३० ॥ कुरुपांचस्वसदृशींगृहाणान्यांस्त्रियंद्विज ॥ भिक्षुकस्यगृहेयोग्यानेदृशविरवर्णिनी ॥ ३१ ॥ रतिः
स्वसदृशेकांतेनार्याःकिलनिगद्यते ॥ त्वंनजानासिमंदात्मनूकामशास्त्रविनिर्णयं ॥ ३२ ॥ यथेष्टंगच्छदुर्बुद्धे
नाहंदास्यामिकामिनीं ॥ यच्छक्यंकुरुतत्कामंनदेयावरवर्णिनी ॥ ३३ ॥ कामार्त्तस्यचतेशापोनमांबाधितुम
र्हति ॥ नाहंददेगुरोकांतांयथेच्छसितथाकुरु ॥ ३४ ॥ सूतउवाच ॥ इत्युक्तःशशिनाचेज्यश्रितामापरुषान्वि
तः ॥ जगामतरसासन्नक्रोधयुक्तःशचीपतेः ॥ ३५ ॥ दृष्ट्वाशतक्रतुस्तत्रगुरुंदुःखातुरंस्थितं ॥ पाद्यार्घ्याचम
नीयाद्यैःपूजयित्वासुसंस्थितः ॥ ३६ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

इत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ कामार्त्तस्येति यद्यपिकामार्त्तानामिन्द्रप्रभृतीनांगौतमादिशापवाधाजातैवतथापिकामार्त्तस्येती
यमुक्तिः यथामदकरमदिराक्षीनीवीमोक्षोहिमोक्षइतितद्वद्व्या ॥ ३४ ॥ शशिनाचेज्यइति ईज्योगुरुः शचीपतेः सन्नगृहं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ रोहिणीपतिचंद्रं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ कलहोवाक्चर्चा

पप्रच्छपरमोदारस्तंतथावस्थितंगुरुं ॥ काचिंतातेमहाभागशोकार्तोसिमहामुने ॥ ३७ ॥ केनापमानितोसि
त्वंममराज्येगुरुश्चमे ॥ त्वदधीनमिदं सर्वं सैन्यं लोकाधिपैः सह ॥ ३८ ॥ ब्रह्माविष्णुस्तथाशंभुर्येचान्ये देवस
त्तमाः ॥ करिष्यंति च साहाय्यं काचिंतावदसांप्रतं ॥ ३९ ॥ गुरुस्वाच ॥ शशिनापहृताभार्याताराममसुलो
चना ॥ नददातिसदुष्टात्मा प्रार्थितोऽपि पुनः पुनः ॥ ४० ॥ किंकरोमि सुरेशान त्वमेव शरणं मम ॥ साहाय्यं कुरु
देवेश दुःखितोऽस्मि शतक्रतो ॥ ४१ ॥ इंद्र उवाच ॥ माशोकं कुरु धर्मज्ञ दासोऽस्मितवसुव्रत ॥ आनयिष्याम्यहं
नूनं भार्यां तव महामते ॥ ४२ ॥ प्रेषिते चेन्मया दूतेन दास्यति मदाकुलः ॥ ततोऽयुद्धं करिष्यामि देव सैन्यैः समा
वृतः ॥ ४३ ॥ इत्याश्वास्य गुरुं शक्रो दूतं वक्तुं विचक्षणं ॥ प्रेषयामास सोमाय वार्तां शंसिनमद्भुतं ॥ ४४ ॥ सग
त्वाशिरालोकं तु वरितः सुविचक्षणः ॥ उवाच वचनेनैव वचनं रोहिणीपतिं ॥ ४५ ॥ प्रेषितोऽहं महाभाग शक्रेण
त्वां विवक्षया ॥ कथितं प्रभुणाय च तद्व्रीमि महामते ॥ ४६ ॥ धर्मज्ञोऽसि महाभाग नीतिं जानासि मुव्रत ॥ अ
त्रिःपिता ते धर्मात्मानं निद्यं कर्तुं मर्हसि ॥ ४७ ॥ भार्या रक्ष्या सर्वभूतैर्यथाशक्ति ह्यतंद्रितैः ॥ तदर्थं कलहः कामं
भवितानां प्रसंशयः ॥ ४८ ॥ यथा तव तथा तस्य यत्नः स्याद्दाररक्षणे ॥ आत्मवत्सर्वभूतानि चिंतयत्वं सुधा
निधे ॥ ४९ ॥ अष्टाविंशति संख्यास्ते कामिन्यो दक्षजाः शुभाः ॥ गुरुपत्नीं कथं भोक्तुं त्वमिच्छसि सुधानिधे
॥ ५० ॥ स्वर्गे सदा वसंत्येतामेनकाद्यामनोरमाः ॥ भुंक्ष्वताः स्वेच्छया कामं मुंच पत्नीं गुरोरपि ॥ ५१ ॥

॥ ४८ ॥ यथा तवेति यथा तव दाररक्षणे स्त्रीरक्षणे यत्नस्तथैव तस्य गुरोः स्यादित्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

दे.भा.प्र.

॥४५॥

जुगुप्सितमहंतयेति अहंकारेणेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ भंग्यास्तुतिर्निंदाफलकाधिकार्यवादरूपया ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ परोपदेशेकुश
लाइति स्वस्मिन्नहल्याजारत्वंकथंनजानासीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ बार्हस्पत्यप्रणीतमिति तस्मिच्छास्त्रेस्त्रियंकामयानांभजनदुप्यनीत्युक्तंततो
ममकोविरोधः ॥ ५७ ॥ स्वकीयामिति बलिनांप्रबलानांसर्वकृताकृतरूपंस्वकीयमेवस्वेनकृतमुत्तममेवभवति दुर्बलानांतुकुतामपि
नेत्तमंभवतीतिलोकरीतिरियंदर्शिता किंचममभार्यादेहीतिवदन्बृहस्पतिःकथंनलज्जतितस्याःमय्यनुरक्तत्वेनमदीयत्वादित्याह स्वीयाचेति

ईश्वरायदिकुर्वेतिजुगुप्सितमहंतया ॥ अज्ञास्तदनुवर्ततेतदाधर्मक्षयोभवेत् ॥ ५२ ॥ तस्मान्मुंचमहाभाग
गुरोःपत्नीमनोरमां ॥ कलहस्त्वन्निमित्तोद्यसुराणांनभवेद्यथा ॥ ५३ ॥ सूतउवाच ॥ सोमःशक्रवचःश्रुत्वा
किंचिक्रोधसमाकुलः ॥ भंग्याप्रतिवचःप्राहशक्रदूतंतदाशशी ॥ ५४ ॥ इंदुरुवाच ॥ धर्मज्ञोसिमहाबाहोदेवा
नामधिपःस्वयं ॥ पुरोधापिचतेतादृक्युवयोःसदृशीमितिः ॥ ५५ ॥ परोपदेशेकुशलाभवंतिबहवोजनाः ॥
दुर्लभस्तुस्वयंकर्त्ताप्राप्तेकर्मणिसर्वदा ॥ ५६ ॥ बार्हस्पत्यप्रणीतंचशास्त्रंगृहंतिमानवाः ॥ कोविरोधोत्र
देवेशकामयानांभजनस्त्रियं ॥ ५७ ॥ स्वकीयंबलिनांसर्वदुर्बलानांनकिंचन ॥ स्वीयाचपरकीयाचभ्रमोयं
मंदचेतसां ॥ ५८ ॥ तारामय्यनुरक्ताचयथानतुतथागुरौ ॥ अनुरक्ताकथंत्याज्याधर्मतोऽन्यायतस्तथा ॥ ५९ ॥
गृहारंभस्तुरक्तायांविरक्तायांकथंभवत् ॥ विरक्तेयंतदाजाताचकमेनुजकामिनीं ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥

यदाप्रबलानांसर्वदस्तुस्वकीयमेवभवतिपरस्यवस्तुनोहरणेसामर्थ्यात्तुर्बलानांतुनकिंचनस्वकीयमपिपरकीयंभवतीत्यर्थः तथाचममप्रबलत्वान्म
मैवसावर्ततइतिभावःज्ञानदृष्टिमवलंब्यवदतिस्वीयाचेति ज्ञानिनस्तुममसर्वस्वकीयमेवभवतीतिभावः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ चकमेनुजकामि
नीमिति यदानुजकामिनीकनिष्ठबंधुकामिनीसंवर्तभार्याबृहस्पतिश्चक्रमेतदाप्रभृतीयांविरक्ताजातेतिकथापाद्येप्रसिद्धा यदा नुजेति प्रथमांतं
लुप्तविभक्तिकं तथाचानुजःसन्कानिष्ठबंधुःसन्नपिवृहस्पतिःकामिनीज्येष्ठबंधोरुत्थस्यकामिनीमिमताभिधांचकमेभुक्तवानित्यर्थःतदाप्रभृतिवि
रक्ताजातेतिकथामहाभारतेप्रसिद्धा ॥ ६० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥

टी.अ.

११

॥४५॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ साहाय्यमंत्रादिभिर्वृहस्पतेः शंकरोदित्यर्थः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

नदास्येहंवरारोहांगच्छदूतवदस्वयं ॥ ईश्वरोसिसहस्राक्षयदिच्छसिंकुरुष्वतत् ॥ ६१ ॥ सूतउवाच ॥ इ
त्युक्तः शशिनादूतः प्रययौ शक्रसन्निधिं ॥ इंद्रायाचष्टतत्सर्वेयदुक्तंशीतरश्मिना ॥ ६२ ॥ तुरापाडपितच्छुत्वा
क्रोधयुक्तो बभूवह ॥ सेनोद्योगंतथाचक्रे साहाय्यार्थं गुरोर्विभुः ॥ ६३ ॥ शुक्रस्तुविग्रहं श्रुत्वा गुरुद्वेषात्ततोय
यौ ॥ माददस्वेतितं वाक्यमुवाच शशिनं प्रति ॥ ६४ ॥ साहाय्यं ते करिष्यामि मंत्रशक्त्या महामते ॥ भविताय
दिसंग्रामस्तव चेद्रेणमारिष ॥ ६५ ॥ शंकरस्तु नदाकर्ण्य गुरुदाराभिर्मर्शनं ॥ गुरुशत्रुं भृगुं मत्वा साहाय्यमक
रोत्तदा ॥ ६६ ॥ संग्रामस्तु तदा वृत्तो देवदानवयोर्दुतं ॥ बहूनि तत्र वर्षाणि तारकासुरवत्किल ॥ ६७ ॥ देवा
सुरकृतं युद्धं दृष्ट्वा तत्र पितामहः ॥ हंसारूढो जगामाशु तं देशं क्लेशशान्तये ॥ ६८ ॥ राकापतिं तदा प्राह मुंचभार्या
गुरोरिति ॥ नो चेद्विष्णुं समाहूय करिष्यामि तु संक्षयं ॥ ६९ ॥ भृगुं निवारयामास ब्रह्मालोकपितामहः ॥ किम
न्यायमतिर्जाता संगदोषान् महामते ॥ ७० ॥ निषेधयामास ततो भृगुस्तं च औषधीपतिं ॥ मुंचभार्या गुरोरद्यपित्रा
हंप्रेषितस्तव ॥ ७१ ॥ सूतउवाच ॥ द्विजराजस्तु तच्छुत्वा भृगोर्वचनमद्भुतं ॥ ददायथ प्रियां भार्यां गुरोर्गर्भ
वतीं शुभां ॥ ७२ ॥ प्राप्य कांतां गुरुर्हृष्टः स्वगृहं मुदितो ययौ ॥ ततो देवास्तथा दैत्या ययुः स्वान् स्वान् गृहान् प्र
ति ॥ ७३ ॥ ब्रह्मास्वसदनं प्राप्तः कैलासं चापि शंकरः ॥ बृहस्पतिस्तु संतुष्टः प्राप्य भार्यामनोरमां ॥ ७४ ॥
ततः कालेन कियता तारासूतसुतं शुभं ॥ सुदिने शुभनक्षत्रे तारापतिः समंगुणैः ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥

किमन्यायमतिर्जातेति तवेति शेषः ॥ ७० ॥ औषधीपतिंचंद्रं पित्राहंप्रेषितस्तवेति तवपित्राऽत्रिणेत्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥

दे.भा.प्र.

॥४६॥

॥७६॥७७॥७८॥ ७९॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥८३ ॥ ८४॥८५॥ ८६ ॥ इश्रीदेवीभागवततिलकेप्रथमस्कंधेएकादशोऽध्यायः
॥ ११ ॥ त्रिंशत्तयैर्वैस्त्वन्नस्तुपूरुवाः॥देवीप्रसादान्मुक्ताभूदित्येवंहिकथ्यते ॥ १॥ऋषिभिःपूरुवसोवृत्तांतप्रश्नेकृतेकोसौपूरु

टी.अ.

११

दृष्ट्वापुत्रंगुरुजातंचकारविधिपूर्वकं ॥ जातकर्मादिकंसर्वेप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ७६ ॥ श्रुतंचंद्रमसाजन्मपुत्र
स्यमुनिसत्तमाः ॥ दूतंचप्रेषयामासगुरुंप्रतिमहामतिः ॥ ७७ ॥ नचायंतवपुत्रोस्तिममवीर्यसमुद्भवः ॥ क
थंत्वंकृतवान्कामंजातकर्मादिकंविधिं ॥ ७८ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यदूतस्यचबृहस्पतिः ॥ उवाचममपुत्रोमे
सदृशोनात्रसंशयः ॥७९॥ पुनर्विवादःसंजातोमिलितादेवदानवाः ॥ युद्धार्थमागतास्तेषांसमाजःसमजायत
॥ ८० ॥ तत्रागतःस्वयं ब्रह्माशांतिकामःप्रजापतिः ॥ निवारयामासमुखेसंस्थितान्युद्धदुर्मदान् ॥८१॥ ता
रांपप्रच्छधर्मात्माकस्यायंतनयःशुभे ॥ सत्यंवदवरारोहेयथाक्लेशःप्रशाम्यति ॥ ८२ ॥ तमुवाचासितापांगी
लज्जमानाप्यधोमुखी ॥ चंद्रस्येतिशनैरंतर्जगामवरवर्णिनी ॥ ८३ ॥ जग्राहतंसुतंसोमःप्रहृष्टेनांतरात्मना॥
नामचक्रेबुधइतिजगामस्वगृहंपुनः॥८४॥ ययौब्रह्मास्वकंधामसर्वेदेवाःसवासवाः ॥ यथागतंगतंसर्वैःसर्व
शःप्रेक्षकैर्जनैः ॥ ८५ ॥ कथितेयंबुधोत्पत्तिर्गुरुक्षेत्रेचसोमतः ॥ यथाश्रुतामयापूर्वव्यासात्सत्यवतीसुतात् ॥
८६ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेबुधोत्पत्तिर्नामएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ सूतउवाच ॥
ततःपूरुवाजज्ञेइलायांकथयामिवः ॥ बुधपुत्रोऽतिधर्मात्मायज्ञकृद्दानतत्परः ॥ १ ॥ ॥ ४६ ॥

वाइत्याकांक्षानिवृत्यर्थसोमवंशोद्वराज्ञांकथास्मिन्पुराणेकाचिदपिअवश्यंवक्तव्येतिपूरुवंसःप्रसंगेनावक्तव्यापिसोमादुधोत्पत्तिरुक्ताततः
पूरुवसउत्पत्तिमाह ततःपूरुवाइति ततःबुधोत्पत्त्यनंतरंपूरुवाइलायांकांक्षान्वाजज्ञेप्रादुर्भूतःबुधपुत्रोबुधादिलायामुत्पन्नइत्यर्थः॥ १ ॥

॥४६॥

कासाविलेत्याकांक्षायांतदुत्पत्तिकथयति सुद्युम्नोनामेति अयंसुद्युम्नाववस्वतमनः सुद्युम्नविष्णुभागवते सैधवंसिंधुदेशोद्वं ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ ४ ॥ मेघान्यज्ञियान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ माधवीवासंती वासंतीमाधवील्लोकोविष्यनात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ कीचकध्वनिनादितमिति

सुद्युम्नोनामभूपालःसत्यवादीजितेन्द्रियः ॥ सैधवंहयमारुह्यचचारमृगयावने ॥ २ ॥ युतःकतिपयामात्यैर्द
शितश्चारुकुंडलः ॥ धनुराजगवंधवावाणसंघंतथाद्भुतं ॥ ३ ॥ सभ्रमंस्तद्वनोद्देशेहन्यमानोरुरुन्मृगान् ॥
शशांश्चसूकरांश्चैवखड्गांश्चगवयांस्तथा ॥ ४ ॥ शरभान्महिषांश्चैवसामरान्वनकुक्कुटान् ॥ निघ्नन्मेघान्प
शूत्राजाकुमारवनमाविशत् ॥ ५ ॥ मेरोरधस्तलेदिव्यमंदारद्रुमराजितं ॥ अशोकलतिकाकीर्णवकुलैरधि
वासितं ॥ ६ ॥ सालैस्तालैस्तमालैश्चचंपकैःपनसैस्तथा ॥ आश्वैर्नैर्पैर्मधूकैश्चमाधवीमंडपावृतं ॥
॥ ७ ॥ दाडिमैर्नारिकेलैश्चकदलीखंडमंडितं ॥ यूथिकामालतीकुंदपुष्पवल्लीसमावृतं ॥ ८ ॥ हंसकारंडवाकी
र्णकीचकध्वनिनादितं ॥ भ्रमरालिरुतारामंवनंसर्वसुखावहं ॥ ९ ॥ दृष्ट्वात्रमुदितोराजासुद्युम्नःसेवकैर्वृतः ॥
वृक्षान्सुपुष्पितान्वीक्ष्यकोकिलारावमंडितान् ॥ १० ॥ प्रविष्टस्तत्रराजार्थःस्त्रीत्वमापक्षणात्ततः ॥ अश्वो
पिवडवाजातश्चिंताविष्टःसभूपतिः ॥ ११ ॥ किमेतदितिचिंतार्तश्चित्यमानःपुनःपुनः ॥ दुःखंवहुतरंप्राप्तः
सद्युम्नोलज्जयान्वितः ॥ १२ ॥ किंकरोमिकथंयामिगृहंस्त्रीभावसंयुतः ॥ कथंराज्यंकरिष्यामिकेनवावंचि
तोह्यहम् ॥ १३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूताश्चर्यामिदंप्रोक्तंत्वयायल्लोमहर्षण ॥ सद्युम्नःस्त्रीत्वमापन्नोभूपतिर्दे
वसन्निभः ॥ १४ ॥ किंतत्कारणमाचक्ष्ववनेतत्रमनोहरे ॥ किंकृतंतेनराज्ञाचविस्तरंवदमुब्रत ॥ १५ ॥

वेणवःकीचकास्तेस्युर्येस्वनंत्यनिलोत्थताइतिकोशात्कीचकावेणवः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ यामियास्यामीत्यर्थः ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ किंकृतंकोवापराधःकृतइत्यर्थः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥१६॥ १७ ॥ भर्तूरममाणाइतिरोरीतिलोपेद्रूलोपेतिदीर्घः ॥ १८ ॥ पर्यधात्परिधानंकृतवती ॥ १९ ॥ प्रसंगप्रवृत्तिक्रीडायां
॥२०॥ ऋषीयुतांलब्जायुक्तां सुखंतेइति तेयथासुखंस्यात्तथाप्रकरोमीत्यर्थः ॥ २१ ॥ मोहान्मोहादपीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥

सूतउवाच ॥ एकदागिरिशंद्रष्टुमृषयःसनकादयः ॥ दिशोवितिमिराभासाकुर्वंतःसमुपागमन् ॥ १६ ॥
तस्मिंश्चसमयेतत्रशंकरःप्रमदायुतः ॥ क्रीडासक्तोमहादेवोविवस्त्राकामिनीशिवा ॥ १७ ॥ उत्संगेसंस्थिताभ
र्तूरममाणामनोरमा ॥ तान्विलोक्यांविकादेवीविवस्त्राव्रीडिताभृशं ॥ १८ ॥ भर्तुरंकात्समुत्थायवस्त्रमादाय
पर्यधात् ॥ लज्जाविष्टास्थितातत्रवेपमानातिमानिनी ॥ १९ ॥ ऋषयोपितयोर्वीक्ष्यप्रसंगंरममाणयोः ॥ प
रिवृत्यययुस्तूर्णनरनारायणाश्रमं ॥ २० ॥ ऋषीयुतांकामिनींवीक्ष्यप्रोवाचभगवान्हरः ॥ कथंलज्जातुरासि
त्वंसुखंतेप्रकरोम्यहं ॥ २१ ॥ अद्यप्रभृतियोमोहात्पुमान्कोपिवरानने॥वनंचप्रविशेदेतत्सवैयोपिद्रविष्यति
॥ २२ ॥ इतिशप्तवंनंतेनयेजानंतिजनाःक्वचित् ॥ वर्जयंतीहतेकामंवनंदोषसमृद्धिमत् ॥ २३ ॥ सुद्युम्नस्तु
तदज्ञानात्प्रविष्टःसचिवैःसह ॥ तथैवस्त्रीत्वमापन्नस्तैःसहेतिनसंशयः ॥ २४ ॥ चिंताविष्टःसराजर्षिर्नज
गामगृहंहिया ॥ विचचारवहिस्तस्माद्वनदेशादितस्ततः ॥ २५ ॥ इलेतिनामसंप्राप्तंस्त्रीत्वेतेनमहात्मना ॥
विचरंस्तत्रसंप्राप्तोबुधःसोमसुतोयुवा ॥ २६ ॥ स्त्रीभिःपरिवृतांतांतुदृष्ट्वाकांतांमनोरमां ॥ हावभावकला
युक्तांचकमेभग्भानूबुधः ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥

तैःसहेति यैःसचिवैःसहतद्वनंगतस्तैःसहैवस्त्रीत्वंप्राप्तेइत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्त्रीत्वेइति स्त्रीत्वेप्राप्तेसतिइलेतिनामप्राप्तेइत्यन्वयः
निकटस्थमंत्रिभिरिलेतिनामस्थापितमित्यर्थः ईडस्तुतावित्यस्यरूपंइलान्तुत्याइतिभेदःहस्वपाठस्तुसंज्ञाशब्दत्वाज्ज्ञातः ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ सतदास्येति सुद्युम्नस्येत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मनीकुर्वन्निति अयं स्त्रीत्वं प्राप्स्यतीति वाक्यं मम मिथ्या
नैव भवेदधा पितव प्रार्थनानुरोधेन मासं पुमान् भविष्यति पुनर्मासं स्त्री भविष्यति पुनर्मासं पुंस्येत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ हर्म्येषु गृहाभ्यंतरे

सापितं च कमेकांतं बुधं सोमसुतं पतिं ॥ संयोगस्तत्र संजातस्तयोः प्रेम्णा परस्परं ॥ २८ ॥ सतस्यां जनया
मासपुंरुखवसमात्मजं ॥ इलायां सोमपुत्रस्तु चक्रवर्तिनमुत्तमं ॥ २९ ॥ सा प्रासूत सुतं बालार्चिता विष्टावने
स्थिता ॥ सस्मारस्वकुलाचार्यैव सिष्टं मुनिसत्तमं ॥ ३० ॥ सतदास्यदशां दृष्ट्वा सुद्युम्नस्य कृपान्वितः ॥ अ
तोपयन्महादेवं शंकरं लोकशंकरं ॥ ३१ ॥ तस्मै स भगवांस्तुष्टो प्रददौ वाञ्छितं वरं ॥ वसिष्ठः प्रार्थयामास पुंस्त्वं
राजः प्रियस्य च ॥ ३२ ॥ शंकरस्तु निजां वाचमृतां कुर्वन्नुवाच ह ॥ मासं पुमांस्तु भविता मासं स्त्री भूपतिः किल
॥ ३३ ॥ इत्थं प्राप्य वरं राजा जगाम स्वगृहं पुनः ॥ चक्रे राज्यं स धर्मात्मा वसिष्ठस्याप्यनुग्रहात् ॥ ३४ ॥ स्त्रीत्वे
तिष्ठति हर्म्येषु पुंस्त्वे राज्यं प्रशास्ति च ॥ प्रजास्तस्मिन्समुद्भिन्नानां यनं दन्महीपतिं ॥ ३५ ॥ कालेतु यौवनं
प्राप्तः पुत्रः पुरुषास्तदा ॥ प्रतिष्ठानृपतिस्तस्मै दत्त्वा राज्यं वनं ययौ ॥ ३६ ॥ गत्वा तस्मिन् वने रम्येनाना
द्रुमसमाकुले ॥ नारदान्मंत्रमासाद्य नवाक्षरमनुत्तमं ॥ ३७ ॥ जजाप मंत्रमत्यर्थं प्रेमपूरितमानसः ॥ परि
तुष्टा तदा देवी स गुणातारिणी रिवा ॥ ३८ ॥ सिंहारूढा स्थिता चाग्रे दिव्यरूपामनोरमा ॥ वारुणीपानसंमत्ता
मदाधूर्णितलोचना ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥

चेत्यर्थः नाभ्यनंदन् आसां प्रजानां स्त्रीरूपो राजेति लोकनिंदयेति भावः ॥ ३५ ॥ नृपतिः सुद्युम्नः राज्यं प्रतिष्ठान्नाम कंजुरं च दत्त्वेत्यर्थः
॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

दे.भा.प्र.

॥४८॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ कोवेत्तीति एतदखिलं तवैश्वर्यमादृशे कृपणे दयां चेयत्तया कोवेत्ति न कोपीत्यर्थः विस्मयो मे इति अहो भगवत्यां कियदैश्वर्यमिति प्रतिक्रियती च पामरे दयास्तीति ॥ ४२ ॥ कुत आश्चर्यमिति चेत्तत्राह शंभुरिति एते महाप्रभावन्तोऽपि तव प्रभावं न जानंति तदाऽगुणो गुणशून्यो मनुष्यः कथं बुध्येत जानीयान्न कथमपीत्यर्थः यतो न जानाति तत एवाश्चर्यमिति भावः ॥ ४३ ॥ विष्णुर्जानातीति चेत्तत्रा

टी.अ.

१२

दृष्टातां दिव्यरूपां च प्रेमाकुलितलोचनः ॥ प्रणम्य शिरसा प्रीत्या तुष्टाव जगदंबिकां ॥ ४० ॥ इलोवाच ॥ दिव्यं च ते भगवति प्रथितं स्वरूपं दृष्टं मया सकल लोकहितानुरूपं ॥ वंदे त्वदंग्रिकमलं सुरसंघसेव्यं कामप्रदं जननि चापि विमुक्तिदं च ॥ ४१ ॥ कोवेत्ति ते बभूवि मर्त्यतनुर्निकामं मुह्यंति यत्र मुनयश्च सुराश्च रुर्वे ॥ ऐश्वर्यमेतदखिलं कृपणे दयां च दृष्ट्वैव देवि सकलं किल विस्मयो मे ॥ ४२ ॥ शंभुर्हरिः कमलजो मघवारविश्ववित्तेश वन्हिवरणाः पवनश्च सोमः ॥ जानाति नैव स वोपि हिते प्रभावं बुध्येत् कथं तव गुणानगुणो मनुष्यः ॥ ४३ ॥ जानाति विष्णुरमितद्युतिरं बसाक्षात्त्वां सात्विकी मुदधिजां सकलार्थदां च ॥ कोराजसीं हरउमां किल तामसीं त्वां वेदांबिकेन तु पुनः खलु निर्गुणां त्वां ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥

ह जानातीति सत्यं विष्णुर्जानाति किंतु सात्विकीं शक्तिं लक्ष्मीरूपमेव केवलं जानाति न साम्यावस्थात्मिकां तुरीयां निर्गुणां तथा कोत्र ह्याराजसीं शक्तिमेव केवलं जानाति तथा हरउमां तामसीमेव केवलं जानाति न तु पुनर्निर्गुणां एकैकशक्तिज्ञातार एवैते न तुरीयरूपनिर्गुणा ज्ञातार इत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥

॥४८॥

एतादृशीत्वं सर्वोत्कृष्टापि स्वभक्तस्यातिसुलभासीत्याह 'काहामेति' हेमातरः प्रमातः कृतयातवायं मयि सुप्रसादः क्रातिदूरमित्यर्थः तथा
 पिमादृशानपि सेवकांस्त्वयि भावयुक्तान्यदस्मात्कारणादयसेदयां करोषि तस्मात्स्वभक्तविषये तव चरितं करुणासमेतमस्तीति ज्ञाने निश्चिनोमि
 ततः स्वभक्तस्यातिसुलभासीति सत्यमेवेति भावः ॥ ४५ ॥ तवैकैकशक्तेरपि प्रभावज्ञा ब्रह्मादयो न संति किं पुनस्तव मूलशक्तेरित्याह वृत्तइति
 वनजं जीवनं भुवनं वनमिति कोशादूनं जलं तस्माज्जातं वनजं कमलं वनजस्येह स्वामिनी कमलवासिनीत्यर्थः तथा परशक्त्यंशभूतया त्वं वृत्तोऽपि धातू
 नामनेकार्थत्वात् विवाहितोऽपि मधुसूदनश्च मधुदैत्यनाशकोऽपि महापराक्रमवान् विष्णुर्मुदं दुर्षकृत्वा नैवाचरति व्यवहरति अहमेतस्यानयोग्योऽस्मी

काहं मुमंदमतिरप्रथितप्रभावः कोयंतवातिनिपुणो मयि सुप्रसादः ॥ जाने भवानिचरितं करुणासमेतं यत्सेवकां
 श्रदयसे त्वयि भावयुक्तान् ॥ ४५ ॥ वृत्तस्त्वया हरिरसौ वनजेशयापि नैवाचरत्यपि मुदं मधुसूदनश्च ॥ पादौ त
 वादिपुरुषः किल पावकेन कृत्वा करोति चक्रेण शुभौ पवित्रौ ॥ ४६ ॥ वांच्छत्यहो हरिरशोकइवातिकामं पादाह
 ति प्रमुदितः पुरुषः पुराणः ॥ तां त्वं करोषि रुषिता प्रणतं च पादे दृष्ट्वा पतिसकलदेवनुतं स्मरार्तं ॥ ४७ ॥

त्यभिप्रायेण लक्ष्मीं प्राप्यापि न हर्षेण व्यवहरतीत्यर्थः अतएव सर्वदा ध्यानस्थ एव भवतीति भावः नन्वेवं चेत्किमिति परया लक्ष्म्यास्वपादसंवाहनं
 कारयतीति चेत्तत्राह पादौ तवादिपुरुषइति न स्वपादसंवाहनमादिपुरुषः कारयति किंतु लोकोद्वारार्थं तव पावकेन शुद्धिकारकेण हस्ते
 न निजौ पादौ शुभौ पवित्रौ करोति च तथा च विष्णुरेकशक्तिप्रभावज्ञोऽपि न भवति कुतः पुनर्मूलशक्तेः प्रभावज्ञइत्यर्थः ॥ ४६ ॥ तवोत्कृष्टत्वादेव न
 क्ष्यमाणं संभवतीति तु प्रेक्षते वांच्छत्यहोइति अशोकवृक्षस्य हि स्वभावः पादताडनेन वर्धयतीति तथा च स्ववर्धनार्थं पादताडनं संच्छतीत्युच्य
 ते तथा च तादृशशोकइवातिकामं यथेष्टं यथास्यात्तथा प्रमुदितो हर्षितो विष्णुः पुरुषस्तव पादाहतिं त्वत्कृतपादताडनं वांच्छति तदिदमहो भ्राश्वर्यमि
 त्यर्थः तां च पादाहतिं सकलदेवनुतं स्मरार्तं पतिपादे प्रणतं च दृष्ट्वा रुषिता कुपिता त्वं करोषि तदेतत्तवोत्कृष्टत्वभो वनसंगच्छतइति भावः ॥ ४७ ॥

दे.भा.प्र.

॥४९॥

किंच वक्षस्थल इति हे देवितस्य विष्णोर्वक्षस्थले पर्यंकवत्सु दैवससिकीदृशी घने मेवे कृष्णवर्णे सौदामिनी विद्युल्लेखे तेन किंच तत्पृथग्देवसेनासौ जगदीश्वरोऽपि ते तव वाहनं न जातः किं नु जात एवेति ते वै कदेशशक्तेरेवं महिमा किं पुनस्तव मूलप्रकृतेरिति भावः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ नमुत्वं युवती भावंगतोऽसिततस्त्वं ममानुग्रहयोग्यो नासीति चेत्तत्राह ब्रह्मादय इति ये त्वत्पादां बुजमहर्निशमाश्रयंति ते ब्रह्मादयः किं युवत्यो न जाताः किं तु कदाचिन्मणिद्वीपे गताः संतो जता एव तथा च ते यथा त्वदनुग्रहयोग्या एव महमप्यस्मीति भावः मन्ये त्वयैवेति सांप्रतं पुमांसोऽपि ते त्वयैव कृताः एवं यदि मांक

टी.अ.

१२

वक्षस्थले वससि देविसदैवतस्य पर्यंकवत्सु चरिते विपुलेऽतिशान्ते ॥ सौदामिनी वसुधने सुविभूषिते च किं तेन वाहनमसौ जगदीश्वरोऽपि ॥ ४८ ॥ त्वंचेज्जहासिमधुसूदनमंवकोपात्रैर्वार्चितोऽपि स भवेत्किल शक्तिहीनः ॥ प्रत्यक्षमेव पुरुषं स्वजनास्त्यजंति शान्तं श्रियोऽद्भुतमतीव गुणैर्वियुक्तं ॥ ४९ ॥ ब्रह्मादयः सुरगणान्तु किं युवत्यो ये त्वत्पादां बुजमहर्निशमाश्रयंति ॥ मन्ये त्वयैव विहिताः खलु ते पुमांसः किं वर्णयामितवशक्तिमनंतवीर्ये ॥ ५० ॥ त्वं नापुमान्न च पुमानिति मेविकल्पो याकासि देविसगुणाननुनिर्गुणा वा ॥ तां त्वां न मामिसततं किल भावयुक्तो वां च्छामि भक्तिमचलां त्वयि मातरंते ॥ ५१ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

रोऽपि पुमांसंतर्हि किमहं न स्यां किं नु भाविष्याम्येव ननु किं मयि युवत्याः पुरुषत्वप्रदायिका शक्तिरस्ति तत्राह किं वर्णयामीति हे अनंतवीर्ये तव शक्तिमहं पामरः किं वर्णयामि यावेदनामप्यविषया इत्यर्थः ॥ ५० ॥ त्वं नापुमानिति अपुमानिति छेदः न च पुमान् साम्यावस्थमायेऽपाधिकब्रह्मणिलिङ्गत्रयाभावात् इति मेविकल्पो वितर्को मनसि वर्तत एव तर्हि कथं भजनं क्रियते गुणज्ञानाभावादिति चेत्तत्राह याकासीति गुणज्ञानाभावेऽप्येवरीत्यापि किं भजनं न संभवेतीत्यर्थः तथा च श्रुतिः अस्तीत्येवोपलब्धव्य इति अतो हे देवि त्वां तादृशीं तं न मामिभावो भक्तिस्तद्युक्तः किंच ते चलां भक्तिं वा च्छामि नान्यत्किंचिदिति ॥ ५१ ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५१ ॥

॥४९॥

सायुज्यमात्मनीति देवीतुष्टासतीज्ञानप्रदानेनात्मनिब्रह्मरूपेसायुज्यमैक्यंददौदोदादात्मानुभवेनब्रह्मरूपोऽभवादित्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥
इतिश्रीदेवीभागवतातिलकेप्रथमस्कंधेद्वादशोऽध्यायः ॥ १ ॥ २ ॥ चतुस्त्रिंशच्छ्लोकवर्गैःपुरुषसुत्तमं ॥ उर्वदयाचारितंचैववैराग्यार्थं
मिहोच्यते॥१॥१॥२॥ मंत्रःसुगुप्तइति तस्यराज्ञोमंत्रोगुप्तोऽन्यैरावेदितआसीत् परत्रपरमंत्रेतुतस्यराज्ञोऽभिज्ञतासीदितान्ददशश्चतुरइत्यर्थः

सूतउवाच ॥ इतिस्तुत्वामहीपालोजगामशरणंतदा ॥ परितुष्टाददौदेवीतत्रसायुज्यमात्मनि ॥५२॥ सुद्युन्म
स्तुततःप्रापपदंपरमकंस्थिरं ॥ तस्यादेव्याःप्रसादेनमुनीनामपिदुर्लभं ॥ ५३ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापु
राणेप्रथमस्कंधेसुद्युम्नस्तुतिर्नामद्वादशोऽध्यायः ॥१२॥ सूतउवाच ॥ सुद्युम्नेतुद्विवंयातेराज्यंचक्रेपुरुषवाः
॥ सगुणश्चसुरूपश्चप्रजारंजनतत्परः ॥ १ ॥ प्रतिष्ठानेपुरेरम्येराज्यंसर्वनमस्कृतं ॥ चकारसर्वधर्मज्ञःप्र
जारक्षणतत्परः ॥ २ ॥ मंत्रःसुगुप्तस्तस्यासीत्परत्राभिज्ञतातथा ॥ सदैवोत्साहशक्तिश्चप्रभुशक्तिस्तथोत्तमा
॥ ३ ॥ सामदानादयःसर्वेवशगास्तस्यभूपतेः ॥ वर्णाश्रमान्स्वधर्मस्थान्कुर्वन्त्राज्यंशशासह॥४॥ यज्ञांश्चविवि
धांश्चक्रेसराजाबहुदक्षिणान् ॥ दानानिचविविचित्राणिददावथनराधिपः ॥ ५ ॥ तस्यरूपगुणौदार्यशीलद्रविण
विक्रमान्॥श्रुत्वोर्वशीवशीभूताचकमेतंनराधिपं॥६॥ब्रह्मशापाभितप्तासामानुषंलोकमास्थिता ॥ गुणिनंतंनृपं
मत्वावरयामासमानिनी ॥ ७ ॥ समयंचेदृशंकृत्वास्थितातत्रवरांगना ॥ एतावुरणकौराजन्त्यस्तौरक्ष
स्वमानद ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ समयमितिसंकेतमेवाह एतावुरणकाविति उरणकौमेपौमयात्वन्निकटेन्यस्तौएतौरक्षस्वकिंचहेनृपमेमम
भक्षणंघृतमेवनान्यत्किंचित्किंचान्यत्रमैथुनात्त्वानंगनेनेक्षेनपश्येहमिति यदित्प्रतिज्ञात्रयंत्वयानिर्वाह्यतेतर्हित्वान्निकटेअहंस्यास्यामिनोचेदमि
व्यामीति ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥

घृतं मे भक्षणमिति अमृतं वा आभ्यमिति श्रुतेः देवानां चामृताशित्वान् ॥ ९ ॥ १० ॥ शापानुग्रहकाम्ययेति शापमोक्षकामनयेत्यर्थः ॥ ११ ॥ लीनोऽनर्गहोऽस्थित इत्यर्थः ॥ १२ ॥ नशशाकेति तयाहीनोऽवस्थातुं समर्थो बभूव ॥ १३ ॥ १४ ॥ समये तेनाज्ञातकाले

घृतं मे भक्षणं नित्यं नान्यत्किंचिन्नृपाशनं ॥ नेक्षेत्वांच महाराजन्नग्रमन्यत्र मैथुनात् ॥ ९ ॥ भाषाबंधस्त्वयं राजन्यदिभग्नो भविष्यति ॥ तदा त्यक्त्वा गमिष्यामि सत्यमेतद्वीम्यहं ॥ १० ॥ अंगीकृतं च तद्राज्ञाकामिन्याभाषितं तु यत् ॥ स्थिताभाषणबंधेन शापानुग्रहकाम्यया ॥ ११ ॥ रे मे तदा सभूपालो लीनो वर्षगणान्बहून् ॥ धर्मकर्मादिकं त्यक्त्वा चोर्वश्यामदमोहितः ॥ १२ ॥ एकचित्तस्तु संजातस्तन्मनस्को महीपतिः ॥ नशशाकतयाहीनः क्षणमप्यतिमोहितः ॥ १३ ॥ एवं वर्षगणां ते तु स्वर्गस्थः पाकशासनः ॥ उर्वशीं नागतां दृष्ट्वा गंधर्वानाह देवराट् ॥ १४ ॥ उर्वशीमानयध्वं भोगंधर्वाः सर्व एव हि ॥ हत्वोरणौ गृहात्तस्य भूपतेः समये किल ॥ १५ ॥ उर्वशीरहितं स्थानं मदीयं नातिशोभते ॥ येन केनाप्युपायेन तामानयत कामिनीं ॥ १६ ॥ इत्युक्तास्तेऽथ गंधर्वा विश्वावसुपुरोगमाः ॥ ततो गत्वामहागाढतमसि प्रत्युपस्थिते ॥ १७ ॥ जन्हुस्तावुरणौ देवारममाणं विलोक्यतं ॥ चक्रंदतुस्तदा तौ तु हि यमाणौ विहाय सा ॥ १८ ॥ उर्वशी तदुपाकर्ण्य क्रंदितं सुतयोरिव ॥ कुपितो वाचराजानं समयोऽयं कृतो मया ॥ १९ ॥ नष्टाहंतव विश्वासाद्धृतौ चैरैर्ममोरणौ ॥ राजन् पुत्रसमावेतौ त्वं किं शेषे स्त्रिया समः ॥ २० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥

इत्यर्थः ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ चक्रंदतुराहानं रोदनं वाचक्रतुः ॥ १८ ॥ समयोऽयमिति मया यः समयः कृतः स नष्ट इति शेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अनागसमन्यतः धिनंत्यक्तुमहंसीत्यन्वयः ॥ २८ ॥ कुतश्चित्चेत्तत्राह

हतास्म्यहंकुनाथेन न पुंसावीरमानिना ॥ उरणौ मे गतौ चाद्यसदा प्राणप्रियो मम ॥ २१ ॥ एवं विलप्यमानां
तां दृष्ट्वा राजा विमोहितः ॥ नम्र एव ययौ तूर्णं पृष्ठतः पृथिवीपतिः ॥ २२ ॥ विद्युत्प्रकाशिता तत्र गंधर्वैर्नृपवेश्म
नि ॥ नम्रभूतस्तया दृष्टो भूपतिर्भूतुकामया ॥ २३ ॥ त्यन्कोरणौ गताः सर्वे गंधर्वाः पथि पार्थिवः ॥ नम्रो जग्राह
तौ श्रान्तौ जगाम स्वगृहं प्रति ॥ २४ ॥ तदोर्वशीं गतां दृष्ट्वा विललापाति दुःखितः ॥ नम्रं वीक्ष्य पतिं नारी गता सावर
वर्णिनी ॥ २५ ॥ क्रंदन्सदेशदेशेषु बभ्राम नृपतिः स्वयं ॥ तच्चित्तो विवहलः शोचन्विवशः काममोहितः ॥ २६ ॥
भ्रमन्वै सकलां पृथ्वीं कुरुक्षेत्रे ददर्शतां ॥ दृष्ट्वा संहृष्टवदनः प्राह सूक्तं नृपोत्तमः ॥ २७ ॥ अये जायेति पृष्ठतिष्ठ
घोरेन त्यक्तुमर्हसि ॥ मां त्वं त्वन्मानसं कांतं वशं चाप्यनागसं ॥ २८ ॥ सदेहो यं पतत्यत्र देवि दूरं हतस्त्वया ॥
खादंत्येनं वृकाः काकास्त्वया त्यक्तं वरोरुयत् ॥ २९ ॥ एवं विलपमानं तं राजानं प्राह चोर्वशी ॥ दुःखितं कृपणं
श्रान्तं कामार्तं विवशं भृशं ॥ ३० ॥ उर्वश्युवाच ॥ मूर्खोऽसि नृपशार्दूलज्ञानं कुत्र गतं तव ॥ कापि सख्यं न च स्त्रीणां
वृकाणामिव पार्थिव ॥ ३१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥

सदेह इति यद्यस्मात्पेतोः सदेहो यः पूर्वत्वयातिप्रेम्णा भुक्तः सोऽयं देहोऽत्र पतति त्वया दूरदेशं हतस्त्वदुद्देशेन दूरदेशं प्राप्नोति कोमल इति कृत्वा
किंच हे वरोरु एनं देहं काका वृकाः खादन्ति वर्त्तमानसामप्येकद्वयं त्यक्तं मृतमधुनैव भक्षयिष्यन्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ वेदेविस्तरितामिति बह्वृचिमामृथाइति सूक्तेनेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ स्त्रीसंगिनामित्यंगतिर्भवतितस्मात्स्त्रीसंगः सर्वथाश्रीभगवत्युपासकैस्त्याज्यइत्यवांतरतात्पर्यं इति श्रीदेवीभागवतातिलके प्रथमस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ सनातेश्लोकवर्यैस्तु शुकस्योत्पत्तिरीर्यते ॥ यत्र धर्मो गृहस्थानां कर्त्तव्यत्वेन चोच्यते ॥ १ ॥ दृष्टान्तत्वेनोपात्तां पुरुषः कथां समाप्य प्रकृतां शुकोत्पत्तिकथयति दृष्ट्वेति न मे योग्येति

न विश्वासो हि कर्त्तव्यस्त्रीषु चोरेषु पार्थिवैः ॥ गृहं गच्छ सुखं भुङ्क्ष्व मा विषादे मनः कृथाः ॥ ३२ ॥ इत्येवं बोधितो राजान विवेदातिमोहितः ॥ दुःखं च परमं प्राप्तः स्वैरिणीस्नेहयंत्रितः ॥ ३३ ॥ स त उवाच ॥ इति सर्वं समाख्या तमुर्वशी चरितं महत् ॥ वेदे विस्तरितं चैतत्संक्षेपात्कथितं मया ॥ ३४ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ दृष्ट्वा तामसितापांगीं व्यासश्चितापरो भवत् ॥ किं करोमि न मे योग्या देवकन्येयमप्सरा ॥ १ ॥ एवं चिंतयमानं तु दृष्ट्वा व्यासं तदाप्सरा ॥ भयभीता हि संजाता शापं मां विसृजेदयं ॥ २ ॥ सा कृत्वा थशुकी रूपं निर्गता भयविह्वला ॥ कृष्णस्तु विस्मयं प्राप्तो विहंगीतां विलोकयन् ॥ ३ ॥ कामस्तु देहे व्यासस्य दर्शनादेव संगतः ॥ मनोति विस्मितं जातं सर्वगात्रेषु विस्मितः ॥ ४ ॥ स तु धैर्येण महतानि गृह्णन् मानसं मुनिः ॥ न शशाक नियंतुं च स व्यासः प्रसृतं मनः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

गृहस्थाश्रमयोग्यानेत्यर्थः यतोऽप्सरा इयं भवति ॥ १ ॥ मां प्रति शापमयं विसृजेदिति हेतोः साप्सरा भयभीता अभवादित्याह भयभीतेति ॥ २ ॥ शुकीति कीरांगनारूपमित्यर्थः विस्मयमिति अहो अधुनैवेयं विलक्षणा कामिनी कथं शुकी जातेति विस्मय इत्यर्थः ॥ ३ ॥ दर्शनादेवेति अप्सरो रूपदर्शनादेवेत्यर्थः विस्मितं प्रफुल्लं जातं विस्मितः प्रफुल्लः ॥ ४ ॥ निगृह्णन्मानसमिति निरुद्धं कुर्वन्नपि नियंतुं न शशाकेत्यर्थः प्रसृतमिति विषयेषु व्यापृतमित्यर्थः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

नेवविधृतमिति नावेधृतानिरुद्धंअभवादितिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ सोविचित्येति अविचित्येतिछेदः नगणयित्वेत्यर्थः
ननुवीर्यपातातनंरंप्रायश्चित्तंकृत्वैवमंथनंकर्तव्यंतत्कथमविचित्येत्युक्तमितिचेन्न यन्नोयज्ञेकर्मणियज्ञांगवैकल्येएवप्रायश्चित्तंनान्यथेतिमन्यते
मुनिः यद्वाऽरण्यांपतितंवीर्यमविचित्याविज्ञायेत्यर्थः वीर्यपातानंतरंप्रायश्चित्तंकृत्वैवमंथनंकृतंपरंत्वरण्यांपतितमित्येवनज्ञातमित्यर्थकल्पनात्

बहुशोगृह्यमाणंचघृताच्यामोहितंमनः ॥ भावित्वान्नैवविधृतंव्यासस्यामिततेजसः ॥ ६ ॥ मंथनंकुर्वतस्त
स्यमुनेरग्निचिकीर्षया॥अरण्यामेवसहसातस्यशुक्रमथापतत् ॥ ७ ॥ सोविचित्यतथापातंममंथारणिमेवच॥
तस्माच्छुक्रःसमुद्भूतोव्यासाकृतिमनोहरः ॥ ८ ॥ विस्मयंजनयन्वाल्संजातस्तदरण्यजः॥ यथाध्वरेसमिद्धा
ग्निर्भातिहव्येनदीप्तिमान्॥ ९ ॥ व्यासस्तुसुतमालोक्यविस्मयंपरमंगतः॥ किमेतदितिसंचित्यवरदानाच्छिव
स्यवै॥ १० ॥ तेजोरूपीशुकोजातोप्यरणीगर्भसंभवः॥ द्वितीयोऽग्निरिवात्यर्थदीप्यमानःस्वतेजसा ॥ ११ ॥ विलो
कयामासतदाव्यासस्तुमुदितंसुतं॥ दिव्येनतेजसायुक्तंगार्हपत्यमिवापरं॥ १२ ॥ गंगांतःस्नापयामाससमाग
त्यगिरेस्तदा ॥ पुष्पवृष्टिस्तुखाजाताशिशोरुपरितापसाः॥ १३ ॥ जातकर्मादिकंचक्रेव्यासस्तस्यमहात्मनः ॥
देवदुंदुभयोनेदुर्ननृतुश्चाप्सरेगणाः ॥ १४ ॥ जगुर्गंधर्वपतयोमुदितास्तेदिदृक्षवः ॥ विश्वावसुर्नरिदश्चतुंबरः
शुकसंभवे ॥ १५ ॥ तुष्टुर्मुदिताःसर्वेदेवाविद्याधरास्तथा ॥ दृष्ट्वाव्यासस्तुतंदिव्यमरणिगर्भसंभवं ॥ १६ ॥

व्यासाकृतिश्चासौमनोहरश्चेतिसमस्तं ॥ ८ ॥ अरण्यजः अरण्यकाष्ठजइत्यर्थः शम्याअरण्यकाष्ठत्वात्तथाध्वरोति तथायंदीप्ति
मानितिशेषः ॥ ९ ॥ किमेतदिति कामिन्यभावेकथंपुत्रोत्पात्तिरितिचेचित्याचिंतांकृत्वाशिवस्यवरदानादेतदभवादितितर्कयामासेतिशे
षः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ खादाकाशान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ उपतस्थुर्मनासेस्फुरणंप्राप्नुवंतइत्यर्थः ॥ १९ ॥ घृताच्याः संभवेतदेति घृताच्याः शुकीरूपसंभवेशुकोत्पत्तिसमयेदृष्ट्य
तोयस्मात्कारणात् तस्मादेवतदातास्मिन्कालेशुकेतिसंधिरार्षः शुक्रइतिनामचकारेत्यर्थः यदुद्देशेनवीर्यपतितंसातस्यमानेतिशुकीमाता

अंतरिक्षात्पपातोर्व्यादंडः कृष्णाजिनं शुभं ॥ कमंडलुस्तथादिव्यः शुक्रस्यार्थे द्विजोत्तमाः ॥ १७ ॥ सद्यः सववृ
धे बालोजातमात्रोतिदीप्तिमान् ॥ तस्योपनयनंचक्रे व्यासो विद्याविधानवित् ॥ १८ ॥ उत्पन्नमात्रंतं वेदाः स
रहस्याः ससंग्रहाः ॥ उपतस्थुर्महात्मानं यथास्यपितरंतथा ॥ १९ ॥ यतोदृष्टं शुकीरूपं घृताच्याः संभवेतदा ॥
शुकेतिनामपुत्रस्यचकारमुनिसत्तमाः ॥ २० ॥ बृहस्पतिमुपाध्यायंकृत्वा व्याससुतस्तदा ॥ व्रतानि ब्रह्मच
र्यस्यचकारविधिपूर्वकं ॥ २१ ॥ सोऽधीत्यनिखिलान्वेदान्सरहस्यान्ससंग्रहान् ॥ धर्मशास्त्राणिसर्वाणिकृ
त्वा गुरुकुलेशुकः ॥ २२ ॥ गुरवे दक्षिणां दत्त्वा समावृत्तो मुनिस्तदा ॥ आजगामपितुः पार्श्वे कृष्णद्वैपायनस्य
च ॥ २३ ॥ दृष्ट्वा व्यासः शुक्रं प्राप्तं प्रेम्णोत्थाय ससंभ्रमः ॥ आलिलिंगमुद्गृह्णामूर्ध्नि तस्यचकारह ॥ २४ ॥
पप्रच्छ कुशलं व्यासस्तथा चाध्ययनं शुचिः ॥ आश्वास्य स्थापयामास शुक्रं तत्राश्रमे शुभे ॥ २५ ॥ दारकर्मततो
व्यासः शुक्रस्य पर्यर्चितयत् ॥ कन्यां मुनिसुतां कांतामपृच्छदतिवगवान् ॥ २६ ॥ शुक्रं प्राह सुतं व्यासो वेदोधी
तस्त्वयानय ॥ धर्मशास्त्राणिसर्वाणिकुरुभार्यामहामते ॥ २७ ॥ गार्हस्थ्यंच समासाद्य यजदेवान्पितृनथ ॥ ऋ
णान्मोचय मां पुत्रप्राप्य दारान् मनोरमान् ॥ २८ ॥ अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव चातस्मात्पुत्रमहाभाग
कुरुष्वद्य गृहाश्रमं ॥ २९ ॥ कृत्वा गृहाश्रमं पुत्रसुखिनं कुरु मां शुक्र ॥ आशामे महती पुत्रपूरयस्व महामते ॥ ३० ॥

स्येतिशुकनामकरणतात्पर्यं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ घ्राणं मुर्ध्नि तिमस्तकावघ्राणं कृतवानित्यर्थः ॥ २४ ॥ आश्वास्येतिपुत्रा
ध्ययनं श्रुत्वा सम्यक्त्वयाध्ययनं कृतमित्याश्वास्येत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ३१ ॥ अभ्याशेसमीपे ॥ ३२ ॥ तत्वेनपरमार्थदृष्टेत्यर्थः पूर्वोक्तं तु त्वया लौकिकदृष्टयोक्तमिति भावः ॥ ३३ ॥ परमार्थदृष्ट्यैवे
दमुक्तमित्याभिप्रायेण व्यास आह ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ निरामयं दुःखेनासंभ्रमित्यर्थः दुःखविधितु सुखं नैव सुखं भवतीति पाण्डितावदंती

तपस्तप्तुमहाघोरं प्राप्नोसित्वमयोनिजः ॥ देवरूपी महाप्राज्ञ पाहिमां पितरं शुक्र ॥ ३१ ॥ सूत उवाच ॥ इ
ति वादिनमभ्याशे प्रातः प्राह शुक्रस्तदा ॥ विरक्तः सोतिरक्तं तं साक्षात्पितरमात्मनः ॥ ३२ ॥ शुक्र उवाच ॥
किं त्वं वदसि धर्मज्ञ वेदव्यास महामते ॥ तत्वेन शाधि शिष्यं मां त्वदाज्ञां करवाण्यलं ॥ ३३ ॥ व्यास उवाच ॥ त्व
दर्थे यत्तपस्तप्तं मया पुत्रशतं समाः ॥ प्राप्तस्त्वं चातिदुःखेन शिवस्याराधनेन च ॥ ३४ ॥ ददामि तव वित्तं तु प्रार्थ
यित्वाथ भूपति ॥ सुखं भुंक्ष्व महाप्राज्ञ प्राप्य यौवनमुत्तमं ॥ ३५ ॥ शुक्र उवाच ॥ किं सुखं मानुषे लोके ब्रूहि तात
निरामयं ॥ दुःखविदं सुखं प्राज्ञ न वदंति सुखं किल ॥ ३६ ॥ त्रियं कृत्वा महाभाग भवामि तद्वशानुगः ॥ सुखं किं
परतंत्रस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ॥ ३७ ॥ कदाचिदपि मुच्येत लोहकाष्ठादियंत्रितः ॥ पुत्रदारैर्निबद्धस्तु न विमु
च्येत कर्हि विभू ॥ ३८ ॥ विष्णुमूत्रसंभवो देहो नारीणां तन्मयस्तथा ॥ कां प्रीतिं तत्र विप्रं द्रविबुधः कर्तुमिच्छति
॥ ३९ ॥ अयोनिजो हं विप्रपेयो नैमिकीदृशीमतिः ॥ न वांछाम्यहमग्रेपियो नावेव समुद्रवं ॥ ४० ॥ विट् सुखं किमु वां
छामित्यत्कात्मसुखमद्भुतं ॥ आत्मारामश्च भूयोपि न भवत्यतिलोलुपः ॥ ४१ ॥ प्रथमं पठितवेदामया विस्तारि
ताश्च ते ॥ हिंसा मया स्तेपठिताः कर्ममार्गप्रवर्तकाः ॥ ४२ ॥ बृहस्पतिर्गुरुः प्रातः सोपि मग्ना गृहार्णवे ॥ अवि
द्याग्रस्तहृदयः कथं तारयितुं क्षमः ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥

त्याह दुःखविधिमिति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ विस्तारिता विचारिता इत्यर्थः तत्रापि न शांतिर्लब्धातेषां
हिंसा मयत्वादित्याह हिंसेति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥

॥ ४४ ॥ कृत्वेति एताच्चसादेवबृहस्पतिप्रणम्यज्ञानप्राप्त्यर्थत्वत्समीपमागतोस्मीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ नभचक्रवत्तन्क्षत्रचक्रवदित्यर्थः
 ॥ ४६ ॥ निजतत्त्वविचारणादितित्यबुल्लोपेपंचमीतंविहायेत्यर्थः मूढानांसुखबुद्धिःसंसारेत्किंचित्करेत्याह मूढानामिति ॥ ४७॥

रोगग्रस्तोयथावैद्यःपररोगचिकित्सकः ॥ तथागुरुर्मुमुक्षोर्मगृहस्थोयंविडंबना ॥ ४४॥ कृत्वाप्रणामंगुरवेत्व
 त्समीपमुपागतः ॥ त्राहिमांतत्वबोधेनभीतंसंसारसर्पतः ॥ ४५॥ संसारेस्मिन्महाघोरेभ्रमणंनभचक्रवत् ॥
 नचविश्रमणंक्वापिसूर्यस्येवदिवानिशि ॥ ४६ ॥ किंसुखंतातसंसारेनिजतत्त्वविचारणात् ॥ मूढानांसुखबुद्धि
 स्तुविट्मुकीटसुखंयथा ॥ ४७ ॥ अधीत्यवेदशास्त्राणिसंसारेरागिणश्चये ॥ तेभ्यःपरोनमूर्खोस्ति सधर्माश्वा
 श्वसूकरैः ॥ ४८ ॥ मानुष्यं दुर्लभंप्राप्यवेदशास्त्राण्यधीत्यच ॥ बध्यतेयदिसंसारेकोविमुच्येतमानवः ॥ ४९ ॥
 नातःपरतरंलोकेकचिदाश्चर्यमद्भुतं ॥ पुत्रदारगृहासक्तःपंडितःपरिगीयते ॥ ५० ॥ नबाध्यतेयःसंसारेनरो
 मायागुणैस्त्रिभिः ॥ सविद्वान्सचमेधावीशास्त्रपारंगतोहिसः ॥ ५१ ॥ किंवृथाध्ययनेनात्रदृढबंधकरणच ॥ प
 ठितव्यंतदेवाशुमोचयेद्भवबंधनात् ॥ ५२ ॥ गृण्हातिपुरुषंयस्माद्गृहंतेनप्रकीर्तितं ॥ कसुखंबंधनागारेतेन
 भीतोस्म्यहंपितः ॥ ५३ ॥ येषुधामंदमतयोविधिनामुपिताश्चये ॥ तेप्राप्यमानुषंजन्मपुनर्वंधंविशं
 त्युत ॥ ५४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥

सधर्माइतिश्वाश्वसूकरैःसधर्माःसमानधर्मवंतइत्यर्थः समासांतविधेरनित्यत्वात्धर्मादानिच्केवलादित्यनिजभावः ॥ ४८ ॥ मानुष्य
 मिति एतादृशोयदिवबध्येततर्हिमोक्षोच्छेदएवस्थादितिभावः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तर्हिकःपंडितस्तत्राह नबाध्यतइति कूटस्थवस्त्व
 नुभवेनगुणत्रयासंवत्त्वइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ भवबंधनादत्रयदितिशेषः ॥ ५२ ॥ गृण्हातीति ब्रह्मानीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥

न्यासस्तुकुटुंबेषु चोदयेत्स्वाध्यायमधीयानो धार्मिकान्विदधेदित्यादिच्छादोग्यश्रुतिमनुसृत्य गृहस्थाश्रमं श्रेष्ठत्वेन कथयति न गृहबंधनागारमि
ति नाहेजडं गृहं पुंस्यं बद्धातिन चान्यद्वंधने कारणमस्ति किंतु मनस आसक्तिमात्रं कारणं तां विहाय संसारं कुर्वाणो मुच्यत एवेत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

व्यास उवाच ॥ न गृहबंधनागारं बंधनेन च कारणं ॥ मनसा यो विनिर्मुक्तो गृहस्थोऽपि विमुच्यते ॥ ५५ ॥ न्या
यागतधनः कुर्वन्वेदोक्तं विधिवक्रमात् ॥ गृहस्थोऽपि विमुच्येत श्राद्धकृत्सत्यवाक् शुचिः ॥ ५६ ॥ ब्रह्मचारी
यतिश्चैव वानप्रस्थो व्रतस्थितः ॥ गृहस्थं समुपासंते मध्यान्हातिक्रमे सदा ॥ ५७ ॥ श्रद्धया चान्नदानेन वाचा सू
नृतया तथा ॥ उपकुर्वती धर्मस्था गृहाश्रमनिवासिनः ॥ ५८ ॥ गृहाश्रमात्परो धर्मो न दृष्ट्येन च वै श्रुतः ॥ वसिष्ठा
दिभिराचार्यैर्ज्ञानिभिः समुपाश्रितः ॥ ५९ ॥ किमसाध्यं महाभाग वेदोक्तानि च कुर्वतः ॥ स्वर्गमोक्षं च सज्जन्म
यद्यद्वां छतितद्भवेत् ॥ ६० ॥ आश्रमादाश्रमं गच्छेदिति धर्मविदो विदुः ॥ तस्मादग्निं समाधाय कुरु कर्माण्यतं ब्रि
तः ॥ ६१ ॥ देवान् पितॄन्मनुष्यांश्च संतर्प्य विधिवत्सुत ॥ पुत्रमुत्पाद्य धर्मज्ञसंयोज्य च गृहाश्रमे ॥ ६२ ॥ त्य
क्त्वा गृहं वनं गत्वा कर्त्ता सि व्रतमुत्तमं ॥ वानप्रस्थाश्रमं कृत्वा संन्यासं च ततः परं ॥ ६३ ॥ इंद्रियाणि महाभाग मा
दकानि मुनिश्चितं ॥ अदारस्य दुरंतानि पंचैव मनसा सह ॥ ६४ ॥ तस्माद्द्वारान् प्रकुर्वीत तज्जयाय महामते ॥
वार्द्धके तप आतिष्ठेदिति शास्त्रोदितं वचः ॥ ६५ ॥ विश्वामित्रो महाभाग तपः कृत्वातिदुश्चरं ॥ त्रीणि वर्षं सहस्रा
णि निराहारो जितेन्द्रियः ॥ ६६ ॥ मोहितश्च महते जावने मेन कया स्थितः ॥ शकुंतला समुत्पन्ना पुत्री तद्वीर्यजा
शुभा ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥

ब्रह्मचारीति गृहस्थाश्रमे वसन्तेभ्यो भैक्ष्यं दत्त्वा तत्पुण्यमार्गी भवतीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ उपकुर्वतीति पुण्यादिदानेनेत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥
॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ एतत्त्रयस्यावांतरतात्पर्यं तु ज्ञानाधिःकारप्राप्तिपर्यंतं कर्ममार्गो निष्कामतयाऽश्रयितव्य इति ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके प्रथमस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ सप्तषष्ठिः श्लोकवैयः शुकवैराग्यमुच्यते ॥ श्रीदेव्याचोपदेशश्च हरये कृत उच्यते ॥ १ ॥ पितुर्वा

दृष्ट्वा दशसुतां कालीं पिताममपराशरः ॥ कामवाणादितः कन्यां तां जग्राहोऽपे स्थितः ॥ ६८ ॥ ब्रह्मापि स्वसुतां दृष्ट्वा पंचबाणप्रपीडितः ॥ धावमानश्च रुद्रेण मूर्च्छितश्च निवारितः ॥ ६९ ॥ तस्मात्त्वमपि कल्याणकुरुमेव च न हितं ॥ कुलजां कन्यां वृत्वा वेदमार्गं समाश्रय ॥ ७० ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ नाहं गृहं करिष्यामि दुःखदं सर्वदा पितः ॥ वागुरासदृशं नित्यं बंधनं सर्वदेहिनां ॥ १ ॥ धनं चितानुराणां हि कसुखं तात दृश्यते ॥ स्वजनैः खलु पीडयन्ते निर्धना लोलुपा जनाः ॥ २ ॥ इंद्रोऽपि न सुखी तादृग्यादृशो भिक्षुनिस्पृहः ॥ को न्यः स्याद्विहसंसारि त्रिलोकी विभवे सति ॥ ३ ॥ तपंतं तापसं दृष्ट्वा मघवा दुःखितो भवन् ॥ विघ्नान् बहुविधानस्य करोति वदिवस्पतिः ॥ ४ ॥ ब्रह्मापि न सुखी विष्णुर्लक्ष्मीं प्राप्य न नोरमां ॥ खेदं प्राप्नोति स ततं संग्रामैरसुरैः सह ॥ ५ ॥ करोति विपुलान्यत्नांस्तपश्चरति दुश्चरं ॥ रमापतिरपि श्रीमान् कस्यास्ति विपुलं सुखं ॥ ६ ॥ शंकरोऽपि सदा दुःखी भवत्येव च वेदग्रहं ॥ तपश्चर्या प्रकुर्वाणो दैत्ययुद्धकरः सदा ॥ ७ ॥ कदाचिन्न सुखी रोते धनवानपि लोलुपः ॥ निर्धनस्तु कथं तात सुखं प्राप्नोति मानवः ॥ ८ ॥ जानन्नपि महाभाग पुत्रं वा वीर्यसंभवं ॥ नियोक्ष्यसि महायोरे संसारे दुःखदे सदा ॥ ९ ॥

॥ १४ ॥

॥ १५ ॥

अयं श्रुत्वा शुक उवाच नाहमिति गृहं जाया संबंधं गृहस्थाश्रमं वा वागुरामृगबंधिनी रज्जुसदृशं बंधकं ॥ १ ॥ २ ॥ त्रिलोकी विभवे सति इंद्रोऽपि न सुखी त्वन्वयः ॥ ३ ॥ इंद्रदुःखं कथयति तपंतमिति भवन्निति शत्रुतं व्याससंबोधनं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ जानन्नपि त्वं जानन्नपि मामौरसं पुत्रं कथमेवं नियोजयसीत्यर्थः ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ मरणंचेति अपमानएवमरणंप्रतिदिने ॥ १२ ॥ १३ ॥ विरक्तस्यनैदुःखमित्याह एकोदरस्येति ॥ १४ ॥

जन्मदुःखंजरादुःखंदुःखंचमरणेतथा ॥ गर्भवासेपुनर्दुःखंविष्टामूत्रमयेपितः ॥ १० ॥ तस्मादतिशयंदुःखं
तृष्णालोभसमुद्भवं ॥ याच्यायांपरमंदुःखंमरणादपिमानद ॥ ११ ॥ प्रतिग्रहधनावित्रानबुद्धिवलजीविनाः ॥
पराशापरमंदुःखंमरणंचदिनेदिने ॥ १२ ॥ पठित्वासकलान्वेदान्शास्त्राणिचसमंततः ॥ गत्वाचधनिनांका
र्यास्तुतिःसर्वात्मनाबुधैः ॥ १३ ॥ एकोदरस्यकाचितापत्रमूलफलादिभिः ॥ येनकेनाप्युपायेनसंतुष्टाचप्र
पूर्यते ॥ १४ ॥ भार्यापुत्रास्तथापौत्राःकुटुंबेविपुलेसति ॥ पूरणार्थमहदुःखंकसुखंपितरद्भुतं ॥ १५ ॥ योगशा
स्त्रंवदममज्ञानशास्त्रंसुखाकरं ॥ कर्मकांडेखिलेतातनरमेहंकदाचन ॥ १६ ॥ वदकर्मक्षयोपायंप्रारब्धंसंचितं
तथा ॥ वर्तमानंयथानश्येत्त्रिविधंकर्ममूलजं ॥ १७ ॥ जलूकेवसदानारीरुधिरंपिबतीतिवै ॥ मूर्खस्तुनवि
जानातिमोहितोभावचेष्टितैः ॥ १८ ॥ भोगैर्वीर्यधनंपूर्णमनःकुटिलभाषणैः ॥ कांताहरतिसर्वस्वंकःस्तेन
स्तादृशोपरः ॥ १९ ॥ निद्रासुखविनाशार्थंमूर्खस्तुदारसंग्रहं ॥ करोतिवंचितोधात्रादुःखायनसुखायच ॥
॥ २० ॥ सूतउवाच ॥ एवंविधानिवाक्यानिश्रुत्वाव्यासःशुकस्यच ॥ संप्रापमहतींचितांकिकरोमीत्यसंश
यं ॥ २१ ॥ तस्यसुस्त्रवुरश्रूणिलोचनादुःखजानिच ॥ वेपथुश्चशरीरेभूतग्लानिंप्रापमनस्तथा ॥ २२ ॥
शोचंतंपितरंदृष्ट्वादीनंशोकपरिप्लुतं ॥ उवाचपितरंव्यासंविस्मयो फुल्ललोचनः ॥ २३ ॥ ॥ १५ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रारब्धंसंचितंवर्तमानंचत्रिविधंकर्ममूलजमविद्याजन्यंयथानश्येदित्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ भोगैर्वीर्यहरति पूर्ण
धनमनश्कुटिलभाषणैःस्तेनश्चोरः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अश्रूणिनेत्रजलानिवेपयुःकंपः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ १५ ॥

दे.भा.प्र. वेदसंमितं वेदवत्प्रमाणवाक्यं ॥ २४ ॥ काचसेति काप्यनिर्वचनीयेत्यर्थः किंस्विदिति वितर्के दुष्करयत्नसाध्येत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ टी.अ. १५
 ॥ ५५ ॥ व्यासशांत्यर्थं देवीं प्रार्थयति तांयामीति अंतर्यामीरुषिणीमित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ ईश्वरो विष्णुः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

अहोमायाबलं चोग्रं यन्मोहयति पंडितं ॥ वेदांतस्य च कर्तारं सर्वज्ञं वेदसंमितं ॥ २४ ॥ न जाने काचसामाया किं
 स्वित्सार्तावदुष्करा ॥ यामोहयति विद्वांसं व्यासं सत्यवती सुतं ॥ २५ ॥ पुराणानां च वक्ता च निर्माता भारत
 स्य च ॥ विभागकर्त्ता विद्वानां सोपिमोहमुपागतः ॥ २६ ॥ तांयामिशरणं देवीं यामोहयति वैजगत् ॥ ब्रह्मविष्णू
 हरादींश्च कथान्येषां च कीदृशी ॥ २७ ॥ कोप्यस्ति त्रिपुल्लोकेषु यो न मुह्यति मायया ॥ यन्मोहं गमिताः पूर्वे ब्रह्म
 विष्णुहरादयः ॥ २८ ॥ अहो बलमहो वीर्यं देव्या खलु विनिर्मितं ॥ मायैव वशं नीतः सर्वज्ञ ईश्वरः प्रभुः ॥ २९ ॥
 विष्ण्वंशसंज्ञो व्यास इति पौराणिका जगुः ॥ सोपिमोहार्णवे मग्नो भग्नपोतो वणिग् यथा ॥ ३० ॥ अश्रुपातं क
 रेत्यद्यविवशः प्राकृतो यथा ॥ अहोमायाबलं चैतद्दुस्त्यजं पंडितैरपि ॥ ३१ ॥ कोयं कोहं कथं चेह कीदृशो यं भ्र
 मः किल ॥ पंचभूतात्मके देहे पिता पुत्रेति वासना ॥ ३२ ॥ बलिष्ठा खलु मायेयं मायिनामपि मोहिनी ॥ यया
 भिभूतः कृष्णोऽपि करोति रोदनं द्विजः ॥ ३३ ॥ सूत उवाच ॥ तां न त्वामनसा देवीं सर्वकारणकारणां ॥ जननीं
 सर्वदेवानां ब्रह्मादीनां तथेश्वरीं ॥ ३४ ॥ पितरं प्राह दीनं तं शोकार्णवपरिप्लुतं ॥ अरणीं संभवो व्यासं हेतुमद्वच
 नं शुभं ॥ ३५ ॥ पाराशर्यमहाभाग सर्वेषां बोधदः स्वयं ॥ किं शोकं कुरुषे स्वामिन् यथाज्ञः प्राकृतो नरः ॥ ३६ ॥

कोयमिति अयं व्यासो मम कः न कोऽपि तथा हं शुक एतस्य कः न कोऽप्यथापि कीदृशो यं भ्रम एव स्य मम गृहस्थाश्रमेण कल्याणं भवत्विति कथं चे ॥ ५५ ॥
 हं पंचभूतात्मके मे देहे पिता पुत्र इत्येवं रूपा वासना आश्रयं मे तादित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

विभ्रमोयंमहात्मनीति कथामिति शेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पुत्रोहं किं करोमीति ममोपयोगः कइत्यर्थः ननुपितुः परलोकक्रियार्थं पु
त्रोपेक्षित इति चेन्न तद्वचनस्य कर्मठश्रद्धाजाड्याभिप्रायकत्वात् अतएव ब्रह्मचर्यादेवंप्रवेदितिसंन्यासो ब्रह्मचारिणामुक्त इति भावः ॥ ४० ॥

अद्याहंतवपुत्रोस्मि न जाने पूर्वजन्मनि ॥ कोहंकस्त्वं महाभाग विभ्रमोयं महात्मनि ॥ ३७ ॥ कुरुधैर्यं प्रबुद्ध
स्वमाविषादे मनः कृथाः ॥ मोहजालमिमं मत्वा मुंच शोकं महामते ॥ ३८ ॥ क्षुधानिवृत्तिर्भक्ष्येण न पुत्रदर्शनेन
च ॥ पिपासा जलपानेन याति नैवात्मजे क्षणात् ॥ ३९ ॥ घ्राणं सुखं सुगंधेन कर्णजं श्रवणेन च ॥ स्त्रीसुखं तु
स्त्रियानूनं पुत्रोहं किं करोमि ते ॥ ४० ॥ अजीर्गतेन पुत्रोपि हरिश्चंद्राय भूभुजे ॥ पशुकामाय यज्ञार्थं दत्तो मौल्ये
न सर्वथा ॥ ४१ ॥ सुखानां साधनं द्रव्यं धनात् सुखसमुच्चयः ॥ धनमर्जय लोभश्चेत्पुत्रोहं किं करोम्यहं ॥ ४२ ॥
मां प्रबोधय बुद्ध्या त्वं देवज्ञो सिमहामते ॥ यथामुच्येयमत्यंतं गर्भवासभयान्मुने ॥ ४३ ॥ दुर्लभं मानुषं जन्म
कर्मभूमा विहानघ ॥ तत्रापि ब्राह्मणत्वं वै दुर्लभं चोत्तमे कुले ॥ ४४ ॥ वदोहमिति मे बुद्धिर्नापसर्पति चित्ततः ॥
संसारवासनाजाले निविष्टा वृद्धगामिनी ॥ ४५ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तस्तु तदा व्यासः पुत्रेणामित बुद्धिना ॥
प्रत्युवाच शुक्रं शांतं चतुर्थं श्रममानसं ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥

अजीर्गतेन ब्राह्मणेनातएव स्वपुत्रो द्रव्यं गृहीत्वा हरिश्चंद्राय पश्वर्थं समर्पित इत्याह अजीर्गतेनेति तस्मात् द्रव्यमेव सुखदं न पुत्रादिकमित्यर्थः इयं
कथा सप्तमस्कंधे वक्ष्यमाणास्ति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ देवज्ञ इति देवस्य सूक्ष्मत्वात् सूक्ष्मज्ञ इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ वृद्धगामिनी वृद्धा श्रयिष्य
पीयंमतिरित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥

चतुर्थांशमयोग्यस्यशुकपुत्रस्यैतद्भागवतोपदेशादन्योपियोविरक्तः पुत्रसदृशः प्रियश्चतस्माएवैतद्भागवतं वक्तव्यं नान्यस्मादिति सूचितं ब्रह्मस
मितं वेदसंमितं ॥ ४७ ॥ भूषणं मुख्यं साम्यावस्थमायोपाधिकं ब्रह्मप्रतिपादकत्वादेतस्य सर्वपुराणश्रेष्ठत्वं युक्तमेव अन्यपुराणानां तु साम्यावस्थ
मायाजन्यैकैकसत्त्वादिगुणोपाधिहरिहरब्रह्मादिकप्रतिपादकत्वान्नमुख्यत्वमिति भावः ॥ ४८ ॥ सदसद्विज्ञानविज्ञानमिति येन श्रुतमात्रेण सत्

व्यास उवाच ॥ पठपुत्रमहाभागमया भागवतं कृतं ॥ शुभं न चातिविस्तीर्णं पुराणं ब्रह्मसंमितं ॥ ४७ ॥ स्कं
धाद्वादशतत्रैव पंचलक्षणसंयुतं ॥ सर्वेषां च पुराणानां भूषणं मम संमतं ॥ ४८ ॥ सदसद्विज्ञानविज्ञानं श्रुतमा
त्रेण जायते ॥ येन भागवतेनेह तत्पठत्वं महामते ॥ ४९ ॥ वटपत्रशयानाय विष्णवे बालरूपिणे ॥ केनास्मि
बालभावेन निर्मितोऽहं चिदात्मना ॥ ५० ॥ किमर्थं केन द्रव्येण कथं जानामि चाखिलं ॥ इत्येवं चिंत्यमानाय मुकुं
दाय महात्मने ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥

ब्रह्मजगदसदेतयोः सदसतो ब्रह्मजगतोः सत्त्वेनासत्त्वेन च ज्ञानं परोक्षज्ञानं विज्ञानमपरोक्षज्ञानं च जायत इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ इदं भागवतं केन क
स्मा उपदिष्टमिति चेत्तत्राह वटपत्र इति कथं भूताय केन कारणेनाहं बालभावेन स्थितोऽस्मि किंच केन चिदात्मनो केन चेतनेन पुरुषेणाहं निर्मितोऽस्मि
॥ ५० ॥ किमर्थं कस्मै प्रयोजनाय च निर्मितोऽस्मि केन द्रव्येण पृथिव्यादिद्रव्यमध्ये केन द्रव्येणाहं निर्मितोऽस्मि किंचेदमखिलं सर्वमहं कथं जाना
मि ज्ञास्यामीत्येवं प्रकारेण चिंतयते इत्यर्थः ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥

एतत्सर्वशं कानि वृत्त्यर्थं सर्वार्थदं वाक्यं भगवत्याश्लोकार्थेन प्रोक्तं किं तु सर्वखलु इदं जगदहमेव सनातनमस्मि वाधायां सामानाधिकरण्येन सर्वदृश्यमात्रं मिथ्यारूपं नास्ति किंतु अहं सनातनब्रह्मरूपा कालत्रयावाध्यासश्चिदानंदरूपिण्यहमेवास्मि अनेन वाक्येन सर्वखल्विदं ब्रह्मेति वाक्यस्यार्थ उक्तः ननु मिथ्या जगतोभावेऽपि चेतनांतरसंभावना स्यात्तदर्थं नेहेनानास्ति किंच नेत्यस्यार्थमुपदिशति नान्यदास्ति सनातनमिति मत्तो न्याद्विन्नं सनात

श्लोकार्थेन तया प्रोक्तं भगवत्याखिलार्थदं ॥ सर्वखल्विदमेवाहं नान्यदास्ति सनातनं ॥ ५२ ॥ तद्वचोविष्णुना पूर्वं संविज्ञातं मनस्यपि ॥ केनोक्ता वागियं सत्याचिंतयामास चेतसा ॥ ५३ ॥ कथं वेद्विप्रवक्तारं स्त्रीपुंसौवानपुंसकं ॥ इति चिंता प्रपन्नेन धृतं भागवतं हृदि ॥ ५४ ॥ पुनः पुनः कृतोच्चारस्तस्मिन्नेवास्तचेतसा ॥ वटपत्रेशयानः सन्नभूच्चिंता समन्वितः ॥ ५५ ॥ तदा शांता भगवती प्रादुरास चतुर्भुजा ॥ शंखचक्रगदापद्मवरायुधधरा शिवा ॥ ५६ ॥ दिव्यांबरधरा देवी दिव्यभूषणभूषिता ॥ संयुता सदृशीभिश्च सखीभिः स्वविभूतिभिः ॥ ५७ ॥ प्रादुर्बभूव तस्याग्रे विष्णोरमित तेजसः ॥ मंदहास्यं प्रयुंजानामहा लक्ष्मीः शुभानना ॥ ५८ ॥ सूत उवाच ॥ तां तथा संस्थितां दृष्ट्वा हृदये कमलेक्षणः ॥ विस्मितः सलिलेतस्मिन्निराधारां मनोरमां ॥ ५९ ॥ रतिभूतिस्तथा बुद्धिर्मतिः कीर्तिः स्मृतिर्धृतिः ॥ श्रद्धामेधा स्वधा स्वाहा क्षुधानिद्रा दया गतिः ॥ ६० ॥ तुष्टिः पुष्टिः क्षमालज्जार्जुना तद्राचशक्तयः ॥ संस्थिताः सर्वतः पार्श्वे महादेव्याः पृथक् पृथक् ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥

नं द्वितीयं चेतनमपि नास्ति तथा च सर्वदृश्यनिषेधेन चेतनांतरनिषेधेन चैकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेति महावाक्यार्थ उपदिष्टो भवति तेन च त्वया यदा चिंत्यते तस्य सर्वस्य कारणं सच्चिदानंदरूपिण्यद्वितीयानिवंचनीयशक्तिमत्यहमेव भगवत्यस्मीत्युपादिष्टं भवति ॥ ५२ ॥ तद्वच इति विज्ञातं विधृतमित्यर्थः ॥ ५३ ॥ भागवतमर्धश्लोकरूपं तत्पुनः इदं तस्य जपं चकारेत्यर्थः ॥ ५४ ॥ अस्तचेतसा स्थापितचेतसा ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ६२ ॥ तांलक्ष्मीं ताश्चरिवारशक्तींश्च ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ देवीं दृश्यमानामुत्प्रेक्षाति ममेयं जननीति दर्शनं केनचिदिति
केनचिदनिर्वचनीयेन देवताविशेषेण वा केनापि हेतुना कारणेन दर्शनमद्यदत्तं वा ॥ ६६ ॥ अत्र निश्चयाभावे किं वामयावक्तव्यं कचिद्वादेशे मया
गंतव्यं न वा गंतव्यमिति किमप्यहं न जाने केवलं बालभावादतं द्वितोमौनमास्थाय तिष्ठेहं इत्येवं मया स्मिन्समये कर्त्तव्यं नान्यदिति भावः ॥ ६७ ॥
इति श्रीदेवीभागवततिलके प्रथमस्कंधे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ एकषष्टिश्लोकवर्षे देवीभाषणपूर्वकं ॥ उपादिष्टं शुकायै तत्पुराणमिति चो

वरायुधधराः सर्वानानाभूषणभूषिताः ॥ मंदारमालाकुलितामुक्ताहारविराजिताः ॥ ६२ ॥ तां दृष्ट्वा ताश्च संवी
क्ष्यतस्मिन्नेकार्णवे जले ॥ विस्मया विष्टुदयः संवभूव जनार्दनः ॥ ६३ ॥ चिंतयामास सर्वात्मा दृष्ट्वा मयाति
विस्मितं ॥ कुतो भूताः स्त्रियः सर्वाः कुतो हं वटतल्पगः ॥ ६४ ॥ अस्मिन्नेकार्णवे घोरे न्यग्रोधः कथमुत्थितः ॥ के
नाहं स्थापितोऽस्म्यत्र शिशुं कृत्वा शुभाकृतिः ॥ ६५ ॥ ममेयं जननी नो वामायावाकापि दुर्घटा ॥ दर्शनं केनचित्त्वद्य
दत्तं वा केन हेतुना ॥ ६६ ॥ किं मया चात्र वक्तव्यं गंतव्यं वा न वा क्वचित् ॥ मौनमास्थाय तिष्ठेहं बालभावादतं द्वि
तः ॥ ६७ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ व्यास उवाच ॥ दृष्ट्वा तं विस्मितं देवं
शयानं वटपत्रके ॥ उवाच स स्मितं वाक्यं विष्णोर्किं विस्मितो ह्यसि ॥ १ ॥ महाशक्त्याः प्रभावेण त्वं मां विस्मृत
वान्पुरा ॥ त्रभवे प्रलये जाते भूत्वा भूत्वा पुनः पुनः ॥ २ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥

च्यते ॥ १ ॥ किं विस्मितो ह्यसीति यद्यहं न र्वाना त्वदपरिचिता देवी वामायावास्यां तदा तव विस्मयो युक्तो न च तथा स्ति किं तु तवैव शक्तिरस्मिद्
ति भावः ॥ १ ॥ ननु तर्हि मया कुतो न स्मर्यत इति चेत् तत्राह महाशक्त्या इति महाशक्तिर्माया शबल ब्रह्मरूपिणी तस्याः प्रभावेणावरणरूपेण त्वं
मां विस्मृतवान् अतो मां न स्मरसि ननु ममाधुनैव जन्मतथा च तव मम च संबंधो नैव कदापि जातस्ततः कथमुच्यते विस्मृतवानितीति चेत् तत्राह पुराति
पुरा पूर्वप्रभवे सृष्टौ तथा पूर्वे प्रलये जाते त्वं पुनः पुनर्भूत्वा भूत्वा उत्पद्योत्पद्यति प्रसीति शेषः तथा च तस्मिन् स्तस्मिन् जन्मन्यहं त्वच्छक्तिरभवतां मां न जाना
सीत्यतो विस्मृतवानित्युक्तं सत्यमेवेति भावः ॥ २ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥

ननुकासामहाशक्तिस्तत्राह निर्गुणेति साम्यावस्थोपाधिकेत्यर्थः तद्यहंकस्तत्राह सगुणस्वमिति तर्हि त्वंकासितत्राह तथाप्यहमिति यथा त्वंस
गुणस्तथैवाहंसगुणास्मीत्यर्थः तवकोसौगुणस्तत्राह सात्विकीति 'सात्विकीयाशक्तिरंगमामिकांमत्संबन्धिर्नोविधिसत्वगुणात्मिकाहमित्यर्थः
॥३॥ किमर्थमुत्पादितोस्मीत्यस्योत्तरमाह त्वन्नाभीति ॥ ४ ॥ ५ ॥ सगुणान्गुणसहितान्पंचभूतानित्यर्थः पुंलिङ्गमार्थ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

निर्गुणासापराशक्तिःसगुणस्त्वंतथाप्यहं ॥ सात्विकीकिलयाशक्तिस्तांशक्तिंविद्विमामिकां ॥ ३ ॥ त्वन्नाभि
कमलाद्ब्रह्माभविष्यतिप्रजापतिः ॥ सकर्तासर्वलोकस्यरजोगुणसमान्वितः ॥ ४ ॥ सतदातपआस्थायप्रा
प्यशक्तिमनुत्तमां ॥ रजसारक्तवर्णंचकरिष्यतिजगन्नयं ॥ ५ ॥ सगुणान्पंचभूतांश्चसमुत्पाद्यमहामतिः ॥ इं
द्रियाणींद्रियेशांश्चमनःपूर्वान्समंततः ॥ ६ ॥ करिष्यतिततःसर्गेतेनकर्तासउच्यते ॥ विश्वस्यास्यमहाभाग
त्वंवैपालयितातथा ॥ ७ ॥ तद्ब्रुवोर्मध्यदेशाच्चक्रोधाद्रुद्रेभविष्यति ॥ तपःकृत्वामहाघोरंप्राप्यशक्तिंतुतामसीं
॥ ८ ॥ कल्पांतिसोपिसंहर्ताभविष्यतिमहामते ॥ तेनाहंत्वामुपायातासात्विकींत्वमवेहिमां ॥ ९ ॥ स्थास्ये
हंत्वत्समीपस्थासदाहंमधुसूदन ॥ हृदयेतेकृतावासाभवामिसततंकिल ॥ १० ॥ विष्णुरुवाच ॥ श्लोकस्या
र्द्धमयापूर्वंश्रुतंदेविस्फुटाक्षरं ॥ तत्केनोक्तंवराहोहेरहस्यंपरमंशिवं ॥ ११ ॥ तन्मेब्रूहिवरारोहेसंशयोयंवरा
नने ॥ निर्द्वनोहियथाद्रव्यंतत्स्मरामिपुनः पुनः ॥ १२ ॥ व्यासउवाच ॥ विष्णोस्तद्वचनंश्रुत्वामहादक्ष्मीः
स्मितानना ॥ उवाचपरयाप्रीत्यावचनंचारुहासिनी ॥ १३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

तेनेति सृष्ट्यादिनिमित्तेन ॥ ९ ॥ १० ॥ तत्केनोक्तमिति अत्रययोक्तंश्लोकार्धसामूर्तिर्विष्णुनादृष्टाअस्तिअतएवतृतीयस्कंधेमणिद्वीपाधि
वासिनीदृष्ट्वाविष्णुनोक्तं गायंतीदोलयंतीचत्रालभावान्मयेक्षितेति तस्मात्केनोक्तमित्यत्रययाश्लोकार्धमुक्तंसातदर्थमुत्कातिरोहितास्मकाभ
वतीकितत्वाभवतीतितस्याःस्वरूपनिर्धारणार्थोयंप्रश्नइतिमंतव्यं ॥११॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥

॥ १४ ॥ यांनिर्गुणांगुणत्रयोपचयापचयरहितसाम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिर्निजानासित्वंतयामूलदेव्याभुवनेश्वर्यातत्प्रकटीकृतमित्याह
तयातत्प्रकटीकृतमिति भागवतमितिभगवत्यामायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याः प्रतिपादकमर्थश्लोकात्मकंसूत्रभूतमेवसर्ववेदसारंसर्वस्वत्विदं ब्रह्मनेहना
नास्तिकिंचनेतिसर्ववेदतात्पर्यार्थप्रतिपादकवाक्यार्थाभिलाषकंपुराणमंत्ररूपंप्रकटीकृतंविद्धि ॥ १५ ॥ नन्वेतादृशंरहस्यंभुवनेश्वर्यापामराय

महालक्ष्मीरुवाच ॥ शृणुशैरेवचोमह्यंसगुणाहंचतुर्भुज ॥ मांजानासिनजानासिनिर्गुणांसगुणालयां ॥ १४ ॥
त्वंजानीहिमहाभागतयातत्प्रकटीकृतं ॥ पुण्यंभागवतंविद्विवेदसारंशुभावहं ॥ १५ ॥ कृपांचमहतीमन्येदे
व्याःशत्रुनिपूदन ॥ ययात्रोकंपरंगुह्यंहितायतवसुव्रत ॥ १६ ॥ रक्षणीयंसदाचित्तेनविस्मर्यकदाचन ॥ सा
रंहिसर्वशास्त्राणामहाविद्याप्रकाशितं ॥ १७ ॥ नातःपरंवेदितव्यंवर्ततेभुवनत्रये ॥ प्रियोसिखलुदेव्यास्त्वं
तेनतेव्याहृतंवचः ॥ १८ ॥ व्यासउवाच ॥ इतिश्रुत्वावचोदेव्यामहालक्ष्म्याश्रतुर्भुजः ॥ दधारहृदयेनित्यम
त्वामंत्रमनुत्तमं ॥ १९ ॥ कालेनकियतातत्रतन्नाभिकमलोद्भवः ॥ ब्रह्मादैत्यभयात्रस्तोजगामशरणंहरेः
॥ २० ॥ ततःकृत्वामहायुद्धंहत्वातौमधुकैटभौ ॥ जजापभगवान्विष्णुःश्लोकाद्विशदाक्षरं ॥ २१ ॥ जपं
तंवासुदेवंचदृष्ट्वादेवःप्रजापतिः ॥ पप्रच्छपरमप्रीतःकंजजःकमलापतिं ॥ २२ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥

बालकायमह्यंकिमित्युपदिष्टमितिचेत्तत्राह कृपांचेति नान्यदत्रकारणंपदयामिकेवलंभगवतीकृपैवात्रकारणमन्ये ययास्वमुखेनैवातिरह
स्यमुक्तं ॥ १६ ॥ महाविद्याश्रीभुवनेश्वरीतयाप्रकाशितं ॥ १७ ॥ इदंयदित्वयानुभूयतेतदातःपरंकिमपिवेदितव्यमवशिष्टंनैवास्ति वाचा
रंभणविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमिति ब्रह्मैवेदममृतंपुरस्ताद्ब्रह्मगंधादक्षिणतश्चोत्तरेण अधश्चोर्ध्वंचप्रसृतंब्रह्मैवेदंविश्ववारिष्ठमित्यादिश्रुति
भिःसर्वकारणज्ञानेनकार्यमात्रज्ञानस्यप्रतिज्ञानात् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥

॥ २३ ॥ क्रियाकारणेति कार्यकारणलक्षणेतितात्पर्यं ॥ २४ ॥ सासर्वाधिष्ठानकूटस्थब्रह्मरूपिण्यस्तीत्याह यस्याधारेइति अत्रसं
धिरार्षः यस्याआधारेइतितुच्छेदः अभेदेभेदमारोप्ययस्याआधारेइत्युक्तं यदात्मकेआधारेइतितुरहस्यं महार्णवेमहार्णवसदृशेगंभीरे

किंत्वंजपसिदेवेशत्वत्तःकोप्यधिकोस्तिवै ॥ यत्स्मृत्वापुंडरीकाक्षप्रीतोसिजगदीश्वर ॥ २३ ॥ हरिरुवाच ॥
मयित्वयिवयाशक्तिःक्रियाकारणलक्षणा ॥ विचारयमहाभागयासाभगवतीशिवा ॥ २४ ॥ यस्याधारेजगत्स
र्वेतिष्ठत्यत्रमहार्णवे ॥ साकारायामहाशक्तिरमेयावसनातनी ॥ २५ ॥ ययाविसृज्यतेविश्वंजगदेतच्चराचरं ॥
सैषात्रसन्नावरदानृणांभवतिपुक्तये ॥ २६ ॥ साविद्यापरमामुक्तेर्हेतुभूतासनातनी ॥ संसारबंधहेतुश्चसैव
सर्वेश्वरेश्वरी ॥ २७ ॥ अहंत्वमखिलंविश्वंतस्याश्चिच्छक्तिसंभवं ॥ विद्विब्रह्मन्नसंदेहःकर्तव्यःसर्वदानघ
॥ २८ ॥ श्लोकार्धेनतयात्रोक्तंतद्वैभागवतंकिल ॥ विस्तारोभवितातस्यद्वापरादौयुगेतथा ॥ २९ ॥ व्यास
उवाच ॥ ब्रह्मणासंगृहीतंवविष्णोस्तुनाभिपंकजे ॥ नारदायचतेनोक्तंपुत्रायामितबुद्धये ॥ ३० ॥ नारदेन
तथामह्यंदत्तंहिमुनिनापुरा ॥ मयाकृतमिदंपूर्णद्वादशस्कंधविस्तरं ॥ ३१ ॥ तत्पठस्वमहाभागपुराणंब्रह्म
संमितं ॥ पंचलक्षणयुक्तंचदेव्याश्चरितमुत्तमं ॥ ३२ ॥ तत्त्वज्ञानरसोपेतंसर्वेषामुत्तमोत्तमं ॥ धर्मशास्त्रसमं
पुण्यंवेदार्थेनोपबृंहितं ॥ ३३ ॥ वृत्रासुरवधोपेतंनानाख्यानकथायुतं ॥ ब्रह्मविद्यानिधानंतुसंसारार्णवता
रकं ॥ ३४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

अगाधेआधारइत्यन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ विस्तारइति व्यासकृतविस्तारइत्यर्थः तथायुगेकृतयुगेहिरण्यगर्भं
कृतविस्तारइत्यर्थः द्वादशस्कंधेहिरण्यगर्भकृतविस्तारस्यवक्ष्यमाणत्वात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ पूर्णमिति ब्रह्मणाशतकोटिविस्तारंकृत्वानार
दायोपदिष्टेनमह्यमुपदिष्टंतस्यसारांशंगृहीत्वामयाद्वादशस्कंधपरिमितंपूर्णकृतमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ शिष्योयमिति सूत इत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ नलेभेशर्मकर्मात्मेति ननु सर्वकेशशांत्यर्थं भागवतं
प्रणीतं च्छुत्वापि यद्दिनशांतिस्तदा भागवतप्रणयनं व्यर्थमेव किंच शुकोऽपि महान्विरक्तः कर्मानासक्तमतिरत एव गृहस्थाश्रमानाकांक्षीति पूर्वमुक्तं
तच्छांत्यर्थं च भागवतं प्रणीतं तत्कथमत्रोच्यते नलेभेशर्मकर्मात्मेति चेत्सत्यं नात्र कर्मात्मेत्येनं न कर्मासक्तमतिरित्यर्थः किंतु गृहस्थाश्रमिणां क

गृहाण त्वं महाभाग योग्योऽसि मतिमत्तरः ॥ पुण्यं भागवतं नाम पुराणं पुरुषर्षभ ॥ ३५ ॥ अष्टादशसहस्राणां
श्लोकानां कुरुसंग्रहं ॥ अज्ञाननाशनं दिव्यं ज्ञानभास्करबोधकं ॥ ३६ ॥ सुखदं शांतिदं धन्यं दीर्घायुष्यकरं
शिवं ॥ शृण्वतां पठतां चेदं पुत्रपौत्रविवर्धनं ॥ ३७ ॥ शिष्योऽयं मधर्मात्मा लोमहर्षणसंभवः ॥ पठिष्यति त्व
यासां पुराणीं संहितां शुभां ॥ ३८ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तं तेन पुत्राय मह्यं च कथितं किल ॥ मया गृहीतं तत्सर्वं
पुराणं चातिविस्तरं ॥ ३९ ॥ शुको धीत्य पुराणं तु स्थिते व्यासाश्रमे शुभे ॥ नलेभेशर्मकर्मात्मा ब्रह्मात्मज इ
वापरः ॥ ४० ॥ एकांतसेवी विकलः स शून्य इव लक्ष्यते ॥ नात्यंतभोजनासक्तो नोपवासरतस्तथा ॥ ४१ ॥
चिंताविष्टं शुकं दृष्ट्वा व्यासः प्राह सुतं प्रति ॥ किंपुत्र चिंत्यते नित्यं कस्माद्यग्रोऽसि मानद ॥ ४२ ॥ आरुसे ध्यानप
रो नित्यमृणग्रस्त इवाधनः ॥ काचिंतावर्तते पुत्रमयिताते तु तिष्ठति ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥

मिणां संसर्गाद्यज्ञोपवीतशिखासूत्रसंबन्धाच्च कर्मण्यासत्त्यभावेऽपि संन्यासाश्रमं विना कर्मव्यक्तं न शक्यत इति कर्मात्मेत्युक्तं तथाचायमर्थः श्रीमद्दे
वीभागवतप्रतिपाद्योर्थः संन्यासाश्रमं विना चित्तविक्षेपादिनानुभविनुं शक्यते ततश्च कथं मम संन्यासाश्रमपुरःसरं तदनुभवस्यादिति चिंतयानले
भेशर्मकर्मात्मेत्युक्तमिति न काश्चिद्विषयं धोषीति ॥ ४० ॥ तदेवाह एकांतसेवीति विकलः स शून्य इवेति संन्यासातिरिक्ताश्रमे सुखले
शाभावाद्युक्तमेव विकलत्वं ॥ ४१ ॥ चिंत्यत इति प्रयोगः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥

शास्त्रोक्तं भागवतोक्तं विज्ञाने तद्भागवतोक्तार्थानुभवे ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ जीवन्मुक्तो विदेहश्चेति ॥ यदि
जीवन्मुक्तोऽस्ति तर्हि कामक्रोधाद्यभावात् कथं राज्यं शास्त्रिन्यदि न तस्त्वाद्वाङ्मयं शास्त्रे तर्हि जीवन्मुक्तः कथं तमः प्रकाशवद्विस्त्वस्वभावत्वादुभयोर्व्य

मुखं भुङ्क्ष्वयथा कामं मुञ्च शोकं मनो गतं ॥ ज्ञानं चिंतय शास्त्रोक्तं विज्ञाने च मतिं कुरु ॥ ४४ ॥ न चेन्मनसि तेशांति
वचसामनसु व्रता ॥ गच्छ त्वं मिथिलां पुत्रपालितां जनकेन ह ॥ ४५ ॥ स ते मे हं महाभाग नाशयिष्यति भूपतिः ॥
जनको नाम धर्मात्मा विदेहः सत्यसागरः ॥ ४६ ॥ तं गत्वानृपतिं पुत्रसंदेहं स्वं निवर्तय ॥ वर्णाश्रमाणां धर्मा
स्त्वं पृच्छ पुत्रयथा तथं ॥ ४७ ॥ जीवन्मुक्तः सराजर्षिर्ब्रह्मज्ञानमतिः शुचिः ॥ तथ्यवक्तातिशान्तश्च योगी योग
प्रियः सदा ॥ ४८ ॥ सूत उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य व्यासस्यामित तेजसः ॥ प्रत्युवाच महातेजाः शुकश्चार
णिसंभवः ॥ ४९ ॥ दंभोऽयं किल धर्मात्मन आतिचित्ते ममाधुना ॥ जीवन्मुक्तो विदेहश्च राज्यशास्त्रे मुदान्वितः
॥ ५० ॥ वंध्यापुत्र इवाभाति राजा सौजनकः पितः ॥ कुर्वन् राज्यं विदेहः किं संदेहोऽयं ममाद्भुतः ॥ ५१ ॥ द्रष्टुमिच्छा
म्यहं भूपं विदेहं नृपसत्तमं ॥ कथं तिष्ठति संसारे पद्मपत्रमिवांभसि ॥ ५२ ॥ संदेहोऽयं महं स्तात विदेहं परिवर्तते
॥ मोक्षः किं वदतां श्रेष्ठसौगतानामिवापरः ॥ ५३ ॥ कथं भुक्तमभुक्तं स्य दकृतं च कृतं कथं ॥ व्यवहारः कथं त्या
ज्यं इंद्रियाणां महामते ॥ ५४ ॥ मातापुत्रस्तथा भार्याभगिनीकुलटा तथा ॥ भेदाभेदः कथं न स्याद्यद्येदं मुक्त
ता कथं ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥

वहारयोरित्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अस्मिन्पक्षे देहयान एव मोक्षः सौगतानामस्ति तद्द्वयं मोक्षः संपन्नः यावज्जीवं राज्यं कृत्वा आनुभ
वाभावोपमोक्षः सित्यनीत्याह मोक्षः किमिति ॥ ५३ ॥ ननु ज्ञानिनां भुक्तमप्यभुक्तं कृतमप्यकृतमस्तीति न दोष इति चेत्तत्राह कथं भुक्तमिति
॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥

भुंक्तेभोगानन्यथाकथंभोगःस्यादितिभावः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतातिलकेप्रथमस्कंधेषोड
शोऽध्यायः ॥ १६ ॥ पट्षष्टिश्लोकवैरस्तुजनकस्यपरीक्षणं॥मिथिलायांगतःकर्तुंशुकइत्येतदीयंते॥१॥इत्युक्तेति ॥ १ ॥ २ ॥ वर्ततइति न

कटुक्षारंतथातीक्ष्णंकषायंमिष्टमेवच ॥ रसनायदिजानातिभुंक्तेभोगाननुत्तमान् ॥ ५६ ॥ शीतेऽसु-
खादिपरिज्ञानंयदाभवेत् ॥ मुक्तताकीदृशीतातसंदेहोयंममाद्भुतः ॥ ५७ ॥ शत्रुमित्रपरिज्ञानैरंप्रीतिवरंस-
दा ॥ व्यवहारेपरेतिष्ठनूकथंनकुरुतेनृपः ॥ ५८ ॥ चोरंवातापसंवापिसमानंमन्यतेकथं ॥ असमायदिबुद्धिः
स्यान्मुक्ततातर्हिकीदृशी ॥ ५९ ॥ दृष्टपूर्वोनमेकश्चिज्जीवन्मुक्तश्चभूपतिः ॥ शंकेयंमहतीतातगृहेमुक्तःकथंनृ-
पः ॥ ६० ॥ दिदृक्षामन्हीजाताश्रुत्वातंभूपतिंतथा ॥ संदेहविनिवृत्त्यर्थंगच्छामिमिथिलांप्रति ॥ ६१ ॥ इति
श्रीदेवीभागवतेतमहापुराणप्रथमस्कंधेषोडिशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ सूतउवाच ॥ इत्युक्त्वापितरंपुत्रःपादयोःपति-
तःशुक्रः ॥ बद्धांजलिरुवाचेदंगंतुकामोमहामना ॥ १ ॥ आपृच्छयेत्वांमहाभागग्राह्यंतेवचनंमया ॥ विदेहान्द्र-
ष्टुमिच्छामिपालितान्जनकेनतु ॥ २ ॥ विनादंक्थंराज्यंकरोतिजनकःकिल ॥ धर्मेनवर्ततेलोकोदंडश्चेन्नभवे-
द्यदि ॥ ३ ॥ धर्मस्यकारणंदंडोमन्वादिप्रहितःस्त्र ॥ सकथंवर्ततेतातसंशयोयंमहान्मम ॥ ४ ॥ मममाता
त्वियंवंध्यातद्वद्वातिविचेष्टितां॥पृच्छामित्वांमहाभागगच्छामिचपरंतपा॥५॥ सूतउवाच॥ तंदृष्ट्वांगंतुकामंचशुकं
सत्यवतीसुतः ॥ आलिंग्योवाचपुत्रंतंज्ञानिनंनिस्पृहं ॥ ६ ॥ व्यासउवाच ॥ स्वस्त्यस्तुशुकदीर्घायुर्भ-
वपुत्रमहामते ॥ सत्यांवाचंप्रदत्वामेगच्छतातययामुजं ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥

तैतेत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ मममातेति यदिमातावंध्यातदावक्तुरभावाद्धिंवाक्यमेव न स्यात्तद्वदंडोयदिनस्यात्तर्हिधर्म एव न स्याद्यदिपुनर्दंडोस्ति त-
दाशमाद्यभावात् ज्ञानमेव न स्यादितिभावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ सत्यांवाचं नरागमिष्यामीत्येवंरूपां ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ योगिवानप्रस्थानितिसमस्तं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ मध्येमिथिलामध्ये ॥ १६ ॥ क्षत्ताद्वा

आगंतव्यं पुनर्गत्वाममाश्रममनुत्तमं ॥ न कुत्रापि च गंतव्यं त्वया पुत्रकथंचन ॥ ८ ॥ सुखं जीवामि पुत्राहं दृष्ट्वा ते
सुखपंकजं ॥ अपनश्यदुःखमाप्नोमि प्राणस्त्वमसि मे सुत ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा त्वं जनकं पुत्रसंदेहं विनिवर्त्य च ॥ अत्राग
त्यसुखं तिष्ठ वेदाध्ययनतत्परः ॥ १० ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तः सोऽभिवाचार्यं कृत्वा चैव प्रदक्षिणां ॥ चलितस्तर
सार्ता विधनुर्मुक्तः शरीयथा ॥ ११ ॥ संपश्यन् विविधान् देशान् लोकांश्च वित्तधर्मिणः ॥ वनानि पादपांश्चैव क्षेत्राणि
फलितानि च ॥ १२ ॥ तापसांस्तप्यमानांश्च याजकान् दीक्ष्यान् वितान् ॥ योगाभ्यासरतान् योगिवानप्रस्था
न्वनौकसः ॥ १३ ॥ गैवान् पाशुपतांश्चैव सौरांश्छाक्तांश्चैव ण्वान् ॥ वीक्ष्य नानाविधान् धर्मान् जगामातिस्मय
न्मुनिः ॥ १४ ॥ वर्षद्वयेन मे रुच्यं समुल्लंघ्य महामतिः ॥ हिमाचलं च वर्षेण जगाम मिथिलां प्रति ॥ १५ ॥ प्रवि
ष्टो मिथिलामध्ये पश्यन् सर्वं द्विमुत्तमां ॥ प्रजाश्च सुखिताः सर्वाः सदाचाराः सुसंस्थिताः ॥ १६ ॥ क्षत्रानि वा
रितस्तत्र कस्त्वमत्र समागतः ॥ किं ते कार्ये वदस्वेति पृष्ठस्तेन न चाब्रवीत् ॥ १७ ॥ निसृत्य नगरद्वारात् स्थित
स्थाणुरिवाचलः ॥ विस्मितो तिह संस्तस्थौ वचो नो वाच किंचन ॥ १८ ॥ प्रतीहार उवाच ॥ ब्रूहि मूकोऽसि किं
ब्रह्मन् किमर्थं त्वमिहागतः ॥ चलनं च विना कार्यं न भवेदिति मे मतिः ॥ १९ ॥ राजा ज्ञया प्रवेष्टव्यं नगरेऽस्मिन् स
दा द्विज ॥ अज्ञातकुलशीलस्य प्रवेशो नात्र सर्वथा ॥ २० ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

रपालः ॥ १७ ॥ निसृत्येति मौनमास्थाय द्वारदेशं मुक्त्वा द्वारस्याग्रे तस्थौ इत्यर्थः ॥ १८ ॥ चलनं चेति आगमनमित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥

ततोयथेष्टंगच्छेत्यर्थः ॥ २१ ॥ यदर्थमिति मन्मतेत्वयंज्ञानीनास्थितः किंतुपित्रायंज्ञानीनिश्चितस्तत्राश्रयममजातमितिद्रष्टुमागतः सज्ञानप्र
काशस्तस्यानुभूतोमयायन्मादृशानांप्रवेशाभावइतिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ मोहसागरेइति अतोमयादुःखमाप्तंनतत्रा

तेजस्वीभासिनूनंत्वंब्राह्मणोवेदवित्तमः ॥ कुलंकार्यंचमेवूहियथेष्टंगच्छमानद ॥ २१ ॥ शुकउवाच ॥ यदर्थमा
गतोस्म्यत्रतत्प्राप्तंवचनात्तव ॥ विदेहनगरंद्रष्टुंप्रवेशोयत्रदुर्लभः ॥ २२ ॥ मोहोयंममदुर्बुद्धेःसमुल्लंघ्यगिरिद्व
यं ॥ राजानंद्रष्टुकामोहंपर्यटन्समुपागतः ॥ २३ ॥ वंचितोहंस्वयंपित्रादूषणंकस्यदीयते ॥ भ्रामितोहंमहा
भागकर्मणावामर्हीतले ॥ २४ ॥ धनाशापुरुषस्येहपरिभ्रमणकारणं ॥ सामेनास्तितथाप्यत्रसंप्राप्तोस्मि
भ्रमाकिल ॥ २५ ॥ निराशस्यसुखंनित्यंयदिमोहेनमज्जति ॥ निराशोहंमहाभागमग्नोस्मिन्मोहसागरे
॥ २६ ॥ क्रमेरुर्मिथिलाक्रेयंपद्मांचसमुपागतः ॥ परिभ्रमफलंकिमेवंचितोविधिनाकिल ॥ २७ ॥ प्रारब्धंकिल
भोक्तव्यंशुभंवाप्यथवाशुभं ॥ उद्यमस्तद्वशेनित्यंकारयत्येवसर्वथा ॥ २८ ॥ नतीर्थेनचवेदोत्रयदर्थमिहमे
श्रमः ॥ अप्रवेशःपुरेजातोविदेहोनामभूपतिः ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वाविररामाशुमौनीभूतइवस्थितः ॥ ज्ञातोहिप्र
तीहारेणज्ञानीकश्चिद्विजोत्तमः ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥

न्यापराधइत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ नन्वेवंक्लेशंभुक्त्वाभिरयंकः किमर्थमागतस्त्वमितिचेत्तत्राह प्रारब्धमितिअवश्यंप्रारब्धंकर्मभोक्तव्यंउद्य
मउद्योगस्तुनद्वशेनित्यंवर्ततेतमितिशेषोत्रकर्तव्यः तमुद्योगंतत्प्रारब्धंसर्वथाकारयत्येवव्यापारं उद्योगोयत्नोव्यापारं करोतितेनोद्योगेनप्रारब्धं
कर्मकारयतिनतत्रमदधीनताकाचिदस्तीतिभावः ॥ हृत्कोरन्यतरस्यामितिद्विकर्मत्वं ॥ २८ ॥ विदेहोनामभूपतिरित्यत्रेतिशेषः ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ प्रतीहारस्त्वयं ज्ञानी वा ज्ञानी दैतेनुभुत्सया अप्रकृतमेव पृच्छति किं सुखमिति शुभमिच्छता कार्यं
कर्तव्यं किं ॥ ३६ ॥ यत्तद्वैविध्यमिति यतो द्विविधो जनस्ततो द्वैविध्यं सर्वत्र वर्तते द्वैविध्यमेवाह रागी चैव विरागी चेति किं जात्यानयोर्भेदो नेत्याह
तयोश्चित्तमिति चित्तद्वैविध्यादेव रागिविरागिद्वैविध्यं न स्वतद्भावेति भावः ॥ ३७ ॥ तत्र विरागिणो तर्भेदमाह किं मीत्रिविध इति ज्ञातः लोके रेत

सामपूर्वमुवाचा सौतं क्षत्ता संस्थितं मुनिं ॥ गच्छ भो यत्र ते कार्यं यथेष्टं द्विजसत्तम ॥ ३१ ॥ अपराधो मम ब्रह्म न्य
न्निवारितवानहं ॥ तत्क्षंतव्यं महाभाग विमुक्तानां क्षमावलं ॥ ३२ ॥ शुक उवाच ॥ किं ते त्रदूषणं क्षतः परतंत्रो
सि सर्वदा ॥ प्रभुकार्यं प्रकर्तव्यं सेवकेन यथोचितं ॥ ३३ ॥ न भूषणं चात्र यदहं रक्षितस्त्वया ॥ चोरशत्रुपरि
ज्ञानं कर्तव्यं सर्वथा बुधैः ॥ ३४ ॥ ममैव सर्वथा दोषो यदहं समुपागतः ॥ गमनं परगेहे यल्लघुतायाश्च कारणं ॥ ३५
॥ प्रतीहार उवाच ॥ किं सुखं द्विज किं दुःखं किं कार्यं शुभमिच्छता ॥ कः शत्रुर्हितकर्ता को ब्रूहि सर्वं ममाद्य वै ॥ ३६ ॥
॥ शुक उवाच ॥ द्वैविध्यं सर्वलोकेषु सर्वत्र द्विविधो जनः ॥ रागी चैव विरागी च तयोश्चित्तं द्विधा पुनः ॥ ३७ ॥ विरा
गी त्रिविधः कामं ज्ञातो ज्ञातश्च मध्यमः ॥ रागी च द्विविधः प्रोक्तो मूर्खश्च तुरस्तथा ॥ ३८ ॥ चातुर्यं द्विविधं प्रोक्तं शा
स्त्रजं मतिजं तथा ॥ मतिस्तु द्विविधा लोके युक्ता युक्तेति सर्वथा ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥

स्य वैराग्यं स्पष्टमेव ज्ञायत इति तीव्रवैराग्यवान् ज्ञात इत्युच्यते आज्ञातश्च मंदवैराग्यवान् लोके रज्ञातवैराग्यतवत् मध्यमस्तु लोके किंचिज्ज्ञातवैराग्य
वान् रागिणोऽप्यंतरभेदमाह रागीत्विति ॥ ३८ ॥ मतिजं शास्त्राविरुद्धमयुक्तमतिरहितमप्यातर्कितविषयं एकं शास्त्रविषयकं चातुर्यं द्वितीयं
शिष्टलौकिकव्यवहारविषयकं तृतीयं तच्चाशिष्टव्यवहारविषयकमिति फलितोर्थः ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ धनंप्राप्येति एवेनाकिं सुखं किंदुःखमित्यस्योत्तरमुक्तं भवति ॥ ४२ ॥ किं कार्यमित्यस्योत्तरमाह कार्यतस्येति येन सुखं भवति स उपायः कर्तव्यः कः शत्रुरित्यस्योत्तरमाह तस्यारातिरिति ॥ ४३ ॥ ननु सुखदुःखकार्यशत्रुमित्राणि मूर्खचतुरयोः समानितदा मूर्खचतुरयोः को भेदस्तत्राह चतुरोनैवमुद्येतेति शास्त्रावलोकनज्ञानयुक्तायुक्तमर्त्योः सत्त्वाच्चतस्य मोहो मूर्खस्य तु सोऽस्तीति तयोर्भेदः ॥ ४४ ॥

॥ प्रतीहार उवाच ॥ यदुक्तं भवता विद्वन्नार्थज्ञो हं द्विजोत्तम ॥ तत्सर्वं विस्तरेणाद्यथार्थवदसत्तम ॥ ४० ॥ शु क उवाच ॥ रागो यस्य आस्ति संसारे सरागी त्वुच्यते ध्रुवं ॥ दुःखं बहुविधं तस्य सुखं च विविधं पुनः ॥ ४१ ॥ धनं प्राप्य सुतान् दारान् मानं च विजयं तथा ॥ तदप्राप्य महद्दुःखं भवत्येव क्षणे क्षणे ॥ ४२ ॥ कार्यतस्य सुखोपायः कर्तव्यं सुखसाधनं ॥ तस्यारातिः स विज्ञेयः सुखविघ्नं करोति यः ॥ ४३ ॥ सुखोत्पादयिता मित्रं रागयुक्तस्य सर्वदा ॥ चतुरोनैव मुद्येते मूर्खः सर्वत्र मुद्यति ॥ ४४ ॥ विरक्तस्यात्मरक्तस्य सुखमेकांतसेवनं ॥ आत्मानुचिंतनं चैव वेदांतस्य च चिंतनं ॥ ४५ ॥ दुःखं तदेतत्सर्वं हि संसारकथनादिकं ॥ शत्रवो बहवस्तस्य विज्ञस्य शुभमिच्छतः ॥ ४६ ॥ कामः क्रोधः प्रमादश्च शत्रवो विविधाः स्मृताः ॥ बंधुः संतोष एवास्यानान्योऽस्ति भुवनत्रये ॥ ४७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य मत्वा तं ज्ञानिनं द्विजं ॥ क्षत्ता प्रवेशयामास कक्षां चाति मनोरमां ॥ ४८ ॥ नगरं बक्ष्यमाणः संस्रौ विभ्यजनसंकुलं ॥ नानाविपणद्रव्याढ्यं क्रयविक्रयकारकं ॥ ४९ ॥ ॥ ६५ ॥

इत्थं रागिद्वैविध्यं त्वसुखदुःखकार्यशत्रुमित्राण्युपपाद्यान्निविधविरागिणोऽपि सुखदुःखकार्यशत्रुमित्राण्युपपादयति विरक्तस्येति आत्मानुचिंतनं चैवेत्यादिः कार्यनिर्देशः ॥ ४५ ॥ दुःखं तदेतदिति दुःखनिर्देशः शत्रवो बहव इति शत्रुनिर्देशः ॥ ४६ ॥ बंधुः संतोष इति मित्रनिर्देशः एते न ज्ञानलाभाय हेयोपादेयमुक्तं भवति रागिणोऽप्यवहारस्य हेयत्वात् विरक्तव्यवहारस्योपादेयत्वादिति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ तत्स्थगनस्य क्रयविक्रयकारकत्वेऽपि नगरस्य तदभ्युत्थनस्य विक्रयकारकत्वमुक्तं यथा ग्रामः करोतीति ॥ ४९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

रागद्वेषयुतंकामलोभमोहाकुलंतथा ॥ विवदत्सुजनाकीर्णवसुपूर्णमहत्तरं ॥ ५० ॥ पश्यन्सत्रिविधांल्लोका
नप्रासरद्राजमंदिरं ॥ प्राप्तःपरमतेजस्वीद्वितीयइवभास्करः ॥ ५१ ॥ निवारितश्चतत्रैवप्रतीहारेणकाष्ठवत्
॥ तत्रैवचस्थितोद्वारिमोक्षमेवानुर्वितयन् ॥ ५२ ॥ छायायामातपेचैवसमदर्शोमहातपाः ॥ ध्यानंकृत्वातथै
कांतेस्थितःस्थाणुरिवाचलः ॥ ५३ ॥ तंमुहूर्तादिवागत्यराज्ञोमात्यःकृतांजलिः ॥ प्रावेशयत्ततःकक्षांद्विती
यांराजवेश्मनः ॥ ५४ ॥ तत्रदिव्यंमनोरम्यंपुष्पिसंदिव्यपादपं ॥ तद्वनंदर्शयित्वातुकृत्वाचातिथिसक्रियां ॥
५५ ॥ वारमुख्यास्त्रियस्तत्रराजसेवापरायणाः ॥ गीतवादित्रकुशलाःकामशास्त्रविशारदाः ॥ ५६ ॥ ताआदि
श्यचसेवार्थंशुकस्यमंत्रिसत्तमः ॥ निर्गतःसदनात्तस्माद्वासपुत्रःस्थितःसदा ॥ ५७ ॥ पूजितःपरयाभक्त्या
ताभिःस्त्रीभिर्यथाविधि ॥ देशकालोपपन्नेननानान्नेनातितोषितः ॥ ५८ ॥ ततोतःपुरवासिन्यस्तस्यांतःपुर
काननं ॥ रम्यंसंदर्शयामासुरंगनाःकाममोहिताः ॥ ५९ ॥ सयुषारूपवान्कांतोमृदुभाषीमनोरमः ॥ दृष्ट्वाता
मुमुहुःसर्वास्तंचकाममिवापरं ॥ ६० ॥ जितेंद्रियंमुनिंमत्वासर्वाःपर्यचरंस्तदा ॥ आरण्यस्तुशुद्धात्मा मातृ
भावमकल्पयत् ॥ ६१ ॥ आत्मारामोजितक्रोधो न हृष्यति न तप्यति ॥ पश्यंस्तासां विकारांश्च स्वस्थ एव स त
स्थिवान् ॥ ६२ ॥ तस्मै शय्यां सुरम्यां च ददुर्नार्यः सुसंस्कृतां ॥ पराङ्मास्तिरणोपेतां नानोपस्करसंवृतां ॥
६३ ॥ सकृत्वापादशौचंचकुशपाणिरतंद्रितः ॥ उपास्य पश्चिमां संध्यां ध्यानमेवान्वपद्यत ॥ ६४ ॥ याममेकं
स्थितो ध्याने सुष्वाप तदनंतरं ॥ सुप्त्वायामद्वयं तत्र चोदतिष्ठत्ततः शुकः ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ इति श्रीदेवीभामवतिलके प्रथमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ अधोऽधिकैकपद्या तु जनेकमहात्मना ॥ वैराग्याद्युपदेशश्च शुका

पाश्चात्यं यामिनीयामं ध्यानमेवान्वपद्यत ॥ स्नात्वा प्रातः क्रियाः कृत्वा पुनरास्ते सामाहितः ॥ ६६ ॥ इति श्रीदे
वीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ सूत उवाच ॥ श्रुत्वा तमागतं राजसंनिभिः सहि
तः शुचिः ॥ पुरः पुरोहितं कृत्वा गुरुपुत्रं समभ्ययात् ॥ १ ॥ कृत्वा हर्णानृपः सम्यग्दत्त्वा सनमनुत्तमं ॥ पप्रच्छ कु
शलं गांच विनिवेद्य पयस्विनीं ॥ २ ॥ सवतानृपपूजां वै प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥ पप्रच्छ कुशलं राज्ञेस्वं निवेद्य निरा
मयं ॥ ३ ॥ कृत्वा कुशलसंप्रश्नमुपविठं सुखासने ॥ शुक्लं व्यासमुतं शांतं पर्यपृच्छ तपार्थिवः ॥ ४ ॥ किं निमित्तं म
हाभाग निस्पृहस्य च मां प्रति ॥ जातं ह्यागमनं ब्रूहि कार्यं तन्मुनिसत्तम ॥ ५ ॥ शुक उवाच ॥ व्यासेनोक्तो
महाराज कुरुदारपरिग्रहं ॥ सर्वे पामाश्रमाणां च ग्रहस्थाश्रम उत्तमः ॥ ६ ॥ मयानां गीकृतं वाक्यं मत्वा बंधंगुरो
रपि ॥ न बंधोस्तीति तेनोक्तो नाहं तत्कृतवान् पुनः ॥ ७ ॥ इति संदिग्धमनसं मत्वा मां मुनिसत्तमः ॥ उवाच वचनं
तथ्यं मिथिलांगच्छ मा शुचः ॥ ८ ॥ याज्योऽस्ति जनकस्तत्र जीवन्मुक्तो नराधिपः ॥ विदेहो लोकविदितः पातिरा
ज्यमकंटकं ॥ ९ ॥ कुर्वन् राज्यं तथाराजामायापारौर्न बध्यते ॥ त्वं विभेपिकथं पुत्रवनवृत्तिः परंतप ॥ १० ॥ पश्य
तं नृपशार्दूलं त्यज मोहं मनोगतं ॥ कुरुद्वारान् महाभाग पृच्छ वाभूपतिं च तं ॥ ११ ॥ संदेहं ते मनोजातं कथयिष्य
ति पार्थिवः ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य मामेहितरसासुत ॥ १२ ॥ संप्राप्तोऽहं महाराज त्वत्पुरे च तदाज्ञया ॥ मोक्षकामो
स्मिराजेंद्र ब्रूहि कृत्यं ममानघ ॥ १३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

यकृत उच्यते ॥ १ ॥ पुरोयदेशे पुरोहितं कृत्वा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ गुरोः पितुरपि मयानां गीकृतमित्यन्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥
॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ गच्छेत्यस्योत्तरश्लोकस्थसंदेहपदेनान्वयः तस्य जनकस्य वचः श्रुत्वामामेहितरसावेगेनेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ ६४ ॥

तपसा नोत न्यायः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

तपस्तीर्थव्रतेज्याश्च स्वाध्यायस्तीर्थसेवनं ॥ ज्ञानं वा वदराजेंद्रमोक्षं प्रतिचकारणं ॥ १४ ॥ जनक उवाच ॥
शृणु विप्रेण कर्तव्यं मोक्षमार्गाश्रितेन यत् ॥ उपनीतो वसेदादौ वेदाभ्यासाय वैगुरौ ॥ १५ ॥ अधीत्य वेदवेदांतान्
दत्वा च गुरुदक्षिणां ॥ समावृतस्तु गार्हस्थ्ये सदारो निवसेन्मुनिः ॥ १६ ॥ न्यायवृत्तिस्तु संतोषी निराशी गतक
ल्मपः ॥ अग्निहोत्रादिकर्माणि कुर्वाणः सत्यवाक् शुचिः ॥ १७ ॥ पुत्रं पौत्रं समासाद्य वानप्रस्थाश्रमे वसेत् ॥
तपसा पट्टिपूजित्वा भार्यापुत्रे निवेश्य च ॥ १८ ॥ सर्वानग्नीन्यथान्यायमात्मन्यारोप्य धर्मवित् ॥ वसेत्तुर्या
श्रमेश्रांतः शुद्धे वैराग्यसंभवे ॥ १९ ॥ विरक्तस्याधिकारोऽस्ति संन्यासेनान्यथाक्वचित् ॥ वेदवाक्यमिदं तथ्यं
नान्यथेति मतिर्मम ॥ २० ॥ शुकाष्टचत्वारिंशद्वैसंस्कारवेदवाधिताः ॥ चत्वारिंशद्गृहस्थस्य प्रोक्तास्तत्र महा
त्माभिः ॥ २१ ॥ अष्टौ च मुक्तिकामस्य प्रोक्ताः शमदमादयः ॥ आश्रमादाश्रमंगच्छेदिति शिष्टानुशासनं ॥ २२ ॥
॥ श्रीशुक उवाच ॥ उत्पन्ने हृदिवैराग्ये ज्ञानविज्ञानसंभवे ॥ अवश्यमेव वस्तव्यमाश्रमे पुवनेषु वा ॥ २३ ॥

अश्रमेऽपि गृहस्थाश्रमादिष्वेव वस्तव्यमाहोस्ति द्वेनेषु वा वस्तव्यमित्यर्थः अयं भावः मम श्रीदेवीभागवतश्रवणेनानुभवस्तु ज्ञानस्ततस्तस्यैव परिशीलनार्थं
गृहस्थाश्रमे विक्षेपत्राहुल्याद्वैराग्यातिशयेन चित्तवनंगंतुमुत्सुकं भवति पितुस्तु मतंगृहस्थाश्रमे एव प्रथमनः परिशीलनं कृत्वा पश्चाद्वानप्रस्थाश्रमं कृ
त्वा पश्चात्संन्यासं कृत्वा वनंगंतव्यमितितन्निर्णयार्थं महमन्नागतोऽस्मि ततस्तन्निर्णयं वेदेति जनकस्तु क्रमेणाश्रमादाश्रमांतरंगच्छेन्न सहसेति व्या
सपक्षमेवानुभवोपपत्तिभ्यां स्थापयति ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

इन्द्रियाणीति बलिष्ठानीति अपक्वदशायां कोमलवैराग्येण यद्यपिन्द्रियजयोजातइतिप्रतिभतितथापिनतत्रविश्वासआस्थेयः कालांतरेतस्यैवपुरुषस्यवासनावशादन्यथाव्यवहारस्यदृश्यमानत्वादितिभावः ॥ २४ ॥ विकारेसमुपस्थितइति वासनावशादितिभावः आत्मजस्यचपुत्रस्यचेच्छाभितिशेदः ॥ २५ ॥ अनःआश्रमक्रमआस्थेयःपक्ववैराग्यपर्यन्तमित्याह दुर्जरामिति ॥ २६ ॥ तदतिक्रमेदोषमाह ऊर्ध्वसुतइति

॥ जनकउवाच ॥ इन्द्रियाणिबलिष्ठानिननियुक्तानिभानद ॥ अपक्वस्यप्रकुर्वेतिविकारांस्ताननेकशः ॥२४॥ भोजनेच्छांमुखेच्छां वशयेच्छामात्मजस्यच ॥ यतीभूत्वाकथंकुर्याद्विकारेसमुपस्थिते ॥ २५ ॥ दुर्जरंवासनाजालंनशांतिमुपयातिवै ॥ अतस्तच्छमनार्थायक्रमेणचपरित्यजेत् ॥ २६ ॥ ऊर्ध्वसुतःपतत्येवनशयानःपतत्यधः ॥ परिव्रज्यपरिभ्रष्टेनमार्गेलभतेपुनः ॥ २७ ॥ यथापिपीलिकामूलाच्छाखायामधिरोहति ॥शनैःशनैःफलंयातिसुखेनपदगामिनी ॥ २८ ॥ विहंगस्तस्मात्तयातिविघ्नशंका मुदस्यवै ॥ श्रान्तोभवतिविश्रम्यमुखंयातिपिपीलिका ॥ २९ ॥ मनस्तुप्रबलंकाममजेयमकृतात्मभिः ॥ अतःक्रमेणजेतव्यमाश्रमानुक्रमेणच ॥ ३० ॥ गृहस्थाश्रमसंस्थोपिशांतःसुमतिरात्मवान् ॥ नचहृष्येन्नचतपेल्लाभालाभेसमोभवेत् ॥३१॥ किहितंकर्मकुर्वाणस्त्यजन्चिंतान्वितंचयत् ॥ आत्मलाभेनसंतुष्टोमुच्यतेनात्रसंशयः॥३२॥ पश्याहंराज्यसंस्थोपिजीवन्मुक्तोयथानय ॥ विचरामियथाकामंनमोकिंचित्प्रजायते ॥ ३३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

ननुकदाचिदिन्द्रियप्रावल्यात्संन्यासस्यैवंरीत्याभ्रंशोपिपुनःप्रायश्चित्तादिनाशुद्धिर्भविष्यति यदितुभ्रंशोनस्यात्तार्हिकृतार्थतैवेतिचेत्तत्राह परिब्रज्येति प्रायश्चित्ताद्यभावादितिभावः ॥ २७ ॥ तस्मात्संन्यासेत्वरानविधेयेत्याह यथापिपीलिकेति ॥ २८ ॥ विहंगइति विघ्नशंका मुदस्यविहंगोयातिपरंतुश्रान्तोभवतित्वरयागमनात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ननुगृहस्थाश्रमेविशेषब्राह्मण्यमितिचेत्तत्राह गृहस्थाश्रमेति रागद्वेषौवियुज्यउदासीनोभवेदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ एवंविधःकोमुक्तइतिचेत्तत्राह पश्याहमिति ॥ ३३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥

भुंजानइति यथाहमुदासीनवदासीनोरागद्वेषादिरहितोभगवतीप्रात्यर्थसर्वाणिकर्माणिकुर्वन् जीवन्मुक्तः सन्देहातेमुक्तोविदेहमुक्तोभविष्यामि
 सथात्वमपिसदाचारकुर्वन्मुक्तोभवेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ जानमुपदिशति कथ्यतइति यत्खलुजडंजगत् अविद्यादिकं दृश्यं कथ्यते तेन दृश्येन पर
 मार्थतोऽदृश्यमात्मनत्वं कुतः केन हेतुना वक्ष्यते न केनापीत्यर्थः तत्सिद्धेरदृश्याधीनत्वात् नहि दीपमानुप्रभया प्रकाशिता वटादयो दीपमानुप्रतिबिम्बं
 तितत्र दृश्यादृश्यशब्दार्थमाह दृश्यानीति इदमुपलक्षणमविद्यादेः ॥ ३५ ॥ आत्मा तु अनुमानेन गम्यो ज्ञेयोऽतएवादृश्यान् प्रत्यक्षः सर्वसाक्षि
 त्वात् साक्षिप्रकाशरूप आत्मा इति फलितं किंच निर्विकारो गिरंजनश्च इदमुपलक्षणमसंगित्वादिधर्माणां ॥ ३६ ॥ ननु तर्हि बन्धः केन हेतुना

भुंजानो विविधान् भोगान् कुर्वन् कार्येण्यनेकशः ॥ अविष्यामि यथा हं त्वं तथा मुक्तो भवानघ ॥ ३४ ॥ कथ्यते खलु
 यदृश्यमदृश्यं वक्ष्यते कुतः ॥ दृश्यानि पञ्चभूतानि गुणास्तेषां तथा पुनः ॥ ३५ ॥ आत्मा गम्योऽनुमानेन प्रत्य
 क्षेन कदाचन ॥ सकथं वक्ष्यते ब्रह्मन्निर्विकारो निरंजनः ॥ ३६ ॥ मनस्तु सुखदुःखानां महतां कारणं द्विज ॥ जा
 ते तु निर्मलेऽस्मिन् सर्वं भवति निर्मलं ॥ ३७ ॥ अमन् सर्वं पुतीर्थे पुस्नात्वा स्नात्वा पुनः पुनः ॥ निर्मलं न मनो
 यावत्तावत् सर्वं निरर्थकं ॥ ३८ ॥ न देहो न च जीवात्मानेन्द्रियाणि परंतप ॥ मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः
 ॥ ३९ ॥ शुद्धो मुक्तः स देवात्मानवैवक्ष्येत कर्हिचित् ॥ बन्धमोक्षौ मनः संस्थौ तस्मिन् शांतिप्रशाम्यति ॥ ४० ॥

नुभूयतइति चेत्तत्राह मनस्त्विति अविद्याजन्यान्ः करणावच्छिन्नो जीवो मनो वृत्त्या स्वाविद्यया स्वकूटस्थमात्मानमज्ञात्वा बुद्ध्या यथासेन दुःखा
 दिनिष्ठधर्माच्छिन्नायेन कर्तृत्वभोक्तृत्ववत्त्वमुक्तत्वादीनात्मन्यतिदिशति तेन च सुखदुःखादीन् वृत्तिनिष्ठानां मात्मन्यारोपयति तस्मान्मन ए
 व कारणं सुखदुःखानां नान्यदिति भावः जातेत्विति कर्मोपासनादिभिर्भगवतीप्रात्यर्थमाचरितैः श्रवणमनननिदिध्यासनादिभिश्चात्मानुभवेनाविद्याना
 शेन मनसि निर्मलेऽविद्यारहिते जाते सर्वं निर्मलमेव भवति निःशंकमेव भवति ननु पूर्ववन्मोहावृत्तंततश्च न दुःखादिकमनुभवतीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ हे शु
 के देव हस्यं सर्वप्राणिभिरवश्यमाश्रयितव्यं इदमनाश्रित्य सर्वकृतमप्यकृतमेव भवतीत्याह अमन्निति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ ॥ ॥

द्वैतदर्शनात् द्वैतदर्शनं विहायैकात्मत्वे लब्धे कथं भेदः संभवेत् न कथमपीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ संसारे वर्तमाना अविद्यावस्थायां वर्तमाना भेदबुद्धिः जीवत्रयभेदबुद्धिः प्रवर्तते उत्पद्यत इत्यर्थः ॥ ४२ ॥ कस्मादुत्पद्यत इति चेत् तत्राह अविद्येयमिति अविद्याकारणमस्या इत्यर्थः तन्निवर्तकं तत्राशंकं विद्याचविद्यैव त्रयविपयिणीनिर्विकल्पकवृत्तिरेव नान्यत् अतो विचक्षणैस्त एव विद्याविद्येज्ञातव्येषु रूपार्थहेतुत्वात् ॥ ४३ ॥ नन्वविद्याना

शत्रुर्मित्रमुदासीनभेदाः सर्वे मनोगताः ॥ एकात्मत्वे कथं भेदः संभवेत् द्वैतदर्शनात् ॥ ४१ ॥ जीवो ब्रह्मसदैवाहं नात्र कार्याविचारणा ॥ भेदबुद्धिस्तु संसारे वर्तमाना प्रवर्तते ॥ ४२ ॥ अविद्येयं महाभाग विद्याचतन्निवर्तनं ॥ विद्याविद्येच विज्ञेये सर्वदेवविचक्षणैः ॥ ४३ ॥ विना तपं हि छायाया ज्ञायते च कथं सुखं ॥ अविद्यया विना तद्वत्कथं विद्यां च वेत्ति वै ॥ ४४ ॥ गुणागुणे पुवर्तते भूतानि च तथैव च ॥ इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु कोदोषस्तत्र चात्मनः ॥ ४५ ॥ मर्यादा सर्वरक्षार्थं कृतविदेषु सर्वशः ॥ अन्यथा धर्मनाशः स्यात्सौगतातामिवानघ ॥ ४६ ॥ धर्मनाशे विनष्टः स्याद्वर्णाचारोतिवर्तितः ॥ अतो वेदप्रदिष्टेन मार्गेण गच्छतां शुभं ॥ ४७ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ संदेहो वर्तते राजन्ननिवर्तति मे क्वचित् ॥ भवता कथितं यत्तच्छृण्वतो मे न राधिप ॥ ४८ ॥ वेदधर्मेषु हिंसा स्यादधर्मबहुला हिंसा ॥ कथं मुक्तिप्रदो धर्मे वेदोक्तो बत भूपते ॥ ४९ ॥ प्रत्यक्षेण त्वनाचारः सोमपानं न राधिप ॥ पशूनां हिंसनं तद्वद्भक्षणं चामिपस्य च ॥ ५० ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

शेषविद्यायाः सत्त्वाद्वैततदवस्थमेवेति कथं भवता द्वैतं प्रतिपाद्यते तत्राह विना तपमिति छायायाः सुखमा तपं विना कथं ज्ञायते तथा विद्यया विना कथं विद्यावेत्ति न कथमपीत्यर्थः अयं भावः अविद्याकार्यमेव विद्यातया च विद्यया अविद्यानाशे सति कत करजो न्यायेना विद्यासहिता स्वयमपि विद्या नश्यति ततश्च न द्वैतापत्तिरिति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ज्ञानमुपसंहरति गुणागुणेष्विति कोदोष इति असंगत्वादित्यर्थः यद्यप्येवं वर्तते तथापि महाद्विलोकसंग्रहार्थं वेदमर्यादावश्यं पालनीयेत्यभिप्रायेणाह मर्यादेति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ संदेहमेवाह वेदधर्मेष्विति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ॥ ॥

व्रतानीतिब्रह्मचारिपुंश्चल्योर्मैधुनादीनि ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ममेबुद्धिःप्रवर्तते स्वर्गाद्यनित्यफलकत्वाद्वेदोक्तकर्म
णइतिभावः ॥ ५५ ॥ किंचत्वयाजीवन्मुक्ततोक्तातत्रापिसंदेहोस्तीत्याह स्त्रीसंगेचेति ॥ ५६ ॥ साहिंसेति अहिंसेतिछेदः अहिंसन्सर्वं
भूतान्मन्यत्रतीर्थेभ्यइतिश्रुतेः ङणाधियोगतइति रागरूपोपाधिनाकृतातुहिंसैवभवति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अहिंसांचेति आर्द्रैधनोपाधिनावन्हेः

सौत्रामणौतथाप्रोक्तःप्रत्यक्षेणसुराग्रहः ॥ द्यूतक्रीडातथाप्रोक्ताव्रतानिविविधानिच ॥ ५१ ॥ श्रूयतेस्मपुरा
ह्यासीच्छशविंदुर्नृपोत्तमः ॥ यज्वाधर्मपरोनित्यंवदान्यःसत्यसागरः ॥ ५२ ॥ गोप्ताचधर्मसेतूनांशास्ताचोत्पथ
गामिनां ॥ यज्ञाश्चविहितास्तेनबहवोभूरिदक्षिणाः ॥ ५३ ॥ चर्मणांपर्वतोजातोविंध्याचलसमःपुनः ॥ मेघांबुध्न
वनाज्जातानदीचर्मण्वतीशुभा ॥ ५४ ॥ सोपिराजादिवंयातःकीर्तिरस्याचलाभुवि ॥ एवंधर्मेपुवेदेपुनमेबु
द्धिःप्रवर्तते ॥ ५५ ॥ स्त्रीसंगेनसदाभोगेसुखमाप्नोतिमानवः ॥ अलाभेदुःखमत्यंतंजीन्मुक्तःकथंभवेत् ॥
॥ ५६ ॥ जनकउवाच ॥ हिंसायज्ञेषुप्रत्यक्षात्साहिंसापरिकीर्तिता ॥ उपाधियोगतोहिंसानान्यथेतिविनि
र्णयः ॥ ५७ ॥ यथाचैधनसंयोगादग्नौधूमःप्रवर्तते ॥ तद्वियोगानथातस्मिन्निधूमत्वंविभातिवै ॥ ५८ ॥ अ
हिंसांचतथाविद्वेदोक्तांमुनिसत्तम ॥ रागिणांसापिहिंसैवनिस्पृहाणांसामता ॥ ५९ ॥ अरागेणचयत्कर्म
तथाहंकारवर्जितं ॥ अकृतंवेदविद्वांसःप्रवदंतिमनीषिणः ॥ ६० ॥ गृहस्थानांतुहिंसैवयायज्ञेद्विजसत्तम ॥
अरागेणचयत्कर्मतथाहंकारवर्जितं ॥ ६१ ॥ साहिंसैवमहाभागमुमुक्षूणांजितात्मनां ॥ ॥ इतिश्री
देवीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥

सधूमत्वंअन्यथानिधूमत्वंतथारागाद्युपाधिनापश्चालंभस्याहिंसात्वमन्यथाहिंसात्वाभवइति ॥ ५९ ॥ रागादिरहितकर्मणःईश्वरप्रसादरहितफ
लाभावात्कृतमपिकर्माकृतमेवभवति पुनःकुतस्तस्यहिंसादिदोषदुष्टत्वमित्याह अरागेणचेति ॥ ६० ॥ गृहस्थानांत्विति रागिणामित्यर्थः
॥ ६१ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतनिलकेप्रथमस्कंधेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥

दे.भा.प्र.

॥६६॥

अर्धाधिकाष्टपञ्चाशच्छ्लोकैर्जनकवाक्यतः ॥ शान्तस्य शुकदेवस्य विवाहादिकमुच्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्याये निस्पृहस्यारागिणो देवश्चर प्रीत्यर्थं क्रियमाणे
वैदिके कर्मणि हिंसानभवतीत्युक्तं तत्र निस्पृहत्वमेवाक्षिपति संदेहोयमिति नहि जलमध्ये विद्यमानो जलेना संबन्धो भवति एवं मायायां विद्यमानो मायागु
णैः कथमसंबन्धः स्यादिति भावः ॥ १ ॥ ननु वेदान्तशास्त्रश्रवणजन्यबोधेन विवेको जागरूक एवेति निस्पृहता स्यादिति चेत्तत्राह शास्त्रज्ञानंचेति
ज्ञानं संप्राप्य यावद्योगादिकं न साधितं तावन्मनो मोहं न त्यजते आत्मनेपदमार्पं शास्त्रजन्यबोधस्य परोक्षत्वादित्यभिमानः तथाच केवलशास्त्रज

॥ श्रीशुक उवाच ॥ संदेहोयं महाराज वर्तते हृदये मम ॥ मायामध्ये वर्तमानः सकथं निस्पृहो भवेत् ॥ १ ॥ शा
स्त्रज्ञानं च संप्राप्य नित्या नित्यविचारणं ॥ त्यजते न मनो मोहं सकथं मुच्यते नरः ॥ २ ॥ अंतर्गतं तमश्चेत्तुं शास्त्रा
द्वो धो हिनक्षमः ॥ यथाननश्यति तमः कृतया दीपवार्तया ॥ ३ ॥ अद्रोहः सर्वभूतेषु कर्तव्यः सर्वदा बुधैः ॥ सकथं
राजशार्दूलगृहस्थस्य भवेत्तथा ॥ ४ ॥ वित्तैषणान्ते शान्ता तथाराजसुखे पणा ॥ जयैषणा च संग्रामे जीवन्मु
क्तः कथं भवेः ॥ ५ ॥ चौरैषु चौरबुद्धिस्ते साधुबुद्धिस्तुतापसे ॥ स्वपरत्वं तवाप्यस्ति विदेहस्त्वं कथं नृप ॥ ६ ॥
कटुतीक्ष्णकषायाम्लरसान्वेत्सि शुभाशुभान् ॥ शुभे पुरमते चित्तं नाशुभेषु तथानृप ॥ ७ ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्ति
श्च तव राजन् भवंति हि ॥ अवस्थास्तु यथा कालं तुरीया तु कथं नृप ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥

न्यबोधेन न कथंचिन्निस्पृहता संभवति ततश्च संसारे विद्यमानो नरः कथं मुच्यते न कथमपीत्यर्थः तस्मात्संसारं विहाय योगादिनिष्ठो भवेदित्येषा सिद्धां
तइति तात्पर्यं ॥ २ ॥ अंतर्गतमिति अविद्यारूपमंतर्गतं मनो न शास्त्रजन्यपरोक्षज्ञानेन नश्यति किंतु योगजन्यज्ञानभास्करोदयेनैवेत्यर्थः ॥ ३ ॥
॥ ४ ॥ स्वयंचत्वं जीवन्मुक्तोऽस्मीति वदसितदापि न सांप्रतमित्याह वित्तैषणेति बोधवैरुद्धधर्माणां दर्शनाद्बोधाभाव एव निश्चीयत इत्यर्थः ॥ ५ ॥
॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

टी.अ.

१९

॥६६॥

मन्यसेत्वमुनमन्यसेइतिवदेत्यर्थः ॥ २ ॥ समदृक्केति मालासर्पादिभेदबुद्धेःसत्त्वान्कृत्वंसमदृक्नैवसमदृगसीत्यर्थः ॥ १० ॥ विमुक्तस्यत्वेतानिलक्षणानिदृश्यंतइत्याह विमुक्तस्त्विति ॥ ११ ॥ स्वाभिप्रायमाह नमेद्येति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ त्वंदांभिकोविमुक्तो

पदात्यश्वरथेभाश्रयसर्वेवैवशगामम ॥ स्वाम्यहंचैवसर्वेषांमन्यसेत्वनमन्यसे ॥ ९ ॥ मिष्टमत्तिसदाराजन्मुदितोविमनास्तथा ॥ मालायांचतथासर्पेसमदृक्कनृपोत्तम ॥ १० ॥ विमुक्तस्तुभवेद्राजनसमलोष्टाश्मकांचनः ॥ एकात्मबुद्धिःसर्वत्रहितकृत्सर्वजंतुषु ॥ ११ ॥ नमेद्यरमतेचित्तंगृहदारादिषुक्कचित् ॥ एकाकीनिस्पृहोत्यर्थचरेयमितिमेमतिः ॥ १२ ॥ निःसंगोनिर्ममःशांतःपत्रमूलफलाशनः ॥ मृगवद्विचरिष्यामिनिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रहः ॥ १३ ॥ किमेगृहेणवित्तेनभार्ययाचसुहृपया ॥ विरागमनसःकामंगुणातीतस्यपार्थिव ॥ १४ ॥ चिंत्यसेविविधाकारंनानारागसमकुलं ॥ दंभोयंकिलतेभातिविमुक्तोस्मीतिभापसे ॥ १५ ॥ कदाचिच्छत्रुजाचिंताधनजाचकदाचन ॥ कदाचित्सैन्यजाचिंतानिश्चितोसिकदानृप ॥ १६ ॥ वैखानसायेमुनयोमिताहाराजितव्रताः ॥ तेपिमुह्यंतिसंसारेजानंतोपिह्यसत्यतां ॥ १७ ॥ तववंशसमुत्थानांविदेहाइतिभूपते ॥ कुटिलंनामजानीहिनान्यथेतिकदाचन ॥ १८ ॥ विद्याधरोयथामूर्खोजन्मांधस्तुदिवाकरः ॥ लक्ष्मीधरोदरिद्रश्चनामतेषांनिरर्थकं ॥ १९ ॥ तववंशोद्भवायेयेश्रुताःपूर्वमयानृपाः ॥ विदेहाइतिविख्यातानामतःकर्मतो नते ॥ २० ॥ निमिनामाभवद्राजापूर्वतवकुलेनृप ॥ यज्ञार्थं सतुराजर्षिर्वसिष्ठंस्वगुरुंमुनिं ॥ २१ ॥ निमंत्रयामासतदातमुवाचनृपमुनिः ॥ निमंत्रितोस्मियज्ञार्थं देवेंद्रेणाधुनाकिल ॥ २२ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

भासीत्याह चिंत्यसेइति ॥ १५ ॥ १६ ॥ एतादृशमहांतोपिजगतोसत्यतांजानंतोपिमुह्यंतितदातवकाकथाजीवन्मुक्ततायाइत्याह वैखानसायइति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥

दे.भा.प्र.

॥६७॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ नहोर्वविधेऽाचरणेजीवन्मुक्ततासंभवति नचजीवन्मुक्ततायांसत्तामेतादृशाचरणसंभवस्तस्मात्ताम
तएवविदेहानत्वधंतइत्यर्थः ॥ २७ ॥ शुकवाक्यश्रुत्वाजनकउवाच सत्यमुक्तमिति त्वयायदुच्यतेतत्साधनंसत्यमेवास्मद्गुरोर्व्यासस्यममचे
ष्टमेवतन् विवादस्त्वयमेवत्वयोच्यते वनंगतेसतिविशेषाभावःसंभवतिअस्माभिरुच्यते गुणागुणेषुवर्ततइतिनिश्चयेनात्रैवंसतोर्गृहेष्वेवसाधनादि
कंकुर्वतोविशेषाभावोभवतीति तत्रवथापिशृणुहेविप्रेन्द्रशुकममतुपूजितोव्यासोगुरुर्यदाहतेदेवसत्यामेतिशेषः ॥ २८ ॥ कुतइतिचेत्त्वन्मतेदो

कृत्वातस्यमखं पूर्णकरिष्यामितवापिवै ॥ तावत्कुरुष्वराजेंद्रसंभारंतुशनैःशनैः ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वानिर्ययौसो
थमहेंद्रयजनेमुनिः ॥ निमिरन्यंगुरुंकृत्वाचकारमखमुत्तमं ॥ २४ ॥ तच्छ्रुत्वाकुपितोत्यर्थवसिष्ठो नृपतिंपुनः ॥
शशापचपतत्वद्यदेहस्तेगुरुलोपक ॥ २५ ॥ राजापितंशशापाथतवापिचपतत्वयं ॥ अन्योन्यशापात्पतितौतावे
वचमयाश्रुतं ॥ २६ ॥ विदेहेनचराजेंद्रकथंशतो गुरुःस्वयं ॥ विनोदइवमेचित्तेविभातिनृपसत्तम ॥ २७ ॥ जन
कउवाच ॥ सत्यमुक्तंत्वयानात्रमिथ्याकिंचिदिदंमतं ॥ तथापिशृणुविप्रेन्द्रगुरुर्ममसुपूजितः ॥ २८ ॥ पितुःसं
गंपरित्यज्यत्वंवनंगंतुमिच्छसि ॥ मृगैःसहसुसंबंधोभवितातेनसंशयः ॥ २९ ॥ महाभूतानिसर्वत्रनिःसंगःकभ
विप्यसि ॥ आहारार्थंसदार्चितानिश्चितःस्याःकदामुने ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥

षस्यसत्त्वादित्याह पितुःसंगमिति पितुःसंगत्रासेनवनंगतस्यमृगसंगःपंचमहाभूतसंगस्त्वपरिहार्यंएवेतिनिःसंगतावनंगतस्यापिदुर्लभाहारा
दिचिंताप्युभयत्राप्यपरिहार्यंएवेति तत्रापिचित्तसमाधानविवेकादिकमपेक्षितमेवेतिगृहस्थाश्रमस्यागेबीजाभावः किंचलोकसंग्रहार्थकर्मकुर्वतः
सकललोककल्याणकरत्वंगृहस्थाश्रमेवसंभवति अपरिपक्वकषायस्यपक्वताप्यास्मिन्नेवाश्रमेभवति ततोर्गृहस्थाश्रमेएवापरिपक्वकषायेनस्था
तव्यं अतएवास्मत्पूर्वजैरेतदभिप्रायेणैवजीवन्मुक्तत्वासिद्धौसत्यामपिव्यवहारःकृतइतिनत्वदुदावितानिदूषणानिमत्पूर्वजेषुसांतेयस्तुपारिपक्वकषा
यःसतुनैवविधेःकिंकरोनचसंसंदेहंकरोतिवतुसंदेहमग्नोस्यनःपित्रोक्तमेवकुरुतवापरिपक्वकषायत्वादितिसप्तश्लोकानांसंपिंडितोर्थः २९॥ ३०

टी.अ.

१९

॥६७॥

॥ ३१ ॥ विकल्पोपहतस्त्वमिति विवेकाभावात् अतएवात्रागतोसिअतो गृहस्थाश्रमे एव संन्यक्निश्चयं संपादानंतरं संन्यासं कुर्वित्यर्थः ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ चत्वार एव हीति कृष्णनामा एकः गौरप्रभो द्वितीयः भूरिस्तृ

दंडाजिनकृतार्वितायथा तव वनेपि च ॥ तथैव राज्याचितामेचितयानस्यवानवा ॥ ३१ ॥ विकल्पोपहतस्त्वं वैदूर
देशमुपागतः ॥ न मे विकल्पसंदेहो निर्विकल्पोऽस्मि सर्वथा ॥ ३२ ॥ सुखं स्वपिमिविप्राहं सुखं भुंजामि सर्वदा
न बद्धोऽस्मीति बुद्ध्याहं सर्वदैवसुखी मुने ॥ ३३ ॥ त्वंतु दुःखी सदैव सिबद्धोऽहमिति शंकया ॥ इति शंकां परित्य
ज्य सुखी भव समाहितः ॥ ३४ ॥ देहोऽयं मम बंधोऽयं न ममेति च मुक्तता ॥ तथा धनं गृहं राज्यं न ममेति च निश्चयः ॥
॥ ३५ ॥ सूत उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य शुकः प्रीतमना भवत् ॥ आपृच्छय तं जगामाशु व्यासस्य आश्रममुत्त
मं ॥ ३६ ॥ आगच्छं तं सुतं दृष्ट्वा व्यासोऽपि सुखमाप्तवान् ॥ आलिंग्याघ्राय मूर्धनं प्रच्छकुशलं पुनः ॥ ३७ ॥
स्थितस्तत्राश्रमे रम्येऽपि तुः पार्श्वे समाहितः ॥ वेदाध्ययनसंपन्नः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ ३८ ॥ जनकस्य दशान्व
ष्टाराज्यस्थस्य महात्मनः ॥ स निर्वृतिं परां प्राप्य पितुराश्रमसंस्थितः ॥ ३९ ॥ पितृणां सुभगा कन्या पीवरीना
मसुंदरी ॥ शुकश्चकार पत्नीतां योगमार्गस्थितोऽपि हि ॥ ४० ॥ स तस्यां जनयामास पुत्रांश्चत्वार एव हि ॥ कृ
ष्णं गौरप्रभं चैव भूरिदेवश्रुतं तथा ॥ ४१ ॥ कन्यां कीर्तिसमुत्पाद्य व्यासपुत्रः प्रतापवान् ॥ ददौ विभ्राजपुत्राय
त्वणुहाय महात्मने ॥ ४२ ॥ अणुहस्य सुतः श्रीमान् ब्रह्मदत्तः प्रतापवान् ॥ ब्रह्मज्ञः पृथिवीपालः शुककन्यासमु
द्भवः ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥

तीयः देवश्रुतश्चतुर्थः कूर्मपुराणे तु पंचपुत्रा उक्ताः शुकस्याप्यभवन् पुत्राः पंचात्यंततः पास्विनः भूरिश्रवाः प्रभुः शंभुः कृष्णो गौरश्च पंचमः कन्या
कीर्तिमती चैवेति ॥ ४१ ॥ कीर्तिनाम कन्यां विभ्राजराज्ञः पुत्रोऽणुहनामा ॥ ४२ ॥ ब्रह्मदत्तनामकः शुकदौहित्रः ॥ ४३ ॥ ॥ ५० ॥

दे.भा.प्र.

॥६८॥

॥ ४४ ॥ नारदेन मायाबीजस्य भुवनेश्वरीमंत्रस्योपदेशः कृतस्तेन प्रभावेण श्रीभुवनेश्वरीप्रसादात्तस्य ज्ञानमभवत् ॥ ४५ ॥ शुककथामाह कैलासेति ॥ ४६ ॥ ध्यानमास्थायेति गृहस्थाश्रमे एव कर्मोपासनायोगादिभिः पक्कपाये जाते सतीति शेषः सिद्धिर्चेति अणिमादिकां सिद्धिं प्राप्नुवत्यर्थः ॥ ४७ ॥ महातेजाः स देह एवेतो निर्गतः सूर्यवद्विराजा काशे गिरेः शृंगं द्विधा जातामिति महापुरुषद्वियोगेनेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ यथा वायुरिति कालेन कियता तत्र नारदस्योपदेशतः ॥ ज्ञानं परमकं प्राप्य योगमार्गमनुत्तमं ॥ ४४ ॥ पुत्रे राज्यं निधायाथ गतो बदरिकाश्रमं ॥ मायाबीजोपदेशेन तस्य ज्ञानं निरर्गलं ॥ ४५ ॥ नारदस्य प्रसादेन जातं सद्यो विमुक्तिदं ॥ कैलासगिरिखरे रम्ये त्यक्त्वा संगं पितुः शुकः ॥ ४६ ॥ ध्यानमास्थाय विपुलं स्थितः संगपराङ्मुखः ॥ उत्पातगिरेः शृंगां सिद्धिं च परमांगतः ॥ ४७ ॥ आकाशगोमहातेजा विरराज यथारविः ॥ गिरेः शृंगं द्विधा जातं शुकस्योत्पतनेतदा ॥ ४८ ॥ उत्पातावहवो जाताः शुकश्चाकाशगोभवत् ॥ अंतरिक्षे यथा वायुस्तूयमानः सुरर्षिभिः ॥ ४९ ॥ तेजसातिविराजन् वै द्वितीय इव भास्करः ॥ व्यासस्तु विरहाक्रान्तः क्रंदन् पुत्रेति यासकृत् ॥ ५० ॥ गिरेः शृंगे गतस्तत्र शुको यत्र स्थितो भवत् ॥ क्रंदमानं तदा दीनं व्यासं मत्वा श्रमाकुलं ॥ ५१ ॥ सर्वभूतगतः साक्षी प्रतिशब्दमदात्तदा ॥ तत्राद्यापि गिरेः शृंगे प्रतिशब्दः स्फुटो भवत् ॥ ५२ ॥ रुदंतं तं समालक्ष्य व्यासं शोकसमन्वितं ॥ पुत्रपुत्रेति भाषं न विरहेण परिक्षुतं ॥ ५३ ॥ शिवस्तत्र ममागत्य पाराशर्यमवोधयत् ॥ व्यासशोकं माकुरु त्वं पुत्रस्ते योगवित्तमः ॥ ५४ ॥ परमांगतिमापन्नो दुर्लभां चाकृतात्मभिः ॥ तस्य शोको न कर्तव्यस्त्वया शोऽकं विजानता ॥ ५५

तितूत्रात्मेत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सर्वभूतगत इति अनेन च वाक्येन शुक आकाशं प्रतिगतो व्याष्टिदेहं समग्रौ विलाप्य व्यापकरूपेण स्थित इत्यवगम्यते प्रतिशब्दमिति तव मम चात्मरूपेण भेद एवास्तिकिमिति मदर्थं शोकः क्रियत इत्येवं प्रतिशब्द इत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ परमांगतिं ब्रह्मरूपत्वं अशोकं ब्रह्मविजानता त्वया ब्रह्मरूपेण स्थितस्य शुकस्य स्वस्य च भेदाभावेन तन्नाशतद्वियोगशंकया वा शोको न कर्तव्य इत्याह तस्येति ॥ ५५ ॥

॥ ७॥

॥ ७॥

॥ ७॥

॥ ७॥

॥ ७॥

॥ ७॥

टी.अ.

२०

॥६८॥

॥ ५६ ॥ आसीत् पुत्रसमानो कृति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ श्रीदेवीभागवतश्रवणेन शुकस्यैतत्फलं जातं एतादृशोऽयं श्रीदेवीभागवतश्रवणश्रुतिमेव वांतरनात्पर्य ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके प्रथमस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ चतुःसप्ततिपदैस्तु शुकनिर्गमनोत्तरं ॥ व्यासश्च कारयत्कृत्यं तत्समासेन कथ्यते ॥ १ ॥ एतावत्पर्यंतं कथं शुकैः पुराणमधीतमिति प्रथमप्रश्नस्योत्तरं दत्तं मध्ये प्रसंगागताः कथाश्चोक्ता इदा

कीर्तिस्ते विपुला जाता तेन पुत्रेण चानघ ॥ व्यास उवाच ॥ न शोको याति देवेश किं करोमि जगत्पते ॥ ५६ ॥ अतृप्ते लोचने मेघपुत्रदर्शनलालसे ॥ महादेव उवाच ॥ छायां द्रक्ष्यसि पुत्रस्य पार्श्वस्थां सुमनोहरां ॥ ५७ ॥ तां वीक्ष्य मुनिशार्दूलशोकं जहि परंतप ॥ सूत उवाच ॥ तदा ददर्श व्यासस्तु छायां पुत्रस्य सुप्रभां ॥ ५८ ॥ दत्त्वा वरं हरस्तस्मै तत्रैवांतरधीयत ॥ अंतर्हिते महादेवे व्यासः स्वाश्रममभ्यगात् ॥ ५९ ॥ शुकस्य विरहेणापितप्तः परमदुःखितः ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ शुकस्तु परमांसिद्धिमाप्तवान् देवसत्तमः ॥ किंच कारततो व्यासस्तन्नो ब्रूहि सविस्तरं ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ शिष्या व्यासस्य येऽप्यासन्वेदाः सपरायणाः ॥ आज्ञामादाय ते सर्वे गताः पूर्वमहीतले ॥ २ ॥ असितो देव लश्चैव वैशंपायन एव च ॥ जैमिनिश्च सुमंतुश्च गताः सर्वे तपोधनाः ॥ ३ ॥ तानेतां वीक्ष्य पुत्रं च लोकांतरितमप्युत ॥ व्यासः शोकसमाक्रांतो गमनायाकरोन्मतिं ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥

नो श्रीदेवीभागवतप्रतिपादकाचार्यस्य व्यासस्य गुरोः कथां गुरुभक्ताः ऋषयः पृच्छन्ति शुकस्त्विति तन्नो ब्रूहीति यस्य देवपराभक्तिर्यथा देवतभागुरौ तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशं ते महात्मन इति श्रुतेरस्मभ्यं श्रीगुरोः कथां ब्रूहीत्यभिप्रायः ॥ १ ॥ शिष्या व्यासभ्येति पूर्वशिष्या आज्ञामादाय गतास्तज्जन्यंदुःखं जातमेवाचार्यस्य परंतु शुकदेवसुखेन तन्नष्टं शुकदेवाङ्गमेतत्तदुभयमप्येकवारमेव दुःखं प्रादुर्भूतमित्याह ॥ २ ॥ ३ ॥ व्यासः शोकसमाक्रांत इति एतादृशमहानुभावानामपि संसारजन्यक्लेशसंभवान्न संसारे आसक्तो भवेत् किंतु नस्माद्विरज्येते वेनितुरहस्यं ॥ ४ ॥

दे.भा.प्र.

॥६९॥

मुक्तामिति व्यासस्य पुलिने जन्मोत्तरं व्यासं गृहीत्वा गतेन पराशरेण मुक्तापि व्यासेन मुक्ता जातैवेत्यभिप्रायेणैव मुक्तिः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥
दाशराजोपि तिस्रसत्यवत्याः पिता ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सरस्वत्या इति तत्प्रार्थनोत्तरं तस्य यथायोग्यमुत्तरं दत्त्वा सरस्वती तीरे तपश्चर्यां

सस्मार मनसा व्यासस्तां निषादसुतां शुभां ॥ मातरं जन्महीतीति मुक्तां शोकसमन्वितां ॥ ५ ॥ स्मृत्वा सत्यव
तीं व्यासस्त्यक्ता तं पर्वतोत्तमं ॥ आजगाम महातेजा जन्मस्थानं स्वकं मुनिः ॥ ६ ॥ द्वीपं प्राप्याथ पप्रच्छ क्व गता
सावरानना ॥ निषादास्तं समाचर्युर्दत्ताराज्ञे तु कन्यका ॥ ७ ॥ दाशराजोपि संपूज्य व्यासं प्रीतिपुरःसरं ॥ स्वा
गतेनाभिसत्कृत्य प्रोवाच विहितां जलिः ॥ ८ ॥ दाशराज उवाच ॥ अद्य मे सफलं जन्म पावितं नः कुलं मुने ॥ दे
वानामपि दुर्दर्शं यज्जातं तव दर्शनं ॥ ९ ॥ यदर्थमागतोसि त्वं तद्ब्रूहि द्विजसत्तम ॥ अपि दाराधनं पुत्रास्त्वदायत्तमि
दं विभो ॥ १० ॥ सरस्वत्यास्तटे रम्ये चकाराश्रममंडलं ॥ व्यासस्तपःसमायुक्तस्तत्रैवास समाहितः ॥ ११ ॥ स
त्यवत्याः सुतौ जातौ शंतनोरमितद्युतेः ॥ मत्वा तौ भ्रातरौ व्यासः सुखमापवने स्थितः ॥ १२ ॥ चित्रांगदः प्रथम
जोरूपवान् शत्रुतापनः ॥ बभूव नृपतेः पुत्रः सर्वलक्षणसंयुतः ॥ १३ ॥ विचित्रवीर्यनामा सौ द्वितीयः समजायत
॥ सोऽपि सर्वगुणोपेतः शंतनोः सुखवर्धनः ॥ १४ ॥ गांगेयः प्रथमस्तस्य महावीरो बलाधिपः ॥ तथैव तौ सुतौ जा
तौ सत्यवत्या महाबलौ ॥ १५ ॥ शंतनुस्तान्सुतान् वीक्ष्य सर्वलक्षणसंयुतान् ॥ अमंस्ताजय्य मात्मानं देवादी
नां मङ्गलनाः ॥ १६ ॥ अथ कालेन कियता शंतनुः कालपर्ययात् ॥ तत्याज देहं धर्मात्मा देही जीर्णमिवांबरं ॥ १७ ॥

माश्रमं च ॥ ११ ॥ शंतनोः सकाशादित्यर्थः मत्वेति मम भ्रातरौ सुखिनौ स्त इति मत्वा ॥ १२ ॥ प्रथमश्चित्रांगदः ॥ १३ ॥
द्वितीयो विचित्रवीर्यः ॥ १४ ॥ तयोः पूर्वगंगा तोराज्ञः शंतनोः सकाशात्प्रथमतः पुत्रो गांगेयनामको जातः अनंतरं सत्यवत्यापुत्रद्वयं जातं

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥

टी.अ.

२०

॥६९॥

भीष्मइति तस्यङ्गेषुपुत्रत्वात्पितृकार्येधिकारः ॥१८॥ चित्रांगदमिति पितरिमृतेस्वस्यराज्याधिकारसत्त्वेपिपितरं प्रतिनाहंराज्यांवाहंवाक
रिष्यामित्वंसत्यवतीवृणुइतिसत्यवतीविवाहसमयेप्रतिज्ञातत्वाच्चित्रांगदंसत्यवतीङ्गेषुपुत्रमेवराज्येस्थापयामास तादृशसत्यरूपस्यदेवानां व्रतस्य

कालधर्मगतेराज्ञिभीष्मश्चक्रेविधानतः ॥ प्रेतकार्यां विधिदानानिविविधानिच ॥ १८ ॥ चित्रांगदंततो
राज्येस्थापयामासवीर्यवान् ॥ स्वयंनकृतवान्राज्यंतस्माद्देवव्रतोभवत् ॥ १९ ॥ चित्रांगदस्तुवीर्येणप्रम
त्तःपरदुःखदः ॥ बभूवबलवान्वीरःसत्यवत्यात्मजःशुचिः ॥ २० ॥ अथैकदामहाबाहुःसैन्येनमहतावृतः ॥
प्रचचारवनोद्देशान्पश्यन्वध्यान्मृगान्ब्रूहन् ॥ २१ ॥ चित्रांगदस्तुगंधर्वोदृष्टातंमार्गंनृपांउत्तारांतिकंभूमेर्वि
मानवरमास्थितः ॥ २२ ॥ तत्राभूच्चमहद्युद्धंतयोःसदृशवीर्ययोः ॥ कुरुक्षेत्रेमहास्थानेत्रीणिवर्षाणितापसाः
॥ २३ ॥ इंद्रलोकमवापाशुगंधर्वेणहतोरणे ॥ भीष्मःश्रुत्वाचकाराशुतस्यौर्ध्वदेहिकंतदा ॥ २४ ॥ गांगेयःकृत
शोकस्तुमंत्रिभिःपरिवारितः ॥ विचित्रवीर्यनामानंराज्येगंचचकारह ॥ २५ ॥ मंत्रिभिर्वीर्यवितापश्चाद्दुःखिभ्यश्च
महात्मभिः ॥ स्वपुत्रंराज्यगंदृष्टुं पुत्रशोकहतापिच ॥ २६ ॥ सत्यवत्यतिस्तुष्टाबभूववरवर्णिनी ॥ व्यासोपि
भ्रातरंश्रुत्वाराजानंमुदिनोभवत् ॥ २७ ॥ यौवनंपरमंत्राप्तःसत्यवत्याःसुतःशुभः ॥ चकारचिंतांभीष्मोपिवि
वाहार्थंकनीयसः ॥ २८ ॥ काशिराजसुनास्तिस्रःसर्वलक्षणमंयुताः ॥ तेनराज्ञाविवाहार्थस्थापिताश्चस्वयंद
रे ॥ २९ ॥ राजानोराजपुत्राश्चसमाहूताःसहस्रजः ॥ इच्छास्वयंवरार्थेपूज्यमानाःसमागताः ॥ ३० ॥ ॥ ॥

परिपालनाद्देवव्रतनामाभवत् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ विचित्रवीर्यनामानमितिद्वितीयंपुत्रं ॥ २५ ॥ २६ ॥
आनसंतुष्टोति चित्रांगदेहेतेभीष्मस्यराज्याधिकारसत्त्वेपिमृत्पुत्रायैवराज्यंदत्तमितिहेनोरित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तायदेतितास्तिस्त्रःकन्याः तिसृणांमध्येष्टेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

तत्रभीष्मोमहातेजास्ताजहारवलेनवै ॥ निर्मथ्यराजकंसर्वरथेनैकेनवीर्यवान् ॥ ३१ ॥ सजित्वापार्थिवान्स
र्वान्ताश्चादायमहारथः ॥ बाहुवीर्येणतेजस्वीह्याससादगजाव्हयं ॥ ३२ ॥ मातृवद्गणिनीवच्चपुत्रीवच्चितयन्कि
ल ॥ तिस्रःसमानयामासकन्यकावामलो वनाः ॥ ३३ ॥ सत्यवत्यैनिवेद्याशुद्विजानाहूयसत्वरः ॥ दवज्ञान्वेदवि
दुपःपर्यपृच्छच्छुभंदिनं ॥ ३४ ॥ कृत्वाविवाहसंभारंयदवैत्रातरंनिजं ॥ विवित्रवीर्यधर्मिष्ठंविवाहपतिताय
दा ॥ ३५ ॥ तदाज्येष्ठायुवावेदंकन्यकाजान्हवीसुतं ॥ लज्जमानासितापांगीतिसृणांचारुलोचना ॥ ३६ ॥
गंगापुत्रकुरुश्रेष्ठधर्मकुलदीपक ॥ मयास्वयंवरेशाल्वोवृत्तोस्तिमनसानृपः ॥ ३७ ॥ वृताहंतेनराज्ञावैचित्ते
प्रेमसमाकुले ॥ यथायोग्यंकुरुत्वाद्यकुलस्यास्यपरंतप ॥ ३८ ॥ तेनाहंवृतपूर्वास्मित्वंचधर्मभृतांवरः ॥ व
लवानसिगांगेययथेच्छसितथाकुरु ॥ ३९ ॥ सूतउवाच ॥ एवमुक्तस्तयातत्रकन्ययाकुरुनंदनः ॥ अपृच्छ
ब्राह्मणान्वृद्धान्मातरंसचिवांस्तथा ॥ ४० ॥ सर्वेषांमतमाज्ञायगांगेयोधर्मवित्तमः ॥ गच्छेत्तिकन्यकांप्रा
हयथारुधिवरानने ॥ ४१ ॥ विसर्जिताथसातेनगताशाल्वनिकेतनं ॥ उवाचतंवरारोहाराजानंमनसेप्सि
तं ॥ ४२ ॥ विनिर्मुक्तास्मिभीष्मेणत्वन्मनस्केतिधर्मतः ॥ आगतास्मिमहाराजगृहाणाद्यकरंमम ॥ ४३ ॥
धर्मपत्नीतवात्यंतंभवामिनृपसत्तम ॥ चिंतितोसिमयापूर्वं वयाहंनात्रसंशयः ॥ ४४ ॥ शाल्वउवाच ॥ गृ
हीतात्वंवरारोहेभीष्मेणपश्यतोमम ॥ रथेसंस्थापितातेननगृहीप्येकरंतव ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ मुक्तांत्वयेति प्रथमतो हस्तेन संस्पृश्य रथे स्थापितापश्चान्मुक्तामित्यर्थः ततस्त्वन्निमित्तममङ्गन्मव्यर्थं भवतीति त्वमांगृहा
णेत्यभिप्रायः ॥ ४८ ॥ अन्यचित्तामन्यासक्तमित्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ राज्ञो विचित्रवीर्यस्य ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

परोच्छिष्टां च कः कन्यांगृण्हातिमतिमात्ररः ॥ अतो हं न गृहीष्यामित्यक्तां भीष्मेण मातृवत् ॥ ४६ ॥ रुदंती विलपं
ती सा त्यक्ता तेन महात्मना ॥ पुनर्भीष्मं समागम्य रुदंती वेदमब्रवीत् ॥ ४७ ॥ शाल्वो मुक्तां त्वया वरिण गृण्हाति
गृहाण मां ॥ धर्मज्ञोऽसि महाभाग भरिष्याम्यन्यथा ह्यहं ॥ ४८ ॥ भीष्म उवाच ॥ अन्यचित्तां कथं त्वां वै गृण्हामि
वरणर्णिनि ॥ पितरं स्वं वरारोहे ब्रजशीघ्रं निराकुला ॥ ४९ ॥ तथोक्ता सा तु भीष्मेण जगाम वनमेव हि ॥ तपश्च का
रविजने तीर्थे परमपावने ॥ ५० ॥ द्वे भार्ये वातिरूपा ङ्घ्येतस्वराज्ञो बभूवतुः ॥ अंबालिका चांबिका च काशिराजसुते
शुभे ॥ ५१ ॥ राजा विविचित्रवीर्यो सौताभ्यां सह महाबलः ॥ रे मे नानाविहारैश्च गृहेषु पवने तथा ॥ ५२ ॥ वर्षाणि न
वराजेंद्रः कुर्वन् क्रीडां मनोरमां ॥ प्रापा सौमरणं भूयो गृहीतो राजयक्ष्मणा ॥ ५३ ॥ मृतेषु प्रेतिदुःखार्ता जाता स
त्यवतीतदा ॥ कारयामास पुत्रस्य प्रेतकार्याणि मंत्रिभिः ॥ ५४ ॥ भीष्ममाह तदैकां ते वचनं चातिदुःखिता ॥
राज्यं कुरु महाभाग पितुस्तेरांतनोः सुत ॥ ५५ ॥ आतुर्भार्या गृहाण त्वं वंशं वपरिरक्षय ॥ यथाननाशमायातिय
यातेर्वै राइत्युत ॥ ५६ ॥ भीष्म उवाच ॥ प्रतिज्ञामेश्रुता मातः पित्रर्थे यामयाकृता ॥ नाहं राज्यं करिष्यामि न चाहं
दारसंग्रहं ॥ ५७ ॥ सूत उवाच ॥ तदा विंतातुराजात कथं वंशो भवेदिति ॥ नालसाद्विसुखं मह्यं समुत्पन्ने ह
राजके ॥ ५८ ॥ गांगेयस्तामुवाचेदं मार्चितां कुरुभामिनि ॥ पुत्रं विचित्रवीर्यस्य क्षेत्रजं चोपपादय ॥ ५९ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ नालसात्वि सुखमिति अराजके समुत्पन्ने अलसात्सुखं नैवास्ति अलस्य नैव कर्तव्यमित्यर्थः ॥ ५८ ॥
क्षेत्रजमिति विचित्रवीर्यस्य क्षेत्रेन्यस्मात्पुरुषाब्जातामित्यर्थः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ७१ ॥

कुलीनं द्विजमाहूय बध्वा सहनियोजय ॥ नात्र दोषोऽस्ति वेदेऽपि कुलरक्षाविधौ किल ॥ ६० ॥ पौत्रं चैवं समुत्पाद्य
राज्यं देहि शुचिस्मिते ॥ अहं च पालयिष्यामि तस्य शासनमेव हि ॥ ६१ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कानीनं स्व
सुतं मुनिं ॥ जगाम मनसा व्यासं द्वैपायनमकल्मषं ॥ ६२ ॥ स्मृतमात्रस्ततो व्यास आजगाम स तापसः ॥
कृत्वा त्रणामं मात्रेथ संस्थितो दीप्तिमान्मुनिः ॥ ६३ ॥ भीष्मेण पूजितः कामं सत्यवत्या च मानितः ॥ तस्यैतत्र
महातेजा विधूमोऽग्निरिवापरः ॥ ६४ ॥ तमुवाच मुनिं मातापुत्रमुत्पादयाधुना ॥ क्षेत्रे विचित्रवीर्यस्य सुंदरं तव
वीर्यजं ॥ ६५ ॥ व्यासः श्रुत्वा वचो मातुरात्तवाक्यममन्यत ॥ ओमित्युक्त्वा स्थितस्तत्र ऋतुकालमर्चितयत्
॥ ६६ ॥ अंबिका च यदा स्नातानारीः ऋतुमतीतदा ॥ संगं प्राप्य मुनेः पुत्रमसूतां धं महाबलं ॥ ६७ ॥ जन्मां
धं वसुतं वीक्ष्य दुःखिता सत्यवत्याति ॥ द्वितीयां च वधूमाह पुत्रमुत्पादया शुभे ॥ ६८ ॥ ऋतुकालेऽथ संप्राप्ते व्या
सेन सह संगता ॥ तथा वां बालिकाराजौ गर्भे नारीदधारसा ॥ ६९ ॥ सोऽपि पांडुः सुतो जातो राज्ययोग्यो न सं
मतः ॥ पुत्रार्थे त्रेरयामास वर्षांते वपुर्नर्वधूं ॥ ७० ॥ आहूय च ततो व्यासं संप्रार्थ्य मुनिस्ततमं ॥ प्रेषयामास
रात्रौ साशयनागारमुत्तमं ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥

रतस्मादिदमन्यपुराणेष्वष्टं ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ पांडुः सुत इति व्यासतेजसाऽऽत्मणा दग्धास्यामिति हेतोः स्वशरीरं चंदनेनोपालि
प्यसंगं कृतवती तस्मादिदमन्यन्यत्र स्पष्टं ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

नगताचेति तत्तेजःसहनशक्त्यभावादितीभावः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ इत्यमनेन ग्रंथसंदर्भेणास्मिन्संसारे महतामप्येवंदशा जायते तस्मात्
त्संसाराद्विरज्यश्रमिगवत्पुपासनया तज्ज्ञानेन च संसारं निरस्य मुक्तो भवेदिति बोधितं ॥ श्रीमच्छैवकुलोत्पन्नोरंगनाथात्मजः सृधीः ॥ श्रीलक्ष्मी

नगताचवधूस्तत्र प्रेप्यासंप्रेषिता तया ॥ तस्यांच विदुरे जातो दास्यां धर्माशतः शुभः ॥ ७२ ॥ एवं व्यासेन ते
पुत्रा धृतराष्ट्रादयस्त्रयः ॥ उत्पादिता महावीरा वंशरक्षणहेतवे ॥ ७३ ॥ एतद्वः सर्वमाख्यातं तस्य वंशसमुद्भवं ॥
व्यासेन रक्षितो वंशो भ्रातृधर्मविदानयाः ॥ ७४ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे अष्टादशसाहस्र्यां सं
हितायां प्रथमस्कंधे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ प्रथमस्कंधः समाप्तः ॥ १ ॥ ॥ ७२ ॥

गर्मसंभूतो नीलकण्ठो भिधानः ॥ १ ॥ देवीभागवतस्यास्य व्याख्यानरहितस्य च ॥ तिलकाख्यां महाव्याख्यां सम्यक् कृतवान् चतुर्भा ॥
स्कंधस्तु प्रथमस्तस्याः समाप्ते भूच्छुभार्थदः ॥ २ ॥ इति श्रीमच्छैवकुलोत्पन्नोरंगनाथात्मजलक्ष्मीगर्भसंभवनालिकंठभट्टकृते देवीभागवतव्याख्या
ने तिलकाभिधाने प्रथमस्कंधे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीदेवनाभ्योनमः ॥ प्रथमस्कंधः समाप्तः ॥ १ ॥

॥ इति श्रीमद्देवीभागवतप्रथमस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्देवीभागवतद्वितीयस्कंधप्रारंभः ॥

श्रिगणेशायनमः॥ श्रीसरस्वत्यैनमः॥ श्रीगुरुभ्योनमः॥ जीवायदंशभूतायस्यावेदाभवंतिनिःश्वसितं॥ तामेतां चिद्रूपां मायाशक्तेः पराश्रयां वंदे ॥
 १॥ अथाष्टचत्वारिंशद्विः श्लोकैर्व्यासस्य धीमतः॥ जन्मोच्यते यत्र देव्या महिमा तीव्रभासते ॥ १॥ पूर्वाध्याये पराशरसुतस्य व्यासस्य माताशंतनोः
 पत्नीति विरुद्धं श्रुत्वा श्वर्यवंतो ऋषयः पृच्छन्ति आश्चर्यं करमेतत्तद्वति गर्भहेतुकमिति अस्यष्टकारणमित्यर्थः ॥ १॥ तमेव संदेहमाह माता व्यास
 स्येति ॥ २॥ सती स्वभवने स्थितेति पराशरपत्नीपतिव्रता कथं शंतनुराज्ञा विवाहितेति विरुद्धं भातीत्यर्थः ॥ ३॥ ४॥ ५॥ परमांशक्ति

ऋषय ऊचुः ॥ आश्चर्यं करमेतत्तेवचनं गर्भहेतुकं ॥ संदेहोऽत्र समुत्पन्नः सर्वेषां नस्तपस्विनां ॥ १॥ माता व्या
 सस्य मेधाविन्नाम्ना सत्यवतीति च ॥ विवाहिता पुराज्ञा ताराज्ञा शंतनुना यथा ॥ २॥ तस्याः पुत्रः कथं व्यासः
 सती स्वभवने स्थिता ॥ ईदृशी सा कथं राज्ञा पुनः शंतनुनावृता ॥ ३॥ तस्यां पुत्रावुभौ जातौ तत्त्वं कथय सुव्रत ॥
 विस्तरेण महाभाग कथां परमपावनीं ॥ ४॥ उत्पत्तिं वद व्यासस्य सत्यवत्यास्तथा पुनः ॥ श्रोतुकामाः पुनः स
 र्वे ऋषयः शंसितव्रताः ॥ ५॥ सूत उवाच ॥ प्रणम्य परमांशक्तिं चतुर्वर्गप्रदायिनीं ॥ आदिशक्तिं वदिष्यामि कथां पौरा
 णिकीं शुभां ॥ ६॥ यस्योच्चारणमात्रेण सिद्धिर्भवति शाश्वती ॥ व्याजेनापि हि बीजस्य वाग्भवस्य विशेषतः ॥ ७॥
 सम्यक् सर्वात्मना सर्वैः सर्वकामार्थसिद्धये ॥ स्मर्तव्या सर्वथा देवी वांछितार्थप्रदायिनी ॥ ८॥ राजोपरिचरो
 नाम धार्मिकः सत्यसागरः ॥ चेदिदेशपतिः श्रीमान् बभूव द्विजपूजकः ॥ ९॥

साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिणीं यदा ह गीतासु अपरेयमितस्त्वन्यां विधिमे प्रकृतिं परां जीवभूतामहाबाहो यदेदं धार्यते जगादिति सैवादिशक्तिः
 ॥ ६॥ यस्योच्चारणेति यस्य वाग्भवस्य बीजस्य व्याजेन कपटेनाप्युच्चारणेन सिद्धिर्भवेत्क्षोज्ञानं वा भवति तेन वाग्भवबीजेन स्मर्तव्याया भगवती वांछि
 तार्थप्रदायिनी देवीतां प्रणम्येत्युत्तरेणान्वयः ॥ ७॥ ८॥ कथा राजोपरिचर इति विमानेनोर्ध्वनिरंतरंगमनादुपरिचरनामकत्वं ॥ ९॥

॥ १० ॥ तेन विमानेन यतीत्यन्वयः नभूमाविति भूमिगमनं तेन यत्कृत्तमिति भावः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ वसोरूपरिचरस्य पत्नी कामान् स्वमनो
रथान् पुत्रविषयान् ॥ १४ ॥ तदहरिति यास्मिन्नेनेऽयं ऋतुकालोऽस्तीति गिरिकया पत्न्योक्तं तस्मिन्नेव दिने पितर आहुरस्मच्छादार्थं मृगानज

तपसा तस्य तुष्टेन विमानं स्फाटिकं शुभं ॥ दत्तमिद्रेण तत्तस्मै सुंदरं प्रियकाम्यया ॥ १० ॥ तेनारूढस्तु सर्वत्र
याति दिव्येन भूपतिः ॥ नभूमावुपरिस्थोऽसौ तेनोपरिचरो वसुः ॥ ११ ॥ विख्यातः सर्वलोके पुधर्मनित्यः स भू
पतिः ॥ तस्य भार्या वरारोहा गिरिकानाम सुंदरी ॥ १२ ॥ पुत्राश्चास्य महावीर्याः पंचासन्नमितौ जसः ॥ पृथक्
देशेषु राजानः स्थापितास्तेन भूभुजा ॥ १३ ॥ वसोस्तु पत्नी गिरिका कामान्कालेन्यवेदयत् ॥ ऋतुकालमनुप्रा
प्ता स्नाता पुंसवने शुचिः ॥ १४ ॥ तदहः पितरश्चैनमूचुर्जहि मृगानिति ॥ तच्छ्रुत्वा चिंतयामास भार्या मृतुमतीं
तथा ॥ १५ ॥ पितृवाक्यं गुरुं मत्वा कर्तव्यमिति निश्चितं ॥ चचार मृगयां राजा गिरिकां मनसा स्मरन् ॥ १६ ॥ व
ने स्थितः सराजर्षिश्चित्ते स स्मारभा मिनीं ॥ अतीवरूपसंपन्नां साक्षाच्छ्रूयमिवापरां ॥ १७ ॥ तस्य रेतः प्रचस्कं
दस्मरतस्त्वांच कामिनीं ॥ वटपत्रे तु तद्राजा स्कन्नमात्रं समाक्षिपत् ॥ १८ ॥ इदं वृथापरिस्कन्नं रेतोवैनभवेत्कथं
॥ ऋतुकालं च विज्ञाय मतिं चक्रे नृपस्तदा ॥ १९ ॥ अमोघं सर्वथा वीर्यं समचैतन्न संशयः ॥ प्रियायै प्रेषयाम्येत
दिति बुद्धिमकल्पयत् ॥ २० ॥ शुक्रप्रस्थापने कालं महिष्याः प्रसमीक्ष्य सः ॥ अभिमंत्र्याथ तद्वीर्यं वटपर्णपु
टेकृतं ॥ २१ ॥

हाति ॥ १५ ॥ तत्रोभयोर्वाक्ययोरगमनगमनप्रयोजकयोर्विरोधेपि पितृवाक्यं गमनप्रयोजकं गमनाभावप्रयोजकं स्त्रीवाक्यतो गुरुं श्रेष्ठं निश्चितं मत्वा
कर्तव्यं तदेवेति निश्चित्येति शेषः चचारगतवान् गुरुमित्यत्र विभक्तिलोपाभावार्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ समाक्षिपन् स्थापितवान् ॥ १८ ॥
॥ १९ ॥ २० ॥ कालं नक्षत्रानुरूपं योग्यं ॥ २१ ॥

पार्श्वस्थं पालितं दयेनमित्यर्थः अतएव तस्य भाषाज्ञानात्तत्प्रत्युवाचेतिसंगच्छते ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ एत
स्मिन्नेव समये तयोर्गुदसमयेऽधोभूमौ जातवृत्तमाह काचिदिति समनुप्राप्तं यमुनातीरे इत्यर्थः ॥ २८ ॥ चचारजले इत्यर्थाज्ञेयं ॥ २९ ॥ ३० ॥

पार्श्वस्थं दयेन माभाष्य राजोवाच द्विजं प्रति ॥ गृहाणेदं महाभाग गच्छ शीघ्रं गृहं मम ॥ २२ ॥ मत्प्रियार्थमिदं सौ
म्यगृहीत्वा त्वं गृहं नय ॥ गिरिकायै प्रयच्छाशु तस्यास्त्वार्तवमद्यैव ॥ २३ ॥ सूत उवाच इत्युक्त्वा प्रददौ प
र्णं दयेनायनृपसत्तमः ॥ स गृहीत्वोत्पपाता शुगगनं गतिवित्तमः ॥ २४ ॥ गच्छंतं गगनं श्येनं धृत्वा चंचुपुटे पुटं
॥ तमपश्यदथा यातं स्वर्गं दयेनस्तथा परः ॥ २५ ॥ आमिपंसतु विज्ञाय शीघ्रमभ्यद्रवत्स्वर्गं ॥ तुंडयुद्धमथाकाशे
तव भौसमवक्रतुः ॥ २६ ॥ युद्धतो रपतद्रेतस्तच्चापियमुनां भ्रासि ॥ स्वर्गो तौ निर्गतौ कामं पुटके पतिते तदा ॥ २७
एतस्मिन् समये काचिद्रिकानामचाप्सरा ॥ ब्राह्मणं समनुप्राप्तं संध्यावंदनतत्परं ॥ २८ ॥ कुर्वती जलकेलिसाज
लेमग्राचचारसा ॥ जग्राह चरणं नारी द्विजस्य वरवर्णिनी ॥ २९ ॥ प्राणायामपरः सोऽथ दृष्ट्वा तां कामचारिणीं ॥
शशाप भवमत्स्यीत्वं ध्यानविघ्नकरीयतः ॥ ३० ॥ सा शप्ताविप्रमुख्येन बभूव यमुनाचरी ॥ शफरीरूपसंपन्ना ह्य
द्रिकाचवराप्सरा ॥ ३१ ॥ दयेन पादपरिभ्रष्टं तच्छुक्रमथवासवी ॥ जग्राह तरसाभ्येत्यसाद्रिकामत्स्यरूपिणी
॥ ३२ ॥ अथ कालेन कियतामत्स्यीतां मत्स्यजीविनः ॥ संप्राप्ते दशमे मासे बंधुस्तां मनोरमां ॥ ३३ ॥ उद
रं विददाराशु सतस्यामत्स्यजीविनः ॥ युग्मं विनिःसृतं तस्मादुदरान्मानुपाकृति ॥ ३४ ॥

॥ ३१ ॥ तस्याः शफरीरूपप्राप्तिसमयोऽथ दयेन पादपरिभ्रष्टवीर्यपातसमये एकएव जातस्ततस्तद्वीर्यसाजग्राहेत्याह दयेनेति ॥ ३२ ॥ दशमे मा
से गर्भस्येत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ राज्ञे तद्देशस्थराज्ञे उपरिचराय. यस्य वीर्यं मस्ति तस्मै राज्ञे इति फलितं. सुतं जग्राहेति स्ववीर्यं जपुत्रं स्वसमानाकारत्वेन ज्ञात्वा स्वयं जग्रा
हेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कालिकेति वसुनोपरिचरेण राज्ञा कालिकानाम्नीकं न्यका तु येनानीतातरमेजलजीविने दत्ता लब्धनिधेरर्धभागस्य

बालः कुमारः सुभगस्तथा कन्या शुभानना ॥ दृष्ट्वाश्चर्यमिदं सोऽथ विस्मयं परमं गतः ॥ ३५ ॥ राज्ञे निवेदयामा
स पुत्रौ द्वौ तु झषोद्भवौ ॥ राजापि विस्मया विष्टः सुतं जग्राह तं शुभं ॥ ३६ ॥ समत्स्यो नाम राजा सौधार्मिकः सत्य
संगरः ॥ वसुपुत्रो माहतिजाः पित्रा तुल्यपराक्रमः ॥ ३७ ॥ कालिका वसुना दत्तातरसा जलजीविने ॥ नाम्ना का
लीति विख्याता तथा मत्स्योदरीति च ॥ ३८ ॥ मत्स्यगंधेति नाम्ना वैगुणेन समजायत ॥ विवर्धमाना दाशस्य
गृहे सा वा सवी शुभा ॥ ३९ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ अद्रिकामुनिना शप्तमत्स्यजाता वराप्सरा ॥ विदारिता च दाशेन
मृता च भक्षिता पुनः ॥ ४० ॥ किं बभूव पुनस्तस्या अप्सराया वदस्व तत् ॥ शापस्यांतं कथं सूत कथं स्वर्गमवा
पसा ॥ ४१ ॥ सूत उवाच ॥ शप्ताय दासामुनिना विस्मिता संबभूव ह ॥ स्तुतिं चकार विप्रस्यर्दने वरुदतीति
दा ॥ ४२ ॥ दयावान् ब्राह्मणः प्राह तांत दारुदतीं स्त्रियं ॥ माशोकं कुरु कल्याणि शापांतं ते वदाम्यहं ॥ ४३ ॥
मत्क्रोधशापयोगेन मत्स्यो निर्गता शुभे ॥ मानुषैर्जनयित्वा त्वं शापमोक्षमवाप्स्यसि ॥ ४४ ॥ इत्युत्कातेन सा
प्राप मत्स्यदेहं नदीजले ॥ बालकौ जनयित्वा सामृतामुक्ता च शापतः ॥ ४५ ॥ संत्यज्य रूपं मत्स्यस्यादिव्यरू
पमवाप्य च ॥ जगाम अमरमार्गं च शापांतं वरवर्णिनी ॥ ४६ ॥ एवं जाता वरापुत्री मत्स्यगंधावरानना ॥ पुत्री च पा
ल्यमाना सा दाशगे हेव्यवर्धत ॥ ४७ ॥ मत्स्यगंधातदा जाता किशोरी चाति सुप्रभा ॥ तस्य कार्याणि कुर्वाणा वा
सवी चाति सुप्रभा ॥ ४८ ॥

राज्ञोऽधिकारादवशिष्टार्धस्य येन लब्धस्तस्याधिकारात् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८

इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वितीयस्कंधे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ अधोऽधिकैकपञ्चाशत्श्लोकैरथ पराशरात् दाशकन्योदरे बन्मवेदव्यासस्य कथ्यते ॥ १ ॥ एवं व्यासमातुर्जन्मोत्त्कापराशरप्रसंगमाह एकदेति ॥ १ ॥ २ ॥ दाशो निषादः मत्स्यगंधामिति उपमानाच्चेतीत्याभावच्छांदसः

॥३॥

इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे मत्स्यगंधोत्पत्तिर्नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ एकदा तीर्थयात्रायां ब्रजन्पराशरो मुनिः ॥ आजगाम महातेजाः कालिंद्यास्तटमुत्तमं ॥ १ ॥ निषादमाह धर्मात्मा कुर्वतं भोजनं तदा ॥ प्राप यस्व परंपारं कालिंद्या उडुपेन मां ॥ २ ॥ दाशः श्रुत्वामुनेर्वाक्यं कुर्वाणो भोजनं तटे ॥ उवाच तां सुतां बालां मत्स्यगंधां मनोरमां ॥ ३ ॥ उडुपेन मुनिं बाले परंपारं नयस्व ह ॥ गंतुं कामोऽस्ति धर्मात्मा तापसोऽयं शुचिस्मिते ॥ ४ ॥ इत्युत्त्वा सा तदापित्रामत्स्यगंधाथ वासवी ॥ उडुपे मुनिमासीनं संवाहयति भामिनी ॥ ५ ॥ ब्रजन्सूर्यसुता तोये भावित्वा द्वैव योगतः ॥ कामार्तस्तु मुनिर्जातो दृष्ट्वा तां चास्लोकनां ॥ ६ ॥ गृहीतुं कामः समुनिर्दृष्ट्वा व्यंजितयौवनां ॥ दक्षिणेन करेणैनामस्पृशदक्षिणे करे ॥ ७ ॥ तमुवाचासितापांगी स्मितपूर्वमिदं वचः ॥ कुलस्य सदृशं वः किं श्रुतस्य तपसश्च किं ॥ ८ ॥ त्वं वै वसिष्ठदायादः कुलशीलसमन्वितः ॥ किंचिकीर्षसि धर्मज्ञमन्मथेन प्रपीडितः ॥ ९ ॥ दुर्लभं मानुषं जन्म भुवि ब्राह्मणसत्तमा ॥ तत्रापि दुर्लभं मन्ये ब्राह्मणत्वं विशेषतः ॥ १० ॥ कुले न शीलेन तथा श्रुतेन द्विजोत्तमस्त्वं किल धर्मविद्धा ॥ अनार्यभावं कथमागतोऽसि विप्रेन्द्रमां वीक्ष्य च मीनगंधां ॥ ११ ॥

३ ॥ ४ ॥ वासवी वसुराजस्य रुयपत्यं वासवी ॥ ५ ॥ ६ ॥ गृहीतुं कामो भोक्तुं कामः ॥ ७ ॥ स्मितपूर्वमिति अनेन साप्यंतः कामातुरा सीदिति बोधितं स्त्रीजातिवत्तु शृंगारवर्धनार्थमुपहासं करोति कुलस्य सदृशमिति वः ऋषीणां कुलस्य श्रुतस्याधीतस्य तपसश्च किमिदं सदृशं भवति योग्यं भवति युष्माकं किं नीचपरस्त्रीगमनादिकंधर्मोऽस्तीत्यभिप्रायः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥३॥

॥१२॥ इत्थंमंदहासपूर्वकनिषेधेनातिकामातुरंवीक्ष्यमनसिविचारयामासेत्याह अहोइति अयंद्विजोमांगृहीप्यनभोक्ष्यनमंदबुद्धिस्तब्धबुद्धि
जातः प्रथमं कामेनतदुत्तरंमांहस्तेइतिशेषः* हस्तेगृहीत्वाजलेशृंगाररसेमग्नएवास्यमनोयतःपंचबाणेनकामेनातिविद्वंततोव्याकुलंजातं अस्मिन्
समयेअस्यप्रतीपंविद्वधंकर्तुनकोपिसमर्थःशापभयात् इतिविचारयामास॥ १३ ॥विचार्यकिंकृतवतीतदाह इतिसंचित्येति परंनयामीति तत्र

मदीयेशररिद्विजामोघबुद्धेशुभंकिंसमालोक्यपाणिंगृहीतुं ॥ समीपंसमायासिकामातुरस्त्वकंथंनभिजाना
सिधर्मस्वकीयं ॥१२॥ अहोमंदबुद्धिद्विजोऽयंगृहीप्यनजलेमग्नएवाद्यमांवेगृहीत्वा॥मनोव्याकुलंपंचवाणाति
विद्वधंनकोपीहशक्तःप्रतीपंहिकर्तुं ॥ १३ ॥ इतिसंचित्यसाबालातमुवाचमहामुनिं ॥ धैर्यंकुरुमहाभागपरंपारं
नयामिवै ॥ १४ ॥ सूतउवाच ॥ पराशरस्तुतच्छ्रुत्वावचनंहितपूर्वकं॥करंत्यत्कास्थितस्तत्रसिंधोःपारंगतः
पुनः ॥ १५ ॥ मत्स्यगंधांप्रजग्राहमुनिःकामातुरस्तदा ॥ वेपमानातुसाकन्यातमुवाचपुरःस्थितं ॥ १६ ॥
दुर्गंधाहमुनिश्रेष्ठकथंत्वनोपशंकसे ॥ समानरूपयोःकामसंयोगस्तुसुखावहः ॥ १७ ॥ इत्युक्तेनतुसाकन्या
क्षणमात्रेणभामिनी ॥ कृतायोजनगंधातुसुरूपाचवरानना ॥ १८ ॥ मृगनाभिसुगंधांतांकृत्वाकांतांमनोह
रां ॥ जग्राहदक्षिणेपाणौमुनिर्मन्मथपीडितः ॥ १९ ॥ गृहीतुकामंतंप्राहनाम्नासत्यवतीशुभा ॥ मुनेपश्यति
ल्लोकोऽयंपितावैवतटस्थितः ॥ २० ॥ पशुधर्मो नमेप्रीतिंजनयत्यतिदारुणः ॥ प्रतीक्षस्वमुनिश्रेष्ठयावद्भवति
यामिनी ॥ २१ ॥

गत्वायदिच्छासितत्कुर्वित्यर्थः ॥ १४ ॥ सिंधोर्नद्याः ॥ १५ ॥ वेपमानेति कामातुरोपिमुनिर्ममदौर्गध्यमनुभूयमध्यएवमांस्यक्ष्यतीतिभीत्या
वेपमानास्वदोषंस्वमुखेनवर्णयति तस्यमुनेःप्रियत्वेनस्वीकारार्थं स्त्रीणांस्वभावएवायं ॥ १६ ॥ किमुवाचतदाह दुर्गंधाहमिति ॥ १७ ॥ १८ ॥
मृगनाभिश्चब्देनकस्तूरी ॥ १९ ॥ २० ॥ पशुधर्मोमैयुनधर्मः इदंवाक्यमुनेःकामोदीपनार्थं किंचाधुनाकालोपिनास्तीत्याह प्रतीक्षस्वेति ॥ २१ ॥

महान्दोषइति प्राणंवा एतेप्रस्कंदंतियेदिवा रत्यासंयुज्यंतइतिप्रभोपनिषच्छ्रुतेर्दिवासंगेमहान्दोषः किंचमानवा अपिपश्यंतीति लोकनिंदाचास्तीतिभावः ॥२२॥ ॥२३॥ नीहारंभाषायां धुवारा इतिप्रसिद्धं श्रुत्युक्तदोषस्तुतपोबलेनशमयिष्यामीतिमुनेरभिप्रायः ॥२४॥ ॥२५॥ ॥२६॥

रात्रौव्यवायउद्विष्टेदिवानमनुजस्यहि ॥ दिवासंगेमहान्दोषः पश्यंतिकिलमानवाः ॥२२॥ कामंयच्छमहा बुद्धेलोकनिंदादुरासदा ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यायुक्तमुक्तमुदारधीः ॥ २३॥ नीहारंकल्पयामासशीघ्रपुण्यबले नवै ॥ नीहारेचसमुत्पन्नेतटेतितमसायुते ॥ २४॥ कामिनीतंमुनिंप्राहमृदुपूर्वमिदंवचः ॥ कन्याहं द्विजशार्दूलभुक्तागंतासिकामतः ॥ २५॥ अमोघवीर्यस्त्वंब्रह्मन्कागतिर्मेभवेदिति ॥ पितरंकिंब्रवीम्यद्यसगर्भाचेद्भवाम्यहं ॥ २६॥ त्वंगमिष्यसिभुक्तामांकिंकरोमिवदस्वतत् ॥ पराशरउवाच ॥ कांतेद्यमत्प्रियंकृत्वाकन्यैवत्वंभविष्यसि ॥ २७॥ वृणीष्वचवरंभूरुयत्त्वमिच्छसिभामिनी ॥ सत्यवत्युवाच ॥ यथामेपितरौलोकेनजा नीतोहिमानद ॥ २८॥ कन्याव्रतंनमेहन्यात्तथाकुरुद्विजोत्तम ॥ पुत्रश्चत्वत्समः कामंभवेदद्भुतवीर्यवान् ॥ २९॥ गंधोयंसर्वदामेस्याद्यौवनंचनवंनवं ॥ पराशरउवाच ॥ शृणुसुंदरिपुत्रस्तेविष्णवंशसंभवःशुचिः ॥ ३०॥ भविष्यतिचविख्यातस्त्रैलोक्येवरवर्णिनी ॥ केनचित्कारणेनाहंजातः कामातुरस्त्वयि ॥ ३१॥ कदापिचनसंमोहोभूतपूर्वोवरानने ॥ दृष्ट्वाचाप्सरसंरूपंसदाहंधैर्यमावहं ॥ ३२॥ दैवयोगेनवीक्ष्यत्वांकामस्यवशगोभवं ॥ तत्किंचित्कारणंविद्विदैवंहिदुरतिक्रमं ॥ ३३॥ दृष्ट्वाहंचातिदुर्गंधांत्वांकथंमोहमाप्नुयां ॥ पुराणकर्तापुत्रस्तेभविष्यतिवरानने ॥ ३४॥ वेदविद्भागकर्ताचख्यातश्चभुवनत्रये ॥ सूतउवाच ॥ इत्युत्कातांवशंयातांभुक्तासमुनिसत्तमः ॥ ३५॥

२७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ भागकर्त्तावेदविभागकर्त्ता ॥ ३५॥

३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ दर्शयिष्यामिवैस्मृतइति अहंत्वयास्मृतोनिजं रूपं दर्शयिष्यामितीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥
वेदाविस्तारो विभागपूर्वको विस्तारः तस्य करणात् व्यासनामा भवत् तदुक्तं सूत्रसंहितायां व्यस्तवेदतया व्यास इति लोके श्रुतो मुनिरिति ॥ ४४ ॥

जगाम तरसा स्नात्वा कालिं दीसालिले मुनिः ॥ सापि सत्यवती जाता सद्यो गर्भवती सती ॥ ३६ ॥ सुपुत्रेयमुना
द्वीपे पुत्रं काममिवापरं ॥ जातमात्रस्तु तेजस्वीतामुवाच स्वमातरं ॥ ३७ ॥ तपस्येव मनः कृत्वा विविशे चाति
वीर्यवान् ॥ गच्छ मातर्यथा कामं गच्छाम्यहमतः परं ॥ ३८ ॥ तपः कर्तुं महाभागे दर्शयिष्यामिवैस्मृतः ॥ मातर्य
दा भवेत्कार्यं तव किंचिदनुत्तमं ॥ ३९ ॥ स्मर्तव्यो हंत दारो ग्रामागमिष्यामि भामिनी ॥ स्वस्तितेस्तु गमिष्यामित्य
त्काचिंतां सुखं वस ॥ ४० ॥ इत्युत्कानिर्ययौ व्यासः सापि पित्रांति कंगता ॥ द्वीपे न्यस्तस्तया बालस्तस्माद्वै
पायनो भवत् ॥ ४१ ॥ जातमात्रो जगामाशु वृद्धिं विष्णुवंशयोगतः ॥ तीर्थे तीर्थे कृतस्नानश्च चारतप उत्तमं ॥ ४२ ॥
एवं द्वैपायनो जज्ञे सत्यवत्यां पराशरत् ॥ चकार वेदशास्त्राश्च प्राप्तं ज्ञात्वा कलेर्युगं ॥ ४३ ॥ वेदविस्तारकरणा
त् व्यासनामा भवन्मुनिः ॥ पुराणसंहिताश्च क्रेमहाभारतमुत्तमं ॥ ४४ ॥ शिष्यान् अध्यापयामास वेदान् कृत्वा वि
भागशः ॥ सुमंतुं जैमिनिं पेलं वैशं पायनमेव च ॥ ४५ ॥ असितं देवलं चैव शुक्लं चैव स्वमात्मजं ॥ सूत उवाच ॥ ए
तच्च कथितं सर्वकारणं मुनिसत्तमाः ॥ ४६ ॥ सत्यवत्याः सुतस्यापि समुत्पत्तिस्तथा शुभा ॥ संशयो त्रनकर्तव्यः
संभवे मुनिसत्तमाः ॥ ४७ ॥ महतां चरिते चैव गुणाग्राह्या मुनेरिति ॥ कारणं च समुत्पत्तिः सत्यवत्याश्च पोदरे
॥ ४८ ॥ पराशरेण संयोगः पुनः शंतनुना तथा ॥ अन्यथा तु मुनेश्चित्तं कथं कामाकुलं भवेत् ॥ ४९ ॥ अनार्यजुषं
र्मज्ञः कृतवान् सकथं मुनिः ॥ सकारणेयमुत्पत्तिः कथिताश्चर्यकारिणी ॥ ५० ॥

४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

दे.भा.द्वि.

॥५॥

॥५१॥ एतावताग्रंथेन सत्यवतीपराशरस्य विवाहितास्त्रीनास्तीत्युक्तं तथा च साशंतनुना विवाहितेति नाविस्त्वामिति भावः ॥५२॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वितीयस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २॥ अर्धाधिकैकोनषष्टिश्चोक्तैः शंतनुना तथा ॥ सत्यवत्या विवाहश्च गंगायाश्चोपवर्ण्यते ॥१॥ यद्यपि सत्य

टी.अ.

३

श्रुत्वा पापाच्च निर्मुक्तो नरो भवति सर्वथा ॥ य एतच्छुभमाख्यानं शृणोति श्रुतिमान्नरः ॥ ५१ ॥ न दुर्गतिमवाप्नोति सुखी भवति सर्वदा ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे अष्टादशसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ उत्पत्तिस्तु त्वया प्रोक्ता व्यासस्यामिततेजसः ॥ सत्यवत्यास्तथा सूता विस्तरेण त्वयानघ ॥ १ ॥ तथाप्येकस्तु संदेहश्चित्ते स्माकं सुसंस्थितः ॥ न निवर्तति धर्मज्ञ कथितेन त्वयानघ ॥ २ ॥ माता व्यासस्य या प्रोक्तानां सत्यवती शुभा ॥ सा कथं नृपतिं प्राप्ता शंतनुं धर्मवित्तमं ॥ ३ ॥ निषादपुत्री सा कथं वृतवान्नृपतिः स्वयं ॥ धर्मिष्ठः पौरवो राजा कुलहीनामसंवृतां ॥ ४ ॥ शंतनोः प्रथमा पत्नी काह्यभूत्कथया धुना ॥ भीष्मः पुत्रोऽथ मेधावी विसोरंशः कथं पुनः ॥ ५ ॥ त्वया प्रोक्तं पुरा सूतराजा चित्रांगदः कृतः ॥ सत्यवत्याः सुतो वीरो भीष्मेणामिततेजसा ॥ ६ ॥ चित्रांगदे हते वीर्ये कृतस्तदनुजस्तथा ॥ विचित्रवीर्यनामा सौ सत्यवत्याः सुतो नृपः ॥ ७ ॥ ज्येष्ठे भीष्मे स्थिते पूर्वधर्मिष्ठे रूपवत्यपि ॥ कृतवान्सकथं राज्यं स्थापितस्तेन जानता ॥ ८ ॥ मृते विचित्रवीर्ये तु सत्यवत्यातिदुःखिता ॥ वधूभ्यां गोलकौ पुत्रौ जनयामास सा कथं ॥ ९ ॥ कथं राज्यं न भीष्माय ददौ सावरवर्णिनी ॥ न कृतस्तु कथं तेन वीरेण दारसंग्रहः ॥ १० ॥

वतीपराशरपत्नीनास्तिततश्च साशंतनुनावृतेतियुक्तमेव तथापि निषादपुत्री सा कथं राज्ञा वृतेति शंका विशिष्टेति मुनयः पृच्छन्ति उत्पत्तिस्त्विति ॥१॥ २॥ ३॥ ४॥ प्रथमा पत्नी काशंतनोरभूत् इति द्वितीयः प्रश्नः यस्यां भीष्म उत्पन्नः स भीष्मो विसोरंशः कथमितितृतीयः प्रश्नः ॥५॥ ६॥ ७॥ ज्येष्ठे भीष्मे स्थिते सति कनिष्ठः कथं राज्यं प्राप्तवानिति चतुर्थः प्रश्नः ॥ ८॥ कुलीनानां कुले मृते भर्तारि विचित्रवीर्ये अन्यस्मात्पुरुषाद्देव्या सात्कथं गोलकावुत्पादितविति पंचमः प्रश्नः ॥ ९॥ भीष्मेण वीर्यवता कथं न विवाहः कृत इति तस्मै राज्यं च मात्रा कथं न दत्तमिति षष्ठसप्तमौ प्रश्नौ ॥ १० ॥

॥५॥

व्यासोपिधर्मात्माकथंभ्रातुर्विचित्रवीर्यस्यभार्यायांपुत्रावुत्पादितवानित्यष्टमः प्रश्नः ॥ ११ ॥ भ्रातुश्चैवदाराणामितिशेषः ॥ १२ ॥ शिष्टाचारेणाहि
भुतिरनुमीयते सार्केशिष्टाचारएतादृशइतिनवमः प्रश्नः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

अधर्मस्तुकृतःकस्मात्व्यासेनामिततेजसा ॥ ज्येष्ठेनभ्रातृभार्यायांपुत्रावुत्पादिताविति ॥ ११ ॥ पुराणक
र्ताधर्मात्मासकथंकृतवान्मुनिः ॥ सेवनंपरदाराणांभ्रातुश्चैवविशेषतः ॥ १२ ॥ जुगुप्सितमिदंकर्मसकथंकृ
तवान्मुनिः ॥ शिष्टाचारःकथंसूतवेदानुमितिकारकः ॥ १३ ॥ व्यासशिष्योसिमेषाविन्संदेहंछेतुमर्हसि ॥
श्रोतुकामावयंसर्वधर्मक्षेत्रेकृतक्षणाः ॥ १४ ॥ सूतउवाच ॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवोमहाभिपइतिस्मृतः ॥ सत्य
वान्धर्मशीलश्चक्रवर्तीनृपोत्तमः ॥ १५ ॥ अश्वमेधसहस्रेणवाजपेयशतेनच ॥ तोषयामासदेवेंद्रंस्वर्गं प्राप
महामतिः ॥ १६ ॥ एकदाब्रह्मसदनंगतोराजामहाभिषः ॥ सुराःसर्वेसमाजग्मुःसेवनार्थंप्रजापतिं ॥ १७ ॥
गंगामहानदीतत्रसंस्थितासेवितुंविभुं ॥ तस्यावासःसमुद्धूतंमारुतेनतरस्विना ॥ १८ ॥ अधोमुखाःसुराःसर्वे
नविलोक्यैवतांस्थिताः ॥ राजामहाभिषस्तांतुनिःशंकःसमपश्यत ॥ १९ ॥ सापितंप्रेमसंयुक्तंनृपंज्ञातवती
नदी ॥ दृष्ट्वातौप्रेमसंयुक्तौनिर्लज्जौकाममोहितौ ॥ २० ॥ ब्रह्माचुकोपतौतूष्णंशशापचरुपान्वितः ॥ मर्त्यलोके
षुभूपालजन्मप्राप्यपुनर्दिवं ॥ २१ ॥ पुण्येनमहताविष्टस्त्वमवाप्स्यसिसर्वथा ॥ गंगांतथोक्तवान्ब्रह्मावी
क्ष्यप्रेमवतींनृपे ॥ २२ ॥ विमनस्कौतुतौतूष्णीनिःसृतौब्रम्हणोतिकात् ॥ सनृपान्चितयित्वाथभूलोकेधर्मत
त्परान् ॥ २३ ॥ प्रतीपंचितयामासपितरंपुरुवंशजं ॥ एतस्मिन्समयेचाष्टौवसवःस्त्रीसमन्विताः ॥ २४ ॥

२२ ॥ २३ ॥ प्रतीपमिति प्रतीपराजोदरेजन्मद्राह्यामितिचितयामासेत्यर्थः इत्थंमहाभिषस्यराज्ञःशंतनुरूपेणावतरणमुक्त्वागंगायाअवतारणप्र
कारंतस्याउदरेवसूनामवतारप्रकारंचाह एतस्मिन्समयेइति ॥ २४ ॥

दे.भा.द्वि.

॥५॥

॥५१॥ एतावताग्रंथेन सत्यवतीपराशरस्य विवाहितास्त्रीनास्तीत्युक्तं तथा च साशंतनुना विवाहितेति निर्विस्त्वामिति भावः ॥५२॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वितीयस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ अर्धाधिकैकोनषष्टिभ्योऽक्षैः शंतनुना तथा ॥ सत्यवत्या विवाहश्च गंगायाश्चोपवर्ण्यते ॥१॥ यद्यपि सत्य

टी.अ.

३

श्रुत्वा पापाच्च निर्मुक्तो नरो भवति सर्वथा ॥ य एतच्छुभमास्यानं शृणोति श्रुतिमान्नरः ॥ ५१ ॥ न दुर्गतिमवाप्नोति सुखी भवति सर्वदा ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे अष्टादशसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ उत्पत्तिस्तु त्वया प्रोक्ता व्यासस्य मिततेजसः ॥ सत्यवत्यास्तथासूता विस्तरेण त्वयानघ ॥ १ ॥ तथाप्येकस्तु संदेहश्चित्तेऽस्माकं सुसंस्थितः ॥ न निवर्तति धर्मज्ञकथितेन त्वयानघ ॥ २ ॥ माता व्यासस्य या प्रोक्तानां सत्यवती शुभा ॥ सा कथं नृपतिं प्राप्ता शंतनुं धर्मवित्तमं ॥ ३ ॥ निषादपुत्री सा कथं वृतवान्नृपतिः स्वयं ॥ धर्मिष्ठः पौरवो राजा कुलहनामसंवृतां ॥ ४ ॥ शंतनोः प्रथमा पत्नी काह्यभूत्कथया धुना ॥ भीष्मः पुत्रोऽथ मेधावी विसोरंशः कथं पुनः ॥ ५ ॥ त्वया प्रोक्तं पुरासूतराजा चित्रांगदः कृतः ॥ सत्यवत्याः सुतो वीरो भीष्मेण मिततेजसा ॥ ६ ॥ चित्रांगदे हते वीर्ये कृतस्तदनुजस्तथा ॥ विचित्रवीर्यनामा सौ सत्यवत्याः सुतो नृपः ॥ ७ ॥ ज्येष्ठे भीष्मे स्थिते पूर्वधर्मिष्ठे रूपवत्यपि ॥ कृतवान्सकथं राज्यं स्थापितस्तेन जानता ॥ ८ ॥ मृते विचित्रवीर्ये तु सत्यवत्यातिदुःखिता ॥ वधूभ्यां गोलकौ पुत्रौ जनयामास सा कथं ॥ ९ ॥ कथं राज्यं न भीष्माय ददौ सावरवर्णिनी ॥ न कृतस्तु कथं तेन वीरेण दारसंग्रहः ॥ १० ॥

वतीपराशरपत्नीनास्तिततश्च साशंतनुनावृतेतियुक्तमेव तथापि निषादपुत्री सा कथं राज्ञा वृतेति शंकावशिष्टैवेति मुनयः पृच्छन्ति उत्पत्तिस्त्विति ॥१॥ २॥ ३॥ ४॥ प्रथमा पत्नी काशंतनोरभूत् इति द्वितीयः प्रश्नः यस्यां भीष्म उत्पन्नः स भीष्मो विसोरंशः कथमिति तृतीयः प्रश्नः ॥५॥ ६॥ ७॥ ज्येष्ठे भीष्मे स्थिते सति कनिष्ठः कथं राज्यं प्राप्तवानिति चतुर्थः प्रश्नः ॥ ८॥ कुलीनानां कुले मृते भर्तारि विचित्रवीर्ये अन्यस्मात्पुरुषाद्देव्या सात्कथं गोलकावुत्पादिताविति पंचमः प्रश्नः ॥ ९॥ भीष्मेण वीर्यवता कथं न विवाहः कृत इति तस्मै राज्यं च मात्रा कथं न दत्तमिति षष्ठसप्तमौ प्रश्नौ ॥ १० ॥

॥५॥

व्यासोपि धर्मात्मा कथं भ्रातुर्विचित्रवैर्यस्य भार्यायां पुत्रावुत्पादितवानित्यष्टमः प्रश्नः ॥ ११ ॥ भ्रातुश्चैव दाराणामिति शेषः ॥ १२ ॥ शिष्टाचारेणाहि
भ्रुतिरनुमीयते सार्कं शिष्टाचार एतादृश इति नवमः प्रश्नः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

अधर्मस्तुकृतः कस्मात् व्यासेनामित तेजसा ॥ ज्येष्ठेन भ्रातृभार्यायां पुत्रावुत्पादिताविति ॥ ११ ॥ पुराणक
र्त्ता धर्मात्मा स कथं कृतवान्मुनिः ॥ सेवनं परदाराणां भ्रातुश्चैव विशेषतः ॥ १२ ॥ जुगुप्सितमिदं कर्म सकथं कृ
तवान्मुनिः ॥ शिष्टाचारः कथं सूतवेदानुमितिकारकः ॥ १३ ॥ व्यासशिष्योऽसि मेधाविन्संदेहं छेतुमर्हसि ॥
श्रोतुकामावयं सर्वे धर्मक्षेत्रे कृतक्षणाः ॥ १४ ॥ सूत उवाच ॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवो महाभिप इति स्मृतः ॥ सत्य
वान् धर्मशीलश्चक्रवर्ती नृपोत्तमः ॥ १५ ॥ अश्वमेधसहस्रेण वाजपेयशतेन च ॥ तोषयामास देवैर्द्रुंस्वर्गं प्राप
महामतिः ॥ १६ ॥ एकदा ब्रह्मसदनं गतो राजा महाभिषः ॥ सुराः सर्वे समाजग्मुः सेवनार्थं प्रजापतिं ॥ १७ ॥
गंगामहानदी तत्र संस्थिता सेवितुं विभुः ॥ तस्यावासः समुद्धूतं मारुतेन तरस्विना ॥ १८ ॥ अधोमुखाः सुराः सर्वे
न विलोक्यैव तां स्थिताः ॥ राजा महाभिषस्तां तु निःशंकः समपश्यत ॥ १९ ॥ सापितं प्रेमसंयुक्तं नृपं ज्ञातवती
नदी ॥ दृष्ट्वा तौ प्रेमसंयुक्तौ निर्लज्जौ काममोहितौ ॥ २० ॥ ब्रह्माचुकोप तौ तूष्णीं शशाप च रूपान्वितः ॥ मर्त्यलोके
षु भूपालजन्म प्राप्य पुनर्दिवं ॥ २१ ॥ पुण्येन महता विष्टस्त्वमवाप्स्यसि सर्वथा ॥ गंगां तथोक्तवान् ब्रह्मा वि
क्ष्य प्रेमवतीं नृपे ॥ २२ ॥ विमनस्कौ तु तौ तूष्णीं निःसृतौ ब्रम्हणोऽतिकात् ॥ मनृपान् चिंतयित्वा थभूलोके धर्मत
त्परान् ॥ २३ ॥ प्रतीपं चिंतयामास पितरं पुरुवंशजं ॥ एतस्मिन् समये चाष्टौ वसवः स्त्रीसमन्विताः ॥ २४ ॥

२२ ॥ २३ ॥ प्रतीपमिति प्रतीपराजोदरे जन्मया ह्यमिति चिंतयामासेत्यर्थः इत्थं महाभिषस्य राज्ञः शान्तरूपेणावतरणमुक्त्वा गंगाया अवतारणप्र
कारं तस्या उदरे वसूनामवतारप्रकारं चाह एतस्मिन् समये इति ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वारुणिर्वासिष्ठः ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

वसिष्ठस्याश्रमं प्राप्तात्तारममाणाय दृच्छया ॥ पृथ्वादीनां वसूनां च मध्ये कोपिवसूतमः ॥ २५ ॥ द्यौर्नामा तस्य
भार्याथ नंदिनीं गां ददर्श ह ॥ दृष्ट्वा पतिसापप्रच्छकस्येयं धेनुरुत्तमा ॥ २६ ॥ द्यौस्तामा ह वसिष्ठरयगौरियं शृणु
सुंदरि ॥ दुग्धमस्याः पिवेद्यस्तु नारीवापुरुषोथवा ॥ २७ ॥ अयुतायुर्भवेन्नूनं सदैवा गतयौवनः ॥ तच्छ्रुत्वा सुं
दरी प्राह मृत्युलोके स्ति मे सखी ॥ २८ ॥ उशीनरस्य राजर्षेः पुत्री परमशोभना ॥ तस्य हेतोर्महाभागसवत्सां
गां पयस्विनीं ॥ २९ ॥ आनय स्वाश्रमश्रेष्ठं नंदिनीं कामदां शुभां ॥ यावदस्याः पयः पीत्वा सखी मम सदैव हि
३० ॥ मानुषेषु भवेदेकाजरारोगविवर्जिता ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्या द्यौर्जहार च नंदिनीं ॥ ३१ ॥ अवमन्य मुनिं
दांतं पृथ्वा द्यौः सहितो नयाः ॥ हतायामयं नंदिन्यां वसिष्ठस्तु महातपाः ॥ ३२ ॥ आजगामाश्रमपदं फलान्यादा
य सत्वरः ॥ नापश्यत यदा धेनुं सवत्सां स्वाश्रमे मुनिः ॥ ३३ ॥ मृगयामास तेजस्वी गवहरेषु वनेष्वपि ॥ नासादि
तायदा धेनुश्रुकोपातिशयं मुनिः ॥ ३४ ॥ वारुणिश्चापि विज्ञाय ध्यानेन वसुभिर्हतां ॥ वसुभिर्मेहता धेनुर्यस्मा
न्मामवमन्य वै ॥ ३५ ॥ तस्मात्सर्वे जनिष्यंति मानुषेषु न संशयः ॥ एवं शशाप धर्मात्मा वसून्स्तान् वारुणिः स्वयं
३६ ॥ श्रुत्वा विमनसः सर्वे प्रययुर्दुःखिताश्च ते ॥ शप्ताः स्मरन्ति जानंत ऋषिं तमुपचक्रमुः ॥ ३७ ॥ प्रसादयंतस्त
मृषिं वसवः शरणं गताः ॥ मुनिस्तानाह धर्मात्मा वसून्दीनान् पुरस्थितान् ॥ ३८ ॥ अनुसंवत्सरं सर्वे शापमोक्ष
मवाप्स्यथा ॥ येनेयं विहता धेनुर्नंदिनी मम वत्सला ॥ ३९ ॥ तस्माद्यौर्मानुषेदेहे दीर्यकालं वसिष्यति ॥ तेशप्ताः प
थि गच्छंती गंगां दृष्ट्वा सरिद्वरां ॥ ४० ॥

अनुसंवत्सरमिति युष्माकं जन्मनोयः संवत्सरस्तत्पूर्नेः पश्चादित्यर्थः जन्मसंवत्सरमप्येव जन्ममरणे भविष्यत इत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४०

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रतीपोयदास्तुतिचक्रेतदेत्यर्थः वरवर्णिनीवरार्धिनीगंगा ॥ ४७ ॥ दक्षिणे

ऊचुस्तांप्रणताःसर्वेशप्तांचिंतातुरांनदीं ॥ भविष्यामोवयंदेविकथंदेवाःसुधाशनाः ॥ ४१ ॥ मानुषाणांचजठरे
चिंतेयंमहतीहिनः ॥ तस्मात्त्वंमानुषीभूत्वाजनयास्मान्सरिद्वरे ॥ ४२ ॥ शंतनुर्नामराजर्षिस्तस्यभार्याभवा
नघे ॥ जातान्जातान्जलेचास्मान्निक्षिपस्वसुरापगे ॥ ४३ ॥ एवंपविनिर्मोक्षोभवितानात्रसंशयः ॥
तथेत्युक्ताश्चतेसर्वेजग्मुल्लोकंस्वकंपुनः ॥ ४४ ॥ गंगापिनिर्गतादेवीचिंत्यमानापुनःपुनः ॥ महाभिषो नृपो
जातःप्रतीपस्यसुतस्तदा ॥ ४५ ॥ शंतनुर्नामराजर्षिर्धर्ममात्मासत्यसंगरः ॥ प्रतीपस्तुस्तुतिचक्रेसूर्यस्यामि
ततेजसः ॥ ४६ ॥ तदाचसलिलत्तस्मान्निःसृतावरवर्णिनी ॥ दक्षिणंशालसंकाशमूर्धंभेजेशुभानना ॥ ४७ ॥
अंकेस्थितांस्त्रियंचाहमापृष्ट्वाकिंवरानने ॥ ममोरावास्थितासित्वंकिमर्थंदक्षिणेशुभे ॥ ४८ ॥ सातमाहवरारो
हायदर्थंराजसत्तम ॥ स्थितास्म्यंकेकुरुश्रेष्ठकामयानांभजस्वमां ॥ ४९ ॥ तामवोचदथोराजारूपयौवनशालि
नीं ॥ नाहंपरस्त्रियंकामाद्गच्छेयंवरवर्णिनीं ॥ ५० ॥ स्थितादक्षिणमूर्धमेत्वमाश्लिष्यचभामिनी ॥ अपत्या
नांस्नुषाणांचस्थानंविधिःशुचिस्मिते ॥ ५१ ॥ स्नुषामेभवकल्याणिजातेपुत्रेतिवांच्छिते ॥ भविष्यतिचमेपु
त्रस्तवपुण्यान्नसंशयः ॥ ५२ ॥ तथेत्युक्तागतासावैकामिनीदिव्यदर्शना ॥ राजाचापिगृहंप्राप्तश्चितयंस्तां
स्त्रियंपुनः ॥ ५३ ॥ ततःकालेनकियताजातेपुत्रेवयस्विनि ॥ वनंजिगमिषूराजापुत्रंवृत्तांतमूचिवान् ॥ ५४ ॥

शुभेइति इदंकन्यायाःस्थानंकामातुरात्वंकथमाश्रितवत्यसीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ वयस्विनितरुणे ॥ ५४ ॥

दे.भा.द्वि.

॥७॥

वृत्तांतं काचित्क्रीसमागत्य मम दक्षिणोरौ स्थिता कामातुरांतां समीक्ष्य मयानिर्भर्त्सिता सा पुनः प्रार्थितवती मया प्रोक्ता मम भविष्यतः सुतस्य पत्नी भवेति सा तदुपश्रुत्य गतेति ॥ ५५ ॥ भजेथा इति मम सत्यवाक्यपालनार्थमित्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ परां बिकां साम्यावस्थमायोपाधिकत्र

टी.अ.
४

वृत्तांतं कथयित्वा तु पुनरुचे निजं सुतं ॥ यदि प्रयातिसा बालत्वां वने चारुहासिनी ॥ ५५ ॥ कामयानावरारोहा तां भजेथामनोरमां ॥ न प्रष्टव्या त्वया कासिमन्त्रियोगान्नराधिप ॥ ५६ ॥ धर्मपत्नी च तां कृत्वा भविता त्वं सुखी किल ॥ सूत उवाच ॥ एवं संदिश्य तं पुत्रं भूपतिः प्रीतमानसः ॥ ५७ ॥ दत्त्वा राज्यश्रियं सर्वान्नराजा विवेश ह ॥ तत्रापि च तपस्तप्त्वा समाराध्य परां बिकां ॥ ५८ ॥ जगाम स्वर्गं राजा सौदेहं त्यक्त्वा स्वतेजसा ॥ राज्यं प्राप महातेजाः शतं नुःसार्वभौमिकं ॥ ५९ ॥ प्रजां वैपालयामास धर्मदंडो महीपतिः ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ श्रीः ॥ सूत उवाच ॥ प्रतीपेऽथ दिवं यातेशं तनुः सत्यविक्रमः ॥ बभूव मृगयाशीलो निघ्नन् व्याघ्रान् मृगान् नृपः ॥ १ ॥ सकदाचिद्वने घोरे गंगातीरे च रन्नृपः ॥ ददर्श मृगशावाक्षीं सुंदरीं चारुभूषणां ॥ २ ॥ दृष्ट्वा तां नृपतिर्मग्नः पित्रोक्तेयं वरानना ॥ रूपयौवनसंपन्ना सा क्षालक्ष्मीरिवापरा ॥ ३ ॥ पिबन् मुखां वुजंतं स्यान् तृप्तिमग्नमन्नृपः ॥ दृष्टरोमा भवत्तत्र व्याप्तचित्त इवानघ ॥ ४ ॥ महाभिषंसापि मत्वा प्रेमयुक्ता बभूव ह ॥ किंचिन्मंदस्मितं कृत्वा तस्थावग्रे नृपस्य च ॥ ५ ॥ वीक्ष्य तामसितापांगी राजा प्रीतमना भृशं ॥ उवाच मधुरं वाक्यं सांत्वयन् श्लक्ष्णया गिरा ॥ ६ ॥

द्वारुपिणीं ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वितीयस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ एकोनसप्ततिश्लोकैर्गंगायाः सह शंतनोः ॥ विवाहः कथ्यते तत्र वसूनां जन्म चोच्यते ॥ १ ॥ प्रतीपस्य भगवतो प्रसादादुत्तमपुत्रं प्राप्नुयुत्तरं जातं वृत्तांतमाह प्रतीपेति ॥ २ ॥ मग्नो मग्नचित्त इत्यर्थः ॥ ३ ॥ व्याप्तचित्तस्तस्यां मग्नचित्त इत्यर्थः ॥ ४ ॥ महाभिषमिति तस्यादेवतेत्वाद्दिव्यज्ञानेनायं ब्रह्मसभायां दृष्टो महाभिषराणां भवतीति मत्वेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥७॥

अप्सरापीतिटांबतत्वंछांदसं ॥ ७ ॥ ८ ॥ राजातांनाभिजानातीति दिव्यज्ञानाभावादितिभावः ॥ ९ ॥ १० ॥ भावित्वादिति स्त्रीजातेरव
श्यंपतिरेपक्षितएवेतिहेतोर्योवाकोवापिपतिरेपक्षितएवतत्रापिसहस्रोभूतानुरूपोयदिलब्धस्त्विहंतकानवांछतिसर्वापिवांछत्येवेत्यर्थः ॥ ११ ॥

देवीवात्वंचवामोरूमानुषीवावरानने ॥ गंधर्वीवाथयक्षीवौनागकन्याप्सरापिवा ॥ ७ ॥ यासिकासिवरारोहे
भार्यामिभवसुंदरी ॥ प्रेमयुक्तस्मितैवत्वंधर्मपत्नीभवाद्यमे ॥ ८ ॥ सूतउवाच ॥ राजातांनाभिजानातिगंगेय
मितिनिश्चितं ॥ महाभिषंसमुत्पन्नंनृपंजानातिजान्हवी ॥ ९ ॥ पूर्वप्रेमसमायोगाच्छ्रुत्वावाचंनृपस्यतां ॥ उवा
चनारीराजानंस्मितपूर्वमिदंवचः ॥ १० ॥ स्त्रीउवाच ॥ जानामित्वांनृपश्रेष्ठप्रतीपतनयंशुभं ॥ कानवांछति
चार्वर्गीभावित्वात्सदृशंपतिं ॥ ११ ॥ वाग्बंधेननृपश्रेष्ठचरिष्यामिपतिं किल ॥ शृणुमेसमयंराजन्वृणोमित्वां
नृपोत्तम ॥ १२ ॥ यच्चकुर्यामहंकार्यंशुभंवायदिवाशुभं ॥ ननिषेध्यात्वयाराजन्नवक्तव्यंतथाऽप्रियं ॥ १३ ॥
यदाचत्वंनृपश्रेष्ठनकरिष्यासिमेवचः ॥ तदामुत्कागमिष्यामियथेष्टदेशमारिष ॥ १४ ॥ स्मृत्वाजन्मवसूनांसा
प्रार्थनापूर्वकंत्वंदि ॥ महाभिषस्यप्रेमाथविचित्यैवचजान्हवी ॥ १५ ॥ तथेत्युत्काथसादेवीचकारनृपतिंपतिं ॥
एवंवृत्तानृपेणाथगंगामानुषरूपिणी ॥ १६ ॥ नृपस्यमंदिरंप्राप्तासुभगावरवर्णिनी ॥ नृपतिस्तांसमासाद्य
चिक्रीडोपवनेशुभे ॥ १७ ॥ सापितंरमयामासभावज्ञावैवरांगना ॥ नबुबोधनृपःक्रीडन्गतान्वर्षगणानथ
॥ १८ ॥ सतयामृगशावाक्ष्याशच्याशतक्रतुर्यथा ॥ सासर्वगुणसंपन्नासोपिकामविचक्षणः ॥ १९ ॥

वाग्बंधेनपणेन समयपणं ॥ १२ ॥ तथाऽप्रियं अप्रियमितिछेदः ॥ १३ ॥ तदेति तदात्वांमुत्कायत्कायथेष्टदेशंगमिष्यामीत्यर्थः यथेष्टदे
शमारिषेत्यत्रदेशपदोत्तराविभाक्तेलोपदछांदसः ॥ १४ ॥ स्मृत्वेति इत्थंकार्यद्वयहेतोर्जान्हवीशंतनोःपत्नीजातेतिशेषः ॥ १५ ॥ यदाप
णंश्रुत्वा राज्ञा तथास्त्वयंगीकृतपणजान्हवीकार्यद्वयहेतोर्नृपतिंपतिंचकारेत्यन्वयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

दे.प्र.द्वि.

॥८॥

॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥ तद्वद्वेति तद्यौर्नामानमित्यर्थः पतन्पदेनमस्कुर्वन्नित्यर्थः ॥ २८ ॥

रेमातेमंदिरेदिव्येरमानारायणाविवा। एवं गच्छतिकालेसादधारनृपतेस्तदा ॥ २० ॥ गर्भगंगावसुपुत्रंसुषुवे
चास्लोचना ॥ जातमात्रंसुतंवारीचिक्षेपैवंद्वितीयके ॥ २१ ॥ तृतीयेथचतुर्थेथपंचमेषष्ठएवच ॥ सप्तमेवाह
तेपुत्रेराजार्चितापरोभवत् ॥ २२ ॥ किंकरोम्यद्यवंशमेकथंस्यात्सुस्थिरोभुवि ॥ सप्तपुत्राहतानूनमनयापा
परूपया ॥ २३ ॥ निवारयामियादिमांत्यत्कायास्यतिसर्वथा ॥ अष्टमोयंसुसंप्राप्तोगर्भमेमनसीप्सितः ॥
२४ ॥ नवारयामिचेदद्यसर्वथेयंजलेक्षिपेत् ॥ भवितावानवाचाग्रेसंशयोयंममाद्भुतः ॥ २५ ॥ संभवेपिचदु
ष्टेयंरक्षयेद्वानरक्षयेत् ॥ एवंसंशयितेकार्येकिंकर्तव्यमयाधुना ॥ २६ ॥ वंशस्यरक्षणार्थंहियत्नःकार्यःपरोम
या ॥ ततःकालेयदाजातःपुत्रोयमष्टमोवसुः ॥ २७ ॥ मुनेर्येनदृताधेनुर्नदिनीस्त्रीजितेनाहि ॥ तद्वद्वनृपतिः
पुत्रंतामुवाचपतन्पदे ॥ २८ ॥ दासोस्मितवतन्वांगिप्रार्थयामिशुचिस्मिते ॥ पुत्रमेकंपुषाम्यद्यदेहिजीवंतम
द्यमे ॥ २९ ॥ हिंसिताःसप्तपुत्रामेकरभोस्त्वयाशुभाः ॥ अष्टमंरक्षसुश्रोणिपतामितवपादयोः ॥ ३० ॥ अ
न्यद्वैप्राप्त्यंतंतेद्यदाम्यथचदुर्लभं ॥ वंशमेरक्षणीयोद्यत्वयापरमशोभने ॥ ३१ ॥ अपुत्रस्यगतिर्नास्तिस्व
र्गेवेदविदोविदुः ॥ तस्मादद्यवरारोहेप्रार्थयाम्यष्टमंसुतं ॥ ३२ ॥ इत्युक्तापिगृहीत्वातंयदागतुंसमुत्सुका ॥
तदातिकुपितोराजातामुवाचातिदुःखितः ॥ ३३ ॥ पापिष्ठेकिंकरोम्यद्यनिरयान्निबिभेषिकि ॥ कासिपापकरा
णांत्वंपुत्रीपापरतासदा ॥ ३४ ॥ यथेच्छंगच्छवातिष्ठपुत्रमेस्थीयतामिह ॥ किंकरोमित्वयापापेवंशांतकरया
नया ॥ ३५ ॥ एवंवदतिभूपालेसागृह्यासुतंशिशुं ॥ गच्छंतीवचत्तकोपसंयुतासमुवाचह ॥ ३६ ॥

पुषामिषेयमित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पापकराणांपापिनमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

टी.अ.
४

॥८॥

पुत्रकामेति हेरामनपुत्रकामाहंपुत्रंगृहेत्वागमिष्यामिवनेचैनंपुत्रपालयति ॥ ३६ ॥ इहैवकुतो नपाल्यतेइति चेद्रतः समयो यो मयापणः कृ-
 तः सनष्टइतिहेतोः कुतो नष्टइति चेन्ममवचनं वीक्षंतवया अन्यथा कृतमिति हेतोः ॥ ३७ ॥ तत्र पुत्रं पालयिष्यसीत्यत्र किं प्रमाणमिति चेदहं गंगां रिम-
 पुत्रकामासुतं त्वेनं पालयामिवने गतः ॥ समयो मे ममप्यामिवचनं ह्यन्यथा कृतं ॥ ३७ ॥ गंगां मां वै विजानी-
 हि देवकार्यार्थमागतां ॥ वसवस्तु पुरा शप्तावसिष्टेन महत्मेना ॥ ३८ ॥ ब्रजंतु मानुषीं योनिं स्थितां चिंतातुरास्तु-
 मां ॥ दृष्ट्वेष्टं प्रार्थयामासुर्जननी नो भवानघे ॥ ३९ ॥ तेभ्यो दत्त्वा वरं जातापत्नीति नृपसत्तम ॥ देवकार्यार्थसिध्य-
 र्थं जानीहि संभवो मम ॥ ४० ॥ सप्तते वसवः पुत्रा मुक्ताः शापादपे स तु ते ॥ कियंतं कालमेकोयंतव पुत्रो भविष्यति
 ४१ ॥ गंगादत्तमिमं पुत्रं गृहाण शंतनो स्वयं ॥ वसुं देवं विदित्वैनं सुखं भुंक्ष्वसुतोद्भवं ॥ ४२ ॥ गंगेयोयं महा-
 भाग भविष्यति बलाधिकः ॥ अद्य तत्र नयाम्येनं यत्र त्वं वै मया वृतः ॥ ४३ ॥ दास्यामि यौवनप्राप्तं पालयित्वा
 महीपते ॥ न मातृरहितः पुत्रो जीवेन्न च सुखी भवेत् ॥ ४४ ॥ इत्युत्कांतं दधे गंगातं गृहीत्वा च बालकं ॥ राजा चा-
 तीव दुःखार्तः संस्थितो निजमंदिरे ॥ ४५ ॥ भार्या विरहजंदुःखं तथा पुत्रस्य चाद्भुतं ॥ सर्वदा चिंतयन्नास्ते राज्यं
 कुर्वन्महीपतिः ॥ ४६ ॥ एवं गच्छतिकालेऽथ नृपतिर्मृगयां गतः ॥ निघ्नन्मृगगणान्बाणैर्महियान्सूकरानपि ॥
 ४७ ॥ गंगातीरमनुप्राप्तः सराजा शंतनुस्तदा ॥ नदीं तोकजलां दृष्ट्वा विस्मितः समहीपतिः ॥ ४८ ॥ तत्रापश्य-
 त्कुमारं तं मुंचंतं विशिखान्बहून् ॥ आकृष्य च महाचापं क्रीडंतं सरितस्तटे ॥ ४९ ॥ तं वीक्ष्य विस्मितो राजानस्म-
 जानाति किंचन ॥ नोपलेभे स्मृतिं भूपः पुत्रो यं ममवानवा ॥ ५० ॥ दृष्ट्वाप्यमानुषं कर्मबाणेषु लघुहस्ततां ॥
 विद्यां वा प्रतिमं रूपं तस्यैव स्मरसन्निभं ॥ ५१ ॥

ततो मद्रचनं सस्यं जानीहीत्यभिप्रायेणाह गंगामिति तर्हि त्वं ममपत्नी कुतो जाता तथा पुत्राश्च त्वया कथं हिंसिता इति चेत्तत्राह वसवस्त्वाति ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ कोयमिति अयंबालोममसुतोऽन्योवाकश्चनास्तीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

पप्रच्छविस्मितो राजा कस्य पुत्रोऽसि चानघ ॥ नोवाच किंचिद्दीरोऽसौ मुंचंश्छैली मुखानथ ॥ ५२ ॥ अंतर्धानगतः
सोथराजा चिंतातुरो भवत् ॥ कोयं मम सुतो बालः किं करोमि ब्रजामिकं ॥ ५३ ॥ गंगां तुष्टावभूपालः स्थित
स्तत्र समाहितः ॥ दर्शनं साददावाथ चारुरूपायथापुरा ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वा तां चारुसर्वांगीं बभाषे नृपतिः स्वयं ॥ को
यं गंगेगतो बालो मम त्वंदर्शयाधुना ॥ ५५ ॥ गंगोवाच ॥ ॥ पुत्रोऽयं तव राजेन्द्र रक्षितश्चाष्टमो वसुः ॥ ददामि त
व हस्ते तु गंगेयोऽयं महातपाः ॥ ५६ ॥ कीर्तिकर्ता कुलस्यास्य भविता तव सुव्रत ॥ पाठितस्त्वखिलान्वेदान्ध
नुर्वेदं च शाश्वतं ॥ ५७ ॥ वसिष्ठस्याश्रमे दिव्ये संस्थितोऽयं सुतस्तव ॥ सर्वविद्याविधानज्ञः सर्वार्थकुशलः शुचिः
॥ ५८ ॥ यद्वेदजामदग्न्योऽसौ तद्वेदायं सुतस्तव ॥ गृहाण गच्छ राजेन्द्र सुखी भव नराधिप ॥ ५९ ॥ इत्युत्कांतदधे
गंगादत्वा पुत्रं नृपाय वै ॥ नृपतिस्तु मुदा युक्तो बभूवाति सुखान्वितः ॥ ६० ॥ समालिङ्ग्य सुतं राजा समाग्राय
चमस्तकं ॥ समारोप्य रथे पुत्रं स्वपुरं सप्रचक्रमे ॥ ६१ ॥ गत्वा गजाव्हयं राजा चकारोत्सवमुत्तमं ॥ दैवज्ञं च
समाहूय पप्रच्छ च शुभं दिनं ॥ ६२ ॥ समाहृत्य प्रजाः सर्वाः सचिवान्सर्वशः शुभान् ॥ यौवराज्येथ गंगेयं स्थाप
यामास पार्थिवः ॥ ६३ ॥ कृत्वा तं युवराजानं पुत्रं सर्वगुणान्वितं ॥ सुखमास सधर्मात्मानसस्मारचजान्हवीं ॥
॥ ६४ ॥ सूत उवाच ॥ एतद्वः कथितं सर्वकारणं वसुशापजं ॥ गंगेयस्य तथोत्पत्तिं जान्हव्याः संभवंतथा ॥
॥ ६५ ॥ गंगावतरणं पुण्यं वसूनां संभवंतथा ॥ यथा ज्योतिरः पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ६६ ॥ पुण्यं पवि
त्रमास्यानं कथितं मुनिसत्तमाः ॥ यथामया श्रुतं ध्यात्वा तत्पुराणं वेदसंमितं ॥ ६७ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ न स स्मारेति पुत्रसुखेन जान्हवी विरहजदुःखस्य नाशो नान स स्मारेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

॥६८॥ ६९॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वितीयस्कंधे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४॥ एकोऽष्टाष्टश्लोकेऽस्तु सत्यवत्यति सुंदरी ॥ वृताशंतनुनाराज्ञा कथे
यंसम्यगीर्यते ॥ १॥ गंगया सह शंतनोर्विवाहादिकं श्रुत्वा सत्यवती विवाहकथां पृच्छति वसूनामिति ॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ पुत्रेण सह भीष्मेण सह

श्रीमद्भागवतं पुण्यं नानाख्या न कथा न्वितं ॥ द्वैपायनमुखोद्भूतं पंचलक्षणसंयुतं ॥ ६८॥ शृण्वतां सर्वपादघ्नं
शुभदं सुखदं तथा ॥ इति हासमिमं पुण्यं कीर्तितं मुनिसत्तमाः ॥ ६९॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे द्वितीय
स्कंधे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४॥ ऋषय ऊचुः ॥ वसूनां संभवः सूतकथितः शापकारणात् ॥ गंगेयस्य तथो
त्पत्तिः कथिता लोमहर्षणे ॥ १॥ माता व्यासस्य धर्मज्ञानां सत्यवती सती ॥ कथं शंतनुना प्राप्ता भार्या गंधव
ती शुभा ॥ २॥ तन्ममाचक्ष्व विस्तारं दाशपुत्री कथं वृता ॥ राज्ञा धर्मवरिष्ठेन संशयं छिंधि सुव्रत ॥ ३॥ सूत उ
वाच ॥ शंतनुर्नाम राजर्षिर्मृगयानिरतः सदा ॥ वनं जगाम निघ्नन् वैमृगांश्च महिषान् रून् ॥ ४॥ चत्वार्येव
तु वर्षाणि पुत्रेण सह भूपतिः ॥ रममाणः सुखं प्राप कुमारैः यथा हरः ॥ ५॥ एकदा विक्षिपन् बाणान् विनिघ्नन् स्व
ङ्गसूकरान् ॥ सकदाचिद्वनं प्राप्तः कालिं दीं सरितां वरां ॥ ६॥ महीपतिरनिर्देश्य माजिघ्रं द्रंधमुत्तमं ॥ तस्य प्रभ
वमन्विच्छन् संचचार वनं तदा ॥ ७॥ नमंदारस्य गंधो यं मृगनाभि मदस्य न ॥ चंपकस्य नमालत्या न केतक्या
मनोहरः ॥ ८॥ न चानुभूतपूर्वोऽयं वाति गंधवहः शुभः ॥ कुतोऽयमेति वायुर्वै मम घ्राणविमोहनः ॥ ९॥ इति संचिं
त्यमानो सौवश्रामवनमंडलं ॥ मोहितो गंधलेभेन शंतनुः पवनानुगः ॥ १०॥ सददर्शनदीतीरे संस्थितां चारु
दर्शनीं ॥ शृंगाररहितां कांतां सुस्थितां मलिनां वरां ॥ ११॥

कुमारेण स्कंदेन ॥ ५॥ सकदाचिदिति प्रथमं वनं प्राप्तः पश्चाद्वनमध्यस्थां सरिद्वरां कालिं दीं यमुनां प्राप्त इत्यर्थः ॥ ६॥ अनिर्देश्यं निर्णेनु
मशक्यं तस्य गंधस्वप्रभवमुत्पत्तिस्थानं ॥ ७॥ ८॥ गंधवहो वायुः ॥ ९॥ पवनानुगः पवनमनुलक्षीकृत्य गता ॥ १०॥ ११॥

१२॥१३॥१४॥गंगांस्मरन्कामवशंगतः कामेनहृदचित्तःसन्ययागंगयाहसक्तः सैवगंगाद्वियनस्यादितितांगंगांस्मरन्प्रच्छत्यथः

दृष्ट्वातामसितापांगीविस्मितःसमहीपतिः ॥ अस्यादेहस्यगंधोयमितिसंजातानिश्चयः ॥ १२ ॥ तदद्भुतरूप
मतीवसुंदरंतथैवगंधोलिल्लोकसंमतः ॥ वयश्चतादृक्नवयौवनंशुभ्रंदृष्ट्वैवराजाकिलविस्मितोभवत् ॥ १३॥
केयंकुतोवासमुपागताधुनादेवांगनावाकिमुमानुषीवा ॥गंधर्वपुत्रीकिलनागकन्याजानेकथंगंधवतींकुमामिनीं
॥१४॥संचित्यचैवमनसानृपोसौननिश्चयंप्रापयदाततःस्वयं ॥ गंगांस्मरन्कामवशंगतोथपप्रच्छकांतांतट
संस्थितांच ॥ १५ ॥ कासिप्रियेकस्यसुतासिकस्मादिहस्थितात्वंदिजनेवरोरु ॥ एकाकिनीकिंवदचारनेत्रे
विवाहितावानविवाहितासि ॥ १६ ॥ संजातकामोहमरालनेत्रेत्वांवीक्ष्यकांतांचमनोरमांच ॥ ब्रूहिप्रिये
यासिचिकीर्षसित्वंकिंचेति सर्वमविस्तरेण ॥ १७ ॥ इत्येवमुक्तासुदतीनृपेणप्रोवाचतंसास्मितमंबुजेक्षणा ॥
दाशस्यपुत्रींत्वमवेहिराजन्कन्यांपितुःशासनसंस्थितांच ॥ १८ ॥ तरीमिमांधर्मनिमित्तमेवसंवाहयामीहजलेनृ
पेन्द्र ॥ पितागृहेमेवगतोस्तिकामंसत्यंब्रवीम्यर्थपतेतवाग्रे ॥ १९ ॥ इत्येवमुक्ताविररामबालाकामातुरस्तां
नृपतिर्वभाषे ॥ कुरुप्रवीरंकुरुमांपतिंत्वंवृथानगच्छेन्ननुयौवनंते ॥ २० ॥ नचास्तिपत्नीममवैद्वितीयात्वंधर्मप
त्नीभवमेमृगाक्षि ॥ दासोस्मितेहंवशगःसदैवमनोभवस्तापयतिप्रियेमां ॥ २१ ॥ गताप्रियामांपरिहृत्यकां
तानान्यावृताहंविधुरोस्मिकांते ॥ त्वांवीक्ष्यसर्वावयवातिरम्यामनोतिजातंविवशंमदीयं ॥ २२ ॥ श्रुत्वामृता
स्वादरसंनृपस्यवचोतिरम्यंखलुदाशकन्या ॥ उवाचतंसात्विकभावयुक्ताकृत्वातिधैर्यंनृपतिसुगंधा ॥ २३ ॥

॥१५॥१६॥अरालनेत्रेकुटिलनेत्रे ॥ १७॥१८॥धर्मनिमित्तमेवेति अस्माकंदाशनामायंधर्मोस्तीतितन्निमित्तमित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥१९०॥

॥२१॥ विवशंकामाधीनमितियावत् ॥ २२ ॥ अतिधैर्यामिति अनेनसापिकामातुराजोतिबोधितं ॥ २३ ॥

यदात्पराजन्त्रिति हेराज्ञन्यत्तवाभिलषितं देतन्ममाप्यभिलषितमित्यर्थः ॥ २४ ॥ नस्वैरिणीनकुलटाहमस्मि अपितुकुलीनस्य दाशस्य पुत्री ॥ २५ ॥
 ननु त्वत्पिता प्रष्टव्य इत्यवकाशः कामां धस्य मम नैवास्तीति चेत्तत्राह मनोभव इति यथा मां पुनर्न वयौ वनां मनोभवो दुनोति क्लेशयति तथा नृपत्वां किं दुनो
 तिनैव दुनोति पुरुषापेक्षया अष्टगुणितकामस्य स्त्रीपुसत्वात् तथा ण्यं यथा धैर्येण न विव्हलास्मि एवं त्वया तत्रापि कामोद्वेपि धृतिः कुलाचारपरंपरासु
 यदात्पराजन्मयितत्तथैव मन्येह मेतनु यथा वचस्ते ॥ नास्मिन्स्वतंत्रात्त्वमवैहिकामं दातापिता मे र्थयतं त्वमाशु
 २४ ॥ नस्वैरिणीहास्म्यपि दाशपुत्रीपितुर्वशे हंसततंचरामि ॥ सचेददातिप्रथितः पिता मे गृहाण पाणिं वशगा
 स्मितेहं ॥ २५ ॥ मनोभवस्त्वां नृप किं दुनोति यथा पुनर्मानवयौ वनांच ॥ दुनोति तत्रापि हिरक्षणीया धृतिः कु
 लाचारपरंपरासु ॥ २६ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्या नृपतिः काममोहितः ॥ गतो दाशपतेर्गेहं त
 स्यायाचनहेतवे ॥ २७ ॥ दृष्ट्वा नृपतिमायां तं दाशोति विस्मयंगतः ॥ प्रणामं नृपतेः कृत्वा कृतांजलि रभाषत ॥
 २८ ॥ दाश उवाच ॥ दासोऽस्मितवभूपालकृतार्थो हंतवागमे ॥ आज्ञां दिहि महाराज यदर्थमिह चागमः ॥ २९ ॥
 राजोवाच ॥ धर्मपत्नीं करिष्यामि सुतामेतां तवानघ ॥ त्वया चेद्दीयते मह्यं सत्यमेतद्वीमते ॥ ३० ॥ दाश उ
 वाच ॥ कन्यारत्नं मदीयं चेद्यत्त्वं प्रार्थयसे नृप ॥ दातव्यं तु प्रदास्यामि न त्वदेयं कदाचन ॥ ३१ ॥ तस्याः पु
 त्रो महाराज त्वदंते पृथिवीपतिः ॥ सर्वथा चाभिपेक्ष्यो नान्यः पुत्रस्तवेति वै ॥ ३२ ॥ सूत उवाच ॥ श्रुत्वा वा
 क्यं तु दाशस्य राजा चिंतातुरो भवत् ॥ गांगेयं मनसा कृत्वानोवाच नृपतिस्तदा ॥ ३३ ॥ कामातुरो गृहं प्राप्तश्चिं
 ताविष्टो महीपतिः ॥ न स स्नौ बुभुजे नाथ न सुप्वाप गृहंगतः ॥ ३४ ॥

योग्यारक्षणीयेत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ प्रार्थयसे चेदित्यन्वयः दातव्यं तु अवश्यं दातव्यमेवास्ति तद्वस्तु न गृहे स्थापनीयं त्वाद्दशो
 यदि प्रार्थयते तदा वश्यं दास्यामि ॥ ३१ ॥ पुत्रस्तवेति वै इति यदि त्वेष्टं तदा दास्यामीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ गांगेयं मनसाराज्याधिपं कृत्वा प्रत्युत्तरं नो
 वाच गांगेयसदृशो पुत्रे सति कथमेतस्याः पुत्राय राज्यादाने निष्ठेपि सा त्विष्टैवेत्याह कामातुर इति ॥ ३४ ॥

दे.भा.द्वि.

॥११॥

देवव्रतोभीष्मः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ दुःखं पितुरितिशेषः यो दुःखं पितुर्ननाशयति स पुत्रो ऋणं प्राक्जन्मनि गृहीतं पित्रा तद्गृहीतुमागतोस्तीति धिक्ता दृ
शंपुत्रमित्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सुतो हरिश्चंद्रेति दासार्पितो लक्षणया दासत्वेनार्पित इत्यर्थः इयं कथा सप्तमस्कंधे वक्ष्यमाणा ॥ ३९ ॥ तथा जीग
र्तस्येति इयमपि कथा सप्तमस्कंधे वक्ष्यमाणा गाधिसुतेन विश्रामित्रेण ॥ ४० ॥ पित्रा ज्ञयेति गुरोरनुज्ञा गुरोः पितुर्जमदग्रे रित्यर्थः ॥ ४१ ॥
चिंतातुरंतुतं दृष्ट्वा पुत्रो देवव्रतस्तदा ॥ गत्वा पृच्छन्महीपालं तदसंतोषकारणं ॥ ३५ ॥ दुर्जयः कोस्ति शत्रुस्ते
करोमिव शतं तवा ॥ कचिंतानृपशार्दूलसत्यं वद नृपोत्तमा ॥ ३६ ॥ किं तेन जातेन सुतेन राजन् दुःखं न जानाति न नाश
येद्यः ॥ ऋणं गृहीतुं समुपागतो सौ प्राग्जन्मजं नात्र विचारणास्ति ॥ ३७ ॥ विमुच्य राज्यं रघुनंदनोऽपि ताताज्ञया
दाशरथिस्तुराग्नः ॥ वनं गतो लक्ष्मण जानकीभ्यां सहैव शैलं किल चित्रकूटं ॥ ३८ ॥ सुतो हरिश्चंद्र नृपस्य राज
न्यो रोहितश्चेति प्रसिध्नामा ॥ क्रीतोऽथ पित्रा विपणोद्यतश्च दासार्पितो विप्रगृहे तु नूनं ॥ ३९ ॥ तथा जिगर्त
स्य सुतो वरिष्ठो नाम्नाशुनः शेष इति प्रसिद्धः ॥ क्रीतस्तु पित्राप्यथ यूपवधः संमोचितो गाधिसुतेन पश्चात् ॥
४० ॥ पित्रा ज्ञया जामदग्न्येन पूर्वच्छिन्नं शिरो मातुरिति प्रसिद्धं ॥ अकार्यमप्याचरितं च तेन गुरोरनुज्ञा च गरी
यसीकृता ॥ ४१ ॥ इदं शरीरं तव भूपतेन क्षमोऽस्मि नूनं वद किं करोम्यहं ॥ न शोचनीयं मयि वर्तमानेऽप्यसाध्यम
र्थं प्रतिपादयाम्यदः ॥ ४२ ॥ प्रब्रूहि राजंस्तव कास्ति चिंता निवारयाम्यद्यधनुर्गृहीत्वा ॥ देहेन मे चेच्चरितार्थ
तावा भवत्वमोघा भवतश्चिकीर्षा ॥ ४३ ॥ धिक्ते सुतं यः पितुरीप्सितार्थं क्षमोऽपि सन्न प्रतिपादयेद्यः ॥ जाते
न किं तेन सुतेन कामां पितुर्न चिंतां हि समुद्धरेद्यः ॥ ४४ ॥

नक्षमोऽस्मि नूनमिति यद्यपि किमपि भवति प्रयत्नं कर्तुं न क्षमः समर्थोऽस्मि तथाप्यहं किं करोमीति वदमया किं कर्तव्यमिति वदेत्यर्थः अदः इदमित्यर्थः
॥ ४२ ॥ देहेनेति यदि कार्यकरणे मम देहः पतितस्तदा देहेन चरितार्थता मम जाता मम देहः सार्थको जातः अथवा कार्यं जातं तदा भवतश्चिकीर्षा अ
मोघा सफला जाता उभयतोऽपि फलमेवास्तीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ समुद्धरेत् ननाशयेत् ॥ ४४ ॥

टी.अ.

५

॥११॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ मृधेयुधेअकस्मात् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ वित्तेति यूयंपृष्ठानृपस्यवार्तावित्तजानीत ॥ ५० ॥ विदितार्थोज्ञाता

सूतउवाच ॥ निशम्येतिवचस्तस्यपुत्रस्यशंतनुर्नृपः ॥ लज्जमानस्तुमनसातमाहत्वरितंसुतं ॥ ४५ ॥ रा
जोवाच ॥ चिंतामेमहतीपुत्रयस्त्वमेकोसिमेसुतः ॥ शूरोतिबलवान्मानीसंग्रामेष्वपराड्छुखः ॥ ४६ ॥
एकापत्यस्यमेतातवृथेदंजीवितंकिल ॥ मृतेत्वयिमृधेकापिकिंकरोमिनिराश्रयः ॥ ४७ ॥ एषामेमहतीचिंता
तेनाद्यदुःखितोस्म्यहं ॥ नान्याचिंतास्तिमेपुत्रयांतवाग्नेवदाम्यहं ॥ ४८ ॥ सूतउवाच ॥ तदाकर्ण्यार्थगंगे
योमंत्रिवृत्थानपृच्छत ॥ नमांवदतिभूषालोलज्जयाद्यपरिहृतः ॥ ४९ ॥ चित्तवार्तानृपस्याद्यपृष्ठायूयंविनि
श्रयात् ॥ सत्यंब्रुवंतुमांसर्वतत्करोमिनिराकुलः ॥ ५० ॥ तच्छ्रुत्वातेनृपंगत्वासंविज्ञायचकारणं ॥ शशंसुर्वे
दितार्थस्तुगंगेयस्तदचितयत् ॥ ५१ ॥ सहितस्तैर्जगामाशुदाशस्यसदनंतदा ॥ प्रेमपूर्वमुवाचेदंविनम्रो
जान्हवीसुतः ॥ ५२ ॥ गंगेयउवाच ॥ पित्रेदेहिमुतांतिद्यप्रार्थयामिसुमध्यमां ॥ मातामेस्तुसुतेयंतेदासोस्म्य
स्याःपरंतप ॥ ५३ ॥ दाशउवाच ॥ त्वंगृहाणमहाभागपत्नींकुरुनृपात्मज ॥ पुत्रोस्यानभवेद्राजावर्तमाने
त्वयीतिवै ॥ ५४ ॥ गंगेयउवाच ॥ मातेयंममदारोयीराज्यंनैवकरोम्यहं ॥ पुत्रोस्याःसर्वथाराज्यंकरिष्यति
नसंशयः ॥ ५५ ॥ दाशउवाच ॥ सत्यवाक्यंमयाज्ञातंपुत्रस्तेवलवान्भवेत् ॥ सोपिराज्यंवलान्नूनंगृण्ही
यादितिनिश्चयः ॥ ५६ ॥

र्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ सत्यवाक्यमितित्वंयद्यपिसत्यवाक्यतयाराज्यंनकरिष्यसि तथापित्वंस्तुतस्तवच्छाद्राज्यंगृण्हीयान्मम
दौहित्रस्येत्यर्थः ॥ ५६ ॥

दे.भा.द्वि.

॥१२॥

मया विवाहे कृते सत्ये तद्वयं ततो विवाहे मेवाहं न करिष्यामीति भिष्यं भयं कं व्रतं मया कृतमिति जानीहि ॥ ५७ ॥ झप जीवको मत्स्य जीवनो दाश
राजा ॥ ५८ ॥ ननु व्यासमाता अन्यस्त्री कथं तेन विवाहितेति चेत्तत्राह न जानातीति तदुदरे व्यासस्य जन्म राजान जानाति कन्यैवेयमिति निश्चि
तमिति रित्यर्थः एतेन धर्मज्ञेन राज्ञा कथं दाशकन्या अन्यस्त्री विवाहितेति दूषणं निरस्तं कामातुरत्वाच्चाश्लायमय्या चरितमहो भगवत्या अंतर्यामि
रुपिण्या अयं महिमायदा कार्यमपि महद्भिः कारयति कारयित्वा च स्वोपासनाबलेन सर्वान्मही करोतीति अतएव वक्ष्यति सतमस्कंधे सोमसूर्यो
द्वारा जानः सर्वे शक्त्युपासनयामहत्वं प्राप्ता इति ॥ ५९ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके द्वितीयस्कंधे टीकायां पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ॥

गांगेय उवाच ॥ नदारसंग्रहं नूनं करिष्यामि हि सर्वथा ॥ सत्यं मेव च न तात मया भीष्मं व्रतं कृतं ॥ ५७ ॥ सूत
उवाच ॥ एवं कृतां प्रतिज्ञां तु निश्चयं झप जीवकः ॥ ददौ सत्यवतीं तस्मै राज्ञे सर्वांगशोभनां ॥ ५८ ॥ अनेन वि
धिना तेन वृता सत्यवती प्रिया ॥ न जानाति परं जन्म व्यासस्य नृपसत्तमः ॥ ५९ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापु
राणे द्वितीयस्कंधे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ एवं सत्यवती तेन वृता शंतनुना किल ॥ द्वौ पुत्रौ च तथा
जातौ मृतौ कालवशादपि ॥ १ ॥ व्यास वीर्यात्तसंजातो धृतराष्ट्रं धेनु एव च ॥ मुनिं दृष्ट्वाथ कामिन्यानेत्रसंमिलने
कृते ॥ २ ॥

एकसततिपद्यैस्तु व्यासात्पुत्रत्रयोद्वयः ॥ पांडवानां तथोत्पत्तिः संक्षेपादिह कथ्यते ॥ १ ॥ तृतीयाध्याये ये प्रश्नाः कृतास्तेषां सर्वेषामुत्तरमेत
त्पर्यंतं दत्तं कथं गोलकावुत्पादिताविति शंका केवलमवशिष्टा तदर्थमाह एवं सत्यवतीति द्वौ पुत्रौ चित्रांगदविचित्रवीर्यौ वंशाभावगोलकावप्युत्पा
दनीयाविति वेदाज्ञया गोलकौ वंशसंरक्षणार्थमुत्पादितावित्याह कालवशादपि इदमुत्तरान्वयी यतो वंशोच्छेदकालः समागतस्तद्वशादेवेत्यर्थः
एतेन धार्मिकेण व्यासेन कथं भ्रातृभार्यागमनं कृतमिति शंका निरस्ता वंशोच्छेदप्राप्ते वता दृशकर्मकरणे वेदाज्ञायाः सत्त्वादिति इदं कलियुगातिरि
क्तपरं ॥ १ ॥ अंधत्वे निमित्तमाह मुनिं दृष्ट्वेति बाटिलं व्यासं दृष्ट्वा तत्रानुरागाभावेन स्त्रियानेत्रनिमिलने कृते सतितन्निमित्तवशादंधो जात इत्यर्थः ॥ २ ॥

टी.अ.

५

॥१२॥

श्वेतरूपेति मुनिदृष्टान्नानुरागाभावान्निलोहाद्वेताजातेतिहेतोः स्वस्मिन्ननुरागाभावात्स्यास्यकोपडत्पन्नस्तस्माद्धेतोः पुनःपांडुःद्वेतउत्पन्नः ॥ ३ ॥ यदापुनर्वर्षातेविचित्रविर्यपत्नीप्रेषितासानगता तयास्वकीयदासीप्रेषितातयाशृंगारादिरसैःकामकलाविदाकामशास्त्राभिज्ञयादास्याव्यासःसंतोषितस्तत्संतोषवशात्सम्यक्पुत्रोविदूरउत्पन्नः ॥ ४ ॥ प्रथमाध्यायमारभ्यएतावत्पर्यंतंऋषिभिर्येप्रश्नाःकृतास्तेषामुत्तरमेतत्पर्यंतंसूतेनक्रमेणदत्तमितःपरमपृष्ठमपिऋषिभिःपांडवाख्यानंजनमेजयपर्यंतंसूतेनकथ्यते तत्प्रयोजनंत्वग्रेजनमेजयायस्वपूर्वजदुर्गतिंगतपांडवोत्थारार्थंव्यासोदेवीभागवतंकथयामासेतिवक्तव्यमस्ति तत्रकेपांडवाःकिंचतैर्दुरितमाचरितंकोजनमेजयइत्याकांक्षास्यात्तन्निवृत्त्यर्थमप्रकृतमपृ

श्वेतरूपायतोजातादृष्टव्यासंनृपात्मजा ॥ व्यासकोपात्समुत्पन्नःपांडुस्तेननसंशयः ॥ ३ ॥ संतोषितस्तयाव्यासोदास्याकामकलाविदा ॥ विदुरस्तुसमुत्पन्नोधर्माशःसत्यवाक्शुचिः ॥ ४ ॥ राज्येसंस्थापितःपांडुःकनीयानपिमंत्रिभिः ॥ अंधत्वाद्धृतराष्ट्रेसौनाधिकारेनियोजितः ॥ ५ ॥ भीष्मस्यानुमतेराज्यंप्राप्तःपांडुर्महाबलः ॥ विदुरोप्यथमेधावीमंत्रकार्येनियोजितः ॥ ६ ॥ धृतराष्ट्रस्यद्वेभार्येगांधारीसौबलीस्मृता ॥ द्वितीयाचतथोवैश्यागार्हस्थ्येषुप्रतिष्ठिता ॥ ७ ॥ पांडोरपितथापत्यैद्वेप्रोक्तेवेदवादिभिः ॥ शौरसेनीतथाकुंतीमाद्रीचमद्रदेशजा ॥ ८ ॥ गांधारीसुपुत्रेषुत्रिशतंपरमशोभनं ॥ वैश्याप्येकंसुतंकांतंयुयुत्सुंसुपुत्रेप्रियं ॥ ९ ॥ कुंतीतुप्रथमंकन्यासूर्यात्कर्णमनोहरं ॥ सुपुत्रेपितृगेहस्थापश्चात्पांडुपरिग्रहः ॥ १० ॥

ष्टमव्याख्यानंपांडवानांवक्तुमारभतेराज्येसंस्थापितइति ननुशुकायभागवतोपदेशसमयेजनमेजयोत्पत्त्यभावेनजनमेजयायोपादिष्टभागवतामैतिकथाशुकोपादिष्टभागवतेअसंगतेतिचेन्न व्यासस्यसर्वज्ञत्वेनजनमेजयंप्रत्येवंवक्तास्मीत्यभिप्रायेणपूर्वमेवग्रंथंभविष्याख्यानघटितंकृत्वाशुकायोपादिदेशेतिक्लृप्तात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ सौबलीसुबलस्यापत्यंकन्या ॥ ७ ॥ शूरसेनस्यापत्यंकन्याशौरसेनी मद्रदेशजामद्रदेशराजजेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

दे.भा.द्वि. जनितः उत्पादितः विवाहितायाः पुनर्विवाहोऽसंगत इत्यर्थः ॥ ११ ॥ पित्रायादिसानविवाहितातर्हि सूर्यात्कर्णः कथमुत्पन्नः कन्यावस्थायां
व्याभिचारेणोत्पत्तौ तु पुनः कन्याकथं जाता कन्यात्वाभावे पांडुना कथं सा विवाहितेत्याह सूर्यात्कर्ण इति ॥ १२ ॥ यदेति बाल्यभावे यदा स्थि

॥१३॥

ऋषय ऊचुः ॥ किमेतत्सूतचित्रं त्वं भाषसे मुनिसत्तम ॥ जनितश्च सुतः पूर्वपांडुना सा विवाहिता ॥ ११ ॥ सूर्या
त्कर्णः कथं जातः कन्यायां वद विस्तरात् ॥ कन्याकथं पुनर्जाता पांडुना सा विवाहिता ॥ १२ ॥ सूत उवाच ॥ शू
रसेन सुता कुंती बालभावे यदा द्विजाः ॥ कुंतिभोजेन राज्ञा तु प्रार्थिता कन्यका शुभा ॥ १३ ॥ कुंतिभोजेन सा बा
लापुत्री तु परिकल्पिता ॥ सेवनार्थं तु दीप्तस्य विहिता चारुहासिनी ॥ १४ ॥ दुर्वासा तु मुनिः प्राप्तश्चातुर्मास्ये
स्थितो द्विजः ॥ परिचर्या कृता कुंत्या मुनिस्तो पंजगामह ॥ १५ ॥ ददौ मंत्रं शुभं तस्यै येनाहूतः सुरः स्वयं ॥ समा
यातितथा कामं पूरयिष्यति वाञ्छितं ॥ १६ ॥ गते मुनौ ततः कुंती निश्चयार्थं गृहे स्थिता ॥ चिंतयामास मनसा कं
सुरं समर्चितये ॥ १७ ॥ उदितश्च तदा भानुस्तया दृष्टो दिवाकरः ॥ मंत्रोच्चारं तथा कृत्वा चाहूतस्तिग्मगुस्तदा ॥
१८ ॥ मंडलान्मानुषं रूपं कृत्वा सर्वातिपेशलं ॥ अवातरत्तदा काशात् समीपे तत्र मंदिरे ॥ १९ ॥ दृष्ट्वा देवं स
मायां तं कुंती भानुं सुविस्मिता ॥ वेपमानारजोदोषं प्राप्ता सद्यस्तु भामिनी ॥ २० ॥ कृतांजलिस्थिता सूर्यं बभा
षे चारुलोचना ॥ सुप्रीता दर्शनेनाद्यगच्छत्वं निजमंडलं ॥ २१ ॥ सूर्य उवाच ॥ आहूतोऽस्मि कथं कुंति त्वयामंत्र
बलेन वै ॥ न मां भजसि कस्मात्त्वं समाब्रूय पुरोगतं ॥ २२ ॥

ता कुंती तदा कुंतीभोजेन राज्ञा मम कन्यानां स्तिभक्त्या ममास्त्विति प्रार्थितः शूरसेनस्तस्मै कन्यां दत्तवानित्यर्थः ॥ १३ ॥ दीतस्याग्निहोत्रास्ति
तस्याग्नेः ॥ १४ ॥ १५ ॥ येन मंत्रेण सुरोवायोवाको वा समायातिसमायास्यति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ पेशलं सुंदरं ॥ १९ ॥ र
जोदोषं रजस्वला जाता इत्यर्थः ॥ २० ॥ सुप्रीतास्मि त्वंगच्छ मम त्वद्दर्शनातिरिक्तं प्रयोजनान्तरं नास्तीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥१३॥

॥ २३ ॥ नदुर्वाच्यादुर्वाक्यविषयानास्मियतोऽहंकुलकन्यास्मि ॥ २४ ॥ वाच्यतांनिद्यतां ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ एकाधात्रीवे
दनान्योजनः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कांचितामिति अहंवदाज्ञाधारकास्थितास्मियद्यत्त्वयाज्ञाप्यते तत्सर्वक्रियतेततः कांचितामाधत्सेधारयसि

कामार्तोस्म्यसितापांगीभजमांभावसंयुतं ॥ मंत्रेणाधीनताप्राप्तंक्रिडितुंनयमामिति ॥ २३ ॥ कुंत्युवा
च ॥ कन्यास्म्यहंतुधर्मज्ञसर्वसाक्षिन्नमाम्यहं ॥ तवाप्यहंनदुर्वाच्याकुलकन्यास्मिसुव्रत ॥ २४ ॥ सूर्य
उवाच ॥ लज्जामेमहतीचाद्ययदिगच्छाम्यहंवृथा ॥ वाच्यतां सर्वदेवानांयास्याम्यत्रनसंशयः ॥ २५ ॥ श
प्स्यामितंद्विजंचाद्ययेनमंत्रःसर्मापितः ॥ त्वांचापिसुभृशंकुंतिनोचेन्मांत्वंभजिष्यसि ॥ २६ ॥ कन्याधर्म
स्थिरस्तेस्यान्नज्ञास्यंतिजनाःकिल ॥ मत्समस्तुतथापुत्रोभवितातेवरानने ॥ २७ ॥ इत्युत्कातरणिःकुं
तीतन्मनस्कांसुलज्जितां ॥ भुत्काजगामदेवेशोवरंदत्वातिवांच्छितं ॥ २८ ॥ गर्भदधारसुश्रोणीसुगुप्तेमं
दिरेस्थिता ॥ धात्रीविदप्रियाचैकानमातानजनस्तथा ॥ २९ ॥ गुप्तःसद्गनिपुत्रस्तुजातश्चातिमनोहरः ॥
कवचेनातिरम्येणकुंडलाभ्यांसमन्वितः ॥ ३० ॥ द्वितीयइवसूर्यरतुकुमारइवचापरः ॥ करेकृत्वाथधात्रेयीतामु
वाचसुलज्जितां ॥ ३१ ॥ कांचितांकरभोस्त्वमाधत्सेद्यस्थितास्म्यहं ॥ मजूपायांसुतंकुंतीमुंचंतीवाक्यमब्र
वीत् ॥ ३२ ॥ किंकरोमिसुतार्ताहंत्यजेत्वांप्राणवल्लभं ॥ मंदभाग्यात्यजामित्वांसर्वलक्षणसंयुतं ॥ ३३ ॥
पातुत्वांसगुणागुणाभगवतीसर्वेश्वरीचांविकास्तन्यंसैवददातुविश्वजननीकात्यायनीकामदा ॥ द्रक्ष्येऽहंमुखप
कजंसुललितंप्राणाप्रियार्हकदात्यत्कात्वांविजनेवनेरविसुतंदुष्टयथास्वैरिणी ॥ ३४ ॥

नैतादृशीचिंतास्तोत्यर्थः ततोमजूपायांस्छापिनंपुत्रंनद्यांस्तुमिच्छंती कुंतीप्राहेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सर्वेश्वरीभगवतीस्मृत्वाशिपो
ददातिपातुत्वामिति ॥ ३४ ॥

दे.भा.दि. सुतप्रियेतिसंबोधनद्वयं ॥ ३५ धात्रीहस्तद्वये गंगायांसक्तंददौ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अधिरथस्यसूतस्यभार्याराधातयासुतःप्रार्थितःपुत्रत्वेन टी.अ.
६

॥ १४॥

पूर्वस्मिन्नपिजन्मनित्रिजगतांनेत्रीनचाराधितानध्यातंपदपंकजंसुखकरंदेव्याःशिवायाश्चिरं ॥ तेनाहंसुत
दुर्भगास्मिसततंत्यत्कापुनस्त्वां वनेतप्स्यामिप्रियपातकंचभजतीबुध्याकृतंयत्स्वयं ॥ ३५ ॥ सूतउववाच ॥
इत्युत्कातंसुतंकुंतीमंजूपायांधृतैकिल ॥ धात्रीहस्तेददौभीताजनदर्शनतस्तथा ॥ ३६ ॥ स्नात्वात्रस्तातदा
कुंतीपितृवेश्मन्युवाससा ॥ मंजूपावहमानाचप्राप्ताह्यधिरथेनैव ॥ ३७ ॥ राधासूतस्यभार्यावैतयासौप्रार्थि
तःसुतः ॥ कर्णोभूद्वलवान्वीरःपालितःसूतसद्गनि ॥ ३८ ॥ कुंतीविवाहिताकन्यापांडुनासास्वयंवरे ॥
माद्रीचैवापराभार्यामद्रराजसुताशुभा ॥ ३९ ॥ मृगयारममाणस्तुवनेपांडुर्महाबलः ॥ जघानमृगबुध्यातु
रमममाणंमुनिवने ॥ ४० ॥ शप्तस्तेनतदापांडुर्मुनिनाकुपितेनच ॥ स्त्रीसंगंयदिकर्तासितदातेमरणंध्रुवं ॥ ४१
इतिशप्तस्तुमुनिनापांडुःशोकसमन्वितः ॥ त्यत्काराज्यंवनेवासंचकारभृशदुःखितः ॥ ४२ ॥ कुंतीमाद्रीचभार्येद्वे
जग्मतुःसहसंगते ॥ सेवनार्थंसतीधर्मसंश्रितेमुनिसत्तमाः ॥ ४३ ॥ गंगातीरेस्थितःपांडुर्मुनीनामाश्रमेषुच ॥
शृण्वानोधर्मशास्त्राणिचकारदुश्चरंतपः ॥ ४४ ॥ कथायांवर्तमानायांकदाचित्धर्मसंश्रितं ॥ अशृणोद्वचनंरा
जासुपुष्टंमुनिभाषितं ॥ ४५ ॥ अपुत्रस्यगतिर्नास्तिस्वर्गेगंतुंपरंतप ॥ येनकेनाप्युपायेनपुत्रस्यजननंच
रेत् ॥ ४६ ॥

॥ १४॥

स्वीकृतइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

अंशजःस्ववीर्यजः पुत्रिकापुत्रःकन्यापुत्रःअस्यांजायमानःपुत्रोममेतिसंकेतितः (क्षेत्रजोयस्तल्पजःप्रमीतस्यङ्गीबस्यव्याधितस्यवा स्व धर्मेणानियुक्तायांसपुत्रःक्षेत्रजःस्मृतइतिमनुः गोलकइत्येकःस्वक्षेत्रेस्त्रिभुवनमृतेभर्तारिजायमानोगोलकः अमृतेजारजःकुंडः सहोढजस्तु गर्भस्थितोगर्भिण्यांपरिणीतायांयःपरिणीतःसवोदुःपुत्रः कानिनःपितृवेदमनिकन्यातुयंपुत्रंजनयेद्रहःतंकानीनंवदेन्नाम्नेति क्रीतोमौल्येनगृही

अंशजःपुत्रिकापुत्रःक्षेत्रजोगोलकस्तथा ॥ कुंडःसहोढःकानिनःक्रीतःप्राप्तस्तथावने ॥ ४७ ॥ दत्तःकेनापि चाशक्तौधनग्राहिसुताःस्मृताः॥उत्तरोत्तरतःपुत्रानिकृष्टा इतिनिश्चयः ॥४८॥ इत्याकर्ण्यतदाप्राहकुंतीकमल लोचनां ॥ सुतमुत्पादयाशुत्वंमुनिंगत्वातपोन्वितं ॥ ४९ ॥ ममाज्ञयानदोषस्तेपुराराज्ञामहात्मना ॥ वसि ष्ठाज्जनितःपुत्रःसौदासेनेतिमेश्रुतं ॥ ५० ॥ तंकुंतीवचनंप्राहमममंत्रोऽस्तिकामदः ॥ दत्तोदुर्वाससापूर्वसि द्विदःसर्वथाप्रभो ॥ ५१ ॥ निमंत्रयेऽहंयंदेवमंत्रेणानेनपार्थिव ॥ आगच्छेत्सर्वथासोवैममपार्श्वेनियंत्रितः ॥ ५२ ॥ भर्तुर्वीक्येनसातत्रस्मृत्वाधर्मसुरोत्तमं ॥ संगम्यसुषुवेपुत्रंप्रथमंचयुधिष्ठिरं ॥ ५३ ॥ वायोर्वृकोदरं पुत्रंजिष्णुंचैवशतक्रतोः ॥ वर्षेवर्षेत्रयःपुत्राःकुंत्याजातामहाबलाः ॥ ५४ ॥ माद्रीप्राहपतिंपांडुंपुत्रमेकुरुस त्तम ॥ किंकरोमिमहाराजदुःखंनाशयमेप्रभो ॥ ५५ ॥ प्रार्थितापतिनाकुंतीददौमंत्रंदयान्विता ॥ एकपुत्र प्रबंधेनमाद्रीपतिमतेस्थिता ॥ ५६ ॥ स्मृत्वातदाश्विनौदेवौमद्रराजसुतासुतौ ॥ नकुलःसहदेवश्चसुषुवेवर वर्णिनी ॥ ५७ ॥ एवंपांडवाःपंचक्षेत्रोत्पन्नाःसुरात्मजाः ॥ वर्षेवर्षांतरेजातावनेतस्मिन्निजोत्तमाः॥ ५८ ॥

तः वनेप्राप्तश्च ॥ ४७॥ अशक्तौपुत्रपालनासामर्थ्येकेनापिदत्तः एतेधनग्राहिसुताभवंति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ संगम्यमिथुनीभूय ॥ ५३ ॥ ५४॥ पुत्रमेइतिदेहीतिशेषः कुरुसत्तमेतिसंबोधनं यदापुत्रमेकुरु हेसत्तमेतिसंबोधनं ॥ ५५॥ एकपुत्रप्र बंधेनएकपुत्रेदेशेन ॥ ५६ ॥ तदन्तरंमाद्रीअश्विनीकुमारौस्मृत्वामद्रराजसुतासानकुलःसहदेवश्चेत्येतौसुषुवे इतिसंबंधः ॥ ५७॥५८॥

आगतवैशसः प्राप्तमरणः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ पांडोः शापसमाज्ञायकस्येमेपुत्रा इति स

एकस्मिन्समयेपांडुर्माद्रीं दृष्ट्वाथनिर्जने ॥ आश्चर्याचतिकामार्तेजग्राहागतवैशसः ॥ ५९ ॥ मामामामेतिब
हुधानिषिद्धोपितयाभृशं ॥ आलिलिंगप्रियांदैवात्पपातधरणीतले ॥ ६० ॥ यथावृक्षगतावल्लीछिन्नेपततिवै
द्रुमे ॥ तथासापतिताबालाकुर्वतीरेदनंबहु ॥ ६१ ॥ प्रत्यागतातदाकुंतीरुदंतीबालकास्तथा ॥ मुनयश्चगहा
भागाःश्रुत्वाकोलाहलंतदा ॥ ६२ ॥ मृतःपांडुस्तदासर्वेमुनयःसंशितव्रताः ॥ सहान्निभिर्विधिकृत्वागंगातीरे
तदादहन् ॥ ६३ ॥ चक्रेसहैवगमनंमाद्रीदत्त्वासुतौशिशू ॥ कुंत्यैधर्मपुरस्कृत्यसतीनांसत्यकामतः ॥ ६४
जलदानादिकंकृत्वा मुनयस्तत्रवासिनः ॥ पंचपुत्रयुतांकुंतीमनयन्हस्तिनापुरं ॥ ६५ ॥ तांप्राप्तांचसमाज्ञा
यगांगेयोविदुरस्तथा ॥ नागराधृतराष्ट्रस्यसर्वेतत्रसमाययुः ॥ ६६ ॥ पप्रच्छुश्चजनाःसर्वेकस्यपुत्रावरान
ने ॥ पांडोःशापसमाज्ञायकुंतीदुःखान्वितातदा ॥ ६७ ॥ तानुवाचसुराणांविपुत्राःकुरुकुलोद्भवाः ॥ विश्वासा
र्थेसमाहूताःकुंत्यासर्वेसुरास्तदा ॥ ६८ ॥ आगत्यखेतदातैस्तुकथितंनःसुताःकिल ॥ भीष्मेणसत्कृतंवाक्यं
देवानांसत्कृताःसुताः ॥ ६९ ॥ गतानागपुरंसर्वेतानादायसुतान्वधूं ॥ भीष्मादयःप्रीतचित्ताःपालयामा
सुरर्थतः ॥ ७० ॥ एवंपार्थाःसमुत्पन्नागांगेयेनाथपालिताः ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेष
ष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

वैपप्रच्छुः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ तैःसुरैःनोऽस्माकंदेवानांसुता इतिकथितं ॥ ६९ ॥ वधूंकुंतींचअर्थतोमथायोग्यंधनादिभिः ॥ इतिश्रीदेवीभागव
ततिलकोद्वितीयस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अष्टषष्टिः श्लोकवर्गैः पांडवानां कथानकं ॥ मृतानां दर्शनं देवीप्रसादादिह कथ्यते ॥ १ ॥ पंचानामिति ॥ २ ॥ जिष्णुनार्जुनेन हरिसंमते सति कृष्णानुमतेनेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ वैराटीविराटकन्या उत्तराकुलांते कुलक्षये सति सपुत्रो गर्भ एवाश्वत्थामबाणाग्निना मृतः ॥ ४ ॥ पुनः द्रौ

सूत उवाच ॥ पंचानां द्रौपदीभार्यासामान्या सा पतिव्रता ॥ पंचपुत्रास्तु तस्याः स्युर्भर्तृभ्योऽतीव सुंदराः ॥ १ ॥ अर्जुनस्य तथा भार्या कृष्णस्य भगिनी शुभा ॥ सुभद्राया हता पूर्वजिष्णुना हरिसंमते ॥ २ ॥ तस्यां जातो महावीरो निहतोऽसौरणाजिरे ॥ अभिमन्युर्हतास्तत्र द्रौपद्याश्च सुताः किल ॥ ३ ॥ अभिमन्योर्वरा भार्या वैराटी चातिसुंदरा ॥ कुलांते सुपुत्रेषु मृतो बाणाग्निना शिशुः ॥ ४ ॥ जीवितः स तु कृष्णेन भागिनेयः सुतः स्वयं ॥ द्रौणिबाणाग्निनिर्दग्धः प्रतापेनाद्भुतेन च ॥ ५ ॥ परिक्षीणे पुवंशे पुजातो यस्माद्भरः सुतः ॥ तस्मात्परिक्षितो नाम विख्यातः पृथिवीतले ॥ ६ ॥ निहतेषु च पुत्रेषु धृतराष्ट्रोऽतिदुःखितः ॥ तस्यै पांडवराज्ये च भीमवाग्बाणपीडितः ॥ ७ ॥ गांधारी च तथा तिष्ठत्पुत्रशोका तुराभृशं ॥ सेवांतयोर्देवारात्रं च कारातो युधिष्ठिरः ॥ ८ ॥ विदुरोऽप्यति धर्मात्मा प्रज्ञानेन त्रमबोधयत् ॥ युधिष्ठिरस्यानुमते भ्रातृपार्श्वे व्यतिष्ठत् ॥ ९ ॥ धर्मपुत्रोऽपि धर्मात्मा चकार सेवनां पितुः ॥ पुत्रशोको द्रवन्दुः खंतस्य विस्मारयन्निव ॥ १० ॥ यथा शृणोति वृद्धोऽसौ तथा भीमो तिरोपितः ॥ वाग्बाणेनाहनत्तं तु श्रावयन् संस्थितान् जनान् ॥ ११ ॥ मया ग्राहताः सर्वे दुष्टस्यांधस्य तेरणे ॥ दुःशासनस्य रुधिरं पीतं द्रव्यं तथा भृशं ॥ १२ ॥ भुनक्ति हिं डमधोऽयं मन्त्रपः ॥ ध्वांक्षवद्वाश्ववच्चापिवृथा जीवत्यसौ जनः ॥ १३ ॥ एवं विधानि रौक्षाणि श्रावयत्यनुवासरं ॥ अर्जुनस्य धर्मात्मा मुखोऽयमिति चाब्रुवन् ॥ १४ ॥

परिश्वत्थामातस्य बाणाग्निनिर्दग्धो भागिनेयो भगिन्या अपत्यं अद्भुतप्रतापेन कृष्णेन जीवित इत्यन्वयः ॥ ५ ॥ तस्य पुत्रस्य जीवितस्य परिक्षितो नाम किञ्चिन्मिच्छन्तत्राह परिक्षीणेऽप्यति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ धर्मात्मा धर्मराजः ॥ १४ ॥

धर्मं ब्रह्ममर्माज्ञातं युधिष्ठिरं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ निर्वापकामिने पुत्रपिण्डमदानकामवते ॥ २० ॥ मातृ
विभीमसेनः ॥ २१ ॥ अंधोऽप्येतादृशदुष्टे धृतराष्ट्रोपीत्यर्थः ॥ २२ ॥ दुरात्मना दुःशासनेन सभायामिति शेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ १६ ॥

अष्टदशैव वर्षाणि स्थित्वा तत्रैव दुःखितः ॥ धृतराष्ट्रो वनेयानं प्रार्थयामास धर्मजं ॥ १५ ॥ अयाचत धर्मपुत्रं
धृतराष्ट्रो महीपतिः ॥ पुत्रेभ्योऽहं ददाम्यद्यनिर्वापं विधिपूर्वकं ॥ १६ ॥ वृकोदरेण सर्वेषां कृतमत्रौर्ध्वदेहिकं ॥
न कृतं मम पुत्राणां पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ १७ ॥ ददासि चेत् धनं मंह्यं कृत्वा चैवौर्ध्वदेहिकं ॥ गमिष्येऽहं वनं तं सुतपः
स्वर्गफलप्रदं ॥ १८ ॥ एकांते विदुरेणोक्तो राजा धर्मसुतः शुचिः ॥ धनं दातुं मनश्चक्रे धृतराष्ट्राय चार्थिने ॥ १९
समाहूय निजान्सर्वानुवाच पृथिवीपतिः ॥ धनं दास्ये महाभागाः पित्रे निर्वापकामिने ॥ २० ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं
भ्रातुर्ज्येष्ठस्यामिततेजसः ॥ संग्रहेऽस्य महाबाहुर्मासतिः कुपितो ब्रवीत् ॥ २१ ॥ धनं देयं महाभाग दुर्योधन हि
ताय किं ॥ अंधोऽपि सुखमाप्नोति मुर्खत्वं किमतः परं ॥ २२ ॥ तव दुर्मित्रितेनाथ दुःखं प्राप्तावनेव यं ॥ द्रौपदी च
महाभागा समानीता दुरात्मना ॥ २३ ॥ विराट् भवनेवासः प्रसादात्तव सुव्रत ॥ दासत्वं च कृतं सर्वैर्मत्स्यस्या
मितविक्रमैः ॥ २४ ॥ देवि तात्वं न चेज्ज्येष्ठः प्रभवेत्संक्षयः कथं ॥ सूपकारो विराट् स्य हत्वा भूवं तु मागधं ॥ २५
बृहन्नला कथं जिष्णुर्भवेद्दालस्यनर्तकः ॥ कृत्वा वैषमं महाबाहुर्योपायावासवात्मजः ॥ २६ ॥ गांडीवशो भित्तौ ह
स्तौ वृत्तौ कंकणशो भित्तौ ॥ मानुषं च वपुः प्राप्य किं दुःखं स्यादतः परं ॥ २७ ॥

मागधं जरासंधं हत्वा लब्धयशो हं विराट् स्य सूपकारोऽभूव मेतादृशः क्षयः कथं स्यात्त्वं ज्येष्ठो देवि तावूतव्यसनी न चेदित्यर्थः ॥ २५ ॥ वासवात्मजो
देवेंद्रजः ॥ २६ ॥ २७ ॥

दृष्टेति अर्जुनस्य मूर्ध्नि कृतां वेणीं लोचने कञ्जलं च दृष्ट्वा दुःखितस्य ममतदा सुखं स्याद्यद्यहं धृतराष्ट्रं असि गृहीत्वा तरसा वेगेन मस्तके छेदित्स्या
मिनान्यथेत्यर्थः ॥ २८ ॥ अपृष्ट्वा भीष्मादिभिराविचार्येत्यर्थः येन दुष्टेन मया गृहे मया सुरविद्यानिर्मिते लाक्षागृहे निक्षिप्तः निर्दग्धो सौ दुष्टात्मा स्मद्देवेनै
व केवलं न त्वस्माकं रक्षकः काश्चिदासीदेता दृशं महदुःखमस्माभिस्त्वत्प्रसादादेव लब्धमिति भावः ॥ २९ ॥ नतथेति अयं मनसि खेदो दद्यापि वर्तत

दृष्ट्वा वेणीं कृतां मुद्रिकञ्जलं लोचने तथा ॥ असि गृहीत्वा तरसा छेदय्याहं नान्यथा सुखं ॥ २८ ॥ अपृष्ट्वा च महीपा
लं निक्षिप्तोऽग्निर्मया गृहे ॥ दग्धुकामश्च पापात्मानिर्दग्धोऽसौ पुरोचनः ॥ २९ ॥ कीचकानिहताः सर्वे त्वामपृ
ष्ट्वा जनाधिप ॥ नतथानिहताः सर्वे सभार्या धृतराष्ट्रजाः ॥ ३० ॥ मूर्ध्वत्वं तव राजेन्द्र गंधर्वैश्च यश्च मोचिताः ॥ दुर्योध
नादयः कामं शत्रवो निगडीकृताः ॥ ३१ ॥ दुर्योधनहितायाद्यधनं दातुं त्वमिच्छसि ॥ नाहं ददेम हीपाल सर्वथा
प्रेरितस्त्वया ॥ ३२ ॥ इत्युत्कानिर्गते भीमे त्रिभिः परिवृतो नृपः ॥ ददौ वित्तं सुबहुलं धृतराष्ट्राय धर्मजः ॥ ३३
कारयामास विधिवत् पुत्राणां चौर्ध्वदेहिकं ॥ ददौ दानानि विप्रेभ्यो धृतराष्ट्रेण विकासुतः ॥ ३४ ॥ कृत्वौर्ध्वदेहिकं
सर्वगांधार्या सहितो नृपः ॥ प्रविवेश वनं तूर्णं कुंत्या च विदुरेण च ॥ ३५ ॥ संजयेन परिज्ञातो निर्गतोऽसौ महाम
तिः ॥ पुत्रैर्निवार्यमाणा पिशूरसेन सुतागता ॥ ३६ ॥ विलपन् भीमसेनोऽपि तथान्ये चापि कौरवाः ॥ गंगाती
रात्परावृत्य ययुः सर्वे गजावहयं ॥ ३७ ॥ ते गत्वा जान्हवी तरि शतयूपाश्रमं शुभं ॥ कृत्वा तृणैः कुटीं तत्र तपस्ते
षुः समाहिताः ॥ ३८ ॥ गतान्यवदानि पटतेषां यदा याताहितापसाः ॥ युधिष्ठिरस्तु विरहादनुजानिदमब्रवीत्
३९ ॥ स्वप्ने दृष्टमया कुंती दुर्बला वनसंस्थिता ॥ मनो मे जायते द्रष्टुं मातरं पितरौ तथा ॥ ४० ॥

इत्यर्थः ॥ ३० ॥ गंधर्वेण निगडीकृता वृद्धाः दुर्योधनादयः शत्रवस्त्वयामोचिताः इदं तव मूर्ध्वत्वं मेव एतादृशेषु दयानैव विधेयेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२
त्रिभिः अर्जुननकुलसहदेवैः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शूरसेनसुता कुंती ॥ ३६ ॥ ययुरिति तान्वनं प्रेषयित्वा ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ य
दा याताहितापसा युधिष्ठिरादयस्तदारभ्येत्यर्थः ॥ ३९ ॥ मातरं कुंतीं पितरौ धृतराष्ट्रं गांधार्याविति ॥ ४० ॥

विदुरं च महात्मानं संजयं च महामतिं ॥ रोचते यादिवः सर्वान् ब्रजाम इति मे मतिः ॥ ४१ ॥ ततस्ते भ्रातरः सर्वे सु
 भद्राद्रौ पदी तथा वैराटी च महाभागा तथा नागरिकोजनः ॥ ४२ ॥ प्राप्तः सर्वजनैः सार्धं पांडवादर्शनोत्सुकाः ॥
 शतयूपाश्रमं प्राप्य ददृशुः सर्व एव ते ॥ ४३ ॥ विदुरो न यदा दृष्टो धर्मस्तं पृष्ठवांस्तदा ॥ कास्ते स विदुरो धीमां
 स्तमुवाच अंबिकासुतः ॥ ४४ ॥ विरक्तश्चरते क्षत्तानिरीहो निष्परिग्रहः ॥ कुत्राप्येकांतं संवासी ध्यायते ततः सनात
 नं ॥ ४५ ॥ गंगां गच्छन् द्वितीये न्हिवने राजायुधिष्ठिरः ॥ ददर्श विदुरं क्षामंतं पसांसि तत्र तं ॥ ४६ ॥ दृष्ट्वा वाच
 महीपालो वंदेऽहं त्वां युधिष्ठिरः ॥ तस्थौ श्रुत्वा च विदुरः स्थाणुभूत इवानघः ॥ ४७ ॥ क्षणेन विदुरस्यास्यान्नि
 सृतं तेज अद्भुतं ॥ लीनं युधिष्ठिरस्यास्ये धर्माश्रित्वात्परस्परं ॥ ४८ ॥ क्षत्ता जहौ तदा प्राणान् शुशोचाति युधिष्ठी
 रः ॥ दाहार्थं तस्य देहस्य कृतवानुद्यमं नृपः ॥ ४९ ॥ शृण्वतस्तु तदाराज्ञो वागुवाचा शरीरिणी ॥ विरक्तोऽयं न
 दाहार्हो यथेष्टं गच्छ भूपते ॥ ५० ॥ श्रुत्वा ते भ्रातरः सर्वे सस्नुर्गंगाजलेऽमले ॥ गत्वा निवेदयामासुर्धृतराष्ट्राय
 विस्तरात् ॥ ५१ ॥ स्थितास्तत्राश्रमे सर्वे पांडवानां गरैः सह ॥ तत्र सत्यवती सूनुर्नारदश्च समागतः ॥ ५२ ॥
 मुनयोऽन्ये महात्मानश्चागता धर्मनंदनं ॥ कुंती प्राह तदा व्यासं संस्थितं शुभदर्शनं ॥ ५३ ॥ कृष्णकर्णस्तु पुत्रो
 मे जातमात्रस्तु वीक्षितः ॥ मनो मे तप्यते सर्वदर्शयस्व तपोधन ॥ ५४ ॥ समर्थोऽसि महाभाग कुरु मे वांछितं त्र
 भो ॥ गांधार्युवाच ॥ दुर्योधनोरणे गच्छ द्वीक्षितो नमयामुने ॥ ५५ ॥

॥५६॥ ५७॥ सनातनीनित्यादेवीसाम्यावस्थायापोपाधिकब्रह्मरूपिणीभुवनेश्वरीमित्यर्थः ॥५८॥ ५९॥ पुरुषारामापुरुषाश्रयांचैत
न्याभिन्नामित्यर्थः ॥६०॥ ६१॥ ६२॥ साम्यावस्थां वर्णयति इमंजीवलोकंजीवसमुदायंचित्तेहिरण्यगर्भात्मकेसमष्टौसमाधायसंस्था
प्यतदेकतानीत्यर्थः तल्लिंगकोशंचसमष्टिलिंगशरीरात्मकंहिरण्यगर्भचेत्यर्थः तंहिरण्यगर्भगुणैःपृथक्भेदैः सत्त्वादिभिश्चसहितंसमाधौ

तंदर्शयमुनिश्रेष्ठपुत्रमेत्वंसहानुजं ॥ सुभद्रोवाच ॥ अभिमन्युंमहावीरंप्राणादप्यधिकंप्रियं ॥ ५६ ॥ द्रष्टुका
मास्मिसर्वज्ञदर्शयाद्यतपोधन ॥ सूतउवाच ॥ एवंविधानिवाक्यानिश्रुत्वासत्यवतीसुतः ॥ ५७ ॥ प्राणायामं
ततःकृत्वादध्यौदेवींसनातनीं ॥ संध्याकालेऽथसंप्राप्तेगंगायांमुनिसत्तमः ॥ ५८ ॥ सर्वास्तांश्चसमाहूययु
धिष्ठिरपुरोगमान् ॥ तुष्टवविश्वजननींस्नात्वापुण्यसरिज्जले ॥ ५९ ॥ प्रकृतिंपुरुषारामांसगुणांनिर्गुणांत
था ॥ देवदेवीं ब्रह्मरूपांमणिद्वीपाधिवासिनीं ॥ ६० ॥ यदानवेधानचविष्णुरीश्वरोनवासवोनैवजलाधिपस्त
था ॥ नवित्तपोनैवयमश्चपावकस्तदासिदेवित्वमहंनमामितां ॥ ६१ ॥ जलंनवायुर्नधरानचांबरंगुणानतेषां
चनचेंद्रियाण्यहं ॥ मनोनबुद्धिर्नचतिग्मगुःशशीतदासिदेवित्वमहंनमामितां ॥ ६२ ॥ इमंजीवलोकंसमाधा
यचित्तेगुणैर्लिंगकोशंचनीत्वासमाधौ ॥ स्थिताकल्पकालंनयस्यात्मतंत्रानकोप्यस्तिवेत्ताविवेकंगतोपि ॥
॥ ६३ ॥ प्रार्थयत्येषमांलोकोमृतानांदर्शनंपुनः ॥ नाहंक्षमोऽस्मिमातस्त्वंदर्शयाशुजनान्मृतान् ॥ ६४ ॥ सू
तउवाच ॥ एवंस्तुतातदादेवीमायाश्रीभुवनेश्वरी ॥ स्वर्गादाहूयसर्वान्वैदर्शयामासपार्थिवान् ॥ ६५ ॥

साम्यावस्थात्मकेसुषुप्तिद्वारानीत्वास्थितात्वंकल्पकालंयावत्कल्पस्यपरिमाणंतावंतंकालंस्वतंत्रासतीनयसितस्मिनसमयेविवेकंगतोज्ञानवान्वेत्तात
वपकोपिनास्त्येतादृशीत्वंसाम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिणीसर्वोतरेत्यर्थःयावान्प्रपंचस्यकालस्तावानेवप्रलयस्याप्रीतेतुपुराणेप्रासिद्धं ॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥ ६५ ॥

दे.भा.द्वि. ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ इंद्रजालमित्यनेन जगतो मिथ्यात्वप्रतिपादनात् मिथ्याभूतसंसारो देतादृशानामोश्वरानुगृहीतानामपीदृशो दशानायत इति
विरक्तो भूत्वा भगवतो स्वरूपं मोक्षार्थं विचिंतयेदित्येवं तत्तरतामर्थं व्यासकथां व्यासे श्रीभुवनेश्वर्यनुग्रहकथां ॥ ६८ ॥ इति श्रीद्वितीयस्कंधे सप्त
॥ १८ ॥ मोध्यायः ॥ ७ ॥ पंचाशत्पद्यकैरेकेनैर्नष्टं हरेः कुलं ॥ कीर्तयित्वोत्तरासूनोर्वृत्तं च परिगीयते ॥ १ ॥ तत इति पांडवानां हंस्तिनापुरगमनो

दृष्टुकुंतीचगांधारीसुभद्राचविराट्जा ॥ पांडवामुमुदुःसर्वे वीक्ष्य प्रत्यागतान् स्वकान् ॥ ६६ ॥ पुनर्विसर्जिता
स्तेनव्यासेनामिततेजसा ॥ स्मृत्वा देवीं महामायामिंद्रजालमिवोद्यतं ॥ ६७ ॥ तदा पृष्ट्वा युयुःसर्वे पांडवामुन
यस्तथा ॥ राजानां गुरुराप्तः कुर्वन् व्यासकथां पथि ॥ ६८ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे सप्त
मोऽध्यायः ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ ततो दिने तृतीये च धृतराष्ट्रः स भूपतिः ॥ दावाग्निनावने दग्धः स भार्यः कुंतिसं
युतः ॥ १ ॥ संजयस्तीर्थयात्रायां गतस्त्यक्तामहीपतिं ॥ श्रुत्वा युधिष्ठिरो राजानारदाहुः खमाप्तवान् ॥ २ ॥
षट्त्रिंशेऽथ गते वर्षे कौरवाणां क्षयात् पुनः ॥ प्रभासे यादवाः सर्वे विप्रशापात् क्षयंगताः ॥ ३ ॥ ते पीत्वामदिरां मत्ता
कृत्वा युत्वं परस्परं ॥ क्षयं प्राप्तामहात्मानः पश्यतो रामकृष्णयोः ॥ ४ ॥ देहं तत्याज रामस्तु कृष्णः कमललोच
नः ॥ व्याधवाणहतः शपं पालयन् भगवान् हरिः ॥ ५ ॥ वसुदेवस्तु तच्छ्रुत्वा देहत्यागं हरेरथ ॥ जहौ प्राणान् शु
चीन्कृत्वा चित्ते श्रीभुवनेश्वरीं ॥ ६ ॥

त्तरं ॥ १ ॥ नारदाच्छ्रुत्वेत्यन्वयः ॥ २ ॥ षट्त्रिंशेऽथेति कौरवाणां क्षयादनंतरं षट्त्रिंशे वर्षे गते सत्यथ प्रभासे यादवा इत्यन्वयः ॥ ३ ॥ प
श्यतो रामकृष्णयोरित्यनेनेश्वरयोरपि भावित्वा स्यापरिहारकत्वमुक्तं भवति ॥ ४ ॥ एवं रामकृष्णयोरपि दुर्दशां दर्शयति देहं तत्याजेति ॥ ५ ॥
भुवनेश्वरीं चित्ते कृत्वेत्यन्वयः ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ निष्क्रामयज्जनामिति वासुदेवेनस्वशक्त्यातत्पुरंसमुद्रमध्येनिर्मितंस्मिन्नीश्वरेणस्वशक्त्यपकर्षान्निश्चयेन
समुद्रोन्नगरिंभवयिष्यतीतिभेयननिष्क्रामयन्निष्कासितवानित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ इन्द्रप्रस्थेति अनिरुद्धसुतोवज्रनामायादवानां
राजाकृतः ॥ १२ ॥ कथितंदुःखामिति मममहतीशक्तिःकृतंतिदुःखंकथितमित्यन्वयः ॥ १३ ॥ पुनर्युगेति अधुनाशक्तिर्हरिणा

अर्जुनस्तुतोगत्वाप्रभासेचातिदुःखितः ॥ संस्कारंतत्रसर्वेपांयथायोग्यंचकारह ॥ ७ ॥ समीक्ष्याथहरेर्देहं
कृत्वाकाष्ठस्यसंचयं ॥ अष्टाभिःसहपत्नीभिर्दाहयामासपार्थिवः ॥ ८ ॥ देहंरामस्यरेवत्यासहदग्ध्राविभाव
सौ ॥ अर्जुनोद्वारकामेत्यपुरान्निष्क्रामयज्जनं ॥ ९ ॥ पुरासावासुदेवस्यश्रावितोदधिनाततः ॥ अर्जुनःसर्व
लोकान्वैगृहीत्वानिर्गतस्तदा ॥ १० ॥ कृष्णपत्न्यस्तदामर्गैश्चैराभरैश्चलुंठिताः ॥ धनंसर्वगृहीतंचनिस्ते
जाश्चार्जुनोभवत् ॥ ११ ॥ इन्द्रप्रस्थेसमागम्यवज्रोराजाकृतस्तदा ॥ अनिरुद्धसुतोनाम्नापार्थेनामिततेज
सा ॥ १२ ॥ व्यासायकथितंदुःखंतेनोक्तोसौमहारथः ॥ पुनर्यदाहरिस्त्वंचभवितासिमहामते ॥ १३ ॥ तदा
तेजस्तवात्युग्रंभविष्यतिपुनर्युगे ॥ तच्छ्रुत्वावचनंपार्थोगत्वानागपुरेर्जुनः ॥ १४ ॥ दुःखितोधर्मराजानंवृ
त्तांतंसर्वमब्रवीत् ॥ देहत्यागंहरेःश्रुत्वायादवानांक्षयंतथा ॥ १५ ॥ गमनायमतिचक्रेराजाहैमाचलंप्रति ॥
षट्त्रिंशद्वार्षिकंराज्येस्थापयित्वोत्तरासुतं ॥ १६ ॥ निर्जगामवनंराजाद्रौपद्याभ्रातृभिःसह ॥ षट्त्रिंशच्चैवव
र्षाणिकृत्वाराज्यंगजाव्हये ॥ १७ ॥ गत्वाहिमाचलेषट्तेजहुःप्राणान्पृथासुताः ॥ परिक्षिदपिराजर्षिःप्रजाः
सर्वाःसुधार्मिकः ॥ १८ ॥ अपालयच्चराजेंद्रोषट्पिर्षाण्यतंद्रितः ॥ बभूवमृगयाशीलोजगामचवनंमहत् ॥ १९ ॥

पट्टतासापुनर्हरेरवतारेजातेतवापिचावतारेजातेआयास्यतिनमःश्रमे ॥ १४ ॥ १५ ॥ उत्तरामुनंपरिक्षितं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९

॥ २० ॥ घर्मेणोष्णजन्यजलेन ॥ २१ ॥ तृषातुरःतृषाणीडितः ॥ २२ ॥ आरोपितेपीत्यर्थः ॥ २३ ॥ गाविनातस्तन्नामकइत्यर्थः ॥ २४ ॥
महाशाक्तइति पराशक्तेरुपासकइत्यर्थः तत्पुत्रंयस्यकंठेसर्पआरोपितस्तस्यपुत्रमित्यर्थः ॥ २५ ॥ लंभितःस्यापितः ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥

वित्थंमृगंविचिन्वानोमध्यान्हेभूपतिःस्वयं ॥ तृषितश्चपरिश्रान्तःक्षुधितश्चोत्तरासुतः ॥ २० ॥ राजाघर्मेणसं
तप्तोददर्शमुनिमंतिके ॥ ध्यानेस्थितंमुनिराजाजलंप्रच्छचातुरः ॥ २१ ॥ नोवाचकिंचिन्मौनस्थश्चुकोपनृ
पतिस्तदा ॥ मृतंसर्पतदादायधनुःकोट्यातृषातुरः ॥ २२ ॥ कलिनाविष्टचित्तस्तुकंठेतस्यन्यवेशयत् ॥ आरो
पितेतथासर्पेनोवाचमुनिसत्तमः ॥ २३ ॥ नचचालसमाधिस्थोराजापिस्वगृहंगतः ॥ तस्यपुत्रोतितेजस्वीगवि
जातोमहातपाः ॥ २४ ॥ महाशाक्तोथशुश्रावक्रीडमानोवनांतिके ॥ मित्राण्याहुश्चतत्पुत्रंपितुःकंठेतवाधु
ना ॥ २५ ॥ लंभितोस्तिमृतःसर्पःकेनापीतिमुनीश्वर ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वाचुकोपातिशयंतदा ॥ २६ ॥ शशा
पनृपतिक्रुद्धो गृहीत्वाशुकरेजलं ॥ पितुःकंठेद्यमेयेनविनिक्षिप्तोमृतोरगः ॥ २७ ॥ तक्षकःसप्तरात्रेणतंदशे
त्पापपूरुषं ॥ मुनेःशिष्योथराजानंसमुपेत्यगृहेस्थितं ॥ २८ ॥ शापंनिवेदयामासमुनिपुत्रेणचार्पितं ॥ अभि
मन्युसुतःश्रुत्वाशापंदत्तद्विजेनवै ॥ २९ ॥ अनिवार्यंत्रविज्ञायमांत्रिवृद्धानुवाचह ॥ शप्तोहंद्विजरूपेणममद्वेषा
दसंशयं ॥ ३० ॥ किंविधेयंमयामात्याउपायश्चित्यतामिह ॥ मृत्युःकिलानिवार्योसौवदंतिवेदावादिनः ॥
३१ ॥ यत्नस्तथापिशास्त्रोक्तःकर्तव्यःसर्वथाबुधैः ॥ उपायवादिनःकेचित्प्रवदंतिमनीषिणः ३२ ॥ विज्ञोपा
येनसिध्यंतिकार्याणिनेतरस्यच ॥ मणिमंत्रौपधीनावैप्रभावाःखलुदुर्विदः ॥ ३३ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ममद्वेषान्ममापराधादित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ विज्ञोपायेन अभिज्ञकृतोपायेन दुर्लभा अप्यर्थाः सिध्यंतीत्यर्थः
दुर्विदोचित्याइत्यर्थः ॥ ३३ ॥

॥ ३४॥ भवितव्येनाविश्वासः कार्यः भवितव्यमाश्रित्यैव निरुद्योगेन स्थातव्यमिति न किंतु उद्योगोपिकर्तव्य इत्यर्थः ॥ ३५॥ अयं सर्पदष्टोनेन प्रत्यक्षं जीवितः इति प्रत्यक्षं दृष्टान्तं प्रथमं पश्यंतु मयोच्यमानमालोचयंतु तं तथा विधिं निश्चित्यादिविपृथिव्यां वायः कोपि पुरुषो विद्यते कश्चित्स अनेय इति शेषः ॥ ३६॥ ननु दैवं प्रारब्धमेव मुख्यमिति केचिद्वदन्ति तत्राह दैवेमतिमिति एतादृशो निरुद्यमस्तु पुरुषो विरक्तो दैवे प्रारब्धे निश्चयात्मिकां मतिं कृत्वा यस्तिष्ठति स याति भूत्वा भिक्षार्थं गृहस्थानां गृहं याति ननु गृहस्थाश्रमे तिष्ठति अतो मम गृहस्थाश्रमिणो न तन्मतं युक्तमिति भावः ॥ ३७॥

न भवेदिति किं तैस्तु मणिमद्भिः सुसाधितैः ॥ सर्पदष्टपुराभार्यामुनेः संजीवितामृता ॥ ३४॥ दत्त्वार्धमायुपस्ते नमुनिना सावराप्सरा ॥ भवितव्येन विश्वासः कर्तव्यः सर्वथा बुधैः ॥ ३५॥ प्रत्यक्षं तत्र दृष्टान्तं पश्यंतु सचिवाः किल ॥ दिविकोपि पृथिव्यां वा दृश्यते पुरुषः कश्चित् ॥ ३६॥ दैवेमतिं समाधाय यस्तिष्ठेत्तु निरुद्यमः ॥ विरक्तस्तु पतिर्भूत्वा भिक्षार्थं याति सर्वथा ॥ ३७॥ गृहस्थानां गृहे काममाहूतो वाथ दान्यथा ॥ यदृच्छयोपपन्नं च क्षिप्तं केनापि वामुखे ॥ ३८॥ उद्यमेन विना चास्यादुदरे संविशेत्कथं ॥ प्रयत्नश्चोद्यमे कार्यो यदा सिद्धिं न याति चेत् ॥ ३९॥ तदा दैवं स्थितं चेति चित्तमालंबयेद्बुधः ॥ मंत्रिण ऊचुः ॥ को मुनिर्येन दत्त्वार्धमायुजो जीविता प्रिया ॥ ४०॥ कथं मृतामहाराज तन्नो ब्रूहि सविस्तरं ॥ राजोवाच ॥ भृगोर्भार्या वरारोहा पुलोमानामसुंदरी ॥ ४१॥ तस्यांतु च यवनो नाम मुनिर्जातोति विश्रुतः ॥ चवनस्य च शर्यातेः सुकन्यानामसुंदरी ॥ ४२॥

उद्योगस्तु तदाश्रमेऽप्यपेक्षितो न्यथानिर्वाहादिति तन्मतेऽपि दूषणमस्त्येवेत्याह गृहस्थानामिति आहूतोऽथ वानाहूतो वा यदृच्छति गृहस्थगृहं प्रतियतिः स उद्योगेनैव गच्छति न तु केवलं दैवेन तथा यदृच्छयोपात्तं केनापि मुखे निक्षिप्तमत्र मुद्योगेन विना यत्नं विना कथमुदरे संविशेत् न कथमपीत्यर्थः तस्मादिरक्तोऽप्युद्योगप्रधान एवेति भावः ॥ ३८॥ तदेवाह उद्यमेनेति ॥ ३९॥ यदोद्यमे कृतेऽपि कार्यं न सिध्यति तदा दैवं प्रबलमिति निश्चयः कर्तव्यः ननु ततः पूर्वे मित्याह तदा दैवं स्थितं चेति ॥ ४०॥ ४१॥ सुंदरीति शर्यातेः सुकन्याशोभना कन्या च यवनस्य सुंदरीपत्नी आसीदित्यर्थः ॥ ४२॥

दे.भा.द्वि.

॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥ममद्वारामिति तदर्थंस्नुमहाभारते प्रमदाभ्योवरासातुसत्वरूपगुणान्विता ततः प्रमद्वरेत्यस्यानामचक्रे महानृषि
रिति॥४८॥४९॥इति श्रीदेवीभागवततिलकोद्दितीयस्कंधेऽष्टमोऽध्यायः॥८॥ अर्धाधिकैकपंचाशत्पदैवृत्तंरुरोःपुरः॥कीर्तयित्वागुणगेहेराज्ञो

टी.अ.
८

॥२०॥

तस्यांजज्ञेसुतःश्रीमान्प्रमतिर्नामविश्रुतः॥प्रमतेस्तुप्रियाभार्याप्रतापीनामविश्रुता ॥४३॥ स्तुर्नामसुतोजा
तस्तथापरमतापसः ॥ तस्मिंश्चसमयेकश्चित्स्थूलकेशश्चविश्रुतः ॥४४॥ बभूवतपसायुक्तोधर्मात्मासत्य
संमतः ॥ एतस्मिन्नंतरेमान्यामेनकाचवराप्सरा ॥४५॥ क्रीडांचक्रेनदीतीरेसर्वलोकातिसुंदरी ॥ गर्भंवि
श्ववसोःप्राप्यनिर्गतावरवर्णिनी ॥४६॥ स्थूलकेशाश्रमेगत्वाविससर्जवराप्सरा ॥ कन्यकांचनदीतीरेत्रिषु
लोकेषुसुंदरीं ॥४७॥ दृष्ट्वा नाथांतदाकन्यांजग्राहमुनिसत्तमः ॥ पुपोषस्थूलकेशस्तुनाम्नाचक्रेप्रमद्वरां ॥
४८॥ साकालेयौवनंप्राप्तासर्वलक्षणसंयुता ॥ रुरुर्दृष्ट्वाथतांबालांकामबाणार्द्धितोह्यभूत् ॥४९॥ इति श्रीदे
वीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥ परिक्षिदुडवाच ॥ कामार्तःसमुनिर्गत्वारुरुःसुप्तो
निजाश्रमे ॥ पितापप्रच्छदीनंतंकिंरुरोविमनाअसि ॥ १ ॥ सतमाहातिकामार्तःस्थूलकेशस्यचाश्रमे ॥ कन्या
प्रमद्वरानामसामेभार्याभवेदिति ॥ २ ॥ सगत्वाप्रमतिस्तूर्णस्थूलकेशंमहामुनिं ॥ प्रमुह्यसुमुखंकृत्वाययाचे
तांवराननां ॥ ३ ॥ ददौवाचंस्थूलकेशःप्रदास्यामिशुभेहनि ॥ विवाहार्थंचसंभारंरचयामासतुर्वने॥४॥ प्रम
तिःस्थूलकेशश्चविवाहार्थंसमुद्यतौ ॥ बभूवतुर्महात्मानौसमीपस्थौतपोवने ॥ ५ ॥

वासस्तयोच्यते ॥ १ ॥ कामार्तःकामपीडितःसन् विमनाःखिन्नः ॥ १ ॥ २ ॥ प्रमतिःपिता प्रमुह्यस्वभाषणेनमोहयित्वातिसंक
टेनसुमुखंप्रसन्नं ॥ ३ ॥ शुभेहनिप्रदास्यामीतिवाचामेत्यर्थः ततोवाक्यानिश्चयोत्तरंसंभारंसामग्रीमुभावापिसंबन्धिनौरचयामासतुः ॥ ४ ॥ ॥

॥२०॥

समीपस्यौदूरदेशादागत्यसमीपदेशस्यौ ॥२॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सजीवामिवेति मृतापितेजस्वीनीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥
१३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ सुखंतर्हीति अनयाविनेतिशेषः अतः प्रपतामीत्यर्थः वर्तमानसमीप्येलट् पतिष्यामीतितुफलितं ॥ १६ ॥ इत्थं

तस्मिन्नवसरेकन्यारममाणागृहांगणे ॥ प्रसुप्तं पन्नगं पदेनारूपशृङ्गास्त्रलोचना ॥ ६ ॥ दद्यात्तु पन्नगेनाथसाम
मारवरांगना ॥ कोलाहलस्तदाजातोमृतांदृष्ट्वा प्रमद्वरां ॥ ७ ॥ मिलितामुनयः सर्वेचुक्रुशुः शोकसंयुताः ॥ भू
मौतांपतितांदृष्ट्वापितातस्यातिदुःखितः ॥ ८ ॥ रुरोदविगतप्राणांदीप्यमानांसुतेजसा ॥ रुरःश्रुत्वातदाक्रंदं
दर्शनार्थं समागतः ॥ ९ ॥ ददर्श पतितांतत्र सजीवामिव कामिनीं ॥ रुदंतं स्थूलकेशं च दृष्ट्वा नृपिसत्तमान् ॥ १० ॥
रुरःस्थानाद्बहिर्गत्वारुरोदविरहाकुलः ॥ अहोदैवेन सर्पोयंप्रेषितः परमाद्भुतः ॥ ११ ॥ मम शर्मविघाताय दुः
खहेतुरयंकिल ॥ किंकरोमिक्कगच्छामिमृतामेप्राणवल्लभा ॥ १२ ॥ नवैजीवितुमिच्छामिवियुक्तः प्रिययानया ॥
नालिंगितावरारोहानमयाचुंवितामुखे ॥ १३ ॥ नपाणिग्रहणंप्राप्तंमंदभाग्येन सर्वथा ॥ लाजाहोमस्तथाचा
ग्नौनकृतस्त्वनयासह ॥ १४ ॥ मानुष्यंधिगिदं कामंगच्छं वदममासवः ॥ दुःखितस्य नवामृयुर्वीछितः समुपै
तिहि ॥ १५ ॥ सुखंतर्हिकथं दिव्यमाप्यते भुविवांच्छितं ॥ प्रपतामिह देघेरेपावके प्रपताम्यहं ॥ १६ ॥ वि
षमग्निगलेपाशंकृत्वा प्राणांस्त्यजाम्यहं ॥ विलप्यैवं रुरस्तत्र विचार्य मनसा पुनः ॥ १७ ॥ उपायंचिंतयामा
सस्थितस्तस्मिन्नदीतटे ॥ मरणात्किं फलं मे स्यादात्महत्यादुरत्यया ॥ १८ ॥ दुःखितश्च पिता मे स्याज्जननी
चातिदुःखिता ॥ दैवस्तु ग्रेभवेत्कामंदृष्ट्वा मांत्यक्तजीवितं ॥ १९ ॥

प्रथमतो मरणनिश्चयंकृत्वा पुनर्मनसा विचार्य उपायंचिंतयामासेति वक्ष्यमाणेनान्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ दैवो विधिः पुल्लिङ्गमार्घ ॥ १९ ॥

सर्वोलोकः यदर्थप्राणोदेयस्तस्याः स्त्रियोपि परलोके क उपकारः स्यादित्याह उपकार इति ॥ २० ॥ ननु तद्दासनयामरणे परलोके सा प्राप्स्यति तत्राह मृते मय्यात्मेति आत्मघातव्यातिरेक्तस्य तदर्थकमाचरितवत्स्तद्दासनया तत्फलं भवति नात्मघातिनस्तस्य त्वेतदर्थमेतन्मृताप्रियाप्रयोजनायाधो

सर्वः प्रमुदितश्च स्यान्मत्क्षयेनात्र संशयः ॥ उपकारः प्रियायाः कः परलोके भवेदपि ॥ २० ॥ मृते मय्यात्मघातेन विरहात्पीडितेऽपि च ॥ परलोके प्रियासापि न मे स्यादात्मघातिनः ॥ २१ ॥ एतदर्थं मृते दोषामयि नैवामृते पुनः ॥ विमृश्यैवं रुरुस्तत्र स्नात्वा च मय्यशुचि स्थितः ॥ २२ ॥ अब्रवीद्वचनं कृत्वा जलं पाणावसौ मुनिः ॥ यन्मया सुकृतं किंचित्कृतं देवार्चनादिकं ॥ २३ ॥ गुरवः पूजिता भक्त्या हुतं जप्तं तपःकृतं ॥ अधीतास्त्वखिला वेदा गायत्री संस्मृतायादि ॥ २४ ॥ रविराराधितस्तेन संजीवतु मम प्रिया ॥ यदि जीवेन्न मे कांतात्यजे प्राणानहंततः ॥ २५ ॥ इत्युत्कातज्जलं भूमौ चिक्षेपाराध्य देवताः ॥ राजोवाच ॥ एवं विलपतस्तस्य भार्यया दुःखितस्य च ॥ २६ ॥ देवदूतस्तदाभ्येत्य वाक्यमाह रुरंततः ॥ देवदूत उवाच ॥ माकार्षीः साहसं ब्रह्मन कथं जीवेन्मृता प्रिया ॥ २७ ॥ गतायुरेपा सुश्रोणी गंधर्वाप्सरसोऽसुता ॥ अन्यां कामय चार्विर्मीं मृतेयं चाविवाहिता ॥ २८ ॥ किं रोदिषि सुदुर्बुद्धे का प्रीतिस्तेऽनया सह ॥ रुरुवाच ॥ देवदूत न चान्यां वै वारिष्यः ह्यहं गणां ॥ २९ ॥ यदि जीवेन्न जीवेद्दामर्तव्यं चाधुना मया ॥ राजोवाच ॥ विदित्वेति हठंतस्य देवदूतो मुदान्वितः ॥ ३० ॥ उवाच वचनं तथ्यं सत्यं चाति मनोहरं ॥ उपायं शृणु विप्रेन्द्र विहितं यत्सुरैः पुरा ॥ ३१ ॥ आयुषोर्द्विप्रदानेन जीवया शुभ्रमद्वरां ॥ रुरुवाच ॥ आयुषोर्ध्वं प्रयच्छामि कन्यायै नात्र संशयः ॥ ३२ ॥

गतेरेव श्रवणादित्यर्थः ॥ २१ ॥ तस्मान्मयि मृते दोषा एव भवेयुर्नामृते ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ देवदूत इति सर्वपुण्यकर्मणः शपथे कृते सति देवेन श्रेण बोधनार्थं प्रेषितो दूतो यं देवदूत इति बोध्यं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

स्वमंलोकात्समागतइत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रेषयामासेति ये

अद्यप्रत्यावृतप्राणाप्रोत्तिष्ठतुममाप्रिया ॥ विश्वावसुस्तदातत्रविमानेनसमागतः ॥ ३३ ॥ ज्ञात्वापुत्रीमृतां
चाशुस्वर्गलोकात्प्रमद्वरां ॥ ततो गंधर्वराजश्च देवदूतश्च सत्तमः ॥ ३४ ॥ धर्मराजमुपेत्येदं वचनं प्रत्यभाष
तां ॥ धर्मराजरुरोः पत्नी सुता विश्वावसोस्तथा ॥ ३५ ॥ मृताप्रमद्वरा कन्यादृष्टा सर्पेण चाधुना ॥ सारुरोरायु
षोर्धेनमर्तुकामस्यसूर्यज ॥ ३६ ॥ समुत्तिष्ठतु तन्वंगीव्रतचर्याप्रभावतः ॥ धर्म उवाच ॥ विश्वावसुसुतां कन्यां दे
वदूतयदीच्छसि ॥ ३७ ॥ उत्तिष्ठत्वायुषोर्धेनरुसंगत्वा त्वमर्पय ॥ राजोवाच ॥ एवमुक्तस्ततो गत्वा जीवयित्वा
प्रमद्वरां ॥ ३८ ॥ रुरोः समर्पयामास देवदूतस्त्वरान्वितः ॥ ततः शुभेन्द्रिविधिना रुणापि विवाहिता ॥ ३९ ॥
इत्थंचोपाययोगेन मृताप्युज्जीविता तदा ॥ उपायस्तु प्रकर्तव्यः सर्वथा शास्त्रसंमतः ॥ ४० ॥ मणिमंत्रौषधीभि
श्च विधिवत्प्राणरक्षणे ॥ इत्युत्कासचिवान् राजा कल्पयित्वा सुरक्षकान् ॥ ४१ ॥ कारयित्वाथ प्रासादं साप्तभूमि
कमुत्तमं ॥ आरुरोहोत्तरासूनुः सचिवैः सह तत्क्षणं ॥ ४२ ॥ मणिमंत्रधराः शूराः स्थापितास्तत्र रक्षणे ॥ प्रेष
यामास भूपालो मुनिं गौरमुखं ततः ॥ ४३ ॥ प्रसादार्थं सेवकस्य क्षमस्वेति पुनः पुनः ॥ ब्राह्मणान्सिद्धमंत्र
ज्ञानरक्षणार्थमितस्ततः ॥ ४४ ॥ मंत्रीपुत्रस्थितस्तत्र स्थापयामास दंतिनः ॥ न कश्चिदास्ते तत्र प्रासादे चा
तिरक्षिते ॥ ४५ ॥

नमुनिनाशापोदत्तस्तं मुनिं प्रति सेवकस्य मम प्रसादार्थं पुनः पुनः क्षमस्वेति प्रार्थयितुं गौरमुखं मुनिं प्रेषयामासेत्यन्वयः ॥ ४३ ॥ ब्राह्मणानिति
इतस्ततो यत्र कुत्राचिद्द्वयमान्नासिद्धमंत्रज्ञानरक्षणार्थं आनिनायेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

दे.भा.द्वि.

वातोपीति विनिवार्यतेसर्वैरन्यस्यप्रवेशेतत्रकावात्तैतिभावः ॥ ४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥इतिदेवोऽनवमोऽध्यायः॥अष्टाधिकैःष
ष्टिपदैस्नक्षकद्विजयोःकथा॥समाप्यतक्षकेणाथोराजामृतइतीर्यते ॥ १ ॥ तस्मिन्नेवादिनेइति यस्मिन्दिनेकश्यपोगृहान्निर्गतस्तस्मिन्नेवेत्यर्थः

टी.अ.
९

॥२२॥

वातोपिनचरेत्तत्रप्रवेशीविनिवार्यते ॥ भक्ष्यभोज्यादिकंराजातत्रस्थश्चकारसः ॥ ४६ ॥ स्नानसंध्या
दिकंकर्मतत्रैवविनिवर्त्यच ॥ राजकार्याणिसर्वाणितत्रस्थश्चाकरोन्नृपः॥४७॥ मंत्रिभिःसहसंमंत्र्यगणयन्दि
वसानापि ॥ कश्चिच्चकश्यपोनामब्राह्मणोमंत्रिसत्तमः ॥ ४८ ॥ शुश्रावचतथाशापंप्रातराज्ञामहात्मना ॥ स
धनार्थीद्विजश्रेष्ठःकश्यपःसमाचिंतयत् ॥ ४९ ॥ ब्रजामितत्रयत्रास्तेशप्तोराजाद्विजेनह ॥ इतिकृत्वामतिवि
प्रःस्वगृहान्निःसृतःपथि ॥ ५० ॥ कश्यपोमंत्रविद्विद्वान्धनार्थीमुनिसत्तमः ॥ ५१ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहा
पुराणेद्वितीयस्कंधेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ सूतउवाच ॥ तस्मिन्नेवादिनेनाम्नातक्षकस्तंनृपोत्तमं ॥ शप्तं
ज्ञात्वागृहान्तूर्णानिःसृतःपुरुषोत्तमः॥१॥वृद्धब्राह्मणवेपेणतक्षकःपथिनिर्गतः ॥ अपश्यत्कश्यपंमार्गेब्रजंतंनृप
तिंप्रति ॥२॥ तमपृच्छत्पन्नगोसौब्राह्मणंमंत्रवादिनं ॥ वक्ष्वांस्वरितोयातिकिंचकार्यंचिकीर्षति ॥ ३ ॥ क
श्यपउवाच ॥ परिक्षितंनृपश्रेष्ठंतक्षकश्चप्रधक्षयति ॥ तत्राहंस्वरितोयामिनृपंकर्तुमपञ्चरं ॥ ४ ॥ मंत्रोस्ति
ममविभ्रंद्रविपनाशकरःकिल ॥ जीवायिष्याम्यहंतं वैजीवितव्येधुनाकिल ॥ ५ ॥ तक्षकउवाच ॥अहंसपन्नगोब्रह्म
न्तंधक्ष्यामिमहीपतिं ॥ निवर्तस्वनशक्तस्त्वंमयादष्टचिकित्सितुं ॥ ६ ॥

॥२२॥

पुरुषोत्तमःपुरुषाकृतिःसन् ॥१॥२॥३॥ अपञ्चरंशांतं ॥४॥ जीविनव्येआयुष्येसाति तदभावेब्रह्मणापिजीवायितुमशक्यत्वादिति ॥ ५
अहंसइति यस्यविषंनशयितुमिच्छसिसोहंतक्षकोस्मिराजानमधुनैवधक्ष्यामिभस्मसात्कारिष्यामि ॥ ६

देहंमृतशरीरं ॥ ७ ॥ ८ ॥ न्यग्रोधं वटं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ नगंवृक्षं ॥ १४ ॥ किमर्थमिति किं धनलोभा
धर्मित्यं प्रयासं करोषि अथवा प्रतिष्ठार्थमित्यर्थः ॥ १५ ॥ हे पन्नगनृपतिं शतं त्वाविद्यया संजीविन्या नृपसत्तममुपकर्तुं वित्तार्थं च गृहादहं नि

कश्यप उवाच ॥ अहं दण्डं त्वया सर्पनृपं शतं द्विजेन वै ॥ जीवयिष्याम्यसंदेहं कामं मंत्रबलेन वै ॥ ७ ॥ तक्षक उ
वाच ॥ यदित्वं जीवितुं यासिमया दण्डं नृपोत्तमं ॥ मंत्रशक्तिबलं विप्रदर्शय त्वं ममानघ ॥ ८ ॥ धक्ष्याम्येनं च न्य
ग्रोधं विषदं दृष्ट्वाभिरद्य वै ॥ कश्यप उवाच ॥ जीवयिष्ये त्वया दण्डं गंधं वा पन्नगोत्तम ॥ ९ ॥ सूत उवाच ॥ अद
शत्पन्नगो वृक्षं भस्मसाच्च चकार तं ॥ उवाच कश्यपं भूयोजीवयैनं द्विजेत्तम ॥ १० ॥ दृष्ट्वा भस्मीकृतं वृक्षं पन्नगेन
विपाग्निना ॥ सर्वं भस्म समाहृत्य कश्यपो वाक्यमब्रवीत् ॥ ११ ॥ पश्यं मंत्रबलं मे दान्यग्रोधं पन्नगोत्तम ॥ जी
वयाम्यद्य वृक्षं वै पश्यतस्ते महाविप ॥ १२ ॥ इत्युत्काजलमादाय कश्यपो मंत्रवित्तमः ॥ सिपेच भस्मराशितं
मंत्रितेनैव वारिणा ॥ १३ ॥ तद्वारिसेचनाज्जातो न्यग्रोधः पूर्ववच्छुभः ॥ विस्मयंत क्षकः प्राप्तो दृष्ट्वा तं जीवितं नगं ॥
१४ ॥ तमाह कश्यपं नागः किमर्थं ते परिश्रमः ॥ संपादयामि तं कामं ब्रूहि वाडववांच्छितं ॥ १५ ॥ कश्यप उवाच ॥
वित्तार्थं नृपतिं मत्वा शतं पन्नगानिः सूतः ॥ गृहादहं चोपकर्तुं विद्यया नृपसत्तमं ॥ १६ ॥ तक्षक उवाच ॥ वित्तं गृ
हाण विप्रैर्द्रयावदिच्छसि पार्थवात् ॥ ददामि स्वगृहं याहि स्वकामो हं भवाम्यतः ॥ १७ ॥ सूत उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा
वंचनं तस्य कश्यपः परमार्थं व्रित् ॥ चिंतयामास मनसा किं करोमि पुनः पुनः ॥ १८ ॥ धनं गृहीत्वा स्वगृहं प्रया
मिद्यहं पुनः ॥ भविष्यति न मे कीर्तिर्लोकैर्लोभसमाश्रयात् ॥ १९ ॥

सूत इत्यन्वयः ॥ १६ ॥ स्वकामोहमिति अतस्तव गमनादहं स्वकामः पूर्णकामो भवामि भविष्यामीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ राजानं गत्वा
तक्षकान्मभ्येव धनग्रहणे धनं तुलब्धं परंतु राजसंजीवनजन्यामहती कीर्तिर्न स्यात् ॥ १९ ॥

दे.भा.द्वि.

॥२३॥

गमनेतुफलत्रयं भविष्यतीत्याह जीवितेथेति ॥ २० ॥ २१ ॥ उपेक्षेयं कथमुपेक्षकुर्यामहं ॥ २२ ॥ मया धार्मिके राज्ञि जीविते सर्व
जनसुखं रयादित्यपि महाफलं अजीविते तु दोषप्राप्तिश्च फलं ॥ २३ ॥ अहो धनलोभेन दुष्टेनानेन धार्मिको राजान रक्षितः प्रजाश्चनाशिता इत्यपकी

टी.अ.

११

जीवितेथ नृपः श्रेष्ठे कीर्तिः स्यादचलामम ॥ धनप्राप्तिश्च बहुधा भवेत्पुण्यं च जीवनात् ॥ २० ॥ रक्षणीयं यशः का
मं धिग्धनं यशसा विना ॥ सर्वस्वं रघुणा पूर्वदत्तं विप्राय कीर्तये ॥ २१ ॥ हरिश्चंद्रेण कर्णेन कीर्त्यर्थं बहु विस्तरं ॥
उपेक्षेयं कथं भूपदं ह्यमानं विपशिना ॥ २२ ॥ जीवितेद्यमयाराज्ञि सुखं सर्वजनस्य च ॥ अराजके प्रजानां शोभ
वितानात्र संशयः ॥ २३ ॥ प्रजानां शस्यपापं मे भविष्यति मृते नृपे ॥ अपकीर्तिश्च लोकेषु धनलोभाद्भविष्यति ॥
२४ ॥ इति संचिंत्य मनसा ध्यानं कृत्वा सकश्यपः ॥ गतायुषं च नृपतिं ज्ञातवान् बुद्धिमतः ॥ २५ ॥ आपन्नमृ
त्युं राजानं ज्ञात्वा ध्यानेन कश्यपः ॥ गृहं ययौ स धर्मात्मा धनमादाय तक्षकात् ॥ २६ ॥ निवर्त्य कश्यपं तक्षः सप्त
मे दिवसे नृपं ॥ हंतुं कामो जगामाशुनगरं नागसाब्धयं ॥ २७ ॥ शुश्रावनगरस्यांते प्रासादस्थं परीक्षितं ॥ म
णिमंत्रौ पदैः कामं रक्षमाणमतंद्रितं ॥ २८ ॥ चिंता विष्टस्तदानां गोविप्रशापभयाकुलः ॥ चिंतयामस योगेन प्र
विशेयं गृहं कथं ॥ २९ ॥ वंचयामि कथं चैनं राजानं पापकारिणं ॥ विप्रशापाद्वतं मूढं विप्रपांडाकरं शठं ॥ ३० ॥
पांडवानां कुले जातः कोपिनैतादृशो भवेत् ॥ तापसस्य गले येन मृतः सर्पो निवेशितः ॥ ३१ ॥ कृत्वा विगर्हितं कर्म
जानन् कालगतं नृपः ॥ रक्षकान् भवने कृत्वा प्रासादमभिगम्य च ॥ ३२ ॥

क्तिः स्यादित्यर्थः ॥ २४ ॥ इति विचार्य धुनामया किं कर्तव्यमिति निश्चेतुं योगजज्ञानेन ध्यानं कृतवानतस्मिंश्च ध्याने गतायुषं नृपतिं ज्ञातवान् ॥ २५
॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ विप्रशापभयाकुल इति यदिराजामयानदृश्यते तदारजशापदाता ब्राह्मणो मां शपेदिति भयाकुल इत्यर्थः योगे
न केनोपायेनेत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥२३॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ मृत्युंगतं नष्टमिति ज्ञानं जीवने मतिं बुद्धिमास्थायेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ भवेदिति इति हेतोरित्यर्थः ॥ ३७ ॥ इति यद्येतस्य मनसि नो चेत्तर्हि मृत्युविधिं आसन्नमृत्योर्यो विधिः तं कृत्वा स्नानदानादिक्रियाः कृत्वा स्वर्गलोकाय स्वर्गलोकं गंतुं मरणं प्रतीक्षेत् अन्यथा

मृत्युं वंचयते राजा वर्तते च निराकुलः ॥ तं कथं धक्षयिष्यामि विप्रवाक्येन चोदितः ॥ ३३ ॥ न जानाति च मंदात्मा मरणे ह्यनिवर्तनं ॥ तेनासौ रक्षकान् स्थाप्य सौ धारुढो द्यमो दते ॥ ३४ ॥ यदि वै विहितो मृत्युर्देवेनामित तेजसा ॥ सकथं परिवर्तत कृतैर्यत्नैस्तु कोटिभिः ॥ ३५ ॥ पांडवस्य च दयादो जानन्मृत्युंगतं नृपः ॥ जीवने मतिमास्थाय स्थितः स्थाने निराकुलः ॥ ३६ ॥ दानपुण्यादिकं राजा कर्तुमर्हति सर्वथा ॥ धर्मेण हन्यते व्याधिर्येनायुः शाश्वतं भवेत् ॥ ३७ ॥ कृत्वा मृत्युविधिं कृत्वा स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ मरणं सर्वलोकाय नरकायान्यथा भवेत् ॥ ३८ ॥ द्विजपीडा कृतं पापं पृथग्वास्य च भूपतेः ॥ विप्रशापस्तथा घोर आसन्ने मरणे किल ॥ ३९ ॥ न कोपि ब्राह्मणः पार्श्वे य एवं प्रतिबोधयेत् ॥ वेधसा विहितो मृत्युरनिवार्यस्तु सर्वथा ॥ ४० ॥ इति संचित्य संपोसौ स्वाग्नाग्निकटे स्थितान् ॥ कृत्वा तापस वेपांस्तान् प्राहिणोत्सुभुजंगमान् ॥ ४१ ॥ फलमूलादिकं गृह्यराज्ञेनागोथतक्षकः ॥ स्वयंचक्रीट रूपेण फलमध्ये ससारह ॥ ४२ ॥ निर्गतास्ते तदनागाः फलान्यादाय सत्वरः ॥ ते राजभवनं प्राप्य स्थिताः प्रासादसन्निधौ ॥ ४३ ॥ रक्षकास्तापसान् दृष्ट्वा प्रच्छुस्तच्चिकीर्षिताः ॥ ऊचुस्ते भूपतिं द्रष्टुं प्राप्तास्मो द्यतपो वनात् ॥ ४४ ॥ अभिप्रन्युमुतं वीरं कुलार्कं चारुदर्शनं ॥ परिवर्द्धयितुं प्राप्तामं त्रैराथर्वणैस्तथा ॥ ४५ ॥

स्नानादिक्रियाभावे मरणं नरकाय भवेदिति भगवान् च तथा यं करोति तस्मान्मृत्युं जितवानहमिति जानातीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ द्विजपीडा कृतं पापमस्य जातं तथा विप्रशापोपि जानता बुभावप्यासन्नमरणे एव भवतो नान्यथा तस्मादयमासन्नमरण इत्यर्थः इदं स्वयं न जानात्येतादृशो मूढो यमिति भावः ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ गृह्येति ह्येवंतमा र्षसंगृह्येत्यर्थः ससारह गतवान् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥४६॥ राज्ञा असंदर्शनमिति छेदः ॥४७॥ ४८॥ ५९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ किं कार्यमिति पृच्छध्वं प्रातरागमनं युष्माकं भव

निवेदयध्वं राज्ञानंदर्शनार्था गतान्मुनीन् ॥ कृत्वाभिषेकान्यास्यामोदत्वामिष्टफलानि च ॥ ४६ ॥ भारतानां
कुलेकापिन दृष्टाद्वाररक्षकाः ॥ न श्रुतं तापसानां तुराज्ञोऽसंदर्शनं किल ॥ ४७ ॥ आरोहामो वयं तत्र यत्र राजा परी
क्षितः ॥ आशीर्भिर्वर्द्धयित्वेनं दत्ताज्ञाः प्रव्रजामहे ॥ ४८ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्ते पांतापसानां तुर
क्षकाः ॥ प्रत्यूचुस्तान् द्विजान् मत्वानि देशं भूपतेर्यथा ॥ ४९ ॥ नाद्यवो दर्शनं विप्राराज्ञः स्यादिति नो मतिः ॥
श्वः सर्वतापसैरत्र त्वागंतव्यं नृपालये ॥ ५० ॥ अनारोहस्तु प्रसादो विप्राणां मुनिसत्तमाः ॥ विप्रशापभया
द्राज्ञा विहितोऽस्ति न संशयः ॥ ५१ ॥ तदोचुस्तानथो विप्राः फलमूलजलानि च ॥ विप्राशिषश्च राज्ञेऽथ ग्राहयंतु सु
रक्षकाः ॥ ५२ ॥ ते गत्वानृपतिं प्रोचुस्तापसानां गतं न जनाः ॥ राजोवाचानयध्वं वै फलमूलादिकं च यत् ॥
५३ ॥ पृच्छध्वं तापसान् कार्यं प्रातरागमनं पुनः ॥ प्रणामं कथयध्वं मे नाद्यसंदर्शनं मम ॥ ५४ ॥ ते गत्वाथ समा
दाय फलमूलादिकं च यत् ॥ राज्ञे समर्पयामासुर्वहुमानपुरःसरं ॥ ५५ ॥ गतेषु ते पुनागेषु विप्रवेषावृतेषु च ॥
फलान्यादाय राजा सौ सचिवानिदमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ सुहृदो भक्षयंतव्य फलान्येतानि सर्वशः ॥ अद्य हंचैकमेत
द्वै फलं विप्रार्पितं महत् ॥ ५७ ॥ इत्युत्कात फलं दत्वा सुहृद्भ्यश्चोत्तरासुतः ॥ करे कृत्वा फलं पक्वं ददार नृपतिः स्व
यं ॥ ५८ ॥ विदारितं फलं राज्ञा तत्र क्रिमिरभूदणुः ॥ सकृण्ण नयनस्ताम्रो दृष्टो भूपतिना स्वयं ॥ ५९ ॥

त्विति शेषः ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥

नमेभयमिति सप्तमदिवसस्यास्तंगतेसवितरितक्षकस्याभावेनतक्षकविषजन्यमरणभयस्यगंतत्वादितिभावः ॥ ६० ॥ अथब्राह्मणशापसार्थक्यायग्रीवायामेनंकीटस्थापयामिसचमांदशतुतेनदष्टेसतितक्षकसदृशकीटदंशेनापियथाकथंचित्ब्राह्मणवाक्यसार्थक्यंभाविष्यतीत्यभिप्रायेणाह अंगीकरोमीति ब्राह्मणवाक्यनैरर्थक्याभावायेत्यर्थः ॥ ६१ ॥ अस्तंयातेइति अस्तगमनसमयेएवेतिभावः तथाचदिवैवमरणेनब्रा

तंदृष्टानृपतिःप्राहसचिवान्विस्मितानथ ॥ अस्तमभ्येतिसविताविषादघ्ननमेभयं ॥ ६० ॥ अंगीकरोमितं शापंकृमिकोमांदशत्वयं ॥ एवमुत्कासराजेंद्रोग्रीवायांसंन्यवेशयत् ॥ ६१ ॥ अस्तंयातेदिवानाथेधृतःकंठेथकीटकः ॥ तक्षकस्तुतदाजातःकालरूपोभयानकः ॥ ६२ ॥ राजासंवेष्टितस्तेनदष्टश्चापिमहीपतिः ॥ मंत्रिणोदिस्नयंप्राप्तारुरुर्भृशदुःखिताः ॥ ६३ ॥ घोररूपमहिंवीक्ष्यदुद्रुवुस्तेभयार्द्विताः ॥ चुक्रशूरक्षकाःसर्वेहाकारोमहानभूत् ॥ ६४ ॥ वेष्टितोभोगिभोगेनाविनष्टबहुपौरुषः ॥ नोवाचनृपतिःकिंचिन्नचचालोत्तरासुतः ॥ ६५ ॥ उथिताग्निशिखाघोराविषजातक्षकाननात् ॥ प्रज्ज्वालनृपंत्वाशुगतप्राणंचकारह ॥ ६६ ॥ हत्वाशुजीवितंराज्ञस्तक्षकोगगनेगतः ॥ जगद्गंधंतुकुर्वाणंदृष्टशुस्तंजनाइह ॥ ६७ ॥ सपपातगतप्राणोराजादग्ध इवद्रुमः ॥ चुक्रशुश्चजनाःसर्वेमृतंदृष्टानराधिपं ॥ ६८ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेपरीक्षिन्मरणंनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ सूतउवाच ॥ गतप्राणंतुराजानंबालंपुत्रंसमीक्ष्यच ॥ चक्रुश्चमंत्रिणःसर्वेपरलोकस्यसत्क्रियाः ॥ १ ॥

ह्यणशापोयथार्थोज्ञातइतिबोध्यं अंगीकरोमीत्यनेनराज्ञउन्मादश्चध्वनितः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ नचचालधैर्यादितिशेषः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेद्वितीयस्कंधेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ सार्धपंचाधिकैःषष्टिपद्यैश्चजनमेजयः ॥ सर्पसन्नेकृतोयोगास्तिकेननिवारितः ॥ १ ॥ गतप्राणमिति ॥ १ ॥

दे.भा.दि.

प्रथमं दुर्मरणेन मृतस्यामंत्रकं दाहमाह गंगातिरे इति पश्चात्पालाशविधिना अगुरुचंदनकाष्ठयुक्तायां चितायामध्यरोपयन् स्थापितवन्त इत्यर्थः ॥

टी.अ.

२ ॥ तत्र पालाशविधौ हेतुमाह दुर्मरणेति मरणं मरो दुर्मरो दुर्मृतिस्तेन मृतस्योर्ध्वदेहिकाः क्रियाः समंत्रकाश्च कुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

११

॥२५॥

गंगातिरे दग्धदेहं भस्म प्रायं महीपतिं ॥ अगुरुभिश्चाभियुक्तायां चितायामध्यरोपयन् ॥ २ ॥ दुर्मरणेन मृतस्यास्य चक्रुश्चैवोर्ध्वदेहिकीं ॥ क्रियां पुरोहितास्तस्य वेदमंत्रैर्विधानतः ॥ ३ ॥ ददुर्दानानि विप्रेभ्यो गाः सुवर्णयथोचितं ॥ अन्नं बहुविधं तत्र वस्त्राणि विविधानि च ॥ ४ ॥ सुमुहूर्ते सुतंबालं प्रजानां प्रीतिवर्धनं ॥ सिंहासने शुभे तत्र मंत्रिणः संन्यवेशयन् ॥ ५ ॥ पौराजानपदालोकाश्च क्रुस्तं नृपतिं शिशुं ॥ जनमेजयनामानं राजलक्षणसंयुतं ॥ ६ ॥ धात्रेयीं शिक्षयामास राजचिन्हानि सर्वशः ॥ दिने दिने वर्धमानः सबभूव महामतिः ॥ ७ ॥ प्राप्ते चैवाद्दशे वर्षे तस्मै कुलपुरोहितः ॥ यथोचितां ददौ विद्यां जग्राह स यथोचितां ॥ ८ ॥ धनुर्वेदं कृपः पूर्णददावस्मै सुसंस्कृतं अर्जुनाय यथा द्रोणः कर्णाय भार्गवो यथा ॥ ९ ॥ संप्राप्तविद्यो बलवान् बभूव दुरतिक्रमः ॥ धनुर्वेदे तथा वेदे पारगः परमार्थवित् ॥ १० ॥ धर्मशास्त्रार्थकुशलः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ चकार राज्यं धर्मात्मा पुरा धर्मसुतो यथा ॥ ११ ॥ ततः सुवर्णवर्माक्षो राजा काशिपतिः किल ॥ वपुष्टमां शुभां कन्यां ददौ पारिक्षिताय च ॥ १२ ॥ सतां प्राप्यासितापां गीं मुमुदे जनमेजयः ॥ काशिराजसुतां कांतां प्राप्य राजायथापुरा ॥ १३ ॥ विचित्रवीर्यो मुमुदे सुभद्रां च यथार्जुनः ॥ विजहार महीपालो वने पूषवनेषु च ॥ १४ ॥

॥२५॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ददुर्विद्यां गायत्रीं क्षात्रेयजाते स्तास्मिन्काले ब्रतबंधस्य सत्वात् ॥ ८ ॥ ९ ॥ तथा वेदे स्वशाखायां ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१५ ॥ १६ ॥ तक्षकेणपरिक्लिष्टइति वैरस्यतक्षकेणकृतस्यापचितिंप्रतिक्रियांउत्तंकस्यगुरोःपत्न्याराजपत्नीकुंडलानयनार्थमुत्तंकं प्रेषिते
सचोत्तंकोराजपत्नीप्रार्थयित्वातयादत्तेकुंडलेसंगृह्यमार्गमध्येकचित्सरसिकुंडलेतीरेस्थापयेत्वास्नानार्थमुत्तंकारतास्मिन्नेवसमयेतक्षकोप्यागस्य
कुंडलेपट्टतवाननंतरंमहतायासेनतेकुंडलेउत्तंकंनलब्धेताद्विनात्तक्षकेणसहोत्तंकस्यवैरमासीदितिकथामहाभारतेप्रसिद्धा ॥ १७ ॥ परोक्षि

तयाकमलपत्राक्ष्याशच्याशतक्रतुर्यथा ॥ प्रजास्तस्यसुसंतुष्टाबभूवुःसुखलालिताः ॥ १५ ॥ मंत्रिणःकर्मकुश
लाश्चक्रुःकार्याणिसर्वशः ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुमुनिरुत्तंकनामकः ॥ १६ ॥ तक्षकेणपरिक्लिष्टोहस्तिनापुरम
भ्यगात् ॥ वैरस्यापचितिकोस्यप्रकुर्यादितिचितयन् ॥ १७ ॥ परीक्षितसुतंमत्वातंनृपंसमुपागतः ॥ कार्या
कार्यंनजानासिसमयेनृपसत्तम ॥ १८ ॥ अकर्तव्यंकरोष्यद्यकर्तव्यंनकरोषिवै ॥ किंत्वांसंप्रार्थयाम्यद्यगता
मर्षेनिरुद्यमं ॥ १९ ॥ अवैरज्ञमतंत्रज्ञंबालचेष्टासमन्वितं ॥ जनमेजयउवाच ॥ किंवैरंनमयाज्ञातंनकिंप्रति
कृतंमया ॥ २० ॥ तद्वदत्वंमहांभागकरोमियदनंतरं ॥ उत्तंकउवाच ॥ पितातेनिहतोभूपतक्षकेणदुरा
त्मना ॥ २१ ॥ मंत्रिणस्त्वंसमाहूयपृच्छस्वपितृनाशनं ॥ सूतउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंराजापप्रच्छमंत्रिसत्तमा
न् ॥ २२ ॥ ऊचुस्तेद्विजशापेनदष्टःसर्पेणवैमृतः ॥ जनमेजयउ० ॥ शापोत्रकारणंराज्ञःशप्तस्यमुनिनाकि
ल ॥ २३ ॥

तसुतोजनमेजयः कुर्यादितिमत्वातंनृपंसमुपागतःसन्बभाषेइतिशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अतंत्रज्ञमशास्त्रज्ञंनहिशास्त्रज्ञःसनापितृशत्रोः
क्षयंनकुर्यादित्यर्थः किंवैरमिति यद्वतावैरमुच्यतेतत्किमितिबदनतन्मयाज्ञातमस्तीत्यर्थः नकिंप्रतिकृतमिति वैरंज्ञात्वामयानतत्प्रतिकृतमिति
वास्तीत्यर्थः तथास्तिचेत्तमपिबदेत्यर्थः ॥ २० ॥ करोमिकरिष्यामिवर्तमानसामीप्येल् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

शोषेनमृतस्यदोषस्तक्षकेनैवसंभवतीत्यर्थः ॥२४॥ ब्राह्मणशापात्तक्षकेणदशःकतैव्यः संजीवायिताकश्यपोब्राह्मणोधनंदत्वाकिमितिनिवारि
तःनचतदभावेतस्यकाचिक्षातिरभूत्तस्मात्सएवतस्यापराधइत्यर्थः इत्यमपराधेसतक्षकोवैरीतवपितृहानकिमितिवदेत्याह नसकिमिति नन्वेतादृ

तक्षकस्यतुकोदोपोब्रूहिमेमुनिसत्तम ॥ उत्तंकउवाच ॥ तक्षकेणधनंदत्वाकश्यपःसन्निवारितः ॥ २४ ॥
नसकिंतक्षकोवैरीपितृहातवभूपते ॥ भार्यारुरोःपुराभूपदष्टसर्पेणसामृता ॥२५॥ अविवाहितातुमुनिनाजी
विताचपुनःप्रिया ॥ रुरुणापिकृतातत्रप्रतिज्ञाचातिदारुणा ॥ २६ ॥ यंयंसर्पंप्रपश्यामितंतंहन्म्यायुधेनवै ॥
एवंकृत्वाप्रतिज्ञांसःशस्त्रपाणीरुरुस्तदा ॥ २७॥ व्यचरत्पृथिवींराजन्निघ्नन्सर्पान्यतस्ततः ॥ एकदासवने
धोरेडुंभंजरसान्वितं ॥ २८ ॥ अपश्यदंडमुद्यम्यघ्नंतुंतंसमुपाययौ ॥ अह्यहन्सृषितोविप्रस्तमुवाचाथडुं
डुभः ॥२९॥ नापराधोमितेविप्रकस्मान्मामभिहंसिवै ॥ रुरुवाच ॥ प्राणाप्रियामेदयितादष्टसर्पेणसामृता ॥
३० ॥ प्रतिज्ञेयंतदासर्पदुःखितेनमयाकृता ॥ डुंभउवाच ॥ नाहंदशामितेन्येवैयेदशंतिभुजंगमाः ॥ ३१
शरीरसमयोगेननमांहिंसितुमर्हसि ॥ उत्तंकउवाच ॥ श्रुत्वातांमानुषींवाणींसर्पेणोक्तांमनोहरां ॥ ३२ ॥ रु
रुःपप्रच्छकोसित्वंकस्मात्डुंभतांगतः ॥ सर्पउवाच ॥ ब्राह्मणोहंपुराविप्रसखामेखगमाभिधः ॥ ३३ ॥ वि
प्रोधर्मभृतांश्रेष्ठःसत्यवादीजितेंद्रियः ॥ समयावंचितोमौर्यात्सर्पंकृत्वाचतार्णकं ॥ ३४ ॥

शापराधिनःशिक्षाकेनकृतेतिचेत्तत्राह भार्येति ॥ २५॥ २६ ॥ हन्मिहानेप्यामीत्यर्थः ॥ २७ ॥ डुंभंअजगरं ॥ २८॥ ॥ २९॥
तेतुभ्यंनापराधोमिद्वोहंकरोमि ॥ ३० ॥ इयमिति सर्पजातिर्हतव्येत्येवंरूपेत्यर्थः दंशकसर्पविषयेसाप्रतिज्ञातवास्तिनाहंदंशकइत्याह नाह
मिति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ खगमःखेचरइत्यन्वर्थनामा ॥ ३३ ॥ तार्णकंतृणनिर्मितंसर्पंकृत्वावंचितः ॥ ३४ ॥

भयं प्रापित इति तात्पर्यं ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ यज्ञादन्यत्र दया कर्तव्या यज्ञे तु हिंसैव कर्तव्या न सा याज्ञिकी हिंसा हिंसा भवति
 अहिंसनं सर्वभूतान्यन्यत्र तीर्थेभ्य इति श्रुतेरित्याह यज्ञादन्यत्रेति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ एवं प्रकारेण रुरुणा बाला मृता संजीविता युषोर्धदाने
 भयं च प्रापितो त्यर्थमग्निहोत्रगृहे स्थितः ॥ तेन भीतेन शतो हं विवहलेनातिवेपिना ॥ ३५ ॥ भवसर्पेर्मंदबुद्धये
 नाहं धर्षितस्त्वया ॥ मया प्रसादितो त्यर्थं सर्पेणासौ द्विजोत्तमः ॥ ३६ ॥ मामुवाचाथ तत्क्रोधात्किंचिच्छांतिमवा
 प्यच ॥ रुरुस्ते मोचिता शापस्यास्य सर्प भविष्यति ॥ ३७ ॥ प्रमतेस्तु सुतो नूनमिति मांसो ब्रवीद्वचः ॥ सोहं
 सर्पो रुरुस्त्वं च शृणु मे परमं वचः ॥ ३८ ॥ अहिंसा परमो धर्मो विप्राणां नात्र संशयः ॥ दया सर्वत्र कर्तव्या ब्राह्म
 णेन विजानता ॥ ३९ ॥ यज्ञादन्यत्र विप्रेन्द्र न हिंसा याज्ञिकी मता ॥ उत्तंक उ० ॥ सर्पयोनेर्विनिर्मुक्तो ब्राह्मणो
 सौ रुरुस्ततः ॥ ४० ॥ कृत्वा तस्य च शापांतं परित्यक्तं च हिंसनं ॥ विवाहिता तेन बाला मृता संजीविता पुनः ॥ ४१ ॥
 कदनं सर्वसर्पाणां कृतं वै रमनुस्मरन् ॥ त्वंतु वै रं समुत्सृज्य वर्तसे पन्नगेष्वथ ॥ ४२ ॥ विमन्युर्भरत श्रेष्ठ पितृ
 घातकरेषु वै ॥ अंतरिक्षे मृतस्तातः स्नानदानविवाजितः ॥ ४३ ॥ तस्योद्धारं च राजेन्द्र कुरु हत्वाथ पन्नगान् ॥
 पितुर्वै रं न जानाति जीवन्नेव मृतो हिंसः ॥ ४४ ॥ दुर्गतिस्ते पितुस्तावद्यावत्तान्न हनिष्यसि ॥ अंबा प्रखमिपे कृ
 त्वा कुरु यज्ञं नृपोत्तम ॥ ४५ ॥ सर्पसत्रं महाराज पितुर्वै रमनुस्मरन् ॥ सूत उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा रा
 जा जन्मे जयस्तदा ॥ ४६ ॥

न ततो विवाहिता च पुनरनंतरं पूर्ववै रमनुस्मरन् सर्पाणां तेन कदनं नाशनं कृतं ततः शापांतं
 कृत्वा हिंसनं परित्यक्तमित्यन्वयः त्वंतु वै रमिति इदमाश्चर्यममभानीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अंबा प्रखो वक्ष्यमाणो न वरात्रोत्सवः यावत्तान्न ह
 निष्यसीति स्वशत्रुना शने तस्य वासनाया अवशिष्टत्वात्तया वासनया दुर्गतिर्युक्तैवा ॥ ४५ ॥ जन्मे जय इति जन्म नैवातिशुद्धेन शत्रूने जितवान्यतः
 एजृक्पनेधातोर्हि जन्मे जय इति श्रुतः इति वचनान् शकं ध्वादि त्वात्पररूपे जन्मे जय इत्यपि साधु ॥ ४६ ॥

दे.भा.दि.

॥२७॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ माषयित्वेति परिच्छिद्येत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ तदंगत्वे सति तादृशवेद्यादंगत्वे सति सर्पसत्रं विधेयं ना

नेत्राभामश्रुपातंच चकारातीव दुःखितः ॥ धिङ्मामस्तु सुदुर्बुद्धेर्वृथामानकरस्य वै ॥ ४७ ॥ पितायस्य गतिं
घोरां प्राप्ताः पन्नगपीडितः ॥ अद्याहं मरवमारभ्य करोम्यपचितिं पितुः ॥ ४८ ॥ हत्वा सर्पानसंदिग्धो दीप्यमा
ने विभावसौ ॥ आहूय मंत्रिणः सर्वान्राजावचनमब्रवीत् ॥ ४९ ॥ कुर्वतु यज्ञसंभारं यथार्हं मंत्रिसत्तमाः ॥ गं
गातीरेशु भांभूमिमापयित्वा द्विजोत्तमैः ॥ ५० ॥ कुर्वतु मंडपं स्वस्थाशतस्तंभं मनोहरं ॥ वेदीयज्ञस्य कर्तव्या
ममाद्यसचिवाः खलु ॥ ५१ ॥ तदंगत्वे विधेयं वै सर्पसत्रं सुविस्तरं ॥ तक्षकस्तु पशुस्तत्र होतोत्तं कोमहामुनिः
५२ ॥ शीघ्रमाहूय तां विप्राः सर्वज्ञावेदपारगाः ॥ सूत उ० ॥ मंत्रिणस्तु तदा चक्रुर्भूपवाक्यैर्विचक्षणाः ॥ ५३ ॥
यज्ञस्य सर्वसंभारं वेदीयज्ञस्य विस्तृतां ॥ हवने वर्तमाने तु सर्पाणां तक्षको गतः ॥ ५४ ॥ इंद्रं प्रति भयार्तो हं त्रा
हि मामिति चाब्रवीत् ॥ भयभीतं समाश्वास्य स्वासने संनिवेश्य च ॥ ५५ ॥ ददावभयमत्यर्थं निर्भयो भव पन्न
ग ॥ तमिंद्रशरणं ज्ञात्वा मुनिर्दत्ताभयं तथा ॥ ५६ ॥ उत्तंको वह्यदुद्विग्नः सेंद्रं कृत्वानिमंत्रणं ॥ स्मृतस्तदा त
क्षकेण यायावरकुलोद्भवः ॥ ५७ ॥ आस्तिको नाम धर्मात्मा जरत्कारसुतो मुनिः ॥ तत्रागत्य मुनेर्बालस्तुष्टावज
नमेजयं ॥ ५८ ॥ राजा तमर्चयामास दृष्ट्वा लंसुपंडितं ॥ अर्चयित्वा नृपस्तं तु छंदयामास वांछितैः ॥ ५९ ॥
स तु वब्रे माहाभाग यज्ञोयं विरमत्विति ॥ सत्यबद्धो नृपस्तेन प्रार्थितश्च पुनस्तथा ॥ ६० ॥

न्ययेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ उत्तंको वह्यत आहूतवान् सेंद्रं तक्षकं प्रयमतः पुरोवाक्यादिभिर्निमंत्रणं कृत्वेत्यर्थः

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ वांछितैरिति वांछितं शृण्वित्युक्तवानित्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥

टी.अ.

११

॥२७॥

वैशंपायनइतिप्रथमांतछांदसत्वालुतविभक्त्यंतं ॥ ६१ ॥ भारतश्रवणेनापिआंतिर्नबातेतिव्यासंप्रच्छेत्त्याह व्यासमिति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥
संग्रामेमहतिरणे रणेसामान्ये ॥ ६४ ॥ मरणंमेपितुर्नभूदितिगृहेवाविधिपूर्वकमित्यनेनान्वेते ॥ ६५ ॥ दुर्गतिंगतइति परिक्षितोदुर्गते
श्वमहाभारतेप्युक्ता अपृच्छत्सतदाराजामंत्रिणस्तान्सुदुःखितः उत्तंकस्यैवसान्निध्येपितुःस्वर्गगतिंप्रतोति ॥ ६६ ॥ इतिश्रीदेवीभाग

होमंनिवर्तयामाससर्पाणांमुनिवाक्यतः ॥ भारतंश्रावयामासवैशंपायनविस्तरात् ॥ ६७ ॥ श्रुत्वापिनृपतिः
कामंनशांतिमभिजग्मिवान् ॥ व्यासंप्रच्छभूपालोममशांतिःकथंभवेत् ॥ ६८ ॥ मनोतिदह्यतेकामंकिंकरो
मिवदस्वमे ॥ पितामेदुर्भगस्यैवमृतःपार्थसुतात्मजः ॥ ६९ ॥ क्षत्रियाणांमहाभागसंग्रामेमरणंवरं ॥ रणे
वामरणंव्यासगृहेवाविधिपूर्वकं ॥ ७० ॥ मरणंनपितुर्मेभूदंतरिक्षेमृतोवशः ॥ शांत्युपायंवदस्वात्रत्वंचसत्यव
तीसुत ॥ ७१ ॥ यथास्वर्गं ब्रजेदाशुपितामेदुर्गतिंगतः ॥ ७२ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कं
धेएकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ सूतउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ उवाचवचनंतत्रसभा
यांनृपतिंचतं ॥ १ ॥ व्यासउवाच ॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिपुराणंगुह्यमद्भुतं ॥ पुण्यंभागवतंनामनानारूपा
नयुतंशिवं ॥ २ ॥ अध्यापितंमयापूर्वशुकायात्मसुतायवै ॥ श्रावयामिनृपत्वांहिरहस्यंपरमंमम ॥ ३ ॥ ध
र्मार्थकाममोक्षाणांकारणंश्रवणात्किल ॥ शुभदंमुत्तमंनित्यंसर्वांगमसमुद्भूतं ॥ ४ ॥ जनमेजयउवाच ॥ आ
स्तिकोयंसुतःकस्यविघ्नार्थंकथमागतः ॥ प्रयोजनंकिमत्रास्यसर्पाणारक्षणेप्रभो ॥ ५ ॥

वतोद्वितीयस्कंधेएकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ चतुःषष्टिश्लोकवैरास्तिकस्यसमुद्भवः श्रीमद्भागवतस्यापिमाहात्म्यमतिकथ्यते तच्छ्रुत्वेति
भारतंदिश्रवणेनममचित्तशांतिर्नजातेतममपितादुर्गतिंगतइतिचजनमेजयवाक्यंश्रुत्वेत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ श्रवणात्कारणमित्यन्वयः
सर्वांगमसमुद्भूतंसर्ववेदेभ्यःसारंगृहीत्वा कृतमित्यर्थः ॥ ४ ॥ विघ्नार्थसर्पसत्रविघ्नार्थ ॥ ५ ॥

दे.भा.द्वि.

॥२८॥

इदं प्रथमत उक्तानंतरं सर्वपुराणवदेत्यर्थः ॥ ६ ॥ स्वपूर्वजाः स्ववंशजाः ॥ ७ ॥ ततस्तमाहुः तं जरत्कास्तत्पितरः ॥ ८ ॥ येन दारकरणेन नोस्माकं नृतेः स्यात्तथा कुर्वित्यर्थः ॥ ८ ॥ इत्थं पूर्वजवाक्यं श्रुत्वा जरत्कास्तानाह मनानिति समानानाम्ना समानां यस्याः कन्यायानामममनामच समानमेकमस्ति पुनरया चितां मया प्रार्थितां पुनरतिवशानुगामातिवश्यामेतादृशीं क

टी.अ.

१२

कथयेत न्महाभाग विस्तरेण कथानकं ॥ पुराणं च तथा सर्वं विस्तराद्बद सुव्रत ॥ ६ ॥ व्यास उवाच ॥ जरत्का र्मुनिः शांतो न च कार गृहाश्रमं ॥ तेन दृष्टावने गते लंबमानाः ख पूर्वजाः ॥ ७ ॥ ततस्तमाहुः कुरुपुत्रदारान्यथा च नः स्यात्परमाहितृप्तिः ॥ स्वर्गे व्रजामः खलु दुःखमुक्ता वयं सदाचारयुते सुते वै ॥ ८ ॥ सतानुवाचाथ लंभे समाना मया चितां चातिवशानुगां च ॥ तदा गृहारंभमहं करोमि ब्रवीमि तथ्यं मम पूर्वजा वै ॥ ९ ॥ इत्युक्ता तान् जरत्का र्गतास्तीर्थान् प्रति द्विजः ॥ तदैव पन्नगाः शप्तमात्रा ग्नौ निपतां त्विति ॥ १० ॥ कश्यपस्य मुनेः पत्न्यौ कद्रुश्च विनता तथा ॥ दृष्ट्वादित्य रथे चाश्वमूचतुश्च परस्परं ॥ ११ ॥ तं दृष्ट्वा च तदा कद्रुविनता मिदमब्रवीत् ॥ किं वर्णो यं हयो भद्रे सत्यं प्रब्रूहि माचिरं ॥ १२ ॥ विनतो वाच ॥ श्वेत एवाश्वराजो यं किं वा त्वं मन्यसे शुभे ॥ ब्रूहि वर्णं त्वमप्यस्य ततस्तु विपणावहे ॥ १३ ॥ कद्रु उवाच ॥ कृष्णवर्णमहं मन्ये हयमेनं शुचिस्मिते ॥ एहि सार्धं मया दिव्यदासी भावाय भामिनि ॥ १४ ॥ सूत उ० ॥ कद्रुश्च स्वसुतानाह सर्वान्सर्पान् वशे स्थितान् ॥ बालान् श्यामान् प्रकुर्वतु यावंतो श्वशरीरके ॥ १५ ॥

न्याय्यं हं लंभे प्राप्नुयां तर्हि गृहारंभं विवाहं करोमि करिष्यामीत्यर्थः ॥ ९ ॥ अग्नौ यूपं तं त्विति मात्रा शप्ता इत्यर्थः ॥ १० ॥ तत्र कामाता कथं वा शप्ता इति सर्ववृत्तांतमाह कश्यपस्येति ऊचतुर्वक्ष्यमाणं ॥ ११ ॥ किं तत्तदाह तं दृष्ट्वेति ॥ १२ ॥ १३ ॥ दासी भावायेति यस्याः पराभवः सा तस्या दासी रिति दासी भवनाय दिव्यपणं कुर्वित्यर्थः ॥ १४ ॥ बालान् श्वस्य केशान् श्यामान् स्वकृष्णशरीरवेष्टनेन ॥ १५ ॥

॥२८॥

गमिष्यथपतंत्वित्यर्थः ॥ १६ ॥ कर्बुरं बहुलकृष्णवर्णकं वर्णभोगकैः नानावर्णविशिष्टस्वशरीरैः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ रविसारथिर
रुणः ॥ २० ॥ वांगरुडारुणयोः ॥ २१ ॥ वृथाक्षताव्यर्थं खंडिनाहंसपत्न्यादासीजाताततोदासीभावादधिकंदुःखं किं ब्रवीमि वृथाकृतेत्य

नेतिकेचनतत्राहुस्तानथामौशशापह ॥ जनमेजयस्य यज्ञैव गमिष्यथ हुताशनं ॥ १६ ॥ अन्येचक्रुर्हयंसर्पाः
कर्बुरं वर्णभोगकैः ॥ वेष्टयित्वास्यपुच्छं तु मातुः प्रियचिकीर्षया ॥ १७ ॥ भगिन्यौ च सुसंयुक्ते गत्वा ददृशुर्हयं
कर्बुरं तंहयं दृष्ट्वा विनताचातिदुःखिता ॥ १८ ॥ तदा जगाम गरुडः सुतस्तस्यामहाबलः ॥ स दृष्ट्वा मातरं दीनाम
पृच्छत्पन्नगाशनः ॥ १९ ॥ मातः कथं सुदीनासिरुदिते विभासि मे ॥ जीवमाने मयि सुते तथा न्वे रविसारथौ ॥
२० ॥ दुःखिता सिततो वां धिक् जीवितं चारुलोचने ॥ किं जितेन सुतेनाथ यदि मातः सुदुःखिता ॥ २१ ॥ शंस
मे कारणं मातः करोमि विगतज्वरां ॥ दिनतो वा च ॥ स पत्न्यादास्य हं पुत्रं किं ब्रवीमि वृथाक्षता ॥ २२ ॥ वह
मांसा ब्रवीत्यद्य तेनास्मि दुःखिता सुत ॥ गरुड उवाच ॥ वहिष्ये हंतत्र किल यत्र सागंतुमुः सुका ॥ २३ ॥ माशो
कंकुरु कल्याणि निश्चितां त्वां करोम्यहं ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युत्कासागता पार्श्वे कद्रोश्च विनता तदा ॥ २४ ॥
दासीभावमपाकर्तुं गरुडोऽपि महाबलः ॥ उवाहतां स पुत्रं विंशेऽर्धोः पारं जगाम ह ॥ २५ ॥ गत्वा तां गरुडः प्राह ब्रू
हि मातर्नमोस्तुते ॥ कथं मुच्येत मे मातादासीभावादसंशयं ॥ २६ ॥ बहु रवाच ॥ अमृतं देवलोकात्त्वं बला
दानीय मे सुतान् ॥ समर्पय सुताद्या शुमातरं मोचया बलां ॥ २७ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्तः प्रययौ शीघ्रमिंद्र
लोकं महाबलः ॥ कृत्वा युत्थं जहारा शुसुधाकुंभं त्वगोत्तमः ॥ २८

पिपाठः ॥ २२ ॥ वहमामेति स्वस्कंधेमांस्थापयित्वा यत्र

देशं गंतुमिच्छामि तं देशं मां वह प्रपयेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ कथं मुच्येत तद्देवत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

दे.भा.दि.

॥ २९ ॥ संजहारापट्टतवानित्यर्थः यदा सर्पाः स्नातुं स्नानं कर्तुं गतास्तदेत्यर्थः विपतेः पक्षिराजस्य ॥ ३० ॥ लीढा अमृतकुंभस्थानस्थितानां कुशानां अमृतद्रवयुक्तत्वबुद्ध्या आस्वादितानि ब्रह्मास्फालिताः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ महामुनिरस्ती

टी.अ.

१२

॥ २९ ॥

समानीयामृतमात्रेवैनतेयः समर्पयत् ॥ मोचिता विनता तेन दासीभावादसंशयं ॥ २९ ॥ अमृतं संजहारेंद्रः स्नातुं सर्पाय दागताः ॥ दासीभावाद्भिनिर्मुक्ता विनता विपतेर्बलात् ॥ ३० ॥ तत्रास्तीर्णाः कुशास्तैस्तुलीढाः पन्नगनायकैः ॥ द्विजिव्हास्ते सुसंपन्नाः कुशाग्रस्पर्शमात्रतः ॥ ३१ ॥ मात्राशप्ताश्रयेनागावासुकिप्रमुखाः शुचाः ॥ ब्रह्माणंशरणं गत्वा ते होचुः शापजं भयं ॥ ३२ ॥ तानाह भगवान् ब्रह्माजरत्कारुर्महामुनिः ॥ वासुकेर्भगिनी तस्मै अर्पयध्वं सनामकां ॥ ३३ ॥ तस्यां योजायते पुत्रः स वस्त्राता भविष्यति ॥ आस्तीक इति नामासौ भवितानात्र संशयः ॥ ३४ ॥ वासुकिस्तु तदा कर्ण्यवचनं ब्रह्मणः शिवं ॥ वनं गत्वा तु तां तस्मै ददौ विनयपूर्वकं ॥ ३५ ॥ सनामांतां मुनिर्ज्ञात्वा जरत्कारुस्त्वाचतं ॥ अप्रियं मे यदा कुर्यात्तदा तां संत्यजाम्यहं ॥ ३६ ॥ वाग्बंधं तादृशं कृत्वा मुनिर्जग्राहतां स्वयं ॥ दत्त्वा च वासुकिः कामं भवनं स्वं जगाम ह ॥ ३७ ॥ कृत्वा पर्णकुटीं शुभ्रां जरत्कारुर्महावने ॥ तथा सहस्रं प्रापरममाणः परंतप ॥ ३८ ॥ एकदा भोजनं कृत्वा सुप्तोऽसौ मुनिस्ततः ॥ भगिनी वासुकेस्तत्र संस्थिता वरवर्णिनी ॥ ३९ ॥ न संबोधयितव्यो हं त्वया कांते कथंचन ॥ इत्युत्कातुगतो निद्रां मुनिस्तां सुदतीतदा ॥ ४० ॥ रविरस्तंगिरिं प्रातः संध्याकाल उपस्थिते ॥ किं कशेमिनमेशांतिस्त्यजेन्मां बोधितः पुनः ॥ ४१ ॥ धर्मलोपभयाद्भीता जरत्कारु रक्षितयत् ॥ नो चेत्प्रबोधयाम्येनं संध्याकालो वृथा व्रजेत् ॥ ४२ ॥

॥ २९ ॥

विशेषः सनामकां समाननामकां जरत्कारुनामिकामित्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तं वासुकिं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ जरत्कारुर्जरत्कारुमुनेः पत्नी ॥ ४२ ॥

धर्मनाशापेक्षयाममत्यागंकरिष्यतिअथवाममरणस्यादिदंवरंननुधर्मनाशइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ तदस्तीतितवभ्रातु
र्यद्विष्टःपुत्रःसतवर्गभैस्तीत्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ भव्यंकृतंसम्यक्कृतमित्यर्थः ॥ ५२ ॥ यत्त्वयोक्तंभारतं

धर्मनाशाद्वरंत्यागस्तथापिमरणंध्रुवं ॥ धर्महानिर्नराणांहिनरकायभवेत्पुनः ॥ ४३ ॥ इतिसंचित्यसाबाला
तंमुनिप्रत्यवोधयत् ॥ संध्याकालोपिसंजातउत्तिष्ठोत्तिष्ठसुव्रत ॥ ४४ ॥ उत्थितोसौमुनिःकोपात्तामुवाचव्र
जाम्यहं ॥ त्वंतुभ्रातृगृहंयाहिनिद्राविच्छेदकारिणी ॥ ४५ ॥ वेपमानाब्रवीद्वाक्यमित्युक्तामुनिनातदा ॥ भ्रात्रा
दत्तायदर्थंनत्कथंस्यादमितप्रभ ॥ ४६ ॥ मुनिःप्राहजरत्कारंतदस्तीतिनिराकुलः ॥ गतासामुनिनात्यक्ता
वासुकेःसदनंतदा ॥ ४७ ॥ पृष्टाभ्रात्राब्रवीद्वाक्यंयथोक्तंपतिनातदा ॥ अस्तीत्युक्ताचहित्वामांगतोसौमुनि
सत्तमः ॥ ४८ ॥ वासुकिस्तुतदाकर्ण्यसत्यवाक्मुनिरित्युत ॥ विश्वासंचपरंकृत्वाभगिनींतांसमाश्रयत् ॥
४९ ॥ ततःकालेनकियताजातोसौमुनिबालकः ॥ आस्तीकइतिनामासौविरूपातःकुरुसत्तम ॥ ५० ॥ तेना
यंरक्षितोयज्ञस्तवपार्थिवसत्तम ॥ मातृपक्षस्यरक्षार्थमुनिनाभावितात्मना ॥ ५१ ॥ भव्यंकृतंमहाराजमानि
तोयंत्वयामुनिः ॥ यायावरकुलोत्पन्नोवासुकेर्भगिनीसुतः ॥ ५२ ॥ स्वस्तितेस्तुमहाबाहोभारतंसकलंश्रुतं ॥ दा
नानिबहुदत्तानिपूजितामुनयस्तथा ॥ ५३ ॥ कृतेनमुकृतेनापिनपितास्वर्गतिंगतः ॥ पावितंनःकुलंकृत्स्नंत्व
याभूपतिसत्तम ॥ ५४ ॥

सकलंश्रुतंदानानिनानाविधानिदत्तानितथापिमेचित्तशांतिर्नैजातानवापितुःस्वर्गोभूदितितत्तथैवास्तीत्याह भारतंसकलमिति ॥ ५३ ॥ अद्या
प्येभिःकर्मभिरपित्वयानकुलंपावितं अतोमयायदुच्यतेत्वत्कल्याणार्थंचछृण्वित्यभिप्रायः ॥ ५४ ॥

दे.भा.दि.

॥३०॥

तत्किं तदाह देव्याश्रयतनमिति तदुक्तं शिवपुराणे यो देवीं स्थापयेत्स्कंदप्रासादे भक्तिभावतः त्रैलोक्यं स्थापितं तेन यतः सर्वमयं शिवा नाने
न सदृशो धर्मो देवीस्थापनकर्मणा तुष्टयां खलु तस्यां तु संतुष्टं भुवनत्रयं यः करोति नरो भक्त्या देवीप्रासादमद्भुतं स कोटिकुलमुत्थृत्य मणिद्वीपे विरा
जिते कुलकोटिसमायुक्तो देवीलोके वसेन्नरः ज्ञानं दिव्यं परं प्राप्य कैवल्यं मोक्षमाप्नुयात् इत्यादिवचनानि पुराणां तरेष्वपि द्रष्टव्यानि ॥ ५५ ॥
राज्यं चकारान्मोक्षं च देवीमखं न वरात्रोत्सवादि कं व्योतिष्ठो मादिकं कोटिहोमादिकं च देवीप्रीत्यर्थं कृतं देवीमखशब्देनोच्यते तं देवीमखं कृत्वा श्री
देवीभागवतं शृणु अनेन वचनेन न वरात्रोत्सवे देवीभागवतपारायणविधिः प्रदर्शितः अतो वक्ष्यं न वरात्रचतुष्टये देवीभागवतपारायणं कर्तव्यं श्रोतव्यं च

देव्याश्रयतनं भूपविस्तीर्णं कुरु भक्तिः ॥ येन वै कसला सिद्धिस्तव स्याज्जनमेजय ॥ ५५ ॥ पूजिता परयाभ
क्त्या शिवासकलदासदा ॥ कुलवृद्धिं करोत्येव राज्यं च सुस्थिरं सदा ॥ ५६ ॥ देवीमखं विधानेन कृत्वा पार्थिवस
त्तम ॥ श्रीमद्भागवतं नाम पुराणं परमं शृणु ॥ ५७ ॥ त्वामहं श्रावयिष्यामि कथां परमपावनीं ॥ संसारतारिणीं
दिव्यां नानारससमाहतां ॥ ५८ ॥ न श्रोतव्यं परं चास्मात्पुराणाद्विद्यते भुवि ॥ नाराध्यं विद्यते राजन् देवीपादां
बुजाहते ॥ ५९ ॥ ते सभाग्याः कृतब्रह्माधन्यास्ते नृपसत्तम ॥ येषां चित्ते सदा देवीवसति प्रेमसंकुले ॥ ६० ॥ सु
दुःखितास्ते दृश्यन्ते भुवि भारतभारते ॥ नाराधिता महामाया यैर्जनैश्च सदां बिका ॥ ६१ ॥ ब्रह्मादयः सुराः सर्वे
यदाराधनतत्पराः ॥ वर्तन्ते सर्वदारा जस्तां न सेवेत को जनः ॥ ६२ ॥

५७ ॥ किं फलं तद्भूवणेनेति चेत्संसारतारिणीमिति केवलं देवीभागवतश्रवणेनैव देवीप्रासादे जने संसारान्मुक्तो भवतीति महाफलं श्रवणेनेति भावः ॥

५८ अस्मात्पुराणादधिकं समं वा न्यत्पुराणं श्रोतव्यं नैव भुवि विद्यते अस्य पुराणस्य साम्यावस्थमायोपाधिकं ब्रह्मप्रतिपादकत्वाद न्येषां च पुराणानामे
कैकसत्त्वादिगुणोपाधि हरिहरब्रह्मादिप्रतिपादकत्वात् अनएव साम्यावस्थमायोपाधिः तस्य स्मिण्या भगवत्या ए कैकसत्त्वादिगुणोपाधि हरिहरा
द्यपेक्षया सर्वोत्कृष्टत्वादेव देवीपादां बुजाहते नाराध्यं नैवास्ति नैव सर्वे नाराध्यमिति भावः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ मनुष्यैर्भगवतसिर्वदा
राध्यं सत्र किं वक्तव्यमिति कैमुतिकन्यायेनाह ब्रह्मादय इति ॥ ६२ ॥

टी.अ.

१२

॥३०॥

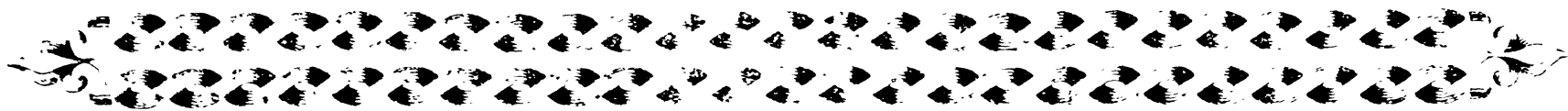
दे.भा.द्वि.

विष्णवेयदनुत्तममिति पूर्वोक्तार्थलोकात्मकेयदागवतंसाक्षाद्गवत्यास्वमुखेनविष्णवेउपदिष्टयस्मात्तस्मादंननसदृशमहाफलंकिमन्यस्यान्न
किमपेतिभावः ॥ ६३ ॥ यदुत्तममचित्तज्ञातिर्विजानापितृणामृत्वारोपिनजानइतितत्राह तेनश्रुतेनेति ॥ ६४ ॥ श्रीमच्छंखकृतोत्पन्ना

॥३१॥

यददंशृणुयान्नित्यं सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ भगवत्यासमाख्यातं विष्णवेयदनुत्तमं ॥ ६३ ॥ तेन श्रुतेन ते राज
श्रिनशांतिर्भाविष्यति ॥ पितॄणां चाक्षयः स्वर्गः पुराणश्रवणाद्भवेत् ॥ ६४ ॥ इति श्रीद्विर्वाभा गवते महापुराणे
द्वितीयस्कंधे श्रोतृप्रवक्तृप्रसंगानामद्वादशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ स्कंधश्चायं समाप्तः ॥ ॥ ॥

रंगनाथात्मजः सुधीः ॥ श्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतो निलकंठो भिधानतः ॥ १ ॥ देवीभागवतस्यास्य व्याख्यानगदितस्य च ॥ निलकाख्यामहाव्या
ख्यां सम्यग्यः कृतवाङ्मुखा ॥ २ ॥ स्कंधो द्वितीयस्तस्यास्तु समाप्तो भूत्वा कृतार्थदः ॥ इति श्रीशंखकृतोत्पन्नं रंगनाथात्मजश्रीलक्ष्मीगर्भसंभव
निलकंठकृते देवीभागवतव्याख्येन निलकाभिधे द्वितीयस्कंधे द्वादशोऽध्यायः समाप्तः ॥ १२ ॥ श्रीमहालक्ष्मीप्रसन्नास्तु ॥ ॥

टी.३

१२

॥३१॥

॥ इति श्रीमद्देवीभागवतद्वितीयस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्देवीभागवततृतीयस्कंधप्रारंभः ॥

दे.भा.तृ.

॥१॥

श्रीगणेशायनमः पाशांकुशवराभीतिधरांदेवीचिदात्मिकां ॥ वंदे समंदहसितां मणिद्वीपाधिवासिनीं ॥ १ ॥ पंचाशत्यक्षकैरर्धश्लोकैर्नैर्भुवने
श्वरीं ॥ सम्यक्पृष्ठवतेराज्ञे निर्णयः सम्यगुच्यते ॥ २ ॥ सर्वैर्भगवत्येवाराध्या पूज्या चेति व्यासवाक्यं श्रुत्वा जनमेजयः पृच्छति भगवन्निति यज्ञं
जनीयं पूज्यामित्यर्थः अंबाभिधमं वासं ज्ञकं तत्त्वमित्यर्थः यत्त्वया प्रोक्तं तत्र कासा अंबा किं स्वरूपा कथं केन प्रकारेणोत्पन्ना कुत्र कस्मिन्देशे काले वा
उत्पन्ना कस्मात्कारणादुत्पन्ना किं गुणा किं गुणवती सा च ॥ १ ॥ तस्यादेव्या मखो यज्ञो यस्त्वया प्रोक्तः सकीदृशः तस्य मखस्य स्वरूपं कीदृशं तथा

श्रीगणेशायनमः ॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन्भवता प्रोक्तं यज्ञमंबाभिधमं हत् ॥ साकाकथं समुत्पन्ना कुत्र क
स्माच्च किं गुणा ॥ १ ॥ कीदृशश्च मखस्तयाः स्वरूपं कीदृशं तथा ॥ विधानं विधिवद्ब्रूहि सर्वज्ञोऽसि दयानिधे ॥ २ ॥
ब्रह्मांडस्य तथोत्पत्तिं वद विस्तरतस्तथा ॥ यथोक्तं यादृशं ब्रह्म त्रिखिलं वेत्ति भूसुर ॥ ३ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च त्र
यो देवामया श्रुताः ॥ सृष्टिपालनसंहारकारकाः सगुणास्त्वमी ॥ ४ ॥ स्वतंत्रास्ते महात्मानः पाराशर्यवदस्वमे
॥ आहोस्वित्परतंत्रास्ते श्रोतुमिच्छामि सांप्रतं ॥ ५ ॥ मृत्युधर्माश्च ते नो वासश्चिदानंदरूपिणः ॥ अधिभूतादिभिर्यु
क्तानवा दुःखैस्त्रिधात्मकैः ॥ ६ ॥ कालस्य वशगानो वा ते सुरेन्द्रा महाबलाः ॥ कथं ते वै समुत्पन्नाः कस्मादिति च सं
शयः ॥ ७ ॥ हर्षशोकयुतास्ते वै निद्रालस्यसमन्विताः ॥ सप्तधा तु मर्यास्तेषां देहाः किं वान्यथा मुने ॥ ८ ॥ कैर्द्र
व्यै निर्मितास्ते वै कैर्गुणैरिन्द्रियैस्तथा ॥ भोगश्च कीदृशस्तेषां प्रमाणमायुषस्तथा ॥ ९ ॥ ॥ ६१ ॥

विधानं च कीदृशं तत्सर्वं विधिवद्ब्रूहि यत्स्वं सर्वज्ञोऽसि ॥ २ ॥ यथोक्तं यादृशं पृष्ठं मया तत्सर्वं त्वं वेत्सि ॥ ३ ॥ ४ ॥ ते किं स्वतंत्रा आहोस्वि
त्परतंत्रा इत्यपि पाराशर्यवद ॥ ५ ॥ मृत्युधर्मान्नावावा आहोस्वित्सचिदानंदरूपिणः ॥ अधिभूतादयः तथाधिभौतिकाधिदैविकाध्यात्मिकैश्चि
धात्मकैश्चि विधैर्दुःखैस्त्युक्ता अथवा न युक्ताः ॥ ६ ॥ इति च संशयोऽस्तीति शेषः ॥ ७ ॥ हर्षशोकयुतास्ते संतुकिमन्यथावेति पादत्रयेण सं
बध्यते ॥ ८ ॥ कैर्द्रव्यैरिति तेषां देहाः पांचभौतिका उत्तन ॥ ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी अ.

१

॥१॥

॥१०॥ ब्रह्मादीनामिति इदमुपलक्षणं जनमेजयेन कृतानां सर्वेषां प्रश्नानां ॥ ११ ॥ एतदेवेति ननु जनमेजयेन प्रश्ना अन्यविधाः कृता व्यासस्य नारदं प्रति प्रश्नास्तु अन्यविधाः संतितत्कथमुच्यते एतदेवमयेति चेन्न एतदेवेत्यस्यैतत्सदृशमित्यर्थात् ये त्वया प्रश्नाः कृतास्तत्सदृशा एव प्रश्ना मया नारदं प्रति कृतास्तेषां प्रश्नानां प्रत्युत्तरं नारदो दत्तवान् तेनैव त्वत्प्रश्नानां समाधानं भविष्यति त्वत्प्रश्नानां पृथक्प्रतिवचनं देयं भवतीति भावः अतएव ज

निवासस्थानमप्येषां विभूतचरैस्वमे ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहं ब्रह्मन्विस्तरेण कथामिमां ॥ १० ॥ व्यास ॥
दुर्गमः प्रश्नभारो यं कृतो राजस्त्वया धुना ॥ ब्रह्मादीनां समुत्पत्तिः कस्मादिति महामते ॥ ११ ॥ एतदेवमया पू
र्वपृष्ठोऽसौ नारदो मुनिः ॥ विस्मितः प्रत्युवाचे दमुत्थितः शृणु भूपते ॥ १२ ॥ कस्मिंश्च समये चाहं गंगातीरे स्थि
तं मुनिं ॥ अपश्यं नारदं शांतं सर्वज्ञं वेदवित्तमं ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा हं मुदितो गत्वा पादयोरपतन्मुनेः ॥ तेनाज्ञप्तः समी
पे स्य संविष्टश्च वरासने ॥ १४ ॥ श्रुत्वा कुशलवार्तां वै तमपृच्छं विधेः सुतं ॥ निविष्टं जान्हवीतीरे निर्जने सूक्ष्मवा
लुके ॥ १५ ॥ मुनेति विततस्यास्य ब्रह्मांडस्य महामते ॥ कः कर्त्ता परमः प्रोक्तस्तन्मे ब्रूहि विधानतः ॥ १६ ॥
कस्मादेतत्समुत्पन्नं ब्रह्मांडं मुनिसत्तम ॥ अनित्यं वा तथा नित्यं तदा च क्ष्वद्विजोत्तम ॥ १७ ॥ एककर्त्तृकमेतद्वा
बहुकर्त्तृकमन्यथा ॥ अकर्त्तृकं न कार्यं स्याद्विरोधोऽयं विभाति मे ॥ १८ ॥ इति संदेहसंदेहे मग्नं मां तारया धुना ॥ विक
ल्पकोटीः कुर्वाणं संसारे स्मिन्प्रविस्तरे ॥ १९ ॥ ब्रुवंति शंकरं केचिन्मत्वा कारणकारणं ॥ सदा शिवं महादेवं प्र
लयोत्पत्तिवर्जितं ॥ २० ॥ ॥ १९ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ १९ ॥

नमेजयेन कृतप्रश्नानां प्रत्येकं प्रतिवचनं व्यासो न दत्तवानिति बोध्यं उत्थितः आबिभूतो मया प्रकटीभूतः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥
॥ १७ ॥ विरोधोयमिति कृतिजन्यत्वाभावे कार्यत्वमेव न स्यादिति विरोधः ॥ १८ ॥ १९ ॥ याविकल्पकोटीस्ता अहमुक्तवानित्याह ब्रु
वंति शंकरमिति ॥ २० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.तृ.

॥२॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

आत्मारामं सुरेशं च त्रिगुणं निर्मलं हरं ॥ संसारतारकं नित्यं सृष्टिस्थित्यंतकारणं ॥ २१ ॥ अन्ये विष्णुं स्तुवंत्येनं
सर्वेषां प्रभुमीश्वरं ॥ परमात्मानमव्यक्तं सर्वशक्तिसमन्वितं ॥ २२ ॥ भुक्तिदं मुक्तिदं शांतं सर्वादिं सर्वतोमुखं ॥
व्यापकं विश्वशरणमनादिनिधनं हरिं ॥ २३ ॥ धातारं च तथा चान्ये ब्रुवंति सृष्टिकारणं ॥ तमेव सर्ववेत्तारं सर्वभू-
तप्रवर्तकं ॥ २४ ॥ चतुर्मुखं सुरेशानं नाभिपद्मभवं विभुं ॥ स्रष्टारं सर्वलोकानां सत्यलोकनिवासिनं ॥ २५ ॥
दिनेशं प्रवदंत्यन्ये सर्वेशं वेदवादिनः ॥ स्तुवंति चैव गायंति सायं प्रातरतंद्रिताः ॥ २६ ॥ यजंति च तथा यज्ञे वा सवं
च शतक्रतुं ॥ सहस्राक्षं देवदेवं सर्वेषां प्रभुमुत्तमं ॥ २७ ॥ यज्ञाधीशं सुराधीशं त्रिलोकेशं शचीपतिं ॥ यज्ञानां
चैव भोक्तारं सोमपंसोमपप्रियं ॥ २८ ॥ वरुणं च तथा सोमं पावकं पवनं तथा ॥ यमं कुबेरं धनदं गणाधीशं तथा प-
रे ॥ २९ ॥ हेरं वंगजवक्रं च सर्वकार्यप्रसाधकं ॥ स्मरणात्सिद्धिदं कामं कामदं कामगं परं ॥ ३० ॥ भवानीं केचना
चार्याः प्रवदंत्यखिलार्थदां ॥ आदिमायां महाशक्तिं प्रकृतिं पुरुषानुगां ॥ ३१ ॥ ब्रह्मैकता समापन्नां सृष्टिस्थित्यं-
तकारिणीं ॥ मातरं सर्वभूतानां देवतानां तथैव च ॥ ३२ ॥ अनादिनिधनां पूर्णां व्यापकां सर्वजंतुषु ॥ ईश्वरीं स-
र्वलोकानां निर्गुणां सगुणां शिवां ॥ ३३ ॥ वैष्णवीं शां करीं ब्राह्मीं वासवीं वारुणीं तथा ॥ वाराहीं नारसिंहीं च महाल-
क्ष्मीं तथा द्रुतां ॥ ३४ ॥ वेदमातरमेकां च विद्यां भवतरोः स्थिरां ॥ सर्वदुःखनिहंतीं च स्मरणात्सर्वकामदां ॥
॥ ३५ ॥ मोक्षदां च मुमुक्षूणां कामदां च फलार्थिनां ॥ त्रिगुणातीतरां च गुणविस्तारकारकां ॥ ३६ ॥ निर्गुणां
सगुणां तस्मात्तां ध्यायंति फलार्थिनः ॥ निरंजनं निराकारं निर्लेपं निर्गुणं किल ॥ ३७ ॥ ॥ ६५ ॥

वेदांति मतमाह निरंजनमिति ॥ ३७ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.

१

॥२॥

॥३८॥ विराट्स्वरूपवादिमतमाह सहस्रशीर्षेति ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अनेकेश्वरवादिमतमाह नैकोपीति गृहप्रासादादिवेचित्रं कार्यमनेककर्तृकं ह
ष्टं तथेदं जगत्कार्यमप्यनेककर्तृकमेवेति भावः ॥ ४१ ॥ अनीश्वरं स्वभावादेवदं जगद्भूदितिकेपांचिन्मतं प्राह अनीश्वरमिति तन्मतसाधकमा
ह न कदापीशजन्यमिति यदीदं जगदीशजन्यस्यात्तदा चित्तितमनिर्वचनीयं किमित्युपानाहिकुलालकर्तृको घटोऽनिर्वचनीयोऽस्ति तस्मादचित्ति

अरूपं व्यापकं ब्रह्म प्रवदंति मुनीश्वराः ॥ वेदोपनिषदि प्रोक्तस्तेजोमय इति क्वचित् ॥ ३८ ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः
सहस्रनयनस्तथा ॥ सहस्रकरकर्णश्च सहस्रास्यस्सहस्रपात् ॥ ३९ ॥ विष्णोः पदमथाकाशं परमं समुदाहृतं
॥ विराजं विरजं शांतं प्रवदंति मनीषिणः ॥ ४० ॥ पुरुषोत्तमं तथा चान्ये प्रवदंति पुराविदः ॥ नैकोपीति वदंत्य
न्ये प्रभुरीशः कदाचन ॥ ४१ ॥ अनीश्वरमिदं सर्वं ब्रह्मांडमिति केचन ॥ न कदापीशजन्यं च जगदेतदचित्ति
तं ॥ ४२ ॥ सदैवेदमनीशं च स्वभावोत्थं सदेदृशं ॥ अकर्ता सौ पुमान् प्रोक्तः प्रकृतिस्तु तथा च सा ॥ ४३ ॥ एवं
वदंति सांख्याश्च मुनयः कपिलादयः ॥ एते संदेहसंदोहाः प्रभवन्ति तथापरे ॥ ४४ ॥ विकल्पोपहतं चेतः किं क
रोमि मुनीश्वर ॥ धर्माधर्मविवक्षायां न मनो मे स्थिरं भवेत् ॥ ४५ ॥ को धर्मः कीदृशो धर्मश्चिन्हं नैवोपलभ्यते
॥ देवाः सत्त्वगुणोत्पन्नाः सत्यधर्मव्यवस्थिताः ॥ ४६ ॥ पीडयन्ते दानवैः पापैः पुत्रधर्मव्यवस्थिताः ॥ धर्मस्थि
ताः सदाचाराः पांडवाममवंशजाः ॥ ४७ ॥ दुःखं बहुविधं प्राप्तास्तत्र धर्मस्य का स्थितिः ॥ अतो मे हृदयं तात वेप
तेति विसंशये ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

तत्त्वादिनिर्वचनीयत्वात् स्वभावादेव जन्यं न त्वीशजन्यमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ सांख्यमतं प्राह अकर्तेति तथा च सेति कर्त्रेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥
॥ ४५ ॥ यत्र कल्याणं तिष्ठति तत्र धर्मोऽस्ति तिष्ठतीति धर्मस्य कल्याणं चिन्हं ज्ञेयमिति चेत् तत्राह देवाः सत्त्वगुणोत्पन्ना इति ॥ ४६ ॥ धर्मिष्ठानां देवानां ममवं
शजानां पांडवानां च धर्मिष्ठत्वेऽपि अकल्याणोपहतत्वाद्यत्र कल्याणं तत्र धर्मोऽस्ति तिष्ठतीत्यत्र व्यात्यभावान्न धर्मचिन्हं ज्ञातुं शक्यमिति भावः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

दे.भा.तृ.

॥३॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ इति श्रीदेवीभागवततिळके तृतीयस्कंधे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ चत्वारिंशत्श्लोकवर्धैरर्धश्लोकाधिकैरथ विमानेन गतिर्ब्रह्मादीनामिहनुकथ्यते ॥ १ ॥ यत्त्वयेति हेमहाबाहो यत्त्वयाऽहंपृष्ठो यान्यान्प्रश्नांस्त्वं मा प्रत्याकार्षीस्तान् सर्वान्प्रश्नान्मुनीश्वरो नारदो मया पृष्ठः नारदं प्रति तान् सर्वान्प्रश्नान् अन्यांश्च प्रश्नान्कृतवानित्यर्थः अत्र व्यास उवाचेत्यत उत्तरं यत्त्वयाचेत्यतः पूर्वमेकादशश्लोकादाक्षिणात्यपाठे संतिपरं नु सोपपाठः संगत्य ग्रहात्पुनस्तुक्तिदोषाच्च गौडपाठे प्राचीनपुस्तकेषु च तेषामनुपलंभाच्च ॥ १ ॥ ततस्तदुत्तरं नारदः किमुवाच तदाह

कुरु मेऽसंशयं चेतःसमर्थो सिमहामुने ॥ ब्राह्मि संसारवार्द्धेस्त्वं ज्ञानपोते न मां मुने ॥ ४९ ॥ मज्जंतं चोत्पतंतं च मग्नं मोहजलाविले ॥ ५० ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे अष्टादशसाहस्र्यां संहितायां तृतीयस्कंधे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ व्यास उवाच ॥ यत्त्वया च महाबाहो पृष्ठो हं कुरु सत्तम ॥ तान् प्रश्नान्नारदः प्राह मया पृष्ठे मुनीश्वरः ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ व्यास किं ते ब्रवीम्यद्य पुराऽयं संशयो मम ॥ उत्पन्नो हृदयेत्यर्थं संदेहासारपीडितः ॥ २ ॥ गत्वाऽहं पितरं स्थाने ब्रह्माणममि तौ जसं ॥ अपृच्छं यस्त्वया पृष्ठे व्यासाद्य प्रश्न उत्तमः ॥ ३ ॥ पितः कुतः समुत्पन्नं ब्रह्मांडमखिलं विभो ॥ भवत्कृतेन वा सम्यक् किं वा विष्णुकृतं त्विदं ॥ ४ ॥ रुद्रकृतं वा विश्वात्मनू ब्रह्मसत्यं जगत्पते ॥ आराधनीयः कः कामं सर्वोत्कृष्टश्च कः प्रभुः ॥ ५ ॥ तत्सर्वं वद मे ब्रह्मन्संदेहांश्चिच्छि चानघ ॥ निमग्नो ह्यस्मि संसारे दुःखरूपे नृतोपमे ॥ ६ ॥ संदेहां दोलितं चेतो न प्रशाम्यति कुत्रचित् ॥ नतीर्थं पुनर्देवेषु साधनेष्वितरेषु च ॥ ७ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

व्यास किं ते इति संदेहासारेण संदेहधारा संपातेन ॥ २ ॥ अद्य यस्त्वया पृष्ठः प्रश्नः तथा विधमन्यं प्रश्नं ब्रह्माणं प्रत्यहं कृतं वांस्तत्प्रत्युत्तरं यदेव ब्रह्मा प्राह तदेव त्वत्प्रश्नानां प्रतिवचनं भविष्यतीति भावः ॥ ३ ॥ भवत्कृतेन भवद्वापारेणेत्यर्थः अस्योत्पन्नमिति शेषः ॥ ४ ॥ आराधनीयः पूज्यः सर्वदेवेषु कः सर्वोत्कृष्टश्च कः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अः

२

॥३॥

॥८॥ ९॥ १०॥ हेसुतत्वयाकृतंदुर्बोधं प्रभ्रं किं ब्रवीमि यदिष्णोरपि निश्चयाद्वक्तुमशक्यं भवतीत्यन्वयः ॥ ११॥ एतस्य ज्ञातारागो
बहिर्मुखः कोपि नास्ति किंतु यो तर्मुखो ज्ञानी स एव जानाति तथा च श्रुतिः ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन् देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढामिति ॥ १२॥
तत्र विष्ण्वादिभिरप्यज्ञेयत्वे पूर्वकथामाह एकार्णवेदति नष्टे स्थावरजंगमे सति प्रलयकालेऽन्तरमात्मनः आकाशः संभूत इत्येवंरीत्याभूतमात्रे पंच

अविज्ञाय परंतत्वं कुतः शांतिः परंतप ॥ विकीर्णं बहुधा चित्तं नैकत्र स्थिरतां व्रजेत् ॥ ८॥ कंस्मरामि यजे कं वा
कं व्रजाम्यर्चयामि कं ॥ स्तौमि कं नाभिजानामि देवं सर्वेश्वरेश्वरं ॥ ९॥ नारद उवाच ॥ ततो मां प्रत्युवाचे दं ब्रह्मा
लोकपितामहः ॥ मया सत्यवती सूनो कृते प्रश्ने सुदुस्तरे ॥ १०॥ ब्रह्मोवाच ॥ किं ब्रवीमि सुताद्याहं दुर्बोधं प्र
भ्रमुत्तमं ॥ त्वया शक्यं महाभाग विष्णोरपि सुनिश्चयात् ॥ ११॥ रागी कोपि न जानाति संसारे स्मिन्महामते
॥ विरक्तश्च विजानाति निरीहो यो विमत्सरः ॥ १२॥ एकार्णवे पुराजातेनष्टे स्थावरजंगमे ॥ भूतमात्रे समुत्प
न्ने संजज्ञे कमलादहं ॥ १३॥ नापश्यं तरणिं सोमं न वृक्षान्न च पर्वतान् ॥ कर्णिकायां समाविष्टश्चितामकरवतं ददा
॥ १४॥ कस्मादहं समुद्भूतः सलिले स्मिन्महार्णवे ॥ कोमेत्राता प्रभुः कर्त्ता संहर्ता वायुगात्यये ॥ १५॥ न च
भूर्विद्यते स्पष्टाय दाधारं जलं त्विदं ॥ पंकजं कथमुत्पन्नं प्रसिद्धं रूढियोगयोः ॥ १६॥ पश्याम्यद्यास्य पंकजं तं मू
लं वै पंकजस्य च ॥ भविष्यति धरातत्र मूलं नास्त्यत्र संशयः ॥ १७॥ ॥ १८॥ ॥ १९॥

भूतमात्रेऽन्यपदार्थरहिते उत्पन्ने सति तदानीमहं कमलाब्जज्ञे उत्पन्नः ॥ १३॥ ॥ १४॥ ॥ १५॥ पंकजं हि पंकाब्जातं पंकस्त्वत्र नास्ति ततः पंकजं
कथमुत्पन्नं ॥ १६॥ मादृश्यतामत्र पंकस्तथापि कार्येण पंकजेन क एणस्य पंकस्यानुमानादस्त्येव सकुत्रचिदिति निश्चित्य तं पंकं पश्यामीति निश्चयः
कृतवानित्याह पश्यामीति पंकस्यापि धरा मूलं सापितत्र स्यादिति पंकान्वेषणेन धरापि प्राप्ता भवेदिति भावः ॥ १७॥ ॥ १८॥ ॥ १९॥

दे.भा.तृ.

॥४॥

नावापंतांधरणीतिपंकं चनावापंनप्राप्तवान् अहं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ युद्धाययुद्धं कर्तुं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥
॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तदाविलोकितौ देव्या कटाक्षेण प्रथमं विलोकितौ ततो विमोहितौ ततो हरिणानिषानिता वीते पूर्ववृत्तांतः स्मारितः ॥ २९ ॥
रुद्रस्तत्रैव संप्राप्त इति वचनेनायं रुद्रो ब्रह्मललाटादुत्पन्नादुद्भूतः स्यादित्येति निःसंशयमेव बोध्यते अतएव कूर्मपुराणादिपुराणेषु ब्रह्माविष्णुरु

उत्तरन्सलिलेतत्रयावद्वर्षसहस्रकं ॥ अन्वेषमाणो धरणीं नावापंतां यदा तदा ॥ १८ ॥ तपस्तपेति चाकाशे
वागभूदशरीरिणी ॥ ततो मया तपस्तप्तं पद्मे वर्षसहस्रकं ॥ १९ ॥ सृजेति पुनरुद्भूता वाणी तत्र श्रुता मया ॥
विमूढो हंतदाकर्ण्य कंसृजामिकरोमिकिं ॥ २० ॥ तदा दैत्यावतिप्राप्तौ दारुणौ मधुकैटभौ ॥ ताभ्यां विभीषितश्चाहं यु
द्धाय मकरालये ॥ २१ ॥ ततो हं नालमालं व्यवारिमध्यमवातरं ॥ तदा तत्र मया दृष्टः पुरुषः परमाद्भुतः ॥ २२ ॥
मेघश्यामशरीरस्तुपीतवासाश्चतुर्भुजः ॥ शेषशार्ङ्गजगन्नाथो वनमालाविभूषितः ॥ २३ ॥ शंखचक्रगदाप
द्माद्यायुधैः सुविराजितः ॥ तमद्राक्षं महाविष्णुं शेषपर्यंकशायिनं ॥ २४ ॥ योगनिद्रासमाक्रांतमविस्पंदिनमच्यु
तां शयानंतं समालोक्य भोगिभोगोपरिस्थितं ॥ २५ ॥ चिंताममाद्भुता जाता किं करोमीति नारद ॥ मया स्मृता त
दा देवीस्तु तानिद्रास्वरूपिणी ॥ २६ ॥ देहान्निर्गत्य सा देवी गगने संस्थिता शिवा ॥ अवितर्क्य शरीरासादिव्या
भरणमंडिता ॥ २७ ॥ विष्णोर्देहं विहाया शुविरराजनभास्थिता ॥ उदातिष्ठ मे यात्मा तया मुक्तो जनार्दनः ॥
॥ २८ ॥ पंचवर्षसहस्राणि कृतवान्युद्धमुत्तमं ॥ तदा विलोकितौ दैत्यौ हरिणा विनिपातितौ ॥ २९ ॥ उत्संगं
विमलंकृत्वा तत्रैव निहतौ चतौ ॥ रुद्रस्तत्रैव संप्राप्तो यत्रावां संस्थिता वुभा ॥ ३० ॥ ॥ ६२ ॥

द्रात्मकत्रिमूर्तिराहितस्तुरीयो रुद्रोऽस्त्युक्तं एतावांस्तु विशेषः कश्चित्पुराणेषु ब्रह्मललाटोद्भवस्य मूर्तित्रयांतर्गतत्वमस्य तुरीयत्वं कश्चित्त्वस्यैव मूर्ति
त्रयांतर्गतत्वं तस्य ब्रह्मललाटोद्भवस्य तु तुरीयत्वं नापि तृतीयत्वमिति ॥ ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ
२

॥४॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ विंशष्टानि सृष्टिस्थितिसंहाररूपाण्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ गतसाध्वसागतभयाः ॥ ३७ ॥
॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलकेतृतीयस्कंधेद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ सतषष्टिभ्यो कव्यैर्विमानस्थाहरादयः ॥ ददृशुस्ते देवदे

त्रिभिः संवीक्षितास्माभिः स्वच्छा देवी मनोहरा ॥ संस्तुता परमाशक्तिस्वाचास्मानवस्थितान् ॥ ३१ ॥ कृपावलो
कनैः कृत्वा पावनैर्मुदितानथ ॥ देव्युवाच ॥ काजेशाः स्वानि कार्याणि कुरुध्वं समतंद्रिताः ॥ ३२ ॥ सृष्टिस्थि
तिविंशष्टानि हतावेतौ महासुरौ ॥ कृत्वा स्वानि निकेतानि वसध्वं विगतज्वराः ॥ ३३ ॥ प्रजाश्चतुर्विधाः सर्वाः
सृजध्वं स्वविभूतिभिः ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्याः पेशलं सुखदं मृदु ॥ ३४ ॥ अत्रूतामशक्ताः स्म कथं
कुर्मस्त्विमाः प्रजाः ॥ नमर्हीविततामातः सर्वत्र विततं जलं ॥ ३५ ॥ न भूतानि गुणाश्चापि तन्मात्रानेन्द्रियाणि च ॥
तदाकर्ण्य वचोस्माकं शिवा जातास्मितानना ॥ ३६ ॥ झटित्येवागतं तत्र विमानं गगनाच्छुभं ॥ सोवाचास्मि
न्सुराः कामं विशध्वं गतसाध्वसाः ॥ ३७ ॥ विमाने ब्रह्मविष्णुवीशादर्शयाम्यद्यचाद्भुतं ॥ तन्निशम्य वचस्तस्या ओ
मित्युक्त्वा पुनर्वयं ॥ ३८ ॥ समारूढोऽपविष्टाः स्मो विमाने रत्नमंडिते ॥ मुक्तादामसुसंवीते किंकिणीजालशब्दिताः ॥
३९ ॥ सुरसद्मनिभेरम्येत्रयस्तत्राविशंकिताः ॥ सोऽपविष्टास्ततो दृष्ट्वा देव्यस्मान्विजितेन्द्रियान् ॥ ४० ॥ स्व
शक्त्या तद्विमानं वै नोदयामास चांवरे ॥ इति श्रीदेवीभागवतमहापुराणे अष्टादशसाहस्र्यां संहितायां तृतीयस्कं
धेद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ विमानं तन्मनो विगंग्यत्रस्थानां तरे गतं ॥ न जलं तत्र पश्यामो विष्मिताः
स्मो वयं तदा ॥ १ ॥ वृक्षाः सर्वफलारम्याः कोकिलारावमंडिताः ॥ महीमहीधराः कामंबनान्युपवनानि च ॥ २ ॥

वीमित्रिसम्यगिहोच्यते ॥ १ ॥ विमानस्यांबरगमनानंतरं जानं वृत्तमाह विमानं तन्मनो विगंगमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.तृ.

॥५॥

निर्झरागिरिप्रस्रवणानि ॥ ३ ॥ ४ ॥ स्वर्गोयमित्यस्माकंप्रत्यभिज्ञाज्ञातापरंतु स्वर्गोयमस्मत्सृष्टिस्थस्वर्गापेक्षयान्यः केननिर्मितइत्यद्भुतमा
श्चर्यतदाज्ञानं ॥ ५ ॥ तत्रयदाविमानमागतं तस्मिन्समयेनत्स्वर्गस्थोदेवराजोमृगयांकर्तुं ब्रह्मिर्निर्गतः सोऽस्माभिर्दृष्टः तस्मिन्नेवस्थले स्थितैर
स्माभिः पूर्वदृष्टायां बिकासापि विमानोपरिस्थितादृष्टा ॥ ६ ॥ मृगयाकर्तुं गतमित्यनेन स्वर्गाद्बहुदूरं यदाविमानं स्थितं तत्कालिको वृत्तांत एतत्पर्यंत

नार्यश्च पुरुषाश्चैव पशवश्च सरिद्धराः ॥ वाप्यः कूपास्तडागाश्च पल्वलानि च निर्झराः ॥ ३ ॥ पुरतो नगरं रम्यं
दिव्यप्राकारमंडितं ॥ यज्ञशालासमायुक्तं नानाहर्म्यद्विराजितं ॥ ४ ॥ प्रत्यभिज्ञातदाज्ञाताप्यस्माकंप्रेक्ष्य तत्पुरं ॥
स्वर्गोयमितिकेनासौ निर्मितोऽस्ति महाद्भुतः ॥ ५ ॥ राजानं देवसंकाशं व्रजंतं मृगयां वने ॥ अस्माभिः संस्थितादृ
ष्टा विमानोपरिचांबिका ॥ ६ ॥ क्षणाच्चालगगने विमानं पवनेरितं ॥ मुहूर्ताद्वा ततः प्राप्तं देशे चान्ये मनोहरे ॥
७ ॥ नंदनं च वने तत्र दृष्टमस्माभिरुत्तमं ॥ पारिजाततरोश्च छायासंश्रितासुरभिः स्थिता ॥ ८ ॥ चतुर्दंतो गजस्त
स्याः सर्मापे समवस्थितः ॥ अप्सरसां तत्र वृंदानि मेनकाप्रभृतीनि च ॥ ९ ॥ क्रीडन्ति विविधैर्भावैर्गानि नृत्यसम
न्वितैः ॥ गंधर्वाः शतशस्तत्र यक्षा विद्याधरास्तथा ॥ १० ॥ मंदारवाटिकामध्ये गायन्ति चरन्ति च ॥ दृष्टः श
तक्रतुस्तत्र पौलोम्या सहितः प्रभुः ॥ ११ ॥ वयंतु विस्मिताश्चास्मद्ग्रात्रैर्विष्टपंतदा ॥ यादः पतिकुवेरं च यमं सू
र्यं विभावसुं ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

मुष्पादितोऽथ यदा मुहूर्ततरेण विमानं स्वर्गनिकटे गतं तत्कालिकं वृत्तांतमाह क्षणाच्चालति देशे चान्यइति स्वर्गनिकटे देशइत्यर्थः ॥ ७ ॥
सुरभिः स्थितादृष्टेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ रमन्ति चेति नेचदृष्टा इत्यर्थः इन्द्रासने इन्द्रोऽपि दृष्टइत्याह शतक्रतुरिति मृगयां कृत्वा गतः स्वास
ने स्थितो दृष्टइत्यर्थः ॥ ११ ॥ यादः पतिं वरुणं ॥ १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.

३

॥५॥

विस्मिता इति अस्मत्सृष्टिस्थे देवतापेक्षया न्यएते कस्मादागना इति विस्मिता इत्यर्थः तस्मिन्नेव समयेयः सिंहासने स्थित इन्द्रो दृष्टः स तस्मात्पुरा निर्ग-
तो देवराजश्च शब्दो निश्चयार्थकः देवराज एव नरवाह्यायावर्निः द्विष्वेकारूपानस्यां स्थितो दृष्टः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

विलोक्य विस्मिताश्चास्मवयंतत्र सुरां स्थितान् ॥ तदा विनिर्गतो राजा पुरा तस्मात्सुमंडितात् ॥ १३ ॥ देवराज
इवाक्षोभ्यो नरवाह्यावर्नो स्थितः ॥ विमानस्थावयंतच्च चालतरसौ गतं ॥ १४ ॥ ब्रह्मलोकं तदा दिव्यं सर्वदे-
वनमस्कृतं ॥ तत्र ब्रह्माणमालोक्य विस्मितो हरकेशवौ ॥ १५ ॥ सभायां तत्र वेदाश्च सर्वे सांगाः स्वरूपिणः ॥
सागराः सरितश्चैव पर्वताः पन्नगोरगाः ॥ १६ ॥ मामूचतुश्चतुर्वक्त्रः कोयं ब्रह्मासनातनः ॥ तावदोचमहं नैव जा-
ने सृष्टिपतिं पतिं ॥ १७ ॥ कोहं कोयं किमर्थं वा भ्रमोऽयं मम चेश्वरौ ॥ क्षणादथ विमानं तच्च चालाशु मनोजवं ॥ १८
॥ कैलासशिखरे प्राप्तं रम्येयक्षगणान्विते ॥ मंदारवाटिकारम्ये कीरकोकिलकूजिते ॥ १९ ॥ वीणामुरजवाद्ये
श्चनादिते सुखदेशिवे ॥ यदा प्राप्तं विमानं तत्तदेव सदनाच्छुभात् ॥ २० ॥ निर्गतो भगवांश्छंभुर्वृषारूढास्त्रि-
लोचनः ॥ पंचाननो दशभुजः कृतसोमार्द्धशेखरः ॥ २१ ॥ व्याघ्रचर्मपरीधानो गजचर्मोत्तरीयकः ॥ पाष्णि र-
क्षौ महवीरौ गजाननपटाननौ ॥ २२ ॥ शिवेन सह पुत्रौ द्वौ ब्रजमानौ विरेजतुः ॥ नंदिप्रभृतयः सर्वे गणपाश्च
वराश्च ते ॥ २३ ॥ जयशब्दं प्रयुजानाः ब्रजंति शिवपृष्ठगाः ॥ तं वीक्ष्य शंकरं चान्यं विस्मितास्तत्र नारद ॥ २४
॥ मातृभिः संशया विष्टस्तत्राहं निवसं मुने ॥ क्षणात् तस्माद्दिरेः शृंगाद्विमानं वातरंहसा ॥ २५ ॥ वैकुण्ठसदनं प्राप्तं
रमारमणमंदिरं ॥ असंभाव्या विभूतिश्च तत्र दृष्टमया सुत ॥ २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ शंकरादिना एतच्छंकराद्विमानस्याच्छंकरादन्यमित्यर्थः ॥ २४ ॥ मातृभिः स-
हितं शंकरमित्यन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

11E 11

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ मंदारपारिजातेति अतिशोभितोमणिद्वीपदेशइतिशेषः अतएवाग्रेतस्मिन्दीपद्वयुक्तंसंगच्छते ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ शिवाकारःपर्यंकःब्रह्मविष्णुसूत्रेश्वराःपर्यंकखुराःसदाशिवस्तुफलकस्थानीयः ततःशिवाकारोजातः इदं सप्रमस्कंधे

विसिस्मयेतदाविष्णुर्दृष्ट्वा तत्पुरमुत्तमं ॥ सदान्नेययौतावद्वरिः कमललोचनः ॥ २७ ॥ अतर्साकुसुमाभासः
पीतवासाश्चतुर्भुजः ॥ द्विजराजाधिरूढश्च दिव्याभरणभूषितः ॥ २८ ॥ वीज्यमानस्तदालक्ष्म्याकामिन्या
चामरैः शुभैः ॥ तं वीक्ष्य विस्मिताः सर्वे वयं विष्णुं सनातनं ॥ २९ ॥ परस्परं निरीक्षंतः स्थितास्तस्मिन्वरास
ने ॥ ततश्च चालतरसा विमानं वातरं हसा ॥ ३० ॥ सुधासमुद्रः संप्राप्तो मिष्टवारिमहोर्मिमान् ॥ यादो गणस
माकीर्णश्च लब्ध्वा चिविराजितः ॥ ३१ ॥ मंदारपारिजाताद्यैः पादपैरतिशोभितः ॥ नानास्तरणसंयुक्तो नाना
चित्रविचित्रितः ॥ ३२ ॥ मुक्तादामपरिक्लिष्टो नानादामविराजितः ॥ अशोकवकुलारूपैश्च वृक्षैः कुरुवकादि
भिः ॥ ३३ ॥ संवृतः सर्वतः सौम्यैः केतकीचंपकैर्वृतः ॥ कोकिलारावसंयुष्टो दिव्यगंधसमन्वितः ॥ ३४ ॥ द्विरेफाति
रणत्कारैरंजितः परमाद्भुतः ॥ तस्मिन् द्वापेशिवाकारः पर्यंकः सुमनोहरः ॥ ३५ ॥ रत्नालिखितो त्यर्थनाना
रत्नविराजितः ॥ दृष्टोऽस्माभिर्विमानस्थैर्दूरतः परिमंडितः ॥ ३६ ॥ नानास्तरणसंछन्न इन्द्रचापसमन्वितः
॥ पर्यंकप्रवरेतस्मिन्नुपविष्टावरांगना ॥ ३७ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥

स्पष्टं अत्रमणिद्वीपस्थानं ब्रह्मांडाद्वाहिरस्तीति द्वादशस्कंधे वक्ष्यते सुमेरुमध्यशृंगे भवतीति ब्रह्मांडपुराणे ललितोपाख्याने स्पष्टं तत्परिमाणं तद्वर्णनं
त्रैवस्पष्टं दुर्वासाकृते स्तवरत्ने शिवरहस्ये द्वितीयांशे च ॥ ३५ ॥ तत्त्वालयोरत्नध्रुमराः ॥ ३६ ॥ इंद्रचापसमन्वितः इंद्रचापवदनेकवर्णवि
शिष्टमणिसमन्वित इत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.
३

11E 11

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ वरपाशांकुशेति आयुधस्थानानि वामाधः करमारभ्य दक्षिणाधः करपर्यंतं तदुक्तं महामं मोहनेन त्रै दक्षिणे चांकुशं दद्याद्दामे
पाशं प्रदापयेत् अभयं दक्षिणे दद्याद्दरं वामे प्रदापयेदिति दशपटव्यमपि भुवने शीघ्रं नि दक्षे कुशाभये प्रोक्ते वामे पाशमपेष्टमिति इष्टदं वरं आयुधा
र्थस्तु प्रपंचसारे भुवनेश्वरीपटले श्रीमच्छंकरभगवत्पादैर्विस्तरेणोपपादित इति तत एवावधार्यः भुवनेश्वरी सर्वभुवनेश्वरीत्यर्थः भुवनेश्वरीपटनि

रक्तमाल्यांवरधरारक्तगंधानुलेपना ॥ सुरक्तनयनाकांताविद्युत्कोटिसमप्रभा ॥ ३८ ॥ मुचारुवदनारक्तदं
तच्छदविराजिता ॥ रमाकोट्यधिकाकांत्यामूर्यविंविनिभाखिला ॥ ३९ ॥ वरपाशांकुशार्भीष्ठधराश्रीभुवनेश्व
री ॥ अदृष्टपूर्वादृष्टामासुंदरीस्मितभूषणा ॥ ४० ॥ ह्रींकारजपनिष्ठैस्तुपभिवृद्धैर्निषेविता ॥ अरुणाकरुणा
मूर्तिः कुमारीनवयौवना ॥ ४१ ॥ सर्वगुंगारवेपाट्यामंदस्मितमुखांबुजा ॥ उद्यत्पीनकुचद्वंद्वनिर्जितांभोज
कुडमला ॥ ४२ ॥ नानामणिगणाकीर्णभूषणैरुपशोभिता ॥ कनकांगदकेयूरकिरीटपरिशोभिता ॥ ४३ ॥

शक्तिस्तु भुवनेश्वरीपारिजाते भुवनेश्वरीहृदये दक्षिणामूर्तिर्मेदिनायां च इदं च त्रयानंदेय्यथर्वशिखिं हृत्पुंड्रगिकमध्यस्थां प्रातः सूर्यसमप्रभां पा
शांकुशधरांसौम्यां वरदाभयहस्तकां त्रिनेत्रां रक्तवस्त्रां भक्तकारुण्यं भजे इत्युक्तं ॥ ४० ॥ ह्रींकारजपनिष्ठैर्निषेविता यदापक्षिगणोपि ह्रीं
कारं जपति तदान्ये जपन्ति ह्रींकारं त्रिजमिष्यन्ति किं वक्तव्यं ॥ ४१ ॥ उद्यत्पीनेति स्तनद्वयेन कमलकुटुमले जिते इत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

मा.त.
॥७॥

टी.अः

३

कनच्छ्रीचक्रताटंकेति कनक्षीप्यमानेयेथीचक्राकोरत्रिपुरमुंदरोचक्राकोरताटंकेरत्नकुंडलेताभ्यांविटंकंमुंदरं वदनारविंदं यस्याः सा हल्लेखा
भुवनेशीतिहल्लेखापदव्युत्पत्तिस्तुभुवनेश्वरीरहस्ये उक्ता हल्लेखेखवजागतिप्राणशक्तिरियंपरा हल्लेखाकथ्यतेतस्मादितित्रिपुरतापनीयभ्रुति
रापि तदयागारवामिनीहल्लेखेति भुवनेशीपदव्युत्पत्तिस्तुभुवनेशीपारिजातेभुवनेशीहृदयेदाक्षिणामूर्तिसंहितायांच व्यामचीजेमहेशानिकैलासा
दिप्रतिष्ठितं बन्धव्रीजात्सुवर्णादिनिष्पन्नं बहुधाप्रिये तेनायं वर्ततेत्येकोभूमंडलसमस्थितः नुर्यस्वेरणपातालेशेपरूपेणधार्यते महाभूमंडलतस्मा
त्पातलस्यापिनायिका अतएवमहेशानिभुवनेशीतिकथ्यते त्रिंदुचंद्रामृतदेवीप्लावयंतीजगत्रयं द्रवरूपाभवेत्तस्मात्सृजंतीचार्धमात्रया अतएवम
हेशानिभुवनेशीतिकथ्यतइति भुवनेश्वर्युगनिपदिभुवनाधीश्वरोनुर्यातीताविश्वविमोहिनीति मंत्रार्थस्तृहालास्यमहात्म्ये उक्तः सचोपादधाते

कनच्छ्रीचक्रताटंकविटंकवदनांबुजा ॥ हल्लेखाभुवनेशीतिनामजापपरायणैः ॥ ४४ ॥ सखीवृंदैः स्तुतानित्यं भुव
नेशीमहेश्वरी ॥ हल्लेखाद्याभिरमस्कन्याभिः परिवेष्टिता ॥ ४५ ॥ अनंगकुसुमाद्याभिर्देवीभिः परिवेष्टिता ॥
देवीपट्कोणमध्यस्थायं त्रराजोपरिस्थिता ॥ ४६ ॥ दृष्टातां विस्मिताः सर्वे वयं तत्र स्थिता भवन् ॥ केयं कां ता च
किन्नामनजानीमोऽत्र संस्थिताः ॥ ४७ ॥ सहस्रनयनारामा सहस्रकरसंयुता ॥ सहस्रवदनारम्यभाति दूरादसं
शयं ॥ ४८ ॥ नाप्सरानापि गंधर्वीनेयं देवांगना किल ॥ इति संशयमापन्नास्तत्र नारद संस्थिताः ॥ ४९ ॥

एव दर्शितः ॥ ४४ ॥ हल्लेखाद्या अमरकन्या अनंगकुसुमाद्याश्च यंत्रावरणदेवता इदमुपलक्षणं सेवार्थमागतानामन्यदेवतानामपि तदुक्तं त्र
ह्यां डपुराणे सेवार्थमागतास्तत्र त्रह्याणी त्रह्यकोटयः लक्ष्मीनारायणानां च कोटयः समुपाः ॥ गौरीकोटिमहस्त्राणां रुद्राणामपि कोटय इति
॥ ४५ ॥ यंत्रमाह देवीपट्कोणेति पट्गुणितयंत्रमव्यस्येत्यर्थः तच्च यंत्रं प्रपंचसारस्वते यदा पद्ममण्डलं बाह्ये वृत्तं पौंडशभिर्दलैः विलिखे
त्कर्णिकामध्यपट्कोणमिति सुंदरमिति शारदोक्तं ग्राह्यं ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इति कृतं चतुर्भुजापदयंतिनावेदवसैवमूर्तिर्विराडूरूपेण दृश्यमाना अभव
दित्याह सहस्रनयनारामेति विराट्स्वरूपं देव्यास्तु सतमस्कंधे स्पष्टं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥७॥

दे.भा.तृ.

॥८॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ मूलप्रकृतिरेवैवेति एवंवर्णनं जडशक्तिरूपत्वेन क्रियते भुवनेश्वर्या जडा जडरूपत्वेन विद्यमानत्वात् ॥ ६० ॥ द्रष्टा सौजीवो दृश्यमिदं सर्वविश्वं तस्योभयावेदवस्याप्येवैवकारणं यथा मुदो नात्पावकादिस्मुल्लिङ्गा इति श्रुतेर्जीविविश्वविभागस्य कारणत्र ह्याधीनत्वात् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ सैवेति अनयैवममार्थश्लोकात्मकभागवतस्य रहस्यभूतस्योपदेशः कृतइत्यस्याभूतिदर्शनेन ममप्रत्यभिज्ञास

दिव्याभरणभूपाढ्यादिव्यगंधानुलेपनाः ॥ परिचर्यापराः सर्वाः पश्यतां ब्रह्मशंकरौ ॥ ५६ ॥ धन्यावयं महा
भागाः कृतकृत्याः स्मृतां प्रतं ॥ यदत्र दर्शनं प्राप्ता भगवत्याः स्वयं त्विदं ॥ ५७ ॥ तपस्तप्तं पुरायत्नात् तस्येदं फ
लमुत्तमं ॥ अन्यथा दर्शनं कुत्र भवेदस्माकमादरात् ॥ ५८ ॥ पश्यन्ति पुण्यपुंजा ये ये वदान्यास्तपस्विनः ॥ रा
गिणो नैव पश्यन्ति देवीं भगवतीं शिखं ॥ ५९ ॥ मूलप्रकृतिरेवैपा सदा पुरुषसंगता ॥ ब्रह्मांडं दर्शयत्येपा कृत्वा वै
परमात्मने ॥ ६० ॥ द्रष्टा सौदृश्यमखिलं ब्रह्मांडं देवतास्मुरौ ॥ तस्यैपा कारणं सर्वा माया सर्वेश्वरी शिवा ॥ ६१
॥ काहं वाक् सुराः सर्वे रमाद्याः सुरयोपितः ॥ लक्षांशेन तुलामस्यान भवामः कथंचन ॥ ६२ ॥ सैपावरांगनाना
मया दृष्टौ वै महार्णवे ॥ बालभावे महादेवी दौलयंती विमां मुदा ॥ ६३ ॥ शयानं वटपत्रे च पर्येके सुस्थिरे दृढे ॥ पा
दांगुष्ठं करे कृत्वानिवेश्य मुग्धपंकजे ॥ ६४ ॥ लेलिहंतं च क्रीडंतमने कैर्बालचेष्टितैः ॥ रममाणं कोमलांगं वटप
त्रपुटे स्थितं ॥ ६५ ॥ गायंती दौलयंती च बालभावान्मयि स्थिते ॥ सेयं मुनिश्चितं ज्ञानं जातं मे दर्शनादिव
॥ ६६ ॥ कामं नो जननी सैपा शृणुतां प्रवदाम्यहं ॥ अनुभूतं मया पूर्वं प्रत्यभिज्ञासमुत्थिता ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥

मुत्थिता तस्य श्लोकार्थस्यार्थस्तु सर्वस्वात्वेदं ब्रह्माहमेवेति तस्मात्तस्मैवैपा द्रष्टा सैवैयं सौ च सर्वकारणत्वं स्वस्याह तस्मादियं सर्वकारणमेवेति भावः न
नु कस्यामवस्थायामियं त्वया दृष्टा तत्राह बालभावे इति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.

३

॥८॥

इति श्रीदेवीभागवततिलकेतृतीयस्कंधेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ श्री ॥ एकोनपंचाशत्पद्यैः स्त्रीभावगमनोत्तरं ॥ विष्णुनाथकृतस्तोत्रं श्रीदेव्या इति
कथ्यते ॥ १ ॥ श्रीदेवीदर्शनोत्तरं ब्रह्मादीनां वृत्तमाह ब्रह्मोवाचेति इति पूर्वोक्तां बालावस्था कथां ब्रह्मणे विष्णुस्तुक्ता पुनर्ब्रह्माणं विष्णुराह इत्यु-
क्तेति ॥ १ ॥ २ ॥ तत्र स्थायदेशे वारयिष्यंति तस्मिन्नेव देशे स्थिताः स्तुतिकरिष्यामस्तावता दयाद्रा सर्वज्ञा देवी ज्ञास्यत्यस्माकं स्तुतिकृपां च
करिष्यतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ नारदं प्रति ब्रह्माह इत्युक्तेति ॥ ४ ॥ हरिवाक्यं श्रुत्वा प्रहृष्टो भौ प्रमुदितो जातौ निकटे श्रीदेवी समीपे गमनाय त-

इति श्रीदेवीभागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां तृतीयस्कंधेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इ-
त्युक्त्वा भगवान्विष्णुः पुनराह जनार्दनः ॥ वयंगच्छेम पार्श्वेऽस्याः प्रणमंतः पुनः पुनः ॥ १ ॥ सेयं वरामहामाया
दास्यत्येषा वरान्हिनः ॥ स्तुवामः संनिधिं प्राप्य निर्भया श्ररणांतिके ॥ २ ॥ यदि नो वारयिष्यंति द्वारस्थाः प-
रिचारकाः ॥ पठिष्यामश्च तत्रस्थाः स्तुतिं देव्याः समाहिताः ॥ ३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्ते हरिणा वाक्ये सुप्रह-
ष्टौ सुसंस्थितौ ॥ जातौ प्रमुदितौ कामं निकटे गमनाय च ॥ ४ ॥ ओमित्युक्त्वा हरिं सर्वे विमानात् चरिताम्रयः ॥
उत्तीर्य निर्गता द्वारि शंकमाना मनस्त्रलं ॥ ५ ॥ द्वारस्थान् वीक्ष्य तान् सर्वान् देवी भगवती तदा ॥ स्मितं कृत्वा च
काराश्रुतां स्त्रीन् स्त्रीरूपधारिणः ॥ ६ ॥ वयं युवत योजाताः सुरूपाश्चारुभूषणाः ॥ विस्मयं परमं प्राप्ता गतास्त-
त्संनिधिं पुनः ॥ ७ ॥ सादृष्टानः स्थितांस्तत्र स्त्रीरूपांश्चरणांतिके ॥ व्यलोकयत चार्वर्गी प्रेमसंपूर्णया दृशा
॥ ८ ॥ प्रणम्यतां महादेवीं पुरतः संस्थिता वयं ॥ परस्परं लोकयंतः स्त्रीरूपाश्चारुभूषणाः ॥ ९ ॥ पादपीठं
प्रेक्ष्यमाणानां नामणि विभूषितं ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशं स्थितास्तत्र वयं त्रयः ॥ १० ॥ ॥ १५ ॥

दाहरिं प्रत्योमित्यंगोकारवाक्यमुक्त्वा स्थितौ ततः सर्वे वयं विमानादुत्तीर्य तत्र गता इत्याह ओमित्युक्तेति ॥ १५ ॥ स्त्रीरूपधारिण इति त्रयं त्रयस्त्री-
रूपा जाता इत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पादपीठं सिंहा नं अनेन दाममर्यादा बोधिता यद्वा सेनस्वामिमुखनिरीक्षणं विधेयं किंतु पादयो-
रेव दृष्टिः स्थापनीयेति ॥ १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.तृ.

॥९॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ मारुतवाद्येष्वादिकं ॥ १३ ॥ नदुत्तरं श्रीभुवनेश्वर्याः स्वपादनखमध्ये एवानेक कोटिब्रह्मांडानि दर्शितानीत्याह शृणु नारदोति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ चनेत्यव्ययमप्यर्थकं नखमध्यस्थितमपीत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इति दर्शनेनेयमे

काश्चिद्रक्तांबरास्तत्र सहचर्यः सहस्रशः ॥ काश्चिन्नीलांबरा नार्यस्तथा पीतांबराः शुभाः ॥ ११ ॥ देव्यः सर्वाः
शुभाकारा विचित्रांवरभूषणाः ॥ विरेजुः पार्श्वतस्तस्याः परिचर्यापराः किल ॥ १२ ॥ जगुश्च न नृतुश्चान्याः प
र्युपासंतताः स्त्रियः ॥ वीणामारुतवाद्यानिवादयंत्यो मुद्रान्विताः ॥ १३ ॥ शृणु नारद वक्ष्यामि यद्वृष्टं तत्र चाद्भु
तं ॥ नस्वदर्पणमध्ये वै देव्याश्चरणपंकजे ॥ १४ ॥ ब्रह्मांडमखिलं सर्वं तत्र स्थावजंगमं ॥ अहं विष्णुश्च रुद्रश्च
वायुरग्निर्यमोरविः ॥ १५ ॥ वरुणः शीतगुस्त्वष्टा कुबेरः पाकशासनः ॥ पर्वताः सागरानद्योगंधर्वाप्सरसस्त
था ॥ १६ ॥ विश्वावसुश्चित्रकेतुः श्वेतश्चित्रांगदस्तथा ॥ नारदस्तुंबरश्चैव हाहाहूहूस्तथैव च ॥ १७ ॥ अ
श्विनौ वसवः साध्याः सिद्धाश्च पितरस्तथा ॥ नागाः शेषादयः सर्वे किन्नरो रगराक्षसाः ॥ १८ ॥ वैकुण्ठो ब्रह्मलो
कश्च कैलासः पर्वतोत्तमः ॥ सर्वतदखिलं दृष्टं नखमध्यस्थितं च न ॥ १९ ॥ मज्जन्मपंकजंतत्र स्थितो हंचतुरा
ननः ॥ शेषशार्ङ्गजगन्नाथस्तथा च मधुकैटभौ ॥ २० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवं दृष्टं मया तत्र पादपद्मनखे स्थि
तं ॥ विस्मितो हंत तो वीक्ष्य किमेतदिति शंकितः ॥ २१ ॥ विष्णुश्च विस्मया विष्टः शंकरश्च तथा स्थितः ॥ तां त
दामे निरेदेवीं वयं विश्वस्य मातरं ॥ २२ ॥ ततो वर्षशतं पूर्णं व्यतिक्रान्तं प्रपश्यतः ॥ सुधामये शिवे द्वीपे विहारं वि
विधंत ददा ॥ २३ ॥ सख्यश्च तदा तत्र मे निरेस्मान् स्थितान् ॥ देव्यः समुदिता कारा नानाभरणमंडिताः ॥
२४ ॥ वयमप्यतिरम्यत्वाद्भूवि मविमोहिताः ॥ अद्भुतमनसः सर्वे पश्यन्भावान् मनोरमान् ॥ २५ ॥ ॥

वसर्वकारणे त्यस्माकं निश्चयो ज्ञात इत्याह विद्वस्य मातरमिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

टी.अ.

४

॥९॥

॥२६॥२७॥ संसारारणये संसारयो नये पंचकृत्यविधात्र्यै पंचकृत्यानि तु पंचविधं तत्कृत्यं सृष्टिस्थिति संहति तिरोभावाः तद्वदनुग्रहकरणं प्रोक्तं सततोदितस्यास्येति वचनोक्तानि पंचकृत्यानि तेषां विधात्री कर्त्री ॥ २८ ॥ सर्वाधिष्ठानरूपायै सर्वविवर्त्तरूपमिथ्या जगत्तदधिष्ठानात्कृतं तत्र ब्रह्मरूपेत्यर्थः तथा च ब्रह्मांडपुराणे मिथ्या जगदधिष्ठानेति कूटस्थायै देहद्वयाधिष्ठानं कूटवन्निर्विकारं चैतन्यं कूटस्थं तद्रूपायै अर्धमात्रार्थः परं ब्रह्म अर्धमात्रात्मिका देवी ब्रह्मानंदैकविग्रहा भुवनाधीश्वरी तुर्यातीता बिम्बविमोहिनी तिथुनेः अकारो भगवान् ब्रह्मा उकारो विष्णुश्च्यते मकारो

एकदातां महादेवीं देवीं श्रीभुवनेश्वरीं ॥ तुष्टावभगवान् विष्णुर्युवतीभावसंस्थितः ॥ २६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ नमो देव्यै प्रकृत्यै च विधात्र्यै सततं नमः ॥ कल्याण्यै कामदायै च वृत्त्यै सित्थ्यै नमो नमः ॥ २७ ॥ सच्चिदानंदरूपिण्यै संसारारणये नमः ॥ पंचकृत्यविधात्र्यै ते भुवनेश्वर्यै नमो नमः ॥ २८ ॥ सर्वाधिष्ठानरूपायै कूटस्थायै नमो नमः ॥ अर्धमात्रार्थभूतायै हल्लेखायै नमो नमः ॥ २९ ॥ ज्ञातं मया खिलमिदं त्वयि सन्निविष्टं त्वत्तोस्य संभवलयावपि मातरद्य ॥ शक्तिश्च तेऽस्य करणे विततप्रभावा ज्ञाताऽधुना सकललोकमयीति नूनं ॥ ३० ॥ ॥ ६२ ॥

भगवान् रुद्र अर्धमात्रापरंपदं अर्धमात्रास्थितानि येति स्मृतेश्च तद्रूपिण्यै हल्लेखायै प्रत्यगात्मभूतायै ॥ २९ ॥ इत्थं निर्गुणब्रह्मरूपत्वेन वर्णयित्वा कारणब्रह्मत्वेन स्तौति ज्ञातामिति त्वयि सन्निविष्टं स्थितमित्यर्थः ते ब्रह्म-पिण्या अस्य जगतः करणे या शक्तिर्माया ख्यासकललोकमयीति प्रसिद्धास्ति सा ज्ञातामया नखदर्पणमध्येऽनेकब्रह्मांडदर्शनात् सर्वखल्विदमेवाहं नान्यदस्ति स नानमिति भगवत्युक्तेश्च तस्मात्सर्वकारणभूता त्वमेवासीति भावः ॥ ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इत्थंकारणब्रह्मरूपिणीवर्णयित्वा मायाशक्तिमात्रावर्णयति विस्तार्येति सत्आकाशवायुरूपममूर्तभूतद्वयं असत्तेजोजलभूमिरूपममूर्तभूतत्रयं तयोर्विकारंतत्परिणामरूपं सर्वजगत्विस्तार्यपुरुषायचेतनायभोक्त्रेदर्शयसि किमर्थं रंजनाय तस्य नानाप्रकारैर्भोगं कर्तुमिच्छसि एतादृशीषोडशभिस्तत्त्वैः सांख्योक्तैस्तद्रूपैः परिणता तथा सप्तभिश्च महदाद्यैस्तत्त्वैस्तद्रूपैः परिणता त्वेनोऽस्माकमिन्द्रजालमिव विलक्षणाभासि अनिर्वचनीयेत्यर्थः यदाहुः सांख्याः मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त षोडशकस्तु विकार इति ॥ ३१ ॥ त्वामृते किमपि वस्तु नैवास्तीति व्यातिमाह नत्वामिति यद्वस्तुभासते तन्नामरूपविशिष्टमेव भासते तच्च नामरूपं त्वद्रूपमेव तत्तत्तदव्याप्तिरव्याहतेति भावः ॥ ३२ ॥ प्रीणासीति इदं विश्वं प्रकटी

विस्तार्य सर्वमखिलं सदसद्विकारं संदर्शयस्य विकल्पं पुरुषाय काले ॥ तत्त्वैश्च षोडशभिरेव च सप्तभिश्च भासीन्द्रजालमिव नः किल रंजनाय ॥ ३१ ॥ नत्वामृते किमपि वस्तु गतं विभाति व्याप्यैव सर्वमखिलं त्वमवस्थितासि ॥ शक्तिविनाव्यवहतौ पुरुषोऽप्यशक्तो बभूव ते जननि बुद्धिमता जनेन ॥ ३२ ॥ प्रीणासि विश्वमखिलं सततं प्रभावैः स्वैस्तेजसा च सकलं प्रकटीकरोषि ॥ अत्स्येव देवितरसा किल कल्पकाले को वेद देवि चरितं तव वैभवस्य ॥ ३३ ॥ त्राता वयं जननिते मधुकैटभाभ्यां लोकाश्च ते सुवितताः खलु दर्शिता वै ॥ नीताः सुखस्य भवने परमां च कोटिं यद्दर्शनं तव भवानिमहाप्रभावं ॥ ३४ ॥ नाहं भवो न च विरिंचिविवेद मातः को न्यो हिवेति चरितं तव दुर्विभाव्यं ॥ कानीह संति भुवनानि महाप्रभावे ह्यस्मिन् भवानि चरिते रचना कलापे ॥ ३५ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥

करोष्यत्यादयसि तथा प्रीणासि अंतर्भावितव्यार्थांस्तोषयसि तेन त्वं कुरुणावत्यसीति भाति प्रलयकाले सर्वमस्मिन् भक्षयसि तेन च कूरेति भासीति तेनैव भवस्यैश्वर्यस्य चरितं को वेद न कोपि त्यर्थः ॥ ३३ ॥ अस्त्वन्यत्र कथंचिदस्मात्सुतुत्वमतिकुरुणावत्यसीति निदर्शनमाह त्राता वयमिति रक्षिताः मधुकैटभाभ्यां सकाशात् सुखस्य भवने मणिद्वीपे नीता आनीताः परमां च कोटिं नीताः प्रापिताः यद्यस्मात्तव महाप्रभावं दर्शनं जातं तस्मादित्यर्थः नह्येन त्वं कुरुणामंतरा संभवति तस्मादस्मात्सु कुरुणावत्येवेति भावः ॥ ३४ ॥ नाहं भव इति यानीह न खदपेणे दृष्टानि भुवनानि तादृशान्यन्यानि कानि कतिसंख्यानि तवास्मिन् प्रभावे चरिते रचना कलापरूपे संति तानि को वेद न कोपि त्यर्थः ॥ ३५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अस्माभिरिति यथास्मिन्भुवनेअस्माभिर्ब्रह्मादयोदृष्टाः संतितथान्येषुभुवनेषुकिंनसंतिसंत्येव कथमिदंभविष्यतीतिचेत्तवैभवस्यचरितंकोवेदन
कोपीत्यर्थः तवैभवेनसंभविष्यतीतिभावः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ जन्नीसुतयोर्मातोपुत्रयोरिवव्याप्तिःसंबन्धःस्वम्भामिभावःसदैवभूयात् ॥ ३८ ॥
यतःसर्वज्ञतायाःपरिसमाप्तिर्नितांतभूमिश्चरमभूमिस्त्वमासि इंगिनमांभिप्रेतं ॥ ३९ ॥ किंसत्यमेतन्नसत्यमित्यर्थः यतस्तवेच्छयातवशक्तियु

अस्माभिरत्रभुवनेहरिरन्यएवदृष्टःशिवःकमलजःप्रथितप्रभावः ॥ अन्येषुदेविभुवनेषुनसंतिकितेकिंविद्यदे
विविततंतवसुप्रभावं ॥ ३६ ॥ यच्चैऽवतेंऽघ्निकमलंप्रणिपत्यकामंचितेसदावसतुरूपमिदंतवैतत् ॥ नामापिव
ऋकुहरेसतंतवैवसंदर्शनंतवपदांबुजयोःसदैव ॥ ३७ ॥ भृत्योऽयमस्तिसतंतमयिभावनीयंत्वांस्वामिनीति
मनसाननुचिंतयामि ॥ एपावयोरविरताकिलदेविभूयाद्याप्तिःसदैवजननीसुतयोरिवार्ये ॥ ३८ ॥ त्वंवेत्सि
सर्वमखिलंभुवनप्रपंचंसर्वज्ञतापरिसमाप्तिनितांतभूमिः ॥ किंपामरेणजगदंबनिवेदनीयंयद्युक्तमाचरभवा
नितवेगितंस्यात् ॥ ३९ ॥ ब्रह्मासृजत्यवतिविष्णुरुमापतिश्चसंहारकारकइयंतुजनेप्रसिद्धिः ॥ किंसत्यमेतद
पिदेवितवेच्छयावैकर्तुंक्षमास्तुहिनजेतवशक्तियुक्ताः ॥ ४० ॥ धात्रीधराधरसुतेनजगद्विभर्तिआधारशक्तिर
खिलंतवैविभर्ति ॥ सूर्योपिभातिवरदेप्रभयायुतस्तेत्वंसर्वमेतदखिलंविरजाविभासि ॥ ४१ ॥ ब्रह्माहमीश्वर
वरःकिलतेप्रभावात्सर्वेवयंजनियुतानयदातुनित्याः ॥ किंऽन्येसुराःशतमखप्रमुखाश्चनित्यानित्यात्वमेवजननी
प्रकृतिःपुराणा ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥

क्तावयंकर्तुंक्षमानान्यथातस्मादित्यर्थः ॥ ४० ॥ त्वंप्रथमतोविरजानिर्गुणात्मरूपिणीविभासिपश्चात्तेप्रभयायुतःसूर्योविभाति तथाचश्रुतिः
तमेवभांतमनुभातिसर्वतस्यभासासर्वमिदंविभातीति ॥ ४१ ॥ तेषांवात्तवशक्तेर्वयंसर्वेजनिमतोजन्मवंतो ननित्यास्ततोऽन्योऽस्मदपेक्षयाजन्मवा
नूकोनित्यःस्यान्नकोपीत्यर्थः किंतुत्वमेवनित्येत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्वंचेदिति त्रिदपुरुषंपुराणं त्वंदयसे दयां करोषि ब्रह्माकारमनोवृत्तिरूपब्रह्मविद्याप्रदानेन तदासस्वस्वरूपं जानीयादिति शेषः इदं तव सान्निधिगोहं
 ज्ञानं विश्वेनोमि अन्यथा विद्यावत्वेनानेकाहंकारादिधर्मवान्नमः प्रकृतिर्मूढप्रकृतिरेव स्यात् विभुरहं अनादिरहं अनीहो हं ईशो हमित्यादयो हंकार
 धर्मास्तद्वान्स्यान्तस्य रूपः तथा च नक्षयत्येवेति भावः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ सुरपूर्वजानां देवादिजीवानामपि संजीवनाय रक्षणाय मोक्षाय चाम्नायरूपः
 शास्त्ररूपोऽन्नमत्रस्थानीयो निगम एव विहितो भवत्येतादृशो त्वंदयावत्यसीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ मोक्षार्थमेवेति समुद्रतरंगवदनादिनिधनस्य ब्रह्म

त्वंचेद्भवानिदयसे पुरुषं पुराणं जानेऽहमद्य तव सान्निधिगः सदैव ॥ नोचेदहं विभुरनादिरनीह ईशो विश्वात्मधीरिति
 तमः प्रकृतिः सदैव ॥ ४३ ॥ विद्यात्वमेव ननु बुद्धिमतां नराणां शक्तिस्त्वमेव किल शक्तिमतां सदैव ॥ त्वं कीर्ति
 कांतिकमलामलतुष्टिरूपामुक्तिप्रदा विरतिरेव मनुष्यलोके ॥ ४४ ॥ गायत्र्यसि प्रथमवेदकलात्वमेव स्वाहा
 स्वधा भगवती सगुणार्द्धमात्रा ॥ आम्नाय एव विहितो निगमो भवत्या संजीवनाय सततं सुरपूर्वजानां ॥ ४५ ॥
 मोक्षार्थमेव रचयस्य खिलं प्रपंचं ते पांगताः खलु यतो ननु जीवभावं ॥ अंशा अनादिनिधनस्य किलानघस्य पूर्णा
 णवस्य वितता हियथा तरंगाः ॥ ४६ ॥ जीवो यदा तु परिवेत्तितवैव कृत्यं त्वं संहारस्य खिलमेतदिति प्रसिद्धं ॥ ना
 ट्यं नटेन रचितं वितथेतरंगे कार्ये कृते विरमसे प्रथितप्रभावा ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥

णोर्ये शा जीवभावं गतास्ते पांगता मोक्षप्राप्त्यर्थमेव स्वप्रयोजनाभावेऽपि प्रपंचं कपेन रचयस्येतादृश्यति दयावत्यसीति भावः ॥ ४६ ॥ जीवो यदेति यदा जी
 वः कृत्यं कर्तृत्वादि कर्तृत्वं त्वत्कर्तृकमेव परिवेत्ति जानाति न स्वकर्तृकं स्वयं त्वसंगो दासीन एव हि मिनिविवेकनो जानाति तथा अखिलमेतत्त्वमेव संह
 रसि इत्यपि प्रसिद्धं जानाति तदा त्वं जीवस्यासंगत्वादिज्ञानस्य सत्त्वादि विरमसे उपशमं प्राप्नोषि स्वकृत्यान् तत्र दृष्टान्तो यथा वितथे मिथ्यारूपेऽतरंगेऽ
 तिरहस्ये च मत्काररूपे कार्ये कृते नटेन रचितं नाश्रयं यथा विरमते तथेत्यर्थः ॥ ४७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्रातात्वमेवेति मोहमयाद्वाब्धेः सकाशात्तमत्रातात्वमेवनान्यः एमिअस्यशूणामिति शेषः महार्तिदेचेत्युत्तरेण काले इत्यनेनान्वेति अंत
कालेनाशकाले इत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिल्लके तृतीयस्कंधे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ चत्वारिंशत्पद्यकैस्तुष्टपद्यैरधि
कैरथ ॥ हरस्तुत्युत्तरं ब्रह्मस्तुतिरत्रापि वर्ण्यते ॥ १ ॥ ब्रह्मानारदं प्रत्याह इत्युक्त्वेति ॥ २ ॥ यदीति हे देवियदि हरिस्तव विभावजः पराक्र
माब्जातः तर्हि तदनुत्तस्य विष्णोरनुपश्वाब्जायमानः पद्मजो ब्रह्मापितोद्भवस्त्वब्जन्य एव यदैवमस्ति तत्राहं सद्गुणस्तमोगुणवान् तव त्वब्जन्यो न किं अ

त्रातात्वमेवममोहमयाद्वाब्धेस्त्वामंबिके सततमेमिमहार्तिदेच ॥ रागादिभिर्विरचिते वितथे किलांते मामेव
पाहिवहुदुःखकरे च काले ॥ ४८ ॥ नमो देवि महाविद्ये न मामि चरणौ तव ॥ सदा ज्ञानप्रकाशं मे देहि सर्वार्थदेशि
वे ॥ ४९ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे ऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां तृतीयस्कंधे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ब्र
ह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा विरते विष्णोर्देवदेवे जनार्दने ॥ उवाच शंकरः शर्वः प्रणतः पुरतः स्थितः ॥ १ ॥ शिव उवाच ॥
यदि हरिस्तव देवि विभावजस्तदनुपद्मज एव तवोद्भवः ॥ किमहमत्र तवापि न सद्गुणः सकललोकविधौ चतुरेशि
वे ॥ २ ॥ त्वमसि भूः सलिलं पवनस्तथा खमपि वह्निगुणश्च तथा पुनः ॥ जननितानि पुनः करणानि च त्वमसि
बुद्धिमनोऽप्यथ हंकृतिः ॥ ३ ॥ न च विदंति वदंति च ये ऽन्यथा हरिहरा जकृतं निखिलं जगत् ॥ तव कृतास्त्रय एव सदै
वते विरचयंति जगत्सचराचरं ॥ ४ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

पितु त्वब्जन्य एव गुणत्रयस्य त्वत्संबन्धित्वात् तस्माकं च तदात्मकत्वात् यतस्त्वं सकललोकविधाने चतुरासिततोऽस्माकं जननं त्वया कथं कृतमित्यत्र कि
माश्चर्यं ॥ २ ॥ त्वमसीति वह्निगुणस्वरूपता प्रतिपादनं वह्निस्वरूपता प्रतिपादनस्याप्युपलक्षणं करणानि ज्ञानेन्द्रियकर्मेन्द्रियाणि अथ अहंकृतिर
हंकारः शकंधादित्वात्पररूपं ॥ ३ ॥ न च विदंतीति ये निखिलं जगद्विष्णुहरब्रह्मकृतमित्यन्यथा वदंति तेन शास्त्रसिद्धांतं विदंति जानंति यत
स्ते त्रयस्तव कृतास्त्वया कृता एव जगद्विरचयंति तस्मात्त्वमेव सकलजगत्कर्त्रीति सिद्धांत इत्यर्थः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ननुपंचमहाभूतैरेवजगदुत्पद्यतांनेश्वरस्योपयोगइतिचेत्तत्राह अवनीति यदिपंचभूतैर्विषयसहितैर्गुणसहितैः शब्दस्पर्शादिसहितैश्चजगद्वेदितमितं तदातद्वृत्तपंचकंतवकलांचिदंशरूपामृतेकथंस्फुटंभवेत्तस्यभूतपंचकस्यदृश्यत्वेनकार्यत्वात्कार्यस्यकर्त्रपेक्षत्वात्कश्चिच्चेतनःकर्तापेक्षित एवेतित्वमेवजगत्कर्त्रीतिभावः ॥ ५ ॥ एकोहंवहुस्यांप्रजायेय इन्द्रोमायाभिःपुरुषरूपइयतइतिश्रुतेरेकैवत्वमनेकरूपाभवसीत्याह भवसीति विविधवैषैर्विलासाःक्रीडास्तासुकुतूहलैराश्वर्यैरमसेक्रीडसे विरमसेक्रीडानंतरंप्रलयकालेविरामंचप्राप्नोषि तथाचव्याससूत्रं लोकवत्तुली लाकैवल्यमिति ॥ ६ ॥ अस्मासुयत्कर्तृत्वंतत्तुत्वत्सृष्टपदार्थेष्वेवाकारान्तरोत्पादकत्वंघटंप्रातिकुलालस्येवेत्याह सकललोकेति एतेवयंभ

अवनिवायुखवन्हिजलादिभिःसविषयैःसगुणैश्चजगद्रवेत् ॥ यदितदाकथमद्यचतस्फुटंप्रभवतीतितवांवक लामृते ॥ ५ ॥ भवसिसर्वमिदंसचराचरंत्वमजविष्णुशिवाकृतिकल्पितं ॥ विविधवेषविलासकुतूहलैर्विरमसे रमसेऽवयथारुचि ॥ ६ ॥ सकललोकसिसृक्षुरहंहरिःकमलभूश्चभवामयदांऽबिके ॥ तवपदांबुजपांसुपरिग्रहं समधिगम्यतदाननुचक्रिम ॥ ७ ॥ यदिदयार्द्रमनानसदांऽबिकेकथमहंविहितश्चतमोगुणः ॥ कमलजश्चरजो गुणसंभवःसुविहितःकिमुसत्वगुणोहरिः ॥ ८ ॥ यदिनतेविषमामतिरंबिकेकथमिदंवहुधाविहितंजगत् ॥ स चिवभूपतिभृत्यजनावृतंवहुधनैरधनैश्चसमाकुलं ॥ ९ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥

वामजगत्कर्तारोभवाम कदायदात्वत्पदरजोभूजलादिकंसमधिगम्यप्राप्यतस्याकारविशेषंचक्रिमकृतवंतस्तदेत्यर्थः इतिपूर्वकल्पीयकथास्मारिता ॥ ७ ॥ यदिदयार्द्रेति यदिदेवित्वंदयावतीनासितदाप्रलयकालेसुषुप्तिमूर्च्छांगतेभ्योऽम्मभ्यंतत्तद्गुणोपाधिकंज्ञानयोग्यदेहंकोदद्याद्यतोदेहो दत्तस्तस्मादयावतीत्वात्तवमय्यपिदयांकुर्वीतिभावः ॥ ८ ॥ ननुममसर्वेप्राणिनःसमाप्राणितिकथंतान्विहायत्वदुपयेवदयाकर्तव्येतिचेत्तत्राह यदिनतेइति यदितवविषमामतिर्नास्तिकिंतुसमैवतर्हिसर्वेप्राणिनःसमदुःखसुखाःकिमितिनकृताविषमाश्वकृतास्तत्प्राणिकृतकर्मवशात्तस्मात्तवापिजगत्कर्मवशाद्विषमामतिरस्त्येवेतिमय्यपिभक्तिप्रेमयुक्तेदयांकुर्वीतिभावः ॥ ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ननुयुष्मत्पूर्वजगन्मयाकेनसाधनेननिर्मितंतत्राह तवगुणाइति तवगुणत्रयमेवजगत्कर्तुंसमर्थमित्यर्थः तर्हिभदंतःकथंजगतांकारणामितिचे
 तत्राह हरिहरेति त्वत्सृष्टपदार्थानांपंचमहाभूतानामाकारविशेषस्माणांत्रिजगतांकारणवयंत्वयारचिताः त्वन्मृष्टपदार्थेषुअहंकारादिपुजग
 दाकारविशेषोत्पादकत्वमेवास्माकंकारणत्वंनततोतिरिक्तमित्यर्थः ॥ १० ॥ यदित्वद्गुणानांकर्तृत्वंनस्यात्तदाह परिचितानीति मयाहरिणाच

तवगुणास्त्रयएवसदाक्षमाःप्रकटतावनसंहरणेपुवै ॥ हरिहरद्रुहिणाश्चक्रमात्त्वयाविरचितास्त्रिजगतांकिलका
 रणं ॥ १० ॥ परिचितानिमयाहरिणातथाकमलजेनविमानगतेनवै ॥ पथिगतैर्भुवनानिकृतानिवाकथय
 केनभवानिनवानिच ॥ ११ ॥ सृजसिपासिजगज्जगदंबिकेस्वकलयाकियदिच्छसिनाशितुं ॥ रमयसेस्वप
 तिंपुरुषंसदातवगतिंनहिविद्मवयंशिवे ॥ १२ ॥ जननिदेहिपदांबुजसेवनंयुवतिभावगतानपिनःसदा ॥ पु
 रुपतामधिगम्यपदांबुजाद्विरहिताःकलभेममुखंस्फुटं ॥ १३ ॥ नरुचिरास्तिममांवपदांबुजंतवविहायशिवे
 भुवनेष्वलं ॥ निवसितुंनरदेहमवाप्यचत्रिभुवनस्यपतित्वमवाप्यवै ॥ १४ ॥ सुदतिनास्तिमनागपिमेरति
 र्युवतिभावमवाप्यतवांतिके ॥ पुरुषताक्सुखायभवत्यलंतवपदंनयदीक्षणगोचरं ॥ १५ ॥ त्रिभुवनेपुभवत्वि
 यमंबिकेममसदैवहिर्कीर्तिरनाविला ॥ युवतिभावमवाप्यपदांबुजंपरिचितंतवसंसृतिनाशनं ॥ १६ ॥ भुवि
 विहायतवांतिकसेवनंकइहवांचितिराज्यमकंटकं ॥ त्रुटिरसौकिलयातियुगात्मतांननिकटंयदितेंघ्रिसरोरुहं
 ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥

विमानगतेनकमलजेनचएतैरस्माभिःपथिगतानिनवानिभुवनानिदृष्टानिनानिकेनकृतानीतिकथय नह्यस्माकंनत्कर्तृत्वंकिंतुत्वद्गुणानामेवेतिभावः
 ११ ॥ तस्मात्त्वमेवजगत्स्रष्टीत्याह सृजसीति कथंजगदेकाकि । सृजसीतिनवलीलांनविद्यइतिभावः ॥ १२ ॥ भगवतीसान्निध्यंप्रार्थयते ज
 ननीति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परिचितं सेवनं ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.तृ.

॥१३॥

एतादृशं त्वत्पदांबुजं येन भजंति ते ह तभाग्या इत्याह तपसीति विभवे ऐश्वर्ये तपो रूपे सत्यपि पराभवो मोक्षात्सकाशात्परिकल्पितो जातस्तेषामित्यर्थः ॥ १८ ॥ तस्मान्न तपसेति न कर्मणान प्रजयाधनेन त्यागेनैकेनामृतत्वमानशुरित्यादि श्रुतेः अहमेव स्वयमिदं वदामि जुष्टं देवेभिरुत्तमानुषेभिः यं कामयेतं तमुग्रं कृणोमि तं ब्रह्माणं तमृषिं तं सुमेधामिति श्रुतेश्च तव पदाब्जनिषेवणाद्यथामुक्तिः सा च द्वाटिति भवति तथानकुत्रापीति भावः ॥ १९ ॥

तपसियो निरता मुनयो मलास्तव विहाय पदांबुजपूजनं ॥ जननिते विधिना किल वंचिताः परिभवो विभवे परिकल्पितः ॥ १८ ॥ न तपसान दमेन समाधिना न च तथा विहितैः क्रतुभिर्यथा ॥ तव पदाब्जपरागनिषेवणाद्भवति मुक्तिरजे भवसागरात् ॥ १९ ॥ कुरु दयां दयसे यदि देवि मां कथय मंत्रमतोचिरमद्भुतं ॥ समभवं प्रजपन् सुखितो ह्यहं सुविशदं च न वार्ष्णे मनुत्तमं ॥ २० ॥ प्रथमजन्मनि चाधिगतो मया तदधुना न विभाति न वाक्षरः ॥ कथय मामनुमद्य भवार्णवाब्जनि तारय तारय तारके ॥ २१ ॥ ब्रह्मेवाच ॥ इत्युक्ता सा तदा देवी शिवेनाद्भुततेजसा ॥ उच्चारां बिकामं त्रं प्रस्फुटं च न वाक्षरं ॥ २२ ॥ तं गृहीत्वामह देवः परां मुदमवाप ह ॥ प्रणम्य चरणौ देव्यास्तत्रैवावस्थितः शिवः ॥ २३ ॥ जपन्न वाक्षरं मंत्रं कामदं मोक्षदं तथा ॥ बीजयुक्तं शुभोच्चारं शंकरस्तस्थिवांस्तदा ॥ २४ ॥ तं तथावस्थितं दृष्ट्वा शंकरं लोकशंकरं ॥ अवोचंतां महामायां संस्थितो हं पदांतिके ॥ २५ ॥

प्रजपन् सुखितः समभवामित्यन्वयः ॥ २० ॥ न वाक्षर इति न वार्ष्णेयं त्रिकामं त्रय इत्यर्थः तादृशानं च न वमस्कंधांतिमाध्याये वक्ष्यति ननु न वार्ष्णेयं त्रयोस्तीत्येव प्रथमतस्त्वया कथं ज्ञातमिति चेत्तत्राह प्रथमजन्मनीति पूर्वजन्मनि मया गुरोः सकाशादधिगतः प्राप्तः स्थितः स इह जन्मन्यधुना न विभाति विस्मृतत्वात् तथापि संस्कारस्तुतिष्ठति तस्मात्स्मरणं जातमिति भावः अनेन च ब्रह्मादीनां जीवत्वं स्पष्टमेवोक्तं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ बीजयुक्तं वाक् काममायायुक्तं ॥ २४ ॥ २५ ॥

टी.अ.

५

॥१३॥

नवेदाइति वेदास्त्वामेवंसर्वज्ञत्वादिविशिष्टांकलयितुंज्ञातुं पटवो नासन् इति न किं तर्हि पटव एव यतस्त्वांसकलजनधात्रीमविकलां शुद्रकर्मणियज्ञा
दिषु नोचुस्तदेतत्त्वन्महिमज्ञानाभावे संभवति किं नैव संभवति तस्माज्ज्ञानं त एव ते ननु तर्हि सर्वथानजानांति मामतो नोचुरित्येव किं न स्यात्तत्राह स्वाहाभू
तेति यदित्वांसर्वथानजानांति तर्हि त्वदेकदेशभूतशक्तिः स्वाहाभूता कथं सकलमखहोमेषु विहिततैस्तस्माज्ज्ञानं त एव ते अत एव तव वेदैकवेद्यत्वम
स्येव यतस्त्वं शुद्रकर्मणि न विहिता तत एव त्वंसर्वज्ञा सर्वोत्तरा जाता न त्विद्रादिशुद्रदेवगणपंक्तिस्था जाता इति भावः ॥ २६ ॥ भक्त्यभिनिवेशा

नवेदास्त्वामेवंकलयितुमिहासन्नपटवो यतस्ते नोचुस्त्वांसकलजनधात्रीमविकलां ॥ स्वाहाभूता देवी सकलम
खहोमेषु विहिता तदा त्वंसर्वज्ञा जननिखलु जाता त्रिभुवने ॥ २६ ॥ कर्ता हं प्रकरोमि सर्वमखिलं ब्रह्मांडमत्यद्भु
तं को न्योस्तीह चराचरे त्रिभुवने मत्तः समर्थः पुमान् ॥ धन्योऽस्म्यत्र न संशयः किल यदा ब्रह्मास्मि लोकातिगोमग्नो
हं भवसागरे प्रवितते गर्वाभिवेशादिति ॥ २७ ॥ अद्याहं तव पादपंकजपरागादान गर्वेण वै धन्योऽस्मीति यथा
र्थवादनिपुणो जातः प्रसादाच्च ते ॥ याचेत्त्वां भवभीतिना शचतुरां मुक्तिप्रदां चेश्वरीं हित्वा मोहकृतं महार्तिनिगडं
त्वद्भक्तियुक्तं कुरु ॥ २८ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

त्वधन्यतां वर्णयति कर्ताहमिति श्लोकद्वयेन कर्ताहं धन्योऽस्मीत्यादि एतादृशाभिमानेन केवल गर्वाभिनिवेशान्मोहसागरे मग्नः स्थितः विलक्षणगुणा
भावे भिमानस्य मूर्खधर्मत्वात् ॥ २७ ॥ यद्यप्येतावत्कालपर्यंतमेतादृशः स्थितस्तथाप्यद्याहं धन्योऽस्मीति वक्ता यथार्थवादनिपुणो यथार्थवक्ता जातो
स्मि महद्गुणलाभात् कोऽसौ महद्गुणस्तत्राह तव पादपंकजपरागस्यादः ग्रहणं तस्य योगर्वः स एव महान् गुणस्तेन अनेन च भक्तिनिर्भरो दर्शितः यत
एतादृशी भक्तिर्निर्गुणस्यापि दुराचारवतो महत्त्वप्रदा तस्मान्महार्तिनिगडं हित्वा त्वद्भक्तियुक्तं कुरु इत्येव प्रार्थनामिति भावः ॥ २८ ॥ ॥

दे.भा.तृ.

॥१४॥

अतइति हे शिवे त्वदा विष्कृतात्सरोजादहंजातः कथं मुक्तः स्यामिति चिंतया युक्तस्तवाज्ञाकरः किं करोस्मीति नूनं मानि श्रित्य भवाब्धौ मोहेनाविवेके
मग्नं मां अतो भक्तिप्रदानेन पाहिरक्षय ॥ २९ ॥ ये तवाद्यं पवित्रं चरित्रं जगत्सर्जनादिरूपं न जानंति ते मां प्रभुं वदंति तथा ये याजकाः स्वर्गकामास्ते
पिते प्रभावं न जानंति यतो मोक्षार्थं त्वामनाराध्यस्वर्गार्थं मित्रादिदेवानेव यथेष्टं यजंति मोहिता एव तव माययैते इति भावः तदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे अश्रुता
सः श्रुताश्च यन्वानो येऽप्यज्वनः स्वर्ग्यतो नापेक्षंते इन्द्रमग्निं च ये विदुः सिकता इव संयंति राट्मभिः समुदीरिताः अस्मा लोकादमुष्माच्चेत्याह चा

अतो हं च जातो विमुक्तः कथं स्यां सरोजादमेया त्वदा विष्कृता द्वै ॥ तवाज्ञाकरः किं करोस्मीति नूनं शिवे पाहि मां मो
हमग्नं भवाब्धौ ॥ २९ ॥ न जानंति ये मानवास्ते वदंति प्रभुं मां तवाद्यं चरित्रं पवित्रं ॥ यजंतीह ये याजकाः स्वर्गका
मानते ते प्रभावं विदंत्येव कामं ॥ ३० ॥ त्वयानिर्मितो हं विधित्वे विहारं विकर्तुं चतुर्धा विधायादिसर्गं ॥ अहं वेद्विको
न्यो विवेदादिमाये क्षमस्वापराधं त्वहंकारजं मे ॥ ३१ ॥ श्रमं ये पृथा योगमार्गं प्रवृत्ताः प्रकुर्वंति मुढाः समाधौ स्थि
ता वै ॥ न जानंति ते नाम मोक्षप्रदं वा समुच्चारितं जातु मातर्मिषेण ॥ ३२ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥

रण्यकः श्रुतिरिति ॥ ३० ॥ त्वयेति आदिसर्गं चतुर्धा ङ त्रस्वेदजजरायुजोद्भिज्जादिरूपेण विधाय विहारं संसारसर्जनादिरूपं विशेषेण कर्तुं महं
विधित्वे विधित्वपदव्यां त्वयानिर्मित उत्पादितः सन्नहंकारादहमेवोऽसि सर्वमत्तः को न्यो विवेदेति वृत्तिमान् जातस्तदहंकारजमपराधं क्षमस्वन हित्वया
निर्मितस्यैवमपराधो युक्त इति भावः ॥ ३१ ॥ श्रममिति मिषेणापि व्याजेनापि यन्नामर्थी व्याः समुच्चारितं जातु कदाचिदपि निरंतरं तथापि
तन्नामोच्चारितं मोक्षप्रदं भवति इत्यं सति मोक्षार्थेऽष्टांगयोगादिसाधनश्रमं कुर्वंति ते मुढा एव तदुक्तं महाकालसंहितायां सहेलं वासलीलं वाय
स्याः स्मरणमात्रतः करामलकवन्मुक्तिस्तान् सेवतको जनइति ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.

४

॥१४॥

विचारेपरेइति यथायोगिनोमूढाएवंसांख्याअपिमूढाएवेत्याह विचारेपरेइति तत्त्वसंख्याविधानेतत्त्वसंख्याविधानवतिविचारेपदेस्थानेमोहिता
एतेभवाब्धौकिंनमूढाअपिनुमूढाएव यतः संसारमुक्तिप्रदात्वमेवासिततस्वन्नामविहायतास्मिन्पदेमोहितामूढाः कथंनभ्युरित्यर्थः ॥ ३३ ॥ अ
स्तुमूढानामियंवात्तापूर्णज्ञानिनस्तुत्वयिप्रेम्णोऽतिशयात्त्वन्नामकदापित्यजंतीत्याह परंतत्वेति आद्यैर्हरिहरादिभिर्जनैः परंतत्त्वज्ञानमनुभूतंतेपि
किंनिमेषार्धमपिशिवाचांबिकाशक्तिरीशेतिनामत्यजंतिनैवत्यजंतीत्यर्थः तदुक्तंभुवनेशीसंहितायां आत्मानुभूतिनिष्णाताद्वैतभावविवर्जिताः

विचारेपरेतत्त्वसंख्याविधानेपदेमोहितानामतेसंविहाय ॥ नकिंतेविमूढाभवान्बौभवानित्वमेवासिसंसारमु
क्तिप्रदावै ॥ ३३ ॥ परंतत्त्वविज्ञानमाद्यैर्जनैर्यैरजेचानुभूतंत्यजंत्येवतेकिं ॥ निमेषार्धमात्रंपवित्रंचरित्रंशिवा
चांबिकाशक्तिरीशेतिनाम ॥ ३४ ॥ नकिंत्वंसमर्थसिविश्वंविधातुंदृशैवाशुसर्वचतुर्थाविभक्तं ॥ विनोदार्थमे
वंविधिमांविधायादिसर्गेकिलेदं करोषीतिकामं ॥ ३५ ॥ हरिःपालकःकिंत्वयासौमधोर्वातथाकैटभाद्रक्षितःसिं
धुमध्ये ॥ हरःसंहतःकिंत्वयासौनकालेकथंमेभ्रुवोर्मध्यदेशात्सजातः ॥ ३६ ॥ नतेजन्मकुत्रापिदृष्टंश्रुतंवा
कुतःसंभवस्तेनकोपीहवेद ॥ किलाद्यासिशक्तिस्त्वमेकाभवानिस्वतंत्रैःसमस्तैरतोबोधितासि ॥ ३७ ॥ त्व
यासंयुतोहंविकर्तुंसमर्थोहरिस्त्रातुमंबत्वयासंयुतश्च ॥ हरःसंप्रहर्तुंत्वयैवेहयुक्तःक्षमानाद्यसर्वेत्वयाविप्रयु
क्ताः ॥ ३८ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥

तेपिप्रेम्णाभजंत्येनामित्यंसर्वोत्तमाशिवेति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ हरिःपालकइति यःसिंधुमध्येत्वयामधोर्वाकैटभाद्रक्षितोहरिरसौजगतःपालकः
किंभवतिनैवभवतीत्यर्थः यःस्वरक्षणेसमर्थोऽनसकथमन्यपालनेसमर्थस्यादिनिभावः नथासर्वसंहारकोयदिहरस्त्वयाकिंकालेप्रलयकालेनसंहृतो
ननाशितःकिंतुसंहृतएवयादिनाशिनस्तार्हेसकथंमेभ्रुवोर्मध्यदेशात् तस्मात्सोपि सर्वसंहारकोनहिसर्वसंहारकमन्यःसंहरेत्तस्मान्मुल्यासु
ष्टिस्थितिसंहारकर्त्रीत्वमेवासोतिभावः ॥ ३६ ॥ स्वतंत्रैर्वेदैरित्यर्थः ॥ ३७ ॥ त्वयाविप्रयुक्तावियुक्ताःक्षमानेत्यन्वयः ॥ ३८ ॥

दे.भा.तृ.

॥१५॥

अल्पाशयानामल्पबुद्धीनां विवादास्पदे सदा सदेत्यादि विकल्पास्पदे ॥ ३९ ॥ निगुणोपीश्वरस्तविनोदं संपश्यतीति विधिज्ञाः शास्त्रज्ञावदंत्यन्वयः
एतादृशीत्वं महाचमत्कारकत्वं यस्याश्चमत्कृतिं निरीहोपीश्वरो वेदितुमिच्छतीति ॥ ४० ॥ इत्थं देवीं स्तुत्वा स्वमनसि स्थितां शंकां दूरीकर्तुं पृच्छति
दृष्टादृष्टविभेदेस्मिन्निति दृष्टादृष्टयोर्मूर्तार्मनयोर्विभेदो यास्मिन्संसारे दृष्ट्या दृश्यराशिद्वयात्मके इत्यर्थः तस्मिन्संसारे त्वत्तः प्राक् आधारभूतस्त

यथा हं हरिः शंकरः किं तथान्येन जातानसंतीह नोवा भविष्यन् ॥ नमुह्यंतिकेस्मिन् तवात्यंतचित्रे विनोदे विवादा
स्पदे लपाशयानां ॥ ३९ ॥ अकर्ता गुणस्पष्ट एवाद्य देवो निरीहो नुपाधिः सदैवा कलश्च ॥ तथा पीश्वरस्ते विती
र्णं विनोदं सुसंपश्यतीत्याहुरेवं विधिज्ञाः ॥ ४० ॥ दृष्टादृष्टविभेदेस्मिन् प्राक्त्वत्तवैपुमान्परः ॥ नान्यः को
पितृतीयोऽस्ति प्रमेये सुविचारिते ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४२ ॥

वपरः पुमान् भवति आधाराधेययोः पूर्वापरीभावस्य लोकदृष्टोक्तत्वात् ननु वास्तविकः पूर्वाभावावयवभयोरप्यनादित्वस्य वेदसिद्धत्वात् तथा चै
कात्म्यं सचैक इति तत्त्वद्वयं सिद्धं अनेन तत्त्वद्वयेनैव सर्वप्रपञ्चनिर्वाहे तृतीयस्योपयोगाभावात् नान्यः कोऽपि तृतीयोऽस्ति इत्थं प्रमेये पदार्थे भ्रुत्या युक्त्या लाघ
वेन च विचारिते पदार्थद्वयमेव सिद्ध्यति अविचारिते तु मतांतरेऽनेकानित्वानि जातान्येवेति तदुपयोगाभावः ॥ ४२ ॥ ॥ ४२ ॥

टी.अ.

५

॥१५॥

तत्रैकमेवाद्वितीयं ब्रह्म नेहनानास्तिकिंचनेति श्रुतिवाक्यं कदापि मिथ्या नैव कल्पनीयं सर्वप्रमाणमूर्धन्यत्वात् तत्रैवं सति पदार्थद्वयमनुभवेन भासते श्रुति
स्त्वद्वैतं वक्तुं तस्माच्छ्रुत्यनुभवयोर्महान्विरोधो मया हृदये विशंकितस्तर्कित इत्यर्थः ॥ ४२ ॥ तत्र श्रुतिप्रामाण्यादात्मव्यतिरिक्तस्य मिथ्यात्वं वक्तुं
व्यंतदार्कित्वमात्मरूपास्युतासौ पुरुष इति संदेहं विनिवर्तय मिथ्यापदार्थभजने श्रद्धाया अज्ञायमानत्वादिति निर्णयं अवश्यं कर्तव्य इति भावः ॥ ४३ ॥

न मिथ्या वेदवाक्यं वैकल्पनीयं कदाचन ॥ विरोधोऽयं मया त्यंतं हृदये तु विशंकितः ॥ ४२ ॥ एकमेवाद्वितीयं य
द्ब्रह्म वेदावदंति वै ॥ सा कित्वं वाप्यसौ वा किं संदेहं विनिवर्तय ॥ ४३ ॥ निःसंशयं न मे चेत्तः प्रभवत्यविशंकितं
द्वित्वैकत्वविचारेऽस्मिन्निमग्नं क्षुल्लकं मनः ॥ ४४ ॥ स्वमुखेनापि संदेहं छेतुमर्हसि मामकं ॥ पुण्ययोगाच्च मे प्रा
प्ता संगतिस्तव पादयोः ॥ ४५ ॥ पुमानसित्वं स्त्री वासिवदविस्तरतो मम ॥ ज्ञात्वा हं परमां शक्तिमुक्तः स्यां भ
वसागरात् ॥ ४६ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति पृ
ष्ठमया देवी विनयावनतेन च ॥ उवाच वचनं श्लक्ष्णमाद्या भगवती हि सा ॥ १ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥

द्वित्वैकत्वे इति द्वैतं सत्यं वा द्वैतं सत्यं वेति विचारे इत्यर्थः ॥ ४४ ॥ स्वमुखेनापि स्वमुखेनैवेत्यर्थः बहुपुण्ययोगेन तव पादयोः संगतिर्लब्धास्ति तत
एतादृशं रहस्यमेव प्रष्टव्यमिति भावः ॥ ४५ ॥ येन ज्ञानेन त्वां परमां शक्तिं ज्ञात्वा भवसागरान्मुक्तः स्यामिति त्वर्थः ॥ ४६ ॥ इति श्रीदेवीभागवत
तिलके तृतीयस्कंधे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ पंचाशीतिमहापदैर्धश्लोकाधिकैरथ ॥ श्रीदेव्या उपदेशश्च ब्रह्मणे कृत इत्येते ॥ १ ॥ ब्रह्मप्रश्नोत्तरं
श्रीदेवि निजरूपोपदेशं चकारेत्याह इति पृष्ठेति ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.तृ.

॥१६॥

सदैकत्वमिति यत्त्वयोक्तमद्वैतसत्यं चेद्वैतस्यामिथ्यात्वाद्वैतांतर्गतएवमायादिपदार्थः संभवतीतिमिथ्यापदार्थभजनेश्रद्धानजायतइतित्वं ब्रह्मरूपिण्य
सिवाततोभिन्नासिचेति तत्रैतदुच्यते सत्यमद्वैतमेव तथाप्यद्वैतरूपा ब्रह्मणो नाहंभिन्नास्मि शक्तेश्च शक्ताव्यतिरेकात् अग्न्यादिशक्तीनामग्रेव्यं
तिरेकेणादर्शनात् द्विविधं हि शक्तिरूपं कार्यकारणं च तत्र कार्यरूपमावरणाविक्षेपादिरूपं तत्तु शक्तिमद्रूपात्पृथगेव भासते अहमज्ञोहं सुखी
दुःखी चेत्याद्यनुभवात् अग्निरूपादिभ्रतत्वेन भासमानदाहस्फोटादिशक्तिकार्यवत् यच्च कारणभूतं महामाया रूपं न तच्छक्तिमतो ब्रह्मणः पृथगवभास
ते अग्रेदाहादिकार्यभिन्नदाहादिकार्यजनकशक्तेर्भेदेनादर्शनात्स्वात्मन्यावरणाविक्षेपाभिन्नावरणाविक्षेपजनकमहामायाशक्तेरनुभवाच्च तस्याः स
द्भावेतर्हि किं प्रमाणमिति चेदावरणाविक्षेपरूपकार्यान्यथानुपपत्तिः श्रुत्यादिकं चेति ब्रूमः तत्रैवं सति यथाग्नौ होमेग्निशक्त्या होमोर्थासिद्धो यथावाग्निश

देव्युवाच ॥ सदैकत्वं न भेदोस्ति सर्वदेवममास्य च ॥ योसौ साहमहं योसौ भेदोस्ति मतिविभ्रमात् ॥ २ ॥

क्तौ होमेग्नौ होमोर्थासिद्धे एवं ब्रह्मोपासनायामपि मोपासनार्थादेव सिद्धामोपासनायामपि ब्रह्मोपासनार्थादेव सिद्धा तथा चोभयत्र मायोपासनायां ब्र
ह्मोपासनायां च मायाविशिष्टब्रह्मरूपमेवोपास्यं भवति तथा च ममोभयात्मकत्वादेकस्य भागस्य माया रूपस्य मम मिथ्यात्वेऽपि द्वितीय भागस्य ब्रह्मरूपस्य
मम सत्यत्वान्न द्वैतश्रुतिविरोधेन चोपासनायामश्रद्धास्यादयं नु भ्रमः सर्वेषां मायोपासनामायाया एव ब्रह्मोपासना ब्रह्मण एवेति तस्मात्केवलमाया
याः कारणभूताया ब्रह्मानधिष्ठिता या उपास्यत्वासंभवेन मायाविशिष्टं ब्रह्मैव सर्वेषामुपास्यमिति न देव च मम मुख्यं स्वरूपमिति न कश्चिद्दोषलेश इति इ
दं सर्वमुपोद्धाते एव स्पष्टीकृतं तदेतत्सर्वमनसि निधाय श्रीदेव्युवाच सदैकत्वमिति तदुक्तं पावकस्योष्णं न वेयमुष्णां शोरिव दीधितिः चंद्रस्य चंद्रि
के वेयं शिवस्य सहजा भ्रुवेति योसौ परमात्मा स एवाहमस्मि अहं यास्मि स एव योसौ परमात्मा सोस्ति शक्तिः शक्तिमतो रभेदान् मतिविभ्रमादिति श
क्तिः शक्तिमतोभिन्नेति भेदो भ्रममूलक एवेत्यर्थः ॥ २ ॥

टी.अ.
६

॥१६॥

आवयोः शक्तिशक्तिमतोरंतरं भेदः कार्यरूपेण शक्तिः शक्तादित्रैतिरूपस्त्वयोवेद अर्थात्कारणशक्तिरूपस्य ब्रह्मणा सहा भेदं यो वेद स पुरुषो मा-
 याशक्तिज्ञानसमये एव तदभिन्नब्रह्मज्ञानवान्सन्ज्ञानसमये एव विमुक्तः सन्नपि देहांते संसारान्मुच्यते विदेहकैवल्यं प्राप्नोतीत्यर्थः यदावयोरंतरं ना-
 म्भेदो न स्वरूपतो भेदस्त्वयोवेदेति समानार्थः ॥ ३ ॥ यद्येकमेव ब्रह्म तर्हीदं द्वैतं कस्मादागतमिति चेत्तत्राह एकमेवेति काले उत्पत्तिमुसंज्ञके उ-
 त्पादने छावतिकाले सृष्टिकाले इत्यर्थः ॥ ४ ॥ यथा दीप इति यथा र्क्षिप एकः सन्नप्युपाधियोगादनेकधा भवति तथा माया तत्कार्योपाधिभेदादात्मैको-
 पि द्विधा अनेकदृश्यादृश्यकोटिभेदेन द्विधा भवति यथा मुखमेकमपि उपाधिद्वयं भेदात्प्रतिबिम्बरूपेण बहुधा भवति तथा वापुरुषस्य उपाधिभेदा-
 दनेकधा भवति तथैवावयोः प्रतिबिम्बमायाकार्यातः करणरूपोपाधिषु अनेकधा भवति ॥ ५ ॥ किमर्थं मयं भेदो भवति तत्राह सर्गार्थमिति अयं भा-
 वः नियतकालपरिपाकानां कर्मणां मध्ये परिपाकानामुपभोगेन क्षयादिनरेपां चापरिपाकनां भोगासंभवेन तदर्थ्याः सृष्टेरनुपयोगात्प्राकृतः प्रलयो भ-

आवयोरंतरं सूक्ष्मं यो वेद मतिमान् हिमः ॥ विमुक्तः स तु संसारान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३ ॥ एकमेवाद्वितीयं ब्र-
 ह्म नित्यं सनातनं ॥ द्वैतभावं पुनर्याति काल उत्पत्तिमुसंज्ञके ॥ ४ ॥ यथा दीपस्तथोपाधिर्योगात्संजायते द्विधा ॥
 छाये वा दर्शमध्ये वा प्रतिबिम्बं तथा वयोः ॥ ५ ॥ भेद उत्पत्तिकाले वेसर्गार्थं प्रभवत्यज ॥ दृश्यादृश्यविभेदोऽयं द्वै-
 विध्ये सति सर्वथा ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वति तस्मिन्प्रलये सर्वजगद्बीजरूपेण मायायां लीनं भवति माया च ग्रस्तमस्तमस्तप्रपंचात्ब्रह्मभेदेन तिष्ठति तदानीं स्तरंगसमुद्रकल्पं ब्रह्म निरीहंतथैव
 तिष्ठति यदधिकृत्योच्यते नासदासीन्नोसदामीत्तदानीं नासीद्रजो नोऽप्योमापरोऽयदित्यादितुच्छेना भवपिहितमित्यंतं परिपक्वे पुनः कर्मसु तत्कालक-
 र्मवशात्क्षेत्रस्थं बीजं यथोच्छ्रूनं भवति तथैवादेतं निरीहं ब्रह्मापि कालकर्मवशादुच्छ्रूनं भवति पश्चादंकुरस्ततः शाखास्तभ्यः पत्राणि ततः पुष्पं ततः फ-
 लमेवं क्षेत्रबीजवदत्रापि माया बीजादंकुरादिकं जायते स चोच्छ्रूननादिपरिणामो मायाया एव न ब्रह्मणस्तस्य निरवयवत्वान्मायायाश्च मानववत्त्वात्प-
 रिणामे सावयववस्तुन एवापेक्षणां ब्रह्म तु विवर्तोपादानं तद्दिना मायः ॥ सत्तान्मूयोरभावेन परिणामायोगान् तथा च मायायां तत्कार्यं च ब्रह्मण अनु-
 स्थितत्वाद्यावतो मायाभेदास्तावन्त एव ब्रह्मणे भेदाः सर्गार्थं जानादिति यद्वैतं जानंतदा द्वैतिव्ये सति दृश्यादृश्यभेदोऽपि सर्वथा ज्ञानः ॥ ६ ॥

दे.भा.तृ.

॥१७॥

तथाचाहंमायाविशिष्टब्रह्मरूपिण्येव नपुरुषरूपावानवास्त्रीरूपेत्याह नाहंस्त्रीति सर्वमंशयेप्रलयेऽदंकिमपिनास्ति अहंपुरुषोवास्त्रीवेतिपुनःसर्गे
सनिजीवानुग्रहार्थमयंभेदोमयाधियास्ववृत्त्यात्मिकयाकल्पितः ॥ ७ ॥ भेदानामान्त्येप्युदाहरणार्थंकांश्चिदेदानीह अहंबुद्धिरिति ॥ ८ ॥
॥९॥१०॥सर्वमेवाहमिति एकोहंबहुस्यांप्रजायेयइंद्रोमायाभिःपुरुषैर्यतइतिश्रुतमायाविशिष्टं ब्रह्मैवसर्वाकारेणभासतइतिमाद्वियुक्तंवस्तुकि

नाहंस्त्रीनपुमांश्चाहंनक्त्वीवंसर्गसंक्षये ॥ सर्गेसतिविभेदःस्यात्कल्पितोयंधियापुनः ॥ ७ ॥ अहंबुद्धिरहंश्रीश्च
धृतिःकीर्तिःस्मृतिस्तथा ॥ श्रद्धामेधादयालज्जाक्षुधातृष्णातथाक्षमा ॥ ८ ॥ कांतिःशांतिःपिपासाचनिद्रातं
द्राजराजरा ॥ विद्याविद्यास्पृहावांछाशक्तिश्चाशक्तिरेवच ॥ ९ ॥ वसामज्जाचत्वक्काहंष्टिर्वागनृतानृता ॥ प
रामध्याचपश्यंतीनाड्योहंविविधाश्रयाः ॥ १० ॥ किंनाहंपश्यसंसारेमद्वियुक्तंकिमस्तिहि ॥ सर्वमेवाहमि
त्येवनिश्चयंविद्विपद्मज ॥ ११ ॥ एतैर्मेनिश्चितैरूपैर्विहीनंकिंवदस्वमे ॥ तस्मादहंविधेचास्मिन्सर्गेवैवितता
भवं ॥ १२ ॥ नूनंसर्वेषुदेवेषुनानानामधराह्यहं ॥ भवामिशक्तिरूपेणकरोमिचपराक्रमं ॥ १३ ॥ गौरीव्रा
ह्मीतथारौद्रीवाराहीवैष्णवीशिवा ॥ वारुणीचाथकौवेरीनारसिंहीचवासर्वा ॥ १४ ॥ उत्पन्नेषुसमस्तेषुकार्ये
षुप्रविशामितान् ॥ करोमिसर्वकार्याणिनिमित्तंतंविधायवै ॥ १५ ॥ जलेशीतंतथावन्हावौष्ण्यंज्योतिर्दिवाक
रे ॥ निशानाथेहिमाकामंप्रभवामियत्तथा ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥

मस्ति नैवास्तीत्यर्थः यदिस्यात्तर्हि तद्व्यापुत्रोपममसदेवस्यादिति ॥ ११ ॥ वितताव्यापिका ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रविशामिता
निति तत्सृष्टातदेवानुप्रविशादिति श्रुतेः तान्पदार्थानित्यर्थः अनेनचांतर्यामित्वंभगवत्यास्वस्योक्तं निमित्तंतमिति सकरोतीतितंपुरुषंनिमित्त
मात्रंविधायहमेवसर्वकरोमीत्यर्थः ॥ १५ ॥ हिमाशीतलाचंद्रिकेत्यर्थः ॥ १६ ॥

टी.अ.

६

॥१७॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ यदिच्छामितीति यदादिच्छामितत्त्वमवस्वानं ज्येण करोमि नमस्तोन्यः
कोप्यस्तीत्यर्थः ॥ २५ ॥ ननु यदित्वमेव सर्वस्वत्वात्तर्हि न विनिर्मुक्तं विद्यमानत्वात्सर्वप्रपञ्चस्यापि विद्यमानतास्येवेति जगन्मयोत्पाद्यते इति न व
चननसंगच्छेत अथ च यदित्वत्सकाशात्त्वत्तोतिरिक्तमेव जगदपूर्वमुत्पद्यत इति त्वत्तं तदा त्वं सर्वरूपासीति वचननसंगच्छेत इति शंका निराकर्तुं

मया त्यक्तं विधेनूनं स्पन्दितुं न क्षमं भवेत् ॥ जीवजातं च ससारे निश्चयो यं ब्रुवेत्वयि ॥ १७ ॥ अशक्तः शं करोहंतुं
दैत्यान् किल मयोद्भूतः ॥ शक्तिहीनं न रं ब्रूते लोकश्चैवातिदुर्बलं ॥ १८ ॥ रुद्रहीनं विष्णुहीनं न वदंति जनाः कि
ल ॥ शक्तिहीनं यथा सर्वे प्रवदंति मराधमं ॥ १९ ॥ अशक्तः प्रोच्यते लोके नारुद्रः कोपिकथ्यते ॥ पतितः स्खलि
तो भीतिः शांतः शत्रुवशंगतः ॥ २० ॥ तद्विद्विकारणं शक्तिर्यथा त्वंचसि सृक्षसि ॥ भविता च यदा युक्तः शक्त्या क
र्त्ता तदा खिलं ॥ २१ ॥ तथा हरिस्तथा शंभुस्तथेन्द्रोऽथ विभावसुः ॥ शशी सूर्योऽयमस्त्वष्टावरुणः पवनस्तथा ॥
२२ ॥ धरा स्थिरा तदा धर्तुं शक्तियुक्ता यदा भवेत् ॥ अन्यथा चेदशक्ता स्यात्परमाणोश्च धारणे ॥ २३ ॥ तथा
शेषस्तथा कूर्मोऽप्येऽन्ये सर्वे च दिग्गजाः ॥ मद्युक्ता वै समर्थाश्च स्वानि कार्याणि साधितुं ॥ २४ ॥ जलं पिबामि सक
लं संहरामि विभावसुं ॥ पवनं स्तंभयाम्यद्यदिच्छामि तथा चरं ॥ २५ ॥ त्वानां चैव सर्वेषां कदापि कमलोद्भ
व ॥ असतां भावसंदेहः कर्तव्यो न कदाचन ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥

माह त्वानां चैवेति हे ब्रह्मन् सर्वेषां त्वानां भवसतां भावसंदेह उत्पत्तिरुद्देहः कदापि नैव कर्त्तव्यः असत् उत्पत्त्याद्याश्रयत्वायोगात् न ह्यसन्त्वं व्यापुन
उत्पत्त्याद्याश्रयो भवति किंतु सद्वृत्तेण सतां विद्यमानानां भवतत्त्वानां मुत्पत्तिरिति जानीहि ॥ २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.तृ.

॥१८॥

ननुतर्हि सतां विद्यमानानां तत्त्वानामुत्पत्त्याद्याश्रयत्वमपि संभवतीति चेदविर्भावतिरोभावविवेकसत्कार्यवादे उत्पत्तिप्रलयौ नान्यावित्याह कदाचिदिति
यथा विद्यमानस्यैव घटस्य मृत्पिण्डेष्वभावः आविर्भावजनकः यथा वा कपाले पुष्पटादेर्विद्यमानस्यैवाभावः प्रध्वंसाभावः तिरोभावजनकः तथैव कारण-
त्मना विद्यमानानां तत्त्वानामविर्भावतिरोभावविवेकसत्कार्यवादे सर्वात्मत्वं मम व्याहृतमिति भावः ॥ २७ ॥ अत्र सत्कार्य-
वादे अनुभवमाह अद्यात्रेति अद्यात्र पृथिवी घटरूपानां स्तिब्धं सेस नि सक्र गतेति विचारणे सति लोका अस्या घटरूपायाः पृथिव्याः परमाणवो जा-

टी.अ.

६

कदाचित् प्रागभावः स्यात् प्रध्वंसाभाव एव वा ॥ मृत्पिण्डेषु कपालेषु घटाभावो यथा तथा ॥ २७ ॥ अद्यात्र पृथि-
वीनां स्तिब्धं गतेति विचारणे ॥ संजाता इति विज्ञेया अस्यास्तु परमाणवः ॥ २८ ॥ शाश्वतं क्षणिकं शून्यं नित्या-
नित्यं सकर्तृकं ॥ अहंकाराग्रिमं चैव सप्तभेदैर्विवक्षितं ॥ २९ ॥ गृहाणाजमहत्तत्त्वमहंकारस्तदुद्भवः ॥ ततः स-
र्वाणि भूतानि रचयस्व यथापुरा ॥ ३० ॥ ब्रजंतु स्वानि धिष्ण्यानि विरच्य निवसंतु वः ॥ स्वानि स्वानि च कार्या-
णिकुर्वंतु देवभाविताः ॥ ३१ ॥ गृहाणे मां विधेशक्तिं सुरूपां चारुहासिनीं ॥ महासरस्वतीनाम्नारजोगुणयु-
तां वरां ॥ ३२ ॥ श्वेतां वरधरां दिव्यां दिव्यभूषणभूषितां ॥ वरासनसमारूढां क्रीडार्थं सहचारिणीं ॥ ३३ ॥
एपासहचरी नित्यं भविष्यति वरांगना ॥ मावमं स्थाविभूतिं मे मत्वा पूज्यत मां प्रियां ॥ ३४ ॥ गच्छत्वमनयासां-
र्द्धं सत्यलोकं वताशु वै ॥ बीजाच्चतुर्विधं सर्वं समुत्पादय सांप्रतं ॥ ३५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

ता इति वदंति तथा च परमाणुरूपेण घटस्य विद्यमानतास्त्येवेति लोकसिद्ध एव सत्कार्यवाद इति ॥ २८ ॥ इत्थं भगवत्युपादिश्याज्ञापयति शाश्व-
तमिति शाश्वतमित्यादि परस्परविरुद्धविशेषणैर्महत्तत्त्वस्यापि मायाजन्यत्वादनैव च नोयत्वं सूचितं अहंकारस्याग्रे प्रथमतो भवं सप्तभेदैर्महदाद्याः प्र-
कृतयः सप्तैवेत्येव रूपैर्भेदैर्विवक्षितं महत्तत्त्वादेरन्येषां तत्त्वानां सत्त्वात्स्वस्यापि स्वांतर्भावविवक्षया सप्ततोक्तिः ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतः परमस्मात्स्थानादु-
क्तो ब्रजंतु निर्गत्य चेदं कुर्वन्वित्याह ब्रजं त्विति देवभाविताः प्रारब्धेनोत्पादिताः ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ बीजान्महत्तत्त्वात् ॥ ३५ ॥

॥१८॥

तस्मिन्बीजे किंकिमांस्तितत्राह लिंगेति लिंगशरीराणिकर्मजीवसहितानिसंति तानियथापुरापूर्ववत्पृथक्कुरु ॥ ३६ ॥ सामर्थ्यंतरमाह कालक
र्मस्वभावाख्यैः कारणैरिति एभिः कारणैः स्वभावभूताः स्वगुणाः सत्त्वादयः शब्दादयश्चैतैश्च युक्तं पूर्ववत्कुर्वेत्यर्थः योयस्यगुणोयदस्यप्रारब्धयो
यस्यफलभोगस्यकालोयोयस्यस्वभावभूतो गुणस्तस्मिन्कालेतादृशकर्मगुणानुरोधेनतादृशफलं देयमित्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

लिंगकोशाश्च जीवैस्तेः सहिताः कर्मभिस्तथा ॥ वर्तते संस्थिताः काले तान् कुरु त्वं यथा पुरा ॥ ३६ ॥ कालकर्म
स्वभावाख्यैः कारणैः सकलं जगत् ॥ स्वभावस्वगुणैर्युक्तं पूर्ववत्सचराचरं ॥ ३७ ॥ माननीयस्त्वया विष्णुः
पूजनीयश्च सर्वदा ॥ सत्त्वगुणप्रधानत्वादधिकः सर्वतः सदा ॥ ३८ ॥ यदा यदा हि कार्ये बोभविष्यति दुरत्ययं
॥ करिष्यति पृथिव्यां वै अवतारं तदा हरिः ॥ ३९ ॥ तिर्यग्योनावथान्यत्र मानुषी तनुमाश्रितः ॥ दानवानां वि
नाशं वै करिष्यति जनार्दनः ॥ ४० ॥ भवोयं ते सहायश्च भविष्यति महाबलः ॥ समुत्पाद्य सुरान्सर्वान्विहरस्व
यथा सुखं ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या नाना यज्ञैः सदक्षिणैः ॥ यजिष्यंति विधानेन सर्वान्वः सुसमाहिताः
॥ ४२ ॥ मन्नामोच्चारणात् सर्वे मखेषु सकलेषु च ॥ सदा तृप्ताश्च संतुष्टा भविष्यध्वं सुराः किल ॥ ४३ ॥ शि
वश्च माननीयो वै सर्वथा यत्तमो गुणः ॥ यज्ञकार्येषु सर्वेषु पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ ४४ ॥ यदा पुनः सुराणां वै भयं दे
त्याद्भविष्यति ॥ शक्तयो मे तदोत्पन्ना हरिष्यंति सुविग्रहाः ॥ ४५ ॥ वाराही वैष्णवी गौरी नारसिंही सदा शिवा ॥
एताश्चान्याश्च कार्याणि कुरु त्वं कमलोद्भव ॥ ४६ ॥ नवाक्षरमिमं मंत्रं बीजध्यानयुतं सदा ॥ जपन्सर्वाणि कार्या
णि कुरु त्वं कमलोद्भव ॥ ४७ ॥ मंत्राणामुत्तमोयं वै त्वं जानीहि महामते ॥ हृदये ते सदा धार्यः सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ४८ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ मन्नामस्वाहोति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ एताश्चान्याश्चेत्यस्य हरिष्यंतीति पूर्वेणान्वयः ॥ ४६ ॥ नवाक्षरमिमं मंत्रं
मिति सचदुर्गायानवार्णः प्रसिद्धः एतद्विधानं नवमस्कंधांतिमाध्याये बक्ष्यति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

दे.भा.तृ.

॥१९॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अपरोगुणभेदेऽस्तीति ग्रयंतत्तत्कार्येपुतत्तद्गुणयुक्ताभिवितारः अन्यकार्येपुनु
अन्यगुणयुक्ताइतिगुणत्रयात्मकत्वमेवसर्वेषामितिभावः ॥ ५६ ॥ यदायोगुणोमुख्यस्तदाअन्यौगुणौगौणत्वेएवस्थितौस्यातां ॥ ५७ ॥ ५८ ॥
इत्युक्तामांजगन्माताहरिंप्राहशुचिस्मिता ॥ विष्णोब्रजगृहाणेमांमहालक्ष्मींमनोहरां ॥ ४९ ॥ सदावक्षस्थ
लेस्थानेभवितानात्रसंशयः ॥ क्रीडार्थंतेमयादत्ताशक्तिःसर्वार्थदाशिवा ॥ ५० ॥ त्वयेयंनावमंतव्यामाननीयाच
सर्वदा ॥ लक्ष्मीनारायणाख्योयंयोगोवैविहितोमया ॥ ५१ ॥ जीवनार्थंकृतायज्ञादेवानांसर्वथामया ॥ अवि
रोधेनसंगेनवर्तितव्यंत्रिभिःसदा ॥ ५२ ॥ त्वंचवेधाःशिवस्त्वेतेदेवामद्गुणसंभवाः ॥ मान्याःपूज्याश्चसर्वेषां
भविष्यंतिनसंशयः ॥ ५३ ॥ येविभेदंकरिष्यंतिमानवामूढचेतसः ॥ निरयंतेगमिष्यंतिविभेदान्नात्रसंशयः
॥ ५४ ॥ योहरिःसशिवःसाक्षाद्यःशिवःसस्वयंहरिः ॥ एतयोर्भेदमातिष्ठन्नरकायभवेन्नरः ॥ ५५ ॥ तथैवद्बुहि
णोज्ञेयोनात्रकार्याविचारणा ॥ अपरोगुणभेदेऽस्तिशृणुविष्णोब्रवीमि ते ॥ ५६ ॥ मुख्यःसत्त्वगुणस्तेस्तुप
रमात्मविधितने ॥ गौणत्वेपिपरौख्यातौरजोगुणतमोगुणौ ॥ ५७ ॥ लक्ष्म्यासहविकारेषुनानाभेदेषुसर्वदा
॥ रजोगुणयुतोभूत्वाविहरस्वानयासंह ॥ ५८ ॥ वाग्बीजंकामराजंचमायाबीजंतृतीयकं ॥ मंत्रोयंत्वंरमाकां
तमदत्तःपरमार्थदः ॥ ५९ ॥ गृहीत्वाजपतंनित्यंविहरस्वयथासुखं ॥ नतेमृत्युभयंविष्णोनकालप्रभवंभयं ॥
६० ॥ यावदेपविहारोमेभविष्यतिसुनिश्चयः ॥ संहरिष्याम्यहंसर्वयदाविश्वंचराचरं ॥ ६१ ॥ भवंतोपितदा
नूनंमयिलीनाभविष्यथ ॥ स्मर्तव्योयंसदामंत्रःकामदेमोक्षदस्तथा ॥ ६२ ॥ उद्गीथेनचसंयुक्तःकर्तव्यःशु
भमिच्छता ॥ कारयित्वाथवैकुण्ठवस्तव्यंपुरुषोत्तम ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥

वाग्बीजंकामराजंचेति अयंचत्र्यक्षरोभुवनेशीमंत्रोभुवनेशीसंहितायांप्रासिद्धः ध्यानपूजादियंत्रादिकंचतत्रैवस्पष्टं ॥ ५९ ॥ ६० ॥ विहारः
क्रीडाजगत्सर्जनादिरूपा ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ उद्गीथेनेति प्रणवेनसंयुक्तोयंमंत्रोजप्यइत्यर्थः तथाचप्रणवादिचतुरक्षरोमंत्रःसंपन्नः ॥ ६३ ॥

टी.अ.

६

॥१९॥

॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ समयइति सृष्ट्यादिसमयेसगुणासमाधिसमयेनिर्गुणा सदाहमिति अहंहेशंभो
कार्यकदापिनास्मिममानादिसिद्धत्वेनोत्पत्त्यभावात्किंतुसर्वकारणरूपैवास्मीत्यर्थः ननुनिर्गुणायास्तवकारणत्वमपिकथमिचेत्तत्राह सगुणेति

विहरस्वयथाकामंचितयन्मांसनातनीं ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वावासुदेवंसात्रिगुणाप्रकृतिःपरा ॥ ६४ ॥ नि
र्गुणाशंकरंदेवमवोचदमृतंवचः ॥ देव्युवाच ॥ गृहाणहरगौरित्वंमहाकालीमनोहरां ॥ ६५ ॥ कैलासंकार
यित्वाचविहरस्वयथासुखं ॥ मुख्यस्तमोगुणस्तेस्तुगौणौसत्वरजोगुणौ ॥ ६६ ॥ विहारासुरनाशार्थंरजोगु
णतमोगुणौ ॥ तपस्तप्तुंतथाकर्तुंस्मरणंपरमात्मनः ॥ ६७ ॥ शर्वसत्त्वगुणःशांतोगृहीतव्यःसदानघ ॥ सर्व
थात्रिगुणायूयंसृष्टिस्थित्यंतकारकाः ॥ ६८ ॥ एभिर्विहीनंसंसारेवस्तुनैवात्रकुत्रचित् ॥ वस्तुमात्रंतुयदृश्यं
संसारेत्रिगुणंहितत् ॥ ६९ ॥ दृश्यंचनिर्गुणंलेकेनभूतंनोभविष्यति ॥ निर्गुणःपरमात्मासौनतुदृश्यःकदा
चन ॥ ७० ॥ सगुणानिर्गुणाचाहंसमयेशंकरोत्तमा ॥ सदाहंकारणंशंभोनचकार्यकदाचन ॥ ७१ ॥ सगु
णाकारणत्वाद्धैनिर्गुणापुरुषांतिके ॥ महत्तत्त्वमहंकारोगुणाःशब्दादयस्तथा ॥ ७२ ॥ ॥ ६४ ॥

नममसदानिर्गुणत्वं किंतुपरमात्माभिन्नांतर्हितगुणत्रयसाम्यावस्थायामुद्भूतगुणाभावेननिर्गुणाहं सृष्ट्यादिदशायांतुसगुणैवास्मि ततश्चकार
णत्वंनविस्तृत्यतइतिभावः ॥ ७१ ॥ कारणत्वंविशदयति महत्तत्त्वमिति शब्दादयःशब्दस्पर्शादियोगुणाइत्यर्थः ॥ ७२ ॥

दे.भा.तृ.

॥२०॥

कार्यकारणरूपेणेति पूर्वपूर्वस्य कारणत्वमुत्तरोत्तरस्य कार्यत्वं तद्वृत्तेण संसरंते परिचयमन्वहं निशं कदाचिद्विरामोस्ति तन्महत्तत्त्वमव्यक्तात्केन
क्रमेणोत्पद्यते तत्राह सदुद्धृतस्त्वहंकार इति अहंकारो द्विविधः एकः पराहंता रूपो द्वितीयो महत्तत्त्वादुत्पन्नः पराहंता रूपश्च बृहदारण्यके सो वेदा
हं ब्रह्मास्मीति वृत्तिरूप उक्तः तथा च सृष्टिसमयेयः प्रथमो भावो व्यक्तस्य परावाणीरूपो यमहमस्मीत्युत्पन्नः पराहंता रूपः सोहंकारः सदुद्धृतः सदे
वसोम्येदमग्र आसीदित्यत्रोक्तात्सत उत्पन्न इत्यर्थः तेन हेनुनाहमव्यक्तरूपाकारणं पराहंता रूपाहंकारस्येत्यर्थः ॥ ७३ ॥ सच पराहंता रूपोहं
कारोऽपि मत्कार्यभूतो गुणत्रयात्मकः प्रतिष्ठितोस्ति सर्वस्यैव पादार्थस्य जातमात्रस्य गुणत्रयात्मकत्वात् तथा च अव्यक्तात्प्रथमं पराहंता रूपोहंकार उ

कार्यकारणरूपेण संसरंते त्वहं निशं ॥ सदुद्धृतस्त्वहंकारस्तेनाहंकाराणां शिवा ॥ ७३ ॥ अहंकारश्च मे कार्यं
त्रिगुणोऽसौ प्रतिष्ठितः ॥ अहंकारान्महत्तत्त्वं बुद्धिः सापरिकीर्तिता ॥ ७४ ॥ महत्तत्त्वं हि कार्यं स्यादहंकारो हि का
रणं ॥ तन्मात्राणित्वहंकारादुत्पद्यंते सदैव हि ॥ ७५ ॥ कारणं पञ्चभूतानां तानि सर्वसमुद्भवे ॥ कर्मेन्द्रियाणि
पञ्चैव पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि च ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥

त्यत्र स्ततोहंकारान्महत्तत्त्वमुत्पन्नमित्याह अहंकारान्महत्तत्त्वमिति बुद्धिः समष्टिबुद्धिरित्यर्थः एतेन सांख्योक्तं महत्तत्त्वमनाश्रितं भवति ॥ ७४ ॥
तन्महत्तत्त्वं हि कार्यं अहंकारो हि पराहंता रूपस्तस्य महत्तत्त्वस्य कारणमित्यर्थः तस्मादहंकारो द्वितीय उत्पन्नस्तस्मादहंकारात्तन्मात्रापरपर्याया
णिसूक्ष्मभूतान्युत्पन्नानि द्वितीयाहंकारस्योत्पत्तिरनेन न व्युत्पत्त्येनाथां द्वो धिता ॥ ७५ ॥ कारणं पञ्चभूतानां तानि तानिसूक्ष्मभूतानि पञ्चोक्तानां
पञ्चभूतानां कारणं भवन्ति अपञ्चीकृतभूतेभ्यः पञ्चीकृतपञ्चमहाभूतोत्पत्तिर्भवतीत्यर्थः सर्वप्रपञ्चस्य समुद्भवे उत्पत्तिसमये तत्र पञ्चभूतानां सात्विकां
शेभ्यः पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि भवन्ति पञ्चभूतानां राजसांशेभ्यः कर्मेन्द्रियाणि भवन्ति मनस्तु पञ्चभूतानां मिलितस्मात्त्विकांशेभ्यो भवति तथा प्राणोऽपि पञ्चभू
तानां मिलितराजसांशेभ्यो भवति ॥ ७६ ॥

टी.अ.

६

॥२०॥

तत्र कर्मेन्द्रियाणि पञ्च पञ्च ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्च भूतानि मनश्च षोडशमित्येवं कार्यमिन्द्रियरूपं कारणं महाभूतरूपं मिलित्वा यंगुणसमुदायः षोडशात्मको भवति यदधिकृत्योच्यते षोडशकस्तु विकार इति ॥ ७७ ॥ एवमष्टौ प्रकृतयः षोडशविकाराश्चोक्ताः सौयंसर्वोपि परिणामो मायाया एव न परमात्मन इत्याह परमात्मेति परमात्मानकस्य चित्कार्यं न कस्यापि कारणमुपादानं भवति किंतु विवर्तकारणमेव भवतीत्यर्थः एवं समुद्रव इति आदिसंभवे आदि सर्गे ईश्वरकृतसृष्टौ सर्वेषामुद्भवो मत्तः सकाशादेव भवतीति संक्षेपेणोक्तमित्यर्थः ॥ ७८ ॥ पूर्वोक्तं श्रीदेव्यादत्तं महत्तत्त्वं गृहीत्वा चतुर्मुखादिभिः

महाभूतानि पञ्चैव मनः षोडशमेव च ॥ कार्यं च कारणं चैव गणो यं षोडशात्मकः ॥ ७७ ॥ परमात्मा पुमानाद्यो न कार्ये न च कारणं ॥ एवं समुद्रवः शंभो सर्वेषामादिसंभवे ॥ ७८ ॥ संक्षेपेण मया प्रोक्तस्तव तत्र समुद्रवः ॥ ब्रजं त्वद्य विमानेन न कार्यार्थं मम सत्तमाः ॥ ७९ ॥ स्मरणाद्दर्शनं तु भ्यंदास्येहं विषमे स्थिते ॥ स्मर्तव्याहं सदा देवाः परमात्मा सनातनः ॥ ८० ॥ उभयोः स्मरणादेव कार्यं सिद्धिरसंशयं ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्युक्त्वा विसर्ज्या स्मान्दत्त्वा शक्तीः सुसंस्कृतान् ॥ ८१ ॥ विषमेऽथ महालक्ष्मीं महाकालीं शिवाय च ॥ महासरस्वतीं महास्थानात्तस्माद्विसर्जिताः ॥ ८२ ॥ स्थलांतरं समासाद्य ते जाताः पुरुषावयं ॥ चिंतयंतः स्वरूपं तत्प्रभावं परमाद्भुतं ॥ ८३ ॥ विमानं तत्समासाद्य संरूढास्तत्र वै त्रयः ॥ नदीपोसौ नसा देवी सुधासिंधुस्तथैव च ॥ ८४ ॥

क्रियमाणान्यष्टिदेहादिमृष्टिर्जीवसृष्टिः इत्थं महासृष्टिर्व्यष्टिसृष्टिचोत्कानंतरमाह ब्रजं त्विति ॥ ७९ ॥ विषमे संकटे इदानीमुपासनास्वरूपमाह स्मर्तव्याहमिति परमात्मोपासनायामपि न केवलं परमात्मा स्मर्तव्यो मायायास्तदभिन्नायाः बन्दिशक्तिवत्त्यक्तुमशक्यत्वात् तथा शक्त्युपासनायामपि न केवलाशक्तिः स्मर्तव्या परमात्मनस्तदभिन्नस्य बन्दिवत्त्यक्तुमशक्यत्वात् तस्मान्मायाविशिष्टं ब्रह्मैवोभयत्र देवतेति ब्रह्मोपासकैः शक्त्युपासकैश्च तदेवोपास्यं ध्येयं ज्ञेयं चेति ॥ ८० ॥ तदाभिप्रायेणाह उभयोरेति सर्वचेदमुपोद्घाते स्पष्टं ॥ ८१ ॥ महादत्त्वेति शेषः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

दे.भा.तृ.

॥२१॥

॥ ८५ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके तृतीयस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ द्विपंचाशत्यद्यकैस्तु प्रोक्तं तत्त्वस्वरूपकं ॥ गुणानां भेदसंस्थानैः साधि-
देवमथोच्यते ॥ १ ॥ तास्ता देव्य आवरणदेवताः ॥ १ ॥ २ ॥ अच्युतिर्नाशरहितः दृष्टश्चैवेति सनेत्रेण दृष्टो नुभूतश्च स्यात्तं यथा दृष्टं यथानु-

टी.अ.

७

पुनर्दृष्टं विमानं वै तत्रास्माभिर्न चान्यथा ॥ आसाद्य तस्मिन्वितते विमाने प्राप्ता वयं पंकजसीमधौ च ॥ महार्णवे यत्र
हतौ दुरत्ययौ मुरारिणा तौ मधुकैटभाख्यौ ॥ ८५ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे षष्ठोऽध्यायः
॥ ६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवं प्रभावासा देवी मया दृष्टा य विष्णुना ॥ शिवेनापि महाभाग तास्ता देव्यः पृथक् पृथक् ॥ १
॥ व्यास उवाच ॥ इत्याकर्ण्य पितुर्वाक्यं नारदो मुनि सत्तमः ॥ पप्रच्छ परमप्रीतः प्रजापतिमिदं वचः ॥ २ ॥
नारद उवाच ॥ पुमानाद्यो विनाशी यो निर्गुणोऽच्युतिरव्ययः ॥ दृष्टश्चैवानुभूतश्च तद्ब्रह्मस्वपितामह ॥ ३ ॥ त्रि-
गुणावीक्षिता शक्तिर्निर्गुणा कीदृशी पितः ॥ तस्याः स्वरूपं मे ब्रूहि पुरुषस्य च पद्मज ॥ ४ ॥ यदर्थं च मया तत्तं श्वेत-
द्वीपे महातपः ॥ दृष्टाः सिद्धा महात्मानस्तपसा गतमन्यवः ॥ ५ ॥ परमात्मानं संप्राप्ते मयाऽसौ दृष्टिगोचरः ॥
पुनः पुनस्तपस्तीव्रं कृतं तत्र प्रजापते ॥ ६ ॥ भवता सगुणा शक्तिर्दृष्टा तमनोरमा ॥ निर्गुणानिर्गुणश्चैव की-
दृशी तौ वदस्व मे ॥ ७ ॥ व्यास उवाच ॥ इति पृष्टः पिता तेन नारदेन प्रजापतिः ॥ उवाच वचनं तथ्यं स्मितपूर्वं
पितामहः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥

तंच वद ॥ ३ ॥ यथा त्रिगुणास्थूलरूपा शक्तिर्मणिद्वीपे करचरणादिविशिष्टा दृष्टा तथानिर्गुणापि दृष्टा स्यात्तथा च सानिर्गुणा कीदृशी तितस्या अ-
पि स्वरूपं ब्रूहि ॥ ४ ॥ एतत्परमात्मदेव्योर्दर्शनार्थं ब्रह्मतपस्तप्तं तथापि तौ न लब्धावित्याह यदर्थमिति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥२१॥

दृश्यं च न श्रवणमिति यस्मादेतोर्यद्वा दृश्यं तत्तत्र श्रवणमिति व्याप्तिस्तस्मात्परमात्मनो न श्रवणत्वाभावाच्च दृश्यत्वं दृश्यत्वेन श्रवणत्वं स्यादेवेत्यर्थः एतेन प्र-
थमाध्यायोक्तस्य साकाशकथमुत्पन्नेति जनमेजयप्रश्नस्योत्तरं व्यासेन नारदत्रयसंवादमुखेनोक्तमिति बोध्यं ॥ ९ ॥ १० ॥ विश्वासेनेति अस्तित्वेवोप-
लब्धव्यस्तत्त्वभावेन चोभयोरिति श्रुत्यनुभवविश्वासेनैव ज्ञेयावित्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्र तयोर्व्यापकत्वमाह चैतन्यमिति नानाभावेषु नानाजीवेषु ॥ १२ ॥ य-
था चैतन्यं व्यापकं तथा तां तदभिन्नां शक्तिमपि व्यापिकां विधितस्मादुभावापि व्यापकौ ताभ्यां विहीनमिति तथा च श्रुतिः मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु
महेश्वरं तयोर्विभूतिलेशो वै जगदेतच्चराचरमिति ॥ १३ ॥ ताविति तौ च पृथक् नोपास्यौ किंतु मिश्रीभूतावेवोपास्यौ तयोर्निरंतरं मिश्रीभूतयोरेव सत्त्वा-

ब्रह्मोवाच ॥ निर्गुणस्य मुनेरूपं न भवेदृष्टिगोचरं ॥ दृश्यं च न श्वरं यस्मादरूपं दृश्यते कथं ॥ ९ ॥ निर्गुणा दुर्ग-
मा शक्तिर्निर्गुणश्च तथा पुमान् ॥ ज्ञानगम्यौ मुनीनां तु भावनीयौ तथा पुनः ॥ १० ॥ अनादिनिधनौ विद्विषदा-
प्रकृतिपूरुषौ ॥ विश्वासेनाभिगम्यौ तौ नाविश्वासेन कर्हिचित् ॥ ११ ॥ चैतन्यं सर्वभूतेषु यत्तद्विद्विषदात्मकं ॥ ते-
जः सर्वत्र गन्तित्यं नानाभावेषु नारद ॥ १२ ॥ तंच तांच महाभाग व्यापकौ विद्विषद्वर्गौ ॥ ताभ्यां विहीनं संसा-
रेन किंचिद्वस्तु विद्यते ॥ १३ ॥ तौ विचित्यौ सदा देहे मिश्रीभूतौ सदाऽव्ययौ ॥ एकरूपौ विदात्मानौ निर्गुणौ
निर्मलावुभौ ॥ १४ ॥ या शक्तिः परमात्माऽसौ योऽसौ सा परमात्मता ॥ अंतरं नैतयोः कोपि सूक्ष्मवैदचनारद ॥
१५ ॥ अर्धात्यसर्वशास्त्राणि वेदान्सांगांश्च नारद ॥ न जानाति तयोः सूक्ष्ममंतरं विरतिं विना ॥ १६ ॥

तृथत्केनैकस्याप्यवस्थाभावादिति भावः अतएव शास्त्रे देव्या उपासना योक्ता सा ब्रह्मायामिथा भूताया उक्तेति न भ्रमितव्यं तथा च मायाविशि-
ष्टब्रह्मैव देवीपदवाच्यं मायापदशक्त्यादिपदवाच्यमिति सिद्धान्तः स्पष्टं चेदमुणोद्घाते ॥ १४ ॥ तदेव स्पष्टयति या शक्तिरिति अंतरं भेदः सूक्ष्ममपि न-
वेद ॥ १५ ॥ यावत्पर्यंतं सत्त्वादिशुद्ध्या वैराग्यं नास्ति तावत्पर्यंतं सर्वशास्त्राप्यधीत्यतयोः परमात्मदेव्योर्नाममात्रकृतं सूक्ष्ममंतरं भेदं न जानाति
किंतु स्वरूपतएव भूदो भेदं जानाति विरक्तः सत्त्वशुद्धस्तुतयोः स्वरूपतो भेदं नैव जानातीति भावः ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.तृ

॥२२॥

ननुतद्वैराग्यं कुतो दुर्लभमिति चेत्तत्राह अहंकारेति सर्वविश्वेदेहादिष्वहंकारेण व्याप्तं तद्विश्वं कल्पशतैरपि कथं तद्रहितं स्यान्न च तत्सत्त्वे वैराग्यं भवति ततो वैराग्यं दुर्लभमिति ॥ १७ ॥ तस्मान्निर्गुणं परमात्मानं स्वयं सगुणो हंकारादिविशिष्टः पुरुषः कथं च क्षुषापदयाति न कथमपीत्यर्थः तस्माद्योग्यताभावात्सगुणमेवाधिकारप्रातिपर्यंतं चेतसा संविचारयोपास्व ॥ १८ ॥ दृष्टान्तमाह पित्तेनेति रसरूपं नेति यथार्थरसं यथार्थरूपं न जाना

टी.अ.

७

अहंकारकृतं सर्वविश्वं स्थावरजंगमं ॥ कथं तद्रहितं पुत्रभवेत्कल्पशतैरपि ॥ १७ ॥ निर्गुणं सगुणः पुत्रकथं पश्यति च क्षुषा ॥ सगुणं च महाबुद्धे चेतसा संविचारय ॥ १८ ॥ पित्तेनाच्छादिता जिह्वा च क्षुश्च मुनिसत्तम ॥ कटुपीतं विजानाति रसरूपं न तत्तथा ॥ १९ ॥ गुणैः समावृतं चेतः कथं जानाति निर्गुणं ॥ अहंकारोद्भवं तच्च तद्विहीनं कथं भवेत् ॥ २० ॥ यावन्न गुणविच्छेदस्तावत्तद्वर्णनं कुतः ॥ तं पश्यति तदाचित्ते यदाहंकारवर्जितः ॥ २१ ॥ नारद उवाच ॥ स्वरूपं देवदेवेश त्रयाणामेव विस्तरात् ॥ गुणानां यत्स्वरूपोस्ति ह्यहंकारस्त्रिरूपकः ॥ २२ ॥ सात्विको राजसश्चैव तामसश्च तथा परः ॥ विभेदेन स्वरूपाणि वदस्व पुरुषोत्तम ॥ २३ ॥ यज्ज्ञात्वा विप्रमुच्येहं ज्ञानं तद्वदमे प्रभो ॥ गुणानां लक्षणान्येव विततानि विभागशः ॥ २४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ त्रयाणां शक्तयस्ति स्तद्वद्वोमितवानघ ॥ ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिरर्थशक्तिस्तथा परा ॥ २५ ॥ सात्विकस्य ज्ञानशक्ती राजसस्य क्रियात्मिका ॥ द्रव्यशक्तिस्तामसस्य तिस्रश्च कथितास्तव ॥ २६ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

तीत्यर्थः ॥ १९ ॥ दार्ष्टान्तिकमाह गुणैरिति तद्विहीनं गुणविहीनं अहंकारस्य गुणत्रयात्मकत्वेन तदुद्भूतस्य चेतसस्तन्मयत्वेन कथं तस्य चेतसो गुणरहितत्वं स्यादित्यर्थः ॥ २० ॥ नयावद्गुणविच्छेदस्तावत्तयोः परमात्मदेव्योर्दर्शनाशापि नास्तीत्याह यावन्नेति ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ त्रयाणामहंकारणं तिस्रः शक्तयः ज्ञानजनिका शक्तिः सात्विकस्य क्रियाजनिका शक्तिराजसस्य पृथिव्याद्यर्थरूपकार्यजनिका शक्तिस्तामसस्येत्याह त्रयाणामिति ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥२२॥

तामस्याहतितामसाहंकारसंबन्धिद्रव्यजनकशक्तेः सकाशात्शब्दादिगुणानामुत्पत्तैः ॥ २७ ॥ एतेभ्योगुणेभ्यः शब्दैकगुणमाकाशमित्या-
 दिक्रमेण सूक्ष्माणितन्मात्रापरपर्यायाणि पञ्चभूतान्युत्पद्यंत इत्याह शब्दैकगुणमिति ॥ २८ ॥ २९ ॥ पुनर्वक्ष्यमाणरीत्यापञ्चीकरणे कृते सातिद्रव्यश-
 क्ति युक्ततामसाहंकारानुवृत्तियुक्तो ब्रह्मांडसर्गो जायत इत्याह दशैतानिति ॥ ३० ॥ राजसाहंकारसंबन्धिक्रियाजनकशक्तेः कर्माण्याह राज-
 स्यादिति पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि पञ्चकर्मेन्द्रियाणि पञ्चप्राणाश्चोत्पद्यंत इत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ साधनानि किलेति साधनानि करणसंज्ञकानिन्द्रियाण्ये-
 तेषां कार्याणि वक्ष्यामि शृणु नारद तत्त्वतः ॥ तामस्याद्रव्यशक्तेश्च शब्दस्पर्शसमुद्भवः ॥ २७ ॥ रूपं रसश्च गंधश्च त-
 न्मात्राणि प्रचक्षते ॥ शब्दैकगुणमाकाशं वायुः स्पर्शगुणस्तथा ॥ २८ ॥ सुरूपैकगुणोऽग्निश्च जलं रसगुणात्मकं ॥
 पृथ्वीगंधगुणाज्ञेया सूक्ष्माण्येतानि नारद ॥ २९ ॥ दशैतानि मिलित्वा तु द्रव्यशक्तियुतानि वै ॥ तामसाहंकार-
 जः स्यात्सर्गस्तदनुवृत्तिकः ॥ ३० ॥ राजस्याश्च क्रियाशक्तेरुत्पन्नानि शृणुष्व मे ॥ श्रोत्रं त्वग्रसना चक्षुर्घ्राणं
 चैव च पञ्चमं ॥ ३१ ॥ ज्ञानेन्द्रियाणि चैतानि तथा कर्मेन्द्रियाणि च ॥ वाक्पाणिपादपायुश्च गुह्यंतानि च पञ्च वै ॥
 ३२ ॥ प्राणापानश्च व्यानश्च समानोदानवायवः ॥ पञ्चदश मिलित्वैव राजसः सर्ग उच्यते ॥ ३३ ॥ साधना-
 नि किलैतानि क्रियाशक्तिमयानि च ॥ उपादानं किलैतेषां चिदनुवृत्तिरुच्यते ॥ ३४ ॥ ज्ञानशक्तिसमायुक्ताः सा-
 त्विकाश्च समुद्भवाः ॥ दिशो वायुश्च सूर्यश्च वरुणश्चाश्विनावपि ॥ ३५ ॥ ज्ञानेन्द्रियाणां पञ्चानां पञ्चाधिष्ठातृदेवताः
 ॥ चंद्रो ब्रह्मा तथा रुद्रः क्षेत्रज्ञश्च चतुर्थकः ॥ ३६ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

तानीत्यर्थः किंच क्रियाशक्तियुक्तत्वात् क्रियाशक्तिमयानि एतेषां सर्वेषामुपादानं विवर्तोपादानं तु चिदनुवृत्तिश्चिदेव वर्तत इत्यर्थः यद्वा उपादानं सम-
 वायिकारणं तु चिदनुवृत्तिश्चित्तोनुवृत्तिरनुस्यूततायस्यां मायायां सामाये च्यत इत्यर्थः मायैव सर्वेषां परिणामोपादानमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ समुद्भवा अर्श-
 आद्यजंतं सात्विकादहंकारादधिष्ठातृदेवतादिशोवायुश्चेति वक्ष्यमाणा उत्पन्ना इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ अत्र ज्ञानेन्द्रियाधिष्ठातृदेवताकथनं कर्मेन्द्रियाधिष्ठातृ-
 देवतानामुपलक्षणं वैकारिकादहंकारात्तद्वयोरप्युत्पन्नत्वात् चंद्रो ब्रह्माते चतुष्टयं नुवृत्तिभेदेन चतुर्भाभिन्नस्यानःकरणस्याधिष्ठात्रीति त्रिविध्यं ॥ ३६ ॥

दे.भा.तृ.

॥२३॥

टी.अ.

७

॥ ३७ ॥ वृत्तिभेदेनैवमनसश्चतुष्टयात्मकत्वंनस्वरूपतः स्वरूपतस्त्वेकत्वमेवेतिपञ्चज्ञानेन्द्रियाणिपञ्चकर्मोद्देश्याणिपञ्चप्राणादितिपञ्चदशवस्तुनिए
केनमनसायुक्तानिपोडशविकारेगणिनानिपोडशैवभवंतिनत्वाधिकानीतिभावः तदुक्तंमूलभूतात्ततोव्यक्तादिकृतास्परवस्तुनः आसीत्किलमह
त्तत्त्वंगुणांतःकरणात्मकं अभूत्तस्मादहंकारास्त्रिविधः सृष्टिभेदतः वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चेत्यहंत्रिधा वैकारिकादहंकारादेववैकारिकादश
दिग्वातार्कप्रचेतोऽश्विबन्धोऽद्रोपेन्द्रमित्रकाः तैजसादिन्द्रियाण्यासंस्तन्मात्राक्रमयोगतः भूतादिकादहंकारात्पञ्चभूतानिजज्ञिरदितिशारदायां
त्रैन्द्रियसृष्टिविषयेपञ्चभूतसृष्टिविषयेचशैवसांख्यवेदान्तिनांपरस्परंबहुविरोधोद्दृश्यते तथापिसृष्टिर्मायिकत्वेनमित्यात्वात्तत्रादराभावेनयथाकथं
चिदिन्द्रजालवद्दृश्यमानस्यानिसक्तिर्मूढजनबुद्धिशंका निवारणार्थंकांचिदपिप्रक्रियामाश्रित्यकर्तव्येत्यभिप्रायेणग्रंथकृदुक्तसृष्टिर्मतांतरविच्छेदति

इत्थंतःकरणाख्यस्यबुद्ध्यादेश्याधिदैवतां चत्वार्येवतथाप्रोक्ताःकिलाधिष्ठातृदेवताः ॥३७॥ मनसासहचैता
निनूनंपञ्चदशैवतु ॥ सात्विकस्यतुसर्गोयंसात्विकाख्यःप्रकीर्तितः ॥ ३८ ॥ स्थूलसूक्ष्मादिभेदेनद्वेरूपेपर
मात्मनः ॥ ज्ञानरूपंनिराकारंनिदानंतत्प्रचक्षते ॥ ३९ ॥ साधकस्यतुध्यानादौस्थूलरूपंप्रचक्षते ॥ शरीरं
सूक्ष्ममेवेदंपुरुषस्यप्रकीर्तितं ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४१ ॥

नमंतव्यमिति ॥ ३८ ॥ इत्थंतत्त्वसृष्टिमुपपाद्योपासनार्थमायाशक्तिविशिष्टब्रह्मणोभगवतीपदवाच्यस्यादिविधंरूपमाह स्थूलसूक्ष्मादिभेदेनेति
निदानमिति ज्ञानरूपंसर्वाधिष्ठानंनिदानंविवर्तादिकारणमित्यर्थः ॥ ३९ ॥ तत्तूत्तमाधिकारिज्ञानगम्यमेवनतुमध्यमाधिकारिध्यानग
म्यं ततोमध्यमाधिकारिणउपासनार्थद्वितीयंस्थूलरूपमस्तीत्याह साधकस्येति सूक्ष्ममेवेति मायाशक्तेरूपद्वयमंतुर्मुखबाहिर्मुखरूपभेदेन त
त्रांतर्मुखरूपंतुपराहंतारूपमुत्तमाधिकारिज्ञानविषयोबाहिर्मुखरूपंतुतदपेक्षयास्थूलंभवतिततोबाहिर्मुखमायाशक्त्याकारविशिष्टब्रह्मरूपमध्यमाधि
कारिभिरुपास्यामित्यर्थः अक्षरार्थस्तुपुरुषस्यपरमात्मनःलिंगदेहापेक्षयासूक्ष्ममेवेदंबाहिर्मुखमायाकाररूपमंतर्मुखमायाकारापेक्षयातुस्थूलंश
रीरंप्रकीर्तितंततस्तदुपास्यामित्यर्थः ॥ ४० ॥

॥२३॥

ममचेति ममचयच्छरीरं सूत्रं सूत्रसंज्ञकं तदपि परमात्मनः स्थूलं शरीरमित्यभिधीयते ततस्तद्विशिष्टः परमात्माप्युपास्य इत्यर्थः अथ स्थूलं तमविराट् शरीरमाह स्थूलं शरीरमिति ॥ ४१ ॥ प्रथममस्योत्पत्तिमाह शृण्विति ॥ ४२ ॥ तान्येवेति तान्येव सूक्ष्मभूतानीश्वरेण पञ्चीकृत्य पञ्चभूतसमुद्भवः कृत इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ प्रथमं रसतन्मात्रमिति रसतन्मात्रां मनसि उपादाय निश्चित्य तद्वैधाकल्पयेदिति शेषः अनंतरं यथा तत्स्थूलमुदकं भवति तथा कल्पयेत् ॥ ४४ ॥ कया कल्पनया तथा भवति तत्स्वयमेवाह शिष्टानामिति यथारसतन्मात्राद्विधाकृता तया वा शिष्टभूततन्मात्रा अपि विधाकर्तव्याः तत्र सर्वेष्वर्धभागस्तथैव स्थापनीयोऽवशिष्टार्धभागस्यांशान् पृथक् पृथक् चतुर्धा कृत्वा स्वस्वार्धभागरहितेर्धभागे तानंशान्

ममैव शरीरं वै सूत्रमित्यभिधीयते ॥ स्थूलं शरीरं वक्ष्यामि ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ ४१ ॥ शृणु नारद यत्नेन यच्छ्रुत्वा विप्रमुच्यते ॥ तन्मात्राणि पुरोक्तानि भूतसूक्ष्माणियानि वै ॥ ४२ ॥ पञ्चीकृत्य तु तान्येव पञ्चभूतसमुद्भवः ॥ पञ्चीकरणभेदोऽयं शृणु संवदतः किल ॥ ४३ ॥ प्रथमं रसतन्मात्रमुपादाय मनस्यपि ॥ कल्पयेच्च तथा तद्वै यथा भवति चोदकं ॥ ४४ ॥ शिष्टानां चैव भूतानां शान्कृत्वा पृथक् पृथक् ॥ उदके मिश्रयेच्चांशान् कृते रसमये ततः ॥ ४५ ॥ तदा भूतविभागे चैतन्ये च प्रवेशिते ॥ चैतन्यस्य प्रवेशात्तु तदाहमिति संशयः ॥ ४६ ॥ प्रतीयमाने ते नैव विशेषेणाभिमानतः ॥ आदिनारायणो देवो भगवानिति चोच्यते ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ४९

मेलयेत्तथा च रसतन्मात्रार्द्धभागे उदके रसतन्मात्रातिरिक्तभूततन्मात्रार्धभागचतुःखंडान् मिश्रयेत् मेलयेद्देवं कृते रसमये स्थूलजले जात इत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ततो नंतरमेवमेव तदा भूतविभागे इतरेषां चतुर्णां भूतानां पञ्चीकरणेन विभागे जाते तस्मिन् पञ्चीकृतपञ्चभूतात्मके धिष्ठानतया चैतन्यस्य प्रवेशे जातेऽपि प्रातिबिम्बतया प्रवेश उच्यते चैतन्ये च प्रवेशित इति तस्य प्रतिबिम्बरूपचैतन्यस्य प्रवेशात् पञ्चभूतात्मके देहे अहमिति संशयस्तादात्म्यरूपः संशयो मनोवृत्तिरूप उत्पद्यते तस्य देहे अहमिति तादात्म्यमुत्पद्यत इति फलितं ॥ ४६ ॥ तत्स्थूलदेहाभिमानविशिष्टं चैतन्यं वैश्वानर इत्यादि नारायण इत्यादिसंज्ञाभिरोच्यते ॥ ४७ ॥

दे.भा.तृ

॥२४॥

पञ्चाकृतपचभूतानां गुणवृत्त्यास्वरूपमाह घनीभूते इति घनीभूते पञ्चीकरणेन दृढोभूते सोतोवभागे आकाशादिरूपेणोवभागे स्पष्टतांगते सति पूर्वोक्तसत्तन्मात्रागुणैः कारणभूतैर्वृद्धिं प्राप्य कारणगुणाः कार्यगुणानारभन्त इति न्यायात् गुणवृद्धिं प्राप्य एकैकगुणवृद्धिनो युक्तानि एकैकभूतानि भवन्तीत्यर्थः कया कया गुणवृत्त्या किं किं भूतं युक्तमस्ति तन्नाम्नानिर्दिशति आकाशस्येति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ एवमिति एवंपञ्चीकृतभूतात्मकमेव ब्रह्मांडमुत्पद्यत इत्यर्थः ॥ ५१ ॥ सर्वे जीवा इति एते सर्वे जीवामिलित्वैव सर्वजीवा विद्याभिरेव ब्रह्मांडस्योत्पत्तिरित्यर्थः जीवा विद्याभिरेव ब्रह्मांडं कल्पितं स्वकर्मफलभोगार्थमिति भावः नत्वीश्वरस्य तत्कल्पने किंचित्फलमस्ति किं बहुनेद्वरोपि जीवा विद्याभिरेव कल्पित इति रहस्यं कति जीवाः

घनीभूते यभूतानां विभागे स्पष्टतांगतो वृद्धिं प्राप्य गुणैश्चेत्यमेकैकगुणवृद्धितः ॥ ४८ ॥ आकाशस्य गुणश्चैकः शब्द एव न चापरः ॥ शब्दस्पर्शोच्चायोश्च द्वौ गुणौ परिकीर्तितौ ॥ ४९ ॥ अग्नेः शब्दश्च स्पर्शश्च रूपमेते त्रयो गुणाः ॥ शब्दस्पर्शरूपरसाश्च त्वारो वै जलस्य च ॥ ५० ॥ स्पर्शशब्दरसारूपगंधश्च पृथिवीगुणाः ॥ एवमिलितयोगैश्च ब्रह्मांडोत्पत्तिरुच्यते ॥ ५१ ॥ सर्वे जीवामिलित्वैव ब्रह्मांडांशसमुद्भवाः ॥ चतुरशीतिलक्षाश्च प्रोक्तवै जीवजातयः ॥ ५२ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ सर्गोयं कथितस्तत्तत्पृष्टो हं त्वया धुना ॥ गुणानां रूपसंस्थां वै शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ १ ॥ ॥ ६५ ॥

संतितत्राह चतुरशीतीति तदेतत्स्थूलतमं रूपमप्युपास्यं तथा च एतावता सर्वग्रंथेन सर्वा महासृष्टिरीश्वरकर्तृका जीवसृष्टिश्चोपपादिता तस्यां सृष्टौ विद्यमानजीवानामुत्तमाधिकारिणां ज्ञानघनं तुरीयं प्रणवमायाबीजवाच्यं ब्रह्मज्ञेयमुक्तं मध्यमाधिकारिणां तु स्थूलसूक्ष्मकारणदेहावाच्छिन्नं ब्रह्मवैश्वानरसूत्राहिरण्यगर्भः व्याकृतसंज्ञकं व्यष्टौ विश्वे तजसप्राज्ञसंज्ञकं प्रणवमायाबीजावयववर्णत्रयवाच्यमुपास्यमुक्तं भवति चतुष्पादेव च ब्रह्ममांडूक्यादिषु प्रतिपादितं तद्वाचकावर्णाश्च प्रतिपादिता इति बोध्यं ॥ ५२ ॥ इति श्रीदेवीभागवता तिलके नृतायि स्कंधे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ एकाधिकैश्च पञ्चाशत्पदैरथ चतुर्मुखः ॥ गुणानां रूपसंस्थां वै कथयामास विस्तरात् ॥ १ ॥ सर्गोयमिति दृश्यमात्रस्य सर्ग इत्यर्थः ॥ २ ॥

टी.अ.
७

॥२४॥

गुणानामुमुक्षिभिर्हेयोपादेयत्वज्ञानार्थस्वरूपं कार्यं चाह ग्रीत्यात्मकमिति सत्त्वाद्धिसर्वत्रसुखंभवति सुखेजातेसर्वपदार्थस्यसुखदत्तात्तत्रप्रीति
रुत्पद्यते तस्माद्धेतोःसत्त्वंप्रीत्यात्मकमित्यर्थः ॥ २ ॥ एतैर्लक्षणैःसत्कार्यभूतैःकारणस्यसत्त्वस्यप्रतीतिर्निश्चयोजायतेमयिसत्त्वंनिश्चलमुत्प
न्नमिति ॥ ३ ॥ सत्त्वस्यकार्यांतराण्यप्याह श्वेनवर्णमिति ॥ ४ ॥ ननुश्रद्धाकिमेकविधास्तिरस्मादत्रोच्यतेऽसच्छ्रद्धानिवारकमितिचेद
स्त्येवेत्याह सात्त्विकीति सात्त्विक्यतिरिक्तासतिश्रद्धेत्यर्थः ॥ ५ ॥ अप्रीतिकरमिति रजोहिदुःखप्रदंसर्वत्रदुःखेजातेसर्वपदार्थेष्वप्रीति

सत्त्वंप्रीत्यात्मकंज्ञेयंसुखात्प्रीतिसमुद्भवः ॥ आर्जवंचतथासत्यंशौचंश्रद्धाक्षमाधृतिः ॥ २ ॥ अनुकंपातथाल
ज्जाशांतिःसंतोषएवच ॥ एतैःसत्त्वप्रतीतिश्चजायतेनिश्चलासदा ॥ ३ ॥ श्वेतवर्णेतथासत्त्वंधर्मेप्रीतिकरंस
दा ॥ सच्छ्रद्धोत्पादकंनित्यमसच्छ्रद्धानिवारकं ॥ ४ ॥ सात्त्विकीराजसीचैवतामसीचतथापरा ॥ श्रद्धातुत्रिवि
धाप्रोक्तामुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ५ ॥ रक्तवर्णैरजःप्रोक्तमप्रीतिकरमद्भुतं ॥ अप्रीतिर्दुःखयोगत्वाद्भवत्येव
सुनिश्चिता ॥ ६ ॥ प्रद्वेषोयतथाद्रोहोमत्सरःस्तंभएवच ॥ उत्कंठाचतथानिद्राश्रद्धातत्रचराजसी ॥ ७ ॥ मा
नोदमस्तथागर्वोरजसाकिलजायते ॥ प्रत्येतव्यंरजस्त्वेतैर्लक्षणैश्चविचक्षणैः ॥ ८ ॥ कृष्णवर्णेतमःप्रोक्तंमो
हनंचविषादकृत् ॥ आलस्यंचतथाज्ञानंनिद्रादैन्यंभयंतथा ॥ ९ ॥ विवादश्चैवकार्पण्यंकौटिल्यंरोपएवच ॥ वैप
म्यंवातिनास्तिक्यंपरदोषानुदर्शनं ॥ १० ॥ प्रत्येतव्यंतमस्त्वेतैर्लक्षणैःसर्वथाबुधैः ॥ तामस्याश्रद्धयायुक्तंपर
तापोपपादकं ॥ ११ ॥ सत्त्वंप्रकाशयितव्यंनियंतव्यंरजःसदा ॥ संहर्तव्यंतमःकामंजनेनशुभमिच्छता ॥ १२ ॥

जायतइतिअप्रीतिकरमुच्यते तदेवाह अप्रीतिरिति ॥ ६ ॥ ७ ॥ रजसेति रजःकार्याण्येनानांत्यर्थः प्रत्येतव्यमिति एतैर्लक्षणैरजःका
र्यभूतैर्मयिकारणभूतोरजोगुणोस्तीतिज्ञेयमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ परतापोपपादकमिति पूर्वान्वयितमोगुणलक्षणं ॥ ११ ॥ किमर्थमेता
निलक्षणान्युक्तानितत्राह सत्त्वंप्रकाशयितव्यमिति सत्त्ववृद्धिर्यथाभवतितथाकर्त्तव्यमित्यर्थः नहिनत्सत्त्वलक्षणज्ञानमंतरासंभवति हेयोपादे
ययोःस्वरूपज्ञानस्यापेक्षितत्वादिनिभावः ॥ १२ ॥

द.भा.तृ.

॥२५॥

अन्योन्येति एतेऽन्योन्याभिभवात्परस्पररभिभवाद्विरुध्यंतीतिस्वभावएषां ततश्चसत्त्वस्थैर्येणैतरयोरभिभवःकर्तव्यइतिभावः ॥ १३ ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ मयेत्युक्तं वचो ज्ञात्वेत्यन्वयः ज्ञातंतदनुभूतमिति हेमहामते श्रवणादर्शनाच्चैव सपदितत्कालमेव फले सति यत्परिज्ञातं फलजनकत्वेन प
रिज्ञातं तदेव ज्ञातं श्रुतमनुभूतं च भवति यत्तु संस्कारानुभवात्संस्कारजन्यस्मरणात् ज्ञातं तत्र तत्काले तत्पदार्थस्यानुभवाभावेन फलस्याभावाच्च तत्ज्ञातं

अन्योन्याभिभवाच्चैते विरुध्यंति परस्परं ॥ तथान्योन्याश्रयाः सर्वे नातिष्ठंति निराश्रयाः ॥ १३ ॥ सत्त्वं न केव
लं कापि न रजो न तमस्तथा ॥ मिलिताश्च सदा सर्वे ते नान्योन्याश्रयाः स्मृताः ॥ १४ ॥ अन्योन्यमिथुनाश्चैव विस्ता
रं कथयाम्यहं ॥ शृणु नारद यज्ञज्ञात्वा मुच्यते भवबंधनात् ॥ १५ ॥ संदेहोत्र न कर्तव्यो ज्ञात्वेत्युक्तं मया वचः ॥
ज्ञातंतदनुभूतं यत्परिज्ञातं फले सति ॥ १६ ॥ श्रवणादर्शनाच्चैव सपद्येव महामते ॥ संस्कारानुभवाच्चैव परि
ज्ञातं न जायते ॥ १७ ॥ श्रुतं तीर्थं पवित्रं च श्रद्धोत्पन्ना च राजसी ॥ निर्गतस्तत्र तीर्थे वै दृष्टं चैव यथा श्रुतं ॥ १८ ॥
स्नातस्तत्र कृतं कृत्यं दत्तं दानं च राजसं ॥ स्थितस्तत्र कियत्कालं रजोगुणसमावृतः ॥ १९ ॥ रागद्वेषान्न निर्मु
क्तः कामक्रोधसमावृतः ॥ पुनरेव गृहं प्राप्नोयथा पूर्वतथा स्थितः ॥ २० ॥ श्रुतं च नानुभूतं वै ते न तीर्थं मुनीश्वर ॥
न प्राप्तं च फलं यस्मादश्रुतं विद्वि नारद ॥ २१ ॥ निष्पापत्वं फलं विद्वितीर्थस्य मुनिसत्तम ॥ कृषेः फलं यथा लोके
निष्पन्नान्नस्य भक्षणं ॥ २२ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

जायते न हि गंगातीरे आप्नादृष्टा इति स्मरणेन किंचित्फलमस्ति तदुत्तरं तदनुभवस्यैव सफलत्वान् तथा च यत्र कर्मणि फलं न दृश्यते तत्कृत
मकृतमेव तादृशं च राजसंतामसं वा कर्म भवतीति भावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तदेवाह श्रुतमिति राजसीति फलं भवतु वामावालोका गच्छंति मयापि
गंतव्यामित्येवं रूपेत्यर्थः ॥ १८ ॥ राजसं फलं भवतु वामावेत्युक्तरूपं ॥ १९ ॥ २० ॥ तत्र फलाभावाच्च तीर्थे तेन न श्रुतं नाप्यनुभूतमित्यर्थः
॥ २१ ॥ किं तत्र तीर्थस्य फलं तत्राह निष्पापत्वमिति ॥ २२ ॥

टी.अ.

८

॥२५॥

ननुपापस्यामूर्तत्वात्पापंनगतमितिकथंज्ञायतइतिचेत्पापकार्याणांकामादीनांदृश्यमानत्वेतेनकार्येणकारणस्यपापस्यानुमानादित्याह पापदेहावि
कारादिति ॥२३॥२४ ॥ २५ ॥ आपीडितंआसमंताद्वृद्धं महार्घममूल्यंबीजमित्यर्थः हितावृत्तिरियंवृत्तिर्हिताकल्याणकरीउदाहृताय
यपितथापिफलाभावेनिराशःकृतइत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ दार्ष्टान्तिकयोजयति तद्वदिति ॥ २८ ॥ एकैकस्यकारणवशादुत्कटत्वेनाते

पापदेहविकारायेकामक्रोधादयःपरे ॥ लोभोमोहस्तथातृष्णाद्वेषोरागस्तथामदः ॥ २३ ॥ असूयेर्ष्याक्षमा
शांतिःपापान्येतानिनारद ॥ ननिर्गतानिदेहात्तुतावत्पापयुतो नरः ॥ २४ ॥ कृतेतीर्थेयदैतानिदेहान्ननिर्ग
तानिचेत् ॥ निष्फलःश्रमएवैकःकर्षकस्ययथातथा ॥ २५ ॥ श्रमेणापीडितंक्षेत्रंकृष्णाभूमिःसुदुर्घटा ॥
उत्तर्बीजंमहार्घ्यंचहितावृत्तिरुदाहृता ॥ २६ ॥ अहोरात्रंपरिच्छिद्योरक्षणार्थंफलोत्सुकः ॥ कालेसुप्तस्तुहेमंतेव
नेव्याघ्रादिभिर्भृशं ॥ २७ ॥ भक्षितंशलभैःसर्वेनिराशश्चकृतःपुनः ॥ तद्वर्तीर्थश्रमःपुत्रकष्टदोनफलप्रदः ॥
२८ ॥ सत्वंसमुत्कटंजातंप्रवृद्धंशास्त्रदर्शनात् ॥ वैराग्यंतत्फलंजातंतामसार्थेषुनारद ॥ २९ ॥ प्रसह्याभिभ
वत्येवतद्रजस्तमसीउभे ॥ रजःसमुत्कटंजातंप्रवृत्तंलोभयोगतः ॥ ३० ॥ तत्तथाभिभवत्येवतमःसत्वेतथाउभे ॥
तमस्तथोत्कटंभूत्वाप्रवृद्धंमोहयोगतः ॥ ३१ ॥ तत्सत्त्वरजसीचोभेसंगम्याभिभवत्यपि ॥ विस्तरंकथायाम्य
द्ययथाभिभवतीतिवै ॥ ३२ ॥ यदासत्त्वंप्रवृद्धंवैमतिर्धर्मेस्थितातदा ॥ नचिंतयतिबाह्यार्थंरजस्तमःसमुद्भवं ॥
॥ ३३ ॥ अर्थसत्त्वसमुद्भूतंगृह्णातिचनचान्यथा ॥ अनायासकृतंचार्थधर्मयज्ञंचवाञ्छति ॥ ३४ ॥

न्ययोरभिभवोभवतीत्याह सत्वमिति शास्त्रंविवेकशास्त्रंवेदांतंतद्दर्शनंसत्त्वोद्वेकेकारणमुक्तं तेनदर्शनेनतामसार्थेषुराजसेषुचवैराग्यंफलं ॥
२९ ॥ तत्सत्त्वंप्रसह्यबलात्कारेण ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ विवृत्तसत्त्वस्यलक्षणमाह यदासत्वमिति ॥ ३३ ॥ नचान्यथारजस्त
मःसमुद्भूतंबाह्यार्थमगृह्णातीत्यर्थः ॥ ३४ ॥

दे.भा.तृ.

॥२६॥

मोक्षार्थी सन् राजसेषु तामसेषु न कामं कुस्त इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥
॥ ४४ ॥ ४५ ॥ परस्परजनकत्वमुपादयति सत्त्वं कदाचिच्चेति ॥ ४६ ॥ कस्मिन्स्थले स्थिता गुणा इत्यं कार्यं कुर्वति तत्राह बुद्धिः
सात्त्विकेष्वेव भोगेषु कामं वै कुरुते तदा ॥ राजसेषु न मोक्षार्थी तामसेषु पुनः कुतः ॥ ३५ ॥ एवं जित्वा रजः पूर्वततश्च
तमसो जयः ॥ सत्त्वं च केवलं पुत्रतदा भवति निर्मलं ॥ ३६ ॥ यदा रजः प्रवृद्धं वैत्यत्का धर्मान् सिनातनान् ॥ अन्य
था कुस्ते धर्मान् श्रद्धां प्राप्य तुराजसीं ॥ ३७ ॥ राजसादर्थसंवृद्धिस्तथा भोगस्तुराजसः ॥ सत्त्वं विनिर्गतं तेन त
मसश्चापि निग्रहः ॥ ३८ ॥ यदा तमो विवृद्धं स्यादुत्कटं संवभूवह ॥ तदा वेदेन विश्वासो धर्मशास्त्रे तथैव च ॥ ३९
॥ श्रद्धां च तामसीं प्राप्य करोति च धनात्ययं ॥ द्रोहं सर्वत्र कुस्तेन शांतिमधिगच्छति ॥ ४० ॥ जित्वा सत्त्वं
रजश्चैव क्रोधनो दुर्मतिः शठः ॥ वर्तते कामचारेण भावेषु विततेषु च ॥ ४१ ॥ एकं सत्त्वं न भवति रजश्चैकं
तमस्तथा ॥ सदैवाश्रित्य वर्तते गुणामिथुनधर्मिणः ॥ ४२ ॥ रजो विना न सत्त्वं स्याद्रजः सत्त्वं विना क्वचित् ॥ त
मो विना न चैवैते वर्तते पुरुषर्षभ ॥ ४३ ॥ तमस्ताभ्यां विहीनं तु केवलं न कदाचन ॥ सर्वे मिथुनधर्माणो गुणाः का
र्यान्तरेषु वै ॥ ४४ ॥ अन्योन्यसंश्रिताः सर्वे तिष्ठन्ति निवियोजिताः ॥ अन्योन्यजनकाश्चैव यतः प्रसवधर्मिणः
॥ ४५ ॥ सत्त्वं कदाचिच्च रजस्तमसी जनयत्युत ॥ कदाचित् तुरजः सत्त्वतमसी जनयत्यपि ॥ ४६ ॥ कदाचि
त्तु तमः सत्त्वरजसी जनयत्युभे ॥ जनयंत्येव मन्योन्यं मृत्पिण्डश्च घटं यथा ॥ ४७ ॥ बुद्धिस्थास्ते गुणाः कामान्
बोधयन्ति परस्परं ॥ देवदत्तविष्णुमित्रयज्ञदत्तादयो यथा ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

स्यादिति यथा एकैकोत्कटत्वेप्येकैकं स्वकार्यं चोक्तं कुर्वति तथा मिथुनीभूयापि उभयगुणकं कार्यमुत्पादयन्तीति दृष्टान्तमुखेनाह देवदत्तेति यथा दे
वदत्तादयस्त्रयो मिलित्वा कार्यं कुर्वन्ति यथा वाक्त्रिपुरुषौ मिथुनीभूय कार्यमुत्पादयतस्तथेत्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

टी.अ.

८

॥२६॥

युग्मभावंमिथुनीभावंपरस्परंयांतीत्यर्थः ॥ ४९ ॥ तदेवदर्शयतिरजसोमिथुनेसत्वमिति रजःसत्वरूपमेकंमिथुनमित्यर्थः एवमन्यदप्युक्तंयथा
रजसोमिथुनेसत्वंगौणंस्त्रीस्थानापन्नंयथावासत्वस्यामिथुनेरजोगौणंस्त्रीस्थानापन्नंतथैवसत्त्वतमोमिथुनंरजस्तमोमिथुनमित्याह उभेतेसत्वरजसो
ति सत्वस्यामिथुनेतमस्तमसोमिथुनेसत्वंतथारजसोमिथुनेतमस्तमसोमिथुनेरज इत्यर्थः एकं प्रधानं पुरुषभावापन्नमितरद्वौणंस्त्रीभावापन्नमित्यर्थः
एतेषामिथुनानांबुद्धौवर्तमानता उत्पद्यमानोभयात्मककार्येण प्रत्येतव्या ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके तृतीयस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ॥ ८ ॥

यथास्त्रीपुरुषश्चैवमिथुनौचपरस्परं ॥ तथागुणाःसमायांतियुग्मभावंपरस्परं ॥ ४९ ॥ रजसोमिथुनेसत्वंस
त्वस्यामिथुनेरजः ॥ उभेतेसत्वरजसीतमसोमिथुनेविदुः ॥ ५० ॥ इत्येतत्कथितं पित्रागुणरूपमनुत्तमं ॥ श्रु
त्वाप्येतत्स एवाहंततोपृच्छं पितामहं ॥ ५१ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ॥
८ ॥ नारद उवाच ॥ गुणानां लक्षणं तात भवता कथितं किल ॥ न तृप्तोऽस्मि पिबन्मिष्टं त्वन्मुखात्प्रच्युतरं सं ॥
१ ॥ गुणानां सुपरिज्ञानं यथा वदन्नुवर्णय ॥ येनाहं परमां शांतिमधिगच्छामि वेतसि ॥ २ ॥ व्यास उवाच
इति पृष्ठस्तु पुत्रेण नारदेन महात्मना ॥ उवाच च जगत्कर्तारजो गुणसमुद्भवः ॥ ३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु नारद
वक्ष्यामि गुणानां परिवर्णनं ॥ सम्यग्नाहं विजानामि यथामतिवदामि ते ॥ ४ ॥ सत्वं तु केवलं नैव कुत्रापि परि
लक्ष्यते ॥ मिश्रीभावात्तु तेषां वै मिश्रत्वं प्रतिभाति वै ॥ ५ ॥ यथा काचिद्वरानारी सर्वभूषणभूषिता ॥ हावभाव
युता कामं भर्तृप्रीतिकरी भवेत् ॥ ६ ॥

अष्टाधिकैस्तु चत्वारिंशत्पदैर्नारदेन च गुणानां लक्षणं पृष्ठं नरेवोपवर्ण्यते ॥ १ ॥ मुमुक्षुभिर्गुणानां हेयोपादेयत्वज्ञानार्थस्वरूपं कार्यं च पुनराह गुणाना
मिति ॥ २ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ सत्वं तु केवलमिति एकैकगुणोन्यगुणासहायः कुत्रापि नास्ति तेषां गुणानां परस्परं मिश्रीभावात्तु मिश्रत्वमेव सर्व
दास्ति ॥ ५ ॥ मिश्रीभावादेव गुणानां सुखदुःखमोहात्मकत्वं भवति नान्यथेति दृष्टान्तमुखेनाह यथा काचिदिति ॥ ६ ॥ ॥

दे.भा.तृ.

॥२७॥

॥ ७ ॥ यथैकैवस्त्रीसुखदुःखमोहात्मिकाव्यक्तिभेदेनभिन्नप्रतिकाळभेदेनवाएकाव्यक्तिप्रतिभवतितथैवसत्त्वंभवतीत्याह एवंसत्त्वेनेति स्त्री
त्वमापादितेनेतिस्त्रीस्थानापन्नमित्यर्थः तेनसत्त्वेनकस्यचित्पुरुषस्यसुखजनिकावृत्तिर्जनिताभवति तस्यैवपुरुषस्यकालांतरेन्यथादुःखमोहात्मि
कारजसःसंवंधिनीनमसोनासंवंधिनीवृत्तिर्जनिताभवति ॥८॥ एवंप्रज्ञोयदास्त्रीकृतंस्त्रीभावापन्नंतथातमोयदास्त्रीभावापन्नंस्त्रीस्थानत्वेनकलि
तं तदातेनरजसातमसावाहुःखात्मिकामोहात्मिकावाकस्यचित्पुरुषस्यवृत्तिर्जनिताभवति तस्यैवपुरुषस्यकालांतरेसुखवृत्तिरुत्पाद्यते नचैतद्गुणा

टी.अ.

९

मातापित्रोस्तथासैवबंधुवर्गस्यप्रीतिदा ॥ दुःखमोहंसपत्नीषुजनयत्यपिसैवहि ॥ ७ ॥ एवंसत्त्वेनतेनैवस्त्री
त्वमापादितेनच ॥ रजसस्तमसश्चैवजनितावृत्तिरन्यथा ॥ ८ ॥ रजसास्त्रीकृतेनैवंतमसाचतथापुनः ॥ अन्यो
न्यस्यसमायोगादन्यथाप्रतिभातिवै ॥ ९ ॥ अवस्थानात्स्वभावेपुनर्वैजात्यंतराणिच ॥ लक्ष्यंतेविपरीतानि
योगान्नारदकुत्रचित् ॥ १० ॥ यथारूपवतीनारीयौवनेनविभूषिता ॥ लज्जामाधुर्ययुक्ताचतथाविनयसंयु
ता ॥ ११ ॥ कामशास्त्रविधिज्ञाचधर्मशास्त्रेपिसंमता ॥ भर्तुःप्रीतिकरीभूत्वासपत्नीनांचदुःखदा ॥ १२ ॥
मोहदुःखस्वभावस्थासत्वस्थेत्युच्यतेजनैः ॥ तथासत्त्वंविकुर्वाणमन्यभावंविभातिवै ॥ १३ ॥ चौरैरुपद्रुता
नांहिसाधूनांसुखदाभवेत् ॥ दुःखामूढावदस्यूनांसैवसेनातथागुणा ॥ १४ ॥

नामन्यगुणसहायताभावेसंभवतितस्मान्मिश्रीभूताएवगुणाइतिज्ञेयमित्याह अन्योन्यस्येति ॥९॥ अवस्थानात्स्वभावेष्विति यदिगुणाएकैकाए
वस्युर्नामिश्रीभूतास्तदातेषांस्वभावेष्ववस्थानादेकरूपैववृत्तिःस्यान्नजात्यंतराणिस्युः लक्ष्यंतेतुविपरीतानिजात्यंतराणि कदाचित्सुखात्मकंक
दाचित्तुदुःखात्मकंकदाचिन्मोहात्मकमितितस्मान्मिश्रीभूताएवगुणाइतिभावः ॥ १० ॥ यथारूपवतीत्यारभ्यचौरैरुपद्रुतोतिपर्यंतपाठः पुनर
क्तार्थकोपिदृष्टातदार्ष्टीतिकयोरुपसंहारार्थमितिबोध्यं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ दृष्टांतांतरमाह चौरैरिति सेनाराजसेना ॥ १४ ॥

॥२७॥

जनयंति एते दृष्टान्तरां यथा तथा गुणाः विपरीतप्रतीतिं जनयंतीत्यर्थः यथेति दुर्दिनमेव छन्नोदिवसः ॥ १५ ॥ तमोरूपं निबिडांधकारप्रायं ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रोषितभर्तृकाणां विरहिणीनां कामिनीनां स्वभावस्था इति एते यथा दृष्टान्ता एव मे ते गुणाः स्वभावस्था अन्यगुणसाहाय्येन विपरीताभांति तस्मान्मिश्रीभूता एवेति भावः ॥ १९ ॥ सत्त्वादिगुणोद्रेके सति जायमानानि लक्षणान्याह लक्षणानीति ॥ २० ॥ लघुस्वरूपमाह य

विपरीतप्रतीतिवैजनयंति स्वभावतः ॥ यथा च दुर्दिनं जातं प्रहमेव यनावृतं ॥ १५ ॥ विद्युत्स्तनितसंयुक्तं तिमिरेणावगुंठितं ॥ सिंचद्भूमिं प्रवर्षयेत मोरूपमुद्राहतं ॥ १६ ॥ यदेतत्कर्षकाणां वैतदेवातीव दुर्दिनं ॥ बीजोपस्करयुक्तानां सुखदं प्रभवत्युत ॥ १७ ॥ अप्रच्छन्नगृहाणां च दुर्भगानां विरोपतः ॥ तृगकाष्ठगृहीतानां दुःखदं गृहमेधिनां ॥ १८ ॥ प्रोषितभर्तृकाणां वैमोहदं प्रवदं त्यपि ॥ स्वभावस्था गुणाः सर्वे विपरीता विभांति वै ॥ १९ ॥ लक्षणानि पुनस्तेषां शृणु पुत्रब्रवीम्यहं ॥ लघुप्रकाशकं सत्त्वं निर्मलं विशदं सदा ॥ २० ॥ यदांगानि लघून्येव नेत्रादीनां द्रियाणि च ॥ निर्मलं च तथा वेतो गृह्णाति विषयान्नितान् ॥ २१ ॥ तदा सत्त्वं शरीरे वैमंतव्यं च समुत्कटं ॥ जृंभांस्तंभं च तंद्रां च चलं चैव रजः पुनः ॥ २२ ॥ यदा तदुत्कटं जातं देहे यस्य वकस्यचित् ॥ कलिं मृगयते कर्तुं गं गुं ग्रामांतरं तथा ॥ २३ ॥ चलचित्तश्च सौत्यर्थं विवादे चोद्यतस्तथा ॥ गुरुमावरणं कामं तमो भवति तद्यदा ॥ २४ ॥ तदांगानि गुरुण्याशुप्रभवंत्यावृतानि च ॥ इंद्रियाणि मनः शून्यं निद्रां नैवाभिवांछति ॥ २५ ॥

दांगानीति लघून्येव न भारवंति तान् राजसांस्तमसान् वा विषयान्न गृह्णातीत्यर्थः ॥ २१ ॥ जृंभामिति जृंभांस्तंभं शरीरगुस्तानंद्रां च यदापश्यत्तदा चलं रजः समुत्कटं जातमित्यन्वयः तमोलक्षणमाह कलिमिति कलिः कलहः एतानि लक्षणानि यदा भवंति तदा तन्मउत्कटं जातमिति ज्ञेयमित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ गुरुमावरणमित्यस्यार्थमाह यदांगानीति आवृतानि तमसेत्यर्थः शून्यं ज्ञानादन्यं ॥ २४ ॥ २५ ॥

दे.भा.तृ.

॥२८॥

मिश्रीभूतागुणाः कार्यकुर्वतीति श्रुत्वानारदः शंकते विभिन्नेति यथाशत्रवो मिलिताः कार्यनकुर्वन्ति तथागुणाः परस्परं शत्रवः संतः कथं मिलित्वा
कार्यकुर्वतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ दीपवृत्तय इति तथा च यथा दीपवर्तिका तैलानि परस्परविरुद्धान्यपि मिलित्वा घटार्थप्रकाशनमेकं कुर्वन्ति तद्वद्गुणा
पीतिभावः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इत्यमेतावत्पर्यंतं ब्रह्मणानारदं प्रत्युक्तं नारदो व्यासं प्रत्युक्तवानित्याह एवं प्रकृतिजा इति अत्र नारद उवाचेत्य

गुणानां लक्षणान्येवं विज्ञेयानीह नारद ॥ नारद उवाच ॥ विभिन्नलक्षणाः प्रोक्ताः पितामहगुणास्त्रयः ॥ २६
॥ कथमेकत्र संस्थाने कार्यकुर्वन्ति शाश्वतं ॥ परस्परं मिलित्वा हि विभिन्नाः शत्रवः किल ॥ २७ ॥ एकत्रस्थाः क
थं कार्यकुर्वन्तीति वदस्व मे ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि गुणास्ते दीपवृत्तयः ॥ २८ ॥ प्रदीपश्च यथा का
र्यं प्रकरोत्यर्थदर्शनं ॥ वर्तिस्तैलं यथार्चिश्च विरुद्धाश्च परस्परं ॥ २९ ॥ विरुद्धं हि तथा तैलमग्निना सह संगतं ॥
तैलं वर्ति विशेषेण पावकोऽपि परस्परं ॥ ३० ॥ एकत्रस्थाः पदार्थानां प्रकुर्वन्ति प्रदर्शनं ॥ नारद उवाच ॥ एवं प्र
कृतिजाः प्रोक्ता गुणाः सत्यवती सुत ॥ ३१ ॥ विश्वस्य कारणं ते वै मया पूर्वं यथा श्रुतं ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्तं ना
रदेनाथ मम सर्वं सविस्तरं ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

नेनैव नारद ब्रह्मसंवाद समाप्तेः सिद्धत्वात् सापुराणेनोक्तेति बोध्यं ॥ ३१ ॥ ते वै विश्वस्य कारणं ते वै प्रकृतिसंबन्धिनो गुणा एव नान्यो विश्वस्य कारणमित्य
र्थः इत्युक्तमिति हेराज नृजन मे जययस्व या पृष्ठं तदेवोद्दिश्य मया पृष्ठेन नारदो मां प्रत्येवमुक्तवानित्यर्थः ॥ ३२ ॥

टी.अ.

९

॥२८॥

इत्थं संवादश्रवणेन जनमेजयस्य सर्वप्रश्नसमाधाने जातेऽपि संवादे निर्गलितार्थनिगमनस्थानीयं व्यास आह आराधयेति हेराज न्यतः ययादेव्या सर्व
मिदं व्याप्तं याचजगत्सृष्टिस्थितिक्षयतिरोधानानुग्रहपंचकृत्यकर्त्रोत्पत्तिस्थितिक्षयरहिता गुणत्रयसमुद्भूतपंचभूतसमुद्भूतदेहवतामेकैकगुणाभि
मानि ब्रह्मादिजीवानां सृष्टिस्थितिक्षयकारिणी साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिणी श्रीदेवी हेयगुणान्तत्कार्याणि च ज्ञात्वा कर्मोपासनादिभिर्वेदांत
शास्त्रश्रवणादिभिश्च हेयगुणान्तत्कार्याणि च निरुध्य ग्राह्यं सत्त्वगुणं तत्कार्याणि च ज्ञात्वा तं संपाद्य सत्त्वगुणोद्वेगेण युक्तेन पुरुषेण सैव सर्वोत्कृष्टादे

गुणानां लक्षणं सर्वकार्यैश्चैव विभागशः ॥ आराध्या परमाशक्तिर्यया सर्वमिदं ततं ॥ ३३ ॥ सगुणानिर्गुणा चैव
कार्यभेदे सदैव हि ॥ अकर्ता पुरुषः पूर्णो निरीहः परमोऽव्ययः ॥ ३४ ॥ करोत्येषामहमाया विश्वं सदसदात्म
कं ॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथारुद्रः सूर्यश्चंद्रः शचीपतिः ॥ ३५ ॥ अश्विनौ वसवस्त्वष्टा कुबेरो यादसां पतिः ॥ वह्निर्वा
युस्तथा पूषा सेनान्यथ विनायकः ॥ ३६ ॥ सर्वशक्तियुताः शक्ताः कर्तुं कार्याणि स्वानि च ॥ अन्यथा तेष्य शक्ता
वै प्रस्पंदितुमनीश्वराः ॥ ३७ ॥ सा चैव कारणं राजन् जगतः परमेश्वरी ॥ समाराधयतां भूपकुरुयज्जनाधि
प ॥ ३८ ॥ पूजनं परया भक्त्या तस्या एव विधानतः ॥ महालक्ष्मीर्महाकाली तथा महासरस्वती ॥ ३९ ॥ इ
श्वरी सर्वभूतानां सर्वकारणकारणं ॥ सर्वकामार्थदाशांता सुखसेव्या दयान्विता ॥ ४० ॥

वी सर्ववेदांततात्पर्यभूमिर आराध्या ज्ञेया च मोक्षकामेनेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ कार्यभेदे मोक्षरूपे कार्ये ब्रह्माभिन्ना निर्गुणा आराध्या तदन्यकामे तु सगुणा
गुणविशिष्टा इयमेव माया विशिष्टब्रह्मरूपिणी श्रीदेवी जगत्कर्त्री न केवलं ब्रह्मन वा ब्रह्मादयो देवा इत्याह अकर्तेति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६
॥ ३७ ॥ सा चैव कारणमिति यानि मयानारदं प्रति जगत्कारणानि शक्तानि नानि सर्वाणि न स्वस्वशक्तिविहाय जगत्कर्तुं समर्थानि न स्मात्सा ॥
शक्तिरेव जगत्कारणं सैव सर्वोत्कृष्टा ज्ञेया चेति मम नारदस्य संवादे नारदस्य ब्रह्मणश्च संवादे निर्णयमिति व्यर्थः यज्ञमंत्रा मखमित्यर्थः ॥ ३८ ॥
॥ ३९ ॥ ४० ॥

दे.भा.तुः

॥२९॥

॥ ४१ ॥ अस्पृश्यथावदूर्णरहितमित्यर्थः प्रसंगेनापि देवतानामनुत्थिरहितेनापि पुरुषेणान्यप्रसंगेनार्पित्यर्थः ॥ ४२ ॥ इतरदेवतास्त्वारारध
नेनैवयात्किंचित्फलं ददाति इयंतु अशुद्धनामोच्चारणे प्रसंगेनापि कृते पुरुषार्थचतुष्टयं ददातीति कथं न सर्वैः सेव्येति भावः तदुदाहरणमाह ऐऐइति
॥ ४३ ॥ ४४ ॥ प्रत्यक्ष एवेति अस्माकं मुनीनां भवतीनाममहिमस्वरूपं नाना प्रकारकजातसिद्धिभिर्वारंवारं प्रत्यक्षमेवास्ति न संशयोऽस्माकं तत्र
तिभावः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अक्षरमिति ऐकाराक्षरमित्यर्थः ॥ ४७ ॥ हेराजन्नेतादृशदियार्द्राभगवती सर्वोत्कृष्टाभक्तकामकल्पद्रुमास्ती
नामोच्चारणमात्रेण वांछितार्थफलप्रदा ॥ देवैराराधिता पूर्वब्रह्मविष्णुमहेश्वरैः ॥ ४९ ॥ मोक्षकामैश्च विविधै
स्तापसैर्विजितात्मभिः ॥ अस्पृष्टमपियन्नाम प्रसंगेनापि भाषितं ॥ ४२ ॥ ददाति वांछितानर्थान् दुर्लभानपि
सर्वथा ॥ ऐऐइति भयार्तेन दृष्टव्याघ्रादिकं वने ॥ ४३ ॥ बिंदुहीनमपीत्युक्तं वांछितं प्रददाति वै ॥ तत्र सत्यव्र
तस्यैव दृष्टांतो नृपसत्तम ॥ ४४ ॥ प्रत्यक्ष एव चास्माकं मुनीनां भावितात्मनां ॥ ब्राह्मणानां समाजेषु तस्योदा
हरणं बुधैः ॥ ४५ ॥ कथ्यमानं मयाराजन् श्रुतं सर्वं सविस्तरं ॥ अनक्षरो महामूर्खो नाम्ना सत्यव्रतो द्विजः ॥
४६ ॥ श्रुत्वा क्षरं कोलमुखात् समुच्चार्य स्वयंततः ॥ बिंदुहीनं प्रसंगेन जातोऽसौ विबुधोत्तमः ॥ ४७ ॥ ऐकारो
च्चारणाद्देवी तुष्टाभगवती तदा ॥ चकार कविराजं तं दयार्द्रा परमेश्वरी ॥ ४८ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे
तृतीयस्कंधेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ जनमेजय उवाच ॥ को सौ सत्यव्रतो नाम ब्रह्मणो द्विजसत्तमः ॥ कस्मिन्दे
शे समुत्पन्नः कीदृशश्च वदस्व मे ॥ १ ॥ कथं तेन श्रुतः शब्दः कथमुच्चारितः पुनः ॥ सिद्धिश्च कीदृशी जाता तस्यावि
प्रस्यतक्षणात् ॥ २ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥

तिसैवाराधयेति भावः ॥ ४८ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके तृतीयस्कंधेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ पंचषष्टिभ्यो कवयैर्वाग्बीजमहिमामहान् ॥ सत्यव्रतक
यायोगात्प्रोच्यते भाक्तिकारकः ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायंते प्रश्नबीजमुपलभ्य को सौ सत्यव्रतः कथं तेन प्रसंगेनास्पृष्टनामोच्चारणं कृतं काचितेनासादृ
र्भातेति परमभावो कोराजा पृच्छति को साविति ॥ १ ॥ २ ॥

टी.अ.
९

॥२९॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ आराधनीयतमः सर्वोत्कृष्टः पूज्यतमश्चेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पराप्र
कृतिः साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिणी तदुक्तं गीतासु भूमिरापोनलोवायुः खं मनो बुद्धिरेव च अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा अपरेयामि
तस्त्वन्यां विधिमे प्रकृतिं परां जीवरूपां महाबाहो ययेदं धार्यते जगदिति जीवरूपां चैतन्यरूपां तथा सूतसंहितायां चिन्मात्राश्रयमायायाः शक्त्या का

कथं तु ग्राभवानी सा सर्वज्ञा सर्वसंस्थिता ॥ विस्तरेण वदस्वाद्य कथामेतां मनोरमां ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ इति पृष्ठस्त
दाराज्ञा व्यासः सत्यवती सुतः ॥ उवाच परमोदरं वचनं रसवच्छुचि ॥ ४ ॥ व्यास उवाच ॥ शृणुराजन् प्र
वक्ष्यामि कथां पौराणिकीं शुभां ॥ श्रुता मुनि समाजेषु मया पूर्वं कुरु द्वह ॥ ५ ॥ एकदा हं कुरुश्रेष्ठ कुर्वन्ती र्थाटनं
शुचि ॥ संप्राप्तो नैमिषारण्यं पावनं मुनिसेवितं ॥ ६ ॥ प्रणम्या हं मुनीन् सर्वान् स्थितस्तत्र वराश्रमे ॥ विधिपु
त्रास्तु यत्रासन् जीवन्मुक्ता महाव्रताः ॥ ७ ॥ कथाप्रसंग एवासीत्तत्र विप्रसमागमे ॥ जमदग्निस्तु पप्रच्छ मुनी
नेवं समास्थितः ॥ ८ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ संदेहोस्ति महाभाग मम चेतसि तापसाः ॥ समाजेषु मुनीनां वैनिः
संदेहो भवाम्यहं ॥ ९ ॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रो मघवावरुणो नलः ॥ कुबेरः पवनस्त्वष्टा सेनानीश्च गणाधिपः ॥
१० ॥ सूर्योऽश्विनौ भगः पूषा निशानाथो ग्रहास्तथा ॥ आराधनीयतमः कोत्र वांछितार्थफलप्रदः ॥ ११ ॥
सुखसेव्यश्च सततं चाशुतोपश्च मानदाः ॥ ब्रुवंतु मुनयः शीघ्रं सर्वज्ञाः संशितव्रताः ॥ १२ ॥ एवं प्रश्ने कृते तत्र लो
मशो वाक्यमब्रवीत् ॥ जमदग्ने शृणुष्वैतत्पृष्ट्वैत्वया धुना ॥ १३ ॥ सेवनीयतमा शक्तिः सर्वेषां शुभमिच्छ
तां ॥ पराप्रकृतिराद्या च सर्वगा सर्वदा शिवा ॥ १४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

रेद्विजोत्तमाः अनुप्रविष्टायां संविन्निर्विकल्पा स्वयंप्रभा सदाकारा सदानंदसंसारोच्छेदकारिणी सा शिवा परमा देवी शिवाभिन्ना शिवं करोति शिवा
भिन्ना ब्रह्माभिन्नेत्यर्थः जगदंकुररूपिण्या शक्त्या यदवाच्छिन्नं चैतन्यं सामूलप्रकृतिः पराशक्तिरिति चोच्यते इति तद्गीतायां माधवः ॥ १४ ॥

दे.भा.तृ.

॥३०॥

संसारवृक्षस्यमूलंमूलभूतेत्यर्थः सेवितासतीवरदानार्थसदैवार्द्रचित्तायाभवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ यथाप्रातंफलमित्यर्थः ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ तमसानाघ्नोदतीतत्तीरे ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ काम्येति काम्यकर्मभ्रंशेकाम्यसिद्धिर्नस्यादि

देवानांजननीसैवब्रह्मादीनामहात्मनां ॥ आदिप्रकृतिमूलंसासंसारपादपस्यवै ॥ १५ ॥ स्मृताचोच्चारिता
देवीददातिकिलवाञ्छितं ॥ सर्वदैवार्द्रचित्तासावरदानायसेविता ॥ १६ ॥ इतिहासंप्रवक्ष्यामिशृण्वंतुमुनयः
शुभं ॥ अक्षरोच्चारणादेवयथाप्राप्तंद्विजेनवै ॥ १७ ॥ कोसलेषुद्विजःकश्चिद्देवदत्तेतिविश्रुतः ॥ अनपत्यश्च
कारेष्टिपुत्रायविधिपूर्वकं ॥ १८ ॥ तमसातीरमास्थायकृत्वामंडपमुत्तमं ॥ द्विजानाहूयवेदज्ञान्सत्रकर्मवि
शारदान् ॥ १९ ॥ कृत्वावेदींविधानेनस्थापयित्वाविभावसून् ॥ पुत्रेष्टिविधिवत्तत्रचकारद्विजसत्तमः ॥ २०
॥ ब्रह्माणंकल्पयामाससुहोत्रंमुनिसत्तमं ॥ अध्वर्युयाज्ञवल्क्यंचहोतारंचवृहस्पतिं ॥ २१ ॥ प्रस्तोतारंतथा
पैलंउद्गातारंचगोभिलं ॥ सभ्यानन्यान्मुनीन्कृत्वाविधिवत्प्रददौवसु ॥ २२ ॥ उद्गातासामगःश्रेष्ठःसप्तस्व
रसमन्वितं ॥ रथंतरमगायत्तुस्वरितेनसमन्वितं ॥ २३ ॥ तदास्यस्वरभंगोभूत्कृतेश्वासोमुहुर्मुहुः ॥ देवद
त्तश्चुकोपाशुगोभिलंप्रत्युवाचह ॥ २४ ॥ मूर्खोसिमुनिमुख्याद्यस्वरभंगस्त्वयाकृतः ॥ काम्यकर्मणिसंजाते
पुत्रार्थयजतश्चमे ॥ २५ ॥ गोभिलस्तुतदोवाचदेवदत्तंसुकोपितः ॥ मूर्खस्तेभवितापुत्रःशठःशब्दविवर्जितः
॥ २६ ॥ सर्वप्राणिशरीरेतुश्वासोच्छ्वासःसुदुर्ग्रहः ॥ नमेत्रदूषणंकिंचित्स्वरभंगेमहामते ॥ २७ ॥ तच्छ्रुत्वा
वचनंतस्यगोभिलस्यमहात्मनः ॥ शापाद्भीतोदेवदत्तस्तमुवाचातिदुःखितः ॥ २८ ॥

तिभावःसंजातेप्राप्ते ॥ २५ ॥ शब्दविवर्जितोमूकः ॥ २६ ॥ सर्वप्राणिशरीरेश्वासोच्छ्वासःसुदुर्ग्रहःस्वाधीनोनास्तितथाचमदपराधामा
वेदुर्वाक्यंवदतस्तवपुत्रस्तथैवस्यादिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.

१०

॥३०॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ तदुक्तं वरं पुत्रादपुत्रत्वं मूर्खं श्वेद्वितामुत इति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ देशे वसमानो वा संकुवाणो ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

कथं क्रुद्धोऽसि विप्रेन्द्र वृथामयि निरागसि ॥ अक्रोधनाहि मुनयो भवंति सुखदाः सदा ॥ २९ ॥ स्वल्पे पराधे विप्रेन्द्र
कथं शप्तस्त्वया ह्यहं ॥ अपुत्रोऽहं सुततः प्राक्तापयुक्तः पुनः कृतः ॥ ३० ॥ मूर्खं पुत्रादपुत्रत्वं वरं वेदविदो विदुः ॥
तथापि ब्राह्मणो मूर्खः सर्वेषां निन्द्य एव हि ॥ ३१ ॥ पशुवच्छूद्रवच्चैव न योग्यः सर्वकर्मसु ॥ किं करोमीह मूर्खेण पु
त्रेणाद्विजसत्तम ॥ ३२ ॥ यथा शूद्रस्तथा मूर्खो ब्राह्मणो नात्र संशयः ॥ न पूजार्हो न दानार्हो निन्द्यश्च सर्वकर्मसु ॥
॥ ३३ ॥ देशे वै वसमानश्च ब्राह्मणो वेदवर्जितः ॥ करदः शूद्रवच्चैव मन्तव्यः स च भूभुजा ॥ ३४ ॥ नासने पितृकार्येषु देव
कार्येषु सद्विजः ॥ मूर्खः समुपवेश्यश्च कार्यस्य फलमिच्छता ॥ ३५ ॥ राज्ञा शूद्रसमो ज्ञेयो न योज्यः सर्वकर्मसु ॥ क
र्षकस्तु द्विजः कार्यो ब्राह्मणो वेदवर्जितः ॥ ३६ ॥ विनाविप्रेण कर्तव्यं श्राद्धं कुशचटेन वै ॥ न तु विप्रेण मूर्खेण श्राद्धं
कार्यं कदाचन ॥ ३७ ॥ आहारादधिकं चान्नं न दातव्यमपंडिते ॥ दातानरकमाप्नोति गृहीता तु विशेषतः ॥ ३८ ॥
धिया ज्यंतस्य राज्ञो वै यस्य देशेऽबुधाजनाः ॥ पूज्यं ते ब्राह्मणामूर्खा दानमानादिकैरपि ॥ ३९ ॥ आसने पूजने
दाने यत्र भेदो न चाण्वपि ॥ मूर्खपंडितयोर्भेदो ज्ञातव्यो विबुधेन वै ॥ ४० ॥ मूर्खा यत्र सुगर्विष्ठा दानमानपरि
ग्रहैः ॥ तस्मिन् देशे न वस्तव्यं पंडितेन कथंचन ॥ ४१ ॥ असतामुपकाराय दुर्जनानां विभूतयः ॥ पिचुमंदः
फलाढ्योऽपि काकैरेवोपभुज्यते ॥ ४२ ॥ भुत्कान्नं वेदविद्विप्रे वेदाभ्यां संकरोति वै ॥ क्रीडंति पूर्वजास्तस्य स्व
र्गे प्रमुदिताः किल ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ देशे अबुधा इति छेदः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ असतामिति यथा पिचुमंदो निवः फलाढ्योऽपि काकैरेवोपभुज्यते स यथाऽसनां
काकानामुपकाराय तथेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ कल्पकोपनाः बहुकालपर्यंतं कोपवतः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

गोभिलातः किमुक्तं वै त्वया वेदविदुत्तम ॥ संसारे मूर्खपुत्रत्वं मरणादतिगर्हितं ॥ ४४ ॥ कृपां कुरु महाभाग शप
स्यानुग्रहं प्रति ॥ दीनोद्धारणशक्तोऽसि पतामितवपादयोः ॥ ४५ ॥ लोमश उवाच ॥ इत्युक्त्वा देवदत्तस्तु पतित
स्तस्य पादयोः ॥ स्तुवन्दीनहृदयार्थं कृपणः साश्रुलोचनः ॥ ४६ ॥ गोभिलस्तु तदा तत्र दृष्ट्वा तं दीनचेतसं ॥ क्षण
कोपामहांते वै पापिष्ठाः कल्पकोपनाः ॥ ४७ ॥ जलं स्वभावतः शीतं पावकात्तपयोगतः ॥ उष्णं भवति तच्छीघ्रं त
द्विनाशिशिरं भवेत् ॥ ४८ ॥ दयावान् गोभिलस्त्वाह देवदत्तं सुदुःखितं ॥ मूर्खो भूत्वा सुतस्ते वै विद्वानपि भवि
ष्यति ॥ ४९ ॥ इति दत्तवरः सोऽथ मुदितो भूद्विजर्षभः ॥ इष्टिं समाप्य विप्रान् वै विसर्जयथाविधि ॥ ५० ॥ कालेन
कियता तस्य भार्यारूपवती सती ॥ गर्भं दधार काले सारोहिणी रोहिणी समा ॥ ५१ ॥ गर्भाधानादिकं कर्म चकार
विधिवद्विजः ॥ पुंसवनविधानं च शृंगारकरणं तथा ॥ ५२ ॥ सीमंतोन्नयनं चैव कृतं वेदविधानतः ॥ ददौ दानानि
मुदितो मत्वेष्टिं सफलां तथा ॥ ५३ ॥ शुभे न्हिसुषुवे पुत्रं रोहिणी रोहिणी युते ॥ दिने लग्ने शुभेत्यर्थं जातकर्म चकार सः
॥ ५४ ॥ पुत्रदर्शनं कृत्वा नामकर्म चकार च ॥ उत्तथ्य इति पुत्रस्य कृतं नामपुराविदा ॥ ५५ ॥ स चाष्टमे तथा व
र्षे शुभे वै शुभवासरे ॥ तस्योपनयनं कर्म चकार विधिवत्पिता ॥ ५६ ॥ वेदमध्यापयामास गुरुस्तं वै ब्रतस्थितं ॥ नो
च्चारतथोत्तथ्यः संस्थितो मुग्धवत्तदा ॥ ५७ ॥ बहुधा पाठितः पित्रानदधारमतिं शठः ॥ मूढवत्तिष्ठतेऽत्यर्थं तं शु
शोचति पिता तदा ॥ ५८ ॥ एवं कुर्वन्सदाभ्यासं जातो द्वादशवर्षिकः ॥ न वेदविधिवत्कर्तुं संध्यावंदनं विधिं ॥ ५९ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ उटजंकुटिं वन्यांवृत्तिफलमूलाशनरूपा ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलकेनृतीयस्कंधे
दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ अष्टपंचाशद्विरेवपद्यैः सत्यव्रतस्यह ॥ वाग्बीजोच्चारणात्सिद्धिर्जातेतिपरिगीयते ॥ १ ॥ वनंगतस्योत्थस्यवृत्तमाह लो

मूर्खोभूदतिलोकेषुगतावार्तातिविस्तरं ॥ ब्राह्मणेषुचसर्वेषुतापसेष्वितरेषुच ॥ ६० ॥ जहासलोकस्तंविप्रंय
त्रतत्रगतं वने ॥ पितामाताननिंदाथमूर्खतमतिभर्त्सयन् ॥ ६१ ॥ निंदितोथजनैः कामंपितृभ्यामथवांधवैः ॥
वैराग्यमगमद्विप्रोजगामवनमप्यसौ ॥ ६२ ॥ अंधोवरस्तथापंगुर्नमूर्खस्तुवरः सुतः ॥ इत्युक्तोसौपितृभ्यां
वैविवेशकाननंप्रति ॥ ६३ ॥ गंगातीरेषुभेस्थानेकृत्वोटजमनुत्तमं ॥ वन्यांवृत्तिचसंकल्प्यस्थितस्तत्रसमा
हितः ॥ ६४ ॥ नियमंचपरंकृत्वानासत्यंप्रब्रवीम्यहं ॥ स्थितस्तत्राश्रमेरम्येब्रह्मचर्यव्रतोहिसः ॥ ६५ ॥ इ
ति श्रीदेवीभागवतेमाहापुराणे तृतीयस्कंधे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ लोमश उवाच ॥ नवेदाध्ययनं किंचिज्जा
नातिनजपंतथा ॥ ध्यानं न देवतानां च न चैवाराधनंतथा ॥ १ ॥ नासनं वेदविप्रोसौ प्राणायामंतथा पुनः ॥
प्रत्याहारंतु न वेदभूतशुद्धिचकारणं ॥ २ ॥ नमंत्रं कलिकं जाप्यं गायत्रीं च न वेदसः ॥ शौचं स्नानविधिंचैव त
था च मनकंपुनः ॥ ३ ॥ प्राणाग्निहोत्रं न वेद बलिदानं न चातिथिं ॥ न संध्यां समिधो होमं विवेद च तथा मुनिः ॥
४ ॥ सोकरोत्प्रातरुत्थाय यत्किंचिद्वंतधावनं ॥ स्नानंच शूद्रवत्तत्र गंगायां मंत्रवर्जितं ॥ ५ ॥ फलान्यादाय व
न्यानि मध्याह्नेऽपि यदृच्छया ॥ भक्ष्याभक्ष्यपरिज्ञानं न जानाति शठस्तथा ॥ ६ ॥ सत्यं ब्रूते स्थितस्तत्र नानृतं
वदते पुनः ॥ जनैः सत्यतपानामकृतमस्य द्विजस्य वै ॥ ७ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

मशः नवेदेति ॥ १ ॥ कारणं सर्वेश्वरंच न वेद ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तर्हितत्र किमकरोत्तत्राह सोकरोदिति ॥ ५ ॥ ६ ॥ सत्यमेव तपो
यस्य ससत्यतपाः अयंच ऋषिः सत्य इति सत्यतपराधीतर इति तैत्तिरीयश्रुतिप्रसिद्धः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥

नाहितंकस्यचित्कुर्यादिति ज्ञानातीति शेषः चिंतयन्नितीति इति वक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अदुग्धदोहेति न विद्यते दुग्धं
पयोदोहेदोहनेयस्याः सा ॥ ११ ॥ किं न्विति दैवं विधिकिन्नु किमर्थं निंदामियतो मम कर्मैवेदं शंभवातिविधेः कर्मानुरूपमेव फलदातृत्वात् ॥ १२ ॥

नाहितंकस्यचित्कुर्यान्न तथापि हितं क्वचित् ॥ सुखं स्वपितितत्रैव निर्भयश्चित्तयान्नितीति ॥ ८ ॥ कदा मे मरणं भा
विदुः खं जीवामि कानने ॥ जीवितं धिक्कमूर्खस्य तरसामरणं ध्रुवं ॥ ९ ॥ दैवेनाहंकृतो मूर्खो नान्योत्र कारणं मम
॥ प्राप्य वैवोत्तमं जन्म वृथा जातं ममाधुना ॥ १० ॥ यथा वंध्यासुरूपं च यथा वानिष्फलो द्रुमः ॥ अदुग्धदोहाधे
नुश्च तथा हं निष्फलः कृतः ॥ ११ ॥ किं नु निंदाम्यहं दैवं नूनं कर्म ममेदं ॥ न दत्तं पुस्तकं कृत्वा ब्राह्मणाय महात्म
ने ॥ १२ ॥ न वै विद्यामया दत्ता पूर्वजन्मनि निर्मला ॥ तेनाहं कर्मयोगेन शठोऽस्मि च द्विजाधमः ॥ १३ ॥ न च
तीर्थे तपस्तप्तं सेवितान च साधवः ॥ न द्विजाः पूजिता द्रव्यैस्तेन जातोऽस्मि दुष्टधीः ॥ १४ ॥ वर्तते मुनिपुत्राश्च वे
दशास्त्रार्थपारगाः ॥ अहं सुमूढः संजातो दैवयोगेन केनचित् ॥ १५ ॥ न जानामि तपस्तप्तुं किं करोमि सुसाधनं
॥ मिथ्यायं मे त्रसंकल्पो न मे भाग्यं शुभं किल ॥ १६ ॥ दैवमेव परं मन्ये धिक्पौरुषमनर्थकं ॥ वृथा श्रमकृतं कार्यं
दैवाद्भवति सर्वथा ॥ १७ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च शक्राद्याः किल देवताः ॥ कालस्य वशगाः सर्वे कालो हि दुरतिक्र
मः ॥ १८ ॥ एवं विधान्वितर्कास्तु कुर्वाणो हर्निशं द्विजः ॥ स्थितस्तत्राश्रमे तीरे जान्हव्याः पावने स्थले ॥ १९ ॥ विरक्तः
स तु संजातः स्थितस्तत्राश्रमे द्विजः ॥ कालातिवाहनं शांतश्च कारविजने वने ॥ २० ॥ एवं स्थितस्य तु वने विमलो
दके वै वर्षाणितत्र नवपंचगतानि कामं ॥ नाराधनं न च जपं न विवेदमंत्रं कालातिवाहनमसौ कृतवान्वनैवै ॥ २१ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इदं न मया कृतमिति संकल्पो न आत्तापोपि मिथ्यैव नो भाग्यं मे शुभं नास्ति ततः पश्चात्तापोपि न सत्कर्म भावितुमर्हतीति ॥ १६ ॥

वृथेति श्रमेण पौरुषेण कृतं कार्यं दैवात्सर्वथा वृथा भवति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

सत्यंवदतीतिव्रतामित्यन्वयः अतएवसत्यतपाइतिनामजातामित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ कोलोवराहः ॥ २४ ॥ २५ ॥ सारस्वतंबी
जमिति ऐऐइतिशब्दंचकारेत्यर्थः स्वभावएवायमनुप्याणांदुःखातुरंदृष्ट्वाऐऐइतिशब्द उच्चारणीयइति ॥ २६ ॥ नज्ञातवानिति मयायदुच्चारि

जानातितस्यविततंव्रतमेवलोकःसत्यंवदत्यपिमुनिःकिलनामजातं ॥ जातंयशश्चसकलेषुजनेषुकामंसत्यव्र
तोयमनिशंनमृषाभिभाषी ॥ २२ ॥ तत्रैकदातुमृगयांरममाणएवप्राप्तोनिषादनिशठेधृतचापबाणः ॥ क्रीड
न्वनेतिविपुलेयमतुल्यदेहःक्रूराकृतिर्हननकर्मणिचातिदक्षः ॥ २३ ॥ तेनातिकृष्टेनशरेणविद्धःकोलःकिराते
नधनुर्धरेण ॥ पलायमानोभयविह्वलश्चमुनेःसमीपंविद्रुतोजगाम ॥ २४ ॥ विकंपमानोरुधिरार्द्रदेहोयदाज
गामाश्रममंडलंवै ॥ कोलस्तदातीवदयार्द्रभावंप्राप्तोमुनिस्तत्रसमीक्ष्यदीनं ॥ २५ ॥ अग्रेव्रजंतंरुधिरार्द्रदे
हंदृष्ट्वामुनिःसूकरमाशुविद्धं ॥ दयाभिवेशादतिकंपमानःसारस्वतंबीजमथोच्चचार ॥ २६ ॥ अज्ञातपूर्वचत
थाश्रुतंचदैवान्मुखेवैसमुपागतंच ॥ नज्ञातवान्बीजमसौविमूढोममज्जशोकेसमुनिर्महात्मा ॥ २७ ॥ कोलः
प्रविश्याश्रममंडलंतद्रतोनिकुंजेप्रविलीयगूढं ॥ अप्राप्तमार्गोदृढनिर्विण्णचेताःप्रवेपमानःशरपीडितत्वात् ॥
२८ ॥ ततःक्षणादाकरणांतकृष्टंचापंदधानोतिकरालदेहः ॥ प्राप्तस्तदंतेसचमृग्यमाणोनिषादराजःकिलका
लएव ॥ २९ ॥ दृष्ट्वामुनितत्रकुशासनेस्थितंनाम्नातुसत्यव्रतमद्वितीयं ॥ व्याधःप्रणम्यप्रमुखेस्थितोसौप
प्रच्छकोलःक्वगतोद्विजेश ॥ ३० ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

ततर्हीजमस्तीतिनज्ञातवान् अथचतंसूकरंदृष्ट्वाशोकेममज्जच ॥ २७ ॥ निकुंजेनिबिडवृक्षंदेशेप्रविलीयादृढयोभूत्वा ॥ २८ ॥ ततइति
सूकरेआश्रमंप्रवि दयानंतरंनिबिडवनेगतेसतिततोंतरमेवाकरणांतंकृष्टंकरणंथोत्रेद्वितीयंनत्पर्यंतंकृष्टंचापंदधानइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥

द.भा.तृ.

॥३३॥

आगतोस्मीत्यत्रसंयभावार्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सत्यमिति भवान्सत्यं ब्रवीतु ॥ ३३ ॥ वितर्कमग्नः संदेहमग्नः संदेहमेवाह सत्यमिति न
दृष्टइत्युच्चारिते मम सत्यव्रतं भग्नं भवेत्किं अपितु भवेदेव ॥ ३४ ॥ अतोगतः कोलः शरविद्धदेह इत्यमृषासत्यं वक्तव्यमिति चेत्तत्राह कथं ब्रवी
मीति हिंसादोषभयादपि सत्यं कथं ब्रवीमीति तत उभयतो दोषान्मृषावामृषाकथं ब्रवीमीति कथं ब्रवीमीति वाक्यं देहलीदीपकन्यायेनान्वयः सत्ये

टी.अ.

११

जानामितेहं सुव्रतं प्रसिद्धं तेनाद्यपृच्छेममवाणविद्धः ॥ क्षुधादितं मे सकलं कुटुंबं विभर्तुं कामः किल आगतोऽस्मि ॥
३१ ॥ वृत्तिर्ममैषा विहिता विधात्रानान्यास्ति विप्रेन्द्रऋतं ब्रवीमि ॥ भर्तव्यमेवेह कुटुंबं जसकिनाप्युपायेन शु
भाशुभेन ॥ ३२ ॥ सत्यं ब्रवीत्वद्यसत्यव्रतोऽसि क्षुधातुरो वर्तते पोष्यवर्गः ॥ कासौ गतः सूकरो वाणविद्धः पृच्छा
म्यहं वाडवब्रूहि तूर्णं ॥ ३३ ॥ तेनेति पृष्ठः समुनिर्महात्मा वितर्कमग्नः प्रबभूव कामं ॥ सत्यव्रतं मेऽद्य भवेन्न भग्नं
न दृष्टइत्युच्चारितेन किं वै ॥ ३४ ॥ गतोऽत्र कोलः शरविद्धदेहः कथं ब्रवीम्यद्यमृषामृषावा ॥ क्षुधादितोऽयं परिपृ
च्छतीति दृष्ट्वा हनिष्यत्यपि सूकरं वै ॥ ३५ ॥ सत्यं न सत्यं खलु यत्र हिंसा दयान्वितं चानृतमेव सत्यं ॥ हितं न रा
णां भवतीह येन तदेव सत्यं न तथान्यथैव ॥ ३६ ॥ हितं कथं स्यादुभयोर्विरुद्धयोस्तदुत्तरं किं न यथामृषावचः ॥
विचारयन्वाडवधर्मसंकटेन प्रापवक्तुं वचनं यथोचितं ॥ ३७ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

उक्तेयं हनिष्यत्येवेत्याह क्षुधादित इति ॥ ३५ ॥ सत्यं न सत्यमिति येन सत्यभाषणेन हिंसा भवति तत्सत्यं सत्यं न भवति किंतु दयान्वितं दययान्य
कल्याणार्थं प्रयुज्यमानमप्यनृतं सत्यमेव भवति ॥ ३६ ॥ यद्यप्यन्यकल्पाणार्थमनृतमपि सत्यं तथा च ममानृतकथनेऽत्र दोषो नास्ति तथाप्युभयं संर
क्षितं स्याच्चेत्सर्वतो वरमिति मनसि विचारयन्नाह हितं कथं स्यादिति उभयोर्विरुद्धयोः प्रसंगे मम हितं कथं स्यात्तस्योत्तरं च मया किं वक्तव्यं येन मम
चोमृषान स्यात् इति विचारयन्सन् हेवाडवहेजमदग्नेधर्मसंकटे यथोचितं वचनं वक्तुं न प्रापनसमर्थो ब्रूव ॥ ३७ ॥ ॥ ॥

॥३३॥

बाणाहतमिति हेनमदग्रे अस्मिन्समयेनिज बीजतोनिजबीजवाग्भवबीजोच्चारतोदेवीप्रसन्नासतीविद्यां ब्रह्मविद्यांदुरापांददौतस्मै सत्यव्रताय यया
विद्याया बाणाहतंदया न्वितंचकोलंतदंतेविचारांतेनेन सत्यव्रतेनवचः समुदाहृतं यदायदृचः ऐऐइतिसमुदाहृतंतेनवचसेत्यन्वयः ॥ ३८ ॥ तदे
वाहबीजोच्चारणेति ॥ ३९ ॥ ४० ॥ यदुक्तं त्वया वराहः केन मार्गेण गत इति तत्र दर्शनवदनयोरेककर्तृत्वे एवेदं संभवति न च दर्शनवदनकर्तृत्व
मेकस्यास्तिकितुभिन्नस्यैवेत्याह यापश्यतीति या अनश्रन्नन्योभिचाकशीति श्रुतिप्रतिपाद्या सर्वसाक्षिणी सापश्यति तमेव भांतमनुभाति सर्वतस्य

बाणाहतं वीक्ष्य दयान्वितंचकोलंतदंते समुदाहृतं वचः ॥ तेन प्रसन्नानिजबीजतः शिवाविद्यांदुरापां प्रददौ च त
स्मै ॥ ३८ ॥ बीजोच्चारणतो देव्याविद्या प्रस्फुरिता खिला ॥ वाल्मीकिश्च यथा पूर्वतथा स ह्यभवत्कविः ॥ ३९ ॥
तमुवाच द्विजो व्याधं संमुखस्थं धनुर्धरं ॥ सत्यकामस्तु धर्मात्मा श्लोकमेकं दयापरः ॥ ४० ॥ यापश्यति न सा
ब्रूते या ब्रूते सानपश्यति ॥ अहो व्याधस्व कार्यार्थिन् किंपृच्छसि पुनः पुनः ॥ ४१ ॥ इत्युक्तस्तु तदा तेन गतो सौ
पशुहापुनः ॥ निराशः सूकरे तस्मिन् परावृत्तो निजालये ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणस्तु कविर्जातः प्रचेतस इवापरः ॥ प्र
सिद्धः सर्वलोकेषु नाम्ना सत्यव्रतो द्विजः ॥ ४३ ॥ सारस्वतं ततो बीजं जजाप विधिपूर्वकं ॥ पंडितश्चातिविरूपा
तो द्विजोऽसौ धरणीतले ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥

भासा सर्वमिदं विभातीति श्रुत्या सर्वप्रकाशकत्वस्य चितिशक्तेरेव प्रतिपादनात् तथा च सापश्यति सायापश्यति न सा ब्रूते वेदनकर्तृत्वं ब्रूदेरेव न
चितिशक्तेः या ब्रूते ब्रुद्धिर्न सापश्यति न विषयं प्रकाशयति तस्याः जडत्वात् ननु सत्यानृते मिथुनीकृत्य यथालोके चितिशक्तिजडशक्त्या
रेकत्वमाध्यासिकं स्वीकृत्य एव पश्यति स एव ब्रूते इति व्यवहारो दृश्यते तथा भवता व्यवहारः कुतो न क्रियत इति चेदध्यासकारणस्याविधार
पस्य मय्यभावादित्याभिप्रायः इत्थं सत्यहो व्याधस्व कार्यार्थिन्मां प्रति पुनः पुनः किंपृच्छसि नैतत्प्रष्टुं योग्यमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ परावृत्त इति अयं ज्ञा
नीवर्त्तते पूज्यो नातिशयप्रश्रयो मिति मत्वा परावृत्त इत्यर्थः ॥ ४२ ॥ प्रचेतावरुणः स च श्रुति सिद्धो ज्ञानी ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ॥

दे.भा.तृ.

॥३४॥

॥ ४५ ॥ अत्रत्यमेवसत्यत्रतमुनेराख्यानंलघुस्तवेश्रीमदाचार्यैरपिसंगृहीतं दृष्ट्वासंभ्रमकारिवस्तुसहसाऐऐइतिव्याहृतयेनाकूतवशादपीह
वरदेविंदुविनाप्यक्षरं तस्यापिध्रुवमेवदेवितरसाजातेतवानुग्रहेवाचःसूक्तिसुधारसद्रवमुचेनिर्यातिवक्त्रांबुजात् यन्नित्येतवकामराजमपरंमंत्रा
क्षरंनिष्कलंतत्सारस्वतमित्यवैतिविरलःकश्चिज्जनश्चेदुवि आख्यानंप्रतिपर्वसत्यतपसोयत्कीर्तयंतोद्विजाःप्रारंभेप्रणवास्पदप्रणयतांनीत्वोच्चरं
तिस्फुटमिति तथापृथ्वीधराचार्यैरपि ऋक्सामयोर्यजुषिसंधिवशादुदीर्णबीजंसरस्वतिसकृत्तवयेजपंति तेसत्यवाक्यमुनिवद्विदितत्रयीकाआ

प्रतिपर्वसुगायंतिब्राह्मणायद्यशःसदा॥आख्यानंचातिविस्तीर्णंस्तुवंतिमुनयःकिल ॥ ४५ ॥ तच्छ्रुत्वासदनं
तस्यसमागम्यतदाश्रमे ॥ येनत्यक्तःपुरातेनगृहंनीतोतिमानतः ॥ ४६ ॥ तस्माद्राजन्सदासेव्यापूजनीया
चभक्तितः॥आदिशक्तिःपरादेवीजगतांकारणंहिसा ॥ ४७ ॥ तस्यायज्ञंमहाराजकुरुवेदविधानतः॥सर्वका
मप्रदंनित्यंनिश्चयंकथितंपुरा ॥ ४८ ॥ स्मृतासंपूजिताभक्त्याध्याताचोच्चारितास्तुता॥ददातिवांछितानर्था
न्कामदातेनकीर्त्यते ॥ ४९ ॥ अनुमानमिदंराजन्कर्तव्यंसर्वथाबुधैः ॥दृष्ट्वारोग्युतान्दीनान्क्षुधितान्नि
र्धनान्शठान् ॥ ५० ॥ जनानातींस्तथामूर्खान्पीडितान्वैरिभिःसदा॥दासानाज्ञाकरान्क्षुद्रान्चिकलान्चि
व्हलानथा॥५१॥अतृप्तान्भोजनेभोगेसदात्तानजितेंद्रियान्॥तृष्णाधिकानशक्तांश्चसदाधिपरिपीडितान्॥५२

धवणादिकमवाप्यसुखीभवंतीति येनत्यक्तस्तेनपित्रेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ एतादृशमहाफलदात्रीयत्किंचिन्मिषणस्मृताभगवतीतस्मादन्यदेवतावि
हायेयमेवाराध्येत्याह तस्मादिति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ तेनकारणेनकामदेतिलोकेकीर्त्यते ॥ ४९ ॥ सुखिनोजनान्दृष्ट्वाएतैर्भगवत्यारा
धितास्तीत्यनुमानंकर्तव्यं दुःखिनोदृष्ट्वायतएतेदुःखिनस्तरस्मादेतैर्भगवतीनाराधितेत्यनुमानंकर्तव्यमितिमुदायार्थः ॥५०॥५१॥५२॥

टी.अ.

११

॥३४॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके तृतीयस्कंधे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ समाप्ताशीतिमहापद्यैरंबाय
ज्ञविधिर्महान् ॥ यथावत्प्रोच्यते येन मुक्तो भवति मानवः ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांते अंबाय ज्ञस्य महाफलत्वं श्रुत्वा तद्यज्ञविधिं राजा पृच्छति वदय ज्ञेति ॥ १ ॥

तथा विभवसंपन्नान् पुत्रपौत्रविवर्धनान् ॥ पुष्टदेहांश्च संभोगैः संयुतान् वेदवादिनः ॥ ५३ ॥ राजलक्ष्म्या यु-
तान् शूरान् वशीकृतजनानथ ॥ स्वजनैरवियुक्तांश्च सर्वलक्षणलक्षिनान् ॥ ५४ ॥ व्यतिरेकान्वयाभ्यां
च विचेतव्यं विचक्षणैः ॥ एभिर्न पूजिता देवी सर्वार्थफलदा शिवा ॥ ५५ ॥ समाराधिता च तथानृभिरेभिः स-
दां विका ॥ यतो मी सुखिनः सर्वे संसारे स्मिन्नसंशयः ॥ ५६ ॥ व्यास उवाच ॥ इति राजञ्छ्रुतं तत्र मयामुनिस-
मागमे ॥ लोमशस्य मुखात्कामं देवी माहात्म्यमुत्तमं ॥ ५७ ॥ इति संचिंत्य राजेन्द्र कर्तव्यं च स दार्चनं ॥ भक्त्या
परमया देव्याः प्रीत्या च पुरुषर्षभ ॥ ५८ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे एकादशोऽध्यायः ॥ ११
॥ राजोवाच ॥ वदय ज्ञविधिं सम्यग्देव्यास्तस्याः समंततः ॥ श्रुत्वा करोम्यहं स्वामिन् यथा शक्तिं ह्यतद्रितः ॥
१ ॥ पूजाविधिं च मंत्रांश्च होमद्रव्यमसंशयं ॥ ब्राह्मणाः कति संख्याश्च दक्षिणाश्च तथा पुनः ॥ २ ॥ व्यास ० ॥
शृणुराजन् प्रवक्ष्यामि देव्याय ज्ञां विधानतः ॥ त्रिविधं तु सदा ज्ञेयं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ३ ॥ सात्त्विकं राजसं चैव
तामसं च तथा परं ॥ मुनीनां सात्त्विकं प्रोक्तं नृपाणां राजसं स्मृतं ॥ ४ ॥ तामसं राक्षसानां वै ज्ञानिनां तु गुणोद्भि-
तं ॥ विमुक्तानां ज्ञानमयं विस्तरात् प्रब्रवीमि ते ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥

॥ २ ॥ त्रिविधमिति सर्वकर्मविधिदृष्टेन कर्मणानुष्ठानेन त्रिविधं ज्ञेयमित्यर्थः ॥ ३ ॥ त्रैविध्यमाह सात्त्विकमिति ॥ ४ ॥ ज्ञानिनां विमुक्ता-
नां गुणोद्भिन्नतं ज्ञानमयमित्यर्थः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥

दे.भा.तृ.

॥३५॥

तत्रसात्विकरूपमाह देशइति सात्विकोदेशोवाराणस्यादिःकालउत्तरायणादिःद्रव्यन्यायार्जितं मंत्राःवैदिकाःब्राह्मणाःश्रोत्रियाः श्रद्धाच
आस्तिक्यबुद्धिः सात्विकीविषयसौंदर्यजनितरागाद्यकलुषिता ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ यद्येतादृशसामग्रीनास्तितर्हितत्रतत्कर्मणःफलं

देशःकालस्तथाद्रव्यमंत्राश्चब्राह्मणास्तथा ॥ श्रद्धाचसात्विकीयत्रतंयज्ञंसात्विकंविदुः ॥ ६ ॥ द्रव्यशुद्धिः
क्रियाशुद्धिर्मंत्रशुद्धिश्चभूमिप ॥ भवेद्यदितदापूर्णफलंभवतिनान्यथा ॥ ७ ॥ अन्यायोपार्जितेनैवद्रव्येण
सुकृतंकृतं ॥ नकीर्तिरिहलोकेचपरलोकेनतत्फलं ॥ ८ ॥ तस्मान्न्यायार्जितेनैवकर्तव्यंसुकृतंसदा ॥ यशसे
परलोकायभवत्येवसुखायच ॥ ९ ॥ प्रत्यक्षंतवराजेंद्रपांडवैस्तुमखःकृतः॥राजसूयःक्रतुवरःसमाप्तवरदक्षिणः
॥ १० ॥ यत्रसाक्षाद्वरिःकृष्णोयादवेद्रोमहामनाः॥ब्राह्मणाःपूर्णविद्याश्चभारद्वाजादयस्तथा ॥ ११ ॥ कृत्वायज्ञंसु
संपूर्णमासमात्रेणपांडवैः ॥ प्राप्तंमहत्तरंकष्टंवनवासश्चदारुणः ॥ १२ ॥ पीडनंचैवपांचाल्यास्तथाद्यूतेपरा
जयः ॥ वनवासोमहत्कष्टंकगतंमखजंफलं ॥ १३ ॥ दासत्वंचविराट्स्यकृतंसर्वैर्महात्मभिः ॥ कीचकेनपरि
क्षिष्टाद्रौपदीचप्रमद्वरा ॥ १४ ॥ आशीर्वादाद्विजातीनांकगताशुद्रचेतसां॥भक्तिर्वावासुदेवस्यकगतातत्रसंकटे
॥ १५ ॥ नरक्षितातदाबालाकेनापिद्रुपदात्मजा॥प्राप्तकेशग्रहाकालेसार्ध्वीचवरवर्णिनी ॥ १६ ॥ किमत्रचित
नीयंवैधर्मवैगुण्यकारणं ॥ केशवेसतिदेवेशधर्मपुत्रेयुधिष्ठिरे ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥

नैवभवति तत्रदृष्टान्तमाह प्रत्यक्षंतवेति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ किमत्रेति परमेश्वरेकेशवेसत्य
पिधर्ममूर्त्तौयुधिष्ठिरेसत्यपितादृशयज्ञोत्तरमेतादृशोमहाननर्थोजातस्तस्मात्तत्रधर्मवैगुण्यंजातमिति किमत्रचितनीयंविचारणीयं जातमेवधर्मवैगु
ण्यमित्येवनिश्चेतव्यमित्यर्थः ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥

टी.अ.

१२

॥३५॥

ननुधर्मवैगुण्यंतत्रनजातां किंनुतेषां पांडवानां भवितव्यं प्रारब्धं नैवा स्थितमतस्तथा फलं जातमिति चेत्तत्राह भवितव्यमिति प्रोक्तेऽति यदि प्रारब्धमेव मुख्यं न पुरुषार्थ इति मतं स्वीक्रियते तदा गमो नुष्ठानप्रतिपादको व्यर्थ एव स्यात् यथा प्रारब्धस्यात्तथा भविष्यत्यागमस्तत्र किं करिष्यतीति ॥ १८ ॥ वचने वेदवचने फलप्रतिपादके सत्यपि तत्र विश्वासः कस्यापि न स्यात् यद्यस्माकं प्रारब्धस्यात्तदानुष्ठानमंतरापित्कार्यं भविष्यति नो चेदनुष्ठाने कृतेऽपि न भविष्यतीति भवितव्यं भवत्येव वचने प्रतिपादके सत्यपि किं फलमित्यक्षरार्थः ॥ १९ ॥ ननु तर्हि फलप्रतिपादकवेदः किमर्थमिति चेत्सोपित्व

भवितव्यमिति प्रोक्ते निष्फलः स्यात्तदा गमः ॥ वेदमंत्रास्तथान्ये वै वितथाः स्युरसशयं ॥ १८ ॥ साधनं निष्फलं सर्वमुपायश्च निरर्थकः ॥ भवितव्यं भवत्येव वचने प्रतिपादके ॥ १९ ॥ आगमोऽप्यर्थवादः स्यात्क्रियाः सर्वा निरर्थकाः ॥ स्वर्गार्थं च तपोऽर्थं वर्णधर्मश्च वै तथा ॥ २० ॥ सर्वप्रमाणं व्यर्थं स्याद्भवितव्ये कृते हृदि उभयं चापि मतव्यं दैवं चोपाय एव च ॥ २१ ॥ कृते कर्मणि चेत्सिद्धिर्विपरीता यदा भवेत् ॥ वैगुण्यं कल्पनीयं स्यात्प्राज्ञैः पंडितमौलिभिः ॥ २२ ॥ तत्कर्म बहुधा प्रोक्तं विद्वद्भिः कर्मकारिभिः ॥ कर्तृभेदान्मंत्रभेदाद्भव्यभेदात्तथा पुनः ॥ २३ ॥ यथामववता पूर्वविश्वरूपो वृता गुरुः ॥ विपरीतं कृतं तेन कर्ममातृसुखाय वै ॥ २४ ॥ देवेभ्यो दानवेभ्यस्तु स्वस्तीत्युक्ता पुनः पुनः ॥ असुरामातृपक्षीयाः कृतं तेषां चरक्षणां ॥ २५ ॥ दैत्यान् दृष्ट्वा तु संपुष्टान् चुकोपमघवा तदा ॥ शिरांसितस्य वज्रेण चिच्छेद तरसा हरिः ॥ २६ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥

न्मतेऽर्थवादः स्यादित्याह आगमोऽपीति एतानि सर्वाणि दूषणानि त्वन्मते स्युरित्यर्थः भवितव्यमेव मुख्यमिति मते हृदि कृते सति ॥ २० ॥ उभयमिति तस्माद्दैवं पुरुषकारश्चेत्युभयं फलसिद्धिप्रतिकारणमिति वक्तव्यं ततश्च पुरुषव्यापारे व्यंगमेव फलं भवतीति सिद्धं ॥ २१ ॥ तदेवाह कृते कर्मणीति ॥ २२ ॥ २३ ॥ अत्रानेको दाहरणान्याह यथेति मातृहिताय मातृपक्षीयदैत्यहिनायेत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ तस्य विश्वरूपस्य ॥ २६ ॥

दे.भा.तृ.

॥३६॥

वैगुण्येतिविपरीतफलंभवतीत्युक्तानोचैद्वैगुण्यंतदाधिकफलंभवतीत्याह नोचेदिति कर्मवैगुण्यंनचेदित्यर्थः॥२७॥ भारद्वाजोद्वेगः पुत्रोपि
लब्धोद्वेगपदप्राधिकालब्धा ॥ २८ ॥ पुरेति एकपुत्रार्थकृतेयत्नेचत्वारःपुत्राउत्पन्नाइत्यर्थः ॥ २९ ॥ उपसंहरतिअतइति ॥ ३० ॥

क्रियावैगुण्यमत्रैवकर्तृभेदादसंशयं ॥ नोचेत्पंचालराजेनरोषेणापिकृताक्रिया ॥ २७ ॥ भारद्वाजविनाशाय
पुत्रस्योत्पादनायच ॥ धृष्टद्युम्नःसमुत्पन्नोवेदीमध्याच्चद्रौपदी ॥ २८ ॥ पुरादशरथेनापिपुत्रेष्टिस्तुकृताय
दा ॥ अपुत्रस्यसुतास्तस्यचत्वारःसंप्रजज्ञिरे ॥ २९ ॥ अतःक्रियाकृतायुक्त्यासिद्धिदासर्वथाभवेत् ॥ अयु
क्त्याविपरीतास्यात्सर्वथानृपसत्तम ॥ ३० ॥ पांडवानांयथायज्ञेकिंचिद्वैगुण्ययोगतः ॥ विपरीतफलंप्राप्तं
निर्जितास्तेदुरोदरे ॥ ३१ ॥ सत्यवादीतथाराजन्धर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ द्रौपदीचतथासाध्वीतथान्येप्यनुजाःशु
भाः ॥ ३२ ॥ कुद्रव्ययोगाद्वैगुण्यंसमुत्पन्नमखेथवा ॥ साभिमानैःकृताद्वापिदूषणंसमुपस्थितं ॥ ३३ ॥ सा
त्विकस्तुमहाराजदुर्लभेवैमखःस्मृतः ॥ वैखानसमुनीनांहिविहितोसौमहामखः ॥ ३४ ॥ सात्विकंभोजनंये
वैनित्यंकुर्वेतितापसाः ॥ न्यायार्जितंचवन्यंचतथाऋष्यंसुसंस्कृतं ॥ ३५ ॥ पुरोडाशपरानित्यंविद्युपामंत्रपू
र्वकाः ॥ श्रद्धाधिकामखाराजन्सात्विकाःपरमाःस्मृताः ॥ ३६ ॥ राजसाद्रव्यबहुलासूययाचसुसंस्कृताः ॥ क्ष
त्रियाणांविशांचैवसाभिमानाश्चवैमखाः ॥ ३७ ॥ तामसादानवानांवैसक्रोधामदवर्द्धकाः ॥ सामर्पाःसंस्कृताः
क्रूरामखाःप्रोक्तामहात्मभिः ॥ ३८ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ किंतत्रवैगुण्यं पांडवानांमखेनातमितिचेत्तत्राह कुद्रव्येति अनेकराजवधपूर्वकंसंपादितत्वात्कुद्रव्यत्वंधनस्येत्यर्थः॥३३॥
तस्मादुर्लभःसात्विकोयज्ञोस्ति सचवैखानसादि सात्विकमुनीनामेवसंभवतिनान्यस्येत्याह सात्विकस्त्वाति ॥३४॥ ऋष्यंऋषिभ्योहितं॥३५॥
विद्युपाःपशुबंधनस्तंभरहिताइत्यर्थः अशुक्लायज्ञाइतितात्पर्यं ॥३६॥

टी.अ.

१२

॥३६॥

तत्र सात्त्विकदेवीमखोपिवाद्याभ्यंतरमेदेनद्विविधः बाह्यस्तुवैदिकमंत्रादिपूर्वस्तु सात्त्विकं निर्वृत्तोगृहस्थानांस्वकल्याणार्थिनामाभ्यंतरस्तु
मोक्षकामानामित्याह मुनीनामिति ॥ ३९ ॥ मानसमंबाण्यज्ञंस्तौति अन्येष्विति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ मानसांबाण्यज्ञस्याधिकारिणमाह प्रथ

मुनीनांमोक्षकामानां विरक्तानां महात्मनां ॥ मानसस्तु स्मृतो यागः सर्वसाधनसंयुतः ॥ ३९ ॥ अन्येषु सर्वेय
ज्ञेषु किंचिन्न्यूनं भवेदपि ॥ द्रव्येण श्रद्धया वापि क्रियया ब्राह्मणेस्तथा ॥ ४० ॥ देशकालपृथग्द्रव्यसाधनैः स
कलैस्तथा ॥ नान्यो भवति पूर्णो वै यथा भवति मानसः ॥ ४१ ॥ प्रथमं तु मनः शोध्यं कर्तव्यं गुणवर्जितं ॥ शुद्धे मनसि दे
हो वै शुद्ध एव न संशयः ॥ ४२ ॥ इंद्रियार्थपरित्यक्तं यदा जातं मनः शुचि ॥ तदा तस्य मखस्यासौ प्रभवेदधिकारवा
न् ॥ ४३ ॥ तदा सौमंडपंकृत्वा बहुयोजनविस्तृतं ॥ स्तंभैश्च विपुलैः श्लक्ष्णैर्यज्ञीयद्रुमसंभवैः ॥ ४४ ॥ वे
दीं च विशदांतत्र मनसा परिकल्पयेत् ॥ अग्नयोपि तथा स्थाप्या विधिवन्मनसा किल ॥ ४५ ॥ ब्राह्मणानां च वर
णंतथैव प्रतिपाद्य च ॥ ब्रह्माध्वर्युस्तथा होता प्रस्तोता विधिपूर्वकं ॥ ४६ ॥ उद्गाता प्रतिहर्ता च सभ्याश्चान्येय
था विधि ॥ पूजनीयाः प्रयत्नेन मनसैव द्विजोत्तमाः ॥ ४७ ॥ प्राणोपानस्तथा व्यानः समानोदान एव च ॥ पाव
काः पंच एवैते स्थाप्या वेद्यां विधानतः ॥ ४८ ॥ गार्हपत्यस्तदा प्राणोपानश्चाहवनीयकः ॥ दक्षिणाग्निस्तथा
व्यानः समानश्चावसथ्यकः ॥ ४९ ॥ सभ्योदानः स्मृता ह्येते पावकाः परमोत्कटाः ॥ द्रव्यंच मनसा भाव्यं निर्गु
णं परमं शुचि ॥ ५० ॥ मन एव तदा होता यजमानस्तथैव तत् ॥ यज्ञाधिदेवता ब्रह्म निर्गुणं च सनातनं ॥ ५१ ॥

मत्विति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ मंडपं मानसं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तथैव मानसमेव ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ वायुषेवाग्निभावना कार्येत्याह पावका इति ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ उद्दानः सभ्यः आर्षउकारलोपः निर्गुणं दोषरहितमित्यर्थः ॥ ५० ॥ मन एवेति संकल्पविकल्पात्मकमित्यर्थः तथैव तदिति तद्वहं

कारवृत्तिविधिष्टमन एव यजमान इत्यर्थः ॥ ५१ ॥

॥

॥

॥

॥

॥

द.भा.तृ. किं कर्मोक्तं कारणं तदाह यत्र यत्र स्थित इति यत्र कुत्रापि स्थित इत्यर्थः ॥ ७३ ॥ मम किंचात्र दुःखदमिति देहातिरिक्तो ह ममिदमदुःखदं किंच

॥ ३८ ॥

यत्रास्ति न किमपीत्यर्थः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ निर्वेदं वैराग्यं ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ देवं प्रारब्धं मुख्यं

टी.अ
१२

यत्र यत्र स्थितः प्राणी ज्ञात्वा कालं समागतं ॥ साधनानामभावेऽपि ह्यवशश्चातिसंकटे ॥ ७३ ॥ यदानिर्वेदमा
याति मनसानिर्मलेन वै ॥ पंचभूतात्मको देहो मम किंचात्र दुःखदं ॥ ७४ ॥ पतत्वद्यथा कामं मुक्तो हं निर्गुणो व्य
यः ॥ नाशात्मकानितत्त्वानितत्रकापरिदेवना ॥ ७५ ॥ ब्रह्मैवाहं न संसारी स दामुक्तः सनातनः ॥ देहेन मम संब
धः कर्मणा प्रतिपादितः ॥ ७६ ॥ तानि सर्वाणि भुक्तानि शुभानि चेतरेण च ॥ मनुष्यदेहयोगेन सुखदुःखानु
साधनात् ॥ ७७ ॥ विमुक्तोति भयात् योरादस्मात्संसारसंकटात् ॥ इत्येवं चिंत्यमानस्तु स्नानदानविवर्जितः
॥ ७८ ॥ मरणं चेदवाप्नोति समुच्येज्जन्मदुःखतः ॥ एषा काष्ठापराप्रोक्ता योगिनामपि दुर्लभा ॥ ७९ ॥ पि
ता तेनृपशार्दूलश्रुत्वा शापं द्विजोदितं ॥ देहे मम त्वंकृतवान्न निर्वेदमवाप्तवान् ॥ ८० ॥ निरोगो मम देहो यं राज्यं
निहतकंटकं ॥ कथं जीवाम्यहं कामं मंत्रज्ञानानयंतु वै ॥ ८१ ॥ औषधं मणिमंत्रे च यंत्रं परमकं तथा ॥ आरोह
णं तथा सौधे कृतवान्नृपतिस्तदा ॥ ८२ ॥ न स्नानं न कृतं दानं न देव्याः स्मरणं कृतं ॥ न भूमौ शयनं चैव देवं मत्वा
परं तथा ॥ ८३ ॥ मग्नो मोहार्णवे घोरे मृतः सौधे हि नाहतः ॥ कृत्वा पापं कलेर्योगात्तापसस्यावमानजं ॥ ८४ ॥
अवश्यमेव नरक एतैराचरणैर्भवेत् ॥ तस्मात्तं पितरं पापात्समुद्धरन् नृपोत्तम ॥ ८५ ॥ सूत उवाच ॥ इति श्रुत्वा व
चस्तस्य व्यासस्यामिततेजसः ॥ साश्रुकं ठोति दुःखार्तो बभूव जनमेजयः ॥ ८६ ॥ धिगिदं जीवितं मेद्यपि तामे
नरके स्थितः ॥ तत्करोमि यथैवाद्यस्वर्गे यात्युत्तरासुतः ॥ ८७ ॥ इ० देवीभा० म० तृ० द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ ३८ ॥

इति वैराग्यभाष्ये यत्र स्थित इत्यर्थः ॥ ८३ ॥ अहिना सर्पेण हतः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ इ० देवीभा० म० तृ० द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अर्धाधिकैरष्टपंचाशत्पदैरंबिकामखः ॥ विष्णुनाचकृतः स्वार्थमिति सम्यगिहोच्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांते विष्णुना देवीमखः कृतइति श्रुत्वा परम
भावो को जनमेजयः पृच्छति हरिणा चेति पितामहहर्षवर्जव्यास ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कदायज्ञः कृतइत्याशंकां निवर्तयन् प्रथमतस्समय

राजोवाच ॥ हरिणा तु कथं यज्ञः कृतः पूर्वं पितामह ॥ जगत्कारणरूपेण विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ १ ॥ केसहा
यास्तु तत्रासन् ब्राह्मणाः के महामते ॥ ऋत्विजो वेदतत्त्वज्ञास्तन्मे ब्रूहि परंतप ॥ २ ॥ पश्चात्करोम्यहं यज्ञं विधि
दृष्टेन कर्मणा ॥ श्रुत्वा विष्णुकृतं यागमंबिकायाः समाहितः ॥ ३ ॥ व्यास उवाच ॥ राजं च्छृणु महाभाग विस्त
रं परमाद्भुतं ॥ यथा भगवता यज्ञः कृतश्च विधिपूर्वकः ॥ ४ ॥ विसर्जिता यदा देव्या दत्त्वा शक्तिश्च तास्त्रयः ॥ का
जेशाः पुरुषा जाता विमानवरमास्थिताः ॥ ५ ॥ प्राप्ता महार्णवं घोरं त्रयस्ते विबुधोत्तमाः ॥ चक्रुस्थानानि वासा
र्थं समुत्पाद्य धरास्थिताः ॥ ६ ॥ आधारशक्तिरचलामुक्ता देव्या स्वयंततः ॥ तदा धारास्थिता जाता धरामेदस
मन्विता ॥ ७ ॥ मधुकैटभयोर्मंदः संयोगात्मेदिनी स्मृता ॥ धारणाच्च धरा प्रोक्ता पृथ्वी विस्तारयोगतः ॥ ८ ॥
महीचापि महीयस्त्वात् धृतासाशेषमस्तके ॥ गिरयश्च कृताः सर्वे धारणार्थं प्रविस्तराः ॥ ९ ॥ लोहकीलं यथा का
ष्ठे तथा ते गिरयः कृताः ॥ महीधरामहाराज प्रोच्यंते विबुधैर्जनेः ॥ १० ॥ जातरूपमयो मेरुर्वहुयोजनविस्तरः
॥ कृतो मणिमयैः शृंगैः शोभितः परमाद्भुतः ॥ ११ ॥ मरीचिर्नारदोऽत्रिश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ दक्षो वसिष्ठश्च
त्येते ब्रह्मणः प्रथिताः सुताः ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥

माह विसर्जिता इति यदा मणिद्वीपाधिवासिन्या भुवने श्वर्याशक्तिर्दत्त्वा ते त्रयो ब्रह्मादयो विसर्जिताः तदमंतरं ते त्रयो युवनीभावं विहाय पुरुषा ज्ञानाः तद
नंतरमिति सर्वत्र योज्यं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥

दे.भा.तृ. दक्षकन्याः त्रयोदशकश्यपस्यस्त्रियः ताभ्यो देवा दैत्याश्चोत्पन्नाः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अतिसुंदराः कन्याः ॥ १६ ॥ १७ ॥ रमारम

टी.अ.
१३

॥३९॥

मरीचेः कश्यपो जातो दक्षकन्यास्त्रयोदश ॥ ताभ्यो देवाश्च दैत्याश्च समुत्पन्ना ह्यनेकशः ॥ १३ ॥ ततस्तु काश्य
पीसृष्टिः प्रवृत्ता चातिविस्तरा ॥ मनुष्यपशुसर्पादिजातिभेदैरनेकधा ॥ १४ ॥ ब्रह्मणश्चार्धदेहात्तु मनुः स्वायं भु
वो भवत् ॥ शतरूपा तथा नारी संजाता वामभागतः ॥ १५ ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ सुतौ तस्या बभूवतुः ॥ ति
स्रः कन्या वरारोहा ह्यभवन्नतिसुंदराः ॥ १६ ॥ एवं सृष्टिः समुत्पाद्य भगवान्कमलोद्भवः ॥ चकार ब्रह्मलोकं च मे
रुशृंगे मनोहरं ॥ १७ ॥ वैकुण्ठं भगवान्विष्णु रमारमणमुत्तमं ॥ क्रीडास्थानं सुरम्यं च सर्वलोकोपरिस्थितं ॥
१८ ॥ शिवोऽपि परमं स्थानं कैलासाख्यं चकार ह ॥ समासाद्य भूतगणं विजहार यथा रुचि ॥ १९ ॥ स्वर्गस्त्रि
विष्टपो मेरुशिखरोपरि कल्पितः ॥ तच्च स्थानं सुरेन्द्रस्य नानारत्नविराजितं ॥ २० ॥ समुद्रमथनात्प्राप्तः पारि
जातस्तूरुत्तमः ॥ चतुर्दंतस्तथानागः कामधेनुश्च कामदा ॥ २१ ॥ उच्चैः श्रवास्तथा श्वो वैरं भाद्यप्सरसस्तथा
॥ इंद्रेणोपात्तमखिलं जातं वै स्वर्गभूषणं ॥ २२ ॥ धन्वंतरिश्चंद्रमाश्च सागराश्च समुद्रवौ ॥ स्वर्गेऽस्थितौ विरा
जेते देवौ बहुगणैर्वृतौ ॥ २३ ॥ एवं सृष्टिः समुत्पन्ना त्रिविधानृपसत्तम ॥ देवतिर्यङ्मनुष्यादिभेदैर्विविधकल्पि
ता ॥ २४ ॥ अंडजाः स्वेदजाश्चैव चोद्भिज्जाश्च जरायुजाः ॥ चतुर्भेदैः समुत्पन्ना जीवाः कर्मयुताः किल ॥ २५ ॥
एवं सृष्टिः समासाद्य ब्रह्माविष्णुमहेश्वराः ॥ विहारं स्वेषु स्थानेषु चक्रुः सर्वे यथोप्सितं ॥ २६ ॥ एवं प्रवर्तिते सर्गे भ
गवान्प्रभुरच्युतः ॥ महालक्ष्म्या समंतत्र चिक्रीड भुवने स्वके ॥ २७ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥

॥३९॥

रमारम क्रीडास्थानं वैकुण्ठं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥

इत्यमेतावत्पर्यंतं ब्रह्मविष्णुरुद्रान् स्वतंत्राः किंतु परशक्त्यधीनाः पराशक्ते रूपात्तत्वात् न मृत्युधर्माणस्तापत्रययुक्ताः पांचभौतिकदेहवंतो यावत्कल्पपर्यं
तमायुष्यवंतो वैकुण्ठब्रह्मलोककैलासवासिन इति प्रथमाध्यायोक्तप्रश्रस्योत्तरमुक्तं भवति ब्रह्मांडोत्पत्तिकथनेन च तत्प्रश्रस्योत्तरं निरूपितं अंबाय
ज्ञविषयप्रश्रस्योत्तरं किंचित्पूर्वदत्तमग्रे च दास्यतीति बोध्यं एतावत्पर्यंतं जाते सति अनंतरं जातं वृत्तमाह एकस्मिन्समय इति ॥ २८ ॥ २९ ॥
॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ देव्याबीजं मायाबीजं हृदये खाशक्तिदेव्याख्या इति मंत्रकोशात् मायाबीजस्य नामानि मालिनीशिववल्लरीनातावर्तिः

एकस्मिन्समये विष्णुर्वैकुण्ठे संस्थितः पुरा ॥ सुधासिंधुस्थितं द्वीपं सस्मारमणिमंडितं ॥ २८ ॥ यत्र दृष्टुमहा
मायां मंत्रश्चासादितः शुभः ॥ स्मृत्वा तां परमां शक्तिं स्त्रीभावं गमितो यया ॥ २९ ॥ यज्ञं कर्तुं मनश्चक्रे अंबिकाया
रमापतिः ॥ उत्तीर्य भुवनात्तस्मात्समाहूय महेश्वरं ॥ ३० ॥ ब्रह्माणं वरुणं शक्रं कुबेरं पावकं यमं ॥ वसिष्ठं कश्यपं
पदं क्षं वामदेवं बृहस्पतिं ॥ ३१ ॥ संभारं कल्पयामास यज्ञार्थं चातिविस्तरं ॥ महाविभवसंयुक्तं सात्त्विकं च म
नोहरं ॥ ३२ ॥ मंडपं विततं तत्र कारयामास शिल्पिभिः ॥ ऋत्विजो वरयामास सप्तविंशति सुव्रतान् ॥ ३३
॥ चितिं च कारयामास वेदीश्चैव मुविस्तराः ॥ प्रजे पुर्वाह्मणामंत्रान् देव्याबीजसमन्वितान् ॥ ३४ ॥ जुहुवुस्ते
हविः कामं विधिवत्परिकल्पिते ॥ कृते तु वितते होमे वा गुवाचा शरीरिणी ॥ ३५ ॥ विष्णुं तदा समाभाष्य सुस्व
रामधुराक्षरा ॥ विष्णो त्वं भव देवानां हरे श्रेष्ठतमः सदा ॥ ३६ ॥ मान्यश्च पूजनीयश्च समर्थश्च सुरेष्वपि ॥
सर्वे त्वामर्चयिष्यन्ति ब्रह्माद्याश्च सवासवाः ॥ ३७ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥

कलावाणीनीमंशक्तिश्च कुण्डलीति मंत्रकोशाच्च तेन समन्वितान् ॥ ३४ ॥ जुहुवुरिति ते ब्राह्मणा विधिवत्परिकल्पिते वन्हौ यथेष्टं हविरष्टद्रव्यरूपं
हुवुः कोटिहोमादिकं च क्रूरित्यर्थः तदुक्तं भुवेन शरीरसंहितायां अश्वत्थोदुंबरपूक्ष्णग्रोवसमिधस्तिलाः सिद्धार्थपायसान्नानि द्रव्याप्यष्टौ विदुर्बु
धाः यथेष्टं संख्यापूर्तेरेकैकद्रव्ये गयथा विभागं कृत्वा कर्तव्या द्रव्यन्यूनतायामंति मद्रव्यावृत्तिराधिक्ये अंति मद्रव्याहुतिद्वयं त्रयं वा एकीकृत्यैकैक
मंत्रेण होमः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥

दे.भा.तृ.

॥४०॥

प्रभविष्यंतीति त्वयोतिशेषः भक्त्या तत्सहिता मानवा इत्यन्वयः ॥ ३८॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अतएव देवी प्रसादाद्विष्णोरधि

प्रभविष्यंति भो भक्त्या मानवा भुवि सर्वतः ॥ वरदस्त्वं च सर्वेषां भविता मानवेषु वै ॥ ३८॥ कामदः सर्वदेवानां प
रमः परमेश्वरः ॥ सर्वयज्ञेषु मुख्यत्वं पूज्यः सर्वैश्च याज्ञिकैः ॥ ३९ ॥ त्वां जनाः पूजयिष्यंति वरदस्त्वं भविष्यसि
॥ श्रयिष्यंति च देवास्त्वां दानवैरतिपीडिताः ॥ ४० ॥ शरणस्त्वं च सर्वेषां भविता पुरुषोत्तम ॥ पुराणेषु च सर्वे
षु वेदेषु विततेषु च ॥ ४१ ॥ त्वं वै पूज्यतमः कामं कीर्तिस्तव भविष्यति ॥ यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भूत
ले ॥ ४२ ॥ तदांशेनावतीर्या शुकर्तव्यं धर्मरक्षणं ॥ अवताराः सुविख्याताः पृथिव्यां तव भागशः ॥ ४३ ॥
भविष्यंति धरायां वै माननीयामहात्मनां ॥ अवतारेषु सर्वेषु नाना योनिषु माधव ॥ ४४ ॥ विख्यातः सर्वलोके
षु भविता मधुसूदन ॥ अवतारेषु सर्वेषु शक्तिस्ते सहचारिणी ॥ ४५ ॥ भविष्यति ममांशेन सर्वकार्यप्रसाधिनी
॥ वाराही नारसिंही च नानाभेदैरनेकधा ॥ ४६ ॥ नाना युधाः शुभाकाराः सर्वाभरणमंडिताः ॥ ताभिर्युक्तस्सदा वि
ष्णोः सुरकार्याणि माधव ॥ ४७ ॥ साधयिष्यसि तत्सर्वमदत्तवरदानतः ॥ तास्त्वयानावमंतव्याः सर्वदा गर्वले
शतः ॥ ४८ ॥ पूजनीयाः प्रयत्नेन माननीयाश्च सर्वथा ॥ नूनं तां भारते खंडेशक्तयः सर्वकामदाः ॥ ४९ ॥ भ
विष्यंति मनुष्याणां पूजिताः प्रतिमासु च ॥ तासां तव च देवेश कीर्तिः स्यादखिलेऽपि ॥ ५० ॥ द्वीपेषु सप्तस्वपि
च विख्याता भुवि मंडले ॥ ताश्च त्वं सर्वमहाभाग मानवा भुवि मंडले ॥ ५१ ॥ अर्चयिष्यंति वांछार्थसकामाः सत
तं हरे ॥ अर्चासु चोपहारैश्च पूज्यमानाः सन्निविताः ॥ ५२ ॥ पूजयिष्यंति वेदोक्तैर्मन्त्रैर्नामजपैस्तथा ॥ महिमा
तव भूलोके स्वर्गे च मधुसूदन ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

कालोके प्रसिद्धिः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ महिमेति एवं तव महिमा भविष्यतीत्यर्थः ॥ ५३

टी.अ.
१३

॥४०॥

खसंभवाभ्राकशजन्या ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ प्रकृतिविषयेमूलप्रकृतौतस्याः प्रकृतेर्मुक्तेः श्रियाः ॥ ५८ ॥ इति श्रीदेवीभागव
ततिष्ठकेतृतीयस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ त्रिपंचमः ॥ यकैस्सुराजप्रभोत्तरंततः ॥ वैभवं प्रोच्यते सम्यग्यथ विदुर्न शिनुः ॥ १ ॥ विष्णुकृ

पूजनाद्देवदेशवृद्धिमेत्यतिमानवैः ॥ व्यास उवाच ॥ इति दत्त्वा वरान्वाणी विरराम खसंभवा ॥ ५४ ॥ भगवा
नपि प्रीतात्मा ह्यभवच्छ्रवणाद्वि ॥ समाप्य विधिवद्भजन् भगवान्हरिरीश्वरः ॥ ५५ ॥ विसर्जयित्वा तान् देवा
न्ब्रह्मपुत्रान्मुनीन्तथा ॥ जगन्नुत्तरैः सार्धैर्वैकुण्ठं गुरुध्वजः ॥ ५६ ॥ स्वानि स्वानि च विष्ण्यानि पुनः सर्वे सुरा
स्ततः ॥ मुनयो विस्मितः सार्धं कुर्वतस्ते परस्परं ॥ ५७ ॥ ययुः प्रमुदिताः कामं स्वाश्रमान्पावनानथ ॥ श्रु
त्वा वाणीं परमविशङ्गं व्योमजां श्रोत्ररम्यां सर्वपापैः प्रकृतिविषये भक्तिभावश्च जातः ॥ चक्रुः सर्वद्विजमुनिगणाः
पूजनं भक्तियुक्तास्तस्याः कामं निखिलफलदं चागमोक्तं मुनीन्द्राः ॥ ५८ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृ
तीयस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुतो वै हरिणा क्लृप्तो यज्ञो विस्तरतो द्विज ॥ महिमानं
तथा वायावदविस्तरतो मम ॥ १ ॥ श्रुत्वा देव्याश्चरित्रं वैकुण्ठं मखमनुत्तमं ॥ प्रसादात्तव विप्रेन्द्र भविष्यामि च पा
वनः ॥ २ ॥ व्यास उवाच ॥ शृणुराजन् प्रवक्ष्यामि देव्याश्चरितमुत्तमं ॥ इति हासं पुराणं च कथयामि सुविस्तरं
॥ ३ ॥ कोसले पुनर्नृपश्रेष्ठः सूर्यवंशसमुद्भवः ॥ पुष्पपुत्रो महातेजा ध्रुवसंधिरिति स्मृतः ॥ ४ ॥ धर्मात्मा सत्य
संधश्च वर्णाश्रमहितैरतः ॥ अयोध्यायां समृद्ध्या राज्यं च केशु चित्रतः ॥ ५ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चा
न्येतथा द्विजाः ॥ स्वां स्वां वृत्तिं समास्थाय तद्राज्ये धर्मतो भवन् ॥ ६ ॥ न चोराः पिशुना धूर्तास्तस्य राज्यं च कुत्र
चित् ॥ दंभाः कृतघ्ना मूर्खाश्च वसंतिकिल मानवाः ॥ ७ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥

तमं वायं श्रुत्वा पुनर्भगवती महिम्नो बभूवुर्जनमेजयः पृच्छति श्रुतवानि ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ धर्मतो धर्मेण युक्ता अभवन्नित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ मंदभाग्यादिति सुदर्शनस्यमंदभाग्यात्

एवंवैवर्त्तमानस्यनृपस्यकुरुसत्तम ॥ द्वेपत्न्यौरूपसंपन्नेह्यासतुःकामभोगदे ॥ ८ ॥ मनोरमाधर्मपत्नीसुरू
पातिविचक्षणा ॥ लीलावतीद्वितीयाचसापिरूपगुणान्विता ॥ ९ ॥ विजहारसपत्नीभ्यांगृहेषूपवनेषुच ॥ क्री
डागिरौदीर्घिकासुसौधेषुविविधेषुच ॥ १० ॥ मनोरमाशुभेकालेसुषुवेपुत्रमुत्तमं ॥ सुदर्शनाभिधंपुत्रंराज्यल
क्षणसंयुतं ॥ ११ ॥ लीलावत्यपितत्पत्नीमासेनैकेनभामिनी ॥ सुषुवेसुंदरंपुत्रंशुभेपक्षदिनेतथा ॥ १२ ॥
चकारनृपतिस्तत्रजातकर्मादिकंद्वयोः ॥ ददौदानानिविप्रेभ्यःपुत्रजन्मप्रमोदितः ॥ १३ ॥ प्रीतितयोःसमांरा
जाचकारमुतयोर्नृप ॥ नृपश्चकारसौहार्देष्वंतरंनकदाचन ॥ १४ ॥ चूडाकर्मतयोश्चक्रेविधिनानृपसत्तमः ॥
यथाविभवमेवासौप्रीतियुक्तःपरंतपः ॥ १५ ॥ कृतचूडौसुतौकामंजहत्तुर्नृपतेर्मनः ॥ क्रीडमानावुभौकांतौ
लोकानामनुरंजकौ ॥ १६ ॥ तयोःसुदर्शनोज्येष्ठोलीलावत्याःसुतःशुभः ॥ शत्रुजित्संज्ञकःकामंचाटुवाक्योबभू
वह ॥ १७ ॥ नृपतेःप्रीतिजनकोमंजुवाक्कारुदर्शनः ॥ प्रजानांवल्लभःसोभूतथामंत्रिजनस्यवै ॥ १८ ॥ यथा
तस्मिन्नृपःप्रीतिचकारगुणयोगतः ॥ मंदभाग्यान्मंदभावोनतथावैसुदर्शने ॥ १९ ॥ एवंगच्छतिकालेतुध्रुवसं
धिर्नृपोत्तमः ॥ जगामवनमध्येसौमृगयाभिरतःसदा ॥ २० ॥ निघ्नन्मृगान्ब्रूहन्कंबून्सूकरान्गवयान्श
शान् ॥ महिषाञ्छरभान्खड्गान्चिक्रीडनृपतिर्वने ॥ २१ ॥ क्रीडमानेनृपेतत्रवनेघोरेऽतिदारुणे ॥ उदतिष्ठन्नि
कुंजात्तुसिंहःपरमकोपनः ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥

स्मिन्नुदर्शनेमंदभावोनृपतिर्यथाशत्रुजितिप्रीतिचकारतथासुदर्शनेप्रीतिनचकारेत्यर्थः ॥ २९ ॥ २० ॥ कंबूनिति कंबुःशंखेच्छि
यांपुंसिसंबूकेवलयेगजेरतिमेदिर्नाकोशाद्रुजानित्यर्थः ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ सोपिराजापि तत्रागत्यसिंहेनेतिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

राज्ञाशिलीमुखेनादौविद्वःक्रोधवशंगतः ॥ दृष्ट्वाग्नेनृपतिसिंहो ननादमेघनिःस्वनः ॥ २३ ॥ कृत्वाचोर्ध्वसलां
गूलंप्रसारितवृहत्सटः ॥ हंतुंनृपतिमाकाशादुत्पपातातिकोपनः ॥ २४ ॥ नृपतिस्तरसावीक्ष्यदधारासिंकरेत
दा ॥ वामेचर्मसमादायस्थितःसिंहइवापरः ॥ २५ ॥ सेवकास्तस्ययेसर्वेतेपिबाणान्पृथक्पृथक् ॥ अमुंचन्
कुपिताःकामंसिंहोपरिरुषान्विताः ॥ २६ ॥ हाहाकारोमहानासीत्संप्रहारश्चदारुणः ॥ उत्पपातततःसिंहो नृप
स्योपरिदारुणः ॥ २७ ॥ तंपतंतंसमालोक्यखड्गेनाभिहनन्नृपः ॥ सोपिक्रूरैर्नखाग्रैश्चतत्रागत्यविदारितः ॥ २८ ॥
सनखैराहतोराजापपातचममारवै ॥ चुक्रुशुःसैनिकास्तेतुनिर्जघ्नुर्विशिखैस्तदा ॥ २९ ॥ मृतःसिंहोपितत्रै
वभूपतिश्चतथामृतः ॥ सैनिकैर्मंत्रिमुख्याश्चतत्रागत्यनिवेदिताः ॥ ३० ॥ परलोकगतंभूपंश्रुत्वातेमंत्रिसत्तमाः
॥ संस्कारंकारयामासुर्गत्वातत्रवनांतिके ॥ ३१ ॥ परलोकक्रियांसर्वावसिष्टोविधिपूर्वकं ॥ कारयामासतत्रैवं
परलोकसुखावहां ॥ ३२ ॥ प्रजाःप्रकृतयश्चैववसिष्ठश्चमहामुनिः ॥ सुदर्शनंनृपंकर्तुमंत्रंचक्रुःपरस्परं ॥ ३३ ॥
धर्मपत्नीसुतःशांतःपुरुषश्चसुलक्षणः ॥ अयंनृपासनार्हश्चह्यब्रुवन्मंत्रिसत्तमाः ॥ ३४ ॥ वसिष्ठोपितथैवाहयोग्यो
यंनृपतेःसुतः ॥ वालोपिधर्मवात्राजानृपासनमिहार्हति ॥ ३५ ॥ कृतेमंत्रेमंत्रिवृद्ध्युधाजिन्नामपार्थिवः ॥ त
त्राजगामतरसाश्रुत्वातूज्जयिनीपतिः ॥ ३६ ॥ मृतंजामातरंश्रुत्वालीलावत्याःपितातदा ॥ तत्राजगामत्वरितो
दौहित्रप्रियकाम्यया ॥ ३७ ॥ वीरसेनस्तथायातःसुदर्शनहितेच्छया ॥ कलिंगाधिपतिश्चैवमनोरमापितानृपः

॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥

॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥

दे.भा.तृ.

॥४२॥

साध्वसंस्थितौभयसंस्थितौभयंकरावित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ज्येष्ठः कश्चिन् यद्यपि वयसाज्येष्ठः सुदर्शनस्तथापि गुणेन ज्येष्ठः शत्रुजिदेवभवती

टी.अ.

१४

उभौतौसैन्यसंयुक्तौनृपौसाध्वसंस्थितौ ॥ चक्रतुर्मन्त्रिमुख्यैस्तेर्मन्त्रंराज्यस्यकारणात् ॥ ३९ ॥ युधाजित्तु
तदापृच्छत्ज्येष्ठः कः सुतयोद्वयोः ॥ राज्यं प्राप्नोति ज्येष्ठो वै न कनीयान्कदाचन ॥ ४० ॥ वीरसेनोपितत्राह
धर्मपत्नीसुतः किल ॥ राज्याहः सयथाराजन्शास्त्रज्ञोऽयमयाश्रुतं ॥ ४१ ॥ युधाजित्पुनराहेदं ज्येष्ठोऽयं वय
थागुणैः ॥ राजलक्षणसंयुक्तो न तथायं सुदर्शनः ॥ ४२ ॥ विवादोऽत्र सुसंपन्नो नृपयोस्तत्र लब्धयोः ॥ कः संदेह
मपाकर्तुं क्षमः स्यादिति संकटे ॥ ४३ ॥ युधाजिन्मन्त्रिणः प्राह यूयं स्वार्थपराः किल ॥ सुदर्शनं नृपं कृत्वा धनं भो
क्तुं किलेच्छथ ॥ ४४ ॥ युष्माकं तु विचारोऽयं यज्ञात्तस्मिन्मतेः ॥ शत्रुजित्सवलस्तस्मात्संमतो नृपासने
॥ ४५ ॥ मयिर्जीवितिकः कुर्यात्कर्त्तव्यां संनृपं किल ॥ त्यक्त्वा ज्येष्ठगुणार्हं वीरसेनयाच समन्वितं ॥ ४६ ॥ नूनं युद्धं
करिष्यामि तस्मिन् खड्गस्य मे दिनी ॥ धारया च द्विधा भूयाद्युष्माकं तत्र का कथा ॥ ४७ ॥ वीरसेनस्तु तच्छ्रुत्वा
युधाजितमभाषत ॥ वालौ द्वौ सदृशप्रज्ञौ को भेदोऽत्र विचक्षण ॥ ४८ ॥ एवं विवदमानौ तौ संस्थितौ नृपती सदा ॥
प्रजाश्च रूपयश्चैव बभूवुर्व्यग्रमानसाः ॥ ४९ ॥ समाजग्मुश्च सामंताः ससैन्याः क्लेशतत्पराः ॥ विग्रहं चाभिकां
क्षंतः परस्परमतंद्रिताः ॥ ५० ॥ निपादाह्यायुस्तत्र शृंगवेरपुराश्रयाः ॥ राजद्रव्यमुपाहर्तुमृतं श्रुत्वामहीप
तिं ॥ ५१ ॥ पुत्रौ च वालकौ श्रुत्वा विग्रहं च परस्परं ॥ चौरास्तत्र समाजग्मुर्देशदेशांतरादपि ॥ ५२ ॥

तियुधाजितोऽभिप्रायः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तस्मात्सुदर्शनात्सचलो धर्मपत्नीजन्यत्वाच्छत्रुजिदेवनृपासने संमतो नान्य
इत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥४२॥

॥ ५३ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके तृतीयस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ एकपट्टिशोऽकर्वैर्युधाजिद्वीरसेनयोः दौहित्रार्थमहायुद्ध
मभूदितितुवर्ष्यते ॥ १ ॥ तौ युधाजिद्वीरसेनौ युद्धकामौ जातौ तदुत्तरं संग्रामः प्रवृत्त इत्याह संयुगे च सतीति आहवाययुद्धार्थसंगृहीतशस्त्रयोः सं
ग्रामे सति विमर्दः संघर्षोऽत्र भूव ॥ १ ॥ पृथुलबाहुः पुष्टबाहुश्चासौ युधाजिश्चेति कर्मधारयः स समरे संस्थितः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तं युधाजितं

संमर्दस्तत्र संजातः कलहे समुपस्थिते ॥ युधाजिद्वीरसेनश्च युद्धकामौ बभूवतुः ॥ ५३ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापु
राणे तृतीयस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ संयुगे च सति तत्र भूपयोराहवायसमुपात्तशस्त्रयोः ॥ क्रोधलोभव
शयोः समंततः संबभूवतु मुलस्तु विमर्दः ॥ १ ॥ संस्थितः स समरे धृतचापः पार्थिवः पृथुलबाहु युधाजित् ॥ सं
युतः स्वबलवाहनादिकैराहवायकृतनिश्चयोनृपः ॥ २ ॥ वीरसेन इह सैन्यसंयुतः क्षात्रधर्ममनुसृत्य संगरे ॥
पुत्रिकात्मजहिताय पार्थिवः संस्थितः सुरपतेः समतेजाः ॥ ३ ॥ स बाणवृष्टिं विसर्ज्य पार्थिवो युधाजितं वीक्ष्य
रणे स्थितं च ॥ गिरितडित्वानिवतो यवृष्टिभिः क्रोधान्वितः सत्यपराक्रमोऽसौ ॥ ४ ॥ तं वीरसेनो विशिखैः शि
लाशितैः समावृणोदाशुगमैरजिह्वगैः ॥ चिच्छेद बाणैश्च शिलीमुखानसौ तेनैव मुक्तानतिवेगपातिनः ॥ ५ ॥
गजरथतुरगाणां संबभूवा तियुद्धं सुरनरमुनिसंघैर्वीक्षितं चातिघोरं ॥ विततविहगवृंदैरावृतं व्योमसद्यः पिशित
मशितुकामैः काकगृध्रादिभिश्च ॥ ६ ॥ तत्राद्भुताक्षतजसिंधुस्वाहघोरावृंदेभ्य एव गजवीरतुरंगमानां ॥ त्रा
सावहानयनमार्गगतानराणां पापात्मनारविजमार्गभवेव कामं ॥ ७ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

नैव युधाजितैवासौ वीरसेनः ॥ ५॥ पिशितं मांसं विहगवृंदैः पक्षिवृंदैः ॥ ६ ॥ क्षतजं रक्तं तस्य सिंधुर्नदी उवाह निर्गता गजवीरतुरंगमानां वृंदेभ्यः समुदा
येभ्यः कीदृशीरविजः सूर्यजो यमस्तस्य लोकस्य मार्गं भवायावैतरणी नदी सा पापात्मनां पापिनां यथानयनमार्गगता त्रासावहातद्वदित्यर्थः ॥ ७ ॥

दे.भा.तृ.

॥४३॥

कीर्णानीति भिन्ननाशितप्रवाहवेगेन पुलिनंतटेन तस्मिन् प्रवाहे रक्तमये केशावृतानि नरमस्तकानि यो धमस्तकानि कीर्णानि विक्षिप्तानि कथं विभांति
यथारविसुताय मुना तत्तीरप्रभवौर्वहर्तुकामैर्बालैस्तुत्रोफलानि सिंधौ यमुनायां विहितानि स्थापितानि तैश्च तद्वदित्यर्थः ॥ ८ ॥ वीरमिति मृतं वीरं दृ
ष्ट्वा तस्योपरि गृध्रो भ्रमति यत्तदहं असौ जीवो निजशरीरं कांतरेण पतितं पुनः प्रवेष्टुं कांक्षतीच्छतीति मन्ये ॥ ९ ॥ तस्मिन् धारातीर्थे मृतानां स्वर्गतानां वृ

कीर्णानि भिन्नपुलिने नरमस्तकानि केशावृतानि च विभांतियथैव सिंधौ ॥ तुंबीफलानि विहितानि विहर्तुकामैर्बालै
र्यथारविसुताप्रभवैश्च नूनं ॥ ८ ॥ वीरं मृतं भुवि गतं पतितं रथाद्वै गृध्रः पलार्थमुपरि भ्रमतीति मन्ये ॥ जीवोऽप्यसौ निज
शरीरमवेक्ष्य कांतं कांक्षत्यहोति विवशोऽपि पुनः प्रवेष्टुं ॥ ९ ॥ आजौहतोऽपि नृवरः सुविमानरूढः स्वांके स्थितां सुर
वधूं प्रवदत्यभीष्टं ॥ पश्य धुनाममशरीरमिदं पृथिव्यां बाणाहतं निपतितं करभोरुकांतं ॥ १० ॥ एकोहतस्तु
रिपुणैव गतो तं रिक्षं देवांगनां समधिगम्य युतो विमाने ॥ तावत्प्रियाहुतवहैः सुसमर्प्य देहं जग्राह कांतमबलासव
लास्वकीया ॥ ११ ॥ युद्धे मृतौ च सुभटौ दिविसंगतौ तावन्योन्यशस्त्रनिहतौ सहसंप्रयातौ ॥ तत्रैव जघ्नतुरलं
परमाहितास्त्रावेकाप्सरोर्यविहतौ कलहाकुलौ च ॥ १२ ॥

॥४३॥

॥४३॥

तमाह आज्ञाविति आजौ युद्धे सुरवधूं स्वर्वेदयां ॥ १० ॥ तद्देवान्यस्य वृत्तमाह एकोहत इति देवांगनां स्वर्वेदयां समधिगम्य प्राप्य तया युतो वि
माने यावत्तिष्ठति तावदेव तस्य मृतदेहस्य प्रियास्त्री हुतवहैर्गौसती भूत्वा देहं समर्प्य पत्या सह स्वदेहं दग्ध्वा दिव्यदेहा भूत्वा सबलास्वकीया तस्यैव स्त्री कांतं
स्वपतिं जग्राहेत्यर्थः ॥ ११ ॥ तस्मिन् युद्धे मृतानामन्यमपि च मत्कारमाह युद्धे मृतौ इति अत्र यौ भटौ परस्परं युद्धं कृत्वा दिवंगतौ तौ तत्रापि एका
याप्सराः समानपुण्यसाध्या तदर्थं तत्रापि कलहाकुलौ भूत्वा संजघ्नतुरिति च मत्कारः ॥ १२ ॥

॥४३॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कश्चिदेति कश्चिद्युवायुद्धे मृतः सुरांगनां स्वपेक्षयाधिकगुणवर्ती प्राप्य सामयिगुणाभावाद्द्विरज्येतेति भियायथासास्वस्मिन्प्रेमदानुकूलगुणदर्शनेन
 भविष्यति तथा स्वीयान्गुणान्प्रवदन्सन्तां प्रेमदामुद्दिश्यानुचकार तद्गुणानुरूपमेवानुकरणं कृतवानित्यर्थः योगयुक्तः प्रेमयुक्तः ॥ १३ ॥ भौमं रज
 इति यद्युद्धसमये सेनयोः समर्दादुत्थितं भौमं रजोदिविगतं तराणि सूर्यसमावृणोद्यच्चदिवसेपिरात्रिचकार तत् रजोयुद्धमध्येऽस्मादनायासेन रुधि

कश्चिद्युवासमधिगम्य सुरांगनां वैरूपाधिकां गुरणतीं किल भक्तियुक्तः ॥ स्वीयान्गुणान्प्रविततान्प्रवदंस्तदा
 सौतां प्रेमदामनुचकार च योगयुक्तः ॥ १३ ॥ भौमं रजोतिविततं दिविसंस्थितं चरात्रिचकार तराणि च समावृणोद्य
 त् ॥ मग्नं तदेवरुधिरांबुनिधावकस्मात्प्रादुर्बभूवरविरप्यतिकांतियुक्तः ॥ १४ ॥ कश्चिद्रतस्तु गगनं किल दे
 वकन्यां संप्राप्य चारुवदनां किल भक्तियुक्तां ॥ नांगीचकार चतुरोव्रतनाशभीतो यास्यत्ययं मम वृथा ह्यनुकूल
 शब्दः ॥ १५ ॥ संग्रामे संवृते तत्र युधाजित्पृथिवीपतिः ॥ जघान वीरसेनं तं बाणैस्तीव्रैः सुदारुणैः ॥ १६ ॥ नि
 हतः स पपातो व्योमं छिन्नमूर्ध्ना महीपतिः ॥ प्रभग्नं तद्वलं सर्वं निर्गतं च चतुर्दिशं ॥ १७ ॥ मनोरमाहतं श्रुत्वा पितरं
 रणमूर्धनि ॥ भयत्रस्ताथ संजाता पितुर्वैरमनुस्मरन् ॥ १८ ॥ हनिष्यति युधाजिद्वैपुत्रं मम दुराशयः ॥ राज्यलो
 भेन पापात्मा सेति चिंता पराभवत् ॥ १९ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि पितामेनिहतो रणे ॥ भर्ता चापि मृतो दैवपुत्रो
 यं मम बालकः ॥ २० ॥ लोभोतीव च पापिष्ठस्तेन को न वशीकृतः ॥ किं न कुर्यात्तदा विष्टः पापं पार्थिवसत्तमः ॥
 ॥ २१ ॥ पितरं मातरं भ्रातृन्गुरून्स्वजनबांधवान् ॥ हंतिलोभसमाविष्टो जनो नात्र विचारणा ॥ २२ ॥

रांबुनिधौ रक्तसमुद्रे मग्नं दामवत्तदाति कांतियुक्तो रविरपि सहस्राप्रादुर्बभूवेत्याश्चर्यमेवं महाभयं करं युद्धमभूदिति तात्पर्यं ॥ १४ ॥ कश्चिदेति
 अनुकूलः शब्दः अयं ब्रह्मचारीत्यनुकूलशब्दो योग्यः शब्दो वृथास्यादिति भियेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ वाराणस्यावने इत्यन्वयः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ नगरान्निर्गमनोपायमाह युधाजिद्वर्शनोत्कंठेति युधाजिद्राज्ञोद्वर्शनोत्कंठचे
तसामयाद्वर्शनार्थराज्ञोगम्यत इत्याभिप्रायः ॥ हिद्वर्शयित्वेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ पितरं युधाजितं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पितरंगतजीवितमिति वीरसेनंचापि

समाहूयतमेकांते प्रोवाच बहुदुःखिता ॥ गृहीत्वा बालकं हस्ते रुदंती दीनमानसा ॥ ३७ ॥ पिता मे निहतः संसृजे
पुत्राय बालकस्तथा ॥ युधाजिद्वलवान् राजा किं विधेयं वदस्व मे ॥ ३८ ॥ तामुवाच विदल्लोसौ नात्र स्थातव्यमे
वच ॥ गमिष्यामो वने कामं वाराणस्याः पुनः किल ॥ ३९ ॥ तत्र मे मातुलः श्रीमान् वर्तते बलवत्तरः ॥ सुबाहुरि
ति विख्यातो रक्षिता स भविष्यति ॥ ४० ॥ युधाजिद्वर्शनोत्कंठमनसानगराद्वहिः ॥ निर्गत्य रथमारुह्य गंतव्यं
नात्र संशयः ॥ ४१ ॥ इत्युक्ता तेन साराज्ञी गत्वा लीलावतीं प्रति ॥ उवाच पितरं द्रष्टुं गच्छाम्यद्य सुलोचने ॥ ४२ ॥
इत्युक्त्वा रथमारुह्य सैरंध्रीं संयुता तदा ॥ विदल्लेन च संयुक्तानिः सृतानगराद्वहिः ॥ ४३ ॥ त्रस्ता ह्यार्ताति कृप
णा पितुः शोक समाकुला ॥ दृष्ट्वा युधाजितं भूपं पितरंगतजीवितं ॥ ४४ ॥ संस्कार्य च त्वरा युक्ता वेपमाना भया
कुला ॥ दिनद्वयेन संप्राप्ताराज्ञी भागीरथी तटं ॥ ४५ ॥ निषादैर्लुंठिता तत्र गृहीतं सकलं वसु ॥ रथं चापि गृही
त्वा ते निर्गता दस्यवः शठाः ॥ ४६ ॥ रुदंती सुतमादाय चारुवस्त्रा मनोरमा ॥ निर्ययौ जान्हवी तीरे सैरंध्री करलं
विता ॥ ४७ ॥ आरुह्य च भयाच्छीघ्रमुदुपं सा भयाकुला ॥ तीर्त्वा भागीरथीं पुण्यां ययौ त्रिकूटपर्वतं ॥ ४८ ॥ भार
द्वाजाश्रमं प्राप्ता त्वरया च भयाकुला ॥ संवीक्ष्य तापसांस्तत्र संजातानि भर्षातदा ॥ ४९ ॥ मुनिना सा ततः पृ
ष्ठाकासिकस्य परिग्रहः ॥ कठेनात्र कथं प्राप्ता सत्यं ब्रूहि शुचिस्मिते ॥ ५० ॥

तरं संस्कार्येत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ त्रिकूटपर्वतं च त्रिकूटं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ कस्य परिग्रहः कस्य स्त्रीत्यर्थः ॥ ५० ॥

दे.भा.तृ.

॥४५॥

॥ ५१ ॥ विदलंस्वमंत्रिणं वक्तुं समादिशत् आज्ञापितवती ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥
॥ ६० ॥ सैरंध्रीसहिता तत्र विदल्लेन च संयुता ॥ ६१ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके तृतीयस्कंधे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ षष्ठिभ्यो कैर्युधा

टी.अ.
१५

देवीवामानुषीवासिबालपुत्रावनेकथं ॥ राज्यभ्रष्टे वामोरुभासित्वं कमलेक्षणे ॥ ५१ ॥ एवं सामुनिना पृष्टा
नोवाच वरवर्णिनी ॥ रुदंती दुःखसंतप्ता विदल्लं च समादिशत् ॥ ५२ ॥ विदल्लस्तमुवाचे दं ध्रुवसंधिर्नृपोत्तमः ॥
तस्य भार्या धर्मपत्नी नाम्ना चेयं मनोरमा ॥ ५३ ॥ सिंहेन निहतो राजा सूर्यवंशमिहाबलः ॥ पुत्रोऽयं नृपतेस्तस्य
नाम्ना चैव सुदर्शनः ॥ ५४ ॥ अस्याः पिताति धर्मात्मा दौहित्रार्थे मृतोरणे ॥ युधाजिद्वयसंत्रस्ता संप्राप्ता विजने
वने ॥ ५५ ॥ त्वामेव शरणं प्राप्ता बालपुत्रानृपात्मजा ॥ त्राता भव महाभाग त्वमस्यामुनिसत्तम ॥ ५६ ॥ आर्तस्य र
क्षणं पुण्यं यज्ञाधिकमुदाहृतं ॥ भयत्रस्तस्य दीनस्य विशेषफलदं स्मृतं ॥ ५७ ॥ ऋषिरुवाच ॥ निर्भयावसक
ल्याणि पुत्रं पालय सुव्रते ॥ न ते भयं विशालाक्षिकर्तव्यं शत्रुसंभवं ॥ ५८ ॥ पालयस्व सुतं कांतराजा ते यं भवि
ष्यति ॥ नात्र दुःखं तथा शोकः कदाचित्संभविष्यति ॥ ५९ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्तामुनिनाराज्ञीस्वस्थासा
संबभूव ह ॥ उटजे मुनिना दत्ते वीतशोका तदा वसत् ॥ ६० ॥ सैरंध्रीसहिता तत्र विदल्लेन च संयुता ॥ सुदर्शनं
पालयानान्यवसत्सामनोरमा ॥ ६१ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे द्वादशसाहस्र्यां संहितायां तृतीयस्कं
धे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ व्यास उवाच ॥ युधाजि त्वथ संग्रामाद्गत्वा योध्यां महाबलः ॥ मनोरमां च पप्रच्छ
सुदर्शनजिघांसया ॥ १ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥

जित्तु सुदर्शनजिघांसया ॥ भारद्वाजः श्रमं समाप्त इति सम्यगिहोच्यते ॥ १ ॥ भारद्वाजाश्रमे मनोरमायां गता यामनंतरं जातवृत्तमाह युधाजि त्वथे
ति मनोरमां च हारात्तत्पुत्रं च ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥४५॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ पूर्नगरीनूतनेवबभौ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ बलाभिधंनिषादाधिपतिंशृंगवेरपुराधिपंदुर्द

सेवकान्प्रेषयामासकगतेतिमुहुर्वदन् ॥ शुभेदिनेथदौहित्रंस्थापयामासचासने ॥ २ ॥ मंत्रिभिश्चवसिष्ठेन
मंत्रैराथर्वणैःशुभैः ॥ अभिषिक्तश्चसंपूर्णैःकलशैर्जलपूरितैः ॥ ३ ॥ भेरीशंस्वनिनादैश्चतूर्याणांचाथानिस्वनैः
॥ उत्सवस्तुनगर्यावैसंवभूवकुरुद्वह ॥ ४ ॥ विप्राणांवेदपाठैश्चबंदिनांस्तुतिभिस्तथा ॥ अयोध्यामुदितेवा
सीज्जयशब्दैःसुमंगलैः ॥ ५ ॥ दृष्टपुष्टजनाकीर्णास्तुतिवादित्रनिस्वना ॥ नवेतस्मिन्महीपालेपूर्वभोनूतने
वसा ॥ ६ ॥ केचित्साधुजनायेवैचक्रुःशोकंगृहेस्थिताः ॥ सुदर्शनंविचिंत्याद्यक्वगतोसौनृपात्मजः ॥ ७ ॥ मनो
रमातिसाध्वीसाकगतासुतसंयुता ॥ पितास्यानिहतःसंख्येराज्यलोभेनवैरिणा ॥ ८ ॥ इत्येवंचिंत्यमानास्ते
साधवःसमबुद्धयः ॥ अतिष्ठन्दुःखितास्तत्रशत्रुजिद्वशवर्तिनः ॥ ९ ॥ युधाजिदपिदौहित्रंस्थापयित्वाविधान
तः ॥ राज्यंचमंत्रिसात्कृत्वाचलितःस्वांपुरींप्रति ॥ १० ॥ श्रुत्वासुदर्शनंतत्रमुनीनामाश्रमेस्थितं ॥ हंतुका
मोजगामाशुचित्रकूटंसपर्वतं ॥ ११ ॥ निषादाधिपतिंशूरंपुरस्कृत्यबलाभिधं ॥ दुर्दर्शास्यमगादाशुशृंगवे
रपुराधिपं ॥ १२ ॥ श्रुत्वामनोरमातत्रबभूवातिसुदुःखिता ॥ आगच्छंतंवालपुत्राभयान्तसैन्यसंयुतं ॥ १३ ॥
तमुवाचातिशोकार्तामुनिसाश्रुविलोचना ॥ किंकरोमिकगच्छामियुधाजित्समुपस्थितः ॥ १४ ॥ पितामेनि
हतोऽनेनदौहित्रेभूपतिःकृतः ॥ सुतंमेहंतुकामोत्रसमायातिबलान्वितः ॥ १५ ॥ पुराश्रुतंमयास्वामिन्पांडवा
वैवनेस्थिताः ॥ मुनीनामाश्रमेपुण्येपांचाल्यासहितास्तदा ॥ १६ ॥ गतास्तेमृगयांपार्थाभ्रातरःपंचएवते ॥
द्रौपदीसंस्थितातत्रमुनीनामाश्रमेशुभे ॥ १७ ॥

॥१८॥

॥१९॥

॥२०॥

श्रीरूपपुरस्कृत्यराजागादित्यर्थः

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्वामिन्हेभारद्वाज ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

धौम्योत्रिर्गालवःपौलोजाबालिर्गौतमोभृगुः ॥ च्यवनश्चात्रिगोत्रश्चकण्वश्चैवजतुःक्रतुः ॥ १८ ॥ वीतिहोत्रः
सुमंतुश्चयज्ञदत्तोथवत्सलः ॥ राशासनःकहोदश्चयवक्रीयज्ञकृत्क्रतुः ॥ १९ ॥ एतेचान्येचमुनयोभारद्वाजाद
यःशुभाः ॥ वेदपाठयुताःसर्वेसंस्थिताश्चाश्रमेस्थिताः ॥ २० ॥ दासीभिःसहितातत्रयाज्ञसेनीस्थितामुने ॥
आश्रमेचारुसर्वांगीनिर्भयामुनिसंवृते ॥ २१ ॥ पार्थामृगानुगास्तावत्प्रयाताश्चवनाद्वनं ॥ धनुर्बाणधरावीरा
पंचैवशत्रुतापनाः ॥ २२ ॥ तावत्सिंधुपतिःश्रीमान्मार्गस्थोबलसंयुतः ॥ आगतश्चाश्रमाशिश्रुत्वातुनि
गमध्वनिं ॥ २३ ॥ श्रुत्वावेदध्वनिंराजामुनीनांभावितात्मनां ॥ उत्ताररथात्तूर्णदर्शनाकांक्षयानृपः ॥ २४ ॥
यदानिरगमत्तत्रभृत्यद्वयसमन्वितः ॥ वेदपाठयुतान्वीक्ष्यमुनीनुद्यमसंस्थितः ॥ २५ ॥ कृतांजलिपुटःस्वा
श्रमेमुनिभिर्जुष्टेभूपतिःसंविवेशह ॥ २६ ॥ तत्रोपविष्टंराजानंद्रष्टुकामाःस्त्रियस्त
॥ उत्सवस्तु ॥ २७ ॥ तत्रोपविष्टंराजानंद्रष्टुकामाःस्त्रियस्त
सीज्जयशब्दैःसुमंगलैः ॥ २८ ॥ तत्रोपविष्टंराजानंद्रष्टुकामाःस्त्रियस्त
वसा ॥ २९ ॥ केचित्साधुजनायेवैव तां विलोक्यासितापांगीदेवकन्यामिवापरां ॥ पप्रच्छ नृपतिर्धौम्यंकेयंश्या
रमातिसाध्वीसाकगतासुतसंयुता ॥ ३० ॥ सुताकस्यनाम्नाकावरणं धर्णिनी ॥ रूपलावण्यसंयुक्ताशचीववसुधांगता
सुतलवनमध्यस्थालवंगलतिकायथा ॥ राक्षसीवृंदगानूनरंभवाभातिभामिनी ॥ ३१ ॥ सत्यवद
भागकस्येयंवल्लभाबला ॥ राजपत्नीविचाभातिनैषामुनिवधूर्द्धिजाः ॥ ३२ ॥ धौम्यउवाच ॥ पांडवानां
माभार्यद्रौपदीशुभलक्षणा ॥ पांचालीसिंधुराजेन्द्रवसत्यत्रवराश्रमे ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

जयद्रथ उवाच ॥ कृगताः पांडवाः पंचशूराः संप्रति विश्रुताः ॥ वसंत्यत्र वने वीरा वीतशोकामहाबलाः ॥ ३४ ॥
धौम्य उवाच ॥ मृगयार्थं गताः पंच पांडवारथसंस्थिताः ॥ आगमिष्यन्ति मध्याह्ने मृगानादाय पार्थिवाः ॥ ३५ ॥
॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य उदतिष्ठदसौ नृपः ॥ द्रौपदी सन्निधौ गत्वा प्रणम्येदमुवाच ह ॥ ३६ ॥ कुशलं ते वरारोहे क
गताः पतयश्च ते ॥ एकादशगतान्यद्यवर्षाणि च वने किल ॥ ३७ ॥ द्रौपदी तु तदोवाच स्वस्तितेस्तु नृपात्मज ॥
विश्रमस्वाश्रमाभ्याशिक्षणादायांति पांडवाः ॥ ३८ ॥ एवं ब्रुवंत्यांतस्यांतु लोभा विष्टः स भूपतिः ॥ जहार द्रौ
पदीं वीरो नादृत्य मुनिसत्तमान् ॥ ३९ ॥ कस्यचिन्नैव विश्वासः कर्तव्यः सर्वथा बुधैः ॥ कुर्वन्दुःखमवाप्नोति ह
ष्टांतस्त्वत्र वै बलिः ॥ ४० ॥ वैरोचनसुतः श्रीमान् धर्मिष्ठः सत्यसंगरः ॥ यज्ञकर्ता च दाता च शरण्यः साधुसंमतः
॥ ४१ ॥ नाधर्मे निरतः कापि प्रल्हादस्य च पौत्रकः ॥ एकोनशतयज्ञान्वै स चकार सदक्षिणान् ॥ ४२ ॥ स
त्वमूर्तिः सदा विष्णुः सेव्यः स योगिनामपि ॥ निर्विकारोऽपि भगवान् देवकार्यार्थसिद्धये ॥ ४३ ॥ कश्यपाच्च समु
द्रूतो विष्णुः कपटवामनः ॥ राज्यं छलेन हतवान् महीं चैव स सागरां ॥ ४४ ॥ सो भवत्सत्यवाग्राजा बलिर्वैरो
चनिस्तदा ॥ कपटं कृतवान् विष्णुरिंद्रार्थं तु मया श्रुतं ॥ ४५ ॥ अन्यः किं न करोत्येवं कृतं वै स त्वमूर्तिना ॥ वाम
नं रूपमास्थाय यज्ञपातं चि कीर्षता ॥ ४६ ॥ न च विश्वसितव्यं वै कदाचित् केनचित् तथा ॥ लोभश्चेतसि चेत्स्वा
मिन्कीदृक् पापकृतं भयं ॥ ४७ ॥ लोभाहताः प्रकुर्वन्ति पापानि प्राणिनः किल ॥ परलोकाद्भयं नास्तिकस्याचि
त्कर्हि चिन्मुने ॥ ४८ ॥ मनसा कर्मणा वाचा परस्वादानहेतुतः ॥ प्रपतन्ति नराः सम्यग्लोभोपहतचेतसः ॥ ४९ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ प्रपतन्ति नरके इति शेषः ॥ ४९ ॥

दे.भा.तृ.

॥४७॥

॥५०॥ सर्वोऽव्यवहारोऽसौ भूतलक एवेति दर्शयति अन्यस्यानीयते इति न देवा अन्यस्य पुरुषस्य वित्तमाभीयतेभ्यः प्रयच्छन्ति मनीषितं धनं वाणिज्या
दिव्यवहारेण वा तस्माद्देवा अपि परस्वादानतत्परा एवेत्यर्थः ॥ ५१॥ ५२ ॥ ग्रहणकाले इति यस्माद्वावत्परिमितं वार्धुषिकं ग्राह्यं तस्मात्तदपेक्षया
धिकं कांक्षति ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ विश्वामित्र इति सुयथानीतवांस्तथा त्वं नय तस्य गतिवत्तवापि मतिर्भविष्य

देवानां राध्य सततं वांछन्ति वधनं नराः ॥ न देवास्तत्करे कृत्वा समर्था दातुं मंजसा ॥ ५० ॥ अन्यस्यानीयते वि
त्तं प्रयच्छन्ति मनीषितं ॥ वाणिज्येनाथदानेन चौर्येणापि बलेन वा ॥ ५१ ॥ विक्रयार्थं गृहीत्वा वधान्यवस्त्रादिकं
बहु ॥ देवानर्चयते वैश्यो महर्षिर्मे भवेदिति ॥ ५२ ॥ नात्र किं परवित्तेच्छा वाणिज्येन परंतप ॥ ग्रहणकाले सं
प्राप्ते महर्षेणापि कांक्षति ॥ ५३ ॥ एवं हि प्राणिनः सर्वे परस्वादानतत्पराः ॥ वर्तते सततं ब्रह्मन् विश्वासः कीदृशः
पुनः ॥ ५४ ॥ वृथा तीर्थं वृथा दानं वृथा ध्ययनमेव च ॥ लोभमोहवृत्तानां वैकृतं तदकृतं भवेत् ॥ ५५ ॥ तस्मा
देनं महाभाग विसर्जय गृहं प्रति ॥ संपुत्राहं वसिष्ठ्यामि जानकीवद्विजोत्तम ॥ ५६ ॥ इत्युक्तो सौमुनिस्तावद्रत्वा
युधाजितं नृपं ॥ उवाच वचनं राज्ञे भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ५७ ॥ गच्छ राजन्यथा कामं स्वपुरं नृपसत्तम ॥ ने
यं मनोरमाभ्येति बालपुत्रा सुदुःखिता ॥ ५८ ॥ युधाजिदुवाच ॥ मुने मुंच हठं सौम्य विसर्जय मनोरमां ॥ न च
यास्याम्यहं मुक्त्वानेप्याम्यद्य बलात् पुनः ॥ ५९ ॥ ऋषिरुवाच ॥ नय स्वयदिशक्तिस्ते बलेनाद्यममाश्रमात् ॥
विश्वामित्रो यथा धेनुं वसिष्ठस्य मुनेः पुरा ॥ ६० ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे षोडशोऽध्यायः
॥ १६ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य मुनेस्तत्रावनीपतिः ॥ मंत्रिवृद्धं समाहूय प्रच्छतमं व्रितः
॥ १ ॥ किं कर्तव्यं सुबुद्धे त्रमयाप्यवदसुव्रत ॥ बलात्प्रयामितां कामं संपुत्रां च सुभाषिणी ॥ २ ॥

तीतितात्पर्यं ॥ ६० ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके तृतीयस्कंधे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ द्विषाष्टिभ्यो कर्णैस्तु विश्वामित्रकायोत्तरं ॥ कामनीजस्य संप्रा
पीरागपुत्रस्य कथ्यते ॥ १ ॥ मुनिवाक्यश्रवणोत्तरं राजायत्कृतवांस्तदाह इत्याकर्ण्येति अवनीपतिर्युधाजित् ॥ २ ॥ स्वमतमाह नयामि नेप्यामि ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ हन्मिहनिष्यामि ॥ ४ ॥ यतामियत्नं करिष्यामि ॥ ५ ॥ राज्ञोमतस्य श्रवणानंतरं मंत्रीमुनिना विश्वामित्रस्य दृष्टान्तं उक्तं तदाभिप्रा-
यमुपवर्ष्य राजानं साहसं निवारयतीत्याह साहसमिति ॥ ६ ॥ दृष्टान्तमुपपादयन् दृष्टोक्तोक्तेरभिप्रायमाह पुरेति आभिराज्ञः सुतः
रिपुरल्पोपिनोपेक्ष्यः सर्वथा शुभमिच्छता ॥ राजयक्षमेव संमृद्धो मृत्यवे परिकल्पयेत् ॥ ३ ॥ नात्र सैन्यं न योत्था-
स्तियो मामत्र निवारयेत् ॥ गृहीत्वा हन्मि तंतत्र दौहित्रस्य रिपुं किल ॥ ४ ॥ निष्कण्टकं भवेद्राज्यं यताम्यद्य बलाद-
हं ॥ हते सुदर्शने नूनं निर्भयो सौ भवेदिति ॥ ५ ॥ प्रधान उवाच ॥ साहसं न हि कर्तव्यं श्रुतं राजन्मुनेर्वचः ॥ विश्वा-
मित्रस्य दृष्टान्तः कथितस्तेन मारिष ॥ ६ ॥ पुराग्माधिसुतः श्रीमान् विश्वामित्रोति विश्रुतः ॥ विचरन् स नृप श्रेष्ठो ब-
सिष्ठाश्रममभ्यगात् ॥ ७ ॥ नमस्कृत्य च तं राजा विश्वामित्रः प्रतापवान् ॥ उपविष्टो नृप श्रेष्ठो मुनिना दत्तविष्टरः ॥
८ ॥ निमंत्रितो वसिष्ठेन भोजनाय महात्मना ॥ स सैन्यश्च स्थितो राजा गाधिपुत्रो महायशः ॥ ९ ॥ नन्दिन्यासादि-
तं सर्वं भक्ष्यभोज्यादिकं च यत् ॥ भुक्त्वा राजा स सैन्यश्च वाञ्छितं तत्र भोजनं ॥ १० ॥ प्रतापं तं च नन्दिन्याः परि-
ज्ञाय स पार्थिवः ॥ ययाचे नन्दिनीं राजा वसिष्ठं मुनिं तमं ॥ ११ ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ मुने धेनुसहस्रं ते घटोद्भीनां
ददाम्यहं ॥ नन्दिनीं देहि मे धेनुं प्रार्थयामि परंतप ॥ १२ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ होमधेनुरियं राजन् ददामि कथंचन ॥ स-
हस्रं चापि धेनूनां तवेदं तवातिष्ठतु ॥ १३ ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ अयुतं वाथ लक्षं वा ददामि मनसोऽप्यसितं ॥ देहि
मे नन्दिनीं साधौ गृहीष्यामि बलप्रदय ॥ १४ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ कामं गृहाण नृपते बलप्रदय यथारुचि ॥ नाहं ददा-
मिते राजन् स्वेच्छयानं दिनीं गृहात् ॥ १५ ॥

॥ ७ ॥ मुनिना वसिष्ठेन ॥ ८ ॥ ९ ॥ नन्दिन्यासादितं नन्दिन्याकामं धुकन्यया स्वस्तेनेभ्यो निष्काशयदत्तं वाञ्छितं यस्य बहवो हितं तत् ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ घटोद्भीनां घटवद्भेषासां गवां तासां बहुदुग्धवतीनामिति तात्पर्यं ॥ १२ ॥ नदहामि न दास्यामि तवेदं तवैवतिष्ठतु ॥ १३ ॥ १४ ॥
मृहाचिष्कादवेत्यर्थः ॥ १५ ॥

दे.भा.तृ.

॥४८॥

॥ १६ ॥ यंत्रितां हस्तपादादिषु बद्धा ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ हंभेति गवांशब्दस्यानुकरणं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

तच्छ्रुत्वानृपतिर्भृत्यानादिदेशमहाबलान् ॥ नयध्वनंदिनीधेनुं बलदर्पसुसंस्थिताः ॥ १६ ॥ तेभृत्याजगृह्णुर्धे
नुं हठादाक्रम्य यंत्रितां ॥ वेपमानामुनिप्राहसुरभीसाश्रुलोचना ॥ १७ ॥ मुनेत्यजसिमांकस्मात्कर्षयंतिसुयं
त्रितां ॥ मुनिस्तांप्रत्युवाचे दंत्यजेनाहंसुदुग्धदे ॥ १८ ॥ बलान्नयति राजासौ पूजितोद्यमयाशुभे ॥ किंकरोमिन
चेच्छामित्यक्तुं त्वां मनसा किल ॥ १९ ॥ इत्युक्तामुनिना धेनुः क्रोधयुक्ता बभूव ह ॥ हंभारवंचकाराशुकूरशब्दं सु
दारुणं ॥ २० ॥ उद्रतास्तत्र देहात्तु दैत्याघोरतरास्तदा ॥ सायुधास्तिष्ठतिष्ठेति ब्रुवंतः कवचावृताः ॥ २१ ॥ सै
न्यं सर्वहंतैस्तु नंदिनीप्रतिमोचिता ॥ एकाकी निर्गतो राजा विश्वामित्रोतिदुःखितः ॥ २२ ॥ हंतपापोतिदीना
त्मानि दन्क्षात्रबलं महत् ॥ ब्राह्मंबलंदुराराध्यं मत्वा तपसि संस्थितः ॥ २३ ॥ तस्त्वा बहूनि वर्षाणि तपोघोरं महा
वने ॥ ऋषित्वं प्राप गाधेयस्त्यक्त्वा क्षात्रं विधिपुनः ॥ २४ ॥ तस्मात्त्वमपिराजेन्द्रमाकृथावैरमद्भुतं ॥ कुलना
शकरं नूनं तापसैः सह संयुगं ॥ २५ ॥ मुनिवर्यं ब्रजाद्यत्वं समाश्वास्य तपोनिधिं ॥ सुदर्शनोपिराजेन्द्रतिष्ठत्वत्र
यथा सुखं ॥ २६ ॥ बालोयं निर्धनः किं ते करिष्यति नृपाहितं ॥ वृथा ते वैरभावो यमनाथे दुर्बलेशिशौ ॥ २७ ॥ द
या सर्वत्र कर्तव्या देवाधीनमिदं जगत् ॥ ईर्ष्या किं नृपश्रेष्ठ यद्वाव्यंतद्भविष्यति ॥ २८ ॥ वज्रं तृणाय ते राजन्दै
वयोगान्न संशयः ॥ तण्वं वज्रं नृपसमये देवयोगतः ॥ २९ ॥ शशको हंति शार्दूलं मशको वै यथा गजं ॥ साह
सं मुंच मेधाविन्कुरु मेधं च न हितं ॥ ३० ॥

॥ २४ ॥ तथा हे राजन् मुनि

दिति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

दृष्टांतो दत्तो यंतस्येदं तात्पर्यं त्वयापि साहसं क्रियते चेत्तवापि तथैवावस्था भविष्यतीति यस्मादेवं तस्मादित्याह तस्मात् ॥ ४८ ॥

टी.अ.

१७

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ उपचयंवृद्धिं ॥ ३३ ॥ एकस्मिन्निति कस्मिंश्चित्समयेविदलंमंत्रिणंमुनिपुत्रोहास्यवशात्कृत्रितिनाम्नामंत्रयत् ॥ ३४ ॥

सुदर्शनंस्त्विति तदाक्यंसुदर्शनःश्रुत्वातस्यनाम्नामत्रमेकाक्षरंप्रारब्धवशादनुस्वारायुतंअनुस्वारेणविहीनमापिचित्तेदधारस्थापयामास पुनः

व्यासउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्ययुधाजिन्नृपसत्तमः ॥ प्रणम्यतंमुनिंमूर्ध्नाजगामस्वपुरंनृपः ॥ ३१ ॥ म
नोरमापिस्वस्थाभूदाश्रमेतत्रसंस्थिता ॥ पालयामासपुत्रंतंसुदर्शनमृतव्रतं ॥ ३२ ॥ दिनेदिनेकुमारोसौ
जगामोपचयंततः ॥ मुनिबालगतःक्रीडन्निर्भयःसर्वतःशुभः ॥ ३३ ॥ एकस्मिन्समयेतत्रविदलंसमुपागतं ॥
कृत्रितिमुनिपुत्रस्तमामंत्रयत्तदंतिके ॥ ३४ ॥ सुदर्शनस्तुतच्छ्रुत्वादधारैकाक्षरंस्फुटं ॥ अनुस्वारायुतंतच्च
प्रोवाचातिपुनःपुनः ॥ ३५ ॥ बीजंवैकामराजारूयंगृहीतंमनसातदा ॥ जजापबालकोत्यर्थं धृत्वाचेतसिसादरं
॥ ३६ ॥ भावियोगान्महाराजकामराजारूयमद्भुतं ॥ स्वभावेनैवतेनेत्यंगृहीतंबालकेनवै ॥ ३७ ॥ तदासौपं
चमेवर्षेप्राप्यमंत्रमनुत्तमं ॥ ऋषिच्छंदोविहीनंचध्यानन्यासविवर्जितं ॥ ३८ ॥ प्रजपन्मनसानित्यंक्रीडत्यपि
स्वपित्यापि ॥ विसस्मारनतंमंत्रंज्ञात्वासारमितिस्वयं ॥ ३९ ॥ वर्षेचैकादशेप्राप्तेकुमारोसौनृपात्मजः ॥ मु
निनाचोपनीतोथवेदमध्यापितस्तथा ॥ ४० ॥ धनुर्वेदंतथासांगंनीतिशास्त्रंविधानतः ॥ अभ्यस्तासकला
विद्यातेनमंत्रवलादिव ॥ ४१ ॥ कदाचित्सोऽपिप्रत्यक्षंदेवीरूपंददर्शह ॥ रक्तांबरंरक्तवर्णंरक्तसर्वांगभूषणं
॥ ४२ ॥ गरुडेवाहनेसंस्थांवैष्णवींशक्तिमद्भुतां ॥ दृष्ट्वाप्रसन्नवदनःसबभूवनृपात्मजः ॥ ४३ ॥ वनेतस्मिन्
स्थितःसोऽथसर्वविद्यार्थतत्त्ववित् ॥ मातरंसेवमानस्तुविजहारनदीतटे ॥ ४४ ॥

पुनःप्रोवाचजजापचेत्यर्थः तेनत्रकारेउक्तेऽप्युगांशूच्चारणाद्वकारमश्रुत्वाकृत्रित्येवनामचमत्कृतमस्तीत्यभिप्रायेणजजापित्यर्थः ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

प्राह

यच्चममभक्तः सुदर्शनस्तवकामप्रदः पतिरस्तुमेवचनान् ॥ ५० ॥

टी.अ.
१७

दे.भा.तृ.

॥४९॥

॥४५॥४६॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ वरंवरययत्तवेष्टंतद्वयप्रार्थय यच्चममभक्तः सुदर्शनस्तवकामप्रदः पतिरस्तुमेवचनान् ॥ ५० ॥
शरासनं वसंप्राप्तं विशिखाश्च शिलाशिताः ॥ तूणीरंकवचंतस्मै दत्तं चाविकयावने ॥ ४५ ॥ एतस्मिन्समये पुत्री
काशीराजस्य सुप्रिया ॥ नाम्ना शशिकला दिव्या सर्वलक्षणसंयुता ॥ ४६ ॥ शुश्रावनृपपुत्रं तं वनस्थं च सुदर्श
नं ॥ सर्वलक्षणसंपन्नं शूरंकाममिवापरं ॥ ४७ ॥ बंदीजनमुखाच्छुत्वा राजपुत्रं सुसंमतं ॥ चकमे मनसा तं वैव
रं वरयितुं धिया ॥ ४८ ॥ स्वप्ने तस्याः समागम्य जगदंबानि शांतरे ॥ उवाच वचनं चेदं समाश्वास्य सुसंस्थिता
॥ ४९ ॥ वरंवरय सुश्रोणि मम भक्तः सुदर्शनः ॥ सर्वकामप्रदस्तेस्तु वचनान्मम भामिनि ॥ ५० ॥ एवं शशिक
ला दृष्ट्वा स्वप्ने रूपं मनोहरं ॥ अंवायावचनं स्मृत्वा जहर्ष भृशमानिनी ॥ ५१ ॥ उत्थिता सामुदायुक्ता पृष्ठमात्रा
पुनः पुनः ॥ प्रमोदे कारणं बालानोवाचातित्रपान्विता ॥ ५२ ॥ जहास मुदमापन्ना स्मृत्वा स्वप्नं मुहुर्मुहुः ॥ सखीं
प्राह तदान्यां वै स्वप्नवृत्तं सविस्तरं ॥ ५३ ॥ कदाचित्सा विहारार्थमवापोपवनं शुभं ॥ सखी युक्ता विशालाक्षी चंप
कैरुपशोभितं ॥ ५४ ॥ पुष्पाणि चिन्वती बाला चंपकाधः स्थिता बला ॥ अपश्यद्ब्राह्मणं मार्गे अगच्छंतं त्वरान्वि
तं ॥ ५५ ॥ तं प्रणम्य द्विजं श्यामा बभाषे मधुरं वचः ॥ कुतो देशान्महाभाग कृतमागमनं त्वया ॥ ५६ ॥ द्विज
उवाच ॥ भारद्वाजाश्रमाद्वालेनूनमागमनं मम ॥ जातं वै कार्ययोगेन किं पृच्छसि वदस्व मे ॥ ५७ ॥ शशिकलो
वाच ॥ तत्राश्रमे महाभाग वर्णनीयं किमस्ति वै ॥ लोकातिगं विशेषेण प्रेक्षणीयतमं किल ॥ ५८ ॥ ब्राह्मण उवाच
॥ ध्रुवसंधिसुतः श्रीमानास्ते सुदर्शनो नृपः ॥ यथार्थनामा सुश्रोणि वर्तते पुरुषोत्तमः ॥ ५९ ॥ तस्य लोचनमत्यंतं
निष्फलं प्रतिभाति मे ॥ येन दृष्टेन वामोरुकुमारस्तु सुदर्शनः ॥ ६० ॥

॥४९॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

कौतुकात्सर्वगुणानामेकमाकरंद्रुंतेनैवविधात्राएकरिमन्सुदर्शनेसर्वेगुणानिहिताइत्यहंमन्ये ॥ ६१॥६२॥ इ०देवीभा०ति०तृ०॥१७॥
 पंचाधिकैश्वर्यं चाशत्ययैरथनिजांसुतां ॥ विवाहयितुमुद्युक्तः काशीराजइतीर्यते ॥ १॥ इत्थंशशिकलांसुदर्शनसमाचारांब्राह्मणउत्कागत
 वानित्याह श्रुत्वेति ॥ १॥ २॥ यच्छ्रवणादनुदेहेविकारउत्पन्नेइतिसखींप्राहेत्यन्वयः अज्ञातरसविज्ञानयस्यएतस्यशृंगाररसविज्ञानंलोकै

एकत्रनिहिताधात्रागुणाःसर्वेसिसृक्षुणा ॥ गुणानामाकरंद्रुंमन्येतेनैवकौतुकात् ॥ ६१ ॥ तवयोग्यःकुमारो
 सौभर्ताभावितुमर्हति ॥ योगोयंविहितोप्यासीन्मणिकांचनयोरिव ॥ ६२ ॥ इति०दे०भा०म०तृ०स० ॥१७॥
 व्यासउवाच ॥ श्रुत्वातद्वचनंश्यामाप्रेमयुक्ताबभूवह ॥ प्रतस्थेब्राह्मणस्तस्मात्स्थानादुत्कासमाहितः ॥ १ ॥
 सातुपूर्वानुरागाद्वैमग्नाप्रेम्णातिचंचल्य ॥ कामबाणहतेवासगतेतस्मिन्विजोत्तमे ॥ २ ॥ अथकामार्दिताप्राह
 सखींछंदोनुवर्तिनीं ॥ विकारश्चसमुत्पन्नोदेहेयच्छ्रवणादनु ॥ ३ ॥ अज्ञातरसविज्ञानंकुमारंकुलसंभवं ॥ दुनो
 तिमदनःपापःकिंकरोमिक्रयामिच ॥ ४ ॥ स्वप्नेषुवामयादृष्टःपंचबाणइवापरः ॥ तपतेमेमनोत्यर्थविरहाकु
 लितंमृदु ॥ ५ ॥ चंदनंदेहलग्नमेविषवद्भातिभामिनी ॥ स्रगियंसर्पवच्चैवचंद्रपादाश्चवन्हिवत् ॥ ६ ॥ नचह
 र्म्येवनेशंमेदीर्घिकायांनपर्वते ॥ नदिवाननिशायांवानसुखंसुखसाधनैः ॥ ७ ॥ नशय्यानचतांबूलंनगीतं
 नचवादनं ॥ प्रीणयंतिमनोमेद्यनतृप्तेममलोचने ॥ ८ ॥ प्रयाम्यद्यवनेतत्रयत्रासौवर्ततेशठः ॥ भीतास्मिकुलल
 ज्जायाःपरतंत्रापितुस्तथा ॥ ९ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥

नेज्ञातमित्यर्थःअधुनैवसंप्राप्तयौवनइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शंकल्याणंहर्म्येगृहेनवनेपिनदीर्घिकायांवाप्यामपिन ॥ ७ ॥ प्रीण
 यंतियेतेउपचाराइत्यर्थः ॥ ८ ॥ शठइत्यनेनातिप्रेमविरहाकुलचित्तत्वंसूचितं प्रयाभियास्यामिपरंतुकुललज्जायाःसकाशादीतास्मि
 तथापिपितुःपरतंत्रास्मिततो नमयागंतुंशक्यतइतिभावः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

दे.भा.तृ.

यद्यमेसुदर्शनेनैवविवाहंकरिष्यतितार्हे सुदर्शनायराजपुत्रायकामंमैथुनंदास्यामि ॥ १० ॥ संत्यन्येइति नमेतेमताइतिशेषः ॥ ११ ॥
तस्याश्वित्तुसुसंस्थितइति ॥ १२ ॥ इयंवाचित्तस्यैवंस्थितिः सावाग्बीजस्यजपंकरोतियाशशिकलातज्जपाद्यासिद्धिस्तस्याः सकाशादेवोपस्थि

टा.अ.

१८

॥५०॥

स्वयंवरं पितामेघनकरोतिकरोमि किं ॥ दास्यामिराजपुत्रायकामं सुदर्शनाय वै ॥ १० ॥ संत्यन्ये पृथिवीपा
लाः शतशः संभृतर्धयः ॥ रमणीयानमेतेद्यराज्यहीनोप्यसौमतः ॥ ११ ॥ व्यास उवाच ॥ एकाकी निर्धनश्चैव
बलहीनः सुदर्शनः ॥ वनवासी फल्गहारस्तस्याश्वित्तुसुसंस्थितः ॥ १२ ॥ वाग्बीजस्य जपात्सिद्धिस्तस्या एषा
प्युपस्थिता ॥ सोपि ध्यानपरोत्यंतं जजापमंत्रमुत्तमं ॥ १३ ॥ स्वप्ने पश्यत्यसौ देवीं विष्णुमायामखांडितां ॥ वि
श्वमातरमव्यक्तां सर्वसंपत्करांबिकां ॥ १४ ॥ शृंगवेरपुराध्यक्षो निषादः समुपेत्यतं ॥ ददौ रथवरं तस्मै सर्वो
पस्करसंयुतं ॥ १५ ॥ चतुर्भिस्तुरगैर्युक्तं पताकावरमंडितं ॥ जैत्रं राजसुतं ज्ञात्वा ददौ चोपायनंतदा ॥ १६
॥ सोपि जग्राहतं प्रीत्या मित्रत्वेन सुसंस्थितं ॥ वन्यैर्मूलफलैः सम्यगर्चयामास शंबरं ॥ १७ ॥ कृतातिथ्ये गते त
स्मिन्निषादाधिपतौ तदा ॥ मुनयः प्रीतियुक्तास्ते तमूचुस्तापसामिथः ॥ १८ ॥ राजपुत्रध्रुवं राज्यं प्राप्स्यसि
त्वं च सर्वथा ॥ स्वल्पैरहोभिरव्यग्रः प्रतापान्नात्र संशयः ॥ १९ ॥ प्रसन्ना तेंबिका देवी वरदा विश्वमोहिनी ॥ स
हायस्तु सुसंपन्नो न विंतां कुरु सुव्रत ॥ २० ॥ मनोरमांतथोचुस्ते मुनयः संशितव्रताः ॥ पुत्रस्तेद्यधराधीशो भ
विष्यति शुचिस्मिते ॥ २१ ॥ सातानुवाच तन्वंगी वचनं वोस्तु सफलं ॥ दासोयं भवतां विप्राः किंचित्रं सदुपा
सनात् ॥ २२ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

ता ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ जैत्रं जयकारिणं ॥ १६ ॥ तं रथं उपायनभूतं जग्राह मित्रत्वेन स्थितं शंबरं निषादमर्चयामास ॥ १७ ॥ तं राज
पुत्रं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥

॥५०॥

॥ २३ ॥ अन्यत्साधनं मत्पुत्रस्य राज्याप्राप्तौ न दृश्यते भवता माश्रीर्वादैरेव केवलं भवेत् ॥ २४ ॥ रथारूढ इति एक एव सन्नक्षौहिणी समावृत
इव भाति ॥ २५ ॥ कुत एवमिति चेन्मंत्रमाहिमायामेत्याह प्रताप इति एवं वै एवं फलजातमित्यर्थः ॥ २६ ॥ गुरोर्मंत्रमप्राप्य जपत एवं

न सैन्यं सचिवाः कोशेन सहायश्च कश्चन ॥ केन योगेन पुत्रो मे राज्यं प्राप्तुमिहार्हति ॥ २३ ॥ आशीर्वादैश्च वोनूनं पु
त्रो यं मे महीपतिः ॥ भविष्यति न संदेहो भवंतो मंत्रवित्तमाः ॥ २४ ॥ व्यास उवाच ॥ रथारूढः समेधावीयत्रया
ति सुदर्शनः ॥ अक्षौहिणी समावृत इव भाति स तेजसा ॥ २५ ॥ प्रतापो मंत्रबीजस्य नान्यः कश्चन भूपते ॥ ए
वं वै जप्यतस्तस्य प्रीति युक्तस्य सर्वथा ॥ २६ ॥ संप्राप्य सदुरोर्वीजं कामराजाख्यमद्भुतं ॥ जपेद्यस्तु शुचिः
शांतः सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥ २७ ॥ न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि वापि सुदुर्लभं ॥ प्रसन्नायाः शिवायाश्च यद
प्राप्यं नृपोत्तम ॥ २८ ॥ तेमं दास्तेऽति दुर्भाग्यारोगैस्ते समभिद्रुताः ॥ येषां चित्तेन विश्वासो भवेदंबार्चनादिषु ॥
२९ ॥ यामाता सर्वदेवानां युगादौ परिकीर्तिता ॥ आदिमातेति विख्यातानाम्नातेन कुरुद्वह ॥ ३० ॥ बुद्धिः की
र्तिर्धृतिर्लक्ष्मीः शक्तिः श्रद्धामातिः स्मृतिः ॥ सर्वेषां प्राणिनां सावै प्रत्यक्षैव विभासते ॥ ३१ ॥ न जानंति न राये वै
मोहिता मायया किल ॥ न भजंति कुतर्कज्ञा देवीं विश्वेश्वरीं शिवां ॥ ३२ ॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा शंभुर्वासवो वरुणो य
मः ॥ वायुरग्निः कुबेरश्च त्वष्टा पूषा श्विनौ भगः ॥ ३३ ॥ आदित्यावसवोरुद्रा विश्वेदेवामरुद्गणाः ॥ सर्वे ध्यायं
ति तां देवीं सृष्टिस्थित्यंतकारिणीं ॥ ३४ ॥

॥ ६५ ॥

॥ ६५ ॥

॥ ६५ ॥

सिद्धिरनुभूतायस्तु सदुरोर्वीजं कामराजाख्यमद्भुतं संप्राप्य जपेत्सर्वान् कामानवाप्नुयादित्याह संप्राप्येति ॥ २७ ॥ प्रसंगाज्जनमेजयाय श्री
देवीमहिमानमनुवदति व्यासः न तदस्तीति शिवायाः सकाशादित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ बुद्धिः कीर्तिरिति इत्यादिरूपैः सर्वेषां कल्या
णकर्त्री स्पष्टमेव भासते प्रत्यक्षं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ७॥

॥ ७॥

दे.भा.तृ.

॥५१॥

सुदर्शनेनेति तस्मात्तस्य कथमेवंफलं न स्यादित्यभिप्रायः ॥ ३५ ॥ ब्रह्मेति ब्रह्मरूपिण्याः संविद एव देवीपदवाच्यत्वमिति भावः तथा च श्रुतिः सर्वे
 वेदेवा देवीमुपतस्थुः कासित्वं महादेवी सा ब्रवीदहं ब्रह्मरूपिणमिच्छः प्रकृतिपुरुषात्मकं जगदिति मुमुक्षूणां च वल्लभेति मुमुक्षुवो हि सर्वविहाय महाप्रेम्णा
 स्वात्मरूपां संविदमेव परिशीलयन्ति तस्मात्तेषां प्रियेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ मायाविशिष्टं ब्रह्मैव देवी तत्र ब्रह्म भागरूपेण वर्णनं कृत्वा माया भागरूपेणापि वर्णयति

को न सेवेत विद्वान्वैतां शक्तिं परमात्मिकां ॥ सुदर्शनेन सा ज्ञाता देवी सर्वार्थदा शिवा ॥ ३५ ॥ ब्रह्मैव सा तिदुःप्रापा
 विद्याविद्यास्वरूपिणी ॥ योगगम्या पराशक्तिर्मुमुक्षूणां च वल्लभा ॥ ३६ ॥ परमात्मस्वरूपं केवेत्तुमर्हति तां
 विना ॥ या सृष्टिं त्रिविधां कृत्वा दर्शयत्यखिलात्मने ॥ ३७ ॥ सुदर्शनस्तु तां देवीं मनसा परिचिंतयन् ॥ राज्यला
 भात्परं प्राप्य सुखं वैकानने स्थितः ॥ ३८ ॥ सापिचंद्रकलात्यर्थं कामबाणप्रपीडिता ॥ नानोपचारैरनिशं दधा
 रदुःखितं वपुः ॥ ३९ ॥ तावत्तस्याः पिता ज्ञात्वा कन्यां पुत्रवरार्थिनीं ॥ सुबाहुः कारयामास स्वयं वरमतंद्रितः ॥
 ॥ ४० ॥ स्वयं वरस्तु त्रिविधो विद्वद्भिः परिकीर्तितः ॥ राज्ञां विवाहयोग्ये वै नान्येषां कथितः किल ॥ ४१ ॥ इच्छा
 स्वयं वरश्चैको द्वितीयश्च पणाभिधः ॥ यथारामेण भग्नं वै त्र्यंबकस्य शरासनं ॥ ४२ ॥ तृतीयः शौर्यशुल्कश्च
 शूराणां परिकीर्तितः ॥ इच्छा स्वयं वरं तत्र चकार नृपसत्तमः ॥ ४३ ॥ शिल्पिभिः कारिता मंचाः शुभैरास्तरणैर्यु
 ताः ॥ ततश्च विविधाकाराः सकृत्ताः सभ्यमंडपाः ॥ ४४ ॥

॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥

परमात्मस्वरूपमिति सर्वपुराणतंत्रादिपुर्वेदेषु चेत्थमेवरीतिः देव्यामायाविशिष्टं ब्रह्मरूपत्वात् कृच्छिन्मायोपसर्जनं ब्रह्मरूपत्वेन वर्णनं क्वचिद्ब्रह्मोपसं
 जर्जनामाया रूपत्वेन वर्णनमिति इदं चास्माभिरसकृदुक्तं न विस्मर्त्तव्यं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ शौर्यशुल्कश्च शौर्यमेव शुल्कं य
 स्मिन्सद्व्यर्थः यस्य शौर्यं वर्तते तेन सर्वान् राज्ञो जित्वा कन्याहरणीयेति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥५१॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सूनृतमित्यपिपाठः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ब्रूहीति अस्मिन्स्वयंवरे
स्थितिमंतः प्रतिष्ठिताराजानागमिष्यंतितस्मादेता दृशंसर्वेषां विप्रियं वाक्यं कदापित्वयानवक्तव्यमिति शेषः इति पुत्री ब्रूहीति ॥ ५५ ॥ इति श्रीदेवी

एवं कृते तिसंभारे विवाहार्थं सुविस्तरे ॥ सखीं शशिकला प्राह दुःखिता चारुलोचना ॥ ४५ ॥ इदं मे मातरं ब्रूहित्व मे
कांतिवचो मम ॥ मया वृतः पतिश्चित्ते ध्रुवसंधिसुतः शुभः ॥ ४६ ॥ नान्यं वरं वरिष्यामि तमृते वै सुदर्शनं ॥ समे
भर्तानृपसुतो भगवत्या प्रतिष्ठितः ॥ ४७ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्ता सा सखी गत्वामातरं प्राह स त्वरा ॥ वैदर्भी
विजने वाक्यं मधुरं मंजुभाषिणी ॥ ४८ ॥ पुत्रीति दुःखिता प्राह सा ध्वित्वा मन्मुखेन यत् ॥ शृणु त्वंकुरु कल्याणि
तद्वितं त्वरिता धुना ॥ ४९ ॥ भारद्वाजाश्रमे पुण्ये ध्रुवसंधिसुतो स्तियः ॥ समे भर्ता वृतश्चित्ते नान्यं भूपं वृणोम्य
हं ॥ ५० ॥ व्यास उवाच ॥ राज्ञी तद्वचनं श्रुत्वा स्वपतौ गृहमागते ॥ निवेदयामास तदा पुत्री वाक्यं यथा तथं ॥
५१ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं राजा विस्मितः प्रहसन्मुहुः ॥ भार्यामुवाच वैदर्भी सुबाहुस्तु ऋतं वचः ॥ ५२ ॥ सुभ्रुजा
नासि बालो सौराज्यान्निष्कासितो वने ॥ एकाकी सहमात्रा वै वसते निर्जने वने ॥ ५३ ॥ तत्कृते निहतो राजा वीरसेनो
युधाजिता ॥ सकथं निर्धनो भर्ता योग्यः स्याच्चारुलोचने ॥ ५४ ॥ ब्रूहि पुत्री ततो वाक्यं कदाचिदपि विप्रियं ॥ आ
गमिष्यंति राजानः स्थितिमंतः स्वयंवरे ॥ ५५ ॥ इति श्रीदेवी भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे ऽष्टादशोऽध्या
यः ॥ १८ ॥ व्यास उवाच ॥ भर्ता साभिहिता बालां पुत्रीं कृत्वा कंसं स्थितां ॥ उवाच वचनं श्लक्ष्णं समाश्रया
शुचिस्मितां ॥ १ ॥ किंवृथा सुदति त्वंहि विप्रियं मम भाषसे ॥ पिता ते दुःखमाप्नोति वाक्येनानेन सुव्रते ॥ २ ॥
सुदर्शनोति दुर्भाग्यो राज्यभ्रष्टो निराश्रयः ॥ बलकोशविहीनश्च परित्यक्तस्तु बांधवैः ॥ ३ ॥

भागवततिलके तृतीयस्कंधे ऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ द्विषष्टिश्लोकवर्ग्येस्तु सुदर्शनयुतानृपाः ॥ स्वयंवरे समाजम्भुरितिसम्यक्प्रयोज्यते ॥ १ ॥ भर्ता
सोति साराजपत्नी भर्तारज्ञेत्यर्थः ॥ ६ ॥ २ ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ४ ॥ राजचिन्हैः छत्रचामरादिभिः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अतिसंगरं अतिसंग्रामं ॥ ८ ॥ ९ ॥ एवंमातुर्वचनं वाक्यं सुदर्शनप्रत्याख्यानाभिप्रायकं भुत्वा शशिकलोवाच मातर्ममेप्सित इति कामे मन्मनोरथविषये तत्र दृष्टान्तमाह शर्यातीति ॥ १० ॥ यथेति यथाशर्यातिराज्ञो वचनेन

मात्रासहवनं प्राप्तः ॥ फलमूलाशनः कृशः न ते योग्यो वरो यं वै वनवासी च दुर्भगः ॥ ४ ॥ राजपुत्राः कृतप्रज्ञारूपवतः सुसंमताः ॥ तवार्हाः पुत्रिसंत्यन्ये राजचिन्हैरलंकृताः ॥ ५ ॥ भ्रातास्य वर्तते कांतः सराज्यं कोसलेषु वै ॥ करोति रूपसंपन्नः सर्वलक्षणसंयुतः ॥ ६ ॥ अन्यच्च कारणं सुभ्रुयथायच्च मया श्रुतं ॥ युधाजित्सततं तस्य वधका मोस्ति भूमिपः ॥ ७ ॥ दौहित्रः स्थापितस्तेन राज्ये कृत्वा तिसंगरं ॥ वीरसेनं नृपं हत्वा संमंत्र्य सचिवैः सह ॥ ८ ॥ भारद्वाजाश्रमं प्राप्तं हंतुं कामः सुदर्शनं ॥ मुनिना वारितः पश्चाज्जगाम निजमंदिरं ॥ ९ ॥ शशिकलोवाच ॥ मातर्ममेप्सितः कामे वनस्थोऽपि नृपात्मजः ॥ शर्यातिवचनेनैव सुकन्या च पतिव्रता ॥ १० ॥ च्यवनं च यथा प्राप्य पतिशुश्रूषणे रता ॥ भर्तृशुश्रूषणं स्त्रीणां स्वर्गदं मोक्षदं तथा ॥ ११ ॥ अकैतव कृतं नूनं सुखदं भवति स्त्रियः ॥ भगवत्या समादिष्टं स्वप्ने वरमनुत्तमं ॥ १२ ॥ तमृते हं कथंचान्यं संश्रयामि नृपात्मज ॥ मच्चित्तमितौलिखितो भगवत्या सुदर्शनः ॥ १३ ॥ तं विहाय प्रियं कांतं करिष्ये हं चापरां व्यास उवाच ॥ प्रत्यादिष्टाथ वैदर्भीतया बहुनिदर्शनैः ॥ १४

सुकन्यानाम्नीशर्यातिसुता च्यवनं वृद्धं पतिं प्राप्य पतिशुश्रूषणे रता तथैव मम राज्यादिलोभो नास्ति किंतु भर्तृशुश्रूषणमेवाभिलाषितं तत्तु मम सुदर्शनेपत्या वस्त्येवेति भावः भर्तृशुश्रूषणमेव स्त्रीणां परो धर्म इत्याह भर्त्रिति ॥ ११ ॥ किंच सुदर्शनविषये मम भगवत्या आज्ञाप्यस्तीत्याह भगवत्येति ॥ १२ ॥ समादिष्टं सुदर्शनं वरं पतिमृते इत्यन्वयः संश्रयामि संश्रयिष्यामि ॥ १३ ॥ प्रत्यादिष्टा प्रत्याख्याता ॥ १४ ॥ ॥ ॐ ॥

अस्मिन्समये शशिकलायत्कृतवतीति दाह विवाहस्येति ॥ १५ ॥ १६ ॥ मदर्थेन मत्प्रयोजनेन स्वयंवरः संभृतः संपादितः ॥ १७ ॥ १८ ॥ हेसुरो
पमत्वं भगवत्यास्वप्ने समादिष्टो दर्शित आज्ञा मोमयाचिते वृत इत्यन्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ वक्तव्यो साविति हे ब्रह्मन्मद्वाक्या नृपात्म

भर्तारं सर्वमाचष्टुपुत्र्योक्तं वचनं भृशं ॥ विवाहस्य दिनादर्वागाप्तं श्रुतं समन्वितं ॥ १५ ॥ द्विजं शशिकला तत्र प्रे
षयामास सत्वरं ॥ यथानवेदमेतातो तथा गच्छ सुदर्शनं ॥ १६ ॥ भारद्वाजाश्रमे ब्रूहि मद्वाक्यात्तरसा विभो ॥
पित्रामे संभृतः कामं मदर्थेन स्वयंवरः ॥ १७ ॥ आगमिष्यंति राजानो बल युक्ता ह्यनेकशः ॥ मया त्वं वै धृतश्चि
त्ते सर्वथा प्रीतिपूर्वकं ॥ १८ ॥ भगवत्या समादिष्टः स्वप्ने मम सुरोपम ॥ विपमं निहृता शेवा प्रपतामि प्रदीपिते
॥ १९ ॥ वरयेत्वदृतेनान्यं पितृभ्यां प्रेरितापि वा ॥ मनसा कर्मणा वाचा संवृतस्त्वं मया वरः ॥ २० ॥ भगवत्याः
प्रसादेन शर्मावाभ्यां भविष्यति ॥ आगतं व्यं त्वया त्रैवदैवं कृत्वा परं बलं ॥ २१ ॥ यदधीनं जगत्सर्वं वर्तते स च
राचरं ॥ भगवत्या यदादिष्टं न तन्मिथ्या भविष्यति ॥ २२ ॥ यद्वशे देवताः सर्वा वर्तन्ते शंकरादयः ॥ वक्तव्यो सौ
त्वया ब्रह्मन्नेकांते वै नृपात्मजः ॥ २३ ॥ यथा भवति मे कार्यं तत्कर्तव्यं त्वयानघ ॥ इत्युक्त्वा दक्षिणां दत्त्वा मुनिर्व्या
पारितस्तथा ॥ २४ ॥ गत्वा सर्वं निवेद्या श्रुतं तत्र प्रत्यागतो द्विजः ॥ सुदर्शनस्तु तज्ज्ञात्वा निश्चयं गमने तदा ॥
२५ ॥ चकार मुनिना तेन प्रेरितः परमादरात् ॥ व्यास उवाच ॥ गमनायोद्यतं पुत्रं तमुवाच मनोरमा ॥ २६
॥ वेपमानातिदुःखार्ता जातत्रासा श्रुलोचमा ॥ कुत्र गच्छसि तत्राद्य समाजे भूभृतां किल ॥ २७ ॥ एकाकी कृतवैरश्च
किं विचिंत्य स्वयं वरे ॥ युधाजिह्वंतु कामस्त्वां समेष्यति महीपतिः ॥ २८ ॥ न तेन्योस्ति सहायश्च तस्मान्मात्रज
पुत्रक ॥ एकपुत्रातिदीनास्मितवाधारा निराश्रया ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥

जः सुदर्शनस्त्वया एवं वक्तव्यः ॥ २३ ॥ २४ ॥ तत्र शशिकलाय देशे तत्र प्रत्यागतः ॥ २५ ॥ मुनिना भारद्वाजेन प्रेरितो गमने निश्चयं चकार ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ किं विचिंत्येति किमाश्रयं विचिंत्य स्वयं वरे गच्छसीत्यन्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥

दे.भा.तृ. ॥ ३० ॥ ३१ ॥ आदेशातआज्ञया ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अग्रतोविकापात तेतवाग्रतोऽग्रदेशेस्थितांविकात्वापातइत्यर्थः ॥ ३४ ॥ उत्तर

॥५३॥

नार्हसित्वंमहाभागनिराशांकर्तुमद्यमां ॥ पितामेनिहतोयेनसोपितत्रागतोनृपः॥ ३०॥एकाकिनंगतंतत्रयुधा
जित्वांहनिष्यति ॥ सुदर्शनउवाच ॥ भवितव्यंभवत्येवनात्रकार्याविचारणा ॥ ३१ ॥ आदेशाच्चजगन्मा
तुर्गच्छाम्यद्यस्वयंवरे ॥ माशोकंकुरुकल्याणिक्षत्रियासिवरानने ॥ ३२ ॥ नविभेमिप्रसादेनभगवत्यानिरं
तरं ॥ व्यासउवाच ॥ इत्युत्कारथमारुह्यगंतुकामंसुदर्शनं ॥ ३३ ॥ दृष्ट्वा मनोरमापुत्रमाशीर्भिश्चात्यमोदय
त् ॥ अग्रतस्तेविकापातुपार्वतीपातुपृष्ठतः॥३४॥वाराहीविषमेमार्गेदुर्गादुर्गेषुर्काहंचित् ॥ कालिकाकलहेधोरे
पातुत्वांपरमेश्वरी ॥ ३५ ॥ मंडपेतत्रमातंगीतथासौम्यास्वयंवरे ॥ भवानीभूपमध्येतुपातुत्वांभवमोचनी ॥
३६ ॥ गिरिजागिरिदुर्गेषुचामुंडाचत्वरेषुच ॥ कामगाकाननेष्वेवंरक्षतुत्वांसनातनी ॥ ३७ ॥ विवादेवैष्णवी
शक्तिरवतात्वांरघूद्वह ॥ भैरवीचरणेसौम्यशत्रूणांवैसमागमे ॥ ३८ ॥ सर्वदासर्वदेशेषुपातुत्वांभुवनेश्वरी ॥
महामायाजगद्वात्रीसच्चिदानंदरूपिणी ॥ ३९ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्युक्तातंतदामातावेपमानाभयाकुला ॥ उ
वाचाहंत्वयासार्द्धमागमिष्यामिसर्वथा ॥ ४० ॥ निमिषार्द्धविनात्वांवैनाहंस्थातुमिहोत्सहे ॥ सहैवनयमांवत्स
यत्रतेगमनेमतिः ॥ ४१ ॥ इत्युत्कानिःसृतामाताधात्रेयीसंयुतातदा ॥ विप्रैर्दत्ताशिपःसर्वेनिर्ययुर्हर्षसंयुताः
॥ ४२ ॥ वाराणस्यांततःप्राप्तोरथेनैकेनराघवः ॥ ज्ञातःसुबाहुनातत्रपूजितश्चार्हणादिभिः ॥ ४३ ॥ निवेशा
र्थंगृहंदत्तमन्नपानादिकंतथा ॥ सेवकंसमनुज्ञाप्यपरिचर्यार्थमेवच ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥

त्राप्येवमेवार्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ गिरिसंबंधिनोयेदुगास्तेषु पूर्वोक्तादुर्गास्तुस्थलदुर्गाः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ राघवःरघुकुलोत्पन्नः सुदर्शनः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥

टा.अ.

१९

॥५३॥

दौहित्रेणशत्रुजिता ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ कामरुदेशंपातीतिकामरूपः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ किंनुसांप्रतमिति युधानित्प्रमु
खास्त्रिपक्ष्यक्षौहिणीसहिताः प्राणहारकाः शत्रवः सर्वेसमागताः अस्मिन्समाजेएकाकिनः आगमनं किंनुसांप्रतंयोग्यंनयोग्यमितितात्पर्यं

मिलितास्त्वथराजानोनानादेशाधिपाः किल ॥ युधाजिदपिसंप्राप्तोदौहित्रेणसमन्वितः ॥ ४५ ॥ करूपाधि
पतिश्चैवतथामद्रेश्वरोनृपः ॥ सिंधुराजस्तथावीरोयोद्वामाहिष्मतीपतिः ॥ ४६ ॥ पांचालःपर्वतीयश्चकाम
रूपोतिवीर्यवान् ॥ कार्णाटश्चोलदेशीयोवैदर्भश्चमहाबलः ॥ ४७ ॥ अक्षौहिणीत्रिपाष्टिश्चमिलितासंख्यया
तदा ॥ वेष्टितानगरीसातुसैन्यैःसर्वत्रसंस्थितैः ॥ ४८ ॥ एतेचान्येचबहवःस्वयंवरदिदृक्षया ॥ मिलितास्तत्र
राजानोवरवारणसंयुताः ॥ ४९ ॥ अन्योन्यनृपपुत्रास्तइत्युर्चुर्मिलितास्तदा ॥ सुदर्शनोनृपसुतोह्यागतोस्ति
निराकुलः ॥ ५० ॥ एकाकीरथमारुह्यमात्रासहमहामतिः ॥ विवाहार्थमिहायातःकाकुत्स्थःकिंनुसांप्रतं ॥
॥ ५१ ॥ एतात्राजसुतांस्त्यक्काससैन्यान्सायुधानथ ॥ किमेनंराजपुत्रीसावरिप्यातिमहाभुजं ॥ ५२ ॥
युधाजिदथराजेशस्तानुवाचमहीपतीन् ॥ अहमेनंहनिष्यामिकन्यार्थेनात्रसंशयः ॥ ५३ ॥ केरलाधिपतिःप्रा
हतंतदानीतिसत्तमः ॥ नात्रयुद्धंप्रकर्तव्यंराजन्निच्छास्वयंवरे ॥ ५४ ॥ बलेनहरणंनास्तिनात्रश्रुलकस्वयं
वरः ॥ कन्येच्छयात्रवरणंविवादःकीदृशस्त्वह ॥ ५५ ॥ अन्यायेनत्वयापूर्वमसौराज्यात्प्रवासितः ॥ दौहि
त्रायापितंराज्यंवलवन्नृपसत्तम ॥ ५६ ॥ काकुत्स्थोयंमहाभागकोसलाधिपतेःसुतः ॥ कथमेनंराजपुत्रंहनि
ष्यसिनिरागसं ॥ ५७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नीतिसत्तमोनीतिज्ञःइच्छास्वयंवरेकन्यायायास्मिन्निच्छाभवतिसनयावरणीयइतिमर्यादायाःसत्त्वान्नात्रयुद्धंकर्तव्य
मित्यर्थः ॥ ५४ ॥ बलेनेति अस्मिन्निच्छास्वयंवरेबलेनहरणंनास्तिनत्तुशौर्यशुल्केएववर्ततेनात्रशुल्कोस्ति किंतर्हिनाह कन्येच्छयेति
॥ ५५ ॥ किंचास्यापराधाभावेनकथमेनंहनिष्यसीत्याह अन्यायेनेति ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

दे.भा.तृ.

॥५४॥

जगत्पतिः परमेश्वरोस्त्येवशास्ताकाश्चिद्विलक्षणः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ कथं तन्नवरिष्यतीति यादिकन्याया इच्छास्तर्हि न कथं नवरिष्यति य
दिनास्ति तर्हि तव विवादेनापि किं फलं कन्येच्छायाः स्वतंत्रत्वात् ॥ ६० ॥ कंवासांप्रतं स्वीकरिष्यति तं स्वीकरोतु ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इ० देवीभाग
वततिलके तृतीयस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ एकसप्ततिपदैस्तुराज्ञांतत्र परस्परं ॥ संवादंतु विनिर्वर्त्य कन्याबोध उदीर्यते ॥ १ ॥ करेलाधि

लप्स्यसे तत्फलं नूनमनयस्य नृपोत्तम ॥ शास्तास्तिकश्चिदायुष्मान् जगतोस्य जगत्पतिः ॥ ५८ ॥ धर्मो जय
ति नाधर्मः सत्यं जयति नानृतं ॥ मानयंकुरुराजेंद्रत्यजपापमतिकिल ॥ ५९ ॥ दौहित्रस्तव संप्राप्तः सोऽपि रूप
समन्वितः ॥ राज्ययुक्तस्तथाश्रीमान् कथं तन्नवरिष्यति ॥ ६० ॥ अन्ये राजसुताः कामं वर्तते बलवत्तराः ॥ क
न्यास्वयं वरे कन्यास्वीकरिष्यति सांप्रतं ॥ ६१ ॥ वृते तथा विवादः कः प्रवदंतु महीभुजः ॥ परस्परं विरोधोऽत्र न
कर्तव्यो विजानता ॥ ६२ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ व्यास
उवाच ॥ इति वादिनिभूपाले केरलाधिपतौ तदा ॥ प्रत्युवाच महाभाग युधाजिदपि पार्थिवः ॥ १ ॥ नीतिरित्थं म
हीपालयद्वर्वाति भवानिह ॥ समाजे पार्थिवानां वै सत्यवाग्बिजितेन्द्रियः ॥ २ ॥ योग्येषु वर्तमानेषु कन्यारत्नं कु
लोद्बह ॥ अयोग्योऽर्हति भूपाले न्यायोऽयं तव रोचते ॥ ३ ॥ भागं सिंहस्य गोमायुर्भोक्तुमर्हति वाकथं ॥ तथा सुद
र्शनोऽयं वै कन्यारत्नं किमर्हति ॥ ४ ॥ बलं वेदोऽहिविप्राणां भूभुजां चापजंबलं ॥ किमन्याय्यं महाराज ब्रवी
म्यहमिहाधुना ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥

पातिवाक्यानंतरं युधाजिदवाक्यमाहेत्याह इति वादिनीति महाभागहेजनमेजय ॥ १ ॥ नीतिरित्थमिति इयं नीतिः किमित्यर्थः ॥ २ ॥ अयं
न्यायस्तवैव रोचते नान्यस्येत्याह ॥ ३ ॥ असांप्रतंतवमतंदेत्याह भागमिति सिंहस्य भागं गोमायुः सृगालः कथं भोक्तुमर्हति न कथमपीत्यर्थः
॥ ४ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥

॥५४॥

यदुक्तमिच्छास्वयंवरइतितत्राह बलंशुल्कमिति निर्बलराजासस्वयंवरः वीर्यवतांराज्ञांतुबलमेवशुल्कंपरिकीर्तितं शुल्कं वरादिदेयेस्याद्वराद
 र्थग्रहेच्छियामितिमेदिनीकोशाच्छुल्कंवरादर्थग्रहपंपरिकीर्तितं नान्यत् तस्यशुल्कविवाहरूपस्यस्पष्टरूपमाह बलवानेवेति ॥ ६ ॥ यतो
 राज्ञांबलमेवशुल्कंतस्मात्कन्यांबलवानेगृहातुअबलस्तुकदाचनकदापिनगृहातु इतिपणंकृत्वात्रविवाहेनीतिर्ममाभिलीपतोयंन्यायोविधीयतां
 क्रियतां अस्वीकारेदोषमाह अन्यथेति ॥ ७ ॥ ८॥ राजन्निति पणरूपापूर्वोक्तराजाभिर्निश्चिनानीतिन्यायस्त्वयाकार्यात्रस्वयंवरेत्यस्मदभि

बलंशुल्कंयथाराज्ञांविवाहेपरिकीर्तितं ॥ बलवानेवगृहातुनाबलस्तुकदाचन ॥ ६ ॥तस्मात्कन्यांपणंकृत्वा
 नीतिरत्रविधीयतां ॥ अन्यथाकलहःकामंभविष्यतिमहीभुजां ॥ ७ ॥ एवंविवादेसंवृत्तेराज्ञांतत्रपरस्परं ॥
 आहूतस्तुसभामध्येसुबाहुर्नृपसत्तमः ॥ ८ ॥ समाहूयनृपाःसर्वेतमूचुस्तत्त्वदर्शिनः ॥ राजन्नीतिस्त्वयाका
 र्याविवाहेऽत्रसमाहिता ॥ ९ ॥ किंतेचिकीर्षितंराजंस्तद्वदस्वसमाहितः ॥ पुत्र्याःप्रदानंकस्मैतेरोचतेनृपचे
 तसि ॥ १० ॥ सुबाहुर्वाच ॥ पुत्र्यामेमनसाकामंवृतःकिलमुदर्शनः ॥ मयानिवारितात्यर्थंनसाप्रत्येतिमेव
 चः ॥ ११ ॥ किंकरोमिसुतायामेनवशेवर्ततेमनः ॥ सुदर्शनस्तथैकाकीसंप्राप्तोऽस्तिनिराकुलः ॥ १२ ॥
 व्यासउवाच ॥ संपन्नभूभुजाःसर्वेसमाहूयमुदर्शनं ॥ ऊचुःसमागतंशांतमेकाकिनमतंद्रिताः ॥ १३ ॥ राज
 पुत्रमहाभागकेनाहूतोऽसिसुव्रत ॥ एकाकीयःसमायातःसमाजेभूभृतामिह ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥

लपितमस्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥ तवयाच्चिकीर्षितंतत्तुत्वमिवदेत्याह किंतेइति त्वयापणस्तुनकृतोऽथविवाहार्थंप्रवृत्तोसि तस्मात्पुत्र्याःप्रदानंकस्मै
 तेरोचतेतद्वदेत्यर्थः ॥ १० ॥ कामंयथेष्टमुदर्शनोवृतःप्रत्येतिस्वीकरोति ॥ ११ ॥ सुतायामनोमेवशेनास्तीत्यर्थः तथायथातस्याःकन्याया
 अभिप्रायस्तथैवसुदर्शनोप्यनाहूतोमयात्रप्राप्तः तेनजानामिनूनंकन्ययैवायमाहूतइति ॥ १२ ॥ सुबाहुवचनंश्रुत्वाकेनाहूतस्त्वंकिमर्थमत्रागतो
 सीत्यभिप्रायेणमुदर्शनंप्रच्छरित्याह संपन्नभूभुजाइति शिष्टभूभुजाइत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ त्वयि सैन्यविहीने दृष्टे सति अस्माभिर्दयावशाद्वाथा तथ्यं अर्श आद्यजंतयाथा तथ्यविशिष्टं वाक्यं सत्यं वयावयमुदाहृतमुक्तं
तदुत्तरंगच्छाथवातिष्ठयथेष्टस्यात्तथा कुर्वित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ केनाहूतः किमर्थमागतो सीत्यस्योत्तरमाह अत्रेति न केनाप्याहूतः किंतु भ

नवै सैन्यं न सचिवानकोशो न बृहद्वलं ॥ किमर्थं वसमायातस्तत्त्वं ब्रूहि महामते ॥ १५ ॥ युद्धकामानुपतयो वर्त
तेऽत्र समागमे ॥ कन्यार्थं सैन्यसंपन्नाः किं त्वं कर्तुमिहेच्छसि ॥ १६ ॥ भ्राता ते सुवलः शूरः संप्राप्तोऽस्ति जियुक्ष
या ॥ युधाजिच्च महाबाहुः सहायं कर्तुमागतः ॥ १७ ॥ गच्छवातिष्ठराजेंद्रयाथा तथ्यमुदाहृतं ॥ त्वयि सैन्यवि
हीने च यथेष्टं कुरु सुव्रत ॥ १८ ॥ सुदर्शन उवाच ॥ नवलं न सहायो मे न कोशो दुर्गसंश्रयः ॥ न मित्राणि न सौहा
र्दी न नृपारक्षकामम ॥ १९ ॥ अत्र स्वयं वरं श्रुत्वा द्रुक्काम इहागतः ॥ स्वप्ने देव्या प्रेरितोऽस्मि भगवत्या न
संशयः ॥ २० ॥ नान्यच्चि कीर्षितं मेऽद्य मामाह जगदीश्वरी ॥ तया यद्विहितं तच्च भविताद्यनसंशयः ॥ २१ ॥ न श
त्रुरस्ति संसारे कोऽप्यत्र जगतीश्वराः ॥ सर्वत्र पश्यतो मेऽद्य भवानी जगदंबिका ॥ २२ ॥ यः करिष्यति शत्रुत्वं
मया सह नृपात्मजाः ॥ शास्ता तस्य महाविद्यानाहं जानामि शत्रुतां ॥ २३ ॥ यद्भावितं द्वैभविता नान्यथानुपस
त्तमाः ॥ काचिं ताह्यत्र कर्तव्या दैवाधीनोऽस्मि सर्वदा ॥ २४ ॥ देवभूतमनुष्येषु सर्वभूतेषु सर्वदा ॥ सर्वेषां तत्कृ
ता शक्तिर्नान्यथानुपसत्तमाः ॥ २५ ॥ सायं चि कीर्षते भूषंतं करोति नराधिपः ॥ निर्धनं वानरं कामं काचिं तावैत
दामम ॥ २६ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

गवती प्रेरणयैव स्वयं वरं द्रुमागतोऽस्मीति भावः ॥ २० ॥ किं त्वं कर्तुमिहेच्छसीत्यस्योत्तरमाह नान्यदिति मां जगदीश्वरी यदाह त्वया त्रगंतव्यामि
तितस्मात्तद्वाक्यपरिपालनादन्यन्ममाचि कीर्षितं नास्त्येव युद्धं भाविष्यति तदा तव कावस्थेति चेत्तत्राह तथेति ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६

तामृतेइति तदुक्तं सूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे त्रयोदशाध्याये यस्तु ब्रह्मत्वमापन्नः शिवो यो मुनिसत्तमाः सातस्यापि भवेच्छक्तिस्तया हीनो निरर्थकः यस्तु विष्णुत्वमापन्नः शिवो यो मुनिसत्तमाः सातस्यापि भवेच्छक्तिस्तया हीनो निरर्थकः यस्तु रुद्रत्वमापन्नः शिवो यो मुनिसत्तमाः सात

तामृते परमांशं किं ब्रह्म विष्णु हरादयः ॥ न शक्ताः स्पंदितुं देवाः कांचिन्तामेतदानृपाः ॥ २७ ॥ अशक्तो वा स शक्तो वा यादृशस्तदृशस्त्वहं ॥ तदा ज्ञयानृपाद्यैव संप्राप्तोऽस्मि स्वयं वरे ॥ २८ ॥ सायदिच्छति तत्कुर्यान्मम किंचित्नेनैव ॥ नात्र शंका प्रकर्तव्या सत्यमेतद्वीम्यहं ॥ २९ ॥ जये पराजये लज्जानमेऽत्राण्वपि पार्थिवाः ॥ भगवत्यास्तु लज्जास्ति तदधीनोऽस्मि सर्वदा ॥ ३० ॥ व्यास उवाच ॥ इति तस्य तदाकर्ण्य वचनं राजसत्तमाः ॥ ऊचुः परस्परं प्रेक्ष्य निश्चयज्ञानराधिपाः ॥ ३१ ॥ सत्यमुक्तं त्वया साधो न मिथ्या कर्हि चिद्भवेत् ॥ तथाप्युज्जयनीनाथस्त्वाहंतुं परिकांक्षति ॥ ३२ ॥ त्वत्कृतेन दयादिप्राप्त्वां ब्रवीमो महामते ॥ यद्युक्तं तत्त्वया कार्यं विचार्य मनसानघ ॥ ३३ ॥ सुदर्शन उवाच ॥ सत्यमुक्तं भवद्भिश्च कृपावद्भिः सुहृज्जनैः ॥ किं ब्रवीमि पुनर्वाक्यमुत्कानृपति सत्तमाः ॥ ३४ ॥ न मृत्युः केन चिद्भाव्यः कस्याचिद्वा कदाचना दैवाधीनमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं ॥ ३५ ॥ स्ववशोऽयं न जीवोऽस्ति स्वकर्मवशगः सदा ॥ तत्कर्म त्रिविधं प्रोक्तं विद्वाद्भिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ३६ ॥ संचितं वर्तमानं च प्रारब्धं च तृतीयकं ॥ कालकर्म स्वभावैश्च तत् सर्वमिदं जगत् ॥ ३७ ॥ न देवो मानुषं हंतुं शक्तः कालागमं विना ॥ हतं निमित्तमात्रेण हंतिकालः सनातनः ॥ ३८ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

स्यापि भवेच्छक्तिस्तया हीनो निरर्थक इति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ त्वत्कृतेन त्वदाचरणेन दयादिप्राप्तेरितानस्मात्त्वावेयं ब्रवीमो ब्रूमो नान्यथेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ न केवलं कर्मवशगः किंतु कालकर्म स्वभाववशगश्चेत्याह कालोति स्वभावो मूलभूता प्रकृतिः तत्तद्व्याप्तं तद्वशागमित्यर्थः ॥ ३७ ॥ तदेवोपपादयति न देव इति ॥ ३८ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥

॥३९॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अचेतनोबुद्धिरहितोमूढः निमित्तकारणेदुःखस्येत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ एकाकीत्यादिपूर्वा

यथापितामेनिहतः सिंहेनामित्रकर्षणः ॥ तथामातामहोऽप्येवंयुद्धेयुधाजिताहतः ॥ ३९ ॥ यत्नकोटिंप्रकुर्वा
णोहन्यतेदैवयोगतः ॥ जीवेद्वर्षसहस्राणिरक्षणेनविनानरः ॥ ४० ॥ नाहंविभेमिधर्मिष्ठाः कदाचिच्चयुधाजितः
॥ दैवमेवपरंमत्वासुस्थितोऽस्मिसदानृपाः ॥ ४१ ॥ स्मरणंसततानत्यंभगवत्याः करोम्यहं ॥ विश्वस्यजन
नीदेवीकल्याणंसाकरिष्यति ॥ ४२ ॥ पूर्वार्जितं हि भोक्तव्यं शुभं वाप्यशुभं तथा ॥ स्वकृतस्य च भोगेन कीदृक् शोको
विजानतां ॥ ४३ ॥ स्वकर्मफलयोगेन प्राप्य दुःखमचेतनः ॥ निमित्तकारणे वै रं करोत्यल्पमतिः किला ॥ ४४ ॥ नत
थाहं विजानामि वै रं शोकं भयं तथा ॥ निःशंकमिह संप्राप्तः समाजे भूभृतामिह ॥ ४५ ॥ एकाकीद्रष्टुकामोऽहं स्व
यं वरमनुत्तमं ॥ भविष्यति च यद्वा व्यं प्राप्तोऽस्मि चंडिकाज्ञया ॥ ४६ ॥ भगवत्याः प्रमाणं मे नान्यं जानामि संय
तः ॥ तत्कृतं च सुखं दुःखं भविष्यति च नान्यथा ॥ ४७ ॥ युधाजित्सुखमाप्नोतु न मे वै रं नृपोत्तमाः ॥ यः करिष्य
ति मे वै रं संप्राप्त्यतिफलं तथा ॥ ४८ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्तास्ते तथा तेन संतुष्टा भूभुजः स्थिताः ॥ सोऽपि स्व
माश्रमं प्राप्य सुस्थितः संवभूवह ॥ ४९ ॥ अपरे न्हि शुभे काले नृपाः संमंत्रिताः किल ॥ सुबाहुना नृपेणाथ रुचि
रेवैस्त्रिमंडपे ॥ ५० ॥ दिव्यास्तरणयुक्तेषु मंचेषु रीचतेषु च ॥ उपविष्टाश्च राजानः शुभालंकरणैर्युताः ॥ ५१ ॥
दिव्यवेषधराः कामं विमानेष्वमरा इव ॥ दीप्यमानाः स्थितास्तत्र स्वयं वरदिदृक्षया ॥ ५२ ॥ इति चिंतापराः
सर्वे कदासाप्यागमिष्यति ॥ भाग्यवतं नृपश्रेष्ठं श्रुतपुण्यं वरिष्यति ॥ ५३ ॥ यदा सुदर्शनं दैवात्स्त्रजासंभूषये
दिह ॥ विवादो वै नृपाणां च भवितानात्र संशयः ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥

नव्या ॥ ४६ ॥ भगवत्यावाक्यमिति शेषः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ श्रुतपुण्यं कं वरिष्यतीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ सिंधुसुताळक्ष्मीःचिंतापरांभगवतीध्यानपरां ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ अन्यांन्यभिचारिण्यः ॥ ६२ ॥

इत्येवंचिंत्यमानास्तेभूपामंचेषुसंस्थिताः ॥ वादित्रघोषःसुमहानुत्थितोनृपमंडपे ॥ ५५ ॥ अथकाशीपतिःप्रा
हसुतांस्नातांस्वलंकृतां॥मधूकमालासंयुक्तांक्षौमवासोविभूषितां॥५६॥विवाहोपस्करैर्युक्तांदिव्यांसिंधुसुतोप
मां ॥ चिंतापरांसुवसनांस्मितपूर्वमिदं वचः ॥ ५७ ॥ उत्तिष्ठपुत्रिसुनसेकरेधृत्वाशुभांस्त्रजं ॥ ब्रजमंडपमध्ये
द्यसमाजं पश्यभूभुजां ॥ ५८ ॥ गुणवान्नूपसंपन्नःकुलीनश्चनृपोत्तमः ॥ तवचित्तेवसेद्यस्तुतंवृणुष्वसुमध्य
मे ॥ ५९ ॥ देशदेशाधिपाःसर्वेमंचेषुरचितेषुच ॥ संविष्टाःपश्यतन्वंगिवरयस्वयथास्त्रचि ॥ ६० ॥ व्यास० ॥
तंतथाभाषमाणंवैपितरमितभाषिणी ॥ उवाचवचनंबालाललितंधर्मसंयुतं ॥ ६१ ॥ शशिकलोवाच ॥ नाहं दृ
ष्टिपथेराज्ञांगमिष्यामिपितःकिल ॥ कामुकानांनरेशानांगच्छंत्यन्याश्चयोषितः ॥ ६२ ॥ धर्मशास्त्रेश्रुतंतातम
येदंवचनंकिल ॥ एकएववरोनार्यानिरीक्ष्यःस्यान्नचापरः ॥ ६३ ॥ सतीत्वंनिर्गतंतस्यायाप्रयातिबहून्तथ ॥
संकल्पयंतितेसर्वेदृष्ट्यमेभवतात्विति ॥ ६४ ॥ स्वयंवरेस्त्रजंधृत्वायदागच्छतिमंडपे ॥ सामान्यासातदाजाता
कुलटेवापरावधूः ॥ ६५ ॥ वारस्त्राविपणेगत्वायथावीक्ष्यनरान्स्थितान् ॥ गुणागुणपरिज्ञानंकरोतिनिजमा
नसे ॥ ६६ ॥ नैकभावायथावेश्यावृथापश्यतिकामुकं ॥ तथाहंमंडपेगत्वाकुर्वेवारस्त्रियाकृतं ॥ ६७ ॥ वृद्धैरे
तैःकृतंधर्मनकरिष्यामिसांप्रतं ॥ पत्नीव्रतंतथाकामंचरिष्येहंऽधृतव्रता ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥

॥ ६३ ॥ संकल्पयंतीति मां दृष्ट्वेयमेभवतादितितेसंकल्पयंति भवतादित्याश्लिष्यन्तीति ततः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ कुर्वेदिति वारस्त्रियाकृ
तंकथं कुर्वेदित्यर्थः ॥ ६७ ॥ ननु वृद्धसंप्रदायएवमेवास्ति सचत्वयाप्याश्रयणीयइति चेत्तत्राह वृद्धैरिति ॥ ६८ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥

तत्रदोषमाह सामान्येति यथाकाचित्सामान्यास्त्रीप्रथमं सभायांगत्वा मनसि बहुपुरुषसंबंधं संकल्पितं कृत्वा पश्चात् स्वभागे लिखितमेकमेव वृणोति
तथा सामान्यावत्कथमद्यपु रूषं वृणोम्यहं पतिव्रता सतीत्यर्थः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके तृतीयस्कंधे विंशोऽध्यायः

सामान्या प्रथमं गत्वा कृत्वा संकल्पितं बहु ॥ वृणोति चैकं तद्वद्वै वृणोमि कथमद्य वै ॥ ६९ ॥ सुदर्शनो मया पूर्ववृ
तः सर्वात्मना पितः ॥ तमृतेनान्यथा कर्तुमिच्छामि नृपसत्तम ॥ ७० ॥ विवाहविधिना देहिकन्यादानं शुभे दिने
॥ सुदर्शनाय नृपते यदीच्छसि शुभं मम ॥ ७१ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे विंशोऽध्यायः ॥
२० ॥ व्यास उवाच ॥ सुबाहुरपि तच्छ्रुत्वा युक्तमुक्तं तथा तदा ॥ चिंताविष्टो बभूवा शुकिं कर्तव्यमिति परं ॥ १ ॥
संगताः पृथिवीपालाः ससैन्याः सपरिग्रहाः ॥ उपविष्टाश्च मंचेषु योद्धुकामा महाबलाः ॥ २ ॥ यदि ब्रवीमि तान्स
र्वान्सुतानायातिसांप्रतं ॥ तथापि कोपसंयुक्ता हन्युर्मादुष्टबुद्धयः ॥ ३ ॥ न मे सैन्यबलं तादृक् न दुर्गवलमद्भु
तं ॥ येनाहं नृपतीन् सर्वान् प्रत्यादेष्टुमिहोत्सहे ॥ ४ ॥ सुदर्शनस्तथैकाकी ह्यसहायोऽधनः शिशुः ॥ किं कर्तव्यं
निमग्नोऽहं सर्वथा दुःखसागरे ॥ ५ ॥ इति चिंता परोराजा जगाम नृपसन्निधौ ॥ प्रणम्य तानुवाचाथ प्रश्रयावन
तो नृपः ॥ ६ ॥ किं कर्तव्यं नृपाः कामं नैति मे मंडपे सुता ॥ बहुशः प्रेर्यमाणापि सामात्रापि मयापि च ॥ ७ ॥ मूर्ध्ना
पतामि पादेषु राज्ञां दासोऽस्मि सांप्रतं ॥ पूजादिकं गृहीत्वाद्यत्र जंतु सदना निवः ॥ ८ ॥ ददामि बहुरत्नानि व
स्त्राणि च गजान् वानान् ॥ गृहीत्वाद्यकृपां कृत्वा व्रजंतु भवनान्युत ॥ ९ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ६९ ॥

॥ २० ॥ अर्धाधिकैः षष्टिपदैराज्ञां कोलाहले सति ॥ कन्यायाः संमतौ राजा स्थित इत्येतदुच्यते ॥ १ ॥ कन्यावाक्योत्तरं चिंताग्रस्तो राजा
यश्चकार तदुच्यते सुबाहुरपीति कन्याया तु सम्यगुक्तं परंतु मया किं कर्तव्यमिति चिंताविष्टो बभूवेत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ नायातीति इतीति
शेषः ॥ ३ ॥ प्रत्यादेष्टुमिहोत्सहे ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मन्त्राजकन्या ॥ ७ ॥ वः सदनामि वृषं ब्रजं चित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥

खेदित्ताडितासतीयादिधियेत्यर्थः ॥ १० ॥ किमेतयेति एतयादुष्ट्यामंदभाग्ययाभवतां किं फलं भविष्यति यदर्थमेतावानाग्रहो भवद्भिः क्रिय
ते ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अवमान्येति पुत्रीं दातुं किमिच्छसि यदीच्छसि तर्ह्यतोऽस्मात्परमधिकमनार्यमश्लाघ्यं किम

नवशेमे सुता बालायदि धियेत खेदिता ॥ तदामे स्यान्महद्दुःखं तेन चिंतातुरोऽस्म्यहं ॥ १० ॥ भवंतः करुणावंतो
महाभाग्यामहौजसः ॥ किमेतया दुहित्रामे मंदयादुर्विनीतया ॥ ११ ॥ अनुग्राह्योऽस्मि वः कामं दासोऽहमिति स
र्वथा ॥ सुता सुतेव मंतव्या भवद्भिः सर्वथा मम ॥ १२ ॥ व्यास उवाच ॥ श्रुत्वा सुबाहु वचनं नोचुः केचन भूमिपाः
॥ युधाजि क्रोधताम्रक्षस्तमुवाच रुषान्वितः ॥ १३ ॥ राजन्मूर्खोऽसि किं ब्रूषे कृत्वा वनार्यं मुनिं दितं ॥ स्वयं वरः
कथं मोहाद्रचितः संशये सति ॥ १४ ॥ मिलिता भूभुजः सर्वे त्वया हूताः स्वयं वरे ॥ कथमद्य नृपा गंतुं योग्यास्ते
स्वगृहान् प्रति ॥ १५ ॥ अवमान्य नृपान् सर्वान् त्वं किं सुदर्शनाय वै ॥ दातुमिच्छसि पुत्रीं च किमनार्यमतः परं ॥
१६ ॥ विचार्य पुरुषेणादौ कार्यं वै शुभमिच्छता ॥ आरब्धव्यं त्वया तत्तु कृतं राजन्न जानता ॥ १७ ॥ एतान् विहा
य नृपतीन् बलवाहनसंयुतान् ॥ वरं सुदर्शनं कर्तुं कथमिच्छसि सांप्रतं ॥ १८ ॥ अहं त्वां हन्मि पापिष्ठ तथा पश्चा
त्सुदर्शनं ॥ दौहित्रायाद्यमेकन्यां दास्यामीति विनिश्चयः ॥ १९ ॥ मयि तिष्ठति कोन्योऽस्ति यः कन्यां हर्तुमिच्छ
ति ॥ सुदर्शनः कियानद्यनिर्धनो निबलः शिशुः ॥ २० ॥ भारद्वाजाश्रमे पूर्वमुक्तो मुनिः कृते मया ॥ नाद्याहं मोच
यिष्यामि सर्वथा जीवितं शिशोः ॥ २१ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

स्ति महानपराधस्तव तदेत्यर्थः ॥ १६ ॥ विचार्येति शुभमिच्छता पुरुषेणादौ कार्यं साध्यमसाध्यं वेति विचार्य पश्चादा रब्धव्यं त्वया तुराजन्न जा
नता तत्कार्यं कृतमतः फलं भविष्यतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ दौहित्रायैवेमां कन्यां दास्यामीति मे विनिश्चयोऽस्ति ॥ १९ ॥ २० ॥ मुनिः कृ
ते मनिसंकोचार्थं ॥ २१ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥

दे.भा.तृ.

॥५८॥

॥२२॥ संबन्धीभवेतिममेशेषः॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ बहुयादित्वयाप्रार्थ्यतेतर्हीदंस्वीकरोमीत्याह सुदर्शनमृतइति सुदर्शनंविहाययंवाकंदानृपतिमियंकन्यावरिप्यतितदासौविग्रहोनस्यात्तदातवेप्सितोविवाहोऽस्तुनोचेन्नेतिभावः ॥ २७॥ विरोधःकीदृशइति विरोधःकिंविषयइत्यर्थः स्वयमेववदति एनंवृणोद्यदीति एनंसुदर्शनमियंकन्यायदिवृणोदृणुयात्तर्हीतद्विषयेविरोधोनान्यराज्रविषयेइत्यर्थः

टी.अ.
२१

तस्माद्विचार्यसम्यक्त्वंपुत्र्याचभार्ययासह ॥ दौहित्रायप्रियांकन्यांदेहिमेसुभ्रुवंकिल ॥ २२॥ संबन्धीभवदत्वा त्वंपुत्रीमेतांमनोरमां ॥ उच्चाश्रयःप्रकर्तव्यःसर्वदाशुभमिच्छता ॥ २३॥ सुदर्शनायदत्वात्वंपुत्रींप्राणप्रियां शुभां॥एकाकिनेऽप्यराज्यायकिंसुखंप्राप्तुमिच्छसि ॥२४॥ परिचितयधर्मत्वंराज्यनीतिचशाश्वतीं ॥ कुरुकार्ययथायोग्यंमाकृत्यामतिमन्यथा ॥ २५॥ सुहृदसिममात्यर्थंहितंतेप्रब्रवीम्यहं ॥ समानयसुतांराजन्मंडपे तांसखीवृतां ॥ २६॥ सुदर्शनमृतेचेयंवरिप्यतियदाप्यसौ ॥ विग्रहोमेतदानस्याद्विवाहोस्तुतवेप्सितः ॥ २७॥ अन्येनृपतयःसर्वेकुलीनाःसबलाःसमाः ॥ विरोधःकीदृशस्त्वेनंवृणोद्यदिनृपोत्तमा ॥ २८॥ अन्यथाहंहरिष्येद्यबलात्कन्यामिमांशुभां ॥ माविरोधंसुदुःसाध्यंगच्छपार्थिवसत्तम ॥ २९॥ व्यासउवाच ॥ युधाजिता समादिष्टःसुबाहुःशोकसंयुतः ॥ निःश्वसन्भवनंगत्वाभार्यांप्राहशुचावृतः ॥ ३०॥ पुत्रींब्रूहिसुधर्मज्ञेकलहेसमुपस्थिते ॥ किंकर्तव्यंमयाशक्यंतद्वशोऽस्मिसुलोचने ॥ ३१॥ व्यासउवाच ॥ साश्रुत्वापतिवाक्यंतुगत्वा प्राहसुतांतिकं ॥ वत्सेराजातिदुखार्तःपितातेऽद्यापिवर्तते ॥ ३२॥ ॥ ४१॥ ॥ ४२॥ ॥ ४३॥

॥ २८॥ अन्यथेति यदिसुदर्शनायदास्यसौत्यर्थः अतोनिरर्थकंमयासहविरोधंदुःसाध्यंमागच्छमाब्रजेत्यर्थः॥ २९॥ ३०॥ पुत्रींब्रूहीति एतादृशेकलहेजातेप्राप्तेमयाशक्यंयत्किंकर्तव्यंतस्मात्स्वद्वशोस्मितवयमुक्तंभासनेतथाकुरुइतिपुत्रींब्रूहीत्यर्थः ॥ ३१॥ ३२॥

॥५८॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पणकृतेकलहोनंभविष्यतीत्याह यदितदिति

त्वदर्थेविग्रहःकामंसमुत्पन्नोऽद्यभूभृतां ॥ अन्यंवरयसुश्रोणिमुदर्शनमृतेनृपं ॥ ३३ ॥ यदिसुदर्शनं वत्सेहठा
त्वंवैवरिष्यसि ॥ युधाजित्त्वांचमांचैवहनिष्यतिबलान्वितः ॥ ३४ ॥ सुदर्शनं चराजासौवलमत्तः प्रतापवान्
॥ द्वितीयस्तेपतिः पश्चाद्द्रविताकलहेसति ॥ ३५ ॥ तस्मात्सुदर्शनं त्यक्त्वावरयान्यं नृपोत्तमं ॥ इतिमात्राबोधि
तांतांपश्चाद्वाजाप्यबोधयत् ॥ ३६ ॥ उभयोर्वचनं श्रुत्वानिर्भयोवाचकन्यका ॥ कन्योवाच ॥ सत्यमुक्तं नृपश्रे
ष्ठजानासिचव्रतंमम ॥ ३७ ॥ नान्यंवृणोमिभूपालं सुदर्शनमृतेकवित् ॥ विभेषियदिराजेंद्रनृपेभ्यः किलकातरः
॥ ३८ ॥ सुदर्शनायदत्वामां विसर्जयपुराद्वहिः ॥ समांरथेसमारोप्यनिर्गमिष्यतितेपुरात् ॥ ३९ ॥ भवितव्यं
तुपश्चाद्वैभविष्यतिनचान्यथा ॥ नात्रचिंतात्वयाकार्याभवितव्येनृपोत्तम ॥ ४० ॥ यद्वावितद्भवत्येवसर्वथा
नात्रसंशयः ॥ राजोवाच ॥ नपुत्रिसाहसंकार्यमतिमद्भिः कदाचन ॥ ४१ ॥ बहुभिर्नविरोद्धव्यमिति वेदवि
दोविदुः ॥ विस्त्रक्ष्यामिकथंकन्यांदत्त्वा राजसुतायच ॥ ४२ ॥ राजानोवैरसंयुक्ताः किंनकुर्युरसांप्रतं ॥ यदि
तेरोचते वत्सेपणंसंविदधाम्यहं ॥ ४३ ॥ जनकेनयथापूर्वकृतः सीतास्वयंवरे ॥ शैवंधनुर्यथातेन धृतं कृत्वाप
णंतथा ॥ ४४ ॥ तथाहमपितन्वंगिकरोम्यद्यदुरासदं ॥ विवादोयेन राज्ञां वैकृते सति शमं व्रजेत् ॥ ४५ ॥ पा
लयिष्यतियः कामंसतेभर्ता भविष्यति ॥ सुदर्शनस्तथान्योवायः कश्चिद्बलवत्तरः ॥ ४६ ॥ पालयित्वापणंत्वां
वैवरिष्यतिसर्वथा ॥ एवंकृतेनृपाणांतुविवादः शमितो भवेत् ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ कामपणं ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

दे.भा.तृ.

॥५९॥

॥४८॥ ४९॥ सर्वेषामिति येयेपणंसाधयिष्यंति तेषां सर्वेषां वंशगाभविष्यामीत्यर्थः नह्येकेनैवपणः साधनीय इति पणसमयेनियमः क्रियते किं
तुसमुदायोद्देशेनेति ॥ ५०॥ एतदेवाह एकःपालयितेति त्रिभिर्यादिवाद्वाभ्यांवापणः साध्यते तदैकाकन्याकस्यभविष्यतीति विवादे समुपस्थिते

टी.अ.

२१

सुखेनाहंविवाहंतेकरिष्यामिततःपरं ॥ कन्योवाच ॥ संदेहेनैवमज्जामिमूर्खकृत्यमिदंयतः ॥ ४८॥ मयासुद
र्शनःपूर्वधृतश्चेतसिनान्यथा ॥ कारणंपुण्यपापानांमनएवमहीपते ॥ ४९॥ मनसाविधृतंत्यक्त्वाकथमन्यंवृ
णेपितः ॥ कृतेपणेमहाराजसर्वेषांवंशगाह्यहं॥ ५०॥ एकःपालयिताद्वौवाबहवोवाभवन्तिचेत् ॥ किंकर्तव्यंतदा
तातविवादेसमुपस्थिते ॥ ५१॥ संशयाधिष्ठितेकार्येमतिनाहंकरोम्यतः ॥ माचिंतांकुरुराजेन्द्रदेहिसुदर्शनाय
मां ॥ ५२॥ विवाहंविधिनाकृत्वाशांविधास्यतिचंडिका ॥ यन्नामकीर्तनादेवदुःखौघोविलयंव्रजेत् ॥ ५३॥
तांस्मृत्वापरमांशक्तिकुरुकार्यमतंद्रितः ॥ गत्वावदनृपेभ्यस्त्वंकृतांजलिपुटोद्यवै ॥ ५४॥ आगंतव्यंचश्वःस
वैरिहभूपैःस्वयंवरे ॥ इत्युक्त्वात्वंविसृज्याशुसर्वेनृपतिमंडलं ॥ ५५॥ विवाहंकुरुरात्रौमेवेदोक्तविधिनानृप
॥ पारिबर्हयथायोग्यंदत्वातस्मैविसर्जय ॥ ५६॥ गमिष्यतिगृहीत्वामांध्रुवसंधिसुतःकिल ॥ कदाचित्तेनृपाः
क्रुद्धाःसंग्रामंकर्तुमुद्यताः ॥ ५७॥

॥ ४९ ॥

॥ ४९ ॥

किंकर्तव्यं नकश्चिदत्रोपायोविद्यतेतस्माद्वाभ्यांत्रिभ्योवासाकन्यादेयेतिप्रसंगः स्यात्ततश्चमहावनर्थः पणेकृतेसतिभविष्यतीत्यर्थः ॥ ५१॥
संशयाधिष्ठितेसंशयविषयेइत्यर्थः अयंवापतिरयंवापतिरितिपतिविषयेसंशयेकुलटाबदहंमतिनकरोमिपतिव्रतासतीतिभावः ॥ ५२॥ विवाहंवि
धिनाकृत्वासुदर्शनायमांदेहीतिपूर्वेणान्वयः ॥ ५३॥ ५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ ॥५९॥ ॥५९॥ ॥५९॥ ॥५९॥

॥५९॥

॥५८॥५९॥६०॥ इति श्रीदेवीभागवततिलकेतृतीयस्कंधे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ अष्टाधिकैश्चत्वारिंशत्पद्यैरथवर्ण्यते ॥ सुदर्शनविवाहश्च
सुबाहोश्चैकन्यया ॥ १ ॥ कन्यावाक्यं श्रुत्वा यच्चकार राजा तदाह भुत्वेति कामं यथेष्टं श्वोवाश्व एव ॥ १ ॥ कार्यं विवाहरूपं ॥ २ ॥ नयिष्ये आनयिष्ये

भविष्यंति तदा देवी साहाय्यं नः करिष्यति ॥ सोऽपि राजा सुतैस्तैस्तु संग्रामं विदधास्यति ॥ ५८ ॥ दैवान्मृधेमृते
तस्मिन्मरिष्याम्यहमप्युत ॥ स्वस्तितेस्तु गृहेति पृदत्वामां सहसैन्यकः ॥ ५९ ॥ एकैवाहंगमिष्यामि तेन सा
धैरिरंसया ॥ व्यास उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा राजा सौकृतनिश्चयः ॥ ६० ॥ मतिं चक्रे तथा कर्तुं विश्वासं प्र
तिपद्य च ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ व्यास उवाच ॥ श्रुत्वा सुता
वाक्यमनिदितात्मानृपांश्च गत्वानृपतिर्जगाद ॥ ब्रजंतु कामं शिविराणि भूपाः श्वोवा विवाहं किल संविधास्ये ॥ १ ॥
भक्ष्याणि पेया निमयाऽपि तानि गृहंतु सर्वे मयि सुप्रसन्नाः ॥ श्वोभा विचार्य किल मंडपे त्रसमेत्य सर्वैरिह संविधेयं ॥
२ ॥ नायाति पुत्री किल मंडपे द्यकरेऽपि किं भूपतयोत्र कामं ॥ प्रातः समाश्वास्य सुतां नयिष्ये गच्छंतु तस्माच्छि
विराणि भूपाः ॥ ३ ॥ न विग्रहो बुद्धिमतां निजाश्रिते कृपाविधेया सततं ह्यपत्ये ॥ विधाय तां प्रातरिहानयिष्ये सु
तांतु गच्छंतु नृपा यथेष्टं ॥ ४ ॥ इच्छापणं वा परिचित्य चित्ते प्रातः करिष्याम्यथ संविवाहं ॥ सर्वैः समेत्यात्र नृपैः
समेतैः स्वयं वरः सर्वमतेन कार्यः ॥ ५ ॥ श्रुत्वा नृपास्ते वितथं विदित्वा वचो ययुः स्वानि निकेतनानि ॥ विधाय
पार्श्वेनगरस्य रक्षां च क्रुः क्रियामध्यदि नोदिताश्च ॥ ६ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

॥ ३ ॥ न विग्रह इति विग्रहो न युक्त इति शेषः प्रातरिह सुता मानयिष्ये अधुना तां कृपां विधाय यथेष्टं नृपा गच्छंतु ॥ ४ ॥ कथं श्वो विवाहं का
रयिष्यसीति चेत्तत्राह इच्छापणं वेति इच्छापणं वा शौर्यपणं वा यथा भवतां मनीषितं वर्तते तथा चित्ते पणं परिचित्येत्यर्थः ॥ ५ ॥ अवितथं सत्यं नगर
स्य पार्श्वे आसंता द्रक्षां विधाय कदाचिद्वाजाच्छलं विधास्यतीति शंकया ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

दे.भा.तृ.

॥६०॥

आयंजनैःपुरोहितादिभिः ॥ ७ ॥ तस्याहंणांपूजां ॥ ८ ॥ ९ ॥ मनोरमायाश्चिताममपुत्रायकन्यांदास्यतिवानदास्यतीतिसाशशाम
निधिकन्यकासमांकुबेरकन्यकासमांमेने आत्मानंत्वनुत्तममलंकन्यापेक्षयामेने महतांविवाहेष्वैवरीतिः ॥१०॥ ॥११॥ चतुष्कयुक्ते

सुबाहुरप्यार्यजनैःसमेतश्चकारकार्याणिविवाहकाले ॥ पुत्रींसमाहूयगृहेसुगुप्तेपुरोहितैर्वेदविदांवरिष्ठैः ॥
७ ॥ स्नानादिकंकर्मवरस्यकृत्वाविवाहभूषाकरणंतथैव ॥ आनाय्यवेदीरचितेगृहेवैतस्यार्हणांभूमिपतिश्च
कार ॥ ८ ॥ सविष्टरंचाचमनीयमर्घ्यवस्त्रद्वयंगामथकुंडलेद्वे ॥ समर्प्यतस्मैविधिवन्नरेन्द्रेच्छत्सुतादानमही
नसत्वः ॥ ९ ॥ सोप्यग्रहीत्सर्वमदीनचेताःशशामचिंताथमनोरमायाः ॥ कन्यांसुकेशींनिधिकन्यकासमांमेने
तदात्मानमनुत्तमंच ॥ १० ॥ सुपूजितंभूषणवस्त्रदानैर्वरोत्तमंतंसचिवास्तदानीं ॥ निन्युश्चतेकौतुकमंडपांत
मुदान्वितावीतभयाश्चसर्वे ॥ ११ ॥ समाप्तभूषांविधिवद्विधिज्ञाःस्त्रियश्चताराजसुतांसुयाने ॥ आरोप्यनिन्यु
र्वरसन्निधानंचतुष्कयुक्तेकिलमंडपेवै ॥ १२ ॥ अग्निंसमाधायपुरोहितःसहुत्वायथावच्चतदंतराले ॥ आवाहय
यत्तौकृतकौतुकौतुवधूवरौप्रेमयुतौनिकामं ॥ १३ ॥ लाजाविसर्गंविधिवद्विधायकृत्वाहुताशस्यप्रदक्षिणांच ॥
तौचक्रतुस्तत्रयथोचितंतत्सर्वविधानंकुलगोत्रजातं ॥ १४ ॥ शतद्वयंचाश्वयुजांरथानांसुभूषितंचापिशरौघसं
युतं ॥ ददौनृपेन्द्रस्तुसुदर्शनायसुपूजितंपारिवर्हंविवाहे ॥ १५ ॥ मदोत्कटानूहेमविभूषितांश्चगजानूगिरेःशृंग
समानदेहान् ॥ शतंसपादंनृपसूनवेसौददावथप्रेमयुतोनृपेन्द्रः ॥ १६ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥

इत्यर्थः ॥ १२ ॥ आवाहयत्पित्रादिनेत्यर्थः ॥ १३ ॥ लाजाविसर्गंलाजाहोमं ॥ १४ ॥ १५ ॥ सपादंपंचविंशत्यधिकंशतमि
त्यर्थः ॥ १६ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥

॥६०॥

करेणुकानांशतं ॥ १७ ॥ संभृतभूषितमितिकर्मधारयः आविकानिऊणांवस्त्राणि ॥ १८ ॥ १९ ॥ क्रमेलकानांच उष्ट्राणांच ॥ २० ॥
इत्थं पारिबर्हवरायदत्तावरमातरंतोषयति मनोरमामिति ॥ २१ ॥ हेभूपतेकुलस्यवृद्धिरप्यस्त्वित्यर्थः ममदुर्भगायाः सूनवेत्वयाकन्यादत्त

दासीशतंकांचनभूषितंचकरेणुकानांचशतंसुचारु ॥ समर्पयामासवरायराजाविवाहकालेमुदितोनुवेलं ॥ १७ ॥
अदात्पुनर्दाससहस्रमेकंसर्वायुधैःसंभृतभूषितंच ॥ रत्नानिवासांसियथोचितानिदिव्यानिचित्राणितथावि
कानि ॥ १८ ॥ ददौपुनर्वासगृहाणितस्मैरम्याणिदीर्घाणिविचित्रितानि ॥ सिंधूद्रवानांतुरगोत्तमानामदात्स
हस्रद्वितयंसुरम्यं ॥ १९ ॥ क्रमेलकानांचशतत्रयंवैप्रत्यादिशद्भारभृतांसुचारु ॥ शतद्वयंवैशकटोत्तमानांतस्मै
ददौधान्यरसैःप्रपूरितं ॥ २० ॥ मनोरमांराजसुतांप्रणम्यजगादवाक्यंविहितांजलिःपुरः ॥ दासोस्मितेराज
सुतेवरिष्ठेतद्ब्रूहियत्स्यात्तुमनोगतंते ॥ २१ ॥ तंचास्वाक्यंनिजगादसापिस्वस्त्यस्तुतेभूपकुलस्यवृद्धिः ॥ सं
मानिताहंममसूनवेत्वयादत्तायतोरत्नवरास्वकन्या ॥ २२ ॥ नवंदिपुत्रीनृपमागधीवास्तौमीहकिंत्वांस्वज
नंमहत्तरं ॥ सुमेरुतुल्यस्तुकृतःसुतोद्यमेसंबंधिनाभूपतिनोत्तमेन ॥ २३ ॥ अहोतिचित्रंनृपतेश्वरित्रंपरंपवित्रं
तवकिंवदामि ॥ यद्गृष्टराज्यायसुतायमेद्यदत्तात्वयापूज्यसुतावरिष्ठा ॥ २४ ॥ वनाधिवासायकिलाधनाय
पित्राविहीनायविसैन्यकाय ॥ सर्वानिमान्भूमिपतीन्विहायफलाशनायार्थविवर्जिताय ॥ २५ ॥ ॥ ६५ ॥

ततस्तवकल्याणंभवतुअस्माच्चाधिकंनकिंचिन्ममाभिलषणीयमस्ति ॥ २२ ॥ अयास्मिन्समयेतवमहत्तरास्तुतिःकर्त्तव्यापरंतुसास्तुतिःस्तु
तिविषयस्यपरकीयत्वेस्तुतेकचुंबंदिजनवत्काविताशक्तिमत्वेएवसंभवतिनचनितदुभयमस्ति तवस्वजनत्वात्तुममचकुलीनायावंदिजनत्वाभावादि
त्याह नवंदिपुत्रीति ॥ २३ ॥ पूज्यस्यसुता ॥ २४ ॥ कथंभूतायममसुतायतत्राह वनाधिवासायेति ॥ २५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥

नलेबलवतीत्यर्थः हेभूपमेयं हानिसुतेन कोपिदद्यादित्यन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ निशम्येति राज्यं त्वंगृहाणाहंतुतवसेनाधिपतिर्भवामिभविष्यामीत्यर्थः ॥ २८ ॥ वनेधवापुरेसवासोमेनमतोनमान्योस्ति एतादृशक्षेत्रवासंविहायनान्यत्र गंतव्यमित्यर्थः ॥ २९ ॥ कुपितनृपभयं त्वयानैवकर्तव्यमित्याह नृपास्तिवति द्वावपरावुपायौदानभेदौ तेस्त्रिभिस्तेषां सांत्वनं ज्ञातं चेद्वरं नो चेद्युद्धमहं करिष्ये त्वयानभितिः कर्त्तव्येत्यर्थः ॥ ३० ॥ समानवित्तेथकुलेबलेचददातिपुत्रीं नृपतिश्चभूयः ॥ नकोपिमेभूपसुतेर्यहीनेगुणां न्वितां रूपवतीं च दद्यात् ॥ २६ ॥ वैरंतुसर्वैः सहसंविधायनृपैर्वरिष्ठैर्बलसंयुतैश्च ॥ सुदर्शनायाथसुतार्पितामेकिं वर्णयेधैर्यमिदं त्वदीयं ॥ २७ ॥ निशम्यवाक्यानि नृपः प्रहृष्टः कृतांजलिर्वाक्यमुवाचभूयः ॥ गृहाणराज्यंममसुप्रसिद्धंभवामिसेनापतिरद्यचाहं ॥ २८ ॥ नोचेत्तदर्थं प्रतिगृह्यचात्रसुतान्विताराज्यफलानिभुंक्ष्व ॥ विहायवाराणसिकानिवासं वनेपुरेवासमतोनमेस्ति ॥ २९ ॥ नृपास्तुसंत्येवरुषान्वितावैगत्वाकरिष्येप्रथमतुसांत्वनं ॥ ततः परं द्वावपरावुपायौ नोचेत्ततोयुद्धमहं करिष्ये ॥ ३० ॥ जयाजयौदैववशौ तथापि धर्मेजयो नैव कृतेऽप्यधर्मे ॥ तेषां किलाधर्मवतां नृपाणां कथं भविष्यत्यनुचिंतितं वै ॥ ३१ ॥ आकर्ण्यतद्भाषितमर्थवच्चजगादवाक्यं हितकारकं तं ॥ मनोरमामानमवाप्यतस्मात्सर्वात्मनामोदयुताप्रसन्ना ॥ ३२ ॥ राजन् शिवं तेस्तु कुरुष्वराज्यं त्यक्त्वा भयं त्वं स्वसुतैः समेतः ॥ सुतोपि मे नूनमवाप्यराज्यं साकेतपुर्यां प्रचरिष्यतीह ॥ ३३ ॥ विसर्जयास्मान्निजसद्वगंतुं शिवं भवानी तवसंविधास्यति ॥ नकापि चिंताममभूपवर्तते संचिंतयंत्याः परमां बिकां वै ॥ ३४ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

ननु युद्धे तव पराजये मम भयं तदवस्थं मेवेति चेत्तत्राह जयाजयाविति यद्यपि तौदैववशौ तथापि तो धर्मस्ततो जय इति नियमादुर्मेमयैतादृशकृते जय एव मम भविष्यति अधर्मेऽपि अधर्मे तु कृते नैव जयस्तस्मात्तेषामनुचिंतितमभिलषितं कथं भवेन्न कथमपीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ राज्यमवाप्येति अत्र तकोटिब्रह्मांडनायिकाश्रीभुवनेश्वरी भगवती प्रसादादिति हस्यं साकेतपुर्यामयोध्यायां ॥ ३३ ॥ तदेवाह विसर्जयेति परमां बिकां सच्चिदानंदरूपिणीं ॥ ३४ ॥

दोषागमन्तति । एवंवदतोः संबंधिनोर्भाषणैरेव दोषारात्रिर्गता अनंतरं प्रातः कृतं विवाहं नृपाः समधिगम्य ज्ञात्वा नगरबाह्यं गतास्तथा वक्ष्यमाणप्रकारे
 णोचुः ॥ ३५ ॥ अद्यैवेति अस्मत्प्रतारणाकर्तारं सुब्राह्मंतं बालं मुदं दर्शनं च हत्वा तां कन्यां लक्ष्मीं राज्ञो लक्ष्मीं च गृणीमो यद्येतन्नाक्रियते तर्हि लज्जा
 मवाप्यानिजसद्यनिनिजगृहं कथं व्रजेम ॥ ३६ ॥ विवाहनिश्चयः कथं भवतां जात इति चेत्तत्रोचुः शृण्वन्त्विति मृदंगशब्दामधुरा अपि निजबाहु

दोषागता विविधवाग्पदैरसालैरन्योन्यभाषणपदैर्मृतोपमैश्च ॥ प्रातर्नृपाः समधिगम्य कृतं विवाहं रोषा
 न्वितानगरबाह्यगतास्तथोचुः ॥ ३५ ॥ अद्यैव तं नृपकलंकधरं च हत्वा बालं तथैव किल तं न विवाहयोग्यं ॥ गृणी
 मतां शारिकलां नृपतेश्च लक्ष्मीं लज्जामवाप्यानिजसद्य कथं व्रजेम ॥ ३६ ॥ शृण्वन्तु तूर्यनिनदान् किल वाद्यमा
 नान् राखस्वनानभिभवंति मृदंगशब्दाः ॥ गीतध्वनिं च विविधं निगमस्वनं च मन्यामहे नृपतिनाऽत्र कृतो विवा
 हः ॥ ३७ ॥ अस्मान्प्रतार्य वचनैर्विधिवच्चकार वैवाहिकेन विधिना करपीडनं वै ॥ कर्तव्यमद्य किमहो प्रविधिं
 तयन्तु भूपाः परस्परमतिं च समर्थयन्तु ॥ ३८ ॥ एवं वदत्सु नृपतिष्वथ कन्यकायाः कृत्वा विवाहविधिं प्रतिमप्रभा
 वः ॥ भूपान्निमंत्रयितुमाशु जगाम राजा काशीपतिः स्वसुहृदैः प्रथितप्रभावैः ॥ ३९ ॥ आगच्छन्तं च तं दृष्ट्वा नृ
 पाः काशीपतिं तदा ॥ नोचुः किंचिदपि क्रोधान्मौनमाधाय संस्थिताः ॥ ४० ॥ स गत्वा त्रिणिपत्याह कृतां जलि
 रभाषत ॥ आगन्तव्यं नृपैः सर्वैर्भोजनार्थं गृहे मम ॥ ४१ ॥ कन्यया सौवृतो भूपः किं करोमि हि ताहितं ॥ भवद्भि
 स्तु शमः कार्यो महांतो हि दयालवः ॥ ४२ ॥ तन्निशम्य वचस्तस्य नृपाः क्रोधपरिहृताः ॥ प्रत्यूचुर्भुक्तमस्माभिः
 स्वगृहं नृपते व्रज ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥

त्यात्कूरान् राखस्वनानभिभवंति एतैर्लक्ष्णैर्विवाहः कृत इति मन्यामहे ॥ ३७ ॥ करपीडनं कन्याकरग्रहणं च कारांतर्भासिता वितापि जयत्वा तूकारवा
 मासेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ हे नृपते स्वगृहे व्रजेत्येवास्माकं प्रार्थना भवतो न्यत्सर्वमेवास्माभिर्लब्धं पूर्णं कामाव
 यं जाता इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥

भा.त.

॥६२॥

सुकृतं कृतं हेराजं स्वयासुकृतं पुण्यं कृतं सम्यक्संपादितं अस्मदवज्ञयेत्यर्थः इत्यंराजानमुक्तापरस्परं वदन्ति नृपा इति ॥ ४४ ॥ तच्छ्रुत्वा
तिनिदाफलकं वाक्यं श्रुत्वानेमेसां त्वनयोग्या इति मत्वा एते संविग्नाः दुःखेन क्रोधयुक्ताः किं करिष्यन्तीति न जाने इति शंकितो गृहं गम ॥ ४५ ॥
समयं संकेतं ॥ ४६ ॥ केचनोचुरिति उदासीना इत्यर्थः ॥ ४७ ॥ उत्तरकार्याणि वरकूपस्थापनविषयाणि ॥ ४८ ॥ इति श्रीदेवीभागवत

टी.क.

२२

कुरुकार्याण्यशेषाण्यथेष्टं सुकृतं कृतं ॥ नृपाः सर्वे प्रयां त्वद्यस्वानिस्वानि गृहाणि वै ॥ ४४ ॥ सुबाहुरपि तच्छ्रुत्वा ज
गामशंकितो गृहं ॥ किं करिष्यन्ति संविग्नाः क्रोधयुक्ता नृपोत्तमाः ॥ ४५ ॥ गते तस्मिन्महीपालाश्चक्रुश्च समयं पुनः
॥ रुध्वामार्गं गृहीष्यामः कन्यां हत्वा सुदर्शनं ॥ ४६ ॥ केचनोचुः किमस्माकं हंत ते न नृपेण वै ॥ दृष्ट्वा तु कौतुकं
सर्वगमिष्यामो यथागतं ॥ ४७ ॥ इत्युक्ता ते नृपाः सर्वे मार्गमाक्रम्य संस्थिताः ॥ चकारोत्तरकार्याणि सुबाहुः
स्वगृहं गतः ॥ ४८ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ व्यास उवाच ॥ तस्मै गौ
भोज्यानि विधाय विधिवत्तदा ॥ वासराणि च षड्राजा भोजयामास भक्तिः ॥ १ ॥ एवं विवाहकार्याणि कृत्वा स
र्वाणि पार्थिवः ॥ पारिवर्हं प्रदत्वाथ मंत्रयन्सचिवैः सह ॥ २ ॥ दूतैस्तु कथितं श्रुत्वामार्गं संरोधनं कृतं ॥ बभूव वि
मनाराजा सुबाहुरमितद्युतिः ॥ ३ ॥ सुदर्शनस्तदोवाच श्वशुरं शंसितव्रतः ॥ अस्मान्विसर्जया शुत्वं गमिष्या
मो ह्यशंकिताः ॥ ४ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥

तिष्ठके तृतीयस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ पंचाधिकैश्च पंचाक्षर्यमहारणे ॥ शत्रवो निहत्येत्येवमर्थो न्न वर्ण्यते ॥ २ ॥ तस्मै इति
श्रीरवभोष्यानि मौरवेण मानेन भोष्यानि मानपुरःसरं भोष्यानीत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ मार्गरोधनं कृत्वा राजाभिरिति शेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥६२॥

भारद्वाजाश्रममिति भारद्वाजमुनेराज्ञयावयमत्रागताः पुनस्तमृषिर्द्रष्टुं भारद्वाजाश्रमंगत्वास्यास्यामः पश्चादस्माभिस्तस्मिन्नाश्रमेस्थेयमुत्ततवगृहेस्थे
यमिति विचारः कर्तव्यो न मध्ये इति भावः ॥ ५ ॥ इदमुत्तरं पूर्वराज्ञामद्रुहेस्थेयमित्युक्तं तस्येति बोध्यं ॥ ६ ॥ सोऽपि सुदर्शनोऽपि ॥ ७ ॥
अनुपश्चान्नृपोत्तमः सुबाहुः वृतो विवाहितः ॥ ८ ॥ ९ ॥ सुदर्शनः शिवांशरणजंगामपत्न्या सह निर्भयो जातो मंत्रजपप्रादुर्भावादित्यर्थः ॥ १० ॥

भारद्वाजाश्रमं पुण्यंगत्वा तत्र समाहिताः ॥ निवासाय विचारो वै कर्तव्यः सर्वथानृप ॥ ५ ॥ नृपेभ्यश्च न कर्तव्यं
भयं किंचित्त्वयाऽनघ ॥ जगन्माता भवानी मे साहाय्यं वै करिष्यति ॥ ६ ॥ व्यास उवाच ॥ तस्येति मतमाज्ञाय जा
मातुर्नृपसत्तमः ॥ विससर्ज धनं दत्त्वा प्रतस्थे सोऽपि सत्वरः ॥ ७ ॥ बलेन महता विष्टेययावनुनृपोत्तमः ॥ सुदर्श
नो वृतस्तत्र च चालपथि निर्भयः ॥ ८ ॥ रथैः परिवृतः शूरः सदारो रथसंस्थितः ॥ गच्छन् ददर्श सैन्यानि नृपाणां र
घुनंदनः ॥ ९ ॥ सुबाहुरपितान्वीक्ष्य चिंता विष्टो बभूव ह ॥ विधिवत्सशिवां चित्ते जगाम शरणं मुदा ॥ १० ॥ ज
जापैकाक्षरं मंत्रं कामराजमनुत्तमं ॥ निर्भयो वीतरोकश्च पत्न्या सह न वोढया ॥ ११ ॥ इतः सर्वे महीपालाः कृ
त्वा कोलाहलं तदा ॥ उत्थिताः सैन्यसंयुक्ता हर्तुकामास्तुकन्यकां ॥ १२ ॥ काशीराजस्तु तान् दृष्ट्वा हंतुकामो ब
भूव ह ॥ निवारितस्तदाऽर्थराघवेण जिगीषता ॥ १३ ॥ तत्रापि नेदुःशंखाश्च भेर्यश्चानकदुंदुभिः ॥ सुबाहो
श्च नृपाणां च परस्परजिघांसा ॥ १४ ॥ शत्रुजित्तुमुसंवृत्तः स्थितस्तत्र जिघांसया ॥ युधाजित्तत्सहायार्थं सन्नद्धः
प्रबभूव ह ॥ १५ ॥ केचिच्च प्रेक्षकास्तस्य सहानी कैः स्थितास्तदा ॥ युधाजिदग्रतो गत्वा सुदर्शनमुपस्थितः ॥ १६ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ राघवेण सुदर्शनेन ॥ १३ ॥ परस्परजिघांसतां राज्ञां शंखाभेर्यश्चनेदुरित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ अग्रतः सर्वसैन्यस्य
नुसुदर्शनमुपस्थितः प्राप्तः तेन युधाजिता सहितः शत्रुजिघांसोपस्थित इति पूर्वोक्तान्वयः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

दे.भा.तृ.

॥६३॥

किमर्थभातरं सुदर्शनं हंतुं अनुज एवानुजः प्रज्ञादित्वा दण् ततश्चाश्चिच्छिदुस्ते त्रयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ विस्मयमेवाह

टी.अ.
२३

शत्रुजित्तेन सहितो हंतुं भ्रातरमानुजः ॥ परस्परं तु बाणौ वैस्ततः क्रोधमूर्छिताः ॥ १७ ॥ संमर्दः सुमहांस्तत्र सं
प्रवृत्तः सुमार्गणैः ॥ काशीपतिस्तदा तूष्णं सैन्येन बहुनावृतः ॥ १८ ॥ साहाय्यार्थं जगामाशुजामातरमनिंदितं ॥
एवं प्रवृत्ते संग्रामेदारुणेलोमहर्षणे ॥ १९ ॥ प्रादुर्बभूव सहसा देवी सिंहोपरि स्थिता ॥ नानायुधधरारम्यावरभू
षणभूषिता ॥ २० ॥ दिव्यांबरपरीधानामंदारस्रक्सुसंयुता ॥ तां दृष्ट्वा तेथ भूपाला विस्मयं परमंगताः ॥ २१ ॥
केयं सिंहसमारूढा कुतो वेति समुत्थिता ॥ सुदर्शनस्तु तां वीक्ष्य सुबाहुमिति चाब्रवीत् ॥ २२ ॥ पश्य राजन्महादेवी
मागतां दिव्यदर्शनां ॥ अनुग्रहाय मे नूनं प्रादुर्भूता दयान्विता ॥ २३ ॥ निर्भयो हं महाराज जातोऽस्मि निर्भयाद
पि ॥ सुदर्शनः सुबाहुश्च तामालोक्य वराननां ॥ २४ ॥ प्रणामं च क्रतुस्तस्यामुदितौ दर्शनेन च ॥ ननाद च तथा
सिंहो गजास्त्रस्ताश्च कं पिरे ॥ २५ ॥ ववुर्वाता महाघोरादिशश्चासनसुदारुणाः ॥ सुदर्शनस्तदा प्राह निजं सेनाप
तिं प्रति ॥ २६ ॥ मार्गे ब्रजत्वंतरसा भूपालाय त्रसंस्थिताः ॥ किं करिष्यंति राजानः कुपिता दुष्टचेतसः ॥ २७ ॥
शरणार्थं च संप्राप्ता देवी भगवती हि नः ॥ निरातं कैश्च गंतव्यं मार्गेऽस्मिन् भूपसंकुले ॥ २८ ॥ स्मृता मयामहादेवी रक्ष
णार्थमुपागता ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं सेनापतिस्तेन पथा ब्रजत् ॥ २९ ॥ युधाजितुसुसंकुद्धस्तानुवाच महीपतीन् ॥
किं स्थिता भयसंत्रस्तानि घ्नंतु कन्यकान्वितं ॥ ३० ॥ अवमन्य च नः सर्वान् बलहीनो बलाधिकान् ॥ कन्यांगृही
त्वामंयाति निर्भयस्तरसा शिशुः ॥ ३१ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

॥६३॥

केयमिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ तस्यादर्शनेन मुदिता वित्यन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ केसरिणा आदत्तांगृहीतां आदत्तेति छेदः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कर्मारेण लोहकारेण परिमार्जितान्तीक्ष्णीकृताम् ॥ ३५ ॥ सुदृश
नंहंतुकामः सुदर्शनस्यैवोपरीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तत्र संप्राप्ता जगदंबिका तु मुलं युद्धं चकारेत्यन्वयः यद्यपि मामरेषु मनुष्येषु भगवत्याः

किंभीताः कामिनीं वीक्ष्य सिंहोपरि सुसंस्थिताः ॥ नोपेक्ष्यो हि महाभागा हंतव्योऽत्र समाहितैः ॥ ३२ ॥ हत्वैनं स
गृहीष्यामः कन्यां चारुविभूषणां ॥ नायं केसरिणा दत्तां छेतुमर्हति जंबुकः ॥ ३३ ॥ इत्युक्त्वा सैन्यसंयुक्तः शत्रु
जित्सहितस्तदा ॥ योद्धुकामः सुसंप्राप्तो युधाजि त्क्रोधसंवृतः ॥ ३४ ॥ मुमोच विशिखांस्तूर्णं समपुंखान् शिला
शितान् ॥ धनुराकृष्य कर्णांतं कर्मरपरिमार्जितान् ॥ ३५ ॥ हंतुकामः सुदुर्मेधाः सुदर्शनमथोपरि ॥ सुदर्शन
स्तुतान्वाणैश्चिच्छेदापततः क्षणात् ॥ ३६ ॥ एवं युद्धे प्रवृत्ते थचुकोपचंडिकाभृशं ॥ दुर्गादेवी मुमोचाथवाणान्युधा
जितं प्रति ॥ ३७ ॥ नानारूपा तदा जाता नानाशस्त्रधरा शिवा ॥ संप्राप्ता तु मुलं तत्र चकार जगदंबिका ॥ ३८ ॥
शत्रुजिनिहतस्तत्र युधाजिदपि पार्थिवः ॥ पतितौ तौ रथाभ्यां तु जयशब्दस्तदा भवत् ॥ ३९ ॥ विस्मयं परमं प्रा
प्ताभूपाः सर्वे विलोक्यतान् ॥ निधनं मातुलस्यापि भागिनेयस्य संयुगे ॥ ४० ॥ सुबाहुरपि तदृष्ट्वा निधनं संयु
गेतयोः ॥ तुष्टाव परमप्रीतो दुर्गा दुर्गतिनाशिनीं ॥ ४१ ॥ सुबाहुस्वाच ॥ नमो देव्यै जगद्धात्र्यै शिवायै सततं न
मः ॥ दुर्गायै भगवत्यै ते कामदायै नमो नमः ॥ ४२ ॥ नमः शिवायै शांत्यै ते विद्यायै मोक्षदेनमः ॥ विश्वव्याप्त्यै ज
गन्मातर्जगद्धात्र्यै नमः शिवे ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥

शस्त्रधारणमनुचितं तथापि न कृत्वा तस्य दानुचितमपि कर्म भगवती करोतीत्यनेन बोधितं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मातुलस्यापीति मातुलभागिनेयो
सुबाहोराज्ञः तौ च युधाजित्पक्षपातिनौ स्थितौ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥

दे.भा.तृ.

॥६४॥

नाहमिति अहंसगुणोगुणत्रयबद्धात्ममतिर्धियातवनिर्गुणायाः साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिण्या गतिपराक्रमं व्याप्तिं वापारेचितयन्वाङ्मन
सयोरविषयत्वान्नजानामि तदा किं स्तौमि स्तुतिविषयस्यैव ज्ञानाभावात् ॥ ४४ ॥ त्वां स्तौमीति यतस्त्वं सर्वमनो नियन्त्री ततस्त्वां किं स्तौमि मनसो वि
षयत्वाभावादिति भावः किं स्तूयत इति सर्वव्यापकमात्मरूपं किं स्तूयते न स्तूयते मनोविषयत्वाभावात् तथैव तदात्माभिन्नां त्वां मनोविषयत्वाभावात् किं
स्तौमि न किमपीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ब्रह्मा हरश्चेति एतादृशा ब्रह्मादयो महान्तो निशंस्तुवंतो पितृवगुणानामन्तं न गताः तथा च श्रुतिः यस्याः स्वरूपं ब्रह्मा
दयोनविजानंतितस्मादुच्यते ज्ञेयाय स्यात् अतो न विद्यते तस्मादुच्यते न तेति यदेत्यस्ति तदाहमप्राप्तिदोगुणैः सत्त्वादिभिर्बुद्धो विमदमतिर्जाविब्रह्मभेदम
तिरज्ञस्तव चरित्रं वक्तुं क कस्मिन्काले क्षमो न कस्मिन्नपीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ममाचित्तशुद्ध्यभावाद्यपि भवत्यादर्शनयोग्यतानास्ति तथापि भवच्चरणकम

नाहं गतितव धिया परिचितयन्वै जानामि देविसगुणः किल निर्गुणायाः ॥ किं स्तौमि विश्वजननि प्रकटप्रभावां भ
क्तार्तिनाशनपरां परमां च शक्तिं ॥ ४४ ॥ वाग्देवतात्वमसि सर्वगतैव बुद्धिर्विद्यामतिश्च गतिरप्यसि सर्वजंतोः ॥ त्वां
स्तौमि किं त्वमसि सर्वमनो नियन्त्री किं स्तूयते हि स तत्खलु चात्मरूपं ॥ ४५ ॥ ब्रह्मा हरश्च हरिरप्यनिशंस्तुवंतो नां
तंगताः सुरवराः किल ते गुणानां ॥ काहं विभेदमतिरं वगुणैर्वृतो वै वक्तुं क्षमस्तव चरित्रमहोऽप्रसिद्धः ॥ ४६ ॥ सत्सं
गतिः कथमहो न करोति कामं प्रासंगिकापि विहिता खलु चित्तशुद्धिः ॥ जामातुरस्य विहितेन समागमेन प्राप्तं मया
द्भुतमिदं तव दर्शनं वै ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥

लानिमग्नान्तःकरणानां सतां संगत्याकः कामो न सित्येदपितु सित्येत्येवेत्याह सत्संगतिरिति सत्संगतिः कामं मनोरथं कथं न करोति संपादय
ति अपितु करोत्येव भगवत्याः स्वस्मिन्भक्तिं कुर्वाणापेक्षया स्वभक्तेभक्तिं कुर्वाणेऽधिकप्रेमयुक्तत्वात् तदुक्तं देवीपुराणे मदुक्त्यपेक्षया भक्ते
ममभक्तिस्तु सिद्धिदोति ननु चित्तशुद्धिं विना कथं दर्शनाहंतेति चेत्सा चित्तशुद्धिर्भवदुक्तदर्शनप्रसंगेनानायासेनापि विहिता भवति कृता भवति एता
दृशो भगवदुक्तदर्शनमाहिमेति भावः कोसौ ममभक्तस्तवैतादृशो मिलितइति चेदस्य जामातुः सुदर्शनस्य तव भक्तस्य यद्वै न विहितेन समाग
मेन च प्राप्तं मया द्भुतमिदं तव दर्शनं वै ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥

टी.अ.
२३

॥६४॥

इदानीं स्वस्य धन्यता वर्णयति ब्रह्मापीति शमदमादिसमाधिभिर्ब्रिनापि प्राप्तं ततो मत्समोन्यः को वा धन्योस्तीति भावः ॥ ४८ ॥ ज्ञातासीति अथा
पिमया ज्ञाता सिद्धिप्राप्तितो मदन्यः कोऽस्ति धन्यः कथं भूता त्वं भावयुक्तं भक्तैः पवनु कं पनपरा ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ कामं मनोर

ब्रह्मापि वांछति सदैव हरो हरिश्च सेंद्राः सुराश्च मुने यो विदितार्थतत्त्वाः ॥ यद्दर्शनं जननितेऽद्य मया दुरापं प्राप्तं वि
नादमशमादिसमाधिभिश्च ॥ ४८ ॥ काहं सुमंदमतिराशुतवावलोकं केदं भवानि भवभेषजमद्वितीयं ॥ ज्ञाता
सिदे विसततं किल भावयुक्ता भक्तानु कं पनपरा मरवर्ग पूज्या ॥ ४९ ॥ किं वर्णयामि तव देवि चरित्रमेतत् यद्गक्षितो
स्ति विषमे त्रसुदर्शनोयं ॥ शत्रूहता सुबलिनौ तरसा त्वया यद्भक्तानु कं पि चरितं परमं पवित्रं ॥ ५० ॥ नाश्चर्य
मेतदिति देवि विचारिते र्थे त्वं पाप्मि सर्वमखिलं स्थिरजंगमं वै ॥ त्रातस्त्वया च विनिहत्य रिपुर्दयातः संरक्षितो यमधु
ना ध्रुवसंधिसूनुः ॥ ५१ ॥ भक्तस्य सेवनपरस्य यशोति दीप्तं कर्तुं भवानिरचितं चरितं त्वयैतत् ॥ नो चेत्कथं सुप्र
रिगृह्य सुतां मदीयां युद्धे भवेत्कुशलवाननवद्यशीलः ॥ ५२ ॥ शक्तासि जन्ममरणादिभया निर्विहंतुं किंचिन्नमत्र कि
ल भक्तजनस्य कामं ॥ त्वंगीयसे जननि भक्तजनैरपरा त्वं पापपुण्यरहिता सगुणा गुणा च ॥ ५३ ॥ त्वद्दर्शना
दहमहो सुकृती कृतार्थो जातोऽस्मि देवि भुवनेश्वरि धन्यजन्मा ॥ बीजं न तेन भजनं किल वेद्मि मातर्ज्ञातस्तवाद्यम
हिमाप्रकटप्रभावः ॥ ५४ ॥ व्यास उवाच ॥ एवं स्तुता तदा देवी प्रसन्नवदना शिवा ॥ उवाच तं नृपं देवी वरं वर
यसुव्रत ॥ ५५ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ व्यास उवाच ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा भवान्यास नृपोत्तमः ॥ प्रोवाच वचनं तत्र सुबाहुर्भक्तिसंयुतः ॥ १ ॥ ॥ ६९ ॥

यं कर्तुं शक्तासीति किंचिन्नमित्यन्वयः अनएव त्वं भक्तैर्गीयसे ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके नृतायस्कंधे त्रयोविंशो
ध्यायः ॥ २३ ॥ पंचाशद्विंशत्याश्लोकैः श्रीदेवीमहिमोच्यते दुर्गादेव्या निवासश्च काश्याकृत इतीर्यते ॥ ६ ॥ तस्या इति ॥ २ ॥

दे.भा.तृ. ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ त्वंपराशक्तिदुर्गादेवीतिनाम्नासंस्थिताभवेद्विशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अथोद्

॥ ६५ ॥

सुवाहुस्वाचा॥ एकतोदेवलोकस्यराज्यंभूमंडलस्यच ॥ एकतोदर्शनंतेवैनचतुल्यंकदाचन ॥ २ ॥ दर्शनात्सदृशं
किंचिन्निषुलोकेषुनास्तिमे ॥ कंवरंदेवियाचेहंकृतार्थोस्मिधरातले ॥ ३ ॥ एतदिच्छाम्यहंमातर्याचितुंवाञ्छितं
रं ॥ तवभाक्तिःसदामेस्तुनिश्चलात्यनपायिनी ॥ ४ ॥ नगरेत्रत्वयामातःस्थातव्यंममसर्वदा ॥ दुर्गादेवीति
नाम्नावैत्वंशक्तिरिहसंस्थिता ॥ ५ ॥ रक्षात्वयाचकर्तव्यासर्वदानगरस्यह ॥ यथासुदर्शनस्त्रातोरिपुसंघाद
नामयः ॥ ६ ॥ तथात्ररक्षाकर्तव्यावाराणस्यास्त्वयांशिके ॥ यावत्पुरीभवेद्भूमौसुप्रतिष्ठासुसंस्थिता ॥ ७ ॥
तावत्त्वयात्रस्थातव्यंदुर्गेदेविकृपानिधे ॥ वरोयंममतेदेयःकिमन्यत्प्रार्थयाम्यहं ॥ ८ ॥ विविधान्सकलान्का
मान्देहिमेविद्विषोजहि॥ अभद्राणांविनाशंचकुरुलोकस्यसर्वदा॥ ९ ॥ व्यासउवाच॥ इतिसंप्रार्थितादेवीदुर्गादुर्ग
तिनाशिनी ॥ तमुवाचनृपंतत्रस्तुत्वावैसंस्थितंपुरः ॥ १० ॥ दुर्गोवाच ॥ राजन्सदानिवासोमेमुक्तिपुण्यांभिर्वि
प्यति ॥ रक्षार्थंसर्वलोकानांयावत्तिष्ठतिमेदिनी ॥ ११ ॥ अथोमुदर्शनस्तत्रसमागम्यमुदाम्बितः ॥ प्रणम्य
परयाभक्त्यातुष्टावजगदंशिकां ॥ १२ ॥ अहोकृपातेकथयाम्यहंकिंत्रातस्त्वयायत्किलभक्तिहीनः ॥ भक्तानु
कंपीत्सकलोजनोस्तिविमुक्तभक्तेरवनं व्रतंते ॥ १३ ॥ त्वंदेविसर्वसृजसिप्रपंचंश्रुतंमयापालयासिस्वसृष्टं ॥
त्वमत्सिंहारपरेचकालेनतेत्रधित्रंममरक्षणं वै ॥ १४ ॥ कारोमिकितेवददेविकार्यं क्वात्रजामीत्यनुमोदया
शु ॥ कार्येविमूढोस्मितवाज्ञयाहंगच्छामितिष्ठेविहरामिमातः ॥ १५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

टी.अ.
२३

त्योकारांतोनिगतः ॥ १२ ॥ भक्तानुकंपीति सकलोपिजनोदेवादिलोकोभक्तानुकंप्यस्ति विमुक्तभक्तेर्भक्तिरहितस्यपुरुषस्यत्ववनंको
पिकरोतितेवव्रतंतुतादृशभक्तिरहितस्यपुरुषस्याप्यवनंकर्तव्यमिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ करोमीति कितेकार्यमयाकर्तव्यमितिबदेत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ ६५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अर्चाप्रतिमा ॥ २९ ॥ ३० ॥ वैत्रेमाकेभिरेआषाढेनवरात्रेइत्यन्वयः इतिनवरात्रचतुष्टयेर्णीत्यर्थः ॥ २१ ॥

व्यासउवाच ॥ तंतथाभाषमाणंतुदेवीप्राहदयान्विता ॥ गच्छायोध्यांमहाभागकुरुराज्यंकुलोचितं ॥ १६ ॥
स्मरणीयासदाहंतेपूजनीयाप्रयत्नतः ॥ शंविधास्याम्यहंनित्यंराज्येतेनृपसत्तम ॥ १७ ॥ अष्टम्यांचचतुर्द
श्यांनवम्यांचविशेषतः ॥ ममपूजाप्रकर्तव्याबलिदानविधानतः ॥ १८ ॥ अर्चामदीयानगरेस्थापनीयात्व
यानघ ॥ पूजनीयाप्रयत्नेनत्रिकालंभक्तिपूर्वकं ॥ १९ ॥ शरत्कालेमहापूजाकर्तव्याममसर्वदा ॥ नवरात्रवि
धानेनभक्तिभावयुतेनच ॥ २० ॥ वैत्रेऽश्विनैतथाषाढेमाघेकार्योमहोत्सवः ॥ नवरात्रेमहाराजपूजाकार्याविशे
षतः ॥ २१ ॥ कृष्णपक्षचतुर्दश्यांममभक्तिसमन्वितैः ॥ कर्तव्यानृपशार्दूलतथाष्टम्यांसदाबुधैः ॥ २२ ॥
व्यासउवाच ॥ इत्युक्त्वांतर्हितादेवीदुर्गादुर्गातिनाशिनी ॥ नतासुदर्शनेनाथस्तुताचबहुविस्तरं ॥ २३ ॥ अं
तर्हितांतुतांदृष्ट्वाराजानःसर्वएवतो॥ प्रणेमुस्तंसमागम्ययथाशक्रंसुरास्तथा ॥ २४ ॥ सुबाहुरपितंनत्वास्थितश्चा
ग्रेमुदान्वितः ॥ ऊचुःसर्वेमहीपालाअयोध्याधिपतितदा ॥ २५ ॥ त्वमस्माकंप्रभुःशास्तासेवकास्तेवयंसदा
॥ कुरुराज्यमयोध्यायांपालयास्मान्नृपोत्तम ॥ २६ ॥ त्वत्प्रसादान्महाराजदृष्ट्याविश्वेश्वरीशिवा ॥ आदिशक्तिर्भ
वानीसाचतुर्वर्गफलप्रदा ॥ २७ ॥ धन्यस्त्वंकृतकृत्योसिबहुपुण्योधरातले ॥ यस्माच्चत्वत्कृतेदेवीप्रादुर्भूता
सनातनी ॥ २८ ॥ नजानीमोवयंसर्वेप्रभावंनृपसत्तम ॥ चंडिकायास्तमोयुक्तामाययामोहिताःसदा ॥ २९ ॥
धनदारसुतानांचर्चितनेभिरताःसदा ॥ मग्नमहार्णवेघोरेकामक्रोधव्रणपाकुले ॥ ३० ॥ पृच्छामस्त्वांमहाभा
गसर्वज्ञोसिमहामते ॥ केयंशक्तिःकुतोजाताकिंप्रभावावदस्वतत् ॥ ३१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

बुधैर्महोत्सवःपूजाकार्येत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अयोध्याधिपतिंसुदर्शनं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ त्वत्कृतेस्वदर्थं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

भवत्वनौश्वेति त्वंसंसारेसंसाररूपेसमुद्भौभवनौकाभवास्मांस्तारयितुं यतःसाधकोतिदयापराभवंति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ चतु
र्व्यूहात्मकंहिभयवत्याःस्वरूपंक्रमेणदशयति सर्वस्याद्येति एकापाळयित्रीसात्विकीमहालक्ष्मीर्विष्णुशक्तिःसर्वप्रपंचरयाद्येयं द्वितीयानुसृज
तेयारजोरूपासत्वरूपाचपालनेइतिपुनराक्तिरनुवादरूपा संहारेतमोरूपायाःसेयंतृतीयाशक्तिः एतासांनामानिप्रथमस्कंधएवोक्तानि त
स्यास्तुसात्विकीशक्तीराजसितामसीतथा महालक्ष्मीःसरस्वतीमाहाकालीतिताःस्त्रियइति ननुरहस्येतुसत्वाख्येनातिशुद्धेनगुणेनैदुप्रभंदधावि
तिवचनेनमहालक्ष्मीरजोगुणासरस्वतीसत्त्वगुणेतिलभ्यतइतिचेन्न कल्पभेदेनगुणभेदव्यवस्थायाःसुस्थत्वात् एतासांशक्तीनांशक्तस्वरूपा

भवत्वनौश्वसंसारेसाधवोऽतिदयापराः ॥ तस्मान्नोवदकाकुत्स्थदेवीमाहात्म्यमुत्तमं ॥ ३२ ॥ यत्प्रभावाचसा
देवीयत्स्वरूपायदुद्भवा ॥ तत्सर्वंश्रोतुमिच्छामस्त्वंब्रूहि नृवरोत्तम ॥ ३३ ॥ व्यासउवाच ॥ इतिपृष्ठस्तदातैरतु
ध्रुवसंधिसुतो नृपः ॥ विचिंत्यमनसादेवीतानुवाचमुदान्वितः ॥ ३४ ॥ सुदर्शनउवाच ॥ किंब्रवीमिमहीपाला
स्तस्याश्चरितमुत्तमं ॥ ब्रह्मादयो न जानंतिसेशाःसुरगणास्तथा ॥ ३५ ॥ सर्वस्याद्यामहालक्ष्मीर्विरेण्याशक्ति
रुत्तमा ॥ सात्विकीयंमहीपालजगत्पालनतत्परा ॥ ३६ ॥ सृजतेयारजोरूपासत्वरूपाचपालने ॥ संहारेचत
मोरूपात्रिगुणासासदामता ॥ ३७ ॥ निर्गुणापरमाशक्तिःसर्वकामफलप्रदा ॥ सर्वेषांकारणंसाहिव्रह्मादीनां
नृपोत्तमाः ॥ ३८ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

व्यतिरेकाद्वद्वाश्रयंविहायावस्थानासंभवेनतद्गुणवेशिष्टं ब्रह्मैवमहालक्ष्म्यादिनामकमितिबोध्यं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ निर्गुणेति अथयागुणत्रयका
रणभूतासाम्यावस्थात्मिकासा निर्गुणा तस्याअपिपराशक्तित्वेनब्रह्माश्रयंविनावस्थानासंभवेनसाम्यावस्थमायोपाधिकंब्रह्मैवपराशक्तिमाय
भुवनेश्वरीशब्दवाच्यंभवति सर्वचेदमुपोद्घातेस्पष्टं तन्न निर्गुणा सर्वेषांकारणमित्याह सर्वेषांकारणंसाहीती सर्वकारणस्यानवस्थाभियाकस्मा
दप्युत्पत्त्यभावेननिखत्वमुक्तंतेनचकेयंशक्तिःकुतोजातेस्वस्योत्तरंदत्तंभवति ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

रूपचतुष्टयमभ्येष्ट्याह निर्गुणेति अयोगिभिरिति छेदः अयोगिभिर्विर्विकल्पसमाधिर्हितैर्निर्गुणाज्ञातुमशक्यायोगिबुद्धिगम्यैवसेत्यर्थः त
थाच श्वेताश्वेतरे ते ध्यानयोगानुगता अपदयन्देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढामिति मध्यमाधिकरिणामयोगिनां तु सगुणामहालक्ष्म्यादिरूपाचित
नीयेत्यर्थः तत्कारामूलप्रकृतेरेव सर्वत्रोपास्यत्वमिति रहस्यं सर्वचेदं मत्कृतशक्तितत्त्वाविमर्शिन्यां स्पष्टं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

निर्गुणा सर्वथा ज्ञातुमशक्या योगिभिर्नृपाः ॥ सगुणा सुखसेव्या साचित्नीया सदा बुधैः ॥ ३९ ॥ राजान ऊचुः
॥ बाल एव न प्राप्नुवन्तु नूनं भयातुरः ॥ कथं ज्ञाता त्वया देवी परमाशक्तिरुत्तमा ॥ ४० ॥ उपासिता कथं वै वपू
जिता कथं नृप ॥ या प्रसन्ना तु साहाय्यं चकार त्वरयान्विता ॥ ४१ ॥ सुदर्शन उवाच ॥ बालभावान्मया प्राप्तं
बीजं तस्याः सुसंमतं ॥ स्मरामि प्रजपन्नित्यं कामबीजाभिधं नृपाः ॥ ४२ ॥ ऋषिभिः कथ्यमाना सामया ज्ञातां
ऽबिकाशिवा ॥ स्मरामि तां दिवारात्रं भक्त्या परमया परां ॥ ४३ ॥ व्यास उवाच ॥ तन्निशम्य वचस्तस्य राजा
नो भक्तितत्पराः ॥ तां मत्वा परमां शक्तिं निर्ययुः स्वगृहान् प्रति ॥ ४४ ॥ सुबाहुरगमत्काश्यां तमा पृच्छय सुदर्श
नं ॥ सुदर्शनोऽपि धर्मात्मानिर्जगाम सुकोसलान् ॥ ४५ ॥ मंत्रिणस्तु नृपं श्रुत्वा हतं शत्रुजितं मृधे ॥ नितं सुदर्श
नं वै वबभूवुः प्रेमसंयुताः ॥ ४६ ॥ आगच्छन्तं नृपं श्रुत्वा तं साकेतनिवासिनः ॥ उपायनान्युपादाय प्रययुः संमुखे
जनः ॥ ४७ ॥ तथा प्रकृतयः सर्वे नानोपायनपाणयः ॥ ध्रुवसंधिसुतं मत्वा मुदिताः प्रययुः प्रजाः ॥ ४८ ॥
स्त्रियोपसंयुतः सोऽथ प्राप्यायोध्यां सुदर्शनः ॥ संमान्य सर्वलोकां श्रययौ राजानिवेशनं ॥ ४९ ॥ वंदिभिस्तूय
मानस्तु वंद्यमानश्च मंत्रिभिः ॥ कन्याभिः कीर्यमाणश्च लाजैः सुमनसैस्तथा ॥ ५० ॥ इति श्रीदेवीभागवते महा
पुराणे तृतीयस्कंधे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ प्रकृतयोऽयोध्यावासिनो महाजनाः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सुमनसैः पुण्यैः ॥ ५० ॥ इति श्री
देवीभागवततिलके तृतीयस्कंधे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

दे.भा.तृ.

॥६७॥

षट्श्लोकैराधिकैश्चत्वारिंशत्पद्यैर्निजां ब्रिकां ॥ तोषयित्वापुरे देवीस्थापितेत्युच्यते परा ॥ १ ॥ सुदर्शनस्यायोध्यागमनोत्तरं कृत्यमाह गत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ संख्येयुद्धे ॥ ३ ॥ सुखासुखानित्यशआद्यजंतं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ आत्मार्यानिमंतः करणार्थिनं नात्मानं नंतः

टी.अ.
२५

॥ व्यास उवाच ॥ गत्वा यो ध्यान् पृथग्गृहं राज्ञः सुहृदृतः ॥ शत्रुजिन्मातरं प्राह प्रणम्य शोकसंकुलां ॥ १ ॥ मा
तर्न ते मया पुत्रः संग्रामे निहतः किल ॥ न पिता ते युधाजिच्च शपेते चरणौ तथा ॥ २ ॥ दुर्गया तौ हतौ संख्येनापरा
धो ममात्र वै ॥ अवश्यं भावि भावेषु प्रतीकारो न विद्यते ॥ ३ ॥ न शोको त्वया कार्यो मृतपुत्रस्य मामिनि ॥ स्व
कर्मवशगो जीवो भुंक्ते भोगान्सुखा सुखान् ॥ ४ ॥ दासोऽस्मि तव भो मातर्यथामममनोऽस्मा ॥ तथा त्वमपि धर्म
ज्ञेन भेदेऽस्ति मनागपि ॥ ५ ॥ अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं ॥ तस्मान्न शोचितं व्यंते सुखे दुःखे कदाच
न ॥ ६ ॥ दुःखे दुःखाधिकान् पश्येत्सुखे पश्येत्सुखाधिकं ॥ आत्मानं शोकहर्षाभ्यां शत्रुभ्यामिव नार्पयेत् ॥ ७ ॥
दैवार्थी न मिदं सर्वं न्यात्माधीनं कदाचन ॥ न शोकेन तदात्मानं शोषयेन्मतिमान्नरः ॥ ८ ॥ यथा दारुमयी योषान
टादीनां प्रचेष्टते ॥ तथा स्वकर्मवशगो देही सर्वत्र वर्तते ॥ ९ ॥ अहं वनगतो मातर्नाभवं दुःखमानसः ॥ चिंतय
न्स्वकृतं कर्म भोक्तव्यमिति वेद्विच ॥ १० ॥ मृतो मातामहो वै विधुरा जननी मम ॥ भयातुरा गृहीत्वामां नि
र्ययौ गहनं वनं ॥ ११ ॥ लुंठिता तस्करैर्मर्गे वस्त्रहीना तथा कृता ॥ पाथेयं च हृतं सर्वं बालपुत्रानिराश्रया ॥ १२ ॥
माता गृहीत्वामां प्राप्ता भारद्वाजाश्रमं प्रति ॥ विदल्लोयं समायातस्तथा धात्रेयिका बला ॥ १३ ॥ मुनिभिर्मुनिप
त्नीभिर्दयायुक्तैः समंततः ॥ पोषिताः फलनीवारैर्वयंतं त्रस्थितास्त्रयः ॥ १४ ॥ ॥६१॥ ॥६२॥

॥६७॥

करणं शोषयेत् ॥ ८ ॥ दासमयी पुच्छी नटादीनामित्यस्य वशगेति शेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥

॥ १५ ॥ तदाशीराजभोगाशी ॥ १६ ॥ यथाननरकं ब्रजेत्तथाधर्माचरणं कर्त्तव्यं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कीकावतीतुत

दुःखं न मे तदा ह्यासीत्सुखं नाद्यधनागमे ॥ न वै रं न च मात्सर्यं ममचित्ते तु कर्हिचित् ॥ १५ ॥ नीवारभक्षणं श्रेष्ठं
राजभोगात्परंतपे ॥ तदाशीनरकं याति न नीवाराशनः क्वचित् ॥ १६ ॥ धर्मस्याचरणं कार्यं पुरुषेण विजानता
॥ संजित्येन्द्रियवर्गं वै यथाननरकं ब्रजेत् ॥ १७ ॥ मानुष्यं दुर्लभं मातःखंडे स्मिन्भारतेशुभे ॥ आहारादि
सुखं नूनं भवेत्सर्वासु योनिषु ॥ १८ ॥ प्राप्य तं मानुषं देहं कर्तव्यं धर्मसाधनं ॥ स्वर्गमोक्षप्रदं नृणां दुर्लभं
चान्ययोनिषु ॥ १९ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्ता सा तदा तेन लीलावत्यतिलज्जिता ॥ पुत्रशोकं परित्यज्य तमा
हाश्रुविलोचना ॥ २० ॥ सापराधास्मि पुत्राहं कृतापि त्रायुधाजिता ॥ हत्वामातामहं ते ब्रह्मं न राज्यं तु येन वै ॥ २१ ॥
न तं वारयितुं शक्ता तदाहं न सुतं मम ॥ यत्कृतं कर्म तेनैव नापराधोऽस्ति मे सुत ॥ २२ ॥ तौ मृतौ स्वकृतेनैव कारणं
त्वं तयोर्न च ॥ नाहं शोचामि तं पुत्रं सदा शोचामि तत्कृतं ॥ २३ ॥ पुत्रत्वमसि कल्याणभगिनी मे मनोरमा ॥ न
क्रोधेन च शोको मे त्वयि पुत्रमनागपि ॥ २४ ॥ कुरु राज्यं महाभाग प्रजापालय सुव्रत ॥ भगवत्याः प्रसादेन प्राप्त
मे तदकंटकं ॥ २५ ॥ तदाकर्ण्य वचो मातुर्न त्वातां नृप नंदन ॥ जगाम भुवनं रम्यं यत्र पूर्वमनोरमा ॥ २६ ॥ न्यव
सत्तत्र गत्वा तु सर्वानाहूय मंत्रिणः ॥ दैवज्ञानं प्रपच्छ मुहूर्तं दिवसं शुभं ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥

वनापराधः किं तु ममैव ज्ञाह सापराधास्मीति ॥ २१ ॥ न सुतं शत्रुजितं वारयितुं शक्ताहं तदास्य मात्सर्यं धीनत्वादितीभावः यत्कृतमि
ति यद्दृष्टं कर्म कृतं तत्सर्वं तेनैव युधाजिताकृतं ॥ २२ ॥ त्वं तयोर्मरणकारणं नैवासि ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

दे.भा.तृ.

॥६८॥

कस्मैप्रयोजनायमुहूर्तप्रभृतिचेत्तत्राह सिंहासनंतथाहैममिति देवस्थापनार्थमित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ अथमंत्रिणआज्ञापयति पूजनी
येति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रासादेमतिमान्देव्याइति मूर्तिमितिशेषःपूर्वसामान्यतःस्थापनमुक्तमत्रनुक्रमेणेतिनपुनरुक्तिः ॥ ३३ ॥

टी.अ.
२५

सिंहासनंतथाहैमंकारयित्वा मनोहरं ॥ सिंहासनेस्थितां देवीं पूजयिष्ये सदाप्यहं ॥ २८ ॥ स्थापयित्वा सने दे
वीं धर्मार्थकाममोक्षदां ॥ राज्यं पश्चात्करिष्यामि यथारामादिभिः कृतं ॥ २९ ॥ पूजनीया सदा देवी सर्वैर्नगरिकै
र्जनैः ॥ माननीया शिवाशक्तिः सर्वकामार्थसिद्धिदा ॥ ३० ॥ इत्युक्ता मंत्रिणस्ते तु चक्रुर्वैराजशासनं ॥ प्रासादं
कारयामासुः शिल्पिभिः सुमनोरमं ॥ ३१ ॥ प्रतिमां कारयित्वाथ मुहूर्ते थशुभे दिने ॥ द्विजानां हूय वेदज्ञान् स्था
पयामास भूपतिः ॥ ३२ ॥ हवनं विधिवत्कृत्वा पूजयित्वाथ देवतान् ॥ प्रासादे मतिमान् देव्याः स्थापयामास भू
मिपः ॥ ३३ ॥ उत्सवस्तत्र संवृत्तो वादित्राणां च निःस्वनैः ॥ ब्राह्मणानां विदधोषैर्गानैस्तु विविधैर्नृप ॥ ३४ ॥
व्यास उवाच ॥ प्रतिष्ठाप्य शिवां देवीं विधिवद्देवादिभिः ॥ पूजां नानाविधां राजा च कारातिविधानतः ॥ ३५ ॥
कृत्वा पूजाविधिं राजा राज्यं प्राप्य स्वपैतृकं ॥ विख्याता चांबिका देवी कोसलेषु बभूव ह ॥ ३६ ॥ राज्यं प्राप्य नृपः
सर्वसामंतकनृपानथ ॥ वरोचक्रेति धर्मिष्ठान्सद्धर्मविजयी नृपः ॥ ३७ ॥ यथारामः स्वराज्ये भूद्विलीपस्य रघु
र्यथा ॥ प्रजानां वै सुखं तद्वन्मर्यादापितथा भवत् ॥ ३८ ॥ धर्मो विर्णाश्रमाणां च चतुष्पादभवत्तथा ॥ नाधर्मैरम
ते चित्तं केषामपि महीतले ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ कृत्वेति कृत्वा विख्यातो बभूवेत्यन्वयः अंबिका च देवी विख्याता बभूवेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥६८॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलकेतृतीयस्कंधेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ द्विषाष्टिश्लोकवैयंस्तु न
वरात्रविधिं नृपः ॥ पप्रच्छतस्मै प्रोवाच व्यास इत्येतदुच्यते ॥ १ ॥ नवरात्रोत्सवः कर्त्तव्य इति पूजाध्यायांते उक्तं तस्याविधिं जनमेजयः पृच्छति नवरात्रे

ग्रामे ग्रामे च प्रासादांश्चक्रुः सर्वे जनाधिपाः ॥ देव्याः पूजा तदा प्रीत्या कोसलेषु प्रवर्तिता ॥ ४० ॥ सुबाहुरपिका
श्यांतु दुर्गायाः प्रतिमां शुभां ॥ कारयित्वा च प्रासादं स्थापयामास भक्तितः ॥ ४१ ॥ तत्र तस्या जनाः सर्वे प्रेम
भक्तिपरायणाः ॥ पूजां च कुरु विधानेन यथा विश्वेश्वरस्य ह ॥ ४२ ॥ विख्याता सावभूवाथ दुर्गादेवी धरातले ॥
देशे देशे महाराज तस्या भक्तिर्व्यवर्द्धत ॥ ४३ ॥ सर्वत्र भारते लोके सर्ववर्णेषु सर्वथा ॥ भजनीया भवानी तु सर्वेषां
मभवत्तदा ॥ ४४ ॥ शक्तिभक्तिरताः सर्वे मानिनश्चाभवन् रूप ॥ आगमोक्तैरथस्तौ त्रैजपध्यानपरायणाः ॥ ४५ ॥
इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ जनमेजय उवाच ॥ नवरात्रे तु संप्राप्ते
किं कर्त्तव्यं द्विजोत्तम ॥ विधानं विधिवद्ब्रूहि शरत्काले विशेषतः ॥ १ ॥ किं फलं खलु कस्तत्र विधिः कार्यो महाम
ते ॥ एतद्विस्तरतो ब्रूहि कृपया द्विजसत्तम ॥ २ ॥ व्यास उवाच ॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि नवरात्रव्रतं शुभं ॥ शर
त्काले विशेषेण कर्त्तव्यं विधिपूर्वकं ॥ ३ ॥ वसंते च प्रकर्त्तव्यं तथैव प्रेमपूर्वकं ॥ द्वावृत्यमदं प्रास्यो नूनं सर्व
जनेषु वै ॥ ४ ॥ शरद्वसंतनामानौ दुर्गमौ प्राणिनामिह ॥ तस्माद्यत्नादिदं कार्यं सर्वत्र शुभमिच्छता ॥ ५ ॥ द्वा
वेव सुमहाघोरा वृत्तौ रोगकरो नृणां ॥ वसंतशरदावेव जननाशकरा बुभौः ॥ ६ ॥ तस्मात्तत्र प्रकर्त्तव्यं चंडिकापूजनं बु
धैः ॥ चैत्रेऽश्विने शुभे मासे भक्तिपूर्वं नराधिप ॥ ७ ॥ अमावास्यां च संप्राप्य संभारं कल्पयेच्छुभं ॥ हविष्यं चा
शनं कार्यमेकभुक्तं तु तद्दिने ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

तु संप्राप्त इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ऋतुद्वये किमित्यवश्यं कर्त्तव्यं तत्राह द्वावृत्यमेति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अमावास्यां चेति पूर्वशुभमा
स्यायां पूजा सामग्री संपादनयेत्यर्थः एकभुक्तं त्विति अमावास्यायामेकवारं भोजनं हविष्याशनरूपं कार्यं ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥

अमावास्यायामेवमंडपादिकं कार्यं कर्तव्यमित्याह मंडपस्तिवाति शुभे स्थले इत्यनेन भूशोधनादिकमुक्तं भवति समस्थले निजोच्चतरहिते प्राची साधनयुते इत्यर्थः हस्तषोडशेति तदुक्तं शारदायां पंचाभिः सप्तभिर्हस्तैर्नवभिर्वा मितान्तरं षोडशस्तं भसंयुक्तं चत्वारस्तेषु मध्यगइति तत्र सप्तभिर्नवभिर्हस्तैर्मिलित्वा षोडशहस्ताः संपन्नाः इदं चोत्तममानं ॥९॥ १० ॥ ११ ॥ अमावास्यायामेव रात्रौ ऋत्विङ्निमंत्रणं कार्यमित्याह रात्राविति ॥ १२ ॥ १३ ॥ मधुपूर्वकं मधुपर्कपूर्वकमित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ विप्रैः संतोषितैः कार्यं निजं संपूर्णं भवेन्नान्यथा तस्मात्तेषां

मंडपस्तु प्रकर्तव्यः समे देशे शुभे स्थले ॥ हस्तषोडशमानेन स्तंभध्वजसमन्वितः ॥ ९ ॥ गौरमृद्धो मयाभ्यां च लेपनं कारयेत्ततः ॥ तन्मध्ये वेदिका शुभ्रा कर्तव्या च समास्थिरा ॥ १० ॥ चतुर्हस्ता च हस्तोच्छ्रापी ठार्यस्थानमुत्तमं ॥ तोरणानि विचित्राणि वितानं च प्रकल्पयेत् ॥ ११ ॥ रात्रौ द्विजानथामंत्र्यदेवी तत्त्वविशारदान् ॥ आचारनिरतान् दांतान् वेदवेदांगपारगान् ॥ १२ ॥ प्रतिपद्विसे कार्यं प्रातः स्नानं विधानतः ॥ नद्यां न देतडागे वावाप्यां कूपे गृहेथवा ॥ १३ ॥ प्रातर्नित्यं पुरः कृत्वा द्विजानां वरणं ततः ॥ अर्घ्यपाद्यादिकं सर्वं कर्तव्यं मधुपूर्वकं ॥ १४ ॥ वस्त्रालंकरणादीनि देयानि च स्वशक्तितः ॥ वित्तशाठ्यं न कर्तव्यं विभवे सति कर्हिचित् ॥ १५ ॥ विप्रैः संतोषितैः कार्यं संपूर्णं सर्वथा भवेत् ॥ नवपंचत्रयश्चैको देव्याः पाठे द्विजाः स्मृताः ॥ १६ ॥ वरयेद्ब्राह्मणं शांतं पारायणकृते तदा ॥ स्वस्तिवाचनं कर्तव्यं वेदमंत्रविधानतः ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

संतोषः कार्य इत्यर्थः देव्याः पाठे सप्तशत्याख्यस्तोत्रपाठे कर्तव्ये देवीभागवतपाठे कर्तव्ये चेत्यर्थः तदुक्तं दुर्गातरंगिण्यां यामले नवरात्रे तु देवेशि दौर्गभागवतं पठेत् जपेत्सप्तशतीं चंडीं नियमेन समाहित इति महेशठकुरकृतदुर्गाप्रदीपे देवीयामले च देवीभागवतं भक्त्या पठेन्नित्यमंतर्द्वितः नवरात्रे विशेषेण श्रीदेवीप्रीतये मुदेति द्विजाः स्मृताः शक्त्यनुसारेण लघुगुर्वनुष्ठानानुसारेण च ॥ १६ ॥ एकब्राह्मणपक्षे आह वरयेदिति तत्रादौ स्वास्तिवाचनं कार्यमित्याह ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥

॥ १८ ॥ तदनंतरं देवीस्थापनमाह वेद्यामिति ॥ १९ ॥ अष्टादशभुजावाप्रतिष्ठाकार्या तत्स्थानं त्वक्षस्त्रकूपरशूगेषु कुलिशमिस्यादिकं प्राधानि
करहस्यात्ज्ञेयं ॥ २० ॥ अर्चाभावे प्रातिमायाप्यभावतस्मिन् सिंहासनेन वार्णमंत्रसंयुतं मध्ये लखितं न वार्णमंत्रेण संयुतं प्रत्यासत्यान वार्णमंत्रस्यैव यंत्रं
स्थापयेदित्यर्थः तद्यंत्रं तदावरणदेवताश्च मंत्रमहोदध्यादि ग्रंथेषु स्पष्टाः स्थापयेदिति तत्र वेद्यां पार्श्वतः सिंहासनस्य दक्षिणभागे कलशं कलशं स्थापन
विधानेन स्थापयेत् सच विधिर्ग्रंथांतरे स्पष्ट एव कचि त्सिंहासनस्याग्रेऽपि कलशं स्थापनमुक्तं ननु स्थानद्वये देवीस्थापनस्य किं प्रयोजनमिति चेन्न सिंहा

वेद्यां सिंहासनं स्थाप्य क्षौमवस्त्रसमन्वितं ॥ तत्र स्थाप्यां बिक्रिदेवी चतुर्हस्ता युधान्विता ॥ १८ ॥ रत्न
भूषणसंयुक्ता मुक्ताहारविराजिता ॥ दिव्यांबरधरा सौम्या सर्वलक्षणसंयुता ॥ १९ ॥ शंखचक्रगदापद्मधरा
सिंहे स्थिता शिवा ॥ अष्टादशभुजावापि प्रतिष्ठाप्यासनातनी ॥ २० ॥ अर्चाभावे तथा यंत्रं न वार्णमंत्रसंयुतं ॥
स्थापयेत्पीठपूजार्थं कलशं तत्र पार्श्वतः ॥ २१ ॥ पंचपल्लवसंयुक्तं वेदमंत्रैः सुसंस्कृतं ॥ सुतीर्थजलसंपूर्णं हेम
रत्नैः समन्वितं ॥ २२ ॥ पार्श्वे पूजार्थं संभारान् परिकल्प्य समंततः ॥ गीतवादित्रनिर्घोषान् कारयेन्मंगलाय
वै ॥ २३ ॥ तिर्यौहस्तान्वितायां च नंदायां पूजनं वरां प्रथमे दिवसे राजन् विधिवत्कामदं नृणां ॥ २४ ॥ नियमं प्रथमं
कृत्वा पश्चात्पूजां समाचरेत् ॥ उपवासेन नक्तं नैवैकभुक्तेन वा पुनः ॥ २५ ॥ करिष्यामि व्रतं मातर्न वरात्रमनुत्तमं ॥
साहाय्यं कुरु मे देवि जगदंब ममाखिलं ॥ २६ ॥ यथाशक्ति प्रकर्तव्यो नियमो व्रतहेतवे ॥ पश्चात्पूजाप्रकर्तव्या वि
धिवन्मंत्रपूर्वकं ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥

सने नित्यपूजामूर्तेः स्थापनस्य कलशे तु नैमित्तिकनवारात्रपूजार्थं देव्याः स्थापनस्याभिहितत्वात् तथा च कलशे एव प्राणादिस्थापनं सिंहासनस्य मूर्तौ
तु पूर्वजातमेवेति न तत्र तद्विधेयं तदुक्तं देवीपुराणे नित्यपूजाकृते रग्रे कलशं स्थापयेत्तत इति नित्यपूजाकृते नित्यपूजामूर्तेरित्यर्थः ॥ २१ ॥ कलश
स्थापनप्रकारमाह पंचपल्लवेति ॥ २२ ॥ पार्श्वे स्वस्येति शेषः ॥ २३ ॥ नंदायां हस्तनक्षत्रयुतानंदाप्रतिपत्तिरिति स्तस्यां पूजनं सर्वोत्तममित्यर्थः
॥ २४ ॥ नियमं संकल्पं तत्स्वरूपमाह उपवासेनेति ॥ २५ ॥ २६ ॥ उपवासाद्यशक्तावाह यथाशक्तीति ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥

दे.भा.तृ.

॥७०॥

करंजं पुष्पजातिविशेषः ॥ २८ ॥ ब्रह्मकापुष्पैर्ब्राह्मीपुष्पैरित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ पूर्णफलैर्विल्वफलैः ॥ ३१ ॥ मांसाशनं ये कुर्वतीति
यदापि मांसाशनं ब्राह्मणैरपि क्रियते तथापि ब्राह्मणस्य कालिकापुराणादिषु साक्षाद्वलिदानस्य निषेधकथनात् क्षत्रियविषयक एवायां विधौ रिति बोध्यं
तथा च शारदायां ब्राह्मणो नियतः शुद्धः सात्विकं बलिमाहरेदिति तथा हि सायुक्तो बलिस्त्वाद्यवर्णो हित्वा प्रशस्यते इति आद्यवर्णब्राह्मणवर्णो हित्वात्य
क्तेत्यर्थः तथा कालिकापुराणे सिंहव्याघ्रादिकंदत्वाचात्मव्यामवाप्नुयात् मयंदत्वा ब्राह्मणस्तु ब्राह्मण्यादेव हीयते अवश्यं विहितो यत्र बलिस्तत्राह

चंदनागरुकपूरैः कुसुमैश्च सुगंधिभिः ॥ मंदारकरजाशोकचंपकैः करवीरकैः ॥ २८ ॥ मालतीब्रह्मकापुष्पैस्त
था विल्वदलैः शुभैः ॥ पूजयेज्जगतां धात्रीं धूपैर्दोषैर्विधानतः ॥ २९ ॥ फलैर्नानाविधैरर्घ्यं प्रदातव्यं च तत्र वै ॥
नारीकैर्लेर्मातुलिगैर्दाडिमीकदलीफलैः ॥ ३० ॥ नारंगैः पनसैश्चैव तथा पूर्णफलैः शुभैः ॥ अन्नदानं प्रकर्तव्यं भ
क्तिपूर्वनराधिप ॥ ३१ ॥ मांसाशनं ये कुर्वतीतैः कार्यं पशुहिंसनं ॥ महिषाजवराहाणां बलिदानं विशिष्यते ॥
३२ ॥ देव्यग्रे निहतायां तिपशवः स्वर्गमव्ययं ॥ न हिंसापशुजातत्रनिघ्नतां तत्कृतेऽनघ ॥ ३३ ॥ अहिंसाया
ज्ञिषी प्रोक्ता सर्वशास्त्रविनिर्णये ॥ देवतार्थे विसृष्टानां पशूनां स्वर्गतिर्ध्रुवा ॥ ३४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

जः पुनः पिष्टेनापि घृतेनापि निमित्तं तु समर्पयेद्वाति छांदोग्यश्रुतिरपि अहिंसन् सर्वभूतान्यन्यत्र तीर्थेभ्य इति न हिंस्यात्सर्वभूतानीत्यपि ॥ ३२ ॥ ननु देव्य
तिरिक्ते देवतासु शास्त्रे बलिदानमनुत्कादेव्युपासनायामेव किमिति बलिदानं शास्त्रेषूक्तमिति चेदत्र समाहितं दुर्गाप्रदीपियामले ब्रह्मविद्याजीवदशा
निहंतीति श्रुतौ श्रुतं तत्स्मात्कारणादेव्या बलिदानं प्रियं मतमिति यतः कारणादेवी ब्रह्मविद्यायां प्राणिभवाति ब्रह्मविद्यायाश्च स्वभावो जीवदशानाशयि
तत्त्वमिति तस्मादेव्युपासनायामेव किमिति बलिदानं शास्त्रेषूक्तमिति चेदत्र समाहितं दुर्गाप्रदीपियामले ब्रह्मविद्याजीवदशा
निहंतीति श्रुतौ श्रुतं तत्स्मात्कारणादेव्या बलिदानं प्रियं मतमिति यतः कारणादेवी ब्रह्मविद्यायां प्राणिभवाति ब्रह्मविद्यायाश्च स्वभावो जीवदशानाशयि

सा शं कानि वृत्त्यर्थे नैव्याह त्रयो ॥ ३४ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥

टी.अ.

२६

॥७०॥

दे.भा.तृ.

॥७१॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ श्रीमन्त्रयुक्तैरन्यैर्मन्त्रैर्वा ॥ ५२ ॥ तन्मन्त्रेनैवाह कुमारस्येति कुमारस्यबालकस्यस्कं
दस्यवातत्वानिरहस्यभूतानिवस्तूनियासृजतीत्यर्थः कादीन्त्रद्वादीनपिदेवान् ॥ ५३ ॥ सत्वादिभिः सत्वादिगुणैस्त्रिमूर्तिर्महालक्ष्म्यादिरु

विद्यार्थीविजयार्थीचराज्यार्थीप्रश्रपार्थिवः॥सुखार्थीपूजयेन्नूनंकल्याणींसर्वकामदां॥४७॥कालिकांशत्रुनाशार्थं
पूजयेद्भक्तिपूर्वकं॥ ऐश्वर्यधनकामश्चचंडिकांपरिपूजयेत्॥ ४८ ॥ पूजयेच्छांभवींनित्यंनृपसंमोहनायचादुःख
दारिद्र्यनाशायसंग्रामेविजयायच ॥ ४९ ॥ क्रूरशत्रुविनाशार्थंतथोग्रकर्मसाधने ॥ दुर्गाचपूजयेद्भक्त्यापरलोक
सुखायच ॥ ५० ॥ वांछितार्थस्यसिद्ध्यर्थसुभद्रांपूजयेत्सदा ॥ रोहिणीरोगनाशायपूजयेद्विधिवन्नरः ॥ ५१ ॥
श्रीरस्त्वितिचमन्त्रेणपूजयेद्भक्तितत्परः ॥ श्रीयुक्तमन्त्रैश्चवाबीजमन्त्रैरथापिवा ॥ ५२ ॥ कुमारस्यचतत्वानिया
सृजत्यपिलीलया ॥ कादीनपिचदेवास्तान्कुमारींपूजयाम्यहं ॥ ५३ ॥ सत्वादिभिस्त्रिमूर्तिर्यातौर्हिनानास्वरू
पिणी ॥ त्रिकालव्यापिनीशक्तिस्त्रिमूर्तिंपूजयाम्यहं ॥ ५४ ॥ कल्याणकारिणीनित्यंभक्तानांपूजिताऽनिशं ॥
पूजयामिचतांभक्त्याकल्याणींसर्वकामदां ॥ ५५ ॥ रोहयंतीचबीजानिप्राग्जन्मसंचितानिवै ॥ यादेवीसर्वभू
तानारोहिणींपूजयाम्यहं॥५६॥कालीकालयतेसर्वब्रह्मांडंसचराचरं ॥ कल्पांतसमयेयातांकालिकांपूजयाम्य
हं ॥ ५७ ॥ चंडिकांचंडरूपांचचंडमुंडविनाशिनीं ॥ तांचंडपापहरिणींचंडिकांपूजयाम्यहं ॥ ५८ ॥ अकारणा
त्समुत्पत्तिर्यन्मयैःपरिकीर्तिता ॥ यस्यास्तांसुखदांदेवींशांभवींपूजयाम्यहं ॥ ५९ ॥ ॥६०॥ ॥६१॥

पिणी तैःसत्वादिगुणैरेवनानारूपिणीप्रस्ताररीत्यात्रिकालव्यापिनीकालत्रयाबाध्याचिद्रूपिणी ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ रोहयंतीअंकुरीभूतानिकु
र्वती ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अकारणादिति यस्याःसमुत्पत्तिर्यन्मयैर्यत्स्वरूपैर्वैदेरकारणादेवपरिकीर्तिता यस्याआविर्भावोकारणादेव
भवाति स्वस्मादेवस्वयमाविर्भवतिनान्यतइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.

२६

॥७१॥

६०॥६१॥६२॥नवरात्रपूजाक्रमस्त्वनुष्ठानग्रंथादवसेयः गौरवादन्नलिख्यते इति श्रीदेवीभागवततिलके तृतीयस्कंधे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
सप्ताधिकेस्तुपचाशत्पदैरथकुमारिकाः ॥ कथयित्वा वर्जनीयामाहात्म्यमपि चोच्यते ॥ १ ॥ वर्जनीयाः कुमारिका आह हीनांगीमिति न्यूनांगीमित्य-
र्थः गंधेन दुर्गंधेन स्फुरितं युक्तमन एव हीनमंगंयत्यास्तां विशालं वेशालच्छं कटचौ विशालकुलसंभवां दुष्टकुलसंभवामित्यर्थः ॥ १ ॥ रक्तपु-

दुर्गात्रायतिभक्तंयासदादुर्गार्तिनाशिनी ॥ दुर्ज्ञेया सर्वदेवानां तां दुर्गां पूजयाम्यहं ॥ ६० ॥ सुभद्रा
णि च भक्तानां कुरुते पूजिता सदा ॥ अभद्रनाशिनी देवीं सुभद्रां पूजयाम्यहं ॥ ६१ ॥ अभिर्मन्त्रैः पूजनीयाः कन्य-
काः सर्वदा बुधैः ॥ वस्त्रालंकरणैर्माल्यैर्गंधैश्चावचैरपि ॥ ६२ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे ष-
ड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ व्यास० ॥ हीनांगी वर्जयेत्कन्यां कुप्युक्तां व्रणांकितां ॥ गंधस्फुरितहीनांगीं विशालकु-
लसंभवां ॥ १ ॥ जाल्यंधांकेकरांकाणीं कुर्यात्पां बहुरोमशां ॥ संत्यजेद्रोगिणीं कन्यां रक्तपुष्पादिनांकितां ॥ २ ॥
क्षामां गर्भसमुद्भूतां गोलकां कन्यकोद्भवां ॥ वर्जनीयाः सदा चैताः सर्वपूजादिकर्मसु ॥ ३ ॥ अरोगिणीं सुरूपं गीं
सुंदरीं व्रणवर्जितां ॥ एकवंशसमुद्भूतां कन्यां सम्यक् प्रपूजयेत् ॥ ४ ॥ ब्राह्मणीं सर्वकार्येषु जयार्थं नृपवंशजा ॥
लाभार्थं वैश्यवंशोत्थामतावाशूद्रवंशजा ॥ ५ ॥ ब्राह्मणैर्ब्रह्मजाः पूज्याराजन्यैर्ब्रह्मवंशजाः ॥ वैश्यैस्त्रिवर्गजाः पूज्या-
श्चतस्रः पादसंभवैः ॥ ६ ॥ कारुभिश्चैव वंशोत्था यथायोग्यं प्रपूजयेत् ॥ नवरात्रविधानेन भक्तिपूर्वं सदैव हि ॥ ७ ॥

ष्पादिनांकितां रक्तपुष्पस्त्रिजः आदिना यौवनचिह्नं तेनान्वितां ॥ २ ॥ क्षामां कृशां गर्भसमुद्भूतां अतिबालामेकदिनादिजातां गोलकां मृतभर्तृमा-
तृजातां विधवाजन्यामित्यर्थः कन्यकोद्भवामविवाहितकन्याजन्यां ॥ ३ ॥ एकवंशसमुद्भूतां मजारजामित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ पादसंभवैः शू-
द्रैश्चतस्रो वर्णचतुष्टयजन्याः कन्या पूज्या इत्यर्थः ॥ ६ ॥ कारुभिरिति कारुर्विश्वकर्माणिना त्रिषु कारका शिल्पिनोरिति मेदिनी कोशात् कारुभिः
शिल्पिभिः स्वस्ववंशोत्थाः पूजयेत् शूद्रापेक्षया एतेष्वयं विशेषः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

दे.भा.तृ.

॥७२॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ अतइति तदुक्तमीशानसंहितायां एकादशीकोटिसहस्रतुल्याजन्माष्टमीपर्वतराजपुण्याः ततोपिशुक्लागणिताशतेनपराश
रव्यासवसिष्ठमुख्यैरिति ॥ १० ॥ आमिषैर्मसैरिदंशत्रियादिपरं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ विप्राणांचैवभोजनैः एतैः सर्वैर्व्रतंसंपूर्णभव

अशक्तोऽनियतं पूजां कर्तुं चेन्न वरात्रके ॥ अष्टम्यांच विशेषेण कर्तव्यं पूजनं सदा ॥ ८ ॥ पुराष्टम्यां भद्रकालीदक्षय
ज्ञविनाशनी ॥ प्रादुर्भूता महाघोरा योगिनी कोटिभिः सह ॥ ९ ॥ अतोष्टम्यां विशेषेण कर्तव्यं पूजनं सदा ॥ ना
नाविधोपहारैश्च गंधमाल्यानुलेपनैः ॥ १० ॥ पायसैरामिषैर्होमैर्ब्राह्मणानां च भोजनैः ॥ फलपुष्पोपहारैश्च
तोषयेज्जगदंबिकां ॥ ११ ॥ उपवासे ह्यशक्तानां न वरात्रव्रते पुनः ॥ उपोषणत्रयं प्रोक्तं यथोक्तं फलदं नृप ॥ १२ ॥ स
प्तम्यांच तथा ष्टम्यां नवम्यां भक्तिभावतः ॥ त्रिरात्रकरणात् सर्वं फलं भवति पूजनात् ॥ १३ ॥ पूजाभिश्चैव होमै
श्च कुमारीपूजनैस्तथा ॥ संपूर्णं तद्व्रतं प्रोक्तं विप्राणांचैव भोजनैः ॥ १४ ॥ व्रतानि यानि चान्यानि दानानि विवि
धानि च ॥ न वरात्रव्रतस्यास्य नैव तुल्यानि भूतये ॥ १५ ॥ धनधान्यव्रतं नित्यं सुखसंतानवृद्धिदं ॥ आयुरारोग्यदं चै
व स्वर्गदं मोक्षदं तथा ॥ १६ ॥ विद्यार्थी दाधनार्थी वा पुत्रार्थी वा भवेन्नरः ॥ तेनेदं विधिवत् कार्यं व्रतं सौभाग्यदं शिवं
॥ १७ ॥ विद्यार्थी सर्वविद्यां वै प्राप्नोति व्रतसाधनात् ॥ राज्यं च येनृपो राज्यं समवाप्नोति सर्वथा ॥ १८ ॥ पूर्वज
न्मनि यैर्नूनं न कृतं व्रतमुत्तमं ॥ ते व्याधिनोदरिद्राश्च भवन्ति पुत्रवर्जिताः ॥ १९ ॥ वंध्या च या भवेन्नारी विधवा धन
वर्जिता ॥ अनुमातृ कर्तव्यानेयं कृतवती व्रतं ॥ २० ॥ न वरात्रव्रतं प्रोक्तं न कृतं येन भूतले ॥ सकथं विभवं प्रा
प्य मोदते च तथा दिवि ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥

तीत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इयं विधवा व्रतं न कृतवतीत्यनुमांनुमितैः कर्तव्येत्यर्थः यत इयं विधवा जाता
ततइति भावः ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥

टी.अ.
२७

॥७२॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ सर्वार्थानासमाप्तिः समवाप्तिः प्राप्तिस्तयानंदिता इत्यर्थः ॥ २४ ॥ स्वाहेति स्वाहास्वधानामरूपो यो मनुस्तत्प्रभावे मुंदाहर्षे
ण हरंति वदंति यन्नामयुग्मं स्वाहास्वधेत्येवं रूपं श्रुतिभिर्वेदमंत्रांते इत्यर्थः यतस्तृप्यंति ततो यज्ञेषु आदेषु च वेदमंत्रांते स्वाहास्वधेति प्रयुज्यत इत्यर्थः
॥ २५ ॥ व्यासो जनान् शोचति यस्येच्छयेति ॥ २६ ॥ नैकोस्तीति तया शक्त्या विहीनः स न यथेच्छं स्पंदितुं शक्तियुतः सामर्थ्ययुतो भवति एता

रक्तचंदनसंमिश्रैः कोमलैर्विल्वपत्रकैः ॥ भवानी पूजिता येन स भवेन्नृपतिः क्षितौ ॥ २२ ॥ नाराधिता येन शि
वासनातनी दुःखार्तिहासिद्विकरी जगद्वरा ॥ दुःखावृतः शत्रुयुतश्च भूतले नूनं दरिद्रो भवतीह मानवः ॥ २३ ॥ यां
विष्णुरिंद्रो हरपद्मजौ तथा बन्धिः कुबेरो वरुणो दिवाकरः ॥ ध्यायंति सर्वार्थसमाप्तिनंदितास्तां किं मनुष्या न भजं
ति चंडिकां ॥ २४ ॥ स्वाहास्वधानाममनुप्रभावेस्तृप्यंति देवाः पितरस्तैथवा यज्ञेषु सर्वेषु मुदा हरंति यन्नामयुग्मं
श्रुतिभिर्मुनीन्द्राः ॥ २५ ॥ यस्येच्छया सृजितविश्वमिदं प्रजेशो नानावतारकलनं कुरुते हरिश्च ॥ नूनं करोति ज
गतः किल भस्मशं भूस्तां शर्मदां न भजते नुकथं मनुष्यः ॥ २६ ॥ नैकोस्ति सर्वभुवे न पुतया विहीनो देवो न रोथ
विहगः किल पन्नगो वा ॥ गंधर्वराक्षसपिशाचनगेषु नूनं यः स्पंदितुं भवति शक्तियुतो यथेच्छं ॥ २७ ॥ तां न सेवेत
कश्चंडीं सर्वकामार्थदां शिवां ॥ व्रतंतस्यानकः कुर्याद्वांछन्नर्थं चतुष्टयं ॥ २८ ॥ महापातकसंयुक्तो न वरात्रव्रतंच
रेत् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो नात्र कार्या विचारणा ॥ २९ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

दृशो नैकोप्यस्तीत्यर्थः ॥ २७ ॥ अथ चतुष्टयं धर्मार्थकाममोक्षरूपं वांछन्नित्यर्थः ॥ २८ ॥ मुच्यत इति तदुक्तमुमासंदितायां प्रायश्चित्ते
त्तनपापानां येषां पातुनाशने प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं जगदंबा पदस्मृतिः स्मरणेनैव दुर्गायां निमिषादेन यत्फलं न तदुक्तं ममर्थोस्ति शिवो वरपतिरिति
रपि विष्णुनामसहस्रेभ्यः शिवनामविंशत्यने शिवनामसहस्रेभ्यो देवीनामशेष्यते समाधको महाजानीयश्च दुर्गापदानुगः न च भुक्तिर्न वामुक्ति
र्न गतिर्न गनंदिनि विना दुर्गां जगद्वात्रीं निष्फलं जीवनं भवेदिति चरमे जन्म निपरं श्रीदेवीभक्तिमान्भवेदिति ॥ २९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥

श्रीनोदुःखी ॥ ३० ॥ सायान्हे किंचित्प्राप्तौ दण्डपरिमितमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ भुंक्तस्मोति नुभुक्षितः परस्य कार्यकर्ता सावपि सायान्हे एव भुंक्तस्मो
त्यन्यः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मया विसर्जितो यतो रुदन् बालो गेहाद्रतोऽत इत्यन्यः

पुराकश्चिद्वणिक् शीनो धनहीनः सुदुःखितः ॥ कुटुंबी चाभवत्कश्चित्कोसलेनृपसत्तम ॥ ३० ॥ अपत्यानि बहू
न्यस्याभवन् क्षुत्पीडितानि च ॥ भक्ष्यं किंचित्प्राप्तुं सायान्हे प्रापुस्तस्य च बालकाः ॥ ३१ ॥ भुंक्तस्म कार्यकर्ता सा
परस्याथ नुभुक्षितः ॥ कुटुंबभरणं तत्र च कारातिनिराकुलः ॥ ३२ ॥ सदा धर्मरतः शांतः सदाचारस्य सत्यवाक् ॥
अक्रोधनश्च धृतिमान्निर्मदश्चानसूयकः ॥ ३३ ॥ संपूज्यदेवतानित्यं पितृनृप्यतिथींस्तथा ॥ भुंजाने पोष्यव
र्गेथ कृतवान् भोजनं वणिक् ॥ ३४ ॥ एवं गच्छति काले वै सुशीलो नाम तो गुणैः ॥ दारिद्र्या तौ द्विजं शांतं प्रच्छाति
नुभुक्षितः ॥ ३५ ॥ सुशील उवाच ॥ भो भूदेव कृपां कृत्वा वदस्वाद्यमहमते ॥ कथं दारिद्र्यनाशस्यादिति मे नि
श्चयेन वै ॥ ३६ ॥ धनेषणामेनैवांस्ति धनी स्यामिति मानद ॥ कुटुंबभरणार्थं वै पृच्छामित्वां द्विजोत्तम
॥ ३७ ॥ पुत्री सुतस्तु मे बालो भक्षार्थं रोदते भृशं ॥ तावन्मात्रं गृहे नान्नं मुष्टिमेकां ददाम्यहं ॥ ३८ ॥ विसर्जि
तो यतो गेहाद्रतो बालो रुदन्मया ॥ अतो मे दह्यते त्यर्थं किं करोमि धनं विना ॥ ३९ ॥ विवाहोऽस्ति सुतायामेना
स्ति वित्तं करोमि किं ॥ दशवर्षाधिकायास्तु दानकालोऽपि यात्यलं ॥ ४० ॥ तेन शोचामि विप्रेन्द्र सर्वज्ञोऽसि दयानिधे
तपोदानं व्रतं किंचिद्ब्रूहि मंत्रजपं तथा ॥ ४१ ॥ येनाहं पोष्यवर्गस्य करोमि द्विजपोषणं ॥ तावन्मे स्याद्वनप्राप्ति
र्नाधिकं प्रार्थये किल ॥ ४२ ॥ त्वत्प्रसादात् कुटुंबं मे सुखितं प्रभवेदिह ॥ तत्कुरुष्व महाभाग ज्ञानेन परिचित्य च
॥ ४३ ॥ व्यास उवाच ॥ इति पृष्ठः स्तथा तेन ब्राह्मणः संशितव्रतः ॥ उवाच परमप्रीतस्तं वै श्यं नृपसत्तम ॥ ४४ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ४२ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ मायाबीजाभिधंभुवनेश्वरीमंत्रमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥
॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके तृतीयस्कंधे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ एकोनसप्ततिश्लोकैर्नवरात्रप्रसंगतः ॥ रामावर्णकपाराज्ञा

वैश्वर्यकुरुष्वाद्यनवरात्रव्रतं शुभं ॥ पूजनं भगवत्याश्च हवनं भोजनं तथा ॥ ४५ ॥ वेदपारायणं शक्तिजपहोमा
दिकं तथा ॥ कुरुष्वाद्ययथाशक्तित्वकार्यं भविष्यति ॥ ४६ ॥ एतस्मादपरं किंचिद्भूतं नास्ति धरातले ॥ नवरात्रा
भिधं वैश्वपावनं सुखदं तथा ॥ ४७ ॥ ज्ञानदं मोक्षदं चैव सुखसंतानवर्द्धनं ॥ शत्रुनाशकरं कामं नवरात्रव्रतं स
दा ॥ ४८ ॥ राज्यभ्रष्टेन रामेण सीताविरहितेन च ॥ किष्किंधायां व्रतं चैतत्कृतं दुःखातुरेण वै ॥ ४९ ॥ प्रतप्ते
नापिरामेण सीताविरहवन्दिना ॥ विधिवत्पूजिता देवी नवरात्रव्रतेन वै ॥ ५० ॥ तेन प्राप्तार्थवैदेही कृत्वा सेतुं म
हार्णवे ॥ इत्वा मंदोदरीनाथं कुंभकर्णमहाबलं ॥ ५१ ॥ मेघनादं सुतं हत्वा कृत्वा भूपां बिभीषणं ॥ पश्चादयोध्या
मागत्य प्राप्तं राज्यमकंटकं ॥ ५२ ॥ नवरात्रव्रतस्यास्य प्रभावेन विशांवर ॥ सुखं भूमितले प्राप्तं रामेणामित
तेजसा ॥ ५३ ॥ व्यास उवाच ॥ इति विप्रवचः श्रुत्वा स वैश्वस्तं द्विजं गुरुं ॥ कृत्वा जग्राह सन्मंत्रं मायाबीजाभि
धं नृप ॥ ५४ ॥ जजाप परयाभक्त्या नवरात्रमतंद्रितः ॥ नानाविधोपहारैश्च पूजयामास सादरं ॥ ५५ ॥ नव
संवत्सरं चैव मायाबीजपरायणः ॥ नवमेवत्सरांते तु महोष्ठ्यां महेश्वरी ॥ ५६ ॥ अर्धरात्रं तु संजाते प्रत्यक्षं
दर्शनं ददौ ॥ नानावरप्रदानैश्च कृतकृत्यं चकार तं ॥ ५७ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे सप्त
विंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं रामेण तच्चीर्णं व्रतं देव्याः सुखप्रदं ॥ राज्यभ्रष्टः कथं सोयक
थं सीताहतापुनः ॥ १ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥

पृष्ठान्यासेन चोच्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्याये राव्यभ्रष्टेन रामेण नवरात्रव्रतं कृतं तेन तत्कल्याणं ज्ञातमिति वार्णितं तत्प्रभवीममुपलभ्य रामा पृच्छति
कथं रामेण तच्चीर्णमिति ॥ १ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥

सूर्यवंशेश्वरउत्कृष्टः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कौशिकेनविश्वामित्रेणरघुनंदनोदशरथः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ मारीचसुबाहुर्दे

व्यासउवाच ॥ राजादशरथःश्रीमानयोध्याधिपतिःपुरा ॥ सूर्यवंशवरश्चासीद्देवब्राह्मणपूजकः ॥ २ ॥ चत्वा
रोजज्ञिरेतस्यपुत्रालेकेषुविश्रुताः ॥ रामलक्ष्मणशत्रुघ्नाभरतश्चेतिनामतः ॥ ३ ॥ राज्ञःप्रियकराःसर्वेसह
शागुणरूपतः ॥ कौसल्यायाःसुतोरामःकैकेय्याभरतःस्मृतः ॥ ४ ॥ सुमित्रातनयौजातौयमलौहौमनोहरौ ॥
तेजातावैकिशोराश्रधनुर्बाणधराःकिल ॥ ५ ॥ सूनवःकृतसंस्काराभूपतेःसुखवर्द्धकाः ॥ कौशिकेनतदागत्य
प्रार्थितोरघुनंदनः ॥ ६ ॥ राघवंमखरक्षार्थंमूनुषोडशवार्षिकं ॥ तस्मैसौथददौरामंकौशिकायसलक्ष्मणं
॥ ७ ॥ तैसमेत्यमुनिर्मार्गेजग्मतुश्चासुदर्शनौ ॥ ताटकैनिहतामार्गेराक्षसीघोरदर्शना ॥ ८ ॥ रामेणैकेनबाणे
नमुनीनांदुःखदासदा ॥ यज्ञरक्षाकृतातत्रसुबाहुर्निहतःशठः ॥ ९ ॥ मारीचोथमृतप्रःयोनिक्षिप्तोबाणवेगतः ॥
एवंकृत्वामहत्कर्मयज्ञस्यपरिरक्षणं ॥ १० ॥ गतास्तेमिथिलांसर्वेरामलक्ष्मणकौशिकाः ॥ अहल्यामोचिताशापा
न्निःपापासाकृताबला ॥ ११ ॥ विदेहनगरेतौतुजग्मतुर्मुनिनासह ॥ बभ्रंजशिवचापंचजनकेनपणीकृतं ॥
॥ १२ ॥ उपयेमेततःसीतांजानकींचरमांशजां ॥ लक्ष्मणायददौराजापुत्रीमेकांतथोर्मिलां ॥ १३ ॥ कुशध्व
जसुतेकन्येप्रापतुर्भ्रातराबुभौ ॥ तथाभरतशत्रुघ्नौसुशीलौशुभलक्षणौ ॥ १४ ॥ एवंदारक्रियास्तेषांभ्रातृ
णांचाभवन्नृप ॥ चतुर्णामिथिलायांतुयथाविधिविधानतः ॥ १५ ॥ राज्ययोगंसुतंदृष्ट्वा राजादशरथस्तदा ॥
राघवायधुरंदातुंमनश्चक्रेनिजायवै ॥ १६ ॥

॥ ७४ ॥

॥ ७४ ॥

॥ ७४ ॥

त्यौ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ उपयेमेविवाहंकृतवान्स्वीकृतवानितिवा ॥ १३ ॥ कुशध्वजोजनकबंधुः ॥ १४ ॥ १५ ॥ धुरंरा
न्यधारं ॥ १६ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥

॥ १७ ॥ एकेनवरेण भरताय राभ्यं द्वितीयेन वरेणार्थाद्विमायनवासंवेद्वत्पर्यः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

संभारं विहितं दृष्ट्वा कैकेयी पूर्वकल्पितौ ॥ वरौ संप्रार्थयामास भर्तारं वशवर्तिनं ॥ १७ ॥ राज्यं सुताय चैकेन भ
रताय महात्मने ॥ रामाय वनवासं च चतुर्दश समास्तथा ॥ १८ ॥ रामस्तु वचनात्तस्याः सीतालक्ष्मणसंयुतः ॥
जगाम दंडकारण्यं राक्षसैरुपसेवितं ॥ १९ ॥ राजा दशरथः पुत्रविरेहेण प्रपीडितः ॥ जहौ प्राणानमेयात्मा पू
र्वशापमनुस्मरन् ॥ २० ॥ भरतः पितरं दृष्ट्वा मृतं मातृकृतेन वै ॥ राज्यमृद्धं न जग्राह भ्रातुः प्रियचिकीर्षया ॥ २१ ॥
पंचवट्यां वसन्नामोरावणावरजां वने ॥ शूर्पनखां विरूपां वैचकारातिस्मरातुरां ॥ २२ ॥ खरादयस्तुतां
दृष्ट्वा छिन्ननासां निशाचराः ॥ चक्रुः संग्राममतुलं रामेणामिततेजसा ॥ २३ ॥ सजघान खरादिंश्च दैत्या नतिबला
च्चितान् ॥ मुनीनां हितमन्विच्छन्नामः सत्यपराक्रमः ॥ २४ ॥ गत्वा शूर्पनखालं कां खरदूषणघातनं ॥ दूषि
ताकथयामास रावणाय च राघवात् ॥ २५ ॥ सोऽपि श्रुत्वा विनाशं तं जातः क्रोधवशः खलः ॥ जगाम रथमारुह्य मा
रीचस्याश्रमं तदा ॥ २६ ॥ कृत्वा हेममृगं नेतुं प्रेषयत् ॥ रासरावणः ॥ सीताप्रलोभनार्थाय मायाविनमसं भवं
॥ २७ ॥ सोऽथ हेममृगो भूत्वा सीतादृष्टिपथंगतः ॥ मायावीचातिचित्रां गश्चरन् प्रबलमंतिके ॥ २८ ॥ तं दृष्ट्वा जा
नकी प्राहराघवं दैव नोदिता ॥ चर्मनयस्वकांतेति स्वार्थी न पतिकायथा ॥ २९ ॥ अविचार्यार्थं रामोऽपि तत्र सं
स्थाप्य लक्ष्मणं ॥ सशरंधनुरादाय ययौ मृगपदानुगः ॥ ३० ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कृत्वेति सीताप्रलोभनप्रयोजनाय तं हेममृगं कृत्वा सीतां नेतुमित्यन्वयः रामंदूरदेशं नेतुमिति वा ॥ २७ ॥ २८ ॥
॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

दे.भा.तृ.

॥७५॥

सारंगोमृगरूपःपशुः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ समारीचोमृगरूपस्तेनरामेणनिहतोतिबलाच्चुक्रोश ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ रामवधादपीति
रामवधेजातेपित्वामसहायामाश्रमेमुक्ताहंगच्छेआत्मनेपदमार्षिकंपुनारामेजीवतिसतीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ हृतंवैशति यदावधेजातेपि

टी.अ.

२८

सारंगोपिहरिदंष्ट्रामायाकोटिविशारदः ॥ दृश्यादृश्योवभूवाथजगामचवनांतरं ॥ ३१ ॥ मत्वाहस्तगतंरामः
क्रोधाकृष्टधनुःपुनः ॥ जघानचातितीक्ष्णेनशरेणकृत्रिमंमृगं ॥ ३२ ॥ सहतोतिबलात्तेनचुक्रोशभृशदुःखितः॥
हालक्ष्मणहतोस्मीतिमायावीनश्वरःखलः ॥ ३३ ॥ सशब्दस्तुमुलस्तावज्जानक्यासंश्रुतस्तदा ॥ राघवस्ये
तिसामत्वादीनादेवरमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ गच्छलक्ष्मणतूर्णत्वंहतोसौरघुनंदनः ॥ त्वामाव्हयतिसौमित्रेसाहा
य्यंकुरुसत्वरं ॥ ३५ ॥ तत्राहलक्ष्मणःसीतामंबरामवधादपि ॥ नाहंगच्छेद्यमुक्तात्वामसहयामिहाश्रमे॥३६॥
आज्ञामेराघवस्यात्रतिष्ठेतिजनकात्मजे ॥ तदतिक्रमभीतोहंत्यजामितवांतिकं ॥ ३७ ॥ हृतंवैराघवंदृष्ट्वाव
नेमायाविनाकिल ॥ त्यक्त्वात्वांनाधिगच्छामिपदमेकंशुचिस्मिते ॥ ३८ ॥ कुरुधैर्येनमन्येद्यरामंहंतुंक्षमंक्षितौ
॥ नाहंत्यत्कागमिष्यामिविलंघ्यरामभाषितं ॥ ३९ ॥ व्यासउवाच ॥ रुदंतीसुदतीप्राहतंतदाविधिनोदिता
॥ अक्रूरावचनंक्रूरंलक्ष्मणंशुभलक्षणं ॥ ४० ॥ अहंजानामिसौमित्रेसानुरागंचमांप्रति ॥ प्रेरितंभरतेनैवम
दर्थमिहसंगतं ॥ ४१ ॥

॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥

नगमिष्यामितदाहृतमेवदूरेदेशंप्रतिमायाविनेतिज्ञात्वाकथंगमिष्यामीतिभावः यद्वाराघवसदृशंपराक्रमिणंमायाविनाकेनचिद्वैत्येनहृतंदृष्टोपद्र
वयुक्तेतादृशेदेशेत्वांत्यत्कापदमेकमपिनाधिगच्छामिनगमिष्यामीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ रामंहंतुंक्षितौक्षमःसमर्थस्तंनमन्येनैवतादृशोस्तीत्यर्थः
॥ ३९ ॥ ४० ॥ मदर्थमत्प्राप्त्यर्थं ॥ ४१ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥

॥७५॥

हेकुहकहेअधम स्वैरिणिकुलटा ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ किं वदसीति एतादृशवदनेन तेऽत्यनिष्टं भाविभवतीत्यहं धियाजानेजानामि

नाहंतथाविधानारीस्वैरिणीकुहकाधम ॥ मृतेरामेपतित्वांनकर्तुमिच्छामिकामतः ॥ ४२ ॥ नागमिष्यतिचेद्रा
मोजीवितंसंत्यजाम्यहं ॥ विनातेननजीवामिविधुरादुःखिताभृशं ॥ ४३ ॥ गच्छवातिष्ठसौमित्रेनजानेहंतवे
प्सितं ॥ कगतंतेत्रसौहार्दज्येष्ठधर्मरतेकिल ॥ ४४ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यालक्ष्मणोदीनमानसः ॥ प्रोवाचरुद्ध
कंठस्तुतांतदाजनकात्मजां ॥ ४५ ॥ किमात्यक्षितिजेवाक्यंमयिक्रूरतरंकिल ॥ किंवदस्यत्यनिष्टंतेभाविजा
नेधियाह्यहं ॥ ४६ ॥ इत्युत्कानिर्ययौवीरस्तांत्यत्काप्ररुदनूभृशं ॥ अग्रजस्यययौपश्यन्शोकार्तःपृथिवीपते
॥ ४७ ॥ गतेऽथलक्ष्मणेतरावणःकपटाकृतिः ॥ भिक्षुवेपंततःकृत्वाप्रविवेशतदाश्रमे ॥ ४८ ॥ जानकीतंय
तिमत्वादत्वार्धवन्यमादरात् ॥ भैक्ष्यंसमर्पयामासरावणायदुरात्मने ॥ ४९ ॥ तांप्रच्छसदुष्टात्मानमपूर्वं
मृदुस्वरं ॥ कासिपद्मपलाशाक्षिवनेचैकाकिनीप्रिये ॥ ५० ॥ पिताकस्तेऽथवामोरुभ्राताकःकःपतिस्तव ॥
मूढेवैकाकिनीचात्रस्थितासिवरवर्णिनी ॥ ५१ ॥ निर्जनेविपिनेकिंत्वंसौधार्हात्वमसिप्रिये ॥ उटजेमुनिपत्नी
वदेवकन्यासमप्रभा ॥ ५२ ॥ व्यसउवाच ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचविदेहजा ॥ दिव्यंदिष्टायतिज्ञात्वा
मंदोदर्याःपतितदा ॥ ५३ ॥ राजादशरथःश्रीमांश्चत्वारस्तस्यवैसुताः ॥ तेषांज्येष्ठःपतिर्मेस्तिरामनान्मेत
विश्रुतः ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥

॥ ४६ ॥ अग्रजस्यरामस्याचिन्हांकितौपादौभूम्यांपश्यन्तेनमार्गेणययावित्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सौधार्हा
सौधयुक्तमहागृहेवस्तुमर्हा ॥ ५२ ॥ दिव्यंदिष्टोति मंदोदर्याःपतिरावणंदिष्टायारभ्यवशेनयतिदिव्यंज्ञात्वा ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ रुद्रचापभयादिति

विवासितोथकैकेय्याकृतेभूपतिनावरे ॥ चतुर्दशसमारामोवसतेत्रसलक्ष्मणः ॥ ५५ ॥ जनकस्यसुताचाहंसी
तानाम्नेतिविश्रुता ॥ भंत्काशैवंधनुःकामंरामेणाहंविवाहिता ॥ ५६ ॥ रामबाहूबलेनात्रवसामोनिर्भयावने ॥
कांचनंमृगमालोक्यहंतुंमेनिर्गतःपतिः ॥ ५७ ॥ लक्ष्मणोपिपुनःश्रुत्वारवंभ्रातुर्गतोऽधुना ॥ तयोर्बाहुबलादत्र
निर्भयाहंवसामिवै ॥ ५८ ॥ मयेदंकथितंसर्ववृत्तांतंवनवासके ॥ तेत्रागत्यार्हणंतेवैकरिष्यंतियथाविधि ॥ ५९ ॥
यतिर्विष्णुस्वरूपोसितस्मात्त्वंपूजितोमया ॥ आश्रमेविपिनेघोरेकृतोस्तिरक्षसांकुले ॥ ६० ॥ तस्मात्त्वांपरि
पृच्छामिसत्यंब्रूहिममाग्रतः ॥ कोसित्रिदंडिरूपेणविपिनेत्वंसमागतः ॥ ६१ ॥ रावणउवाच ॥ लंकेशोहंमरालाक्षि
श्रीमान्मंदोदरीपतिः ॥ त्वत्कृतेतुकृतंरूपंमयेत्थंशोभनाकृते ॥ ६२ ॥ आगतोहंवराहोहेभगिन्याप्रेरितोत्रवै ॥
जनस्थानेहतौश्रुत्वाभ्रातरौखरदूषणौ ॥ ६३ ॥ अंगीकुरुनृपमांत्वंत्यक्तातमानुषंपतिं ॥ हतराज्यंगतश्रीकं
निर्वलंवनवासिनं ॥ ६४ ॥ पट्टराज्ञीभवत्वंमेमंदोदर्युपरिस्फुटं ॥ दासोस्मितवतन्वंगिस्वामिनीभवभामिनी
॥ ६५ ॥ जेताहंलोकपालानांपतामितवपादयोः ॥ करंगृहाणमेऽद्यत्वंसनाथंकुरुजानकि ॥ ६६ ॥ पितातेयाचि
तःपूर्वमयावैत्वत्कृतेबले ॥ जनकोमामुवाचेत्थंपणबंधोमयाकृतः ॥ ६७ ॥ रुद्रचापभयान्नाहंसंप्राप्तस्तुस्व
यंवरे ॥ मनोमेसंस्थितंतावन्निमग्नंविरहातुरं ॥ ६८ ॥ वनेत्रसंस्थितांश्रुत्वापूर्वानुरागमोहितः ॥ आगतोस्म्य
सितापांगिसफलंकुरुमेश्रमं ॥ ६९ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

ममारध्योयोरुद्रस्तस्यचापभंगेमयाकृतेतस्यावमानोभविष्यतीतिहेतोर्मयास्वयंवरेनागतंनपुनर्ममबलंनास्तीतिभावः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥
इतिश्रीदेवीभागवततिलकेतृतीयस्कंधेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥

पंचाधिकैश्चपंचाशत्वयैःसीताहृतेःपरं ॥ रामःशोकं चकारेतिभण्यतेविस्तरादिह ॥१॥ रावणवाक्यश्रवणोत्तरंयद्भातंतदाह तदाकर्ण्येति
॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ बन्धिसन्निधौअग्निहोत्रसंबन्धिगार्हपत्यसन्निधौ लोकान्दुःखादिनारावयतिसलोकरावणः ॥ ४ ॥ निजंराक्षसरूपं॥५॥

व्यासउवाच ॥ तदाकर्ण्यवचोदुष्टंजानकीभयविह्वला ॥ वेपमानास्थिरंकृत्वामनोवाचमुवाचह ॥ १ ॥ पौ
लस्त्यकिमसद्वाक्यंत्वमात्यस्मरमोहितः ॥ नाहंवैस्वैरिणीकिंतुजनकस्यकुलोद्भवा॥२॥गच्छलंकांदशास्यत्वं
रामस्त्वांवैहनिष्यति ॥ मत्कृतेमरणंतत्रभविष्यतिनसंशयः ॥ ३ ॥ इत्युत्कापर्णशालायांगतासावन्धिसन्नि
धौ॥गच्छगच्छेतिवदतीरावणंलोकरावणं॥४॥सोथकृत्वानिजरूपंजगामोटजमंतिकं॥बलाजग्राहतांवालांरुदं
तींभयविह्वलां ॥५॥ रामरामेतिक्रंदंतींलक्ष्मणेतिमुहुर्मुहुः॥गृहीत्वानिर्गतःपापोरथमारोप्यसत्वरः॥६॥गच्छ
न्नरुणपुत्रेणमार्गेरुद्धोजटायुषा ॥ संग्रामोभून्महारौद्रस्तयोस्तत्रवनांतरे ॥ ७ ॥ हत्वातंतांगृहीत्वाचगतोसौ
राक्षसाधिपः ॥ लंकायांक्रंदतीतातकुररीवदुरात्मना ॥ ८ ॥ अशोकवनिकायांसास्थापिताराक्षसीयुता ॥
स्ववृत्तान्नैवचलितासामदानादिभिःकिल ॥९॥ रामोपितंमृगंहत्वाजगामादायनिर्वृतः ॥ आयांतंलक्ष्मणंवीक्ष्य
किंकृतंतेनुजासमं ॥ १० ॥ एकाकिनींप्रियांहित्वाकिमर्थंत्वमिहागतः ॥ श्रुत्वास्वनंतुपापस्यराघवस्त्वन्न
वीदिदं ॥ ११ ॥ सौमित्रिस्त्वन्नवीद्वाक्यंसीतावाग्घाणताडितः ॥ प्रभोत्राहंसमायातःकालयोगान्नसंशय.
॥१२ ॥ तदातौपर्णशालायांगत्वावीक्ष्यातिदुःखितौ ॥ जानक्यान्वेषणेयत्नमुभौकर्तुंसमुद्यतौ ॥ १३ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ तंजटायुषंहत्वातांजानकींचगृहीत्वागतइत्यन्वयः लंकायामेत्यस्योत्तरेणान्वयःदुरात्मनालंकायामशोकवनिकायांकुररी
वक्रंदतीस्थापितेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ हेअनुजलक्ष्मणासमंविषमं ॥ १० ॥ श्रुत्वेति पापस्यदुष्टस्यमारीचेःस्वनंश्रुत्वाप्रियामेकाकिनींहि
त्वाकिमर्थंत्वमिहागतइतीदराघवोब्रवीत् ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥१४॥ पातिवस्तेनेतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ तस्य कबंधस्य हरिणा वानरेण सुग्रीवेण ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

मार्गमाणौ तु संप्राप्तौ यत्रासौ पतितः स्वर्गः ॥ जटायुः प्राणशेषस्तु पतितः पृथिवीतले ॥ १४ ॥ तेनोक्तं रावणेना
द्यहतासौ जनकात्मजा ॥ मयानिरुद्धः पापात्मा पातितो हं मृधे पुनः ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वा सौ गतप्राणः संस्कृतो राघ
वेण वै ॥ कृत्वोर्ध्वदैहिकं रामलक्ष्मणौ निर्गतौ ततः ॥ १६ ॥ कबंधं घातयित्वां सौ शापाच्चा मोचयत् प्रभुः ॥ वचना
त्तस्य हरिणा सरयुं चक्रे थराघवः ॥ १७ ॥ हत्वा च वालिनं वीरं किष्किंधाराज्यमुत्तमं ॥ सुग्रीवाय ददौ रामः कृतस
र्याय कार्यतः ॥ १८ ॥ तत्रैव वार्षिकान्मासांस्तस्यै लक्ष्मणसंयुतः ॥ चिंतयन् जानकीं चित्ते दशाननहृतां प्रि
यां ॥ १९ ॥ लक्ष्मणं प्राहरामस्तु सीता विरहपीडितः ॥ सौ मित्रे कैकयसुता जाता पूर्णमनोरथा ॥ २० ॥ न प्रा
प्ता जानकी नूनं नाहं जीवामितां विना ॥ नागमिष्याम्ययोध्यायामृते जनकनंदिनीं ॥ २१ ॥ गतं राज्यं वने वा सो
मृतस्तातो हृता प्रिया ॥ पीडयन्मांसदुष्टात्मा दैवो ग्रे किं करिष्यति ॥ २२ ॥ दुर्ज्ञेयं भवितव्यं हि प्राणिनां भ्र
तानुजा ॥ आवयोः का गतिस्तात भविष्यति सुदुःखदा ॥ २३ ॥ प्राप्य जन्म मनोर्वशे राजपुत्रावुभौ किलावनेति दुःख
भोक्तारौ जातौ पूर्वकृतेन च ॥ २४ ॥ त्यक्त्वा त्वमपि भोगांस्तु मया सह विनिर्गतः ॥ दैवयोगाच्च सौ मित्रे भुंक्ष्व दुःखं दुर
त्ययं ॥ २५ ॥ न कोप्यस्मत्कुले पूर्वमत्समो दुःखभाङ्गनरः ॥ अकिंचनोऽक्षमः क्लिष्टो न भूतो न भविष्यति ॥ २६ ॥
किं करोम्यद्य सौ मित्रे मग्नोऽस्मि दुःखसागरे ॥ न चास्ति तरणोपायो ह्यसहायस्य मे किल ॥ २७ ॥ न वित्तं न बलं वी
रत्वमेकः सहचारकः ॥ कोपं कस्मिन् करोम्यद्य भोगेऽस्मिन् स्वकृते नुज ॥ २८ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥

॥ २३ ॥ २३ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ ७७ ॥

॥ ७७ ॥

॥ ७७ ॥

॥ ७७ ॥

॥ ७७ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ कथंदुःखं भविष्यति अनुभविष्यतीत्यर्थः तन्न वेद्विग्रहमिति शेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ नियंतृत्वे रावणेन नियंतृत्वे स्वीकृते सती

गतं हस्तगतं राज्यं क्षणादिद्रसभोपमं ॥ वनेवासस्तु संप्राप्तः को वेदविधिनिर्मितं ॥ २९ ॥ बालभावाच्च वैदेहीच
लिताचावयोः सह ॥ नीतादैवेन दुष्टेन श्यामादुःखतरां दशां ॥ ३० ॥ लंकेशस्य गृहेश्यामा कथंदुःखं भविष्यति ॥
पतिव्रता सुशीला च मयि प्रीतियुता भृशं ॥ ३१ ॥ न च लक्ष्मणवैदेही सा तस्य वशगा भवेत् ॥ स्वैरिणीव वरारोहा
कथं स्याज्जनकात्मजा ॥ ३२ ॥ त्यजेत्प्राणान्नियंतृत्वे मैथिली भरतानुज ॥ न रावणस्य वशगा भवेदिति सुनि
श्चितं ॥ ३३ ॥ मृताचेज्जानकी वीरप्राणांस्त्यक्ष्याम्यसंशयं ॥ मृताचेदसितापांगी किमेदेहेन लक्ष्मण ॥ ३४ ॥
एवं विलप्यमानं तं रामं कमललोचनं ॥ लक्ष्मणः प्राह धर्मात्मा सांत्वय नृतयागिरा ॥ ३५ ॥ धैर्यं कुरु महाबाहो
त्यक्काकातरतामिह ॥ आनयिष्यामि वैदेहीं हत्वा तं राक्षसाधमं ॥ ३६ ॥ आपदिसंपदितुल्या धैर्याद्भवन्ति ते धी
राः ॥ अल्पधियस्तु निमग्नाः कष्टे भवन्ति विभवेऽपि ॥ ३७ ॥ संयोगो विप्रयोगश्च देवार्थिना बुभावपि ॥ शोकस्तु
कीदृशस्तत्र देहेनात्मनि च क्वचित् ॥ ३८ ॥ राज्याद्यध्ना वनेवासो वैदेह्या हरणं यथा ॥ तथा काले समीचीने संयो
गोऽपि भविष्यति ॥ ३९ ॥ प्राप्तव्यं सुखदुःखानां भोगान्निवर्तनं क्वचित् ॥ नान्यथा जानकी जानेतस्माच्छो
कं त्यजाधुना ॥ ४० ॥ वानराः संतिभूयांसो गमिष्यन्ति चतुर्दिशं ॥ शुद्धिं जन्मकनंदिन्या आनयिष्यान्ति ते किल
॥ ४१ ॥ ज्ञात्वामार्गस्थितिं तत्र गत्वा कृत्वा पराक्रमं ॥ हत्वा तं पापकर्माणमानयिष्यामि मैथिली ॥ ४२ ॥

त्यर्थः नियंतृत्वं स्वीकृत्य यादिवलात्कारं कुर्यादिति तात्पर्यं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ आपदिसंपदिति आपदिसंत्यां संपदिसत्यामित्यर्थः
तुल्याः समचित्ता इत्यर्थः निमग्नाः कष्टे राते अल्पधियस्तु विभवेऽपि सति कष्टे निमग्ना भवन्ति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

विज्ञा.तृ.

॥७८॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अज्ञातवासंकृतवानितिशेषः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

ससैन्यंभरतंवापिसमाहूयसहानुजं ॥ हनिष्यामोवयंशत्रुंकिंशोचसिवृथाग्रज ॥ ४३ ॥ रघुर्णैकरथेनैवजिता
सर्वादिशःपुरा ॥ तद्वंशजःकथंशोकंकर्तुमर्हसिराघव ॥ ४४ ॥ एकोहंसकलान्जेतुंसमर्थोस्मिसुरासुरान् ॥
किंपुनस्ससहायोवैरावणंकुलपांसनं ॥ ४५ ॥ जनकंवासमानीयसाहाय्येरघुनंदन ॥ हनिष्यामिदुराचा
रंरावणंसुरकंटकं ॥ ४६ ॥ सुखस्यानंतरंदुःखंदुःखस्यानंतरंसुखं ॥ चक्रनेमिरिवैकंतन्नभवेद्रघुनंदन
॥ ४७ ॥ मनोतिकातरंयस्यसुखदुःखसमुद्भवे ॥ सुशोकसागरेमग्नेनसुखीस्यात्कदाचन ॥ ४८ ॥ इंद्रेणव्य
सनंप्राप्तंपुरावैरघुनंदन ॥ नहुपःस्थापितोदेवैःसर्वैर्मघवतःपदे ॥ ४९ ॥ स्थितःपंकजमध्येचवहुवर्षगणा
नपि ॥ अज्ञातवासंमघवाभीतस्त्यक्तानिजंपदं ॥ ५० ॥ पुनःप्राप्तंनिजंस्थानंकालेविपरिवर्तिते ॥ नहुपःपति
तोभूमौशापादजगराकृतिः ॥ ५१ ॥ इंद्राणींकामयानस्तुब्राह्मणानवमन्यच ॥ अगस्तिकोपात्संजातःसर्पदे
होमहीपतिः ॥ ५२ ॥ तस्माच्छोकोनकर्तव्योव्यसनेसतिराघव ॥ उद्यमेचित्तमास्थायस्थातव्यंवैविपश्चिता
॥ ५३ ॥ सर्वज्ञोसिमहाभागसमर्थोसिजगत्पते ॥ किंप्राकृतंइत्थान्त्वंकुरुषेशोकमात्मनि ॥ ५४ ॥ व्यासउवा
च ॥ इतिलक्ष्मणवाक्येनबोधितोरघुनंदनः ॥ त्यक्ताशोकंतथात्यर्थंबभूवविगतज्वरः ॥ ५५ ॥ इतिश्रीदेवी
भागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ व्यासउवाच ॥ एवंतौसंविदंकृत्वायावत्तुष्णींबभू
वतुः ॥ आजगामतदाकाशान्नारदोभगवान्नृपिः ॥ १ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥

अत्यर्थमतिशयितं ॥ ५५ ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेतृतीयस्कंधेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ त्रिषष्टिश्लोकवर्गस्तुनारदोब्रतमाहाहे ॥

रामः ॥ लक्ष्मणभाषणानंतरंजायमानंकृत्यमाह एवताविति संविदां

टी.अ.
२९

तंराममुपतस्थिवान् ॥ २ ॥ रामस्तं दृष्ट्वा उत्थाय वृषं श्रेष्ठमासनं हृदौ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कबरं केशपाशं
॥ १० ॥ संस्पर्शदूषितं परस्पर्शदूषितं देहं सक्तुमिच्छन्ती सन्वयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ व्याली स्रगिवेति संभ्रमात् व्याली स्रगिव स्रग्मुत्था

रणयन्महतीं वीणां स्वरग्रामविभूषितां ॥ गायन् बृहद्रथं सामतदा तमुपतस्थिवान् ॥ २ ॥ दृष्ट्वा तं राम उत्थाय द
दावथ वृषं शुभं ॥ आसनं चार्घपाद्यं च कृतवानमितद्युतिः ॥ ३ ॥ पूजां परमिकां कृत्वा कृतांजलिरुपस्थितः ॥
उपविष्टः समीपेतु कृताज्ञो मुनिना हरिः ॥ ४ ॥ उपविष्टं तदारामं सानुजंदुःखमानसं ॥ पप्रच्छ नारदः प्रीत्या कु
शलं मुनिसत्तमः ॥ ५ ॥ कथं राघव शोकात्तौ यथा वै प्राकृतो नरः ॥ हतांसीतां च जानामिरावणेन दुरात्मना ॥ ६ ॥
सुरसद्मगतश्चाहं श्रुतवान् जनकात्मजां ॥ पौलस्त्येन हतां मोहान्मरणं स्वमजानता ॥ ७ ॥ तव जन्म च काकु
त्स्थपौलस्त्यनिधनाय वै ॥ मैथिलीहरणं जातमेतदर्थं नराधिप ॥ ८ ॥ पूर्वजन्मनि वै देही मुनिपुत्री तपस्विनी ॥
रावणेन वने दृष्टा तपस्यंती शुचिस्मिता ॥ ९ ॥ प्रार्थितारावणेनासौ भवभार्येति राघव ॥ तिरस्कृतस्तया सौ वै
जग्राह कबरं बलात् ॥ १० ॥ शशाप तत्क्षणं रामरावणं तापसीभृशं ॥ कुपिता त्यक्तुमिच्छन्ती देहं संस्पर्शदूषितं
॥ ११ ॥ दुरात्मंस्तव नाशार्थं भविष्यामि धरातले ॥ अयोनिजा वरानारीत्यत्कादेहं जहावपि ॥ १२ ॥ सेयं रमांश
संभूता गृहीता तेन रक्षसा ॥ विनाशार्थं कुलस्यैव व्याली स्रगिव संभ्रमात् ॥ १३ ॥ तव जन्म च काकुत्स्थतस्य ना
शाय चामरैः ॥ प्रार्थितस्य हरेरंशादजवं शेप्यजन्मनः ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥

गृह्णित्वा व्याली वसर्पिणीवैत्यर्थः रमायाः शोपेन पूर्वजन्मनि मुनिपुत्रीत्वं ज्ञातं तत्कथा तुस्कादे प्रसिद्धा सैव द्वितीयजन्मनि सीताभवत् ॥ १३ ॥ अमो
नायकपुत्रः तस्य वंशे ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥

दे.भा.तृ.

॥७९॥

यतएतादृशः परमेश्वरस्त्वंसीताचपरमेश्वर्यशभूताततः कुरुधैर्यमित्याह कुरुधैर्यमिति त्वांध्यायंतीत्यनेनपातिव्रत्यभंगोनजातइतिबोधितो ॥ १५ ॥
उदरक्षुधयापीडितासतीरावणस्यवश्याभाविष्यतीतिचेत्तत्राह कामधेनुपयइति ॥ १६ ॥ १७ ॥ अस्वेतत्तस्याः पातिव्रत्यंयदिसाप्राप्यतितर्हि
तदुपयोगायनोचेन्ममकिंफलंतस्येतिचेत्तत्राह उपयमिति ॥ १८ ॥ १९ ॥ विशंसितैः शस्तैः दशांशंहवनंजपदशांशमित्यर्थः ॥ २० ॥

कुरुधैर्यमहाबाहोतत्रसावर्त्ततेवशा ॥ सतीधर्मरतासीतात्वांध्यायंतीदिवानिशं ॥ १५ ॥ कामधेनुपयः पात्रेक
त्वामघवतास्वयं ॥ पानार्थंप्रेषितंतस्याः पीतंचैवामृतंतथा ॥ १६ ॥ सुरभीदुग्धपानात्साक्षुत्तृट्दुःखविवर्जिता
॥ जाताकमलपत्राक्षीवर्ततेवीक्षितामया ॥ १७ ॥ उषायंकथयाम्यद्यतस्यनाशायराघव ॥ व्रतंकुरुष्वश्रद्धावा
न्आश्विनेमासिसांप्रतं ॥ १८ ॥ नंवरात्रोपवासंचभगवत्याः प्रपूजनं ॥ सर्वसिद्धिकरंरामजपहोमविधानतः
॥ १९ ॥ मेध्यैश्चपशुभिर्देव्यावल्लिंदत्वाविशंसितैः ॥ दशांशंहवनंकृत्वासुशक्तस्त्वंभविष्यसि ॥ २० ॥ विष्णु
नाचरितंपूर्वमहादेवेनब्रह्मणा ॥ तथामघवताचीर्णंस्वर्गमध्यस्थितेनवै ॥ २१ ॥ सुखिनारामकर्तव्यंनवरात्र
व्रतंशुभं ॥ विशेषेणचकर्तव्यंपुंसाकष्टगतेनवै ॥ २२ ॥ विश्वामित्रेणकाकुत्स्थकृतमेतन्नसंशयः ॥ भृगुणाथवसि
ष्ठेनकश्यपेनतथैवच ॥ २३ ॥ गुरुणाहतदारेणकृतमेतन्महाव्रतं ॥ तस्मात्त्वंकुरुराजेन्द्ररावणस्यवधायच
॥ २४ ॥ इंद्रेणवृत्रनाशायकृतंव्रतमनुत्तमं ॥ त्रिपुरस्यविनाशायशिवेनापिपुराकृतं ॥ २५ ॥ हरिणामधुनाशाय
कृतंमेरौमाहामते ॥ विधिवत्कुरुकाकुत्स्थव्रतमेतदतंद्रितः ॥ २६ ॥ श्रीरामउवाच ॥ कादेवीकिंप्रभावासा
कुतोजाताकिमाव्हया ॥ व्रतंकिंविधिवद्ब्रूहि सर्वज्ञोसिदयानिधे ॥ २७ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ मधुनाशयेति यद्यपितस्मिन्समयेव्रतंकर्तुमवकाशोनजातोनिद्रोत्तरमव्यवाहितकालेवयुद्धस्य
जायमानत्वान् तथापिममज्ञयोभवत्वहंव्रतंकरिष्यामीतितस्मिन्समयेसंकल्प्यानंतरंकृतमित्यत्रतात्पर्यात् ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ ७९ ॥

टी.अ.

३०

॥७९॥

प्रश्नचतुष्टयस्यक्रमेणोत्तरमाह शृणुरामेति हेरामयानित्याकालत्रयाबाध्याआद्यासर्वादिकारणभूताब्रह्मरूपायाचसनातनीअनादिसि
द्धाशक्तिर्जडरूपायाख्यावन्हौबन्दिशक्तिवत्ब्रह्मणिस्थिता एतदुभयात्मकमायाविशिष्टब्रह्मरूपतत्वंसादेवीदेवीपदवाच्यंभवति यथागजश
रीरेप्रविष्टंचैतन्यंगजनमकंभवति तथाजगत्कारणमायाशरीरेप्रविष्टंप्रथमतश्चैतन्यंमुख्यतयामायाशक्तिप्रकृतिसंज्ञकंभवति अतएवोत्कृष्टं
प्रथमंदेवीतत्वंभवतितदनंतरंदेवीतत्त्वमेवतत्तद्गोपाधिषुप्रविष्टंब्रह्मविष्णवादिसंज्ञांभजेतदेवंपंचतन्मात्रासुप्रविष्टंतयामहाभूतेषुप्रविष्टंतत्त्वसंज्ञांभजे
द्वितीयेदेवीरूपमेवसर्वमिति सर्ववेदासिद्धांतोजागर्तिनपुनर्वैष्णवशैवमतापभ्रंशाः कीदृशीसायापूजितासतीदुःखनाशिनीजननमरणादिसर्वसंसारदुः
खनाशिनीसर्वकामप्रदाधर्मकामार्थमोक्षप्रदाभवति एतेनकादेवीतिरामप्रश्नस्योत्तरंदत्तंभवति इदंभगवत्याःस्वरूपंबृहदारण्यकेगार्गिब्राह्मणेस्प
ष्टं तत्रहिगृथिव्यादिकंकस्मिन्नोतंप्रोतंचेतिगार्ग्यप्रथमेप्रश्नेकृतेयाज्ञवल्क्येनपराकाशशब्दितायांचिदंबरशक्तौमायायामोतंप्रोतंचेत्युत्तारितेपुनः

नारदउवाच ॥ शृणुरामसदानित्याशक्तिराद्यासनातनी ॥ सर्वकामप्रदादेवीपूजितादुःखनाशिनी ॥ २८ ॥

साचिदंबरशक्तिःपराकाशशब्दितामायाकस्मिन्नोताचप्रोताचेत्यभिप्रायेणसाहोवाच यदूर्ध्वयाज्ञवल्क्यदिवोयदवाक्पृथिव्यांयदंतराद्यावापृ
थिवीइमेयदूतंचभवच्चभविष्यद्येस्याचक्षतेकस्मिन्नेवतदोतंचप्रोतंचेतिगार्ग्यप्रश्नेकृतेब्रह्मण्येवसाशक्तिरोताचप्रोताचेत्यभिप्रायेणयाज्ञवल्क्यस
होवाचयदूर्ध्वगार्गिदिवोयदवाक्पृथिव्यायदंतराद्यावापृथिवीइमेयदूतंचभवच्चेत्याचक्षते आकाशएवतदोतंचप्रोतंचेनिकास्मिन्वाकाशओतंप्रोत
श्चेतिसहोवाचएतदेतदक्षरंगार्गिब्राह्मणा अभिवदंत्यस्थूलमनण्वहस्वमित्यादिनोत्तरंदत्तवान् तेनचग्रंथेनेदमेवभगवतीस्वरूपंप्रतिपादितंभवति
स्पष्टीकृतंचैतदस्माभिर्बृहदारण्यकटिकायांनीलकंश्रामितीहोपरम्यते अथकिंप्रभावासेतिपृष्टस्योत्तरमाह कारणमिति सर्वजंतूनामितीदंसर्वज
डाजडप्रपंचस्योपलक्षणं तथाचसर्वकर्तृत्वमेवास्याःप्रभावइत्यर्थःतथाचश्रुतिः तथाक्षरास्संभवतीहविश्वमिति मायांतुप्रकृतिविद्यान्मायिनंतुमहे
भ्रं तयोर्विभूतिलेशोवैजयदेतच्चराचरमिति ॥ २८ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥

भा.तृ.

॥८०॥

अधुना कुतो जातेति पृष्ठस्योत्तरमाह तस्याः शक्तिविनेति तस्याः ब्रह्मरूपिण्या भगवत्याः संबिदः शक्तिर्मायाख्यातां विना कोऽपि प्राणी स्पंदितुं चलितुं क्षमः समर्थो नैव भवेत् ॥ २९ ॥ किंच विष्णोरिति विष्ण्वादीनां शक्तित्रयमपि सैवेत्यर्थः कासातत्राह त्वन्या शक्तिरिति पराशिवाया त्वन्या शक्तिः परब्रह्मशक्तिः सैव विष्ण्वादिशक्तित्रयरूपिणीत्यर्थः ॥ ३० ॥ किंबहुना यच्च किंचिदिति यदा एतादृशो यदीयायाः शक्तेर्महिमा तदा तादृशशक्तिमत्या ब्रह्मरूपिण्या भगवत्या उत्पत्तिः कुतो भवेत् न कुतोऽपीत्यर्थः न हि सर्वकारणस्योत्पत्तिः कस्मादपि संभवत्यनवस्थापातादिति भावः ॥ ३१ ॥ सर्वादि त्वमेव वर्णयन्नुत्पत्तिराहित्यं दृढयति न ब्रह्मेति ॥ ३२ ॥ यदा सर्वाभावस्तदा सा प्रकृतिः पूर्णा पुरुषेण परचिद्रूपेण संयुता निर्गुणा साम्यावस्थारूपा युगादौ

कारणं सर्वजंतूनां ब्रह्मादीनां रघूदह ॥ तस्याः शक्तिविना कोऽपि स्पंदितुं न क्षमो भवेत् ॥ २९ ॥ विष्णोः पालनशक्तिः साकर्तृशक्तिः पितुर्मम ॥ रुद्रस्य नाशशक्तिः सा त्वन्याशक्तिः पराशिवा ॥ ३० ॥ यच्च किंचित्क्वचिद्वस्तु सदसद्भुवनत्रये ॥ तस्य सर्वस्य या शक्तिस्तदुत्पत्तिः कुतो भवेत् ॥ ३१ ॥ न ब्रह्मानयदा विष्णुर्न रुद्रो न दिवाकरः ॥ न चेंद्राद्याः सुराः सर्वे न धरा न धराधराः ॥ ३२ ॥ तदा सा प्रकृतिः पूर्णा पुरुषेण परेण वै ॥ संयुता विहरत्येव युगादौ निर्गुणा शिवा ॥ ३३ ॥ सा भूत्वा सगुणा पश्चात्करोति भुवनत्रयं ॥ पूर्वसंसृज्य ब्रह्मादीन् दत्त्वा शक्तींश्च सर्वशः ॥ ३४ ॥ तां ज्ञात्वा मुच्यते जंतुर्जन्मसंसारबंधनात् ॥ सा विद्या परमा ज्ञेया वेदाद्या वेदकारिणी ॥ ३५ ॥

विहरति ॥ ३३ ॥ सा भूत्वेति सैव पश्चात्सगुणा गुणत्रयसंभिन्ना भूत्वा तत्तद्गुणोपाधिभिः पूर्वब्रह्मादीन् संसृज्योत्पादयित्वा तेभ्यः शक्तींश्च दत्त्वा भुवनत्रयं करोति ॥ ३४ ॥ तां ज्ञात्वेति तां ब्रह्मरूपिणीं ज्ञात्वा निर्विकल्पचेतसा स्वाभेदेन साक्षात्कृत्य जंतुर्जीवः जन्मादिरूपसंसाररूपबंधनमुच्यते तथा च श्रुतिः ब्रह्मवेदब्रह्मैव भवतीति सा विद्येति परमाया विद्या निर्विकल्पवृत्तिरूपा सा भगवती ब्रह्मरूपिणी ज्ञेया ब्रह्मणो विद्या शरीरत्वात् तदुक्तं शक्तिः शरीरमधिदैवतं मत्तरात्मा ज्ञानं क्रियाकरणमासनबालमिच्छा ऐश्वर्यमायतनमावरणानि च त्वं किंतव्यद्वयसिद्धे विशक्षां कर्मोलेः एतादृश्या गभवत्याश्चिद्रूपिण्याऽवस्थात्तिर्मनसापि न संभान्येत्यर्थः ॥ ३५ ॥

टी.अ.

३०

॥८०॥

अथ किमावहयेति वृष्टस्योत्तरमाह असंख्यातानीति हेरामश्रीभगवत्सामैकमस्तीति चेन्मया वक्तव्यं किंतु यावंतः पदार्थास्ते सर्वे भगवतीरूपाः ए
कैव सर्ववर्तते तस्मादुच्यते एकेति श्रुतेः एको ह्यहुस्यां प्रजायेयेति श्रुतेः तथा च यावंतः पदार्थास्तेषां गुणकर्मभेदेन विधानेन ब्रह्मादिभिरसंख्येयानि

असंख्यातानि नामानितस्या ब्रह्मादिभिः किल ॥ गुणकर्मविधानैस्तु कल्पितानि च किं ब्रुवे ॥ ३६ ॥ अकारादि
क्षकारांतैः स्वरैवर्णैस्तु योजितैः ॥ असंख्येयानि नामानि भवंति रघुनंदन ॥ ३७ ॥ राम उवाच ॥ विधिं मे ब्रूहि वि
प्रपे ब्रतस्यास्य समासतः ॥ करोम्यद्यैव श्रद्धावान् श्रीदेव्याः पूजनं तथा ॥ ३८ ॥ नारद उवाच ॥ पीठं कृत्वा
समेस्थाने संस्थाप्य जगदंबिकां ॥ उपवासान्नवैवत्वं कुरु राम विधानतः ॥ ३९ ॥ आचार्यो हं भविष्यामि कर्म
ण्यस्मिन्महीपते ॥ देवकार्यविधानार्थमुत्साहं प्रकरोम्यहं ॥ ४० ॥ व्यास उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं सत्यं मत्पारा
मः प्रतापवान् ॥ कारयित्वा शुभं पीठं स्थापयित्वांबिकां शिवां ॥ ४१ ॥ विधिवत्पूजनं तस्याश्चकार ब्रतवान्हारिः
॥ संप्राप्ते चाश्विने मासितस्मिन्नगिरिवरे तदा ॥ ४२ ॥ उपवासपरो रामः कृतवान् ब्रतमुत्तमं ॥ होमं च विधि
वत्तत्र बलिदानं च पूजनं ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥

नामानि कल्पितानि यदेतं रामवर्तते तदेदं नाम भवतीदनेति कथं ब्रुवेत् तस्मात्सर्वाणि नामान्यस्या एव भवन्तीत्यर्थः तथा च श्रुतिः तन्नामरूपाभ्यामेव व्याक्रि
त इति ॥ ३६ ॥ तदेव स्पष्टयति अकारादिक्षकारांतैरिति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

दे.भा.तृ.

॥८१॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अकूपारः समुद्रः ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

टी.अ.

३०

भ्रातरौ यक्रतुः प्रेम्णा व्रतं नारदसंमतं ॥ अष्टम्यां मध्यरात्रे तु देवी भगवती हि सा ॥ ४४ ॥ सिंहारूढा ददौ तत्र
दर्शनं प्रति पूजिता ॥ गिरिशृंगे स्थितो वाचराघवं सानुजं गिरा ॥ ४५ ॥ मेघगंभीरया चेदं भक्तिभावेन तोषिता ॥
देव्युवाच ॥ रामराम महावाहो तुष्टास्म्यद्यत्र ते नते ॥ ४६ ॥ प्रार्थयस्व वरं कामं यत्ते मनसि वर्तते ॥ नारायणां
शसंभूतस्त्वं वंशे मानवे नये ॥ ४७ ॥ रावणस्य वधायैव प्रार्थितस्त्वमरैरसि ॥ पुरामत्स्यतनुं कृत्वा हत्वा घो
रं च राक्षसं ॥ ४८ ॥ त्वया वै रक्षिता वेदाः सुराणां हितमिच्छता ॥ भूत्वा कच्छपरूपस्तु धृतवान्मंदरं गिरिं ॥ ४९ ॥
अकूपारं प्रमथानं कृत्वा देवानपोपयत् ॥ कोलरूपं पुरा कृत्वा दशनाग्रेण मेदिनीं ॥ ५० ॥ धृतवानसि यद्रामहि
रण्याक्षं जघान च ॥ नारसिंहीं तनुं कृत्वा हिरण्यकशिपुं पुरा ॥ ५१ ॥ प्रल्हादं रामरक्षित्वा हतवानसि राघव ॥
वामनं वपुरास्थाय पुरा छलितवान्बलिं ॥ ५२ ॥ भूत्वेन्द्रस्यानुजः कामं देवकार्यप्रसाधकः ॥ जमदग्निमुतस्त्वं
मेविष्णोरंशेन संगतः ॥ ५३ ॥ कृत्वा तं क्षत्रियाणां तु दानं भूमेरदा तद्विजे ॥ तथेदानीं तु काकुत्स्थजातो दशरथा
त्मजः ॥ ५४ ॥ प्रार्थितस्तु सुरैः सर्वैरावणेनातिपीडितैः ॥ कपयस्ते सहायवै देवांशा बलवत्तराः ॥ ५५ ॥
भाविष्यंति नरव्याघ्रमच्छक्तिसंयुता ह्यमी ॥ शेषां शोष्यनुजस्ते यं रावणात्मजनाशकः ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥

॥८१॥

द्विजे द्विजाधिकरणे ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥

॥५७॥ ॥५८॥ इत्युत्केति इतिवरंदत्वेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ नतुल्यानीति तानिपुराणान्येकैकगुणोपाधिकब्रह्मवि
ष्ण्वादिप्रतिपादकानीदं तु देवीभागवतं न दुर्गमूलभूतसाम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपपराशक्तिप्रतिपादकमनोनैतत्तुल्यानितानिपुराणानीतिभावः

भविष्यतिनसंदेहःकर्तव्योत्रत्वयानव ॥ वसंतेसेवनंकार्यंत्वयातत्रातिश्रद्धया ॥ ५७ ॥ हत्वाथरावणंपापंकु
स्राज्यंयथासुखं ॥ एकादशसहस्राणिवर्षाणिपृथिवीतले ॥ ५८ ॥ कृत्वा राज्यंरघुश्रेष्ठगंतासित्रिदिवंपुनः ॥
व्यासउवाच ॥ इत्युत्कांतर्द्धेदेवीरामस्तुप्रीतमानसः ॥ ५९ ॥ समाप्यतद्व्रतंचक्रेप्रयाणंदशमीदिने ॥
विजयापूजनंकृत्वादत्वादानान्यनेकशः ॥ ६० ॥ कपिपतिवलयुक्तःसानुजःश्रीपतिश्चप्रकटपरमशक्त्याप्रे
रितःपूर्णकामः ॥ उदधितटगतोसौसेतुबंधंविधायात्यहनदमरशत्रुरावणंगतिकीर्तिः ॥ ६१ ॥ यःशृणोतिन
रोभक्त्यादेव्याश्रितमुत्तमं ॥ सभुक्काविपुलान्भोगान्प्राप्नोतिपरमंपदं ॥ ६२ ॥ संत्यन्यानिपुराणानिवि
स्तराणिवहूनिच ॥ श्रीमद्भागवतस्यास्यनतुल्यानीतिमेमतिः ॥ ६३ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेऽ
ष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांतृतीयस्कंधेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

॥ ६३ ॥ श्रीमच्छैवकुलोत्पन्नरंगनाथान्मजःसुधीः ॥ श्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतोर्नालकंठोभिधानतः ॥ १ ॥ देवीभागवतस्यास्यव्याख्यानरहि
तस्यच॥तिलकाख्यामहाव्याख्यासम्यग्यःकृतवांच्छुभां॥२॥तृतीयस्कंधएतस्याःसमाप्तोभूच्छुभार्थदः॥तेनतुप्यतुसादेवीसच्चिदानंदरूपिणी
॥ ३ ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेतृतीयस्कंधेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७० ॥

॥ इति श्रीमद्देवीभागवततृतीयस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथश्रीमद्देवीभागवतचतुर्थस्कंधःप्रारंभ ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ यदुन्मेषनिमेषाभ्यां जगतः प्रलयोद्भवौ ॥ वंदेतां भुवनेशानो साच्चिदानंदरूपिणीं ॥ १ ॥ अष्टाधिकैश्च चत्वारिंशद्विः पदैरनंतरं ॥
कृष्णावतारसंप्रश्नो राजा कृत उदीर्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांते रामावतारपर्यंतमवताराः श्रीभगवत्पद्मनाभस्तयायथायथा प्रेर्यते तथा तया ते कुर्वन्त्युक्तं ननु
कृष्णावतारस्तदधीन उक्तः तथा च तस्येश्वरशक्तियुक्तत्वेन तस्य दुर्दशा तदाश्रितानां यादवानां पांडवानां दुर्दशा किमिति जातेत्यभिप्रायेण किं च
जगतः कारणं श्रीभुवनेश्वरो भगवतीमाया विशिष्टब्रह्मरूपिणी तिसर्ववेदसिद्धंतस्याश्वैषम्यनैर्घृण्यराहित्येनोच्चावचसृष्टिकल्पनं किं निमित्तमभवादि
तितन्निमित्तपरिचयार्थं च जनमेजयः पृच्छति वासवेयमुनिश्रेष्ठेति वासव्याः सुगंधायाः अपत्यं वासवेयः स्त्रीभ्यो ढागेति ढक् हेव्यास ॥ १ ॥ २ ॥ ३

ॐ नमो भगवत्यै ० ॥ जनमेजय उ ० ॥ वासवेयमुनिश्रेष्ठ सर्वज्ञाननिधेऽनघ ॥ प्रष्टुमिच्छाम्यहं स्वामिन्नस्माकं
कुलवर्धन ॥ १ ॥ शूरसेनसुतः श्रीमान्वसुदेवः प्रतापवान् ॥ श्रुतं मया हरिर्यस्य पुत्रभावमवाप्तवान् ॥ २ ॥
देवानामपि पूज्यो भूनाम्ना चानकदुंदुभिः ॥ कारागारे कथं बन्धः कंसस्य धर्मतत्परः ॥ ३ ॥ देवक्या भार्यया सा
र्द्धं किमागः कृतवानसौ ॥ देवक्या बालपट्टस्य विनाशश्च कृतः पुनः ॥ ४ ॥ तेन कंसेन कस्माद्विषयातिकुलजेन च
॥ कारागारे कथं जन्मवासुदेवस्य वैहरेः ॥ ५ ॥ गोकुले च कथं नीतो भगवान् सात्वतां पतिः ॥ गतो जन्मांतरं कं
स्मात्पितरौ निगड्धे स्थितौ ॥ ६ ॥ देवकी वसुदेवौ च कृष्णस्यामिततेजसः ॥ कथं नमोचितौ वृद्धौ पितरौ हरिणामुना ॥
७ ॥ जगत्कर्तुं समर्थेन स्थितेन जनकोदरे ॥ प्राक्तनं किं तयोः कर्मदुर्विज्ञेयं महात्मभिः ॥ ८ ॥

आगोपराधः येनापराधेन कारागारे बद्धस्तादृशमागः किं कृतवानित्यर्थः ॥ ४ ॥ ययातेः कुलमुत्तममेव तदुद्भवेनापि कंसेन कुलीनेनेत्यर्थः ॥ ५
गतो जन्मांतरमिति क्षत्रियवंशजः सनगोपालवंशजत्वावशिष्टलोकदृष्ट्या जन्मांतरं कस्माद्गत इत्यर्थः पितरावित्यस्योत्तरत्रान्वयः ॥ ६ ॥ ७
ननु प्राक्तनकर्मवशात्तौ बन्धौ तत्र हरिः किं करिष्यतीति चेत्तत्राह प्राक्तनं किमिति यत्र परमात्मनो जन्मा भवत्तत्र प्राक्तनं किमवाशिष्टं यन्महात्म
भिरपि दुर्ज्ञेयं न हितस्मिन्साति परमेश्वरस्य जन्मस्यादिति भावः ॥ ८ ॥

किंचकेतेपुत्रादिति शिलायांयेविपोथिताइतिशेषस्तेकेपूर्वजन्मनिस्थिताइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ किंवदंस्याजनभ्रुत्यामनोमोहयतीवेति कचि
 दीश्वरवच्चरितेनकचिब्जीववच्चरितेनकिमयमीश्वरोवाजीवोवेतिमनसोमोहोभवतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ किंचनरनारायणाविति ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥ जितषड्गुणैजितकामक्रोधादिषट्कौजगत्स्थेन्नेजगत्काणाय ॥ १४ ॥ १५ ॥ विद्यमानशरीरौताविति पूर्वदेहंपरित्यज्यैवदेहां

जन्मवैवासुदेवस्ययत्रासीत्परमात्मनः ॥ केतेपुत्राश्चकाबलायाकंसेनविपोथिता ॥९॥ शिलायांनिर्गताव्यो
 म्निजातात्वष्टभुजापुनः ॥ गार्हस्थ्यंचहरेर्ब्रूहिबहुभार्यस्यचानघ ॥१०॥ कार्याणितत्रतान्येवदेहत्यागंचतस्य
 वै ॥ किंवदंत्याश्रुतंयत्तन्मनोमोहयतीवमो ॥ ११ ॥ चरितंवासुदेवस्यत्वमारुह्यहियथातथं ॥ नरनारायणौदेवौपु
 राणावृषिसत्तमौ ॥ १२ ॥ धर्मपुत्रौमहात्मानौतपश्चेरतुरुत्तमं ॥ यौमुनीबहुवर्षाणिपुण्येबदरिकाश्रमे ॥ १३ ॥ नि
 राहारौजितात्मानौनिस्पृहौजितषड्गुणौ ॥ विष्णोरंशोजगत्स्थेन्नेतपश्चेरतुरुत्तमं ॥ १४ ॥ तयोरंशावतारौर्हिजि
 ण्णुकृष्णौमहाबलौ ॥ प्रसिद्धौमुनिभिः प्रोक्तौसर्वज्ञैर्नारदादिभिः ॥ १५ ॥ विद्यमानशरीरौतौकथंदेहांतरंगतौ ॥
 नरनारायणौदेवौपुनःकृष्णार्जुनौकथं ॥ १६ ॥ यौचक्रतुस्तपश्चोग्रमुक्तयर्थमुनिसत्तमौ ॥ तौकथंप्रापतुर्देहौप्राप्तयो
 गौमहातपौ ॥ १७ ॥ शूद्रःस्वधर्मनिष्ठस्तुदेहांतेक्षत्रियस्तुसः ॥ शुभाचारोमृतोयोवैसशूद्रोब्राह्मणोभवेत् ॥ १८ ॥
 ब्राह्मणोनिस्पृहःशांतोभवरोगाद्विमुच्यते ॥ विपरीतमिदंभातिनरनारायणौचतौ ॥ १९ ॥

तरगमनंसंभवति नचतदिहास्ति तथाचकथंतयोर्देहांतरगमनमित्यर्थः ॥ १६ ॥ किंच यौचक्रतुरिति मुक्त्यर्थतपस्यतोर्देहांतरगमनफलंविदु
 षं कथमभूदितिप्रश्नार्थः ॥ १७ ॥ यद्यत्तपसायद्यत्फलंभवतितदाह शूद्रइति ॥ १८ ॥ एवंनियमेसतिनरनारायणयोर्ब्राह्मणयोर्ज्ञानिनोर्वि
 परीतंक्षत्रियजन्मफलंकथमभूदित्याह विपरीतमिति ॥ १९ ॥

विपरीतफलकारणं तर्कयति केन ताविति ॥ २० ॥ किंच यादवानामिति सकथं जात इति वदति शेषः ॥ २१ ॥ कृष्णस्यापीति गांधार्याः शापेनेश्वर
स्यापि कृष्णस्य कुलक्षयः कथं जात इत्यपि वदेत्यर्थः ॥ २२ ॥ वासुदेवे वर्तमाने पुत्रस्य हरणं कथं कृतं मित्यन्वयः ॥ २३ ॥ किंच तेन कृतं हरणं वासुदे

तपसा शोषितात्मानौ क्षत्रियौ तौ बभूवतुः ॥ केन तौ कर्मणा शांतौ जातौ शापेन वा पुनः ॥ २० ॥ ब्राह्मणौ क्षत्रि
यौ जातौ कारणं तन्मुने वद ॥ यादवानां विनाशश्च ब्रह्मशापादिति श्रुतः ॥ २१ ॥ कृष्णस्यापि हि गांधार्याः शा
पेनैव कुलक्षयः ॥ प्रद्युम्नहरणं चैव शंबरेण कथं कृतं ॥ २२ ॥ वर्तमाने वासुदेवे देवदेवे जनार्दने ॥ पुत्रस्य सूति
कागेहाद्वरणं चाति दुर्घटं ॥ २३ ॥ द्वारकादुर्गमध्याद्वै हरिवेश्मदुरत्ययात् ॥ न ज्ञातं वासुदेवेन तत्कथं दिव्य
चक्षुषा ॥ २४ ॥ संदेहोऽयं महान् ब्रह्मन्निःसंदेहं कुरुप्रभो ॥ यत्पत्न्यो वासुदेवस्य दस्युभिर्लुठिता हताः ॥ २५ ॥
स्वर्गते देवदेवतु तत्कथं मुनिसत्तम ॥ संशयो जायते ब्रह्मांश्चित्तां दोलनकारकः ॥ २६ ॥ विष्णोरंशः समुद्रतः
शौरिर्भूभारहारकृत् ॥ सकथं मथुराराज्यं भयात्पत्का जनार्दनः ॥ २७ ॥ द्वारवत्यांगतः साधो स सैन्यः स सुहृद्
णः ॥ अवतारो हरेः प्रोक्तो भूभारहरणाय वै ॥ २८ ॥ पापात्मनां विनाशाय धर्मसंस्थापनाय च ॥ तत्कथं वासुदे
वेन चौरास्तेन निपातिताः ॥ २९ ॥ यैर्हता वासुदेवस्य पत्न्यः संलुठिताश्च ताः ॥ स्तेनास्ते किं न विज्ञाताः सर्वज्ञे
न सता पुनः ॥ ३० ॥

वेन दिव्यचक्षुषा कथं न ज्ञातं यदर्थं महामोहे निमग्न इत्याह न ज्ञातमिति ॥ २४ ॥ किंच यत्पत्न्य इति ॥ २५ ॥ स्वर्गते वैकुण्ठगते ॥ २६ ॥
किंच विष्णोरिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

भीष्मद्रोणादयोधर्मात्मानोपिभूभारकारकाइतिज्ञात्वा तेषांनधस्तस्यमतदृष्टेजातस्तथासतितेपांस्तेनानांकथंतेनवधोनकृतइतिवदेत्यभिप्रायः ॥
 ३१॥ किंचकृष्णभक्ताइति॥ ३२ ॥ ३३ ॥ कगतंसुकृतंचतदिनि ननुपूर्वमेवोक्तंराजसूयःसांगोयज्ञोनजातइतितत्कथमत्रशंक्यते कगतंसु
 कृतंचतदितिचेन्नएतादृशवासुदेवादिसर्वज्ञपुरुषसान्निध्येकथंसांगोयज्ञोनजातइत्यत्रैवप्रभतात्पर्यात् तदेवाह किंतत्पापमिति येनपापेनसांगो
 यज्ञोनजातइतिकृत्वादुःखेनपीडितास्तत्पापंकिमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ किंचद्रौपदीति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ किंचराज

भीष्मद्रोणवधःकामंभूभारहरणेमतः ॥ अविताश्चमहात्मानःपांडवाधर्मतत्पराः ॥ ३१ ॥ कृष्णभक्ताःसदाचा
 रायुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ तेकृत्वाराजसूयंचयज्ञराजंविधानतः ॥ ३२ ॥ दक्षिणाविविधादत्वाब्राह्मणेभ्योऽतिभा
 वतः ॥ पांडुपुत्रास्तुदेवांशावासुदेवाश्रितामुने ॥ ३३ ॥ घौरैंदुःखंकथंप्राप्ताःकगतंसुकृतंचतत् ॥ किंतत्पापं
 महारौद्र्येनतेपीडिताःसदा ॥ ३४ ॥ द्रौपदीचमहाभागावेदीमध्यात्समुत्थिता ॥ रमांशजाचसाध्वीचकृष्णभ
 क्तियुतातथा ॥ ३५ ॥ साकथंदुःखमतुलंप्रापघोरंपुनःपुनः दुःशासनेनसाकेशेगृहीतापीडिताभृशं॥ ३६ ॥ रज
 स्वलासभायांतुनीताभितै कवाससा॥ विराटनगरेदासीजातामत्स्यस्यसापुनः ॥ ३७ ॥ धर्षिताकीचकेनाथरुदं
 तीकुररीयथा ॥ हताजयद्रथेनाथक्रंदमानातिदुःखिता ॥ ३८ ॥ मोचितापांडवैःपश्चाद्वलवद्भिर्महात्मभिः ॥ पूर्व
 जन्मकृतंपापंकिंतद्येनचपीडिताः ॥ ३९ ॥ दुःखान्यनेकान्याप्तास्तेकथयाद्यमहामते ॥ राजसूयंकृतुवरंकृत्वा
 तेममपूर्वजाः ॥ ४० ॥ दुःखंमहत्तरंप्राप्ताःपूर्वजन्मकृतेनवै ॥ देवांशानांकथंतेपांसंशयोयंमहान्हिमे ॥ ४१

सूयमिति ॥ ४० ॥ ममपूर्वजाः पूर्वजन्मकृतपापेनदुःखंप्राप्ताइतिवक्तव्यं तदापिनसंभवति देवांशानांतेषांपूर्वजन्माभावोदेवानांचपरमेश्वराधि
 कारिपुरुषत्वात्पापसंभावनाभावस्तथाचदेवांशानांतेषांकथंदुःखसंभवइत्ययंसंशयोमेवततइत्यर्थः ॥ ४१ ॥

भा.च.

॥३॥

किंच सदाचारैस्त्विति नश्वरं मिथ्या जगज्जानानैर्ज्ञानवादिः सदाचारैः कथं हता इत्यर्थः ॥ ४२ ॥ किंच प्रेरिता इति वासुदेवेनैश्वरेण कथं पापे प्रेरिता इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ लोभेन यो धान्न हत्वान विनाश्य भिक्षाटनादिना जीवनं वरं न तु लोभेन यो धान्न हत्वा राज्यभोगो वर इत्यर्थः ॥ ४४ ॥ किंच विच्छिन्नस्त्विति ॥ ४५ ॥ तादृशमहानुभावादुत्पन्नेवं शो जायमानः स विराटतनया उत्तरातस्याः सुतः परीक्षितः तापसस्य गले सर्पकथं न्यस्तवानित्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ षष्ठिश्लोकैर्विचित्रस्य प्रपञ्चस्य च कारणं

॥ सदाचारैस्तु कौंतेयैर्भीष्मद्रोणादयो हताः ॥ छलेन धनलोभार्थं जानानैर्नश्वरं जगत् ॥ ४२ ॥ प्रेरिता वासुदेवेन पापे घोरे महात्मना ॥ कुलं क्षयितवन्तस्ते हरिणा परमात्मना ॥ ४३ ॥ वरं भिक्षाटनं साधोर्नोवारैर्जीवनं वरं ॥ यो धान्न हत्वा लोभेन शिल्पेन जीवनं वरं ॥ ४४ ॥ विच्छिन्नस्तु त्वया वंशो रक्षितो मुनि सत्तम ॥ समुत्पाद्य सुतानां शुगोलकान् शत्रुनाशनान् ॥ ४५ ॥ सोल्लेपेनैव तु कालेन विराटतनया सुतः ॥ तापसस्य गले सर्पं न्यस्तवान्कथं मद्भुतं ॥ ४६ ॥ न कोऽपि ब्राह्मणं द्वेष्टि क्षत्रियस्य कुलोद्भवः ॥ तापसं मौनसं युक्तं पित्रा किं तत्कृतं मुने ॥ ४७ ॥ एतैरन्यैश्च संदेहैर्विकलं मे मनोधुना ॥ स्थिरं कुरु पितः साधो सर्वज्ञो सिद्धयानिधे ॥ ४८ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे जनमेजयप्रश्नो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ एवं पृष्ठः पुराणज्ञो व्यासः सत्यवतीसुतः परीक्षितसुतं शांतं ततो वै जनमेजयं ॥ १ ॥ उवाच संशयच्छेत्तु वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ व्यास उवाच ॥ राजन किमेतद्वक्तव्यं कर्मणो गहना गतिः ॥ २ ॥

देवादीनां च सर्वेषां कर्मैवेत्येतदुच्यते ॥ १ ॥ इत्थं जनमेजयेनानेकविधान्कृतान्प्रश्नान्श्रुत्वा तेषां सर्वेषां प्रश्नानां समाधानं प्रपञ्चस्य देवादीनां च कर्मो धीनत्वमिति व्यास उवाचेति शौनकादीन्प्रतिसूत आह एवं पृष्ठः पुराणज्ञ इति ॥ १ ॥ किमुवाच तदाह राजान्किमिति एतच्च यापृष्ठं किं वक्तव्यं यतो देवानामपि कर्मणां गहना कष्टा गतिर्दुज्ञया भवति यदा देवादीनामपि कर्मणैव गतिस्तदा मानवानां का कथा तस्मात्किं वक्तव्यमित्यर्थः ॥ २ ॥

टी.अ.

१

॥३॥

कर्माधीनत्वमेव सर्वेषामाह यदेति अत्रतदेति शेषः ॥ ३ ॥ कर्मबीजसमुद्भवाः कर्मरूपकारणजन्याः ॥ ४ ॥ देहसंयोगोऽयं त्रिविधकर्मरहितः
 कदापिनतिष्ठति ॥ ५ ॥ तत्र कर्माणि त्रिविधानि संतीत्याह शुभाशुभैरिति शुभानि सात्त्विकानि अशुभानि तामसानि मिश्राणि राजसानि तेषां
 स्वरूपं च तृतीयस्कंधे सत्त्वादिगुणनिरूपणप्रकरणे स्पष्टीकृतं ॥ ६ ॥ तानि च प्रत्येकं त्रिविधानीत्याह संचितानीति एवं कर्मणां त्रिविध्यं भवतीत्यर्थः
 ॥ ७ ॥ यद्यपि ब्रह्मादय ईश्वराः संचितं तथापि ते कर्मणैवैश्वरा जाता इति कर्मवशात्वं तेषामस्त्येवेत्याह ब्रह्मादीनामिति पूर्वजन्मनिकश्चिद्विद्यमाने
 दुर्ज्ञेया किल देवानां मानवानां च का कथा ॥ यदा समुत्थितं चैतद्ब्रह्मांडं त्रिगुणात्मकं ॥ ३ ॥ कर्मणैव समुत्पत्तिः सर्वे
 षां नात्र संशयः ॥ अनादिनिधना जीवाः कर्मबीजसमुद्भवाः ॥ ४ ॥ नाना योनिषु जायंते म्रियंते च पुनः पुनः ॥ कर्म
 णारहितो देहसंयोगो न कदाचन ॥ ५ ॥ शुभाशुभैस्तथामिश्रैः कर्मभिर्वेष्टितं त्विदं ॥ त्रिविधानि हितान्याहु
 र्बुधास्तत्त्वविदश्च ये ॥ ६ ॥ संचितानि भविष्याणि प्रारब्धानि तथा पुनः ॥ वर्तमानानि देहेस्मिन्सौ विध्यं कर्मणां
 किल ॥ ७ ॥ ब्रह्मादीनां च सर्वेषां तद्वशात्त्वं नराधिप सुखदुःखजरामृत्युहर्षशोकादयस्तथा ॥ ८ ॥ कामक्रो
 धौ च लोभश्च सर्वे देहगता गुणाः देवाधीनाश्च सर्वेषां प्रभवन्ति नराधिप ॥ ९ ॥ रागद्वेषादयो भावाः स्वर्गोऽपि प्रभ
 वन्ति हि ॥ देवानां मानवानां च तिरश्चां च तथा पुनः ॥ १० ॥ विकाराः सर्वे एवैते देहेन सह संगताः ॥ पूर्वैरानुयोगे
 न स्नेहयोगेनैव पुनः ॥ ११ ॥

जीवः कर्मोपासनानि शयनेन हिरण्यगर्भो भवति सोऽत्रिभेत् स नैव रे मे इति बृहदारण्यकश्रुतेः कर्मभिर्बद्ध एव सः पूर्वजन्मकृतश्रवणादिसाधनसंस्कार
 वशादेव हिरण्यगर्भजन्माने ज्ञानवांश्च भवतीत्येतदपि बृहदारण्यके एवोक्तं कर्माधीनस्य तस्य हिरण्यगर्भस्यैवावतारा एते ब्रह्माविष्णुहरादय इति
 हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे इत्यादि श्रुत्योक्तं तथाच कर्माधीनहिरण्यगर्भोऽस्त्वा ब्रह्मादीनामपि कर्माधीनत्वं भवत्येवेति भावः ॥ ८ ॥ देवाधीनाः
 कर्माधीना इत्यर्थः ॥ ९ ॥ देवानां मानवानां च तिरश्चां सर्वेषामपि कर्माधीनत्वस्य तुल्यत्वादित्याह देवानामिति ॥ १० ॥ पूर्वैरानुयोगेनेत्य
 धीपूर्वान्वयि ॥ ११ ॥

कर्माधीनत्वं निगमयति उत्पत्तिरिति ॥१२॥ ननु कस्मादेतादृशदुर्घटं कर्मोत्पन्नमिति चेत्तत्राह अनादिति बीजांकुरवदेतस्यानादित्वाद्नादित्वं अनिधनत्वं तु मोक्षपर्यंतावस्थानात् तदेतादृशकर्मसंभवे सर्वस्योत्पत्तौ कारणं भवतीत्यर्थः तेन कारणेन सर्वजगत्शाश्वतं प्रवाहरूपेण नित्यं भवतीत्यर्थः तथा च कैवल्यश्रुतिः पुनश्च जन्मान्तरकर्मयोगात्स एव जीवः स्वपिति प्रबुद्ध इति कर्मण एव कारणत्वं दर्शयति तथा च नैतादृशं कर्म कस्मादप्युत्पन्नं भवितुमर्हतीत्यर्थः अतएवाहुः षडस्माकमनादय इति ॥ १३ ॥ इत्थं कर्मसद्भावे आगमं प्रदर्शयार्थापत्तिमप्याह नित्यानित्येति इदं जगन्नित्यं प्रलयरहितमाहोस्विदनित्यं प्रलयसहितं भवति इति विचारे सदा मुनयो निमग्नाः ॥ १४ ॥ कुतो निमग्नास्तत्राह न जानंतीति यतो नित्यं

उत्पत्तिः सर्वजंतूनां विना कर्म न विद्यते ॥ कर्मणा भ्रमते सूर्यः शशांकः क्षयरोगवान् ॥ १२ ॥ कपाली च तथारुद्रः कर्मणैव न संशयः ॥ अनादिनिधनं चैतत्कारणं कर्मसंभवे ॥ १३ ॥ तेनेह शाश्वतं सर्वजगत्स्थावरजंगमं ॥ नित्यानित्यविचारे त्रनिमग्ना मुनयः सदा ॥ १४ ॥ न जानंति किमेतद्वै नित्यं वानित्यमेव च ॥ मायायां विद्यमानायां जगन्निर्त्यं प्रतीयते ॥ १५ ॥ कार्याभावः कथं वाच्यः कारणे सति सर्वथा ॥ मायानित्याकारणं च सर्वेषां सर्वदा किल ॥ १६ ॥ कर्मबीजं ततो नित्यं चिंतनियं सदा बुधैः ॥ भ्रमत्येव जगत्सर्वैराजन्कर्मनियंत्रितं ॥ १७ ॥

वानित्यं वेति न जानंति ततो निमग्ना इत्यर्थः ननु जगन्नश्वरं भाति ततो नित्यकोटिः कथमुत्थितेति चेदनुमित्येत्याह मायायामितिकारणस्य नित्यत्वे कार्यमपि सदेव स्यादित्यर्थः ॥ १५ ॥ तदेवाह कार्याभाव इति अतो हेतोर्नित्यत्वकोटिः समुत्थितेत्यर्थः ननु मायैवानित्यास्यादिति चेन्नैत्याह मायानित्येति मोक्षपर्यंतं नित्येत्यर्थः ॥ १६ ॥ तर्हि प्रत्यक्षोपलभ्यमानस्य जगतो नश्वरत्वस्य का गतिरिति चेत्तदन्यथानुपपत्त्या कर्मरूपबीजस्य सहकारिकारणस्यानित्यत्वं कल्पनीयमित्याह कर्मबीजं ततो नित्यमिति अनित्यं कर्मबीजं सहकारिकारणं बुद्धौ चिंतनीयमित्यर्थः तस्माज्जगत उत्पत्तिप्रलयान्यथानुपपत्त्यापि कर्मसद्भावं सिद्ध इति भावः तस्मिंश्चानित्येकमणिस्वीकृत्य यदा प्रारब्धं कर्मोत्तिष्ठति तदा माया विसृजति यदा प्रारब्धं सर्वं प्राणिनां नश्यति तदा कारणभूता मायायानित्यत्वेऽपि सहकारिकारणस्य कर्मणो भावाज्जगत्प्रलयो भवतीति सर्वसमंजसं ॥ १७ ॥

यदिकर्मनियंत्रितं जगन्नस्यात्तदेश्वराणां कथमेतादृशी गतिर्भवेदित्याह नानायोनिष्विति इच्छया यदि नाना योनिषु अधर्ममये पृथक् देशे जन्मन स्यात्त
दादेवादीनां कर्मनियंत्रितत्वं न स्यान्न चेच्छया कश्चन दुःखेषु पतती तस्माद्देवादीनामपि कर्मनियंत्रितत्वमेवेति भावः ॥ १८ ॥ इच्छया देवादीनां नाना

नाना योनिपुरजैर्द्रनानाधर्ममये पुच ॥ इच्छया च भवेज्जन्मविष्णोरमित तेजसः ॥ १८ ॥ युगे युगे प्वनेका सु
नीचयोनिषु तत्कथं ॥ त्यक्त्वा वैकुण्ठसंवासं सुखभोगाननेकशः ॥ १९ ॥ विष्णून्मंदिरैवासं संत्रस्तः कोऽभिवां
च्छति ॥ पुष्पावचयलीलां च जलकेलिं सुखासनं ॥ २० ॥ त्यक्त्वा गर्भगृहेवासं कोऽभिवांच्छति बुद्धिमान् ॥
तूलिकां मृदुसंयुक्तां दिव्यां शय्यां विनिर्मितां ॥ २१ ॥ त्यक्त्वा धोमुखवासं च कोऽभिवांच्छति पंडितः ॥ गीतं नृत्यं
च वाद्यं च नानाभावसमन्वितं ॥ २२ ॥ मुक्त्वा को नरकेवासं मनसापि विचिंतयेत् ॥ सिंधुजाद्भुतभावानां रसं त्य
क्त्वासुदुस्त्यजं ॥ २३ ॥ विष्णून् रसपानं च कइच्छेन्मतिमान्नरः ॥ गर्भवासात्परो नास्ति नरको भुवनत्रये ॥
२४ ॥ तद्गीताश्च प्रकुर्वीति मुनयो दुस्तरं तपः ॥ हित्वा भोगं च राज्यं च वने यांति मनस्विनः ॥ २५ ॥ यद्गीतास्तु
विमूढात्मा कस्तं सेवितुमिच्छति ॥ गर्भेतुदंतिक्रमयोजठराग्निस्तपत्यधः ॥ २६ ॥ वपासं वेष्टनं क्रूरं किं सुखं त
त्र भूपते ॥ वरं कालगृहेवासो बंधनं निगडैर्वरं ॥ २७ ॥ कल्पमात्रं क्षणं नैव गर्भवासः क्वचिच्छुभः ॥ गर्भवासे
महद्दुःखं दशमासानिवासनं ॥ २८ ॥ तथानिःसरणे दुःखं यो नियंत्रेऽतिदारुणे ॥ बालभावे तथा दुःखं मूकाज्जभा
वसं युतं ॥ २९ ॥ क्षुत्तृडावेदनाशक्तः परतंत्रोऽतिकातरः ॥ क्षुधिते रुदिते बाले माता चिंता तुरातदा ॥ ३० ॥

जन्मभोक्तृत्वमिति वक्तारमुपहसति युगे युगे विनि ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अधोमुखवासं बाल्यावस्थायां गर्भे वा ॥ २२ ॥ २३ ॥
॥ २४ ॥ २५ ॥ यद्गीतास्त्विनिपूर्वे गान्वयः ॥ २६ ॥ गर्भवेष्टनं मांसवपा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

भेषजं पातुमिच्छंती ज्ञात्वा व्याधिव्यथां दृढां ॥ नानाविधानि दुःखानि बालभावे भवन्ति वै ॥ ३१ ॥ किं सुखं विबुधा दृष्ट्वा जन्मवांच्छन्ति चेच्छया ॥ संग्रामममरैः सार्धं सुखं त्यक्तानिरन्तरं ॥ ३२ ॥ कर्तुमिच्छेच्च को मूढः श्रमदं सुखनाशनं सर्वथैव नृपः श्रेष्ठसर्वे ब्रह्मादयः सुराः ॥ ३३ ॥ कृतकर्मविपाकेन प्राप्नुवंति सुखासुखे अवश्यमेव भोक्तव्यं सर्वदा दुष्कृतं किल ॥ ३४ ॥ तपसादानयज्ञैश्च मानवैर्द्रतां व्रजेत् ॥ क्षीणे पुण्येऽथ शक्रोऽपि पतत्येव न संशयः ॥ ३५ ॥ रामावतारयोगेन देवा वानरतांगताः ॥ तथा कृष्णसहायार्थं देवायादवतांगताः ॥ ३६ ॥ एवं युगे युगे विष्णुरवताराननेकशः ॥ करोति धर्मरक्षार्थं ब्रह्मणा प्रेरितो भृशं ॥ ३७ ॥ पुनः पुनर्हरेरेव नाना योनिषु पार्थिव ॥ अवतारा भवन्त्यन्ये रथचक्रवदद्भुताः ॥ ३८ ॥ दैत्यानां हननं कर्म कर्तव्यं हरिणा स्वयं ॥ अंशांशेन पृथिव्यां वै कृत्वा जन्म महात्मना ॥ ३९ ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि कृष्ण जन्मकथां शुभ्राम् ॥ स एव भगवान् विष्णुरवतीर्णोऽयं दोगुले ॥ ४० ॥

रथचक्रवत्परिवर्तनमित्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

इत्थं सर्वप्रपञ्चस्य सामान्यतः कर्मजन्यत्वमुपपादितं अयं भावः सच्चिदानन्दरूपिण्या भगवत्या नित्यतृप्तायाः जगत्कल्पनेन किञ्चित्फलमस्ति किंतु ना कर्मभिर्ब्रह्माः प्राणिनो जगत्सर्जनाभावविषयाभावाद्गोसांभवेन तथैव ब्रह्माः स्युरिति तेषां भोगेन कर्मक्षयार्थस्वप्रयोजनाभावेऽपि केवलं प्राणिदयामवलम्ब्यैव भगवत्या जगत्सर्जने प्रवृत्तिः तत्र यथायथायस्य कर्मवर्तते तथा तथा तस्य फलं देयमिति न भगवत्या वैषम्येनैर्घृण्यदोषप्रसक्तिः न च प्रपञ्चे सति कर्मोद्भवस्तस्मिन्सतितन्निमित्तः प्रपञ्च इत्यन्योन्याश्रयो वैषम्येनैर्घृण्यदोषप्रसक्तिश्च तदवच्छेदेति चेन्न बीजाङ्कुरवत् कर्मणां प्रपञ्चस्य चानादि त्वात् यदाहुः षडस्माकमनादय इति अतएव बृहदारण्यके पूर्वजन्मानिकृतकर्मोपासनस्य यज्ञमानस्य हिरण्यगर्भपदप्राप्तौ सत्यां कर्मबद्धत्वादेवे

कश्यपस्य मुनेरंशो वासुदेवः प्रतापवान् ॥ गोवृत्तिरभवद्राजन्पूर्वशापानुभावतः ॥ ४१ ॥ पत्न्यैकश्यपऋषेः
शापादवतीर्णमहीतले ॥ अदितिः सुरसा चैव मासतुः पृथिवीपते ॥ ४२ ॥ देवकीरोहिणी चोभे भगिन्यौ भरत
र्षभ ॥ वरुणेन महान्शापो दत्तः कोपादिति श्रुतं ॥ ४३ ॥ राजोवाच ॥ किंकृतं कश्यपेनागोयेन शप्तो महानृपिः
सभार्यः सकथं जातस्तद्वदस्व महामते ॥ ४४ ॥ कथंच भगवान् विष्णुस्तत्र जातोऽस्ति गोकुले ॥ वासी वैकुण्ठनि
लये रमापतिरखंडितः ॥ ४५ ॥

श्वरस्यापि हिरण्यगर्भस्य भियारत्यादिकं सोविभेत्स नैवरे मे इत्यादिनोक्तं अनंतरंच सोवेदाहं ब्रह्मास्मि इत्यनेन तत्त्वज्ञानमप्युक्तं यदा हिरण्यगर्भ
स्यापि कर्मबद्धत्वं तदा तदवतारे पुनरिन्द्रादिषु न दवतारो वतोरपुरामकृष्णादिषु कर्मबद्धत्वेकाकथेति अधुना शापादिविशेषकर्मबद्धत्वं च वदन्
वंप्रश्नानामुत्तरमप्याह कश्यपस्य मुनेरंश इति गोवृत्तिः पशुपालवृत्तिः ॥ ४२ ॥ कश्यपस्य ऋषेः पत्न्या वदिति सुरसा चेत्येवं नाम्ना बभूव
तुस्ते वरुणशापादेव कीरोहिणीना त इत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ येन शप्त इति येनागसापराधेन सभार्यः सऋषिः कथं शप्तो जात इत्यन्वयः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

दे.भा.च.

॥६॥

गोकुलैवकुंठोपेक्षयातिनिकृष्टे कस्यनिदेशादाज्ञयैताहशोवर्ततेभवतीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ दुष्टत्वमेवोपपादयति कामः क्रोधइति ॥ ४९ ॥ वचनंविश्वासभाषणं विमर्शोविचारोविकल्पनंवल्लग्नं एवामेदं सर्वमनुभूतमित्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

निदेशात्कस्यभगवान् वर्तते प्रभुरव्ययः ॥ नारायणः सुरश्रेष्ठो युगादिः सर्वधारकः ॥ ४६ ॥ सकथं सदन्त्य
त्काकर्मवानिवमानुषे ॥ करोति जननं कस्मादत्र मे संशयो महान् ॥ ४७ ॥ प्राप्यमानुषदेहं तु करोति च विडम्बनं
॥ भावान्नानाविधांस्तत्र मानुषे दुष्टजन्मनि ॥ ४८ ॥ कामः क्रोधो मर्षशोकौ वैरं प्रीतिश्च कर्हिचित् ॥ सुखंदुः
खं भयं नृणां दैन्यमार्जवमेव च ॥ ४९ ॥ दुष्कृतं सुकृतं चैव वचनं हननं तथा ॥ पोषणं चलनं तापो विमर्शश्च विक
ल्पनं ॥ ५० ॥ लोभोदंभस्तथामोहः कपटं शोचनं तथा ॥ एते चान्ये तथाभावमानुष्ये संभवंति हि ॥ ५१ ॥
सकथं भगवान् विष्णुस्त्यक्त्वा सुखमनन्ध्वरं ॥ करोति मानुषं जन्म भावैरेतैरभिद्रुतं ॥ ५२ ॥ किं सुखं मानुषं प्राप्य
भुवि जन्म मुनीश्वर ॥ किं निमित्तं हरिः साक्षाद्गर्भवासं करोति वै ॥ ५३ ॥ गर्भदुःखं जन्मदुःखं बालभावे तथा पुनः
॥ यौवने कामजं दुःखं गार्हस्थ्येति महत्तरं ॥ ५४ ॥ दुःखान्येतान्यवाप्नोति मानुषे द्विजसत्तम ॥ कथं स भगवान्
विष्णुस्त्वतारान् पुनः पुनः ॥ ५५ ॥ प्राप्य रामावतारं हि हरिणा ब्रह्मयोनिना ॥ दुःखं महत्तरं प्राप्तं वनवासेऽतिदुः
रुणे ॥ ५६ ॥ सीताविरहजं दुःखं संग्रामश्च पुनः पुनः ॥ कांतात्यागोप्यनेनैवमनुभूतो महात्मना ॥ ५७ ॥ तथा
कृष्णावतारेऽपि जन्मरक्षागृहे पुनः ॥ गोकुले गमनं चैव गवां चारणमित्युत ॥ ५८ ॥ कंसस्य हननं कष्टाद्द्वारका
गमनं पुनः ॥ नानासंसारदुःखानि भुक्तवान् भगवान् कथं ॥ ५९ ॥ स्वेच्छया कः प्रतीक्षेत मुक्तो दुःखानि ज्ञा
नवान् ॥ संशयं छिंधि सर्वज्ञममचित्तप्रशांतये ॥ ६० ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ रक्षागृहे कारागृहे ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ न ह्येतत्स्वेच्छया कश्चित् करोति किं त्वन्याधीनतयैवेत्याह स्वेच्छयेति ॥ ६० ॥

टी.अ.

२

॥६॥

इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ सार्धपंचाधीकैः पंचाशद्भिः पद्यैरनंतरं आदितेः शापकथनं विस्तरादिह वर्ण्यते ॥ १ ॥
देवकीकेन शापेन जातेति राज्ञापृष्ट्या स उवाच कारणानीति मुख्यं कारणं तु कर्मेत्युक्तमवांतरकारणानितु ब्रह्मनि संतीत्यर्थः न हरेर्देवक्या एव किंतु
सर्वेषां देवानामवतारेष्वित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ धेनुमिति जात्यैकवचनं उत्तरत्र धेनव इति वचनात् वरुणस्य संबन्धिनीमाहरत् आहतवान् वरुणेन स्वधेनव

इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ व्यास उवाच ॥ कारणानि बहून्व्याप्यवतारे
हरेः किल ॥ सर्वेषां वै देवानामंशावतरणेऽपि ॥ १ ॥ वसुदेवावतारस्य कारणं शृणु तत्त्वतः ॥ देवक्याश्चैव रो
हिण्या अवतारस्य कारणं ॥ २ ॥ एकदा कश्यपः श्रीमान्यज्ञार्थं धेनुमाहरत् ॥ याचितोऽयं बहुविधं न ददौ धेनुमु
त्तमां ॥ ३ ॥ वरुणस्तु ततो गत्वा ब्रह्माणं जगतः प्रभुं ॥ प्रणम्योवाच दीनात्मा स्वदुःखं विनयान्वितः ॥ ४ ॥
किं करोमि महाभाग मत्तोऽसौ न ददाति गां ॥ शापो मया विसृष्टोऽस्मै गोपालो भवमानुषे ॥ ५ ॥ भार्ये द्वे अपितत्रैव
भवेतां चातिदुःखिते ॥ यतो वत्स रुदं त्यत्र मातृहीनाः सुदुःखिताः ॥ ६ ॥ मृतवत्सादिति स्तस्माद्भविष्यति
धरातले ॥ कारागारनिवासावतेनापि बहुदुःखिता ॥ ७ ॥ व्यास उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य यादो नाथस्य
पद्मभूः ॥ समाहूय मुनिं तत्र तमुवाच प्रजापतिः ॥ ८ ॥ कस्मात्त्वयामहाभाग लोकपालस्य धेनवः ॥ हताः
पुनर्न दत्ताश्च किमन्यायं करोषि वै ॥ ९ ॥ जानन्नन्यायं महाभाग परवित्तापहारणं ॥ कृतवान्कथमन्यायं सर्वं
ज्ञोऽसि महामते ॥ १० ॥

येन चाचमानोऽपि कश्यपो न ददाति त्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ मत्तः उन्मत्तः अतो मया शापो विसृष्टः ॥ ५ ॥ तत्रैव मानुषे एव वत्सारुदंतिव्यादत्ता
नां गवामित्यर्थः ॥ ६ ॥ तेन कारणेनेत्यर्थः तेनापि तेनैव कारणेन इति शापेदत्तेऽपि न ददातीत्याश्चर्यं ब्रह्माणं प्रत्युक्तवानिति भावः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

अहोलोभस्येति योलोभोमहतोपीतिद्वितीयाबहुवचनं तानपिनमुंचतीत्यर्थः लोभंनरकदमित्यस्योत्तरत्रतमित्येनान्वयः ॥ ११ ॥
॥१२ ॥ १३ ॥ अमेध्यवरइतिछेदः यतोदुरात्मनाकृतस्नेहस्ततोदुराचारइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अदितेःशापांतर

॥७॥

अहोलोभस्यमहिमामहतोऽपिनमुंचति ॥ लोभंनरकदंनूनंपापाकरमसंमतं ॥११॥ कश्यपोपिनतंत्यक्तुंसम
र्थःकिंकरोम्यहं ॥ सर्वदैवाधिकस्तस्माल्लोभोवैकलितोमया ॥ १२ ॥ धन्यास्तेमुनयःशांताजितोयैर्लोभएव
च ॥ वैखानसैःशमपरैःप्रतिग्रहपराडन्मुखैः ॥ १३॥संसारेबलवानशत्रुर्लोभोऽमेध्यवरःसदा ॥ कश्यपोपिदु
राचारःकृतस्नेहोदुरात्मना ॥ १४ ॥ ब्रह्मापितंशशापाथकश्यपमुनिसत्तमं ॥ मर्यादारक्षणार्थं हिपौत्रं परमव
ल्लभं ॥ १५ ॥ अंशेनत्वंपृथिव्यावैप्राप्यजन्मयदोःकुले ॥ भार्याभ्यांसंयुतस्तत्रगोपालत्वंकरिष्यसि ॥ १६ ॥
व्यासउवाच ॥ एवंशप्तःकश्यपोऽसौवरुणेनचब्रह्मणा ॥ अंशावतारणार्थायभूभारहरणायच ॥१७॥ तथादि
त्यादितिःशप्ताशोकसंतप्तयाभृशं ॥ जाताजाताविनश्येरंस्तवपुत्रास्तुसप्तवै ॥ १८ ॥ जनमेजयउवाच ॥ क
स्मादित्याचभगिनीशप्तैर्द्रजननीमुने ॥ कारणंवदशापेचशोकस्तुमुनिसत्तम ॥ १९ ॥ सूतउवाच ॥ पारीक्षि
तेनपृष्ठस्तुव्यासःसत्यवतसुतः ॥ राजानंप्रत्युवाचेदंकारणंसुसमाहितः ॥ २० ॥ व्यासउवाच ॥ राजन्दक्ष
सुतेद्वेतुदितिश्चादितिरुत्तमे ॥ कश्यपस्यप्रियेभार्येबभूवतुरुत्क्रमे ॥२१॥ अदित्यामघवापुत्रोयथाभूदतिवी
र्यवान् ॥ तदातुतादृशंपुत्रंचकमेदितिरोजसा ॥२२॥ पतिमाहासितापांगीपुत्रंमेदेहिमानद ॥ इंद्रतुल्यबलवी
रंधर्मिष्ठवीर्यवत्तमं ॥ २३ ॥

मप्याह तथेति ॥ १८ ॥ शोकस्त्विति अस्मिन्विषयेममशोकोभवतीत्यर्थः ॥१९॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

मयोदितं यद्ब्रतं तस्यांते इत्यर्थः तस्याः किंचित्पुत्रजनकं व्रतमुक्तमिति तात्पर्यं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ शुभ्रांशुं श्वेतवर्णीं गर्भिणीं स्वभावत्वा

तामुवाच मुनिः कांते स्वस्था भवमयोदिते ॥ व्रतांते भविता तुभ्यं शतक्रतुसमः सुतः ॥ २४ ॥ सा तथेति प्रतिश्रु
त्यचकार व्रतमुत्तमं ॥ निपिक्तं मुनिना गर्भं विभ्राणा सुमनोहरं ॥ २५ ॥ भूमौ चकार शयनं पयो व्रतपरायणा ॥
पवित्राधारणायुक्ता बभूव वरवर्णिनी ॥ २६ ॥ एवं जातः सुसंपूर्णो यदा गर्भोति वीर्यवान् ॥ शुभ्रांशुमतिदीप्तां
गीदिति दृष्ट्वा तु दुःखिता ॥ २७ ॥ मघवत्सदृशः पुत्रो भविष्यति महाबलः ॥ दित्यास्तदाममसुतो ते जोहीनो
भवेत्किल ॥ २८ ॥ इति चिंता परापुत्रमिंद्रं चोवाच भामिनी ॥ शत्रुस्तेऽद्य समुत्पन्नो दिति गर्भेऽति वीर्यवान् ॥ २९
उपायं कुरु नाशाय शत्रोरद्य विचिंत्य च ॥ उत्पत्तिरेव हंतव्या दित्या गर्भस्य शोभन ॥ ३० ॥ वीक्ष्यतामसितापां
गीं सपत्नीभावमास्थितां ॥ दुनोति हृदये चिंता सुखमर्मविनाशिनी ॥ ३१ ॥ राजयक्ष्मेव संवृत्यो नष्टो नै
व भवेद्रिपुः ॥ तस्मादंकुरितं हन्याद्बुद्धिमानहितं किल ॥ ३२ ॥ लोहशंकुरिव क्षिप्तो गर्भो विहृदये मम ॥ ये
न केनाप्युपायेन पातयाद्य शतक्रतो ॥ ३३ ॥ सामदानवलेनापि हिंसनीयस्त्वया सुतः ॥ दित्या गर्भो महा
भागममचेदिच्छसिप्रियं ॥ ३४ ॥ व्यास उवाच ॥ श्रुत्वामातृवचः शक्रो विचिंत्य मनसा ततः ॥ जगामापरमा
तुः ससमीपममराधिपः ॥ ३५ ॥ वंदे विनयात्पादौ दित्याः पापमतिर्नृप ॥ प्रोवाच विनयेनासौ मधुरं विषगर्भि
तं ॥ ३६ ॥ इंद्र उवाच ॥ मातस्त्वं व्रतयुक्ता सिद्धीण देहातिदुर्बला ॥ सेवार्थमिह संप्राप्तः किं कर्तव्यं वदस्व मे ॥
॥ ३७ ॥ पादसंवाहनं तेऽहं करिष्यामि पतिव्रते ॥ गुरुशुश्रूषणात्पुण्यं लभते गतिमक्षयां ॥ ३८ ॥

च्छुक्लवर्णस्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अहितं शत्रुं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

दे.भा.च.

॥८॥

अदित्यामममात्रासहतवभेदः किमपि मेनास्तीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ पविनायकः पविधारकः ॥ ४२ ॥ मघवानमुमेति मघवा बहुलमिति सिद्धं अमुं बालं ॥ ४३ ॥ समथेति सप्तशकलेषु मध्ये एकैकं शकलं सप्तधा सप्तधा कृत्वेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

न मे किमपि भेदोऽस्ति तथादित्याशपे किल ॥ इत्युत्काचरणौ स्पृष्ट्वा संवाहनपरो भवत् ॥ ३९ ॥ संवाहनसुखं प्राप्य निद्रामापमुलोचना ॥ श्रान्ता व्रतकृशा सुप्ता विश्वस्ता परमासती ॥ ४० ॥ तां निद्रावशमापन्नां विलोक्य प्राविशत्तनुं ॥ रूपं कृत्वा तिसूक्ष्मं च शस्त्रपाणिः समाहितः ॥ ४१ ॥ उदरं प्रविवेशाश्रुतस्यायोगबलेन वै ॥ गर्भं च कर्तवज्रेण सप्तधा पविनायकः ॥ ४२ ॥ रुरोद च तदा बालो वज्रेणाभिहतस्तथा ॥ मारुदेति शनैर्वाक्यमुवाच मघवानमुं ॥ ४३ ॥ शकलानि पुनः सप्तसप्तधा कार्तिता निच ॥ तदा चैकोनपञ्चाशन्मस्तश्चाभवन्नृप ॥ ४४ ॥ तदा प्रबुद्धा सुदती ज्ञात्वा गर्भं तथा कृतं ॥ इंद्रेण छलरूपेण चुकोपभृशदुःखिता ॥ ४५ ॥ भगिनी कृतं तु सा बुध्वा शशाप कुपिता तदा ॥ अदितिं मघवं तं च सत्यव्रतपरायणा ॥ ४६ ॥ यथामेकर्तितो गर्भस्तव पुत्रेण छद्मना ॥ तथा तन्नाशमायातुराज्यं त्रिभुवनस्य तु ॥ ४७ ॥ यथा गुप्तेन पापेन मम गर्भो निपातितः ॥ अदित्या पापचारिण्या यथामेघाति तः सुतः ॥ ४८ ॥ तस्याः पुत्रास्तु नश्यन्तु जाता जाताः पुनः पुनः ॥ कारागरे वसत्वे पापुत्रशोका तुराभृशं ॥ ४९ ॥ अन्यजन्म निचाप्येवं मृतापत्या भविष्यति ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युत्सृष्टं तदा श्रुत्वा शापं मरीचिनंदनः ॥ ५० ॥ उवाच प्रणयोपेतो वचनं शमयान्निव ॥ माकोपं कुरु कल्याणि पुत्रास्ते वलवत्तराः ॥ ५१ ॥ भविष्यंति सुराः सर्वे मस्तो मयवत्सखाः ॥ शापोऽयं तव वामोरुत्वष्टाविंशेऽथ द्वापरे ॥ ५२ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ मरीचिनंदनः कश्यपः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मघवत्सखाः राजाहः सखिभ्यश्च जितिट् च समासांतः ॥ ५२ ॥

टी.अ.
३

॥८॥

॥ ५३ ॥ इयमदितिः ५४ ॥ ५५ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ अर्धाधिकैर्द्विपंचात्पदैरथनिरंतरं ॥ अव
मेचस्थितं सर्वजगदित्येतदीर्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्याये इंद्रादीनामपि महतां गर्भहननाद्यधर्माचरणं दृष्ट्वा विस्मितो राजापृच्छति विस्मितोऽस्मीति अयं पाप
पः संसारः अस्माद्वंधनात्संसाररूपान्मनुष्यः कथमुच्येत नास्मान्मोचनाशाभवतीत्यर्थः ॥ २ ॥ कुत इति चेत्तत्राह कश्यपस्यापीति दायादः
पुत्र उत्तमकुलोत्पन्नोऽपीत्यर्थः त्रैलोक्याधिपत्येऽपि जिगुप्सितं कर्म कृतवांस्तदान्यः को न कुर्याज्जुगुप्सितं निंद्यं कर्म सर्वोऽपि कुर्यादेव ततश्च संसारान्मो

अंशेन मानुषं जन्म प्राप्य भोक्ष्यति भामिनी ॥ वरुणेनापि दत्तोऽस्ति शापः संतापितेन च ॥ ५३ ॥ उभयोः शाप
योगेन मानुषीयं भविष्यति ॥ व्यास उवाच ॥ पतिनाश्वासिता देवी संतुष्टा सा भवत्तदा ॥ ५४ ॥ नो वाचविप्रि
यं किंचित्ततः सावरवर्णिनी ॥ इति ते कथितं राजन् पूर्वशापस्य कारणं ॥ ५५ ॥ अदितिर्देवकीजातास्वांशेन नृप
सत्तम ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ राजोवाच ॥ विस्मितोऽस्मि महाभा
गश्रुत्वा स्यान्नमं महामते ॥ संसारोऽयं पापरूपः कथमुच्येत बंधनात् ॥ १ ॥ कश्यपस्यापि दायादस्त्रिलोकीविभ
वे सति ॥ कृतवानीदृशं कर्म को न कुर्याज्जुगुप्सितं ॥ २ ॥ गर्भे प्रविश्य बालस्य हननं दारुणं किल ॥ सेवामिषेण मा
तुश्च कृत्वा शपथमद्भुतं ॥ ३ ॥ शास्ता धर्मस्य गोप्ता चात्रिलोक्याः पतिरप्युत ॥ कृतवानीदृशं कर्म को न कुर्यादसांप्र
तं ॥ ४ ॥ पिता महामे संग्रामं कुरुक्षेत्रेति दारुणं ॥ कृतवंतस्तथा श्रयं दुष्टं कर्म जगद्गुरो ॥ ५ ॥ भीष्मो द्रोणः कृपः
कर्णो धर्माशोपियुधिष्ठिरः ॥ सर्वे विरुद्धधर्मेण वासुदेवेन नोदिताः ॥ ६ ॥

क्षो दुर्लभ इति भावः ॥ २ ॥ किं तज्जुगुप्सितं कर्म कृतवांस्तत्राह गर्भे प्रविश्येति शपथं कृत्वा हननं कृतवानित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ न केवलं स एव
कृतवान् किं त्वन्येऽपि धर्मात्मानो मत्पिता महादयोऽपि दुष्टं कर्म गुरुज्येष्ठवधादिकं कृतवंतस्तदेतदाश्चर्यमित्याह पिता महाम इति ॥ ५ ॥ तथान्येऽपीत्याह
भीष्मद्रोण इति वासुदेवेन विरुद्धधर्मेण गुरुज्येष्ठवधादिरूपेण नोदिताः प्रेरिताः न हीश्वरस्याधर्मे प्रेरकत्वं युक्तं ॥ ६ ॥

दे.भा.च.

॥९॥

तदेवाह असारतामिति नहि संसारेऽसारता जानतां तदा ग्रहेणाधर्माचरणं साप्रतं ॥७॥ एतादृशानां यदेत्यमाचरणं तदा धर्मस्यावस्थानेका अस्थाकाश्रदानकापीत्यर्थः किंच प्रमाणभूतं वस्तु किमस्ति विनिश्चितं न किमपीत्यर्थः धर्मस्याचरणे एते धर्मात्मानः प्रमाणमिति स्थितं यदा त्वेत एवाधर्माचरणवंतस्तदा प्रमाणं किमवशिष्टं किमपीत्यर्थः धर्मस्याचरणे एतादृशं कथानकं श्रुत्वा चलचित्तोस्मीत्याह चलचित्तोस्मीति ॥८॥ किंचागमोऽप्युच्छिन्नः एतादृशाचरणवतामात्रत्वाभावादात्मवाक्यमागमइत्यस्य विषयाभावादित्याह आप्तवाक्यामिति आप्तः को न कोऽप्यस्तीत्यर्थः यो यो हि परदेहवान् उत्कृष्टदेहवान् देहतादात्म्यवानित्यर्थः स सर्वोऽपि पुरुषो विषयासक्तो रागी सर्वथा भवति ततो नाप्तोस्तीत्यर्थः ॥९॥

असारतां विजानंतः संसारस्य सुमेधसः ॥ देवांशाश्च कथंच कुर्निदितं धर्मतत्पराः ॥ ७ ॥ कास्थाधर्मस्य विप्रैर्द्र प्रमाणं किं विनिश्चितं ॥ चलचित्तोऽस्मि संजातः श्रुत्वा चैतत्कथानकं ॥ ८ ॥ आप्तवाक्यं प्रमाणं चेदाप्तः कः परदेहवान् ॥ पुरुषो विषयासक्तो रागी भवति सर्वथा ॥ ९ ॥ रागो द्वेषो भवेन्नूनमर्थनाशादसंशयं ॥ द्वेषादसत्यवचनं वक्तव्यं स्वार्थसिद्धये ॥ १० ॥ जरासंधविघातार्थं हरिणा सत्वमूर्तिना ॥ छलेन रचितं रूपं ब्राह्मणस्य विजानतः ॥ ११ ॥ तदाप्तः कः प्रमाणं किं सत्वमूर्तिरपीदृशः ॥ अर्जुनोऽपि तथैवात्र कार्ये यज्ञविनिर्मिते ॥ १२ ॥ कीदृशोऽयं कृतो यज्ञः किमर्थं शमवर्जितः ॥ परलोकपदार्थं वायशसेवान्यथा किला ॥ १३ ॥

तदेवाह रागो द्वेष इति यतः सर्वस्य पुरुषस्यार्थनाशात् द्वेषो भवेदेवा संशयं द्वेषाच्च स्वार्थसिद्धये असत्यवचनं वक्तव्यमेवेति नियमस्ततो नाप्तोस्तीत्यर्थः आप्तो हि हितकारी यथार्थवक्ता यदा तु सर्वस्वहितकारणः स्वहितार्थमनर्थमप्याचरति तदाप्तः कतिष्ठतीत्यर्थः ॥१०॥ आप्तसंभवमेवाह जरासंधेति ॥११॥ अत्यंतसात्विकविष्णोरपि स्वहितार्थं छलकर्तृत्वादात्मत्वाभावो यथा तथा अर्जुनोऽपि यज्ञरूपे विनिर्मिते उपादिते कार्ये छलकारी भवति तस्मादाप्तो नास्तीत्यर्थः ॥१२॥ कथम् अर्जुनस्य छलकारित्वं तदाह कीदृशोऽयमेति यत्र शिशुपालवधारूढिपो नर्थो जातः स यज्ञः कीदृशः सात्विको वाराजसो वा कृतः स च शमवर्जितः किमर्थं कृतः न हि किमत्र छलनास्तीति स च परलोकार्थं वायशसेवान्यथान्यफलार्थं वा कृतः स्यादित्यर्थः ॥१३॥

टी.अ.
४

॥९॥

तदापि फलं संभवतीत्याह धर्मस्य प्रथमः पाद इति ॥ १४ ॥ तैः पादैः ॥ १५ ॥ धर्महीनमिति तथा च पांडवैः सत्यदयादिविवर्जितैः कृतं यज्ञरूपं कर्म कथं तत्फलं दं भवेत् न कथमपीत्यर्थः तस्मात्सोपि दांभिको यज्ञस्ततस्तत्कर्तारः कथमाप्ता भवेयुरित्यर्थः ॥ १६ ॥ किंच छलार्थं चेति यदा विष्णुरपि छलार्थं वामनो भूत्तदा तः कोऽवशिष्ट इति भावः किं वामनेन कृतमिति चेत्तत्राह येनेति ॥ १७ ॥ १८ ॥ संत्वेते छलिनस्तत्र मम जाता मांशं कां प्रथमं वद पश्चान्मया पृष्टस्यार्थस्योत्तरं वेदेत्याभिप्रायेणाह जितं केनेति हे कृष्ण व्यास तयोर्मध्ये बलिना वा जितं वामनेन वा जितं चानयोर्मध्ये क

धर्मस्य प्रथमः पादः सत्यमेतच्छ्रुतेर्वचः ॥ द्वितीयस्तु तथा शौचं दया पादस्तृतीयकः ॥ १४ ॥ दानं पादश्चतुर्थश्च पुराणज्ञावदंतिवै ॥ तैर्विहीनः कथं धर्मस्तिष्ठेदिह सुसंमतः ॥ १५ ॥ धर्महीनं कृतं कर्म कथं तत्फलं दं भवेत् ॥ धर्मे स्थिरामतिः कापिन कस्यापि प्रतीयते ॥ १६ ॥ छलार्थं यदा विष्णुर्वामनो भूज्जगत्प्रभुः ॥ येन वामनरूपेण वंचितोऽसौ बलिर्नृपः ॥ १७ ॥ विहर्ता शतयज्ञस्य वेदाज्ञापरिपालकः ॥ धर्मिष्ठो दानशीलश्च सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ १८ ॥ स्थानात्प्रभ्रंशितो कस्माद्विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ जितं केन तयोः कृष्णबलिना वामनेन वा ॥ १९ ॥ छलकर्मविदाचायं संदेहोऽत्र महान्मम ॥ वंचयित्वा वंचितेन सत्यं वदद्विजोत्तम ॥ २० ॥ पुराणकर्ता त्वमसि धर्मज्ञश्च महामतिः ॥ व्यास उवाच ॥ जितं वै बलिना राजन् दत्तायेन च मे दिनी ॥ २१ ॥ त्रिविक्रमोऽपि नाम्नायः प्रथितो वामनो भवत् ॥ छलनार्थं मिदं राजन् वामनत्वं नराधिप ॥ २२ ॥ संप्राप्तं हरिणा भूयो द्वारपालत्वमेव च ॥ सत्यादन्यतरन्नास्ति मूलं धर्मस्य पार्थिव ॥ २३ ॥

उत्कृष्ट इत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ बलिरेव स्वसत्यान्नचलित इति स एव विष्णोरधिक इति प्रतिभाति तथा चेश्वरस्यानन्तत्वं भङ्गच्छलकर्तृत्वाच्चोति गुढोऽभिसंधिर्नृपस्येति राजवाक्यं श्रुत्वा राजाभिप्रेतमेव व्यास आह जितं वै बलिनेति भूमिं दास्यामीति प्रतिज्ञातस्य सत्यस्य परिपालनान् तदेवाह दत्तेति ॥ २१ ॥ २२ ॥ सत्यं स्तौति सत्यादन्यतरादिति ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ तस्मादिति तयामाययाच्छलवतापुरुषेणसत्यंकुतोअविद्वमनाश्रितंभवेन्नकुतोपीत्यर्थः अवित्थामितिछेदः ॥ २५ ॥ मिश्रेणेति प्रायोऽयंजनोमिश्रेणरजोगुणेनजनितोनिर्मितःतथाचैतादृशस्यरजोगुणयुक्तस्यसत्यंदुर्लभमेवभवति यद्यपिराजन्माययाकलुषितःसर्वजनो भवतितथापितयैवमाययाच्छलराहिताअपिप्राणिनःसत्यपरिपालकावैखानसाश्रमुनयोदृष्टान्तप्रदर्शनायकाल्पितास्तथाचतादृशमायाविशिष्टपरमे श्वरस्यभगवतोपदवाच्यस्याप्तत्वंभविष्यतितस्यावाचोवेदरूपायाआप्तवाक्यत्वंतस्यप्रामाण्यंचभविष्यतीतिनकापिचिंतास्तीतितात्पर्येणाह वैखा

दुःसाध्यंदेहिनांराजन्सत्यंसर्वात्मनाकिल ॥ मायाबलवतीभूपत्रिगुणाबहुरूपिणी ॥ २४ ॥ ययेदंनिर्मितंवि श्वंगुणैःशबलितंत्रिभिः ॥ तस्माच्छलवतासत्यंकुतोविद्वंभवेन्नृप ॥ २५ ॥ मिश्रेणजनितश्चैवस्थितिरेषासना तनी ॥ वैखानसाश्रमुनयोनिःसंगानिप्रतिग्रहाः ॥ २६ ॥ सत्ययुक्ताभवंत्यत्रवीतरागागततृषः ॥ दृष्टां तदर्शनार्थायनिर्मितास्तेचतादृशाः ॥ २७ ॥ अन्यत्सर्वंशबलितंगुणैरेभिस्त्रिभिर्नृप ॥ नैकंवाक्यंपुराणेषुवे देषुनृपसत्तम ॥ २८ ॥ धर्मशास्त्रेषुचांगेषुसगुणैरचितेष्विह ॥ सगुणःसगुणंकुर्यान्निर्गुणोनकरोतिवै ॥ २९ ॥ गुणास्तेमिश्रिताःसर्वेनपृथग्भावसंगताः ॥ निर्वर्धलीकेस्थिरेधर्मेमतिःकस्यापिनस्थिरा ॥ ३० ॥ भवेद्भवे महाराजमाययामोहितस्यैव ॥ इन्द्रियाणिप्रमार्थानितदासक्तंमनस्तथा ॥ ३१ ॥ करोतिविविधान्भावान्गु णैस्तैःप्रेरितोभृशं ॥ ब्रह्मादिस्तंवपर्यंताःप्राणिनःस्थिरजंगमाः ॥ ३२ ॥

नसाश्रमुनयइति ॥ २६ ॥ २७ ॥ अन्यदिति तादृशऋषिभ्योऽन्यज्जीवजातमित्यर्थः नैकंवाक्यमिति यतःसर्वस्यजीवजातस्यगुणामिश्रितत्वं ततएवतेषांमतेनार्थस्यभिन्नत्वान्नदनुभवानुवादिनांपुराणानांस्मृतिनांवेदेष्वपितदनुभावानुवादस्यार्थवादभागेसत्त्वाद्देववाक्यानांचनैकंवाक्यं किंतुभिन्नभिन्नेवप्रतिभातीत्यर्थः ॥ २८ ॥ तदेवाह सगुणइति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

सानुक्तीडतीति सामायातैः सहानुक्तीडतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ कार्यकारणभावमाह असत्यइति कार्यवान्कार्येच्छावानपुरुषः प्रथममसत्योभवत्य
सत्येनापिकार्यसंपादयिष्यामीत्यसत्याभिसंधिमान्भवतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ विभवेसतीति एतादृशासत्यादिस्वीकारेणापिकार्यसिद्धौसत्या
महंकारोभवतीततोमोहोमोहान्मरणनाशोभवतीत्यर्थः अन्यान्यपिमोहकार्याण्याह संकल्पाइति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ येषियज्ञादिकर्तारस्तेपि

सर्वेमायावशाराजन्सानुक्तीडतितैरिह ॥ सर्वान्वैमोहयत्येपाविकुर्वत्यनिशंजगत् ॥ ३३ ॥ असत्योजायतेरा
जन्कार्यवान्प्रथमंनरः ॥ इंद्रियार्थान्चिंतयानोनप्राप्नोतियदानरः ॥ ३४ ॥ तदर्थंछलमादत्तेछलात्पापेप्रवर्त
ते ॥ कामःक्रोधश्चलोभश्चवैरिणोबलवत्तराः ॥ ३५ ॥ कृताकृतंनजानंतिप्राणिनस्तद्वशंगताः ॥ विभवेसत्यहं
कारःप्रबलःप्रभवत्यपि ॥ ३६ ॥ अहंकाराद्भवेन्मोहोमोहान्मरणमेवच ॥ संकल्पाबहवस्तत्रविकल्पाःप्रभ
वंतिच ॥ ३७ ॥ ईर्ष्यासूयातथाद्वेषःप्रादुर्भवतिचेतसि ॥ आशातृष्णातथादैन्यदंभोधर्ममतिस्तथा ॥ ३८ ॥
प्राणिनांप्रभवंत्येतेभावामोहसमुद्रवाः ॥ यज्ञदानानितीर्थानिब्रतानिनियमास्तथा ॥ ३९ ॥ अहंकाराभिभू
तस्तुकरोतिपुरुषोन्वहं ॥ अहंभावकृतंसर्वप्रभवेद्वैनशौचवत् ॥ ४० ॥ रागलोभात्कृतंकर्मसर्वांगशुद्धिव
र्जितं ॥ प्रथमंद्रव्यशुद्धिश्चद्रष्टव्याविबुधैःकिल ॥ ४१ ॥ अद्रोहेणार्जितंद्रव्यंप्रशस्तंधर्मकर्मणि ॥ द्रोहार्जिते
नद्रव्येणयत्करोतिशुभंनरः ॥ ४२ ॥

मायाजन्याहंकारेणयुक्ताःकुर्वतीतितेमायावशगाएवेत्याह यज्ञदानानीति ॥ ३९ ॥ सचाहंकारोमहादुष्टइतिवैराग्यार्थमाह अहंभावकृत
मिति शौचवच्छुद्धिवन्नेत्यर्थः ॥ ४० ॥ रागलोभेति सर्वांगमपिकर्मरागलोभात्कृतंशुद्धिवर्जितंभवति ततोहंकारवद्रागलोभावपिसाज्याविति
भावः अतोहंकारंरागलोभाविहायप्रथमंद्रव्यशुद्धिद्रष्टव्येत्याह प्रथममिति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

दे.भा.च.

॥११॥

मनःशुद्धिफलमाह मनोतिनिर्मलमिति ॥ ४३ ॥ कर्मशुद्धिमाह कर्तारइति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तच्चकर्मपरनाशायनकर्तव्यमित्याह
शत्रूणामिति ॥ ४६ ॥ स्वार्थमपिनकर्मकुर्यात्किंत्वीश्वराराधनबुध्यैवेत्याह स्वार्थसक्तइति स्वार्थकरणेदोषमुद्गावयातिनजानातीति ॥ ४७ ॥
दैवाधीनः प्रारब्धाधीनः सत्कृतं पुण्यं ॥ ४८ ॥ परस्परेति यतः स्वार्थपरास्ततइत्यर्थः मानुषारजोद्भवाइत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

विपरीतं भवेत्तत्तु फलकाले नृपोत्तम ॥ मनोऽतिनिर्मलं यस्य स सम्यक् फलभाग भवेत् ॥ ४३ ॥ तस्मिन्विकारयुक्ते
तु न यथार्थफलं लभेत् ॥ कर्तारः कर्मणां सर्वे आचार्यऋषिजादयः ॥ ४४ ॥ स्युस्ते विशुद्धमनसस्तदा पूर्णं भवे
त्फलं ॥ देशकालक्रियाद्रव्यकर्तृणां शुद्धतायदि ॥ ४५ ॥ मंत्राणां च तदा पूर्णं कर्मणां फलमश्नुते ॥ शत्रूणां ना
शमुद्दिश्य स्ववृद्धिपरमां तथा ॥ ४६ ॥ करोति सकृतं तद्विपरीतं भवेत्किल ॥ स्वार्थसक्तः पुमान्नित्यं न जानाति
शुभाशुभं ॥ ४७ ॥ दैवाधीनः सदा कुर्यात्पापमेव न सत्कृतं ॥ प्राजापत्यासुराः सर्वे ह्यसुराश्च तदुद्भवाः ॥ ४८ ॥
सर्वे ते स्वार्थनिरताः परस्परविरोधिनः ॥ सत्त्वोद्भवाः सुराः सर्वेऽप्युक्ता वेदे पुमानुषाः ॥ ४९ ॥ रजोद्भवास्तामसा
स्तुतिर्ये चः परिकीर्तिताः ॥ सत्त्वोद्भवानां तैर्वैरं परस्परमनारतं ॥ ५० ॥ तिरश्चामत्र किंचित्रं जातिवैरसमुद्भवे ॥
सदाद्रोहपरा देवास्तपोविघ्नकरास्तथा ॥ ५१ ॥ असंतुष्टा द्वेषपराः परस्परविरोधिनः ॥ अहंकारसमुद्भवाः
संसारोऽयं यतो नृप ॥ ५२ ॥ रागद्वेषविहीनस्तु सकथं जायते नृप ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कं
धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ ५२ ॥ तस्माद्देवादिभिर्मम पूर्वजादिभिश्च कथं पापं कृतमिति शंका वसर एव नास्ति मायांतः पातित्वात् सर्वस्य जीवजातस्य तस्य माया प्रेरणयैवाच
रणादतः संसारनाशाय मायाविशिष्टब्रह्मरूपिण्येव भगवत्याराधयेति भावः ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

टी.अ.

४

॥११॥

एकाधिकैश्चपंचाशत्पदैश्चनिखिलं जगत् ॥ माययावृतमित्युक्तानारायणकथोच्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतरागद्वेषविहीनस्तुसकथंजायतेनृपेत्यु
क्तंतदेवविशदयति अथकिमिति कश्चिदिति शुद्धसत्त्वइत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ देवाः सेर्प्या इत्युक्तंतत्रोदाहणमाह द्रोहपरे इति द्रोहपरे ज
ने द्रोहपरो भवेदितिसमानता साम्यता सर्वत्र वर्तते अद्रोहिणि शांते भुवि द्वे पोयः सा खलता दुष्टता सा कचिदेवास्ति न सर्वत्रेत्यर्थः ॥ ४ ॥ इंद्रो देवरा
जोऽपि सन्तां खलतां स्वीकृतवांस्ततः परं किमवशिष्टमित्याह यः कश्चिदिति तस्य सो द्रोहाभाववान्तास्मिन् जपविघ्नकर्तृता खलते द्वस्य ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ॥ अथ किं बहुनोक्तेन संसारेऽस्मिन्नृपोत्तम ॥ धर्मात्मा द्रोहबुद्धिस्तु कश्चिद्भवति कर्हिचित् ॥ १ ॥
रागद्वेषावृतं विश्वं सर्वं स्थावरजंगमं ॥ आद्ये युगेऽपि राजेंद्र किमद्य कलिदूषिते ॥ २ ॥ देवाः सेर्प्याश्च स द्रोहाश्च ल
कर्मरताः सदा ॥ मानुषाणांति रश्वांचकावार्तानृपगण्यते ॥ ३ ॥ द्रोहपरे द्रोहपरो भवेदितिसमानता ॥ अद्रोहि
णितथा शांते विद्वेषः खलता स्मृता ॥ ४ ॥ यः कश्चित्तापसः शांतो जपध्यानपरायणः ॥ भवेत्तस्य जपे विघ्नकर्ता
वैमघवापरं ॥ ५ ॥ सतां सत्ययुगं साक्षात्सर्वदैवा सतां कलिः ॥ मध्यमो मध्यमानां तु क्रियायोगौ युगे स्मृतौ ॥
६ ॥ कश्चित्कदाचिद्भवति सत्यधर्मानुवर्तकः ॥ अन्यथान्ययुगानां वै सर्वे धर्मपरायणाः ॥ ७ ॥

नन्वेवं चेत्कथं धर्मस्थितिः स्यादिति चेत्तत्राह सतामिति सर्वयुगेषु त्रिविधानराः संति साधवोऽसाधवो मध्यमाश्च तत्र सतां सर्वयुगं सत्ययुगमेवा सता सर्व
युगं कलिरेव यस्मिन् युगे क्रियायोगौ व्यवस्थितौ समध्यमः कालोद्वापरत्रेतात्मकः मध्यमानां भवति तथाच ये साधवो मध्यमाश्च तदाश्रयेण धर्मः स्था
स्यतीति भावः ॥ ६ ॥ ननु तर्हि साधवो नैव संतीति कथं पूर्वमुक्तमिति चेद्ब्रह्मवोन संतीत्यभिप्रायेण स्याह कश्चित्कदाचिदिति अन्यथा ब्रह्मवस्तु अन्ययु
गानां ये धर्मास्तत्परायणाः सर्वे भवंतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

ननु किमिति ब्रह्मवस्तथा भवन्ति सर्वे पिसत्यभाजः साधवः कुतो न भवन्तीति चेत्तत्राह नासनेति शुद्धवासनानां पुण्यसाध्यत्वादल्पत्वं मलिनवासनानां स्वभावत्वाद्वहुत्वं तथा च वासना बहुत्वात्तादृशानामपि बहुत्वमित्यर्थः ॥ ८ ॥ यद्यपि बहुत्वं तेषां तथापि मलिनवासनाविनाशायैव भवन्तीति निश्चित्यता सामाचरणं कदापि न कुर्यादिति भावः इत्थमेतत्पर्यंतं किमर्थं शापो जातो देवकी वसुदेवयोः कथं कृष्णं द्रुप्रभृतयो देवा दृच्छन्तेनाधर्माचरणवन्तः पांडवा दयश्च कथमधर्मशीला इत्यस्योत्तरं दत्तमधुना नरनारायणयोर्मुक्त्यर्थं तपः कुर्वतोः कथं देहांतरप्राप्तिर्मुन्यदेहेनेति प्रश्नस्योत्तरमाह ब्रह्मणो ल्टदयादिति

वासनाकारणं राजन्सर्वत्र धर्मसंस्थितौ ॥ तस्या वै मलिनायां तु धर्मोऽपि मलिनो भवेत् ॥ ८ ॥ मलिना वासनासत्यं विनाशयेति सर्वथा ॥ ब्रह्मणो ल्टदयाज्जातः पुत्रो धर्म इति स्मृतः ॥ ९ ॥ ब्राह्मणः सत्यसंपन्नो वेदधर्मरतः सदा ॥ दक्षस्य दुहितारो हि वृता दशमहात्मना ॥ १० ॥ विवाहविधिना सम्यक् मुनिना ग्रहधर्मिणा ॥ तास्वजीजनयत् पुत्रान् धर्मः सत्यवतां वरः ॥ ११ ॥ हरिं कृष्णं नरं चैव तथा नारायणं नृप ॥ योगाभ्यासरतो नित्यं हरिः कृष्णो बभूव ह ॥ १२ ॥ नरनारायणौ चैव चेतुस्तप उत्तमं ॥ प्रालेयाद्रिं समागत्य तीर्थे वदरिकाश्रमे ॥ १३ ॥ तपस्विपुधुरीणौ तौ पुराणौ मुनिसत्तमौ ॥ गृणंतौ तत्परं ब्रह्म गंगाया विपुले तटे ॥ १४ ॥ हरेरंशौ स्थितौ तत्र नरनारायणावृषी ॥ पूर्णवर्षसहस्रं तु चक्राते तप उत्तमं ॥ १५ ॥ तापितं च जगत्सर्वं तपसा सचराचरं ॥ नरनारायणाभ्यां च शक्रः क्षोभन्त दाययौ ॥ १६ ॥ चिन्ता विष्टः सहस्राक्षो मनसा समकल्पयत् ॥ किं कर्तव्यं धर्मपुत्रौ तापसौ ध्यानसंयुतौ ॥ १७ ॥ सिद्धार्थैः सुभृशं श्रेष्ठमासनं मे गृहीप्यतः ॥ विघ्नः कथं प्रकर्तव्यस्तपो येन भवेन्नाहि ॥ १८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रालेयाद्रिं हिमालयं ॥ १३ ॥ तत्परं ब्रह्म गायत्री संज्ञकमित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कुतश्चि तां किंच कल्पितवांस्तदुभयमप्याह किं कर्तव्यमिति आसनं मेति शेषः विघ्न इति कामं क्रोधं वात्याद्येन विघ्नेन तपो न भवेत्स तादृशो विघ्नः कथं कर्तव्य इत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥१९॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ दातुंयातोस्म्यहं ऋषीहे ऋषीतंवरं दातुंयातः प्राप्नोस्मीत्यर्थः ॥२३॥ २४॥ वृषः इंद्रः ॥ २५ ॥ २६॥
॥ २७ ॥ २८ ॥ नाश्रमात्स्वकात् आश्रमनिमित्ततपसो नचलितावित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ कुतो नचलितौ तत्र निमित्तमाह

उत्पाद्यकामं क्रोधं च लोभं वाप्यतिदारुणं ॥ इत्युद्दिश्य सहस्राक्षः समारुह्य गजोत्तमं ॥ १९ ॥ विघ्नकामस्तुतर
साजगाम गंधमादनं ॥ गत्वा तत्राश्रमे पुण्ये तावपश्यच्छतक्रतुः ॥ २० ॥ तपसा दीप्तदेहौ तु भास्कराविवचो
दितौ ॥ ब्रह्मविष्णू किमेतौ वै प्रगटौ वा विभावसू ॥ २१ ॥ धर्ममुत्रावृषीवेतौ तपसा किं करिष्यतः ॥ इति सचिंत्य
तौ दृष्ट्वा तदोवाच शचीपतिः ॥ २२ ॥ किं वां कार्यं महाभागौ ब्रूतां धर्मसुतौ किल ॥ ददामि वां वरं श्रेष्ठं दातुंयातोस्म्य
हं ऋषी ॥ २३ ॥ अदेयमपि दास्यामि तुष्टोस्मितपसा किल ॥ व्यास उवाच ॥ एवं पुनः पुनः शक्रस्तावुवाच पुरः
स्थितः ॥ २४ ॥ नोचतुस्तावृषीध्यानसंस्थितौ दृढचेतसौ ॥ ततौ वै मोहिनीमायां चकार भयदां वृषः ॥ २५ ॥
वृकान् सिंहान् श्रव्याघ्रान् च समुत्पाद्या विभीषयत् ॥ वर्षं वातं तथा वह्निं समुत्पाद्य पुनः पुनः ॥ २६ ॥ भीषयामा
सतौ शक्रो मायां कृत्वा विमोहिनीं ॥ भयतोपिवशं नीतौ नतौ धर्मसुतौ मुनी ॥ २७ ॥ नरनारायणौ दृष्ट्वा शक्रः स्व
भुवनं गतः ॥ वरदाने प्रलुब्धौ न नभीतौ वह्निवायुतः ॥ २८ ॥ व्याघ्रसिंहादिभिः क्रांतौ चलितौ नाश्रमात्स्वकात्
नतयोर्ध्यानभंगं वै कर्तुं कोपि क्षमो भवत् ॥ २९ ॥ इंद्रोपि सदं गत्वा चिंतयामास दुःखितः ॥ चलितौ भयलोभा
भ्यां नेमौ मुनिवरोत्तमौ ॥ ३० ॥ चिंतयंतौ महाविद्यामादिशक्तिसनातनीं ॥ ईश्वरीं सर्वलोकानां परां प्रकृतिमद्भु
तां ॥ ३१ ॥

चिंतयंताविति महाविद्यां श्रीभुवनेश्वरीं परां प्रकृतिसाम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिणीं विद्धि मे प्रकृतिपरां जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते ब्रगादिति
गीतोक्तां ॥ ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.च.

॥१३॥

बहुमायावित्सेणैत्यर्थः ध्यायतांमनोवशयितुमितिशेषः यन्मूलाइति यत्पराशक्तिमूलाःसकलादेवासुरकृतमायाभवतीतितांपरांशक्तिमि
तिपूर्वेणान्वयः ॥ ३२ ॥ तेकथंवाधितुमिति अन्येनवाधितुमित्यर्थः येगतकल्मषाध्यायंतिभगवतीतिइत्यन्वयः तृतीयस्कंधोक्तंभुव
नेश्वरीमंत्रमाह वाग्बीजमिति ॥ ३३ ॥ वाधितुंकोपिनक्षमइति तदुक्तंमुंडमालायां पार्वतीचरणद्वंद्वभजनात्किंकरोभवेत् स्वर्गभोगश्चमो

टी.अ.

५

ध्यायतांकःक्षमोलोकेबहुमायाविदिप्यते ॥ यन्मूलाःसकलामायादेवासुरकृताःकिल ॥ ३२ ॥ तेकथंवाधितुं
शक्ताध्यायंतिगतकल्मषाः ॥ वाग्बीजंकामबीजंचमायाबीजंतथैवच ॥ ३३ ॥ चित्तेयस्यभवेत्तंतुवाधितुंकोऽपि
नक्षमः ॥ माययामोहितःशक्रोभूयस्तस्यप्रतिक्रियां ॥ ३४ ॥ कर्तुंकामवसंतौतुसमाहूयाब्रवीद्वचः ॥ मनोभव
वसंतैनरत्यायुक्तौत्रजाधुना ॥ ३५ ॥ अप्सरोभिःसमायुक्तस्तरसागंधमादनं ॥ नरनारायणौतत्रपुराणावृ
पिसत्तमौ ॥ ३६ ॥ कुरुतस्तपएकांतेस्थितौवदरिकाश्रमे ॥ गत्वातत्रसमीपेतुतयोर्मन्मथमार्गणैः ॥ ३७ ॥
चित्तंकामातुरंकार्यंकुरुकार्यंममाधुना ॥ मोहयित्वोच्चाटयित्वाविशिखैस्ताडयाशुच ॥ ३८ ॥ वशीकुरुमहाभा
गमुनीधर्मसुतावपि ॥ कोह्यस्मिन्सर्वसंसारदेवोदैत्योथमानवः ॥ ३९ ॥ यस्तेबाणवशंप्राप्तोनयातिभृशता
डितः ॥ ब्रह्माहंगिरिजानाथश्चंद्रोवन्हिर्विमोहितः ॥ ४० ॥ गणनाकानयोःकामत्वद्वाणानांपराक्रमे ॥ वारां
गनागणोपेतःसहायार्थमयेरितः॥४१॥

क्षश्चशाक्तानांनभवेत्किमु शाक्तानांचैवनिंदांयेकुर्वन्तिहिनराधमाः तेषांलोहितपानंवैकुर्वन्तिभैरवीगणाः भैरवाश्चैवभैरव्यःसदाहिंसंतिपामरा
न् शाक्तान्हिंसंतिनिंदंतिगर्जन्तिबहुजल्पकाः छिनत्तितेपादेवेशिशिरांसिहरवल्गुभेति प्रतिक्रियांपरिहारं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ हेम
न्मथ मार्गणैः ॥३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ नयातीति मोहमितिशेषः ॥४०॥ ४१ ॥

॥१३॥

॥ ४२ ॥ तववाञ्छितं तुभ्यं ददामि त्वर्थः ॥ ४३ ॥ तौ न सामान्या वित्याह प्रलोभिताविति ॥ ४४ ॥ मायया कृत्वा भयमिति शेषः ॥ ४५ ॥
॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ गच्छत्वं चेति तौ पराशक्तिदेवीभक्तौ वर्तेते तत्र संदेहो नास्ति तथापि त्वं तु कुरुष्व दग्धे भविष्यति तद्

आगमिष्यति तत्रैव रंभादीनां मनोरमः ॥ एका तिलोत्तमारंभाकार्यं साधयितुं क्षमा ॥ ४२ ॥ त्वमेवैकः क्षमः कामं
मिलितैः कस्तु संशयः ॥ कुरु कार्यं महाभाग ददामि तव वाञ्छितं ॥ ४३ ॥ प्रलोभितौ मया त्वर्थं वरदानैस्तपस्वि
नौ ॥ स्थानान्न च लितौ शांतौ वृथा यं मे गतः श्रमः ॥ ४४ ॥ तथा वै मायया कृत्वा भीषितौ तापसौ भृशं ॥ तथापि नो
त्थितौ स्थानाद्देहरक्षा परौ नतौ ॥ ४५ ॥ व्यास उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा शक्रं प्राह मनोभवः ॥ वासवाद्वाक
रिष्यामि कार्यं ते मनसेऽस्मि तं ॥ ४६ ॥ यदि विष्णुं मे हं शं वा ब्रह्माणं वा दिवाकरं ॥ ध्यायं तौ तौ तदा स्माकं भवि
तारौ वशौ मुनी ॥ ४७ ॥ देवीभक्तं वशीकर्तुं नाहं शक्तः कथंचन ॥ कामराजं महाबीजं चिंतयंतं मनस्यलं ॥ ४८ ॥
तां देवीं चेन्महाशक्तिसंश्रितौ भक्तिभावतः ॥ न तदाममवाणानां गोचरौ तापसौ किल ॥ ४९ ॥ इंद्र उवाच ॥ ग
च्छत्वं च महाभाग सर्वेस्तत्र समुद्यतैः ॥ कार्यं ममातिदुःसाध्यं कर्त्ता हितमनुत्तमं ॥ ५० ॥ व्यास उवाच ॥ इति ते
न समादिष्टययुः सर्वे समुद्यताः ॥ यत्र तौ धर्मपुत्रौ द्वौ ते पते दुष्करं तपः ॥ ५१ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापु
राणे चतुर्थस्कंधे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ व्यास उवाच ॥ प्रथमं तत्र संप्राप्तो वसंतः पर्वतोत्तमे ॥ पुष्पिताः पादपाः
सर्वे द्विरेफालिविराजिताः ॥ १ ॥

वत्त्वित्यर्थः सर्वैः समुद्यतैः सहैत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ अर्धाधिकैरष्टप
चाशङ्किः पद्मैर्नराग्रजः ॥ उर्वशीं ससृजे चेति कथं यं समुदीर्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांते वसंता गमनमुपवर्णितं तदनंतरं जातं वृत्तमाह प्रथमं तत्रेति तेन
वसंता गमनेन पुष्पिताः पादपाः वृक्षाः व्रभुः शोभिता इत्यर्थः द्विरेफालिविराजिताः भ्रमरपंक्तिविराजिताः ॥ १ ॥

॥ २ ॥ नगोत्तमान्बृहदृक्षान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रमथीनिबलवन्तिअस्वाधीनानीत्यर्थः ॥ ५ ॥ पूरयन्पंचमार्गणानपंचवाणान्पूर्णान्प्यापकान्कुर्वन्नित्यर्थः पंचवाणैःसर्वास्ताडयन्नितिभावः ॥ ६ ॥ ७ ॥ भ्रमरालिभ्रमरपंक्तिः ॥ ८ ॥ ९ ॥

आम्नाश्चवकुलारम्यास्तिलकाःकिंशुकाःशुभाः ॥ सालास्तालास्तमालाश्चमधूकाःपुष्पिताबभूवुः ॥ २ ॥ बभूवुःकोकिलालापवृक्षाग्रेषुमनोहराः ॥ वल्योपिपुष्पिताःसर्वाआलिलिङ्गुर्नगोत्तमान् ॥ ३ ॥ प्राणिनःस्वासुभार्यासुप्रेमयुक्ताःस्मरातुराः ॥ बभूवुश्चातिमत्तश्चक्रीडासक्ताःपरस्परं ॥ ४ ॥ ववुर्मदाःसुगंधाश्चसुस्पर्शादक्षिणानिलाः ॥ इंद्रियाणिप्रमथीनिमुनीनामपिचाभवन् ॥ ५ ॥ रतियुक्तस्ततःकामःपूरयन्पंचमार्गणान् ॥ चकारत्वरितस्तत्रवासंबदरिकाश्रमे ॥ ६ ॥ रंभातिलोत्तमाद्याश्चगत्वातत्रवराश्रमे ॥ गानंचक्रुःसुगीतज्ञाःस्वरतानसमन्वितं ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वामधुरोद्गीतंकोकिलानांचकूजितं ॥ भ्रमरालिविरावंचप्रबुद्धौतौमुनीश्वरौ ॥ ८ ॥ ऋतुराजमकालेतुदृष्टातौपुष्पितंवनं ॥ जातौचिंतापरौतत्रनरनारायणावृषी ॥ ९ ॥ किमद्यशिशिरापायःसंवृत्तःसमयंविना ॥ प्राणिनोऽविह्वलाःसर्वेलक्ष्यंतेतिस्मरातुराः ॥ १० ॥ कालधर्मविपर्यासःकथमद्यदुरासदः ॥ नरनारायणःप्राहविस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ ११ ॥ नारायणउवाच ॥ पश्यभ्रातरिमेवृक्षाःपुष्पिताःप्रतिभांतिवै ॥ कोकिलालापसंघुष्टाभ्रमरालिविराजिताः ॥ १२ ॥ शिशिरंभीममातंगंदारयन्स्वखरैर्नखैः ॥ वसंतकेसरीप्रातःपलाशकुसुमैर्मुने ॥ १३ ॥

॥१०॥ ११ ॥ इतिमनसिऋतुकालविपर्यासंचिंतयित्वानारायणउवाचयत्तदाह पश्येति ॥ १२ ॥ भीममातंगंशतिभयप्रदानेनभीमंभयंकरंमातंगंजंशिशिरऋतुरूपंपलाशकुसुमात्मकैःस्वस्यखरैःकठिनैर्नखैर्दारयन्प्राप्तोवसंतकेसरीवसंतरूपःसिंहोवर्ततइत्यर्थः ॥ १३ ॥

न केवलं स्वयमेव प्राप्तः किंतु लक्ष्मीनृसिंहवत्तस्य याशक्तिर्वसंतलक्ष्मीः सापि प्राप्तेति वदन्वसंतलक्ष्मीं वर्णयति रक्ताशोकेति रक्तो नवीनपल्लवयोगा
 दोऽशोकोऽशोकवृक्षः स एव करौयस्याः सार्किंशुकः पुष्पितपलाशवृक्षः स एवांघ्रीचरणौयस्याः नीलोयोऽशोको हरितपल्लवयोगात् स एव कचाः
 केशायस्याः ॥ १४ ॥ बिल्ववृक्षफलान्येवस्तनौयस्याः मंजर्य एव कर्णौयस्याः ॥ १५ ॥ सिंधुवारमेव नखानियस्याः ॥ १६ ॥ बर्हि
 वृंदो मयूरवृंदः स एव कलापो भूषणं यस्याः सारसः पुष्कराद्वस्तु सारस इति कोशस्तस्य स्वन एव नूपुरेयस्याः वासंती माधवीलता तद्रूपावत्धार

रक्ताशोककरातन्वी दिवर्षे किंशुकांघ्रिका ॥ नीलाशोककचाश्यामाविकासिकमलानना ॥ १४ ॥ नीलिदीवरने
 त्रासा बिल्ववृक्षफलस्तनी ॥ प्रोत्फुल्लकुंदरदनामंजरीकर्णशोभिता ॥ १५ ॥ बंधुजीवाधरा शुभ्रा सिंधुवारनखाद्भु
 ता ॥ पुंस्कोकिलस्वरापुण्याकदंबवसना शुभा ॥ १६ ॥ बर्हि वृंदकलापा च सारसस्वननूपुरा ॥ वासंती बद्धर
 शनामत्तहंसगतिस्तथा ॥ १७ ॥ पुत्रजीवांशुकन्यस्तरोमराजिविराजिता ॥ वसंतलक्ष्मीः संप्राप्ता ब्रह्मन्वदरि
 काश्रमे ॥ १८ ॥ अकाले किमियं प्राप्ता विस्मयोऽयं ममाधुना ॥ तपोविघ्नकरानूनं देवर्षे परिचिंतय ॥ १९ ॥ श्रू
 यते सुरनारीणां गानं ध्यानविनाशनं ॥ आवयोस्तपि भंगाय कृतं मय वता किल ॥ २० ॥ ऋतुराडन्यथा काले प्री
 तिसजनयेत्कथं ॥ विघ्नोऽयं विहितो भाति भीतिना सुरशत्रुणा ॥ २१ ॥

शनाकटि सूत्रं ययासाचलं तोये मत्ताहं सास्तेरवगानेर्यस्याः ॥ १७ ॥ कदंबवृक्षाधोये पुत्रजीवावृक्षास्त एव कदंबवृक्षरूपं यत्पूर्वोक्तं मंशुकं वच्छंत
 स्मिन्न्यस्ताक्षिमा आच्छादिता यारोमराजीरोमपंक्तिस्तया विराजिता कदंबवृक्षाणां वस्त्रत्वकल्यनात्तदधःस्थितपुत्रजीवानारोमराजिकल्यनेति
 बोध्यं ॥ १८ ॥ १९ ॥ तपि भंगाय तपिस्तपि क्रिया तपश्चर्येत्यर्थः तस्याभंगाय ॥ २० ॥ ऋतुराडिति अन्यथामदुक्तार्थाभावे अकाले समया
 भावेऽपि ऋतुराद्वसंतकथं प्रीतिजनयेन्न कथमपीत्यर्थः असुरशत्रुणेद्रेण ॥ २१ ॥

दे.भा.च.

॥१५॥

॥ २२ ॥ विप्राग्येद्विजश्रेष्ठे ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ विद्युन्मालाचसाचांबुजाक्षीचेति काचित्तुविद्युन्मालांबुजाक्षीचेतिपा

वाताःसुगंधाःशीताश्चसमायांतिमनोहराः ॥ नान्यत्कारणमस्तीहशतक्रतुकृतिंविना ॥ २२ ॥ इतिब्रुवतिवि
प्राग्येदेवेनारायणेविभौ ॥ सर्वेदृष्टिपथंप्राप्तमन्मथप्रमुखास्तदा ॥ २३ ॥ ददर्शभगवान्सर्वान्नरोनारायण
स्तथा ॥ विस्मयाविष्टमनसौबभूवतुरुभावपि ॥ २४ ॥ मन्मथंमेनकांचैवरंभांचैवतिलोत्तमां ॥ पुष्पगंधांसु
केशींचमहाश्वेतांमनोरमां ॥ २५ ॥ प्रमद्वरांघृतार्चींचगीतज्ञांचारुहासिनीं ॥ चंद्रप्रभांचसोमांचकोकिलाला
पमंडितां ॥ २६ ॥ विद्युन्मालांबुजाक्षींचतथाकांचनमालिनीं ॥ एताश्चान्यावरारोहादृष्टास्ताभ्यांतदांतिके ॥
२७ ॥ तासांद्वयसहस्राणिपंचाशदधिकानिचावीक्ष्यतौविस्मितौजातौकामसैन्यंसुविस्तरं ॥ २८ ॥ प्रणम्या
ग्रेस्थिताःसर्वादेववारांगनास्तदा ॥ दिव्याभरणभुषाढ्यादिव्यमाल्योपशोभिताः ॥ २९ ॥ जगुश्छलेनताः
सर्वाःपृथिव्याममतिदुर्लभां ॥ तत्तथावस्थितंदिव्यमन्मथादिविवर्धनं ॥ ३० ॥ शुश्रावभगवान्विष्णुर्नरोना
रायणस्तथा ॥ श्रुत्वाप्रोवाचतास्तत्रप्रीत्यानारायणोमुनिः ॥ ३१ ॥ आस्यतांसुखमत्रैवकरोम्यातिथ्यम
द्भुतं ॥ भवंत्योऽतिथिधर्मेणप्राप्ताःस्वर्गात्सुमध्यमाः ॥ ३२ ॥ व्यासउवाच ॥ साभिमानस्तुसंजातस्तदा
नारायणोमुनिः ॥ इंद्रेणप्रेषितानूनंतथाविघ्नचिकीर्षया ॥ ३३ ॥ वराक्यःकाइमाःसर्वाःसृजाम्यद्यनवाःकिल ॥
एताभ्योदिव्यरूपाश्चदर्शयामितपोबलं ॥ ३४ ॥

ठस्तदास्त्रीद्वयं ॥ २७ ॥ २८ ॥ वारांगनाअप्सरसः ॥ २९ ॥ यथाशास्त्रेणोक्तंतथावस्थितामित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
॥ ३३ ॥ आभिमानस्वरूपमाह वराक्यइति ॥ ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.
६

॥१५॥

इतिसंचित्येति तरसावेगेनोहंकरेणप्रताड्यसर्वांगसुंदरींनारीमुत्पादयामास ॥ ३५ ॥ नारायणेति हियतोनारायणोरुसंभूताततस्तस्मा
द्वेतोरुर्वशीइतिनाम्नाऽभवादित्यर्थः उरुमश्रात्याश्रयतिउत्पत्तिस्थानत्वेनेत्युर्वशीतिव्युत्पत्तेः पृषोदरादित्वात्प्रस्वत्वंदृशुरिति तादृशेणप्रोषितास्ता
मुर्वशीदृशुः दृष्ट्वापरमंविस्मयंययुःप्रापुः ॥ ३६ ॥ तासांचेति इंद्रप्रेषितानांस्त्रीणांपारिचर्यार्थतावतीःपंचाशदधिकषोडशसहस्रसंख्या
काःअतिसुंदरीस्ताभ्योप्यतिसुंदर्यः ॥ ३७ ॥ प्रणेमुरिति तानारायणोत्पन्नास्त्रियोजलिंकृत्वापुरस्थितास्तौमुनीनरनारायणौप्रणेमुरित्यर्थः

इतिसंचित्यमनसाकरेणोरुंप्रताड्यवै ॥ तरसोत्पादयामासनारींसर्वांगसुंदरीं ॥ ३५ ॥ नारायणोरुसंभूताह
र्वशीतिततःशुभा ॥ दृशुस्ताःस्थितास्तत्रविस्मयंपरमंययुः ॥ ३६ ॥ तासांचपरिचर्यार्थतावतीश्चातिसुंदरीः ॥
प्रादुश्चकारतरसातदामुनिरसंभ्रमः ॥ ३७ ॥ गायंत्यश्चहसंत्यश्चनानोपायनपाणयः ॥ प्रणेमुस्तामुनीसर्वाः
स्थिताःकृत्वांजलिंपुरः ॥ ३८ ॥ तांवीक्ष्यविभ्रमकरींतपसोविभूतिंदेवांगनाहमुमुहुःप्रविमोहयंत्यः ॥ उ
चुश्चतौप्रमुदिताननपद्मशोभारोमोद्गमोल्लसितचारुनिजांगवलयः ॥ ३९ ॥ कुर्युःकथंस्तुतिमहोतपसोमहत्वंधै
र्यतथैवभवतामाभिवीक्ष्यबालाः ॥ अस्मत्कटाक्षविपदिग्धशरेणदग्धःकोवानतत्रभवतांमनसोव्यथान ॥ ४० ॥

॥ ३८ ॥ तदनंतरमिंद्रप्रेषिताःस्तुतिंचक्रुरित्याह तांवीक्ष्येति अन्यान्यप्रविमोहयंत्योऽपिदेवानांविभ्रमकरींस्वस्यापिमोहकरींतपसोविभूतिंदृष्ट्वातौ
नरनारायणौप्रत्यूचुः कथंभूतारोमोद्गमेनरोमांचोद्गमेनचारुसुंदरानिजांगवलयोनिजांगलतायासांताः ॥ ३९ ॥ कुर्युःकथमिति हेदेवौवयं
बालाः मूढाभवतांतपसोमहत्वंतथैवधैर्यमनसोप्यविषयमाभिवीक्ष्यस्तुतिकथंकुर्युःनकथमपेत्यर्थः अस्मत्कटाक्षएवकज्जलरूपविपेणादिग्धोयुक्तः
शरस्तेनदग्धःकोवापृथिव्यांनभवति अपिनुसर्वोभवत्येवतत्रतस्मिन्सत्यपिभवतांमनसोव्यथाविकारोनेतिपरमाश्चर्यंभवतामितिभावः ॥ ४० ॥

अतएवयूनंसाधारणैकिंतुपरमेश्वरस्यांशभूतवेवेत्यस्माभिर्ज्ञानावित्याहुः ज्ञाताविति नरहरेःविष्णोःहेभगवंतौकपटेनागतानामप्यस्माकं
कोवाभाग्योदयोजातोयेनभक्दर्शनमस्माभेर्लब्धमित्याहुः सेवानिमित्तमिति नोस्माकं गमनमागमनमिहभवत्सेवानिमित्तं किंतुकामंयथेच्छंहरेरि
द्रस्यशतमखस्यकार्यंभवत्तपोविघातस्त्वंविधातुं कर्तुमेव ॥ ४१ ॥ एतादृशदुष्टानामस्माकं युवयोर्दर्शनं केन भाग्येन वा संपादितं तत्संचितं भाग्यं ख

ज्ञातौ युवां नरहरेः परमांशभूतौ देवौ मुनीशमदमादिनिधीसदैव ॥ सेवानिमित्तमिह नोगमनं न कामं कार्यं हरेः श
तमं खस्याविधातुमेव ॥ ४१ ॥ भाग्येन केन युवयोः किल दर्शनं नः संपादितं न विदितं खलु संचितं तत् ॥ चित्तं क्षमं
निजजने विहितं युवाभ्यामस्मद्विधे किल कृतागसितापमुक्तं ॥ ४२ ॥ कुर्वीति नैव विबुधास्तपसोव्ययैव शापेन
तुच्छफलदेन महानुभावाः ॥ व्यास उवाच ॥ इत्थं निशम्य वचनं सुरकामिनीनां तावूचतुर्मुनिवरो विनयानतानां ॥
४३ ॥ प्रीतौ प्रसन्नवदनौ जितकामलौ भौ धर्मात्मजो निजतपोरुचिशोभितांगौ ॥ नरनारायणावूचतुः ॥ ब्रुवं
तुवांच्छितान् कामान् ददावस्तुष्टमानसौ ॥ ४४ ॥ यांतुस्वर्गं गृहीत्वैमां मुर्वशीं चारुलोचनां ॥ उपायनमियं वा
लागच्छत्वद्यमनोहरा ॥ ४५ ॥ दत्ताऽवाभ्यां मघवतः प्रीणनायोरुसंभवा ॥ स्वस्त्यस्तु सर्वदेवेभ्यो यथेष्टं प्रव्रजं
तु च ॥ ४६ ॥ देव्य ऊचुः ॥ क्व गच्छामो महाभाग प्राप्तास्ते पादपंकजं ॥ नारायणसुरश्रेष्ठ भक्त्या परमया मुदा
॥ ४७ ॥ वांच्छितं चेद्वरं नाथ ददासि मधुसूदन ॥ तुष्टः कमलपत्राक्ष ब्रवीमो मनसेप्सितं ॥ ४८ ॥ पतिस्त्वं भव
देवेश वरमेनं परंतप ॥ भवामः प्रीतियुक्तास्त्वांसेवितुं जगदीश्वर ॥ ४९ ॥

तुन विदितमस्माभिः किंचास्माद्विधेस्मत्सदृशे निजजने कृतागसि कृतापराधे चित्तं क्षमं शापादिकर्तुं समर्थमपि युवाभ्यां तापमुक्तं संपादितं कृतं अ
होऽतिधन्या भवतां क्षमेति भावः ॥ ४२ ॥ इयं चरीति भवद्विधानां महानुभावानां केनाभिप्रायेणोतितमभिप्रायमाह कुर्वीतीति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥
इयं बालाराजानमिदं प्रति उपायनं गच्छतु ॥ ४५ ॥ अवाभ्यां नरनारायणाभ्यां ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ त्वयापंचाशदधिकषोडशसहस्रत्रियउत्पादितास्ताः स्वर्गगच्छंतु तावत्संख्यकाएववयमत्रस्थास्यामइतिभावः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥
 ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इति श्रीदेवीभागवतातिलकेचतुर्थस्कंधेष्टोऽध्यायः ॥ ६ ॥ पंचाधिकैश्चपंचाशद्विःप
 द्यैः समनंतरं ॥ अहंकारावृतं विश्वं वैराग्यार्थमिहोच्यते ॥ १ ॥ रमस्वात्रशुभेस्थानेप्राप्यसर्वाः सुरांगनाः इत्यप्सरसांप्रार्थनां श्रुत्वानारायणोविचा

त्वयावोत्पादितानार्यः संत्यन्याश्चास्ल्लोचनाः ॥ उर्वेश्याद्यास्तथायांतुस्वर्गवैभवदाज्ञया ॥ ५० ॥ स्त्रीणांपोड
 शसाहस्रंतिष्ठत्वत्रशतार्धकं ॥ सेवांतेत्रकरिप्यामोयुवयोस्तापसोत्तमौ ॥ ५१ ॥ वांच्छितं देहि देवेश सत्यवाग्भ
 वमाधव ॥ आशाभंगोहि नारीणां हिंसनं परिकीर्तितं ॥ ५२ ॥ कामार्तानां च मुनिभिर्धर्मज्ञैस्तत्त्वदर्शिभिः ॥
 भाग्ययोगादिहप्राप्ताः स्वर्गात्प्रेमपरिप्लुताः ॥ ५३ ॥ त्यक्तुं नार्हसि देवेश समर्थोसि जगत्पते ॥ नारायण उवाच
 ॥ पूर्णवर्षसहस्रंतु तपस्तप्तं मया त्रवै ॥ ५४ ॥ जितेन्द्रियेण चार्वंग्यः कथं भंगं करोम्यतः ॥ नेच्छाकामे सुखेका
 चित्सुखधर्मविनाशके ॥ ५५ ॥ पशूनामपि साधर्म्यैरमेतमतिमान्कथं ॥ अप्संरस ऊचुः ॥ शब्दादीनां च पं
 चानां मध्ये स्पर्शसुखं वरं ॥ ५६ ॥ आनंदरसमूलं वै नान्यदस्ति सुखं किल ॥ अतोस्माकं महाराज वचनं कुरु स
 र्वथा ॥ ५७ ॥ निर्भरं सुखमासाद्य चरस्व गंधमादने ॥ यदि वांच्छसि नाकं त्वं नाधिको गंधमादनात् ॥ ५८ ॥
 रमस्वात्रशुभेस्थाने प्राप्य सर्वाः सुरांगनाः ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधेष्टोऽध्यायः ॥ ६ ॥
 व्यास उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तासां धर्मपुत्रः प्रतापवान् ॥ विमर्शमकरोच्चित्ते किं कर्तव्यं मया धुना ॥ १
 अहंकारादिदं प्राप्तं दुःखं नात्र विचारणा ॥ मूलं धर्मविनाशस्य प्रथमं यदहंकृतिः ॥ २ ॥

रंकृतवानित्याह इत्याकर्ण्येति विमर्शविचारं ॥ १ ॥ इति विचारं कृत्वा प्रथमं न इदं संकटं कस्मान्मूलादुत्पन्नमिति तन्मूलं शोधितवानित्याह
 अहंकारादिदं प्राप्तमिति ॥ २ ॥

दे.भा.च.

॥१७॥

ननु कुतो धर्मविनाशस्य मूलमहंकार इति चेत्तत्राह मूलमिति यतः संसारवृक्षस्य मूलमहंकारस्ततस्तस्मिन् संसारे यद्ब्रूवति शुभं वा शुभं वा तस्य सर्वस्य मूलमहंकार एवेत्यर्थः का एतावरावयोर्हमेतदपेक्षयाप्यति सुंदरीरूपादयिष्यामीत्यहंकारस्वरूपं तु पूर्वमुक्तमेवात्राहंकारप्रदेन स्मारितं पुनः स्वयमेव वदति दृष्टेति ॥ ३ ॥ वारांगनागणं जुष्टमत्र समागतं दृष्ट्वा हंमौ न संमाधाय न स्थितः किंतु तेन साकं भाषणादिकं कृतं तेनाहं दुःखभाजनं जातः किंच धर्मस्य तपसोऽव्ययोपि जातस्तपो बलात्तासामुत्पदनेनेत्याह उत्पादिता इति ॥ ४ ॥ तासामुत्पत्यैव स्वर्गस्य निर्वाहो जात इति मत्वा ताः स्वर्गस्था देवांगनामां बाधितुं प्रवृत्ताः यद्यहंकारमवलंब्य तानोत्पादिताः स्युस्तदाऽयं प्रसंगः किमित्युपस्थितः स्यात्तस्माद्दूर्णनाभिरिव लूता कीट इव स्व

मूलं संसारवृक्षस्य यतः प्रोक्तो महात्मभिः ॥ दृष्ट्वा मौ न संमाधाय न स्थितो हं समागतं ॥ ३ ॥ वारांगनागणं जुष्टं तेनाहं दुःखभाजनं ॥ उत्पादितास्तथानार्यो मया धर्मव्ययेन वै ॥ ४ ॥ तास्तु मां बाधितुं वृत्ताः कामार्ताः प्रमदोत्तमाः ॥ ऊर्णनाभिरिवाद्याहं जालेन स्वकृतेन वै ॥ ५ ॥ बद्धोऽस्मि सुदृढेनात्र किं कर्तव्यमिति परं ॥ यदि चिंतां समुत्सृज्य संत्यजाम्यबला इमाः ॥ ६ ॥ शप्त्वा चास्मान् ब्रजिष्यंति सर्वा भग्नमनोरथाः ॥ मुक्तो हं संचरिष्यामि विजने परमंतपः ॥ ७ ॥ तस्मात्क्रोधं समुत्पाद्य त्यक्षामः सुंदरीगणं ॥ व्यास उवाच ॥ इति संचिंत्य मनसा मुनिर्नारायणस्तदा ॥ ८ ॥ विमर्शमकरोच्चिते सुखोत्पादनसाधने ॥ द्वितीयोऽयं महाशत्रुः क्रोधः संतापकारकः ॥ ९ ॥ ६५

कृतेनैव जालेनाहं बद्ध इत्यर्थः ॥ ५ ॥ इति मनसि स्वापराधं विनिश्चित्यातः परं किं कर्तव्यमिति विचारयामासेत्याह किं कर्तव्यमिति परमिति तत एकमुपायं विचारितवानित्याह यदीति यदीमास्त्यजामि तर्हि शापं दत्वा गमिष्यामि तथाप्याभिमुक्तो हंतपः संचरिष्यामिति महत्फलं भविष्यतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ इति विचार्य तस्यैव निश्चयः कृत इत्याह तस्मात्क्रोधमिति ॥ ८ ॥ इति निश्चित्य मनसा पुनर्नारायणो विमर्शमकरोदित्याह विमर्शमिति कीदृशो विमर्श इत्याह द्वितीयोऽयमिति एकोहंकारश्चतुरवलंबितस्तस्येदं फलं जातं पुनर्द्वितीयस्य क्रोधस्यावलंबेन बहु दुःखमेव भविष्यतीत्यर्थः ॥ ९ ॥

टी.अ.

७

॥१७॥

तस्यदुष्टत्वमेवाह कामादिति॥ १०॥दीर्घिकांनदीं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ ताभ्यामावाभ्यामहंकारक्रोधाभ्यां ॥ १५ ॥ १६ ॥

कामादप्यधिकेलेकेलोभादपिचदारुणः॥क्रोधाभिभूतःकुस्तेहिंसांप्राणविघातनीं ॥ १० ॥ दुःखदांसर्वभूतानां
नरकारामदीर्घिकां ॥ यथाग्निघर्षणाज्जातःपादपंप्रदहत्तथा॥ ११ ॥ देहोत्पन्नस्तथाक्रोधोदेहंदहतिदारुणः ॥ व्या
सउवाच ॥ इतिसंचित्यमानंतंभ्रातरंदीनमानसं ॥ १२ ॥ उवाचवचनंतथ्यंनरोधर्मसुतोनुजः ॥ नरउवाच
॥ नारायणमहाभागकोपंयच्छमहामते ॥ १३ ॥ शांतंभावंसमाश्रित्यनाशयाहंकृतिंपरां ॥ पुराहंकारदोषेणत
पोनष्टंकिलावयोः ॥ १४ ॥ संग्रामश्चाभवत्ताभ्यामावाभ्यामसुरेणह ॥ दिव्यवर्षसहस्रंतुप्रल्हादेनमहाद्भुतं ॥
॥ १५ ॥ दुःखंबहुतरंप्राप्तंतत्रावाभ्यांसुरोत्तम ॥ तस्माक्रोधंपरित्यज्यशांतोभवमुनीश्वर ॥ १६ ॥ व्यासउ
वाच ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाशांतोभूद्धर्मनंदनः ॥ जनमेजयउवाच ॥ संशयोऽयंमुनिश्रेष्ठप्रल्हादेनमहात्मना
॥ १७ ॥ विष्णुभक्तेनशांतेनकथंयुद्धंकृतंपुरा ॥ कृतवंतौकथंयुद्धंनरनारायणावृषी ॥ १८ ॥ तापसौधर्मपु
त्रौद्वौसुशांतमानसावुभौ ॥ समागमःकथंजातस्तयोर्देत्यसुतस्यच ॥ १९ ॥ संग्रामस्तुकथंताभ्यांकृतस्तेन
महात्मना ॥ प्रल्हादोप्यतिधर्मात्माज्ञानवान्विष्णुतत्परः ॥ २० ॥ नरनारायणौतद्वत्तापसौसत्वसंस्थितौ॥ ते
नताभ्यांसमुद्धूतंवैरंयदिपरस्परं ॥ २१ ॥ तदातपसिधर्मेचश्रमएवहिकेवलं ॥ कजपःकतपश्चर्यापुरासत्य
युगेपिच ॥ २२ ॥ तादृशैर्निर्जितंचित्तंक्रोधाहंकारसंवृतं ॥ नक्रोधोनचमात्सर्यमहंकारांकुरंविना ॥ २३ ॥
अहंकारात्समुत्पन्नाःकामक्रोधादयःकिल ॥ वर्षकोटिसहस्रंतुतपःकृत्वातिदारुणं ॥ २४ ॥ ६१ ६२ ६३

॥ १७ ॥ कथमिति सोपिप्रल्हादःशांतस्तावपिनरनारायणौशांतौतथाचक्रोधाहंकारयोरभावात्कथंयुद्धमित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥

॥

॥

॥

॥

दे.भा.च.

॥१८॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कोऽप्यस्तिभुवनत्रये एतादृशायदाहंकरयुक्तास्तदाहंकारविनिर्मुक्तः कोऽप्यस्तिनकोपीत्यर्थः
॥ २९ ॥ निगडैःशृंगलाभिः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मीमांसकानामिति कर्मैवप्रधानंसर्वैःकर्त्तव्यं नतुब्रह्मज्ञानादिकमस्ति
भवतिवेतिमतं ॥ ३३ ॥ इत्थंजनमेजयेनाहंकारमयत्वंसर्वस्योक्तंतदेवव्यासःस्थापयति कार्यमिति अहंकारस्यसर्वकार्यतत्कारणादहं

अहंकारांकुरेजातेव्यर्थंभवतिसर्वथा ॥ यथासूर्योदयेजातेतमोरूपंनतिष्ठति ॥ २५ ॥ अहंकारांकुरस्याग्रेतथा
पुण्यंनतिष्ठति ॥ प्रल्हादोपिमहाभागहरिणासमयुध्यत ॥ २६ ॥ तदाव्यर्थकृतंसर्वसुकृतंकिलभूतले ॥
नरनारायणौशांतौविहायपरमंतपः ॥ २७ ॥ कृतवंतौयदायुद्धंक्रशमःसुकृतंपुनः ॥ ईदृश्यांसत्वयुक्ताभ्या
मजेयायद्यहंकृतिः ॥ २८ ॥ मादृशानांचकावार्तामुनेऽहंकारसंक्षये ॥ अहंकारपरित्यक्तोनकोऽप्यस्तिजगत्रये
॥ २९ ॥ नभूतोभविता नैवयस्त्यक्तस्तेनसर्वथा ॥ मुच्यतेलोहनिगडैर्बद्धःकाष्ठमयैस्तथा ॥ ३० ॥ अहंकार
निबद्धस्तुनकदाचिद्विमुच्यते ॥ अहंकारावृतंसर्वजगत्स्थावरजंगमं ॥ ३१ ॥ भ्रमत्येवहिसंसारेविष्टामूत्रप्र
दूषिते ॥ ब्रह्मज्ञानंकुतस्तावत्संसारेमोहसंवृते ॥ ३२ ॥ मतंमीमांसकानां वैसमतंभातिसुव्रत ॥ महान्तो
ऽपिसदायुक्ताःकामक्रोधादिभिर्मुने ॥ ३३ ॥ मादृशानांकलावस्मिन्काकथामुनिसत्तम ॥ व्यासउवाच ॥ का
र्यवैकारणाद्भिन्नंकथंभवतिभारत ॥ ३४ ॥ कटकंकुंडलंचैवसुवर्णसदृशंभवेत् ॥ अहंकारोद्भवंसर्वब्रह्मांडं
सचराचरं ॥ ३५ ॥

कारात्कथंभिन्नंभवतिनहिकटकंकुंडलंचसुवर्णाद्भिन्नंभवति किंतु सुवर्णसदृशंसुवर्णमेवभवतितद्वदित्यर्थः ॥ ३४ ॥ तदेवाह अहंकारो
द्भवमिति ॥ ३५ ॥

टी.अ.
७

॥१८॥

पटस्त्रंतुवशस्तत्वनतिरिक्तोयथातथातद्वियुक्तमहंकारवियुक्तंकथंचराचरंभवेन्नकथमपीत्यर्थः यद्यप्यहंकारावृतमेवसर्वंभवतितथापिमाया
गुणैस्त्रिभिर्महत्तत्वादिकैःसर्वैरचितं तथाचमायामयत्वात्सर्वमिथ्याभवतीतिज्ञानिनांकापरिदेवनाखेदोनकापीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ पुनरहंकारावृ
तत्वंस्थापयति ब्रह्माविष्णुरिति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ शांतेपरमात्मसुखेस्थितइत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ कृत्वेति शास्त्राप्यधीत्य
तीर्थाटनादिकंचकृत्वायस्याहंकारस्ययोगाद्विषयासक्तःसन्सर्वकर्मकरोतिचोरवत्दांभिकः स्वांतस्थितदुर्गुणापहारकः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

पटस्तंतुवशःप्रोक्तस्तद्वियुक्तःकथंभवेत् ॥ मायागुणैस्त्रिभिःसर्वैरचितंस्थिरजंगमं ॥ ३६ ॥ सतृणंस्तंबपर्य
तंकातत्रपरिदेवना ॥ ब्रह्माविष्णुस्तथारुद्रस्तेचाहंकारमोहिताः ॥ ३७ ॥ भ्रमत्यस्मिन्महागाधेसंसारेनृपस
त्तम ॥ वसिष्ठनारदाद्याश्चमुनयोज्ञानिनःपरं ॥ ३८ ॥ तेभिर्भूताःसंसरंतिसंसारेऽस्मिन्पुनःपुनः॥नकोप्यस्ति
नृपश्रेष्ठत्रिपुल्लोकेषुदेहभृत् ॥ ३९ ॥ एभिर्मायागुणैर्मुक्तःशांतआत्मासुखेस्थितः ॥ कामक्रोधौतथालोभो
मोहोऽहंकारसंभवः ॥ ४० ॥ नमुंचंतिनरंसर्वदेहवंतंनृपोत्तम ॥ अधीत्यवेदशास्त्राणिपुराणानिविचिंत्यच ॥ ४१ ॥
॥ कृत्वातीर्थाटनंदानंध्यानंचैवसुरार्चनं ॥ करोतिविषयासक्तःसर्वकर्मचचोरवत् ॥ ४२ ॥ विचारयतिनोपूर्वं
काममोहमदान्वितः ॥ कृतेयुगेऽपित्रेतायांद्वापरेकुरुनंदन ॥ ४३ ॥ विद्वोऽत्रास्तिचधर्मोपिकाकथाद्यकलोपु
नः॥रूपर्वांसदैवसद्रोहालोभामर्षोचसर्वदा ॥ ४४ ॥ एवंविधोऽस्तिसंसारोनात्रकार्याविचारणा ॥ साधवोविर
लालोकेभवंतिगतमत्सराः ॥ ४५ ॥

विद्वोऽत्रास्तीति अत्रकृतादिपुत्रकलौस्पदाद्रोहालोभादयःसंनिवत्रकाकथेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ एवंविधोऽस्तीति यथाव्याज्ञातोऽहंकारमयःसंसा
रस्तथैवास्तिनतत्रसंदेहइत्यर्थः तर्हिसाधवोऽनैवसंतोनिचेन्नथावक्तव्यं श्रीमन्नृत्यनुग्रवंतोऽहंकारादिवाधागहिनाविरत्ताःसंत्येवैवखानसादयः
पूर्वमुक्तादृष्टांतदर्शनार्थमित्याह साधव इति ॥ ४५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.च.

॥१९॥

॥ ४६ ॥ सर्वप्रपंचस्याहंकारवाधापीडितत्वोत्स्याहंकारस्य च मायाजन्यत्वोत्स्यामायाविशिष्टब्रह्मरूपभगवत्या आराधनयाहंकारादिबाधाराहि
तोभवतीतिमुनेर्गुणोभिसंधिः हेमुने एतादृशीं संसारावस्थां दृष्ट्वा मत्पित्रादीनां चाचरणं ममाचरणं च दृष्ट्वा कथमस्माकं गतिर्भविष्यतीतिभियाचि
त्तेऽहं दुर्नोमिखेदं प्राप्नोमीत्याह दुर्नोमीति ॥ ४७ ॥ ममाग्रतोमत्संमुखं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अस्त्वेतद्दुःखकरं कियानस्य खेदः
कर्तव्यः प्रकृतां युद्धकथां विस्तराद्वर्णयेत्याह कथं युद्धमिति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ प्रधानं युद्धं ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

जितक्रोधाजितामर्षादृष्टांतार्थव्यवस्थिताः ॥ राजोवाच ॥ ते धन्याः कृतपुण्यास्ते मदमोहविवर्जिताः ॥ ४६ ॥
जितेंद्रियाः सदाचाराजितंतैर्भुवनत्रयं ॥ दुर्नोमि पातकं स्मृत्वा पितुर्मम महात्मनः ॥ ४७ ॥ कृतस्तपस्विनः
कंठे मृतसर्पो ह्यघं विना ॥ अतस्तस्य मुनिश्चेष्टभविता किं ममाग्रतः ॥ ४८ ॥ न जाने बुद्धिर्संमोहात्किं वा कार्यं
भविष्यति ॥ मधुपश्यति मूढात्मा प्रपातं नैव पश्यति ॥ ४९ ॥ करोति निन्दितं कर्म नरकान्न विभेति च ॥ कथं
युद्धं पुरावृत्तं विस्तरात्तद्वदस्व मे ॥ ५० ॥ प्रल्हादेन यथा चोग्रं नरनारायणस्य वै ॥ प्रल्हादस्तु कथं यातः पाता
लात्तद्वदस्व मे ॥ ५१ ॥ सारस्वते महातीर्थे पुण्ये वद रिक्ताश्रमे ॥ नरनारायणौ शांतौ तापसौ मुनिसत्तमौ ॥
५२ ॥ कृतवंतौ तथा युद्धं हेतुना केन मानद ॥ वैरं भवति वित्तार्थं दारार्थं वा परस्परं ॥ ५३ ॥ एषणारहितौ कस्मा
च्चक्रतुः प्रधानं महत् ॥ प्रल्हादोऽपि च धर्मात्मा ज्ञात्वा देवौ सनातनौ ॥ ५४ ॥ कृतवान्स कथं युद्धं नरनारायणौ मुनी
॥ एतद्विस्तरतो ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि कारणं ॥ ५५ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे सप्तमोऽध्या
यः ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ इति पृष्ठस्तदा विप्रो राज्ञा पार्ष्णिक्षितेन वै ॥ उवाच विस्तरात्सर्वं व्यासः सत्यवती सुतः ॥ १ ॥

इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ अर्धाधिकैः सप्त चत्वारिंशत् श्लोकैरतः परं प्रल्हाद नारायणयोः समागम उदी
र्यते ॥ १ ॥ ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अ.टी.
७

॥१९॥

राजापि किंचिद्यत्पृष्टवानितितदभिप्रायमाह जनमेजयोपीति वैराटीविराटनयोत्तरातस्याः सुतः परीक्षितस्य चित्तं दुश्चरितं दुराचारं मत्वेत्यर्थः ॥२॥ ३॥ तेन तस्येति तेन पितृत्राणेन तस्यापितृत्राणकर्तुः पुत्रेति नामसार्थकमन्वर्थकं स्यान्नान्यथेत्यर्थः ॥४॥ औत्तरेयमुत्तराया अपत्यं स्त्रीभ्योऽगि तिङ्क् ॥५॥ पितुर्गतिमिति इति पूर्वश्लोकोक्तप्रकारेण पितुर्दुर्गतिं श्रुत्वेत्यर्थः महाभारतेऽपि परीक्षितद्राज्ञो दुर्गतिरुक्ता तद्वचनं च अपृच्छत्सतदा

जनमेजयोऽपि धर्मात्मानिर्वेदं परमंगतः ॥ चित्तं दुश्चरितं मत्वा वैराटी तनयस्य वै ॥२॥ तस्यैवोद्धरणार्थाय चकार सततं मनः ॥ विप्रावमानपापेन यमलोकं गतस्य वै ॥३॥ पुत्रा मरकादस्मान्नायतो पितरं स्वकं ॥ पुत्रेति नाम सार्थस्यात्तेन तस्य मुनीश्वराः ॥ ४ ॥ सर्पदंष्ट्रं पशुं श्रुत्वा हर्म्योपरि मृतं तथा ॥ विप्रशापादौत्तरेयं स्नानदानवि वर्जितं ॥ ५ ॥ पितुर्गतिं निशम्या सौ निर्वेदं गतवान्नृपः ॥ पारीक्षितो महाभागः संतप्तो भयविबहलः ॥ ६ ॥ प प्रच्छाथ मुनिं व्यासं गृहागतमनिन्दितः ॥ नरनारायणस्येमां कथां परमविस्तृतां ॥ ७ ॥ व्यास उवाच ॥ स य दानिहतो रौद्रेऽहिरण्यकशिपुर्नृप ॥ अंभिपिक्तस्तदाराज्ये प्रल्हादो नाम तत्सुतः ॥ ८ ॥ तस्मिन् शासति दैत्यै र्देवब्राह्मणपूजके ॥ मखैर्भूम्यां नृपतयो यजंतः श्रद्धयान्विताः ॥ ९ ॥ ब्राह्मणाश्च तपो धर्मतीर्थयात्राश्च कुर्वतो वै श्याश्च स्वस्ववृत्तिस्थाः शूद्राः शुश्रूषणे रताः ॥ १० ॥ नृसिंहेन च पाताले स्थापितः सोऽथ दैत्यराट् ॥ राज्यं चकार तत्रैव प्रजापालनतत्परः ॥ ११ ॥ कदाचिद्भृगुपुत्रोऽथ च्यवनाख्यो महातपाः ॥ जगाम नार्मदं स्नातुं तीर्थं वैव्या त्दतीश्वरं ॥ १२ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

राजामंत्रिणस्तान्सुदुःखितः उत्तंकस्यैव सांनिध्ये पितुः स्वर्गगतिं प्रतीति ॥ ६ ॥ ७ ॥ तत्प्रश्नोत्तरं व्यासो यदुक्तं वांस्तदाह स यदेति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ व्यात्दतीश्वरं व्यात्दतीश्वरसंबन्धितार्थ ॥ १२ ॥

तस्यांस्नानार्थमवातरत् ॥१३॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ किमेमघवतेति यदहंप्रेषितोदूतकार्यं
कुर्वाणस्तवनगरेप्राप्तवानितिमघवताइंद्रेणममकार्यंकिमस्तिनकिमपीत्यर्थः ॥२१॥ तर्हि किमर्थमागतस्तत्राह विद्धीति स्वनेत्रंज्ञानचक्षुषं ॥२२॥

रेवांमहानर्दीदृष्ट्वाततस्तस्यामवातरत् ॥ उत्तरंतंप्रजग्राहनागोविपभयंकरः ॥ १३ ॥ गृहीतोभयभीतिस्तु
पातालेमुनिसत्तमः ॥ सस्मारमनसाविष्णुंदेवदेवंजनार्दनं ॥ १४ ॥ संस्मृतेपुंडरीकाक्षोनिर्विषोभून्महोरगः ॥
नप्रापच्यवनोदुःखंनीयमानोरसातलं ॥ १५ ॥ द्विजिह्वेनमुनिस्त्यक्तोनिर्विण्णेनातिशंकिना ॥ मांशपे
तमुनिःक्रुद्धस्तापसोऽयंमहानिति ॥ १६ ॥ चचारनागकन्याभिःपूजितोमुनिसत्तमः ॥ विवेशाप्यथनागा
नांदानवानांमहत्पुरं ॥ १७ ॥ कदाचिद्गुपुत्रंतंविचरंतंपुरोत्तमे ॥ ददर्शदैत्यराजोऽसौप्रल्हादोधर्मवत्सलः
॥ १८ ॥ दृष्ट्वातंपूजयामासमुनिदैत्यपतिस्तदा ॥ प्रपच्छकारणंकिंतेपातालागमनेवद ॥ १९ ॥ प्रेषितोऽसि
किमिंद्रेणसत्यंब्रूहिद्विजोत्तम ॥ दैत्यविद्वपयुक्तेनममराज्यदिदृक्षया ॥ २० ॥ च्यवनवाच ॥ किमेमघवताराजन्
यदहंप्रेषितःपुनः ॥ दूतकार्यंप्रकुर्वाणःप्राप्तवान्नगरेतव ॥ २१ ॥ विद्धिमांभूगुपुत्रंतंस्वनेत्रंधर्मतत्परं ॥
माशंकांकुरुदैत्येन्द्रवासवप्रेषितस्यवै ॥ २२ ॥ स्नानार्थंनर्मदांप्राप्तःपुण्यतीर्थेनृपोत्तम ॥ नद्यामेवावतीर्णो
ऽहंगृहीतश्चमहाहिना ॥ २३ ॥ जातोऽसौनिर्विषःसर्पोविष्णोःसंस्मरणादिव ॥ मुक्तोऽहंतेननागेनप्रभावा
त्स्मरणस्यवै ॥ २४ ॥ अत्रागतेनराजेंद्रमयाप्तंतवदर्शनं ॥ विष्णुभक्तोऽसिदैत्येन्द्रतद्भक्तंमांविचिंतय ॥ २५ ॥
व्यासउवाच ॥ तन्निशम्यवचःश्लक्ष्णंहिरण्यकशिपोःसुतः ॥ पप्रच्छपरयाप्रीत्यातीर्थानिविविधानिच ॥ २६ ॥
प्रल्हादउवाच ॥ पृथिव्यांकानितीर्थानिपुण्यानिमुनिसत्तम ॥ पातालेचतथाकाशेतानिनोवदविस्तरात् ॥ २७ ॥

कीकटाधिकाकीकटदेशापेक्षयाधिका ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ कोटिस्ना

॥ च्यवनउवाच ॥ मनोवाक्कायशुद्धानाराजंस्तीर्थपदेपदे ॥ तथामलिनचित्तानांगंगापिकीकटाधिका ॥

२८ ॥ प्रथमंवेन्मनःशुद्धंजातंपापविवर्जितं ॥ तदातीर्थानिसर्वाणिपावनानिभवंतिवै ॥ २९ ॥ गंगातीरे
हिसर्वत्रवसंतिनगराणिच ॥ ब्रजाश्चैवाकराग्रामाःसर्वेखेटास्तथापरे ॥ ३० ॥ निपादानानिवासाश्चकैवर्ता
नांतथापरे ॥ हूणवंगखसानांचस्लेच्छानांदैत्यसत्तम ॥ ३१ ॥ पिबंतिसर्वदागांगंजलंब्रह्मोपमंसदा ॥ स्ना
नंकुर्वीतिदैत्येद्रत्रिकालंस्वेच्छयाजनाः ॥ ३२ ॥ तत्रैकोऽपिविशुद्धात्मानभवत्येवमारिषः॥किंफलंतर्हितीर्थस्य
विषयोपहतात्मसु ॥ ३३ ॥ कारणंमनएवात्रनान्यद्राजनवर्चितय ॥ मनःशुद्धिःप्रकर्तव्यासततंशुद्धिमिच्छ
ता ॥ ३४ ॥ तीर्थवासीमहापापीभवेत्त्रान्यवंचनात् ॥ तत्रैवाचरितंपापमानंत्यायप्रकल्प्यते ॥ ३५ ॥ यथेद्र
वारुणंपक्वमिष्टंनैवोपजायते ॥ भावदुष्टस्तथातीर्थेकोटिस्नातो नशुध्यति ॥ ३६ ॥ प्रथमंमनसःशुद्धिःकर्त
व्याशुभमिच्छता ॥ शुद्धेमनसिद्रव्यस्यशुद्धिर्भवतिनान्यथा ॥ ३७ ॥ तथैवाचारशुद्धिःस्यात्ततस्तीर्थप्रसिध्य
ति ॥ अन्यथातुकृतंसर्वव्यर्थंभवतितत्क्षणात् ॥ ३८ ॥ भूतानुकंपनंचैवकर्तव्यंकर्मणाधिया ॥ यदिपृच्छसिरा
जेंद्रतीर्थवक्ष्याम्यनुत्तमं ॥ ३९ ॥ प्रथमंनैमिषंपुण्यंचक्रतीर्थंचपुष्करं ॥ अन्येषांचैवतीर्थानांसंख्यानास्तिमही
तले ॥ ४० ॥ पावनानिवस्थानानिवहूनिनृपसत्तम ॥ व्यासउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंराजानैमिषंगंतुमुद्यतः ॥
४१ ॥ नोदयामासदैत्यान्वैहर्षनिर्भरमानसः॥प्रल्हादउवाचा॥उत्तिष्ठंतुमहाभागागमिष्यामोद्यनैमिषं ॥ ४२ ॥
द्रक्ष्यामःपुंडरीकाक्षंपीतवाससमच्युतं ॥ व्यासउवाच ॥ इत्युक्ताविष्णुभक्तेनसर्वेतेदानवास्तदा ॥ ४३ ॥

तःकोटिवारंस्नातइतिमध्यमपदलोपिसमासः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलकेचतुर्थस्कंधेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ अर्धाधिकैःपंचपंचाशद्विः
पदैरनंतरं प्रल्हादनारायणयोर्युद्धमत्रानुवर्ण्यते ॥ १ ॥ प्रल्हादस्यसरस्वतीर्थप्राप्त्युत्तरंजातंवृत्तमाह कुर्वस्तीर्थविधिमिति ॥ १ ॥

तेनैवसहपातालान्निर्ययुःपरयामुदा ॥ तेसमेत्यचदैतेयादानवाश्चमहाबलाः ॥ ४४ ॥ नैमिषारण्यमासाद्य
स्नानंचक्रुर्मुदान्विताः ॥ प्रल्हादस्तत्रतीर्थेषुचरन्दैत्यैःसमन्वितः ॥ ४५ ॥ सरस्वतीमहापुण्यांददर्शविम
लोदकां ॥ तीर्थतत्रनृपश्रेष्ठप्रल्हादस्यमहात्मनः ॥ ४६ ॥ मनःप्रसन्नंसंजातंस्नात्वासारस्वतेजले ॥ विधिव
त्तत्रदैत्येन्द्रःस्नानदानादिकंशुभे ॥ ४७ ॥ चकारातिप्रसन्नात्मातीर्थेपरमपावने ॥ इति श्रीदेवीभागवतेमहापु
रणेचतुर्थस्कंधेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ व्यासउवाच ॥ कुर्वस्तीर्थविधितत्रहिरण्यकशिपोःसुतः ॥ न्यग्रोधंसुमह
च्छायमपश्यत्पुरतस्तदा ॥ १ ॥ ददर्शबाणानपरान्नानाजातीयकांस्तदा ॥ गृध्रपक्षयुतांस्तीव्रान्शिलाधौ
तान्महोज्ज्वलान् ॥ २ ॥ चिंतयामासमनसाकस्येमेविशिखास्त्विह ॥ ऋषीणामाश्रमेपुण्येतीर्थेपरमपावने
॥ ३ ॥ एवंचिंतयतातेनकृष्णमाजिनधरौमुनी ॥ समुन्नतजटाभारौदृष्ट्यैर्धर्मसुतौतदा ॥ ४ ॥ तयोरग्रेधृतेशुभ्रे
धनुषीलक्षणान्विते ॥ शार्ङ्गमाजगवंचैवतथाक्षय्यौमहेषुधी ॥ ५ ॥ ध्यानस्थौतौमहाभागौनरनारायणावृषी ॥
दृष्ट्वाधर्मसुतौतत्रदैत्यानामधिपस्तदा ॥ ६ ॥ क्रोधरक्तेक्षणस्तौतुप्रोवाचामुरपालकः ॥ किंभवद्भ्यांसमारब्धो
दंभोधर्मविनाशनः ॥ ७ ॥ नश्रुतंनैवदृष्टंहिसंसारोऽस्मिन्कदापिहि ॥ तपसश्चरणंतीव्रंतथाचापस्यधारणं ॥ ८ ॥

अपरान्उत्कृष्टान्नानाजातीयकान्भलत्वादिजातिसंभिन्नान् ॥ २ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ४ ॥ आजगवंपिनाकः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

विरोधोयमिति तपश्चरणचापधारणयोर्ब्राह्मणक्षत्रियधर्मत्वादेकत्रावस्थानेविरोधस्त्यर्थः अस्त्वेतत्कलिप्रियंकलौयोग्यमेतदनुष्ठानमस्मिन्ना
वेसत्ययुगेतुकथंयुक्तमित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विरोधोयमित्युक्तंतत्रकिमधिकाराभावाद्वासामर्थ्याभावाद्वानाद्यउभयोरप्यु

विरोधोऽयंयुगेचाद्येकथंयुक्तंकलिप्रियं ॥ ब्राह्मणस्यतपोयुक्तंतत्रकिंचापधारणं ॥ ९ ॥ कजटाधारणंदेहेके
बुधोचविडंबनौ ॥ धर्मस्याचरणंयुक्तंयुवयोर्दिव्यभावयोः ॥ १० ॥ व्यासउवाच ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वानरःप्रो
वाचभारत ॥ कातेचिंतात्रदैत्येन्द्रवृथातपसिचावयोः ॥ ११ ॥ सामर्थ्येसतियःकार्यत्तत्संपद्येततस्यहि ॥ आवां
कार्यद्वयेमंदसमर्थौलोकविश्रुतौ ॥ १२ ॥ युद्धेतपसिसामर्थ्यत्वंपुनःकिंकरिष्यसि ॥ गच्छमार्गेयथाकामंकस्मा
दत्रविकथसे ॥ १३ ॥ ब्राह्मतेजोदुराराध्यंनत्वंवेदविमोहितः ॥ विप्रचर्चानकर्तव्याप्राणिभिःसुखमीप्सुभिः
॥ १४ ॥ प्रल्हादउवाच ॥ तापसौमंदबुद्धीस्तोमृषावांगर्वमोहितौ ॥ मयितिष्ठतिदैत्येन्द्रेधर्मसेतुप्रवर्तके ॥ १५ ॥
नयुक्तमेतर्तीर्थेऽस्मिन्नधर्माचरणंपुनः ॥ काशक्तिस्तवयुद्धेऽस्तिदर्शयाद्यतपोधन ॥ १६ ॥ व्यासउवाच ॥
तदाकर्ण्यवचस्तस्यनरस्तंप्रत्युवाचह ॥ युध्यस्वाद्यमयासाद्वैयदितेमतिरीदृशी ॥ १७ ॥ अद्यतेस्फोटयि
ष्यामिमूर्ध्वानमसुराधम ॥ व्यासउवाच ॥ तन्निशम्यवचस्तस्यदैत्येन्द्रःकुपितस्तदा ॥ १८ ॥ प्रल्हादोब
लवानत्रप्रतिज्ञामारुरोहसः ॥ येनकेनाप्युपायेनजेप्यामिताबुभावपि ॥ १९ ॥ नरनारायणौदांतावृषीता
पसमन्वितौ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्युक्त्वावचनंदैत्यःप्रतिगृह्यशरासनं ॥ २० ॥ आकृष्यतरसाचापंज्याशब्द
चचकारह ॥ नरोऽपिधनुरादायशरांस्तीव्रान्शिलाशितान् ॥ २१ ॥

भयत्राधिकारान्द्वितीयोयत्रसामर्थ्याभावस्तत्रतथास्तुनात्रतथास्तीत्याह सामर्थ्येसतीति ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥
॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ समीक्ष्येति नरः स्वसृष्टान्स्वेनत्यक्तान्बाणान्छिन्नान्समीक्ष्येत्यन्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अस्मिन्नेवसमयेनारायणो

मुमोच बहुशः क्रोधात्प्रल्हादोपरिपार्थिव ॥ तान्दैत्यराजस्तपनीयपुंस्त्रैश्चिच्छेदबाणैस्तरसासमेत्य ॥ २२ ॥
 समीक्ष्य छिन्नांश्च नरः स्वसृष्टानन्यान्मुमोचाशुरुपान्वितो वै ॥ दैत्याधिपस्तानपि तीव्रवेगैश्छित्त्वा जघानोरसि
 तं मुनीन्द्रं ॥ २३ ॥ नरोपितं पंचभिराशुगैश्चक्रुद्धो ह न द्वैत्यपतिं बाहुदशे ॥ सेंद्राः सुरास्तत्र तयोर्हियुद्धं द्रष्टुं विमानैर्गग
 नस्थिताश्च ॥ २४ ॥ नरस्य वीर्यं युधिसंस्थितस्य ते तुष्टुवुर्दैत्यपतेश्चभूयः ॥ ववर्ष दैत्याधिप आत्तचापः शिली
 मुखान्बुधरो यथापः ॥ २५ ॥ आदाय शार्ङ्गधनुरप्रमेयं मुमोच बाणान् शितहेमपुंखान् ॥ बभूव युद्धं तु मुलंतयो
 स्तुजयैषिणोः पार्थिवदेवदैत्ययोः ॥ २६ ॥ ववर्षुराकाशपथे स्थितास्ते पुष्पाणि दिव्यानि प्रहृष्टचित्ताः ॥ चुको
 पदैत्याधिपतिर्हरौ समुमोच बाणान् तृतीव्रवेगान् ॥ २७ ॥ चिच्छेद तान् धर्मसुतः सुतीक्ष्णैर्धनुर्विमुक्तैर्विशि
 खैस्तदाशु ॥ ततो नारायणं बाणैः प्रल्हादश्चातिकाशिभिः ॥ २८ ॥ ववर्ष सुस्थितं वीरं धर्मपुत्रं सनातनं ॥
 नारायणोऽपि तं वेगान्मुक्तैर्बाणैः शिलाशितैः ॥ २९ ॥ तुतो दातीव पुरतो दैत्यानामधिपं स्थितं ॥ सन्निपातोऽवरे
 तत्र दिदृक्षूणां बभूव ह ॥ ३० ॥ देवानां दानवानां च कुर्वतां जयघोषणं ॥ उभयोः शरवर्षेण छादिते गगने तदा ॥ ३१ ॥
 दिवापिरात्रिसदृशं बभूवतिमिरं महत् ॥ ऊचुः परस्परं देवा दैत्याश्चातीव विस्मिताः ॥ ३२ ॥ अदृष्टपूर्वयुद्धं वैव
 र्ततेऽद्य सुदारुणं ॥ देवर्षयोऽथ गंधर्वा यक्षकिन्नरपन्नगाः ॥ ३३ ॥ विद्याधराश्चारणाश्च विस्मयं परमं ययुः ॥
 नारदः पर्वतश्चैव प्रेक्षणार्थं स्थितौ मुनी ॥ ३४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥

पिबनुरादाय युत्थार्थं प्रवृत्त इत्याह आदायेति ॥ २६ ॥ हरौ नारायणे ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

नेहशमित्यस्यतारकासुरयुद्धमित्यनेनान्वयः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

नारदःपर्वतंप्राहनेदृशंचाभवत्पुरा ॥ तारकासुरयुद्धंचतथावृत्रासुरस्यच ॥ ३५ ॥ मधुकैटभयोर्युद्धंहरिणाचेदृ
शंकृतं ॥ प्रल्हादःप्रबलःशूरोयस्मान्नारायणेनच ॥ ३६ ॥ करोतिसदृशंयुद्धंसिद्धेनाद्भुतकर्मणा ॥ व्यासउवा
च ॥ दिनेदिनेतथारात्रौकृत्वाकृत्वापुनःपुनः ॥ ३७ ॥ चक्रतुःपरमंयुद्धंतौतदादैत्यतापसौ ॥ नारायणस्तुचि
च्छेदप्रल्हादस्यशरासनं ॥ ३८ ॥ तरसैकेनबाणेनसचान्यद्वनुराददे ॥ नारायणस्तुतरसामुत्कान्यंचशि
लीमुखं ॥ ३९ ॥ तदैवमध्यतश्चापंचिच्छेदलघुहस्तकः ॥ छिन्नंछिन्नंपुनर्दैत्योधनुरन्यत्समाददे ॥ ४० ॥ ना
रायणस्तुचिच्छेदविशिखैराशुकोपितः ॥ छिन्नेधनुषिदैत्येन्द्रःपरिघंसुसमाददे ॥ ४१ ॥ जघानधर्मजंतूर्णंवा
व्होर्मध्येऽतिकोपनः ॥ तमायांतंसवलवान्मार्गणैर्नवभिर्मुनिः ॥ ४२ ॥ चिच्छेदपरिघंधोरंदशाभिस्तमता
डयत् ॥ गदामादायदैत्येन्द्रःसर्वायसमयीदृढां ॥ ४३ ॥ जानुदेशेजघानाशुदेवंनारायणंरुपा ॥ गदयाचापि
गिरिवत्संस्थितःस्थिरमानसः ॥ धर्मपुत्रोऽतिबलवान्मुमोचाशुशिलीमुखान् ॥ ४४ ॥ गदांचिच्छेदभगवा
न्तदादैत्यपतेदृढां ॥ विस्मयंपरमंजग्मुःप्रेक्षकागगनेस्थिताः ॥ ४५ ॥ सतुशक्तिसमादायप्रल्हादःपरवीरहा ॥
चिक्षेपतरसाक्रुद्धोबलान्नारायणोरसि ॥ ४६ ॥ तामापतंतीसंवीक्ष्यबाणेनैकेनलीलया ॥ सप्तधाकृतवानाशु
सप्तभिस्तंजघानह ॥ ४७ ॥ दिव्यवर्षसहस्रंतुतद्युद्धंपरमंतयोः ॥ जातंविस्मयदंराजन्सर्वेपांतत्रचाश्रमे ॥
४८ ॥ तदाजगामतरसापीतवासाश्चतुर्भुजः ॥ प्रल्हादस्याश्रमंतत्रजगादचगदाधरः ॥ ४९ ॥ चतुर्भुजोरमा
कांतोरथांगदरपद्मभृत् ॥ दृष्ट्वातमागतंतत्रहिरण्यकशिपोःसुतः ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ आजगामजगादचप्रल्हादंप्रतिभाषितवानित्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥२३॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ सुराणांसुरैः साकमित्यर्थः मया शतं समाः शतसंवत्सरं संग्रामः कृतः एतादृशेन शूरेण मया कस्माद्देतोर्न जिताविति महान् विस्मय इत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ पंचाशद्विरयश्लोकैर्हरये भृगुणा पुनः शापो दत्तो यतः कृष्णो जात इत्येतद्विर्यते ॥ १॥ पूर्वाध्यायस्थ कथां श्रुत्वा संभावितमेतदिति पुनः पुनर्विमृश्य संशयवान् पुच्छति जनमेख्यः संदेहो यमिति

प्रणम्यपरयाभक्त्याप्रांजलिःप्रत्युवाचह ॥ प्रल्हादउवाच ॥ देवदेवजगन्नाथभक्तवत्सलमाधव ॥ ५१ ॥ क
थंनजितवानाजावहमेतौतपस्विनौ ॥ संग्रामस्तुमयादेवकृतःपूर्णशतंसमाः ॥ ५२ ॥ सुराणांनजितौकस्मा
दितिमेविस्मयोभहान् ॥ विष्णुरुवाच ॥ सिद्धाविमौमदंशौचविस्मयःकोत्रमारिष ॥ ५३ ॥ तापसौचजिता
त्मानौनरनारायणाजितौ ॥ गच्छत्वंवितलंराजनूकुरुभक्तिममाचलां ॥ ५४ ॥ नाभ्यांकुरुविरोधंत्वंतापसा
भ्यामहामते ॥ व्यासउवाच ॥ इत्याज्ञप्तोदैत्यराजोनिर्ययावसुरैःसह ॥ ५५ ॥ नरनारायणौभूयस्तपो
युक्तौबभूवतुः ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ जनमेजयउवाच ॥ संदेहोयंम
हानत्रपाराशर्यकथानके ॥ नरनारायणौशांतौवैष्णवांशौतपोधनौ ॥ १ ॥ तीर्थाश्रयोसत्वयुक्तौवन्याशनप
रौसदा ॥ धर्मपुत्रौमहात्मानौतापसौसत्यसंस्थितौ ॥ २ ॥ कथंरागसमायुक्तौजातौयुद्धेपरस्परं ॥ संग्रामंचक्र
तुःकस्मात्पुत्रौतपिमनुत्तमां ॥ ३ ॥ प्रल्हादेनसमंपूर्णोदिव्यवर्षशतंकिल ॥ हित्वाशांतिसुखंयुद्धंकृतवंतावना
गसौ ॥ ४ ॥ कथंतौचक्रतुर्युद्धंप्रल्हादेनसमंमुनी ॥ कथयस्वमहाभागकारणंविग्रहस्यवै ॥ ५ ॥ ६५

॥१॥ २ ॥ तर्पितापिक्रियां ॥३॥ वर्षशतमिति अत्रतथोत्तरत्रयुद्धस्यशतसंवत्सरपरिमाणकत्वोक्त्यापूर्वत्रादिव्यसंख्यात्तित्यत्रसहस्रशब्दोने
कपर्यायोबहूनामनुरोधस्यन्याय्यत्वात् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.
९

11231

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कृष्णहेकृष्णद्वैपायनतत्रैवंसतिकारणांतराभावाद्युद्धृतंतत्केवलमहं
कारेणैवकृतमितिनिश्चीयते तदप्यतिदोषकरं अहंकारेणकृतस्यातिदोषायायकत्वात् किंतत्रप्रमाणमितिचेत्तत्राह श्रुतोमयेति ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ कीदृशोहंकारस्तस्येतिचेत्तत्राह शब्दोच्चारणमात्रेणेति मयाज्योतिष्टोमःकृतोमयाश्वमेधःकृतइतिसाभिनिवेशंकर्मणामभिलापःकृ

युद्धबुद्धिःकथंजातातयोश्चतद्विरक्तयोः॥तथाविधंतपस्तसंताभ्यांचकेनहेतुना॥६॥मोहार्थसुखभोगार्थस्वर्गार्थं
वापरंतप ॥कृतमत्युत्कटंताभ्यांतपःसर्वफलप्रदं ॥ ७ ॥ मुनिभ्यांशांतचित्ताभ्यांप्राप्तंकिंफलमद्भुतं ॥ तपसा
पीडितोदेहःसंग्रामेणपुनःपुनः ॥ ८ ॥ दिव्यवर्षशतंपूर्णश्रमेणपरिपीडितौ ॥ नराज्यार्थेधनेवापिनदारासुगृ
हेषुच ॥ ९ ॥ किमर्थंयुद्धंतयुद्धंताभ्यांतेनमहात्मना ॥ निरोहःपुरुषःकस्मात्प्रकुर्याद्युद्धमीदृशं ॥ १० ॥ दुःख
दंसर्वथादेहेजानन्धर्मसनातनं ॥ सुबुद्धिःसुखदानीहकर्माणिकुस्तेसदा ॥ ११ ॥ नदुःखदानिधर्मज्ञस्थिति
रेपासनातनी ॥ धर्मपुत्रौहेरंशौसर्वज्ञौसर्वभूषितौ ॥ १२ ॥ कृतवंतौकथंयुद्धंदुःखधर्मविनाशकं ॥ त्यक्त्वात
पःसमाधीतंसुखारामंमहत्फलं ॥ १३ ॥ संयुगंदारुणंकृष्णनैवमूर्खोपिवांछति ॥ श्रुतोमयाययातिस्तुच्युतःस्व
र्गान्महीपतिः ॥ १४ ॥ अहंकारभवात्पापात्पातितःपृथिवीतले ॥ यज्ञकृद्दानकर्ताचर्धार्मिकःपृथिवीपतिः ॥
१५ ॥ शब्दोच्चारणमात्रेणपातितोवज्रपाणिना ॥ अहंकारमृतेयुद्धंनभवत्येवनिश्चयः ॥ १६ ॥ किंफलंतस्य
युद्धस्यमुनेःपुण्यविनाशनं ॥ व्यासउवाच ॥ राजन्संसारमूलंहि त्रिविधःपरिकीर्तितः ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥

तस्तद्विशब्दोच्चारणमात्रेणेत्यर्थः ननुतेनययातिनाहंकारःकृतोस्तुनरनारायणाभ्यांत्वहंकारोऽनकृतइतिचेत्तत्राह अहंकारमृतइति नि
श्चयइत्यत्रइतीतिशेषः ॥ १६ ॥ किंचकिंफलमिति तपोबलेनकृतेयुद्धेपुण्यविनाशस्यस्पष्टत्वात् ॥ १७ ॥

दे.भा.च.

॥२४॥

त्रिविधः सात्विकादिभेदेन ॥१८॥ कारणेन विनेति कारणेनाहंकारेण विनारहितं कार्यं जगद्रूपं नैव भवतीति निश्चयस्तस्माद्वाङ्मनस्त्वयायद्विनिश्चितं
महंकारमृतेयुद्धं न भवत्येव निश्चय इति तत्सम्यगेवेति भावः यद्यच्छेष्टितं तत्सर्वमहंकारेणैवेत्याह तपोदानमिति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

अहंकारस्तु सर्वज्ञैर्मुनिभिर्धर्मनिश्चयैः ॥ सकथं मुनिना त्यक्तुं योग्यो देहभृता किल ॥१८॥ कारणेन विना कार-
णं न भवत्येव निश्चयः ॥ तपोदानं तथा यज्ञाः सात्विकात्प्रभवन्ति ते ॥ १९ ॥ राजसाद्वामहाभागतामसात्कलह-
स्तथा ॥ क्रियास्वल्पापिशर्जेन्द्रनाहंकारं विना क्वचित् ॥ २० ॥ शुभावाप्यशुभावापि प्रभवत्यपि निश्चयः ॥ अहं-
काराद्विधकारिणान्योस्ति जगतीतल्लै ॥ २१ ॥ तेनेदं रचितं विश्वं कथं तद्रहितं भवेत् ॥ ब्रह्मारुद्रस्तथा विष्णुर-
हंकारयुतास्त्वमी ॥ २२ ॥ अन्येषां चैव कावार्तामुनीनां वसुधाधिप ॥ अहंराकावृतं विश्वं भ्रमतीदं चराचरं ॥
२३ ॥ पुनर्जन्म पुनर्मृत्युः सर्वकर्मवशानुगं ॥ देवतिर्यङ्मनुष्याणां संसारेऽस्मिन्महीपते ॥ २४ ॥ रथांगवद-
सर्वार्थभ्रमणं सर्वदा स्मृतं ॥ विष्णोरप्यवताराणां संख्यां जानाति कः पुमान् ॥ २५ ॥ विततेऽस्मिन्स्तु संसारउत्त-
माधमयोनिषु ॥ नारायणो हरिः साक्षान्मात्स्यं वपुरुषाश्रितः ॥ २६ ॥ कामठं सौकरं चैव नारसिंहं च वामनं ॥
युगेयुगे जगन्नाथो वासुदेवो जनार्दनः ॥ २७ ॥ अवतारान् संख्यातान् करोति विधियं त्रितः ॥ वैवस्वते महाराज-
सप्तमे भगवान् हरिः ॥ २८ ॥ मन्वन्तरेऽवतारान् वै चक्रे तान् शृणु तत्त्वतः ॥ भृगुशापान् महाराज विष्णुर्देववरः प्र-
भुः ॥ २९ ॥ अवतारान् नेकांस्तु कृतवान् खिलेश्वरः ॥ राजोवाच ॥ संदेहोऽयं महाभाग हृदये मम जायते ॥ ३० ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ परिभ्रमणं सर्वदा स्मृतमिति अहंकारेणैवेत्यर्थः विष्णोरप्यवताराणामिति अहंकाराभिनिवेशादेव विष्णोरवताराये जातास्तेषां
संख्यामित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रश्नबीजमुपलभ्य राजोवाच संदेहोऽयमिति ॥ ३० ॥

टी.अ.

१०

॥२४॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ यदेतिअभवदितिशेषः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

भृगुणाभगवान्विष्णुः कथंशप्तः पितामह ॥ हरिणाचमुनेस्तस्यविप्रियं किंकृतंमुने ॥ ३१ ॥ यद्रोषाद्भृगुणाश
प्तोविष्णुर्देवनमस्कृतः ॥ व्यासउवाच ॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिभृगोः शापस्यकारणं ॥ ३२ ॥ पुराकश्यपदाया
दोहिरण्यकशिपुर्नृप ॥ यदातदासुरैः सार्द्धकृतं संस्र्यं परस्परं ॥ ३३ ॥ कृते संस्र्ये जगत्सर्वं व्याकुलं समजायत
॥ हते तस्मिन्प्रेराजा प्रल्हादः समजायत ॥ ३४ ॥ देवान्संपीडयामास प्रल्हादः शत्रुकर्षणः ॥ संग्रामो ह्यभव
द्धोरः शक्र प्रल्हादयोस्तदा ॥ ३५ ॥ पूर्णवर्षशतराजन्लोकविस्मयकारकं ॥ देवैर्युद्धं कृतं चोग्रं प्रल्हादस्तुपरा
जितः ॥ ३६ ॥ निर्वेदं परमं प्राप्नो ज्ञात्वा धर्मसनातनं ॥ विरोचनसुतराज्ये प्रतिष्ठाप्य बलिं नृप ॥ ३७ ॥ जगा
मसतपस्तप्तुं पर्वते गन्धमादने ॥ प्राप्यराज्यं बलिः श्रीमान्सुरैर्वैरं चकार ह ॥ ३८ ॥ ततः परस्परं युद्धं जातं परम
दारुणं ॥ ततः सुरैर्जिता दैत्या इंद्रेणामिततेजसा ॥ ३९ ॥ विष्णुना च सहायेन राज्यभ्रष्टाः कृतानृप ॥ ततः परा
जिता दैत्याः काव्यस्य शरणं गताः ॥ ४० ॥ किं त्वं न कुरुषे ब्रह्मन्साहाय्यं नः प्रतापवान् ॥ स्थातुं न शक्नुमो ह्यत्र प्र
विशामोरसातलं ॥ ४१ ॥ यदित्वं न सहायो सित्रातुं मंत्रविदुत्तमः ॥ व्यासउवाच ॥ इत्युक्तः सो ब्रवीद्दैत्यान्का
व्यः कारुणिको मुनिः ४२ ॥ मा भैष्ठधारयिष्यामि ते जसास्वेन भो सुरान् ॥ मंत्रैस्तथौषधीभिश्च साहाय्यं वः सदै
वहि ॥ ४३ ॥ करिष्यामि कृतोत्साहा भवंतु विगतज्वराः ॥ व्यासउवाच ॥ ततस्ते निर्भया जाता दैत्याः काव्यस्य
संश्रयात् ॥ ४४ ॥ देवैः श्रुतस्तु वृत्तांतः सर्वश्चारमुखा किल ॥ तत्र संमंत्र्यते देवाः शक्रेण च परस्परं ॥ ४५ ॥
मंत्रं चक्रुः सुसंविज्ञाः काव्यमंत्रप्रभावतः ॥ योद्धुं गच्छामहे तूर्णं यावन्नच्यावयंति वै ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥

४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ यावद्दैत्या मंत्रमलेनास्मान्मन्त्रस्यानायावयंति तावदित्यर्थः ॥ ४६ ॥

दे.भा.च. ॥४७॥४८॥४९॥ तान्प्रययुःकिलेति तान्दैत्याजित्यर्थः ॥ ५० ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे दशमाध्यायः १० ॥ सप्ताधि
कैश्चपंचाशत्यदैः शुक्रऋषेय ॥ मंत्रलाभार्थं गमनकथासम्यग्निहोच्यते ॥ १ ॥ एवं काव्यमंत्रसामर्थ्यवशादेवेषु गतेषु ततोदैत्यानाहूय काव्यउवाचे

॥२५॥

प्रसह्य हत्वा शिष्टांस्तुपातालं प्रापयामहे ॥ दैत्यान्जग्मुस्ततो देवाः संरुष्टाः शस्त्रपाणयः ॥ ४७ ॥ जग्मुस्तान् वि
ष्णुसहितादानवान्हरिणोदिताः ॥ वध्यमानास्तुते दैत्याः संत्रस्ताभयपीडिताः ॥ ४८ ॥ काव्यस्य शरणं जग्मू
रक्षरक्षेति चाब्रुवन् ॥ तान् शुक्रः पीडितान् दृष्ट्वा देवैर्दैत्यान्महाबलान् ॥ ४९ ॥ मामैष्टेति वचः प्राह मंत्रौ पथबला
द्विभुः ॥ दृष्ट्वा काव्यं सुराः सर्वे त्यक्त्वा तान् प्रययुः किल ॥ ५० ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे दशमो
ध्यायः ॥ १० ॥ व्यास उवाच ॥ तथा गतेषु देवेषु काव्यस्तान् प्रत्युवाच ह ॥ ब्रह्मणा पूर्वमुक्तं यच्छृणु ध्वं दानवोत्त
माः ॥ १ ॥ विष्णुर्दैत्यवधेयुक्तो ह निप्यति जनार्दनः ॥ वाराहरूपं संस्थाय हिरण्याक्षो यथाहतः ॥ २ ॥ यथानृ
सिंहरूपेण हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ तथा सर्वान्कृतोत्साहो ह निप्यति न चान्यथा ॥ ३ ॥ न मे मंत्रबलं सम्यक् प्रतिभाति य
था हरिं ॥ जेतुं यूयं समर्थाः स्युर्मया त्राताः सुरानथ ॥ ४ ॥ तस्मात्कालं प्रतीक्षध्वं कियंतं दानवोत्तमाः ॥ अहम
द्य महादेवं मंत्रार्थं प्रव्रजामिवै ॥ ५ ॥ प्राप्य मंत्रान्महादेवादागमिष्यामि सांप्रतं ॥ युष्मभ्यं तान्प्रदास्यामि यथा
र्थदानवोत्तमाः ॥ ६ ॥ दैत्या ऊचुः ॥ पराजिताः कथं स्थातुं पृथिव्यां मुनिसत्तम ॥ शक्ता भवामोप्यबलास्तावत्कालं प्र
तीक्षितुं ॥ ७ ॥ निहता बलिनः सर्वे केचिच्छिष्टाश्च दानवाः ॥ नाद्य युक्ताश्च संग्रामे स्थातुमेवं सुखावहाः ॥ ८ ॥

त्याह तथा गतेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ न चान्यथेत्युक्तमित्यर्थः ॥ ३ ॥ तस्मान्नैतया विद्यया नया सामग्या तेषां पराजयो भविष्यतीत्यभिप्रायेणाह
ममैव मंत्रबलमिति सुरानथ सुरानपि जेतुं समर्था इत्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

इतिदेव्यवाक्यंभुत्वाशुक्रआह यावदहमिति ॥९॥१०॥११॥१२॥ मात्रंमंत्रजन्यंबलमास्थायाभित्येत्यर्थः ॥१३॥भृगुःभृगुपुत्रःशुक्रइ
त्यर्थः ॥१४॥काव्येगन्धेदेवाआगत्यास्मान्नाशयिष्यंतीतिभियासामार्थंप्रल्हादंप्रेषयामासुरित्याह दानवाइति ॥१५॥नम्रतायुतंनम्रमित्यर्थः

शुक्रउ०॥यावदहंमंत्रविद्यामानयिष्यामिशंकरात्॥तावद्भवद्भिःस्थातव्यंतपोयुक्तैःशमान्वितैः॥९॥सामदा
नादयःप्रोक्ताविद्वद्भिःसमयोचिताः॥देशंकालंबलंवीरैर्ज्ञात्वाशक्तिबलंबुधैः॥१०॥सेवाथसमयेकार्याशत्रूणांशु
भकाम्यया॥स्वशक्त्युपचयेकालेहंतव्यास्तेमनीषिभिः॥११॥तदद्यविनयंकृत्वासामपूर्वछलेनवै॥तिष्ठध्वं
स्वनिकेतेषुमदागमनकांक्षया॥१२॥प्राप्यमंत्रान्महादेवादागमिष्यामिदानवाः॥युध्यामहेपुनर्देवान्मां
त्रमास्थायवैबलं॥१३॥इत्युक्त्वाथभृगुस्तेभ्योजगामकृतनिश्चयः॥महादेवंमहाराजमंत्रार्थमुनिसत्तमः॥
॥१४॥दानवाःप्रेषयामासुःप्रल्हादंसुरसन्निधौ॥सत्यवादिनमव्यग्रंसुराणांप्रत्ययप्रदं॥१५॥प्रल्हाद
स्तुसुरान्प्राहप्रश्रयावनतो नृपः॥असुरैःसहितस्तत्रवचनंनम्रतायुतं॥१६॥न्यस्तशस्त्रावयंसर्वेनिःसन्ना
हास्तथैवच॥देवास्तपश्चरिष्यामःसंवृतावल्कलैर्युताः॥१७॥प्रल्हादस्यवचःश्रुत्वासत्याभिव्याहृतंतुतत्
ततोदेवान्यवर्ततविज्वरामुदिताश्चते॥१८॥न्यस्तशस्त्रेषुदैत्येषुविनिवृत्तास्तदासुराः॥विश्रब्धाःस्वगृ
हान्गत्वाक्रीडासक्ताःसुसंस्थिताः॥१९॥दैत्यादंभंसमालंब्यतापसास्तपिसंयुताः॥कश्यपस्याश्रमेवासं
चक्रुःकाव्यागमेच्छया॥२०॥काव्योगत्वाथकैलासंमहादेवंप्रणम्यच॥उवाचविभुनापृष्टःकिंतेकार्यमितिप्र
भुः॥२१॥

॥२६॥निःसन्नाहायुद्धार्थनिरुद्धोऽगाःअतोयुष्माभिर्वैरविहायदयाविधेयैः॥२७॥सत्यमभिव्याहृतंभाषणंप्रल्हादस्यतच्छ्रुत्वादेवा
न्यवर्ततयुद्धादितिशेषःमुदिताश्चभवन्नित्यर्थः॥२८॥२९॥तपिसंयुताःतपःक्रियायुक्ताः॥२०॥२१॥

दे.भा.च.

॥२६॥

असुराणां जयाय चोतिप्रभुः शुक्राचार्य उवाचोतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अर्वाक्षिराः सन् कणधूमं यादिपास्यसीत्यर्थः
एतद्व्रतं काठिनमयं न करिष्यति ततो मंत्रानपि न दास्यामीति भावः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ मंत्रतत्पराः विचारनिष्ठाः ॥ २९ ॥ ३० ॥

मंत्रानिच्छाम्यहं देवयेन संतिबृहस्पतौ ॥ पराजयाय देवानामसुराणां जयाय च ॥ २२ ॥ व्यास उवाच ॥ त
च्छ्रुत्वा वचनं तस्य सर्वज्ञः शंकरः शिवः ॥ चिंतयामास मनसा किं कर्तव्यमतः परं ॥ २३ ॥ सुरेषु द्रोहबुद्ध्या सौमं
त्रार्थमिह सांप्रतं ॥ प्राप्तः काव्यो गुरुस्तेषां दैत्यानां विजयाय च ॥ २४ ॥ रक्षणीयामयद्देवा इति संचित्य शंकरः
॥ दुष्करं व्रतमत्युग्रं तमुवाच महेश्वरः ॥ २५ ॥ पूर्णवर्षसहस्रं तु कणधूममवाक्शिराः ॥ यदि पास्यसि भद्रं ते त
तो मंत्रानवाप्स्यसि ॥ २६ ॥ इत्युक्तो सौप्रणम्येशं वाढमित्यब्रवीद्वचः ॥ व्रतं चराम्यहं देवत्वया ज्ञप्तः सुरेश्वर ॥
२७ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युत्काशं करं काव्यश्चकार व्रतमुत्तमं ॥ धूमपानरतः शांतो मंत्रार्थकृतनिश्चयः ॥ २८
॥ ततो देवाः परिज्ञात्वा काव्यं व्रतरतं तदा ॥ दैत्यान् दंभरतांश्चैव बभूवुर्मंत्रतत्पराः ॥ २९ ॥ विचार्य मनसा सर्वे सं
ग्रामा योद्यतानृप ॥ ययुर्भल्लायुधस्तत्र यत्र ते दानवोत्तमाः ३० ॥ तानागतान् समीक्ष्य थसायुधान् दंशितांस्त
था ॥ आसंस्ते भयसंविग्ना दैत्या देवान् समंततः ॥ ३१ ॥ उत्पेतुः सहसा ते वै सन्नद्वान् भयकर्षिताः ॥ अब्रुवन्
वचनं तथ्यं ते देवान् वलदर्पितान् ॥ ३२ ॥ न्यस्तशस्त्रेभ्य वति आचार्ये व्रतमास्थिते ॥ दत्त्वा भयं पुरा देवासं
प्राप्तानो जिघांसया ॥ ३३ ॥ सत्यं वः कृतं देवा धर्मश्च श्रुतिनोदितः ॥ न्यस्तशस्त्रानहंत व्याभीताश्च शरणं
गताः ॥ ३४ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

॥ ३१ ॥ उत्पेतुर्देवान् प्रव्याजगुः सन्नद्वान् शस्त्रास्त्रैर्युक्तान् ॥ ३२ ॥ न्यस्तशस्त्रे इति एतेषु पुराप्रथममभयं दत्त्वा पुनर्जिघांसयानोऽस्मान् प्राप्ता इदं
किमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.
११

॥२६॥

कुहकेनकपटेनतेबहेतुनाभवतांतपोदुष्टभावेनवर्ततइत्यस्माभिर्ज्ञातंतेनकारणेनदुष्टान्प्रतिदुष्टाभूत्वायुत्थामोयुद्धंकुर्मइत्यर्थः ॥३५॥३६॥३७॥
॥३८॥ ३९ ॥ ४० ॥ पदंपदपद्धतिमनुलक्ष्यलक्षीकृत्यगच्छंतोभिजग्मुः॥४१॥४२॥ सनिद्राचिद्रायुक्तानित्यर्थः॥ ४३॥ ४४॥ हेइंद्र

देवाऊचुः ॥ भवद्भिःप्रेषितःकाव्योमंत्रार्थंकुहकेनच ॥ तपोज्ञातांहियुष्माकंतेनयुत्थामएवहि ॥ ३५ ॥ सज्जा
भवंतुयुद्धायसंरब्धाःशस्त्रपाणयः ॥ शत्रुश्छिद्रेणहंतव्यएषधर्मःसनातनः ३६ ॥ व्यासउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावच
नंदैत्याविचार्यचपरस्परं ॥ पलायनपराःसर्वेनिर्गताभयविह्वलाः ॥ ३७ ॥ शरणंदानवाजग्मुर्भोतास्तेकाव्य
मातरं ॥ दृष्ट्वातानतिसंतप्तानभयंचददावथ ॥ ३८ ॥ काव्यमातोवाचा॥नभेतव्यंनभेतव्यंभयंत्यजतदानवाः ॥
मत्सन्निधौवर्तमानान्नभीर्भवितुमर्हति ॥ ३९ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंदैत्याःस्थितास्तत्रगतव्यथाः ॥ निरायुधाह्यसं
भ्रांतारतत्राश्रमवरेऽसुराः ॥४०॥ देवास्तान्विद्रुतान्वीक्ष्यदानवांस्तेपदानुगाः ॥ अभिजग्मुःप्रसह्यैतानवि
चार्यबलावलं ॥४१॥ तत्रागताःसुराःसर्वेहंतुंदैत्यान्समुद्यताः॥वारिताःकाव्यमात्रापिजघ्रुस्तानाश्रमस्थितान्
॥४२॥हन्यमानान्सुरैर्दृष्ट्वाकाव्यमातातिवेपिता ॥ उवाचसर्वान्सनिद्रांस्तपसावैकरोम्यहं ॥४३॥ इत्युत्काप्रे
रितानिद्रातानागत्यपपातच ॥ सेंद्रानिद्रावशंयातादेवामूकवदास्थिताः ॥ ४४ ॥ इंद्रंनिद्राजितंदृष्ट्वादीनंविष्णु
रभाषत ॥ मांत्वंप्रविशभद्रंतेनयेत्वांचसुरोत्तम ॥ ४५ ॥ एवमुक्तस्ततोविष्णुंप्रविवेशमुरंदरः ॥ निर्भयोगत
निद्रश्चबभूवहरिरक्षितः॥४६॥रक्षितंहरिणादृष्ट्वाशक्रंतत्रगतव्यथं ॥ काव्यमाताततःक्रुद्धावचनंचेदमब्रवीत्॥
४७ ॥ मघवंस्त्वांभक्षयामिसविष्णुंवैतपोबलात् ॥ पश्यतांसर्वदेवानामीदृशंमेतपोबलं ॥ ४८ ॥ व्यासउवाच
॥ इत्युक्तौतुतयादेवौविष्णुर्विद्रैःयोगविद्यया ॥ अभिभूतौमहात्मानौस्तव्धौतौसंवभूवतुः ॥ ४९ ॥ ६९

मांप्रविशत्वामहमन्यत्रनयेप्रापयामिभद्रंतेनास्तुतेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ योगविद्यातस्यायोगब्रह्मक्षत्तया ॥ ४९ ॥

112911

विस्मितास्तुतदादेवाद्दृष्टावतिबाधितौ ॥ चक्रुःकिलकिलाशब्दंततस्तेदीनमानसाः ॥ ५० ॥ क्रोशमानान्सु
रान्दृष्ट्वाविष्णुं प्राह शचीपतिः ॥ विशेषेणाभिभूतोस्मित्वतोहमधुसूदन ॥ ५१ ॥ जह्येनांतरसाविष्णोयावन्नौ
नदहेत्प्रभो ॥ तपसार्दपितांदुष्टांमाविचारयमाधव ॥ ५२ ॥ इत्युक्तोभगवान्विष्णुःशक्रेणप्रथितेनच ॥ चक्रं
सस्मारतरसाघृणांत्यत्काथमाधवः ॥ ५३ ॥ स्मृतमात्रंतुसंप्राप्तंचक्रंविष्णुवशानुगं ॥ दधारचकरेक्रुद्धोवधा
र्थशक्रनोदितः ॥ ५४ ॥ गृहीत्वातत्करेचक्रंशिरश्चिच्छेदरंहसा ॥ हतांदृष्टातुतांशक्रोमुदितश्चाभवत्तदा ॥ ५५ ॥
देवाश्चातीवसंतुष्टाहरिंजयजयेतिच ॥ तुष्टुवुर्मुदिताःसर्वेसंजाताविगतज्वराः ॥ ५६ ॥ इंद्राविष्णूतुसंजातौत
त्क्षणात्पृथग्यव्यथौ ॥ स्त्रीवधाच्छंकमानौतुभृगोःशापंदुरत्ययं ॥ ५७ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेचतुर्थ
स्कंधेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ व्यासउवाच ॥ तंदृष्ट्वातुवधंधोरंचुक्रोधभगवान्भृगुः ॥ वेपमानोऽतिदुःखार्तः
प्रोवाचमधुसूदनं ॥ १ ॥ भृगुरुवाच ॥ अकृतंतकृतंविष्णोजानन्पापंमहामते ॥ वधोयंविप्रजातायामनसाकर्तुं
मक्षमः ॥ २ ॥ आख्यातस्त्वंसत्वगुणःस्मृतोब्रह्माचराजसः ॥ तथासौतामसःशंभुर्विपरीतंकथंस्मृतं ॥ ३ ॥
तामसस्त्वंकथंजातःकृतंकर्मातिनिंदितं ॥ अवध्यास्त्रीत्वयाविष्णोहताकस्मान्निरागसा ॥ ४ ॥ शपामित्वांदुरा
चारंकिमन्यत्प्रकरोमि ते ॥ विधुरोहंकृतःपापत्वयाहंशक्रकारणात् ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

॥ १ ॥ अकृतमितित्वयाऽकृतमकार्यकृतमित्यर्थः विप्रज्ञातायाविप्रकन्यायाअयंवधोमनसापिकतुमुंक्षमः सत्वयासाक्षात्कृतइत्यर्थः ॥ २ ॥
कथंस्मृतंकथंजातमित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.
११

॥२७॥

कीटयोनिः कृष्णसर्प इत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यत्पृष्ठं भृगुशपः कथं जात इति सा कथा त्रसमापिता तदुपसंहरति ततस्तेनाथेति धर्मेनष्टे सतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अद्यत्वामिति वाक्यं नौदुस्त्रीविषयं प्रत्यक्षायास्तु मृतत्वात् इत्युक्तामनसि संकल्पं करोति यदीति ॥ १२ ॥

न शपेहं तथा शक्रं शपेत्वां मधुसूदन ॥ सदा छलपरो सित्वं कीटयोनिर्दुराशयः ॥ ६ ॥ ये च त्वां सात्विकं प्राहुस्ते मूर्खामुनयः किल ॥ तामसस्त्वं दुराचारः प्रत्यक्षं मे जनार्दन ॥ ७ ॥ अवतारामृत्युलोके संतु मच्छापसंभवाः ॥ प्रायोगर्भभवंदुःखं भुंक्ष्वपापाज्जनार्दन ॥ ८ ॥ व्यास उवाच ॥ ततस्तेनाथ शपेन नष्टे धर्मे पुनः पुनः ॥ लोकस्य च हितार्थाय जायते मानुषेष्विह ॥ ९ ॥ राजोवाच ॥ भृगुभार्याहता तत्र चक्रेणामित तेजसा ॥ गार्हस्थ्यं च पुनस्तस्य कथं जातं महात्मनः ॥ १० ॥ व्यास उवाच ॥ इति शत्वा हरिं रोषात्तदा दायशिरस्त्वरन् ॥ काये संयोज्यतरसा भृगुः प्रोवाच कार्यवित् ॥ ११ ॥ अद्य त्वां विष्णुना देवि हतां संजीवयाम्यहं ॥ यदि कृत्स्नो मया धर्मो ज्ञायते चरितोऽपि वा ॥ १२ ॥ तेन सत्येन जीवेत यदि सत्यं ब्रवीम्यहं ॥ पश्यंतु देवताः सर्वाममतेजोबलं महत् ॥ १३ ॥ अद्भिस्तां प्रोक्ष्य शीताभिर्जीवयामि तपो बलात् ॥ सत्यं शौचं तथा वेदाय दिमेतपसो बलं ॥ १४ ॥ व्यास उवाच ॥ अद्भिः संप्रोक्षिता देवी सद्यः संजीविता तदा ॥ उत्थिता परमप्रीता भृगोर्भार्या शुचिस्मिता ॥ १५ ॥ ततस्तां सर्वभूतानि दृष्ट्वा सुप्तोत्थिता मिव ॥ साधुसाध्वितितंतां तु तुष्टुवुः सर्वतो दिशं ॥ १६ ॥ एवं संजीविता तेन भृगुणा वरवर्णिनी ॥ विस्मयं परमं जग्मुर्देवाः सैन्द्रा विलोक्य तत् ॥ १७ ॥

यदि सत्यमिति यदि चाहं सत्यं ब्रवीमि तेन सत्येन तेन धर्मां चरणेन च येन जीवेत् इति मनसि संकल्पं कृत्वा देवान् ब्रूवति पश्यंतिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥

दे.प्र.च.

॥२८॥

किं करिष्यतीति प्रथमतोऽस्मत्क्रोधेनैव गतस्ततोऽस्मात्तृवं श्रुत्वा द्विगुणितक्रोधेन किं करिष्यतीति न ब्राने इत्यर्थः ॥ १८ ॥ अक्षेममिति चेदः मंत्रार्थमंत्राप्त्यर्थमिति दारुणमधोमुखतया धूमणानादिकं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ तत्र गत्वामेभयं हरेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

इंद्रः सुरानथो वाचमुनिना जीवितासती ॥ काव्यस्तद्वातपोघोरं किं करिष्यति मंत्रवित् ॥ १८ ॥ व्यास ० ॥
गतानिद्रासुरेन्द्रस्य देहे श्वे मम भूतृप ॥ स्मृत्वा काव्यस्य वृत्तांतं मंत्रार्थमिति दारुणं ॥ १९ ॥ विमृश्य मनसा शक्रो
जयंतीं स्वसुतांतदा ॥ उवाच कन्यां चार्वेगीं स्मितपूर्वमिदं वचः ॥ २० ॥ गच्छ पुत्री मया दत्ता काव्याय त्वंतपस्विने ॥
समाराधय तन्वंगीमल्लते तं वशंकुरु ॥ २१ ॥ उपचारैर्मुनितैस्तैः समाराध्य मनः प्रियैः ॥ भयं मेतरसा गत्वा ह
रतत्र वराश्रमे ॥ २२ ॥ सापितुर्वचनं श्रुत्वा तत्रागच्छन् मनोरमा ॥ तमपश्यद्विशालाक्षीपिबंतं धूममाश्रमे ॥
२३ ॥ तस्य देहं समालोक्य स्मृत्वा वाक्यं पितुस्तदा ॥ कदलीदलमादाय वीजयामास तं मुनिं ॥ २४ ॥ निर्मलं शी
तलं वारिसमानीय सुवासितं ॥ पानाय कल्पयामास भक्त्या परमया लघु ॥ २५ ॥ छायां वस्त्रातपत्रेण भास्क
रे मध्यगे सति ॥ रचयामास तन्वंगीस्वयंधर्मैः स्थितासती ॥ २६ ॥ फलान्यानीय दिव्यानि पक्वानि मधुराणि च
॥ मुमोचाग्रे मुनेस्तस्य भक्ष्यार्थं विहितानि च ॥ २७ ॥ कुशाः प्रादेशमात्रा हि हरिताः शुकसन्निभाः ॥ दधाराग्रे
थ पुष्पाणि नित्यकर्म समृद्धये ॥ २८ ॥ निद्रार्थं कल्पयामास संस्तरं पल्लवान्वितं ॥ तस्मिन् मुनौ चादरस्था च का
रव्यजनं शनैः ॥ २९ ॥ हावभाषादिकं किंचिद्विकारजननं च तत् ॥ न च कारजयंती सा शापभीता मुनेस्तदा ॥
३० ॥ स्वर्त्तिकारतन्वंगीगीर्भिस्तस्य महात्मनः ॥ सुभाषिण्यनुकूलाभिः प्रीतिकर्त्रीभिरप्युत ॥ ३१ ॥ प्र
द्वेजलं ^{ते}पिदधाराचमनाय च ॥ मनोनुकूलं सततं कुर्वती व्यचरत्तदा ॥ ३२ ॥

॥ २३ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.
१२

॥२८॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ यच्च किंचिदिति हेब्रह्मन् यच्च किंचिदपि वस्तु विद्यते लोके यच्च त्वं प्रति पश्यसि चक्षुषा यच्च कस्याचित् कस्यापि वाच्यं व
चनविषयो न तस्य सर्वस्याभिभावकत्वेन युक्तस्त्वं भविष्यसीत्यर्थः सर्वज्ञेता भविष्यसीति तात्पर्यं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

इंद्रोऽपि सेवकांस्तत्र प्रेषयामास चातुरः ॥ प्रवृत्तिं ज्ञातुं कामो वै मुनेस्तस्य जितात्मनः ॥ ३३ ॥ एवं बहूनि वर्षा
णि परिचर्यापरो भवत् ॥ निर्विकाराजितक्रोधा ब्रह्मचर्यपरासती ॥ ३४ ॥ पूर्णे वर्षे सहस्रे तु परितुष्टो
महेश्वरः ॥ वरेण छंदयामास काव्यं प्रीतमना हरः ॥ ३५ ॥ ईश्वर उवाच ॥ यच्च किंचिदपि ब्रह्मन्
विद्यते भूगुणंदन ॥ प्रतिपश्यसि यत्सर्वं यच्च वाच्यं न कस्यचित् ॥ ३६ ॥ सर्वाभिभावकत्वेन भविष्यसि न सं
शयः ॥ अवध्यः सर्वभूतानां प्रजेशश्च द्विजोत्तमः ॥ ३७ ॥ व्यास उवाच ॥ एवं दत्त्वा वरांश्च छंभुस्तत्रैवांतरधी
यत् ॥ काव्यस्तामथ संवीक्ष्य जयंतीं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ कासिकस्यासि सुश्रोणि ब्रह्म किं ते चिकीर्षितं ॥
किमर्थमिह संप्राप्ता कार्यं वद वरोरुमे ॥ ३९ ॥ किं वांछसि करोम्यद्यदुष्करं चेत्सुलोचने ॥ प्रीतोऽस्मि त्वत्कृतेना
द्य वरं वरय सुव्रते ॥ ४० ॥ ततः सा तु मुनिं प्राह जयंतीं मुदितानना ॥ चिकीर्षितं मे भगवंस्तपसा ज्ञातुमर्हसि ॥
४१ ॥ काव्य उवाच ॥ ज्ञातं मया तथापि त्वं ब्रूहि यन्मनसेऽस्मि तं ॥ करोमि सर्वं तथा भद्रं प्रीतोऽस्मि परिचर्यया ॥ ४२
जयंत्युवाच ॥ शक्रस्याहं सुता ब्रह्मन् पित्रा तुभ्यं समर्पिता ॥ जयंतीनाम तश्चाहं जयंता वरजामुने ॥ ४३ ॥ स
कामास्मि त्वायि विभो वांछितं कुरु मेऽधुना ॥ रंस्ये त्वयामहाभाग धर्मतः प्रीतिपूर्वकं ॥ ४४ ॥ शुक्र उवाच ॥ मया
सह त्वं सुश्रोणि दशवर्षाणि भामिनी ॥ सर्वे भूतैरदृश्या चरमस्वेह्यदृच्छया ॥ ४५ ॥ व्यास उवाच ॥ एवमुक्त्वा गृहं
गत्वा जयंत्याः पाणिमुद्वहन् ॥ तया सहा वसदेव्या दशवर्षाणि भार्गवः ॥ ४६ ॥ अदृश्यः सर्वभूतानां मायया सं
वृतः प्रभुः ॥ दैत्यास्तमागतं श्रुत्वा कृतार्थं मंत्रं संयुतं ॥ ४७ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ जयंत्युवाच ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

दे.भा.त्र.

॥२९॥

॥ ४८ ॥ चिंतापराश्रितेऽतिदीनाश्चेत्यर्थः ॥ ४९ ॥ संवृतं मायया आच्छन्नं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ सुसंवृतं मायया आच्छन्नं तद्रूपं
शुक्राचार्यरूपमास्थाय श्रित्येत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ विद्यां प्राप्तां सदा शिवादित्यर्थान् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

अभिजग्मुर्गृहेतस्य मुदितास्ते दिदृक्षुः ॥ नापश्यन् रममाणं ते जयन्त्या सह संयुतं ॥ ४८ ॥ तदा विमनसः स
र्वे जाता भग्नोद्यमाश्च ते ॥ चिंतापरातिदीनाश्च वीक्ष्यमाणाः पुनः पुनः ॥ ४९ ॥ अदृष्ट्वा तंतु संवृतं प्रतिजग्मु र्य
थागतं ॥ स्वगृहान् दैत्यवर्यास्ते चिंताविष्टा भयातुराः ॥ ५० ॥ रममाणं तथा ज्ञात्वा शक्रः प्रोवाच तं गुरुं ॥ बृह
स्पतिं महाभागं किं कर्तव्यमितः परं ॥ ५१ ॥ गच्छाद्य दानवान् ब्रह्मन्मया त्वं प्रलोभय ॥ अस्माकं कुरु कार्यं त्वं बु
द्ध्या संचित्य मानद ॥ ५२ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं काव्यं रममाणं सुसंवृतं ॥ ज्ञात्वा तद्रूपमास्थाय दैत्यान् प्रतिययौ गुरुः
गत्वा तत्रातिभक्त्या सौदानवान् समुपावहयत् ॥ आगतास्ते सुराः सर्वे ददृशुः काव्यमग्रतः ५४ ॥ प्रणम्य सं
स्थिताः सर्वे काव्यं मत्वा तिमोहिताः ॥ न विदुस्ते गुरोर्मायां काव्यरूपविभाविनीं ॥ ५५ ॥ तानुवाच गुरुः का
व्यरूपः प्रच्छन्नमायया ॥ स्वागतं मम याज्यानां प्राप्तो हं वोहिताय वै ॥ ५६ ॥ अहं वो बोधयिष्यामि विद्यां प्राप्ता
ममायया ॥ तपसा तोषितः शंभुर्युष्मत्कल्याणहेतवे ॥ ५७ ॥ तच्छ्रुत्वा प्रीतमनसो जातास्ते दानवोत्तमाः ॥
कृतकार्यं गुरुं मत्वा जहर्षुस्ते विमोहिताः ॥ ५८ ॥ प्रणेमुस्ते मुदा युक्तानिरातं कागतव्यथाः ॥ देवेभ्यश्च भयं
त्यक्त्वा तस्थुः सर्वे निरामयाः ॥ ५९ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

टी.अ.
१२

॥२९॥

इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

द्विषष्टिभ्यो कर्वीयस्तु देवानां गुरुणा तथा ॥ शुक्ररूपेणैतैर्देव्यां चिता इति कथ्यते ॥ १ ॥ इत्थं देवगुरुणा शुक्राचार्यरूपेण दैत्येषु संतोषितेषु तदनंतरं जातं
वृत्तं पृच्छति किंकृतमिति भृगुरूपेण लक्षणया भृगुपुत्ररूपेणेत्यर्थः छलेन कपटेनैतानां संबंधिपौरोहित्येन युक्तेनेति शेषः ॥ १ ॥ इत्थं कं
प्रभ्रंकृत्वा द्वितीयं प्रभ्रमाह गुरुः सुराणामिति नहि मुनेश्छलकर्तृत्वं युक्तमिति भावः ॥ २ ॥ धर्मशास्त्रेष्वाति येन सत्येन परमात्मा परं ब्रह्म ल
भ्यते प्राप्यते तथा च श्रुतिः सत्येन लभ्यस्तपसा त्वेष आत्मेति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ननु लोभार्थमसत्यवक्ता जात इति चेत्तत्राह आहारादधिकमिति

राजोवाच ॥ किंकृतं गुरुणा पश्चाद्भृगुरूपेण वर्तता ॥ छलेनैव हि दैत्यानां पौरोहित्येन धीमता ॥ १ ॥ गुरुः सुरा
णामनिशं सर्वविद्यानिधिस्तथा ॥ सुतों गिरस एवा सौ स कथं च्छलकृन्मुनिः ॥ २ ॥ धर्मशास्त्रे पु सर्वेषु सत्त्वं धर्म
स्य कारणं ॥ कथितं मुनिभिर्येन परमात्मा पिलभ्यते ॥ ३ ॥ वाचस्पतिस्तथामिथ्यावक्ता चेद्दानवान् प्रति ॥ कः
सत्यवक्ता संसारे भविष्यति गृहाश्रमी ॥ ४ ॥ आहारादधिकं भोज्यं ब्रह्मांडविभवेपि न ॥ तदर्थं मुनयो मिथ्या प्र
वर्तते कथं मुने ॥ ५ ॥ शब्दप्रमाणमुच्छेदं शिष्टाभावे गतं न किं ॥ छलकर्म प्रवृत्ते वा विगीतत्वं गुरौ कथं ॥ ६ ॥ देवाः
सत्त्वसमुद्भूताराजसामानवाः स्मृताः ॥ तिर्यचस्तामसाः प्रोक्ता उत्पत्तौ मुनिभिः किल ॥ ७ ॥ अमराणां गुरुः
साक्षान् मिथ्यावादी स्वयं यदि ॥ तदा कः सत्यवक्ता स्याद्राजसस्तामसः पुनः ॥ ८ ॥ कस्तिथिस्तस्य धर्मस्य सं
देहोयं ममात्मनः ॥ का गतिः सर्वजंतूनां मिथ्याभूते जगन्त्रये ॥ ९ ॥

अतिलोभेन बहुतरेधने संपादितेषु आहारादधिकमन्नं केपि न भोक्ष्यति आहारपरिपूर्तिपर्यंतं तु प्रारब्धं दास्यत्येवेति ज्ञात्वा किमर्थं व्यर्थायुः क्षणार्थं
लोभं कुर्वतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ किं चाविगीतशिष्टाहितकारिणो त्यागास्तेषां वाक्यं प्रमाणमित्याप्तवाक्यागमइत्यस्यार्थः तत्र महतां सर्वेषामेवमाचरणे का
विगीतत्वमनिदितत्वं तिष्ठति तदभावे का तस्तदभावश्च शब्दप्रमाणमुच्छेदं नाशं प्रति कथं नमतमित्याह शब्दप्रमाणमिति अविगीतत्वमिति अविगीतत्वा
भावे निदितत्वभावे शिष्टत्वस्याप्यभावे यतो विगीतत्वस्यैव शिष्टत्वात् ॥ ६ ॥ उच्छेदमेकद्वयति देवाः सत्त्वसमुद्भूता इति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आर्यत्वं शिष्टं ॥ १३ ॥ १४ ॥ इति जनमेजयवाक्यं भ्रुत्वा व्यासस्तदुक्तमेव स्थापयति किं विष्णुरिति
विष्णुर्वास्तु ब्रह्मा वास्तु यो यो देहवान्स पूर्वोक्तदोषरूपविकारैर्युक्त एव भवति नान्यथेत्यन्वयः ॥ १५ ॥ चातुर्यादिति धौर्स्यादित्यर्थः ॥ १६ ॥ कथं
धौर्स्यादिति ज्ञातमिति चेत्तत्राह संप्राप्ते इति संकटस्य संगतस्य धौर्स्यादिति सरतीत्यर्थः दृष्टं श्वैवं बहुविधाः परोपदेशे चतुराः स्वयमेकांते कामि

हरिर्ब्रह्मा शचीकांतस्तथान्ये सुरसत्तमाः ॥ सर्वे छलविधौ दक्षामनुष्याणां च काकथा ॥ १० ॥ कामक्रोधाभि
संतप्ता लोभोपहतचेतसः ॥ छले दक्षाः सुराः सर्वे मुनयश्च तपोधनाः ॥ ११ ॥ वसिष्ठो वामदेवश्च विश्वामित्रो
गुरुस्तथा ॥ एते पापराताः कात्रगतिर्धर्मस्य मानद ॥ १२ ॥ इंद्रोऽग्निश्चंद्रमावेधाः परदाराभिलंपटाः ॥ आर्य
त्वं भुवनेष्वेषु स्थितं कुत्र मुनेव द ॥ १३ ॥ वचनं कस्य मंतव्यमुपदेशधियानघ ॥ सर्वे लोभाभिभूतास्ते देवाश्च
मुनयस्तदा ॥ १४ ॥ व्यास उवाच ॥ किं विष्णुः किं शिवो ब्रह्मा मघवा किं बृहस्पतिः ॥ देहवान् प्रभवत्येव विकारैः
संयुतस्तदा ॥ १५ ॥ रागी विष्णुः शिवो रागी ब्रह्मा पिरागसंयुतः ॥ रागवानपि चातुर्याद्विदेह इवलक्ष्यते
॥ १६ ॥ संप्राप्ते संकटे सोऽपि गुणैः संबाधिते किल ॥ कारणाद्रहितं कार्यं कथं भवितुमर्हति ॥ १७ ॥ ब्रह्मादी
नां च सर्वेषां गुणा एव हि कारणं ॥ पंचविंशत्समुद्रूता देहास्तेषां न चान्यथा ॥ १८ ॥ काले मरणधर्मास्ते संदेहः
कोऽत्र तेनृप ॥ परोपदेशे विस्पष्टं शिष्टाः सर्वे भवंति च ॥ १९ ॥

नो कञ्जलविषदिग्धकटाक्षशरेण ताडिता मोहिता जाता एवेति भावः इदं राज्ञा श्रुत्य किं तु स्वभाव एव सर्वेषामित्याह कारणाद्रहितमिति गुणत्रयं
हि सर्वेषां कारणं तस्य गुणत्रयस्य प्रारब्धवशत उपचयापचये सति कचित्कदाचित्कस्यचिदपि विषयाचरणं भवत्येव न हि कारणाद्रहितं कार्यं क
दापि तिष्ठतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ पंचविंशत्समुद्रूता आर्षप्रयोगः पंचविंशतितत्त्वसमुद्रूता इत्यर्थः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥

विष्णुतिरिति स्वकार्येप्रातेसर्वेषांविष्णुतिःस्वभावच्युतिर्भवतीत्यर्थः अनुपदमेवैतत्ख्यातं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ कालवशेनगुणव्य-
त्ययमेवेदेवादिषुदर्शयति कदाचिदिति रमारंगेणरंजितइत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

विष्णुतिर्ह्यविशेषेणस्वकार्येसमुपस्थिते ॥ कामःक्रोधस्तथालोभद्रोहाहंकारमत्सराः ॥ २० ॥ देहवान्कःपरित्य-
क्तुमीशोभवतितान्पुनः ॥ संसारोयंमहाराजसदैवैवंविधःस्मृतः ॥ २१ ॥ नान्यथाप्रभवत्येवशुभाशुभमयः
किल ॥ कदाचिद्भगवान्विष्णुस्तपश्चरतिदारुणं ॥ २२ ॥ कदाचिद्विविधान्यज्ञान्वितनोतिसुराधिपः ॥ क-
दाचित्पुरमारंगरंजितःपरमेश्वरः ॥ २३ ॥ रमतेकिलवैकुण्ठेतद्वशस्तरुणोविभुः ॥ कदाचिद्दानवैःसार्द्धयुद्धंपरमदा-
रुणं ॥ २४ ॥ करोतिकरुणासिंधुस्तद्वाणापीडितोभृशं ॥ कदाचिज्जयमाप्नोतिदेवात्सोपिपराजयं ॥ २५ ॥ सु-
खदुःखाभिभूतोऽसौभवत्येवनसंशयः ॥ शेषेशेतेकदाचिद्वैयोगानिद्रासमावृतः ॥ २६ ॥ कालेजागर्तिविश्वात्मा
स्वभावप्रतिबोधितः ॥ शर्वोब्रह्माहरिश्चैतद्वद्राद्यायेसुरास्तथा ॥ २७ ॥ मुनयश्चविनिर्माणैःस्वायुषोविचरन्ति
हि ॥ निशावसानेसंजातेजगत्स्थावरजंगमं ॥ २८ ॥ म्रियतेनात्रसंदेहोनृपकिंचित्कदापिच ॥ स्वायुषोतेप-
द्भजाद्याःक्षयमिच्छन्तिपार्थिव ॥ २९ ॥ प्रभवन्तिपुनर्विष्णुहरशक्रादयःसुराः ॥ तस्मात्कामादिकान्भावान्दे-
हवान्प्रतिपद्यते ॥ ३० ॥ नात्रतेविस्मयःकार्यःकदाचिदपिपार्थिव ॥ संसारियंतुसंदिग्धःकामक्रोधादिभि-
र्नृप ॥ ३१ ॥ दुर्लभस्तद्विनिर्मुक्तःपुरुषःपरमार्थवित् ॥ योविभेतीहसंसारेसदारान्नकरोत्यपि ॥ ३२ ॥ वि-
मुक्तःसर्वसंगेभ्योविचरत्यविशंकितः ॥ तस्माद्बृहस्पतेर्भार्याशशिनालंभितपनः ॥ ३३ ॥ ६५ ६५

संदिग्धःसम्यक्दिग्धोयुक्तः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तस्मादिति गुणत्रयबद्धत्वादित्यर्थः ॥ ३३ ॥

दे.भा.च.

॥३१॥

भ्रातुर्यवीयसइति उतत्योऽप्येष्टोऽवृहस्पतिर्मध्यमभ्रानतः कनिष्ठस्तस्यभार्यागुरुणालंभिताभुक्तेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ गार्हस्थ्यसंसारासक्तिमित्यर्थः नहि संसारासक्तः सन संसारान्मुक्तो भवेत्तस्मात्संसारासक्तिविहाय संसारनाशायोद्योगः कर्तव्य इत्यर्थः तथा च ये संसारासक्तिरहितास्ते एवाप्ता इति नाप्तवाक्यप्रमाणोच्छेदरूपं दूषणं तवेति भावः ननु संसारासक्तिरहित्यं तेन संसारनाशश्चात्यंता संभाव्येव स्वभावभूतगुणानां नाशसंभवादि ते चेद्यस्यागुणैरयं ब्रह्मस्तस्या एवोपासनया सर्वं भविष्यतीत्याह तस्मात्सर्वप्रयत्नेनेति हित्वेति वैराग्यमवलंब्येत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विमृ

गुरुणालंभिताभार्या तथा भ्रातुर्यवीयसः ॥ एवं संसारचक्रेस्मिन् रागलोभादिभिर्वृतः ॥ ३४ ॥ गार्हस्थ्यं च समास्थाय कथं मुक्तो भवेन्नरः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन हित्वा संसारसारतां ॥ ३५ ॥ अराधयेन्महेशानीं सच्चिदानंदरूपिणीं ॥ तन्मायागुणतश्छन्नं जगदेतच्चराचरं ॥ ३६ ॥ भ्रमत्युन्मत्तवत्सर्वमदिरामत्तवन्नृप ॥ तस्या आराधनेनैव गुणान्सर्वान्विमृद्य च ॥ ३७ ॥ मुक्तिं भजेत मतिमान्नान्यः पंथास्त्वितः परः ॥ आराधितामहेशानीं नयावत्कुस्ते कृपां ॥ ३८ ॥ तावद्भवेत्सुखं कस्मात्कोन्योस्ति दयया युतः ॥ करुणासागरामेतां भजेत्तस्मादमायया ॥ ३९ ॥ यस्यास्तु भजनेनैव जीवन्मुक्तत्वमश्नुते ॥ मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य सेवितानमहेश्वरी ॥ ४० ॥ निश्रेणिकाग्रात्पतिता अध इत्येव विद्महे ॥ अहंकारावृतं विश्वं गुणत्रयसमन्वितं ॥ ४१ ॥ ६५

द्योपमृद्यनाशयित्वेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ नान्यः पंथेति तथा च श्रुतिः नान्यः पंथा अयनाय विद्यत इति ॥ ३८ ॥ कोन्योस्तीति यासर्वकर्त्रासाय दिदयां न करोति तदा तदिच्छामुलंघ्या न्यः कः समर्थोऽस्ति सर्वपातदधीनत्वादिति भावः ॥ ३९ ॥ सेवितेति यैरित्यर्थः ॥ ४० ॥ निश्रेणिकाग्रेति निश्रेणिकासोपानपंक्तिस्तस्या अग्रं प्राप्य तस्मादधः पतिता इत्येव जानीमह इत्यर्थः तदुक्तं आसाद्य जन्ममनुजेषु चिरादुरापंतत्रापि पाटवमवाप्य निजोद्विद्याणां नाभ्यर्चयंति जगतां जनयित्रियेत्वां निश्रेणिकाग्रमधिरुह्य पुनः पतंतीति अहंकारावृतमिति ॥ ४१ ॥

टी.अ.

१३

॥३१॥

यस्यामायाजन्यगुण त्रयेणतज्जन्याहंकारेणतज्जन्यासत्यादिदोषेणसंबन्धंजगद्वति तस्यामायाविशिष्टब्रह्मरूपिण्याभगवत्याअराधनेनैवसर्व
गलितंनष्टंभविव्यतीति सैवसच्चिदानंदरूपिणीभुवनेश्वरीसर्वैराराधयेतिभावः ॥४२॥ इत्थंजनमेजयस्यधर्मात्मनोधर्मनाशसंदर्शनक्षुभितोद्वियां
तःकरणस्यभगवत्याराधनावलंबेनस्वास्थ्यमभिधायावस्थितंमुनिंप्रतितत्स्वास्थ्यश्रवणसमुद्यदानंदोजनमेजयःपुनःप्रकृतामेवकथांपृच्छति किं

असत्येनापिसंबन्धंमुच्यतेकथमन्यथा ॥ हित्वासर्वततःसर्वैःसंसेव्याभुवनेश्वरी ॥ ४२ ॥ राजोवाच ॥
किंकृतंगुरुणातत्रकाव्यरूपधरेणच ॥ कदाशुक्रःसमायातस्तन्मेब्रूहिपितामह ॥४३॥ व्यासउवाच ॥ शृणु
राजन्प्रवक्ष्यामियत्कृतंगुरुणातदा ॥ कृत्वाकाव्यस्वरूपंचप्रच्छन्नेनमहात्मना ॥४४॥ गुरुणाबोधितादैत्याम
त्वाकाव्यंस्वकंगुरुं ॥ विश्वासंपरमंकृत्वाबभूवुस्तन्मयास्तदा ॥ ४५ ॥ विद्यार्थेशरणंप्राप्ताभृगुंमत्वातिमो
हिताः ॥ गुरुणाविप्रलब्धास्तेलोभात्कोवानमुह्यति ॥ ४६ ॥ दशवर्षात्मकेकालेसंपूर्णसमयेतदा ॥ जयंत्या
सहक्रीडित्वाकाव्योयाज्यानर्चितयत् ॥ ४७ ॥ आशयामममार्गतेपश्यंतःसंस्थिताःकिल ॥ गत्वातान्वैप्रप
श्येऽहंयाज्यानतिभयातुरान् ॥ ४८ ॥ मादेवेभ्योभयंतेपांमद्भक्तानांभवेदिति ॥ संचित्यबुद्धिमास्थायजयंतीं
प्रत्युवाचह ॥ ४९ ॥ देवानेवोपसंयांतिपुत्रामेवास्ल्लोचने ॥ समयस्तेऽद्यसंपूर्णोजातोयंदशवार्षिकः ॥५०॥
तस्माद्गच्छाम्यहंदेविद्रष्टुंयाज्यान्सुमध्यमे ॥ पुनरेवागमिष्यामितवांतिकमनुद्रुतः ॥ ५१ ॥ तथेतितमुवाचाथ
जयंतीधर्मवित्तमा ॥ यथेष्टंगच्छधर्मज्ञानतेधर्मविलोपये ॥ ५२ ॥

कृतमितिहेपितामहश्रेष्ठ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तन्मयास्तत्परायणाः ॥४५॥ भृगुंभृगुपुत्रधियेत्यर्थः ॥४६॥ एतत्पर्यंतंगुरुवृत्तांतंवर्णयित्वाकाव्यवृ
त्तांतंवर्णयति दशवर्षात्मकेकालेइति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ उपसंयांतिशरणंगच्छंति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

दे.भा.च.

॥३१॥

भ्रातुर्यवीयसइति उतत्यो ज्येष्ठो बृहस्पतिर्मध्यम आनर्तः कनिष्ठस्तस्य भार्या गुरुणालंभिता भुक्तेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ गार्हस्थ्यं संसारासक्तिमित्यर्थः न हि संसारासक्तः सन संसारान्मुक्तो भवेत्तस्मात्संसारसक्तिं विहाय संसारनाशायोद्योगः कर्तव्य इत्यर्थः तथा च ये संसारासक्तिरहितास्ते एवाप्ता इति नाप्तवाक्यप्रमाणोच्छेदरूपं दूषणं तवेति भावः ननु संसारासक्तिरहित्यं तेन संसारनाशश्चात्यंता संभाव्येव स्वभावभूतगुणानां नाशसंभवादिति चेद्यस्या गुणैरयं ब्रह्मस्तस्या एवोपासनया सर्वं भविष्यतीत्याह तस्मात्सर्वप्रयत्नेनेति हित्वेति वैराग्यमवलंब्येत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विमृ

गुरुणालंभिता भार्या तथा भ्रातुर्यवीयसः ॥ एवं संसारचक्रे स्मिन् रागलोभादिभिर्वृतः ॥ ३४ ॥ गार्हस्थ्यं च समास्थाय कथं मुक्तो भवेन्नरः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन हित्वा संसारसारतां ॥ ३५ ॥ अराधयेन्महेशानीं सच्चिदानंदरूपिणीं ॥ तन्मायागुणतश्छन्नं जगदेतच्चराचरं ॥ ३६ ॥ भ्रमत्युन्मत्तवत्सर्वमदिरामत्तवन्नृप ॥ तस्या आराधनेनैव गुणान्सर्वान्विमृद्य च ॥ ३७ ॥ मुक्तिं भजेत मतिमान्नान्यः पन्थास्त्वितः परः ॥ आराधितामहेशानीं नयावल्कुस्ते कृपां ॥ ३८ ॥ तावद्भवेत्सुखं कस्मात्कोन्योस्ति दयया युतः ॥ करुणासागरामेतां भजेत्तस्मादमायया ॥ ३९ ॥ यस्यास्तु भजनेनैव जीवन्मुक्तत्वमश्नुते ॥ मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य सेवितानमहेश्वरी ॥ ४० ॥ निश्रेणिकाग्रात्पतिता अध इत्येव विद्महे ॥ अहंकारावृतं विश्वं गुणत्रयसमन्वितं ॥ ४१ ॥ ६५

द्योपमृदनाशयित्वेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ नान्यः पन्थेति तथा च श्रुतिः नान्यः पन्था अयनाय विद्यत इति ॥ ३८ ॥ कोन्योस्तीति या सर्वकर्त्री सायदिदयां न करोति तदा तदिच्छामुलंघ्य न्यः कः समर्थोस्ति सर्वेषां तदधीनत्वादिति भावः ॥ ३९ ॥ सेवितेति यैरित्यर्थः ॥ ४० ॥ निश्रेणिकाग्रेति निश्रेणिकासोपानपंक्तिस्तस्या अग्रं प्राप्य तस्मादधः पतिता इत्येव जानीमहे इत्यर्थः तदुक्तं आसाद्य जन्ममनुजेषु चिरादुरापंतत्रापि पाटवमवाप्य निजैर्द्वियाणां नाभ्यर्चयंति जगतां जनयित्रियैस्त्वां निश्रेणिकाग्रमधिरूढपुनः पतंतीति अहंकारावृतमिति ॥ ४१ ॥

टी.अ.

१३

॥३१॥

यस्यामायाजन्यगुण त्रयेणतज्जन्याहंकारेणतज्जन्यासत्यादिदोषेणसंबन्धंजगद्वति तस्यामायाविशिष्टब्रह्मरूपिण्याभगवत्याअराधनेनैवसर्वं
गलितंनष्टंभविष्यतीति सैवसच्चिदानंदरूपिणीभुवनेश्वरीसर्वैराराध्येतिभावः ॥४२॥ इत्थंजनमेजयस्यधर्मात्मनोधर्मनाशसंदर्शनभुभित्तद्वियां
तःकरणस्यभगवत्याराधनावलंबेनस्वास्थ्यमभिधायावस्थितंमुनिंप्रतितत्स्वास्थ्यश्रवणसमुद्यदानंदोजनमेजयःपुनःप्रकृतामेवकथांपृच्छति किं

असत्येनापिसंबन्धंमुच्यतेकथमन्यथा ॥ हित्वासर्वततःसर्वैःसंसेव्याभुवनेश्वरी ॥ ४२ ॥ राजोवाच ॥
किंकृतंगुरुणातत्रकाव्यरूपधरेणच ॥ कदाशुक्रःसमायातस्तन्मेब्रूहिपितामह ॥४३॥ व्यासउवाच ॥ शृणु
राजन्प्रवक्ष्यामियत्कृतंगुरुणातदा ॥ कृत्वाकाव्यस्वरूपंचप्रच्छन्नेनमहात्मना ॥४४॥ गुरुणाबोधितादैत्याम
त्वाकाव्यंस्वकंगुरुं ॥ विश्वासंपरमंकृत्वाबभूवुस्तन्मयास्तदा ॥ ४५ ॥ विद्यार्थंशरणंप्राप्ताभृगुंमत्वातिमो
हिताः ॥ गुरुणाविप्रलब्धास्तेलोभात्कोवानमुह्यति ॥ ४६ ॥ दशवर्षात्मकेकालेसंपूर्णसमयेतदा ॥ जयंत्या
सहक्रीडित्वाकाव्योयाज्यानर्चितयत् ॥ ४७ ॥ आशयामममार्गंतेपश्यंतःसंस्थिताःकिल ॥ गत्वातान्वैप्रप
श्येऽहंयाज्यानतिभयातुरान् ॥ ४८ ॥ मादेवेभ्योभयंतेपांमद्भक्तानांभवेदिति ॥ संचिंत्यबुद्धिमास्थायजयंतीं
प्रत्युवाचह ॥ ४९ ॥ देवानेवोपसंयांतिपुत्रामेवास्ल्लोचने ॥ समयस्तेऽद्यसंपूर्णोजातोयंदशवार्षिकः ॥५०॥
तस्माद्गच्छाम्यहंदेविद्रष्टुंयाज्यान्सुमध्यमे ॥ पुनरेवागमिष्यामितवांतिकमनुद्रुतः ॥ ५१ ॥ तथेतितमुवाचाथ
जयंतीधर्मवित्तमा ॥ यथेष्टंगच्छधर्मज्ञानतेधर्मविलोपये ॥ ५२ ॥ ६ ६ ६ ६

कृतमितिहेपितामहश्रेष्ठ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तन्मयास्तत्परायणाः ॥४५॥ भृगुंभृगुपुत्रधियेत्यर्थः॥४६॥ एतत्पर्यंतंगुरुवृत्तांतंवर्णयित्वाकाव्यवृ
त्तांतंवर्णयति दशवर्षात्मकेकालेइति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ उपसंयांतिशरणंगच्छंति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ स्वेनबृहस्पतिनाकृतं प्रणीतं जैनं धर्मं जैनशास्त्रं तान् दैत्यान् छलेन बोधयतमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ बृहस्पतिमतमाह भोदेवरिपव इति आ
 त्तायिनोपि अहंतव्यादिति छेदः न हंतव्या इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ वेदोक्तापि हिंसानकर्त्तव्येत्याह द्विजैरिति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

तच्छ्रुत्वा वचनं काव्योजगाम त्वरितस्ततः ॥ अपश्यद्दानवानां स पार्श्वे वाचस्पतिं तदा ॥ ५३ ॥ छद्मरूपधरं सौ
 म्यं बोधयंतं छलेन तान् ॥ जैनं धर्मं कृतं स्वेन यज्ञनिंदापरं तथा ॥ ५४ ॥ भोदेवरिपवः सत्यं ब्रवीमि भवतां हितं ॥
 अहिंसा परमो धर्मो हंतव्या ह्याततायिनः ॥ ५५ ॥ द्विजैर्भोगरतैर्वेदेर्दिशितं हिंसनं पशोः ॥ जिह्वास्वादपरैः का
 ममहिंसैव परामता ॥ ५६ ॥ एवं विधानि वाक्यानि वेदशास्त्रपराणि च ॥ ब्रुवाणं गुरुमाकर्ण्य विस्मितोऽसौ भृगोः
 सुतः ॥ ५७ ॥ चिंतयामास मनसाममद्वेष्यो गुरुः किल ॥ वंचिताः किल धूर्ते न याज्यामेनात्र संशयः ॥ ५८ ॥
 धिग्लोभं पापबीजं वै न रकद्वारमूर्जितं ॥ गुरुरप्यनृतं ब्रूते प्रेरितो येन पाप्मना ॥ ५९ ॥ प्रमाणं वचनं यस्य सोऽपि
 पाखंडधारकः ॥ गुरुः सुराणां सर्वेषां धर्मशास्त्रप्रवर्तकः ॥ ६० ॥ किं किं न लभते लोभान्मलिनीकृतमानसः ॥
 अन्योऽपि गुरुरप्येवं जातः पाखंडपंडितः ॥ ६१ ॥ शैलूषवेष्टितं सर्वं परिगृह्य द्विजोत्तमः ॥ वंचयत्यतिसंमूढा
 न्दैत्यान् याज्यान्ममाप्यसौ ॥ ६२ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
 व्यास उवाच ॥ इति संचित्य मनसा तानुवाच ह सन्निव ॥ वंचितामत्स्वरूपेण दैत्याः किं गुरुणा किल ॥ १ ॥ अ
 हं काव्यो गुरुश्चायं देवकार्यप्रसाधकः ॥ अनेन वंचिता यूयं मद्याज्यानात्र संशयः ॥ २ ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ अर्धाधिकैः सप्तपञ्चाशद्विः पद्यैरनंतरं ॥ दैत्यानां शुक्र
 संप्राप्तिर्वंचितानामिहोच्यते ॥ १ ॥ दैत्याध्ययनं बृहस्पतिकर्तृकं भ्रुत्वा दैत्यान् प्रतिशुक्र उवाचेत्याह इति संचित्य मनसेति ॥ १ ॥ २ ॥

॥३॥४॥ सतानिति सुसंभ्रांतान्मोक्षिणान्मदूषणां बृहस्पतिर्वैयुष्मान्बंचयति बंचयिष्यतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ काव्येन वास्त
विकेन कालपर्ययात् कालवैपरित्येन गुरु बृहस्पतेर्माययामोहिता इत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तंगुरु बृहस्पतिं शुक्राचार्यरूपेण जगृहुः ॥ १२

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

11

11

11

11

iii

11

11

11

दे.भा.च.

॥३३॥

ततःशप्तानिति भार्गवेणशप्तान्दैत्यान्ज्ञात्वाकुक्षोर्यशुक्रोदैत्यानाशिवात्प्राप्तान्मन्त्रान्नोपदेक्ष्यतीतिकृतकार्योहमितिमत्वाजगामेत्यर्थः॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अंतर्मलिनः कपटी ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

ततःशप्तान्गुरुर्ज्ञात्वादैत्यांस्तान्भार्गवेणहि॥जगामतरसात्यक्त्वास्वरूपंस्वविधायच॥१७॥गत्वोवाचतदा
शक्रंकृतंकार्यमयाध्रुवं॥शप्ताःशुक्रेणतेदैत्यामयात्यक्ताःपुनःकिला॥१८॥निराधाराःकृतानूनयतध्वंसुरसत्तमाः
॥ संग्रामार्थमहाभागशापदग्धामयाकृताः ॥१९॥ इतिश्रुत्वागुरोर्वाक्यमघवामुदमाप्तवान् ॥ जहर्षुश्चसुराः
सर्वेप्रतिपूज्यबृहस्पतिं ॥२०॥ संग्रामायमतिचक्रुःसंविचार्यमिथःपुनः॥निर्ययुर्मिलिताःसर्वेदानवाभिमुखाः
सुराः॥२१॥सुरान्समुद्यतान्ज्ञात्वाकृतोद्योगान्महाबलान्॥अंतर्हितंगुरुंचैवबभूवुश्चितयान्विताः ॥२२॥ पर
स्परमथोचुस्तेमोहितास्तस्यमायया॥सचप्राज्ञोमहात्मानोयातोसौरुष्टमानसः ॥२३॥ वंचयित्वागतःपापोगु
रुःकपटपंडितः॥भ्रातृस्त्रीलंभनःप्रायोमलिनोतर्बीहःशुचिः ॥२४॥ किंकुत्रक्वचगच्छामःकथंकाव्यंप्रकोपितं॥
कुर्वेमिहिसहायार्थंप्रसन्नंलृष्टमानसं ॥ २५ ॥ इतिसंचित्यतेसर्वेमिलिताभयकंपिताः ॥ प्रल्हादंपुरतःकृत्वा
जग्मुस्तेभार्गवंपुनः ॥ २६ ॥ प्रणेमुश्चरणौतस्यमुनेर्मैनभृतस्तदा ॥ भार्गवंस्तानुवाचाथरोषसंरक्तलो
चनः ॥ २७ ॥ मयाप्रबोधितायूयंमोहितागुरुमायया ॥ नगृहीतंवचोयोग्यंतदायाज्याहितंशुचि ॥ २८ ॥ त
दावगणितश्चाहंभवाद्भिस्तद्विशंगुतैः ॥ प्राप्तंनूनंमदोन्मत्तैर्ममावमानजंफलं ॥ २९ ॥ तत्रगच्छतसद्गृष्टाय
त्रासौकपटाकृतिः ॥ वंचकःसुरंकार्यार्थीनाहंतद्विदिवंचकः ॥ ३० ॥

हेयान्याः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अः

१४

॥३३॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ शीलूषेणत्वद्वेषधारिणाबृहस्पतिना ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१

व्यासउवाच ॥ एवंब्रुवंतंशुक्रंतंवाक्यंसंदिग्धयागिरा ॥ प्रल्हादस्तंतदोवाचगृहीत्वाचरणौततः ॥ ३१ ॥ प्र
ल्हादउवाच ॥ भार्गवाद्यसमायातान्याज्यानस्मांस्तथातुरान् ॥ त्यक्तुंनार्हसिसर्वज्ञत्वद्धितां स्तनयाहिनः
॥ ३२ ॥ गतेत्वयितुमंत्रार्थेऽीलूषेणदुरात्मना ॥ त्वद्वेषमधुरालापैर्वयंतेनप्रवंचिताः ॥ ३३ ॥ अज्ञानकृतदोषे
णनैवकुप्यतिशांतिमान् ॥ सर्वज्ञस्त्वंविजानासिचित्तनःप्रवणंत्वयि ॥ ३४ ॥ ज्ञात्वानस्तपसाभावंत्यजको
पमहामते ॥ ब्रुवंतिमुनयःसर्वेक्षणकोपाहिसाधवः ॥ ३५ ॥ जलंस्वभावतःशीतंवन्ह्यातपसमागमात् ॥ भ
वत्युष्णंवियोगाच्चशीतत्वमनुगच्छति ॥ ३६ ॥ क्रोधश्चांडालरूपेवैत्यक्तव्यःसर्वथाबुधैः ॥ तस्माद्रोपंपरि
त्यज्यप्रसादंकुरुसुव्रता ॥ ३७ ॥ यदिनत्यजसि क्रोधं त्यजस्यस्मान्सुदुःखितान् ॥ त्वयात्यक्तामहाभागगमि
ष्यामोरसातलं ॥ ३८ ॥ व्यासउवाच ॥ प्रल्हादस्यवचःश्रुत्वाभार्गवोज्ञानचक्षुषा ॥ विलोक्यसुमनाभूत्वा
तानुवाचहसन्निव ॥ ३९ ॥ नभेतव्यंनगंतव्यंदानवावारसातलं ॥ रक्षयिष्यामिवोयाज्यान्मंत्रैरवितथैःकिल
॥ ४० ॥ हितंसत्यंब्रवीम्यद्यशृणुध्वंतत्तुनिश्चयं ॥ वचनंममधर्मज्ञाःश्रुतंयत्ब्रह्मणःपुरा ॥ ४१ ॥ अवश्यं
भाविनोभावाःप्रभवन्तिशुभाशुभाः ॥ दैवंनचान्यथाकर्तुंक्षमःकोपिधरातले ॥ ४२ ॥ अद्यमंदवलायूयंकाल
योगादसंशयं ॥ देवैर्जिताःसकृच्चापिपातालंप्रतिपत्स्यथ ॥ ४३ ॥ प्रातःपर्यायकालोवइतिब्रह्माभ्यभाषत ॥
भुक्तंराज्यंभवद्भिश्चपूर्णं सर्वसमृद्धिमत् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८

॥ ४२ ॥ अद्येति यद्यप्यहंमहादेवात्प्राप्तमंत्रस्तथापिभवतामयंपराजयकालोस्त्यतःकालयोगाद्देवैर्जिताःसंतःसकृदेकवारंपातालंप्रतिपत्स्यथग
मिष्ययेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ तदेवस्पष्टमाह प्रातःपर्यायकालइतिव्यत्ययकालइत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ॥ ॥ ॥

मूर्धनिदेवानाक्रम्यतेषांस्तकेचरणंदत्वेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ इदं वामनरूपेण हरिणापि पूर्वमुक्तमस्तीत्याह यदेति तद्वतमितिराज्यमित्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ पौत्रस्तवेति बलिरित्यर्थः इति वामनवाक्यंतवपौत्रो बलिः श्रुत्वा भीतवत्सर्वभूतानामदृश्यः स नूतनश्चरतीत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥

युगानि दशपूर्णानि देवानाक्रम्य मूर्धनि ॥ दैवयोगाच्च युष्माभिर्भुक्तं त्रैलोक्यमूर्जितं ॥ ४५ ॥ सावर्णिके मनौ
राज्यं पुनस्तत्तु भविष्यति ॥ पौत्रस्त्रैलोक्यविजयं प्राप्स्यति ते बलिः ॥ ४६ ॥ यदा वामनरूपेण हतं देवे
न विष्णुना ॥ तदैव च भवत्पौत्रः प्रोक्तो देवेन जिष्णुना ॥ ४७ ॥ हतं येन बले राज्यं देववाञ्छार्थं सिद्धये ॥ त्वमिं
द्रो भविता चाग्रे स्थिते सावर्णिके मनौ ॥ ४८ ॥ भार्गव उवाच ॥ इत्युक्तो हरिणा पौत्रस्तव प्रल्हादसांप्रतं ॥
अदृश्यः सर्वभूतानां गुप्तश्चरति भीतवत् ॥ ४९ ॥ एकदा वा स वेनासौ बलिर्गर्दभरूपभाक् ॥ शून्ये गृहे स्थितः
कामं भयभीतः शतक्रतोः ॥ ५० ॥ पृष्ठश्च बहुधा तेन वासवेन बलिस्तदा ॥ किमर्थं गर्दभं रूपं कृतवान् दैत्यपुंग-
व ॥ ५१ ॥ भोक्ता त्वं सर्वलोकस्य दैत्यानां च प्रशासिता ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दैत्यराजो बलिस्तदा ॥ ५२ ॥ प्रो-
वाच वचनं शक्रोऽत्र शोकः शतक्रतो ॥ यथा विष्णुर्महातेजामत्स्यकच्छपतां गतः ॥ ५३ ॥ तथा हं खररूपेण सं-
स्थितः कालयोगताः ॥ यथा त्वं कमले लीनः संस्थितो ब्रह्महत्याया ॥ ५४ ॥ पीडितश्च तथा ह्यद्य स्थितो हं खररू-
पधृक् ॥ दैवाधीनस्य किंदुःखं किंसुखं पाकशासन ॥ ५५ ॥ कालः करोति वै नूनं यदिच्छति यथा तथा ॥ भार्गव
उवाच ॥ इति तौ बलिदेवेशौ कृत्वा संविदमुत्तमां ॥ ५६ ॥ प्रबोधं प्रापतुः कामं यथास्थानं च जग्मतुः ॥ इत्येत-
त्ते समाख्याता मया दैवबलिष्ठता ॥ ५७ ॥ दैवाधीनं जगत्सर्वं स देवासुरमानुषं ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुरा-
णे चतुर्थस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

अर्धश्लोकाधिकैरेकसप्ततिश्लोकवर्गकैः ॥ देवदानवयोर्युद्धशांतिर्देव्याकृतोच्यते ॥ १ ॥ युद्धेयुष्माभिः कृतेपिजयोनभविष्यतीति केतुपराजयएवेति
भार्गववाक्यं श्रुत्वा प्रल्हादोदैत्यानुवाचेत्याह इति स्येति ॥ १ ॥ २ ॥ दैवं किमिति अनुकूलं प्रतिकूलं वेत्यर्थः ॥ ३ ॥ यत्त्वयोक्तं दैवं प्रति

व्यास उवाच ॥ इति तस्यैव चः श्रुत्वा भार्गवस्य महात्मनः ॥ १ ॥ दस्तुसुसंहृष्टो बभूव नृप नंदन ॥ १ ॥ ज्ञा
त्वा दैवं बलिष्ठं च प्रल्हादस्तानुवाच ह ॥ कृतेपि युद्धेन जयो भविष्यतीति ॥ २ ॥ तदा ते जयिनः प्रोचुर्दान
वामदगर्विताः ॥ संग्रामस्तु प्रकर्तव्यो दैवं किं न विदामहे ॥ ३ ॥ निरुद्यमानां दैवं हि प्रधानमसुराधिप ॥ केन ह
ष्टं कं वा हृष्टं कीदृशं केन निर्मितं ॥ ४ ॥ तस्माद्युद्धं करिष्यामो बलमास्थाप्य सांप्रतं ॥ भवाग्रे दैत्यवर्यत्वं सर्वज्ञोसि
महामते ॥ ५ ॥ इत्युक्तस्तैस्तदाराजन् प्रल्हादः प्रवलरिहा ॥ सेनानीश्च तदा भूत्वा देवान् युद्धे समान्हयत् ॥
६ ॥ तेषां तत्रासुरान् दृष्ट्वा संग्रामे समुपस्थितान् ॥ सर्वे संभृतसंभारा देवास्तान्समयोधयन् ॥ ७ ॥ संग्रामस्तु
तदा घोरः शक्रप्रल्हादयोर्भवत् ॥ पूर्णवर्षशतंतत्र मुनीनां विस्मयावहः ॥ ८ ॥ वर्तमाने महायुद्धे शक्रेण प्रतिपा
लिताः ॥ जयमाप्नुस्तदा दैत्याः प्रल्हादप्रमुखानृप ॥ ९ ॥ तदैवेंद्रो गुरोर्वाक्यात्सर्वदुःखविनाशिनीं ॥ सस्मार
मनसा देवीं मुक्तिदां परमां शिवां ॥ १० ॥ इंद्र उवाच ॥ जय देवि महामाये शूलधारिणि चांबिके ॥ शंखचक्रगदा
पद्मखड्गहस्तेभ्य प्रदे ॥ ११ ॥

कूलं वर्तते जयोनभविष्यतीति तदेतद्वाष्पणं निरुद्यमानां पौरुषहीनानां भवति पराक्रमवद्विस्तुपौरुषमेव प्रधानतया मंतव्यमदृष्टं तु कदादत्तेति किं दृष्टं वर्तते
केन वानिर्मितमिति केन दृष्टं नैवा दृष्टमस्तीति भावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ भवत अभवदित्यर्थः आगमशास्त्रस्य नित्यत्वाद् आगमाभावः ॥
८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शक्तिदर्शननायिके इति शैवशाक्तसौरगाणे शैवैष्णवनास्तिकमतप्रतिपादकानि षड्दर्शनानि संति तत्र शक्तिदर्शनस्य नायिका तन्मतस्य मुख्यत्वेन प्रतिपाद्या श्रीभुवनेश्वरीदेवता स्तीति तदेतत् षड्दर्शनपूजायां स्पष्टं तदभिप्रायेणोच्यते शक्तिदर्शननायिके इति दशतत्वात्मिके मातरिति शैवशाक्तसौरैष्णवत्रैपुरादिमतभेदेन तत्त्वान्यनेकानि संति तत्र शक्तिदर्शनमते श्रीभुवनेश्वर्यादशतत्त्वानि संति कचिन्नवतत्त्वान्यपि तदुक्तं शारदायां निवृत्त्याद्याः कलाः पंचतत्त्वो बिंदुः कलापुनः नादः शक्तिः सदा पूर्वः शिवश्च प्रकृतेर्विदुरिति तत्त्वशब्देन सर्वप्रपंचस्य यत्रांतर्भावस्तत्त्वमुच्यते तथा च तदभिप्रायेणोच्यते दशतत्वात्मिके मातरिति महाविंदुस्वरूपिणिसितशोणविंदुयुगलमिश्रणाब्जायमानो मिश्रविंदुर्महाविंदुरितिकामकलारहस्ये स्पष्टं तद्व्याख्यायां चास्माभिर्विशदीकृतं तदभिप्रायेणोच्यते महाविंदुस्वरूपिणीति साम्यावस्थमायाविशिष्टं ब्रह्म महाविंदु

नमस्तेभुवनेशानि शक्तिदर्शननायिके ॥ दशतत्वात्मिके मातर्महाविंदुस्वरूपिणि ॥ १२ ॥ महाकुंडलिनीरूपे सच्चिदानंदरूपिणि ॥ प्राणाग्निहोत्रविद्येतेन मोदीपशिखात्मिके ॥ १३ ॥ पंचकोशांतरगते पुच्छब्रह्मस्वरूपिणि ॥ आनंदकलिके मातः सर्वोपनिषदांचिते ॥ १४ ॥ मातः प्रसादसुमुखी भवहीनसत्त्वांस्त्रायस्वनोजननिदैत्यपराजितान्वै ॥ त्वंदेविनः शरणदा भुवने प्रमाणा शक्ता सिदुः खशमने खिलवीर्ययुक्ते ॥ १५ ॥ ध्यायंतियेपि सुखिनो नितरां भवंति दुःखान्विता विगतशोकभयास्तथान्ये ॥ मोक्षार्थिनो विगतमानविमुक्तसंगाः संसारवारिधिजलं प्रतरंतिसंतः ॥ १६ ॥

स्तत्स्वरूपिणि ॥ १२ ॥ प्राणाग्निहोत्रविद्येते इति प्राणाग्निहोत्रप्रपंचयागाख्यौ द्वौ यागौ तयोर्द्वयोरपि देवता भुवनेश्वरी तदेतत्तत्रैषु स्पष्टं तदभिप्रायेणोच्यते प्राणाग्निहोत्रविद्येति तदेव तेत्यर्थः नमो दीपशिखात्मिके इति दीपशिखावन् हिशिखा तदात्मिके इत्यर्थः तथा च श्रुतिः तस्य मध्ये बन्धिशिखा आणीयोर्ध्वं व्यवस्थिता नीलतोयदमध्यस्था विद्युल्लेखेव भास्वरेति ॥ १३ ॥ पुच्छब्रह्मस्वरूपिणीति ब्रह्मपुच्छं प्रतिष्ठेति वाक्योक्तानंदमयकोशपुच्छभूतब्रह्मरूपिणीत्यर्थः सर्वोपनिषदांचिते इति सर्ववेदाय त्वदमामनंति तपांसि सर्वाणीति श्रुतेः ॥ १४ ॥ हीनसत्त्वान् हीनपराक्रमान् ॥ १५ ॥ दुःखान्वितेति अन्ये येन ध्यायंतिते दुःखान्विता भूते अविगतशोकभयाश्चेति कर्मधारयः तथा भवंति मोक्षार्थिनो ये ध्यायंतित्यनुषंगः ॥ १६ ॥

आर्तिहरः प्रतापेयस्याः त्वंदेविविश्वेति सत्वगुणविना रक्षणाभावस्तमोगुणविना संहाराभावो मातुस्तु पुत्रविषये सत्वगुण एवास्ति तव तु जगद्जनन्या
जगतोरक्षणान्मरणान्मोक्षगुणवत्त्वमस्तीति तवैतादृशविलक्षणचरितं को वेदनकोपीत्यर्थः ॥ १७ ॥ मा भून्मच्चरितं मंदबुद्धीनां विषयः सुबुद्धी

त्वं देविविश्वजननिप्रथितप्रभावा संरक्षणार्थमुदितार्तिहरप्रतापा ॥ संहर्तुमेतदखिलांकिलकालरूपाकोवेति
तेवचरितं ननु मंदबुद्धिः ॥ १७ ॥ ब्रह्माहरश्च हरिदश्वरथो हरिश्च इंद्रो यमोऽथ वरुणोऽग्निसमीरणौ च ॥ ज्ञातुं क्ष
मानमुनयोऽपि महानुभावा यस्याः प्रभावमतुलं निगमागमाश्च ॥ १८ ॥ धन्यास्त एव तव भक्तिपरामहांतः संसा
रदुःखरहिताः सुखसिंधुमग्नाः ये भक्तिभावरहितान कदापि दुःखांभोधिं निक्षयतरंगमुमेतरंति ॥ १९ ॥ ये वीज्य
मानाः सितचामरैश्च क्रीडन्ति धन्याः शिबिकाधिरूढाः ॥ तैः पूजिता त्वंकिल पूर्वदेहेनानोपहारैरिति चिंतयामि ॥ २० ॥
ये पूज्यमाना वरवारणस्था विलासिनी वृंदविलासयुक्ताः ॥ सामंतकैश्चोपनतैर्ब्रजंति मन्येहि तैस्त्वं किल पूजिता
सि ॥ २१ ॥ व्यास उवाच ॥ एवंस्तु तामघवत देवी विश्वेश्वरी तदा ॥ प्रादुर्बभूव तरसां सिंहारूढा चतुर्भुजा ॥
॥ २२ ॥ शंखचक्रगदापद्मान् विभ्रती चारुलोचना ॥ रक्तांबरधरा देवी दिव्यमाल्यविभूषणा ॥ २३ ॥ तानु
वाच सुरान् देवी प्रसन्नवदना गिरा ॥ भयं त्यजंतु भो देवाः शंविधास्ये किलाधुना ॥ २४ ॥ इत्युत्कासा तदा देवीं सिं
हारूढाति सुंदरी ॥ जगाम तरसा तत्र यत्र दैत्या मदान्विताः ॥ २५ ॥ प्रल्हादप्रमुखाः सर्वे दृष्ट्वा देवीं पुरःस्थितां
॥ ऊचुः परस्परं भीताः किं कर्तव्यमितस्तदा ॥ २६ ॥

नांतु विषयः स्यादिति चेत्तत्राह ब्रह्माहरश्चेति एते महानोऽपि न जानन्ति तदैतदपेक्षया अधिकबुद्धिमंतः के संति तस्मादेतद्विषये सर्व एव मंदबुद्धय इत्यर्थः
तथा च श्रुतिः यतो वाचो निर्वर्त्तत इति ॥ १८ ॥ धन्या इति ये भक्तिरहितास्ते न निक्षयतरंगवंतः दुःखांभोधिहेतवे न कदापि तरन्ति ॥ १९ ॥ २०
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

इ.भा.च.

॥३६॥

॥२७॥ २८॥ नयोद्व्यंकितुपलाय्यगंतव्यमित्यन्वयः ॥ २९॥ ३०॥ दैत्यान्प्रत्युत्काप्रल्हादं प्रत्याह महाभागेति ॥ ३१॥ ३२॥
॥ ३३॥ मालासर्पवदिति मालायां यथा सर्पभ्रमस्तद्वच्चराचरं यस्यां भातितस्यै सर्वाधिष्ठानब्रह्मरूपयै हींकारमूर्तये श्रीभुवनेश्वर्यै नमोस्त्वित्य
देवं नारायणं चात्र संप्राप्ता चंडिका किल ॥ महिषांतकरी नूनं चंडमुंडविनाशिनी ॥ २७॥ निहनिष्यति नः सर्वा
नंबिकानात्र संशयः ॥ वक्रदृष्ट्या यया पूर्वं निहतौ मधुकैटभौ ॥ २८॥ एवं चिंतातुरान्वीक्ष्य प्रल्हादस्तानुवाच
ह ॥ योद्व्यं नाथ गंतव्यं पलाय्यदानवोत्तमाः ॥ २९॥ नमुचिस्तानुवाचाथ पलायनपरानिह ॥ हनिष्यति ज
गन्मातारुषिता किल हेतिभिः ॥ ३०॥ तथा कुरु महाभाग यथा दुःखं न जायते ॥ ब्रजामोघैव पातलं तांस्तुत्वा त
दनुज्ञया ॥ ३१॥ प्रल्हाद उवाच ॥ स्तौमि देवीं महामायां सृष्टिस्थित्यंतकारिणीं ॥ सर्वेषां जननीं शक्तिं भक्ता
नामभयं करीं ॥ ३२॥ व्यास उवाच ॥ इत्युत्काविष्णुभक्तस्तु प्रल्हादः परमार्थवित् ॥ तुष्टावजगतां धात्रीं कृ
तां जलिपुटस्तदा ॥ ३३॥ मालासर्पवदाभाति यस्यां सर्वचराचरं ॥ सर्वाधिष्ठानरूपयै तस्यै हींमूर्तये नमः ॥
३४॥ त्वत्तः सर्वमिदं विश्वं स्थावरं जंगमं तथा ॥ अन्ये निमित्तमात्रास्ते कर्तारस्तव निर्मिताः ॥ ३५॥ नमो दे
वि माहामाये सर्वेषां जननी स्मृता ॥ को भेदस्तव देवेषु दैत्येषु स्वकृतेषु च ॥ ३६॥ मातुः पुत्रेषु को भेदोऽप्यशुभेषु शु
भेषु च ॥ तथैव देवेष्वस्मासु न कर्तव्यस्त्वया धुना ॥ ३७॥ यादृशास्तादृशमातः सुतास्ते दानवाः किल ॥ यतस्त्वं
विश्वजननी पुराणेषु प्रकीर्तिता ॥ ३८॥ तेऽपि स्वार्थं परानूनं तथैव वयमप्युत ॥ नांतरं दैत्यसुरयोर्भेदोऽयं मोहसं
भवः ॥ ३९॥ धनदारादिभोगेषु वयं सक्ता दिवानि शं ॥ तथैव देवा देवेशि को भेदोऽसुरदेवयोः ॥ ४०॥

र्थः ॥ ३४॥ अन्ये ब्रह्माविष्णादयः ॥ ३५॥ सर्वेषामिति देवादीनां दैत्यादीनां चेत्यर्थः तदास्वेन कृतेषु देवेषु दैत्येषु को भेदः भेदो नापेक्षित
इत्यर्थः ॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ ४०॥

टी.अ.

१५

॥३६॥

॥ ४१ ॥ नतपेति त्वयिसर्वसमुद्रवेसर्वकारणेनतथाविरोधकर्तृत्वंविहितंशास्त्रेणेत्यर्थः तर्हि किंतन्नाह साम्यतैवेति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ को

तेपिकश्यपदायादावयंतत्संभावाः किल ॥ कुतोविरोधसंभूतिर्जातामातस्तवाधुना ॥ ४१ ॥ नतथाविहितंमा
तस्त्वयिसर्वसमुद्रवे ॥ साम्यतैवत्वयास्थाप्यादेवेष्वस्मासुचैवहि ॥ ४२ ॥ गुणव्यतिकरात्सर्वसमुत्पन्नाः सु
रासुराः ॥ गुणान्विताभवेयुंस्तेकथंदेहभृतोमराः ॥ ४३ ॥ कामः क्रोधश्चलोभश्चसर्वदेहेषुसंस्थिताः ॥ वर्तते
सर्वदातस्मात्कोविरोधीभवेज्जनः ॥ ४४ ॥ त्वयामिथोविरोधोयंकल्पितः किलकौतुकात् ॥ मन्यामहेविभेदेन
नूनंयुद्धदिदृक्षया ॥ ४५ ॥ अन्यथाखलुभ्रातृणांविरोधः कीदृशोनये ॥ त्वंचेन्नेच्छसिचामुं देवीक्षितुंकलहंकिल ॥
॥ ४६ ॥ जानामिधर्मधर्मज्ञेवेद्विचाहंशतक्रतुं ॥ तथापिकलहोस्माकंभोगार्थं देविसर्वदा ॥ ४७ ॥ एकः कोपि
नशास्तास्ति संसारेत्वांविनांबिके ॥ स्पृहावतस्तुकः तुक्षमतेवचनंबुधः ॥ ४८ ॥ देवासुरैरयंसिंधुर्मथितः सम
येकाचित् ॥ विष्णुनाविहितोभेदः सुधारत्नच्छलेनवै ॥ ४९ ॥ त्वयासौकल्पितः शौरिः पालकत्वेजगद्गुरुः ॥ तेन
लक्ष्मीः स्वयंलोभाद्गृहीतामरसुंदरी ॥ ५० ॥ ऐरावस्तथेद्रेणपारिजातोथकामधुक् ॥ उच्चैश्चवाः सुरैः सर्वगृही
तंवैष्णवेच्छया ॥ ५१ ॥ अनयंतादृशंकृत्वाजातादेवास्तुसाधवः ॥ संस्थापिताः सुरानूनंविष्णुनाबहुमानिना
॥ ५२ ॥ नूनंदैत्याः पराभूवन्पश्यत्वंधर्मलक्षणं ॥ क्वधर्मः कीदृशो धर्मः क्वकार्यं क्वचसाधुता ॥ ५३ ॥ ६३

विरोधीतिछेदः तवगुणमहिमाएवायंयद्विरोधकर्तृत्वमितिभावः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥
संस्थापिताः स्वस्थानेष्वितिशेषः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.च.

॥३७॥

मैमांसिकमिति निरीश्वरं मतमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ क्रोधेनाह वेदेनैकमतिरिति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ शप्ते
गर्भगतो बाल इति अयं भावः बृहस्पतिना कनिष्ठबंधोरानर्तस्य कामिनीभुक्ता च काराव्येष्टबंधोस्तथ्यस्य कामिनीमिमता नाम्नी गर्भवती बलादुक्ता
तत्र षडांतां बलान्मैथुनार्थं जग्राह तदा गर्भस्थ बाल उवाचात्र स्थलमति संकुचितं द्वितीयो गर्भेन स्थास्यति ततो मैथुनं माकुर्वीति तदगणयित्वा तथैव मै

कथयामि च कस्याग्रेसिद्धं मैमांसिकं मतं ॥ तार्किका युक्तिवादज्ञाविधिज्ञावेदवादकाः ॥ ५४ ॥ उक्ताः सकर्तृकं
विश्वं विवदं तेजडात्मकाः ॥ कर्त्ता भवति वेदस्मिन् संसारे वितते किल ॥ ५५ ॥ विरोधः कीदृशस्तत्रैककर्मणि
वैमिथः ॥ वेदेनैकमतिः कस्माच्छस्त्रेष्वपि तथा पुनः ॥ ५६ ॥ नैकवाक्यं वचस्तेषामपि वेदविदा पुनः ॥ यतः
स्वार्थपरं सर्वजगत्स्थावरजंगमं ॥ ५७ ॥ निस्पृहः कोपि संसारेन भवेन्न भविष्यति ॥ शशिनाथगुरोर्भार्याहता
ज्ञात्वा बलादपि ॥ ५८ ॥ गौतमस्य तथेद्रेण जानता धर्मनिश्चयं ॥ गुरुणानुजभार्या च भुक्ता गर्भवती बलात् ॥
॥ ५९ ॥ शप्तो गर्भगतो बालः कृतश्रांधः स्तथा पुनः ॥ विष्णुना च शिरश्छिन्नं राहोश्चक्रेण वै बलात् ॥ ६० ॥ अपरा
धं विना कामं तदा सत्त्ववतां बिके ॥ पौत्रो धर्मवतां शूरः सत्यव्रतपरायणः ॥ ६१ ॥ यज्वादानपतिः शांतः सर्वज्ञः
सर्वपूजकः ॥ कृत्वाथ वामनं रूपं हरिणा छलवेदिना ॥ ६२ ॥ वंदितोऽसौ बलिः सर्वहृतराज्यं पुरा किल ॥ तथापि
देवान् धर्मस्थान् प्रवदंति मनीषिणः ॥ ६३ ॥ वदंति चादुवादांश्च धर्मवादान् जयंगताः ॥ एवं ज्ञात्वा जगन्मातर्यथे
च्छसितथा कुरु ॥ ६४ ॥ शरणादानवाः सर्वे जहिवारक्षवा पुनः ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ सर्वे गच्छत पातालं तत्र वासं
यथेप्सितं ॥ ६५

युनं कृत्वांस्तद्विर्यं गर्भस्थ बालः पदाघातेन बहिः श्लेषेण ततः क्रुद्धो बृहस्पतिस्त्वमंधो भवेति गर्भस्थ बालकं शशापेति भारते इयं कथा प्रसिद्धा ॥ ६० ॥
॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

टी.अ.

१५

॥३७॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ कृतेपि कृतयुगेपि सस्पृहाणां नराणां फलैः प्राप्तेरपि न सुखमित्यन्वयः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ सप्तविंशतिभिः श्लोकैः परांवायाः परेच्छया ॥ हरेर्नानावतारास्तु जायंत इति कथ्यते ॥ १ ॥ भृगु

कुरुध्वं दानवाः सर्वे निर्भया गतमन्यवः ॥ कालः प्रतीक्ष्यो युष्माभिः कारणं स शुभेऽशुभे ॥ ६६ ॥ सुनिर्वेदपराणां हि सुखं सर्वत्र सर्वदा ॥ त्रैलोक्यस्य च राज्ञेऽपि न सुखं लोभचेतसां ॥ ६७ ॥ कृतेपि न सुखं पूर्णं सस्पृहाणां फलैरपि ॥ तस्मात्त्यक्त्वा महीमेतां प्रयां त्वद्य महीतलं ॥ ६८ ॥ ममाज्ञां पुरतः कृत्वा सर्वे विगतकल्मषाः ॥ व्यास उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं देव्यास्तथेत्युत्कारसातलं ॥ ६९ ॥ प्रणम्य दानवाः सर्वे गताः शक्त्याभिरक्षिताः ॥ अंतर्दधेत तो देवी देवाः स्वभुवनगताः ॥ ७० ॥ त्यक्त्वा वैरं स्थिताः सर्वे ते तदा देव दानवाः ॥ एतदाख्यानमाखिलं यः शृणोति वदत्यथ ॥ ७१ ॥ सर्वदुःखविनिर्मुक्तः प्रयाति पदमुत्तमं ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ जनमेजय उवाच ॥ भृगुशापान्मुनिश्रेष्ठ हरेरद्भुतकर्मणः ॥ अवताराः कथं जाताः कस्मिन्मन्वंतरे विभो ॥ १ ॥ विस्तराद्ब्रूधर्मज्ञ अवतारकथां हरेः ॥ पापनाशकरीं ब्रह्मन् श्रुतां सर्वसुखावहां ॥ २ ॥ व्यास उवाच ॥ शृणुराजन् प्रवक्ष्यामि अवतारान् हरेर्यथा ॥ यस्मिन्मन्वंतरे जाता युगे यस्मिन्नराधिप ॥ ३ ॥ येन रूपेण यत्कार्यं कृतं नारायणे न वै ॥ तत्सर्वं नृप वक्ष्यामि संक्षेपेण तवापुना ॥ ४ ॥ धर्मस्यैवावतारो भूच्चाक्षुषे मनुसंभवे ॥ नरनारायणौ धर्मपुत्रौ स्यातामहीतले ॥ ५ ॥ अथ वैवस्वतास्येस्मिन् द्वितीये तु युगे पुनः ॥ दत्तात्रेयो वतारो त्रेः पुत्रत्वमगमद्वारिः ॥ ६ ॥

शापं सोपस्करं श्रुत्वा नंतरं तच्छ्रोत्रेण विष्णोरावताराः कस्मिन् कस्मिन् युगे कति जाता इति पृच्छति भृगुशापादिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ चाक्षुषे मनुसंभवे चाक्षुषे मन्वंतरे ॥ ५ ॥ अथेति द्वितीये युगे वैवस्वते मन्वंतरे इत्यर्थः अत्रेः पुत्रत्वं हरिरगमत्सदत्तात्रेयावतार इत्यर्थः ॥ ६ ॥

अत्रेभ्यर्थावृताः प्रार्थिताः ॥ ७ ॥ तदेवाह अनसूयेति ॥ ८ ॥ ९ ॥ द्विधारूपः मनुष्यसिंहात्मकः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४

ब्रह्माविष्णुस्तथारुद्रस्त्रयोमीदेवसत्तमाः ॥ पुत्रत्वमगमन्देवास्तस्यात्रेभ्यर्थावृताः ॥ ७ ॥ अनसूयात्रिप
त्नीचसतीनामुत्तमासती ॥ ययासंप्रार्थितादेवाः पुत्रत्वमगमंस्त्रयः ॥ ८ ॥ ब्रह्माभूत्सोमरूपस्तुदत्तात्रेयोहरिः
स्वयं ॥ दुर्वासारुद्ररूपोसौपुत्रत्वंतेप्रपेदिरे ॥ ९ ॥ नृसिंहस्यावतारस्तुदेवकार्यार्थसिद्धये ॥ चतुर्थेतुयुगेजाते
द्विधारूपोमनोहरः ॥ १० ॥ हिरण्यकशिपोः सम्यग्बधाय भगवान्हरिः ॥ चक्ररूपं नारसिंहं देवानां विस्मय
प्रदं ॥ ११ ॥ बलेर्नियमनार्थाय श्रेष्ठे त्रेतायुगे तथा ॥ चकार रूपं भगवान् वामनं कश्यपान्मुनेः ॥ १२ ॥ छ
लयित्वामखेभूपं राज्यं तस्य जहार ह ॥ पाताले स्थापयामास बलिं वामनरूपधृक् ॥ १३ ॥ युगे चैकोनविंशे त्रे
तास्ये भगवान्हरिः ॥ जमदग्नि सुतो जातो रामो नाम महाबलः ॥ १४ ॥ क्षत्रियांतकरः श्रीमान् सत्यवादी जि
तेंद्रियः ॥ दत्तवान्मेदिनीं कृत्स्नां कश्यपाय महात्मने ॥ १५ ॥ यो वै परशुरामाख्यो हरेरद्भुतकर्मणः ॥ अवता
रस्तुराजेंद्रकथितः पापनाशनः ॥ १६ ॥ त्रेतायुगे रघोर्विशेरामो दशरथात्मजः ॥ नरनारायणां शौद्रौ जातौ भु
वि महाबलौ ॥ १७ ॥ अष्टाविंशे युगे शस्तौ द्वापारेऽर्जुनशौरिणौ ॥ धराभारावतारार्थं जातौ कृष्णार्जुनौ भुवि ॥
१८ ॥ कृतवंतौ महायुद्धं कुरुक्षेत्रे तिदारुणं ॥ एवं युगे युगे राजन्नवताराहरेः किल ॥ १९ ॥ भवंति बहवः कामं
प्रकृतेरनुरूपतः ॥ प्रकृतेरखिलं सर्वं वशमेतज्जगन्नयं ॥ २० ॥ यथेच्छतितथैवेयं भ्रमयत्यनिशं जगत् ॥ पुरु
षस्य प्रियार्थं सारचयत्यखिलं जगत् ॥ २१ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ एते सर्वेऽप्यवताराः श्रीभगवतीच्छयैव जायंते तदधीनैवेतेषां चेष्टेत्याह भवंतीति ॥ २० ॥ २१ ॥

॥२२॥यस्यामायारूपाया उपाधितस्त्रिधा भ्राजद्वकिणुद्रभेदेन सात्विकराजसतामसभेदेन वाभाति परमात्मा सामाया प्रकृतिशब्दवाच्येत्यर्थः ॥२३॥
 ॥वनुसार्किन्नक्षणाभिन्नानेत्याह उत्पत्तीति उत्पत्तिकाले यदा साबहिर्मुखतां प्रयाति तदा साभिन्नाभाति अंतर्मुखा तु ब्रह्माभिन्नैव वर्तते इति भावः सा
 विश्वमिति ॥ २४॥ २५ ॥ २६ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण ॥२७॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे षोडशोऽध्यायः ॥२६॥ पंचाधिकैश्च

सृष्ट्यपुराहि भगवान्जगदेतच्चराचरं ॥ सर्वादिः सर्वगश्चासौ दुर्ज्ञेयः परमोऽव्ययः ॥२२॥ निरालंबो निराकारो
 निरुपहृश्च परात्परः ॥ उपाधितस्त्रिधा भातियस्याः सा प्रकृतिः पुरा ॥ २३ ॥ उत्पत्तिकालयोगात्साभिन्नाभा
 ति शिवा तदा ॥ सा विश्वं कुस्ते कामं सा पालयति कामदा ॥ २४ ॥ कल्पांते संहर्त्येव त्रिरूपा विश्वमोहिनी ॥
 तया युक्तो सृजद्ब्रह्मा विष्णुः पातितयान्वितः ॥ २५ ॥ रुद्रः संहर्ते कामं तया संमिलितः शिवः ॥ सा चैवोत्पाद्यका
 कुत्स्थं पुरा वै नृपसत्तमं ॥ २६ ॥ कुत्रचित्स्थापयामास दानवानां जयाय च ॥ एवमस्मिंश्च संसारे सुखदुःखा
 न्विताः किल ॥ २७ ॥ भवंति प्राणिनः सर्वे विधितं त्रिनियंत्रिताः ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे
 षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ जनमेजय उवाच ॥ वारांगनास्त्वया ख्याता नरनारायणाश्रमे ॥ एकं नारायणं शांतं का
 मयानाः स्मरातुराः ॥ १ ॥ शप्तुकामस्तदा जातो मुनिर्नारायणश्च ताः ॥ निवारितो नरेणाथ भ्रात्रा धर्मविदानृप
 ॥ २ ॥ किंकृतं मुनिना तेन व्यसने समुपस्थिते ॥ ताभिः संकल्पितेनार्थकामार्थाभिर्भृशं मुने ॥ ३ ॥ शक्रेणोत्पा
 दिताभिश्च बहुप्रार्थनया पुनः ॥ याचितेन विवाहार्थं किंकृतं तेन जिष्णुना ॥ ४ ॥

चाक्षत्यैरयसुरांगनाः ॥ नारायणाश्रमे प्राप्ताः कथातासां मिहोच्यते ॥ १ ॥ एतावत्यर्थं तं प्रासंगिकं कथां समाप्य प्रकृतानां नारायणाश्रमे प्राप्तानां वा
 रांगनानां कथां पृच्छति वारांगना इति वारांगनाभिः स्मरातुराभिः प्रार्थितो नारायणस्तवा वारांगनाः शप्तुं प्रवृत्तो नरेण निवारित इति पूर्वमुक्तं तदनंत
 रं नारायणः किंकृतानिति ब्रूहोति समुदाहार्यः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.

11390

11391

रतिरेवसाचमयाब्रह्मचयंव्रतधारणेनत्यक्तातोभवतीनांसंबंधंकथंकरोमिकरिष्येइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥
॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

उर्वशीरिति बहुवचनेन उर्वशीसदृशत्वात् चाशदधिकषोडशसहस्रपरिमितास्तासां परिचर्यया उत्पादिताः पूर्वमुक्तास्ता गृह्यन्ते तथा च नारा

आश्रुत्य मयवांस्ताभ्यो वृत्तांतं तस्य विस्तरात् ॥ तुष्टावतं महात्मानं नारीदृष्ट्वा तथोर्वशीः ॥ १९ ॥ इंद्र उवाच
॥ अहो धैर्यं मुनेः कामं तथैव च तपो बलं ॥ येनोर्वश्यः स्वतः पसाता द्यूपाः प्रकल्पिताः ॥ २० ॥ इति स्तुत्वा प्र
सन्नात्मा बभूव सुरराट् ततः ॥ नारायणोऽपि धर्मात्मा तपस्याभिरतो भवत् ॥ २१ ॥ इत्येतत्सर्वमाख्यातं मुने
वृत्तांतमद्भुतं ॥ नारायणस्य सकलं नरस्य च महामुने ॥ २२ ॥ तौ हि कृष्णार्जुनौ वीरौ भूभारहरणाय च ॥
जातौ तौ भरतश्रेष्ठभृगोः शापवशादिह ॥ २३ ॥ राजोवाच ॥ कृष्णावतारचरितं विस्तरेण वदस्व मे ॥ संदेहो
ममचित्ते स्ति तं निवारय मानद ॥ २४ ॥ ययोः पुत्रत्वमापन्नौ हर्यनंतौ महाबलौ ॥ देवकी वसुदेवौ तौ दुःखभा
जौ कथं मुने ॥ २५ ॥ कंसेन निगडे बद्धौ पीडितौ बहुवत्सरान् ॥ ययोः पुत्रो हरिः साक्षात् पसातोषितो भवत् ॥
२६ ॥ जातो सौमथुरायां तु गोकुले सकथं गतः ॥ कंसं हत्वा द्वारवत्यां निवासं कृतवान् कथं ॥ २७ ॥ पित्रादिसेवि
तं देशं समृद्धं पावनं किल ॥ त्यक्त्वा देशान्तरे नार्यं गतवान् सकथं हरिः ॥ २८ ॥ कुलं चाद्विजशापेन कथमुत्सादितं
हरिः ॥ भारुवतारणं कृत्वा वासुदेवः संनातनः ॥ २९ ॥ देहं मुमोच तरसा जगाम चादिवं हरिः ॥ पापिष्ठानां च भा
रेण व्याकुला भूच्च मेदिनी ॥ ३० ॥ तेहता वासुदेवेन पार्थेनामितकर्मणा ॥ लुंठिता ये हरिः पत्न्यस्ते कथं निपा
तिताः ॥ ३१ ॥ भीष्मोद्रोणस्तथाकर्णो बाल्हीकोप्यथ पार्थिवः ॥ वैराटोथ विकर्णश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्थिवः ॥ ३२ ॥

यणेनोत्पादितस्त्रीभिः सहोर्वशीस्वर्गप्राप्तिप्रेषितेति भावः ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥
अनार्यैः श्रेष्ठे ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

चौराणां न हृतः कथमिति एवं तादृशसामर्थ्यवतां चौराणां भारः कथं न हृतः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

सोमदत्तादयः सर्वे निहताः समरे नृप ॥ तेषामुत्तारितो भारश्चौराणां न हृतः कथं ॥ ३३ ॥ कृष्णपत्न्यः कथं दुःस्व
प्राप्ताः प्रांते पतिव्रताः ॥ संदेहोयं मुनिश्रेष्ठचित्ते मे परिवर्तते ॥ ३४ ॥ वसुदेवस्तु धर्मात्मा पुत्रदुःखेन तापितः ॥
त्यक्तवान्सकथं प्राणानपमृत्युं जगाम ह ॥ ३५ ॥ पांडवा धर्मसंयुक्ताः कृष्णे च निरताः सदा ॥ ते कथं दुःखभोक्ता
रोत्यभवन् मुनिसत्तम ॥ ३६ ॥ द्रौपदी च महाभागा कथं दुःखस्य भागिनी ॥ वेदीमध्याच्च संजाता लक्ष्म्यं शंसं
भवा किल ॥ ३७ ॥ सभायां च समानीतारजोदोषसमन्विता ॥ बालादुःशासनेनाथकेशग्रहणकर्षिता ॥ ३८
॥ पीडिता सिंधुराज्ञाथवनमध्यगता सती ॥ तथैव कीचकेनापि पीडिता रुदती भृशं ॥ ३९ ॥ पुत्राः पंचैव तस्यास्तु
निहता द्रौणिना गृहे ॥ सुभद्रायाः सुतो युद्धे बाल एव निपातितः ॥ ४० ॥ तथा च देवकीपुत्राः षट्कं सेन निष्पूदि
ताः ॥ समर्थेनापि हरिणा दैवं न कृतमन्यथा ॥ ४१ ॥ यादवानां तथा शापः प्रभासे निधनं पुनः ॥ कुलक्षये तथा
तीव्रे तत्पत्नीनां चलुंठनं ॥ ४२ ॥ विष्णुना चेश्वरेणापि साक्षान्नारायणेन च ॥ उग्रसेनस्य सेवो वै दासवत्सततं
कृता ॥ ४३ ॥ संदेहोयं महाभाग तत्र नारायणे मुनौ ॥ सर्वजंतुसमानत्वं व्यवहारे निरंतरं ॥ ४४ ॥ हर्षशो
कादयो भावाः सर्वेषां सदृशाः कथं ॥ ईश्वरस्य हरेर्जाता कथमप्यन्यथा गतिः ॥ ४५ ॥ तस्माद्विस्तरतो ब्रूहि कृ
ष्णस्य चरितं महत् ॥ अलौकिकेन हरिणा कृतं कर्म महीतले ॥ ४६ ॥

॥ ४० ॥ समर्थेनेश्वरेण हरिणैतेषां दैवमन्यथा कथं न कृतं न हीश्वरस्य किंचिद्वटमस्तीति भावः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ नरनारायणे परमे
श्वरे मुनौ सर्वजंतुसमानत्वं सर्वजीवसमानत्वं कथमिति संदेहः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

इलापृथ्वी ॥४॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ पीडिताहं वराहेणेति यदि वराहेणाहं जलान्नोद्धृतास्यान्नदाकिमित्येतादृशं दुःखं मम भवेत्तस्मात्ते
 तच्छुत्वेलातदोवाच शृणु देवेश मेऽखिलं ॥ दुःखं पृच्छसि यत्त्वं मे भाराक्रांतासि मानद ॥ ४ ॥ जरासंधो महापा
 पीमागधेषु पतिर्मम ॥ शिशुपालस्तथा चैद्यः काशिराजः प्रतापवान् ॥ ५ ॥ रुक्मीचबलवान्कंसो नरकश्च म
 हाबलः ॥ शाल्वः सौभपतिः क्रूरः केशीधेनुकवत्सकौ ॥ ६ ॥ सर्वधर्मविहीनाश्च परस्परविरोधिनः ॥ पापाचा
 रामदोन्मत्ताः कालरूपाश्च पार्थिवाः ॥ ७ ॥ तैरहं पीडिता शक्रभाराक्रांता क्षमाविभो ॥ किंकरोमिक्व गच्छामि
 चिंतामेमहती स्थिता ॥ ८ ॥ पीडिताहं वराहेण विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ शक्रजानीहि हरिणा दुःखा दुःखतरंग
 ता ॥ ९ ॥ यतो हं दुष्टदैत्येन कश्यपस्यात्मजे नवै ॥ हताहं हिरण्याक्षेण मग्ना तस्मिन्महार्णवे ॥ १० ॥ तदा
 सूकररूपेण विष्णुना निहतोऽप्यसौ ॥ उद्धृताहं वराहेण स्थापिता हि स्थिराकृता ॥ ११ ॥ नो चेद्रसातले स्वस्था
 स्थितास्यां सुखशायिनी ॥ न शक्तास्म्यद्य देवेश भारं वोढुं दुरात्मनां ॥ १२ ॥ अग्रे दुष्टः समायाति ह्यष्टाविंश
 स्तथा कलिः ॥ तदाहं पीडिता शक्रगंता स्म्याशुरसातलं ॥ १३ ॥ तस्मात्त्वं दिवदेवेश दुःखरूपार्णवस्य च ॥
 पारदो भव भारं मे हरपादौ नमामिते ॥ १४ ॥ इंद्र उवाच ॥ इले किं ते करोम्यद्य ब्रह्माणं शरणं व्रज ॥ अहं तत्रा
 गमिष्यामि स ते दुःखं हरिष्यति ॥ १५ ॥ तच्छुत्वा त्वरिता पृथ्वी ब्रह्मलोकं गता तदा ॥ शक्रोऽपि पृष्ठतः प्राप्तः सर्व
 देवपुरःसरः ॥ १६ ॥ सुरभीमागतां तत्र दृष्ट्वा च प्रजापतिः ॥ महीं ज्ञात्वामहाराज ध्यानेन समुपस्थितां ॥
 १७ ॥ कस्माद्बुदसि कल्याण किं ते दुःखं वदाधुना ॥ पीडितासि च केन त्वं पापाचारेण भूर्वद ॥ १८ ॥

नैवाहं पीडितेत्यर्थः ॥ ९ ॥ तदेवाह यतोहमिति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ हे भूर्देव
 णि इति ब्रह्मवाक्यं श्रुत्वा धरोवाच कलिरायातीति ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ तयोतिंद्रादित्यर्थः ॥ २२ ॥ सुरश्रेष्ठेतींद्रं प्रतिब्रह्मणोवाक्यं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ भूतपूर्वमिति
 धरोवाच ॥ कलिरायातिदुष्टेयं बिभेमि तद्गयादहं ॥ पापाचाराः प्रजास्तत्र भविष्यंति जगत्पते ॥ १९ ॥ राजा
 नश्च दुराचाराः परस्परविरोधिनः ॥ चौरकर्मरताः सर्वे राक्षसाः पूर्ववैरिणः ॥ २० ॥ तान् हत्वानृपतीन् भारंह
 रमेद्यपि तामह ॥ पीडितास्मि महाराज सैन्यभारेण भूभृतां ॥ २१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नाहं शक्तस्तथा देवि भारा
 वतरणे तव ॥ गच्छावः सदनं विष्णोर्देवदेवस्य चक्रिणः ॥ २२ ॥ तत्र गच्छ सुरश्रेष्ठ यत्र देवो जनार्दनः ॥ व्या
 स उवाच ॥ इत्युक्त्वा वेदकर्ता सौ पुरस्कृत्य सुरांश्च गां ॥ २३ ॥ जगाम विष्णुः सदनं हंसारूढश्चतुर्मुखः ॥ तुष्टव
 वेदवाक्यैश्च भक्तिप्रवणमानसः ॥ २४ ॥ सहस्रशीर्षा त्वमसि सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ त्वं वेदपुरुषः पूर्वदेवदेवः स
 नातनः ॥ २५ ॥ भूतपूर्व भविष्यच्च वर्तमानं च यद्विभो ॥ अमरत्वं त्वया दत्तमस्माकं चरमापते ॥ २६ ॥ ए
 तावान्महिमा तेऽस्ति को न वेत्ति जगत्रये ॥ त्वं कर्ता प्यविता हंता त्वं सर्वगतिरीश्वरः ॥ २७ ॥ व्यास उवाच ॥ इतीडि
 तः प्रभुर्विष्णुः प्रसन्नो गरुडध्वजः ॥ दर्शनं च ददौ तेभ्यो ब्रह्मादिभ्यो मलाशयः ॥ २८ ॥ पप्रच्छ स्वागतं देवान् प्रस
 न्नवदनो हरिः ॥ ततस्त्वागमने तेषां कारणं च स विस्तरां ॥ २९ ॥ तमुवाचाब्जजोनत्वा धरादुःखं च संस्मरन् ॥ भारा
 वतरणं विष्णोर्कर्तव्यं ते जनार्दन ॥ ३० ॥ भुवि धृत्वाऽवतारं त्वं द्वापारांते समागते ॥ हत्वा दुष्टान् नृपानुर्व्याह
 रभारं दयानिधे ॥ ३१ ॥ विष्णुरुवाच ॥ नाहं स्वतंत्र एवात्र न ब्रह्मान् शिवस्तथा ॥ नेद्रेऽग्निर्नयमस्त्वष्टान
 सूर्यो वरुणस्तथा ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
 पूर्वभूतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ को न वेत्ति कोऽपि न वेत्तीत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ कारणं पप्रच्छेत्यन्वयः ॥ २९ ॥ ते त्वयेत्यर्थः ॥ ३० ॥
 ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

योगमायेति मुणत्रयजनकसाम्यावस्थामायाअंतर्मुखायोगमायेत्युच्यते ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ यद्यहमिति नहिस्वतंत्रः काश्चित्स्वेच्छयादुः
खांभोधौनिमज्जति ॥ ३५ ॥ ननुभोगाद्यर्थत्वमवतारंगृहीतवानिति चेत्तत्राह तिर्यग्योनिष्विति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ क्षतजैरुधिरैः
योगमायावशेसर्वमिदंस्थावरजंगमं ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतग्रथितंगुणसूत्रतः ॥ ३३ ॥ यथासास्वेच्छयापूर्वकं
तुमिच्छतिसुव्रत ॥ तथाकरोतिसुहितावयंसर्वेपितद्वशाः ॥ ३४ ॥ यद्यहंस्यांस्वतंत्रेवैचितयंतूधियाकिल ॥ कु
तोभवमंत्स्यवपुःकच्छपोवामहार्णवे ॥ ३५ ॥ तिर्यग्योनिषुकोभोगःकाकीर्तिःकिंसुखंपुनः ॥ किंपुण्यंकिंफलं
तत्रक्षुद्रयोनिगतस्यमे ॥ ३६ ॥ कोलोवाथनृसिंहोवावामनोवाभवंकुतः ॥ जमदग्निसुतःकस्मात्संभवेयंपि
तामह ॥ ३७ ॥ नृशंसंवाकथंकर्मकृतवानस्मिभूतले ॥ क्षतजैस्तुहृदान्सर्वान्पूरयेयंकथंपुनः ॥ ३८ ॥ तत्क
थंजमदग्नेश्चपुत्रोभूत्वाद्विजोत्तमः ॥ क्षत्रियान्हतवानाजौनिर्दयोगर्भगानपि ॥ ३९ ॥ रामोभूत्वाथदेवेंद्रप्रा
विशद्वंडकंवने ॥ पदातिश्चीरवासाश्चजटावल्कलवान्पुनः ॥ ४० ॥ असहायोह्यपाथेयोभीषणेनिर्जनेवने ॥ कुर्व
न्नाखेटकंतत्राविचरंविगतत्रपः ॥ ४१ ॥ नज्ञातवान्मृगंहेमंमाययापिहितस्तदा ॥ उटजेजानकींत्यक्त्वानि
र्गतस्तत्पदानुगः ॥ ४२ ॥ लक्ष्मणोपिचतांत्यक्त्वानिर्गतोमत्पदानुगः ॥ वारितोपिमयात्यर्थमोहितःप्राकृतै
र्गुणैः ॥ ४३ ॥ भिक्षुरूपंततःकृत्वा रावणः कपटाकृतिः ॥ जहारतरसारक्षोजानकींशोककर्षितां ॥ ४४ ॥ दुः
स्वार्तेनमयातत्ररुदितंचवनेवने ॥ सुग्रीवेणचमित्रत्वंकृतंकार्यवशान्मया ॥ ४५ ॥ अन्यायेनहतोवालीशापा
च्चैवनिवारितः ॥ सहायान्वानरान्कृत्वालंकायांचलितंपुनः ॥ ४६ ॥ बद्धोहं नागपाशैश्चलक्ष्मणश्चममानुजः
॥ विसंज्ञौपतितौदृष्ट्वा नराविस्मयंगताः ॥ ४७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ आखेटकंमृगहननादिरूपं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ॥ ॥

॥ ४८ ॥ ददात्येवमिति दैवमित्यनुपंगः दैवविधिर्देवातीत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥
एवंरामावतारेइति इयंरामायणादिपुप्रसिद्धास्तीतिनविविच्यदर्शिता ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ नह्येतादृशीविडंबनांस्वतंत्रःकश्चित्स्वेच्छयास्वस्य

गरुडेनतदागत्यमोचितौभ्रातरौकिल ॥ चिंतमेमहतीजातादैवंकिंवाकरिष्यति ॥ ४८ ॥ त्वतराज्यंवनेवासो
मृतस्नातःप्रियाहता ॥ युद्धंकष्टंददात्येवमग्रेकिंवाकरिष्यति ॥ ४९ ॥ प्रथमंतुमहादुःखमराज्यस्यवनाश्रयं॥
राजपुत्र्यान्वितस्यैवधनहीनस्यमेसुराः ॥ ५० ॥ वरारिष्टकापिपित्रामेनदत्तावननिर्गमे ॥ पदातिरसहायोहं
धनहीनश्चनिर्गतः ॥ ५१ ॥ चतुर्दशैववर्षाणिनीतानिचतदामया ॥ क्षात्रंधर्मपरित्यज्यव्याधवृत्यामहावने ॥
५२ ॥ दैवाद्युद्धेजयःप्राप्तोनिहतोसौमहासुरः ॥ आनीताचपुनःसीताप्राप्ताऽयोध्यामयातथा ॥ ५३ ॥ वर्षाणि
कतिचित्तत्रसुखंसंसारसंभवं ॥ प्राप्तंराज्यंचसंपूर्णकोसलानधितिष्ठता ॥ ५४ ॥ पुरैवंवर्तमानेनप्राप्तराज्ये
नवैतदा ॥ लोकापवादभीतेनत्यक्तांसीतावनेमया ॥ ५५ ॥ कांताविरहजंदुःखंपुनःप्राप्तंदुरासदं ॥ पातालं
सागतापश्चाद्वरांभित्वाधरात्मजा ॥ ५६ ॥ एवंरामावतारेपिदुःखंप्राप्तंनिरंतरं ॥ परतंत्रेणमेनूनंस्वतंत्रःको
भवेत्तदा ॥ ५७ ॥ पश्चात्कालवशात्प्राप्तःस्वर्गोमिभ्रातृभिःसह ॥ परतंत्रस्यकावार्तावक्तव्याविवुधेनवै ॥
५८ ॥ परतंत्रोस्म्यहंनूनंपद्मयोनेनिशामय ॥ तथात्वमपिरुद्रश्चसर्वेचान्येसुरात्तमाः ॥ ५९ ॥ इतिश्रीदेवीजा
गवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥

करोति तस्मादनेकदृष्टान्तेरेवंविधैर्विज्ञानीहि हेब्रह्मन्ब्रह्मपुत्रं एवेतिसमुदायार्थः ॥ ५९ ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेचतुर्थस्कंधेअष्टादशो
ध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥

दे.भा.च.

॥४३॥

अर्थाधिकैश्चष्टत्वारिंशत्तद्वैहंविभुजः॥विष्ण्वाज्ञापरशक्तेस्तुतिचक्रुःसमाहिताः ॥१॥ इत्युक्त्वेति हेब्रह्मन्नहमीश्वरइतिभमस्तवास्ति
नासौयुक्तइत्याहयन्मायामोहितइति यन्मायामोहितोयद्यस्मात्परमात्मनोयामायाशक्तिस्तयामोहितःसर्वोजनस्तत्त्वंपरमात्मतत्त्वंनजानाति ॥१॥
॥तयामाययावृताःआच्छादितावयं तस्मात्तज्जगद्गुरुंजगद्जनकंनस्मरामोमायाभ्रमणेनभ्रांताएवास्मेत्यर्थः ततश्चेतरजीववदस्माकंविद्यमानत्वा
नेश्वरत्वमितिभावः ॥ २ ॥ तदेवभ्रांतत्वंस्वस्याह अहंविष्णुरिति ॥ ३ ॥ यन्मायेति यद्यस्मात्कारणादित्यर्थः परवान्पराधीनइत्यर्थः त
त्रदृष्टांतोयथादासपांचालीकाष्ठपुत्तलीमायिकस्यवशेभवति तथाहंपराधीनोवर्तेइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ननुसपरमात्माकवर्ततेकीदृशश्चास्तीतिचे

व्यासउवाच ॥ इत्युक्त्वाभगवान्विष्णुःपुनराहप्रजापतिं ॥ यन्मायामोहितःसर्वस्तत्त्वंजानातिनोजनः ॥१॥
वयंमायावृताःकामंनस्मरामोजगद्गुरुं ॥ परमंपुरुषंशांतंसच्चिदानंदमव्ययं ॥२॥ अहंविष्णुरहंब्रह्माशिवोहमि
तिमोहिताः ॥ नजानीमोवयंधातःपरंवस्तुसनातनं ॥ ३ ॥ यन्मायामोहितश्चाहंसदावर्तेपरात्मनः ॥ परवा
न्दारुपांचालीमायिकस्ययथावशे ॥ ४ ॥ भवतापितथादृष्टाविभूतिस्तस्यचाद्भुता ॥ कल्पादौभवयुक्तेन
मयापिचमुधारणवे ॥ ५ ॥ मणिद्वीपेथमंदारविटपेरासमंडले ॥ समाजेतत्रसादृष्टश्रुतानवचसापिच ॥ ६ ॥

त्सव्यापकःसर्वत्रैवास्तिसच्चिदानंदरूपः नचक्षुषासद्रष्टुंशक्योनिगुणत्वाच्चिरवयवत्वाच्च कथंतर्हितस्यध्यानादिकंकर्तव्यमितिचेत्तस्यपरमा
त्मनोयामुख्यामूर्तिस्तस्याध्यानैवेतिब्रूमः सामूर्तिःकथमस्तीतिचेत्तत्राह भवतापीति विभूतिर्मूर्तिरित्यर्थः तथाचयामाणिद्वीपेपूर्वभवतादृष्टाभग
वतोसैवपरमात्मनोमुख्यामूर्तिरित्यर्थः ॥ ५ ॥ श्रुतानवचसापिचेति यावत्पर्यंतंसान्द्रास्थितातावत्पर्यंतंवचसापिनश्रुताऽतिरहस्यभूतेत्यर्थः
भक्तानुग्रहार्थपरमात्मनैवाकारविशेषोमायाविशिष्टब्रह्मणासंगृहीतइतितत्त्वं मंदारविटपाःसंज्ञस्मिन्नितिब्युत्पत्त्याअर्शआद्यजंतोमंदारविटपश
ब्दःरासमंडलेरासःक्रीडाविशेषस्तस्यमंडलेस्थानेमणिद्वीपेइत्यर्थःसमाजेसर्वदेवतानामित्यर्थः ॥ ६ ॥

टी.अ.

१९

॥४३॥

तस्मादिति यस्मादहंनेश्वरस्तस्मात्तामित्यर्थः आद्यांशक्तिपरात्मन इति अत्र केवलमायाया उपास्यत्वकथनेपितस्याब्रह्माश्रयंविहायावस्था
 नासंभवात्केवलायाग्रहणेपिमायाविशिष्टब्रह्मणएवग्रहणंभविष्यतीत्याभिप्रायेणकचित्केवलायाउपास्यत्वोक्तिरितिबोध्यं स्पष्टीकृतंचैतदस्माभिः
 शक्तितत्त्वविमर्शिन्यां सर्वथापित्रहोपासनांशक्तिसहितब्रह्मणएवग्रहणंयथातथाशक्त्युपासनापित्रहोविशिष्टशक्तेरेवेतिनशक्त्युपासनायांब्रह्मांश
 त्यागइत्यसंकृदावेदितमेवाधस्तात्मायाविशिष्टब्रह्मणएवग्रहणीत्वात्तस्यचभागद्वयवत्त्वात्कचिद्वह्नभागमादायवर्णनेकचिन्मायाभागमादायव
 र्णनेपिदोषाभावः अतएवसर्वत्रश्रुतिपुराणतंत्रादिषुकचिद्वह्नवत्याब्रह्मरूपत्वेनवर्णनंकचिन्मायारूपत्वेनवर्णनंसंगच्छति ॥ ७ ॥ भुवनेश्वरीम

तस्मात्तां परमांशक्तिं स्मरंत्वद्यसुराः शिवां ॥ सर्वकामं प्रदां माया माद्यां शक्तिं परात्मनः ॥ ७ ॥ व्यास उवाच ॥
 इत्युक्ता हरिणा देवा ब्रह्माद्या भुवनेश्वरी ॥ सस्मरुर्मनसा देवी योगमायां सनातनीं ॥ ८ ॥ स्मृतमात्रा तदा देवी
 प्रत्यक्षं दर्शनं ददौ ॥ पाशांकुशवराभीतिधरा देवी जपारुणा ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा प्रमुदिता देवास्तुष्टुवुस्तां सुदर्शनां ॥
 देवा ऊचुः ॥ ऊर्णनाभाद्यथा तंतुर्विस्फुलिं गाविभावसोः ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥

निद्रीपेष्टृष्टां परमात्मनो मूर्तै ॥ ८ ॥ पाशांकुशेति आयुधक्रमस्त्वस्माभिस्तृतीयस्कंधव्याख्यायामुक्तो वेदितव्यः ॥ ९ ॥ ऊर्णनाभादिति य
 था ऊर्णनाभात्कीटविशेषाच्चेतनादनायासेन तंतुर्जडो विजातीय उत्पद्यते यथा वा विभावसोरग्रेरनायासेन सजातीयस्फुलिं गा उत्पद्यते तथा यज्जग
 द्चेतनाच्चेतनात्मकमनायासेन तस्या भगवत्याः सकाशात् निर्गतं तां श्रीभुवनेश्वरी वयं न ताः स्मेत्यर्थः तथा च श्रुतिः यथोर्णनाभिः सृजते गृहते च यथा
 पृथिव्या मेषधयः संभवन्ति यथा सतः पुरुषात्केवलो मानि तथा क्षरात्संभवती हविश्चमिति यथा सुदीप्तात्पावकाद्विस्फुलिं गाः सहस्रशः प्रभवन्ते स
 रूपाः तथा क्षराद्विधाः सौम्यभावाः प्रजायन्ते तत्र चैवापियंती विच ॥ १० ॥

यन्मायेति यस्यामायाशक्त्यासंकलृप्तं सर्वचराचरं जगद्वति स्वयंनुनिर्विकारैव तांचितांचिद्रूपांभुवनाधीशांभुवनेश्वरीं करुणार्णवां स्मरामः मा
याशक्त्येतिपदेन जगतो मिथ्यात्वं बोधितं मायायामिथ्यात्वात् तथाच श्रुतिः त्रयमेतत्स्वप्नं सुप्तं मायामात्रं चिदेकरसो ह्ययमात्मेति ॥ ११ ॥ य

तथा जगद्यदेतस्यानिर्गतं तां न तावयं ॥ यन्मायाशक्तिसंकलृप्तं जगत्सर्वचराचरं ॥ ११ ॥ तांचितांभुवनाधी
शां स्मरामः करुणार्णवां ॥ यदज्ञानाद्भवोत्पत्तिर्यज्ञज्ञानाद्भवनाशनं ॥ १२ ॥ संविद्रूपांचितां देवीं स्मरामः सा
प्रचोदयात् ॥ महालक्ष्म्यै च विद्महे सर्वशक्त्यै च धीमहि ॥ तन्नो देवी प्रचोदयात् ॥ १३ ॥ मातर्नताः स्मभुवना
तिहरे प्रसीद शन्नो विधेहि कुरु कार्यमिदं दयार्द्रं ॥ भारं हरस्व विनिहत्य सुरारिवर्गं मह्यमहेश्वरि सतां कुरु शंभवा
नि ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

ज्ञानादिति यस्याभगवत्याज्ञानाद्भवनाशनं रज्जुज्ञानात्सर्पस्य नाशनमिव भवति ॥ १२ ॥ तां संविद्रूपां देवीं स्मरामः सा स्मृता देवी स्वस्मरणे नि
रंतरमस्माकं प्रचोदयान् प्रेरयतु अथ देव्यर्थं शिरसि स्थितां गायत्रीं स्तोत्रप्रसंगेनाह महालक्ष्म्यै च विद्महे इति अत्र पदद्वये चतुर्थी द्वितीयार्थेऽर्थ
स्तस्पष्ट एव ॥ १३ ॥ महाप्रथिव्या इत्यर्थः ॥ १४ ॥

यद्यंबुजाक्षिकमलाक्षियदित्वंकदाचित्सुरान्देवान्नदयसे नदयां करोषि तर्हि तेरेणुवेशरैः प्रहर्तुं क्षमाः किं न कथमपीत्यर्थः एतत्तवानुग्रहं विनामक्षसाः कस्मिन्नपि कार्ये इत्येतच्चैव गदितं ननु धितं ननु निश्चयं केन गदितमिति चेत्तत्राह यक्षरूपं धृत्वा तृणं च तलवकारोपनिषदुक्तकथास्मारिता तत्र हि देवासुरसंग्रामे पश्यन् भूमीप्रसादादेव देवैर्जयेत्तन्मगणय्यास्माकमेवायं न योऽस्माकमेवायं महिमेत्यभिमानवतो बभूवुः ततस्तेषामभिमानखंडनपुरःसरमनुग्रहं कर्तुं यक्षरूपेण भगवत्प्रादुर्भूता ततः किमिदं यक्षमस्तोति परोक्षार्थं प्रथममग्निर्गतः स्तमग्नेयक्षरूपा भगवत्युवाच कोसीति तामग्निराह अग्निर्वाह्यस्मिज्जिह्वावा अहमस्मीति ततो यक्षरूपिणो ग्रीवाच तस्मिंस्त्वयि किं वीर्यमिति ततो ग्रीवाच इत्यपि इदं सर्वं दहेयं यदिदं पृथिव्यामिति ततो यक्षरूपं तस्मिंस्तृणं निदधौ तस्याग्रे स्तृणं स्थापितवान् एतद्देहि तच्च यक्षरूपमुवाच तत्तृणं दग्धुं ज्ञानवेदाः सर्वे

यद्यंबुजाक्षि दयसे न सुराङ्कदाचित् किं ते क्षमारणमुखे सिशरैः प्रहर्तुं ॥ एतत्त्वयैव गदितं ननु यक्षरूपं धृत्वा तृणं दह हुताशपदाभिलाषैः ॥ १५ ॥ कंसः कुजो थयवनेन्द्रसुतश्च केशीवार्हद्रथो बकवकीश्वरशाल्वमुख्याः ॥ येन्ये तथानृपतयो भुविसंतितांस्त्वं हत्वा हरस्वजगतो भरमाशुमातः ॥ १६ ॥ ये विष्णुनानानिहताः किल शंकरेण ये वा विगृह्य जलजाक्षि पुरंदरेण ॥ ते ते मुखं सुखकरं सुसमीक्ष्यमाणाः संख्येशरैर्विनिहतानि जलीलयाते ॥ १७ ॥

प्रकारेणोद्योगं कृतवांस्तथापितत्तृणं दग्धुं न शशाकैत्येवं प्रकारेण वाय्विन्द्रयोरप्यभिमानखंडनोत्तरं उमारूपधारणेनेषामनुग्रहः कृत इत्युक्तं न ह्येतत्तवानुग्रहं विना संभवति तस्मादस्मासु तव दयास्त्येवेति भावः अक्षरार्थस्तु यक्षरूपं यजनीयरूपं सर्वोत्तमं तेजोमयं धृत्वा देहताश तृणं दह इत्यादिपदाभिलाषैः पदानामुच्चारणैर्गदितमित्यन्वयः स्पष्टीकृतं चैतदस्माभिः केनोपनिषदाप्यटीकायां चण्डिकाभिधानायां ॥ १५ ॥ कुजो भौमः यवनेन्द्रसुतः कालीययवनः बकपूतनाखरः खरासुरः ॥ १६ ॥ कियांस्तवानुग्रहोऽस्मासु वर्तत इति कियद्वर्णनीयमित्याह ये विष्णुनानानिहता इति ते देवैस्तैस्तव सुखकरं सुसमीक्ष्यमाणाः संख्येयुर्दुलीलया त्वया शरैर्विनिहता इत्यहो भगवत्याः सामर्थ्यमस्मासु चाप्याजक रणेति भावः ॥ १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.च.

॥४५॥

शक्तिविनेति हेदेवदेविहरजनीशकलावतंसेचंद्रखंडमौलेसर्वमुरास्तवशक्तिविनाचलितुमीपनेश्वराः नन्वनंतोधारणायुक्तो धरां विभर्ति नम
च्छक्ति युक्त एवमन्येपि इति चेत्साधारणा किं त्वच्छक्तेरन्यास्ति किं तु त्वच्छक्तिरेवेत्याभिप्रायेणाह किं धारणाविरहित इति ॥ १८ ॥ इत्थं
देवस्य स्तुत्युत्तरं पृथगेन्द्रः स्तौति वाचा विनेति हे भगवति वाचा सरस्वत्या विना विधिर्ब्रह्मा विश्वं कर्तुं अयं समर्थो भवति हि किं मुना किं मर्त्यार्थः किं तु

शक्तिविना हरिहरप्रमुखाः सुराश्च नैवेश्वरा विचलितुं तव देवदेवि ॥ किं धारणाविरहितः प्रभुरप्यनंतो धर्तुं धरां
चरजनीशकलावतंसे ॥ १८ ॥ इन्द्र उवाच ॥ वाचा विना विधिरलं भवतीह विश्वं कर्तुं हरिः किं मुरमारहितो थपातुं ॥ संह
र्तुमीश उमयोद्भिस्तर्द्वेश्वरः किं ते ताभिरेव साहिताः प्रभवः प्रजेशाः ॥ १९ ॥ विष्णु उवाच ॥ कर्तुं प्रभुर्न द्रुहिणो न क
दा च नाहं नापीश्वरस्तव कलारहितः त्रिलोक्याः ॥ कर्तुं प्रभुत्वमनघेऽत्र तथा विहर्तुं त्वं वै समस्त विभवेश्वरिभासि
नूनं ॥ २० ॥ व्यास उवाच ॥ एवं स्तुता तदा देवी तानाह विबुधेश्वरान् ॥ किं तत्कार्यं वदं त्वद्यकरोमि विगतज्व
राः ॥ २१ ॥ असाध्यमपि लोके स्मिंस्तत्करोमि सुरेप्सितं ॥ शंसंतु भवतां दुःखं धरायाश्च सुरोत्तमाः ॥ २२ ॥
देवा ऊचुः ॥ वसुधेयं भराक्रांतासं प्राप्ता विबुधान् प्रति ॥ रुदंती विपमाना च पीडिता दुष्टभूभुजैः ॥ २३ ॥ भाराप
हरणं चास्याः कर्तव्यं भुवनेश्वरि ॥ देवानामीप्सितं कार्यमेतदेवाधुना शिवे ॥ २४ ॥ घातितस्तु पुरामातस्त्व
यामहि प रूपभृत् ॥ दानवोऽतिबलाक्रांतस्तत्सहायाश्च कोटिशः ॥ २५ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

तेत्रयोपि प्रजेशाः ताभिः सरस्वती लक्ष्मी गौरी संज्ञकाभिस्तव शक्तिभिर्युक्ता एव प्रभवः समर्था इत्यर्थः ॥ १९ ॥ अथेन्द्रस्तुत्यनंतरं विष्णुः स्तौ
ति कर्तुं प्रभुरिति मगत् कर्तुं प्रभुर्न द्रुहिणो न कदाचिदहं नापीश्वरः शिवस्तव कलारहितः सन् किं च त्रिलोक्याः प्रभुत्वमपि कर्तुं न प्रभुरिति पूर्वानु
संगेण यो ब्रवीत्यतथा विहर्तुना शितुमपि न प्रभुः किं तु हे समस्त विभवेश्वरि नूनं निश्चयेन त्वमेव भासि सर्वशक्त्यात्मना सर्वप्रभुत्वेन सर्वोत्कर्षेणेति भावः
॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.

१९

॥४५॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ यदुक्तं भवद्विस्त्वया पूर्वे यथानिपातितं दैत्यास्तथैव तेऽपि नाशयितव्या इति तत्किं नवीनमेतत्किं तु सर्वप्रपञ्च
कृत्यं सृष्ट्यादिकं मदधीनमेव तस्माद्यदन्यः कोऽनाशयिता स्यादन्तेषामतो मयैव ते निहंतव्या इत्यभिप्रायेणाह मया सर्वे इति ॥ ३० ॥ ३१ ॥

तथा शुभो निशुभश्चरक्तबीजस्तथापरः ॥ चंडमुडौ महावीर्यौ तथैव धूम्रलोचनः ॥ २६ ॥ दुर्मुखो दुःसहश्चैव
करालश्चातिवीर्यवान् ॥ अन्ये च बहवः क्रूरास्त्वयैव च निपातिताः ॥ २७ ॥ तथैव च सुरारिंश्च जहिसर्वान् मही
श्वरान् ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्ता सा तदा देवी देवानां हां बिकाशिवा ॥ २८ ॥ संप्रहस्यासिता पांगी मेघगंभीरया
गिरा ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ मये दंचितं तत्पूर्वमंशावतरणं सुराः ॥ २९ ॥ भारवतरणं चैव यथा स्यादुष्टभूभुजां
॥ मया सर्वे निहंतव्या दैत्ये शाये महीभुजः ॥ ३० ॥ मागधाद्या महाभागाः स्वशक्त्या मंदतेजसः ॥ भवद्भिरपि
स्वैरंशैरवतीर्य धरातले ॥ ३१ ॥ मच्छक्तियुक्तेः कर्तव्यं भारवतरणं सुराः ॥ कश्यपो भार्यया सार्द्धं दिवि जानां
प्रजापतिः ॥ ३२ ॥ यादवानां कुले पूर्वभविता न कदुंदुभिः ॥ तथैव भृगुशापाद्वै भगवान्विष्णुरव्ययः ॥ ३३
॥ अंशेन भविता तत्र वसुदेव सुतो हरिः ॥ तदा हं प्रभविष्यामि यशोदायां च गोकुले ॥ ३४ ॥ कार्यं सर्वं करिष्या
मि सुराणां सुरसत्तमाः ॥ कारागारे गतं विष्णुं प्रापयिष्यामि गोकुले ॥ ३५ ॥ शेषं च देवर्का गर्भं प्रापयिष्यामि रो
हिणीं ॥ मच्छक्तयोपचितौ तौ च कर्तारौ दुष्टसंक्षयं ॥ ३६ ॥ दुष्टानां भूभुजां कामं द्वापरांते सुनिश्चितं ॥ इन्द्रांशोऽप्यर्जु
नः सप्तात्करिष्यति बलक्षयं ॥ ३७ ॥ धर्मशोऽपि महाराजो भविष्यति युधिष्ठिरः ॥ वाय्वंशो भीमसेनश्चा
भिन्यंशौ च यमावपि ॥ ३८ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

॥ ३२ ॥ मद्वक्तात्पूर्वप्रथमं यादवानां कुले आनकदुंदुभिर्वसुदेवो भविता भवत्वित्यर्थः तथैवेति स यथाशापादंशेन भविता तथैवेत्यर्थः ॥ ३३ ॥
॥ ३४ ॥ ३५ ॥ उपचितौ वर्द्धितौ ॥ ३६ ॥ भूभुजामिति किं त्वेत्यंशब्दः ॥ ३७ ॥ यमौ यमलौ नकुलसहदेवावित्यर्थः ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ भगवतीवचनेनदुष्टनाशोविश्वस्ताः संतुष्टा बभूवुरित्यर्थः ॥ ४६ ॥ इति श्रीदेवीभागवतसंस्कृतकेचतुर्थस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ साक्षात्प्राप्तीतिपद्यैस्तु देवीमहात्म्यवर्णनं ॥ क्रियते वासुदेवाद्याद्यवतारकथोच्यते ॥ १ ॥ इत्थं देवादिष्ववतारसंकल्पं ज्ञातमभिधाय पुनरवतारकथां प्रवर्तयति शृणु भारतेति प्रभासे कुरुक्षेत्रे च योगमायया क्षपितं नाशनं सैन्यस्येत्यर्थस्तदपिशृण्वि

कस्मै शोभनां गोयः करिष्यति बलक्षयं ॥ व्रजंतु च भवंतो धधरा भवतु सुस्थिरा ॥ ३९ ॥ भारवतरणं नूनं करिष्यामि सुसेतमाः ॥ कृत्वानिमित्तमात्रांस्तान् स्वशक्त्या हं न संशयः ॥ ४० ॥ कुरुक्षेत्रे करिष्यामि क्षत्रियाणां च संक्षयं ॥ असूयेष्यमिति स्तृष्णाममताभिमतास्पृहा ॥ ४१ ॥ जिगीषामदनेमिहेदोऽपैर्नक्ष्यंतियादवाः ॥ ब्राह्मणस्य च शपेन वंशनाशो भविष्यति ॥ ४२ ॥ भगवानपि शपेन त्यक्ष्यत्येतत्कलेवरं ॥ भवंतोऽपि निजांगैश्च सहायाः शार्ङ्गधन्वनः ॥ ४३ ॥ प्रभवंतु स नारीकामथुरायां च गोकुले ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युत्कांतर्द्धे देवीयो ममाया परात्मनः ॥ ४४ ॥ सधराधै सुराः सर्वे जग्मुः स्वान्यालयानि च ॥ धरापि सुस्थिरा जाता तस्या वाक्येन शोचिता ॥ ४५ ॥ औषधीवीरुधोषेतावभूव जनमेजय ॥ प्रजाश्च सुखिनो जाता द्विजाश्चापुर्महोदयं ॥ ४६ ॥ संतुष्टा मुनयः सर्वे बभूवुर्धर्मतत्पराः ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ व्यास उवाच ॥ शृणु भारत वक्ष्यामि भारवतरणं तथा ॥ कुरुक्षेत्रे प्रभासे च क्षपितं योगमायया ॥ १ ॥ यदुवंशे समुत्पत्तिर्विष्णोरमिततेजसः ॥ भृगुशपप्रतापेन महामाया बलेन च ॥ २ ॥ क्षितिभारसमुत्तारनिमित्तमिति मेमतिः ॥ मायया विहितो योगो विष्णोर्जन्मधरातले ॥ ३ ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥

सूर्यः क्षपितमित्यत्र भावेऽक्तः ॥ १ ॥ २ ॥ यद्यप्यवतारे कारणद्वयमुक्तं तथापि मुख्यं कारणं महामयिच्छैव शापस्तु गौणमिति मित्तत्वे न माययैव विहित इत्याह ॥ इति भाष्येति ॥ क्षितिभारसमुत्तारनिमित्तं धरातले विष्णोर्जन्मतद्रूपोऽयं योगः समाययैव विहितो नान्यत्कारणतन्नेति मेमतिः सिद्धांतः ॥ ३ ॥

ननुमायाकिमेतादृशीसर्वनियंत्रिततययाविष्णोरपिजन्मापादितमितिचेद्वर्ततएवसर्वनियंत्रित्याह किंचित्रमिति यदाब्रह्मादीनंतयांमिरूपेण
तयति तदापरान्जीवान्नर्तयतीतिकिमुक्तव्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥ ययाविगतलीलयाग्निसिद्धलीलयाययेत्यर्थः दुःखस्यविग्नप्रज्ञायासंयुतत्वमे
कदेहाश्रितत्वेन ॥ ५ ॥ यथाविष्णोर्जन्ममानुषंमाययाऽप्यदिनंतथापुरारामावतारोपिनिर्जरादेवावानराःकृताः किंच विष्णुर्देवोरामचंद्रो
दुःखपाशेनमोहितः कृतएतदुभयमपितेविदितमस्येव नतद्वक्तव्यमस्तीत्याह पुरेति ॥ ६ ॥ अहंमेति पाशेनसुदृढेनेत्येतद्दुःखपाशेनेत्यने
नान्वेति यतोमायाधीनंसर्वतस्मात्तांमायामेवसर्वयोगिनःसमुपासंतइत्याह योगिनइति मुक्तसंगास्त्यक्तसर्वेपणाःनकेवलंमुमुक्षवएवभगवतो

किंचित्रं नृपदेवी सा ब्रह्मविष्णुमुरानपि ॥ नर्तयत्यनिशं माया त्रिगुणानपराङ्किमु ॥ ४ ॥ गर्भवासोद्भवन्दुः
खं विष्णुमूत्रस्नायुसंयुतं ॥ विष्णोरापादितं सम्यग्यया विगतलीलया ॥ ५ ॥ पुरारामावतारेऽपि निर्जरावानराः कृ
ताः ॥ विदितं ते यथा विष्णुर्दुःखपात्रेन मोहितः ॥ ६ ॥ अहं ममेति पारेण सुदृढेन नराधिप ॥ योगिनो मुक्तसंगाश्च
भुक्तिकामा मुमुक्षवः ॥ ७ ॥ ताम्रेव समुपासन्ते देवीं विश्वेश्वरीं शिवां ॥ यद्भक्तिलेशलेशांशलेशलेशलं वांशकं
॥ ८ ॥ लब्ध्वा मुक्तो भवेज्जन्तुस्तां न सेवेत को जनः ॥ भुवने शक्त्येव वक्त्रे ददाति भुवनत्रयं ॥ ९ ॥

समाराधयंतीति किं तर्हि भुक्तिः कामाभोगेच्छावन्तोपेत्यर्थः तदुक्तं यत्रास्ति मोक्षो न हितत्र भोगो यत्रास्ति भोगो न हितत्र मोक्षः श्रीसुन्दरीपादयुगाचं का
नां भोगश्च मोक्षश्च करस्थ एवेति शिवपुराणेषु भोगमोक्षप्रदानौ च शिवैव परिकीर्तितेति ॥ ७ ॥ ननु योगिनोऽप्येनां किं समाराधयंतीति चेत्किमेत
त्तवाश्चर्यं जातमेतादृशीं को न सेवेतेत्याह यदुक्तिलेशाति ॥ ८ ॥ भुवनेशीति यः कश्चन पुरुषो हे भुवने शिमां पाहीति विवक्षया यावद्भुवनेशीति
संबोधनांतमुच्चारयति तावदेव भुवनेशीति नाम वक्त्रे उच्चारणकोल एव भुवनत्रयं ददाति परमेश्वरं करोति ॥ ९ ॥ ॥ ॥

पश्चात्तेनपुरुषेणमांषाहीत्युक्तेत्रैलोक्यादधिकपदार्थस्यदेयस्याभावात्तस्यभक्तस्याशिवाऋणीभवति एतादृशीभक्तकामदुषांभक्तफलप्रदानानु
रांकोनसेवेतेत्याभिप्रायः नन्वेकस्याएवबंधकत्वंमोचकत्वंचकथंसंभवतीतिषेत्तरूपभेदस्वीकारेणोभयस्यापिसंभवादित्याह विद्याविद्येति आविद्या
यामंतरेवर्त्तमानाः स्वयंधीराःपंडितमन्यमानाहतिश्रुतेः संप्राप्यविद्यांगुरुवक्त्रगम्यामितिश्रुतेश्च ॥१०॥ यैस्तादृशीतदधीनंसर्ववर्ततइत्याह ब्रह्मावि

मांषाहीत्यस्यवचसोदेयाभावादृणान्विता ॥ विद्याविद्येति तस्यद्वैतरूपेजानीहिपार्थिव ॥ १० ॥ विद्ययामुच्यते
जंतुर्बध्यतेऽविद्ययापुनः ॥ ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चसर्वतस्यावशानुगाः ॥ ११ ॥ अवताराःसर्वएवयंत्रिताइवदाम
भिः ॥ कदाचिच्चसुखंभुंक्तेवैकुण्ठेशीरसागरे ॥ १२ ॥ कदाचित्कुरुतेयुद्धंदानवैर्बलवत्तरैः ॥ हरिःकदाचिद्य
ज्ञान्वैविततान्प्रकरोतिच ॥ १३ ॥ कदाचिच्चतपस्तीव्रंतीर्थेचरतिसुव्रत ॥ कदाचिच्छयनेशेतेयोज्ञानिद्रा
मुपाश्रितः ॥ १४ ॥ नस्वतंत्रःकदाचिच्चभगवान्मधुसूदनः ॥ तथाब्रह्मातथारुद्रस्तथेंद्रोवरुणोयमः ॥ १५ ॥
कुबेरोग्रीरवींदूचतथान्येसुरसत्तमाः ॥ मुनयःसनकाद्याश्चवसिष्ठाद्यास्तथापरे ॥ १६ ॥ सर्वेबावशंगानित्यं
पांचालीवनरस्यच ॥ नसिप्रोतायथागावोविचरंतिवशानुगाः ॥ १७ ॥ तथैवदेवताःसर्वाःकालपाशनियंत्रि
ताः ॥ हर्षशोकादयोभावानिद्रातंद्रालसादयः ॥ १८ ॥ सर्वेषांसर्वदाराजन्देहिनांदेहसंश्रिताः ॥ अमरानि
र्जराःप्रोक्तादेवाश्चग्रंथकारकैः ॥ १९ ॥ अभिधानतश्चार्थतो नतेनूनंतादृशाःकवित् ॥ उत्पत्तिस्थितिनाशाख्या
भावायेषांनिरंतरं ॥ २० ॥ अमरास्तेकथंवाच्यानिर्जराश्चकथंपुनः ॥ कथंदुःखाभिभूतावाजायंतेविबुधोत्तमाः
॥ २१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥

ष्णुस्ति ॥ २१ ॥ २३ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अभिधानतइति निर्जरादेवाश्चअभिधानतोनामैवा
मराःनत्वर्पंतइत्यर्थः प्रलयकालेमरणान्तदेवाह उत्पत्तीति ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

षड्भावविकाराणां देहधर्मत्वादमरत्वं निर्जरत्वं च यथानसंभवतितथा दुःखे सति क्रोडाया असंभवादेव त्वमापि संभवतीत्याह कथं देवाश्चेति की
 डार्थं कदि बुधातोरेतद्वृत्तं ॥ २२ ॥ जलजानामिति यतो देवा आयुषोतिमराः स्मृताः भियंते इति मराः तस्मान्मियमाणानां मलज्जकीटमशकाना
 मप्यमाकथमेषां न भवति भवत्येवेत्यर्थः ॥ २३ ॥ ततो वर्षायुषश्चापीति ततो जन्मादिषड्भावविकाराद्यथामनुष्यावर्षायुषः केचित् केचिच्छतव
 र्षायुषस्तथैव देवा अमरा अपि सन्ति यथायस्य तपश्चर्या तस्मान्मनुष्यामरसंवाद्ब्रह्मापरोधिकायुष्यवान् ॥ २४ ॥ तयारुद्रस्तथाविष्णुरप्यधिकायु

कथं देवाश्च वक्तव्या व्यसने क्रीडनं कथं ॥ क्षणादुत्पत्तिनाशश्च दृश्यते स्मिन्नसंशयः ॥ २२ ॥ जलजानां च की
 टानां मशकानां तथा पुनः ॥ उपमानकथं चैषामायुषोतिमराः स्मृताः ॥ २३ ॥ ततो वर्षायुषश्चापि शतवर्षायुषस्त
 था ॥ मनुष्या ह्यमरा देवास्तस्माद्ब्रह्मापरः स्मृतः ॥ २४ ॥ रुद्रस्तथा तथा विष्णुः क्रमशश्च भवंति हि ॥ नश्यंति
 क्रमशश्चैव वर्द्धन्ति चोत्तरोत्तरं ॥ २५ ॥ नूनं देहवतो नाशो मृतस्योत्पत्तिरेव च ॥ चक्रवर्द्धमणराजन् सर्वेषां नात्र संश
 यः ॥ २६ ॥ मोहजालावृतो जंतुर्मुच्यते न कदाचन ॥ मायायां विद्यमानायां मोहजालं न नश्यति ॥ २७ ॥
 उत्पत्सु काल उत्पत्तिः सर्वेषां नृपजायते ॥ तथैव नाशः कल्पंति ब्रह्मादीनां यथाक्रमं ॥ २८ ॥ निमित्तं यस्तु यन्ना
 शे सघातयति तं नृप ॥ नान्यथा तद्भवेन्नान्यविधिनानिर्मितं तु यत् ॥ २९ ॥ जन्ममृत्युजरा व्याधिदुःखं वा सुखमेव वा
 ॥ तत्तथैव भवेत्कामं नान्यथेह विनिर्णयः ॥ ३० ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

व्यवान् परंतु सर्वेऽपि क्रमशो भवंत्युत्पद्यंते नश्यंति चेति षड्भावविकारवंत एव सर्वे इत्यर्थः ॥ २५ ॥ तदेवाह नूनं देहवत इति ॥ २६ ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥ सर्वेषां जन्मनाशौ मायैव करोति तत्र यस्य यथाकर्म तदनुरोधेन तस्य निमित्तं कल्पयित्वा तेन निमित्तेन माया यति तस्मात्तानां योनिमि
 संसत्तं घातयति त्वंतीत्यर्थः स्वर्गेण च तद्यद्भवतीति विधिनानिर्मितं नान्यथानैव भवेत् ॥ २९ ॥ तत्तथैवेति विधिनानिर्मितं नान्यथानैव भवेत् ॥ ३० ॥

तद्वैरिसंभवारानुसंभवेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ जनार्तिहापिकामार्त्तो जातएतादृशोमहामायाप्रभावइतिभावः ॥ ३४ ॥ त
न्निदाघवशात्तत्संतापवशादित्यर्थः संतापेनापि श्यामवर्णत्वं कोपेन चास्यावदनं मणीवर्णमभूत्तदेत्यादौ प्रसिद्धं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ हेनिर्लब्धते

सर्वेषां सुखदौ देवौ प्रत्यक्षौ शशिभास्करौ ॥ न नश्यति तयोः पीडा क्वचित् द्वैरिसंभवा ॥ ३१ ॥ भास्करस्य सु
तोमंदः क्षयी चंद्रः कलंकवान् ॥ पश्य राजन्विधेः सूर्यं दुर्वारं महतामपि ॥ ३२ ॥ वेदकर्ता जगद्धर्ता बुद्धिदस्तु च
तु मुखः ॥ सोऽपि विह्वतां प्राप्नोद दृष्ट्वा पुत्रीं सरस्वतीं ॥ ३३ ॥ शिवस्यापि मृताभार्या सती दग्ध्वा कलेवरं ॥
सो भवद्दुःखसंतप्तो कामार्त्तश्च जनार्तिहा ॥ ३४ ॥ कामाग्निदग्धदेहस्तु कालिद्यां पतितः शिवः ॥ सापिश्याम
जला जाता तन्निदाघवशान्नृप ॥ ३५ ॥ कामार्त्तोरममाणस्तु नग्नः सोऽपि भृगोर्वनं ॥ गतः प्राप्नोथ भृगुणा शप्तः
कामातुरो भृशं ॥ ३६ ॥ पतत्वद्यैव ते लिंगं निर्लज्जेति भृशं किल ॥ पपौ चामृतवापी च दानवैर्निर्मितामुदे ॥ ३७
॥ इंद्रोऽपि च वृषो भूत्वा वाहनत्वं गतः क्षितौ ॥ आद्यस्य सर्वलोकस्य विष्णोरेव विवेकिनः ॥ ३८ ॥ सर्वज्ञत्वं
तं कुत्र प्रभुशक्तिः कुतो गता ॥ यद्वेममृगविज्ञानं न ज्ञातं हरिणा किल ॥ ३९ ॥ राजन्मायाबलं पश्य रामोऽपि का
ममोहितः ॥ रामो विरहसंतप्तो रुरोद भृशमातुरः ॥ ४० ॥ यो पृच्छत्पादपान्मूढः कगता जनकात्मजा ॥ भक्षि
ता वाहता केन रुदन्नुच्चतरंततः ॥ ४१ ॥ लक्ष्मणाहं मरिष्यामि कांता विरहदुःखितः ॥ त्वंचापि मम दुःखेन मरि
ष्यामि वनेऽनुज ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥

लिंगमद्यैव पतत्विति भृशं शप्तइति पूर्वोक्तान्वयः पपाविति शिवएवेत्यर्थः इयं कथा शिवपुराणे स्पष्टा ॥ ३७ ॥ विष्णोः सर्वज्ञत्वं यस्मिन् स्तितर्हितं
कुत्रममृतमित्यनेनान्वयः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इत्थं सर्वदेवानां नानाविधा दुर्दशामायैव तत्तदनादिकर्मयोगेन कृते
 स्याह किं ब्रवीमीति एतेनादौ अथायारंभे मध्ये वा जनमेजयेन देवादीनामित्यंशं शाकिमिति जाता इति यच्छां कितंतस्य सर्वस्याप्युत्तरमिदमुक्तामिति

आवयोर्मरणं ज्ञात्वा मातामममरिष्यति ॥ शत्रुघ्नोऽप्यतिदुःखार्तः कथं जीवितुमर्हति ॥ ४३ ॥ सुमित्राजीवितं
 जह्यात्पुत्रव्यसनकर्षिता ॥ पूर्णकामाथ कैकेयी भवेत्पुत्रसमन्विता ॥ ४४ ॥ हासीते कृगताऽसित्वं मां विहा
 यस्मरातुरा ॥ एहो हिमृगशावाक्षि मां जीवय कृशोदरि ॥ ४५ ॥ किं करोमि कृगच्छामित्वदधीनं च जीवितं ॥
 समाश्वासय दीनं मां प्रियं जनकनंदिनि ॥ ४६ ॥ एवं विलपता तेन रामेणामित तेजसा ॥ वने वने च भ्रमतानि
 क्षिता जनकात्मजा ॥ ४७ ॥ शरग्यः सर्वलोकानां रामः कमललोचनः ॥ शरणं वानराणां सगतो मायाविमोहि
 तः ॥ ४८ ॥ सहायान् वानरान्कृत्वा बन्धवरुणालयं ॥ जघान रावणं वीरं कुंभकर्णसहोदरं ॥ ४९ ॥ आनीय च
 ततः सीतां रामो दिव्यमकारयत् ॥ सर्वज्ञोऽपि हतां मत्पारावणेन दुरात्मना ॥ ५० ॥ किं ब्रवीमि महाराज योगमाया
 बलं महत् ॥ यया विश्वमिदं सर्वं भ्रामितं भ्रमते किल ॥ ५१ ॥ एवं नानावतारे त्रविष्णुः शापवशं गतः ॥ करोति
 विविधाश्चेष्टा देवाधीनः सदैव हि ॥ ५२ ॥ तत्राहं कथयिष्यामि कृष्णस्यापि विवेष्टितं ॥ प्रभवं मानुषे लोके देव
 कार्यार्थसिद्धये ॥ ५३ ॥ कालिंदीपुलिने रम्ये ह्यासीन्मधुवनं पुरा ॥ लवणो मधुपुत्रस्तु तत्रासीद्दानवो बली ॥
 ५४ ॥ द्विजानां दुःखदः पापो वरदानेन गर्वितः ॥ निहतो सौमहाभाग लक्ष्मणस्यानुजेन वै ॥ ५५ ॥ शत्रु
 घ्नेनाथसंग्रामे तं निहत्य महोत्कटं ॥ वासितामधुरानामपुरीपरमशोभना ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥

अद्वैतस्य तस्मादेतादृशानेकदुर्दशाप्रहाणायादिशक्तिर्मायाविशिष्टा एव हि भगवती सर्वप्रकारेण सर्वव्याप्येति रहस्यं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

118910

सतत्रपुष्कराक्षौद्वौपुत्रौशत्रुनिषूदनः ॥ निवेश्यराज्येमतिमान्कालेप्राप्तेदिवंगतः ॥५७॥ सूर्यवंशक्षयेतांतुया
दवाःप्रतिपेदिरे ॥ मधुरांमुक्तिदाराजन्ययातितनयाःपुरा ॥५८॥ शूरसेनोधिपःशूरस्तप्राभून्मेदिनीपतिः
॥ माथुरांश्छूरसेनांश्चबुभुजेविषयान्नृप ॥५९॥ तत्रोत्पन्नःकश्यपांशःशापाच्चवरुणस्यैव ॥ वसुदेवोतिविख्या
तःशुरसेनसुतस्तदा ॥६०॥ वैश्यवृत्तिरतःसोभून्मृतेपितरिमाधवः ॥ उग्रसेनोबभूवाथकंसस्तस्यात्मजो
महान् ॥६१॥ अदितिर्देवकीजातादेवकस्यसुतातदा ॥ शापाद्वैवरुणस्याथकश्यपानुगताकिल ॥६२॥
वृतासावसुदेवायदेवकेनमहात्मना ॥ विवाहेरचितेतत्रवागभूद्गनेतदा ॥६३॥ कंसकंसमहाभागदेवकीग
र्भसंभवः ॥ अष्टमस्तुसुतःश्रीमांस्तवहंताभविष्यति ॥६४॥ तच्छ्रुत्वावचनंकंसोविस्मितोभून्महाबलः ॥
देववाचंतुतांमत्वासत्यांचिंतामवापसः ॥६५॥ किंकरोमीतिसंचिंत्यविमर्शमकरोत्तदा ॥ निहत्यैनानमेमृत्युर्भ
वेदद्यैवसत्वरं ॥६६॥ उपायोनान्यथाचास्मिन्कार्येमृत्युभयावहे ॥ इयंपितृष्वसापूज्याकथंहन्मीत्यंचिंतयत्
॥६७॥ पुनर्विचारयामासमरणंमेस्त्यहोस्वसा ॥ पापेनापिप्रकर्तव्यादेहरक्षाविपश्चिता ॥६८॥ प्राय
श्चित्तेनपापस्यशुद्धिर्भवतिसर्वदा ॥ प्राणरक्षाप्रकर्तव्याबुधैरप्येनसातथा ॥६९॥ विचिंत्यमनसाकंसःख
डमादायसत्वरः ॥ जग्राहतांवरारोहांकेशेष्व्वाकृष्यपापकृत् ॥७०॥

द्विष्ठात्साधुत्वं ॥ ६७ ॥ इति द्वितीयविचारोत्तरं तृतीयविचारं पुनरकरोदित्याह पुनरिति यतो मे मरणं स्वसाभगिनीयं भवति ततो वदयं हंतव्यं
 वेति शेषः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.
२०

118911

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ भूतभाषितमात्रेणाकाशवाप्येत्यर्थः ॥ ७७ ॥ तवशत्रुणास्यवसुदेवस्यवाशत्रुणात
 हितेनोदितेति कुतो न स्यादित्यर्थः ॥ ७८ ॥ वसुदेवस्यगृहस्यवसुदेवपत्न्याः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ पितृष्वसेति पितृस्थानीयादेवकादुत्पन्नातव

कोशात्स्वङ्मुपाकृष्यहंतुकामोदुराशयः ॥ पश्यतां सर्वलोकानां नवोढां तांच कर्षह ॥ ७१ ॥ हन्यमानांच तां द
 घ्वाहाहाकारो महानभूत् ॥ वसुदेवानुगावीरायुद्वायोद्यतकार्मुकाः ॥ ७२ ॥ मुंचमुंचेति प्रोचुस्तंते तदाद्भुतसाह
 साः ॥ कृपयामोचयामासुर्देवकीं देवमातरं ॥ ७३ ॥ तद्युद्धमभवद्दोरंधीराणांच परस्परं ॥ वसुदेवसहायानां
 कंसेन च महात्मना ॥ ७४ ॥ वर्तमाने तथा युद्धे दारुणे ल्रेमहर्षणे ॥ कंसं निवारयामासुर्वृद्धाये यदुसत्तमाः ॥
 ७५ ॥ पितृष्वसेयं ते वीरपूजनीया च बालिशा ॥ न हंत व्यात्वया वीरविवाहोत्सवसंगमे ॥ ७६ ॥ स्त्रीहत्यादुः
 सह वीरकीर्तिघ्नी पापकृत्तमा ॥ भूतभाषितमात्रेण न कर्तव्या विजानता ॥ ७७ ॥ अतर्हि तेन केनापि शत्रुणा त
 वचास्य वा ॥ उदितेति कुतो न स्याद्दामनर्थकरी विभो ॥ ७८ ॥ यशसस्ते विघाताय वसुदेवगृहस्य च ॥ अरि
 णारचिता वाणी गुणमाया विदानृप ॥ ७९ ॥ बिभेषि वीरस्त्वं भूत्वा भूतभाषितभाषया ॥ यशोमूलविघातार्थमु
 पायस्त्वरिणा कृतः ॥ ८० ॥ पितृष्वसान हंत व्याविवाहसमये पुनः ॥ भवितव्यं महाराज भवेच्च कथमन्यथा ॥
 ८१ ॥ एव तैर्बोध्यमानो सौ निवृत्तो नाभवद्यदा ॥ तदा तं वसुदेवोऽपि नीतिज्ञः प्रत्यभाषत ॥ ८२ ॥ कंससत्यं ब्र
 वीम्यद्यसत्याधारं जगन्नयं ॥ दास्यामि देवकीपुत्रानुत्पन्नांस्तव सर्वशः ॥ ८३ ॥ जातं जातं सुतं तुभ्यं न दास्या
 मियदि प्रभो ॥ कुंभीपाके तदाघोरे पतंतु मम पूर्वजाः ॥ ८४ ॥

स्वसाभिनोत्यर्थः पितृव्यभगिनीति फलितं मध्यमवदलोपि समासः भवेत्तव्यामिति यद्येतत्पुत्रसकाशात्तव बोधो देवेन निश्चितः स्यात्तदा स्या
 वधेन किं भविष्यति केनापि प्रकारेण तव बोधो भविष्यत्येव न हि भक्तिव्यं किंचिदन्यथा भवतीत्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ॥

॥८५॥८६॥८७॥ ८८॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे विंशोऽध्यायः ॥२०॥ अर्धाधिकैश्चतुःपञ्चाशद्विः श्लोकैरनंतरं ॥ देवकी
 तनयान्सप्तजघानेतिकथोच्यते ॥१॥ विवाहोत्तरं बृहद्भागवते ज्ञातेऽनंतरं जातवृत्तमाह अथेति वसुदेवेन संगतामिथुनीभावं प्राप्ता ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
 वरोरुसमयमिति हेमहाभागे मया शपथेन यदा त्वं मोचिता तदा मया कृतं स्वसुतार्पणे समयं पणं जानासीत्यन्वयः ॥ ४ ॥ ततः किमिति चेत्तत्राह इ

श्रुत्वार्थवचनं सत्यं पौरवाये पुरःस्थिताः ॥ ऊचुस्ते त्वरिताः कंसं साधुसाधु पुनः पुनः ॥ ८५ ॥ नमिथ्याभाषते
 कापि वसुदेवो महामनाः ॥ क्लेशं मुंचमहाभागस्त्रीहत्यापातकं तथा ॥ ८६ ॥ व्यास उवाच ॥ एवं प्रबोधितः
 कंसो यदुवृद्धैर्महात्मभिः ॥ क्रोधं त्यक्त्वा स्थितस्तत्र सत्यवाक्यानुमोदितः ॥ ८७ ॥ ततो दुंदुभयो नेदुर्वादित्राणि
 च सस्वनुः ॥ प्रसाद्य कंसं प्रति मोच्य देवकीं महायशाः शूरसुतस्तदानीं ॥ ८८ ॥ जगाम गेहं स्वजनानुवृत्तो नवो
 दयावीत भयस्तरस्वी ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ व्यास उवाच ॥ अ
 थ काले तु संप्राप्ते देवकी देवरूपिणी ॥ गर्भं दधार विधिवद् वसुदेवेन संगता ॥ १ ॥ पूर्णे थ दशमे मासे सुषुवे सुत
 मुत्तमं ॥ रूपावयव संपन्नं देवकी प्रथमं यदा ॥ २ ॥ तदा ह वसुदेवस्तां सत्यवाक्यानुमोदितः ॥ भावित्वा च
 महाभागो देवकीं देवमातरं ॥ ३ ॥ वरोरुसमयं मे त्वं जानासि स्वसुतार्पणे ॥ मोचिता त्वं महाभागेशपथेन मया त
 दा ॥ ४ ॥ इमं पुत्रं सुकेशांते दास्यामि भ्रातृसूनवे ॥ विचित्रकर्मणां पाको दुर्ज्ञेयो ह्यकृतात्मभिः ॥ ५ ॥ सर्वेषां
 किल जीवानां कालपाशानुवर्तिनां ॥ भोक्तव्यं स्वकृतं कर्म शुभं वा यदि वा शुभं ॥ ६ ॥ प्रारब्धं सर्वथैवात्र जीवस्य
 विधिनिर्मितं ॥ देवक्युवाच ॥ स्वामिन् पूर्वकृतं कर्म भोक्तव्यं सर्वथानृभिः ॥ ७ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

इमं पुत्रमिति हे सुकेशांते शोभनकेशांते ततः पणसत्यतायै इमं पुत्रं ते भ्रातृसूनवे त्वत्पितृभ्रातुरुग्रसेनस्य सूनवे पुत्राय कंसाय दास्यामीत्यर्थः नन्वे
 तत्त्वया दयालुना कथं क्रियत इति चेत्तत्राह विचित्रकर्मणामिति ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रारब्धकर्माधीनत्वात् मयैतत्क्रियते इत्याभिप्रायः ॥ ७ ॥

तत्रैवेदेवकीशंकेतीर्थैरिति यथातीर्थादिसेवनैरन्यत्वात्कनश्यतितथाप्रारब्धमपिनक्षयंयातिकिमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ यदित
दुक्तप्रायश्चित्तैः प्रारब्धनश्यतितदातेकिंविगीतवचनामिथ्यावचनाः संतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यदिप्रारब्धाधीनमेवसर्वतदाआयुर्वेदमं
त्रशास्त्रोक्ताउपायामिथ्यैवस्युः प्रारब्धानुकूलताभावेतैः कार्यस्याजायमानत्वात् सतिचानुकूलेप्रारब्धे तेनैवकार्यसिद्धौतेषामुपयोगाभावादिति
भावः किंचैवंपूर्वोक्तप्रकारेणसर्वदेवानिर्मितं प्रारब्धानिर्मितंचेत्सर्वोप्युद्यमोवृथैवस्यादित्याह उद्यमस्त्विति ॥ १३ ॥ १४ ॥ किंच

तिर्थैस्तपोभिर्दानैर्वाकिनयातिक्षयंहितत् ॥ लिखितोधर्मशास्त्रेषुप्रायश्चित्तविधिर्नृप ॥ ८ ॥ पूर्वार्जितानांपा
पानांविनाशायमहात्मभिः॥ब्रह्महाहेमहारीचसुरापोगुरुतल्पगः ॥९॥ द्वादशाब्दव्रतेचीर्णेशुद्धियातियतस्ततः
॥ मन्वादिभिर्यथोद्दिष्टंप्रायश्चित्तंविधानतः ॥ १० ॥ तथाकृत्वानरःपापान्मुच्यतेवानवानघ॥ विगीतवचना
स्तेकिंमुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ११ ॥ याज्ञवल्क्यादयःसर्वेधर्मशास्त्रप्रवर्तकाः ॥ भवितव्यंभवत्येवयद्येवंनि
श्चयःप्रभो ॥ १२ ॥ आयुर्वेदःसमिथ्यैवमंत्रवादास्तथाखिलाः ॥ उद्यमस्तुवृथासर्वेएवंचेद्देवानिर्मितं ॥ १३ ॥
भवितव्यंभवत्येवप्रवृत्तिस्तुनिरर्थका ॥ अग्निष्टोमादिकंव्यर्थेनियतंस्वर्गसाधनं ॥ १४ ॥ यदातदाप्रमाणं
हिवृथैवपरिभाषितं॥वितथेतत्प्रमाणेतुधर्मोच्छेदःकुतोनाहि ॥ १५ ॥ उद्यमेचकृतेसिद्धिःप्रत्यक्षेणैवसाध्यते
॥ तस्मादत्रप्रकर्तव्यःप्रपंचश्चित्तकल्पितः ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥

प्रारब्धप्राबल्येस्तीक्रियमाणेप्रमाणैवेदरूपंपरमेश्वरेणवृथैवपरिभाषितंस्यात्पूर्वोक्तयुक्त्याप्रारब्धप्रातिकूल्येतेनवेदोक्तानुष्ठानेनफलाजननात्तदनु
कूल्येतेनैवप्रजननात्तस्योपयोगाभावादित्याह यदातदेति यदावेदस्यमिथ्यार्थवादित्वंतदाधर्मोच्छेदएवकुतोनास्यादित्याह वितथेइति ॥१५॥
तस्मादुद्यमेवप्रधानोयतउद्योगेनैवसिद्धिर्घटादेःसस्यादेश्चदृश्यते नाहिकुलालादयोहित्वोद्योगंप्रारब्धमेवाश्रित्यतिष्ठतोघटादिसिद्धिंप्राप्नुवती
त्याह उद्यमेचकृतइति तस्मादिति यत्तदुद्योगःप्रधानस्तस्मादत्रचित्तकल्पितःकश्चनप्रपंचउपायःकर्तव्यइत्यर्थः ॥ १६ ॥

ननुमयामिथ्याकथंकृत्वापुत्रः संरक्षणीय इति चेत्तत्राह मिथ्येति इति शब्दोप्यर्थको निपातानामनेकार्थत्वात् तथाच शुभं जीवरक्षणादिरूपमिच्छता पुरुषेण मिथ्यापि कर्तव्यमित्यर्थः जीवरक्षणार्थमिथ्यावदनेपि दोषाभाव इति भावः ॥ १७ ॥ १८ ॥ यदुक्तमुद्योगः प्राधान इति तत्र संभवति सर्वसामग्रीसमवधानेपि पुत्राद्युत्पत्यदर्शनान्तस्माद्देवंप्रारब्धमेव मुख्यं फलसिद्धिं प्रति उद्योगस्तु सहायभूत एव सर्वत्रेत्याह उद्यमस्तु प्रकर्तव्य

यथायं बालकः क्षेमं प्राप्नोति मम पुत्रकः ॥ मिथ्यायदि प्रकर्तव्यं वचनं शुभमिच्छता ॥ १७ ॥ न तत्र दूषणं किंचित्प्रवदंति मनीषिणः ॥ वसुदेव उवाच ॥ निशामय महाभागे सत्यमेतद्वीमिति ॥ १८ ॥ उद्यमः खलु कर्तव्यः फलं देवशानुगं ॥ त्रिविधानीह कर्माणि संसारेऽत्र पुराविदः ॥ १९ ॥ प्रवदंतीह जीवानां पुराणेष्वगमेषु च ॥ संचितानि च जीर्णानि प्रारब्धानि सुमध्यमे ॥ २० ॥ वर्तमानानि वामोरु त्रिविधानीह देहिनां ॥ शुभाशुभानि कर्माणि बीजभूतानि यानि च ॥ २१ ॥ बहुजन्म समुत्थानि कालेति ण्ठंति सर्वथा ॥ पूर्वदेहं परित्यज्य जीवः कर्मवशानुगः ॥ २२ ॥ स्वर्गं वानरकं वापि प्राप्नोति स्वकृतेन वै ॥ दिव्यं देहं च संप्राप्य यातनादेहमर्थजं ॥ २३ ॥ भुनक्ति विविधान् भोगान् स्वर्गं वानरके यथा ॥ भोगांते च यदोत्पत्तेः समयस्तस्य जायते ॥ २४ ॥ लिंगदेहेन सहितं जायते जीवसंज्ञितं ॥ तदैव संचितेभ्यश्च कर्मभ्यः कर्मभिः पुनः ॥ २५ ॥ योजयत्येव तं कालं कर्माणि प्राकृता नि च ॥ देहेनानेन भाव्यानि शुभानि चाशुभानि च ॥ २६ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥

इति यदुक्तं प्रायश्चित्तादिना प्रारब्धं न क्षयति वाननं क्षयतीति तत्राह त्रिविधानीहेति ॥ १९ ॥ संचितानीति एका संचितकोटिरेका प्रारब्धकोटिरेका वर्तमानकोटिरित्यर्थः ॥ २० ॥ कर्मणां स्वीकारे फलं जीवानामुच्चावच गतिरूपमस्तीत्याह बीजभूतानीति ॥ २१ ॥ तदेव विशदयति पूर्वदेहमिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ कर्मभिरिति संचितेभ्यः कर्मभ्यः पृथक्कृतैः पक्कैः कर्मभिरित्यर्थः ॥ २५ ॥ तं कालं तस्मिं लिंगदेहाविर्भावकाले इत्यर्थः योजयत्यर्थात्परमेश्वरः अंतः कर्माणि प्राकृतानि संचितानि तथा देहेनानेन भाव्यानि वर्तमानानि चेत्यर्थः ॥ २६ ॥

तथाप्रारब्धानिचजीवेनत्रिविधानिभोक्तव्यान्वेवेत्यर्थः प्रायश्चित्तेनतु सर्वाणिनश्यन्ति किंतुकानिचिदेवेत्याह प्रायश्चित्तेनेति ॥ २७ ॥ प्रारब्धानांतुभोगादेवक्षयइत्याह प्रारब्धेति ॥ २८ ॥ तेनेति यतस्तस्यभोगेनैवक्षयस्तेनहेतुनानत्प्रारब्धक्षयायकुमारः कंसायसर्वथादेयइत्यर्थः यत्त्वयोक्तजीवरक्षार्थमिथ्यापिक्त्वमिति तत्परकीयविषयेजीवरक्षार्थवत्त्वयं नस्वकीयजीवरक्षार्थमन्यथास्वरक्षार्थसर्वोपिमिथ्यावदतीतिकोपि

प्रारब्धानिचजीवेनभोक्तव्यानिसुलोचने ॥ प्रायश्चित्तेननश्यन्तिवर्तमानानिभामिनि ॥ २७ ॥ संचितानितथैवाशु यथार्थंविहितेनच ॥ प्रारब्धकर्मणांभोगात्संक्षयोनान्यथाभवेत् ॥ २८ ॥ तेनायंतेकुमारोवैदेयः कंसायसर्वथा ॥ नमिथ्यावचनंमेस्तिलोकेनिंदाभिदूषितं ॥ २९ ॥ अनित्येस्मिस्तुसंसारेधर्मसारेमहात्मनां ॥ दैवाधीनंहिसर्वेषांमरणंजननंतथा ॥ ३० ॥ तस्माच्छोकोनकर्तव्योदेहिनाहिनिरर्थकः ॥ सत्यंयस्यगतंकान्तेवृथातस्यैवजीवितं ॥ ३१ ॥ इहलोकोगतोयस्मात्परलोकःकुतस्ततः ॥ अतोदेहिसुतंसुभ्रुकंसायप्रददाम्यहं ॥ ३२ ॥ सत्यसंस्तरणादेविशुभमग्रेभविष्यति ॥ कर्तव्यंसुकृतंपुंभिः सुखेदुःखेसतिप्रिये ॥ ३३ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्युक्तवातिकान्तेसादेवकीशोकसंयुता ॥ ददौपुत्रंप्रसूतंचवेपमानामनस्विनी ॥ ३४ ॥ वसुदेवोपि धर्मात्माआदायस्वसुतंशिशुं ॥ जगामकंससदनंमार्गेलोकैरभिप्लुतः ॥ ३५ ॥ लोकाऊचुः ॥ पश्यंतुवसुदेवं भोलोकाएवंमनस्विनं ॥ स्ववाक्यमनुरुध्यैवबालमादाययात्यसौ ॥ ३६ ॥ मृत्यवेदातुकामोद्यसत्यवागनसूयकः ॥ सफलंजीवितंचास्यधैर्यंपश्यंतुचाद्भुतं ॥ ३७ ॥ यःपुत्रंयातिकंसायदातुंकालात्मनेपिहि ॥ व्यासउवाच ॥ इतिसंस्तूयमानस्तुप्राप्तःकंसालयंनृप ॥ ३८ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

सत्यत्यागेनदोषवान्नस्यात्तस्मान्नस्वकीयविषयेममवचनमिथ्यास्तीत्याह नमिथ्येति लोकनिंदयाभिदूषितंवचनमित्यन्वयः ॥ २९ ॥ इत्यंतस्याः शंकांनिरासंकृत्वाकदनुमत्यर्थेतांबोधयतिअनित्येइति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥३९॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ क्षेमव्याहृतवानिति अयं ब्रह्मो गृहं गच्छति त्वितिक्षेमं कल्याणकरं वाक्यं नृपः कंसो व्याहृतवान्काथितवानित्यर्थः ।
 ददावस्मै कुमारं तं जातमात्रममानुषं ॥ कंसोऽपि विस्मयं प्राप्नोद दृष्ट्वा धैर्यमहात्मनः ॥ ३९ ॥ गृहीत्वा बालकं
 प्राह स्मितपूर्वमिदं वचः ॥ धन्यस्त्वं शूरपुत्राद्यज्ञातः पुत्रसमर्पणात् ॥ ४० ॥ मम मृत्युर्न चार्थवैगिरा प्रोक्तस्तु चा
 ष्टमः ॥ न हंतव्यो मया कामं बालेयं यातुते गृहं ॥ ४१ ॥ अष्टमस्तु प्रदातव्यस्त्वया पुत्रो महामते ॥ इत्युक्त्वा
 वसुदेवाय ददावा शुखलः शिशुं ॥ ४२ ॥ गच्छत्वयं गृहे बालः क्षेमं व्याहृतवान्नृप ॥ तमादाय तदा शौरिर्ज
 गामस्व गृहं मुदा ॥ ४३ ॥ कंसोऽपि सचिवानाह वृथा किं घातये शिशुं ॥ अष्टमा देवकी पुत्रान्मम मृत्युरुदाहृतः
 ॥ ४४ ॥ अतः किं प्रथमं बालं हत्वा पापं करोम्यहं ॥ साधुसाध्वितितेप्युक्त्वा संस्थिता मां त्रिसत्तमाः ॥ ४५ ॥ विसर्जि
 तास्तु कंसेन जग्मुस्ते स्वगृहान् प्रति ॥ गतेषु तेषु संप्राप्तो नारदो मुनिसत्तमः ॥ ४६ ॥ अभ्युत्थानार्घ्यपाद्यादि
 चकारोऽग्रे सुतस्तदा ॥ पप्रच्छ कुशलं राजा तत्रागमनकारणं ॥ ४७ ॥ नारदस्तं तदोवाच स्मितपूर्वमिदं वचः ॥
 कंसकंस महाभाग गतोऽहं हेमपर्वतं ॥ ४८ ॥ तत्र ब्रह्मादयो देवामंत्रं चक्रुः समाहिताः ॥ देवक्यां वसुदेवस्य भार्या
 यां सुरसत्तमः ॥ ४९ ॥ वधार्थं तवा विष्णुश्च जन्मचात्र करिष्यति ॥ तत्कथं न हतः पुत्रस्त्वयानीतं विजानता ॥ ५०
 ॥ कंस उवाच ॥ अष्टमं च हनिष्ये हं मृत्युं मे देवभाषितं ॥ नारद उवाच ॥ न जानासि नृप श्रेष्ठ राजनीतिशुभाशुभां
 ५१ ॥ माया बलं च देवानां न त्वं वेत्सि वदामि किं ॥ रिपुरल्पोऽपि शूरेण नोपेक्ष्यः शुभमिच्छता ॥ ५२ ॥ संमेल
 नक्रियायां तु सर्वे ते ह्यष्टमाः स्मृताः ॥ मूर्खत्वमरि संत्यागः कृतोऽयं जानता त्वया ॥ ५३ ॥ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ हेमपर्वतं सुमेधं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ संमेलनेति यदा ते चैकत्र मिलि
 तास्तदा सर्वे परस्परपेक्षया अष्टमा एवेत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥५४॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ द्वाधिकैश्चैवपंचाशत्पद्यैरथधरातले ॥ केषामंशैर्नृपानातास्तदेत

इत्युक्ताशुगतः श्रीमाश्वरदोदेवदर्शनः ॥ गतेथनारदेकंसः समाहूयत्यवालकं ॥ ५४ ॥ पाषाणे पोथयामास
सुखंप्रापचमंदधीः ॥ इति श्रीदेवीभागवते महा० चतुर्थस्कंधे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ जनमेजय उवाच ॥ किं कृ
तं पातकं तेन बालकेन पितामह ॥ योजातमात्रो निहतस्तथा तेन दुरात्मना ॥ १ ॥ नारदोऽपि मुनिश्रेष्ठो ज्ञानवान्धर्म
तत्परः ॥ कथमेवंविधं पापं कृतवान्ब्रह्मवित्तमः ॥ २ ॥ कर्ता कारयिता पापे तु ल्यपापौ स्मृतौ बुधैः ॥ सकथं प्रेर
यामास मुनिः कंसं खलंतदा ॥ ३ ॥ संशयोऽयं महान्मेऽत्र ब्रूहि सर्वसंविस्तरं ॥ येन कर्मविपाकेन बालको निधनं
गतः ॥ ४ ॥ व्यास उवाच ॥ नारदः कौतुकप्रेक्षी सर्वदा कलहप्रियः ॥ देवकार्यार्थमागत्य सर्वमेतच्चकार ह ॥ ५
न मिथ्याभाषणे बुद्धिर्मुनेस्तस्य कदाचन ॥ सत्यवक्ता सुराणां सकर्तव्येनिरतः शुचिः ॥ ६ ॥ एवं षड्बालकास्ते
न जातजातानि पातिताः ॥ षड्भ्राताः शापयोगेन संभूय मरणंगताः ॥ ७ ॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामि तेषां शापस्य का
रणं ॥ स्वायंभुवोऽंतरेषु त्रामरीचेऽष्टमहाबलाः ॥ ८ ॥ ऊर्णायां चैव भार्यायामासन्धर्मविचक्षणाः ॥ ब्रह्माणं जह
सुर्वीक्ष्य सुतां यभितुमुद्यतं ॥ ९ ॥ शशापतांस्तदा ब्रह्मा दैत्ययोनिं विशं त्वधः ॥ कालनेमिसुता जानास्ते षड्भ्रा
तृणां पते ॥ १० ॥ अवतारे परे ते तु हिरण्यकशिपोः सुताः ॥ जातास्ते ज्ञानसंयुक्ताः पूर्वशापभयान्नृप ॥ ११ ॥
तस्मिन् जन्मनि शांताश्च तपःश्रुः समाहिताः ॥ तेषां प्रीतो भवद्ब्रह्मा षड्भ्रातां वरान्ददौ ॥ १२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
शप्तायूयं मया पूर्वक्रोधयुकेन पुत्रकाः ॥ तुष्टोऽस्मि वो महाभाग ब्रुवंतु वां चिच्छितं वरं ॥ १३ ॥ ॥ ६५ ॥

तस्य गुच्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायकथां श्रुत्वा जनमेजयः पृच्छति किं कृतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ अवतारे परे द्वितीये जन्मनीत्यर्थः ज्ञानसंयुक्ता इति द्वैत्यस्वभावं सत्काज्ञानयुक्ता जाता इत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥५३॥

॥१४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ वरेणहेतुनेत्यर्थः युष्माभिर्हपितइति यतोयुष्माभिर्मयिस्नेहोद्वापितस्यक्तोमदाराधनंविहायमच्छत्रो
ब्रह्मणोमहदाराधनंकुर्वद्विस्ततोयुष्मांश्चनुभूतांस्यजामीत्यर्थः ॥ १९॥ यूयमिति पातालेव्रजंत्वित्येकः शापः भुविषड्भूमाभवतेतिद्वितीयः
तस्यैवव्याख्यानंपातालेइति ॥ २०॥ भुविकस्यागर्भेजन्मेतिचेत्तत्राह तत्रस्त्विति पितावइति प्रागजन्मस्थइत्यर्थः ॥२१॥ २२॥ जघा

टी.अ
२२

व्यासउवाच ॥ तेतुश्रुत्वावचस्तस्यब्रह्मणःप्रीतमानसाः ॥ ब्रह्माणमब्रुवन्कामंसर्वकार्यार्थतत्पराः ॥ १४
॥ गर्भाञ्जुः ॥ पितामहाद्यतुष्टेसिदेहिनोवाञ्छितंवरं ॥ अवध्यादैवतैःसर्वैर्मानवैश्चमहोरगैः ॥ १५ ॥ गं
धर्वसिद्धपतिभिर्वधोमाभूत्पितामह ॥ व्यासउवाच ॥ तानुवाचततोब्रह्मासर्वमेतद्भविष्यति ॥ १६ ॥ गच्छं
तुवोमहाभागाःसत्यमेवनसंशयः ॥ दत्त्वावरंततोब्रह्मामुदितास्तेतदाभवन् ॥ १७ ॥ हिरण्यकशिपुःक्रुद्धस्ता
नुवाचकुरुद्वह॥यस्माद्विहायमांपुत्रास्तोषितोवैपितामहः ॥ १८ ॥ वरेणप्रार्थितोत्यर्थबलवंतोयतोभवन् ॥ यु
ष्माभिर्हापितःस्नेहस्ततोयुष्मांस्त्यजाम्यहं ॥ १९ ॥ यूयं व्रजंतु पातालेषु ढुर्भाविश्रुताभुवि ॥ पातालेनिद्रयावि
ष्टास्तिष्ठंतु बहुवत्सरान् ॥ २० ॥ ततस्तु देवकी गर्भे वर्षे वर्षे पुनः पुनः ॥ पितावः कालनेमिस्तु तत्र कंसो भविष्य
ति ॥ २१ ॥ स एव जातमात्रान्बोवधिष्यति सुदारुणः ॥ व्यासउवाच ॥ एवं शप्तास्तदा तेन गर्भे जातान् पुनः
पुनः ॥ २२ ॥ जघान देवकी पुत्रान् षड्भूच्छापनोदितः ॥ शेषांशः सप्तमस्तत्र देवकी गर्भे संस्थितः ॥ २३
वित्त्रांसितश्च गर्भोसौ योगेन योगमायया ॥ नीतो च रोहिणी गर्भे कृत्वा संकर्षणं बलात् ॥ २४ ॥ पतितः पंचमे
मासिलोके स्याति गतस्तदा ॥ कंसोपि ज्ञानवांस्तत्र देवकी गर्भे पातनं ॥ २५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

नेति ब्रह्मणादक्षमबन्धुत्वंतु हिरण्यकशिपुशषित्तरेन क्षत्ररूपेण तेषामवस्थानरूपं पुराणांतरैर्भूक्तमिति बोध्यम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ पतित इति गर्भइति
शेषः ॥ २५ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

115311

॥२६॥२७॥ विष्णुशेषकश्यपावतारानूराजाभ्रुत्वाअन्यदेवांशावतारबुभुत्सवापृच्छति अन्येचयेंशाःदेवानामिति ॥२८॥२९॥ ३०॥

मुदंप्रापसदुष्टात्माभ्रुत्वावार्तासुखावहां ॥ अष्टमेदेवकीर्णभेभगवान्सात्वतांपतिः ॥ २६ ॥ उवासदेवका
र्यार्थभारावतरणायच ॥ राजोवाच ॥ वसुदेवःकश्यपांशःशेषांशश्चतदाभवत् ॥ २७ ॥ हरेरंशस्तथाप्रोक्तोभ
वतामुनिसत्तम ॥ अन्येचयेंशादेवानांतत्रजातास्तुतान्वद ॥ २८ ॥ भारावतरणार्थवैक्षितेःप्रार्थनयानघ ॥
व्यासउवाच ॥ सुराणामसुराणांचयेयेंशाभ्रुविविश्रुताः ॥ २९ ॥ तानहंसंप्रवक्ष्यामिसंक्षेपेणशृणुष्वतान् ॥ व
सुदेवःकश्यपांशोदेवकीचतथादितिः ॥ ३० ॥ बलदेवस्त्वनंतांशोवर्तमानेषुतेषुच ॥ योसौधर्मसुतःश्रीमाम्ना
रायणइतिश्रुतः ॥ ३१ ॥ तस्यांशोवासुदेवस्तुविद्यमानेमुनौतदा ॥ नरस्तस्यानुजोयस्तुतस्यांशोर्जुनएव
च ॥ ३२ ॥ युधिष्ठिरस्तुधर्मांशोवाय्वंशोभीमइत्युत ॥ अश्विनांशौततःप्रोक्तौमाद्रीपुत्रौमहाबलौ ॥ ३३ ॥
सूर्यांशःकर्णआख्यातोधर्मांशोविदुरःस्मृतः ॥ द्रोणोबृहस्पतेरंशस्तत्सुतस्तुशिवांशजः ॥ ३४ ॥ समुद्रःशंत
नुःप्रोक्तोगंगाभार्यामताबुधैः ॥ देवकस्तुसमाख्यातोगंधर्वपतिरागमे ॥ ३५ ॥ वसुभ्योप्सोविराटस्तुमरुद्गणइ
तिस्मृतः ॥ अरिष्टस्यसुतोहंसोधृतराष्ट्रःप्रकीर्तितः ॥ ३६ ॥ मरुद्गणःकृपःप्रोक्तःकृतवर्मातथापरः ॥ दुर्योध
नःकलेरंशःशकुनिविद्धिद्वपरं ॥ ३७ ॥ सोमपुत्रःसुवर्चाख्यःसोमप्ररुद्राहृतः ॥ पावकांशोधृष्टद्युम्नःशिखं
ढीराक्षसस्तथा ॥ ३८ ॥ सनत्कुमारस्यांशस्तुप्रद्युम्नःपरिकीर्तितः ॥ द्रुपदोवरुणस्यांशोद्रौपदीचरमांशजा
॥ ३९ ॥ द्रौपदीतनयाःपंचविश्वेदेवांशजाःस्मृताः ॥ कुंतिःसिद्धिर्धृतिर्माद्रीमतिर्गौधारराजजा ॥ ४० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तत्सुतोभ्रुत्वा ॥ ३४ ॥ आममेपुराणशास्त्रेपुंगंधर्वपतिराख्यातइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ हंसनाम्नाअरिष्टस्य
अरिष्टेनेमिदैत्यस्यसुतःपुत्रोधृतराष्ट्रइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ तथापरइति मरुद्गणइत्यर्थः ॥ ३७ ॥ सोमप्रख्यातः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

115811

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अनुत्सादीदित्यः कंचोदित्यः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ द्रोणपुत्रइति नकेवलंपूर्वमुक्तं शिवांशज एवेति मं
तर्क्यैर्केतुचतुर्णामयमंशइति भावः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सितासितामिति तथाच कृष्णः पूर्वोक्तरीत्या नारायणस्य स्थितिकेशस्य

टी.अ.
२२

कृष्णपत्न्यस्तथासर्वादिवारांगनाः स्मृताः ॥ राजानश्च तथा सर्वे असुराः शक्रनोदिताः ॥ ४१ ॥ हिरण्यकशि
पोरंशः शिशुपाल उदाहृतः ॥ विप्रचित्तिर्जरासंधः शल्यः प्रल्हाद इत्यपि ॥ ४२ ॥ कालनेमिस्तथा कंसः केशी
हयशिरास्तथा ॥ अरिष्टो बलिपुत्रस्तु ककुद्गीगोकुले हृतः ॥ ४३ ॥ अनुल्हादो धृष्टकेतुर्भगदत्तोथ बाष्कलः ॥
लंबः प्रलंबः संजातः स्वरोसौ धेनुको भवत् ॥ ४४ ॥ वाराहश्च किशोरश्च दैत्यौ परमदारुणौ ॥ मल्लौ तावेव संजा
तौ स्यातां चाणूरमुष्टिकौ ॥ ४५ ॥ दितिपुत्रस्तथा रिष्टो गजः कुवल्याभिधः ॥ बलिपुत्री वकी स्यातां च कस्त
दनुजः स्मृतः ॥ ४६ ॥ यमीरुद्रः स्तथा कामः क्रोधश्चैव चतुर्थकः ॥ तेषामंशैस्तु संजातो द्रोणपुत्रो महाबलः
॥ ४७ ॥ अंशावतरणे पूर्वदैतेयाराक्षसास्तथा ॥ जाताः सर्वे सुरांशास्तेक्षितिभारावतारणे ॥ ४८ ॥ एतेषां क
थितं राजन्नंशावतरणं नृप ॥ सुराणां चासुराणां च पुराणेषु प्रकीर्तितं ॥ ४९ ॥ यदा ब्रह्मादयो देवाः प्रार्थनार्थं हरिं
गताः ॥ हरिणा च तदा दत्तौ केशौ खलु सितासितौ ॥ ५० ॥ शामवर्णस्ततः कृष्णः श्वेतः संकर्षणस्तथा ॥ भारा
वतरणार्थं तौ जातौ देवांशसंभवौ ॥ ५१ ॥ अंशावतरणं चैतच्छृणोति भक्तिभावतः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो मोद
ते स्वजनैर्वृतः ॥ ५२ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ६१ ॥

चअवतारः बलरामस्तुशेषस्यासितकेशस्यचावतारःअर्जुनस्तुनरस्यैव ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे
द्वविंशीऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

115811

अर्धाधिकैर्द्विपञ्चाशत्यैर्जन्मनिरूपणं॥वासुदेवस्यतल्लीलाः कीर्त्यन्तेचततःपरं ॥ १ ॥ हतेषुषट्स्विन्ति औग्रसेनिनाकंसेन सप्तमेचगर्भेपाति
तेसति ॥ १ ॥ नारदस्यवचनान्मरणंस्वविचिंतयन्नित्यन्वयः ॥ २ ॥ समयेति अवतारकालप्राप्तिसमयइत्यर्थः अंशेनवसुदेवभक्षितान्न
द्वारागत्यतदनंतरंयथाक्रमंवीर्यद्वारादेवकीर्गर्भप्रवेशमकरोदित्यर्थः॥३॥ यथेच्छयास्वेच्छया नतुपरेच्छयेत्यर्थः तस्याभगवत्याःस्वतंत्रत्वात्

व्यासउवाच ॥हतेषुषट्सुपुत्रेषुदेवक्याऔग्रसेनिना ॥ सप्तमेपतितेगर्भेवचनान्नारदस्यच ॥ १ ॥ अष्टमस्य
चगर्भस्यरक्षणार्थमतंद्रितः ॥प्रयत्नमकरोद्राजामरणंस्वविचिंतयन् ॥ २ ॥ समयेदेवकीर्गर्भप्रवेशमकरोद्
रिः ॥ अंशेनवसुदेवेतुसमागत्ययथाक्रमं ॥ ३ ॥ तदेयंयोगमायाचयशोदायांयथेच्छया ॥ प्रवेशमकरोद्दे
वदेवकार्यार्थसिद्धये ॥ ४ ॥ रोहिण्यास्तनयोरामोगोकुलेसमजायत ॥ यतःकंसभयोद्विग्नासंस्थितासाचका
मिनी ॥ ५ ॥ कारागारेततःकंसोदेवकीर्देवसंस्तुतां ॥ स्थापयामासरक्षार्थंसेवकान्समकल्पयत् ॥ ६ ॥ व
सुदेवस्तुकामिन्याःप्रेमतंतुनियंत्रितः ॥ पुत्रोत्पत्तिचसंचित्यप्रविष्टःसहभार्यया ॥ ७ ॥ देवकीर्गर्भगोविष्णु
देवकार्यार्थसिद्धये ॥ संस्तुतोमरसंघैश्चव्यवर्द्धतयथाक्रमं ॥ ८ ॥ संजातेदशमेतत्रमासेऽथश्रावणेशुभे ॥ प्राजा
पत्यर्क्षसंयुक्तेकृष्णपक्षेष्टमीदिने ॥ ९ ॥ कंसस्तुदानवान्सर्वानुवाचभयविह्वलः ॥ रक्षणीयाभवद्विश्वदेव
कीर्गर्भमंदिरे ॥ १० ॥ अष्टमोदेवकीर्गर्भःशत्रुर्मेप्रभविष्यति ॥ रक्षणीयःप्रयत्नेनमृत्युरूपःसबालकः॥११॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ रक्षार्थतस्याइतिशेषः ॥ ६ ॥ पुत्रोत्पत्तिचसंचित्येति कामिन्याःप्रेमतंतुनियंत्रितोबहुः स्वस्यपुत्रोत्पत्तिचसंचित्यस्वस्यपुत्रो
त्यत्यर्थंभार्ययासहअंतःपुरेप्रविष्टइत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्राजापत्यर्क्षरोहिणीनक्षत्रं ॥ ९ ॥ अष्टमीदिनेनस्याश्लेष्याप्रसवकालमालक्ष्यदा
नवान्कंसउवाचेत्याह कंसस्त्विति ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.च.

॥५५॥

अष्टमे सुते इति कथं भूते सुते दुःखरूपे इत्यर्थः कथं भूते दुःखे निवृत्तिवर्जिते नाशवर्जिते अतिशयित दुःखरूपे इत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

हृत्वेन बालकं दैत्याः सुखं स्वप्स्यामि मंदिरे ॥ निवृत्तिवर्जिते दुःखे नाशिते चाष्टमे सुते ॥ १२ ॥ खड्गप्रासधराः
सर्वेतिष्ठंतु धृतकार्मुकाः ॥ निद्रातंद्राविहीनाश्च सर्वत्र निहिते क्षणाः ॥ १३ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्यादि श्यासुर
गणान् कृशोऽतिभयविह्वलः ॥ मंदिरं स्वं जगामाशु न लेभे दानवः सुखं ॥ १४ ॥ निशीथे देवकी तत्र वसुदेवमुवाच
ह ॥ किं करोमि महाराज प्रसवावसरो मम ॥ १५ ॥ बहवोरक्षपालाश्च तिष्ठंत्यत्र भयानकाः ॥ नंदपत्न्या मया
साद्विकृतोऽस्ति समयः पुरा ॥ १६ ॥ प्रेषितव्यस्त्वया पुत्रो मंदिरे मम मानिनि ॥ पालयिष्याम्यहं तत्र तवातिम
न साकिल ॥ १७ ॥ अपत्यं ते प्रदास्यामि कंसस्य प्रत्ययाय वै ॥ किं कर्तव्यं प्रभो चाद्यविषमे समुपस्थिते ॥
१८ ॥ व्यत्ययः संततः शौरे कथं कर्तुं क्षमो भवेः ॥ दूरेतिष्ठस्व कांताद्यलज्जामेघदुरत्यया ॥ १९ ॥ परावृत्य मु
खं स्वामिन्नन्यथा किं करोम्यहं ॥ इत्युक्त्वा तं महाभागं देवकी देवसंमतां ॥ २० ॥ बालकं सुषुवे तत्र निशीथे परमाद्भुतं ॥
तं दृष्ट्वा विस्मयं प्राप देवकी बालकं शुभं ॥ २१ ॥ पतिं प्राह महाभागा हर्षोत्फुल्लकलेवरा ॥ पश्य पुत्रमुखं कां
तदुर्लभं हितव प्रभो ॥ २२ ॥ अद्यैनं कालरूपोऽसौ घातयिष्यति भ्रातृजः ॥ वसुदेवस्तथेत्युक्त्वा तमादाय करे सु
तं ॥ २३ ॥ अपश्यच्चाननंतस्य सुतस्याद्भुतकर्मणः ॥ वीक्ष्य पुत्रमुखं शौरिश्चिंताविष्टो बभूव ह ॥ २४ ॥ किं
करोमि कथं न स्याद्दुःखमस्य कृते मम ॥ एवं चिंतातुरे तस्मिन्वागुवाचा शरीरिणी ॥ २५ ॥ वसुदेवं समाभा
ष्य गगने विशदाक्षरा ॥ वसुदेवगृहीत्वेन गोकुलं नय सत्वरः ॥ २६ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ संततेर्व्यत्ययो व्यत्यासः कथं कर्तुं क्षमो भवेत्स्वामिति शेषः शौरे इति संबोधनं ॥ १९ ॥ हे स्वामिन् मुखं परावृ
त्य दूरेतिष्ठेति पूर्वेणान्वयः ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.
२३

॥५५॥

॥२७॥ २८॥ तमादायययावाशुइति ननुजातंजातंसुतंतुभ्यंनदास्यामियदिप्रभो॥कुंभीपाकेतदाघोरेपतंतुममपूर्वजाइति वसुदेवेनप्रतिज्ञातत्वा
त्स्वसत्यतापालनार्थंकंसायपुत्रःकथंनदत्तइतिचेन्न स्वसत्यत्वपालनापेक्षयासत्यसंकल्पस्याकाशवाणीरूपेणवदतोभगवतोवचनपालनस्याभ्य
हितत्वातापेनृणामुत्धारंतुभगवान्करिष्यतीत्याशयात् ॥ २९ ॥ कटिदघ्नीकटिप्रमाणा प्रमाणेद्वयसाजितिदघ्नचप्रत्ययः ॥ ३० ॥३१॥

रक्षपालास्तथासर्वेमयानिद्राविमोहिताः ॥ विवृतानिकृतान्यष्टकपाटानिचशंखलाः ॥२७॥ मुक्त्वैनंनंदगेहेत्वं
योगमायांसमानय ॥ श्रुत्वैवंवसुदेवस्तुतस्मिन्कारागृहेगतः ॥ २८॥ विवृतंद्वारमालोक्यबभूवतरसानृप॥ त
मादायययावाशुद्वारपालैरलक्षितः॥२९॥ कालिंदीतटमासाद्यपूरंदृष्ट्वासुनिश्चितं ॥ तदैवकटिदघ्नीसावभूवाशुस
रिद्वरा ॥ ३० ॥ योगमायाप्रभावेणततारानकदुंदुभिः ॥ गत्वातुगोकुलंशौरिर्निशीथेनिर्जनेपथि ॥३१॥ नंदद्वा
रिस्थितःपश्यन्विभूतिंपशुसंज्ञितां ॥ तदैवतत्रसंजातायशोदागर्भसंभवा ॥ ३२ ॥ योगमायांशजादेवीत्रिगु
णादिव्यरूपिणी ॥ जातांतांबालिकांदिव्यांगृहीत्वाकरपंकजे ॥ ३३ ॥ तत्रागत्यददौदेवीसैरंध्रीरूपधारिणी॥
वसुदेवःसुतंदत्वासैरंध्रीकरपंकजे॥३४॥ तामादायययौशीघ्रंबालिकांमुदिताशयः॥ कारागारिततो गत्वादेवक्याः
शयनेसुतां ॥ ३५ ॥ निक्षिप्यसंस्थितःपार्श्वेचिंताविष्टोभयातुरः॥ रुरोदसुस्वरंकन्यातदैवागतसंज्ञकाः ॥३६
उत्तस्थुःसेवकाराज्ञःश्रुत्वातद्गुदितंनिशि ॥ तमूचुर्भूपतिंगत्वात्वरितास्तेतिविह्वलाः ॥ ३७ ॥ देवक्याश्चसुतो
जातःशीघ्रमेहिमहामते ॥ तदाकर्ण्यवचस्तेपांशीघ्रंभोजपतिर्ययौ ॥ ३८ ॥ ॥३९॥ ॥३९॥ ॥३९॥

पशुसंज्ञितांगवांविभूतिमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तत्रागत्येति देवकार्यार्थसर्वेश्वरीदेवीसैरंध्रीरूपधारिणीसतीतांबालांजातांकरपंकजेगृही
त्वातत्रवसुदेवसमीपेआगत्यवसुदेवायददावित्यन्वयः वसुदेवोपिसुतंसैरंध्रीकरपंकजेदत्वातांबालिकामादायययावित्यन्वयः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

द.भा.च.

॥५६॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ इति श्री

प्रावृतं द्वारमालोक्य वसुदेवमथावहयत् ॥ कंस उवाच ॥ सुतमानय देवक्या वसुदेवमहामते ॥ ३९ ॥ मृत्युर्मे
चाष्टमोगर्भस्तन्निहन्मिरिपुंहरिं ॥ व्यास उवाच ॥ श्रुत्वा कंसवचः शौरिर्भयत्रस्तविलोचनः ॥ ४० ॥ तामा
दाय सुतां पाणौ ददौ चाशुरुदन्निव ॥ दृष्ट्वाथ दारिकां राजा विस्मयं परमंगतः ॥ ४१ ॥ देववाणी वृथा जाता नारद
स्य च भाषितं ॥ वसुदेवः कथं कुर्याद नृतं संकटे स्थितः ॥ ४२ ॥ रक्षपालाश्च मे सर्वे सावधानान् संशयः ॥ कुतो
त्रकन्यका कामं कृतः स सुतः किल ॥ ४३ ॥ संदेहोऽत्र न कर्तव्यः कालस्य विषमा गतिः ॥ इति संचिंत्य तां वालांश्च
हीत्वा पादयोः खलः ॥ ४४ ॥ पोथयामास पाषाणे निर्घृणः कुलपांसनः ॥ साकरान्निःसृता बालाय यावाकाशमंडलं
॥ ४५ ॥ दिव्यरूपा तदा भूत्वा तमुवाच मृदुस्वना ॥ किं मया हतया पापजातस्ते बलवान्निपुः ॥ ४६ ॥ हनिष्य
ति दुराराध्यः सर्वथा त्वां नराधमं ॥ इत्युक्त्वा सागता कन्या गगनं कामगा शिवा ॥ ४७ ॥ कंसस्तु विस्मया विष्टो गतो
निजगृहं तदा ॥ आनाय्य दानवान् सर्वानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४८ ॥ वकधेनुकवत्सादीन् क्रोधा विष्टो भयातुरः ॥
गच्छंतु दानवाः सर्वे मम कार्यार्थं सिद्धये ॥ ४९ ॥ जातमात्राश्च हंतव्या बालकायत्र कुत्रचित् ॥ पूतनैषा ब्रजत्वद्य
बालघ्नी नंदगोकुलं ॥ ५० ॥ जातमात्रां च निघ्नंति शिशून्स्तत्र ममाज्ञया ॥ धेनुको वत्सकः केशी प्रलंबो बक एव च
॥ ५१ ॥ सर्वे तिष्ठंतु तत्रैव मम कार्यचिकीर्षया ॥ इत्याज्ञाप्या सुरान्कं सोययौ निजगृहं खलः ॥ ५२ ॥ चिंता वि
ष्टेति दीनात्मा चिंतयित्वैव तं पुनः ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ५६ ॥

टी.अ.

२३

॥५६॥

देवीभागवततिलके चतुर्थस्कंधे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

द्विषष्टिलोकवयैस्तुकाश्चिक्कृष्णकथाः शुभाः कथ्यन्तेमोहिताः सर्वेमाययेतिबुभुक्षया ॥ १ ॥ पूर्वाध्याये पूतनैषाव्रजत्वद्यबालघ्नानंदगोकुलमि
त्युक्तं तत्रगोकुलेकृष्णाविर्भावज्ञानकंसस्यकथंजातमितिराज्ञोमनासिशंकास्यात्तन्निरासार्थस्वयमेवव्यासआह किंवदंतीजनश्रुतिःसाश्रुताचार
मुखादपिपुत्रोत्सवइत्यर्थः ॥ १ ॥ द्वितीयंज्ञानकारणमाह जानातीति ॥ २ ॥ तेनकारणेनकंसोगोकुलंप्रतिकृष्णजन्मशंकयासमाविष्टोयुक्तो

व्यासउवाच ॥ प्रातर्नंदगृहेजातःपुत्रजन्ममहोत्सवः ॥ किंवदंत्यथकंसेनश्रुताचारमुखादपि ॥ १ ॥ जानाति
वसुदेवस्यदारास्तत्रवसंतिहि ॥ पशवोदासवर्गश्चसर्वेतेनंदगोकुले ॥ २ ॥ तेनशंकासमाविष्टेगोकुलंप्रतिभा
रत ॥ नारदेनापितत्सर्वकथितंकारणंपुरा ॥ ३ ॥ गोकुलेयेचनंदाद्यास्तत्पत्न्यश्चसुरांशजाः ॥ देवकीवसुदे
वाद्याःसर्वेशेत्रवःकिल ॥ ४ ॥ इतिनारदवाक्येनबोधितोऽसौकुलाधमः ॥ जातःकोपमनाराजन्कंसःपरमपा
पकृत् ॥ ५ ॥ पूतनानिहतातत्रकृष्णेनामिततेजसा ॥ बकोवत्सासुरश्यापिधेनुकश्चमहाबलः ॥ ६ ॥ प्रलं
बोनिहतस्तेनतथागोवर्धनोधृतः ॥ श्रुत्वैतत्कर्मकंसस्तुमेनेमरणमात्मनः ॥ ७ ॥ तथाविनिहतःकेशीज्ञात्वाकं
सोतिदुर्मनाः ॥ धनुर्यागमिपेणाश्रुतावानेतुंप्रचक्रमे ॥ ८ ॥ अक्रूरंप्रेषयामासक्रूरःपापमतिस्तदा ॥ आनेतुं
रामकृष्णौचवधायामितविक्रमौ ॥ ९ ॥ रथमारोप्यगोपालौगोकुलाद्गांदिनीसुतः ॥ आगतौमथुरायांतुकंसा
देशेस्थितःकिल ॥ १० ॥ तावागत्यतदातत्रधनुर्भगंचचक्रतुः ॥ हत्वाथराजकंकामंगजंचाणूरमुष्टिकं ॥ ११
॥ शलंचतोशलंचैवनिजघानहरिस्तदा ॥ जघानकंसंदेवेशःकेशेष्वाकृष्यलीलया ॥ १२ ॥ पितरौमोचयित्वाथ
गतदुःस्वोचकारह ॥ उग्रसेनायराज्यंतद्वदावरिनिपूदनः ॥ १३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥

भवादित्यर्थः तृतीयंज्ञानकारणंप्राह नारदेनेति कारणंज्ञानकारणमित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ इत्थंगोकुलेकृष्णाविर्भावज्ञानकारणकंसस्यो
पपापकृष्णजन्मोत्तरंकृष्णवृत्तंकिंचिद्वर्णयति पूतनेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ गांदिनीसुतोऽक्रूरः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥३७॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ जामातृवधः कंसवधः ॥ १७ ॥ ससतेति कृष्णेकसंघामंसप्तदशवारमासाद्यकृत्वाजरासंधोमधुपुर्यानि
बभूवुदेवस्तयोस्तत्रमौजीबन्धनेपूर्वकं ॥ कारयामासंविधिवद्भतबंधमहम्मनाः ॥ १४ ॥ उपनीतौतदौतौतुग
तौसांदीपनालयं ॥ विद्याः सर्वाः समः यस्यमथुरामागतौपुनः ॥ १५ ॥ जातौद्वादशवर्षीयौकृतविद्यौमहाबलौ
॥ मथुरायांस्थितौवीरौसुतावानककुंडुभेः ॥ १६ ॥ मागधस्तुजरासंधोजामातृवधदुःखितः ॥ कृत्वासैन्यस
माजंसमधुरामागतःपुरीं ॥ १७ ॥ ससप्तदशचारंतुकृष्णेनकृतबुद्धिना ॥ जितःसंग्राममासाद्यमधुपुर्यानिवा
सितः ॥ १८ ॥ पश्चाच्चप्रेरितस्तेनसकाल्यवनाभिधः ॥ सर्वम्लेच्छाधिपःशूरोयादवानांभयंकरः ॥ १९ ॥
श्रुत्वायवनमायांतंकृष्णःसर्वान्यदूतमान् ॥ आनाय्यचतथाराममुवाचमधुसूदमः ॥ २० ॥ भयन्नोत्रसमुत्प
न्नंजरासंधात्प्रहाबलात् ॥ किंकर्तव्येमहाभागायवनःसमुपैतिवै ॥ २१ ॥ प्राणत्राणंप्रकर्तव्यंत्यक्त्वागेहंब
लंघनं ॥ सुखेनस्थीयतेयत्रसदेशःखलुपैतृकः ॥ २२ ॥ सदोद्वेगकरःकामंकिंकर्तव्यःकुलोचितः ॥ शैलसाग
रसांनिध्येस्थातव्यंसुखमिच्छता ॥ २३ ॥ यत्रवैरिभयन्नस्यात्स्थातव्यंतत्रपण्डितैः ॥ शेषशय्यांसमाश्रित्य
हरिःस्वपितिसागरे ॥ २४ ॥ तथैवचभयाद्भीतःकैलासेत्रिपुरार्दनः ॥ तस्मान्नात्रैवस्थातव्यमस्माभिःशत्रु
तुष्टितैः ॥ २५ ॥ द्वारवत्यांगमिष्यामःसहिताःसर्वएववै ॥ कथितागस्तुडेनाद्यरम्याद्वारवतीपुरी ॥ २६ ॥
रैवताचलसांनिध्येसिंधुकूलेमनोहरा॥व्यासउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतथ्यंसर्वेषादवपुंजवाः ॥ २७ ॥ गमनाय
मतिंचक्रुःसकुटुंबासवाहनाः ॥ शकटानितथोप्राश्रवाम्यश्रमहिषास्तथा ॥ २८ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

वासिनाकृष्णेर्नजितइत्यन्वयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अतएवक्षीराब्धौकैलासेचहरिहरोस्थितावित्याह शे
षेति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.
२४

114911

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अहरदिति शिशुपालस्य स्वयंवराद्रुकिमणी

धनपूर्णीनिकृत्वातेनिर्ययुर्नगराद्वहिः ॥ रामकृष्णौ पुरस्कृत्य सर्वे ते सपरिच्छदाः ॥ २९ ॥ अग्रे कृत्वा प्रजाः
सर्वाश्चेलुः सर्वे यदूतमाः ॥ कतिचिद्विवसैः प्रापुः पुरिं द्वारवतीं किल ॥ ३० ॥ शिल्पिभिः कारयामास जीर्णोद्धारं
हिमाध्रवः ॥ संस्थाप्य यादवास्तत्र तावेतौ बलकेशवौ ॥ ३१ ॥ तरसामधुरामेत्यसंस्थितौ निर्जनां पुरिं ॥ तदा
तत्रैव संप्राप्तौ बलवानयवमाधिपः ॥ ३२ ॥ ज्ञात्वा नैव मागते कृष्णो निर्ययौ नगराद्वहिः ॥ पदातिरग्रे तस्याभूत्
यवनस्य जनार्दनः ॥ ३३ ॥ पीतांबरधरः श्रीमान् प्रहसन्मधुसूदनः ॥ तदृष्ट्वा पुरतो यातं कृष्णं कमललोचनं
॥ ३४ ॥ यवनोऽपि पदातिः सन् षष्ठतोऽनुगतः खलः ॥ प्रसुप्तो यत्र राजर्षिर्मुचुकुंदो महाबलः ॥ ३५ ॥ प्रययौ भ
गवांस्तत्र सकालयवनो हरिः ॥ तत्रैवांतर्दधे विष्णुर्मुचुकुंदं समीक्ष्य च ॥ ३६ ॥ तत्रैव यवनः प्राप्तः सुप्तभूतमप
श्यत् ॥ मत्वा तं वासुदेवं सपादेनाताडयन्नृपं ॥ ३७ ॥ प्रबुद्धः क्रोधरक्ताक्षस्त्वं दहाहमहाबलः ॥ तदगध्वा मुचुकुं
दो यददर्शकमलेक्षणं ॥ ३८ ॥ वासुदेवं सुदेवेशं प्रणम्य प्रस्थितो वनं ॥ जगाम द्वारकां कृष्णो बलदेव समन्वितः
॥ ३९ ॥ उग्रसेनं नृपं कृत्वा विजेहारयथास्त्रिच ॥ अहरद्रुकिमणीं कामं शिशुपालस्वयंवरात् ॥ ४० ॥ राक्षसे
न विवाहेन च क्रेदारविधिं हरिः ॥ ततो जांबवतीं सत्यां मित्रविदां च भामिनीं ॥ ४१ ॥ कालिंदीं लक्ष्मणां भद्रां च
थानाग्रजितीं शुभां ॥ पृथक् पृथक् समानीयाप्युपये मे जनार्दनः ॥ ४२ ॥ अष्टवेव महीपालपत्न्यः परमशोभनाः ॥
प्रासुतस्तुतिमणीपुत्रं प्रद्युम्नं चारुदर्शनं ॥ ४३ ॥ जातकर्मादिकंतस्य वकारमधुसूदनः ॥ हृतो सौ सुतिकागेहाच्छं
करेण बलीयसा ॥ ४४ ॥ नीत्वा स्वपुरीं बालो मया न त्यैः समर्पितः ॥ वासुदेवो हृतं दृष्ट्वा पुत्रं शोकसमन्वितः ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

दे.भा.च

॥५८॥

वृत्रासुरादय इति वृत्रासुरादयोऽपि देवैरुक्तसुरादयो गृह्यन्ते ते देव्यालीलैव यथाहताः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ मातरिति
मयान्तरायणसंज्ञकेन हेबननिसभक्तिभावस्ते त्वया विस्मृतः किं ॥ ४८ ॥ दुष्टमनसा शत्रुणा अथवा केनचित्कौतुकात् मानापहारकरणाय ममाभि
मानापहारणं कर्तुं सूतीगृहादपहृत इत्यर्थः उभयथापि हेव भक्तजनस्य लज्जातवयुक्ता अपोक्षितेत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ममैव दोषात् प्रारब्धरूपादित्यर्थः

जगाम शरणं देवी भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ वृत्रासुरादयो देव्यालीलैव यथाहताः ॥ ४६ ॥ ततो सौ योगमाया
याश्चकार परमां स्तुतिं ॥ वचोभिः परमोदारैरक्षरैस्तवनैः शुभैः ॥ ४७ ॥ मातर्मया तितपसा परितोषिता त्वं प्रा
ग्जन्म निप्रसुमनादिभिरर्चितासि ॥ धर्मात्मजेन बदरीवनखंडमध्ये किं विस्मृतो जननिते त्वयि भक्तिभावः ॥
॥ ४८ ॥ सूतीगृहादपहृतः किमु बालको मे केनापि दुष्टमनसाप्यथ कौतुकाद्वा ॥ मानापहारकरणाय ममाद्य
नूनं लज्जातवां बखलु भक्तजनस्य युक्ता ॥ ४९ ॥ दुर्गो महानति त्वरां न गरीसु गुप्ता तत्रापि मे तिसदं किल मध्य
भागे ॥ अंतःपुरे चापि हितं ननु सूतिगेहं बालो हतः खलु तथापि ममैव दोषात् ॥ ५० ॥ नाहं गतः परपुरं न च या
दवाश्चरक्षावती च न गरी किल वीरवर्यैः ॥ माया तवैव जननि प्रकटप्रभावामे बालकः परिहृतः कुहं केन केन ॥ ५१ ॥
नो वेदयहं जननिते चरितं सुगुप्तं को वेद मंदमतिरल्पविदेव देही ॥ कासौ गतो मम भेटर्न च वीक्षितो वाहती बिकेज
वनिका तव कल्पितेयं ॥ ५२ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ नो वेदयहमिति यदाहमेव सर्वेश्वरत्वेनाभिमतो न वेदिते चरितं तदा त्वविदेवा लज्जा एव देही को वेद न कोपीत्यर्थः हर्ता पुत्रहरणक
र्त्ता भेटर्न च वीक्षित इत्यर्थः इयं तव कल्पिता जवनिका मायांतर्धानपटो भवतीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५० ॥

टी.अ
२४

॥५८॥

केनाप्येकारेणान्येषु पुत्रो मम नीत इति चेन्न प्रतिभास्य पुत्रस्तु न दृश्यते तस्मात्तवैवेयमायेति भावः नन्वेतादृशी कथा मया कथयित्वा स्तीति चेद्वदेव
 जन्मसमय इत्याह चित्रमिति मम पुरतो ममैवायदेशोऽर्धसमये दशमा सात्त्विकजन्मसमयस्यार्धसमये पंचमेमासिमातृमर्धादेव कीर्णमर्धसौ पुत्रस्त्वया
 नीतः कोसाविति चेत्तत्राह यं रोहिणीति असाविर्त्यर्थः मनुदेवक्युदरान्मयान्नितः पुत्रस्तदुदरस्थमपित इति कुंभस्तस्याः पत्युः सकाशादेव पुत्रो जात
 इत्यस्त्विति चेत्तत्राह मिथुनं विनापीति पत्युर्वसुदेवस्य कारागृहे स्थितत्वेन तत्संयोगासंभवेन पुत्रस्य तन्मिथुनजन्यत्वाभावात् ननु व्यभिचारेणैव पुत्रो

चित्रं न ते त्रपुरतो मम मातृगर्भात् त्रीस्त्वयार्द्धसमये किल मायया सौ ॥ यं रोहिणी हलधरं सुषुवे प्रसिद्धं दूरे स्थि
 ता पतिपरा मिथुनं विनापि ॥ ५३ ॥ सृष्टिकरोषिजगतामनुपालं च नानाशतं धैर्यं पुनरप्यनिशंगुणैस्त्वं ॥ को
 वेदं ते बचरितं दुरितांतकारि प्रायेण सर्वमखिलं विहितं त्वयैतत् ॥ ५४ ॥ उत्पाद्य पुत्रजननप्रभवं प्रमोदं दत्त्वा
 पुनर्विरहजं किल दुःखभारं ॥ त्वं क्रीडसे सुललितैः खलु तैर्विहारैर्नो चेत्कथं मम सुताप्तिरतिवृथा स्यात् ॥ ५५ ॥
 मातास्य रोदिति भृशं कुररीव बाला दुःखं तनोति मम सन्निधिगा सदैव ॥ कष्टं वेत्सिललिते प्रमितप्रभावे मान
 स्त्वमेव शरणं भवपीडितानां ॥ ५६ ॥ सीमासुखस्य सुतजन्मतदीयनाशो दुःखस्य देवि भवने विबुधा वदन्ति ॥
 तत्किं करोमि जननि प्रथमे प्रनष्टे पुत्रे ममाद्य हृदयं स्फुटतीव मातः ॥ ५७ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

जातोस्त्विति चेत्तत्राह पतिपरेति पतिव्रतेत्यर्थः ततश्च न व्यभिचारसंभवः तथा चान्यस्य उदराद्गर्भापहरणकर्त्र्यास्तव सूतौ गृहात्पुत्राहरणेना चित्रं ना
 श्रयमित्यर्थः ॥ ५३ ॥ किंच जगत्सृष्टिस्थितिसंहारकर्त्र्यास्त्वैना दृशकरणे किंचित्रमित्यभिप्रायेणाह सृष्टिकरोषीति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥
 ॥ ५६ ॥ सीमेति लोके सुतजन्मसुखस्य सीमा भवति तदीयनाशः पुत्रस्य नाशो दुःखस्य सीमा भवति ततो मे प्रथमे पुत्रे नष्टे हृदयं स्फुटतीव द्विधा भव
 त्वेवेत्यर्थः ॥ ५७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

11E-011

[illegible]

ब्रूहि तस्कारणं ब्रह्म ज्ञातं के रावेन यत् ॥ हरणं तं त्रसं स्पेत शिशोर्वास्तु तिका गृहात् ॥ ५ ॥ व्यास उवाच ॥ माया
बलवती राजप्रसादा बुद्धि मोहिनी ॥ शांभवी विश्रुता लोके को वामो हं मगच्छति ॥ ६ ॥ मानुषं जन्म संप्राप्य
गुणाः सर्वे पि मानुषाः ॥ भवन्ति देहजाः कामं न देवानां सुरास्तदा ॥ ७ ॥ क्षुत्तृण्निदाभयं तं द्राव्या मोहः शोक संश
यः ॥ हर्षश्चैवाभिमानश्च जरामरणमेव च ॥ ८ ॥ अज्ञानं ग्लानि रप्रीति रीर्ष्या सूयामदः श्रमः ॥ एते देहभ
वाभावाः प्रभवन्ति नराधिप ॥ ९ ॥ यथा हेम मृगं रामो न बुबोध पुरोगतं ॥ जानक्या हरणं चैव जटायु मरणं तथा ॥
१० ॥ अभिषेक दिने रामो वनवासं न वेद च ॥ तथान ज्ञातवान् रामः स्वशौकोन्मरणं पितुः ॥ ११ ॥ अज्ञ च द्वि
षया रासौ पश्यन् नो वने वने ॥ जानकीं न विवेदाथ रावणेन हतं बलात् ॥ १२ ॥ सह्याध्यामं रामं कृत्वा हत्वा शक्र सु
तं बलात् ॥ सागरे सेतुर्बंधं कृत्वा तीर्थं सरित्पतिं ॥ १३ ॥ प्रेषयामास सर्वान्मुदिक्षुतां कपिकुंजरान् ॥ संग्रामं
कृतवान्धैरं दुःसंप्राचरणाजिरे ॥ १४ ॥ बंधनं नागपाशेन प्राचरामो महाबलः ॥ गरुडान् मोक्षयन् पश्चादन्धभू
द्रघुनंदनः ॥ १५ ॥ अहन द्रावणं संख्ये कुंभकर्णं महाबलं ॥ मेघनादं निकुंभं च कुपितो रघुनंदनः ॥ १६ ॥ अदूष्यत्वं
यजानक्या न विवेद जनार्दनः ॥ दिव्यं चकार यामास ज्वलितेऽग्नौ प्रवेशनं ॥ १७ ॥ लोकापवादाच्च परंततस्तत्या
जतां प्रियां ॥ अदूष्यां दूषितां मत्वा सीतां दशरथात्मजः ॥ १८ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

॥ २५ ॥ कुपितोऽप्युद्विग्नः सति शनैः सान्निध्यमप्यभिरुच्यते तदा त्वैव प्रकथयते वैदिकं सर्वं कथयति भावः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

टी.अ.
२५

115 011

॥ १९ ॥ २० ॥ खरांतकः खरदैत्यनाशनोरामः मानुपदेहमाश्रित्यप्रारब्धकर्मयोगान्मानुषचेष्टितंचक्रे इत्यर्थः ॥ २१ ॥ रामावतारेह
 ष्ठांतभूतेऽज्ञत्वमसर्वज्ञत्वंपरतंत्रत्वंचाचरणेनदर्शयित्वादार्ष्टीतिकेकृष्णावतारेदर्शयति पूर्वकंसभयादिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ धर्मजानन्सन्शि
 नज्ञातौस्वसुतौतेनरामेणचकुशीलवौ ॥ मुनिनाकथितौतौतुतस्यपुत्रौमहाबलौ ॥ १९ ॥ पातालगमनंचैवजा
 नकयाज्ञातवान्नच ॥ राघवःकोपसंयुक्तोभ्रातरंहंतुमुद्यतः ॥ २० ॥ कालस्यागमनंचैवनविवेदखरांतकः ॥
 मानुपदेहमाश्रित्यचक्रेमानुपचेष्टितं ॥ २१ ॥ तथैवमानुषान्भावान्नात्रकार्याविचारणा ॥ पूर्वकंसभयात्प्रा
 स्तोगोकुलेयदुनंदनः ॥ २२ ॥ जरासंधभयात्पश्चात्द्वारवत्यांगतोहरिः ॥ अधर्मकृतवान्कृष्णोऽस्मिण्याहर
 णंचयत् ॥ २३ ॥ शिशुपालहृतायाश्चजानन्धर्मसनातनं ॥ शुशोचबालकंकृष्णःशंबरेणहतंबलात् ॥ २४ ॥
 मुमोदजानन्पुत्रंतंहर्षशोकयुतस्ततः ॥ सत्यभामाज्ञयायत्तुयुधेस्वर्गतःकिल ॥ २५ ॥ इंद्रेणपादपार्थतु
 स्त्रीजितत्वंप्रकाशयन् ॥ जहारकल्पवृक्षंयःपराभूयशतक्रतुं ॥ २६ ॥ मानिनीमानरक्षार्थंहरिश्चित्रधरःप्र
 भुः ॥ बध्वावृक्षेहरिंसत्यानारदायददौपतिं ॥ २७ ॥ दत्वाथकनकंकृष्णंमोचयामासभामिनी ॥ दृष्ट्वापुत्रा
 न्पुरुगुणान्प्रद्युम्नप्रमुखानथ ॥ २८ ॥ कृष्णंजांबवतीदीनाययाचेसंततिंशुभां ॥ सययौपर्वतंकृष्णस्तपस्या
 कृतनिश्चयः ॥ २९ ॥ उपमन्युर्मुनिर्यत्रशिवभक्तःपरंतपः ॥ उपमन्युंगुंसकृत्वादीक्षांपाशुपतींहरिः ॥ ३० ॥
 जग्राहपुत्रकामस्तुमुंडीदंडीबभूवह ॥ उग्रंतत्रतपस्तेपेमासमेकंफलाशनः ॥ ३१ ॥ जजापरिवमंत्रंतुशिवध्या
 नपरोहरिः ॥ द्वितीयेतुजलाहारस्तिष्ठन्नेकपदाहरिः ॥ ३२ ॥ तृतीयेवायुभक्षस्तुपादांगुष्ठाग्रसंस्थितः ॥
 षष्ठेतुभगवान्बुधःप्रसन्नोभक्तिभावितः ॥ ३३ ॥

शुपालेनहृतायास्मिण्याइत्यन्वयः अनेनचाधर्मनिष्ठत्वंकृष्णस्यबोधितं ॥ २४ ॥ स्वर्गतःस्वर्गेगतइत्यर्थः सार्वविभक्तिकस्तसिर्वा ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ पुरतोऽग्रेस्थितस्यशंभोःस्तुतिं चकारेत्यन्वयः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

दर्शनंचददौ तत्र सोमः सोमकलाधरः ॥ आजगाम वृषारूढः सुरैरिन्द्रादिभिर्वृतः ॥ ३४ ॥ ब्रह्मविष्णुयुतः साक्षा
द्यक्षगंधर्वसेवितः ॥ संबोधयन्वासुदेवं शंकरस्तमुवाच ह ॥ ३५ ॥ तुष्टोस्मि कृष्ण तपसा तवोग्रेण महामते ॥
ददामि वांछितान् कामान् ब्रूहि यादव नंदन ॥ ३६ ॥ मयि दृष्टे कामपूरे कामशेषो न संभवेत् ॥ व्यास उवाच ॥
तं दृष्ट्वा शंकरं तुष्टं भगवान् देवकी सुतः ॥ ३७ ॥ पपात पादयोस्तस्य दंडवत्प्रेमसंयुतः ॥ स्तुतिं चकार देवेशो मेघगंभी
रयागिरा ॥ ३८ ॥ स्थितस्तु पुरतः शंभोर्वासुदेवः सनातनः ॥ कृष्ण उवाचा देवदेव जगन्नाथ सर्वभूतार्तिनाशन
॥ ३९ ॥ विश्वयोने सुरारिघ्न नमस्त्रैलोक्यकारक ॥ नीलकंठ नमस्तुभ्यं शूलिने तेन मोनमः ॥ ४० ॥ शैलजावल्लभाया
थ यज्ञघ्राय नमोस्तुतोऽधन्यो हं कृतकृत्यो हं दर्शनात्तव सुव्रत ॥ ४१ ॥ जन्ममे सफलं जातं न त्वाते पादपंकजं ॥ बद्धो
हं स्त्रीमयैः पाशैः संसारे स्मिन् जगद्गुरो ॥ ४२ ॥ शरणं ते द्यसंप्राप्तो रक्षणार्थं त्रिलोचना ॥ संप्राप्य मानुषं जन्म खिन्नो
हं दुःखनाशन ॥ ४३ ॥ त्राहि मां शरणं प्राप्तं भवभीतं भवाधुना ॥ गर्भवासे महद्दुःखं प्राप्तं मदनदाहक ॥ ४४ ॥ ज
न्मतः कंसभयजमनुभूतं च गोकुले ॥ जातो हं नंदगोपालो बल्लवाज्ञाकरस्तथा ॥ ४५ ॥ गोरजः कीर्णकेशस्तुभ्र
मन्वृदावनेघने ॥ म्लेच्छराजभयत्रस्तो गतो द्वारवतीपुनः ॥ ४६ ॥ त्यक्त्वा पैत्र्यं शुभं देशं माधुरं दुर्लभं विभो ॥
ययातिशापवद्वेन तस्मै दत्तं भयाद्विभो ॥ ४७ ॥ राज्यं सुपुष्टमपि च धर्मरक्षापरेण च ॥ उग्रसेनस्य दास्यत्वं कृ
तं वै सर्वदामया ॥ ४८ ॥ राजा सौयादवानां वैकृतो नः पूर्वजैः किल ॥ गार्हस्थ्यं दुःखदं शंभोस्त्रीवश्यं धर्मखंडनं
॥ ४९ ॥ पारतंत्र्यं सदा बंधमोक्षवार्ता त्रदुर्लभा ॥ रुक्मिण्यास्तनयान् दृष्ट्वा भार्याजां बवती मम ॥ ५० ॥ ५१ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

प्रेरयामासपुत्रार्थतपसेमदनांतक ॥ सकामेनमयातप्तंतपःपुत्रार्थमद्यवै ॥ ५१ ॥ लज्जाभवतिदेवेशप्रार्थना
यांजगद्गुरो ॥ कस्त्वामाराध्यदेवेशंमुक्तिदंभक्तवत्सलं ॥ ५२ ॥ प्रसन्नयाचतेमूढःफलंतुच्छंविनाशियत् ॥ सो
यंमायाविमूढात्मायाचेपुत्रसुखंविभो ॥ ५३ ॥ कामिन्याप्रेरितःशंभोमुक्तिदंत्वांजगत्पते ॥ जानामिदुःखदंशं
भोसंसारंदुःखसाधनं ॥ ५४ ॥ अनित्यंनाशधर्माणंतथापिविरतिर्नमोशापान्नारायणांशोहंजातोस्मिन्क्षितिमं
डले ॥ ५५ ॥ भोक्तुंबहुतरंदुःखंमायापाशिनयंत्रितः ॥ व्यासउवाच ॥ इत्युक्तवंतंगोविंदंप्रत्युवाचमहेश्वरः ॥
५६ ॥ बहवस्तेभविष्यंतिपुत्राःशत्रुनिषूदन ॥ स्त्रीणांपोडशसाहस्रंभविष्यतिशतार्धकं ॥ ५७ ॥ तासुपुत्रा
दशदशभविष्यंतिमहाबलाः ॥ इत्युक्तोपररामाशुशंकरःप्रियदर्शनः ॥ ५८ ॥ उवाचगिरिजादेवीप्रणतंमधुसू
दनं ॥ कृष्णकृष्णमहाबाहोसंसारेस्मिन्नराधिप ॥ ५९ ॥ ग्रहस्थप्रवरंलोकेभविष्यतिभवानिह ॥ ततोवर्ष
शतांतितुद्विजशापाज्जनार्दन ॥ ६० ॥ गांधार्याश्रतथाशापाद्भविततेकुलक्षयः ॥ परस्परंनिहत्याजौपुत्रास्ते
शापमोहिताः ॥ ६१ ॥ गमिष्यंतिक्षयं सर्वेयादवाश्रतथापरे ॥ सानुजस्त्वंतथादेहंत्यत्कायास्यसि वैदिवं ॥
६२ ॥ शोकस्तत्रनकर्तव्योभवितव्यंप्रतिप्रभो ॥ अवश्यंभाविभावानांप्रतीकरोनविद्यते ॥ ६३ ॥ तत्रशोको
नकर्तव्योनूनंमममतंसदा ॥ अष्टवक्रस्यशापेनभार्यास्तेमधूसूदन ॥ ६४ ॥ चौरैर्भ्योग्रहणंकृष्णगमिष्यंति
मृतेत्वयि ॥ व्यासउवाच ॥ इत्युक्तांतर्दधेशंभुःसोमःससुरमंडलः ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ॥

एतावत्पर्यंतं कृष्णस्यालज्जत्वं परतंत्रत्वं स्त्रीजितत्वमनीश्वरत्वं मूढत्वं चोपपादितं तदेवमुपसंहरन् श्रीभगवत्याः सर्वज्ञत्वं सर्वोत्तमत्वं सर्वेश्वरत्वं सर्वराध्यत्वं च श्रुत्यागमसिद्धमुपसंहरति तस्मादिति यस्मादेतरेतादृशी विडम्बनैतादृशावताराणां भवति तस्माद्यद्यपि ब्रह्मादयोऽस्मदपेक्षयाधीश्वराः परमेश्वराः संति ॥ ६६ ॥ तथापि न सर्वापेक्षया परमेश्वराः किंतु मायायाः कल्लोलस्तरेणास्तेषां वेगेन क्षुभितांतराः संति यथा काष्ठपुत्तलि कापुरुषाधीना तद्वदुपमायेषामेतादृशास्तदधीना मायाधीनाः संति तस्मान्मुख्या सर्वापेक्षया सर्वेश्वरी सैवास्तीति भावः ॥ ६७ ॥ साचन स्वातंत्र्येण जगत्प्रेरयति किंतु प्राक्तनकर्मानुरोधेनान्यथोच्चावचप्राणिकचतृत्वेन वैषम्येनैर्घृण्ये स्यात्तामित्याह यथा यथेति मायापरब्रह्मस्वरूपिणीति पदेन

उपमन्युं प्रणम्याथ कृष्णोपि द्वारकां ययौ ॥ तस्माद्ब्रह्मादयो राजन्संतियद्यप्यधीश्वराः ॥ ६६ ॥ तथापि माया कल्लोलयोगसंक्षुभितांतराः ॥ तदधीनाः स्थिताः सर्वे काष्ठपुत्तलिकोपमाः ॥ ६७ ॥ यथा यथा पूर्वभवं कर्म तेषां तथा तथा ॥ प्रेरयत्यनिशं मायापरब्रह्मस्वरूपिणी ॥ ६८ ॥ न वैषम्यं न नैर्घृण्यं भगवत्यां कदाचन ॥ केवलं जीवमोक्षार्थं यतते भुवनेश्वरी ॥ ६९ ॥ यदिसानैव सृज्येत जगदेतच्चराचरं ॥ तदामायाविना भूतजडं स्यादेव नित्यशः ॥ ७० ॥ तस्मात्कारुण्यमाश्रित्य जगज्जीवादिकं च यत् ॥ करोति सततं देवी प्रेरयत्यनिशं च तत् ॥ ७१ ॥ तस्माद्ब्रह्मादिमोहेस्मिन्कर्तव्यः संशयो न हि ॥ मायांतःपातिनः सर्वे मायाधीनाः सुरासुराः ॥ ७२ ॥ ॥ ६२ ॥

मायाविशिष्टब्रह्मरूपिणी स्पष्टमेवोक्तं ॥ ६८ ॥ यस्मादेवं तस्मान्न वैषम्यमिति यदि तस्याः स्वातंत्र्येण च्छानास्ति तर्हि किमर्थं मन्यकर्मानुसूयसा जगत्करोतीति चेत्तत्राह जीवमोक्षार्थमिति ॥ ६९ ॥ तदेवोपपादयति प्रलयकाले जगन्मायायां लीनं तथैव तिष्ठेन्न तु मुक्तं भवेत्तत्तत्कर्मानुरोधेन जगत्सर्जने तु कर्मोपासनाकरणेन श्रवणमननादिना चात्मसाक्षात्कारेण जगन्मुक्तं भवेत्तस्मात्कारुण्यमवलंब्य स्वेच्छया विहारेऽपि प्राणिमोक्षार्थं जगज्जीवादिकं करोति कर्मानुरोधेन तदेव प्रेरयति चेति भावः मायाविना भूतं मायायां लीनमित्यर्थः जडं बुद्धिरहितमित्यर्थः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ तस्मादेतादृशान् ब्रह्मादीनां कथं मोहो भवतीत्यादि पूर्वोक्तः संशयस्त्वयानैव कर्तव्य इत्याह तस्मादिति तत्र हेतुमाह मायांतःपातिन इति ॥ ७२ ॥ ॥

दे.भा.च.

॥६३॥

तर्हि स्वतंत्रः कोऽस्तीति चेत्तत्राह स्वतंत्रासैव देवेशीति ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ आत्मरूपां हृदा ज्ञात्वेति तथा च श्वेताश्वतरोपनि
षादि ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन् देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढामिति ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ देवीलोके पूर्वोक्ते माणिर्द्विपुराणं पं
चममिति ब्राह्मपादं वैष्णवं च शैवं भागवतं तथेति महापुराणसंग्रहवाक्ये पुराणांतरेषु पंचमत्वेन गृहीतामित्यर्थः ॥ ८३ ॥ श्रीमच्छैवकुलोत्पन्नोरं

स्वतंत्रासैव देवेशीस्वेच्छाचारविहारिणी ॥ तस्मात्सर्वात्मनाराजन्सेवनीयामहेश्वरी ॥ ७३ ॥ नातः परतरं किं
चिदधिकं भुवनत्रये ॥ एतद्विजन्मसाफल्यं पराशक्तेः पदस्मृतिः ॥ ७४ ॥ माभूत्तत्रकुले जन्मयत्र देवीनदैवतं
॥ अहं देवीनचान्योस्मि ब्रह्मैवाहं न शोकभाक् ॥ ७५ ॥ इत्यभेदेन तां नित्यांचितयेज्जगदं विकां ॥ ज्ञात्वा गुरु
मुखादेनां वेदांतश्रवणादिभिः ॥ ७६ ॥ नित्यमेकाग्रमनसा भावयेदात्मरूपिणीं ॥ मुक्तो भवति तेनाशुनान्य
थाकर्मकोटिभिः ॥ ७७ ॥ श्वेताश्वतरादयः सर्वे रूपयोनिर्मलाशयाः ॥ आत्मरूपां हृदा ज्ञात्वा विमुक्ता भवबंध
नात् ॥ ७८ ॥ ब्रह्मविष्णवादयस्तद्वद्वैरीलक्ष्म्यादयस्तथा ॥ तामेव समुपासंते सच्चिदानंदरूपिणीं ॥ ७९ ॥
इति ते कथितं राजन्यद्यत्पृष्ट्वयानघ ॥ प्रपंचतापत्रस्तेन किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ८० ॥ एतत्ते कथितं राजन्म
याख्या नमनुत्तमं ॥ सर्वपापहरं पुण्यं पुराणं परमाद्भुतं ॥ ८१ ॥ यद्दं शृणुयान्नित्यं पुराणं वेदसंमितं ॥ सर्वपा
पविनिर्मुक्तो देवीलोके महीयते ॥ ८२ ॥ सूत उवाच ॥ एतन्मया श्रुतं व्यासात्कथ्यमानं सविस्तरं ॥ पुराणं पंच
मं नूनं श्रीमद्भागवताभिधानं ॥ ८३ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

गनाथात्मजः सुधीः श्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतो नीलकण्ठो भिधानतः ॥ १ ॥ देवीभागवतस्यास्य व्याख्यानराहितस्य च व्याख्यायः कृतवान्सम्य
कृतिलकाख्यां शुभार्थदां ॥ २ ॥ चतुर्थस्कंध एतस्याः समाप्तो भूच्छुभार्थदः ॥ प्रीयतां तेन मे देवी भुवने शीमहेश्वरी ॥ ३ ॥ इति श्रीशैवकुलोत्पन्नोरं
नाथात्मजलक्ष्मीगर्भजनीलकण्ठविरचिते देवीभागवतव्याख्याने तिलकाभिधे चतुर्थस्कंधे पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

टी.अ
२५

॥६३॥

श्रीगणेशायनमः ॥ अज्ञादुस्तरसंमारसमुद्रपरिशोषिणीं॥ वंदे समंदहसितां बालकोटिरिविप्रभां ॥ १ ॥ चतुर्भिरधिकैः पंचाशद्विः श्लोकै
रथोत्तरं॥ विष्णोरपेक्षया रुद्रः श्रेष्ठ इत्येव कीर्त्यते ॥ २ ॥ पूर्वाध्यायांते ब्रह्मादीनां श्रीभगवत्पद्मनल्वमल्वज्ञत्वं परिच्छिन्नत्वं चोपपाद्य श्रीभगव
त्पद्मः श्रुत्यागमयुक्तिभिः स्वतंत्रत्वं सर्वज्ञत्वं सर्वेश्वरत्वं व्यापकत्वं सर्वकारणत्वं चोपपादितं तदुपपादनप्रसंगे शिवस्य सशक्तिकस्य कृष्णाराध्यत्वं प्र
तिपादितं तत्र ऋषयः साक्षात्काः पृच्छन्ति भवता कथितं सूतेति ॥ १ ॥ अविस्तरेण प्रोच्यमानेनः संदेहो जायत इत्यन्वयः ॥ २ ॥ तपस्तप्तपुत्रा

ऋषय ऊचुः॥ भवता कथितं सूतमहदाख्यानमुत्तमं॥ कृष्णस्य चरितं दिव्यं सर्वपातकनाशनं ॥ १ ॥ संदेहोऽत्र महा
भाग वासुदेव कथानके ॥ जायते नः प्रोच्यमानेऽविस्तरेण महामते ॥ २ ॥ वने गत्वा तपस्तप्तं वासुदेवेन दुष्क
रं ॥ विष्णोरंशावतारेण शिवस्याराधनं कृतं ॥ ३ ॥ वरप्रदानं देव्या च पार्वत्या यत्कृतं पुनः ॥ जगन्मातुश्च पू
र्णायाः श्रीदेव्या अंशभूतया ॥ ४ ॥ ईश्वरेणापि कृष्णेन कुतस्तौ संप्रपूजितौ ॥ न्यूनता वा किमस्त्यस्य तदेवं सं
शयो मम ॥ ५ ॥ सूत उवाच ॥ शृणु ध्वं कारणं तत्र मया व्यासश्रुतं च यत् ॥ प्रब्रवीमि महाभागाः कथां कृष्णगुणा
न्विताम् ॥ ६ ॥ वृत्तांतं व्यासतः श्रुत्वा वैराटी सुतजस्तदा ॥ पुनः प्रच्छमेधावी संदेहं परमंगतः ॥ ७ ॥ जनमेज
य उवाच ॥ सम्यक्सत्यवतीसूनो श्रुतं परमकारणं ॥ तथापि मनसो वृत्तिः संशयं न विमुंचति ॥ ८ ॥

धृतस्मिन्स्तपसि शिवस्याराधनं सर्वोत्तमत्वं बुद्ध्या कृतमिदमेकं ॥ ३ ॥ तथा पूर्णाया व्यापिकाया जगन्मातुरंशभूतया पार्वत्या यद्वरप्रदानं कृतमिदं
द्वितीयं ॥ ४ ॥ तत्र ईश्वरेणापीति ईश्वरेण कृष्णेन स्वतो न्यूनताराहेतेन कुतस्तौ साक्षिशिवौ पूजितौ किं प्रयोजनं तस्य तयोः पूजने तदेवं प्रकारेण सं
शयो मम भवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ तत्र कृष्णेन शिवपूजन इत्यर्थः व्यासश्रुतं व्यासाच्छ्रुतं कारणमित्यर्थः ॥ ६ ॥ यथा मां प्रतिभवद्विः प्रश्नः कृत एव
व्यासप्रत्यापि जनमेजयेन प्रश्नः कृतस्तत्र तेन यदुत्तरं दत्तं तदेव भवद्विस्तुत्तरं बोध्यमित्याह वृत्तांतमिति पूर्वोक्तवृत्तांतं कृष्णेन शिवशक्त्योराधनाकृ
तेत्येवं रूपं वैराटीसूतजः वैराटीविराटस्यापत्यं कन्योत्तरात्स्याः सुतः परिक्षीति स्तस्माज्जातो जनमेजय इत्यर्थः ॥ ७ ॥ परमकारणं उक्तं कृष्णकार
णं मायाविशिष्टब्रह्मरूपं श्रीभगवतोपदवाच्यमित्यर्थः तच्छ्रुत्वापि मनोवृत्तिः संशयं न विमुंचति ॥ ८ ॥

कोसौसंशयइतिचेत्तत्राहकृष्णेनेति ॥ ९ ॥ १० ॥ तपआचरदिति सर्वेश्वरस्यविष्णोःशिवाराधनंनेदंयुक्तमित्यर्थः ॥ ११ ॥ व्यासअं
गीकरोति सत्यमिति देवानांकार्येषुक्षमःसमर्थइत्यर्थः ॥ १२ ॥ यद्यपीत्यमस्तितथापिकारणद्वयसत्वात्तपश्चर्याशिवोद्देशेनतेनकृतेत्यभि
प्रायेणकारणद्वयेप्रथमंकारणमाह तथापीति मनुष्यदेहपेक्षयाशिवादिदेवतादेहानामुत्कृष्टत्वान्मनुष्यदेहधारिभिःश्रीरामकृष्णादिभिर्धर्ममार्ग

कृष्णेनाराधितःशंभुस्तपस्तप्त्वाऽतिदारुणं ॥ विस्मयोऽयंमहाभागदेवदेवेनविष्णुना ॥ ९ ॥ यःसर्वात्मापि
सर्वेशःसर्वसिद्धिप्रदःत्रभुः ॥ सकथंकृतवान्घोरंतपःप्राकृतवद्वरिः ॥ १० ॥ जगत्कर्तुंक्षमःकृष्णस्तथापाल
यितुंक्षमः ॥ संहर्तुमपिकस्मात्सदारुणंतपआचरत् ॥ ११ ॥ व्यासउवाच ॥ सत्यमुक्तंत्वयाराजन्वासुदेवो
जनार्दनः ॥ क्षमःसर्वेषुकार्येषुदेवानांदैत्यसूदनः ॥ १२ ॥ तथापिमानुषंदेहमाश्रितःपरमेश्वरः ॥ कृतवान्मा
नुषान्भावान्वर्णाश्रमसमाश्रितान् ॥ १३ ॥ वृद्धानांपूजनंचैवगुरुपादाभिवंदनं ॥ ब्राह्मणानांतथासेवादेव
ताराधनंतथा ॥ १४ ॥ शोकेशोकाभियोगश्चहर्षहर्षसमुन्नतिः ॥ दैन्यंनानापवादाश्चस्त्रीपुकामोपसेवनं ॥
१५ ॥ कामःक्रोधस्तथालोभःकालेकालेभवंतिहि ॥ तथागुणमयेदेहेनिर्गुणत्वंकथंभवेत् ॥ १६ ॥ सौबलीशा
पजादोषात्तथाब्राह्मणशापजात् ॥ निधनंयादवानांतुकृष्णदेहस्यमोचनं ॥ १७ ॥ हरणंलुंठनंतद्वत्तत्पत्नीनां
नराधिप ॥ अर्जुनस्यास्त्रमोक्षेचक्रीबत्वंतस्करेषुच ॥ १८ ॥ अज्ञत्वंहरणेगेहात्तत्प्रद्युम्नानिरुद्धयोः ॥ एवं
मानुषदेहेऽस्मिन्मानुषंखलुचेष्टितं ॥ १९ ॥

प्रवर्तकैःशिवादिपूजनेनकृतेवरिष्ठपक्षपातित्वात्सर्वेषांकेभिःशिवादिपूजनंकृतमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ गुणमयेस्त्वादिगुणानिर्मतेगुणवृत्तयोनियमेनभावित्वंयत्वेत्यर्थः ॥ १६ ॥ मनुष्यदेहसंबन्धादज्ञत्वमप्यतएवागतामित्याह सौबलीशापजा
दिति सौबलीगांधारी ब्राह्मणोऽष्टवक्रः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

दे.भा.पं.

॥२॥

इत्थं प्राकृतदृष्ट्यापिशिवाराधकत्वं कृष्णस्योपपाद्यपरमार्थदृष्ट्या विष्णोरपेक्षया शिव एवोत्कृष्ट इति विष्णोरपिशिवाराधकत्वमस्ति किं पुनस्तदव-
ताराणां रामकृष्णादीनामित्यभिप्रायेण द्वितीयं कारणमाह विष्णोरंशवतारेति विष्णोरवतारो धर्मात्मजो नारायणस्तदवतारः कृष्णस्तस्मिन्
शिवसेवने किंचित्प्रमित्यर्थः ॥२०॥ शिवस्य विष्णोरपेक्षयोत्कृष्टत्वं प्रतिपादयति सहिसर्वेश्वर इति यतः सशिवः सुषुप्तस्थानं कारणदेहस्तस्य
नायोधिपतिस्तत्स्वरूपोऽतो लिंगसूक्ष्मदेहाभिमानिनस्तत्स्वरूपस्या विष्णोरपि कारणं जनकः शिवः कारणदेहस्याज्ञानरूपस्य लिंगदेहजनकत्वात्
यतो विष्णोरपि कारणं शिवो विष्णुना च सर्वदा पूजितस्ततो हितदंशभूतास्तस्य विष्णोरंशभूता ये कृष्णरामाद्यास्तैः कथं न सशिवः पूज्यतेऽपि तु सर्वथा पू-
ज्यत एवेत्यर्थः शिवस्य सुषुप्तस्थाननाथत्वमुपपादयति अकार इति प्रणवो हि चत्वारो भागा अकारो कार मकारार्धमात्रारूपा देहेऽपि चत्वारो भागा

टी.अ.
१

विष्णोरंशवतारेस्मिन्नारायणमुनेस्तथा ॥ अंशजेवासुदेवेऽत्र किंचित्रं शिवसेवने ॥ २० ॥
सहिसर्वेश्वरो देवो विष्णोरपि च कारणं ॥ सुषुप्तस्थाननाथः स विष्णुना च प्रपूजितः ॥ २१ ॥ तदंशभूताः कृष्णा
द्यास्तैः कथं न स पूज्यते ॥ अकारो भगवान् ब्रह्माप्युकारः स्याद्वरिः स्वयं ॥ २२ ॥ मकारो भगवान् रुद्रोऽप्यर्धमा-
त्रामहेश्वरी ॥ उत्तरोत्तरभावेनाप्युत्तमत्वं स्मृतं बुधैः ॥ २३ ॥

अतुष्णा द्वद्वारूपाः स्थूलसूक्ष्मकारणतुरीयरूपास्तैश्च ब्रह्मा विष्णुरुद्रपरंब्रह्मपदवाच्यास्तापनीयादिषु प्रसिद्धास्तत्राकारो ब्रह्मवाचक उकारो विष्णुवा-
चको मकारोरुद्रवाचको धर्मात्राचिद्रूपश्रीदेवो वाचिकेत्यर्थः तुरीयेऽप्यंतर्मुखस्वाभिन्नमायायासत्त्वान्मायाविशिष्टब्रह्मरूपत्वं पूर्वदेव्या उक्तं न विरु-
ध्यते तुरीयस्य नित्यत्वमपि मायावैशिष्ट्येऽपि मायाकार्यत्वस्याभावादबोध्यं मायारहितं तु तुरीयातीतमिति नृसिंहतापिन्यां स्पष्टं ॥ २१ ॥ २२ ॥ एते
षांचतुर्णां भागानां मुत्तरोत्तरभावेन ब्रह्मापेक्षया विष्णुरुत्तमस्तदपेक्षया रुद्रस्तदपेक्षया चिद्रूपासंविद्रुगवती उत्तमेऽप्येवं रीत्योत्तमत्वं बुधैः स्मृतमित्यर्थः
तथा च विष्णोरपेक्षयोत्तरस्थानस्थितरुद्रस्योत्तमत्वादिष्णुपूज्यत्वमव्याहतमिति भावः ॥ २३ ॥

॥२॥

यतएवमतआह अतइति यतःसर्वपेक्षयोत्तरस्थानस्थिताधिदूषाभगवतीततोभगवत्येवसर्वशास्त्रेषूत्तमास्मृतेत्यर्थः साचनित्यात्रिकालाबाध्या
स्तोत्याह अर्धमात्रेति ॥ २४ ॥ विष्णोरपेक्षयास्तुत्तमत्वमुपसंहरति विष्णोरप्यधिकइति ॥ २५ ॥ ननुब्रह्मणउत्पन्नस्यस्तुद्रस्यकथंवि
ष्णोरधिकत्वंतत्राहइच्छयेति ब्रह्मणासृष्ट्यर्थशिवस्याराधनाकृतातन्मनोरथपूर्त्यर्थस्वेच्छयास्वांशेनशिवस्तस्मान्ब्रह्मणोवक्त्राद्वरदानार्थमुद्भवभा
वुत्पन्नोमूलरुद्रांशभूतोद्वितीयोरुद्रःसइत्यर्थः ॥ २६ ॥ यःपूज्योमूलरुद्रांशभूतोब्रह्मणोललाटादुत्पन्नःसोपि सर्वेषांविष्णवादीनांपूज्योस्ति तदामूल

अतःसर्वेषुशास्त्रेषुदेवीसर्वोत्तमास्मृता ॥ अर्धमात्रास्थितानित्यायानुच्चार्याविशेषतः ॥ २४ ॥ विष्णोरप्यधि
कोरुद्रोविष्णुस्तुब्रह्मणोऽधिकः ॥ तस्मान्नसंशयःकार्यःकृष्णेनशिवपूजने ॥ २५ ॥ इच्छयाब्रह्मणोवक्त्राद्वरदा
नार्थमुद्भवौ ॥ मूलरुद्रस्यांशभूतेरुद्रनामाद्वितीयकः ॥ २६ ॥ सोपिपूज्योऽस्ति सर्वेषांमूलरुद्रस्यकाकथा ॥
देवीतत्त्वस्यसान्निध्यादुत्तमत्वंस्मृतंशिवे ॥ २७ ॥ अवताराहरेरेवंप्रभवंतियुगेयुगे ॥ योगमायाप्रभावेननात्रका
र्याविचारणा ॥ २८ ॥ यानेत्रपक्षमपरिसंचलनेनसम्यक्विश्वंसृजत्यवतिहंतिनिगूढभावा ॥ सैवाकरोतिसत
तंद्रुहिणाच्युतेशान्नानावतारकलनेपरिभूयमानान् ॥ २९ ॥

रुद्रःसर्वेषांपूज्योस्तीत्यत्रकाकथेत्यर्थः शिवस्योत्तमत्वेहेत्वंनरमुपपादयतिदेवित्वस्येति देवित्वंसंवित्तत्वंतत्सान्निध्यकारणदेहरयतदभिमा
निनोरुद्रस्यवर्ततेविष्णोर्लैमदेहाभिमानिनोलिंगदेहस्यचकारणदेहेनव्यवधानात्तद्वारासान्निध्यमिति विष्णोरपेक्षयास्तुद्रस्याधिक्यनिःसंशय
मित्यर्थः इदं सर्वस्मृतसंहितायांसौरसंहितायांचस्पष्टं परतत्त्वप्रकाशगुत्तुद्रस्यैवमहत्तरः ननथासर्वदेवानांसान्निध्याभावहेतुतदस्यादिविष्णो
स्तुनस्त्वसंबंधोरुद्रद्वारकएवहीत्यादिनापुराणांतेरपुचस्पष्टमितिबोध्यं ॥ २७ ॥ इत्थंविष्णोरपेक्षयाशिवस्योत्तमत्वंप्रतिपाद्यपुनःसर्वपेक्षया
श्रीदेव्याउत्तमत्वंवर्णयति अवताराइति ॥ २८ ॥ यानेत्रेति नेत्रोन्मीलनेनेत्यर्थः परिभूयमानान् नानावतारकलनेग्रहणेदुःखःपरिभवंप्रा
प्यमानानित्यर्थः ॥ २९ ॥

दे.भा.पं.

॥३॥

सूतीगृहात्प्रसवगृहाद्भजनंगोकुलंप्रतिकृष्णस्येत्यर्थः पशुपालराज्ञोनंदस्यभवनेसंगोपितोदैत्यादिभ्योरक्षितःश्रीकृष्णोऽनयैव भीतचित्तःश्री
कृष्णोननुनिश्चयेनश्रीद्वारकाप्रणयनेनप्यनयैवदेव्याविनियोजितइत्यर्थः ॥३०॥निर्मायेतिषोडशसहस्राधिकाःशतार्धकाःपंचाशत्संख्याकाना
र्योपिपंचाशदधिकषोडशसहस्रनार्योपिराजकन्यारूपाःस्वयमेवभगवतीनिर्मायतथास्वकलारवशक्तिस्तस्याःसकाशात्समुत्थाअष्टाष्टसंख्या
कानायिकाःस्वयमेवदेवीनिर्मायतासांविद्यासवशगंकृष्णविधायानयादेव्यालोकाभिमतोभगवान्कृष्णआसांस्त्रीणांदासीकृतइत्यर्थः सर्वचेष्टि

टी.अ.

१

सूतीगृहाद्भजनमप्यनयानियुक्तंसंगोपितश्चभवनेपशुपालराज्ञः ॥ संप्रापितश्चमथुरांविनियोजितश्चश्री
द्वारकाप्रणयनेननुभीतचित्तः ॥ ३० ॥ निर्मायषोडशसहस्रशतार्धकास्तानार्योऽष्टसंमततराःस्वकलास
मुत्थाः ॥ तासांविद्यासवशगंतुविधायकामंदासीकृतोहिभगवाननयाप्यनंतः ॥ ३१ ॥ एकापिवंधनविधौ
युवतिसमर्थापुंसोयथासुदृढलोहमयंतुदाम ॥ किंनामषोडशसहस्रशतार्धकाश्चतस्वीकृतंशुकमिवातिनिबंध
यंति ॥ ३२ ॥ सात्राजितीवशगतेनमुदान्वितेनप्राप्तंसुरेंद्रभवनंहरिणातदानीं ॥ कृत्वामृधंमघवताविहतस्त
रूणामीशःप्रियासदनभूषणतांयआप ॥ ३३ ॥

तंश्रीभगवतीकृतमेवेतिभावः ॥ ३१ ॥ एकापीति लोहमयंदामशृंगवला इत्यंस्त्रीबंधनेनहिकश्चित्स्वतंत्रःपतेत्तस्मात्परांवाप्रेरितस्तदधीन
एवकृष्णःसर्वकरोतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ स्त्रीसंबन्धादनेकदुःखानिकृष्णेनप्राप्तानितत्रकानिचिद्वर्णयति सात्राजितीति सात्राजितस्यापत्यकन्या
सत्यभामातरूणामीशःपारिजातःयस्तदःप्रियासदनभूषणतांसत्यभामागृहाळंकारतांप्रापेत्यर्थः ॥ ३३ ॥

॥३॥

कृष्णस्याधर्मकारित्वमुपपादयति योभीमजामिति निखिलानधर्मौन्करोत्युत्पदयतियोविधिस्तंविधित्सुः कर्तुमिच्छुर्धर्मात्मापिभीमजांस्रिमणीं
 शिशुपालेनवृतांतत्पत्नींतांशिशुपालादीन्जित्वातांस्रिमणीमन्यपत्नींस्वस्यधर्मपत्नीत्वेनजग्राहासौपरकलत्रहृतौयोविधिर्जातोसौकःधर्मोवाध
 मौवेतिभावः नद्येतादृशाधर्माचरणेच्छीजनितदुःखभोगेचरवतंत्रःकश्चित्प्रवर्तेततस्माच्छ्रीभगवत्यधीनएवसर्वव्यवहारःकृष्णरामादीनामितिभा
 वः॥३४॥ ननुकेनप्रकृत्यंशेनवशीकृताःकृष्णादयोन्यथास्वदुःखजनकमप्यनिष्टाचरणंकुर्वतीतिचेत्तत्राह अहंकारवशइति प्रकृतिजन्याहं

योभीमजांहिहतवान्शिशुपालकादीन्जित्वाविधिंनिखिलधर्मकृतंविधित्सुः ॥ जग्राहतांनिजबलेनचधर्म
 पत्नींकोसौविधिःपरकलत्रहृतौविजातः॥ ३४ ॥ अहंकारवशःप्राणीकरोतिचशुभाशुभं ॥ विमूढोमोहजाले
 नतत्कृतेनातिपातिना ॥ ३५ ॥ अहंकारादिसंजातमिदंस्थावरजंगमं ॥ मूलाद्वरिहरादीनामुग्रात्प्रकृतिसं
 भवात् ॥ ३६ ॥ अहंकारपरित्यक्तोयदाभवतिपद्मजः ॥ तदाविमुक्तोभवतिनोचेत्संसारकर्मकृत् ॥ ३७ ॥
 तन्मुक्तस्तुविमुक्तोहिबद्धस्तद्वशतांमतः ॥ ननारीनधनंगेहंनपुत्रानसहोदराः ॥ ३८ ॥ बंधनंप्राणिनांरा
 जन्नहंकारस्तुबंधकः ॥ अहंकर्तामयाचेदंकृतंकार्यंबलीयसा ॥ ३९ ॥ करिष्यामिकरोम्येवंस्वयंबध्नातिप्राण
 भृत् ॥ कारणेनविनाकार्यंनसंभवतिकर्हिचित् ॥ ४० ॥ यथानदृश्यतेजातोमृत्पिंडेनविनाघटः ॥ विष्णुःपाल
 यिताविश्वस्याहंकारसमन्वितः ॥ ४१ ॥

कारवशइत्यर्थः ॥३५॥नकेवलंप्राणिचेष्टाएवाहंकारजन्याःकिंतुसर्वःप्रपंचोपित्याह अहंकाराद्वाति प्रकृतिसंभवादहंकारादित्यर्थः उग्रा
 दन्यथाकारिणः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ननुकुतएवमहंकारस्यव्याप्तिरितिचेत्कारणस्याहंकारस्यसर्वप्रपंचरूपकार्ये
 नुगमादित्याह कारणेनेति ॥ ४० ॥ दृष्टांतमाह यथेति विष्णुरहंकारेणवशीकृतइत्यत्रार्थापत्तिमपिप्रमाणयति विष्णुरिति ॥ ४१

कथंमयाजगत्पालितंस्यादितिचिंतायाआकारः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अहंकारस्यत्रैविध्यमाह त्रिविधइति ॥ ४४ ॥ ब्रह्माविष्णुशि
वादिदेहेषुविद्यमानःपुरुषोहंकरःसात्विकादिभेदेनत्रिविधइत्यर्थः त्रिपुतेषुत्रिविधाहंकारस्तिष्ठतीत्याह त्रिविधस्त्रिष्विति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥
ननुविष्णोरहंकारवशत्वेनजीवज्जीवत्वमेवजातमितिलोकस्तमीश्वरमितिबदंतीतत्राह मायामोहिताइति मनीषिणोपियेमायामोहितामंदास्तेवि

अन्यथासर्वदाचिंतांबुधौमग्नःकथंभवेत् ॥ अहंकारविमुक्तस्तुयदाभवतिमानवः ॥ ४२ ॥ अवतारप्रवाहेषु
कथंमज्जेच्छुभाशयः ॥ मोहमूलमहंकारःसंसारस्तत्समुद्भवः ॥ ४३ ॥ अहंकारविहीनानांनमोहोनचसंमृ
तिः ॥ त्रिविधःपुरुषःप्रोक्तःसात्विकोराजसस्तथा ॥ ४४ ॥ तामसस्तुमहाराजब्रह्मविष्णुशिवादिषु ॥ त्रि
विधस्त्रिपुराजेंद्रकजेशादिषुसर्वदा ॥ ४५ ॥ अहंकारःसदाप्रोक्तोमुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ अहंकारेणतेनैवबद्धा
एतेनसंशयः ॥ ४६ ॥ मायाविमोहितामंदाःप्रवदंतिमनीषिणः ॥ करोतिस्वेच्छयाविष्णुरवताराननेकशः ॥
॥ ४७ ॥ मंदोपिदुःखगहनेगर्भवासेऽतिसंकटे ॥ नकरोतिमतिविद्वान्कथंकुर्यात्सचक्रभृत् ॥ ४८ ॥ कौसल्या
देवकीगर्भेविष्टामलसमाकुले ॥ स्वेच्छयाप्रवदंत्यद्वागतोहिमधुसूदनः ॥ ४९ ॥ वैकुण्ठसदनंत्यत्कागर्भवासे
सुखंनुकिं ॥ चिंताकोटिसमुत्थानेदुःखदेविपसंमिते ॥ ५० ॥ तपस्तप्त्वाक्रतून्कृत्वादत्त्वादानान्यनेकशः ॥ नवां
च्छंतियतोलोकागर्भवासंसुदुःखदं ॥ ५१ ॥

ष्णुःस्वेच्छयावतारान्करोतीतिवदंतिनत्वमोहितास्तेतुपरतंत्रएवविष्णुरस्तीतिवदंतीत्यर्थः ॥ ४७ ॥ तत्रार्थापत्तिप्रमाणयति मंदोपीति गभर्वा
सेमंदोपिमतिनकरोतितदाचक्रभृत्स्वतंत्रईश्वरश्चेत्कथंकुर्यात्करोतिचतस्मान्नेश्वरःसइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ वैष्णवाविष्णोर्गर्भवासगमनंस्वेच्छयेति
वदंतिनतुपरेच्छयेत्याह कौसल्येति ॥ ४९ ॥ तत्खंडयति वैकुण्ठेति ॥ ५० ॥ ५१ ॥

५२ ॥ तस्माद्विष्णुः पराशक्तिवशा एव न स्वतन्त्रः न केवलं त एव किंतु सर्वप्रपंचोप्येवमेवेत्याह जानीहित्वामेति ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ पंचाशद्विरथ श्लोकैर्देवीमहात्म्यवर्णने जनमेजयपृष्ठासामहिषोत्पत्तिरुच्यते ॥ १ ॥ पूर्व

सकथं भगवान्विष्णुः स्ववशश्चेज्जनार्दनः ॥ गर्भवासस्त्रिभूयात् भवेत्स्ववशतायदि ॥ ५२ ॥ जानीहित्वं म
हाराजयोगमायावशेजगत् ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं देवमानुषतिर्यगं ॥ ५३ ॥ मायातीतनिबद्धाये ब्रह्माविष्णुह
रादयः ॥ भ्रमंति बंधमायांतिलीलया चोर्णना भिवत् ॥ ५४ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे प्रथ
मोऽध्यायः ॥ १ ॥ राजोवाच ॥ योगेश्वर्याः प्रभावोऽयं कथितश्चातिविस्तरात् ॥ ब्रूहितच्चरितं स्वामिन् श्रो
तुं कौतूहलं मम ॥ १ ॥ महादेवी प्रभावे वै श्रोतुं को नाभिवांच्छति ॥ योजानातिजगत्सर्वतदुत्पन्नं चराचरं ॥
॥ २ ॥ व्यास उवाच ॥ शृणुराजन् प्रवक्ष्यामि विस्तरेण महामते ॥ श्रद्धधानाय शांताय न ब्रूयात्स तु मंदधीः ॥
॥ ३ ॥ पुरायुद्धमभूद्घोरं देवदानवसेनयोः ॥ पृथिव्यां पृथिवीपालमहिषास्ये महीपतौ ॥ ४ ॥ महिषो नाम
राजेंद्रचकार तप उत्तमं ॥ गत्वा हेमगिरौ चोग्रं देवविस्मयकारकं ॥ ५ ॥

स्कंधे श्रीभगवत्या एव सर्वोत्तमत्वं सर्वेशत्वं सर्वशक्तिचक्रवर्तिनत्वं सर्वव्यापकत्वं सर्वज्ञत्वं सर्वातयामित्वे सकलकल्याणगुणरत्नाकरत्वं श्रुतिस्मृतियु
क्तिभिरागमानुभवेन च श्रुत्वा परमपराशक्तिभक्तां जनमेजयोरान्नापराशक्ति कृतावताराणामकलंकमहिमानं श्रोतुं पृच्छति योगेश्वर्याः प्रभावो
यमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ कदायुद्धमभूदिति चेत्तत्राह पृथिव्यामिति महिषास्ये महीपतौ पृथिव्यां सतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ महिषस्य देवसेनया
युद्धे कस्मात्पराक्रमो जात इति चेत्तत्राह महिषो नामेति ॥ ५ ॥

॥६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ एकंमरणस्यस्थानंनिमित्तंपरित्यज्ययोयथेच्छेवरस्तंब्रहीत्यर्थः ॥ ११॥ योषामांकाहनिष्यति नहित
स्याः शक्तिरस्मिमांहंतुं तस्मात्पुरुषान्मृत्युर्मास्तुयोपितोमृत्युरस्ति चेदस्तुनममततोभयमस्तीत्यर्थः ॥ १२॥ १३॥ ननरेभ्यइति पुंस्त्ववि

वर्षाणामयुतं पूर्णं चिंतयन् द्यादिदेवतां ॥ तस्य तुष्टोमहाराजब्रह्मलोकपितामहः ॥ ६॥ तत्रागत्याब्रवीद्वाक्यं हं
स्मरुदश्चतुर्मुखः ॥ वरं वरय धर्मात्मन् ददामि तव वांछितं ॥ ७॥ महिष उवाच ॥ अमरत्वं देवदेव वांछामि द्रुहि
णप्रभो ॥ यथामृत्युभयं न स्यात्तथा कुरु पितामह ॥ ८॥ ब्रह्मोवाच ॥ उत्पन्नस्य ध्रुवं मृत्युर्ध्रुवं जन्ममृतस्य च ॥
सर्वथामरणोत्पत्ती सर्वेषां प्राणिनां किल ॥ ९॥ नाशः कालेन सर्वेषां प्राणिनां दैत्यपुंगव ॥ महामहीधराणां च
समुद्राणां च सर्वथा ॥ १०॥ एकं स्थानं परित्यज्य मरणस्य महीपते ॥ प्रब्रूहि तं वरं साधो यस्ते मनसि वर्तते ॥
॥ ११॥ महिष उवाच ॥ न देवान्मानुषाद्वैत्यान्मरणं मे पितामह ॥ पुरुषान्न च मे मृत्युर्योषामांकाहनिष्यति ॥
॥ १२॥ तस्मान्मे मरणं नूनं कामिन्याः कुरु पद्मज ॥ अबलाहंत मांहंतुं कथं शक्ता भविष्यति ॥ १३॥ ब्रह्मो
वाच ॥ यदा कदापि दैत्येन्द्रनार्यास्ते मरणं ध्रुवं ॥ न नरेभ्यो महाभाग मृतिस्ते महिषासुर ॥ १४॥ व्यास उवाच ॥
एवं दत्त्वा वरं तस्मै ययौ ब्रह्मानिजालयं ॥ सोऽपि दैत्यो वरं प्राप निजं स्थानं मुदान्वितः ॥ १५॥ राजोवाच ॥ माहि
षः कस्य पुत्रोऽसौ कथं जातो महाबली ॥ कथं च माहिषं रूपं प्राप्तं तेन महात्मना ॥ १६॥

शिष्टेभ्यो यत्किंचित्प्राणिभ्य इत्यर्थः

नरपदस्य सर्वप्राण्युपलक्षणार्थत्वात् ॥ १४॥ १५॥ माहिषं रूपं माहिषाकारं रूपमित्यर्थः महात्मेनेत्यनेनायं शिवावतार इति कालिकापुराणे उक्तं
साकयास्मारिता तत्र हि रंभामुरतपस्यया प्रसन्नस्य शिवस्यां शोयं जन्म त्रये तत्सुतो माहिषः स च तपसाममदेवी सा युज्यं भवत्विति वरं प्रार्थितवानित्यादि
कमादिसृष्ट्युग्रचंडमूर्त्यां निहतः पुरा द्वितीयसृष्टौ तु भवान्भद्रकाल्यामया हतः दुर्गारूपेणाधुना त्वां हनिष्यामि सहानुगामित्युक्तं ॥ १६॥

१७ ॥ १८ ॥ रसालवटोवटयक्षिणीस्थानंयक्षपुत्रांमस्तीतिवटयक्षिणीविधानंनत्रेषुस्पष्टं ॥ १९ ॥ तत्रकरंभोजलेमग्नस्तपश्चकाररंभस्तुपं
चाग्निसाधनंचकार ॥ सरंभस्त्वितिसप्रसिद्धोरंभइत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८

व्यासउवाच ॥ दनोःपुत्रौमहाराजविस्मयातौक्षितिमंडले ॥ रंभश्चैवकरंभश्चद्वावास्तांदानवोत्तमौ ॥ १७ ॥
तावपुत्रौमहाराजपुत्रार्थेतेपतुस्तपः ॥ बहून्वर्षगणान्कामंपुण्येपंचनदेजले ॥ १८ ॥ करंभस्तुजलेमग्नश्चका
रपरमंतपः ॥ वृक्षंरसालवटंप्राप्यसरंभोऽग्निमसेवत ॥ १९ ॥ पंचाग्निसाधनास्तःसरंभस्तुयदाऽभवत् ॥
ज्ञात्वाशर्चीपतिर्दुःखमुद्ययौदानवौप्रति ॥ २० ॥ गत्वापंचनदेतत्रग्राहूरूपंचकारह ॥ वासवस्तुकरंभंतंतदाज
ग्राहपादयोः ॥ २१ ॥ निजयानचतंदुष्टंकरंभवृत्रसूदनः ॥ भ्रातरंनिहतंश्रुत्वारंभःकोपंपरंगतः ॥ २२ ॥
स्वशीर्षपावकेहोतुमैच्छच्छित्त्वाकरेणह ॥ केशपाशेगृहीत्वाशुवामेनक्रोधसंयुतः ॥ २३ ॥ दक्षिणेनकरेणोग्रं
गृहीत्वाशुद्धमुत्तमं ॥ छिनत्तिशीर्षतत्तावत्त्वन्हिनाप्रतिबोधितः ॥ २४ ॥ उक्तश्चदैत्यमूर्खोऽसिस्वशीर्षेछेतु
मिच्छसि ॥ आत्महत्यातिदुःसाध्याकथंत्वंकर्तुमुद्यतः ॥ २५ ॥ वरंवरयभद्रंतेयस्तेमनसिर्वर्तेत ॥ माघ्रिय
स्वमृतेनाद्यकिंतेकार्यंभविष्यति ॥ २६ ॥ व्यासउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंरंभःपावकस्यसुभाषितं ॥ ततो
ब्रवीद्वचोरंभस्त्यक्काकेशकलापकं ॥ २७ ॥ यदितुष्टोसिदेवेशदेहिमेवांच्छितंवरं ॥ त्रैलोक्यविजयीपुत्रःस्यान्नः
परबलार्दनः ॥ २८ ॥ अजेयःसर्वथासस्याद्देवदानवमानवैः ॥ कामरूपीमहावीर्यःसर्वलोकाभिवंदितः ॥ २९ ॥

सर्वलोकाभिवंदितइति शिवस्यांशइत्यर्थः कालिकापुराणेमहिषस्याशिवांशस्यैवोक्तत्वात् नन्वाग्निं प्रतिशिवांशोऽममपुत्रोऽभवदितिप्रार्थनया
पिकथंशिवांशःपुत्रोऽभविष्यतिनह्यभ्यधीनःशिवोस्तीतिचेन्न अग्निर्वैरुद्रइतिश्रुतेरग्नेःशिवस्वरूपत्वात्स्वप्रार्थनयैवस्वांशस्यज्ञायमानत्वात् ॥ २९ ॥

दे.भा.पं.

॥६॥

॥३०॥३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ननुराक्षसस्यापिनानाविधसुंदरीर्विहायपशुजातीयमहिषीगमनंकथंस्वचिकरंजातामितिचेत्तत्राह

टी.अ.

२

पावकस्तंतथेत्याहभविष्यतितवेप्सितं ॥ पुत्रस्तवमहाभगमरणाद्विरमाधुना ॥ ३० ॥ यस्यांचित्तंतुरंभत्व
प्रमदायांकरिष्यसि ॥ तस्यांपुत्रोमहाभागभविष्यतिबलाधिकः ॥ ३१ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्युक्तोवन्हिना
रंभोवचनंचित्तरंजनं ॥ श्रुत्वाप्रणम्यप्रययौवन्हितंदानवोत्तमः ॥ ३२ ॥ यक्षैःपरिवृतंस्थानंरमणीयंश्रिया
न्वितं ॥ दृष्ट्वाचक्रेतदाभावंमहिष्यांदानवोत्तमः ॥ ३३ ॥ मत्तायारूपपूर्णायांविहायान्यांचयोपितं ॥ सासमा
गाच्चतरसाकामयंतीमुदान्विता ॥ ३४ ॥ रंभोपिगमनंचक्रेभवितव्यप्रणोदितः ॥ सातुगर्भवतीजातामहि
षीतस्यवीर्यतः ॥ ३५ ॥ तांगृहीत्वाथपातालंप्रविवेशमनोहरं ॥ महिषेभ्यश्चतारक्षन्प्रियामनुमतांकिल ॥
३६ ॥ कदाचिन्महिषश्चान्यःकामार्तस्तामुपाद्रवत् ॥ स्वयमागत्यतंहंतुंदानवःसमुपाद्रवत् ॥ ३७ ॥ स्वर
क्षार्थसमागम्यमहिषंसमताडयत् ॥ सोपितंनिजघानाशुशृंगाभ्यांकाममोहितः ॥ ३८ ॥ ताडितस्तेनतीक्ष्णा
भ्यांशृंगाभ्यांहृदयेभृशं ॥ भूमौपपाततरसाममारचिविमूर्च्छितः ॥ ३९ ॥ मृतेभर्तरिसादीनाभयार्ताविद्रुताभृ
शं ॥ सावेगात्तंचटंप्राप्ययक्षाणांशरणंगता ॥ ४० ॥ पृष्ठतस्तुगतस्तत्रमहिषःकामपीडितः ॥ कामयानस्तु
तांकामीबलवीर्यमदोद्धतः ॥ ४१ ॥ रुदंतीसाभृशंदीनादृष्टयक्षैर्भयातुरा ॥ धावमानंचतर्वाक्ष्ययक्षास्त्रातुंसमा
ययुः ॥ ४२ ॥ युद्धंसमभवद्वोरंयक्षाणांचहयारिणा ॥ शरेणताडितस्तूर्णपपातधरणतिले ॥ ४३ ॥

॥६॥

भवितव्येति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ भर्तारिंभसंज्ञकेमृतेसतीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ तंमहिषंतयासहमैथुनार्थंधावमानं
४२ ॥ हयारिणामहिषेण शरेण यक्षाक्षितशरेण ॥ ४३ ॥

परमंप्रियं यक्षाणां मित्रवर्गीतगैतमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ वार्यमाणापीति गर्भिण्याः सतीगमनेनाधिकारइति वार्यमाणापिपतिवियोगदुःख
मसहमाना गर्भवत्येव विभावसुं प्रविवेश ॥ ४६ ॥ तस्मिन्नेव समये माहिष्यां मृतायां चितामध्यादूर्ध्वस्थितो माहिषो ब्रह्मः समुत्तस्थौ निर्गतः तस्मिन्ने
व समये मृतो रंभोऽपि पुत्रवात्सल्याद् रक्तबीजस्य रूपांतरं कृत्वानिर्गतः ॥ ४७ ॥ रक्तबीजोऽप्यसौ जातइति असौ रंभ एव चितामध्यादूर्ध्वपांतरं कृत्वानि

मृतं रंभं समानीय यक्षास्ते परमंप्रियं ॥ चितायां रोपयामासुस्तस्य देहस्य शुद्धये ॥ ४४ ॥ माहिषं सापतिं दृष्ट्वा
चितायां रोपितं तदा ॥ प्रवेष्टुं सामतिचक्रे पतिना सह पावकं ॥ ४५ ॥ वार्यमाणापि यक्षैः सा प्रविवेश हुताशनं ॥
ज्वालामालाकुलं सा ध्वीपतिमादाय बल्लभं ॥ ४६ ॥ माहिषस्तु चितामध्यात् समुत्तस्थौ महाबलः ॥ रंभोऽप्येवं म
तिं कृत्वानि सृतः पुत्रवत्सलः ॥ ४७ ॥ रक्तबीजोऽप्यसौ जातो माहिषोऽपि महाबलः ॥ अभिपिक्तस्तुराज्ये सौहया
रिरसुरोत्तमैः ॥ ४८ ॥ एवं समाहिषो जातो रक्तबीजश्च वीर्यवान् ॥ अवध्यस्तु सुरैर्देवैर्मर्मानैश्च नृपोत्तम ॥
४९ ॥ इत्येतत्कथितं राजन् जन्मतस्य महात्मनः ॥ वरप्रदानं च तथा प्रोक्तं सर्वसविस्तरं ॥ ५० ॥ इति श्रीदेवी
भागवते महापुराणे पंचमस्कंधे माहिषासुरोत्पत्तिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ व्यास उवाच ॥ एवं समाहिषो ना
मदानवो वरदर्पितः ॥ प्राप्य राज्यं जगत्सर्ववशे चक्रमहाबलः ॥ १ ॥ पृथिवीं पालयामास सागरांतां भुजार्जितां
एकच्छत्रां निरातंकां वैरिवर्गविर्वर्जितां ॥ २ ॥

गतो रक्तबीजो जातो माहिषासुरोऽपि पूर्वोक्तप्रकारेणैवं जातइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः
॥ २ ॥ त्रिपञ्चाशत्पद्यकैस्तु देवैर्द्रुसमरोद्यतः ॥ महासुरः स्वसैन्यस्य समुद्योगं चकार ह ॥ १ ॥ पूर्वाध्याये माहिषासुरस्य बलाधिक्यकारणं तपस्यादे
कमुपपाद्यते न देवैर्द्रेण साकं कथं युद्धं कृतमित्याकांक्षायां युद्धप्रसंगमुपपादयति एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥

सेनानीः सेनापतिः ताम्रदैत्यस्तु सेनायुतसमावृतः अत्रायुतशब्दो बह्वर्थको बहुसेनावृतो धनाध्यक्षो भांडारगृहाधिपतिर्महिषासुरस्यासीदित्यर्थः ॥ ३ ॥ असिलोमादयोऽवांतरसेनापतयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ येबलोदग्राः बलेन क्रूराः क्षात्रधर्मोयुद्धे चाप्यपलायनामित्यादिस्तस्मिन् येऽवस्थितास्ते तु निहता इत्यर्थः ये तु तदन्ये ते तु करदाः कृता इत्यर्थः ॥ ६ ॥ यज्ञभागसमर्पकाः यज्ञभागं माहिषासुराय समर्पयामासुरित्यर्थः ॥ महिषस्य क्षिति

सेनानीश्चिह्नुरस्तस्य महावीर्यो मदोत्कटः ॥ धनाध्यक्षस्तथा ताम्रः सेनायुतसमावृतः ॥ ३ ॥ असिलोमा तथोदको विडालास्यश्च बाष्कलः ॥ त्रिनेत्रोऽथ तथा कालबंधको बलदर्पितः ॥ ४ ॥ एते सैन्ययुताः सर्वे दानवामेदिनीं तदा ॥ आवृत्य संस्थिताः काममृद्धां सागरमेखलां ॥ ५ ॥ करदाश्च कृताः सर्वे भूमिपालाः पुरातनाः ॥ निहता येबलोदग्राः क्षात्रधर्मव्यवस्थिताः ॥ ६ ॥ ब्राह्मणावशगा जाता यज्ञभागसमर्पकाः ॥ महिषस्य महाराजनिखिले क्षितिमंडले ॥ ७ ॥ एका तपत्रंतद्राज्यं कृत्वा समाहिषासुरः ॥ स्वर्गं जेतुं मनश्चक्रे वरदानेन गर्वितः ॥ ८ ॥ प्रणिधिं प्रेषयामास हयारिस्तु शचीपतिं ॥ ससंदेशहरं शीघ्रमाहूयो वाचदैत्यराट् ॥ ९ ॥ गच्छ वीर महाबाहो दूतत्वं कुरु मे नघ ॥ ब्रूहि शक्रं दिवं गत्वानिःशंकः सुरसन्निधौ ॥ १० ॥ मुंचस्वर्गं सहस्राक्षयथेष्टं गच्छ माचिरं ॥ सेवां वाकुरु देवेश महिषस्य महात्मनः ॥ ११ ॥ सत्वां संरक्षयेन्नूनं राजा शरणमागतं ॥ तस्मात्त्वं शरणं याहि महिषस्य शचीपते ॥ १२ ॥ नो चेद्वज्रं गृहाणा शुयुद्धाय बलसूदन ॥ पूर्वैर्जितोऽसि वास्माकं जानामितव पौरुषं ॥ १३ ॥

मंडले एवं सर्वे ब्राह्मणावशगा जाता इत्यन्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रणिधिमिति प्रसिद्धे भूषिते ख्याते प्रणिधिर्नानुचरेपरे इति मेदिनी कोशात् प्रणिधिमनुचरं हयारिर्महिषासुरः शचीपतिं प्रतिप्रमत्तः प्रेषयामासेत्यर्थः कथं प्रेषयामास तदाह ससंदेशेति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पूर्वैरिति अस्माकं पूर्वैः पूर्वैर्नैस्त्वं नित्यं जितोसि तव पौरुषं कियद्वत्तते तदहं जानामीत्यर्थः ॥ १३ ॥

अहल्याजारेति अहल्याजारेत्यनेनस्त्रीयोनिकुट्टनेएवतवपौरुषेणान्यत्रेतिबोधितं ब्रजवेतिराग्यंत्यत्केत्यर्थः इत्येववाययब्रूहिशक्रं प्रतीतिदेत्य
राडुवाच ततःसदूतोपिशक्रं प्रतिगत्वेत्यमुवाचेत्यर्थाद्वोध्यमुत्तरश्लोकानुरोधात् ॥ १४ ॥ तदाशक्रःकिमुवाचदूतंप्रतितदाह तच्छुत्वेति ॥
१५ ॥ तवप्रभोःस्वामिनोमहिषासुरस्यास्यमदरूपरोगस्यचिकित्सांमौषधंकरिष्यामि ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ तृणादइति तृणभक्षण

अहल्याजाराविज्ञातंबलंतेसुरसंघप ॥ युद्धस्वब्रजवाकामंयत्रेतरमतेमनः ॥ १४ ॥ व्यासउवाच ॥ तच्छु
त्वावचनंतस्यशक्रःक्रोधसमान्वितः ॥ उवाचतंतृपश्रेष्ठस्मितपूर्ववचस्तदा ॥ १५ ॥ नजानेऽहंसुमंदात्मन्य
तस्त्वंमददर्पितः ॥ चिकित्सांसंकरिष्यामिरोगस्यास्यप्रभोस्तव ॥ १६ ॥ अतःपरंकरिष्यामिमूलस्यास्य
निमूलनं ॥ गच्छदूततथाब्रूहितस्याग्रेममभापितं ॥ १७ ॥ शिष्टैर्दूतानहंतव्यास्तस्मात्त्वांविसृजाम्यहं ॥ यु
द्धेच्छाचेत्समगच्छत्वरितोमहिषीसुत ॥ १८ ॥ हयारेत्वद्वलंज्ञातंतृणादस्त्वंजडाकृतिः ॥ शृंगयोस्तेकरिष्या
मिसुदृढंचशरासनं ॥ १९ ॥ दर्पःशृंगबलात्तेऽस्तिविदितंकारणंमया ॥ विषाणेपरिच्छित्वातेसंहरिष्यामितद्वलं ॥
२० ॥ यद्वलेनातिपूर्णस्त्वंजातोऽसिबलदर्पितः ॥ कुशलस्त्वंतदाघातेनयुद्धेमहिषाधम ॥ २१ ॥ व्यासउवा
च ॥ इत्युक्तोऽसौसुरेन्द्रेणसदूतस्त्वरितोगतः ॥ जगाममहिषंमत्तंप्रणम्यप्रत्युवाचह ॥ २२ ॥ दूतउवाच ॥
राजन्देवाधिपःकामंनत्वांविगणयत्यसौ ॥ मन्यतेस्वबलंपूर्णदेवसैन्यसमावृतः ॥ २३ ॥ यदुक्तंतेनमूर्खेण
कथंमन्यद्वीम्यहं ॥ प्रियंसत्यंचवक्तव्यंभृत्येनपुरतःप्रभोः ॥ २४ ॥

एवबलंनान्यत्रेतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ तदाघातेशृंगाभ्यामाघातेएवकुशलेनयुद्धेइत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ यदुक्तमिति
यत्तेनमूर्खेणैन्द्रेणोक्तंतस्मादन्यदन्यथाकथंब्रवीमिकथंवक्तव्यमित्यर्थः कुतइतिचेत्तत्राह प्रियंसत्यामिति इंद्रोक्तादन्यस्यभिन्नस्यकथनेसत्यबा
धःस्यादितिभावः ॥ २४ ॥

दे.भा.पं.

॥८॥

तत्रनीतिप्रमाणयतिप्रियंसत्यमिति ॥ २५ ॥ किंच सत्यंहित्वादेवराजेनानुक्तमपिकेवलंप्रियंवाक्यंत्वत्संतोषार्थेवक्तव्यंतथापितदातव
कार्यमिदंस्थानलाभोनभविष्यतीत्याह केवलमिति ननुतर्हिममकार्यार्थमिदंरेणयत्परुषंवाक्यमुक्तंतेदेवदेतिचेत्तत्राह परुषंचेति प्रभोरग्रेषुभामि
च्छतारुपेणपरुषंवाक्यमपिनवक्तव्यंमर्यादाभावप्रसंगादितिभावः ॥ २६ ॥ ननुभवतुममामर्यादा तथापियत्तेनोक्तं परुषंवाक्यंसत्यंतेदेवदेतिचे

टी.अ.

३

प्रियंसत्यंचवक्तव्यंप्रभोरग्रेषुभेच्छुना ॥ इतिनीतिर्महाराजजागतिंशुभकारिणी ॥ २५ ॥ केवलंचेत्प्रियंब्रूयां
नर्तकार्यंभविष्यति ॥ परुषंचनवक्तव्यंकदाचिच्छुभमिच्छता ॥ २६ ॥ यथारिपुमुखाद्वाचःप्रसरांतीवेषोपेमाः ॥
तथाभृत्यमुखान्नाथनिःसरंतिकथंगिरः ॥ २७ ॥ यादृशानीहवाक्यानि तेनोक्तानिमहीपते ॥ तादृशानिनमेजिह्वा
वक्तुमर्हतिकर्हिचित् ॥ २८ ॥ व्यासउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यहेतुगर्भतृणाशनः ॥ भृशंकोपपरीतात्माव
भूवमहिषासुरः ॥ २९ ॥ समाहूयाद्रवीद्वैत्यान्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ लांगूलंपृष्ठदेशेचकृत्वामूत्रंपरित्यज
न् ॥ ३० ॥ भोभोदैत्याःसुरेन्द्रोऽसौयुद्धकामोऽस्ति सर्वथा ॥ बलद्योगंकुसुध्वैजेतव्योऽसौसुराधमः ॥ ३१ ॥
मदग्रेकोभवेच्छूरःकोटिशश्चेत्तथाविधाः ॥ नविभेम्येकतःकामंहनिष्याम्यद्यसर्वथा ॥ ३२ ॥ शूरःशांतेष्वसौ
नूनंतपस्विपुबलाधिकः ॥ बलकर्ताहिकुहकेलंपटःपरदारहत् ॥ ३३ ॥ अप्सरोबलसंमत्तस्तपोविघ्नकरःख
लः ॥ छिद्रप्रहरणःपापोनित्यंविश्वासघातकः ॥ ३४ ॥ नमुचिर्निहतोयेनकृत्वासंधिदुरात्मना ॥ शपथान् विविधा
नादौकृत्वाभीतेनछद्मना ॥ ३५ ॥

तत्राह यथारिपुमुखादितिकथंगिरइतिअतिकठोरामयावक्तुमनर्हाअतिनीचावाचस्तेनोक्ताइत्यर्थः ॥ २७ ॥ तदेवस्पष्टमाह यादृशानीहे
ति ॥ २८ ॥ २९ ॥ मूत्रंपरित्यजनमूत्रयान्नित्यर्थःवृषभमहिषयोरयंस्वभावोदाशितः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ शांतेषुसौम्येष्वसौशूरो
नमादृशेष्वित्यर्थः तथातपस्विपुतपःकृशेषुबलाधिको नमादृशेषु ॥ ३३ ॥

॥८॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ प्रतिकर्तुविपरीतकर्तु ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ हेचराः दूतास्तानाहूतान्दानवान्सैन्यैशान्कुर्वतुभवं

विष्णुस्तुकपटाचार्यःकुहकःशपथाकरः ॥ नानारूपधरःकामंबलकृदंभपंडितः ॥ ३६ ॥ कृत्वाकोलाकृतिंयेन
हिरण्याक्षोनिपातितः॥ हिरण्यकशिपुर्येननृसिंहेनचघातितः ॥ ३७ ॥ नाहंतद्वशगोनूनंभवेयंदनुनंदनाः ॥
विश्वासंनैवगच्छामिदेवानांकुत्रर्काहचिह्नं ॥ ३८ ॥ किंकरिष्यतिमेविष्णुरिंद्रोवाबलवत्तरः ॥ रूद्रोवापिनमेश
क्तःप्रतिकर्तुंरणांगणे ॥ ३९ ॥ त्रिविष्टपंग्रहीष्यामिजित्वेन्द्रंवरुणंयमं॥धनदंपावकंचैवचंद्रसूर्यौविजित्यच ॥ ४० ॥
यज्ञभागभुजःसर्वेभविष्यामोऽद्यसोमपाः ॥ जित्वादेवसमूहंचविहरिष्यामिदानवैः ॥ ४१ ॥ नमेभयंसुरेभ्यश्च
वरदानेनदानवाः ॥ मरणंननरेभ्यश्चनारीकिमेकरिष्यति ॥ ४२ ॥ पातालपर्वतेभ्यश्चसमाहूयवरान्वरान्
न् ॥ दानवान्ममसैन्यैशान्कुर्वतुत्वरिताश्चराः ॥ ४३ ॥ एकोऽहंसर्वदेवेशान्विजेतुंदानवाःक्षमः ॥ शोभार्थं
वःसमाहूयनयामिसुरसंगमे ॥ ४४ ॥ शृंगाभ्यांचक्षुराभ्यांचहनिष्येऽहंसुरान्किल ॥ नमेभयंसुरेभ्य
श्चवरदानप्रभावतः ॥ ४५ ॥ अवध्योऽहंसुरगणैरसुरैर्मानवैस्तथा ॥ तस्मात्सज्जाभवंत्वद्यदेवलोकजया
यवै ॥ ४६ ॥ जित्वासुरालयंदैत्याविहरिष्यामिनंदने ॥ मंदारकुसुमापीडादेवयोपित्समन्विताः ॥ ४७ ॥
कामधेनुपयोत्सिकाःसाधुपानप्रमोदिताः॥देवगंधर्वगीतादिनृत्यलाससमन्विताः ॥ ४८ ॥ उर्वशीमेनकारं
भाघृताचीचतिलोत्तमः॥प्रमद्वरामहासेनामिश्रकेशीमदोत्कटा॥ ४९ ॥

तद्वत्यर्थः ॥ ४३ ॥ वोयुष्मान्शोभार्थंयुद्धशोभार्थंसमाहूयनयामीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ जित्वेति येनकारणेनमुरालयंजित्वानंदनेवि
हरिष्यामिअहंतत्कुस्तेत्यर्थः मद्योगाद्ययमपिसुखिनोभविष्यथेत्याह मंदारकुसुमापीडाइति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

दे.भा.पं.

॥९॥

नानासवानिअनेकाविधामदिराः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ यज्ञेअस्माकंविजयार्थेकाम्यानुष्ठानरूपेयज्ञेइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इतिश्रीदेवी

टी.अ.

४

विप्रचित्ताप्रभृतयो नृत्यगीतविशारदाः ॥ रंजयिष्यन्तिवः सर्वान् नानासवनिषेवणैः ॥ ५० ॥ सर्वे सज्जा भवं त्वद्य
रोचतां गमनां दिवि ॥ संग्रामार्थं सुरैः सार्द्धं कृत्वामंगलमुत्तमं ॥ ५१ ॥ रक्षणार्थं च सर्वेषां भार्गवं मुनि सत्तमं ॥
समाहूय च संपूज्य स्थाप्य यज्ञे गुरुं परं ॥ ५२ ॥ व्यास उवाच ॥ इति संदिश्य दैत्येन्द्रान् महिषः पापधीस्तदा ॥ जगा
मत्स्वरितो राजन् भवनं स्वं मुदान्वितः ॥ ५३ ॥ इति श्रीदेवी भागवते महापुराणे पंचमस्कंधे भगवती महात्म्ये दै
त्यसैन्योद्योगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ व्यास उवाच ॥ गते दूते सुरेन्द्रोऽपि समाहूय सुरानथ ॥ यमवायुधना
ध्यक्षवरुणा निदमूचिवान् ॥ १ ॥ महिषो नाम दैत्येन्द्रोऽभ पुत्रो महाबलः ॥ वरदर्पमदोन्मत्तो मायाशतविचक्ष
णः ॥ २ ॥ तस्य दूतोद्यसंप्राप्तः प्रेषितस्तेन भो सुराः ॥ स्वर्गकामेन लुब्धेन मामुवाचे दृशं वचः ॥ ३ ॥ त्यज देवा
लयं शक्रयथेच्छं ब्रजवासव ॥ सेवां वा कुरु दैत्यस्य महिषस्य महात्मनः ॥ ४ ॥ दयावान् दानवेन्द्रोऽसौ स ते वृत्तिं वि
धास्यति ॥ न ते पुभृत्य भूतेषु न कुप्यति कदाचन ॥ ५ ॥ नो चेद्युद्धाय देवेश सेनोद्योगं कुरु स्वयं ॥ गते मयि स दैत्ये
द्रस्त्वरितः समुपेप्यति ॥ ६ ॥ इत्युक्त्वा स गतो दूतो दानवस्य दुरात्मनः ॥ किं कर्तव्यमतः कार्यं चिंतय ध्वंसुरोत्त
माः ॥ ७ ॥ दुर्बलोऽपि न चोपेक्ष्यः शत्रुर्बलवता सुराः ॥ विशेषेण स दौद्योगी बलवान् बलदर्पितः ॥ ८ ॥ उद्यमः कि
ल कर्तव्यो यथा बुद्धि यथा बलं ॥ दैवाधीनो भवेन्नूनं जयो वाथ पराजयः ॥ ९ ॥

॥९॥

भागवततिलके पंचमस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ पंचाशद्विरथ श्लोकैर्विमर्शो देवसंसादि ॥ बृहस्पतियुतैर्देवैः प्रारब्ध इति कीर्यते ॥ १ ॥ दूत
गमनानंतरं देवलोके जातं वृत्तमाह गते दूत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ न तेषु न मेषु ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

संधियोगोभैत्रीयोगोयतो निरर्थकः खले संधियोगस्ततः सर्वथासाधुभिर्भवादिः पुनः पुनर्विचार्यकर्तव्यमित्यन्वयः ॥ १० ॥ ननुसंधियोगासंभवेयुद्धा

संधियोगो न चात्रास्ति खले संधिर्निरर्थकः ॥ सर्वथासाधुभिः कार्यविचार्यच पुनः पुनः ॥ १० ॥ यानमप्यधुना
नैवकर्तव्यं सहसा पुनः ॥ प्रेक्षकाः प्रेषणीयाश्च शीघ्रगाः सुप्रवेशकाः ॥ ११ ॥ इंगितज्ञाश्चानिः संगानिस्पृहाः
सत्यवादिनः ॥ सेनाभियोगं प्रस्थानं बलसंख्यायथार्थतः ॥ १२ ॥ वीराणां च परिज्ञानं कृत्वा यां तु त्वरान्विताः
॥ ज्ञात्वा दैत्यपतेस्तस्य सैन्यस्य च बलाबलं ॥ १३ ॥ करिष्यामि ततस्तूर्णं यानं वा दुर्गसंग्रहं ॥ सहसा विहितं का
र्यं दुःखदं सर्वथा भवेत् ॥ १४ ॥ तस्माद्विमृश्य कर्तव्यं सुखदं सर्वथा बुधैः ॥ नात्र भेदविधिन्याय्यो दानवे पुच सर्वथा
॥ १५ ॥ एकचित्ते पुकार्येऽस्मिंस्तस्माच्चाराव्रजंतु वै ॥ ज्ञात्वा बलाबलं तेषां पश्चात्प्राप्तिं विचार्य च ॥ १६ ॥ विधेयं
विधिवत्तज्ज्ञैस्तेषु कार्यपरेषु च ॥ अन्यथा विहितं कार्यं विपरीतफलप्रदं ॥ १७ ॥ सर्वथा तद्भवेन्नूनमज्ञातमौष
धं यथा ॥ घ्यास उवाच ॥ इति संचिंत्य तैः सर्वैः प्राणिधिकार्यवेदिनं ॥ १८ ॥ प्रेषयामास देवेन्द्रः परिज्ञानाय पार्थि
व ॥ दूतस्तु त्वरितो गत्वा समागम्य सुराधिपं ॥ १९ ॥ निवेदयामास तदा सर्वसैन्यबलाबलं ॥ ज्ञात्वा तद्वलमुद्यो
गंतुराषाडिति स्मितः ॥ २० ॥ देवानचोदयत्तूर्णं समाहूय पुरोहितं ॥ मंत्रं मंत्रविदां श्रेष्ठं चकारा त्रिदशेश्वरः ॥ २१
उवाचांगिरसं श्रेष्ठं समासीनं वरासने ॥ इंद्र उवाच ॥ भो भो देवगुरो विद्वन् किं कर्तव्यं वदस्वनः ॥ २२ ॥ सर्वज्ञोऽ
सि स मुत्पन्ने कार्ये त्वंगतिरद्य नः ॥ दानवो महिषो नाम महावीर्यो मदान्वितः ॥ २३ ॥

धेयानमेव तर्हि कर्तव्यमिति चेत्तस्याप्यधुना परबलो वेक्षणात् पूर्वसमयो नास्तीत्याह यानमिति तद्यधुना किं कर्तव्यमिति चेत्तत्र स्वाभिप्रायमाह प्रेक्ष
का इति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्राणिधिद्वतं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

दे.भा.पं.

॥१०॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

योत्थुकामः समायाति बहुभिर्दानवैर्वृतः ॥ तत्र प्रतिक्रियाकार्या त्वयामंत्रविदाधुना ॥ २४ ॥ तेषां शुक्रस्तथा
त्वं मे विघ्नहर्ता सुसंमतः ॥ व्यास उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं प्राह तुरासाहं बृहस्पतिः ॥ २५ ॥ विचिंत्य मनसा का
मं कार्यं साधनतत्परः ॥ गुरु उवाच ॥ स्वस्थो भव सुरेन्द्र त्वंधैर्यमालं व्यमारिष ॥ २६ ॥ व्यसने च समुत्पन्नेन
त्याज्यं धैर्यमाशु वै ॥ जया जयौ सुराध्यक्षे दैवाधीनौ सदैव हि ॥ २७ ॥ स्थातव्यं धैर्यमालं व्यतस्माद्बुद्धिमता
सदा ॥ भवितव्यं भवत्येव जानन्नेव शतक्रतो ॥ २८ ॥ उद्यमः सर्वथा कार्यो यथा पौरुषमात्मनः ॥ मुनयोऽपि हि मु
क्त्यर्थमुद्यमैकरताः सदा ॥ २९ ॥ दैवाधीनं च जानंतो योगध्यानपरायणाः ॥ तस्मात्सदैव कर्तव्यो व्यवहारो दि
तोद्यमः ॥ ३० ॥ सुखं भवतु वामावादैवैकापरिदेवना ॥ विना पुरुषकारेण कदाचिन्सिद्धिमाप्नुयात् ॥ ३१ ॥
अंधवत्पंगुवत्कामं न तथा मुदमावेहेत् ॥ कृते पुरुषकारेऽपि यदि सिद्धिर्न जायते ॥ ३२ ॥ न तत्र दूषणं तस्यैवा
धीने शरीरिणि ॥ कार्यसिद्धिर्न सैन्येऽस्ति न मंत्रे न च मंत्रणे ॥ ३३ ॥ न रथे नायुधे न नैवाधीना सुराधिप ॥ बल
वान्क्लेशमाप्नोति निर्वलः सुखमश्नुते ॥ ३४ ॥ बुद्धिमान्क्षुधितः शेते निर्वुद्धिर्भोगवान्भवेत् ॥ कातरो जयमाप्नो
ति शूरो याति पराजयं ॥ ३५ ॥ दैवाधीने तु संसारे कामं कापरिदेवना ॥ उद्यमे योजयेन्नूनं भवितव्यं सुराधिप ॥
३६ ॥ दुःखदे सुखदे वापि तत्र तौ न विचिंतयेत् ॥ दुःखे दुःखाधिकान् पश्येत्सुखे पश्येत्सुखाधिकान् ॥ ३७ ॥ आ
त्मानं हर्षशोकाभ्यां शत्रुभ्यामिव नार्पयेत् ॥ धैर्यमेवावगंतव्यं हर्षशोकोद्भवे बुधैः ॥ ३८ ॥ अधैर्याद्यादृशं दुःखं न
तु धैर्येऽस्ति तादृशं ॥ दुर्लभं सहनत्वं वै समये सुखदुःखयोः ॥ ३९ ॥

तौ दुःखसुखदौ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

टी.अ.

४

॥१०॥

४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सप्तैकषोडशादिभ्य इति सप्तमहदाद्याः सप्तविकृतयः एकशब्देनमूलप्रकृतिः षोडशशब्देनषोडशविकाराः ॥
४३ ॥ तदेवाह प्रकृतिर्विकृतिर्नाहमिति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे

हर्षशोकोद्भवो यत्र न भवेद्बुद्धिनिश्रयात् ॥ किंदुःखं कस्य वा दुःखं निर्गुणो हं सदा व्ययः ॥ ४० ॥ चतुर्विंशतिरि
क्तोऽस्मि किं मे दुःखं सुखं च किं ॥ प्राणस्य क्षुत्पिपासे द्वे मनसः शोकमूर्च्छनौ ॥ ४१ ॥ जरामृत्युशरीरस्य षडूर्मिरहि
तः शिवः ॥ शोकमोहौ शरीरस्य गुणौ किं मेऽत्र चिंतने ॥ ४२ ॥ शरीरं नाहमथ वा तत्संबन्धीनचाप्यहं ॥ सप्तैकषोड
शादिभ्यो विभिन्नो हं सदा सुखी ॥ ४३ ॥ प्रकृतिर्विकृतिर्नाहं किं मे दुःखं सदा पुनः ॥ इति मन्वासुरेश त्वं मनसा भ
व निर्ममः ॥ ४४ ॥ उपायः प्रथमोऽयं ते दुःखनाशे शतक्रतो ॥ ममता परमं दुःखं निर्ममत्वं परं सुखं ॥ ४५ ॥ सं
तोषादपरं नास्ति सुखस्थानं शचीपते ॥ अथ वा यदि न ज्ञानं न मत्वं नाशने किल ॥ ४६ ॥ ततो विवेकः कर्तव्यो
भविष्यति तव्ये सुरार्धिप ॥ प्रारब्धकर्मणां नाशो न भोगाल्लक्ष्यते किल ॥ ४७ ॥ यद्वा वितद्भवत्येवं काचिंता सुखदु
खयोः ॥ सुरैः सर्वैः सहायैर्वा बुद्ध्या वा तव सत्तम ॥ ४८ ॥ सुखं क्षयाय पुण्यस्य दुःखं पापस्य मारिष ॥ तस्मात्सु
खक्षये हर्षः कर्तव्यः सर्वथा बुधैः ॥ ४९ ॥ अथ वामं त्रयित्वाद्य कुरु यत्नं यथाविधि ॥ कृते यत्ने महाराज भवितव्यं
भविष्यति ॥ ५० ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ व्यास उवाच ॥ इति
श्रुत्वा सहस्राक्षः पुनराह बृहस्पतिं ॥ युद्धोद्योगं करिष्यामि हयारेर्नाशनाय वै ॥ १ ॥ नोद्यमेन विनाराज्यं न सुखं
न च वैयशः ॥ निरुद्यमं प्रशंसंति कातरान च सोद्यमाः ॥ २ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ सप्ताधिकैश्च पञ्चाशत्पदैरयमहमृधे ॥ दैत्यैः कृतो देवसेनापराजय उदीर्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांते कृते यत्ने महाराज भवि
तव्यं भविष्यतीति बृहस्पतिवाक्यं श्रुत्वा देवराज आहत्याह इति श्रुत्वेति ॥ १ ॥ सोद्यमाः पराक्रमिणो न प्रशंसंतीत्यर्थः ॥ २ ॥

दे.भा.पं.

॥११॥

तदेवाह यतीनामिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ केवलं रक्षोघ्नान्मन्त्रान्पठन्मत्कल्याणार्थमन्यत्सर्वमहंकरिष्यामीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ युध्यतो जये पराजये वा संदिग्धेन च प्रेरयामीत्यन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ नमयेति भवतां युद्धे यद्वा विदुः खं सुखं वा तन्मयान् ज्ञातं तद्ज्ञानं मम नास्तीत्यर्थः ननु त्वं भावि वेत्सीति प्रसिद्धिरतः कथमेवं वदसीति चेत्तात्रह यद्गार्या हरणे इति यदि मम भावि ज्ञानमस्ति तदा मम भार्यायां शशिना हतायां जायमानं दुःखं मया पूर्वं

यतीनां भूषणं ज्ञानं संतोषो हि द्विजन्मनां ॥ उद्यमः शत्रुहननं भूषणं भूतिमिच्छतां ॥ ३ ॥ उद्यमेन हतस्त्वाष्ट्रे नमुचिर्बल एव च ॥ तथैनं निहनिष्यामि महिषं मुनिसत्तम ॥ ४ ॥ बलं देवगुरुस्त्वं मेव जमायुधमुत्तमं ॥ सहा यस्तु हरिर्नूनं तथो मापतिरव्ययः ॥ ५ ॥ रक्षोघ्नान्पठमेसाधो करोम्यद्य समुद्यमं ॥ स्वसैन्याभिनिवेशं च माहिषं प्रतिमानद ॥ ६ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्तो देवराजेन वाचस्पतिरुवाच ह ॥ सुरेंद्रं युद्धसंरक्तं स्मितपूर्वं वचस्तदा ॥ ७ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ प्रेरयामिनचाहं त्वानच निर्वारयाम्यहं ॥ संदिग्धेऽत्र जये कामं युध्यतश्च पराजये ॥ ८ ॥ न ते त्रदूषणं किंचिद्भूतिव्येशचीपते ॥ सुखं वायदिवा दुःखं विहितं च भाविष्यति ॥ ९ ॥ नमया तत्परिज्ञातं भावि दुःखं सुखं तथा ॥ यद्गार्या हरणे प्राप्तं पुरा वासवे त्सीहि ॥ १० ॥ शशिना मेहता भार्या मित्रेणामित्रकर्शन ॥ स्वाश्रमस्थेन संप्राप्तं दुःखं सर्वसुखापहं ॥ ११ ॥ बुद्धिमान्सर्वलोके पुविदितोऽहं सुराधिप ॥ क्रमेण तात दाबुद्धिर्यदा भार्या हता बल्यत् ॥ १२ ॥ तस्मादुपायः कर्तव्यो बुद्धिमद्भिः सदानरैः ॥ कार्यसिद्धिः सदानूनदैवार्थिना सुराधिप ॥ १३ ॥

ज्ञातमेव स्यात्तदुपायश्च मया कृत एव स्यान्न च कृतस्तस्मान्मम भावि ज्ञानं नास्तीत्यर्थः ननु भावि ज्ञानं तव वर्तत एव तथापि तत्परिहारो वदयं भावित्वा स्वयान् कृत इति चेत्तदा भावि ज्ञानं निरर्थकमेव यद्भूतिव्यं तद्भूतिष्यति कुरुयुद्धं त्वं मम भावि ज्ञानं समाचारस्य न प्रकृते उपयोग इति गूढोऽभिसंधिः ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

टी.अ.

५

॥११॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ भीतभीतोस्मोतिभीतादपिभीतोऽतिभीतइत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

व्यासउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंसत्यंगुरोःसाद्वैशचीपतिः ॥ ब्रह्माणंशरणंगत्वानत्वावचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥
पितामहसुराध्यक्षदैत्योमहिषसंज्ञकः ॥ गृहीतुकामःस्वर्गमेबलोद्योगंकरोत्यलं ॥ १५ ॥ अन्येचदानवाःसर्वे
तत्सैन्यंसमुपस्थिताः ॥ योद्धुकामामहावीर्याःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ १६ ॥ तेनाहंभीतभीतोऽस्मित्वत्सकाशमि
हागतः ॥ सर्वज्ञोऽसिमहाप्राज्ञसाहाय्यंकर्तुमर्हसि ॥ १७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ गच्छामःसर्वएवाद्यकैलासंत्वरि
तावयं ॥ शंकरंपुरतःकृत्वाविष्णुंचवलितानांवरं ॥ १८ ॥ ततोयुद्धंप्रकर्तव्यंसर्वैःसुरगणैःसह ॥ मिलित्वामंत्रमा
धायदेशंकालंविचिंत्यच ॥ १९ ॥ बलाबलमविज्ञायविवेकमपहायच ॥ साहसंतुप्रकुर्वाणोनरस्तपनमृच्छित
२० ॥ व्यासउवाच ॥ तन्निशस्यसहस्राक्षःकैलासंनिर्जगामह ॥ ब्रह्माणंपुरतःकृत्वालोकपालसमन्वितः ॥
२१ ॥ तुष्टवशंकरंगत्वावेदमंत्रैर्महेश्वरं ॥ प्रसन्नंपुरतःकृत्वाययौविष्णुपुरंप्रति ॥ २२ ॥ स्तुत्वातंदेवदेवेशंका
र्यंप्रोवाचचात्मनः ॥ महिषात्तद्गुणं चोग्रंवरदानमदोद्धृतात् ॥ २३ ॥ तदाकर्ण्यभयंतस्यविष्णुर्देवानुवाचह ॥
करिष्यामोवयंयुद्धंहनिष्यामस्तुदुर्जयं ॥ २४ ॥ व्यासउवाच ॥ इतितेनिश्चयंकृत्वाब्रह्मविष्णुहरीश्वराः ॥ स्वा
निस्वानिसमारुह्यवाहनानिययुःसुराः ॥ २५ ॥ ब्रह्माहंससमारूढोविष्णुर्गंडवाहनः ॥ शंकरोवृषभारूढो
वृत्रहागजसंस्थितः ॥ २६ ॥ मयूरवाहनस्कंधोयमोमहिषवाहनः ॥ कृत्वासैन्यसमायोगंयावत्तेनिर्ययुःसुराः
२७ ॥ तावद्वैत्यबलंप्राप्तंदत्तंमहिषपालितं ॥ तत्राभूत्तुमुलंयुद्धंदेवदानवसैन्ययोः ॥ २८ ॥

॥ २४ ॥ हरीश्वराःहरिःसूर्यः ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥

॥ २७ ॥

॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सइंद्रः करेशुंडादंडे ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सतुछित्वेति

बाणैः खड्गैस्तथाप्रसैर्मुसलैश्चपरश्वधैः ॥ गदाभिः पट्टिशैः शूलैश्चक्रैश्चशक्तितोमरैः ॥ २९ ॥ मुद्गरैर्भिदिपालैश्चहलैश्चवातिदारुणैः ॥ अन्यैश्चविविधैरस्त्रैर्निर्जघ्नुस्तेपरस्परं ॥ ३० ॥ सेनानीश्चक्षुरस्तस्यगजारूढोमहाबलः ॥ मघवंतंपंचभिस्तैः सायकैः समताडयत् ॥ ३१ ॥ तुराषाडपितांछित्वाबाणैर्बाणांस्त्वरान्वितः ॥ हृदयेचार्द्धचंद्रेणताडयामासतंकृती ॥ ३२ ॥ बाणाहतस्तुसेनानीः प्रापमूर्च्छां गजोपरि ॥ करिणंवज्रघातेनसजघानकरेततः ॥ ३३ ॥ तद्वज्राभिहतोनागोभग्नः सैन्यंजगामह ॥ दृष्ट्वातंदैत्यराट्क्रुद्धोबिडालास्यमथाब्रवीत् ॥ ३४ ॥ गच्छवीरमहाबाहोजहींद्रंमदगर्वितं ॥ वरुणादीन्परान्देवान्हत्वागच्छममांतिकं ॥ ३५ ॥ व्यासउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यबिडालास्योमहाबलः ॥ आरुह्यवारणंमत्तंजगामत्रिदशाधिपं ॥ ३६ ॥ वासवस्तंसमायांतंदृष्ट्वाक्रोधसमन्वितः ॥ जघानविशिखैस्तीक्ष्णैराशीविषसमप्रभैः ॥ ३७ ॥ सतुछित्वाशरांस्तूर्णस्वशरैश्चापनिःसृतैः ॥ पंचाशद्भिर्जघानाशुवासवंचशिलीमुखैः ॥ ३८ ॥ तयेंद्रेऽपिचतान्बाणांछित्वाकोपसमान्वितः ॥ जघानविशिखैस्तीक्ष्णैराशीविषसमप्रभैः ॥ ३९ ॥ सतुछित्वाशरांस्तूर्णस्वशरैश्चापनिःसृतैः ॥ गदयाताडयामासगजंतस्यकरोपरि ॥ ४० ॥ स्वकरेनिहतोनागश्चकारार्तस्वरंमुहुः ॥ परिवृत्यजघानाशुदैत्यसैन्यंभयातुरः ॥ ४१ ॥ दानवस्तुगजंवीक्ष्यपरावृत्यगतंरणात् ॥ समाविश्यरथेरम्येजगामाशुसुरान्रणो ॥ ४२ ॥ तुराषाडपितंवीक्ष्यरथस्थंपुनरागतं ॥ आहनद्विशिखैस्तीक्ष्णैराशीविषसमप्रभैः ॥ ४३ ॥

सएवेन्द्रश्चापनिःसृतैः स्वशरैस्तूर्णतस्यशरांछित्वातस्यदैत्यस्यगजंकरीषांशुंडायांगदयाताडयामासेत्यन्वयः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ जयंतं स्वपुत्रं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ संग्रामांगणतः संग्रामस्थलात् ॥ ५४ ॥

सोपिक्रुद्धश्चकारोग्रांवाणवृष्टिमहाबलः ॥ बभूवतुमुलं युद्धंतयोस्तत्र जयैषिणोः ॥ ४४ ॥ इंद्रस्तु बलिनंदं दृष्ट्वा
कोपेनाकुलितेन्द्रियः ॥ जयंतं मग्नतः कृत्वा युयुधेतेन संयुतः ॥ ४५ ॥ जयंतस्तु शितैर्बाणैस्तं जघानस्तनांतरे ॥
पंचभिः प्रबला कृष्टैरसुरं मदगावितं ॥ ४६ ॥ सबाणाभिहतस्तावन्निपपातरथोपरि ॥ अतिवाह्यरथं सूतो निर्ज
गामरणाजिरात् ॥ ४७ ॥ तस्मिन् विनिर्गते दैत्ये बिडालास्थेऽथ मूर्च्छिते ॥ जयशब्दो महानासीदुंदुभीनांचनिः
स्वनः ॥ ४८ ॥ सुराः प्रमुदिताः सर्वे तुष्टुस्तं शचीपतिं ॥ जगुर्गंधर्वपतयो न नृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ४९ ॥ चु
कोपमहिपः श्रुत्वा जयशब्दं सुरैः कृतं ॥ प्रेपयामास तत्रैव ताम्रं परमदापहं ॥ ५० ॥ ताम्रस्तु बहुभिः सार्द्धं समांग
म्यरणाजिरे ॥ शरवृष्टिचकाराशु तडित्त्वानिवसागरे ॥ ५१ ॥ वरुणः पाशमुद्यम्य जगाम त्वरितस्तदा ॥ यम
श्च महिषारूढो दंडमादाय निर्ययौ ॥ ५२ ॥ तत्र युद्धमभूत् घोरं देवदानवयोर्मिथः ॥ बाणैः खड्गैश्च मुसलैः शक्ति
भिश्च परश्वधैः ॥ ५३ ॥ दंडेन निहतस्ताम्रो यमहस्तोद्यतेन च ॥ न च चालमहाबाहुः संग्रामांगणतस्तदा ॥
५४ ॥ चापमाकृष्य वेगेन मुत्कातीव्रान् शिलीमुखान् ॥ इंद्रादीनहनतूर्णं ताम्रस्तस्मिन् रणाजिरे ॥ ५५ ॥ ते
पि देवाः शरैर्दिव्यैर्निशितैश्च शिलाशितैः ॥ निजघ्नुर्दानवान् क्रुद्धास्तिष्ठतिष्ठेति चुक्रुशुः ॥ ५६ ॥ निहतस्तैः सुरैर्दे
त्योमूर्छामापरणांगणे ॥ हाहाकारो महानासीद्वैत्यसैन्ये भयातुरो ॥ ५७ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कं
धे दैत्यसैन्यपराजयोनाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

दे.भा.पं.

॥१३॥

अर्द्धाधिकैः पंचपंचाशद्विः श्लोकैरनंतरं ॥ देवदानवसैन्यस्य युद्धं ज्ञातमुदीर्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांते तां देवैर्मूर्छिते सतितदुत्तरं ज्ञातं वृत्तमाह ता
चेति ॥ १ ॥ बलिभुजः काकाः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शांबरिलोके सावरीतिवदाति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

टी.अ.
६

व्यास उवाच ॥ ताम्रेथ मूर्छिते दैत्ये महिषः क्रोधसंयुतः ॥ समुद्यम्य गदां गुर्वी देवानुपजगाम ह ॥ १ ॥ तिष्ठत्व
द्यसुराः सर्वे हन्म्यहं गदया किल ॥ सर्वे बलिभुजः कामं बलहीनाः सदैवा हि ॥ २ ॥ इत्युक्त्वा सौ गजारूढं संप्राप्य
मदगर्वितः ॥ जघान गदया तूर्णं बाहुमूले महाभुजः ॥ ३ ॥ सोऽपि वज्रेण घेरेण चिच्छेद शूरां च तां ॥ प्रहर्तुं काम
स्त्वरितो जगाम महिषं प्रति ॥ ४ ॥ हयारिरपिकोपेन खड्गमादाय सुप्रभं ॥ यया विद्रं महावीर्यं प्रहरिष्यन्निवांति
कं ॥ ५ ॥ बभूव च तयो र्युद्धं सर्वलोकभयावहं ॥ आयुधैर्विविधैस्तत्र मुनिविस्मयकारकं ॥ ६ ॥ चकाराशु तदा
दैत्यो मायां मोहकरीं किल ॥ शांबरिं सर्वलोकघ्नीं मुनीनामपि मोहिनीं ॥ ७ ॥ कोटिशो महिषास्तत्र तद्रूपास्तत्प
राक्रमाः ॥ ददृशुः सायुधाः सर्वे निघ्नं ते देववाहिनीं ॥ ८ ॥ मघवा विस्मितस्तत्र दृष्ट्वा तां दैत्यनिर्मितां ॥ बभूवा
तिभयो द्विग्नो मायां मोहकरीं किल ॥ ९ ॥ वरुणोऽपि सुसंत्रस्तस्तथैव धननायकः ॥ यमो हुताशनः सूर्यः शीतर
श्मिर्भयातुरः ॥ १० ॥ पलायनपराः सर्वे बभूवुर्मोहिताः सुराः ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानां स्मरणं च कुरुद्यताः ॥
११ ॥ तत्राजगमुश्च काजेशाः स्मृतमात्राः सुरोत्तमाः ॥ हंसतार्क्ष्यवृषारूढास्त्रातुकामावरायुधाः ॥ १२ ॥ शौरि
स्तां मोहिनीं दृष्ट्वा सुदर्शनमथोज्ज्वलं ॥ मुमोच तत्तेजसैव माया सा विलयंगता ॥ १३ ॥ वीक्ष्य तान् महिषस्तत्र सृ
ष्टिस्थित्यंतकारिणः ॥ यो दुक्कामो मादो परिघं समुपाद्रवत् ॥ १४ ॥

॥१३॥

तत्राजगमुश्चेति ननु पूर्वब्रह्मादयो युद्धार्थमागतं युक्तमेव तत्राजगमुरिते कथमुच्यत इति चेदुच्यते आगता एव ब्रह्मादयो देवराजस्य युध्यमा
नस्य पृथतो बहुदूरदेशे स्थिता यदेद्रस्य संकटमुपस्थितं तदा तेन स्मृता अग्रे आगता इत्यत्र तात्पर्यात् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ वृकाइवमुवत्सकान्ययावृकाः सुवत्सानपरिववृत्स्तथेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ म

महिषासुर्योमहावीरः सेत्तनश्चिश्चुर ॥ १५ ॥ अस्यास्य प्रवीर्यम् ॥ १५ ॥ असिलोमा
त्रिनेत्रश्चवाष्कलोऽधुक् एव च ॥ एते चान्यचबहवो युद्धकामा विनिययुः ॥ १६ ॥ संनद्धा धृतचापास्ते रथारूढा
मदोद्धताः ॥ परिववृत्सुरान्सर्वान् वृकाइवमुवत्सकान् ॥ १७ ॥ बाणवृष्टितश्चक्रुर्दानवामदगर्विताः ॥
सुराश्चापितथाचक्रुः परस्परजिघांसवः ॥ १८ ॥ अंधको हरिमासाद्यपंचबाणान् शिलाशितान् ॥ मुमोच विष
संदिग्धान् कर्णाकृशान् महाबलान् ॥ १९ ॥ वासुदेवोऽप्यसंप्राप्तान् विशिखानाशुगैस्तदा ॥ चिच्छेदतान्
पुनः पंचमुमोचरिपुनाशनः ॥ २० ॥ तयोः परस्परं युद्धं बभूव हरिदैत्ययोः ॥ बाणासिचक्रमुसलैर्गदाशक्तिप
रश्वधैः ॥ २१ ॥ महेशांधकयोर्युद्धं तु मुलं लोमहर्षणं ॥ पंचाशद्दिनपर्यंतं बभूव च परस्परं ॥ २२ ॥ इंद्रवाष्कल
योस्तद्वन्महिषासुररुद्रयोः ॥ यमत्रिनेत्रयोस्तद्वन्महाहनुधनेशयोः ॥ २३ ॥ असिलोमवरुणयोर्युद्धं परमदा
रुणं ॥ गरुडंगदयादैत्योजघान हरिवाहनं ॥ २४ ॥ सगदापातखिन्नांगो निःश्वसन्नवतिष्ठत ॥ शौरिस्तंदक्षिणे
नाशुहस्तेन परिसांत्वयन् ॥ २५ ॥ स्थिरंचकार देवेशो वै न तेयं महाबलं ॥ समाकृष्य धनुः शार्ङ्गमुमोच विशि
खान् बहून् ॥ २६ ॥ अंधको परिकोपेन हंतुं कामोजनार्दनः ॥ दानवोऽपि च तान् बाणान् चिच्छेदस्वशरैः शितैः
२७ ॥ पंचाशद्भिर्हरिं कोपाज्जघान च शिलाशितैः ॥ वासुदेवोऽपि तांस्तूर्णवंचयित्वा शरोत्तमान् ॥ २८ ॥ चक्रं मुमो
च वेगेन सहस्रारं सुदर्शनं ॥ त्यक्तं सुदर्शनं दूरात्स्वचक्रेण न्यवारयत् ॥ २९ ॥

हेशांधकयोरिति अत्र महेशो विष्णुः म

हिषासुररुद्रयोरित्यत्र रुद्रो महादेवः यमत्रिनेत्रयोरित्यत्र त्रिनेत्रो दैत्यः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥

ननर्दचमहाराजदेवान्संमोहयन्निव ॥ दृष्टुतुविफलंजातंचक्रंदेवस्यशार्ङ्गिणः ॥ ३० ॥ जग्मुःशोकंसुराःसर्वे
जहर्षुर्दानवास्तथा ॥ वासुदेवोपितरसादृष्टादेवांच्छुचावृतान् ॥ ३१ ॥ गदांकौमोदकींधृत्वादानवंसमुपाद्रव
त् ॥ तंजघानातिवेगेनमूर्ध्निमायाविनंहरिः ॥ ३२ ॥ सगदाभिहतोभूमौनिपपातातिमूर्छितः ॥ तंतथापतितंवी
क्ष्यहयारिरतिकोपनः ॥ ३३ ॥ आजगामरमानाथंत्रासयन्नतिगर्जितैः ॥ वासुदेवोपितंदृष्ट्वासमायांतंकुधान्वि
तं ॥ ३४ ॥ चापज्यानिनदंचोग्रंचकारनंदयन्सुरान् ॥ शरवृष्टिंचकाराशुभगवान्महिषोपरि ॥ ३५ ॥
सोऽपिचिच्छेदबाणैर्घैस्तांच्छरान्गगनेरितान् ॥ तयोर्युद्धमभूद्राजन्परस्परभयावहं ॥ ३६ ॥ गदया
ताडयामासकेशवोमस्तकोपरि ॥ सगदाभिहतोमूर्ध्निपपातोर्व्यासमूर्छितः ॥ ३७ ॥ हाहाकारोमहानासी
त्सैन्येतस्यसुदारुणः ॥ सविहायव्यथांदैत्योमुहूर्तादुत्थितःपुनः ॥ ३८ ॥ गृहीत्वापरिघंशीर्षेजघानमधुसू
दनं ॥ परिघेणाहतस्तेनमूर्ध्निमापजनार्दनः ॥ ३९ ॥ मूर्छितंतमुवाहाशुजगामगरुडोरणात् ॥ परावृत्तेजग
न्नाथेदेवाइंद्रपुरोगमाः ॥ ४० ॥ भयंप्रापुःसुदुःखार्ताचक्रुशुश्र्वरणाजिरे ॥ क्रंदमानान्सुरान्वीक्ष्यशंकरःशूल
भृत्तदा ॥ ४१ ॥ महिषंतरसाभ्येत्यप्राहरद्रोषसंयुतः ॥ सोपिशक्तिमुमोचाथशंकरस्योरसिस्फुटं ॥ ४२ ॥
जगर्जसचदुःश्रमावंचयित्वात्रिशूलकं ॥ शंकरोपितदापीडांनप्रापोरसिताडितः ॥ ४३ ॥ तंजघानत्रिशूलेन
कोपादरुणलोचनः ॥ संलग्नंशंकरंदृष्ट्वामहिषेणदुरात्मना ॥ ४४ ॥

॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ पार्वतान्वर्तसंबंधिनः ॥ ४९ ॥ हरिः हयोरित्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

आजगामहरिस्तावत्यत्कामूर्छाप्रहारजां ॥ महिपस्तुतदावीक्ष्यसंप्राप्तौहरिशंकरौ ॥ ४५ ॥ युद्धकामौमहा
विर्यौचक्रशूलधरौवरौ ॥ कोपयुक्तोबभूवासौदृष्टातौसमुपागतौ ॥ ४६ ॥ जगामसंमुखस्तावत्संग्रामार्थं
महाभुजः ॥ माहिषं वपुरास्थायधुन्वन्पुच्छं समुत्कटं ॥ ४७ ॥ चकारभैरवंनादं त्रासयन्नमरानपि ॥ धुन्व
न्शृंगेमहाकायोदारुणोजलदोयथा ॥ ४८ ॥ शृंगाभ्यां पार्वतान्शृंगांश्चिक्षेपभृशमुत्कटान् ॥ दृष्ट्वातौ तु महावी
र्यौ दानवं देवसत्तमौ ॥ ४९ ॥ चक्रतुर्बाणवृष्टिं वदानवोपरिदारुणां ॥ कुर्वाणौ वाणवृष्टितौ दृष्ट्वा हरिहरौ हरिः ॥ ५० ॥
चिक्षेपगिरिशृंगंतुपुच्छेनावृत्यदारुणं ॥ आपतंतंगिरिं वीक्ष्य भगवान्सात्वतां पतिः ॥ ५१ ॥ विशिखैः शतधा च
क्रेचक्रेणाशुजघानतं ॥ हरिचक्राहतः संस्ये मूर्च्छामापसदैत्यराट् ॥ ५२ ॥ उत्तस्थौ च क्षणान्नूनं मानुषं वपुरा
स्थितः ॥ गदापाणिर्महाघोरो दानवः पर्वतोपमः ॥ ५३ ॥ मेघनादं ननादोच्चैर्भोषयन्नमरानपि ॥ तच्छुत्वा भ
गवान्विष्णुः पांचजन्यं समुज्ज्वलं ॥ ५४ ॥ पूरयामास तरसा शब्दं कर्तुं स्वरस्वरं ॥ तेन शब्देन शंखस्य भयत्र
स्ताश्च दानवाः ॥ ५५ ॥ बभूवुर्मुदिता देवा रूषयश्च तपोधनाः ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे
महिषयुद्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ व्यास उवाच ॥ असुरान्महिषो दृष्ट्वा विषण्णमनसस्तदा ॥ त्यक्त्वा तन्माहिषं रू
पं बभूवमृगराडसौ ॥ १ ॥ कृत्वानादं महाघोरं विस्तार्य च महासटां ॥ पपात सुरसेनायां त्रासयन्नखदर्शनैः ॥ २

॥ ५५ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ एकोनषष्टिः श्लोकैस्तु पराभूतास्तु निजराः ॥ कैलासे गमनं चक्रुः श
मंदं शंकरं प्रति ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेऽसुरान्विषण्णानवलोक्य महिषो यच्चकार तदा ह असुरानिति ॥ १ ॥ २ ॥

दे.भा.पं.

॥१५॥

नखाघातेनभुजेभुजस्थलेविष्णुंजघानेत्यर्थः॥ ३॥ ४ ॥ शृंगीशृंगाभ्यामिति सिंहस्यत्काशृंगीमाहिषोभूत्वास्वशृंगभ्यांहरिंन्यहनत्षाति

टी.अ.

७

गरुडंचनखाघातैःकृत्वास्त्रधिरविष्णुतं ॥ जघानचभुजेविष्णुंनखाघातेनकेसरी ॥ ३ ॥ वासुदेवोपितदृष्ट्वाच
क्रमुद्यम्यवेगवान् ॥ हंतुकामोहरिःकाममवापाशुकुधान्वितः ॥ ४ ॥ यावद्वयरिपुंवेगाच्चक्रेणाभिजघानतं ॥
तावत्सोऽतिबलःशृंगीशृंगाभ्यांन्यहनद्वरिं ॥ ५ ॥ वासुदेवोविषाणाभ्यांताडितोरसिविह्वलः ॥ पलायनपरोवे
गाज्जगामभुवनंनिजं ॥ ६ ॥ गतदृष्ट्वाहरिकामंशंकरोपिभयान्वितः ॥ अवध्यंतंपरंमत्वाययौकैलासपर्वतं ॥
७ ॥ ब्रह्मापिचनिजंधामत्वरितःप्रययौभयात् ॥ मधवावज्रमालंब्यतस्थावाजौमहाबलः ॥ ८ ॥ वरुणःशक्ति
मालंब्यधैर्यमालंब्यसंस्थितः ॥ यमोपिदंडमादाययतःसमरतत्परः ॥ ९ ॥ ततोयक्षाधिपःकामंबभूवरणत
त्परः ॥ पावकःशक्तिमादायतत्राभूद्युद्धमानसः ॥ १० ॥ नक्षत्राधिपतिःसूर्यःसमेतौस्थिताबुभौ ॥ वीक्ष्य
तंदानवश्रेष्ठयुद्धायकृतानिश्रयौ ॥ ११ ॥ एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धंदैत्यसैन्यंसमभ्यगात् ॥ विसृजन्बाणजालानिक्रू
राहिसदृशानिव ॥ १२ ॥ कृत्वाहिमाहिषंरूपंभूपतिःसंस्थितस्तदा ॥ देवदानवयोधानांनिनादस्तुमुलोभ
वत् ॥ १३ ॥ ज्याघातश्चतलाघातोमेघनादसमोऽभवत् ॥ संग्रामेसुमहाघोरेदेवदानवसेनयोः ॥ १४ ॥ शृंगा
भ्यांपार्वतान्शृंगान्चिक्षेपचमहाबलः ॥ जघानसुरसंघांश्चदानवोमदगर्वितः ॥ १५ ॥ खुरघातैस्तथादेवान्
पुच्छस्यभ्रमणेनच ॥ सजघानरुषाविष्टेमहिषःपरमाद्भुतः ॥ १६ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाभयमाजग्मुर्द्व्यताः॥
मधवामाहिषंदृष्ट्वापलायनपरोऽभवत् ॥ १७ ॥

तवानित्यर्थः ॥ ५ ॥ भुवनंवैकुण्ठं ॥ ६ ॥ ७ ॥ आजौयुद्धे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नक्षत्राधिपतिश्चंद्रः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥१५॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ पशस्विनीकामदुषांस्तृप्तां प्राप्येयन्वयः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्वजैः स्वस्मात् ब्रह्म

संगरं संपरित्यज्यगते शक्रे शचीपतौ ॥ यमो धनाधिपः पार्शजिग्मुः सर्वे भयातुराः ॥ १८ ॥ महिषोऽतिजयं
त्वाजगाम स्वगृहंततः ॥ ऐरावतं गजं प्राप्य त्यक्तमिंद्रेण गच्छता ॥ १९ ॥ तथोच्चैः श्रवसं भानोः कामधेनुं पय
स्विनीं ॥ स्वसैन्यसंवृतस्तूर्णं स्वर्गं गंतुं मनोदधे ॥ २० ॥ तरसा देवसदनं गत्वा समहिषा सुरः ॥ जग्राह सुर
राज्यं वै त्यक्तं देवैर्भयातुरैः ॥ २१ ॥ इंद्रासने तथा रम्ये दानवः समुपाविशत् ॥ दानवान्स्थापयामास देवानां
स्थानकेषु सः ॥ २२ ॥ एवं वर्षशतं पूर्णं कृत्वा युद्धं सुदारुणं ॥ अवापैद्रपदं कामंदानवो मदगर्वितः ॥ २३ ॥ नि
र्जरानिर्गतानाकत्तेन सर्वेऽतिपीडिताः ॥ एवं बहूनि वर्षाणि बभ्रुर्गिरिगह्वरे ॥ २४ ॥ श्रान्ताः सर्वे तदाराजन् ब्र
ह्माणं शरणं युयुः ॥ प्रजापतिं जगन्नाथं रजोरूपं चतुर्मुखं ॥ २५ ॥ पद्मासनं वेदगर्भं सेवितं मुनिभिः स्वजैः ॥ मरी
चिप्रमुखैः शान्तैर्वेदवेदांगपारगैः ॥ २६ ॥ किन्नरैः सिद्धगंधर्वैश्चारणोरगपन्नगैः ॥ तुष्टुवुर्भयभीतास्ते देवदेवं ज
गद्गुरुं ॥ २७ ॥ देवा ऊचुः ॥ धातः किमेतदखिलार्तिहरां बुजन्मजन्मां भिवीक्ष्य न दयां कुरुपे सुरान्यत् ॥ सं
पीडितान् रणजितान् सुराधिपेन स्थानच्युतान् गिरिगुहाकृतसन्निवासान् ॥ २८ ॥ पुत्रान् पिता किमपराधश
तैः समेतान् संत्यज्य लोभरहितः कुरुतेऽतिदुस्थान् ॥ यस्त्वं मुरांस्तव पदां बुज भक्तियुक्तान् देव्यार्दितांश्च कृपणा
न्यदुपेक्ष्यसेऽद्य ॥ २९ ॥ अमरभुवनराज्यं तेन भुक्तं नितांतं मखहविरपियोग्यं ब्राह्मणैराददाति ॥ सुरतरु
वरपुष्पं सेवतेऽसौ दुरात्मा जलनिधिनिधिभूतां गामसैः सेवतेतां ॥ ३० ॥

णोजातैर्मानसैः पुत्रैरित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ अंबुजन्मकमलंतस्मिन् स्तस्माद्वा जन्मयस्येत्यर्थः ॥ २८ ॥ अतिदुस्थान् दुष्टस्थानस्थितान्नि स
र्थः ॥ २९ ॥ जलनिधेर्निर्गतां निधिभूतां गामधेनुं ॥ ३० ॥

दे.भा.पं.

॥१६॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ शिवमंगलं कंत्राणं परिमुच्येत्ययं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ॥

किंवागृणीमः सुरकार्यमद्भुतं जानासि देवेश सुरारिचेष्टितं ॥ ज्ञानेन सर्वं त्वमशेषकार्यवित्तस्मात्प्रभो ते प्रणताः
स्मयादयोः ॥ ३१ ॥ यत्रापि कुत्रापि गतान् सुरानसौ नानाचरित्रैः खलु पापमानसः ॥ पीडां करोत्येव सदुष्टचे
ष्टितस्त्रातासि देवेश विधेहि शं विभो ॥ ३२ ॥ नो चेद्वयं दावमहाग्निपीडिताः कंशांतिकर्तारमनंततेजसं ॥ यामः प्र
जेशं शरणं सुरेष्ठं धातारमाद्यं परिमुच्य कं शिवं ॥ ३३ ॥ व्यास उवाच ॥ इति स्तुत्वा सुराः सर्वे प्रणेमुस्तं प्रजाप
तिं ॥ बद्धांजलिपुटाः सर्वे विपण्णवदनाभृशं ॥ ३४ ॥ तांस्तथा पीडितान् दृष्ट्वा तदालोकपितामहः ॥ उवाच इल
क्षणया वाचा सुखं संजनयन्निव ॥ ३५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ किं करोमि सुराः कामं दानं वो वरदर्पितः ॥ स्त्रीवध्योऽसौ
न पुं वध्यो विधेयं तत्र किं पुनः ॥ ३६ ॥ ब्रजामोऽद्य सुराः सर्वे कैलासं पर्वतोत्तमं ॥ शंकरं पुरतः कृत्वा सर्वकार्यवि
शारदं ॥ ३७ ॥ ततो ब्रजामवैकुण्ठं यत्र देवो जनार्दनः ॥ मिलित्वा देवकार्यं च विमृशामो विशेषतः ॥ ३८ ॥ इत्यु
क्त्वा हं समारुह्य ब्रह्माकार्यसमुच्चये ॥ देवांश्च पृष्ठतः कृत्वा कैलासाभिमुखो ययौ ॥ ३९ ॥ तावच्छिवोऽपि तरसा
ज्ञात्वा ध्यानेन पद्मजं ॥ आगच्छंतं सुरैः सार्द्धं निर्गतः स्वगृहाद्बहिः ॥ ४० ॥ दृष्ट्वा परस्परं तौ तु कृताभिवादौ भृ
शं ॥ प्रणतौ च सुरैः सर्वैः संतुष्टौ संबभूवतुः ॥ ४१ ॥ आसनानि पृथक् दत्त्वा देवेभ्यो गिरिजापतिः ॥ उपविष्टेषु
तेष्वेव निषसादासने स्वके ॥ ४२ ॥ कृत्वा तु कुशलप्रश्नं ब्रह्माणं वृषभध्वजः ॥ पप्रच्छ कारणं देवान् कैलासाग
मने विभुः ॥ ४३ ॥

टी.अ.

७

॥१६॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

॥

॥

॥

॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ हेविभोब्रह्मन्पुनरपूर्वमिदंकार्यमनर्थरूपंवरदानाद्भवतैवकृतंनैतादृशोवरोदुष्टेभ्योदियइतिभावः

शिवउवाच ॥ किमत्रागमनं ब्रह्मन्कृतं देवैः सवासवैः ॥ भवता च महाभाग ब्रूहित्कारणं किल ॥ ४४ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ महिषेण सुरेशानपीडिताः स्वर्निवासिनः ॥ भ्रमंति गिरिदुर्गेषु भयत्रस्ताः सवासवाः ॥ ४५ ॥ यज्ञभु
ङ्क्षहिषो जातस्तथान्ये सुरशत्रवः ॥ पिडिता लोकपालाश्च त्वामद्य शरणं गताः ॥ ४६ ॥ मया ते भवनं शंभो प्रा
पिताः कार्यं गौरवात् ॥ यद्युक्तं द्विधत्स्वाद्य सुरकार्यं सुरेश्वर ॥ ४७ ॥ त्वयि भारोऽस्ति सर्वेषां देवानां भूतभाव
न ॥ व्यास उवाच ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा शंकरः प्रहसन्निदं ॥ ४८ ॥ वचनं श्लक्ष्णया वाचा प्रोवाच पद्मजं प्रति ॥
शिव उवाच ॥ भवतैव कृतं कार्यं वरदानात्पुरा विभो ॥ ४९ ॥ अनर्थदं च देवानां किं कर्तव्यमतः परं ॥ ईदृशो व
लवान् शूरः सर्वदेवभयप्रदः ॥ ५० ॥ का समर्था वरानारीतं हंतुं मददार्पितं ॥ न मे भार्या न ते भार्या संग्रामं गंतुम
र्हति ॥ ५१ ॥ गत्वैव ते महाभागे युयुधाते कथं पुनः ॥ इंद्राणी च महाभाग न युद्धकुशलास्ति हि ॥ ५२ ॥ कन्या
हंतुं समर्थाः स्तितं पापं मददार्पितं ॥ ममेदं मतमद्यैव गत्वा देवं जनार्दनं ॥ ५३ ॥ स्तुत्वा तं देवकार्याय प्रेरयामः
सुसत्वरं ॥ सोऽतिबुद्धिमतं श्रेष्ठो विष्णुः सर्वार्थसाधने ॥ ५४ ॥ मिलित्वा वासुदेवं वै कर्तव्यं कार्यं चिंतनं ॥ प्रपं
चेन च बुद्ध्या संविधास्य तिसाधनं ॥ ५५ ॥ व्यास उवाच ॥ इति रुद्रवचः श्रुत्वा ब्रह्माद्याः सुरसत्तमाः ॥ उत्थि
तास्ते तथेत्युत्काशिवेन सह सत्वरः ५६ ॥ स्वकीयैर्वाहनैः सर्वे ययुर्विष्णुपुरं प्रति ॥ मुदिताः शकुनान् दृष्ट्वा कार्य
सिद्धिकरान् शुभान् ॥ ५७ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ महाभागे सरस्वती पार्वत्यौ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ प्रपंचेन कपटेनापीत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

दे.भा.पं.

॥१७॥

शकुनानेवाह ववुवांताइति ॥५८॥ शुभमिवशुभमेवाभवत् ॥ ५९ ॥ इतिदेवीभागवततिलकेपंचमस्कंधेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ षट्सप्ताति
श्लोकवर्गेर्नगदंबाबलन्महः ॥ पलाशसमिधोदग्धुमुत्पन्नमिति कोत्यते ॥ १ ॥ कैलासान्निर्गतादेवावैकुण्ठं ददृशुरित्याह तरसेति विष्णुबल

टी.अ.

७

ववुर्वाताः शुभाः शांताः सुगंधाः शुभशांसिनः ॥ पक्षिणश्चशिवावाचस्तत्रोचुः पथिसर्वशः ॥ ५८ ॥ निर्मलंचाभव
द्वयोमदिशश्चविमलास्तथा ॥ गमनेतत्रदेवानांसर्वशुभमिवाभवत् ॥ ५९ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे
पंचमस्कंधे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ व्यास उवाच ॥ तरसातेऽथ संप्राप्य वैकुण्ठं विष्णुबलं ॥ ददृशुः सर्वशोभाढ्यं दि
व्यगृहं विराजितं ॥ १ ॥ सरोवापीसरिद्विश्चसंयुतं सुखदं शुभं ॥ हंससारसचक्रावहैः कूजद्विश्चविराजितं ॥ २
चंपकाशोककल्हारमंदारबकुलावृतैः ॥ मल्लिकातिलकाघ्रातयुतैः कुरवकादिभिः ॥ ३ ॥ कोकिलारावसन्नादैः
शिखंडैर्नृत्यरंजितैः ॥ भ्रमरारावरम्यैश्च दिव्यैरुपवनैर्युतं ॥ ४ ॥ सुनंदनंदनाद्यैश्च पार्षदैर्भक्तितत्परैः ॥ सं
स्तुवद्भिर्युतं भक्तैरनन्यभववृत्तिभिः ॥ ५ ॥ प्रासादैरत्नखचितैः कांचनैश्चित्रमंडितैः ॥ अभ्रंलिहैर्विराजद्भिः सं
युतं शुभसद्भैः ॥ ६ ॥ गायद्भिर्देवगंधर्वैर्नृत्यद्भिर्प्सरोगणैः ॥ रंजितं किन्नरैः शश्वद्रक्तकंठैर्मनोहरैः ॥ ७ ॥
मुनिभिश्च तथा शांतैर्वेदपाठकृतादरैः ॥ स्तुवद्भिः श्रुतिसूक्तैश्च मंडितं सदनं हरेः ॥ ८ ॥ ते च विष्णुगृहं प्राप्य द्वार
पालौ शुभाकृती ॥ वीक्ष्योचुर्जयविजयौ हेमयष्टिधरौ स्थितौ ॥ ९ ॥ गत्वैकोप्युभयोर्मध्ये निवेदयतु संगतान् ॥
द्वारस्थान् ब्रह्मरुद्रादीन् विष्णुदर्शनलालसान् ॥ १० ॥ व्यास उवाच ॥ विजयस्तद्वचः श्रुत्वा गत्वाथा विष्णु
सन्निधौ ॥ सर्वान्समागतान् देवान् प्रणम्योवाच सत्वरः ॥ ११ ॥

न विष्णुपालितं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ते देवा विष्णुगृहं प्राप्य द्वारपालौ जयविजयौ प्रति ऊचुः ॥ ९ ॥ किमूचु
स्तदाह गत्वैकोपीति उभयोर्मध्ये एको गत्वा संगतान् द्वारस्थान् स्मार्त्तान् निवेदयतु ॥ १० ॥ समागतान् देवान् उवाचेत्यर्थः ॥ ११ ॥

॥१७॥

॥१२॥१३॥सुरान्प्रतीत्ययः ॥१४॥१५॥१६॥१७॥ हेनिजराः आसनेषु विशंतु बोयुष्माकं कुशलं कथयंतु ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

विजय उवाच ॥ देवदेव महाराज रमाकांत सुरारिहन् ॥ समागताः सुराः सर्वे द्वारि तिष्ठन्ति वै विभो ॥ १२ ॥

ब्रह्मारुद्रस्तथेन्द्रश्च वरुणः पावको यमः ॥ स्तुवंति वेदवाक्यैस्त्वाममरादर्शनार्थिनः ॥ १३ ॥ व्यास उवाच

॥ तच्छ्रुत्वा वचनं विष्णुर्विजयस्य रमापतिः ॥ निर्जगाम गृहात्तूर्णं सुरान्समधिकोत्सवः ॥ १४ ॥ गत्वा

वीक्ष्य हरिर्देवान् द्वारस्थान् श्रमकारितान् ॥ प्रीतिप्रवणया दृष्ट्या प्रीणयामास दुःखितान् ॥ १५ ॥ प्रणेमु

स्ते सुराः सर्वे देवदेवं जनार्दनं ॥ तुष्टुवुश्च सुरारिघ्नं वाग्भिर्वेदविनिश्चितं ॥ १६ ॥ देवा ऊचुः ॥ देवदेव जगन्ना

थसृष्टिस्थित्यंतकारक ॥ दयासिंधो महाराज त्राहिनः शरणागतान् ॥ १७ ॥ विष्णुस्वाच ॥ विशंतु निर्जराः

सर्वे कुशलं कथयंतु वः ॥ आसनेषु किमर्थं वै मिलिताः समुपागताः ॥ १८ ॥ चिंतातुराः कथं जाता विषण्णा दीनमा

नसाः ॥ ब्रह्मस्त्रेण सहिताः कार्यं प्रब्रूत सत्वरं ॥ १९ ॥ देवा ऊचुः ॥ महिषेण महाराज पीडिताः पापकर्मणा ॥ असा

ध्येनातिदुष्टेन वरदृष्टेन पापिना ॥ २० ॥ यज्ञभागानसौ भुंक्ते ब्राह्मणैः प्रतिपादितान् ॥ अमरागिरिदुर्गे पुष्पमंति

च भयातुराः ॥ २१ ॥ वरदानेन धातुः स दुर्जयो मधुसूदन ॥ तस्मात्त्वांशरणं प्राप्ता ज्ञात्वा तत्कार्यं गौरवं ॥ २२ ॥

समर्थोऽसि समुद्धर्तुं दैत्यमाया विशारद ॥ कुरु कृष्ण वधोपायं तस्य दानवमर्दन ॥ २३ ॥ धात्रा तस्मै वरोदतो ह्य

वधोऽस्ति नरैः किल ॥ कास्त्रीत्वेवं विधा बालाया हन्यात्तं शठं रणे ॥ २४ ॥ उमामावाशचीविद्याकासमर्थास्य घात

ने ॥ महिषस्यातिदुष्टस्य वरदानबलादपि ॥ २५ ॥ विचिंत्य बुद्ध्या त्सर्वं मरणस्यास्य कारणं ॥ कुरु कार्यं च देवानां

भक्तवत्सल भूधर ॥ २६ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ नरैः पुंन्याक्तिभिरित्यर्थः स्त्रीहनिष्यतीति चेत्तत्राह कास्त्रीत्वेवमिति ॥ २४ ॥ मावा लक्ष्मीर्वा ॥ २५ ॥ २६ ॥

दे.भा.पं.

॥१८॥

॥ २७ ॥ अद्य सर्वेति तेजोभिः शक्त्यंशैरुपश्रितकृष्णादितेनयदियुक्तावरारोहास्त्रीउत्पन्नास्यात्तदासातंदैत्यंहन्यादित्यर्थः ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ नन्वस्माकं शक्त्यंशैर्निर्मितानारीकथं स्यान्न ह्यस्माकं तत्सामर्थ्यमास्ति तत्राह प्रार्थयंतु चेति यूयमपि स्वतेजोऽंशान् प्रार्थयंतु तथास्माकं स्त्रिय

श्च तथा पुनः प्रार्थयंतु सर्वैः स्त्रीपुरुषैरपि पराशक्तिः प्रार्थनीयेति भावः यथा प्रार्थनयोत्पन्नैस्तेजोऽंशैस्तेजोराशिस्त्रीयथा भवेत्तथा प्रार्थयंतु इत्यर्थः ॥ ३० ॥

व्यास उवाच ॥ श्रुत्वा तद्वचनं विष्णुस्तानुवाच ह सन्निव ॥ युद्धं कृतं पुरा स्माभिस्तथापि न मृतो ह्यसौ ॥ २७ ॥

अद्य सर्वसुराणां वै तेजोभीरुपसंपदा ॥ उत्पन्ना चेद्वरारोहा सा हन्यात्तरणे बलात् ॥ २८ ॥ हयारिं वरदं च मायाशत

विशारदं ॥ हंतुं योग्या भवेन्नारी शक्त्यंशैर्निर्मिता हि नः ॥ २९ ॥ प्रार्थयंतु च तेजोऽंशान् स्त्रियोऽस्माकं तथा पुनः ॥

उत्पन्नैस्तेजैश्च तेजोऽंशैस्तेजोराशिर्भवेद्यथा ॥ ३० ॥ आयुधानिव यंद्वयः सर्वे रुद्रपुरोगमाः ॥ तस्यै सर्वाणि दिव्या

नित्रिशूलादीनि यानि च ॥ ३१ ॥ सर्वा युधधरानारी सर्वतेजः समन्विता ॥ हनिष्यति दुरात्मानं तं पापं मदगवितं

३२ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्तवति देवेशे ब्रह्मणो वदनात्ततः ॥ स्वयमेवोद्भवो तेजोराशिश्चातीव दुःसहः ॥ ३३ ॥

रक्तवर्णं शुभाकारं षड्वरागमणिप्रभं ॥ किंचिच्छीतं तथा चोष्णं मरीचिजालमंडितं ॥ ३४ ॥

॥ ३१ ॥ एवं विधानारीयदापराशक्तिप्रसादाद्विष्यति तदैव न हनिष्यतीत्याह सर्वायुधेति ॥ ३२ ॥ स्वयमेवोद्भवो भाविति इत्थं पराशक्तिः सर्वैर्भि

लित्वा प्रार्थनीयेति संकल्प्यावर्कुर्वति तावत्तादृशसंकल्पे पराशक्तिरिति स्मरणमात्रेणैव भक्तकामदुष्पाभगवतो पराशक्तिरप्रार्थितापि वत्संप्राप्ते

गौरिव स्वयमेव तत्तच्छक्त्यंशरूपैः पुरतः प्रादुर्बभूवेत्यहो भक्तवात्सल्यं भगवत्या इति भावः तदुक्तं चतुर्थस्कंधे भुवने शीत्येव वक्त्रे ददाति भुवनत्र

यं मां पाहीति वचो वक्त्रे देयाभावाद्दृष्टान्वेति व्याख्यातं चैतदस्माभिः पुरस्तादेव ॥ ३३ ॥ अयं चावतारः पुराणांतरप्रसिद्धे कात्यायनाश्रमे का

त्यायनशिष्यं स्त्रीरूपेण मोहयंतं माहृषिं दृष्ट्वा कात्यायनः स्त्रीत्वां हनिष्यतीति शतवानितितदाश्रमे एव रूपधारणमिति कालिकापुराणे स्पष्टं आश्रिनकृ

ष्णचतुर्दश्यामयमवतारः तच्छुक्लाष्टम्यांतद्वधः नवम्यां पूजा दशम्यां विसर्जनं कृतं देवैरिति च तत्रोक्तं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

टी.अ.

८

॥१८॥

॥३५॥३६॥३७॥ श्वेतंसत्वमुणोपेतमिति ब्रह्मणः कोपेपिरजः आधिक्येन शिवस्य तमोगुणप्राधान्येन कोपेपितमोगुणस्याधिक्येन विष्णुकोपस्य
पालनमूलकत्वेन सत्त्वाधिक्यवत्तया त्रिगुणा एषेति ध्वन्यते तदुक्तं वैकृतिकरहस्ये सर्वदेवशरीरेभ्यो याविर्भूता महाप्रभा त्रिगुणा सामहालक्ष्मीः सा
क्षान्माहिषमार्दिनीति स्पष्टीकृतं चैतदस्माभिः सप्तशत्यंगषट्कव्याख्याने तत्रापिरजः सत्वयोराधिक्यं देवानां रजः सत्वमयत्वात् ॥३८॥३९॥

निःसृतं हरिणा दृष्टं हरेण च महात्मना ॥ विस्मितौ तौ महाराजवभूवतु रुरुक्रमौ ॥ ३५ ॥ शंकरस्य शरीरात्तु निः
सृतं महदद्भुतं ॥ रौप्यवर्णमभूत्तीव्रं दुर्दर्शं दारुणं महत् ॥ ३६ ॥ भयंकरं च दैत्यानां देवानां विस्मयप्रदं ॥ घो
ररूपं गिरिप्रस्थं तमोगुणमिवापरं ॥ ३७ ॥ ततो विष्णुशरीरात्तु तेजोराशिमिवापरं ॥ श्वेतंसत्वमुणोपेतं प्रा
दुरासमहाद्युति ॥ ३८ ॥ ततश्चंद्रशरीरात्तु चित्ररूपं दुरासदं ॥ आविरासीत्सुसंवृत्तं तेजः सर्वगुणात्मकं ॥
३९ ॥ कुबेरयमवन्हीनां शरीरेभ्यः समंततः ॥ निश्चक्राम महत्तेजोवरुणस्य तथैव च ॥ ४० ॥ अन्येषां चैव देवा
नां शरीरेभ्यो प्रतिभास्वरं ॥ निर्गतं तन्महातेजोराशिरासीन्महोज्ज्वलः ॥ ४१ ॥ ॥ तं दृष्ट्वा विस्मिताः सर्वे देवा
विष्णुपुरोगमाः ॥ तेजोराशिं महादिव्यं हिमाचलमिवापरं ॥ ४२ ॥ पश्यतां तत्र देवानां तेजः पुंजसमुद्भवा ॥ वभूवा
तिवरानारीसुंदरी विस्मयप्रदा ॥ ४३ ॥ त्रिगुणा सामहालक्ष्मीः सर्वदेवशरीरजा ॥ अष्टदशभुजारम्या त्रिव
र्णा विश्वमोहिनी ॥ ४४ ॥ श्वेतानना कृष्णेनेत्रा संरक्ता धरपल्लवा ॥ ताम्रपाणि तलाकांता दिव्यभूषणभूषिता ॥ ४५

४० ॥ ४१ ॥ तं तेजोराशिमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ श्वेताननेति शिवस्य श्वेतत्वात्तदंशजन्याननस्यापि श्वेतत्वं यद्यपि नेत्रत्रयस्य वर्णत्रयत्वमग्रेव
क्षयित तथापि कज्जलाभिप्रायेण कृष्णेनेत्रत्वमत्रोक्तमिति बोध्यं एवं सर्वदेवांश्च जावयवेपुतत्तदेवरूपसदृशरूपवत्त्वं बोध्यं तदुक्तं वैकृतिकरहस्ये श्वे
ताननानीलभुजासुश्वेतस्तनमंडला रक्तमध्यारक्तपादारक्तजंघोरुस्त्वदा सुचित्रजधना चित्रमाल्यांबरविभूषणा चित्रानुलेपनाकांतिरूपसौ
भाग्यशालिनीति एवं चरूपेणापि त्रिगुणात्मत्वं सूचितं स्वस्य चित्रत्वादेव चित्रमाल्यादिभारणं ॥ ४५ ॥

दे.भा.पं.

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ नहिब्रह्माहरिरिति तथाच श्रुतिः यस्याः स्वरूपं ब्रह्मादयो

टी.अ.

८

॥ १९ ॥

अष्टदशभुजादेवीसहस्रभुजमंडिता ॥ संभूतासुरनाशायतेजोराशिसमुद्भवा ॥ ४६ ॥ जनमेजयउवाच ॥
कृष्णदेवमहाभागसर्वज्ञमुनिसत्तम ॥ विस्तरं ब्रूहितस्यास्त्वं शरीरस्य समुद्भवं ॥ ४७ ॥ एकीभूतं च सर्वेषां ते
जः किं वा पृथक् स्थितं ॥ अंगानि चैव तस्यास्तु सर्वं तेजो मयानि वा ॥ ४८ ॥ भिन्नभागविभागेन जाता
न्यंगानियानितु ॥ मुखनासाक्षिभेदेन सर्वत्रैकभवानि च ॥ ४९ ॥ ब्रूहितद्विस्तरं व्यासशरीरांगसमुद्भवं ॥ ब
भूवयस्य देवस्य तेजसोऽगं यदद्भुतं ॥ ५० ॥ आयुधाभरणादीनि दत्तानि यैर्यथा यथा ॥ तत्सर्वं श्रोतुकामोऽस्मि
त्वं न्मुखांबुजनिर्गतं ॥ ५१ ॥ न हितृष्याम्यहं ब्रह्मन् सुधामयरसं पिवन् ॥ चरितं च महालक्ष्म्यास्त्वं न्मुखां भोज
निःसृतं ॥ ५२ ॥ सूत उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा राज्ञः सत्यवती सुतः ॥ उवाच मधुरं वाक्यं प्रीणयन्निव भूप
ति ॥ ५३ ॥ व्यास उवाच ॥ शृणु राजन् महाभाग विस्तरेण ब्रवीमि ते ॥ यथामतिकुरु श्रेष्ठ तस्यादेहसमुद्भवं ॥
५४ ॥ न हि ब्रह्मा हरिः साक्षान्न रुद्धो न च वासवः ॥ याथातथ्येन तद्रूपं वक्तुमीशः कदाचन ॥ ५५ ॥ कथं जानाम्य
हं देव्या यद्रूपं यादृशं यतः ॥ वाचारं भणमात्रं तदुत्पन्नेति ब्रवीमियत् ॥ ५६ ॥ सानित्या सर्वदेवास्ते देवकार्यार्थसि
द्धये ॥ नानारूपात्वेकरूपा जायते कार्यगौरवात् ॥ ५७ ॥ यथानटोरंगगतो नानारूपो भवत्यसौ ॥ एकरूप
स्वभावोऽपि लोकं रंजनहेतवे ॥ ५८ ॥

॥ १९ ॥

न विमानं तितस्मादुच्यते ज्ञेयेति ॥

॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥

स्वलीलयेति तथाचव्याससूत्रं लोकवत्तुलीलाकैवल्यमिति ॥ ५९ ॥ यथातस्याः कार्यानुसारेण रूपभेद एव नानाकर्माचरणात्पाठकपाचकव
द्वात्त्वर्थगुणयोगादौणानिनामानि कालीतारासुन्दरीभुवनेश्वरीदुर्गाद्यादिकानि प्रभवन्तीत्यर्थः अनेन चानंतरूपवत्त्वमनंतनामवत्त्वं च बोधितं तदुक्तं

तथैषा देवकार्यार्थमरूपापि स्वलीलया ॥ करोति बहुरूपाणि निर्गुणासगुणानि च ॥ ५९ ॥ कार्यकर्मानु
सारेण नामानि प्रभवन्ति हि ॥ धात्वर्थगुणयुक्तानि गौणानि सुबहून्यपि ॥ ६० ॥ तद्वैबुध्यनुसारेण प्रब्रवीमिनरा
धिप ॥ यथा तेजः समुद्भूतरूपं तस्या मनोहरं ॥ ६१ ॥ शंकरस्य च तेजस्तेन तन्मुरवपंकजं ॥ श्वेतवर्णं शुभा
कारमजायत महत्तरं ॥ ६२ ॥ केशास्तस्यास्तथास्निग्धायाम्येन तेजसाऽभवन् ॥ वक्राग्राश्चातिदीर्घावैमे
घवर्णामनोहराः ॥ ६३ ॥ नयनत्रितयं तस्या जज्ञे पावकतेजसा ॥ कृष्णं रक्तं तथा श्वेतं वर्णत्रयविभूषितं ॥
६४ ॥ वक्रेस्निग्धे कृष्णवर्णे संध्ययोस्तेजसा भ्रुवौ ॥ जाते देव्याः सुतेजस्के कामस्य धनुषीवते ॥ ६५ ॥ वायो
श्च तेजसा शस्तौ श्रवणौ संबभूवतुः ॥ नातिदीर्घौ नातिह्रस्वौ दोलाविव मनोभुवः ॥ ६६ ॥ तिलपुष्पस
माकारानासिकासु मनोहरा ॥ संजातास्निग्धवर्णवैधनदस्य च तेजसा ॥ ६७ ॥ दंताः शिखरिणः इलक्षणाः
कुंदाग्रसदृशाः समाः ॥ संजाताः सुप्रभाराजन् प्राजापत्येन तेजसा ॥ ६८ ॥ अधरश्चातिरक्तोऽस्याः संजातोरुण
तेजसा ॥ उत्तरोष्ठस्तथारम्यः कार्तिकेयस्य तेजसा ॥ ५९ ॥ अष्टदशशुभाकारा बाहवो विष्णुतेजसा ॥ वसूनां
तेजसां गुल्योरक्तवर्णास्तथाभवन् ॥ ७० ॥

असंख्येयानि नामानि तस्या ब्रह्मादिभिः सुरैः गुणकर्मविधानाद्यैः कल्पितानि च किं ब्रूवेति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ वक्रे
स्निग्धे इति द्विवचनं भ्रुवोर्विशेषणं ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ शिखरिणः सायाः दंताः प्राजापत्येन तेजसा दक्षादितेजसा तेन ब्रह्मणस्तेजसा
पादावित्यनेन विरोधः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

दे.भा.पं.

७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ॥ ८ ॥ अर्धाधिकैः सप्तषष्टिपदै रथमहायुधैः ॥ अर्चितानिर्जरे देवैः कथेयं सम्यगुच्यते ॥ १ ॥ इत्थं विष्णुवाक्यश्रवणानंतरं यदेवैः कृतं तदुच्यते देवा इति ॥ १ ॥

॥२०॥

क्षीरोदश्चांबरे इति अस्मिन् स्फुल्ले सप्तशतीपाठव्याख्यातारो नानाविधमन्त्रयंकृत्वानानाविधमर्थकल्पयंति ते च देवीभागवतोक्तार्थेन विरुद्धाः संतीत्यत्रोक्तार्थेन सप्तशतीपाठोक्तार्थेन च यथानविरोधस्तथा व्याख्यायते क्षीरोद इत्यारभ्य ददाविस्तृतमेकं वाक्यं सप्तशत्यामपि क्षीरोदश्चामलहारम जरे च तथांबरे इत्यंतमेकं वाक्यं दत्तवानित्यस्य पूर्वश्लोकस्यानुवृत्तिः तेनोभयोरैकवाक्यता अनंतरं च चूडामणिमित्यारभ्य तेजोवन्तीनि सर्वश इत्यंतमे

सौम्येन तेजसा जातं स्तनयोर्युग्ममुत्तमं ॥ ऐंद्रेणास्यास्तथामध्यं जातं त्रिवलिसंयुतं ॥ ७१ ॥ जंघोरुवरु णस्याथ तेजसा संबभूवतुः ॥ नितंबः स तु संजातो विपुलस्तेजसा भुवः ॥ ७२ ॥ एवं नारी शुभाकारा सु रूपा सुस्वरा भृशं ॥ समुत्पन्ना तथा राजस्तेजो राशिसमुद्भवा ॥ ७३ ॥ तां दृष्ट्वा सुष्ठु सर्वांगी सुदती चास्ल्लोचनां मुदं प्रापुः सुराः सर्वे महिषेण प्रपीडिताः ॥ ७४ ॥ विष्णुस्त्वाहसुरान्सर्वान् भूषणान्यायुधानि च ॥ प्रयच्छंतु शु भान्यस्यै देवाः सर्वाणि सांप्रतं ॥ ७५ ॥ स्वायुधेभ्यः समुत्पाद्य तेजो युक्तानि सत्त्वराः ॥ समर्पयंतु सर्वेऽद्य देव्यै नानायुधानिवै ॥ ७६ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे देवीमाहात्म्ये स्वरूपोद्भवो नामा षष्ठोऽध्या यः ॥ ८ ॥ व्यास उवाच ॥ देवा विष्णुवचः श्रुत्वा सर्वे प्रमुदितास्तदा ॥ ददुश्च भूषणान्याशु वस्त्राणि स्वायुधा नि च ॥ १ ॥ क्षीरोदश्चांबरे दिव्ये रक्ते सूक्ष्मे तथा जरे ॥ निर्मलं च तथा हारं प्रति स्तस्यै सुमंडितं ॥ २

कं वाक्यमत्र विश्वकर्मा कर्त्ता सप्तशत्यामपि चूडामणिमित्यारभ्य भेषं च दंशनमित्यंतमेकं वाक्यं तत्रापि विश्वकर्मा कर्त्ता तेन तयोर्वाक्ययोरप्येकवा क्यतोति अम्लानपंकजां मालामित्यारभ्य वरुणः संप्रयच्छतेत्यंतमेकं वाक्यं वरुणः कर्त्ता सप्तशत्यामपि अम्लानपंकजां मित्यारभ्य पंकजं चातिशोभ नमित्यंतमेकं वाक्यं तत्रापि जलधि शब्देन वरुण एव कर्त्ता ग्राह्यस्तेन तयोरप्येकवाक्यतोति अक्षरार्थस्तु व्याख्यायते क्षीरोदः समुद्रो वस्त्रद्वयमेकं रत्नहारं च ददावित्यर्थः ॥ २ ॥

टी.अ.

८

॥२०॥

चूडामणिंकुंडलेकटकानिकेयूरान्कंकणानिविधकर्माददौ नूपुरावपित्वप्रविश्वकर्मेवददौ ग्रैवेयकमंगुलीयकरत्नान्यपिमहार्णवोमहा

ददौचूडामणिंदिव्यंसूर्यकोटिसमप्रभं ॥ कुंडलेचतथाशुभ्रेकटकानिभुजेपुवै ॥ ३ ॥ केयूरान्कंकणान्दिव्यान्ना
नारत्नविराजितान् ॥ ददौतस्यैविश्वकर्माप्रसन्नैर्द्रियमानसः ॥ ४ ॥ नूपुरौसुस्वरौकांतौनिर्मलौरत्नभूषितौ ॥
ददौसूर्यप्रतीकाशौत्वष्टातस्यैसुपादयोः ॥ ५ ॥ तथाग्रैवेयकरम्यंददौतस्यैमहार्णवः ॥ अंगुलीयकरत्नानिते
जोवत्यंगुलीपुव ॥ ६ ॥ अम्लानपंकजांमालांगंधाढ्याभ्रमरानुगां ॥ तथैववैजयंतींवरुणःसमदाच्छुभां ॥
७ ॥ हिमवानथसंतुष्टेरत्नानिविविधानिच ॥ ददौचवाहनंसिंहंकनकाभंमनोहरं ॥ ८ ॥ भूषणैर्भूषितादिव्यैः
सारराजवराशुभा ॥ सिंहारूढावरारोहासर्वलक्षणसंयुता ॥ ९ ॥ विष्णुश्चक्रात्समुत्पाद्यददावस्यैरथांगकं ॥
सहस्रारंसुदीप्तंचदेवारिशिरसांहरं ॥ १० ॥ स्वत्रिशूलात्समुत्पाद्यशंकरःशूलमुत्तमं ॥ ददौदेव्यैसुरारीणांकं
तनंभयनाशनं ॥ ११ ॥ वरुणश्चप्रसन्नात्माददौशंखंसमुज्ज्वलं ॥ घोषवंतंस्वशंखात्समुत्पाद्यसुमंगलं ॥
१२ ॥ हुताशनस्तथाशक्तिंशतघ्निंमुमनोजवां ॥ प्रायच्छतुप्रसन्नात्मातस्यैदैत्यविनाशिनीं ॥ १३ ॥ इषुर्धिवा
णपूर्णचपापंचाद्भुतदर्शनं ॥ मास्तोदत्तवांस्तस्यैदुराकर्षेत्खरस्वरं ॥ १४ ॥ स्ववज्राद्वज्रमुत्पाद्यददाविंद्रोऽ
तिदारुणं ॥ घंटामैरावतात्तूर्णसुशब्दांचातिसुंदरां ॥ १५ ॥ ददौदंडंयमःकामंकालदंडसमुद्भवं ॥ येनांतंसर्व
भूतानामकरोत्कालआगते ॥ १६ ॥

र्णवसदृशागाधत्तदयोविश्वकर्मेवददावित्यर्थः सप्तशत्यैकवाक्यत्वान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वैजयंतीमालामुरसिशिरसिअम्लानपंक
जांमालांवरुणोददावित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

दे.भा.पं. ॥१७॥१८॥१९॥ घंटाशतनिनादिनीमितिगदायाविशेषणंअनेकघंटासंबद्धागदेत्यर्थः त्वष्टाविश्वकर्मागदामस्त्राणिकवचंचादा
दित्येकंवाक्यं सप्तशतीपाठानुरोधात् ॥२०॥ २१ ॥२२॥२३॥२४॥ पृथिव्यामिति पृथिव्यांयांतास्थितापृथिव्यायानज्ञाता अविषय
॥२१॥ त्वात् यापृथिवीस्वकार्येयमयतिनियमयतितांपरांदेवतामीश्वरीमंतर्यामिरूपिणीविंदे तथाचांतर्यामित्राक्षण्यःपृथिव्यांतिष्ठन्पृथिव्याआंतरो

टी.अ.
९

ब्रह्माकमंडलुंदिव्यगंगावारिप्रपूरितं ॥ ददावस्यैमुदायुक्तोवरुणःपाशमेवच ॥ १७ ॥ कालःखड्गंतथाचर्मप्रा
यच्छत्तुनराधिप ॥ परशुंविश्वकर्माचतीक्ष्णमस्यैददावथ ॥ १८ ॥ धनदस्तुसुरापूर्णपानपात्रंसुवर्णजं ॥
पंकजंवरुणश्चादादेव्यैदिव्यमनोहरं ॥ १९ ॥ गदांकौमोदकींत्वष्टाघंटाशतनिनादिनीं ॥ अदात्तस्यैप्रसन्ना
त्मासुरशत्रुविनाशिनीं॥२०॥अस्त्राण्यनेकरूपाणितथाभेद्यंचदंशनं ॥ ददौत्वष्टाजगन्मात्रेनिजरश्मीन्दिवाक
रः ॥ २१ ॥ सायुधांभूषणैर्युक्तांदृष्टांतेविस्मयंगताः ॥ तुष्टुवुस्तांसुरादेवीत्रैलोक्यमोहिनींशिवां ॥ २२ ॥ दे
वाऊचुः ॥ नमःशिवायैकल्याण्यैशांत्यैपुष्ट्यैनमोनमः ॥ भगवत्यैनमोदेव्यैरुद्राण्यैसततंनमः ॥ २३ ॥ का
लरात्र्यैतथांबायैइंद्राण्यैतेनमोनमः ॥ सित्थ्यैबुद्ध्यैतथावृद्ध्यैवैष्णव्यैतेनमोनमः ॥ २४ ॥ पृथिव्यांयास्थि
तापृथ्व्यानज्ञातापृथिवीचया ॥ अंतःस्थितायमयतिविंदेतामीश्वरींपरां ॥ २५ ॥ मायायांयास्थिताज्ञातामाय
यानचतामजां ॥ अंतस्थिताप्रेरयतिप्रेरयित्रींनुमःशिवां ॥ २६ ॥ कल्याणंकुरुभोमातस्त्राहिनःशत्रुतापिता
न् ॥ जहिपापंहयारिंत्वंतेजसास्वेनमोहितं ॥ २७ ॥

यंपृथिवीनवेदयस्यपृथिवीशरिरंयःपृथिवीमंतरोयमयतिसतआत्मांतर्याम्यमृतइति ॥ २५ ॥ मायायामिति यामायायांस्थितायामाययानच
ज्ञातातामजांमायांयांतास्थिताप्रेरयतितांप्रेरयित्रींशिवांनुमइत्यर्थः अत्रप्रत्याहारन्यायेनपृथिवीमाययोरंतर्यामिस्वरूपत्वस्यभगवत्याःप्रतिपादने
नसर्वप्रपंचांतर्यामित्वंभगवत्याःप्रतिपादितंभवतीतिबोध्यं ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥२१॥

॥२८॥ त्वमेकेति कार्यस्य देवादिप्रपञ्चस्य सर्वकारणभूतश्रीभगवत्प्रीतिर्नानात्वादिति भावः ॥ २९ ॥ ३० ॥ अवीवेति शीघ्रमित्यर्थः कालिका
पुराणे चतुर्दश्यामवतीर्णया भगवत्याष्टम्यां कृतवधस्य कीर्तनात् ॥ ३१ ॥ हासकारणमाह चित्रमेतच्चेति एतादृशमहान्तोऽपि ब्रह्माद्याः कालवशा

खलं मायाविनंघोरं स्त्रीविध्यं वरदर्पितं ॥ दुःखदं सर्वदेवानां नानारूपधरं शठं ॥ २८ ॥ त्वमेका सर्वदेवानां शर
णं भक्तवत्सले ॥ पीडितान् दानवेनाद्यत्राहिदेवि नमोऽस्तुते ॥ २९ ॥ व्यास उवाच ॥ एवं स्तुता तदा देवी सुरैः
सर्वसुखप्रदा ॥ तानुवाच महादेवी स्मितपूर्वं शुभं वचः ॥ ३० ॥ देव्युवाच ॥ भयं त्यजंतु गीर्वाणामहिषान्मंदचे
तसः ॥ हनिष्यामिरणेऽद्यैव वरदृष्टं विमोहितं ॥ ३१ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युत्कासा सुरान् देवी जहासा तीव्रसु
स्वरं ॥ चित्रमेतच्च संसारे भ्रममोहयुतं जगत् ॥ ३२ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्याः सैन्द्राश्चान्ये सुरास्तथा ॥ कंपयुक्ता
भयत्रस्ता वर्तन्ते महिषात्किल ॥ ३३ ॥ अहो देव खलं घोरं दुर्जयं सुरसत्तमैः ॥ कालः कर्ता स्ति दुःखानां सुखानां
प्रभुरीश्वरः ॥ ३४ ॥ सृष्टिपालनसंहारे समर्था अपि ते यदा ॥ मुह्यंति क्लेशसंतप्तमहिषेण प्रपीडिताः ॥ ३५ ॥ इति
कृत्वा स्मितं देवी सा दृशसंचकार ह ॥ उच्चैः शब्दं महाघोरं दानवानां भयप्रदं ॥ ३६ ॥ चकंपेव सुधातत्र श्रुत्वा तच्छब्दं
मद्भुतां चेलुश्च पर्वताः सर्वे चुक्षो भाब्धिश्च वीर्यवान् ॥ ३७ ॥ मेरुश्च चालश्च देवदशः सर्वाः प्रपूरिताः ॥ भयं जग्मुस्त
दा श्रुत्वा दानवास्तं स्वनं महत् ॥ ३८ ॥ जयपाहीति देवास्तामूचुः परमर्हपिताः ॥ महिषोऽपि स्वनं श्रुत्वा चुकोप म
दगर्वितः ॥ ३९ ॥ किमेतदिति तान् दैत्यान् प्रच्छस्वनशंकितः ॥ गच्छंतु त्वरिता दूता ज्ञातुं शब्दसमुद्भवं ॥ ४० ॥
कृतः केनायमत्युग्रः शब्दः कर्णव्यथाकरः ॥ देवो वा दानवो वापि यो भवेत्स्वनकारकः ॥ ४१ ॥

महिषा सुराद्वयं प्राप्ता इत्यहो प्रारब्धमतविचित्रमस्तीति भावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ असंभाष्येति स्त्रीसंभाषणस्यवी

गृहीत्वातंदुरात्मानंमत्समीपंनयंत्विह ॥ हनिष्यामिदुराचारंगर्जतंस्मयदुर्मदं ॥ ४२ ॥ क्षीणायुष्यमंदमतिं
नयामियमसादनं ॥ पराजिताःसुराःकामंनगर्जतिभयातुराः ॥ ४३ ॥ नासुराममवश्यास्तेकस्येदंमूढचेष्टि
तं ॥ त्वरितामामुपायांतुज्ञात्वाशब्दस्यकारणं ॥ ४४ ॥ अहंगत्वाहनिष्यामितंपापंवितथश्रमं ॥ व्यासउवाच
इत्युक्तास्तेनतेदूतादेवींसर्वांगसुंदरीं ॥ ४५ ॥ अष्टादशभुजांदिव्यांसर्वाभरणभूषितां ॥ सर्वलक्षणसंपन्नां
वरायुधधरांशुभां ॥ ४६ ॥ दधतींचषकंहस्तेपिबंतींचमुहुर्मधु ॥ संवीक्ष्यभयभीतास्तेजग्मुस्त्रस्ताःसुशंकि
ताः ॥ ४७ ॥ सकाशेमहिषस्याशुतमूचुःस्वनकारणं ॥ दूताऊचुः ॥ देवीदैत्येश्वरप्रौढादृश्यतेकाचिदंगना ॥
४८ ॥ सर्वांगभूषणानारीसर्वरत्नोपशोभिता ॥ नमानुषीनासुरीसादिव्यरूपामनोहरा ॥ ४९ ॥ सिंहारू
ढायुधधराचाष्टादशकरावरा ॥ सानादंकुस्तेनारीलक्ष्यतेमदगर्विता ॥ ५० ॥ सुरापानरताकामंजानीमोन
सभर्तृका ॥ अंतरिक्षस्थितादेवास्तांस्तुवंतिमुदान्विताः ॥ ५१ ॥ जयेतिपाहिनश्चेतिजहिशत्रुमितिप्रभो ॥
नजानेकावरारोहाकस्यवासापरिग्रहः ॥ ५२ ॥ किमर्थमागताचात्रकिंचिकीर्षितिसुंदरी ॥ द्रष्टुंनैवसमर्थास्म
तत्तेजःपरधर्षिताः ५३ ॥ शृंगारवीरहासाढ्यारौद्राद्भुतरसान्विता ॥ दृष्ट्वैवंविधानारीमसंभाष्यसमागताः ॥
५४ ॥ वयंत्वदाज्ञयाराजन्किंकर्तव्यमतःपरं ॥ महिषउवाच ॥ गच्छवीरमयादिष्टोमंत्रिश्रेष्ठबलान्वितः ॥
५५ ॥ सामादिभिरुपायैस्त्वंसमानयशुभाननां ॥ नायातियदिसानारीत्रिभिःसामादिभिस्त्विह ॥ ५६ ॥

राणामश्लाघ्यत्वादितिभावः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

अहत्वेति प्राणोनगच्छतोऽयं विशिष्यते त्वानयेत्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥
॥ ६६ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ षट्षष्टिभ्यो नवैस्तु संवादकोर्तव्यं ॥ कियते च दोषास्तु वै

अहत्वातांवरारोहांत्वमानयममांतिकं ॥ करोमिपट्टमहिषींतामरालभ्रुवंमुदा ॥ ५७ ॥ प्रीतियुक्तासमायाति
यदिसामृगलोचना ॥ रसभंगोयथानस्यात्तथाकुरुममेप्सितं ॥ ५८ ॥ श्रवणान्मोहितोऽस्म्यद्यतस्यारूप
स्यसंपदा ॥ व्यासउवाच ॥ महिषस्यवचःश्रुत्वापेशलंमंत्रिसत्तमः ॥ ५९ ॥ जगामतरसाकामंगजाश्वरथ
संयुतः ॥ गत्वादूरतरंस्थित्वातामुवाचमनस्विनीं ॥ ६० ॥ विनयावनतःश्लक्ष्णंमंत्रीमधुरयागिरा ॥ प्रधान
उवाच ॥ कासित्वंमधुरालापेकिमत्रागमनंकृतं ॥ ६१ ॥ पृच्छतित्वांमहाभागेमन्मुखेनममप्रभुः ॥ सजेता
सर्वदेवानामवध्यस्तुनरैःकिल ॥ ६२ ॥ ब्रह्मणोवरदानेनगर्वितश्चारुलोचने ॥ दैत्यैश्चरोऽसौबलवान्काम
रूपधरःसदा ॥ ६३ ॥ श्रुत्वात्वांसमुपायातांचारुवेपांमनोहरां ॥ द्रष्टुमिच्छतिराजामेमहिषोनामपार्थिवः ॥
६४ ॥ मानुषंरूपमादायत्वत्समीपंसमेप्यति ॥ यथारुच्येतचार्वंगितथामन्यामहेवयं ॥ ६५ ॥ तर्ह्येहिमृगशा
वाक्षिसमीपंतस्यधीमतः ॥ नोचेदिहानयाम्येनंराजानंभक्तितत्परं ॥ ६६ ॥ करभोरुवदाशुत्वंसंविधेयंमया
तथा ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेदेवीमाहात्म्येनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ व्यासउवाच ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वा
प्रहस्यप्रमदोत्तमा ॥ तमुवाचमहाराजमेघगंभीरयागिरा ॥ १ ॥ देव्युवाच ॥ मंत्रिवर्यसुराणामैजनीवि
द्धिमांकिल ॥ महालक्ष्मीमितिख्यातांसर्वदैत्यनिषूदिनीं ॥ २ ॥ प्रार्थिताऽहंसुरैःसर्वैर्महिषस्यवधायच ॥ पीडि
तैर्दानवेद्रेणयज्ञभागबहिष्कृतैः ॥ ३ ॥

स्यानांभांसि सर्वतः ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायात्तेदूतवाक्यं भ्रुत्वा देवीयदाह तदुच्यते इति तस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥४॥ ५ ॥ कालाग्निसमयासदृशया ॥ ६ ॥ गच्छतमिति तंमहिषंप्रातिगच्छेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥२३॥

तस्मादिहागतास्म्यद्यतद्वधार्थंकृतोद्यमा ॥ एकाकिनीनसैन्येनसंयुतामंत्रिसत्तम ॥ ४ ॥ यत्त्वयाहंसामपूर्वं
कृत्वास्वागतमादरात् ॥ उक्तामधुरयावाचातेनतुष्टास्मितेऽनघ ॥ ५ ॥ नोचेद्वन्मिदृशात्वांवैकालाग्निसमया
किल ॥ कस्यप्रीतिकरंनस्यान्माधुर्यवचनंखलु ॥ ६ ॥ गच्छतंमहिषंपापंवदमद्वचनादिदं ॥ गच्छपातालम
धुनाजीवितेच्छायदस्तिते ॥ ७ ॥ नोचेकृतागसंदुष्टंहनिष्यामिरणांगणे ॥ मद्वाणक्षुण्णदेहस्त्वंगंतासियमसाद
नं ॥ ८ ॥ दयालुत्वंममेदंत्वंविदित्वागच्छसत्वरं ॥ हतेत्वयिसुरामूढस्वर्गप्राप्स्यंतिसत्वरं ॥ ९ ॥ तस्माद्ग
च्छस्वत्यत्कैकोमेदिनींचससागरां ॥ पातालंतरसामंदयावद्वाणानमेऽपतन् ॥ १० ॥ युद्धेच्छाचेन्मनसितेत
ह्येहित्वरितोऽसुर ॥ वीरैर्महावलैःसर्वैर्नयामियमसादनं ॥ ११ ॥ युगेयुगेमहामूढहतात्वत्सदृशाःकिल ॥
असंख्यातास्तथात्वांवैहनिष्यामिरणांगणे ॥ १२ ॥ साफल्यंकुशस्त्राणांधारणेतुश्रमोऽन्यथा ॥ तद्युद्धस्व
मयासार्द्धसमरेस्मरपीडितः ॥ १३ ॥ मागर्वंकुरुदुष्टात्मन्यन्मेऽस्तिब्रह्मणोवरः ॥ स्त्रीवध्यत्वेत्वयामूढपी
डिताःसुरससत्तमाः ॥ १४ ॥ कर्तव्यंवचनंधातुस्तेनाहंत्वामुपागता ॥ स्त्रीरूपमतुलंकृत्वासत्यंहंतुंकृतागसं
१५ ॥ यथेच्छंगच्छवामूढपातालंपन्नगावृतं ॥ हित्वाभूसुरसद्माद्यजीवितेच्छायदातिते ॥ १६ ॥

॥२३॥

॥ १३ ॥ यद्यस्मादित्यर्थः स्त्रीवध्यत्वेऽवशिष्टेसतीतिशेषः तस्मिन्नवशिष्टेसतिब्रह्मणोवरोवर्त्ततइतिअत्रगर्वमाकुर्वित्यर्थः तर्हि कास्त्रीह
निष्यतीतिचेदहमेवहनिष्यामीत्याह त्वेयति ॥ १४ ॥ कृतागसंत्वांहंतुंसमुपागतेत्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ स्त्रीसदृशमग्रीढं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ हियतः शृंगारे पक्ष्पवाक्यं विरुद्धं भवति ततोरसमंगाद्विभेमिततोनपक्ष्पव

व्यास उवाच ॥ इत्युक्तः स ततो देव्यामंत्रिश्रेष्ठो बलान्वितः ॥ प्रत्युवाच निशम्या सौवचनं हेतुगर्भितं ॥ १७ ॥
देवि स्त्री सदृशं वाक्यं ब्रूषे त्वं मदगर्विता ॥ का सौ क्वत्वं कथं युद्धमसंभाव्यमिदं किल ॥ १८ ॥ एकाकिनी पुनर्वा
ला प्रारब्धयौवनामृदुः ॥ महिषोऽसौ महाकायो दुर्विभाव्यं हि संगतं ॥ १९ ॥ सैन्यं बहुविधं तस्य हस्त्यश्व
रथसंकुलं ॥ पदातिगणसंविद्वन्नाना युधविराजितं ॥ २० ॥ कः श्रमः करिराजस्य मालतीपुष्पमर्दने ॥
मारणे तव वामोरु महिषस्य तथारणे ॥ २१ ॥ यदित्वां परुषं वाक्यं ब्रवीमि स्वल्पमप्यहं ॥ शृंगरे तद्विरुद्धं हि रस
भंगाद्विभेम्यहं ॥ २२ ॥ राजास्माकं सुररिपुर्वर्तते त्वयि भक्तिमान् ॥ साममेव मया वाच्यं दानयुक्तं तथा व
चः ॥ २३ ॥ नो चेद्वन्महमद्यैव बाणेन त्वां मृषावदां ॥ मिथ्याभिमानचतुरारूपयौवनगर्वितां ॥ २४ ॥ स्वा
मी मे मोहितः श्रुत्वारूपं ते भुवनातिगं ॥ तत्प्रियार्थं प्रियं कामं वक्तव्यं त्वयि यन्मया ॥ २५ ॥ राज्यं तव धनं सर्वदा
सस्ते महिषः किल ॥ कुरु भावं विशालमक्षित्यत्कारोपमृतिप्रदं ॥ २६ ॥ पतामि पादयोस्तेऽहं भक्तिभावेन भामि
नि ॥ पट्टराज्ञी महाराज्ञो भवशीघ्रं शुचिस्मिते ॥ २७ ॥ त्रैलोक्यं विभवं सर्वं प्राप्स्यसि त्वमनाविलं ॥ सुखं संसार
जं सर्वं महिषस्य परिग्रहात् ॥ २८ ॥ देव्युवाच ॥ शृणु साचिव वक्ष्यामि वाक्यानां सारमुत्तमं ॥ शास्त्रदृष्टेन मा
र्गेण चातुर्यमनुचित्यं च ॥ २९ ॥ महिषस्य प्रधानस्त्वं मया ज्ञातं धिया किल ॥ पशुबुद्धिस्वभावोऽसि वचनात्तव
सांप्रतं ॥ ३० ॥ मंत्रिणस्त्वादृशायस्य सकथं बुद्धिभान् भवेत् ॥ उभयोः सदृशो योगः कृतोऽयं विधिना किल ॥ ३१ ॥

कुशक्नोमीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ साचिव एव साचिवः २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

दे.भा.प.

॥२४॥

यदुक्तं स्त्रीस्वभावेति यत्त्वयोक्तं मूढस्त्रीस्वभावासीतितत्र विचारय किमहं पुमान्नास्मितस्वभावा पुरुषस्वभावा किं पुमान्नाहं मायाविशिष्टब्रह्मरूपि
प्याममपुं प्रकृत्युभयात्मकत्वात् पुरुषस्वभावत्वमस्त्येव ननु किमर्थं तर्हि स्त्रीवेषो धृत इति चेद्देवैर्महिषवधार्यं प्रार्थिता स्त्रीवेषाऽभवमित्याह अभवं स्त्रीवि
षधारिणीति ॥ ३२ ॥ तदेवाह याचितमिति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ यदुक्तमेकाकिनीतितत्रोत्तरमाह विपरीतमिति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

यदुक्तं स्त्रीस्वभावासितद्विचारय मूढकिं ॥ पुमान्नाहं तत्स्वभावाऽभवं स्त्रीरूपधारिणी ॥ ३२ ॥ याचितं मरणं पू
र्वैस्त्रियात्वत्प्रभुणायथा ॥ तस्मान्मन्येऽतिमुखोऽसौ नवीर रसावित्तमः ॥ ३३ ॥ कामिन्यामरणं क्लीबरतिदं
शूरदुःखदं ॥ प्रार्थितं प्रभुणा तेन महिषेणात्मबुद्धिना ॥ ३४ ॥ तस्मात्स्त्रीरूपमाधाय कार्यं कर्तुमुपागता ॥ क
थं बिभेमि त्वद्वाक्यैर्धर्मशास्त्रविरोधकैः ॥ ३५ ॥ विपरीतं यदा दैवं तृणं वज्रं समं भवेत् ॥ विधिश्चेत्सुमुखः कामं कु
लिशं तूलवत्तदा ॥ ३६ ॥ किं सैन्यैरायुधैः किं वा प्रपंचैर्दुर्गं सेवनैः ॥ मरणं सांप्रतं यस्य तस्य सैन्यैस्तु किं फलं
॥ ३७ ॥ यदायं देहसंबंधो जीवस्य कालयोगतः ॥ तदैव लिखितं सर्वं सुखं दुःखं तथा मृतिः ॥ ३८ ॥ यस्य येन प्र
कारेण मरणं दैवनिर्मितं ॥ तस्य तेनैव जायेत नान्यथेति विनिश्चयः ॥ ३९ ॥ ब्रह्मादीनां यथा कालेनाशोत्पत्ती
विनिर्मिते ॥ तथैव भवतः कामं किमन्येषां विचार्यते ॥ ४० ॥ ये मृत्युधर्मिणस्तेषां वरदानेन दर्पिताः ॥ मरिष्या
मोनमन्यंते ते मूढा मंदचेतसः ॥ ४१ ॥ तस्माद्ब्रह्म नृपं ब्रूहि वचनं मम सत्वरं ॥ यदा ज्ञापयते भूपस्तत्कर्तव्यं
त्वया किल ॥ ४२ ॥

किंचित्तममहिषासुरान्मम मृत्युर्यदिकल्पितः स्यात्तर्हि स भविष्यत्येव तत्राह मेकाकिनीस्यामपि चेत्किं सैन्ययुता चेदपि किमित्याह यदायमिति ॥ ३८
॥ ३९ ॥ ननु महिषासुरस्य वरो वर्तते ततस्तस्य मरणाभावात् कथं तं हनिष्यसि त्वं तत्राह ब्रह्मादीनामिति महिषासुरबुद्ध्याह भवतइति ॥ ४० ॥
ये मृत्युधर्मिण इति ये मरणधर्मिणो देवास्तेषां वरेणा मृता भवामइति ये ज्ञानंति ते मूढा इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

टी.अ.

१०

॥२४॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

मघवास्वर्गमाप्नोतु देवाः संतु हविर्भुजः ॥ यूयं प्रयात पातालं यदि जीवितुमिच्छसि ॥ ४३ ॥ अन्यथा चेन्मर्तमर्तम
हि षस्य दुरात्मनः ॥ तद्युत्थ्य स्वमया सार्द्धं मरणाय कृतादरः ॥ ४४ ॥ मन्यसे संगरे भग्ना देवा विष्णुपुरोगमाः ॥ दैवं
हिकारणं तत्र वरदानं प्रजापते ॥ ४५ ॥ व्यास उवाच ॥ इति देव्यावचः श्रुत्वा चिंतयामास दानवः ॥ किं कर्तव्यं म
या युद्धं गंतव्यं वा नृपं प्रति ॥ ४६ ॥ विवाहार्थं मिहा जप्तो राज्ञा कामातुरेण वै ॥ तत्कथं विरसं कृत्वा गच्छेयं नृपस
न्निधौ ॥ ४७ ॥ इयं बुद्धिः समीचीना यद्भजामि कलिं विना ॥ यथागतं तथा शीघ्रं राज्ञे संवेदयाम्यहं ॥ ४८ ॥ स
प्रमाणं पुनः कार्यं राजा मतिमतां वरः ॥ करिष्यति विचार्यैव स चिर्वैर्निपुणैः सह ॥ ४९ ॥ सहसानमया युद्धं कर्त
व्यमनया सह ॥ जये पराजये वापि भूपतेरप्रियं भवेत् ॥ ५० ॥ यदि मांसुंदरी हन्यादहं वाहन्मितां पुनः ॥ येन
केनाप्युपायेन सकुप्येत्पार्थिवः किल ॥ ५१ ॥ तस्मात्तत्रैव गत्वा हं बोधयिष्यामि तं नृपं ॥ यथाद्याभिहितं देव्या
यथास्त्रिचकरो तु सः ॥ ५२ ॥ व्यास उवाच ॥ इति संचिंत्य मेधावी जगाम नृपसन्निधौ ॥ प्रणम्य तमुवाचे दं कृतां
जलिरमात्यजः ॥ ५३ ॥ मंत्र्युवाच ॥ राजन् देवी वरारोहा सिंहस्योपरि संस्थिता ॥ अष्टदशभुजारम्या वरायु
धधरापरा ॥ ५४ ॥ सामयोक्तमहाराज महिषं भज भामिनि ॥ महिषी भव राज्ञस्त्वं त्रैलोक्याधिपतेः प्रिया ॥ ५५
पट्टराज्ञी त्वमेवास्य भवितानात्र संशयः ॥ सतवाज्ञा करो जातो वशवर्ती भविष्यति ॥ ५६ ॥ त्रैलोक्यविभवं भु
क्त्वा चिरकालं वरानने ॥ महिषं पतिमासाद्य योषितां सुभगा भव ॥ ५७ ॥

॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥

दे.भा.पं. ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे दश
मोऽध्यायः ॥ १० ॥ सप्तषष्टिः श्लोकवैमोहिषामुरसंसदि ॥ विमृश्यताम्रदूतस्तु प्रेषितश्चेत्किं कीर्त्यते ॥ १ ॥ इत्थं पूर्वाध्यायांते मंत्रिवर्यभाषणमुप

टी.अ.
१०

॥ २५ ॥

इति मद्भवनं श्रुत्वा सा स्मयावेशमोहिता ॥ मामुवाच विशालाक्षी स्मितपूर्वमिदं वचः ॥ ५८ ॥ महिषी गर्भसंभू
तं पशूनामधमं किल ॥ बलिं दास्याम्यहं देव्यै सुराणां हितकाम्यया ॥ ५९ ॥ कामूढा कामिनी लोके महिषं वैपतिं
भजेत् ॥ मादृशीमंदबुद्धे किं पशुभावं भजेदिह ॥ ६० ॥ महिषी महिषं नाथं सशृंगशृंगसंयुतं ॥ कुरुते क्रंदमाना
वैनाहंतत्सदृशी शठ ॥ ६१ ॥ करिष्येऽहं मृधेयुद्धं हनिष्ये त्वां सुराप्रियं ॥ गच्छ वादुष्टपातालं जीवितेच्छायद
स्तिते ॥ ६२ ॥ परुषंतु तया वाक्यमित्युक्तं नृपमत्तया ॥ तच्छ्रुत्वाऽहं समायातः प्रविचिंत्य पुनः पुनः ॥ ६३ ॥
रसभंगं विचिंत्यैव न युद्धं तु मया कृतं ॥ आज्ञां विना तवात्यंतं कथं कुर्यां वृथोद्यमं ॥ ६४ ॥ सातीव च बलोन्मत्ता व
र्त्तते भूपभामिनी ॥ भवितव्यं न जानामि किं वा भावि भविष्यति ॥ ६५ ॥ कार्ये स्मिन्स्त्वं प्रमाणं नो मंत्रोऽतीव दुरासदः
युद्धं पलायनं श्रेयो न जानेऽहं विनिश्चयं ॥ ६६ ॥ इति श्रीदेवीभागवतदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ व्यास उवाच ॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा महिषो मदविबुधलः ॥ मंत्रिवृद्धान्समाहूय राजा वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ राजोवाच ॥ मंत्रि
णः किंच कर्तव्यं विश्रब्धं ब्रूत माचिरं ॥ आगतदेवविहिता माये यं शांबरीवर्किं ॥ २ ॥ कार्ये स्मिन्निपुणायूयमुपा
येषु विचक्षणाः ॥ सामादिषु च कर्तव्यः कोत्र मह्यं ब्रुवंतु च ॥ ३ ॥ मंत्रिण ऊचुः ॥ सत्यं सदैव वक्तव्यं प्रियं च नृप
सत्तम ॥ कार्ये हितकरं नूनं विचार्य विबुधैः किल ॥ ४ ॥

न्यस्य तदुत्तरं जातं वृत्तमाह इति तस्येति ॥ १ ॥ विश्रब्धं निश्चितं ॥ २ ॥ सामादिषु पायेषु कउपाय इत्यर्थः ॥ ३ ॥ सत्यमिति वक्तव्यं
हि द्विविधं सत्यं प्रियं चेत्यर्थः तयोर्मध्ये एकं विबुधैर्हितकरं विचार्य कार्यं स्वीकार्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥

॥ २५ ॥

किं तद्वितकरं तत्स्वयमेवाह सत्यं चेति प्रियं चाहितकृदेति सत्यमुच्यते चेद्वाज्ञः क्रोधो भविष्यतीति भियाराज्ञो हितकरमपि सत्यं वाक्यं हित्वा तन्म
नो रंजनाया सत्यं कार्यं नाशकरं च यन्मिष्टं तद्वक्तव्यं तदेतदत्र प्रियपदवाच्यं तच्चाहितकृदेव भवेत्तद्विन्नमप्रियं सत्यं वाक्यं हितकृदिति भावः तत्र

सत्यं चाहितकृद्राजन् प्रियं चाहितकृद्वेत् ॥ यथौषधं नृणां लोके ह्यप्रियं रोगनाशनं ॥ ५ ॥ सत्यस्य श्रोतामंता
च दुर्लभः पृथिवीपते ॥ वक्तापि दुर्लभः कामं बहवश्चाटुभाषकाः ॥ ६ ॥ कथं ब्रूमोऽत्र नृपते विचारे गहने त्विह ॥
शुभं वाप्यशुभं वापि को वेत्ति भुवनत्रये ॥ ७ ॥ राजोवाच ॥ स्वस्वमत्यनुसारेण ब्रुवं त्वद्य पृथक् पृथक् ॥ येषां
हियादृशो भावस्तच्छ्रुत्वा चिंतयाम्यहं ॥ ८ ॥ बहूनां मतमाज्ञाय विचार्य च पुनः पुनः ॥ यच्छ्रेयस्तद्विकर्तव्यं कार्यं
कार्यविचक्षणैः ॥ ९ ॥ व्यास उवाच ॥ तस्यैवं वचनं श्रुत्वा विरूपाक्षो महाबलः ॥ उवाच तरसा वाक्यं रंजयन् पृ
थिवीपतिं ॥ १० ॥ विरूपाक्ष उवाच ॥ राजन्नारीवर केयं सा ब्रूते मदगर्विता ॥ विभीषिकामात्रमिदं ज्ञातव्यं
वचनं त्वया ॥ ११ ॥ को विभेति स्त्रियो वाक्यैर्दुस्तैरणुर्मदैः ॥ अनृतं साहसं चेति जानन्नारी विचेष्टितं ॥ १२ ॥
जित्वा त्रिभुवनं राजन्नयकांता भयेन वै ॥ दीनत्वेऽप्ययशोनूनं वीरस्य भुवने भवेत् ॥ १३ ॥ तस्माद्याम्यहमेकाकी
युद्धाय चंडिकां प्रति ॥ हनिष्येतां महाराज निर्भयो भवसांप्रतं ॥ १४ ॥ सेनावृतोऽहं गत्वा तां शस्त्रास्त्रैर्विविधैः
किल ॥ निषूदयामि दुर्मर्षी चंडिकां चंडविक्रमां ॥ १५ ॥ बध्वा सर्पमयैः पाशैरानयिष्ये तवांतिकं ॥ वशागतु स
दाते स्यात्पश्य राजन् बलं मम ॥ १७ ॥

दृष्टान्तमाह यथौषधमिति ॥ ५ ॥ चाटुभाषकाः मनोनुकूलवक्ताः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ दीन
त्वेऽस्वीकृते इत्यर्थः ॥ १३ ॥ यामि गच्छामि इत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

दे.भा.पं.

॥२६॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ हावोयमिति योरसवित्तमः सयोयमानिनीनां हावस्तंवेत्ति वक्रोक्तिरिति कामिन्यावक्रोक्तिः प्रियं प्रतिपुरुषं प्रतिपरायणं भवति सुखाश्रयभूता भवतीत्यर्थः ॥ २० ॥ स्त्रियोत्पद्यन् सर्वे जानंति किंतु कोपि चतुरः कामशास्त्रविचक्षण एव जानातीत्याह वेत्तीति तर्हि त्वमेव तत्पृथग् वेत्तासितस्तद्वाक्यार्थवर्णयेति चेत्तदाह यदुक्तमिति ॥ २१ ॥ हेतुगर्भमिति कारणगर्भतात्पर्यांतराविशिष्टमित्यर्थः किंतु तात्पर्यांतरं तदाह बाणास्त्विति न प्रसिद्धा बाणा अत्र विवक्षिताः किंतु कटाक्षाः ॥ २२ ॥ पुष्पांजलिमया इति यथा कटाक्षाः पूर्वोक्ता भिव्यास उवाच ॥ विरूपाक्ष वचः श्रुत्वा दुर्धरो वाक्यमब्रवीत् ॥ सत्यमुक्तं वचो राजन् विरूपाक्षेण धीमता ॥ १७ ॥ ममापि वचनं श्लक्ष्णं श्रोतव्यं धीमता त्वया ॥ कामातुरैः पासुदती लक्ष्यतेऽप्यनुमानतः ॥ १८ ॥ भवत्येवं विधा कामनायिकारूपगर्विता ॥ भीषयित्वा वरारोहात्वांशे कर्तुमिच्छति ॥ १९ ॥ हावोयमानिनीनां वैतं वेत्ति रसवित्तमः ॥ वक्रोक्तिरेषा कामिन्याः प्रियं प्रतिपरायणं ॥ २० ॥ वेत्तिकोपि नरः कामं कामशास्त्रविचक्षणः ॥ यदुक्तं नमबाणैस्त्वां वधिष्ये रणमूर्द्धनि ॥ २१ ॥ हेतुगर्भमिदं वाक्यं ज्ञातव्यं हेतुवित्तमैः ॥ बाणास्तु मानिनीनां वै कटाक्षा एव विश्रुताः ॥ २२ ॥ पुष्पांजलिमयाश्चान्ये व्यंगानि वचनानि च ॥ काशक्तिरन्यबाणानां प्रेरणे त्वयि पार्थिव ॥ २३ ॥ तादृशीनां न सा शक्तिर्ब्रह्मविष्णुहरादिषु ॥ योक्तं नेत्रबाणैस्त्वां हनिष्ये मंदपार्थिवं ॥ २४ ॥ विपरीतं परिज्ञातं ते नारसाविदा किल ॥ पातयिष्यामि शय्यायां रणमध्यां पतितं वा ॥ २५ ॥ विपरीतरतिक्रीडाभाषणं ज्ञेयमेव तत् ॥ करिष्ये विगतप्राणं यदुक्तं वचनं तया ॥ २६ ॥

प्रायास्तथा पुष्पांजलिमया व्यंगवचनानि नर्मोक्तयश्च बाणा इत्यर्थः ननु मुख्यबाणाः कुतो नात्र विवक्षिता इति चेदसंभवात् नतेऽत्र विवक्षिता इत्याह काशक्तिरिति ॥ २३ ॥ तादृशीनां शृंगारवतीनां स्त्रीणामन्यबाणानां प्रेरणे काशक्तिः किं शब्दः क्षेपार्थः नैव शक्तिरित्यर्थः या शक्तिर्ब्रह्मविष्णुहरादिषु नास्ति तस्मात्तयोक्तं बाणैस्त्वां वधिष्ये इति तस्यायमभिप्राय इत्याह ॥ २४ ॥ २५ ॥ यच्च तयोक्तं तव पतिं महिषाभुरं रणेशय्यायां रणरूपायां शय्यायां पातयिष्यामीति तस्यायमभिप्राय इत्याह विपरीतरतीति ॥ २६ ॥

टी.अ.

११

॥२६॥

वचतयोक्तंकारिष्येविगतप्राणमितितस्यायमभिप्रायइत्याह वीर्यप्राणाइति तद्विहीनंवीर्यवीहीनंकरिष्यामीत्येतद्वचमर्थः एतादृशव्यं
ग्याधिक्येननर्मोत्स्याधिक्येनवाक्येनसात्युत्तमाकामिनोत्वावरयतीतियन्मयोच्यतेतद्वैरसग्रंथविचक्षणैःशृंगारशास्त्रनिपुणैर्विचारतोज्ञेयंनिश्चेत

वीर्यप्राणाइतिप्रोक्तंतद्विहीनंनचान्यथा ॥ व्यंग्याधिक्येनवाक्येनवरयत्युत्तमानृप ॥ २७ ॥ तद्वैविचारतोज्ञे
यंरसग्रंथविचक्षणैः ॥ इतिज्ञात्वामहाराजकर्तव्यंरससंयुतं ॥ २८ ॥ सामदानद्वयंतस्यानान्योपायोऽस्ति
भूपते ॥ रुष्टावागर्वितावापिवशगामानिनीभवेत् ॥ २९ ॥ तादृशैर्मधुरैर्वाक्यैरानयिष्येतवांतिकं ॥ किंबहूक्ते
नमेराजन्कर्तव्यावशवर्तिनी ॥ ३० ॥ गत्वामयाधुनैवेयंकिंकरिष्येदेवतो ॥ व्यासउवाचाइत्थंनिशम्यतद्वाक्यं
ताम्रस्तत्वविचक्षणः ॥ ३१ ॥ उवाचवचनंराजन्निशामयमयोदितं ॥ हेतुमद्धर्मसहितंरसयुक्तंनया
न्वितं ॥ ३२ ॥ नैपांकामातुराबालानानुरक्ताविचक्षणा ॥ व्यंग्यानिनैववाक्यानितयोक्तानितुमानद ॥ ३३ ॥
चित्रमत्रमहाबाहोयदेकावरवर्णिनी ॥ निरालंबासमायातिचित्ररूपामनोहरा ॥ ३४ ॥ अष्टादशभुजानारीन
श्रुतानचर्वाक्षिता ॥ केनापित्रिषुलोकेषुपराक्रमवतीशुभा ॥ ३५ ॥ आयुधान्यपितावंतिधृतानिबलवंतिच ॥
विपरीतमिदंमन्येसर्वकालकृतंनृप ॥ ३६ ॥ स्वप्नानिदुर्निमित्तानिमयादृष्टानिवैनिशि ॥ तेनजानाम्यहंनूनं
वैशसंसमुपागतं ॥ ३७ ॥ कृष्णांबरधरानारीरुदतीचगृहांगणे ॥ दृष्टास्वप्नेप्युपःकालेचितितव्यस्तदत्ययः
३८ ॥ विकृताःपक्षिणोरात्रैरोरुवंतिगृहेगृहे ॥ उत्पाताविविधाराजन्प्रभवन्तिगृहेगृहे ॥ ३९ ॥

व्यमित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तेनस्वप्नेनतदत्ययोयेनस्व
प्नोदृष्टस्तदत्ययोध्वंसोनीयतंचितिवव्यइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

तेनेति तेन दुःस्वप्नादिना किंचिदन्यदेवकारणमस्माकं मरणरूपं अस्यावतारस्य जानामि अनुमिनोमीत्यर्थः किंच प्रत्यक्षतोऽपि दंनिश्चीयत इत्याह यत्त्वामिति ॥ ४० ॥ नन्वनया कथं मम बोधो भविष्यतीति तत्राह नैषास्तीति विलक्षणशक्तिमत्त्वाद्भविष्यतीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३

तेन जानाम्यहं नूनं कारणं किंचिदेव हि ॥ यत्त्वां प्रार्थयते बालायुद्वाय कृतनिश्चया ॥ ४० ॥ नैषास्ति मानुषी नोवा गांधर्वी न तथासुरी ॥ देवैः कृते यं ज्ञातव्या मायामोहकरी विभो ॥ ४१ ॥ कातरत्वं न कर्तव्यं ममैतन्मतमित्यलं ॥ कर्तव्यं सर्वथा युद्धं यद्वाव्यंतद्भविष्यति ॥ ४२ ॥ को वेदे देवकर्तव्यं शुभं वाप्यशुभं तथा ॥ अवलंब्य धिया धैर्यं स्थातव्यं वै विचक्षणैः ॥ ४३ ॥ जीवितं रमणं पुंसां देवाधीनं नराधिप ॥ कोऽपि नैवान्यथा कर्तुं समर्थो भुवनत्रये ॥ ४४ ॥ महिष उवाच ॥ गच्छताममहाभाग युद्वाय कृतनिश्चयः ॥ तामानय वरारोहां जित्वा धर्मेण मानिनीं ॥ ४५ ॥ न भवेद्वशगानारी संग्रामे यदि सा तव ॥ हंतव्या नान्यथा कामं माननीया प्रयत्नतः ॥ ४६ ॥ वीरस्त्वमसि सर्वज्ञ कामशास्त्रविशारदः ॥ येन केनाप्युपायेन जेतव्या वरणिनी ॥ ४७ ॥ त्वरन् वीरमहाबाहो सैन्येन महता वृतः ॥ तत्र गत्वा त्वया ज्ञेया विचार्य च पुनः पुनः ॥ ४८ ॥ किमर्थं मागता चैयं ज्ञातव्यं तद्विकारणं कामाद्वा वैरभावाच्च माया कस्येयमित्युत ॥ ४९ ॥ आदौ तन्निश्चयं कृत्वा ज्ञातव्यं तच्चिकीर्षितं ॥ पश्चाद्युद्धं प्रकर्तव्यं यथा योग्यं यथा बलं ॥ ५० ॥ कातरत्वं न कर्तव्यं निर्दयत्वं तथानव ॥ यादृशं हि मनस्तस्याः कर्तव्यं तादृशं त्वया ॥ ५१ ॥ व्यास उवाच ॥ इति तद्वापितं श्रुत्वा ताम्रः कालवशंगतः ॥ निर्गतः सैन्यसंयुक्तः प्रणम्य महिषं नृपं ॥ ५२ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ हंतव्या नान्यथेति यदि संग्रामेन वशगातदाहंतव्या यद्यन्यथा वशगा स्यात्तद्वशं हंतव्या किंतु कामं यथेष्टं माननीयेत्यर्थः

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ कष्टं

गच्छन्मार्गेदुरात्मासौशकुनान्वीक्ष्यदारुणान् ॥ विस्मयंचभयंप्राप्यममार्गप्रदर्शकान् ॥ ५३ ॥ सगत्वातां
समालोक्यदेवींसिंहोपरिस्थितां ॥ स्तूयमानांसुरैःसर्वैःसर्वायुधविभूषितां ॥ ५४ ॥ तामुवाचविनीतःसन्वाक्यं
मधुरयागिरा ॥ सामभावंसमाश्रित्यविनयावनतःस्थितः ॥ ५५ ॥ देविदैत्येश्वरःशृंगीत्वद्रूपगुणमोहितः ॥
स्पृहांकरोतिमहिषस्त्वत्पाणिग्रहणायच ॥ ५६ ॥ भावंकुरुविशालाक्षितस्मिन्नमरदुर्जये ॥ पतितंप्राप्यमृद्वंगिनं
दनेविहराद्भुते ॥ ५७ ॥ सर्वांगसुंदरंदेहंप्राप्यसर्वसुखारूपदं ॥ सुखंसर्वत्मनाग्राह्यंदुःखंहेयमितिस्थितिः ॥
५८ ॥ करभोरुकिमर्थतेगृहीतान्यायुधान्यलं ॥ पुष्पकंदुकयोग्यास्तेकराःकमलकोमलाः ॥ ५९ ॥ अचापे
विद्यमानेऽपिधनुपाकिंप्रयोजनं ॥ कटाक्षाविशिखाःसंतिकिंबाणौनिंप्रयोजनैः ॥ ६० ॥ संसारेदुःखदंयुद्धंनक
र्तव्यंविजानता ॥ लोभासक्ताःप्रकुर्वतिसंग्रामंचपरस्परं ॥ ६१ ॥ पुष्पैरपिनयोद्वयंकिंपुनर्निशितैःशरैः ॥
भेदनंनिजगात्राणांकस्यतज्जायतेमुदे ॥ ६२ ॥ तस्मात्त्वमपितन्वंगिप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ भर्तारंभजमेना
थंदेवदानवपूजितं ॥ ६३ ॥ सतेऽत्रवांच्छितंसर्वंकरिष्यतिमनोरथं ॥ त्वंपट्टमहिषीराज्ञःसर्वथानात्रसंशयः ॥
६४ ॥ वचनंकुरुमेदेविप्राप्स्यसेसुखमुत्तमं ॥ संग्रामेजयसंदेहःकष्टंप्राप्यनसंशयः ॥ ६५ ॥ जानासिराज्य
नीतिंत्वंयथावद्वरवर्णिनि ॥ भुंक्ष्वराज्यसुखंपूर्णवर्षाणामयुतायुतं ॥ ६६ ॥ पुत्रस्तेभविताकांतःसोऽपिराजा
भविष्यति ॥ यौवनेक्रीडयित्वांतेवार्द्धक्येसुखमाप्स्यसि ॥ ६७ ॥

प्राप्यापिसंग्रामेजयसंदेहइत्यन्वयः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥

श्रीदे०पं०एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ पंचषष्टिलोककवयैस्ताम्रस्यागमनोत्तरं ॥ दैत्यौ च प्रेषितौ तेन श्रुतौ वाष्कळदुर्मुखौ ॥ १ ॥
ताम्रवाक्यश्रवणोत्तरं जगदंबिका यदा हतदुच्यते तन्निशम्येति ॥ १ ॥ ॥ २ ॥ यवसंतृणं यथा त्वंतथा त्वज्जातीयानाहं यन्मामभिकांक्षसीति
भावः ॥ ३ ॥ किंचन कामयेहमिति ॥ ४ ॥ ५ ॥ निस्पृहः स्थिर इति भगवत्यामायाविशिष्टब्रह्मरूपत्वेन पुं प्रकृत्युभयात्मकत्वात् त्वस्य के

इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे देवीमहात्म्ये एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ व्यास उवाच ॥ तन्निशम्य
वचः स्तस्य ताम्रस्य जगदंबिका ॥ मेघगंभीरया वाचा हसंतीति मुवाच ह ॥ १ ॥ देव्युवाच ॥ गच्छताम्रपतिं
ब्रूहि मुमूर्षु मंदचेतसं ॥ महिषं चातिकामार्तमूढं ज्ञानविर्वर्जितं ॥ २ ॥ यथा ते महिषीमाता प्रौढाय वत्सभाक्षिणी ॥
नाहं तथा शृंगवती लंबपुच्छामहोदरी ॥ ३ ॥ न कामयेऽहं देवेश नैव विष्णुं न शंकरं ॥ धनदं वरुणं नैव ब्रह्माणं न च पा
वकं ॥ ४ ॥ एतान् देवगणान् हित्वा पशुं केन गुणेन वै ॥ वृणोम्यहं वृथालोके गर्हणामेभवेदिति ॥ ५ ॥ नाहं पतिं
वरानारीवर्तते मे पतिः प्रभुः ॥ सर्वकर्ता सर्वसाक्षी ह्यकर्तानिःस्पृहः स्थिरः ॥ ६ ॥ निर्गुणो निर्ममोऽनंतो निरालंबो
निराश्रयः ॥ सर्वज्ञः सर्वगः साक्षी पूर्णः पूर्णेशः शिवः ॥ ७ ॥ सर्वावासः क्षमः शांतः सर्वदृक् सर्वभावनः ॥ तंत्य
त्कामहिमं मंदकथं सेवितुमुत्सहे ॥ ८ ॥ प्रबुध्य युध्यतां कामं करोमियमवाहनं ॥ अथ वामनुजानां वै करिष्ये ज
लवाहकं ॥ ९ ॥ जीवितेच्छां स्ति चेत्पापगच्छ पातालमाशु वै ॥ समस्तैर्दानैर्वैर्युक्तस्त्वन्यथा हन्मि संगरे ॥ १० ॥
कामं सदृशयो र्योगः संसारे सुखदो भवेत् ॥ अन्यथा दुःखदो भूयादज्ञानाद्यदिकल्पितः ॥ ११ ॥

वलमाया स्वरूपत्वाभिमानेनेयमुक्तिरिति बोध्यं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रबुध्योति इत्थं प्रबुध्य युध्यतामित्यर्थः जलवाहकं लोके जलवाहक
त्वेन महिषः प्रसिद्धोऽस्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ यत्त्वयोक्तं महिषेण संबन्धे सुखं भविष्यतीति तत्राह कामं सदृशयोरिति ॥ ११ ॥

तदेवोपपादयति मूर्खस्त्वमसीति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

मूर्खस्त्वमसियद्ब्रूषेपतिमेभजभामिनि ॥ काहंकमहिपःशृंगीसंबंधःकीदृशोद्वयोः ॥ १२ ॥ गच्छयुत्थस्ववा
कामंहनिष्येऽहंसबांधवं ॥ यज्ञभागंदेवलोकंनेचित्यत्कासुखीभव ॥ १३ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्युत्कासात
दादेवीजगर्जभृशमद्भुतं ॥ कल्पांतसदृशंनादंचक्रेदैत्यभयावहं ॥ १४ ॥ चकंपेवमुधाचेलुस्तेनशब्देनभूधराः
गर्भाश्चदैत्यपत्नीनांसस्त्रंसुर्गार्जितस्वनात् ॥ १५ ॥ ताम्रःश्रुत्वाचतंशब्दंभयत्रस्तमनास्तदा ॥ पलायनं
ततःकृत्वाजगाममहिषांतिकं ॥ १६ ॥ नगरेतस्ययेदैत्यास्तेपिचिंतामवाप्नुवन् ॥ बधिरीकृतकर्णाश्चपलाय
नपरानृप ॥ १७ ॥ तदाक्रोधेनसिंहोपिननादभृशमुत्सटः ॥ तेननादेनदैतेयाभयंजग्मुरपिस्फुटं ॥ १८ ॥
ताम्रंसमागतंदृष्ट्वाहयारिरपिमोहितः ॥ चिंतयामाससचिवैःकिंकर्तव्यमतःपरं ॥ १९ ॥ दुर्गग्रहोवाकर्तव्यो
युद्धंनिर्गत्यवापुनः ॥ पलायनेकृतेश्रेयोभवेद्वादानवोत्तमाः ॥ २० ॥ बुद्धिमंतोदुराधर्पाःसर्वेशस्त्रविशारदाः ॥
मंत्रःखलुप्रकर्तव्यःसुगुप्तःकार्यसिद्धये ॥ २१ ॥ मंत्रमूलंस्मृतंराज्यंयदिसस्यात्सुरक्षितः ॥ मंत्रिभिश्चसदाचरै
र्विधेयःसर्वथाबुधैः ॥ २२ ॥ मंत्रभेदेविनाशःस्याद्राज्यस्यभूपतेस्तथा ॥ तस्माद्भेदभयाद्भुतःकर्तव्योभूतिमि
च्छता ॥ २३ ॥ तदत्रमंत्रिभिर्वाच्यंवचनंहेतुमद्वितं ॥ कालदेशानुसारेणविचिंत्यनीतिनिर्णयं ॥ २४ ॥ यायोपात्र
समायाताप्रबलादेवनिर्मिता ॥ एकाकिनीनिरालंबाकारणंताद्विचिंत्यतां ॥ २५ ॥ युद्धंप्रार्थयतेवालाकिमाभ्य
र्यमतःपरं ॥ श्रेयोऽत्रविपरीतंवाकोवेत्तिभुवनत्रये ॥ २६ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ भूतिमिच्छतामंत्रोगुप्तःकर्तव्यइत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

दे.भा.पं.

॥२८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ राज्ञन्निति इयंकस्यपत्नीकिमर्थमत्रागेतिप्रथमंज्ञातव्याततःपश्चाद्विचारःकर्त्तव्यइत्यर्थः ॥ ३२ ॥
ननुतवमनासिकेयमस्तीत्यागतंतत्राह मरणंतेइति स्त्रियःसकाशात्तेमरणंसुरैःसर्वात्मनापरिज्ञायेत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

टी.अ.

१२

॥२९॥

नवहूनांजयोप्यस्तिनैकस्यचपराजयः ॥ दैवाधीनौसदाज्ञेयौयुद्धेजयपराजयौ ॥ २७ ॥ उपायवादिनःप्राहुर्दे-
वंकिंकेनवीक्षितं ॥ अदृष्टमिति यन्नामप्रवदंतिमनीषिणः ॥ २८ ॥ तत्सत्त्वेपिप्रमाणंकिंकातराशावलंबनं ॥
नसमर्थजनानांहिदैवंकुत्रापिलक्ष्यते ॥ २९ ॥ उद्यमोदैवमेतौहिशूरकातरयोर्मतं ॥ विचिंत्याद्यधियासर्वकर्त्त-
व्यंकार्यमादरात् ॥ ३० ॥ व्यासउवाच ॥ इतिराज्ञोवचःश्रुत्वाहेतुगर्भमहायशाः ॥ बिडालास्योमहाराजमि-
त्युवाचकृतांजलिः ॥ ३१ ॥ राजन्नेपाविशालाक्षीज्ञातव्यायत्नतःपुनः ॥ किमर्थमिहसंप्राप्ताकुतःकस्यपरि-
ग्रहः ॥ ३२ ॥ मरणंतेपरिज्ञायस्त्रियःसर्वात्मनासुरैः ॥ प्रेपितापन्नपत्राक्षीसमुत्पाद्यस्वतेजसा ॥ ३३ ॥ ते-
पिछन्नाःस्थिताःखेऽत्रसर्वेयुद्धदिदृक्षवः ॥ समयेऽस्याःसहायास्तेभविष्यंतियुयुत्सवः ॥ ३४ ॥ पुरतःकामिनीं
कृत्वातेवैविष्णुपुरोगमाः ॥ वर्धिष्यंतिचनःसर्वान्सात्वांयुद्धेहनिष्यति ॥ ३५ ॥ एताच्चिकीर्षितंतेषांमयाज्ञातंन-
राधिप ॥ भवितव्यस्यनज्ञानंवर्ततेममसर्वथा ॥ ३६ ॥ योद्वयंनत्वयाद्येतिनाहंवक्तुंक्षमःप्रभो ॥ प्रमाणंत्वं
महाराजकार्येऽत्रदेवर्निमिते ॥ ३७ ॥ त्वदर्थेऽस्माभिरनिशंमर्त्तव्यंकार्यगौरवात् ॥ विहर्त्तव्यंत्वयासार्धमेप-
धर्मोनुजीविनां ॥ ३८ ॥ विचारोत्रमहानस्तियदेकाकामिनीनृप ॥ युद्धंप्रार्थयतेऽस्माभिःससैन्यैर्बलदर्पितैः
३९ ॥ दुर्मुखउवाच ॥ राजम्युद्धेजयोनाद्यभवितावेद्व्यहंकिल ॥ पलायनंनकर्त्तव्यंयशोहानिकरंनृणां ॥ ४०

॥२९॥

॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥

॥४१॥ ४२ ॥४३॥४४॥४५॥४६॥रसस्यशृंगाररसस्यस्थायीभावोनामस्थायीभावोनानुभोवनव्यक्तः संचारिणा तथा रसतामेतिरत्यादिः
स्थायीभावः सचेतसद्व्युक्तलक्षणश्चेतसश्चमत्कारः यः परस्मैएवस्थायीभावो नरसस्य संबधीतथापिरसस्येतिषष्ठिराहोः शिरइतिवत्ज्ञे

इंद्रादीनांसंयुगेऽपिन कृतं यज्जुगुप्सितं ॥ एकाकिनीं स्त्रियं प्राप्य कोहिकुर्यात्पलायनं ॥ ४१ ॥ तस्माद्युद्धं
प्रकर्तव्यं मरणवारणे जयः ॥ यद्वा वितद्भवत्येव कात्र चिंता विपश्यतः ॥ ४२ ॥ मरणेऽत्रयशः प्राप्तिर्जीवने च त
था सुखं ॥ उभयं मनसा कृत्वा कर्तव्यं युद्धमद्य वै ॥ ४३ ॥ पलायने यशो हानिर्मरणं चायुः क्षये ॥ तस्माच्छो
को न कर्तव्यो जीविते मरणे वृथा ॥ ४४ ॥ व्यास उवाच ॥ दुर्मुखस्य वचः श्रुत्वा बाष्कलो वाक्यमब्रवीत् ॥ प्र
णतः प्रांजलिर्भूत्वा राजानं वाक्यकोविदः ॥ ४५ ॥ बाष्कल उवाच ॥ राजन् चिंतान कर्तव्या कार्येऽस्मिन् कात
राप्रिये ॥ अहमेकोहनिप्यामि चंडीं च ललोचनां ॥ ४६ ॥ उत्साहस्तु प्रकर्तव्यः स्थायीभावो रसस्य च ॥ भ
यानको भवेद्वैरी वीरस्य नृपसत्तम ॥ ४७ ॥ तस्मात्त्यक्त्वा भयं भूपकरिप्ये युद्धमद्भुतं ॥ नयिप्यामि नरेंद्राहं चंडि
कां यमसादनं ॥ ४८ ॥ न विभेमियमादिंद्रात् कुबेराद्वरुणादपि ॥ वायोर्वन्हेस्तथा विष्णोः शंकराच्छशिनो रवेः ॥
४९ ॥ एकाकिनी तथा नारी किंपुनर्मदगर्विता ॥ अहंतां निहनिप्यामि विशिखैश्च शिलाशितैः ॥ ५० ॥ पश्य बाहु
बलं मेऽद्य विहरस्व यथा सुखं ॥ भवतात्र न गंतव्यं संग्रामेऽप्यनया समं ॥ ५१ ॥ व्यास उवाच ॥ एवं ब्रुवति राजे
द्रं बाष्कले मदगर्विते ॥ प्रणम्य नृपतिं तत्र दुर्द्धरो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५२ ॥ दुर्द्धर उवाच ॥ महिषाहं विजेप्यामि दे
वीं देवविनिर्मितां ॥ अष्टदशभुजां रम्यां कारणाच्च समागतां ॥ ५३ ॥

या यद्वा रसस्य चित्तस्येत्थर्था वा वैरी वीररसस्य नुभयानकोभावो वैरीत्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

॥५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ ५८॥ ५९॥ ६०॥ भोषयंतिप्रभुंसदेति तस्मात्वांयेमंत्रिणोभीषयंतितेशुपक्षीयास्तवनाशकराश्च
तिभावः ॥ ६१॥ ६२॥ ६३॥ ६४॥ ६५॥ इतिश्रीदेवीपंचदशोऽध्यायः ॥ १२॥ पंचाशत्श्लोकवैयस्तुयुधवाष्कल

॥३०॥

राजन्भीषयितुंत्वांवैमयैषानिर्मितासुरैः ॥ विभीषिकेयंविज्ञायत्यजमोहंमनोगतं ॥ ५४ ॥ राजनीतिरियंरा
जन्मंत्रिकृत्यंतथाशृणु ॥ सात्विकाराजसाःकेचित्तामसाश्चतथापरो ॥ ५५ ॥ मंत्रिणस्त्रिविधालोकेभवंतिदानवाधिप
॥ सात्विकाःप्रभुकार्याणिसाधयंतिस्वशक्तिभिः ॥ ५६ ॥ आत्मकृत्यंप्रकुर्वंतिस्वामिकार्याविरोधतः ॥ एकचित्ता
धर्मपरामंत्रशास्त्रविशारदाः ॥ ५७ ॥ राजसाभिन्नचित्ताश्चस्वकार्यनिरताःसदा ॥ कदाचित्स्वामिकार्येतेप्रकुर्वंति
यदृच्छया ॥ ५८ ॥ तामसालोभनिरताःस्वकार्यनिरताःसदा ॥ प्रभुकार्येविनाश्यैवस्वकार्यसाधयंतिते ॥ ५९
समयेतेविभिद्यंतेपरैस्तुपरवंचिताः ॥ स्वच्छिद्रंशत्रुपक्षीयान्निर्दिशंतिगृहस्थिताः ॥ ६० ॥ कार्यभेदकरा
नित्यंकोशगुप्तासिवत्सदा ॥ संग्रामेऽथसमुत्पन्नेभीषयंतिप्रभुंसदा ॥ ६१ ॥ विश्वासस्तुनकर्तव्यस्तेपांराज
न्कदाचन ॥ विश्वासेकार्यहानिःस्यान्मंत्रहानिःसदैवहि ॥ ६२ ॥ खलाःकिंकिंनकुर्वंतिविश्वस्तालोभतत्प
राः ॥ तामसाःपापनिरताबुद्धिहीनाःशठास्तथा ॥ ६३ ॥ तस्मात्कार्यंकरिष्यामिगत्वाहंरणमस्तके ॥ चिंता
त्वयानकर्तव्यासर्वथानृपसत्तम ॥ ६४ ॥ गृहीत्वातांदुराचारामागमिष्यामिसत्वरः ॥ पश्यमेऽद्यबलंधैर्येप्र
भुकार्यस्वशक्तितः ॥ ६५ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेदेवीमहात्म्येद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
व्यासउवाच ॥ इत्युक्तातौमहाबाहूद्वैत्यौवाष्कलदुर्मुखौ ॥ जग्मतुर्मददिग्धांगौसर्वशस्त्रास्त्रकोविदौ ॥ १ ॥

॥३०॥

दुर्मुखौ ॥ यमलोकंगतावेतदुच्यतेसुरनायकौ ॥ १ ॥ राजाज्ञांपूर्वाध्यायांतोक्तांपरिगृह्यवाष्कलदुर्मुखौनिर्गतावित्याह इत्युक्तेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ संसारसुखं विषयसुखं ॥ ६ ॥ जाल्मेति हे जाल्मत्वं काममोहितानारीयं भवति इति किं मां जानासि यद्यस्मात्त
थाविधाहं महिषं शठं भजेयमित्यर्थः ॥ ७ ॥ किंतु कुलांगनाहमास्मि तथाच कुलांगनानामिदं वृत्तमस्तीत्याह कुलशीलगुणस्तुल्यमिति रु

तौ गत्वा समरे देवीं मूचतुर्वचनं तदा ॥ दानवौ च मदेन्मत्तौ मेघगंभीरया गिरा ॥ २ ॥ देवि देवाजिता येन महिषेण
महात्मना ॥ वरयस्त्वं वरारोहे सर्वदैत्याधिपं नृपं ॥ ३ ॥ सकृत्त्वामानुषं रूपं सर्वलक्षणसंयुतं ॥ भूपितं भूषणै
र्दिव्यैस्त्वामेप्यतिरहः किल ॥ ४ ॥ त्रैलोक्यविभवं कामं त्वमेप्यसि शुचिस्मिते ॥ महिषे परमं भावं कुरु कांते म
नोगतं ॥ ५ ॥ कृत्वा पतिं महावीरं संसारसुखमद्भुत ॥ त्वंप्राप्स्यसि पिकालापेयोपितां खलु वांछितं ॥ ६ ॥
श्रीदेव्युवाच ॥ जाल्मत्वं किं विजानासि नार्यहं काममोहिता ॥ मंदबुद्धिबलात्यर्थं भजेयं महिषं शठं ॥ ७ ॥ कु
लशीलगुणैस्तुल्यं तं भजंति कुलस्त्रियः ॥ अधिकं रूपचातुर्यबुद्धिशीलक्षमादिभिः ॥ ८ ॥ कानुकामातुरानारीभ
जे च पशुरूपिणं ॥ पशूनामधमं नूनं महिषं देव रूपिणी ॥ ९ ॥ गच्छतं महिषं तूर्णं भूषं वाक्कलदुर्मदौ ॥ वदतं
तद्वचोदैत्यं गजतुल्यं विपाणिनं ॥ १० ॥ पातालं गच्छ वा ज्येत्यसंग्रामं कुरु वामया ॥ रणे जाते सहस्राक्षो निर्भ
यः स्यादिति ध्रुवं ॥ ११ ॥ हत्वा हं त्वांगमिष्यामि नान्यथा गमनं मम ॥ इत्थं ज्ञात्वा सुदुर्बुद्धेयथेच्छसि तथा कुरु ॥
१२ ॥ मामनिर्जित्य भूभागेन स्थानं ते कदाचन ॥ भविष्यति चतुःपादं दिवि वागिरिकंदरे ॥ १३ ॥ व्यास उ
वाच ॥ इत्युक्तौ तौ तयोदैत्यौ कोपाकुलितलोचनौ ॥ धनुर्बाणधरौ वीरौ युद्धकामौ बभूवतुः ॥ १४ ॥ कृत्वा सुविपु
लं नादं देवी सा निर्भया स्थिता ॥ उभौ च चक्रतुस्तीव्रां बाणवृष्टिं कुरुद्वह ॥ १५ ॥

पचातुर्यबुद्ध्यादिभिरधिकमित्यर्थः स्वस्माद्रूपचातुर्यबुद्ध्यादिभिरधिकमगमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ गच्छतमिति लोट्मध्यमपुरुषाद्विवचनांतं तथैव वदतमि
त्यपि ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ तिष्ठतिष्ठेतिभाष

भगवत्यपिबाणौघान्मुमोचदानवौप्रति ॥ कृत्वातिमधुरंनदंदेवकार्यार्थसिद्धये ॥ १६ ॥ तयोस्तुवाष्कल
स्तूर्णसंमुखोभूद्रणांगणे ॥ दुर्मुखःप्रेपकस्तत्रदेवीमभिमुखःस्थितः ॥ १७ ॥ तयोर्युद्धमभूद्वोरदेवीवाष्कल
योस्तदा ॥ बाणासिपरिघाघातैर्भयदंमंदचेतसां॥१८॥ततःक्रुद्धाजगन्मातादृष्ट्वातंयुद्धदुर्मदं ॥ जघानपंचभि
र्बाणैःकर्णाकृष्टैःशिलाशितैः ॥ १९॥ दानवोऽपिशरान्देव्याश्चिच्छेदनिशितैःशरैः ॥ सप्तभिस्ताडयामासदेवीं
सिंहोपरिस्थितां ॥ २० ॥ सापितंदशभिस्तीक्ष्णैःसुपीतैःसायकैःखलं ॥ जघानतच्छरांश्छित्वाजहासचमु
हुर्मुहुः॥ २१ ॥ अर्धचंद्रेणबाणेनचिच्छेदचशरासनं ॥ बाष्कलोऽपिगदांगृह्यदेवींहंतुमुपाययौ॥२२॥आगच्छं
तंगदापाणिंदानवंमदगर्वितं ॥ चंडिकास्वगदापातैःपातयामासभूतले ॥ २३ ॥ बाष्कलःपतितोभूमौमुहूर्ता
दुत्थितःपुनःचिक्षेपचगदांसोऽपिचंडिकांचंडाविक्रमः ॥ २४ ॥ तमागच्छंतमालोक्यदेवीशूलेनवक्षसि ॥ ज
घानबाष्कलंक्रुद्धापपातचममारसः ॥ २५ ॥ पतितेबाष्कलेसैन्यंभग्नंतस्यदुरात्मनः ॥ जयेतिचमुदादेवा
श्रुक्रशुर्गगनेस्थिताः ॥ २६ ॥ तस्मिंश्चनिहतेदैव्येदुर्मुखोऽतिबलान्वितः ॥ आजगामरणेदेवींक्रोधसंरक्तलो
चनः॥ २७ ॥ तिष्ठतिष्ठावलेसोऽपिभाषमाणःपुनःपुनः ॥ धनुर्बाणधरःश्रीमान्स्थस्थःकवचावृतः ॥ २८ ॥
तमागच्छंतमालोक्यदेवीशंखमवादयत् ॥ कोपयंतीदानवंतंज्याघोषंचकारह ॥ २९ ॥ सोऽपिबाणान्मुमो
चाशुतीक्ष्णानाशीविषोपमान् ॥ स्वबाणैस्तान्महामायाचिच्छेदचननादच ॥ ३० ॥

माणद्वयर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३०॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ यथेति वैतरणसंतरणयेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ गोमायुःसृगालःसारमेयःश्वा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

तयोःपरस्परंयुद्धंभवतुमुलंनृप ॥ बाणशक्तिगदाघातैर्मुसलैस्तोमरैस्तथा ॥ ३१ ॥ रणभूमौतदाजातारुधिरौ
घवहानदी ॥ पतितानितदातीरेशिरांसिप्रवभुस्तदा ॥ ३२ ॥ यथासंतरणार्थाययमकिंकरनायकैः ॥ तुंबीफ
लानिनीतानिनवशिक्षापरैर्मुदा ॥ ३३ ॥ रणभूमिस्तदाघोरावभूवातीवदुर्गमा ॥ शरीरैःपतितैर्भूमौखाद्यमा
नैर्वृकादिभिः ॥ ३४ ॥ गोमायुसारमेयाश्चकाकाःकंकाअयोमुखाः ॥ गृध्राःइयेनाश्चखादंतिशरीराणिदुरात्म
नां ॥ ३५ ॥ ववौवायुश्चदुर्गंधोमृतानांदेहसंगतः ॥ अभूत्किलकिलाशब्दःखगानांपलभाक्षिणां ॥ ३६ ॥ त
दाचुकोपदुष्टात्मादुर्मुखःकालमोहितः ॥ देवीमुवाचगर्वेणकृत्वाचोर्ध्वकरंशुभ्रं ॥ ३७ ॥ गच्छचंडिहनिप्यामि
त्वामद्यैवसुबालिशे ॥ दैत्यंवाभजवामोरुमहिपंमदगर्वितं ॥ ३८ ॥ देव्युवाच ॥ आसन्नमरणःकामंप्रलप
स्यद्यमोहितः ॥ अद्यैवत्वाहनिप्यामियथायंवाष्कलोहतः ॥ ३९ ॥ गच्छवातिष्ठवामंदमरणंयदिरोचते ॥ ह
त्वात्वांवैवधिप्यामिबालिशंमहिषीसुतं ॥ ४० ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यादुर्मुखोमर्तुमुद्यतः ॥ मुमोचबाणवृष्टितु
चंडिकांप्रतिदारुणां ॥ ४१ ॥ सापितांतरसाछित्वाबाणवृष्टिंशितैःशरैः ॥ जघानदानवंक्रुद्धावृत्रंवज्रधरोयथा ॥
४२ ॥ तयोःपरस्परंयुद्धंसंजातंचातिकर्कशं ॥ भयदंकातराणांचशूराणांबलवर्धनं ॥ ४३ ॥ देवीचिच्छेदतर
साधनुस्तस्यकरेस्थितं ॥ तथैवपंचभिर्बाणैर्बभंजरथमुत्तमं ॥ ४४ ॥ रथेभग्नेमहाबाहुःपदातिर्दुर्मुखस्तदा ॥
गदांगृहीत्वादुर्धर्षीजगामचंडिकांप्रति ॥ ४५ ॥

३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

दे.भा.पं.

॥३२॥

॥४६॥ मौलिमत्किरीटवदित्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
षट्पंचाशन्महापद्यैर्देव्यौतौतामचिक्षुरौ ॥ महामृधेहतौदेव्याकथेयंसमुदीर्यते ॥ १ ॥ दुर्मखवधोत्तरजातंवृत्तमाह दुर्मुखामिति ॥ १ ॥

चकारसगदाघातंसिंहमौलौमहाबलात् ॥ नचचालहरिःस्थानात्ताडितोऽपिमहाबलः ॥ ४६ ॥ अंबिकातं
समालोक्यगदापाणिपुरःस्थितं ॥ खड्गेनशितधारेणशिरश्चिच्छेदमौलिमत् ॥ ४७ ॥ छिन्नेचमस्तकेभूमौप
पातदुर्मुखोमृतः ॥ जयशब्दंतदाचक्रुर्मुदितानिर्जराभृशं ॥ ४८ ॥ तुष्टुवुस्तांतदादेवींदुर्मुखेनिहतेऽमराः ॥ पु
ष्पवृष्टितथाचक्रुर्जयशब्दंनभस्थिताः ॥ ४९ ॥ ऋपयःसिद्धगंधर्वाःसविद्याधरकिन्नराः ॥ जहर्षुस्तंहतं दृष्ट्वादानवं
रणमस्तके ॥ ५० ॥ इति श्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ व्यासउवाच ॥ दुर्मु
खंनिहतंश्रुत्वामहिपःक्रोधमूर्छितः ॥ उवाचदानवान्सर्वान्किंजातमितिचासकृत् ॥ १ ॥ निहतौदानवौशूरौ
णेदुर्मुखवाष्कलौ ॥ २ ॥ तन्व्यातत्परमाश्चर्यं पश्यंतुदेवचेष्टितं ॥ ३ ॥ कालोहिबलवान्कर्तासततंसुखदुःखयोः
नराणांपरतंत्राणांपुण्यपापानुयोगतः ॥ ४ ॥ निहतौदानवश्चेष्टौकिंकर्तव्यमतःपरं ॥ ब्रुवंतुमिलिताःसर्वेयद्यु
क्तंकार्यसंकटे ॥ ५ ॥ व्यासउवाच ॥ एवंब्रुवतिराजेंद्रमहिपेऽतिबलान्विते ॥ विक्षुराख्यस्तुसेनानीतमुवाच
महारथः ॥ ६ ॥ राजन्नहंहनिष्यामिकाचिंतास्त्रीविहिंसने ॥ इत्युत्कास्वबलैर्युक्तःप्रययौरथसंयुतः ॥ ७ ॥ द्वि
तीयंपार्ष्णिंरक्षंतुकृत्वाताम्रमहाबलं ॥ महतासैन्यघोषेणपूरयन्गगनंदिशः ॥ ८ ॥ तमागच्छंतमालोक्यदे
वीभगवतीशिवा ॥ चकारशंखज्याघोषंघंटानादंमहाद्भुतं ॥ ९ ॥ तत्रसुस्तेनशब्देनतेचसर्वेसुरारयः ॥ किमे
तदितिभाषंतोदुद्रुवुर्भयकंपिताः ॥ १० ॥

दैवचेष्टितंप्रारब्धचेष्टितमित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

टी.अ.
१४

॥३२॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ननुयुद्धेक्षत्रियाः यशः प्राप्नुवन्ति तद्वदहमपि प्राप्स्यामीति चेत्तेषामपि धिक्कार एवास्तोत्याह धिग्जन्मेतियेषां धर्मो लालितोऽयं प्रियो देहः शरैः कृतनीय इति ॥ १७ ॥ तदेव स्पष्टयति तैलाभ्यंगैरिति

चिक्षुरास्यस्तुतान् दृष्ट्वा पलायनपरायणान् ॥ उवाचातीव संक्रुद्धः किं भयं वः समागतं ॥ १० ॥ अद्यैवाहं हनिष्यामि बाणैर्वालां मदोन्नतां ॥ तिष्ठन् त्वत्र भयं त्यक्त्वा दैत्याः समरमूर्धनि ॥ ११ ॥ इत्युत्कादानवश्रेष्ठश्चापपाणिर्बलान्वितः ॥ आगत्य संगरे देवीमित्युवाच गतव्यथः ॥ १२ ॥ किं गर्जसि विशालाक्षि भीषयन्कातरान्नरान् ॥ नाहं बिभेमि तन्वांगिश्रुत्वा तेऽद्य विचेष्टितं ॥ १३ ॥ स्त्रीवधे दूषणं ज्ञात्वा तथैवाकीर्तिसंभवं ॥ उपेक्षां कुस्ते चित्तं मदीयं वामलोचने ॥ १४ ॥ स्त्रीणां युद्धं कटाक्षैश्च तथा हावैश्च सुंदरि ॥ न शस्त्रैर्विहितं कापित्वा दृशीनां कदाचन ॥ १५ ॥ पुष्पैरपि न योद्धव्यं किं पुनर्निशितैः शरैः ॥ भवादृशीनां देहेषु नोति मालतीदलं ॥ १६ ॥ धिग्जन्ममानुपेलोके क्षात्रधर्मानुजीविनां ॥ लालितोऽयं प्रियो देहः कृतनीयः शितैः शरैः ॥ १७ ॥ तैलाभ्यंगैः पुष्पवातैस्तथामिष्टन्नभोजनैः ॥ पोषितोऽयं प्रियो देहो घातनीयः परेषुभिः ॥ १८ ॥ देहं छित्त्वा सिधाराभिर्धनभृज्जायते नरः ॥ धिग्धनंदुःखदं पूर्णपश्चात्किं सुखदं भवेत् ॥ १९ ॥ त्वमप्यज्ञैव वामोर्युद्धमाकांक्षसे यतः ॥ सुखं संभोगजंत्यक्त्वा कंगुणं वेत्सि संगरे ॥ २० ॥ खड्गपातं गदाघातं भेदनं च शिलीमुखैः ॥ मरणांते तु संस्कारो गोमायुमुखकर्षणं ॥ २१ ॥ तस्यैव कविभिर्धूतैः कृतं चातीव शंसनं ॥ रणे मृतानां स्वः प्राप्तिरर्थवादोऽस्तिकेवलः ॥ २२ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ २० ॥ प्रत्युत दुर्गुणा एव रणे संतीत्याह खड्गपातामेति ॥ २१ ॥ ननु तर्हि दुर्गुणवतोरणस्य किमर्थं कविभिः प्रशंसनं कृतमिति चेत् तर्ह्येकविभिस्तत्कृतमप्राणिकमेवेत्याह तस्यैवेति ॥ २२ ॥

॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥ रथात्स्वरथात्स्ववाहनात्सिंहादित्यर्थः ॥ ३३ ॥ रथोपस्थइवरथोपयेवेत्यर्थः

तस्माद्गच्छवरारोहेयत्रतेरमतेमनः ॥ भजवाभूपतिनाथंहयारिंसुरमर्दनं ॥ २३ ॥ व्यासउवाच ॥ एवंब्रुवा
णंतदैत्यंप्रोवाचजगदंबिका ॥ किंमृषाभाषसेमूढबुद्धिमानिवपंडितः ॥ २४ ॥ नीतिशास्त्रंनजानासिविद्यांचान्वी
क्षिकींतथा ॥ नसेवितास्त्वयावृद्धानधर्मेमतिरस्तिते ॥ २५ ॥ मूर्खसेवापरोयस्मात्तस्मात्त्वंमूर्खएवहि ॥ राज
धर्मेनजानासिकिंब्रवीषिममाग्रतः ॥ २६ ॥ संग्रामेमहिपंहत्वाकृत्वास्त्रधिरकर्दमं ॥ यशस्तंभंस्थिरंकृत्वागमि
प्यामियथासुखं ॥ २७ ॥ देवानांदुःखदातारंदानवंमदगर्वितं ॥ हनिष्येऽहंदुराचारंयुद्धंकुरुस्थिरोभवा ॥ २८ ॥ जी
वितेच्छास्तिचेन्मूढमहिपस्यतथातव ॥ तदागच्छंतुपातालंदानवाःसर्वएवते ॥ २९ ॥ मुमूर्षायदिवश्चित्तेयुद्धं
कुर्वंतुसत्वराः ॥ सर्वानेववधिप्यामिनिश्चयोऽयंममाधुना ॥ ३० ॥ व्यासउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यादा
नवोबलदर्पितः ॥ मुमोचबाणवृष्टिंतांघनवृष्टिमिवापरां ॥ ३१ ॥ चिच्छेदतस्यसावाणानस्वबाणैर्निशितैस्त
दा ॥ जघानतंतथाघोरैराशीविषसमैःशरैः ॥ ३२ ॥ युद्धंपरस्परंतत्रबभूवविस्मयप्रदं ॥ गदयाघातयामासतंतरथा
ज्जगदंबिका ॥ ३३ ॥ मूर्च्छांप्रापसदुष्टात्मागदयाभिहतोभृशं ॥ मुहूर्तद्वयमात्रंतुरथोपस्थइवाचलः ॥ ३४ ॥
तंतथामूर्च्छितंदृष्ट्वाताम्रःपरबलार्दनः ॥ आजगामरणेयोद्धुंचंडिकांप्रतिचापलः ॥ ३५ ॥ आगच्छंतंतु
तंवीक्ष्यहसंतीप्राहचंडिका ॥ एहोहिदानवश्रेष्ठयमलोकंनयाम्यहं ॥ ३६ ॥ किंभवद्भिःसमायातैरबलैश्चगतायुषैः
महिपःकिंगृहेमूढःकरोतिजीवनोद्यमं ॥ ३७ ॥

॥३४॥ ३५ ॥ ३६ ॥ किंभवद्भिरिति भवद्भिरागतैः किंफलंभवतांपतिरेवकुतोनायाति समहिषोमृहेस्थित्वाकिंजीवनोद्यमंकरोति ॥ ३७ ॥

॥३८॥ ३९॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ तनुच्छदंकवचं ॥४४॥ ४५॥ वसंतेचकिंशुकाइवरणेराक्षसाइत्यन्वयः ॥ ४६॥

किंभवद्भिर्हर्तैर्मदैर्ममापिविफलःश्रमः ॥ अहतेमहिषेपापेसुरशत्रौदुरात्मनि॥३८॥तस्माद्युगृह्णत्वामहिपं
प्रेषयंत्विह ॥ पश्येन्मांसोपिमंदात्मायादृशीतादृशीस्थितां ॥ ३९ ॥ ताम्रस्तद्वचनंश्रुत्वावाणवृष्टिचकारह ॥
चंडिकांप्रतिकोपेनकर्णाकृष्टशरासनः ॥ ४० ॥ भगवत्यपिताम्राक्षीसमाकृष्यशरासनं ॥ वाणान्मुमोचतर
साहंतुकामासुराहितं॥४१॥ चिक्षुराख्योऽतिबलवान्मूर्च्छत्यत्कोत्थितःपुनः॥ गृहीत्वासशरंचापंतस्थौतत्सं
मुखःक्षणात् ॥ ४२ ॥ चिक्षुरारव्यश्रुताम्रश्चद्वाप्यतिबलोत्कटौ ॥ युयुधातेमहावीरौसहदेव्यारणांगणे ॥
४३ ॥ कुपिताचमहामायाववर्षशरसंततिं ॥ चकारदानवान्सर्वान्वाणक्षततनुच्छदान् ॥ ४४ ॥ असुराःक्रो
धसंमूढावभूवुःशरताडिताः ॥ चिक्षिपुःशरजालानिदेवींप्रतिरूपान्विताः ॥ ४५ ॥ बभूवुस्तेराक्षसास्तत्रकिंशु
काइवपुष्पिणः ॥ शिलीमुखक्षताःसर्वेवसंतेचवनेरणे ॥ ४६ ॥ बभूवतुमुलंयुद्धंताम्रेणसहसंयुगे ॥ विस्मयं
परमंजग्मुर्देवायेप्रेक्षकास्थिताः ॥ ४७ ॥ ताम्रोमुसलमादायलोहजंदारुणंदृढं ॥ जघानमस्तकेसिंहंजहासच
ननर्दच ॥ ४८ ॥ नर्दमानंतदातंतुदृष्ट्वादेवीरूपान्विता ॥ खड्गेनशितधारेणशिरश्चिच्छेदसत्वरं ॥ ४९ ॥
छिन्नेशिरसिताम्रस्तुविशीर्षोमुसलीवली ॥ बभ्रामक्षणमात्रंतुपपातरणमस्तके ॥ ५० ॥ पतितंताम्रमालोक्य
चिक्षुराख्योमहाबलः ॥ खड्गमादायतरसादुद्रावचंडिकांप्रति ॥ ५१ ॥ भगवत्यपितंदृष्ट्वाखड्गपाणिमुपागतं ॥
दानवंपंचभिर्बाणैर्जघानतरसारणे ॥ ५२ ॥

॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥

दे.भा.पं.

॥३४॥

पंचबाणानांविभागमाह एकेनेतिअपरैःशरैरवाशिष्टैस्त्रिभिरेत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेपंचमस्कं
धेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ सप्ताधिकैश्चपंचाशत्यद्यैरथमहारणे॥असिलोमादयःसर्वेनिहताइतिकीर्यते ॥१॥ इत्थंपूर्वाध्यायातेताम्रचिक्षु

टी.अ.

१५

एकेनपातितंखड्गंद्वितीयेनतुतत्करः ॥ कंठाच्चमस्तकंतस्यकृतितंचापरेःशरैः ॥ ५३ ॥ एवंतौनिहतौक्रूरौ
राक्षसौरणदुर्मदौ ॥ भग्नसैन्यंतयोस्तूर्णदिक्षुसंत्रस्तमानसं ॥ ५४ ॥ देवाश्चमुदिताःसर्वेदृष्टातौनिहतौर
णे॥पुष्पवृष्टिमुदाचक्रुर्जयशब्दंनभस्थिताः ॥ ५५ ॥ ऋषयोदेवगंधर्वावैतालाःसिद्धचारणाः ॥ ऊचुस्तेजयदे
वीतिचांबिकेतिपुनःपुनः ॥ ५६ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ व्या
सउवाच ॥ तौतयानिहतौश्रुत्वामहिषोविस्मयान्वितः ॥ प्रेषयामासदैतेयान्तद्वधार्थमहाबलान् ॥ १ ॥ अ
सिलोमविडालास्यप्रमुखान्युद्धदुर्मदान् ॥ सैन्येनमहतायुक्तान्सायुधान्सपरिच्छदान् ॥ २ ॥ तेतत्रददृशु
र्देवींसिंहस्योपरिसंस्थितां ॥ आष्टदशभुजांदिव्यांखड्गखेटकधारिणीं ॥ ३ ॥ असिलोमाग्रतो गत्वातामुवा
चहसन्निव ॥ विनयावनतःशांतोदेविदैत्यवधोद्यतां ॥ ४ ॥ असिलोमोवाच ॥ देविब्रूहि वचःसत्यंकिमर्थमिह
सुंदरि ॥ आगतासि किमर्थंवाहंसिदैत्यान्निरागसः ॥ ५ ॥ कारणंकथयाद्यत्वंत्वयासंधिकरोम्यहं ॥ कांचनं
मणिरत्नानिभाजनानिवराणिच ॥ ६ ॥ यानीच्छसिवरारोहेगृहीत्वागच्छमाचिरं ॥ किमर्थंयुद्धकामासिदुःख
संतापवर्द्धनं ॥ ७ ॥ कथयंतिमाहात्मानोयुद्धंसर्वसुखापहं ॥ कोमलेऽतीवतेदेहेपुष्पघातासहेभृशं ॥ ८ ॥ किम
र्थंशस्त्रसंपातान्सहसीतिविसिस्मये ॥ चातुर्यस्यफलंशांतिःसततंसुखसेवनं ॥ ९ ॥ तत्किमर्थंदुःखहेतुंसंग्रामं
कर्तुमिच्छसि ॥ संसारेऽत्रसुखंग्राह्यंदुःखंहेयमितिस्थितिः ॥ १० ॥

त्योर्विधानंतरंजातंवृचमाह ताविति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ दुःखसंतापेत्युत्तरान्वयि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥३४॥

॥ ११ ॥ तद्भोगजं नाशात्मकमनिसंन्याग्यमित्यन्वयः . तस्मात्त्वमपित्रद्विज्ञानं संगाद्यसुखीभवयुद्धादुपरमं कुर्विति भावः ननु सौगतानां
ते परलोक एव नास्ति दूरतो ब्रह्मज्ञानं तथा च तन्मते युद्धसंभवोस्तीति चेत्तत्राह सौगतानामिति ॥ १२ ॥ तन्मतेऽपि परलोकभयाभावात् विष-
यसुखमेव भोक्तव्यमित्यायातीत्याह तथापि ननु ममनवेदांति मतेनापि सौगतमते किं तु ममिंसकमतं तथा च तन्मते परलोकस्य सत्त्वाद्युदुपरलो-

तत्सुखं द्विविधं प्रोक्तं नित्यानित्यप्रभेदतः ॥ आत्मज्ञानं सुखं नित्यमनित्यं भोगजं स्मृतं ॥ ११ ॥ नाशात्मकं
तु तत्त्याज्यं वेदशास्त्रार्थचिंतकैः ॥ सौगतानां मतं चेत्त्वं स्वीकरोषिवरानने ॥ १२ ॥ तथापि यौवनं प्राप्य भुंक्ष्व
भोगाननुत्तमान् ॥ परलोकस्य संदेहो यदि तेऽस्ति कृशोदरि ॥ १३ ॥ स्वर्गभोगपरानित्यं भवभामिनिभूतले ॥
अनित्यं यौवनं देहे ज्ञात्वेति सुकृतं चरेत् ॥ १४ ॥ परोपतापनं कार्यं वर्जनीयं सदा बुधैः ॥ अविरोधेन कर्तव्यं धर्मा-
र्थकामसेवनं ॥ १५ ॥ तस्मात्त्वमपि कल्याणिमर्तिधर्मे सदा कुरु ॥ अपराधं विना दैत्यान् कस्मान्मारयसेऽदिके
१६ ॥ दयाधर्मोऽस्य देहोऽस्ति सत्ये प्राणाः प्रकीर्तिताः ॥ तस्माद्दयातया सत्यं रक्षणीयं सदा बुधैः ॥ १७ ॥ का-
रणं वदसुश्रोणिदानवानां वधेतव ॥ देव्युवाच ॥ त्वया पृष्ठं महाबाहो किमर्थमिह मागता ॥ १८ ॥ तदहं संप्रव-
क्ष्यामि हनने च प्रयोजनं ॥ विचरामि सदा दैत्यसर्वलोकेषु सर्वदा ॥ १९ ॥ न्यायान्यायौ च भूतानां पश्यंती साक्षि-
रूपिणी ॥ न मे कदापि भोगेच्छानलोभो न ववैरता ॥ २० ॥

कप्राप्त्यर्थमावश्यकमिति चेत्तत्राह परलोकस्येति ॥ १३ ॥ तन्मते स्वर्गसुखस्य सर्वोत्तमत्वात् तत्प्राप्त्यर्थं कर्मादिकं कुर्वित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥
॥ १६ ॥ दयाधर्मोऽस्येति अस्य पुरुषस्य देहो दयाधर्मो दयैव धर्मो यस्य स दयाधर्मस्तथास्ति अथ वारय पुरुषस्य प्राणाः सत्ये प्रातिष्ठिताः सत्ये नैव प्रा-
णानां रक्षणात् तस्माद्दयासत्यं च रक्षणीयमित्याह तस्मादिति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ यतः साक्षिरूपिणी तत इत्यर्थः ॥ २० ॥

दे.भा.पं.

॥३५॥

साधुरक्षणमित्येतदुत्तरान्वयि॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥ एवंगतेएवंप्राप्तेइत्यर्थः॥३०॥३१॥किंतत्कठोर
धर्मार्थविचराम्यत्रसंसारसाधुरक्षणं ॥ व्रतमेतत्तुनियतंपालयामिनिजंसदा ॥ २१ ॥ साधूनांरक्षणंकार्यंहं
तव्यायेऽप्यसाधवः ॥ वेदसंरक्षणंकार्यमवतारैरनेकशः ॥ २२ ॥ युगेयुगेतएवाहमवतारान्विभर्मिच ॥ महि
षस्तुदुराचारोदेवान्वैहंतुमुद्यतः ॥ २३ ॥ ज्ञात्वाहंतद्वधार्थंभोप्राप्तास्मिराक्षसाधुना ॥ तंहनिप्येदुराचारंसुरश
त्रुमहाबलं ॥ २४ ॥ गच्छवातिष्ठकामंत्वंसत्यमेतदुदाहृतं॥ब्रूहिवातंदुरात्मानंराजानंमहिषीसुतं॥२५॥किमन्या
न्प्रेषयस्यत्रस्वयंयुद्धंकरुष्वह ॥ संधिंचेत्कर्तुमिच्छास्तिराज्ञस्तवमयासह ॥ २६ ॥ सर्वेगच्छंतुपातालंवैरंत्य
क्तायथासुखं ॥ देवद्रव्यंतुयत्किंचिद्धृतंजित्वारणेशुरान् ॥ २७ ॥ तद्वत्वायांतुपातालंप्रहादोयत्रतिष्ठति ॥
व्यासउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंदेव्यांअसिलोमापुरःस्थितः ॥ २८ ॥ बिडालास्यमहावीरंप्रच्छप्रीतिपूर्वकं ॥
असिलोमोवाच ॥ श्रुतंतेऽद्यबिडालास्यभवान्याकथितंचयत् ॥ २९ ॥ एवंगतेकिंकर्तव्योविग्रहःसंधिरेववा
बिडालास्यउवाच ॥ नसंधिकामोऽस्तिनृपोभिमानीयुद्धेचमृत्युंनियतंहिजानन् ॥ ३० ॥ दृष्ट्वाहतान्प्रेरयतेतथा
स्मान्दैवंहिकोतिक्रमितुंसमर्थः ॥ दुःसाध्यएवास्त्विहसेवकानांधर्मःसदामानविवर्जितानां ॥ ३० ॥ आज्ञाप
राणांवशवर्तिकानांपांचालिकानामिवसूत्रभेदात् ॥ गत्वाकथंतस्यपुरस्त्वयाचमयापिवक्तव्यमिदंकठोरं॥३१
गच्छंतुपातालमितश्चसर्वेदत्वाथरत्नानिधनंसुराणां ॥प्रियंहिवक्तव्यमिहसत्यमेवनचप्रियंस्याद्वितकृतुभाषि
तां॥३१॥सत्यांप्रियंनोभवतीहकाममौनंततोबुद्धिमतांप्रतिष्ठितं ॥ नफल्गुवाक्यैःप्रतिबोधनीयोराजातुवीरैरिति
नीतिशास्त्रं ॥ ३२ ॥ ननूनंतत्रगंतव्यंहितंवावक्तुमादरात् ॥ प्रष्टुंवापिगतेराजाकोपयुक्तोभविष्यति॥ ३३ ॥

वाक्यंतदाह गच्छंत्विति एतादृशफल्गुवाक्येनराजाकदापिनबोधनीयेविरैरेतादृशंनीतिशास्त्रमप्यस्तीत्याह नफल्गुवाक्यैरिति॥३२॥३३॥

टी.अ.

१५

॥३५॥

॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥

इतिसंचित्यकर्तव्यं युद्धं प्राणस्य संशये ॥ स्वामिकार्यं परं मत्वा मरणं तृणवत् तथा ॥ ३४ ॥ व्यास उवाच ॥
इतिसंचित्य तौ वीरौ संस्थितौ युद्धतत्परौ ॥ धनुर्बाणधरौ तत्र सन्नद्धौ रथसंगतौ ॥ ३५ ॥ प्रथमं तु विडा
लास्यः सप्तबाणान्मुमोच ह ॥ असिलो मास्थितो दूरे प्रेक्षकः परमास्त्रवित् ॥ ३६ ॥ चिच्छेद तांस्तथा प्राप्ता
नंबिकास्वशरैः शरान् ॥ विडालास्यं त्रिभिर्बाणैर्जघान च शिलाशितैः ॥ ३७ ॥ प्राप्य बाणव्यथां दैत्यः पपा
त समरांगणे ॥ मूर्च्छितोऽथ ममार शूदानवो दैवयोगतः ॥ ३८ ॥ विडालास्यं हतं दृष्ट्वा रणेशक्तिशरोत्करैः ॥ अस्मि
लो माधनुः पाणिः संस्थितो युद्धतत्परः ॥ ३९ ॥ ऊर्ध्वं स व्यंकरं कृत्वा तामुवाच मितं वचः ॥ देवि जानामि मरणं दा
नवानां दुरात्मनां ॥ ४० ॥ तथापि युद्धं कर्तव्यं परार्थे नैव मया ॥ महिषो मंदबुद्धिश्च न जानाति प्रिया प्रिये ॥
४१ ॥ तदग्रे नैव वक्तव्यं हितं चैवा प्रियं मया ॥ मर्त्तव्यं वीरधर्मेण शुभं वाप्यशुभं भवेत् ॥ ४२ ॥ दैवमेव परं म
न्येधिकं पौरुषमनर्थकं ॥ पतंति दानवास्तूर्णं तव बाणहता भुवि ॥ ४३ ॥ इत्युक्त्वा शरवृष्टिं स च कार दानवोत्तमः
देवी चिच्छेद तान् बाणैरप्राप्तांस्तु निजांतिके ॥ ४४ ॥ अन्यैर्विव्याध तं तूर्णमसिलो मानमाशुगैः ॥ वीक्षिता मर
संघैश्च कोपपूर्णानना तदा ॥ ४५ ॥ शुशुभे दानवः कामं बाणैर्विद्धत नुः किल ॥ स्रवद्गुधिरधारः स प्रफुल्लः किंशुको
यथा ॥ ४६ ॥ असिलो मागदां गुर्वीलौहीमुद्यम्य वेगतः ॥ दुद्राव चंडिकां कोपात् सिंहमूर्ध्नि जघान ह ॥ ४७ ॥ सिं
होऽपि न स्वराघातैस्तं ददार भुजांतरे ॥ अगणय्य गदाघातं कृतं तेन बलीयसा ॥ ४८ ॥ उत्पत्य तरसा दैत्यो गदापा
णिः सुदारुणः ॥ सिंहमूर्ध्नि समारुह्य जघान गदयांबिकां ॥ ४९ ॥

॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ हतशेषादैत्याराजानं प्रतिगत्वा किमूचुस्तदाह असिलोमेति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ इति श्री ० दे ० भा ० पं ० पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ अर्धाधिकैः पंचषष्टिपद्यैर्यस्य विस्तरं ॥ महिषामुरसंवादो देव्या जाता उदीर्यते ॥ १॥ पूर्वाध्यायांते

कृतं तेन प्रहारं तु वंचयित्वा विशांपते ॥ खड्गेन शितधारेण शिरश्चिच्छेदकं ठतः ॥ ५० ॥ छिन्नैः शिरसि दैत्येन्द्रः पपात तरसाक्षितौ ॥ हाहाकारो महानासीत्सैन्ये तस्य दुरात्मनः ॥ ५१ ॥ जयदेवीति देवास्तां तु पृवुर्जगदंबिकां ॥ देवदुंदुभयेने दुर्जगुश्च नृपकिन्नराः ॥ ५२ ॥ निहतौ दानवौ र्वीक्ष्य पतितौ चरणांगणे ॥ निहताः सैनिकाः सर्वे तत्र केसरिणा वलात् ॥ ५३ ॥ भक्षिताश्च तथा केचिन्निःशेषं तद्रणं कृतं ॥ भग्नाः केचिद्रतामंदामहिषं प्रतिदुःखिताः ॥ ५४ ॥ चुक्रुशूस्सुदुश्चैव त्राहि त्राहीति भाषणैः ॥ असिलोमबिडालास्यौ निहतौ नृपसत्तम ॥ ५५ ॥ अन्ये ये सैनिकाराजन्सिंहेन भक्षिताश्च ते ॥ एवं ब्रुवंतौ राजानं तदा चक्रुश्चैव शंसं ॥ ५६ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां महिषो दुर्मनास्तदा ॥ बभूव चिंताकुलितो विमनादुःखसंयुतः ॥ ५७ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ व्यास उवाच ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधयुक्तो नराधिपः ॥ दारुकं प्राह तरसारथमानयमेऽद्भुतं ॥ १ ॥ सहस्रखरसंयुक्तं पताकाध्वजभूषितां आयुधैः संयुतं शुभ्रं सुचक्रं चारुकूबरं ॥ २ ॥ सूतोऽपि रथमानीय तमुवाच त्वरान्वितः ॥ राजन् रथो यमानीतो द्वारि तिष्ठति भूषितः ॥ ३ ॥ सर्वायुधसमायुक्तो वरास्तरणसंयुतः ॥ आनीतं तं रथं ज्ञात्वा दानवेंद्रो महाबलः ॥ ४ ॥ मानुषं देहमास्थाय संग्रामे गंतुमुद्यतः ॥ विचार्य मनसा चेति देवीमां प्रेक्ष्य दुर्मुखं ॥ ५ ॥

हतशेषादैत्या त्राहि त्राहीति भाषणैराजानं प्रतिगत्वा सुदुरित्युक्तं तदुत्तरजातं वृत्तमाह तेषामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ महिषदेहं त्यक्त्वा मानुषदेहधारणे कारुणमाह विचार्येति मांशुगिणं महिषं दृष्ट्वा देवी विमना भविष्यतीति मनसा विचार्येत्यन्वयः ॥ ५ ॥

तमेवविचारमाह नारीणामिति ॥ ६ ॥ ७ ॥ किंचममापिमहिषदेहस्यनास्याविजातीयायांसुखंस्याद्विषयसुखस्यसजातीयएववि
द्यमानत्वात् तस्मात्तस्याः प्रीत्यर्थमदर्थचमनुष्यरूपमेवमयाधार्यमित्याह ममापीति ॥ ८ ॥ ९ ॥ पुष्पबाणोमदनः ॥ १० ॥

शृंगिणंमहिषंनूनंविमनासाभविष्यति ॥ नारीणांचप्रियंरूपंतथाचातुर्यमित्यपि ॥ ६ ॥ तस्माद्रूपंचचातुर्यं
कृत्वायास्यामितांप्रति ॥ यथामांवीक्ष्यसावालाप्रेमयुक्ताभविष्यति ॥ ७ ॥ ममापिचतदैवस्यात्सुखंनान्य
स्वरूपतः ॥ इतिसंचिंत्यमनसादानवेद्रोमहाबलः ॥ ८ ॥ त्यक्त्वातन्माहिषंरूपंबभूवपुरुषःशुभः॥सर्वायुधध
रःश्रीमान्चारुभूषणभूषितः ॥ ९ ॥ दिव्यांवरधरःकांतःपुष्पबाणइवापरः॥स्थोपविष्टःकेयूरस्रग्वीबाणधनु
र्धरः ॥ १० ॥ सेनापरिवृतेदेवींजगाममदगर्वितः ॥ मनोज्ञंरूपमास्थायमानिनीनांमनोहरं ॥ ११ ॥ तमाग
तंसमालोक्यदैत्यानामधिपंतदा ॥ बहुभिःसंवृतंवीरैर्देवीशंखमवादयत् ॥ १२ ॥ सशंखनिनदंश्रुत्वाजनवि
स्मयकारकं ॥ समीपमेत्यदेव्यास्तुतामुवाचहसन्निव ॥ १३ ॥ देविसंसारचक्रेस्मिन्वर्तमानोजनःकिल ॥
नरोवाथतथानारीसुखंवांच्छतिसर्वथा ॥ १४ ॥ सुखंसंयोगजंनृणांनासंयोगेभवेदिह ॥ संयोगोबहुधाभिन्न
स्तानब्रवीमिशृणुष्वह ॥ १५ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ संयोगजंपदार्थसंबंधजन्यमित्यर्थः असंयोगेपदार्थसंबंधाभावेसुखंतुनैवभवतीत्यर्थः तानिति
संयोगस्यतान्भेदान्ब्रवीमित्यन्वयः ॥ १५ ॥

भेदानां त्रैविध्यमाह सुप्रीतीति केचित्संयोगाः प्रीत्युत्थाः प्रीतिः प्रेमतद्धेतुका एव नान्यत्करणांतं लोभादिकं विद्यते यथामातापित्रोः पुत्रेण संयोगः प्रेमनिमित्त एव तादृशसंयोगस्य सुखजनकस्वमक्षतमेव तादृशाः केचित्संयोगा इत्यर्थः तथा केचिद्धेतूत्यालोभादिरूपहेतुजन्या यथा भ्रातुः संयोगः सचमामुपकरिष्यतीति लोभमूलक एव तस्मात्तादृशाः संयोगा हेतूत्या इत्युच्यन्ते तथा स्वभावोत्था स्वभावेन प्रसंगेनैव जायमानाः केचित्संयोगाः यथा पांथानां न हितेषां संयोगे प्रीतिर्वालोभो वा कारणं संभवति किं तु स्वभाव एव तथा च तादृशाः संयोगाः स्वभावोत्था इत्युच्यन्ते इत्यर्थः तत्र प्रीत्युत्थानामुदाहरणमाह तत्र प्रीतिभवानिति ॥ १६ ॥ मातापित्रोः पुत्रेण संयोगः प्रीतिजन्यः प्रथमः सच तादृश प्रीतिजन्यः संयोगो उत्तम एवोत्तम सुखजनकत्वात् पुत्ररूपप्रियपदार्थदर्शनमात्रेणैव तत्र निरतिशय सुखस्योद्भावात् हेतूत्यानामुदाहरणमाह भ्रातुर्भ्रात्रेति कारणादिति भा

भेदानुसूप्रीतिहेतूत्यान् स्वभावोत्थाननेकशः ॥ तत्र प्रीतिभवानादौ कथयामि यथामति ॥ १६ ॥ मातापित्रोस्तु पुत्रेण संयोगस्तूत्तमः स्मृतः ॥ भ्रातुर्भ्रात्रा तथा योगः कारणान्मध्यमो मतः ॥ १७ ॥ उत्तमस्य सुखस्यैव दातृत्वादुत्तमः स्मृतः ॥ तस्मादल्पसुखस्यैव प्रदातृत्वाच्च मध्यमः ॥ १८ ॥ नाविकानां तु संयोगः स्मृतः स्वाभाविको बुधैः ॥ विविधावृतचित्तानां प्रसंगपरिवर्तिनां ॥ १९ ॥

तुर्भ्रात्रायः संयोगः स उपकारमूलकः सुखजनको न दर्शनमात्रेण यथापितृपुत्रयोः सच संयोगो मध्यमः भ्रात्रोपकारः कृते तत्संयोगस्य पूर्वापेक्षया लघु सुखजनकत्वादित्यर्थः ॥ १७ ॥ अनयोः संयोगयोः कुतो मध्यमोत्तमत्वं तदाह उत्तमस्य सुखस्येति बहुसुखदातृत्वादुत्तमत्वमित्यर्थः तस्मादल्पसुखस्यैवेति तस्मात्पूर्वसुखापेक्षया लघुसुखप्रदातृत्वान्मध्यमत्वमित्यर्थः ॥ १८ ॥ स्वभावोत्थसंयोगस्य स्वरूपं तत्कानिष्ठत्वं चाह नाविकानामिति नावाचरन्ति ते नाविकाः पाथस्या इत्यर्थः तेषां विविधावृतचित्तानामनेकदेशेष्वनेककार्यार्थव्याकुलचित्तानां प्रसंगपरिवर्तिनां कार्यतरप्रसंगेनैकत्र मिलितानां यः संयोगः स स्वाभाविक इत्यर्थः ॥ १९ ॥

सत्त्वल्पसुखदातृत्वात्कनिष्ठइत्याह अत्यल्पेति संत्येते संयोगास्त्रिविधाः अत्यमध्यमोत्तमसुखप्रदत्वाग्निप्रकारास्तथापिन तेष्वत्युत्तमसुखदातृ
त्वादत्युत्तमः संयोगोऽस्ति सतुभिन्न एवेतेभ्योऽस्तीत्याह अत्युत्तमस्तु संयोग इति यः सोऽत्युत्तमः संयोगः स एव संसारैः अत्युत्तमसुखप्रद इत्यर्थः ॥
२० ॥ सकोसाविति चेत्तत्राह नारीपुरुषयोरिति ॥ २१ ॥ कुतस्तस्यात्युत्तमत्वं तत्राह अत्युत्तमसुखस्यैवेति तथाविधोऽत्युत्तम इत्यर्थः

अत्यल्पसुखदातृत्वात्कनिष्ठोऽयं स्मृतो बुधैः ॥ अत्युत्तमस्तु संयोगः संसारे सुखदः सदा ॥ २० ॥ नारीपुरुष
योः कांते समानवयसोः सदा ॥ संयोगोऽयः समाख्यातः स एवात्युत्तमः स्मृतः ॥ २१ ॥ अत्युत्तमसुखस्यैव दा
तृत्वात्स तथाविधः ॥ चातुर्यरूपवेपादैः कुलशीलगुणैस्तथा ॥ २२ ॥ परस्परसमुत्कर्षः कथ्यते हि परस्परं
तंचेत्करोपि संयोगं वीरेण च मया सह ॥ २३ ॥ अत्युत्तमसुखस्यैव प्राप्तिः स्यात्तेन संशयः ॥ नानाविधानिरूपा
णिकरोमिस्वेच्छया प्रिये ॥ २४ ॥ इंद्रादयः सुराः सर्वे संग्रामे विजिता मया ॥ रत्नानि यानि दिव्यानि भवने
स्मिन्ममाधुना ॥ २५ ॥ भुंक्ष्वत्वं तानि सर्वाणि यथेष्टं देहि वा यथा ॥ पट्टराज्ञा भवाद्यत्वं दासोऽस्मितवसुंदरि ॥
२६ ॥ वैरं त्यजे हं देवैस्तु तव वाक्यान्न संशयः ॥ यथा त्वं सुखमाप्नोषि तथा हं करवाणि वै ॥ २७ ॥ आज्ञापय विशा
लाक्षितया हं प्रकरोम्यथ ॥ चित्तं मे तवरूपेण मोहितं चास्मापिणि ॥ २८ ॥ आतुरोऽस्मि वरारोहे प्राप्तास्तेशर
णांकिल ॥ प्रपन्नं पाहिरं भो रुक्मबाणैः प्रपीडितं ॥ २९ ॥ धर्माणामुत्तमो धर्मः शरणागतरक्षणं ॥ त्वदीयोऽस्म्य
सितापांगिस्वको हं कृशोदरि ॥ ३० ॥

चातुर्यरूपेति ॥ २२ ॥ चातुर्यादिभिः परस्परसमुत्कर्षे न्योन्यसमुत्कर्षोऽहियतः परस्परं कथ्यते स्त्रीचातुर्यादिगुणः पुरुषं वर्णयति पुरुषश्चातुर्या
दिगुणैस्त्रियं वर्णयति तस्मात्स उत्तम एवात्र संयोग इत्यर्थः एतावत्पर्यंतं संयोगस्वरूपविभागकथनस्य प्रयोजनमाह तंचेदिति ॥ २३ ॥ कथं
वीरत्वं वेति चेत्तत्राह नानाविधानीति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

दे.भा.पं.

॥३८॥

मरणांतमिति तेवचोमरणांतमरणपर्यंतमन्यथानकरोमिनकारिण्यामिसस्यमेतज्जानोहीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
 नाहंपुरुषमिच्छामीति अत्रभगवत्यामायावेशिष्ठब्रह्मरूपत्वात्तुंप्रकृत्युभयात्मकत्वेपिस्वस्यप्रकृतिरूपत्वाभिमानमाश्रित्यभगवत्येदमुच्यतेऽलं
 कारार्थमिति बोध्यं ॥ ३५ ॥ इच्छास्म्यहमिति परास्यशक्तिर्द्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रियाचेति श्रुत्युक्तबलशब्दोदितेत्यर्थः
 इच्छाशक्तिरुमाकुमरोतिशिवसूत्रोदिताचेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ चैतन्यं प्रतिबिम्बरूपमित्यर्थः तस्य प्रतिबिम्बस्य संयोगादहंजडापि सचेतना

मरणांतवचः सत्यं नान्यथा प्रकरोम्यहं ॥ पादौ न तोस्मितन्वंगित्यत्कानाना युधानिते ॥ ३१ ॥ दयांकुरु विशाला
 क्षितस्तोस्मिकाममार्गणैः ॥ जन्मप्रभृतिचार्वांगिदैर्न्यनाचरितं मया ॥ ३२ ॥ ब्रह्मादीनीश्वरान्प्राप्यत्वयितद्वि
 दधाम्यहं ॥ चरितं मम जानांतिरणे ब्रह्मादयः सुराः ॥ ३३ ॥ सोप्यहंतवदासोस्मि मन्मुखं पश्य भामिनि ॥ व्यास
 उवाच ॥ इति ब्रुवाणं तंदैत्यं देवी भगवती हि सा ॥ ३४ ॥ प्रहस्य सस्मितं वाक्यमुवाच वरवर्णिनी ॥ देव्युवाच
 नाहंपुरुषमिच्छामि परमं पुरुषं विना ॥ ३५ ॥ तस्य चेच्छास्म्यहं दैत्यसृजामि सकलं जगत् ॥ समां पश्यति विश्वा
 त्मा तस्याहं प्रकृतिः शिवा ॥ ३६ ॥ तस्मान्निधिवशादेव चैतन्यं मयि शाश्वतं ॥ जडाहंतस्य संयोगात्प्रभवामि स
 चेतना ॥ ३७ ॥ अयस्कांतस्य सान्निध्यादयसश्चेतना यथा ॥ न ग्राम्यसुखं वांछामि कदाचिदपि जायते ॥
 ३८ ॥ मूर्खस्त्वमसि मंदात्मन्यत्स्त्रीसंगं चि कीर्षसि ॥ नरस्य बंधनार्थाय शृंगलास्त्री प्रकीर्तता ॥ ३९ ॥

स्मीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ नन्वन्यसंबधात्कथमन्यस्य चेतनत्वमिति चेत्तदहं तव शात्संभवतीत्याह अयस्कांतस्येति तथा च नाहंप्राकृतांगना
 स्मियन्मां त्वमित्यं भाषसे किंतु सर्वैश्चर्यं ह मस्मीति भावः ननु तथापि तत्र ग्राम्यसुखेच्छास्ति वानवेति चेत्तत्राह न ग्राम्येति मम सर्वेश्वरत्वाच्च का
 चित्योडास्तीति भावः ॥ ३८ ॥ यच्चाहंपंडित इति मदग्रे स्वचातुर्यं दर्शयसि तत्र न त्वंपंडितः किंतु मूर्ख एवासीत्याह मूर्खस्त्वमसीति तत्र हे
 तुमाह यत्स्त्रीसंगमिति तस्य दुष्टत्वमाह नरस्येति ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ एतादृशमृदुवचनं न त्वद्वयात् मयोच्यते किंतु त्वया वचनसौहृदमेतावत्पर्यंतं दर्शितं तद्वशादित्याह स
संब्रवीमीति अतो जीवन्सन्गच्छयथा सुखं न युद्धं कुर्वीति भावः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ त्वया वारं वारं युद्धं कुर्वित्युच्यते तत्र न ते युद्धादहं बिभे

लोहबद्धोऽपि मुच्येत स्त्रीबद्धो नैव मुच्यते ॥ किमिच्छसि च मंदात्मन् मूत्रागारस्य सेवनं ॥ ४० ॥ शमंकुरु सुखा
यत्वं शमात् सुखमवाप्स्यसि ॥ नारीसंगे महद्दुःखं जानन् किं त्वं विमुह्यसि ॥ ४१ ॥ त्यज वैरं सुरैः सार्द्धं यथेष्टं वि
चरा वनौ ॥ पातालं गच्छ वा कामं जीवितेच्छा यदस्ति ते ॥ ४२ ॥ अथ वा कुरु संग्रामं बलवत्यस्मि सांप्रतं ॥ प्रे
षिताहं सुरैः सर्वैस्तव नाशाय दानव ॥ ४३ ॥ सत्यं ब्रवीमि येनाद्य त्वया वचनसौहृदं ॥ दर्शितं ते न तु श्वास्मि जी
वन्गच्छयथा सुखं ॥ ४४ ॥ सतां सप्तपदीमैत्रीतेन मुंचामि जीवितं ॥ मरणेच्छास्ति चेद्युद्धं कुरु वीरयथा सुखं ॥
४५ ॥ हनिष्यामि महाबाहो त्वामहं नात्र संशयः ॥ व्यास उवाच ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा दानवः काममोहितः
४६ ॥ उवाच इलक्ष्णया वाचामधुरं वचनं ततः ॥ बिभेम्यहं वरारोहे त्वां प्रहर्तुं वरानने ॥ ४७ ॥ कोमलाचारुस
र्वाङ्गी नारी नराविमोहिनी ॥ जित्वा हरिहरादींश्च लोकपालांश्च सर्वशः ॥ ४८ ॥ किं त्वया सह युद्धं मे युक्तं कमललो
चने ॥ रोचते यदि चार्वङ्गि विवाहं कुरु मां भज ॥ ४९ ॥ नो चेद्गच्छयथेष्टं ते देशं यस्मात्समागता ॥ नाहं त्वां प्रह
रिष्यामि यतो मैत्रीकृता त्वया ॥ ५० ॥ हितमुक्तं शुभं वाक्यं तस्माद्गच्छयथा सुखं ॥ काशोभामेभवेदं ते ह त्वात्वां
चारुलोचनां ॥ ५१ ॥ स्त्रीहत्या बालहत्या च ब्रह्महत्या दुरत्यया ॥ गृहीत्वा त्वां गृहं नूनं गच्छाम्यद्य वरानने ॥ ५२

मि किंतु कोमलाङ्गी कथं हंतव्येति भयादित्याह बिभेम्यहमेति ॥ ५३ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ केवलं शोभाभाव एव न किंतु स्त्री
हत्यापि तव हनेन भविष्यतीत्याह स्त्रीहत्येति बलात्कारेण त्वानेप्यामीत्यापि सामर्थ्यमायि वर्तते तथापि तत्र बलात्कारेण भोगे सुखा संभवान्न तत्क्रियत इत्या
ह गृहीत्वा त्वां गृहं नूनं गच्छाम्यद्य वरानने ॥ ५२ ॥

दे.भा.पं.

॥ ५३ ॥ यतइति यतःपुरुषस्यसुखंकांतामुखांबुजादृतेनस्यात्तस्मात्तथैवनारीणामपिपुरुषंविनानस्यात्तुल्यन्यायत्वादुभयोरित्यर्थः ॥ ५४ ॥ संयोगेति इदंकिंनजानासीतिशेषः ॥ ५५ ॥ इदंपुरुषसंगविषयंचातुर्यंतवकिंनस्त्यर्थः कांतायाइदंचातुर्यमवश्यमपेक्षितामितिभावः ननु

टी.अ.

१६

॥ ५३ ॥

तथापिमेफलंनस्याद्वलात्भोगसुखंकुतः ॥ प्रब्रवीमिसुकेशित्वांविनयावनतोयतः ॥ ५३ ॥ पुरुषस्यसुखं
स्यादृतेकांतामुखांबुजात् ॥ तत्तथैवहिनारीणांनस्याच्चपुरुषंविना ॥ ५४ ॥ संयोगेसुखसंभूतिर्वियोगेदुःख
संभवः ॥ कांतासिरूपसंपन्नासर्वाभरणभूषिता ॥ ५५ ॥ चातुर्यंत्वयिकिंनस्तियतोमांनभजस्यहो ॥ तवोप
दिष्टंकेनेदंभोगानांपरिवर्जनं ॥ ५६ ॥ वंचितासिप्रियालापैर्वैरिणाकेनचित्त्विह ॥ मुंचाग्रहमिमंकांतिकुरुका
र्यंसुशोभनं ॥ ५७ ॥ सुखंतवममापिस्याद्विवाहेव्विहितेकिल ॥ विष्णुर्लक्ष्म्यासहाभातिसावित्र्याचसहात्मभूः
५८ ॥ रुद्रोभातिचपार्वत्याश्चयाशतमखस्तथा ॥ कानारीपतिहीनाचसुखंप्राप्नोतिशाश्वतं ॥ ५९ ॥ येनत्व
मसितापांगिनकरोपिपतिंशुभं ॥ कामःक्वाद्यगतःकांत्यस्त्वांवाणैःसुकोमलैः ॥ ६० ॥ मादनैःपंचभिःकामं
नताडयतिमंदधीः ॥ मन्येहऽमिवकामोपिदयावांस्त्वयिसुंदरि ॥ ६१ ॥ अंबलेतिचमन्वानोनप्रेरयतिमार्गं
णान् ॥ मनोभवस्यवैरंवाकिमप्यस्तिमयासह ॥ ६२ ॥ तेनचत्वय्यरालाक्षिनमुंचतिशिलीमुखान् ॥ अथवा
मेऽहितैर्देवैर्वारितोऽसौझषध्वजः ॥ ६३ ॥

विषयो न कर्त्तव्य इति मां प्रतिकेनचिदुक्तमस्तीत्याह तवोपदिष्टमिति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ शच्याशतमखस्तथेति तथाहमपित्वयाशो
भांप्राप्स्यामीतिशेषः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ अथवामोहितैरिति मेममाहितैःशत्रुभिर्देवैर्ममसुखविध्वंसिभिरयंझषध्वजोमकर
ध्वजोवारितःकिमित्यर्थः तेनकारणेनासौत्वयिनप्रहरतीत्यर्थः ॥ ६३ ॥

॥ ५३ ॥

॥ ६४ ॥ मंदोदरीवपश्चात्तापमित्यन्वयः सातन्वंगी अनुकूलं पतिपरित्यज्य पश्चाच्छठं पतिं चकार कदायदा कामार्ता जाता पश्चात्पूर्वपत्यलोभेन पश्चात्तापं प्राप्ता तदेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ इति देवीभागवततिलके पंचमस्कंधे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ एकषष्टिश्लोकवर्गैर्मंदोदर्याः कथानकं ॥ देवीवो

सुखविध्वंसिभिस्तेन त्वयि न प्रहरत्यपि ॥ त्यक्तकामां मृगशावाक्षि पश्चात्तापं करिष्यसि ॥ ६४ ॥ मंदोदरीवतन्वं
गि परित्यज्य शुभं नृपं ॥ अनुकूलं पतिं पश्चात्साचकार शठं पतिं ॥ ६५ ॥ कामार्ता च यदा जाता मोहेन व्याकु-
लांतरा ॥ इति श्रीदेवीभागवतमहापुराणे देवीचरित्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ व्यास उवाच ॥ इति श्रुत्वा
वचंस्तस्य देवी प्रच्छदानवं ॥ कासामंदोदरीनारीकोऽसौ त्यक्तो नृपस्तया ॥ १ ॥ शठः को वानृपः पश्चात्तन्मे
ब्रूहि कथानकं ॥ विस्तरेण यथा प्राप्तं दुःखं वनितया पुनः ॥ २ ॥ महिष उवाच ॥ सिंहलो नाम देशोऽस्ति विख्या-
तः पृथिवीतले ॥ घनपादपसंयुक्तो धनधान्यसमृद्धिमान् ॥ ३ ॥ चंद्रसेनाभिधस्तत्र राजा धर्मपरायणः ॥
न्यायदंडधरः शांतः प्रजापालनतत्परः ॥ ४ ॥ सत्यवादी मृदुः शूरस्ति तिक्षुर्नीतिसागरः ॥ शास्त्रवित्सर्वधर्म-
ज्ञो धनुर्वेदेऽतिनिष्ठितः ॥ ५ ॥ तस्य भार्या वरारोहा सुंदरी सुभगा शुभा ॥ सदाचारातिमुमुखी पतिभक्तिपरा-
यणा ॥ ६ ॥ नाम्ना गुणवती कांता सर्वलक्षणसंयुता ॥ सुपुत्रे प्रथमे गर्भे पुत्री सा चाति सुंदरी ॥ ७ ॥ पिता चा-
तवि संतुष्टः पुत्री प्राप्य मनोरमां ॥ मंदोदरीति नामास्याः पिता च क्रेमुदन्वितः ॥ ८ ॥ इंदोः कलेवचात्यर्थववृधे-
सादिनेदिने ॥ दशवर्षा यदा जाता कन्या चाति मनोहरा ॥ ९ ॥

आयदैत्येन कथ्यते चेति कथ्यते ॥ १ ॥ मंदोदरीदृष्टातं श्रुत्वा लीलावशाद्देवी पृच्छतीत्याह इति श्रुत्वेति वनितयामंदोदर्या ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥

वरार्थेनृपतिश्चितामवापचदिनेदिने ॥ मद्रदेशाधिपःशूरःसुधन्वानामपार्थिवः ॥ १० ॥ तस्यपुत्रोऽतिमेधा
वीकंबुग्रीवोऽतिविश्रुतः ॥ ब्राह्मणैःकथितोराज्ञेसयुक्तोस्यावरःशुभः ॥ ११ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नःसर्वविद्यार्थपा
रगः ॥ राज्ञापृथतदाराज्ञीनाम्नागुणवतीप्रिया ॥ १२ ॥ कंबुग्रीवायकन्यांस्वांदास्यामिवरवर्णिनीं ॥ सातु
पत्युर्वचःश्रुतवपुत्रीपप्रच्छसादरं ॥ १३ ॥ विवाहंतेपिताकर्तुंकंबुग्रीवेणवांच्छति ॥ तच्छ्रुत्वामातरंप्राह्वा
क्यमंदोदरीतदा ॥ १४ ॥ नाहंपतिकरिष्यामिनेच्छामेऽस्तिपरिग्रहे ॥ कौमारं व्रतमास्थायकालंनेष्यामिस
वेथा ॥ १५ ॥ स्वातंत्र्येणचरिष्यामितपस्तीत्रंसदैवहि ॥ पारतंत्र्यंपरंदुःखंमातःसंसारसागरे ॥ १६ ॥
स्वातंत्र्यान्मोक्षमित्याहुःपंडिताःशास्त्रकोविदाः ॥ तस्मान्मुक्ताभविष्यामिपत्यामेनप्रयोजनं ॥ १७ ॥ विवा
हेवर्तमानेतुपावकस्यचसन्निधौ ॥ वक्तव्यंवचनंसम्यक्त्वदधीनास्मिसर्वदा ॥ १८ ॥ श्वश्रूदेवरवर्गाणांदा
सत्वंश्वशुरालये ॥ पतिचित्तानुवर्तित्वंदुःखाहुःखतरंस्मृतं ॥ १९ ॥ कदाचित्पतिरन्यांवाकामिर्नोचभजेद्य
दि॥तदामहत्तरंदुःखंसंपत्नीसंभवंभवेत् ॥ २० ॥ तदेर्ष्याजायतेपत्यौक्लेशश्चापिभवेदथ॥संसारेकसुखंमातर्ना
रीणांचविशेषतः ॥ २१ ॥ स्वभावात्परतंत्राणांसंसारेस्वप्रधर्मिणि ॥ श्रुतंमयापुरामातरुत्तानचरणात्मजः॥
२२ ॥ उत्तमःसर्वधर्मज्ञोध्रुवादवरजोनृपः ॥ पत्नीधर्मपरांसाध्वीपतिभक्तिपरायणां ॥ २३ ॥ अपराधंवि
नाकांतांत्यक्तवान्विपिनेप्रियां ॥ एवंविधानिदुःखानिविद्यमानेतुभर्त्तरि ॥ २४ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ २० ॥ २१ ॥ उत्तानचरणोद्युत्तानपादः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ परोषितेदेशांतरंगतेत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

कालयोगान्मृतेतस्मिन्नारीस्याहुःखभाजनं ॥ वैधव्यं परमंदुःखंशोकसंतापकारकं ॥ २५ ॥ परोषितेपति
त्वेपिदुःखंस्यादधिकंगृहे ॥ मदनाग्निविदग्धायाःकिं सुखंपतिसंगजं ॥ २६ ॥ तस्मात्पतिर्नकर्तव्यःसर्वथेतिम
तिर्मम ॥ एवंप्रोक्तातदामातापतिंप्राहनृपात्मजा ॥ २७ ॥ नचवांच्छतिभर्तारंकौमारव्रतधारिणी ॥ व्रतजाप्य
परानित्यंसंसाराद्विमुक्तीसदा ॥ २८ ॥ नकांक्षतिपतिकर्तुंबहुदोषविचक्षणा ॥ भार्यायाभाषितंश्रुत्वातथैवसं
स्थितोनृपः ॥ २९ ॥ विवाहोनकृतःपुत्र्याज्ञात्वाभावविवर्जितां ॥ वर्तमानागृहेष्वेवंपित्रामात्राचरक्षिता ॥
३० ॥ यौवनस्यांकुराजातानारीणांकामदीपकाः ॥ तथापिसावयस्याभिःप्रेरितापिपुनःपुनः ॥ ३१ ॥ चक
मेनपतिकर्तुंज्ञानार्थपदभाषिणी ॥ एकदोद्यानदेशेसाविहर्तुंबहुपादपे ॥ ३२ ॥ जगामसुमुखीप्रेम्णासैरंध्री
गणसेविता ॥ रेमेकशोदरीतत्रापश्यत्कुसुमितालताः ॥ ३३ ॥ पुष्पाणिचिन्वतीरम्यावयस्याभिःसमावृ
ता ॥ कोसलाधिपतिस्तत्रमार्गेदैववशात्तदा ॥ ३४ ॥ आजगामभहावीरोवीरसेनोऽतिविश्रुतः ॥ एकाकीरथमा
रूढःकतिचित्सेवकैर्वृतः ॥ ३५ ॥ सैन्यंचपृष्टतस्तस्यसमायातिशनैःशनैः ॥ दृष्टस्तस्यावयस्याभिर्दूरतःपा
थिवस्तदा ॥ ३६ ॥ मंदोदर्येतथाप्रोक्तंसमायातिनरःपथि ॥ रथारूढोमहाबाहूरूपवान्मदनोपरः ॥ ३७ ॥
मन्येहंनृपतिःकश्चित्प्राप्तोभाग्यवशादिह ॥ एवंब्रुवत्यांतत्रासौकोसलेन्द्रःसमागतः ॥ ३८ ॥ दृष्टतामसितापां
गींविस्मयंप्रापभूपतिः ॥ उत्तीर्यसरथात्तूर्णंप्रच्छपरिचारिकां ॥ ३९ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ प्रसाधिकांकुटिनीमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥

केयंबालाविशालाक्षीकस्यपुत्रविदाशुमे ॥ एवं पृष्ठतुसैरंध्रीतमुवाचशुचिस्मिता ॥ ४० ॥ प्रथमं ब्रूहि मे वीर
पृच्छामित्वांसुलोचन ॥ कोऽसित्वं किमिहायातः किं कार्यं वदसांप्रतं ॥ ४१ ॥ इति पृष्ठस्तु सैरंध्यातामुवाच म
हीपतिः ॥ कोसलो नाम देशोऽस्ति पृथिव्यां परमाद्भुतः ॥ ४२ ॥ तस्य पालयिता चाहं वीरसेनाभिधः प्रिये ॥ वाहि
नी पृष्ठतः कामं समायाति चतुर्विधा ॥ ४३ ॥ मार्गभ्रमादिह प्राप्तं विदिमां कोसलाधिपं ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ चंद्रसे
नसुताराजन्नाम्नामंदोदरीकिल ॥ ४४ ॥ उद्यानेरंतुकामेयं प्राप्ता कमललोचना ॥ श्रुत्वा तद्भाषितं राजा प्रत्यु
वाच प्रसाधिकां ॥ ४५ ॥ सैरंध्रिचतुरासित्वं राजपुत्रीं प्रबोधय ॥ ककुत्स्थवंशजश्चाहं राजास्मि चासुलोचने ॥
४६ ॥ गांधर्वेण विवाहेन पतिमांकुरु कामिने ॥ न मे भार्यास्ति सुश्रोणि वयसोद्भूतयौवनां ॥ ४७ ॥ वाञ्छामिरूप
संपन्नांसुकुलां कामिनीं किल ॥ अथवा ते पितामहं विधिना दातुमर्हति ॥ ४८ ॥ अनुकूलपतिश्चाहं भविष्यामि न
संशयः ॥ महिष उ० ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य सैरंध्री प्राह तां तदा ॥ ४९ ॥ प्रहस्य मधुरं वाक्यं कामशास्त्रविशा
रदा ॥ मंदोदरिनृपः प्राप्तः सूर्यवंशसमुद्भवः ॥ ५० ॥ रूपवान्बलवान्कांतो वयसा त्वत्समः पुनः ॥ प्रीतिमान्नृप
तिर्जातस्त्वयि सुंदरि सर्वथा ॥ ५१ ॥ पित्रापिते विशालाक्षि परितप्यति सर्वथा ॥ विवाहकालं ते ज्ञात्वा त्वांच वैरा
ग्यसंयुतां ॥ ५२ ॥ इत्याहस्मान्सनृपतिर्विनिश्चस्य पुनः पुनः ॥ पुत्रीं प्रबोधयं त्वेतां सैरंध्र्यः सेवने रताः ॥ ५३
वक्तुं शक्ता वयं न त्वांहठधर्मरतां पुनः ॥ भर्तुः शुश्रूषणं स्त्रीणां परोधर्मो ब्रवीन्मुनिः ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥ ७ ॥ सप्तति

भर्तारं सेवमानां वै नारी स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ तस्मात्कुरु विशालाक्षि विवाहं विधिपूर्वकं ॥ ५५ ॥ मंदोदर्युवाच ॥
नाहं पतिकरिष्यामि चरिष्ये तप अद्भुतं ॥ निवारय नृपं बाले किं मां पश्यति निस्त्रपः ॥ ५६ ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ दु-
र्जयो देविकामोऽसौ कालस्तु दुरतिक्रमः ॥ तस्मान्मेव च न पथ्यं कर्तुं मर्हसि सुंदरि ॥ ५७ ॥ अन्यथा व्यसनं नूनं
मापतेदिति निश्चयः ॥ इति तस्यावचः श्रुत्वा कन्योवाच तथा सखी ॥ ५८ ॥ यद्यद्भवेत्तद्भवतु दैवयोगादसंशयं ॥
न विवाहं करिष्येऽहं सर्वथा परिचारिके ॥ ५९ ॥ महिष उवाच ॥ इति तस्यास्तु निर्बंधं ज्ञात्वा प्राह नृप पुनः ॥
गच्छ राजन्यथा कामं नेयमिच्छति सत्पतिं ॥ ६० ॥ नृपस्तु तद्वचः श्रुत्वा निर्गतः सह सेनया ॥ कोसलान् विम-
नाभू वाका मिनीं प्रति निस्पृहः ॥ ६१ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
महिष उवाच ॥ तस्यास्तु भगिनी कन्या नाम्ना चेंदुमती शुभा ॥ विवाहयोग्या संजाता सुरूपा वरजायदा ॥ १ ॥
तस्या विवाहः संवृत्तः संजातश्च स्वयंवरः ॥ राजानो बहु देशीयाः संगतास्तत्र मंडपे ॥ २ ॥ तया वृतो नृपः कश्चिद्
ल्वान् रूपसंयुतः ॥ कुलशीलसमायुक्तः सर्वलक्षणसंयुतः ॥ ३ ॥ तदा कामातुरा जाता विटं वीक्ष्य नृपंतुसा ॥
चकमे दैवयोगात्तु शठं चातुर्यभूषितं ॥ ४ ॥ पितरं प्राह तन्वंगी विवाहं कुरु मे पितः ॥ इच्छामेद्यमुद्भूता दृष्ट्वा मद्रा-
धिपं त्विह ॥ ५ ॥

श्लोकवर्ग्येस्तु मंदोदर्याः कथानकं ॥ समाप्य महिषस्यापि वध एवात्र कथ्यते ॥ १ ॥ तस्मिन् राजानि गतेऽनंतरं जातं वृत्तमाह तस्यास्तु भगिनीति
तस्यामंदोदर्याः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ विटं धूर्त्तं सामंदोदरी ॥ ४ ॥ मद्राधिपं मद्रा नानं ॥ ५ ॥

दे.भा.पं.

॥४२॥

तत्परस्तदुद्योगवान् ॥ ६ ॥ तंमद्राशिपं ॥ ७ ॥ चारुदेण्णोराजामद्राधिपस्तांप्राप्यतयास्त्रियासहितइत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥
११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ पतिगृहं पतिशयनागारमित्यर्थः संसारजं सुखं चाहित्वेत्यर्थः ॥ १८ ॥

चंद्रसेनोपितच्छुत्वा पुध्यायद्वापितंरहः ॥ प्रसन्नेनैव मनसा तत्कार्ये तत्परोऽभवत् ॥ ६ ॥ तमाहूय नृपंगेहे वि
वाहविधिना ददौ ॥ कन्यामंदोदरी तस्मै पारिबर्हंतथा बहु ॥ ७ ॥ चारुदेण्णोपितां प्राप्य सुंदरीं मुदितो भवत् ॥
जगाम स्वगृहं तु ग्रेराजापि सहितः स्त्रियां ॥ ८ ॥ रेमेनृपतिशार्दूलः कामिन्या बहुवासरान् ॥ कदाचिद्वासपत्न्या
सरममाणोरहः किल ॥ ९ ॥ सैरंध्या कथितं तस्यैतया दृष्टः पतिस्तथा ॥ उपालंभं ददौ तस्मै स्मितपूर्वरूपान्वि
ता ॥ १० ॥ कदाचिदपि सामान्यां रहोरूपवतीं नृपः ॥ क्रीडयन् लालयन् दृष्टः खेदं प्राप तदैव सा ॥ ११ ॥ न ज्ञा
तोयं शठः पूर्वयदा दृष्टः स्वयं वरे ॥ किंकृतं तु मयामोहाद्वंचिता हं नृपेण ह ॥ १२ ॥ किंकरोम्यद्यसंतापं निर्लज्जो नि
र्घृणेशठे ॥ काप्रीतिरीदृशे पत्यौ धिगद्यममजीवितं ॥ १३ ॥ अद्य प्रभृतिसंसारे सुखं त्यक्तं मया खलु ॥ पतिसं
भोगजं सर्वसंतोषोऽद्य मया कृतः ॥ १४ ॥ अकर्तव्यं कृतं कार्यं तज्जातं दुःखदं मम ॥ देहत्यागः क्रियते चेत् हृत्या
तीवदुरत्यया ॥ १५ ॥ पितृगेहं ब्रजाम्याशु तत्रापि न सुखं भवेत् ॥ हास्ययोग्या सखीनां तु भवेयं नात्र संशयः ॥
१६ ॥ तस्मादत्रैव संवासो वै राग्ययुतयामया ॥ कर्तव्यः कालयोगेन त्यक्त्वा कामसुखं पुनः ॥ १७ ॥ महिष उ
वाच ॥ इति संचिंत्य सानारी दुःखशोकपरायणा ॥ स्थिता पतिगृहं त्यक्त्वा सुखं संसारजं ततः ॥ १८ ॥ तस्मा
त्त्वमापि कल्याणि मम नादृत्य भूपतिं ॥ अन्यं कापुरुषं मंदं कामार्ता संश्रयिष्यसि ॥ १९ ॥

तस्मादिति मंदोदरी इत्यमपीत्यर्थः कापुरुषं कुत्सितपुरुषं ॥ १९ ॥

टी.अ.
१८

॥४२॥

॥ २० ॥ इत्थंविनोदार्थमदोदरीकथाभगवत्प्रासाश्रुताधुनाविनोदंविहायथार्थभाषणमाह मंदात्मन्निति ॥ २१ ॥ अहनप्राकृतास्मि

वचनंकुरुमेतत्थंनारीणांपरमंहितं ॥ अकृत्वापरमंशोकंलप्स्यसेनात्रसंशयः ॥ २० ॥ देव्युवाच ॥ मंदात्म
न्गच्छपातालंयुद्धंवाकुरुसांप्रतं ॥ हत्वात्वामसुरान्सर्वान्गमिष्यामियथामुखं ॥ २१ ॥ यदायदाहिमाधूनां
दुःखंभवतिदानव ॥ तदातेपांचरक्षार्थंदेहंसंधारयाम्यहं ॥ २२ ॥ अरूपायाश्चमेरूपमजन्मायाश्चजन्मच ॥
सुराणांरक्षणार्थायविद्विदैत्यविनिश्चितं ॥ २३ ॥ सत्यंब्रवीमिजानीहिप्रार्थिताहंसुरैःकित ॥ त्वद्वार्थंहयारेत्वां
हत्वास्थास्यामिनिश्चला ॥ २४ ॥ तस्माद्युध्यस्ववागच्छपातालमसुरालयं ॥ सर्वथात्वांहनिष्यामिसत्यमेतद्र
वीम्यहं ॥ २५ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्युक्तःसतयादेव्याधनुरादायदानवः ॥ युद्धकामस्थितस्तत्रसंग्रामांगण
भूमिषु ॥ २६ ॥ मुमोचतरसाबाणान्कर्णाकृष्टान्शिलाशितान् ॥ देवीचिच्छेदतान्बाणैःक्रोधान्मुक्तैरयोमुखैः ॥
२७ ॥ तयोःपरस्परंयुद्धंसंवभूवभयप्रदं ॥ देवानांदानवानांचपरस्परजयैषिणां ॥ २८ ॥ मध्येदुर्ध्वरआगत्यमु
मोचचशिलीमुखान् ॥ देवींप्रतिविपासक्तान्कोपयन्नतिदारुणान् ॥ २९ ॥ ततोभगवतीक्रुद्धातंजघानशितैः
शरैः ॥ दुर्ध्वरस्तुपपातोर्व्यागतासुर्गिरिशृंगवन् ॥ ३० ॥ तंतथानिहतंदृष्ट्वात्रिनेत्रःपरमास्त्रवित् ॥ आगत्य
सप्तभिर्बाणैर्जघानपरमेश्वरीं ॥ ३१ ॥ अनागतांस्तुचिच्छेददेवीतान्विशिखैःशरान् ॥ त्रिशूलेनत्रिनेत्रंतुजघान
जगदंबिका ॥ ३२ ॥ अंधकस्त्वाजगामाश्रयः ॥ त्रिलोचनं ॥ गदयालोहमय्याशुसिंहंविज्याधमस्तके ॥ ३३

किंतुसर्वेश्वरीकिमर्थंताहिअत्रागतासीतिचेत्तत्राह यदायदेति ॥ २२ ॥ तदेवमप्रयति अरूपायाइति अजन्मायाश्चेत्यत्रडावुभाभ्यामन्यतरस्यामि
तिडाप् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ त्रिनेत्रोदैत्यः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

दे.भा.पं.

॥४३॥

॥ ३४ ॥ दानवोविस्मयंगतः सचमहिषासुरः ॥ ३५ ॥ दैत्यवक्षसोतिमहिषासुरमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

टी.अ.

१८

सिंहस्तुनखघातेन तंहत्वा बलवत्तरं ॥ चखत्तुरसामांसमंधकस्य रूपान्वितः ॥ ३४ ॥ तान्रणे निहतान्वी
क्ष्य दानवो विस्मयंगतः ॥ चिक्षेप तस्मात् ^{ननेनैव} तक्षिणान् शिलाशितान् ॥ ३५ ॥ द्विधा च केशरान् देवीतान प्रा
प्तां च्छिलीमुखैः ॥ गदया ताडयामास दैत्यवक्षसि चांबिका ॥ ३६ ॥ सगदाभिहतो मूर्छामवापामरबाधकः ॥ वि
पद्यपीडां पापात्मा पुनरागत्य सत्वरः ॥ ३७ ॥ जघान गदया सिंहं मूर्ध्नि क्रोधसमन्वितः ॥ सिंहोऽपि नखघातेन
तंददारमहासुरं ॥ ३८ ॥ विहाय पौरुषं रूपं सोऽपि सिंहो बभूव ह ॥ नखैर्विदारयामास देवीं सिंहं मदोत्कटं ॥ ३९ ॥
तंच केसरिणं वीक्ष्य देवी क्रुद्धा ह्ययोमुखैः ॥ शरैरवाकिरत्तीक्ष्णैः क्रूरैराशीविषैरेव ॥ ४० ॥ त्यक्त्वा सौहृदिरूपं
पंतुगजो भूत्वामदस्त्रवः ॥ शैलशृंगं करे कृत्वा चिक्षेप चंडिकां प्रति ॥ ४१ ॥ आगच्छंतं गिरेः शृंगं देवी बाणैः शिला
शितैः ॥ चकार तिलशः खंडान् जहास जगदंबिका ॥ ४२ ॥ उत्पत्य च तदा सिंहस्तस्य मूर्ध्नि व्यवस्थितः ॥ नखैर्वि
दारयामास महिषं गजरूपिणं ॥ ४३ ॥ विहाय गजरूपं च बभूवा पृथपदी तथा ॥ हंतुकामो हरिं कोपाद्धारुणो बल
वत्तरः ॥ ४४ ॥ तं वीक्ष्य शरभं देवी खड्गेन च रूपान्विता ॥ उत्तमांगे जघान शुसोपितां प्राहरत्तदा ॥ ४५ ॥ तयोः
परस्परं युद्धं बभूवातिभयप्रदं ॥ माहिषं रूपमास्थाय शृंगाभ्यां प्राहरत्तदा ॥ ४६ ॥ पुच्छप्रभ्रमणेनाशुतुंडाघा
तैर्महासुरः ॥ ताडयामास तन्वंगीघोररूपो भयानकः ॥ ४७ ॥

करे कृत्वेति शृंङायां गृहीत्वेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अष्टापदी अष्टापदी चंद्रमल्लाशरभे कर्कटे पुमानिति मेदिनी कोशादष्टापदी शर
भः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तयोर्देव्यष्टापदिनोः पुनस्तद्विहाय माहिषं रूपमास्थाय शृंगाभ्यां प्राहरत् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥४३॥

४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ माधवीसुरा ॥ ५३ ॥ हंतुकामामहासुरमिषस्यायमभिप्रायः महिषासुरस्यकालिकापुराणोक्त
 पुच्छेनपर्वतान्शृंगेगृहीत्वाभ्रामयन्बलात् ॥ प्रेषयामासपापात्माप्रहसन्परयामुदा ॥ ४८ ॥ तामुवाचबलेन्म
 त्तिष्ठदेविरणांगणे ॥ अद्याहंत्वांहनिष्यामिरूपयौवनभूषितां ॥ ४९ ॥ मूर्खासिमदमत्ताद्यन्मयासहसंग
 रं ॥ कारोपिमोहितातीवमृषाबलवतीखरा ॥ ५० ॥ हत्वात्वांनिहनिष्यामिदेवान्कपटपंडितान् ॥ येनारिंपुर
 तःकृत्वाजेतुमिच्छंतिमांशठः ॥ ५१ ॥ देव्युवाच ॥ मागर्वंकुरुमंदात्मंस्तिष्ठतिष्ठरणांगणे ॥ करिष्यामिनि
 रातंकानहत्वात्वांसुरसत्तमान् ॥ ५२ ॥ पीत्वाद्यमाधवीमिष्टांशातयामिरणेधम ॥ देवानांदुःखदंपापंमुनीनां
 भयकारकं ॥ ५३ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्युत्काचपकंहैमंगृहीत्वासुरयायुतं ॥ पपौपुनःपुनःक्रोधाद्धंतुकामाम
 हासुरं ॥ ५४ ॥ पीत्वाद्राक्षसवांमिष्टंशूलमादायसत्वरं ॥ दुद्रावदानवंदेवीहर्षयन्देवतागणान् ॥ ५५ ॥ देवा
 स्तांतुष्टुवुःप्रेम्णाचक्रुःकुसुमवर्षणं ॥ जयजीवेतितेप्रोचुर्दुर्दुभीनांचनिस्वनैः ॥ ५६ ॥ ऋषयःसिद्धगंधर्वाःपि
 शाचोरगचारणाः ॥ किन्नराःप्रेक्ष्यसंग्रामंमुदितागगनेस्थिताः ॥ ५७ ॥ सौपिनानाविधान्देहान्कृत्वाकृत्वापु
 नःपुनः ॥ मायामयान्जघानाजौदेवींकपटपंडितः ॥ ५८ ॥ चंडिकापिचतंपापंत्रिशूलेनबलाद्धृदि ॥ ताडया
 मासतीक्ष्णेनक्रोधादरुणलोचना ॥ ५९ ॥ ताडितोऽसौपपातोव्यामूर्छामापमुहूर्तकं ॥ पुनरुत्थायचामुंडांपद्भ्यां
 वेगादताडयत् ॥ ६० ॥ विनिहत्यपदाघातैर्ऋषेभ्यःसुखमुहुर्मुहुः ॥ रुरावदारुणंशब्दंदेवानांभयकारकं ॥ ६१ ॥
 ततोदेवीसहस्रारंसुनाभंचक्रमुत्तमं ॥ करेकृत्स्वरूपं ॥ दोच्चैःसंस्थितंमहिषासुरं ॥ ६२ ॥

रीत्याशिवांशत्वात्तस्यचन्द्रादिपुरःसरंहननायोग्यत्वादेवंमदिरांपित्वातिहृद्यार्थंदेव्यामदांभत्वंस्वीकृतामेति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२

दे.भा.पं.

॥४४॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ननुमहिषवधोमार्कंडेयपुराणन्यथोक्तोदेवीभागवतेचान्यथो
क्तस्तद्यायुक्तं पुराकल्येयथावृत्तंप्रतिकल्पंतथैवच प्रवर्ततेस्वयंदेवैदित्यानांशनायवै नथैवजायतेयुद्धंतथैवान्निदशागमइतिरामवृत्तांतव
र्णनेकालिकापुराणादितिचेन्न तत्रवचनेप्रायशइत्यध्यानिनैवपाभावात्अतएवहरिबंशादिपूत्यत्तिक्रमभेदोपिनदोपाधायकइति इतिश्री
॥त॥

टी.अ.
१८

पश्यचक्रमदांधाद्यतवकंठनिःकृतं ॥ क्षणमात्रंस्थिरोभूत्वायमलोकं ब्रजाधुना ॥ ६३ ॥ इत्युक्त्वादारुणं चक्रं
मुमोचजगदंबिका ॥ शिरश्चिच्छन्नं रथांगेन दानवस्य तदारणे ॥ ६४ ॥ सुम्रावरुधिरं चोष्णं कंठनालाद्विरेर्यथा ॥
गौरिकाद्यरुणं प्रौढं प्रवाहमिव नैर्जरं ॥ ६५ ॥ कबंधस्तस्य दैत्यस्य भ्रमन्वै पतितः क्षितौ ॥ जयशब्दस्य देवानां
बभूव सुखवर्धनः ॥ ६६ ॥ सिंहस्त्वतिबलस्तत्र पलायनपरा तथा ॥ दानवान्भक्षयामास क्षुधार्त इव संगरो ॥ ६७ ॥ मृ
ते च महिषे क्रूरे दानवाभयपीडिताः ॥ मृतशेषाश्च ये केचित्पातालं ते ययुर्नृप ॥ ६८ ॥ आनंदं परमं जग्मुर्देवास्त
स्मिन्निपातिते ॥ मुनयो मानवाश्चैव ये चान्ये साधवः क्षितौ ॥ ६९ ॥ चंडिकापिरणंत्यत्काशुभे देशे स्थिता ॥
देवास्तत्राययुः शीघ्रं स्तोतुकामाः सुखप्रदा ॥ ७० ॥ इति श्रीदे० भा० पं० महिषासुरवधोनाम अष्टादशोऽध्यायः
१८ ॥ व्यास उवाच ॥ अथ प्रमुदिताः सर्वे देवा इन्द्रपुरोगमः ॥ महिषं निहतं दृष्ट्वा तुष्टुर्वज्रं गदंबिकां ॥ १ ॥

देवीभागवततिलके पंचमस्कंधे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ अधोधिकैश्चि चत्वारिंशत्सु पदैरनंतरं ॥ देवैः कृता महादेव्यास्तुतिरित्ये
तदुच्यते ॥ १ ॥ स्तोतुकामा देवा आगत्य किंच क्रुस्तदुच्यते अथेति ॥ १ ॥

॥४४॥

तत्रप्रथमतः सृष्टिस्थितिसंहारकर्तृत्वेन सर्वेश्वरत्वं भगवत्याः सहेतुकं वर्णयति ब्रह्मेति हे भगवतियस्माद्ब्रह्मा तवैव शक्त्या युक्तो जगत्सृजति तथा विष्णुरिदं जगदवातिपालयति तथा तत्काले प्रलयकाले तवैव शक्त्या युक्तो महेशः शिवो जगत्संहरते यस्माच्च तया शक्त्या विहीनास्ते ब्रह्मादयोजगत्सृष्टिस्थितिनाशेषु नेशानसमर्थास्तस्मादन्वयव्यातिरेकात्त्वमेव जगतः स्थितिनाशकर्त्री इदं सृष्टिकर्तृत्वस्याप्युपलक्षणं त्वमेव सर्वेश्वरीति भावः तथा च श्रुतिः कासित्वं महादेविसा ब्रवीदहं ब्रह्मरूपिणीमत्तः प्रकृतिपुरुषात्मकं जगत् मायावा एषानारसिंही सर्वमिदं सृजति सर्वमिदं रक्षति सर्वमिदं संहरतीत्यादिः सूतसंहितायां च यस्तु ब्रह्मत्वमापन्नः शिवो यो मुनि सत्तमाः सा तस्यापि भवेच्छक्तिस्तया हीनो निरर्थकः यस्तु विष्णुत्वमापन्नः शिवो यो मुनि सत्तमाः सा तस्यापि भवेच्छक्तिस्तया हीनो निरर्थकः यस्तु रुद्रत्वमापन्नः शिवो यो मुनि सत्तमाः सा तस्यापि भवेच्छक्तिस्तया हीनो निरर्थक इति

देवा ऊचुः ॥ ब्रह्मा सृजत्यवतिवष्णुरिदं महेशः शक्त्या तवैव हरते ननु चांतकाले ॥ ईशानतेऽपि च भवंति तया विहीनास्तस्मात्त्वमेव जगतः स्थितिनाशकर्त्री ॥ २ ॥ कीर्तिर्मतिः स्मृतिगती करुणा दया त्वं श्रद्धा धृतिश्च वसुधा क मला जया च ॥ पुष्टिः कलाथ विजया गिरिजा जया त्वं तुष्टिः प्रमा त्वमसि बुद्धि रूमा रमा च ॥ ३ ॥ विद्या क्षमा जगतिकां तिरपीह मेधा सर्वं त्वमेव विदिता भुवनत्रये सिमन् ॥ आभिर्विना तव तु शक्तिभिराशु कर्तुं को वा क्षमः सकल लोकनिवासभूमे ॥ ४ ॥

॥ २ ॥ यस्मात्त्वं महाकारणस्वरूपा तस्मात्सर्वकार्यरूपापि जातैव कार्यस्य कारणान्यत्वादि निवदन्मुख्या निरूपाणि विभूतिस्थानापन्नान्युपासनार्थं मनुवदति कीर्तिरिति स्मृतिगतीति द्वंद्वः अजपाजपामंत्ररूपेत्यर्थः गिरिजा रुद्रशक्तिरुमा ईश्वरशक्तिः ॥ ३ ॥ किंपुनरेतावत्स्वरूपैवाहमस्मितीति चेत्तत्राह सर्वं त्वमेव विदितेति सर्वकारणरूपायास्तव कार्यमात्रस्वरूपत्वात्सर्वात्मकत्वमस्त्येवेत्यर्थः ननु तदैतच्छक्तिस्वरूपत्वमेव प्रथमतः किमिति प्रतीपादितमिति चेदाभिर्विनाव्यवहारस्यासंभवादासां मुख्यत्वेनोपासकानां विभूतिस्वरूपप्रदर्शनार्थं प्रतिपादितमित्यभिप्रायेणाह आभिर्विनेति कर्तुं व्यवहारमित्यर्थः सकल लोकनिवासभूमे इति देवीसंबोधनं हे सर्वाधिष्ठानरूपिणीत्यर्थः ॥ ४ ॥

दे.भा.पं.

॥४५॥

अधुनाधारणाशक्तिरूपाविभूतिवर्णयति त्वंधारणाननुनचेदिति हे भगवति त्वंधारणाशक्तिरूपाननुनि श्वयेननचेदसि तदा कूर्मनागाविलांपृथ्वधितुर्क
पक्षमैभवेतांनकथमपीत्यर्थः तथा त्वं पृथ्वीनचेदसि तदैतज्जगद्बहुभारयुक्तं गगनेतरिक्षे कथंस्थास्यति न कथमपीत्यर्थः तथा च सर्वाधारशक्तिरू
पात्वमसीति भावः तथा च श्रुतिः अहं रुद्रेभिर्वसुभिश्चराम्यहमादित्यैस्तविश्वदेवैः अहं मित्रावरुणो भाविर्भर्मीत्यादिः ॥ ५ ॥ इत्थं सर्वेश्वर्यात्वयिस
त्यायेन्यदेवता उपासते ते तव मायागुणैर्विमूढा एवेत्याह ये वास्तुवंतीति वाशब्दस्त्वर्थकः ये तु मनुजा अमरान् चतुर्मुखविष्णुरुद्रान् तथा शुभ्रां
शुश्रूक्षस्तत्प्रभृतीन्स्तुवंति ते तव मायागुणैर्विमूढा एव मोहिता एव न स्वापास्यदेवतां कल्याणदायिनीं मुख्यत्वेन आध्याजानंतीति भावः किं त्वां शक्ति
रूपमृते विहाय कार्ये कार्यविषये ते देवाः प्रभवन्ति समर्था भवन्ति यतो मुदैरा राध्यन्ते किं तु नैव भवन्ति त्वच्छक्तियुक्ता एव ते भक्तकार्यकर्तुं क्षमास्तस्त्वामे

त्वं धारणाननुनचेदसि कूर्मनागौ धर्तुं क्षमौ कथमिलाममितौ भवेतां ॥ पृथ्वीनचेत्वमसि वा गगनं कथंस्थास्यत्ये
तदंबानि खिलं बहुभारयुक्तं ॥ ५ ॥ ये वास्तुवंति मनुजा अमरान् विमूढा मायागुणैस्तव चतुर्मुखविष्णुरुद्रान् ॥ शु
भ्रां शुवन्हियमवायुगणेशमुख्यान् किं त्वामृते जननिते प्रभवन्ति कार्ये ॥ ६ ॥ ये जुव्हति प्रविततेऽल्पधियोऽवयज्ञे
वन्हौ सुरान् समधिकृत्य हविः समृद्धं ॥ स्वाहानचेत्वमसि ते कथमापुरद्वा त्वामेव किं न हियजंति ततो हि मूढाः ॥ ७ ॥

वकुतो न भजन्तीति भावः तदुक्तं शिवपुराणे उमासंहितायां येन स्तुवंति देवेशीं सर्वकारणकारणां मायागुणैर्मोहिता स्युर्हंत भाग्यान् संशय इति ॥ ६ ॥
एवमन्यदेवतोपासकोपहासं कृत्वा श्रोत्रिणोपहासमाह ये जुव्हति प्रवितत इति हे भगवति अथानंतरं ये प्रविततो वेस्तु ते यज्ञे सुरानि द्रादीन् देवान् समधि
कृत्योद्दिश्य समृद्धीवपुलं हविर्जुव्हति तेऽपि अल्पधिय एव यतस्तीस्मिन् यज्ञे त्वं स्वाहारूपानचेदसि न प्रयुज्यसे चेत्तदा ते देवा अत्थासाक्षात्तदुतंहविरापुः
प्राप्नुयुः किं नैव प्राप्नुयुस्ततस्त्वदधीनमेव ते पांजीविता मेति ततस्तस्माद्देतोस्त्वामेव मूढाः किं न यजंति कुतो न यजन्तीत्यर्थः यतो न यजन्ति ततोऽल्पधिय एव ते इ
ति भावः तथा च ब्रह्मांडपुराणे ललितोपाख्यानं अश्रुताः श्रुताश्च यन्वानोऽप्येयं ज्वनः स्वर्यतो नापेक्षन्ते इन्द्रमग्निं च ये विदुः सिकता इव संयांति र
श्मिभिः समदीरिताः अस्माह्लोकादमुष्माच्चेत्याह चारण्यकश्रुतेरिति काठकेऽपि पूवाद्येते दृढायज्ञरूपा अष्टादशोक्तमवरं येषु कर्मोति ॥ ७

टी.अ.

१९

॥४५॥

ननुतेषां देवानां भोगप्रदत्वालोकास्तानेव भजन्तीति चेत्तत्राह भोगप्रदासीति हे भगवति भवतित्वमेव चराचराणां भोगप्रदासि यतः स्वांशैः सप्तप्रकृति
विकृतिरूपैः षोडशविकारैश्च नित्यं प्राणिनां जीवनं प्राणनन्ददासि प्रारब्धकर्मभोगार्थं न हितद्विरहितानां जीवहीनानां प्रारब्धभोगः संभवति तस्मात्प्रा
रब्धकर्मभोगानुसारेण जीवनदातृत्वात्त्वमेव भोगप्रदासीत्यर्थः तत्र हेतुमप्याह स्वीयानिति यथा स्वीयान्सुरान् पोषयसि द्रव्यं चेत्तद्वत्परान्सुरा
नपि भोगजीवितदानेनापि पालयसीति हेतोस्त्वमेव भोगप्रदासीत्यर्थः न हि पूर्वोक्तदेवानां भोगप्रदत्वे देवाः स्वशत्रुभ्यो दैत्येभ्योऽपि भोगं ददतीति युज्यते
दैत्यभोगप्रणाशार्थमेव तेषामुद्योगात्तस्मात्तद्देवेभ्यो व्यतिरिक्तात्त्वमेव भोगप्रदासीति भावः ॥ ८ ॥ ननु दुष्टान् दैत्यान् किमित्यहं पालयामीति चेत्त
त्राह मातः स्वयमिति हे भगवति मातर्यस्मात्कारणाद्विपिनेऽरण्ये विनोदालीलायां व्यानफलान्पलाशरहितान् पुत्ररहितान् कटून् श्वश्रून् स्वयं विराचि
तानुत्पादितान् निपुणाः पांडिताः पुरुषानोच्छेदयंतिकथंचित्कथमपि तस्मात्त्वमपि तद्देवतेषां निकृष्टकर्मभिस्तानुत्पाद्य दैत्यान् नोच्छेदयसि किंतु पाल

भोगप्रदासि भवतीह चराचराणां स्वांशैर्ददासि त्वलु जीवनमेव नित्यं ॥ स्वीयान्सुरान् जनानि पोषयसीह यद्वत्त
द्वत्परानपि च पालयसीति हेतोः ॥ ८ ॥ मातः स्वयं विरचितान् विपिने विनोदालीलायां व्यानपलाशरहितां श्रकटून् श्वश्रून्
नोच्छेदयन्ति पुरुषानिपुणाः कथंचित् तस्मात्त्वमप्यतितरां परिपासि दैत्यान् ॥ ९ ॥ यत्त्वं तु हंसिरणमूर्ध्नि शरैरराती
न्देवांगनासुरतकेलिमतीन् विदित्वा ॥ देहांतरेऽपि करुणारसमाददानात् ते चरित्रमिदमस्ति पूरणाया ॥ १० ॥

यस्येवेत्यर्थः तदुक्तं वृक्षोऽपि संवर्धः स्वयं छेत्तुमसं प्रतमिति ॥ ९ ॥ नन्वेवं चेत्तेषामुच्छेदो नुचित एवेति कथं मया तेनिरंतरं हन्यंते
इति चेत्तत्राह यत्त्वं तु हंसीति हे भगवति चंकरुणारसमाददानैव देहांतरेऽपि स्वर्गादिष्वपि देवांगनानां सुरतरुपासुकेलिषु क्रीडासु मर्तियेषामराती
नां शत्रूणां तानरातीन् शरैरणमूर्ध्नि हंसियत्तत् ते चरित्रमिदमनुचितं किं त्वोप्सितपूरणाय तेषां मनोरथपूरणायैव न देयार्थमित्यर्थः तस्यं भा
वः यद्यहं देवानां भोगेच्छून् दैत्यान् च हनिष्यामि तदा तेषां कथं तद्भोगासिद्धिः न हितेतामसप्रकृतयो यागादिभिः स्वर्गं गमिष्यन्ति न तद्विना तत्सुखं प्राप्स्यन्ति
तस्मादेतान् मच्छच्छापूतान् कृत्वा स्वर्गं प्रापयिष्यामीति मनीषया तेषां कल्याणार्थमेव वचनान्यप्रयोजन इति तदुक्तं लालेन ताडने मातुर्नाकादृश्यं
यथार्थं के तद्देवमहेशस्य नियंतुं गुणदोषयोरिति ॥ १० ॥

दे.भा.पं.

॥४६॥

ननुस्वर्गसुखार्थमेवयादितानहंन्मितर्हितावन्मान्त्रकार्यममेच्छयापिभावितुमर्हतिममेच्छयैवसर्वमृष्टेर्जातत्वात्तथाचाकिमर्थदैत्यवधफल्युकार्थम
वतारग्रहणमितिचेतत्राह चित्रंत्वमीति हेजननियेषांकृतेयेषांदैत्यानामर्थेतेतवदेहनिबंधनंदेहग्रहणंभवति तेदनुजादैत्यास्त्वच्चित्तिनेत्वादेच्छ
याअसुभिः प्राणैरहितानसंतीतियत्ताचित्रमेवाश्वर्यमेव त्वदिच्छयैवतेषांमरणंस्वर्गप्राप्तिश्चानायासेनैवापोक्षिताननुतदर्थमवतारोपक्षास्ति तदेतत्कु
तो न जातमित्याश्वर्यमेवास्माकंभाति तर्हिममावतारग्रहणेकोहेतुर्भवद्वियोजितइतिचेत्क्रीडारसएवात्रहेतुर्नान्यतरःस्वार्थेतरप् नान्यइत्यर्थः
अवतारंगृहीत्वानानालीलाःकर्त्तव्यास्तल्लीलाकीर्तिनेनश्रवणेनचभक्तिवृद्धिःपवित्रताचभविष्यतीतिक्रीडारसएवात्रहेतुरितिभावः तदुक्तंशिवपु
राणे उमासंहितायां यदिच्छावैभवंसर्वतस्यादेहग्रहःस्मृतः लीलयासापिभक्तानांगुणवर्णनहेतवे सापिलीलापीत्यर्थःदेहग्रहोऽवतारः॥११॥

चित्रंत्वमीयदसुभीरहितानसंतित्वच्चित्तिनेदनुजाःप्रथितप्रभावाः ॥ येषांकृतेजननिदेहनिबंधनंतेक्रीडारस
स्तवनचान्यतरोऽत्रहेतुः ॥ ११ ॥ प्राप्तेकलावहहदुष्टतरेचकालेनत्वांभजंतिमनुजाननुवंचितास्ते ॥ धूर्तैःपु
राणचतुरैर्हरिशंकराणांसेवापराश्वविहितास्तवनिर्मितानां ॥ १२ ॥ ज्ञात्वासुरांस्तववशानसुरार्दितांश्रये
वैभजंतिभुविभावयुताविभग्नान् ॥ धृत्वाकरेसुविमलंखलुदीपकंतेकूपेपतंतिमनुजाविजलेऽतिघोरे ॥ १३ ॥

एवमेतादृशवैभवांत्वांजनानभजंतियतोधूर्तैस्तेवांचिताइतिजनानाक्रोशति प्राप्तेकलाविति दुष्टेकलौप्राप्तेसतिसाधनांतररहितस्यातिपपिनोपिस्मर
णमात्रेणचतुर्विधपुरुषार्थदांत्वांभगवर्तियेनभजंतितेधूर्तैःपुराणचतुरैर्ननुनिश्चयेनवांचिताःवंचयित्वाचतवनिर्मितानांत्वयोत्पादितानांहरिशंकरादि
नांसेवापराश्वविहिताःइत्यहहलोकस्यभाग्यमित्यमस्तीतिभावः ॥१२॥ पुनरपिजनानाक्रोशति ज्ञात्वेति तववशांस्त्वदधीनान्असुरार्दितान्
दैत्यपीडितान्विभग्नान्खांडेताभिमानान् एतादृशान्देवान्ज्ञात्वापियेभजंतित्यन्वयः दीपकंदीपमित्यर्थःअन्योर्थःस्पष्टः तदुक्तमुमासंहितायां
नभजंतिमहादेवींकरुणारससागरां अंधकूपेपतंत्येतेशोरेसंसाररूपिणीति ॥ १३ ॥

टी.अ.
१९

॥४६॥

ननुतर्हि कैरहमाराधितास्मीति चेत्तत्राहुः विद्यात्वमेवेति असुखदाअविद्यापिहेमातस्त्वमेव नराणां जनानामार्तिहापित्वमेव सर्वस्वरूपापित्वमेवासी
त्यर्थः सैतादृशीत्वं मोक्षार्थिभिर्मुनिभिः कलितासि आराधितासि अज्ञैर्नाराधितामीत्यर्थिकार्थकथनं ॥ १४ ॥ तर्हि ये मानभजंति ते
पांकागातिर्भवतीति चेत्तत्राह ब्रह्माहरश्चेति ॥ १५ ॥ पुनर्जनानाक्रोशानि चंडीति चंडिकोपशानिधातोश्चंडीति रूपं निष्पन्नं सकलजगद्वयं करं ब्रह्म
मायाविशिष्टं चंडीपदवाच्यं ब्रह्मणोभयंकरत्वं च भीमास्माद्वानः पवनइति ध्रुवा महद्वयं वज्रमुद्यनमिति ध्रुवौ कंपनादित्यधिकरणे च वर्णितं त्वदंघ्रिज

विद्यात्वमेव सुखदासुखदाप्यविद्यामातस्त्वमेव जननार्तिहरानराणां ॥ मोक्षार्थिभिस्तु कलिता किल मंदधीभि
र्नाराधिता जननिभोगपरैस्तथाज्ञैः ॥ १४ ॥ ब्रह्माहरश्च हरिरप्यनिशं शरण्यं पादांबुजंतव भजंति सुरास्तथा
न्ये ॥ तद्वेनयेऽल्पमतयो जनसाभजंति धांताः पतंति सततं भवसागरे ते ॥ १५ ॥ चंडित्वदंघ्रिजलजं त्वरजः
प्रसादैर्ब्रह्माकरोति सकलं भुवनं भद्रादौ ॥ शौरिश्च पाति खलु संहरते हरस्तु त्वांसं वतेन मनुजस्त्वह दुर्भगोऽसौ
॥ १६ ॥ वाग्देवता त्वमसि देवि सुरासुराणां वक्तुं न तेऽमरवराः प्रभवन्ति शक्ताः ॥ त्वं चेन्मुखे वससि नैव यदेव
तेषां यस्माद्भुवंति मनुजानहितद्विहीनाः ॥ १७ ॥

लजंतवांघ्रिकमलंतस्मादुत्थितं रजः पंचमहाभूतरूपं अन्यः स प्रोच्यते ॥ १६ ॥ इयं या यथा कथंचिद्स्माभिः स्तुतिः क्रियते सा सति वासनी वेनि न वयं दि
शोयतो वाग्देवता त्वया यथा मुखे स्थितयो प्रयते तथा कुर्मइत्याह वाग्देवतेने हे देवि सुरासुराणां वाग्देवता त्वमसि कुत इति चेद्यस्मात्तेषां मुखे यदेव य
दापित्वं चेन्नैव वससि वासनैव करोषि तदा ते मरवरा उपलक्षणतया दैत्या अपि वक्तुं शक्ता नैव प्रभवन्ति तस्मादित्यर्थः केयं व्याभिर्गृहीतेति चेद्यन्मनुजा
स्तद्विहीना वाग्देवता विहीना मूकामुखे सत्वेपिनैव भ्रुवंति तदंतितस्मात्तत्र गृहीता व्याभिरिति भावः ॥ १७ ॥

दे.भा.पं.

॥४७॥

अधुनादेवतासुप्रत्येकंदोषंदर्शयंस्तदुक्तानुपहसति शतोहरिरिति हेजननिकुपितेनभृगुणाहरिः शतस्तुशतएवकामंयथेच्छंमीनोबभूव
तथाकमठः कूर्मस्तथासूकरस्तुवराहोपिपश्चादनंतरंनृसिंहइति एवं प्रकारेणयदुल्लङ्घ्यकृद्दामनोपिबभूवेतिपराधीनायेऽवतारास्तान्सेवतांपुरुषाणाम्
तिभयंकिंनस्यादपितुस्यादेव येशापदग्धाः स्वस्यकल्याणंकर्तुंनशक्नुवन्तितैः परस्यकल्याणंकथंक्रियतेइतिभावः ॥ १८ ॥ शंभोःपपातेति
यस्यशंभोःसतीवियोगादरण्यगतस्यभृगोःशापाल्लिंगंपतितमिदंपुराणादिपुत्रसिद्धं स्वलिंगपालनेपियोनसमर्थस्तंशिवंयेभजंतितेषामिहपरत्रवाक
यंसुखंभूयान्नकथमपीत्यर्थः ॥ १९ ॥ योभूद्रजाननेति हेमातःमहेशाच्छिवादभूक्तोसौगजाननश्चासौगणाधिपतिश्चतंशिवपुत्रयेभजंतितेनरा

टी.अ.

१९

शतोहरिस्तुभृगुणाकुपितेनकामंमीनोबभूवकमठःखलुसूकरस्तु ॥ पश्चान्नृसिंहइतियदुल्लङ्घ्यकृद्दरायांतान्
सेवतांजननिमृत्युभयंनकिंस्यात्॥१८॥शंभोःपपातभुविलिंगमिदंप्रसिद्धंशापेनतेनचभृगोर्विपिनेगतस्य ॥
तेयेनराभुविभजंतिकपालिनंतुतेपांसुखंकथमिहापिपरत्रमातः ॥१९॥ योभूद्रजाननगणाधिपतिर्महेशात्तये
भजंतिमनुजावितथप्रपन्नाः ॥ जानंतितेनसकलार्थफलप्रदात्रीत्वांदेविविश्वजननींसुखसेवनीयां ॥ २० ॥

वितथप्रपन्नाअकल्याणकरेदेवेकल्याणकरत्वेदेवबुद्धिमापन्नाभ्रांताएव शिवाराधनेनतुकल्याणंनैवजायते कुतःपुनस्तत्पुत्राराधनेनेति
भावः किमर्थमेतादृशंभवतीतिचेत्तत्राह जानंतितेनेति सुखसेवनीयांस्मरणमात्रेणापिचतुर्विधपुरुषार्थदांविश्वमातरंनजानतीतिहेतोः नहितादृ
शज्ञानेसतिउत्कृष्टपक्षपातंविहायानेकृष्टपक्षपातंकश्चित्करोति तस्मात्तेमूढत्वात्तथाकुर्वतीतिभावः तदुक्तंशिवपुराणेउमासंहितायां गंगांविहा
यत्तृतीयमरुवारियथाव्रजेत् विहायदेवीतद्विजंतथादेवांतरंव्रजेदिति यस्याःस्मरणमात्रेणपुरुषार्थंचतुष्टयंअनायासेनलभते कस्त्यजेत्तानरोत्तम
इतिसूतसंहितायामपि करुणासागरामेतांयःपूजयतिशांकरिं किंनसिध्यतितस्येष्टंतस्याएवप्रसादतइति ॥ २० ॥

॥४७॥

श्रीदेवीसंतोषयितुंकांचिच्चमत्कारवार्ताकुर्वति चित्रमिति हेदेविचित्रमयमेकोविलक्षणश्चमत्कारइत्यर्थः कोसावितिचेच्छृणु त्वया रिजनतापिशत्रुसमूहोपि दयार्द्रभावाच्चिशितशैररेणहत्वाद्युलोकंस्वर्गलोकंगमिताप्रापितेति नहिदयायांसत्यांदयाविषयस्यवधः संभवति नचशत्रुविषयकस्यापिदयोद्वोभवति तस्मादिदमुभयमपिविद्यमानमाश्चर्यमेव ननुकिमर्थमयानेपांदैत्यानामुपरिआश्चर्यकारणभूतादया संपादितेतिचेत्तत्राह नोचेत्स्वकर्मोति स्वस्यासुरसमूहस्ययत्तामसंकर्मतेननिचितेसंपादितोनिरयेनरके नितान्तमत्यंतयथास्यात्तथादुः

चित्रंत्वयारिजनतापिदयार्द्रभावाद्वत्वारणेशितशरैर्गमिताद्युलोकं॥नोचेत्स्वकर्मनिचितेनिरयेनितान्तंदुःखाति दुःखगतिमापदमापतेत्सा ॥ २१ ॥ ब्रह्माहरश्चहरिरप्युतगर्वभावाज्जानंतितेऽपिविविधानतवप्रभावं ॥ केऽन्येभवंतिमनुजाविदितुंसमर्थाःसंमोहितास्तवगुणैरमितप्रभावेः ॥ २२ ॥

स्वापेक्षयाप्यतिदुःखस्यगतिः प्राप्तिस्तदूषामापदंनोचेत्तयादेदयानक्रियनेषेत्तदापनेत्प्राप्नुयात्सारिजननेतिहेनोरित्यर्थः अमुरयोनेष्वपियदैतादृ शोदयातडाभक्तेषुक्रियनोस्यादितिनविज्ञातिगूढोऽभिसंधिः निरतिशयदयावत्वमेननवर्णितं ॥ २१ ॥ ननुवीराणांपराक्रमवर्णनएवसंतो पोभवतिततोभवद्विर्ममपराक्रमःकुतो नवर्ण्यतेतत्राह ब्रह्माहरश्चेति गर्वभावादहंकारावृत्तत्वात्तादृशापरिच्छिन्नाब्रह्मादयोपितवप्रभावंनजानंतियदा तदातवामितप्रभावरितुलप्रभावेगुणैःसत्त्वादिभिःसंमोहिताःकेन्येअस्मदादयःप्रभावंविदितुंसमर्थाभवंतिनेकेपीत्यर्थः तथाचश्रुतिःयस्याःस्वरूपं ब्रह्मादयोनविजानंतितस्मादुच्यतेऽज्ञेयेतिः ॥ २२ ॥

ननुयथामत्प्रभावस्तथामत्स्वरूपमपिकेनापिनज्ञायतेचेत्कथमुच्यतेभगवत्पाराधनान्मुक्तोभवतीति नहिप्रभावस्वरूपज्ञानंविनाराधनंसंभवतीतिचेत्तत्राह क्लिश्यंतितेपीति हेमातः येमुनयस्तवरूपंदुर्विभाव्यमितिमत्वातवपादांबुजंनहिभजंति अथचदृश्यमानसूर्याग्निसेवनपराअग्निहेत्रादिकर्मानिष्णाताभवंतिनेविमूढचित्ताःक्लिश्यंत्येवक्लेशंप्राप्नुवंत्येव यतः श्रुतिशतैःसर्ववेदरूपिप्रतिपादितमतएववेदसारंपरमार्थतत्त्वेनज्ञातंततइत्यर्थः अयंभावःनहित्रद्वलपिण्याभगवत्पारूपंकेनचिदुपलभ्यतेस्पष्टतया किंत्वस्तीत्येवोपलब्धव्यस्तत्वभावेनचोभयोः अस्तीत्येवोपलब्धस्यतत्वभावःप्रसीदतीतिश्रुत्युक्तरीत्यातथानेतिनेनोतिप्रतिपादितरीत्याच निषेधावधिभूनाकाचिदस्तिभगवतीतिसत्तामात्रोपलब्धैवतदाराधनस्यसंभवात् तत्र

क्लिश्यंतितेपिमुनयस्तवरूपंदुर्विभाव्यंपादांबुजंनहिभजंतिविमूढचित्ताः ॥ सूर्याग्निसेवनपराःपरमार्थतत्त्वंज्ञातं नतैःश्रुतिशतैरपिवेदसारं ॥ २३ ॥ मन्येगुणास्तवभुविप्रथितप्रभावाःकुर्वन्तिहेविमुखान्ननुभक्तिभावात् ॥ लोकान्स्वबुद्धिरचितैर्विविधानमैश्वर्यविष्ण्वीशभास्करगणेशपरान्विधाय ॥ २४ ॥

क्लेशमन्वानायेतांसच्चिदानंदरूपिणींभजंतिनेक्लिश्यंतितिश्रुतमेवेति तथाचश्रुतिः योवाएतदक्षरमविदित्वागार्गिअस्मिंल्लोकेजुहोतिददाति तपस्यत्यपिवहूनिर्वसहस्राण्यंनवानेदास्यलोकोभवतीति ॥ २३ ॥ ननुतर्हिसर्वोत्कृष्टांमुलभांसर्वफलदांममोपासनाकिमितिमूढाःपारित्यजंतिव्यर्थमितिचेत्तत्राह मन्येइति हेमातस्तवगुणाःसत्वादयोहिस्वबुद्धिरचितैःपुरुषबुद्धिरचितैर्विविधानमैर्नानातन्त्रैर्मोहकैर्हेतुभिर्लोकान्विष्ण्वीशभास्करगणेशदेवनापरान्नत्तत्प्राणिप्रारब्धवशेनतत्तदेवतोपासकान्विधायतवभक्तिभावात्विमुखान्कुर्वन्तीतिमन्येऽहं तत्तस्माद्धेतोस्तवोपासनांपरित्यजंतिस्वभावइत्यर्थः ॥ २४ ॥

ननुमद्गुणैरवतेपांबुद्विविपरीतामैर्वकृतेतिभवताकथंजायतइतितत्रोच्यते कुर्वतियेतवेति हेऽवमातर्येपुरुषाःस्वाक्तागमैःपुरुषप्रणीतागमैः
 कथंभूतैर्हरिहरार्चनभक्तियोगैर्हरिहरार्चनभक्तिप्रतिपादकैस्तादृशागमैस्तदुपदेशैरित्यर्थः नराग्यान्ब्राह्मणान्तवपदादिमुखान्कुर्वतितेषां
 संबंधसामान्येषां तान्नकुप्यसीत्यर्थः किंच तेषुदयांचकुरुषं किंच तान्मोहमंत्रनिपुणान्वड्याकर्षणादिमंत्रानिष्णानानलंपूर्णप्रथयसि
 विस्तारयसि धनादिनावंशवृत्त्यादिनाचेत्यर्थः अयंभावः यद्वित्वदन्यदेवतोपासनातेवष्टानास्तितर्हितदेवतोपासकानांतेदेवतामंत्रागमोपदेष्टृणां
 चकल्याणंकथंकरोपिनाशयोग्याहिते करोपिचकल्याणंयक्तिचित्तुल्लकफलप्रदानेन तस्मादपितवाभिमतमेवेतिजायतेनस्मात्त्वयैवस्वगुणैः
 प्रारब्धवशात्तेषांविपरीताबुद्धिःकृतेतिनिश्चायितइति ॥ २५ ॥ ननुयद्यहमेवस्वगुणैस्तेषांविपरीतबुद्धिकरोमितर्हितसत्ययुगेपिनथाविधाःकुतेन

कुर्वतियेतवपदादिमुखान्नराग्यान्स्वोक्तागमैर्हरिहरार्चनभक्तियोगैः ॥ तेषांनकुप्यसिदयांकुरुषेऽविकेत्वंता
 न्मोहमंत्रनिपुणान्प्रथयस्यलंच ॥ २५ ॥ तुर्येयुगेभवतिचातिवलंगुणस्यतुर्यस्यतेनमथितान्यसदागमा
 नि ॥ त्वांगोपयंतिनिपुणाःकवयःकलौवैत्वत्कल्पितान्सुरगणानपिसंस्तुवंति ॥ २६ ॥

संतिसर्वेभदाराधकाण्वकुतःसंतितिचेत्तत्राह तुर्येयुगेइति तुर्येयुगेतुर्यगुणस्यातिशुद्धस्त्वगुणस्यमिथितस्यगुणत्रयपेक्षयातुर्यत्वान् तस्य
 तुर्यगुणस्यातिवलंप्रावल्यंभवति तेनहेतुनासत्ययुगेसदागमान्यसच्छास्त्राणिमथितान्युन्मथितानिभवंति कलौतुर्गुणस्याभावाद्गुणत्रयस्यातिप्र
 बलत्वात्कवयोनिपुणाःकवित्वाभिमानिनस्त्वांगोपयंतिनोपासंतेमंदभाग्यत्वादथचत्वत्कल्पितान्सुरादेवसंस्तुवंतिभजंतेत्यर्थः अयंभावः
 सत्ययुगेसर्वेउत्तमप्रारब्धवतःसंतिततस्त्वयातस्मिन्युगेसुखदायकःस्त्वगुणएवस्थापितस्तदनुगुणास्वोपासनाचस्थापिता कलियुगेतुदुष्टप्रारब्ध
 त्वात्तुःखदायकागुणास्त्वयास्थापितास्तद्गुणानुरोधेनचस्वातिरिक्तदेवानामत्यफलदानांचोपासनास्थापितेतितास्मिन्युगेसर्वेत्वदाराधकाःसंति
 नान्यदेवनाराधकाइति ॥ २६ ॥

दे भा.पं.

॥४९॥

अस्त्विदं पामराणां कथा त्वदुपासकास्तु धन्या एवेत्याह ध्यायंतीति तदुक्तमुमासंहितायां ते धन्याः कृतकृत्यास्तु धन्यातेषां प्रसूः कुलं ये पांचित्तं भवेच्छानं श्रोदेव्यां परसंविदीति ॥ २७ ॥ अधुना मायाविशिष्टं ब्रह्मरूपिण्या भगवत्याः पुं प्रकृत्यात्मकत्वात् केवलप्रकृतिरूपत्वे नापि नां वर्णयति चिच्छक्तिरिति चिच्छक्तिशब्देन चैतन्यमुच्यते तदुक्तं संक्षेपशरीरके चिच्छक्तिः परमेश्वरस्य विमलाचैतन्यमेवोच्यत इति हेमातः सा चिच्छक्तिः परमात्मन्यस्ति तेन कारणेन सोऽपि परमात्मा व्यक्तो नाम रूपात्मको भवति तथा जगत्सु विदितः प्रसिद्धस्तथा भवकृत्यकर्ता प्रपञ्चसृष्टिस्थितिसंवृद्धतिकर्ता भवति कः पुरुषोऽस्मात्परमात्मनो न्यस्त्वद्विरहितः स्वशक्त्यैवामुष्मिन् प्रपञ्चे कर्तुं विहर्तुं तथासं

ध्यायंति मुक्तिफलदां भुवियोगसिद्धां विद्यां परां च मुनयोऽतिविशुद्धसत्त्वाः ॥ तेनाप्नुवंति जननीजठरे तु दुःखं धन्यास्त एव मनुजास्त्वयि ये विलीनाः ॥ २७ ॥ चिच्छक्तिरस्ति परमात्मनितेन सोऽपि व्यक्तो जगत्सु विदितो भवकृत्यकर्ता ॥ को न्यस्त्वया विरहितः प्रभवत्यमुष्मिन् कर्तुं विहर्तुं मपि संचलितुं स्वशक्त्या ॥ २८ ॥ तत्त्वानि च द्विरहितानि जगद्विधातुं किं वा क्षमानि जगदं वयतो जडानि ॥ किंचेन्द्रियाणि गुणकर्मयुतानि संति देवित्वया विरहितानि फलं प्रदातुं ॥ २९ ॥

चलितुं प्रभवति न कोऽपीत्यर्थः यद्यस्ति तर्हितत्रापि त्वं शक्तिरूपा भवस्येव एतादृशी त्वंसकलकारणमहनीयेति भावः तदुक्तं दक्षिणामूर्तिसंहितायां शक्त्या विना शिवे सूक्ष्मेनामधामनाविद्यत इति ॥ २८ ॥ ननु मा भूच्चिच्छक्तिस्तत्त्वान्येव चतुर्विंशतिसंख्यानि महदादीनि जगत्कारिण्यतीति चेत्तत्राह तत्त्वानीति चिद्विरहितानि चिच्छक्तिविरहितानीत्यर्थः तान्यपि जडत्वात् जगत्कर्तुं फलं प्रदातुं वा समर्थानीत्यर्थस्तथैवेन्द्रियाण्यपीति संपीडितोऽर्थः ॥ २९ ॥

टी.अ.

१२

॥४९॥

अस्माकं देवानां तु सर्वभावेन त्वमेव पालयिष्यसीत्याह देवामखेष्वापीति हे ज्ञत्वं चेत्स्वाहारूपा तत्र यज्ञेषु निमित्तभूता साधनभूतानां सितार्हिमुने
भिर्विधिवत्प्रतिपादितं मखेपुहुतं स्वभागां किं देवा गृण्हीयुर्न गृण्हीयुरित्यर्थः यस्माद्वन्तस्मात्त्वेमवेदवान्पालयसि देवेषु पालितेषु देवपालितं विश्वं त्वयै
वपालितं भवतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ हे भगवति वयं स्तुतिं कर्तुं प्रवृत्ता एव केवलं न स्तुतिं कर्तुं योग्यास्तव सकल कारणाया मनोवाचामगोचर
त्वात्तव चारितस्य ब्रह्मादिबुद्धिनामप्यविषयत्वादेत्याह सर्वत्वयेदमिति मनुजा इत्युपलक्षणं देवानां ॥ ३१ ॥ न केवलं ब्रह्मादय एव त्वानंजा

देवामखेष्वापि हुतं मुनिभिः स्वभागां गृण्हीयुरं बविधिवत्प्रतिपादितं किं ॥ स्वाहानचेत्त्वमसितत्र निमित्तभूता त
स्मात्त्वमेव ननु पालयसीव विश्वं ॥ ३० ॥ सर्वत्वयेदमखिलं विहितं भवादौ त्वं पासि वै हरिहरप्रमुखान्दिगी
शान् ॥ कालेऽस्मि विश्वमपि ते चरितं भवाद्यजानंति नैव मनुजाः कनुमंदभाग्याः ॥ ३१ ॥ हत्वा सुरं महिषरूप
धरं मे होय मातस्त्वया सुरगणः किल रक्षितोऽयं ॥ कांते स्तुतिं जननि मंदधियो विदामो विदा गतिं तव यथार्थतया
न जग्मुः ॥ ३२ ॥ कार्यकृतं जगति नो यदसौ दुरात्मा वैरीहतो भुवनकंटकदुर्विभाव्यः ॥ कीर्तिः कृताननुजग
त्सुकृपाविधेया ह्यस्मांश्च पाहि जननि प्रथितप्रभावे ॥ ३३ ॥ व्यास उवाच ॥ एवं स्तुता सुरैर्देवी तानुवाच
मृदुस्वरा ॥ अन्यत्कार्यं च दुःसाध्यं ब्रुवंतु सुरसत्तमाः ॥ ३४ ॥

नन्तीति किं तु वेदा अपि तव गतिं यथार्थतया न जानंति तदा कांते स्तुतिं कर्तुं वयं जानीम इत्याह हत्वा सुरासुरमिति यथार्थतया यायातयेन न ज
ग्मुः न प्राप्नुयुः तथा च श्रुतिः यतो वाचो निवर्तत इति ॥ ३२ ॥ अधुनावनारं गृहीत्वा देव्या कृतमुपकारं वर्णयंति कार्यकृतमिति भुवनकंटकश्चासौ
दुर्विभाव्यश्चेति कर्मधारयः कृपाविधेया जगत्सु हे जननि प्रथितप्रभावात्त्वमस्मांश्च पाहीत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

दे.भा.पं.

॥५०॥

॥३५॥ ॥३६॥ ३७॥ अपराधसहेति सर्वानेज्जनेपुसत्स्वापिपुत्रापराधनिर्व्याजवृत्त्यामातैवसहेतेनान्यइतिज्ञात्वासर्वजगद्योनिमातरंसर्वजग
तोदेवोक्तुतोजनानभजंतेकुतः स्वकल्याणात्प्रच्यवंतेइतिजनानाक्रोशतितथाचव्याससूत्रं योनिश्चहिगीयतइति ॥ ३८ ॥ नकेवलंभगवत्याज
गद्योनित्वंकिंतुसर्वजीवसखित्वमप्यस्नोतिवक्तुंदासुपर्णेतिश्रुतिमर्थतःपठति द्वौसुपर्णाविति अस्मिन्देहसुपर्णेद्वौसुपर्णौपक्षिसदृशौद्वौजी
वपरमात्मानौस्तःतयोर्निरंतरंसख्यमस्तिकदाप्युभयोर्वियोगाभावात्एवंरेत्यानयोस्तृतीयःसखानैवास्ति यएतस्यजीवस्यापराधसहेतइत्यर्थः

टी.अ.
१९

यदायदाहिदेवानांकार्यस्यादतिदुर्घटं ॥ स्मर्त्तव्याहंतदाशीघ्रंनाशयिष्यामिचापदं ॥ ३५ ॥ देवाऊचुः ॥ स
र्वकृतंत्वयादेविकार्येनःखलुसांप्रतं ॥ यदयंनिहतःशत्रुरस्माकंमहिषासुरः ॥ ३६ ॥ स्मरिष्यामोयथातैवस
दैवपदपंकजं ॥ तथाकुरुजगन्मातर्भक्तित्वय्यप्यचंचलां ॥ ३७ ॥ अपराधसहस्राणिमातैवसहेतेसदा ॥
इतिज्ञात्वाजगद्योनिंनभजंतेकुतोजनाः ॥ ३८ ॥ द्वौसुपर्णौतुदेहेस्मिस्तयोःसख्यंनिरंतरं ॥ मान्यःसखा
तृतीयोस्तियोपराधसहेतहि ॥ ३९ ॥ तस्माज्जीवःसखायंत्वांहित्वाकिंनुकरिष्यति ॥ पापात्मा मंदभाग्योऽ
सौसुरमानुषयोनिषु ॥ ४० ॥ प्राप्यदेहंमुदुप्रापंनस्मरेत्त्वांनराधमः ॥ मनसाकर्मणावाचाब्रूमःसत्यंपुनः
पुनः ॥ ४१ ॥ सुखेवाप्यथवादुःखेत्वन्नःशरणमद्भुतं ॥ पाहिनःसततंदेविसर्वैस्तववरायुधैः ॥ ४२ ॥ अ
न्यथाशरणंनास्ति त्वत्पदांबुजरेणुतः ॥ व्यासउवाच ॥ एवंस्तुतासुरैर्देवैर्ब्रह्मैवांतरधीयत ॥ ४३ ॥

॥ ३९ ॥ यस्मादेवंतस्माज्जीवःस्वसखायंपरमेश्वरींभगवतींपरसांविदांहित्वाकिंनुकरिष्यतिस्वकल्याणंनहिशत्रुतःकल्याणंसंभवति नवागस्यं
तरमस्तीत्यर्थः तस्मादियमेवभगवतोपितृमातृसखिस्थानासर्वैर्जीवैराराध्योतिभावः तथाचश्रुतिः दासुपर्णासयुजासखायाविति ॥ ४० ॥
॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

॥५०॥

इति श्रीदेवीभगवततिलके पंचमस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ पंचाशदित्युक्तं ॥ अमृतवृत्तं जगत्क्षेमतदत्रैवो
पवर्ण्यते ॥ १ ॥ श्रीदेव्या अंतर्धानोत्तरं जनमेजयः पृच्छति ॥ अधोति ॥ अदुतं ॥ इत्युक्तं ॥ अमृतं शृण्वतो मेतृभिर्नास्तीत्यन्वयः ॥ १ ॥ नरा

विस्मयं परमं जग्मुर्देवास्तां वीक्ष्य निर्गतां ॥ इति श्रीदेवीभगवते महापुराणे पंचमस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः
॥ १९ ॥ जनमेजय उवाच ॥ अथाद्भुतं वीक्ष्य मुने प्रभावं देव्या जगच्छांतिकं रंजय च ॥ न तृप्तिरस्ति द्वि
जवर्यशृण्वतः कथामृतं ते मुखपद्मजातं ॥ १ ॥ अंतर्हितायां च तदाभवान्यांचक्रुश्च किं देवपुरोगमास्ते ॥ दे
व्याश्चरित्रं परमं पवित्रं दुरापमेवाल्पपुण्यैर्नराणां ॥ २ ॥ कस्तृप्तिमाप्नोति कथामृतेन भिन्नोऽल्पभाग्यात्पटुक
र्णरंध्रः ॥ पीतेन येनामरतां प्रयाति धिक्ताम्ररान्येन पिबंतिसादरं ॥ ३ ॥ लीलाचरित्रं जगदंबिकायारक्षा
न्वितं देवमहामुनीनां ॥ संसारवार्द्धे स्तरणं नराणां कथं कृतज्ञा हि परित्यजेयुः ॥ ४ ॥ मुक्ताश्च ये चैव मुमुक्षवश्च
संसारिणो रोगयुताश्च केचित् ॥ तेषां सदा श्रोत्रपुटैश्च पेयं सर्वार्थदं देवि देवदंति ॥ ५ ॥ तथा विशेषेण मुने नृ
पाणां धर्मार्थकामेषु सदारतानां ॥ मुक्ताश्च यस्मात्खलु तत्पिबंतिकथं न पेयं रहितैश्च तेभ्यः ॥ ६ ॥ यैः पूजिता
पूर्वभवेभवानी सत्कुंदपुष्पैरथ चंपकैश्च ॥ बिल्वैर्दलैस्तेभुवि भोगयुक्ता नृपा भवंतीत्यनुमेयमेवं ॥ ७ ॥ ये भ
क्तिहीनाः समवाप्य देहं तं मानुषं भारतभूमिभागे ॥ यैर्ना चिता ते धनधान्यहीनारोगान्विताः संततिवर्जिताश्च ॥ ८

णां मध्ये लपुण्यैरित्यन्वयः तद्दुरापमेव भुत्वेति शेषः ॥ २ ॥ तच्छ्रुत्वा अल्पभाग्यादिभिः कस्तृप्तिमाप्नोतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ तेभ्यो मुक्तेभ्यो र
हितैरित्यन्वयः ॥ ६ ॥ इत्येवमनुमेयमित्यन्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥

दे.भा.पं.

उदरमेवौदरंतत्पूर्तिमात्रमपिनैवाप्नुवंतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ भगवत्या आराधनादेवैहिकं पारलौकिकं सुखं धर्मार्थकाममोक्षरूपं च सित्यतीति
प्रकरणार्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कथितमितिते त्वयांतर्धानं गतेत्युक्तं तत्रांतर्धानोत्तरं सा भुवनेश्वरी स्वर्गं वामृत्युलोके वा कसंस्थितेति वदे

॥५१॥

भ्रमंति नित्यं किल दासभूता आज्ञाकराः केवलभारवाहाः ॥ दिवानिशं स्वार्थपराः कदापिनैवाप्नुवंत्यौदरपू
र्तिमात्रं ॥ ९ ॥ अंधाश्च मूका वधिराश्च खंजाः कुष्ठान्विता ये भुवि दुःखभाजः ॥ तत्रानुमानं कविभिर्वि
धेयं नाराधिता तैः सततं भवानी ॥ १० ॥ ये राजभोगान्वितश्च द्विपूर्णाः संसेव्यमाना बहुभिर्मनुष्यैः ॥ दृश्यंति
ये वा विभवैः समेतास्तैः पूजिता वेत्यनुमेयमेव ॥ ११ ॥ तस्मात्सत्यवती सूनो देव्याश्चरितमुत्तमं ॥ कथयस्व
कृपां कृत्वा दयावानसि सांप्रतं ॥ १२ ॥ हत्वा तं महिषं पापं स्तुता संपूजिता सुरैः ॥ क्वगता सामहा लक्ष्मीः सर्व
तेजः समुद्रवा ॥ १३ ॥ कथितं ते महाभाग गतांतर्धानमाशुसा ॥ स्वर्गं वामृत्युलोके वा संस्थिता भुवनेश्वरी ॥
१४ ॥ लयंगता वा तत्रैवैकुंठे वा समाश्रिता ॥ अथवा हैमशैले सा तत्त्वतो मेव दाधुना ॥ १५ ॥ व्यास उवाच ॥
पूर्वमया ते कथितं मणिद्वीपं मनोहरं ॥ क्रीडास्थानं सदा देव्यावल्लभं परमं स्मृतं ॥ १६ ॥ यत्र ब्रह्मा हरिः स्थाणुः
स्त्री भावंते प्रपेदिरे ॥ पुरुषत्वं पुनः प्राप्य स्वानिकार्याणि चाक्रीरे ॥ १७ ॥ यः सुधासिंधुमध्येऽस्ति द्वीपः परम
शोभनः ॥ नानारूपैः सदा तत्र विहारं कुर्वतेऽबिका ॥ १८ ॥

त्यर्थः ॥ १४ ॥ लयंगतेति तस्मिन्नेव स्थले लयंगता स्थूलशरीरस्थभूम्यादिक्रमेण स्वात्मनि लीना वेत्यर्थः हेमशैले सुमेरौ वा ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

टी.अ.

२०

॥५१॥

मायाशक्तिः मायाशक्तिविशिष्टब्रह्मरूपिणीभगवतीश्रीभुवनेश्वरीयत्रमणिद्विपेर्वतेतत्रतदंशभूतासागतेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

स्तुतासंपूजितादेवैः सा तत्रैव गता शिवा ॥ यत्र संक्रीडते नित्यं मायाशक्तिः सनातनी ॥ १९ ॥ देवास्तां निर्गतां
वीक्ष्य देवीं सर्वेश्वरीं तथा ॥ रविवंशोद्भवं च क्रुर्भूमिपालं महाबलं ॥ २० ॥ अयोध्याधिपतिं वीरं शत्रुघ्नं नाम पार्थिवं ॥
सर्वलक्षणसंपन्नं महिषस्यासने शुभे ॥ २१ ॥ दत्ताराज्यं तदा तस्मै देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ स्वकीयैर्वाहनैः सर्वे ज
ग्मुः स्वान्यालयानिते ॥ २२ ॥ गते पुते पुदेवे पुपृथिव्यां पृथिवीपते ॥ धर्मराज्यं बभूवाथ प्रजाश्च सुखितास्तथा
२३ ॥ पर्जन्यः कालवर्षा च धरा धान्यगुणावृता ॥ पादपाः फलपुष्पाढ्या बभूवुः सुखदाः सदा ॥ २४ ॥ गावश्च
क्षीरसंपन्ना घटोद्भयः कामदानृणां ॥ नद्यः सुमार्गगाः स्वच्छाः शीतोदाः खगसंयुताः ॥ २५ ॥ ब्राह्मणा वेदतत्त्वा
श्च यज्ञकर्मरतास्तथा ॥ क्षत्रिया धर्मसंयुक्ता दानाध्ययनतत्पराः ॥ २६ ॥ शस्त्रविद्यारतानित्यं प्रजारक्षणतत्प
राः ॥ न्यायदंडधराः सर्वे राजानः शमसंयुताः ॥ २७ ॥ अविरोधस्तु भूतानां सर्वेषां संबभूव ह ॥ आकराधनदा
नृणां व्रजा गोयूथसंयुताः ॥ २८ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च नृपसत्तम ॥ देवीभक्तिपराः सर्वे संबभूवु
र्धरातले ॥ २९ ॥ सर्वत्रयज्ञयूपाश्च मंडपाश्च मनोहराः ॥ मखैः पूर्णाधराश्चासन् ब्रह्मणैः क्षत्रियैः कृतैः ॥ ३० ॥
पतिव्रतधरानार्यः सुशीलाः सत्यसंयुताः ॥ पितृभक्तिपराः पुत्रा आसन् धर्मपरायणाः ॥ ३१ ॥

२२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ घटवद्धूयोऽसां ता घटोद्भयः उधसो न डित्यन डदेशे बहुत्राहस्यसाडापिति डीप ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

२९ ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैः कृतैर्मखैर्धराः पृथिव्यः पूर्णा आसन्नित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥३२॥ ॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ॥ ३६॥ ॥ ३७॥ ॥ ३८॥ ॥ ३९॥ ॥ ४०॥

नपाखंडंनवाऽधर्मःकुत्रापिपृथिवीतले ॥ वेदवादाःशास्त्रवादानान्येवादास्तथाऽभवन् ॥ ३२ ॥ कलहोनैवके
पांचिन्नदैर्न्यनाशुभामतिः ॥ सर्वत्रसुखिनोलोकाःकालेचमरणंतथा ॥ ३३ ॥ सुहृदांनवियोगश्चनापदश्चक
दाचन ॥ नानावृष्टिर्नदुर्भिक्षंनमारीदुःखदानृणां॥३४॥ नरोगोनचमात्सर्येनविरोधःपरस्परं ॥ सर्वत्रसुखसं
पन्नानरानार्यःसुखान्विताः॥३५॥ क्रीडंतिमानवाःसर्वेस्वर्गेदेवगणाइवा॥नचोरानैवपाखंडावंचकादंभकास्त
था ॥ ३६ ॥ पिशुनालंपटाःस्तब्धानवभूवुस्तदानृपा॥ नवेदद्वेषिणःपापामानवाःपृथिवीपते॥ ३७ ॥ सर्वधर्म
रतानित्यंद्विजसेवापरायणाः ॥ त्रिधात्वात्सृष्टिधर्मस्यत्रिविधाब्राह्मणास्ततः ॥ ३८ ॥ सात्विकाराजसाश्चैव
तामसाश्चतथापरे ॥ सर्वेवेदविदोदक्षाःसात्विकाःसत्त्ववृत्तयः ॥ ३९ ॥ प्रतिग्रहविहीनाश्चदयादमपरायणाः
यज्ञांस्तेसात्विकैरन्नैःकुर्वाणाधर्मतत्पराः ॥ ४० ॥ पुरोडाशविधानैश्चपशुभिर्नकदाचन ॥ दानमध्ययनंचै
वयजनंतुतृतीयकं ॥ ४१ ॥ त्रिकर्मरसिकास्तेवैसात्विकाब्राह्मणानृपा ॥ राजसावेदविद्वांसःक्षत्रियाणांपुरो
हिताः ॥ ४२ ॥ पट्कर्मनिरताःसर्वेविधिवन्मांसभक्षकाः ॥ यजनंयाजनंदानंतथैवचप्रतिग्रहः ॥ ४३ ॥ अ
ध्ययनंतुवेदानांतथैवाध्यापनंतुपट् ॥ तामसाःक्रोधसंयुक्तरागद्वेषपराःपुनः ॥ ४४ ॥ राज्ञांकर्मकरानित्यंकिं
चिदध्ययनेरताः ॥ महिषेनिहतेसर्वसुखिनोवेदतत्पराः ॥ ४५ ॥ बभूवुर्व्रतनिष्णातादानधर्मपरास्तथ ॥
क्षत्रियाःपालनेयुक्तावैश्यावणिजवृत्तयः ॥ ४६ ॥

॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥

४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ अर्धाधिकैः षष्टिपद्यैः शुभासुरकथोच्यते
स्वस्थानाश्चामरादीनां च्यवनं सम्यगीर्यते ॥ १ ॥ देव्याश्चरित्रमेकमुक्त्वा पुनरपि देव्याश्चरित्रं द्वितीयं व्यासः कथयति शृणुराजन्निति ॥ १ ॥

ऋषिवाणिज्यगोरक्षाकुसीदवृत्तयः परे ॥ एवं प्रमुदिनो लोको महिषे विनिपातिते ॥ ४७ ॥ अनुद्वेगः प्रजानां वै
संबभूव धनागमः ॥ बहुक्षीराः शुभागावो नद्यश्चैव बहूदकाः ॥ ४८ ॥ वृक्षा बहुफलाश्चासन् मानवारोगवर्जि
ताः ॥ नाधयो नेतयः कापि प्रजानां दुःखदायकाः ॥ ४९ ॥ न निधनमुपयांति प्राणिनस्तेऽप्यकाले सकलविभव
युक्तारोगहीनाः सदैव ॥ निगमविहितधर्मे तत्पराश्चंडिकायाश्चरणसरसि जानां सेवने दक्षचित्ताः ॥ ५० ॥ इति
श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ व्यास उवाच ॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामि देव्याश्चरित
मुत्तमं ॥ सुखदं सर्वजंतूनां सर्वपापप्रणाशनं ॥ १ ॥ यथा शुंभो निशुंभश्च भ्रातरौ बलवत्तरौ ॥ बभूवतुर्महावीराववध्यौ
पुरुषैः किल ॥ २ ॥ बहुसेनावृतौ शूरो देवानां दुःखदौ सदा ॥ दुराचारौ मदोत्सिक्तौ बहुदानवसंयुतौ ॥ ३ ॥ इता
वं विकयातौ तु संग्रामे तीवदारुणे ॥ देवानां च हितार्थाय सर्वैः परिचरैः सह ॥ ४ ॥ चंडमुंडौ महाबाहूरक्तबीजोति
दारुणः ॥ धूम्रलोचननामा च निहतास्ते रणांगणे ॥ ५ ॥ तान्निहत्य सुराणां साजहार भयमुत्तमं ॥ स्तुता संपू
जिता देवैर्गिरौ हेमाचलेशुभे ॥ ६ ॥ राजोवाच ॥ कावेतावसुरावादौ कथंतौ बलिनां वरौ ॥ केन संस्थापितौ चेह
स्त्रीवध्यत्वं कुतो गतौ ॥ ७ ॥ तपसावरदानेन कस्य जातौ महाबलौ ॥ कथंच निहतौ सर्वकथयस्व सविस्तरं ॥ ८ ॥
व्यास उवाच ॥ शृणुराजन् कथां दिव्यां सर्वपापप्रणाशिनीं ॥ देव्याश्चरितसंयुक्तां सर्वार्थफलदां शुभां ॥ ९ ॥
२ ॥ ३ ॥ परिचरैः सेवकैः सह हतावित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ हेमाचलेशुभे इत्यंतं सूत्ररूपेण चरित्रमुक्तं तद्देव्याख्यानाय राजापृच्छति
कावेताविति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

दे.भा.पं. ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ वरटापतिहंसं ॥ १३ ॥ १४ ॥ तपसोवलमिति इतिब्रह्मोवाचेतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥५३॥

पुराशुभनिशुभौद्वावसुरौभूमिमंडले ॥ पातालतश्चसंप्राप्तौभ्रातरौशुभदर्शनौ ॥ १० ॥ तौप्राप्तयौवनैचैव
चेरतुस्तपउत्तमं ॥ अन्नोदकंपरित्यज्यपुष्करेलोकपावने ॥ ११ ॥ वर्षाणामयुतयावद्योगविद्यापरायणौ ॥
एकत्रैवासनंकृत्वातेपातेपरमंतपः ॥ १२ ॥ तयोस्तुष्टोऽभवद्ब्रह्मासर्वलोकपितामहः ॥ तत्रागतश्चभगवाना
रुह्यवरटापतिं ॥ १३ ॥ तावुभौचजगत्त्रयदृष्ट्वाध्यानपरौस्थितौ ॥ उत्तिष्ठतंमहाभागौतुष्टोऽहंतपसाकिल ॥
१४ ॥ वांच्छितंवावरंकामंददामिब्रुवतामिह ॥ कामदोऽहंसमायातोदृष्ट्वावांतपसोवलं ॥ १५ ॥ व्यासउवाच॥
इतिश्रुत्वावचस्तस्यप्रबुद्धौतौसमाहितौ ॥ प्रदक्षिणक्रियांकृत्वाप्रणामंचक्रतुस्तदा ॥ १६ ॥ दंडवत्प्रणिपातं
चकृत्वातौदुर्वलाकृती ॥ ऊचतुर्मधुरावाचंदीनौगद्गदयागिरा ॥ १७ ॥ देवदेवदयासिंधोभक्तानामभयप्रद॥
अमरत्वंचनौब्रह्मन्देहितुष्टोऽसिचेद्विभो ॥ १८ ॥ मरणादपरंकिंचिद्भयंनास्तिधरातले ॥ तस्माद्भयाच्चसं
त्रस्तौयुष्माकंशरणंगतौ ॥ १९ ॥ त्राहित्वंदेवदेवेशजगत्कर्तृक्षमानिधे ॥ परिस्फोटयविश्वात्मन्सद्योमरण
जंभयं ॥ २० ॥ ब्रह्मोवाच॥ किमिदंप्रार्थनीयंवोविपरीतंतुसर्वथा ॥ अदेयंसर्वथासर्वैःसर्वेभ्योभुवनत्रये॥२१
जातस्यहिध्रुवंमृत्युध्रुवंजन्ममृतस्यच ॥ मर्यादाविहितालोकेपूर्वविश्वकृताकिल ॥ २२ ॥ मर्तव्यंसर्वथासर्वैःप्रा
णिभिर्नात्रसंशयः ॥ अन्यंप्रार्थयतांकामंददामियच्चवांच्छितं ॥ २३ ॥ व्यासउवाच ॥ तदाकर्ण्यवचस्तस्य
सुविमृश्यचदानवौ ॥ ऊचतुःप्रणिपत्याथब्रह्माणंपुरतःस्थितं ॥ २४ ॥

१८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वीयुष्माकमिदंप्रार्थनीयंसर्वथाविपरीतांकिंविपरीतमेवकथमित्यर्थः विपरीतत्वमेवाह अदेयमिति ॥ २१ ॥

२२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

टी.अ.
२१

॥५३॥

॥२५॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ संगतःस्थितः ॥ ३४॥

पुरुषैरमराद्यैश्चमानवैर्मृगपक्षिभिः ॥ अवध्यत्वं कृपासिंधो देहि नौ वाञ्छितं वरं ॥ २५ ॥ नारी बलवती कास्ति
यानौ नाशं करिष्यति ॥ न विभीवः स्त्रियः कामं त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ २६ ॥ अवध्यौ भ्रातरौ स्यातां न रेभ्यः पं
कजोद्भव ॥ भयं न स्त्रीजनेभ्यश्च स्वभावादबला हि सा ॥ २७ ॥ व्यास उवाच ॥ इति श्रुत्वा तयोर्वाक्यं प्रददौ
वाञ्छितं वरं ॥ ब्रह्मा प्रसन्न मनसा जगामाथ स्वमालये ॥ २८ ॥ गतेऽथ भवने तस्मिन्दानवौ स्वगृहं गतौ ॥ भृगुं
पुरोहितं कृत्वा चक्रतुः पूजनं तदा ॥ २९ ॥ शुभे दिने मुनक्षत्रे जात रूपमयं शुभं ॥ कृत्वा सिंहासनं दिव्यं राज्या
र्थं प्रददौ मुनिः ॥ ३० ॥ शुभाय ज्येष्ठभूताय ददौ राज्यासनं शुभं ॥ सेवनार्थं तदैवाशु संप्राप्तादानवोत्तमाः ॥
३१ ॥ चंडमुंडौ महावीरौ भ्रातरौ बलदर्पितौ ॥ संप्राप्तौ सैन्यसंयुक्तौ रथवाजिगजान्वितौ ॥ ३२ ॥ धूम्रलो
चननामा च तद्रूपश्रृङ्गविक्रमः ॥ शुभं च भूपतिं श्रुत्वा तदा गद्वलसंयुतः ॥ ३३ ॥ रक्तबीजस्तथा शूरो वरदान
बलाधिकः ॥ अक्षौहिणीभ्यां संयुक्तस्तत्रैवागत्य संगतः ॥ ३४ ॥ तस्यैकं कारणं राजन् संग्रामे युध्यतः सदा ॥
देहाद्बुधिर संपातस्तस्य शस्त्राहतस्य च ॥ ३५ ॥ जायते च यदा भूमावुत्पद्यंते ह्यनेकशः ॥ तादृशाः पुरुषाः क्रूरा व
हवः शस्त्रपाणयः ॥ ३६ ॥ संभवंति तदा कारास्तद्रूपास्तत्पराक्रमाः ॥ युद्धं पुनस्ते कुर्वन्ति पुरुषारक्तसंभवाः ॥
३७ ॥ अतः सोऽपि महावीर्यः संग्रामे तीव्रदुर्जयः ॥ अवध्यः सर्वभूतानां रक्तबीजो महासुरः ॥ ३८ ॥ अन्ये च बहवः
शूराश्चतुरंगसमन्विताः ॥ शुभं च नृपतिं मत्वा बभूवुस्तस्य सेवकाः ॥ ३९ ॥

॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ पाळादिस्पालाहंद्रसहिताः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

असंख्यातातदाजातासेनाशुभनिशुभयोः ॥ पृथिव्याः सकलं राज्यं गृहीतं बलवत्तया ॥ ४० ॥ सेनायोगंतदा
कृत्वानिशुभः परवीरहा ॥ जगामतरसास्वर्गेशचीपतिजयाय च ॥ ४१ ॥ चकारासौ महायुद्धं लोकपालैः समंततः
वृत्रहा वज्रपातेन ताडयामास वक्षसि ॥ ४२ ॥ सवज्राभिहतो भूमौ पपात दानवानुजः ॥ भग्नं बलं तदा तस्य नि
शुभस्य महात्मनः ॥ ४३ ॥ भ्रातरं मूर्च्छितं श्रुत्वा शुभः परबलार्दनः ॥ तत्रागत्य सुरान्सर्वींस्तडयामास सायकैः
॥ ४४ ॥ कृतं युद्धं महत्तेन शुभेनास्ति कृष्णकर्मणा ॥ निर्जितास्तु सुराः सर्वे सैद्राः पालाश्च सर्वशः ॥ ४५ ॥ ऐंद्रं पदं
तदा तेन गृहीतं बलवत्तया ॥ कल्पपादपसंयुक्तं कामधेनुसमन्वितं ॥ ४६ ॥ त्रैलोक्यं यज्ञभागाश्च तदास्तेन म
हात्मना ॥ नंदनं च वनं प्राप्य मुदितो भून्महासुरः ॥ ४७ ॥ सुधायाश्चैव पानेन सुखमापमहासुरः ॥ कुबेरं स च नि
र्जित्य तस्य राज्यं चकार ह ॥ ४८ ॥ अधिकारं तथा भानोः शशिनश्च चकार ह ॥ यमं चैव विनिर्जित्य जग्राह तत्पदं त
था ॥ ४९ ॥ वरुणस्य तथाराज्यं च कारवाहिकर्म च ॥ वायोः कार्यं निशुभश्च चकार स्वबलान्वितः ॥ ५० ॥ ततो
देवा विनिर्धूता तदा तदा राज्या तदा तदा श्रियः ॥ संत्यज्य नंदनं सर्वे निर्ययुर्गिरिगह्वरे ॥ ५१ ॥ तदाधिकारास्ते सर्वे बभ्रु
र्विजने वने ॥ निरालंबानिराधारानि स्तेजस्कानिरायुधाः ॥ ५२ ॥ विचेरुरमराः सर्वे पर्वतानां गुहासु च ॥ उद्याने
षु च शून्येषु नदीनां गह्वरेषु च ॥ ५३ ॥ न प्रापुस्ते सुखं कापि स्थानं भ्रष्टा विचेतसः ॥ लोकपाला महाराज देवा
धीनं सुखं किला ॥ ५४ ॥ बलवंतो महाभागा बहुज्ञा धनसंयुताः ॥ काले दुःखं तथा दैन्यमाप्नुवन्ति नराधिप ॥ ५५

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ समाधिके

चित्रमेतन्महाराजकालस्यैव विचेष्टितं ॥ यः करोति नरं तावद्राजानं भिक्षुकं ततः ॥ ५६ ॥ दातारं याचकं चैव बल-
वंतं तथा बलं ॥ पण्डितं विकलं कामं शूरं चातीव कातरं ॥ ५७ ॥ मखानां च शतं कृत्वा प्राप्येन्द्रासनमुत्तमं ॥ पुनर्दुःखं प-
रं प्राप्तं कालस्य गतिरीदृशी ॥ ५८ ॥ कालः करोति धर्मिष्ठं पुरुषं ज्ञानसंयुतं ॥ तमेवातीव पापिष्ठं ज्ञानलेशविवर्जितं
॥ ५९ ॥ न विस्मयोऽत्र कर्तव्यः सर्वथा कालचेष्टिते ॥ ब्रह्मविष्णुहरादीनामपीदृक् कष्टचेष्टितं ॥ ६० ॥ विष्णुर्जन-
नमाप्नोति सूकरादिपुयोनिषु ॥ हरः कपाली संजातः कालेनैव बलीयसा ॥ ६१ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुरा-
णे पंचमस्कंधे भगवती माहात्म्ये एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ व्यास उवाच ॥ पराजिताः सुराः सर्वे राज्यं शुभः
शशासह ॥ एवं वर्षसहस्रं तु जगाम नृपसत्तम ॥ १ ॥ अष्टराज्यास्ततो देवाश्चितामापुः सुदुस्तरां ॥ गुस्दुःखा-
तुरास्ते तु प्रच्छुरिदमावृताः ॥ २ ॥ किं कर्तव्यं गुरोर्ब्रह्मसर्वज्ञत्वं महामुनिः ॥ उपायोऽस्ति महाभाग दुःखस्य
विनिवृत्तये ॥ ३ ॥ उपचारपरानूनं वेदमंत्राः सहस्रशः ॥ वाञ्छितार्थकरानूनं सूत्रैः संलक्षिताः किल ॥ ४ ॥ इष्ट-
यो विविधाः प्रोक्ताः सर्वकामफलप्रदाः ॥ ताः कुरुष्व मुने नूनं त्वं जानासि चतत्क्रियाः ॥ ५ ॥ विधिः शत्रुविनाशाय
यथोद्दिष्टः सदागमे ॥ तं कुरुष्व विधिवद्यथानो दुःखसंश्रयः ॥ ६ ॥ भवेदांगिरसाद्यैव तथा त्वं कर्तुमर्हसि ॥
दानवानां विनाशाय अभिचारं यथामति ॥ ७ ॥

अपंचाशत्यैरथ सुरैः स्तुता ॥ प्रादुर्भूता परादेवी देवकार्यार्थमुच्यते ॥ १ ॥ देवपराजयोत्तरं ज्ञानं वृत्तमाह पराजिता इति ॥ १ ॥ गुस्दुःखं हस्यति
॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ हे आंगिरस आंगिरा गोत्रोद्भव ॥ ७ ॥

दे.भा.प.

॥५५॥

एकांतफलप्रदाःनियमेनफलप्रदाः ॥ ८ ॥ ९ ॥ तदाइष्टयःकिंकरिष्यन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ ननुदैवमेवप्रबलंचेदुपायःकिमिति
कर्तव्यइतिचेत्तत्राह दैवमिति ॥ १२ ॥ सिद्धांतस्त्वयमस्तीत्याह दैवंचैवाप्युपायश्चेति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ अनुष्ठानेमुख्योमंत्रःकोवास्तीतिचेत्तत्राह मायाबीजेति सचमायाविशिष्टब्रह्मणोवाचकःह्रींकारउभयात्मकइतिब्रह्मांडपुणान्त
थाचमायाविशिष्टब्रह्मवाचकभुवेनश्वरोमंत्रेणसामायाविशिष्टब्रह्मपिणिभुवेनश्वरोदेवनाराधयेत्यर्थः तत्पुरश्चरणेमायाबीजपुरश्चरणेरताःआस

बृहस्पतिस्वाच ॥ सर्वेमंत्राश्चवेदोक्तादैवाधीनफलाश्चते ॥ नस्वतंत्राःसुराधीशतथैकांतफलप्रदाः ॥ ८ ॥
मंत्राणांदेवतायूयंतेतुदुःखैकभाजनं ॥ जातास्मकालयोगेनकिंकरोमिप्रसाधनं ॥ ९ ॥ इंद्रादिवरुणादीनां
यजनयज्ञकर्मसु ॥ तेषूयंविपदंप्राप्ताःकरिष्यन्तिकिमिष्टयः ॥ १० ॥ अवश्यंभाविभावानांप्रतीकारेनविद्यते
उपायस्त्वथकर्तव्यइतिशिष्टानुशासनं ॥ ११ ॥ दैवंहिबलवत्केचित्प्रवदंतिमनीषिणः ॥ उपायवादिनोदैवंप्र
वदंतिनिरर्थकं ॥ १२ ॥ दैवंचैवाप्युपायश्चद्वेवाभिमतौनृणां ॥ केवलंदैवमाश्रित्यनस्थातव्यंकदाचन ॥ १३ ॥
उपायःसर्वथाकार्योविचार्यस्वधियापुनः ॥ तस्माद्ब्रवीमिवःसर्वान्संविचार्यपुनःपुनः ॥ १४ ॥ पुराभगवती
तुष्टाजघानमहिषासुरं ॥ युष्माभिस्तुस्तुतदेवीवरदानंददावथ ॥ १५ ॥ आपदंनशयिष्यामिसंस्मृतावःस
दैवहि ॥ यदायदावादेवेशआपदोदैवसंभवाः ॥ १६ ॥ प्रभवंतितदाकामंस्मर्तव्याहंसुरैःसदा ॥ स्मृताहंनश
यिष्यामियुष्माकंपरमापदः ॥ १७ ॥ तस्माद्विमाचलेगत्वापर्वतेसुमनोहरे ॥ आराधनंचंडिकायाःकुरुध्वंप्रेम
पूर्वकं ॥ १८ ॥ मायाबीजविधानज्ञास्तत्पुरश्चरणेरताः ॥ जानाम्यहंयोगबलात्प्रसन्नासाभविष्यति ॥ १९

क्ताइत्यर्थः तत्संख्याचशारदायां प्रज्ञपेन्मंत्रविन्मंत्रद्वान्त्रिंशलक्षमानतः त्रिंशदुयुक्तैर्जुहुयादष्टद्वयैर्दशांशतइति दक्षिणामूर्त्तिसंहिता
यांतु रविलक्षंजपेद्विद्यामिति द्वादशलक्षआत्मकंपुरश्चरणमुक्तं हालास्यमाहात्म्येतु एकलक्षजपेनैवसालोक्यस्याद्द्विलक्षतः सामीप्यंचैवसा
युज्यंचतुर्लक्षजपात्सुते इत्यनेनलक्षचतुष्टयात्मकमापिपुरश्चरणमभिहितं ॥ १९ ॥

टी.अ.
२२

॥५५॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ महामायां मायाविशिष्टरूपिणीं भुवनेऽवरोमित्यर्थः ॥ २४ ॥ ते तुभ्यमित्यर्थः सदानंदरूपे त्रहारे
इत्यर्थः ॥ २५ ॥ आदिदेवा हिरण्यगर्भस्तदादयो ये देवास्तत्स्वरूपे हिरण्यगर्भः समवर्तताये इति श्रुतेः ॥ २६ ॥ कांतिशांतिद्वंद्वः
तथा कीर्तिमेधे इत्यत्रापि विष्टवस्य बीजं मायाविशिष्टरूपमव्यक्तं ॥ २७ ॥ तेभ्योरूपेभ्य इत्यर्थः शांत्यैकल्याणार्थमित्यर्थः तान्येव रूपा

दुःखस्यांतोऽद्युष्माकं दृश्यते नात्र संशयः ॥ तस्मिन् शैले सदा देवीतिष्ठतीति मया श्रुतं ॥ २० ॥ स्तुता संपूजि
ता सद्यो वांछितार्थान् प्रदास्यति ॥ निश्चयं परमं कृत्वा गच्छध्वं वेहिमालयं ॥ २१ ॥ मुराः सर्वाणि कार्याणि सावः
कामं विधास्यति ॥ व्यास उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा देवास्ते प्रययुर्गिरिं ॥ २२ ॥ हिमालयं महा
राज देवी ध्यानपरायणाः ॥ माया बीजं हृदानित्यं जपंतः सर्व एव हि ॥ २३ ॥ नमश्च कुर्महामायां भक्तानां
मभयप्रदां ॥ तुष्टुवुः स्तोत्रमंत्रैश्च भक्त्या परमया युताः ॥ २४ ॥ नमो देवि विद्महे देवरि प्राणनाथे सदानंद
रूपे सुरानंद देते ॥ नमो दानवांत प्रदे मानवानामनेकार्थदे भक्तिगम्यस्वरूपे ॥ २५ ॥ न ते नाम संख्यां न ते
रूपमदृक् तथा कोपिवेदादिदेवादिरूपे ॥ त्वमेवासि सर्वपुशक्तिस्वरूपा प्रजासृष्टि संहारकाले सदैव ॥ २६ ॥
स्मृतिस्त्वं धृतिस्त्वं त्वमेवासि बुद्धिर्जरापुष्टितुष्टा धृतिः कांतिशांती ॥ सुविद्यामुलक्ष्मीर्गतिः कीर्तिमेधे त्वमेवासि
विश्वस्य बीजं पुराणं ॥ २७ ॥ यदायैः स्वरूपैः करोषीह कार्यं मुराणां च तेभ्यो न मामोऽद्य शांत्यै ॥ क्षमायोगनि
द्रादया त्वं विवक्षास्थिता सर्वभूतेषु शस्तैः स्वरूपैः ॥ २८ ॥ कृतं कार्यमादौ त्वया यत्सुराणां हतोऽसौ महारिर्मदां
धो हयारिः ॥ दयते सदा सर्वदेवेषु देवि प्रसिद्धा पुराणे पुर्वदे पुगीता ॥ २९ ॥

प्याह क्षमायोगनिद्रा इति ॥ २८ ॥ कृतं कार्यमिति यद्यस्मात्कारणाच्च यायत्कार्यमादौ कृतं किं न त्सुराणां महारिः शत्रुहं यारिर्महिषामुर
स्त्वया हत इति तस्मात्कारणात् सर्वदेवेषु ते दया सदा प्रसिद्धा सा दया वेदेषु पुराणेषु च गीतावर्णिनेत्यर्थः ॥ २९ ॥

दे.भा.पं.

॥५६॥

इयंयादयात्वयाकृतात्रकिंचित्रंमानुःस्वभावएवायंयत्पुत्रेपुदयाकर्त्तव्येत्याह किमत्रास्तीति यतस्त्वंसुराणांजनित्रीसहायाचासिततःएकाचि
त्तेनास्माकंसमग्रंसर्वकार्यंकुरुष्वनपुनर्माहेषवधःकृतइतितावन्मात्रेणसंतोषंकुर्वित्यर्थः ॥ ३० ॥ एतेपांस्तुनिभक्तिश्रद्धादिकंदृष्ट्वाहंकार्यं
कारिष्यामीत्याशांमाकुरुअस्माकंतज्ज्ञानाभावादित्याह नवातेइति तेगुणानामियत्तांतथातवस्वरूपंचनजानोमहेवयंयेनस्तुतिकर्तुंसमर्थभवेम
तर्हि किमर्थमयानुग्रहःकर्त्तव्यइतिचेत्तत्राह कृपापात्रमिति ॥ ३१ ॥ नन्वत्रमहान्श्रमोभवातेततोनाहमेतत्कार्यंकारिष्यामीतिचेत्तत्राह
विनावाणपातैरिनि अनायासेनैवेच्छामात्रेणैवसकलजगत्सर्जनवाट्रिपून्हंतुंत्वंशक्तासमर्थासि किमर्थतर्हिमयादित्यनाशार्थमवताराधृताइतिचे

किमत्रास्तिचित्रंयदंवासुतंस्वंमुदापालयेत्पोषयेत्सम्यगेव ॥ यतस्त्वंजनित्रीसुराणांसहायाकुरुष्वैकचित्तेन
कार्यंसमग्रं॥ ३०॥नवातेगुणानामियत्तास्वरूपंवयंदेविजानीमहेविश्ववन्द्ये ॥ कृपापात्रमित्येवमत्वातथास्मान्
भयेभ्यःसदापाहिपातुंसमर्थे ॥ ३१ ॥ विनावाणपातैर्विनामुष्टिघातैर्विनाशूलखड्गैर्विनाशक्तिदंडौ ॥ रिपून्हं
तुमेवासिशक्ताविनोदात्तथापीहलोकोपकारायलीला ॥३२॥ इदंशाश्वतंनैवजानंतिमूढानकार्यंविनाकारणंसंभ
वेद्वा ॥ वयंतर्कयामोऽनुमानंप्रमाणंत्वमेवासिकर्त्तास्यविश्वस्यचेति ॥ ३३ ॥

छोकैरवतारचेष्टावर्णनंकर्त्तव्येतेनचतस्यकल्याणभवितव्यमितिलोकोपकारायैवावतारलीलाइत्याह तथापीति ॥३२॥ नान्विदंवाक्यंयो
जगत्कर्त्तास्तिनंप्रतिवक्तव्यंनहंतथाविधास्मीतिचेत्तत्राह इदंशाश्वतमिति मूढालोकाअपिइदंजगच्छाश्वतंनैवजानंतिजननमरणादि
परिणामवत्वात् तथाचजगतःकार्यत्वमुत्पत्त्याश्रयत्वात्सिद्धंतच्चकार्यकारणंविनानैवसंभवेन् वानिश्चयेन तच्चकारणंनकेवलंआत्मा निर्वि
कारत्वात् नकेवलंजडं तस्यनानाविधनियतभोगवज्जगज्जनकत्वासंभवात् अथोअन्यथानुपपत्तिरूपानुमानेनमायाविशिष्टचेतनब्रह्मरूपिणी
त्वमेवजगत्कारणमितिवयंकल्पयामइत्यर्थः ॥ ३३ ॥

टी.अ.

२२

॥५६॥

नन्वहंजगकत्रींचैत्कथं ब्रह्मादयः सृष्ट्यादिकर्तार इति प्रसिद्धमिति चेत्तत्राह 'अब्रः सृष्टिकर्त्तैति अविः तोतेच्छेदः सत्यं ते जगत्कर्तारः परंतु ते दे
हवत्त्वादुत्पत्तिमंत एव तथा च तेषामपि कार्यत्वात् तत्रापि कारणपेक्षायां त्वमेव सर्वकारणं पर्यवस्यसीति भावः तथा च श्रुतिर्मेवायणीयानां तमोवा इदमेक
मेवासत्परे स्यात्तत्परेणे रितं विषमत्वं प्रयातियदेतद्रज इत्यारभ्य ब्रह्मादीनां मायाविशिष्टब्रह्मण एवोत्पत्तिः प्रतिपादितेति ॥ ३४ ॥ तदेव
स्पष्टयति त्रिभिस्त्वमिति ॥ ३५ ॥ इत्थं यात्वं सर्वेश्वरीत्वायेन भजंति ते मूढा एवेत्याह ते किं नेति यतयस्तेपीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ तथा ये वैष्ण

अजः सृष्टिकर्त्ता मुकुंदोऽवितायं हरो नाशकृद्ब्रह्मपुराणे प्रसिद्धः ॥ न किं त्वत्प्रसूतास्त्रयस्ते युगादौ त्वमेवासि सर्वस्य ते
नैव माता ॥ ३४ ॥ त्रिभिस्त्वं पुराराधिता देवि दत्ता त्वया शक्तिरुग्राचेत्ययः समग्रा ॥ त्वया संयुतास्ते प्रकुर्वं
तिका मंजगत्पालनोत्पत्ति संहारमेव ॥ ३२ ॥ ते किं न मंदमतयो यतयो विमूढास्त्वां येन विश्वजननी समुपाश्र
यंति ॥ विद्यां परां सकलकामफलप्रदां तां मुक्तिप्रदां विबुधवृंदसुवादितां घ्नि ॥ ३६ ॥ ये वैष्णवाः पाशुपताश्च सौ
रादंभास्त एव प्रतिभांति नूनं ॥ ध्यायंति नत्वां कमलां चलज्जां कांतिं स्थितिं कीर्तिं तथापि पुष्टिं ॥ ३७ ॥ हरि
हरादिभिरप्यथ सेविता त्वमिह देववरैरसुरैस्तथा ॥ भुवि भजंति नयेऽल्पधियो न राजनानि ते विधिना खलु वंचिताः
॥ ३८ ॥ जलधिजापदपंकजरंजनं जतुरसेन करोति हरिः स्वयं ॥ त्रिनयनोऽपि धराधरजां घ्निपंकजपरागानि पेवण
तत्परः ॥ ३९ ॥

वाद्यास्तेपि दंभादां भिका एव मूढा एवेत्याह ॥ ३७ ॥ ननु किमिति ते मूढा इति चेत्ते वैष्णवाद्यायान् विष्ण्वादिदेवान् भजंति ते देवा अपि यां देवतां पराशाक्तं
भजंति तामभजंतस्ते कथं न मूढा इत्याह हरिहरादिभिरपीति नहिराजसेवकसेवनकर्त्तारान् भजति मुख्यत्वेन न ते केवलं मूढा अपितु विधिना वंचि
ता अपीत्याह विधिनेति ॥ ३८ ॥ कथं हरिहरादयो भजंतीति तत्स्वरूपमाह जलधिजेति जलधिजारमाजनुर्ळाक्षा स्पष्टमन्यत् ॥ ३९ ॥

एतादृशात्रद्वादयोमहांतोपियदात्वांभजंतितदापरस्यकाकथेत्याह किमपरस्यनरस्येति येत्यक्तैषणाज्ञानिनस्तेपित्वदंशभूवांदयांक्षमांश्चभ

किमपरस्यनरस्यकथानकैस्तवपदाब्जयुगंनभजंतिके ॥ विगतरागगृहाश्चदयांक्षमांकृतधियोमुनयोपिभजं
तिते ॥ ४० ॥ देवित्वदंघ्रिभजनेनजनारतायेसंसारकूपपतिताःपतिताःकिलामी ॥ तेकुष्ठगुल्मशिरआधियुताभवं
तिदारिद्र्यदैन्यसहितारहिताःसुखौघैः ॥ ४१ ॥ येकाष्ठभारवहनेयवसावहारेकार्येभवंतिनिपुणाधनदारहीनाः ॥
जानीमहेल्पमतिभिर्भवदंघ्रिसेवापूर्वेभवेजननितैर्नकृताकदापि ॥ ४२ ॥ व्यासउवाच ॥ एवंस्तुतासुरैःस
र्वैरंविकाकरुणान्विता ॥ प्रादुर्बभूवतरसारूपयौवनसंयुता ॥ ४३ ॥ दिव्यांबरधरादेवीदिव्यभूषणभूषिता ॥
दिव्यमाल्यसमायुक्तादिव्यचंदनचर्चिता ॥ ४४ ॥ जगन्मोहनलावण्यासर्वलक्षणलक्षिता ॥ अद्वितीयस्व
रूपासादेवानांदर्शनंगता ॥ ४५ ॥ जान्हव्यांस्नातुकामासानिर्गतागिरिगव्हरात् ॥ दिव्यरूपधरादेवीवि
श्वमोहनमोहिनी ॥ ४६ ॥ देवान्स्तुतिपरानाहमेघगंभीरयागिरा ॥ प्रेमपूर्वस्मितंकृत्वाकोकिलामंजुवादि
नी ॥ ४७ ॥ देव्युवाच ॥ भोभोसुरवराःकात्रभवद्भिःस्तूयतेभृशं ॥ किमर्थं ब्रूतवःकार्येचिंताविष्टाःकुतःपु
नः ॥ ४८ ॥ व्यासउवाच ॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यामोहितारूपसंपदा ॥ प्रेमपूर्वहृदुत्साहास्तामूचुःसुरस
त्तमाः ॥ ४९ ॥ देवाउचुः ॥ देविस्तुमस्त्वांविश्वेशिप्रणताःस्मकृपार्णवे ॥ पाहिनःसर्वदुःखेभ्योसंविश्रान्दै
त्यतापितान् ॥ ५० ॥ पुरात्वयामहादेविनिहत्यासुरकंटकं ॥ महिषंनोवरोदत्तःस्मर्तव्याहंसदापदि ॥ ५१ ॥

संतोत्यर्थः ॥ ४० ॥ यत्त्वांनभजंतितेपांगतिरीदृशीभवतीत्याह देवित्वदंघ्रीति भजनेनरताइत्यन्वयः ॥ ४१ ॥ यवसंतृणंतस्यावहारो
भक्षणं स्पष्टमन्यत् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥इतिश्रीदे०भा०पंचमस्कंधे०द्वाविंशोऽध्यायः॥२२॥अर्धाधिकैश्वर्यपट्टिभौकैरथसुरैस्तु
ता॥कौशिकीतिगिरौतत्रप्रादुर्भूतेतिषोच्यते॥१॥देववाक्यश्रवणोत्तरंपावंतीयत्कृत्यंचकारतदाह एवमस्तुतेति॥१॥कौशिकीति

स्मरणाद्वैत्यजांपीडांनाशयिष्याम्यसंशयं॥तेनत्वंसंस्मृतादेविनूनमस्माभिरित्यपि॥५२॥अद्यशुंभ
निशुंभौद्वावसुरौघोरदर्शनौ॥उत्पन्नौविघ्नकर्तारवहन्यौपुरुषैःकिल॥५३॥रक्तबीजश्चबलवान्चंडमुंडौ
तथासुरौ॥एतैरन्यैश्चदेवानांत्दृतराज्यंमहाबलैः॥५४॥गतिरन्यानचास्माकंत्वमेवासिमहाबले॥कुरुका
र्यैसुराणांवैदुःखितानांसुमध्यमे॥५५॥देवास्त्वदंघ्रिभजनेनिरताःसदैवतेदानवैरतिबलैर्विपदंसुनीताः॥
तान्देविदुःखरहितान्कुरुभक्तियुक्तान्मातस्त्वमेवशरणंभवदुःखितानां॥५६॥सकलभुवनरक्षदेविकार्या
त्वयाद्यस्वकृतमिति विदित्वाविश्वमेतद्युगादौ॥जननिजगतिपीडांनानवादप्युक्ताःस्वबलमदसमेतारतेप्रकु
र्वन्तिमातः॥५७॥इतिश्रीदे०महापु०पंच०देविमाहात्म्येद्वाविंशोऽध्यायः॥२२॥व्यासउवाच॥एवं
स्तुतातदादेवीदेवैःशत्रुतापितैः॥स्वशरीरात्परंरूपंप्रादुर्भूतंचकारह॥१॥पार्वत्यास्तुशरीराद्वैनिःसृताचां
विकायदा॥कौशिकीतिसमस्तेपुततोलोकेषुपठ्यते॥२॥

कोशान्निर्गताकौशिकी तदुक्तंशरीरकोशात्त्यक्तस्याःपार्वत्यानिःसृतांविका कौशिकीतिसमस्तेपुततोलोकेषुगीयतइति पृषोदरादेत्वा
त्साधुत्वं तदुक्तंवैकृतिकरहस्ये गौरीदेहसमुद्भूतायासत्त्वैकगुणाश्रया साक्षात्सरस्वतीप्रोक्ताशुंभासुरनिर्वाहिणी दधौचाष्टभुजात्राणमुस
लेशूलचक्रभृत् शंखचंद्रांलांगलंचकार्मुकं वसुधाधिप एषासंपूजिताभक्त्यासर्वज्ञत्वंप्रयच्छतीति॥२॥

दे.भा.पं.

॥५८॥

निःसृतायामिति पार्वत्यास्तनुव्यत्ययात्तशरीरपरिणामात् तस्यांकौशिक्यानिःसृतायांनिर्गतायांसस्यांसासैवकौशिकी अथानंतरंकृष्णरूपासं
नातातदासाकृष्णवर्णत्वात्कालिकेतिप्रकीर्तितेत्यर्थः ॥ ३ ॥ तस्याध्यानमाह मपीवर्णेति इयमेवकालरात्रीत्यर्थः ॥ ४ ॥ अंबिकायाइति

टी.अ.
२३

निःसृतायांतुतस्यांसापार्वतीतनुव्यत्ययात् ॥ कृष्णरूपाथसंजाताकालिकासाप्रकीर्तिता ॥ ३ ॥
मपीवर्णमहाघोरादैत्यानांभयवर्द्धिनी ॥ कालरात्रीतिसाप्रोक्तासर्वकामफलप्रदा ॥ ४ ॥ अंबिकायाः
परंरूपंविरराजमनोहरं ॥ सर्वभूषणसंयुक्तंलावण्यगुणसंयुतं ॥ ५ ॥ ततोंबिकातदादेवानित्युवाचहस
स्मिता ॥ तिष्ठंतुनिर्भयायूयंहरिष्यामिरिपूनिह ॥ ६ ॥ कार्येवःसर्वथाकार्येविहरिष्याम्यहंरणे ॥ निशुं
भादीन्वधिष्यामियुष्माकंसुखहेतवे ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वासातदादेवीसिंहारूढामदोत्कटा ॥ कालिकांपार्श्वतः
कृत्वाजगामनगरेरिपोः ॥ ८ ॥ सागत्वोपवनेतस्थावंबिकाकालिकान्विता ॥ जगावथकलंतत्रजगन्मोहन
मोहनं ॥ ९ ॥ श्रुत्वातन्मधुरंगानंमोहमीयुःखगामृगाः ॥ मुदंचपरमांप्रापुरमरागगनेस्थिताः ॥ १० ॥
तस्मिन्नवसरेतत्रदानवौशुंभसेवकौ ॥ चंडमुडाभिधौघोरैरममाणैयदृच्छया ॥ ११ ॥ आगतौददृशाते
तुतांतदादिव्यरूपिणीं ॥ अंबिकांगानसंयुक्तांकालिकापुरतःस्थितां ॥ १२ ॥ दृष्ट्वातांदिव्यरूपांचदानवौवि
स्मयान्वितौ ॥ जग्मतुस्तरसापार्श्वंशुंभस्यनृपसत्तम ॥ १३ ॥ तौगत्वातंसमासीनंदैत्यानामधिपंगृहे ॥
ऊचतुर्मधुरांवाणींप्रणम्यशिरसानृपं ॥ १४ ॥ राजन्हिमालयात्कामंकामिनीकाममोहिनी ॥ संप्राप्तासिं
हारूढासर्वलक्षणसंयुता ॥ १५ ॥

यस्याःशरीरात्कौशिक्युत्पन्नातस्याःपार्वत्याइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ततोंबिकापार्वतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ कालिकांस्वशरीरान्निर्गतांकौशिकीमि
त्यर्थः ॥ ८ ॥ जगन्मोहनस्यकामस्यापिमोहनंमोहकारकं कलंमधुरंजगौ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥५८॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ संसारेनिश्चितं नास्तीत्यन्वयः । १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ वैधसं ब्रह्मणः संबंधीत्यर्थः मरालो हंसः त्वया आ

नेदृशी देवलोकेऽस्ति न गंधर्वपुरे तथा ॥ न दृष्टान श्रुता कापि पृथिव्यां प्रमदोत्तमा ॥ १६ ॥ गानचंतादृशं राजन्क
रोति जनरंजनं ॥ मृगास्तिष्ठंतितत्पार्श्वे मधुरस्वरमोहिताः ॥ १७ ॥ ज्ञायतां कस्य पुत्रीयं किमर्थमिह चागता ॥
गृह्यतां राजशार्दूलतव योग्यास्तिकामिनी ॥ १८ ॥ ज्ञात्वा नयगृहेभार्यां कुरु कल्याणलोचनां ॥ निश्चितं नास्ति
संसारे नारी त्वेवं विधा किल ॥ १९ ॥ देवानां सर्वरत्नानि गृहीतानि त्वयानृप ॥ कस्मान्नेमां वरारोहां प्रगृह्णासि
नृपोत्तम ॥ २० ॥ इंद्रस्यैरावतः श्रीमान् पारिजाततस्तथा ॥ गृहीतोऽश्वः सप्तमुखस्त्वयानृप वलात्किल ॥ २१
विमानं वैधसं दिव्यं मरालध्वजसंयुतं ॥ त्वयाऽत्तरत्नभूतं तद्वलेन नृपचाद्रुतं ॥ २२ ॥ कुबेरस्य निधिः पद्मस्त्वया
राजन् समावृतः ॥ छत्रं जलपतेः शुभ्रं गृहीतं तत्त्वया वलात् ॥ २३ ॥ पागश्चापि निशुभेन भ्रात्रा तव नृपोत्तम ॥ गृ
हीतोऽस्ति हठात् कामं वरुणस्य जितस्य च ॥ २४ ॥ अम्लानपंकजां तुभ्यं मालां जलनिधिर्ददौ ॥ भयात्तव माहारा
जरत्नानि विविधानि च ॥ २५ ॥ मृत्योः शक्तिर्यमस्यापि दंडः परमदारुणः ॥ त्वया जित्वा त्वत्तः कामं किमन्यद्वर्ण्यते
नृप ॥ २६ ॥ कामधेनुं गृहीताद्यवर्तते सागरोद्भवा ॥ मेनकाद्यावगे राजन् तव तिष्ठंति चाप्सराः ॥ २७ ॥ एवं स
र्वाणिरत्नानि त्वया त्तानि वलादपि ॥ कस्मान्न गृह्यते कां तारत्नमेवावरांगना ॥ २८ ॥ सर्वाणि ते गृहस्थानि रत्ना
नि विशदान्यथ ॥ अनया संभविष्यंति रत्नभूतानि भूपते ॥ २९ ॥ त्रिपुलोके पुदैत्येन्द्रे दृशी वर्तते प्रिया ॥ त
स्मात्तामानया शुत्वं कुरु भार्या मनोहरां ॥ ३० ॥

तं गृहीतामिष्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ त्वया त्तानि त्वया गृहीतानि कां तारत्नं स्त्रीरत्नं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ रसाभासः भेदेकपटस्यावदयं जायमानत्वात्कपटविना भेदासंभवात्सतिनस्मिन्कपटे रसाभास एव भवतीत्यर्थः

व्यास उवाच ॥ इति श्रुत्वा तयोर्वाक्यं मधुरं मधुराक्षरं ॥ प्रसन्नवदनः प्राह सुग्रीवं सन्निधौ स्थितं ॥ ३१ ॥ गच्छ
सुग्रीव दूतत्वं कुरु कार्यं विचक्षण ॥ वक्तव्यं च तथा तत्र यथाभ्येति कृशोदरी ॥ ३२ ॥ उपायौ द्वौ प्रयोक्तव्यौ कांता
सुसुविचक्षणैः ॥ सामदानाविति प्राहुः शृंगाररसकोविदाः ॥ ३३ ॥ भेदे प्रयुज्यमानेऽपि रसाभासस्तु जायते ॥
निग्रहे रसभंगः स्यात्तस्मात्तौ दूषितौ बुधैः ॥ ३४ ॥ सामदानमुखैर्वाक्यैः श्लक्ष्णैर्नर्मयुतैस्तथा ॥ कानयातिवशे
दूतकामिनीकामपीडिता ॥ ३५ ॥ व्यास उवाच ॥ सुग्रीवस्तु वचः श्रुत्वा शुभोक्तं सुप्रियं पटु ॥ जगाम तरसा तत्र यत्रा
स्तेजगदंबिका ॥ ३६ ॥ सोऽपश्यत्सुमुखीं कांतां सिंहस्योपरि संस्थितां ॥ प्रणम्य मधुरं वाक्यमुवाच जगदंबि
कां ॥ ३७ ॥ दूत उवाच ॥ वरोरुत्रिदशारातिः शुभः सर्वांगसुंदरः ॥ त्रैलोक्याधिपतिः शूरः सर्वजिद्राजते नृ
पः ॥ ३८ ॥ तेनाहं प्रेषितः कामं त्वत्सकाशं महात्मना ॥ त्वद्रूपश्रवणासक्तचित्तेनातिविदूयता ॥ ३९ ॥ वच
नंतस्य तन्वंगिशृणु प्रेमपुरस्सरं ॥ प्रणिपत्य यथा प्राह दैत्यानां मधिपस्त्वयि ॥ ४० ॥ देवामयाजिताः सर्वे त्रैलोक्या
धिपतिस्त्वहं ॥ यज्ञभागानहं कांते गृण्हीह स्थितः सदा ॥ ४१ ॥ हृतसाराकृतानूनं द्यौर्मयारत्नवर्जिता ॥ या
निरत्नानि देवानां तानि चाहृतवानहं ॥ ४२ ॥ भोक्ताहं सर्वरत्नानां त्रिपुल्लोकेषु भामिनि ॥ वशानुगाः सुराः स
र्वे मम दैत्याश्च मानवाः ॥ ४३ ॥ त्वद्गुणैः कर्णमागत्य प्रविश्य हृदयांतरं ॥ त्वदधीनः कृतः कामं किं करोस्मि क
रोमि किं ॥ ४४ ॥

छ

छ

छ

छ

॥५९॥

निग्रहे दंडे ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥ ४२ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ द्वात्रिंशलक्षणानिकाशीखंडेएकादशाध्याये पंचसूक्ष्मः पंचदी

त्वमाज्ञापयरंभोरुतत्करोमिवशानुगः ॥ दासोऽहंतवचार्वंगिरक्षमांकामवाणतः ॥ ४५ ॥ भजमांत्वंमरालाक्षि
तवार्थीनंस्मराकुलं ॥ त्रैलोक्यस्वामिनीभूत्वाभुंक्ष्वभोगाननुत्तमान् ॥ ४६ ॥ तवचाज्ञाकरःकांतेभवामिमर
णावाधि ॥ अवध्योऽस्मिवरारोहेसदेवासुरमानुषैः ॥ ४७ ॥ सदासौभाग्यसंयुक्ताभविष्यसिवरानने ॥ यत्रते
रमतेचित्तंतत्रक्रीडस्वसुंदरि ॥ ४८ ॥ इतितस्यवचश्चित्तेविमृश्यमदमंथरे ॥ वक्तव्यंयद्भवेत्प्रेम्णातद्ब्रूहिमधुरं
वचः ॥ ४९ ॥ शुंभायचंचलापांगितद्वीम्यहमाशुवौ ॥ व्यासउवाच ॥ तद्ब्रूतवचनंश्रुत्वास्मितं कृत्वासुपेशलं ॥ ५० ॥
तंप्राहमधुरंवाचंदेवीदेवार्थसाधका ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ जानाम्यहंनिशुंभंचशुंभंचातिबलंनृपं ॥ ५१ ॥ जेतारं
सर्वदेवानांहंतारंचैवविद्विषां ॥ राशिंसर्वगुणानांचभोक्तारंसर्वसंपदां ॥ ५२ ॥ दातारंचातिशूरंचसुंदरंमन्मथा
कृतिं ॥ द्वात्रिंशलक्षणैर्युक्तमवध्यंसुरमानुषैः ॥ ५३ ॥ ज्ञात्वासमागतास्म्यत्रद्रष्टुकामामहासुरं ॥ रत्नंकनक
मायातिस्वशोभाधिकवृद्धये ॥ ५४ ॥ तत्राहंस्वपतिंद्रुंदूरादेवागतास्मिवै ॥ दृष्टामयासुराःसर्वेमानवाभुवि
मानदाः ॥ ५५ ॥ गंधर्वाराक्षसाश्चान्येयेचातिप्रियदर्शनाः ॥ सर्वेशुंभभयाद्रीतावेपमानाविचेतसः ॥ ५६ ॥
श्रुत्वाशुंभगुणानत्रप्राप्तास्म्यद्यदिदृक्षया ॥ गच्छदूतमहाभागब्रूहिशुंभंमहाबलं ॥ ५७ ॥ निर्जनेऽलक्षण्या
वाचावचनंवचनान्मम ॥ त्वांज्ञात्वाबलिनांश्रेष्ठंसुंदराणांचसुंदरं ॥ ५८ ॥

वंःसमरक्तःपदुन्नतः ॥ त्रिपृथुर्लघुगंभीरोद्वात्रिंशलक्षणास्त्विति त्रिबुध्निगंभीरइत्यर्थः एतद् व्याख्यापितत्रैवस्पष्टमहाभारतेचप्रसिद्धानि
॥ ५३ ॥ स्वस्यशोभायाअधिकवृद्धये ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

दे.भा.पं. ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

॥६०॥

दातारंगुणिनं शूरं सर्वविद्याविशारदं ॥ जेतारं सर्वदेवानां दक्षं चोग्रं कुलोत्तरं ॥ ५९ ॥ भोक्तारं सर्वरत्नानां स्वाधीनं
स्वबलोन्नतं ॥ पतिकामास्म्यहं सत्यंतवयोग्यानराधिप ॥ ६० ॥ स्वेच्छयानगरे तेऽत्र समायातामहामते ॥
ममास्तिकारणं किंचिद्विवाहेराक्षसोत्तम ॥ ६१ ॥ बालभावाद्भ्रतं किंचित्कृतराजन्मयापुरा ॥ क्रीडंत्याच वयस्या
भिः सैहैकांते यदृच्छया ॥ ६२ ॥ स्वदेहबलदर्पेण सखीनां पुरतो रहः ॥ मत्समानबलः शूरो रणे मां जेष्यति स्फुटं
॥ ६३ ॥ तं वरिष्याम्यहं कामं ज्ञात्वा तस्य बलावलं ॥ जहसुर्वचनं श्रुत्वा सख्यो विस्मितमानसाः ॥ ६४ ॥ कि
मेतया कृतं क्रूरं व्रतमद्भुतमाशु वै ॥ तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र ज्ञात्वा मे हीदृशं बलं ॥ ६५ ॥ जित्वा मां स्वबलेनात्र वि
वाहं कुरु सुंदरा ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ व्यास उवाच ॥ देव्यास्त
द्वचनं श्रुत्वा स दूतः प्राह विस्मितः ॥ किं ब्रूषे रुचिरापांगि स्त्रीस्वभावाद्विस्महसात् ॥ १ ॥ इंद्राद्यानिर्जिता येन
देवो देव्यास्तथापरोऽतं कथं समरे देवि जेतुमिच्छसि भामिनि ॥ २ ॥ त्रैलोक्ये तादृशो नास्ति यः शुभं समरे जयेत् ॥
कात्वं कमलपत्राक्षितस्याग्रे युधिसांप्रतं ॥ ३ ॥ अविचार्य न वक्तव्यं वचनं कापि सुंदरि ॥ बलं स्वपरयो ज्ञात्वा
वक्तव्यं समयोचितं ॥ ४ ॥ त्रैलोक्याधिपतिः शुभं स्तवरूपेण मोहितः ॥ त्वां च प्रार्थयते राजा कुरुतस्येप्सितं प्रिये
५ ॥ त्यक्तमूर्खस्वभावं त्वं संमान्य वचनं मम ॥ भज शुभं निशुभं वाहितमेतद्वीमिते ॥ ६ ॥

अर्धाधिकैः पाठैर्यद्वैतसंवादकीर्तनं ॥ क्रियते यत्र दैत्यानां कामार्थमरणं स्मृतं ॥ १ ॥ तस्मात्परास्त्रियं नैव कामयेन्मतिमान्नरः ॥ इति दर्शयितुं
कामवर्णनं सम्यगीयते ॥ २ ॥ देवो वाक्यश्रवणोत्तरं दूतो यदा हतद्वीति देव्या इति ॥ १ ॥ २ ॥ युधिसांप्रतं युद्धे योग्ये इत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

टी.अ.
२३

॥६०॥

॥७॥ ॥८॥ तेतवकेशेषुअथवातेदैत्याइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥

शृंगारःसर्वथासर्वैःप्राणिभिःपरयामुदा ॥ सेवनीयोबुद्धिमद्भिर्नवानामुत्तमोयतः ॥ ७ ॥ नागमिष्यसिचेद्दाले
सक्रुद्धःपृथिवीपतिः ॥ अन्यानाज्ञाकरान्प्रेष्यबलान्नेष्यतिसांप्रतं ॥ ८ ॥ केशेष्वकृष्यतेनूनंदानवाबलदार्पि
ताः ॥ त्वांनयिष्यंतिवामोरुतरसाशुंभसन्निधौ ॥ ९ ॥ संलज्जारक्षतन्वंगिसाहसंसर्वथात्यज ॥ मानितागच्छ
तत्पार्श्वेमानपात्रंयतोऽसिवै ॥ १० ॥ कयुद्धंनिशितैर्बाणैःकमुखंरतिसंगजं ॥ सारासारंपरिच्छिद्यकुरुमेव
चनंपटु ॥ ११ ॥ भजशुंभंनिशुंभंवालब्धासिपरमंशुभं ॥ देव्युवाच ॥ सत्यंदूतमहाभागप्रवक्तुंनिपुणोह्य
सि ॥ १२ ॥ निशुंभशुंभौजानामिवलवंतावितिध्रुवं ॥ प्रतिज्ञामेकृताबाल्यादन्यथासाकथंभवेत् ॥ १३ ॥ त
स्माद्ब्रूहिनिशुंभंचशुंभंवाबलवत्तरं ॥ विनायुद्धंनमेभर्ताभाविताकोऽपिसौष्टवात् ॥ १४ ॥ जित्वामांतरसाका
मंकरंगृण्हातुसांप्रतं ॥ युद्धेच्छयासमायातांविद्धिमामबलान्नृप ॥ १५ ॥ युद्धंदेहिसमर्थोऽसिवीरधर्मसमाच
र ॥ बिभेषिममशूलाच्चेद्गच्छपातालमाचिरं ॥ १६ ॥ त्रिदिवंचधरांत्यत्काजीवितेच्छायदस्तिते ॥ इतिदूतव
दाशुत्वंगत्वास्वपतिमादरात् ॥ १७ ॥ सविचार्ययथायुक्तंकरिष्यतिमहाबलः ॥ संसारेदूतधर्मोऽयंयत्सत्यंभा
षणंकिल ॥ १८ ॥ शत्रौपत्यौचधर्मज्ञतथात्वंकुरुमाचिरं ॥ व्यासउवाच ॥ अथतद्वचनंश्रुत्वानीतिमद्वलसंयु
तं ॥ १९ ॥ हेतुयुक्तंप्रगल्भंचविस्मितःप्रययौतदा ॥ गत्वादित्यपतिंदूतोविचार्यचपुनःपुनः ॥ २० ॥ प्रणम्य
पादयोःप्रव्हःप्रत्युवाचनृपंचतं ॥ राजनीतिकरंवाक्यंमृदुपूर्वंप्रियंवचः ॥ २१ ॥

॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥

सत्यंप्रियंचवक्तव्यमिति प्रभोरग्रे सत्यंप्रियंचवाक्यंवक्तव्यमिति हि नोतिशास्त्रं वर्तते तेन हेतुना हेराजन्नहं चिंतापरोस्मीत्यर्थः कुतश्चिंतापर इति चेत्तत्राह सत्यंप्रियंचेति यदि सत्यमुच्यते तर्हि तत्कर्णकठोरत्वाद्वा प्रियमेव भवति यदि तु यथामनोरंजनं भवति तदा वक्तव्यं तर्हि कार्यहानिरतो हि

दूत उवाच ॥ सत्यंप्रियंचवक्तव्यं तेन चिंतापरो ह्यहं ॥ सत्यंप्रियंचराजेंद्रवचनं दुर्लभं किल ॥ २२ ॥ अप्रियवद तां कामं राजा कुप्यति सर्वथा ॥ साक्षात्कुतः समायाता कस्य वा किं बला बला ॥ २३ ॥ न ज्ञानगोचरं किंचिच्छिब्र वीमिविचेष्टितं ॥ युद्धकामामयादृष्टागर्विता कटुभाषिणी ॥ २४ ॥ तया यत्कथितं सम्यक् तच्छृणुष्व महामते ॥ मया बाल्यात्प्रतिज्ञेयं कृता पूर्वं विनोदतः ॥ २५ ॥ सखीनां पुरतः कामं विवाहे प्रति सर्वथा ॥ यो मां युद्धे जयेदद्वा दर्पंच विधुनोति वै ॥ २६ ॥ तं वरिष्याम्यहं कामं पतिं समबलं किल ॥ न मे प्रतिज्ञामिथ्या सा कर्तव्या नृपसत्तमा ॥ २७ ॥ ॥ तस्माद्युध्यस्व धर्मज्ञ जित्वा मां स्ववशं कुरु ॥ तयेति व्याहृतं वाक्यं श्रुत्वा हं समुपागतः ॥ २८ ॥ यथेच्छं सिमहाराज तथा कुरु तव प्रियं ॥ सायुद्धार्थं कृतमतिः सायुधा सिंहगामिनी ॥ २९ ॥ निश्चला वर्तते भूपयद्यो ग्यंतद्विधीयतां ॥ व्यास उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य सुग्रीवस्य नराधिपः ॥ ३० ॥ पप्रच्छ भ्रातरं शूरं समी पस्थं महाबलं ॥ शुभ उवाच ॥ भ्रातः किमत्र कर्तव्यं ब्रूहि सत्यं महामते ॥ ३१ ॥ नार्येकायो दुकामास्ति समा वह्यति सांप्रतं ॥ अहं गच्छामि संग्रामे त्वं वागच्छ बलान्वितः ॥ ३२ ॥

सत्यप्रियात्मकं वाक्यं दुर्लभमित्यर्थः ॥ २२ ॥ अथ राजकार्यानुरोधेन सत्यमेव वक्तव्यं तदा तस्य कर्णकठोरत्वाद्वा जा सर्वथा कुप्यतीत्यर्थः ए तादृशमतिकठोरं वक्तुमयोग्यं तयोदात्तमिति भावः अबला किं बलेत्यन्वयः ॥ २३ ॥ इदं किंचिदपि ज्ञानगोचरं न भवति मया किं वक्तव्यमित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

यद्रोचतेतवेतिशेषः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ रक्षणीयानहंतव्येत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

यद्रोचतेनिशुंभाद्यतत्कर्तव्यमयाकिल ॥ निशुंभउवाच ॥ नमयानत्वयावीरगंतव्यरंणमूर्धनि ॥ ३३ ॥
प्रेषयस्वमहाराजत्वरितंधूम्रलोचनं ॥ सगत्वातारणेजित्वागृहीत्वाचास्त्रलोचनां ॥ ३४ ॥ आगमि
प्यतिशुंभात्रविवाहःसविधीयतां ॥ व्यासउवाच ॥ तन्निशम्यवचस्तस्यशुंभोभ्रातुःकनीयसः ॥ ३५ ॥
कोपात्संप्रेषयामासपार्श्वस्थंधूम्रलोचनं ॥ शुंभउवाच ॥ धूम्रलोचनगच्छाशुसैन्येनमहतावृतः ॥
३६ ॥ गृहीत्वानयतांमुग्धांस्ववीर्यमदमोहितां ॥ देवोवादानवोवापिमनुष्योवामहाबलः ॥ ३७ ॥ तत्पार्ष्णि
ग्राहतांप्राप्तोहंतव्यस्तरसात्वया ॥ तत्पार्श्ववर्तिनींकालींहत्वासंगृह्यतांपुनः ॥ ३८ ॥ शीघ्रमत्रसमागच्छकृ
त्वाकार्यमनुत्तमं ॥ रक्षणीयात्वयासाध्वीमुंचंतीमृदुमार्गणान् ॥ ३९ ॥ यत्नेनमहतावीरमृदुदेहाकृशोदरी ॥
तत्सहायाश्चहंतव्यायेरणेशस्त्रपाणयः ॥ ४० ॥ सर्वथासानहंतव्यारक्षणीयाप्रयत्नतः ॥ व्यासउवाच ॥
इत्यादिष्ठस्तदाराज्ञातरसाधूम्रलोचनः ॥ ४१ ॥ प्रणम्यशुंभसैन्येनवृतःक्षीघ्रंययौरणे ॥ असाधूनांसहस्राणां
पठ्यतेपांवृतस्तथा ॥ ४२ ॥ सददर्शततोदेवीरम्योपवनसंस्थितां ॥ दृष्ट्वातामृगशावाक्षींविनयेनसमन्वितः
४३ ॥ उवाचवचनंश्लक्ष्णंहेतुमद्रसभूपितं ॥ शृणुदेविमहाभागेशुंभस्त्वद्विरहातुरः ॥ ४४ ॥ दूतंप्रेषितवान्
पार्श्वेतवनीतिविशारदः ॥ रसभंगभयोद्विग्नःसामपूर्वत्वयिस्वयं ॥ ४५ ॥

असाधूनांदैत्यानामित्यर्थः तदुक्तंवृतःषट्पासहस्राणामसुराणांद्रुतंययावितिमार्कंडेयपुराणे पठिसहस्रासुरैःसहितइत्यर्थः ॥ ४२ ॥
रम्योपवनसंस्थितांददर्शेत्यन्वयः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

दे.भा.पं.

॥६२॥

तेन दूतेन वचस्त्वदुक्तामित्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ यदुक्तं त्वया कठिनं गूढतात्पर्यं वचोवाक्यमित्यर्थः न ज्ञात इति तवाभिप्रेतः संग्रामस्तेन मूढेन न ज्ञात इत्यर्थः ॥ ४८ ॥ कोसौ द्विविधः संग्रामस्तमाह रतिजोऽथोत्साहजश्चेति पात्रभेदमाह रतिजस्त्वयीति ॥ ४९ ॥ इदं तवाभिप्रे

तेनागत्य वचः प्रोक्तं विपरीतं वरानने ॥ वचसा तेन मे भर्ता चिंता विष्टमनानृपः ॥ ४६ ॥ बभूवरसमार्गज्ञे शुंभः कामविमोहितः ॥ दूतेन तेन न ज्ञातं हेतुगर्भं वचस्तव ॥ ४७ ॥ यो मां जयति संग्रामे यदुक्तं कठिनं वचः ॥ न ज्ञातस्तेन संग्रामो द्विविधः खलु मानिनि ॥ ४८ ॥ रतिजोऽथोत्साहजश्च पात्रभेदे विवक्षितः ॥ रतिजस्त्वयि वामोरुशत्रो रुत्साहजः स्मृतः ॥ ४९ ॥ सुखदः प्रथमः कान्ते दुःखदश्चारिजः स्मृतः ॥ जानाम्यहं वरारोहे भवत्यामानसं किल ॥ ५० ॥ रति संग्रामभावस्ते हृदये परिवर्तते ॥ इति तज्ज्ञां विदित्वा मां त्वत्सकाशं नराधिपः ॥ ५१ ॥ प्रेपयामास शुंभोऽद्य बलेन महता वृतं ॥ चतुरासि महाभागेशृणु मे वचनं मृदु ॥ ५२ ॥ भज शुंभं त्रिलोकेशं देवदर्पनिबर्हणं ॥ पट्टराज्ञी प्रिया भूत्वा भुंक्ष्व भोगाननुत्तमान् ॥ ५३ ॥ जेष्यति त्वां महाबाहुः शुंभः कामबलार्थवित् ॥ विचित्रान्कुरुहावांस्त्वं सोऽपि भावान्करिष्यति ॥ ५४ ॥ भविष्यति कालिकेयं तत्र वै नर्मसाक्षिणी ॥ एवं संगरयोगेन पतिर्मे परमार्थवित् ॥ ५५ ॥ जित्वा त्वां सुखशय्यायां परिश्रान्तां करिष्यति ॥ रक्तदेहां न खाद्यातैर्देतैश्च खंडिताधरां ॥ ५६ ॥ स्वदक्खिन्नां प्रभग्नां त्वां संविधास्यति भूपतिः ॥ भविता मानसः कामो रति संग्रामजस्तव ॥ ५७ ॥ दर्शनाद्वश एवास्ते शुंभः सर्वात्मना प्रिये ॥ वचनं कुरु मे पथ्यं हितकृत्वा पिपेशलं ॥ ५८ ॥ भज शुंभं गणाध्यक्षं मानिनीयाति मानिनी ॥ मंदभाग्याश्च ते नूनं शस्त्रयुद्धप्रियाश्च ये ॥ ५९ ॥

तमहं जानामि न पूर्वप्रेषितो मूढो दूत इत्यर्थः ॥ ५० ॥ तस्मादहं पूर्वापेक्षया चतुरोऽस्मि वचनं मम शृण्वित्याह चतुरासीति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

टी.अ.
२४

॥६२॥

सीधुसेकेनस्वमुखमदिरासेकेनबकुलवृक्षं तथाकुरुबकवृक्षंविकासितमिवराजानंपादघातेनविकासितंविकासितमशोकमशोकवृक्षंकुर्वित्यर्थः
पादघातेनाशोकवृक्षस्यसीधुसेकेनबकुलकुरुबकयोर्वृक्षेलोकप्रसिद्धत्वात् ॥ ६० ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेपंचमस्कंधेचतुर्विंशोऽ

नतदर्हासिकांतित्वंसदासुरतवल्लभे ॥ अशोकंकुरुराजानंपातघातविकासितं ॥ ६० ॥ बकुलंसीधुसेकेनतथा
कुरुबकंकुरु ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेदेवीमहात्म्येचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ व्यासउवा
च ॥ इत्युत्काविररामासौवचनंधूषलोचनः ॥ प्रत्युवाचतदाकालीप्रहस्यललितंवचः ॥ १ ॥ विदूषकोसिजा
त्मत्वंशैलूषइवभापसे ॥ वृथामनोरथान्चित्तेकरोपिमधुरंवदन् ॥ २ ॥ बल्वान्बलसंयुक्तःप्रेपितोसिदुरा
त्मना ॥ कुरुयुद्धंवृथावादंमुंचमूढमतेऽधुना ॥ ३ ॥ हत्वाशुंभंनिशुंभंचत्वदन्यान्वाबलाधिकान् ॥ देवीक्रुद्धाशरा
घातैर्ब्रजिप्यंतिनिजालयं ॥ ४ ॥ कासौमंदमतिःशुंभःकवाविश्वविमोहिनी ॥ अयुक्तःखलुसंसारेविवाहविधि
रेतयोः ॥ ५ ॥ सिंहीकित्वतिकामार्त्ताजंबुकंकुस्तेपतिं ॥ करिणीगर्दभंवापिगवयंसुराभिःकिमु ॥ ६ ॥ गच्छशुंभंनि
शुंभंचवदसत्पंवचोमम ॥ कुरुयुद्धंनचेद्याहिपातालंतरसाधुना ॥ ७ ॥ व्यासउवाच ॥ कालिकायावचःश्रुत्वा
सदैत्योधूषलोचनः ॥ तामुवाचमहाभागक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ८ ॥ दुर्दर्शैत्वांनिहत्याजौसिंहंचमदगर्वितं ॥
गृहीत्वैनांगमिष्यामिराजानंप्रत्यहंकिल ॥ ९ ॥

ध्यायः ॥ २४ ॥ षष्टिश्लोकैर्महादेव्याहतोऽसौधूषलोचनः ॥ विचारःशुंभसदासिजातइत्यपिकीर्त्यते ॥ १ ॥ धूषलोचनवाक्याविरा
मोत्तरंज्ञातंवृत्तमाह इत्युत्काविररामोति कालीकौशिकी ॥ २ ॥ विदूषकोसीति विदूषकश्चाटुवटौपरनिंदाकरेपिचेतिमेदिनी शैलूषोनटः
॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आजौयुद्धे एनांसुंदरोमंबिकां अहंराजानंप्रतीत्यन्वयः ॥ ९ ॥

तर्हितकार्यकुतो न करोषि चेत्तत्राह रसभंगेति ॥ १० ॥ नायधर्मो मुखेन वल्गनरूपः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ खरानरथ

रसभंगभयात्कालिविभेमि त्विह सांप्रतं ॥ नोचेत्त्वां निशितैर्बाणैर्हन्म्यद्य कलहप्रिये ॥ १० ॥ कालिकोवाच ॥
किं विकल्थसिमंदात्मन्नायधर्मो धनुष्मतां ॥ स्वशक्त्या मुंचविशिखान्गतासियमसंसादि ॥ ११ ॥ व्यास उवा
च ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं दैत्यः संगृह्य कार्मुकं दृढं ॥ कालिकां तां शरासारैर्ववर्पाति शिलाशितैः ॥ १२ ॥ देवास्तु प्रेक्ष
कास्तत्र विमानवरसंस्थिताः ॥ तांस्तु वंतो जयेत्पूचुर्देवीं शक्रपुरोगमाः ॥ १३ ॥ तयोः परस्परं युद्धं प्रवृत्तं चाति
दारुणं ॥ बाणखड्गदाशक्तिमुसलादिभिरुत्कटं ॥ १४ ॥ कालिका बाणपातैस्तु हत्वा पूर्वं खरानरथ ॥ बभञ्जत
द्रथं व्यूढं जहास च मुहुर्मुहुः ॥ १५ ॥ सचान्यं रथमारूढः कोपेन प्रज्वलन्निव ॥ बाणवृष्टिं चकारो ग्रां कालिकोप
रिभारत ॥ १६ ॥ सापिचिच्छेदतरसा तस्य बाणानसंगतान् ॥ मुमोचान्यानुग्रवे गान् दानवोपरि कालिका ॥
१७ ॥ तैर्बाणैर्निहतास्तस्य पार्ष्णिग्राहाः सहस्रशः ॥ बभञ्ज च रथं वेगात्सूतं हत्वा खरानपि ॥ १८ ॥ चि
च्छेदतद्वनुः सद्यो बाणैरुरगसन्निभैः ॥ मुदं च क्रेसुराणां साशं खनादंतथाकरोत् ॥ १९ ॥ विरथः प
रिधंगृह्य सर्वलोहमयं दृढं ॥ आजगाम रथोपस्थं कुपितो धूम्रलोचनः ॥ २० ॥ वाचानिर्भर्त्सयन् कालीं क
रालः कालसन्निभः ॥ अद्यैव त्वां हनिष्यामि कुरूपे पिंगलोचने ॥ २१ ॥

वाहानुरासभान् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

यदेति यदायस्मिन्कालेक्षिपतेत्यजतितस्मिन्नेवकालेसांविक्कायस्याःशरीरात्कौशिकीनिर्गतासासुंदरीअंबिकाहुंकारेणैवहुंकारोच्चारणेनैवतं
भस्मचकारकाष्ठंभस्मचकारेतिवत्प्रयोगः तथाचांबिकयासहुंकारेणनाशितोननुकालिकया तदुक्तंमार्कंडेयपुराणे हुंकारेणैवतंभस्म

इत्युत्कासहसागत्यपरिघंक्षिपतेयदा ॥ हुंकारेणैवतंभस्मचकारतरसांबिका ॥ २२ ॥ दृष्ट्वाभस्मी
कृतंदैत्यसैनिकाभयविह्वलाः ॥ चक्रुःपलायनंसद्योहातातेत्यब्रुवन्पथि ॥ २३ ॥ देवास्तानिहतंदं
ष्टादानबंधूघलोचनं ॥ मुमुचुःपुष्पवृष्टिरेमुदितागगनेस्थिताः ॥ २४ ॥ रणभूमिस्तदाराजन्दासुणा
समपद्यत ॥ निरंतैर्दानवैरश्वैःखरैश्चवारणैस्तथा ॥ २५ ॥ गृध्राःकाकावटाःश्वेनावरफाजंबुकास्तथा ॥ ननृ
तुश्रुक्रुशुःप्रेतान्पतितान्रणभूमिषु ॥ २६ ॥ अंबिकातद्रणस्थानंत्यत्कादूरंस्थलांतरे ॥ गत्वाचकारचाप्युग्रंशं
खनादंभयप्रदं ॥ २७ ॥ तंश्रुत्वादरशब्दंतुशुंभःसद्मनिसंस्थितः ॥ दृष्ट्वाथदानवान्भग्नानागतान्सूधिरो
पितान् ॥ २८ ॥ छिन्नपादकराक्षांश्चमंचकारोपितानपि ॥ भग्नपृष्ठकटिग्रीवान्क्रंदमानाननेकशः ॥ २९ ॥
वीक्ष्यशुंभोनिशुंभश्चक्रगतोद्धूघलोचनः ॥ कथंभग्नाःसमायातानानीताकिंवरेनना ॥ ३० ॥ सैन्यंकु
त्रगतंमंदाःकथयंतुयथोचितं ॥ कस्यायंशंखनादोऽद्यश्रूयतेभयवर्द्धनः ॥ ३१ ॥ गणाऊचुः ॥ बलंचपातितंसर्वं
निहतोद्धूघलोचनः ॥ कृतंकालिकयाकर्मरणभूमावमानुषं ॥ ३२ ॥ शंखनादोंबिकायास्तुगगनंव्याप्यराजते
हर्षदःसुरसंघानांदानवानांचशोककृत् ॥ ३३ ॥

साचकारांबिकाततइति॥२२॥पथिहातातेत्यब्रुवन्नित्यन्वयः॥२३॥ २४ ॥ निरंतैर्निर्गतप्राणैर्दानवादिभिर्दासुणाभयंकरासमपद्यतेत्यन्व
यः ॥२५॥ वटवरफाः वटवरफशब्देनपिशाचविशेषाः तदुक्तंशूलिनीमंत्रविधाने सहस्रंप्रजपेन्मंत्रंशूलिन्यायंस्पृशन्नरः वटाश्ववरफाश्चै
वनस्पृशंतिकदाचनेति चुक्रुशुःकोलाहलंचक्रुःरणभूमिषुप्रेतान्पतितान्दृष्ट्वेतिशेषः ॥२६॥२७॥२८॥ २९ ॥३०॥३१॥३२॥३३॥

दे.भा.पं.

॥६४॥

यदा सर्वे तेन केसरिणानि पातिताः यदा च रथाभग्राबाणपतैर्हयाश्च विनिपातिताः तदा गगनस्था इत्यन्वयः ॥ ३४ ॥ भग्नं बलं धूम्रलो-
चनं पातितं च दृष्ट्वाऽस्माभिर्जयो नैव भवेत्तवेति निश्चयः कृत इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ संधिर्मेत्री विग्रहः शत्रुत्वं स्थान

यदानि पातिताः सर्वे तेन केसरिणा विभो ॥ रथभग्नहयाश्चैव बाणपतैर्विनाशिताः ॥ ३४ ॥ गगनस्थाः सुराश्च
क्रुः पुष्पवृष्टिमुदान्विताः ॥ दृष्ट्वा भग्नं बलं सर्वपतितं धूम्रलोचनं ॥ ३५ ॥ निश्चयस्तु कृतोऽस्माभिर्जयो नैव भवे-
दिति ॥ विचारं कुरुराजेंद्रमंत्रिभिर्मंत्रवित्तमैः ॥ ३६ ॥ विस्मयो यं महाराजयदेकाजगदंबिका ॥ भवद्भिः सह युद्धा-
य संस्थिता सैन्यवर्जिता ॥ ३७ ॥ निर्भयैका किनीवाला सिंहारूढामदोत्कटा ॥ चित्रमेतन्महाराजभासतेऽद्भुत-
मंजसा ॥ ३८ ॥ संधिर्वाविग्रहो वाद्यस्थानान्निर्याणमेव च ॥ मंत्रयित्वा महाराजकुरुकार्यं यथारुचि ॥ ३९ ॥ तत्स-
न्निधौ बलं नास्ति तथापि शत्रुतापन ॥ पार्ष्णिग्राहाः सुराः सर्वे भविष्यन्ति किलापदि ॥ ४० ॥ समये तत्समीपस्थौ
ज्ञातौ च हरिश्चंकरौ ॥ लोकपालाः समीपेऽद्य वर्तन्ते गगने स्थिताः ॥ ४१ ॥ रक्षोगणाश्च गंधर्वाः किन्नरामानुषास्त-
था ॥ तत्सहायाश्च मन्त्रव्याः समये सुरतापन ॥ ४२ ॥ अस्माकं मतिमानेन ज्ञायते सर्वथेदृशं ॥ अंबिकायाः स-
हाया शातकार्या शानकाचन ॥ ४३ ॥ एकानाशयितुं शक्ता जगत्सर्वचराचरं ॥ काकथादानवानां तु सर्वेषामिति
निश्चयः ॥ ४४ ॥ इति ज्ञात्वा महाभाग यथारुचितथा करु ॥ हितं सत्यं मितं वाक्यं वक्तव्यमनुयायिभिः ॥ ४५ ॥
व्यास उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां शुभः परबलार्दनः ॥ कनीयां संसमानीय प्रच्छरहसि स्थितः ॥ ४६ ॥

मुदासीनतयावस्थानं निर्याणं पलायनं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ समयेति तावपि हरिश्चंकरौ समये सहायौ भविष्यत इति शेषः ॥ ४१ ॥ ॥
रक्षोगणाः भूतगणाः ॥ ४२ ॥ वस्तुतस्तस्याः सहायापेक्षैव नास्तीत्याह अंबिकाया इति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

टी.अ.
२५

॥६४॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अभोग्येति अस्मात्कारणात्परमभवरूपादत्रसमागतांबिकानूनमभोग्यानसेवनीयेतियुक्तंपलायनंवायुक्तं

भ्रातःकालिकयाद्यैवनिहतोधूमलोचनः ॥ बलंचशातितंसर्वगणाभग्नाःसमागताः ॥ ४७ ॥ अंबिकाशंखना
दंवैकरोतिमदगर्विता ॥ ज्ञानिनांचैवदुर्ज्ञेयागतिःकालस्यसर्वथा ॥ ४८ ॥ तृणंवज्रायतेनूनंवज्रंचैवतृणाय
ते ॥ बलवान्बलहीनःस्यादैवस्यगतिरीदृशी ॥ ४९ ॥ पृच्छामित्वांमहाभागकिंकर्तव्यमितःपरं ॥ अभोग्या
चांबिकानूनंकारणादत्रवागता ॥ ५० ॥ युक्तंपलायनंवीरयुद्धंवावदसत्वरं ॥ लघुंज्येष्ठंविजानामित्वामहंका
र्यसंकटे ॥ ५१ ॥ निशुंभउवाच ॥ नवापलायनंयुक्तंनदुर्गग्रहणंतथा ॥ युद्धमेवपरंश्रेयःसर्वथैवानयानघ ॥
५२ ॥ ससैन्योऽहंगमिष्यामिरणेतुप्रवराश्रितः ॥ हत्वातामागमिष्यामितरसात्वबलामिमां ॥ ५३ ॥ अथवाबलव
दैवादन्यथाचेद्भविष्यति ॥ मृतेमयित्वयाकार्यंविमृश्यचपुनःपुनः ॥ ५४ ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाशुंभःप्रोवाच
चानुजं ॥ तिष्ठत्वंचंडमुंडौद्वौगच्छेतांबलसंयुतौ ॥ ५५ ॥ शशाकग्रहणायाऽत्रनयुक्तंगजमोचनं ॥ चंडमुंडौमहा
वीरौतांहंतुंसर्वथाक्षमौ ॥ ५६ ॥ इत्युक्त्वाभ्रातरंशुंभंसंभाष्यचमहाबलौ ॥ उवाचवचनंराजाचंडमुंडौपुरःस्थितौ
५७ ॥ गच्छतांचंडमुंडौद्वौस्वसैन्यपरिवारितौ ॥ हंतुंतामबलांशीघ्रंनिर्लज्जांमदगर्वितं ॥ ५८ ॥ गृहीत्वाथ
निहत्याजौकालिकांपिंगलोचनां ॥ आगम्यतांमहाभागौकृत्वाकार्यमहत्तरं ॥ ५९ ॥

युद्धंवायुक्तमित्यन्वयः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अन्यथेति बलवदैवादहमेवमारिष्यामिचेदित्यर्थः तदेतिशेषःतस्यमृतेमयीत्य
न्नान्वयः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तामबलांकालिकांहंतुमित्यर्थः ॥ ५८ ॥ गृहीत्वेति कालिकांनिहत्याथतामंबिकांगृहीत्वेत्यर्थः ॥ ५९

॥ ६० ॥ इति श्रीदे० भा० पं० पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ अर्धाधिकैः पंचषष्टिष्वैरथभयंकरं ॥ युद्धं समभवत्घोरं श्रीदेव्याश्चंडमुंडयोः
 ॥ १ ॥ चंडमुंडाज्ञानंतरं जातवृत्तमाह इत्याज्ञप्ताविति ॥ १ ॥ २ ॥ तुराषाडिंद्रस्तस्यविजयेनोद्धतमुन्मत्तं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ स्वपरयोर्व
 सानायातिगृहीतापिगर्विताचांबिकायदि ॥ तदाबाणैर्महातीक्ष्णैर्हतव्याहवमंडिता ॥ ६० ॥ इति श्रीदेवीभाग
 वतेमहापुराणे पंचमस्कंधे पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्याज्ञप्तौ तदावीरौ चंडमुंडौ महाबलौ
 'जग्मतुस्तरसैवाजौ सैन्येन महतान्वितौ ॥ १ ॥ दृष्ट्वा तत्र स्थितां देवीं देवानां हितकारिणीं ॥ ऊचतु
 स्तौ महावीर्यौ तदा सामान्वितं वचः ॥ २ ॥ बाले त्वं किं न जानासि शुंभं सुरबलार्दनं ॥ निशुंभं च महावीर्यं तुराषा
 द्विजयोद्धतं ॥ ३ ॥ त्वमेकासिवरारोहे कालिकासिंहसंयुता ॥ जेतुमिच्छसि दुर्बुद्धे शुंभं सर्वबलान्वितं ॥ ४ ॥
 मतिदः कोऽपि तेनास्ति नारी वापि नरोऽपि वा ॥ देवास्त्वांप्रेरयंत्येव विनाशाय तवैव ते ॥ ५ ॥ विमृश्य कुस्त
 न्वगिकार्यं स्वपरयोर्वलं ॥ अष्टादशभुजत्वात्त्वं गर्वचकुरुषेमृषा ॥ ६ ॥ किं भुजैर्बहुभिर्व्यर्थैरायुधैः किं श्रमप्रदैः
 शुंभस्याग्रे सुराणां वै जेतुः समरशालिनः ॥ ७ ॥ ऐरावतकरच्छेत्तुर्दंतिदरणकारिणः ॥ जयिनः सुरसंघा
 नां कार्यं कुरु मनोगतं ॥ ८ ॥ वृथा गर्वाय सेकांते कुरु मेव च न प्रियं ॥ हितं तव विशालाक्षि सुखदं दुःखनाशनं ॥
 ९ ॥ दुःखदानि च कार्याणि त्याज्यानि दूरतो बुधैः ॥ सुखदानि च सेव्यानि शास्त्रतत्त्वविशारदैः ॥ १० ॥ चतुरासि
 पिकालापे पश्य शुंभबलं महत् ॥ प्रत्यक्षं सुरसंघानां मर्द्दनेन महोदयं ॥ ११ ॥ प्रत्यक्षं च परित्यज्य वृथैवानु
 मितिः किल ॥ संदेहसहिते कार्ये न विपश्चित् प्रवर्तते ॥ १२ ॥

लं विमृश्य विचार्य कार्यं कुर्वित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ वृथैवानुमितिः देवबलमपि महोदयं बलत्वाद्दैत्यबलवदित्यनु
 मितिः वृथैव तत्रैदं संबन्धित्वस्योपाधित्वादित्यर्थः ॥ १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥१३॥तवदुःखायदेवानांशिक्षाभवतिस्वार्थस्यघसाधिकाभवतिइदंकथंत्वयानज्ञातमित्यर्थः॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥

शत्रुःसुराणांपरमःशुंभःसमरदुर्जयः ॥ तस्मात्त्वांप्रेरयंत्यत्रदेवादैत्येशपीडिताः ॥ १३ ॥ तस्मात्तद्वच
नैःस्निग्धैर्वचितासिशुचिस्मिते ॥ दुःखायतवदेवानांशिक्षास्वार्थस्यसाधिका ॥ १४ ॥ कार्यमित्रंपरि
क्षिप्यधर्ममित्रंसमाश्रयेत् ॥ देवाःस्वार्थपराःकामंत्वामहंसत्यमब्रुवं ॥ १५ ॥ भजशुंभंसुरेशानंजेतारंभुवने
श्वरं ॥ चतुरसुंदरंशूरंकामशास्त्रविशारदं ॥ १५ ॥ ऐश्वर्यंसर्वलोकानांप्राप्स्यसेशुंभशासनात् ॥ निश्चयंपरमं
कृत्वाभर्तारंभजशोभनं ॥ १७ ॥ व्यासउवाच ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाचंडस्यजगदंबिका ॥ मेघगंभीर
निनदंजगर्जपुनरब्रवीत् ॥ १८ ॥ गच्छजाल्ममृषाकिंत्वंभापसेवंचकंवचः ॥ त्यक्त्वाहरिहरादींश्चशुंभंकस्माद्भ
जेपतिं ॥ १९ ॥ नमेकश्चित्पतिःकार्येनकार्यपतिनासह ॥ स्वामिनीसर्वभूतानामहमेवनिशामय ॥ २० ॥
शुंभामेबहवोदृष्टानिशुंभाश्चसहस्रशः ॥ घातिताश्चमयापूर्वशतशोदैत्यदानवाः ॥ २१ ॥ ममाग्रेदेववृंदानिवि
नष्टानियुगेयुगे ॥ नाशंयास्यंतिदैत्यानांयूथानिपुनरद्यवै ॥ २२ ॥ कालएवागतोस्त्यत्रदैत्यसंहारकारकः ॥ वृ
थात्वंकुरुषेयत्नंरक्षणायात्मसंतते ॥ २३ ॥ कुरुयुद्धंवीरधर्मरक्षायैत्वंमहामते ॥ मरणंभाविदुस्त्याज्यंयशोरक्ष्यं
महात्मभिः ॥ २४ ॥ किंतेकार्यंनिशुंभेनशुंभेनचदुरात्मना ॥ वीरधर्मंपरंप्राप्यगच्छस्वर्गसुरालयं ॥ २५ ॥ शुंभो
निशुंभश्चैवान्येयेचात्रतवबांधवाः ॥ सर्वेतवानुगाःपश्चादागमिष्यंतिसांप्रतं ॥ २६ ॥ क्रमशःसर्वदैत्यानांक
रिष्याम्यद्यसंक्षयं ॥ विषादंत्यजमंदात्मनूकुरुयुद्धंविशांपते ॥ २७ ॥ त्वामहंनिहनिष्यामिभ्रातरंतवसांप्रतं ॥
ततःशुंभंनिशुंभंचरक्तवीजंमदोत्कटं ॥ २८ ॥

वस्तुतःपश्यपेक्षाममनास्तौत्याह नमेइति स्वामिनीसर्वेश्वरीत्यर्थः॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥

दे.भा.पं.

॥६६॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ कर्षकाणां क्षेत्रकर्षकाणां भयप्रदैर्धान्यादिभक्षणेन भयदायकैः शलभैरिव
अन्यांश्च दानवान्सर्वान् हत्वा हंसमरांगणे ॥ गमिष्यामि यथास्थानं तिष्ठ वागच्छ वाद्रुतं ॥ २९ ॥ गृहाणास्त्रं वृ
थापुष्टकुरु युद्धं मया धुना ॥ किं जल्पसि मृषावाक्यं सर्वथा कातरप्रियं ॥ ३० ॥ व्यास उवाच ॥ तयेत्थं प्रेरितौ
दैत्यौ चंडमुडौ क्रुधान्वितौ ॥ ज्याशब्दं तरसा घोरं च क्रतुर्बलदर्पितौ ॥ ३१ ॥ सापिशं स्वस्वनं च क्रेपूरयंतीं दिशो
दश ॥ सिंहोऽपि कुपितस्तावन्नादं समकरोद्वली ॥ ३२ ॥ तेन नादेन शक्राद्याजहर्षुरमरास्तदा ॥ मुनयो यक्षगंध
र्वाः सिद्धाः साध्याश्च किन्नराः ॥ ३३ ॥ युद्धं परस्परं तत्र जातं कातरभीतिदं ॥ चंडिका चंडयोस्तीव्रं बाणखड्गगदा
दिभिः ॥ ३४ ॥ चंडमुक्तांश्छरान् देवीचिच्छेदनिशितैः शरैः ॥ मुमोच पुनरग्रासा चंडिका पंनगानिव ॥ ३५ ॥
गगनं छादितं तत्र संग्रामे विशिखैस्तदा ॥ शलभैरिव मेघांते कर्षकाणां भयप्रदैः ॥ ३६ ॥ मुंडोपि सैनिकैः सार्द्धं प
पाततरसारणे ॥ मुमोच बाणवृष्टिं वैक्रुद्धः परमदारुणः ॥ ३७ ॥ बाणजालं महदृष्ट्वा क्रद्धा तत्रांबिकाभृशं ॥ कोपे
नवदनंतस्याबभूव घनसन्निभं ॥ ३८ ॥ कदलीपुष्पनेत्रं च भृकुटीकुटिलं तदा ॥ निष्क्रान्ता च तदा कालीललाट
फलकाद्द्रुतं ॥ ३९ ॥ व्याघ्रचर्मो बिराक्रूरा गजचर्मोत्तरीयका ॥ मुंडमालाधरा घोरा शुष्कवापी समोदरा ॥ ४० ॥
खड्गपाशधरा तीवभीषणा भयदायिनी ॥ खट्वांगधारिणी रौद्रा कालरात्रिरिवापरा ॥ ४१ ॥ विस्तीर्णवदना जि
ह्वां चालयंती मुहुर्मुहुः ॥ विस्तारजघनवेगाज्जघानासुरसैनिकान् ॥ ४२ ॥ करे कृत्वा महावीरांस्तरसासारु
षान्विता ॥ मुखे चिक्षेप दैतेयान् पिपेष दशनैः शनैः ॥ ४३ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ घनसन्निभं कृष्णवर्णं ॥ ३८ ॥ ललाटफलकादंबिकाया ललाटदेशादित्यर्थः ॥ ३९ ॥ शुष्कानिर्जलाया वापी गंभीरा तया स
ममंत गंतवदुदरं यस्या अतिक्षुधितेति तात्पर्यं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

टी.अ.

२६

॥६६॥

॥ ४४॥ अतिभैरवं यथास्यात्तथाचवं यतिवर्तमानसामिष्येभूते लट् च चर्वत्यथः ॥ ४५ ॥ अनंतरे व्यवधानरहितैः ॥ ४६ ॥ चंडकरच्छा

गजान्घंटान्वितान् हस्ते गृहीत्वानिदधौ मुखे ॥ सारोहान् भक्षयित्वा जौ सादृहासंचकार ह ॥ ४४ ॥ तथैव तुरगा
नुष्टांस्तथासारथिभिः सह ॥ निक्षिप्य वक्त्रे दशनैश्चर्वयंत्यतिभैरवं ॥ ४५ ॥ हन्यमानं बलं प्रेक्ष्य चंडमुंडौ महासु
रौ ॥ छादयामास तु देवीं बाणासारैरनंतरैः ॥ ४६ ॥ चंडश्चंडकरच्छायंचक्रंचक्रधरायुधं ॥ चिक्षेप तरसा देवीनना
दचमुहुर्मुहुः ॥ ४७ ॥ नदंतं वीक्ष्य तं कालीरथांगं चरविप्रभं ॥ बाणेनैकेन चिच्छेद सुप्रभंतं सुदर्शनं ॥ ४८ ॥
तं जघान शरैस्तीक्ष्णैश्चंडं चंडीशिलाशितैः ॥ मूर्च्छितोऽसौ पपातो व्योदेवी बाणार्दितो भृशं ॥ ४९ ॥ पतितं भ्रात
रं वीक्ष्य मुंडो दुःखार्दितस्तदा ॥ चकार शरवृष्टिं च कालिको परिकोपतः ॥ ५० ॥ चंडिकामुंडनिर्मुक्तां शरवृष्टिं सुदा
रुणां ॥ ईषिकास्त्रैर्बलान्मुक्तैश्चकार तिलशः क्षणात् ॥ ५१ ॥ अर्धचंद्रेण बाणेन ताडयामास तं पुनः ॥ पतितोऽ
सौ महावीर्यो मेदिन्यां मदवर्जितः ॥ ५२ ॥ हाहाकारो महानासीद नवानां बले तदा ॥ जहर्पुंरमराः सर्वे गगनस्था ग
तव्यथाः ॥ ५३ ॥ विहाय मूर्च्छां चंडस्तु संगृह्य महतीं गदां ॥ तरसा ताडयामास कालिकां दक्षिणे भुजे ॥ ५४ ॥
वंचयित्वा गदाघातं तं बबंध माहासुरं ॥ तरसा बाणपाशेन मंत्रमुक्तेन कालिका ॥ ५५ ॥ उत्थितस्तु तदामुंडो ब
द्धं दृष्ट्वा नुजं बलात् ॥ आजगाम सुसंनद्धः शक्तिं कृत्वा करे दृढां ॥ ५६ ॥ आगच्छंतं तदा कालीदानवं वीक्ष्य सत्वरं ॥
बबंध तरसा तं तु द्वितीयं भ्रातरं भृशं ॥ ५७ ॥

४५

४६

४७

यं सूर्यसदृशं चक्रधरो विष्णुस्तदायुधं सुदर्शनं लक्षणया तद्वदित्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मंत्रैरभिमंत्रिता ईषिकाः शलाका
ईषिकास्त्रं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

दे.भा.पं.

॥६७॥

॥ ५८ ॥ यज्ञेपशुवधस्यापेक्षितत्वाद्रणयज्ञत्वदुद्देशेनमौपशूमयानीतावित्याह रणयज्ञार्थमिति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ वधंमाकुर्विति वधं हिंसां माकुर्वतां हिंसां मोचनीयौ तत्राह मामुंचेति तर्हि बन्धास्थापनीयौ तत्राह चतुरासीति हेरणप्रिये चतुरासित्वं मद्वाक्ययोरर्थविचार्य देवानां कार्यसिद्धिस्तरसाकर्तव्यात्वयेत्यर्थः रणयज्ञबुद्ध्याऽनयोः पशुबुद्ध्या च हनने यागीय हिंसाया हिंसात्वाभावात् वधोऽपि न भविष्यति देवानां कार्यसिद्धिश्च भविष्यतीति तदभिप्राय इति ॥ ६१ ॥ कालिकादेवीं प्राहेत्याह इति तस्या इति ॥ ६२ ॥ महत्कार्ये देव्यर्थं बलिदानं कर्तव्यमिति देव्याभिप्रायं ज्ञात्वा कालिकया ग्रेमहादेयवधादिमहाकार्यसिध्यर्थं पशुबुद्ध्या श्रीदेव्यग्रेतौ हताविति गूढोभिसंधिः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अत्रयद्यंबिकाशब्देन कौशिकी

गृहीत्वा तौ महावीर्यौ चंडमुंडौ शशाविव ॥ कुर्वती विपुलं हासमाजगामां बिकां प्रति ॥ ५८ ॥ अगत्य तामथोवाच गृहाणे मौपशू प्रिये ॥ रणयज्ञार्थमानीतौ दानवौ रणदुर्जयौ ॥ ५९ ॥ तावानीतौ तदा वीक्ष्य चंडिका तौ वृकां विव ॥ अंबिका कालिकां प्राह माधुरीसंयुतं वचः ॥ ६० ॥ वधं माकुर्वतां मुंच चतुरासिरणप्रिये ॥ देवानां कार्यसंसिद्धिः कर्तव्या तरसा त्वया ॥ ६१ ॥ व्यास उवाच ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा कालिका प्राह तां पुनः ॥ युद्धयज्ञेऽति विख्याते खड्गयूपे प्रतिष्ठिते ॥ ६२ ॥ आलंभं च करिष्यामि यथा हिंसा न जायते ॥ इत्युत्कासात् तदा देवी खड्गेन शिरसीतयोः ॥ ६३ ॥ चकर्त तरसा काली पपौ च स्रधिरं मुदा ॥ एवं दैत्यौ हतौ दृष्ट्वा मुदितो वाच चांबिका ॥ ६४ ॥ कृतं कार्यं सुराणां ते ददाम्यद्य वरं शुभं ॥ चंडमुंडौ हतौ यस्मात्तस्मात्तेनाम कालिके ॥ चामुंडेति सुविख्यातं भविष्यति धरातले ॥ ६५ ॥

कीमाता गृह्यते तदांबिकाया ललाटफलकान्निसृतायाः काल्याश्चंडमुंडौ निहत्या गताया अंबिकयैव चामुंडेति नामकरणं कृतमित्यर्थः संपद्यते यदि त्वंबिकाशब्देन कौशिक्येव गृह्यते तदा कौशिकी ललाटफलकान्निसृतायाः काल्याश्चंडमुंडौ निहत्या गतायाः कौशिक्यैव चामुंडेति नामकरणं कृतमित्यर्थः संपद्यते मार्कंडेयपुराणेऽप्युभयपक्षौ संभवतः प्रांचस्तु द्वितीयपक्षमेव सप्तशतित्याख्यायां समाश्रयंति परं त्वंबिकाशब्दस्य कौशिकीजनन्यांशक्तेः पूर्वमुभयपुराणयोस्तत्त्वात्सैवास्मात्काल्यायुक्तत्वादिति प्रथमपक्ष एव न्यायः निति मम प्रतिभाति चामुंडेति पृषोदरादित्वात्साधु ॥ ६५ ॥

टी.अ.
२६

॥६७॥

इति श्रीदेवीभा० म० पं० षष्ठिः शोऽध्यायः ॥ २६ ॥ अधोऽध्यायः ॥ २७ ॥ तत्तु शोभासुरस्यात्र युद्धं सम्यगिहोच्यते ॥ १ ॥
चंडमुंडवधोत्तरं जातं कृतमाहं हतौताविति ॥ १ ॥ २ ॥ बुंवारवमिति हस्तमुंवारवमिति शब्दो बुंवारवः कस्मिंश्चिदनये संप्राप्ते ए
वतं शब्दलोकाः कुर्वति ॥ ३ ॥ ४ ॥ दक्षकपदातिभिरिति दासेरकस्तुंकरभेदासिपुत्रे च धीवरे इति मेदिनी दासेरकाश्च पदातयश्चेति द्वंद्वः

इति श्रीदे० म० पं० चंडमुंडवधोऽध्यायः ॥ २६ ॥ श्रीव्योम उवाच ॥ हतौतौ दानवौ दृष्ट्वा हतशेषाश्च सैनिकाः ॥ पलायनं ततः कृत्वा जग्मुः सर्वे नृपं प्रति ॥ १ ॥ भिन्नांगा विराखैः केचित्केचिच्छिन्नकरास्तथा ॥ स्रधिरस्त्रावदे
हाश्च रुदंतो भिष्ययुः पुरे ॥ २ ॥ गत्वा दैत्यपतिं सर्वे च क्रुर्बुवारवं मुहुः ॥ रक्षरक्षमहाराजभक्षयत्यद्य कालिका ॥ ३ ॥
तथा हतौ महवीरौ चंडमुंडौ सुरादनौ ॥ भक्षिताः सैनिकाः सर्वे वयं भग्ना भयातुराः ॥ ४ ॥ भीतिदं चरणस्थानं कृतं
कालिकया प्रभो ॥ पातितैर्गजवीराश्चैर्दासेरकपदातिभिः ॥ ५ ॥ शोणितौ घवहाकुल्याकृता मांसाति कर्दमा ॥
केशशैवालिनी भग्नरथचक्रविराजिता ॥ ६ ॥ छिन्नबाह्वादिमत्स्याढ्याशीर्पतुं बीफलान्विता ॥ भयदाकातरा
णां वै सुराणां मोदवर्धिनी ॥ ७ ॥ कुलं रक्षमहाराज पातालं गच्छस्त्वरं ॥ क्रुद्धा देवी क्षयं सद्यः करिष्यति न संशयः
॥ ८ ॥ सिंहोऽपि भक्षयत्याजौ दानवान् दनुजेश्वर ॥ तथैव कालिका देवी हंति बाणैरनेकधा ॥ ९ ॥ तस्मात्त्वमपि
राजेंद्र मरणाय मृषामतिं ॥ करोषि सहितो भ्रात्रा शुभेन कुपिताशयः ॥ १० ॥ किं करिष्यति नार्ये पाकूराकुलवि
नाशिनी ॥ यस्याहेतोर्महाराज हंतुमिच्छसि बांधवान् ॥ ११ ॥

कर्मधारयो वा दासेरका उवाच ॥ ५ ॥ कुल्यानदी शोणितमेव जलं तस्य प्रापिका मांसमेवातिशयितः कर्दमो यस्य केशरूपशैवालवती भग्न
रथास्तेषां चक्रैरावर्तस्थाना पन्नैर्विराजिता ॥ ६ ॥ छिन्नाये बाहुपादास्त एव मत्स्यास्तैर्युक्ता शीर्षाण्येव तुं बीफलानितयुक्ता ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ किं करिष्यतीति किमनया फलमित्यर्थः ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ सुसंभ्रमआश्चर्य ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

दैवाधीनौमहाराजलोकेजयपराजयौ ॥ अल्पार्थायमहदुःखं बुद्धिमान्नप्रकल्पयेत् ॥ १२ ॥ चित्रं पश्यविधेः
कर्मयदधीनं जगत्प्रभो ॥ निहताराक्षसाः सर्वे स्त्रियापश्यैकयानया ॥ १३ ॥ जेता त्वं लोकपालानां सैन्ययुक्तो हि
सांप्रतं ॥ एका प्रार्थयते बालायुद्धायेति सुसंभ्रमः ॥ १४ ॥ पुरा त्वया तपस्तप्तं पुष्करे देवतायने ॥ वरदानाय संप्राप्तो ब्रह्मलोकपितामहः ॥ १५ ॥ धात्रोक्तस्त्वं महाराज वरं वरय सुव्रत ॥ तदा त्वयामरत्वं च प्रार्थितं ब्रह्मणः
किल ॥ १६ ॥ देवदेव्यमनुष्येभ्यो न भवेन्मरणं मम ॥ सर्वकिन्नरयक्षेभ्यः पुंल्लिंगवाचकादपि ॥ १७ ॥ तस्मात्त्वां
हंतु कामैषा प्राप्ता योऽपि द्वरा प्रभो ॥ युद्धं माकुसुरा जेद्रविचार्यैवं प्रियाधुना ॥ १८ ॥ देवी ह्येषामहामाया प्रकृतिः पर
मामता ॥ कल्पांतकाले राजेन्द्र सर्वसंहारकारिणी ॥ १९ ॥ उत्पादयित्री लोकानां देवानामीश्वरी शुभा ॥ त्रिगु
णातामसी देवी सर्वशक्तिसमन्विता ॥ २० ॥ अजय्या चाक्षयानित्या सर्वज्ञा च सदोदिता ॥ वेदमाता च गायत्री
संध्या सर्वसुरालया ॥ २१ ॥ निर्गुणा सगुणा सिद्धा सर्वसिद्धिप्रदाऽव्यया ॥ आनंदानंददा गौरी देवानामभयप्र
दा ॥ २२ ॥ एवं ज्ञात्वामहाराज वैरभावं त्यजानया ॥ शरणं ब्रजराजेन्द्र देवीत्वां पालयिष्यति ॥ २३ ॥ आज्ञाक
रो भवैतस्याः संजवियनिजंकुलं ॥ हतशेषाश्च ये दैत्यास्ते भवंतु चिरायुषः ॥ २४ ॥ व्यास उवाच ॥ इति तेषां व
चः श्रुत्वा शुंभः सुरबलार्दनः ॥ उवाच वचनं तथ्यं वीरवर्यगुणान्वितं ॥ २५ ॥ शुंभ उवाच ॥ मौनं कुर्वतु भोमं
दायूयं भग्नारणाजिरात् ॥ शीघ्रं गच्छंतु पातालं जीविताशा बलीयसी ॥ २६ ॥

॥ २५ ॥ जीविताशायुष्माकं बलीयस्य स्तोत्यर्थः ॥ २६ ॥

॥

॥

॥

॥

ममदैवाधीनत्वनिश्चयात्सानास्तीत्याह दैवाधीनमिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इत्थं कालवशत्वे सर्वेषां समा-
नेयथाते युध्यन्तितथाहमपीत्याह तथाहमपीति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ दैवाधीनत्वपक्षेऽपीदमुत्तरं मया दत्तं उद्यमाधीनत्वपक्षे तु सर्वथा-
योद्धव्यमित्येवायातीत्याह दैवमित्येति तेषां वचोयुक्तियुक्तं इत्थं येभिभाषितं शस्त्रजानन्ति ते वदन्तीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ तत्र युक्तिमाह उद्यमेन

दैवाधीनं जगत्सर्वं काचित्तात्र जयेमम ॥ देवास्तथैव ब्रह्माद्या दैवाधीना वयं यथा ॥ २७ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रोऽयं यमो
ग्निर्वरुणस्तथा ॥ सूर्यश्चंद्रस्तथा शक्रः सर्वदैववशाः किल ॥ २८ ॥ काचित्ता तर्हि मे मंदाय द्वावितद्भविष्यति ॥ उद्यम-
स्तादृशो भूयात्पादृशी भवितव्यता ॥ २९ ॥ सर्वथैवं विचार्यैव न शोचन्ति बुधाः क्वचित् ॥ स्वधर्मं न त्यजन्तीह ज्ञा-
नि नो मरणाद्भयात् ॥ ३० ॥ सुखंदुःखं तथैवायुर्जो वितं मरणं नृणां ॥ काले भवति संप्राप्ते सर्वथा दैवनिर्मितं ॥
३१ ॥ ब्रह्मापतति काले स्वे विष्णुश्च पार्वतीपतिः ॥ नाशं गच्छंत्यायुषोऽते सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ३२ ॥ तथाहमपि
कालस्य वशगः सर्वथा धुना ॥ नाशं जयं वा गन्तास्मि स्वधर्मपरिपालनात् ॥ ३३ ॥ आहूतोऽप्यनया कामं युद्धाया-
बलया किल ॥ कथं पलायनपरो जीवियं शरदांशतं ॥ ३४ ॥ करिष्याम्यद्य संग्रामं यद्वा वितद्भवत्विह ॥ जयो वा
मरणं वापि स्वीकरोमि यथा तथा ॥ ३५ ॥ दैवमित्येति विद्वांसो वदन्त्युद्यमवादिनः ॥ युक्तियुक्तं वचस्तेषां ये जा-
नन्त्यभिभाषितं ॥ ३६ ॥ उद्यमेन विना कामं न सिध्यन्ति मनोरथाः ॥ कातरा एव जल्पन्ति यद्वा व्यतद्भविष्यति ॥
३७ ॥ अदृष्टं बलवन्मूढाः प्रवदन्ति न पंडिताः ॥ प्रमाणं तस्य सत्त्वे किमदृश्यं दृश्यते कथं ॥ ३८ ॥ अदृष्टं कापि दृ-
ष्टस्यादेष्टा मूर्खा विभीषिका ॥ अविलंबं विनैवैषादुःखे चित्तस्य धारणा ॥ ३९ ॥ ६५ ६५

विनेति तद्भविष्यतीति अत्रेति शेषः ॥ ३७ ॥ तस्य सत्त्वे किमिति तस्य दृष्टस्य सत्त्वे किं प्रमाणं न प्रमाणमस्तीत्यर्थः अदृश्यमदृष्टं कथं दृश्यते तस्मादृ-
श्यत्वाभावात् न प्रत्यक्षं प्रमाणमदृष्टसत्त्वे इत्यर्थः ॥ ३८ ॥ तस्माददृष्टाभावाद्बलं विनैवाश्रयं विनैवैषा चित्तस्य धारणा स्थापनादुःखे दुःखविषये ॥ ३९ ॥

दे.भा.पं.

॥६९॥

चक्रीति वतुलं पाषाणद्वयं पिष्टसाधनं चक्रीपदवाच्यं लोके चक्रीति वदन्ति ॥ ४० ॥ ननु उद्यमे कृतेऽपि कचित् कार्यं न भवति तस्मादुद्यो
गोप्यार्कित्करः किं नुदैवमेव प्रधानमिति चेत्तत्राह कदाचिदिति कार्या नुरूपोद्योगे भवत्येव कार्यं कार्यबाहुल्ये उद्योगन्यूनतायां न कार्यं भव
तीति न तान्निर्वाहार्थं मद्दृष्टोपेक्षास्तीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ प्रत्यक्षप्रमाणाभावेऽप्यागमस्यादृष्टविषये प्रामाण्यमस्त्येवेति चेद्येवेदप्रामाण्यवादिनस्ता
न्प्रतीत्यं वक्तव्यं न वयं तादृशाः किं नु प्रत्यक्षमेके चार्वाका इति नास्तिकमता वलं विन इत्याह देशकालं चेति देशकालावप्युद्योगस्य साम

चक्रीसमीपे संविष्टा संस्थिताऽपि ष्टकारिणी ॥ उद्यमेन विनाऽपि ष्टं न भवत्येव सर्वथा ॥ ४० ॥ उद्यमे च कृते कार्यं
सिद्धियात्येव सर्वथा ॥ कदाचित्तस्य नूनत्वे कार्यं नैव भवेदपि ॥ ४१ ॥ देशकालं च विज्ञाय स्वबलं शत्रुजं बलं
॥ कृतं कार्यं भवत्येव बृहस्पतिवचो यथा ॥ ४२ ॥ व्यास उवाच ॥ इति निश्चित्य दैत्येन्द्रो रक्तबीजं महासुरं ॥ प्रेषयामा
स संग्रामे सैन्येन महता वृतं ॥ ४३ ॥ शुभ उवाच ॥ रक्तबीजमहाबाहो गच्छ त्वं समरांगणे ॥ कुरु युद्धं महाभा
ग यथा ते बलमाहितं ॥ ४४ ॥ रक्तबीज उवाच ॥ महाराज न ते कार्या चिंता स्वल्पतरापि वा ॥ अहमेनां हनि
ष्यामि करिष्यामिव शेतव ॥ ४५ ॥ पश्य मे युद्धं चातुर्यं केयं बालासुरप्रिया ॥ दासीं तेऽहं करिष्यामि जित्वेमां सम
रेबलात् ॥ ४६ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्याभाष्य कुरुश्रेष्ठ रक्तबीजो महासुरः ॥ जगाम रथमारुह्य स्वसैन्यपरिवा
रितः ॥ ४७ ॥ हस्त्यश्वरथपादातिवृन्दैश्च परिवेष्टितः ॥ निर्जगाम रथारूढो देवीशैलोपरिस्थितां ॥ ४८ ॥

ग्रीभूते कल्प्येते इति भावः को भवतामाचार्य इति चेत्तत्राह बृहस्पतीति बार्हस्पत्यं शास्त्रमिति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अयं रक्तबीजो महिषा
सुरस्योत्पत्तिसमये चितामध्याग्निर्गन्तो देहांतरेण रंभासुर एवेति पूर्वमुक्तं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ शैलोपरिस्थितामिति यद्यपि दे
वीशुभस्योपवने स्थितेति पूर्वमुक्तं तथापि चंडमुंडवधानंतरं सर्वदैत्यानां वेविस्तोर्णस्थलस्य अपेक्षितत्वाद्भोकासंकुलिते विस्तोर्णे देशे हिमालये गतव
ती भगवतीति वा शैलोपर्येव तस्योपवनमासीदिति वा बोध्यं ॥ ४८ ॥

टी.अ.

२७

॥६९॥

॥४९॥५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ परंतुयात्किंचिन्मयोच्यतेतच्छ्रुत्वापश्चाद्युदुर्कुर्वित्याह वृद्धाश्चेति सर्वेषांवाक्यानांचोदित्यनेनान्वयः
॥५४॥ ५५॥ रसानामिति विद्वत्सभासुशृंगाररसःशांतिरसश्चेतिद्वेवमुख्यत्वेनगणितौ ॥ ५६ ॥ नृपभावेसंसारशक्तिरूपेनृपस्वभावे

तमागतंसमालोक्यदेवीशंखमवादयत् ॥ भयदंसर्वदैत्यानांदेवानांमोदवर्द्धनं ॥ ४९ ॥ श्रुत्वाशंखस्वनंचोग्रं
रक्तबीजोतिवेगवान् ॥ गत्वासमीपेचामुंडांबभाषेवचनंमृदु ॥ ५० ॥ रक्तबीजउवाच ॥ बालेकिंमांभीषयसि
मत्वात्वंकातरंकिल ॥ शंखनादेनतन्वंगिवेत्सिकिंधूम्रलोचनं ॥ ५१ ॥ रक्तबीजोऽस्मिनाम्नाहंत्वत्सकाशमिहा
गतः ॥ युद्धेच्छाचेत्पिकालापेसज्जाभवभयंनमे ॥ ५२ ॥ पश्याद्यमेबलंकांतेदृष्टयेकातरास्त्वया ॥ नाहंपंक्ति
गतस्तेषांकुरुयुद्धंयथेच्छसि ॥ ५३ ॥ वृद्धाश्चसेविताःपूर्वनीतिशास्त्रंश्रुतंत्वया ॥ पठितंचार्थविज्ञानंविद्वद्गोष्ठी
कृताथवा ॥ ५४ ॥ साहित्यतंत्रविज्ञानंचेदास्तितवसुंदरि ॥ शृणुमेवचनंपथ्यंतथ्यंप्रमितिबृंहितं ॥ ५५ ॥ र
सानांचनवानांवैद्वेवमुख्यतांगतौ ॥ शृंगारकःशांतिरसोविद्वज्जनसभासुच ॥ ५६ ॥ तयोःशृंगारएवादीनृ
पभावेप्रतिष्ठितः ॥ विष्णुर्लक्ष्म्यासहास्तेवैसावित्र्याचतुराननः ॥ ५७ ॥ शच्येन्द्रःशैलसुतयाशंकरःसहशेरते
॥ वल्यावृक्षोमृगोमृग्याकपोत्याचकपोतकः ॥ ५८ ॥ एवंसर्वेप्राणभृतःसंयोगरसिकाभृशं ॥ अप्राप्तभोगवि
भवायेचान्येकातरानराः ॥ ५९ ॥ भवंतियतयस्तेवैमूढादैवेनवंचिताः ॥ असंसाररसज्ञास्तेवंचितावंचनापरैः
॥ ६० ॥ मधुरालापनिपुणैरताःशांतिरसेहिते ॥ कज्ञानंकवैराग्यंवर्तमानेमनोभवे ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३

इत्यर्थः अस्मिन् रसेकेसक्ताइतिचेत्तत्राह विष्णुर्लक्ष्म्याइति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ शांतिरसेकेसक्ताइतिचेद्वनभाग्याइत्याह अप्राप्तभोग
विभवाइति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ येषुत्राप्युपयोगिनो न संस्यंथपंगुमूढादयस्तेशांतिरसेनिमग्नाइत्यर्थः किंच ज्ञानंभवविचेत्सापिशांतिः
रसोस्तुतदेवतुसर्वथादुर्लभमित्याह कज्ञानमिति ॥ ६१ ॥

दे.भा.पं.

॥७०॥

॥६२॥ ॥६३॥ चामुंडाललाटान्निसृताकालिकाकोशान्निर्गता अंबिकातयोर्जननी इति श्रीदेवीभागवततिलकेपंचमस्कंधेसप्तविंशोऽध्यायः
॥ २७ ॥ त्रिपष्टिश्लोकवैस्तुरक्तबीजासुरेण ह ॥ देव्यासहमहायुद्धमभूदिति च वर्ण्यते ॥ १ ॥ रक्तबीजवाक्यं श्रुत्वा देवी यदा हतदुच्य

टी.अ.
२८

लोभे क्रोधे च दुर्द्वेषमोहे मतिविनाशके ॥ तस्मात्त्वमपि कल्याणिकुरुकांतमनोहरं ॥६२॥ शुभंसुराणां जेतारं नि
शुभंवामहाबलं ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युत्कारक्तबीजोऽसौ विररामपुरःस्थितः ॥६३॥ श्रुत्वा जहास चामुंडा
कालिकाचांबिकांतथा ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ व्यास उवा
च ॥ कृत्वा हास्यंततो देवीति मुवाच विशांपते ॥ मेघगंभीरया वाचा युक्तियुक्तमिदं वचः ॥ १ ॥ पूर्वमेव मया प्रो
क्तं मंदात्मन् किं विकथ्यसे ॥ दूतस्याग्रे यथा योग्यं वचनं हितसंयुतं ॥ २ ॥ सदृशो मम रूपेण बलेन विभवेन च ॥
त्रिलोक्यां यदिकोपि स्यात्तं पतिं प्रवृणोम्यहं ॥ ३ ॥ ब्रूहि शुभं निशुभं च प्रतिज्ञामे पुरा कृता ॥ तस्माद्युत्थ्य स्व
जित्वा मां विवाहं विधिवत्कुरु ॥ ४ ॥ त्वंवै तदा ज्ञया प्राप्तास्तस्य कार्यार्थसिद्धये ॥ संग्रामं कुरु पातालं गच्छ वापति
नासह ॥ ५ ॥ व्यास उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं देव्याः सदैव्योऽमर्षपूरितः ॥ मुमोच तरसा बाणान् सिंहस्योप
रिदारुणान् ॥ ६ ॥ अंबिकातांश्छरान् वीक्ष्य गगने पन्नगोपमान् ॥ चिच्छेद सायकैस्तीक्ष्णैर्लघुहस्ततयाक्षणा
त् ॥ ७ ॥ अन्यैर्जघान विशिखैरक्तबीजं महासुरं ॥ अंबिकाचापनिर्मुक्तैः कर्णाकृष्टैः शिलाशितैः ॥ ८ ॥ देवी बाण
हतः पापो मूर्च्छां मापरथोपरि ॥ पतिते रक्तबीजे तु हाहाकारे महानभूत् ॥ ९ ॥

ते कृत्वा हास्यमिति ॥ १ ॥ पूर्वमेवेति हेमंदात्मन् पूर्वप्रेषितस्य दूतस्याग्रे यथा योग्यं वचनं मया पूर्वमेव प्रोक्तं पुनस्त्वं किमर्थं विकथ्य
सदृश्यन्वयः ॥ २ ॥ तत्किमुक्तमिति चेत्तदाह सदृशो ममेति प्रवृणोमि वतमानसामोप्ये भविष्याते लघुहस्ततयाक्षणा
तिज्ञेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अन्यैरिति स्पूलाग्रैरित्यर्थः ॥ ८ ॥ तेन च रक्तं न निर्गतं मूर्च्छां च जातेत्युभयं युक्तमेव ॥ ९ ॥

॥७०॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कालीविस्तारिताननासतीतेननादेनयुक्ताजाता तथातेषांनादंस्वमुखेनाकरोदित्यर्थः ॥ १५ ॥

सैनिकाश्चक्रुः सर्वे हताः स्म इति चान्नुवन् ॥ ततो बुंवारवंश्रुत्वा शुभः परमदारुणं ॥ १० ॥ उद्योगं सर्वसैन्यानां
दैत्यानामादिदेशह ॥ शुभ उवाच ॥ निर्यातु दानवाः सर्वे कांबोजाः स्वबलैर्वृताः ॥ ११ ॥ अन्येऽप्यतिबलाः शू
राः कालकेयाविशेषतः ॥ व्यास उवाच ॥ इत्याज्ञप्तं बलं सर्वं शुभेन च चतुर्विधं ॥ १२ ॥ निर्जगाम मदाविष्टं दे
वी समरमंडले ॥ तमागतं समालोक्य चंडिका दानवं बलं ॥ १३ ॥ घंटानादं च काराशुभीषणं भयदं मुहुः ॥ ज्या
स्वनं शंखनादं च चकार जगदंबिका ॥ १४ ॥ तेन नादेन साजाता काली विस्तारितानना ॥ श्रुत्वा तन्निनदं घोरं सिं
हे देव्याश्च वाहनं ॥ १५ ॥ जगर्जसोऽपि बलवान् जनयन् भयमद्भुतं ॥ तन्निनादमुपश्रुत्य दानवाः क्रोधमूर्च्छि
ताः ॥ १६ ॥ प्रचिक्षिपु रस्त्राणि देवीं प्रति महाबलाः ॥ तस्मिन्नेवायते युद्धे दारुणे लोमहर्षणे ॥ १७ ॥ ब्रह्मादी
नां च देवानां शक्तयश्चंडिकां ययुः ॥ यस्य देवस्य यद्रूपं यथाभूषणवाहनं ॥ १८ ॥ तादृग्युपांस्तदा देव्यः प्रययुः
समरांगणे ॥ ब्रह्माणीविरटारूढा साक्षसूत्रकमंडलुः ॥ १९ ॥ आगता ब्रह्मणः शक्तिः ब्रह्माणीति प्रतिश्रुता ॥ वै
ष्णवी गरुडारूढा शंखचक्रगदाधरा ॥ २० ॥ पद्महस्ता समायाता पीतांबरविभूषिता ॥ शंकरी तु वृषारूढा
त्रिशूलवरधारिणी ॥ २१ ॥ अर्धचंद्रधरा देवी तथा हि वलयाशिवा ॥ कौमारी शिखिसंरूढा शक्तिहस्तावरान
ना ॥ २२ ॥ युद्धकामा समायाता कार्तिकेयस्वरूपिणी ॥ इंद्राणीमुपुवदना सुश्वेतगजवाहना ॥ २३ ॥ वज्रह
स्तातिभूषाढ्या संग्रामाभिमुखीयौ ॥ वाराही सूकराकारा प्रौढप्रेतासनामता ॥ २४ ॥

॥ २६ ॥ आयते विस्तीर्णे ॥ २७ ॥ २८ ॥ वरटो हंसः ॥ २९ ॥ २० ॥ २१ ॥ शिखिसंरूढा मयूराह्वयेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

दे.भ.पं. ॥ २५ ॥ २६ ॥ तथाकाराः यस्य देवस्य याशक्तिस्तस्य देवस्य यथाकारस्तथाकारो यासां ताः इत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ये च
न्येदानवाः स्थितास्तर्नित्यबलं च सर्वहृत्वेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अतिविशिष्टे जसः कौशिक्याः सविधेस्वयंगंतुमशक्ताः

टी.अ.
२८

॥७१॥

नारसिंहीनृसिंहस्य विभ्रती सदृशं वपुः ॥ याम्या च माहिषारूढा दंडहस्ता भयप्रदा ॥ २५ ॥ समायाताथ संग्रामे
मेयमरूपा शुचिस्मिता ॥ तथैव वारुणी शक्तिः कौबेरी च मदोत्कटा ॥ २६ ॥ एवं विधास्तथाकाराय युः स्वस्वबलै
र्वृताः ॥ आगतास्ताः समालोक्य देवी मुदमवापच ॥ २७ ॥ स्वस्थामुमुदिरे देवा दैत्याश्च भयमाययुः ॥ ताभिः
परिवृतस्तत्र शंकरो लोकशंकरः ॥ २८ ॥ समागम्य वसंग्रामे चंडिका मित्युवाच ह ॥ हन्यंतामसुराः शीघ्रं देवानां
कार्यसिद्धये ॥ २९ ॥ निशुभं वैवशुभं च ये चान्येदानवाः स्थिताः ॥ हत्वा दैत्यबलं सर्वं कृत्वा च निर्भयं जगत् ॥ ३०
स्वानि स्वानि च धिषण्यानि समागच्छंतु शक्तयः ॥ देवा यज्ञभुजः संतु ब्राह्मणाय जने रताः ॥ ३१ ॥ प्राणिनः संतु
संतुष्टाः सर्वे स्थावरजंगमाः ॥ शमं यांतु तथोत्पाता ईतयश्च तथा पुनः ॥ ३२ ॥ घनाः काले प्रवर्षंतु कृषिर्बहुफला
तथा ॥ व्यास उवाच ॥ एवं ब्रुवाति देवेश शंकरे लोकशंकरे ॥ ३३ ॥ चंडिकायाः शरीरात्तु निर्गता शक्तिरद्भुता
॥ भीषणातिप्रचंडा च शिवाशतनिनादिनी ॥ ३४ ॥ घोररूपाथ पंचास्यमित्युवाच स्मितानना ॥ देवदेव व्रजा
शुत्वं दत्यानामधिपं प्रति ॥ ३५ ॥

स्ता देवश्च कौशिक्याः स्वशक्तेः पार्वत्याः सकाशात् प्रादुर्भूतत्वेन धृष्टया ईशान एव तथोक्तवानिति भावः स्वस्यापि
सहायप्रदर्शनेनैष दुष्टा भगवती तस्योत्तरं नाह किंतु तस्याः सकाशादुत्पन्ना काचिच्छक्तिरित्याह चंडिकायाः शरीराच्चिति शिवाशतनिनादि
नीशतशब्दो न तवापी शिवानां शतेन निनादिनीति विग्रहः निबददंतं शिवावृत्तेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥७१॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मच्छिवाः यामयाहनिनदं त्यः प्रादुर्भूताः पिशितं मांसं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

दूतत्वं कुस्कामरे ब्रूहि शुभं स्मराकुलं ॥ निशुभं च मदीक्षितं वचनान्ममशंकर ॥ ३६ ॥ मुक्तात्रिविष्टपं यांतु यू
यं पातालमाशु वै ॥ देवाः स्वर्गे मुखं यांतु तुराषाट् स्वासनं शुभं ॥ ३७ ॥ प्राप्नोतु त्रिदिवं स्थानं यज्ञभागांश्च देवताः
जीवितेच्छाचयुष्माकं यदि स्यात्तु महत्तरा ॥ ३८ ॥ तर्हि गच्छंतु पातालं तरसा यत्र दानवाः ॥ अथवा बलमास्था
ययुद्वेच्छामरणाय वेत् ॥ ३९ ॥ तदा गच्छंतु तृप्यंतु मच्छिवाः पिशितेन वः ॥ व्यास उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं
तस्याः शूलपाणिस्त्वरान्वितः ॥ ४० ॥ गत्वा ह दैत्यराजानं शुभं सदसि संस्थितं ॥ शिव उवाच ॥ राजन्दूतो
हमं बायास्त्रिपुरांतकरो हरः ॥ ४१ ॥ त्वत्सकाशमिहायातो हितं कर्तुं तवाखिलं ॥ त्यक्त्वा स्वर्गं तथा भूमिं यूयं गच्छं
तु सत्वरं ॥ ४२ ॥ पातालं यत्र प्रल्हादो बलिश्च बलिनां वरः ॥ अथवा मरणेच्छा चित्तं ह्या गच्छंतु सत्वरं ॥ ४३ ॥
संग्रामे वोहनिप्यामि सर्वानेवाहमाशु वै ॥ इत्युवाच महाराज्ञी युष्मत्कल्याणहेतवे ॥ ४४ ॥ व्यास उ० ॥ इति
दैत्यवरान् देवीवाक्यममृतसन्निभं ॥ हितकृच्छ्रावयित्वा सप्रत्यायातश्च शूलभृत् ॥ ४५ ॥ ययासौ प्रेरितः शंभुर्दूत
त्वे दानवान् प्रति ॥ शिवदूतीति विख्याता जाता त्रिभुवने खिले ॥ ४६ ॥ तेपि श्रुत्वा वचो देव्याः शंकरोक्तं तु दुष्क
रं ॥ युद्धाय निर्ययुः शीघ्रं दंशिताः शस्त्रपाणयः ॥ ४७ ॥ तरस्मरणमागत्य चंडिकां प्रति दानवाः ॥ निर्जघ्नुश्च श
रैस्तीक्ष्णैः कर्णाकृष्टैः शिलाशितैः ॥ ४८ ॥

६१

६२

६३

इत्युवाच महाराज्ञी त्वि त्यक्त्वा स्वर्गं मित्यारभ्याशु वै एतत्पर्यंतमिति शब्दार्थः ॥ ४४ ॥ देवीवाक्यं देव्यावाक्यं हितकृद्मृतसन्निभं भ्रातृयित्वा शूलभृ
च्छिवः प्रत्यायात इत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ययेति कौशिकी तदुभूतयेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

दे.भ.पं.

॥७२॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

कालिकाशूलपातैस्तान्गदाशक्तिविदारितान् ॥ कुर्वतीव्यचरत्तत्रभक्षयंतीचदानवान् ॥ ४९ ॥ कमंडलुजला
क्षेपगतप्राणान्महाबलान् ॥ ब्रह्माणीचाकरोत्तत्रदानवान्समरांगणे ॥ ५० ॥ माहेश्वरीवृषारूढात्रिशूलेना
तिरंहसा ॥ जघानदानवान्संख्येपातयामासभूतले ॥ ५१ ॥ वैष्णवीचक्रपातेनगदापातेनदानवान् ॥ गत
प्राणान्चकाराशुचोत्तमांगविवर्जितान् ॥ ५२ ॥ ऐंद्रीवज्रप्रहारेणपातयामासभूतले ॥ ऐरावतकराघातपी
डितान्दैत्यपुंगवान् ॥ ५३ ॥ वाराहीतुंडघातेनदंष्ट्राग्रपातेनच ॥ जघानक्रोधसंयुक्ताशतशोदैत्यदानवान् ॥
५४ ॥ नारसिंहीनखैस्तीव्रिर्दारितान्दैत्यपुंगवान् ॥ भक्षयंतीचचारार्जौननादचमुहुर्मुहुः ॥ ५५ ॥ शिवदूती
सादृहासैःपातयामासभूतले ॥ तांश्चखादाथचामुंडाकालिकाचत्वरान्विता ॥ ५६ ॥ शिखिसंस्थाचकौमारीक
र्णाकृष्टैःशिलाशितैः ॥ निजयानरणेशत्रून्देवानांचहितायवै ॥ ५७ ॥ वारुणीपाशसंबन्धान्दैत्यान्समरम
स्तके ॥ पातयामासतत्पृष्ठमूर्छितान्गतचेतनान् ॥ ५८ ॥ एवंमातृगणेनाजावतिवीर्यपराक्रमं ॥ मर्दितंदान
वंसैन्यंपलायनपरंभूत् ॥ ५९ ॥ बुंबारवस्तुसुमहानभूत्तत्रवलार्णवे ॥ पुष्पवृष्टितदादेवाश्चक्रुर्देव्यागणोप
रि ॥ ६० ॥ तच्छ्रुत्वानिनदंघोरंजयशब्दंचदानवाः ॥ रक्तबीजश्चुकोपाशुदृष्ट्वादित्यान्पलायितान् ॥ ६१ ॥
गर्जमानांस्तथादेवान्वीक्ष्यदैत्योमहाबलः ॥ रक्तबीजस्तुतेजस्वीरणमभ्याययौतदा ॥ ६२ ॥ सायुधोरथसंवि
ष्टःकुर्वन्ज्याशब्दमद्भुतं ॥ आजगामतदादेवीक्रोधरक्तेशणोद्यतः ॥ ६३ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपंच
मस्कंधेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

इतिश्रीदेवीभागवततिलकेपंचमस्कंधेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

टी.अ.

२८

॥७२॥

षष्टिः श्लोके रक्तबीजवधाख्यानं सविस्तरं ॥ कीर्तयित्वा यशुं भस्य युत्वा यो योग ईर्यते ॥ १ ॥ रक्तबीजस्य प्रभावं वर्णयति वरदानमिदं तस्ये
ति शिवेनार्पितं समर्पितं भासुर एवाग्निमध्याग्निर्गतो रक्तबीजो जात इति महिषासुरो त्यक्तौ पूर्वमुक्तं स एव पश्चात्तपस्यया शिवाद्वरं लब्धवानित्याह

व्यास उवाच ॥ वरदानमिदं तस्य दानवस्य शिवार्पितं ॥ अत्यद्भुततरं राजन् शृणु तत्प्रब्रवीम्यहं ॥ १ ॥ तस्य
देहाद्रक्तबिंदुर्यदा पतति भूतले ॥ समुत्पतंति दैतेयास्तद्रूपास्तत्पराक्रमाः ॥ २ ॥ असंख्याता महावीर्या दानवार
क्तसंभवाः ॥ प्रभावं त्वितिरुद्रेण दत्तोऽस्य त्वद्भुतो वरः ॥ ३ ॥ स तेन वरदानेन दर्पितः क्रोधसंयुतः ॥ अभ्यगात्त
रसांसंख्ये हंतुं देवीं सकालिकां ॥ ४ ॥ सदृष्ट्वैष्णवीं शक्तिं गरुडोपरि संस्थितां ॥ शक्त्या जघान दैत्येन्द्रस्तां वै कम
ल्लोचनां ॥ ५ ॥ गदया वारयामास शक्तिः सा शक्तिसंयुता ॥ अताडयच्चक्रेण रक्तबीजं महासुरं ॥ ६ ॥ रथां
गाहत देहात्तु बहुसुस्त्रावशोणितं ॥ वज्राहतगिरेः शृंगात् निर्झरा इव गौरिकाः ॥ ७ ॥ यत्र यत्र यदा भूमौ पतंति र
क्तबिंदवः ॥ समुत्संथुस्तदाकाराः पुरुषाश्च सहस्रशः ॥ ८ ॥ ऐंद्री तमसुरं घोरं वज्रेणाभिजघान च ॥ रक्तबीजं क्रुधा
विष्टानिः ससारचशोणितं ॥ ९ ॥ ततस्तत्क्षतजाज्जातारक्तबीजा ह्यनेकशः ॥ तद्वीर्याश्च तदाकाराः सायुधायुद्ध
दुर्मदाः ॥ १० ॥ ब्रह्माणी ब्रह्मदंडेन कुपिता ह्यहनद्भृशं ॥ माहेश्वरीं त्रिशूलेन दारयामास दानवं ॥ ११ ॥ नार
सिंहीनखाघातैस्तं विव्याध महासुरं ॥ अहनत्तुं डघातेन क्रुद्धा तं राक्षसाधमं ॥ १२ ॥ कौमारी च तथा शक्त्या वक्ष
स्येन मताडयत् ॥ सोऽपि क्रुद्धः शरासारैर्बिभेद निशितैश्च ताः ॥ १३ ॥

अत्यद्भुततरमिति तद्वरदानमत्यद्भुततरं नैतत्सदृशमन्यत्र कापि दृष्टमिति सूर्यः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
क्षतमादुधिरात् ॥ १० ॥ ११ ॥ तुंडघातेन वाराहीदेव्यहनत् ॥ १२ ॥ १३ ॥

दे.भा.पं.

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आगमिष्यतीति आगमिष्यति चेदित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ ७३ ॥

गदाशक्तिप्रहारैस्तु मातृः सर्वाः पृथक् पृथक् ॥ शक्तयस्तंशराघातैर्विव्यधुस्तत्प्रकोपिताः ॥ १४ ॥ तस्य शस्त्राणि चिच्छेदचंडिकास्वशरैः शितैः ॥ जघानान्यैश्च विशिखैस्तंदेवीकुपितभृशं ॥ १५ ॥ तस्य देहाच्च सुस्त्रावरुधिरं बहुधा तु यत् ॥ तस्मात्तत्सदृशाः शूराः प्रादुरासन्सहस्रशः ॥ १६ ॥ रक्तबीजैर्जगद्व्याप्तं रुधिरौघसमुद्रवैः ॥ सन्नद्धैः सायुधैः कामं कुर्वद्भिर्युद्धमद्भुतं ॥ १७ ॥ प्रहरंतश्च तान् दृष्ट्वा रक्तबीजाननेकशः ॥ भयभीताः सुरास्त्रेभ्योर्विषण्णाः शोककर्षिताः ॥ १८ ॥ कथमद्यक्षयं दैत्यागमिष्यंतिसहस्रशः ॥ महाकायामहावीर्यादानवारक्तसंभवाः ॥ १९ ॥ एकैव चंडिका त्रास्तितथा काली च मातरः ॥ एताभिर्दानवाः सर्वे जेतव्याः कष्टमेव तत् ॥ २० ॥ निशुंभो वाथ शुंभो वा सहसा बलसंवृतः ॥ आगमिष्यति संग्रामे ततो नर्थो महान् भवेत् ॥ २१ ॥ व्यास उवाच ॥ एवं देवाभयो द्विग्लान् श्रिता मापुर्महत्तरां ॥ यदा तदां बिका प्राह काली कमललोचनां ॥ २२ ॥ चामुंडे कुरु विस्तीर्णवदनं त्वरिता भृशं ॥ मच्छस्त्रपातसंभूतं रुधिरं पिब स त्वरा ॥ २३ ॥ भक्षयंती च ररणे दानवानद्यकामतः ॥ हनिष्यामिशरैस्तीक्ष्णैर्गदासिमुसलैस्तथा ॥ २४ ॥ तथा कुरु विशालाक्षी पानंतद्गुधिरस्य च ॥ बिंदुमात्रं यथा भूम्यां न पतेदपि सांप्रतं ॥ २५ ॥ भक्ष्यमाणास्तदो दैत्या न चोत्पत्स्यंति चापरे ॥ एवमेषां क्षयो नूनं भविष्यति न चान्यथा ॥ २६ ॥

४

४

४

४

दानवान्भक्षयंतोरणे च रत्रजेत्यर्थः अहं दैत्यान् हनिष्यामि त्वं तान् हतान् भक्षयेत्यर्थः ॥ २४ ॥ किंच तथेति तद्गुधिरस्य पानमपि तथा कुरु यथा भूम्यां बिंदुमात्रमपि लेशमात्रमपि सांप्रतं न पतति इत्यर्थः ॥ २५ ॥ किमनेन भविष्यतीति चेत्तत्राह भक्ष्यमाणा इति ॥ २६ ॥

टी.अ.

२९

॥ ७३ ॥

घातयिष्याम्यहमिति पूर्वोक्तं कृत्वा चैकतन्त्र्यमाह घातयिष्यामीति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

घातयिष्याम्यहं दैत्यत्वं भक्षय च स त्वरा ॥ पिवंती क्षतजं सर्वं यतमाना रिसंक्षये ॥ २७ ॥ इत्थं दैत्यक्षयं कृत्वा
दत्ताराज्यं सुरालयं ॥ इंद्राय सुस्थिरं सर्वं गमिष्यामो यथा सुखं ॥ २८ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्तां बिकया देवी
चामुं डा चंडा विक्रमा ॥ पपौ च क्षतजं सर्वं रक्तबीजशरीरजं ॥ २९ ॥ अं विकातं जयाना शुखड्गेन मुसलेन च ॥ चत्वा
ददेह शकलान् चामुं डा तान् कशोदरी ॥ ३० ॥ सोऽपि क्रुद्धो गदाघातैश्चापुं डां समघातयत् ॥ तथापि च पपावा शुक्षत
जंतम भक्षयत् ॥ ३१ ॥ येऽन्ये रुधिरजाः क्रूरारक्तबीजामहाबलाः ॥ तेऽपि निष्पातिताः सर्वे भक्षिता गतशोणिताः ॥
३२ ॥ कृत्रिमा भक्षिताः सर्वे यस्तु स्वाभाविको सुरः ॥ सोऽपि प्रपातितो हत्वा खड्गेनातिविखंडितः ॥ ३३ ॥ रक्त
बीजे हते रौद्रे ये चान्ये दानवारणे ॥ पलायनं ततः कृत्वा गतास्ते भयं कपिताः ॥ ३४ ॥ हा हेति विब्रुवंतस्ते शुभं प्रो
चुः सुविह्वलाः ॥ रुधिरारक्तदेहाश्च विगतास्त्राविचेतसः ॥ ३५ ॥ राजन्नं बिकयारक्तबीजोऽसौ विनिपातितः ॥
चामुं डा तस्य देहात्तु पपौ सर्वं च शोणितं ॥ ३६ ॥ ये चान्ये दानवाः शूरावाहनेनातिरंहसा ॥ सिंहेन निहताः सर्वे
काल्याच भक्षिताः परे ॥ ३७ ॥ वयं त्वां कथितुं राजन्नागता युद्धवेष्टितं ॥ चरितं च तथा देव्याः संग्रामे परमाद्भुतं ॥
३८ ॥ अजेयेयं महाराज सर्वथा दैत्यदानैः ॥ गंधर्वा सुरयक्षैश्च पन्नगोरगराक्षसैः ॥ ३९ ॥ अन्यास्तत्रागता
देव्य इंद्राणी प्रमुखा भृशं ॥ युल्यमाना महाराजवाहनैरायुधैर्युताः ॥ ४० ॥ ताभिः सर्वहतं सैन्यं दानवानां वरा
युवैः ॥ रक्तबीजोऽपि राजेन्द्रतरसा विनिपातितः ॥ ४१ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥

॥

दे.भा.पं.

॥७४॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तान्स्वकीयान्सर्वाग्निहृत्यविपुलं यशोयुद्धमरणं
एकापि दुःसहा देवी किं पुनस्ताभिरन्विता ॥ सिंहोपि हंतिसंग्रामे राक्षसानामितप्रभः ॥ ४२ ॥ अतो विचार्य स
चिवैर्युक्तं तद्विधीयतां ॥ न वै रमनया युक्तं संधिरेव सुखप्रदः ॥ ४३ ॥ आश्चर्यमेतदखिलं यन्नारी हंतिराक्षसान् ॥
रक्तबीजोऽपि निहतः पीतं तस्यापि शोणितं ॥ ४४ ॥ अन्ये निपातिता दैत्याः संग्रामे बिक्रयानृप ॥ चामुंडया च मां
सर्वैर्भक्षितं सकलं रणे ॥ ४५ ॥ वरं पाताल गमनं तस्याः सेवाथवा वरा ॥ न तु युद्धं महाराज कार्यं मंबिकया सह ॥
४६ ॥ न नारी प्राकृता ह्येषा देवकार्यार्थसाधिनी ॥ मायेयं प्रबला देवी क्षपयंती यमुत्थिता ॥ ४७ ॥ व्यास उवाच ॥
इति तेषां वचस्तथ्यं श्रुत्वा कालविमोहितः ॥ मुमूर्षुः प्रत्युवाचे दंशुं भः प्रस्फुरिताधरः ॥ ४८ ॥ शुभ उवाच ॥
यूपंगच्छं तु पातालं शरणं वा भयातुराः ॥ हनिष्याम्यहमद्यैव तां च ताश्च समुद्यतः ॥ ४९ ॥ जित्वा सर्वान्सुराना
जौ कृत्वाराज्यं सुपुष्कलं ॥ कथं नारी भयोद्विग्नः पातालं प्रविशाम्यहं ॥ ५० ॥ निहृत्य पार्षदान्सर्वान् रक्तबीजमु
खान् रणे ॥ प्राणत्राणाय गच्छामि हित्वा किं विपुलं यशः ॥ ५१ ॥ मरणं त्वनिवार्यं वै प्राणिनां कालकल्पितं ॥ तद्ग
यं जन्म नोपात्तं त्यजेत्को दुर्लभं यशः ॥ ५२ ॥ निशुंभा हंगमिष्यामि रथारूढो रणाजिरे ॥ हत्वा तामागमिष्यामि
नागमिष्यामि चान्यथा ॥ ५३ ॥ त्वं तु सेनायुतो वीरपार्ष्णिग्राहो भवस्व मे ॥ तरसा तां शरैस्तीक्ष्णैर्नारिण्यय
मालये ॥ ५४ ॥ निशुंभा उवाच ॥ अहमद्य हनिष्यामि गत्वा दुष्टां च कालिकां ॥ आगमिष्याम्यहं शीघ्रं गृही
त्वा तामथां बिकां ॥ ५५ ॥

छ

छ

छ

छ

हित्वा स्वप्राणत्राणाय गच्छामि गमिष्यामि किमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ मरणं त्विति प्राणिनां कालकल्पितं मरणमनिवार्यमेव यदा जन्म गृहीतं तदैव तद्ग
यं मुपात्तं तत्तद्वया दुर्लभं यशः कस्य जेन कोपीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

टी.अ.

२९

॥७४॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ चतुःषष्टिमहा
पद्यैर्विशुभं वध उच्यते ॥ यत्र देव्यादानवानां पराक्रम उदीर्यते ॥ १ ॥ निशुंभेन युद्धायै कृतनिश्चयानंतरं ज्ञातवृत्तमाह निशुंभ इति ॥ १ ॥ २ ॥

माचिंतांकुराजेंद्रवराकायास्तुकारणे ॥ क्लेषाबालाक्रमेबाहुवीर्यविश्ववशंकरं ॥ ५६ ॥ त्यक्त्वा त्रिविपुलं भ्रातर्भु
क्ष्वभोगाननुत्तमान् ॥ आनयिष्याम्यहं कामं मानिनीं मानसं युतां ॥ ५७ ॥ मयि तिष्ठति ते राजन् न युक्तं गमनं र
णे ॥ गत्वाहमानयिष्यामि तवार्थे वैजयश्रियं ॥ ५८ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्त्वा भ्रातरं ज्येष्ठं कनीयान्बलमवि
तः ॥ रथमास्थाय विपुलं सन्नद्धः स्वबलवृतः ॥ ५९ ॥ जगाम तरसा तूर्णसंगरे कृतमंगलः ॥ संस्तुतो बंदिसूते
श्रसायुधः सपरिष्करः ॥ ६० ॥ इति श्रीदे० भा० पं० एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ व्यास उवाच ॥ निशुंभो
निश्चयं कृत्वा मरणाय जयाय वा ॥ सोद्यमः सबलः शूरो रणे देवीमुपाययौ ॥ १ ॥ तामाजगाम शुंभोऽपि स्वबलेन स
मावृतः ॥ प्रेक्षको भूद्रणे राजा संग्रामरसपंडितः ॥ २ ॥ गगने संस्थिता देवास्तदा भ्रपटलावृताः ॥ दिदृक्षुस्तु सं
ग्रामे सेंद्राय क्षणास्तथा ॥ ३ ॥ निशुंभोऽथ रणे गत्वा धनुरादाय शार्ङ्गं ॥ चकार शरवृष्टिं स भीषयन् जगदं विकां
॥ ४ ॥ मुंचंतं शरजालानि निशुंभं चंडिकारणे ॥ वीक्ष्यादाय धनुः श्रेष्ठं जहास सुस्वरं मुहुः ॥ ५ ॥ उवाच कालिकां
देवी पश्य मूर्खत्वमेतयोः ॥ मरणायागतौ कालीमत्समीपमिहाधुना ॥ ६ ॥ दृष्ट्वा दैत्यवधं घोरं रक्तबीजात्ययं तथा
जयाशंकुस्तस्त्वेतौ मोहितौ मम मायया ॥ ७ ॥

अभ्रपटलावृता इत्यनेन देव्युपरि छायायामभ्रपटलमागतमिति बोधितं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ रक्तबीजस्यात्ययो ध्वंसः मम माययामो
हिता विसनेन स्वस्य ब्रह्मत्वं स्वमायाशक्तेरतिशयेतो महिमास्तीति च बोधितं ॥ ७ ॥

॥८॥ १॥ २०॥ २१॥ २२॥ ग्राहयामासप्राविशेद्वर्षः ॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥

आशाबलवतीहोषानजहातिनरं क्वचित् ॥ भग्नं हृतबलं नष्टं गतपक्षं विचेतनं ॥ ८॥ आशापाशानि बद्धौ द्वौ युद्धाय
समुपगतौ ॥ निहतव्यौ मया कालिरिणेशुं भनिशुं भकौ ॥ ९॥ आसन्नमरणावेतौ संप्राप्तौ दैवमोहितौ ॥ पश्यतां
सर्वदेवानां हनिष्याम्यहमद्यतौ ॥ १०॥ व्यास उवाच ॥ इत्युत्का कालिकां चंडी कर्णाकृष्टशरोत्करैः ॥ छादया
मासतरसानि शुभं पुरतः स्थितं ॥ ११॥ दानवोऽपि शरांस्तस्याश्चिच्छेदनिशितैः शरैः ॥ तयोः परस्परं युद्धं बभूवा
तिभयानकं ॥ १२॥ केसरी केशजालानि धुन्वानः सैन्यसागरं ॥ ग्राहयामास बलवान्सरसीवारणायथा ॥
१३॥ नखैर्देतप्रहारैस्तु दानवान् पुरतः स्थितान् ॥ चखादचविशीर्णांगान् गजानि वमदोत्कटान् ॥ १४॥ ए
वं विमथ्यमाने तु सैन्ये केसरिणा तदा ॥ अभ्यधावन्निशुं भोथविकृष्टवरकामुकः ॥ १५॥ अन्येऽपि क्रुद्धा दैत्येन्द्रा
देवीं हंतुमुपाययुः ॥ संदष्टदंतरसनारक्तनेत्रा ह्यनेकशः ॥ १६॥ तत्राजगाम तरसा शुभः सैन्यसमावृतः ॥
निहत्य कालिकां कोपाद्गृहीतुं जगदंबिकां ॥ १७॥ तत्रागतं ददर्शा जावं बिकां च पुरः स्थितां ॥ रौद्ररसयुतां कां
तां शृंगाररससंयुतां ॥ १८॥ तां वीक्ष्य विपुला पांगीं त्रैलोक्यवरसुंदरीं ॥ सुरक्तनयनां रम्यां क्रोधरक्तेक्षणां तथा
॥ १९॥ विवाहेच्छां परित्यज्य जयाशां दूरतः स्थितां ॥ मरणे निश्चयं कृत्वा तथा वाहितकामुकः ॥ २०॥ तं तथा
दानवं देवीस्मितपूर्वमिदं वचः ॥ बभ्रापेऽशृण्वतां तेषां दैत्यानां रणमस्तके ॥ २१॥ गच्छध्वं पमरायूयं पाता
लं वाजलार्णवं ॥ जीविताशां स्थिरां कृत्वा त्यक्त्वा त्रैवायुधानि च ॥ २२॥

ध

ध

॥ २८॥ २९॥ २०॥ २१॥ २२॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ धावमानइति असिनामूर्धिसिंहं जघानं जगदं निकाचजघानेत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

अथ वामच्छराघातहतप्राणारणाजिरे ॥ प्राप्यस्वर्गसुखं सर्वे क्रीडंतु विगतज्वराः ॥ २३ ॥ कातरत्वं च शूरत्वं
न भवत्येव सर्वथा ॥ ददाम्यभयदानं वैयांतु सर्वे यथा सुखं ॥ २४ ॥ व्यास उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्यानिशुं
भो मदगर्वितः ॥ निशितं खड्गमादाय चर्मवैवाष्टचंद्रकं ॥ २५ ॥ धावमानस्तुतरसासिना सिंहं कोत्कटं ॥ जघा
नातिबलान्मूर्ध्नि धामयन् जगदंबिकां ॥ २६ ॥ ततो देवी स्वगदया वंचयित्वा सिपातनं ॥ ताडयामास तं बाहो
मूले परशुना तदा ॥ २७ ॥ खड्गेन निहतः सोऽपि बाहुमूले महामदः ॥ संस्तभ्य वेदनां भूयोजघान चंडिकां तदा ॥
२८ ॥ सापिघंटास्वनं घोरं चकार भयदं नृणां ॥ पपो पुनः पुनः पानं निशुं भंहंतुमिच्छति ॥ २९ ॥ एवं परस्परं
युद्धं बभूवातिभयप्रदं ॥ देवानां दानवानां च परस्परजयैषिणां ॥ ३० ॥ पलादाः पक्षिणः क्रूराः सारमेयाश्च जंबु
काः ॥ न नृतुश्चातिसंतुष्टा गृध्राः कंकाश्च वायसाः ॥ ३१ ॥ रणभूर्भातिभूयिष्ठपतितासुरवर्ष्मकैः ॥ सधिरस्त्रा
वसंयुक्तैर्गजाश्वदेहसंकुला ॥ ३२ ॥ पतितान् दानवान् दृष्ट्वा निशुं भोतिरुषान्वितः ॥ प्रययौ चंडिकां तूर्णं गदामा
दायदारुणां ॥ ३३ ॥ सिंहं जघान गदयामस्तके मदगर्वितः ॥ प्रहृत्य च स्मितं कृत्वा पुनर्देवीमताडयत् ॥ ३४ ॥
सापितं कुपिता तीव्रनिशुं भंपुरतः स्थितं ॥ प्रहरंतं समीक्ष्य तदेवी वचनमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ देव्युवाच ॥ तिष्ठ मं
दमते तावद्याज खड्गमिदं तव ॥ ग्रीवायां प्रेरयाम्यस्माद्रंतां सियमसादनं ॥ ३६ ॥

निशुं भंहंतुमिच्छतियासेत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ पलादामांसां शिनः सारमेयाः श्वानः ॥ ३१ ॥ असुरवर्ष्मकैरसुरशरीरैः गजाश्च
देहसंकुलारणभूरित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ततो यमसादनं गतासीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ परमांगनासर्वकारणभूतासंविद्ग्रीणिश्रीभगवत्स्तौत्य

व्यासउवाच ॥ इत्युक्तातरसादेवीकृपाणेनसमाहिता ॥ विच्छेदमस्तकंतस्यनिशुंभस्याशुचंडिका ॥ ३७ ॥ स
छिन्नमस्तकोदेव्याकबंधोतीवदारुणः ॥ बभ्रामचगदापाणिस्त्रासयन्देवतागणान् ॥ ३८ ॥ देवीतस्यशितैर्वाणे
श्चिच्छेदचरणौकरौ ॥ पपातोर्व्याततःपापोगतासुःपर्वतोपमः ॥ ३९ ॥ तस्मिन्निपतितेदैत्येनिशुंभेभीमविक्रमो ॥
हाहाकारोमहानासीत्तत्सैन्येभयकंपितो ॥ ४० ॥ त्यक्त्वायुधानिसर्वाणिसैनिकाःक्षतजाह्लुताः ॥ जग्मुर्बुवारवंसर्वे
कुर्वाणाराजमंदिरं ॥ ४१ ॥ तानागतान्सुसंप्रेक्ष्यशुंभःशत्रुनिषूदनः ॥ पप्रच्छक्वनिशुंभोसौकथंभग्नाःपलायि
ताः ॥ ४२ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंराज्ञस्तेप्रोचुःप्रणताभृशं ॥ राजंस्तेनिहतोधाताशेतेसमरमूर्धनि ॥ ४३ ॥ तथा
निपातिताःशूरायेचतेप्यनुजानुगाः ॥ वयंत्वांकथितुंसर्ववृत्तांतंसमुपागताः ॥ ४४ ॥ निशुंभोनिहतस्तत्रत
याचंडिकयाधुना ॥ नहियुद्धस्यकालोद्यतवराजत्रणांगणे ॥ ४५ ॥ देवकार्यसमुद्दिश्यकापीयंपरमांगना ॥
हंतुंदैत्यकुलंनूनंप्राप्तेतिपरिचिंतय ॥ ४६ ॥ नैषाप्राकृतयोषैवदेवीशक्तिरनुत्तमा ॥ अचिंत्यचरिताक्वापिदुर्ज्ञे
यादैवतैरपि ॥ ४७ ॥ नानारूमधरातीवमायामूलविशारदा ॥ विचित्रभूषणादेवीसर्वायुधधराशुभा ॥ ४८ ॥
गहनागूढचरिताकालरात्रिरिवापरा ॥ अपारपारगापूर्णासर्वलक्षणसंयुता ॥ ४९ ॥ अंतरिक्षस्थितादेवास्तां
स्तुवंत्यकुतोभयाः ॥ देवकार्यंचकुर्वाणांश्रीदेवीपरमाद्भुता ॥ ५० ॥ पलायनंपरोधर्मःसर्वथादेहरक्षणं ॥ र
क्षितेकिल्लदेहेस्मिन्कालेस्मत्सुखतांगते ॥ ५१ ॥

र्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ततश्चाधुनेदं कर्तव्यमित्याह पलायनं परोधर्म इति काले स्मत्सुखतांगतेऽनुकूले आगते इत्यर्थः ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अवलोकितेति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ इत्यंज्ञात्वायदिच्छासितकुर्व

संग्रामेविजयोराजन्भवितातेनसंशयः ॥ कालःकरोतिबलिनंसमयेनिर्वलंकचित् ॥ ५२ ॥ तंपुनःसबलंक
त्वाजयायोपदधातिहि ॥ दातारंयाचकंकालःकरोतिसमयेकचित् ॥ ५३ ॥ भिक्षुकंधनदातारंकरोतिसमयां
तरे ॥ विष्णुःकालवशेनूनंब्रह्मावापार्वतीपतिः ॥ ५४ ॥ इंद्राद्यानिर्जराःसर्वेकालएवप्रभुःस्वयं ॥ तस्मात्का
लंप्रतीक्षस्वविपरीतंतवाधुना ॥ ५५ ॥ संमुखेदेवतानांचदैत्यानांनाशहेतुकः ॥ एकैवचगतिर्नास्तिकाल
स्यकिलभूपते ॥ ५६ ॥ नानारूपधराप्यस्तिज्ञातव्यंतस्यचेष्टितं ॥ कदाचित्संभवोनृणांकदाचित्प्रलयस्त
था ॥ ५७ ॥ उत्पत्तिहेतुःकालोन्यःक्षयहेतुस्तथापरः ॥ प्रत्यक्षंतेमहाराजदेवाःसर्वेसवासवाः ॥ ५८ ॥ कर
दास्तेकृताःपूर्वकालेनसंमुखेनच॥ तेनैवविमुखेनाद्यबलिनोऽबलयासुराः॥ ५९ ॥ निहतानितरांकालःकरोतिच
शुभाशुभं ॥ नैवात्रकारणंकालीनैवदेवाःसनातनाः ॥ ६० ॥ यथातेरोचतेराजन्तथाकुरुविमृश्यच ॥ कालो
यंनात्रहेतुस्तेदानवानांतथापुनः ॥ ६१ ॥ त्वदग्रतोगतःशक्रोभग्नःसंख्येनिरायुधः ॥ तथाविष्णुस्तथास्द्रो
वरुणोधनदोयमः ॥ ६२ ॥ तथात्वमपिराजेंद्रवीक्ष्यकालवशंजगत् ॥ पातालंगच्छतरसाजीवन्भद्रमवाप्स्य
सि ॥ ६३ ॥ मृतेत्वयिमहाराजशत्रवस्तेमुदान्विताः ॥ मंगलानिप्रगायंतोविचरिष्यंतिसर्वतः ॥ ६४ ॥ इ
तिश्रीदे०भा०म०पं०त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

त्याह यथातेहाति नात्रहेतुरिति हेतुःसुखहेतुरनुकूलोनास्तीत्यर्थः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतति
लकेपंचमस्कंधेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

दे.भा.पं.

॥७७॥

एकेस्वसतिश्लोकैः शुंभासुरवधाश्रिता ॥ कथाप्रारभ्यते देव्या जगतो मंगलं कृतं ॥ १ ॥ निशुंभवधानंतरं जातं कृत्यमाह इति तेषामिति ॥ १ ॥
दुर्वाच्यं कर्म कृत्वा हं जीवितुमुत्सहे किमित्यर्थः दुर्वाच्यं कर्म स्वयमेवाह निहस्येति विचरामि किं विचरिष्यामि किमित्यर्थः ॥ २ ॥ किंच म
मयदिमरणकालः समागतः स्यात्तदा कुत्रापि मया गते स किं मां त्यक्ष्यतीति वदन् कालस्य महिमानमाह कालः कर्तेति अरूपके रूपराहिते तास्मिन्नीशे

टी.अ.
३१

व्यास उवाच ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा शुंभो दैत्यपतिस्तथा ॥ उवाच सैनिकानां शुकोपाकुलितलोचनः ॥ १ ॥
शुंभ उवाच ॥ जाल्माः किं ब्रूत दुर्वाच्यं कृत्वा जीवितुमुत्सहे ॥ निहत्य सचिवान् भ्रातृन्निर्लज्जो विचरामि किं ॥
२ ॥ कालः कर्ता शुभानां वा शुभानां बलवत्तरः ॥ कार्चिंता मम दुर्वारितस्मिन्नीशेऽप्यरूपके ॥ ३ ॥ यद्भवति तद्भव
तु यत्करोति करोतु तत् ॥ न मे चिंता स्ति कुत्रापि मरणज्जीवनात्तथा ॥ ४ ॥ सकालोऽप्यन्यथा कर्तुं भावितो नेशेते कचि
त् ॥ न वर्षति न पर्वज्यः श्रावणे मासि सर्वथा ॥ ५ ॥ कदाचिन्मार्गशीर्षे वा पौषे माघेथ फाल्गुने ॥ अकाले वर्ष
ती वा शुतस्मान्मुख्यो न चास्त्ययं ॥ ६ ॥ कालो निमित्तमात्रं तु देवां हि बलवत्तरं ॥ दैवेन निर्मितं सर्वं नान्यथा भव
तीत्यदः ॥ ७ ॥

छ

छ

छ

छ

सतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ननु कालस्यैवाराधनं कर्त्तव्यं तेन स न बाधिष्यति इति चेत्तत्राह सकालोऽपीति भावित आरोधितोऽपि दैवपक्षयान्यथा
कर्त्तुं कचिन् कचिदपि नेशेतेन समर्थो भवतीत्यर्थः तस्मात्कालोऽप्यन्यथा कर्त्तुं दैवमेव मुख्यमिति भावः कालस्यैव मुख्यत्वे तत्तत्कालिकं कार्यं तत्तत्काले
कुतो न स्यात्तस्मात्सकालो मुख्य इत्याह न वर्षति चेति ॥ ५ ॥ ६ ॥ कस्मिन् मुख्य इति चेत्तत्राह कालो निमित्तमात्रं त्विति ॥ ७ ॥

॥७७॥

मनुष्याध्वेनमतमाश्रित्यप्रत्यक्षमेकेषांकादितिर्हस्यशास्त्रावलंबेनैवैवेदसिद्धंखंडयित्वापौरुषमेवकार्यसाधकंसाधितमधुनातुकथंदैव
कार्यसाधकमुच्यतेइतिचैतन्नाह दैवमेवपरमिति पौरुषेसत्यपिकार्यस्याजातत्वादनर्थकंकार्यसाधकंपौरुषंधिगित्यर्थः अनेककार्यकारणभा
वमतिवृत्त्यप्रतिबंधकभावकल्पनोपेक्षयावेदप्रमाणसिद्धदैवमेवपरंमुख्यंकार्यसाधकंमन्येइत्यर्थः तस्मात्सर्वस्यदैवाधीनत्वाद्यद्विव्यतितद्वक्तु म

दैवमेवपरंमन्येधिकपौरुषमनर्थकं ॥ जेतायःसर्वदेवानानिभुंभोप्यनयाहतः ॥ ८ ॥ रक्तबीजोमहाशरःसो
पिनाशंगतोयदा ॥ तदाहंकीर्तिमुत्सृज्यजीविताशांकरोमिकिं ॥ ९ ॥ प्राप्तेकालेस्वयंब्रह्मापरार्धद्वयसंमिते ॥
निधनंयातितरसाजगत्कर्तास्वयंप्रभुः ॥ १० ॥ चतुर्युगसहस्रंतुब्रह्मणोदिवसेकिल ॥ पतंतिभवनात्पंचनव
चेंद्रास्तथापुनः ॥ ११ ॥ तथैवद्विगुणेविष्णुर्मरणायोपकल्पते ॥ तथैवद्विगुणेकालेशंकरःशान्तिमेतिच ॥ १२
काचिंतामरणेमूढानिश्चलेदैवनिर्मिते ॥ महीमहीधराणांचनाशःसूर्यशशांकयोः ॥ १३ ॥ जातस्यहिध्रुवंमृत्यु
ध्रुवंजन्ममतस्यच ॥ अध्रुवेस्मिन्शरीरेतुरक्षणीयंयशःस्थिरं ॥ १४ ॥ रथोमेकल्प्यतांशीघ्रंगमिष्यामिरणा
जिरे ॥ जयावामरणंवापिभवत्वदैवदैवतः ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वासैनिकान्भुंभोरथमास्थायसत्वरः ॥ प्रययावंबिका
यत्रसंस्थितातुहिनाचले ॥ १६ ॥ सैन्यंप्रचलितंतस्यसंगेतत्रचतुर्विधं ॥ हस्त्यश्वरथपादातिसंयुतंसायुधंबहु ॥
१७ ॥ तत्रगत्वाचलेशुंभःसंस्थितांजगदंबिकां ॥ त्रैलोक्यमोहिनीकांतामपश्यत्सिंहवाहिनीं ॥ १८ ॥ सर्वा
भरणभूषाढ्यांसर्वलक्षणसंवृतां ॥ स्तूयमानांसुरैःस्वस्थैर्गंधर्वयक्षकिन्नरैः ॥ १९ ॥ पुष्पैश्चपूज्यमानांचमं
दारपादपोद्भवैः ॥ कुर्वाणांशंस्वनिनदंघटानादंमनोहरं ॥ २० ॥

६५

६५

यायोद्व्यमेवेतिभावः किंचलोकदृष्ट्याप्यधुनाजीविताशाकिंचित्करेत्याह जेनेति ॥ ८ ॥ करोमिकिकरिष्यामिकिमित्यर्थः ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ तुहिनाचलेहिमाचले निभुंभयुद्धसमवेयुद्धंविहायगृहंगतः पुनःप्रययौगतवानित्यर्थः
॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

दे.भा.पं. ॥ २१ ॥ धैर्ययुद्धैर्य ॥ २२ ॥ २३ ॥ कामकांतरतिस्तत्समा रूपेणरतिसदृशीत्यर्थः अतिलावण्यवतीश्रृंगारनिजकर्मविहायसर्वा
न्महाबलान्हन्तिवीरकर्मकरोतिक्रिमेतदित्यर्थः ॥ २४ ॥ ममसन्निधौमरालाक्षीहंसलोचनातस्याः साधनेवशीकारेसमर्थामंत्राअपिनसंतीत्यर्थः
॥ ७८ ॥ २५ ॥ किंचसर्वमंत्रमयीमस्तोतिनकाश्चमंत्रेनावशीकुर्यादित्यभिप्रायेणाह सर्वमंत्रमयीति हियतःसर्वमोहिनीततःसर्वमंत्रमयीत्य

दृष्टतांमेहमगमच्छुंभःकामविमोहितः ॥ पंचवाणाहतःकाममनसासमर्चितयत् ॥ २१ ॥ अहोरूपमि
दंसम्यक्अहोचातुर्यमद्भुतं ॥ सौकुमार्यचर्धैर्यचपरस्परविरोधियत् ॥ २२ ॥ सुकुमारातितन्वंगीसद्यः
प्रकटयौवना ॥ चित्रमेतदसौबाह्यकामभावविवर्जिता ॥ २३ ॥ कामकांतासमारूपेसर्वलक्षणलक्षिता ॥
अंबिकेयंकिमेतत्तुहंतिसर्वान्महाबलान् ॥ २४ ॥ उपायःकोत्रकर्तव्येयेनमेवशगाभवेत् ॥ नमंत्रावा
मरालाक्षीसाधनेसन्निधौमम ॥ २५ ॥ सर्वमंत्रमयीह्येषामोहिनीमदगर्विता ॥ सुंदरीयंकथंमेस्याद्वशगा
वरवर्णिनी ॥ २६ ॥ पातालगमनंमेऽद्यनयुक्तंसमरांगणात् ॥ सामदानाविभेदैश्चनेयंसाध्यामहाबला
॥ २७ ॥ किंकर्तव्यंकगंतव्यंविषमेसमुपस्थिते ॥ मरणंनोत्तमंचात्रस्त्रीकृतंतुयशोपहृत् ॥ २८ ॥ मरणं
ऋषिभिःप्रोक्तंसंगरेमंगलरूपदं ॥ यत्तत्समानबलयोर्योधयोर्युध्यतोःकिल ॥ २९ ॥ प्राप्तेयंदैवरचिताना
रीनरशतोत्तमा ॥ नाशायस्मत्कुलस्येहसर्वथातिबलाऽबला ॥ ३० ॥ वृथाकिंसामवाक्यानिमयायोज्यानि
सांप्रतं ॥ हननायागताह्येषाकिंतुसाम्नाप्रसीदति ॥ ३१ ॥

र्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ विषमेसंकटे अत्रस्त्रीकृतंस्त्रीहस्तेनकृतंजातंमरणंचमरणमपिनोत्तमंयतस्तद्यशोपहृत्तुयशोहारकमेवतदित्यर्थः
॥ २८ ॥ तदेवस्पष्टयति मरणमिति ॥ २९ ॥ अबलेतिछेदः ॥ ३० ॥ वृथेति सांप्रतमस्मिन्कालेकिंयोज्यानिकिमर्थयोज्यानि नायंकालः
समवाक्यानामितिभावः तदेवाह हननायेति ॥ ३१ ॥

टी.अ.
३१

॥ ७८ ॥

नदनैरिति यतो नानाशस्त्रविभूषिता सर्वसाधनसंपादने समर्था ततो यत्किंचिद् नदनैर्न चालयितुं योग्या स्तीत्यर्थः भेदस्त्विति यतः सर्वदेवा अस्याव
शा अनुगाः सेवकाश्च संतिततो भेदोप्यत्र विफल इत्यर्थः ॥ ३२ ॥ यथाविधियथादैवं ॥ ३३ ॥ सत्त्वाश्रितो धैर्याश्रितः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

नदनैश्चालितुं योग्या नानाशस्त्रविभूषिता ॥ भेदस्तु विफलः कामं सर्वदेवशानुगा ॥ ३२ ॥ तस्मात्तु मरणं
श्रेयो न संग्रामे पलायनं ॥ जयो वामरणं वाद्यभवत्वेवं यथाविधि ॥ ३३ ॥ व्यास उवाच ॥ इति संचित्य मनसा
शुभः सत्त्वाश्रितो भवत् ॥ युद्धाय सुस्थिरो भूत्वा तामुवाच पुरःस्थितां ॥ ३४ ॥ देवियुत्थस्वकांते दधवृथायंते परिश्र
मः ॥ मूर्खासि किल नारीणां नायं धर्मः कदाचन ॥ ३५ ॥ नारीणां लोचने वाणाः भ्रुवविवशरासनं ॥ हावभावा
स्तु शस्त्राणि पुमान् लक्ष्यं विचक्षणः ॥ ३६ ॥ सन्नाहश्चांगरागोत्ररथश्चापिमनोरथः ॥ मंदप्रजल्पितं भेरीशब्दो
नान्यः कदाचन ॥ ३७ ॥ अन्यास्त्रधारणं स्त्रीणां विडम्बनमसंशयं ॥ लज्जैव भूषणं कांतेन च धाष्ट्यं कदाचन ॥
३८ ॥ युत्थ्यमाना वरानारी कर्कशे वाभिदृश्यते ॥ स्तनौ संगोपनीयौ वाधनुषः कर्पणं कथं ॥ ३९ ॥ कमंदागमनं
कुत्र गदामादाय धावनं ॥ बुद्धिदा कालिका तत्र चामुंडा परनायका ॥ ४० ॥ चंडिका मंत्रमध्यस्थालालनेऽसु
स्वराशिवा ॥ वाहनं मृगराडास्ते सर्वसत्त्वभयंकरः ॥ ४१ ॥ वीणानादं परित्यज्य घंटानादं करोषियत् ॥ रूप
यौवनयोः सर्वविरोधिवरवर्णिनी ४२ ॥ यदि ते संगरेच्छास्ति कुरूपा भवभामिनी ॥ लंबोष्ठी कुनक्षी क्रूरा ध्वांसवर्णा
विलोचना ॥ ४३ ॥ लंबपादा कुदंती च मार्जारिनयनाकृतिः ॥ ईदृशं रूपमास्थाय तिष्ठ युत्थे स्थिरा भवा ॥ ४४ ॥

सन्नाह उद्योगः अंगरागो हरिचंदनादिः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ चामुंडा परनायका परोन्यो नायको यस्याः सा परनायका च नुरान परनाय
का अचनुरेत्यर्थः ॥ ४० ॥ मंत्रमध्यस्थालालनेऽसुस्वरा कठोरस्वरानहंता दृश्यालालनं संभवतीत्यर्थः अतएनां विहाय मन्त्रिकटे
आगच्छेति भावः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

दे.भा.पं.

॥७९॥

॥४५॥ कामकांतरतिः ॥ ४६॥ ४७॥ प्रेक्षकाहमिति यदिमयिप्रहारं कर्तुं तवहस्तो न प्रसीदति तर्हि यथात्वं युद्धार्थं कुरुलंबोष्ठीत्यादि लक्षणां प्रार्थयसितथा कालिकेयमास्तितयैव युद्धं कुरु अहं केवलं प्रेक्षकास्मिभवामि ततो नमयिप्रहारापेक्षेत्यर्थः अथवा चामुंडया ललाटादुद्धृतया कु

टी.भः
३१

कर्कशं वचनं ब्रूहिततो युद्धं करोम्यहं ॥ ईदृशीं सुदतीं दृष्ट्वा न मे पाणिः प्रसीदति ॥ ४५ ॥ हंतुं त्वां मृगशावाक्षिकामकां तोपमेमृधे ॥ व्यास उवाच ॥ इति ब्रुवाणं कामार्त्तं वीक्ष्य तं जगदंबिका ॥ ४६ ॥ स्मितपूर्वमिदं वाक्यमुवाच भर तोत्तम ॥ देव्युवाच ॥ किं विषीदसि मंदात्मन् कामबाणविमोहितः ॥ ४७ ॥ प्रेक्षकाहं स्थितामूढकुरुकालिक यामृधं ॥ चामुंडया वा कुर्वेते तव योग्ये रणांगणे ॥ ४८ ॥ प्रहरस्व यथा कामं नाहं त्वां योद्धुमुत्सहे ॥ इत्युक्त्वा कालि कां प्राह देवी मधुरया गिरा ॥ ४९ ॥ जह्ये नं कालिकं क्रूरे कुरुपप्रियमाहवे ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्त्वा कालिका का लप्रेरिता कालरूपिणी ॥ ५० ॥ गदां प्रगृह्य तरसा तस्थावाजौकृतोद्यमा ॥ तयोः परस्परं युद्धं बभूवातिभयान कं ॥ ५१ ॥ पश्यतां सर्वदेवानां मुनीनां च महात्मनां ॥ गदामुद्यम्य शुभोत्थजघान कालिकारणे ॥ ५२ ॥ का लिकादैत्यराजानं गदयान्यहनद्भृशं ॥ बभ्रंजास्परथं चंडी गदया कनकोज्वलं ॥ ५३ ॥ स्वरान् हत्वा जघानाशु दारुकं दारुणस्वना ॥ सपदातिर्गदां गुर्वीं समादाय क्रुधान्वितः ॥ ५४ ॥ कालिकाभुजयोर्मध्ये प्रहसन्नहनत्तदा ॥ वंचयित्वा गदापातं खड्गमादाय सत्वरं ॥ ५५ ॥ चिच्छेदास्य भुजं सव्यं सायुधं चंदनार्चितं ॥ सच्छिन्नबाहु विरथो गदापाणिः परिहृतः ॥ ५६ ॥ रुधिरेण समागम्य कालिकामहनत्तदा ॥ कालीचकरवालेन भुजं तस्याथ दक्षिणं ॥ ५७ ॥

युद्धं एते कौशिकी चामुंडेतवरणांगणे योग्ये भवत इत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ दारुकं सारथिं ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

॥७९॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अत्रदेवस्तुत्युत्तरं

चिच्छेदप्रहसंतीसासगदंकिलसांगदं ॥ कर्तुं पादप्रहारं सकुपितः प्रययौ जवात् ॥ ५८ ॥ कालीचिच्छेदचर
णौखड्गेनास्यत्वरां चिता ॥ सछिन्नकरपादोपितिष्ठतिष्ठेतिचान्नुवन् ॥ ५९ ॥ धावमानो ययावाशुकालिकां
भीषयन्निव ॥ तमागच्छंतमालोक्य कालिका कमलोपमं ॥ ६० ॥ चकर्त मस्तकं कंठतः स्रधिरौघवहं भृशं ॥ छिन्ने
सौमस्तके भूमौ पपात गिरिसन्निभः ॥ ६१ ॥ प्राणा विनिर्ययुस्तस्य देहादुत्क्रम्य सत्वरं ॥ गतासुं पतितं
दैत्यं दृष्ट्वा देवाः सवासवाः ॥ ६२ ॥ तुष्टुवुस्तांतदा देवी चामुंडा कालिका तथा ॥ ववुर्वाताः शिवास्तत्रादिशश्च
विमलाभृशं ॥ ६३ ॥ बभूवुश्चाग्नयो होमे प्रदक्षिण शिखाः शुभाः ॥ हतशेषाश्च ये दैत्याः प्रणम्य जगदंबि
कां ॥ ६४ ॥ त्यक्त्वा युधानिते सर्वे पातालं प्रययुर्नृप ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं देव्याश्चरितमुत्तमं ॥ ६५ ॥ शुंभा
दीनां वधं चैव सुराणां रक्षणं तथा ॥ एतदाख्यानकं सर्वं पठन्ति भुवि मानवाः ॥ ६६ ॥ शृण्वन्ति च सदा भक्त्या ते कृ
तार्था भवन्ति हि ॥ अपुत्रो लभते पुत्रान्निर्धनश्च धनं बहु ॥ ६७ ॥ रोगी च मुच्यते रोगात्सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥
शत्रुतो न भयंतस्य यद्दं चरितं शुभं ॥ शृणोति पठते नित्यं मुक्तिमान् जायते नरः ॥ ६८ ॥ इति श्रीदेवीभागवते
महापुराणे पंचमस्कंधे शुंभवधोनाम एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ६१ ६१ ६१ ६१

भगवत्यावरदानं तस्याश्चांतर्धानमनुक्तमपि मर्कंडेयपुराणादवसेयं ॥ ६८ ॥ इति श्रीदेवीभावातिलके पंचमस्कंधे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

दे.भा.पं.

॥८०॥

त्रिपष्टिभ्यो कव्यैस्तु चरित्रत्रयसेवको ॥ राजवेद्यौ प्रसिद्धौ यौ तयोर्वार्ता तु कथ्यते ॥ १ ॥ अत्र पूर्वाध्याये चरित्रत्रयपाठस्य तच्छ्रवणस्य च सर्वकामप्रद
त्वं मोक्षप्रदत्वं चाभिहितं तत्र चरित्रत्रयपाठेन श्रवणेन वा कस्यासिद्धिर्जातेति भक्तिमानराजा पृच्छति महिमावर्णितः सम्यागिति केन चाराधितेति न
नु भगवत्याः सर्वे ब्रह्मादयो देवाः सर्वे देवर्षयः सर्वे राजर्षयः सर्वे ब्रह्मर्षयो गौरी लक्ष्म्यादि महादेवताश्च किं बहुना प्राणिजातं सर्वमाराधकमस्ति सुख
मात्रं भगवत्या राधेनैव भवतीति तदाराधनफलं मोक्षकाममुनिभिराराधनान्मोक्षफलं च पूर्वमुक्तमेवेति चेत्तत्राह चरित्रत्रययोगत इति सत्यं पूर्व
मुक्तं तथापि भगवत्या राधेन मनेकमंत्रजपध्यानसमाधिपूजास्तोत्रपाठैरनेकविधं भवति तत्र चरित्रत्रयस्य क्रमाच्चरित्रत्रयपाठेन श्रवणेन वा कस्यासिद्धि

जनमेजय उवाच ॥ महिमावर्ण्यते सम्यक् कण्डिकायास्त्वयामुने ॥ केन चाराधिता पूर्वं चरित्रत्रययोगतः ॥ १ ॥
प्रसन्ना कस्य वरदा केन प्राप्तं फलं महत् ॥ आराध्य कामदां देवीं कथयस्व कृपानिधे ॥ २ ॥ उपासनाविधिं ब्रह्मन्
तथा पूजाविधिं वद ॥ विस्तरेण महाभाग होमस्य च विधिं पुनः ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ इति भूपवचः श्रुत्वा प्रीतः
सत्यवती सुतः ॥ प्रत्युवाच नृपं कृष्णो महामाया प्रपूजनं ॥ ४ ॥ व्यास उवाच ॥ स्वरोचिषे तरे पूर्वसुरथो ना
म पार्थिवः ॥ बभूव परमोदारः प्रजापालनतत्परः ॥ ५ ॥ सत्यवादी कर्मपरो ब्राह्मणानां च पूजकः ॥ गुरुभक्तिर
तो नित्यं स्वदारगमने रतः ॥ ६ ॥ दानशीलोऽविरोधी च धनुर्वेदैकपारगः ॥ एवं पालयतो राज्यं म्लेच्छाः पर्वतवा
सिनः ॥ ७ ॥

जातेति विशेषेण चरित्रत्रयमात्रपाठश्रवणफलं कस्य जातमिति मया पृच्छ्यत इति भावः चरित्रत्रययोगतः केनाराधितेत्यन्वयः ॥ १ ॥ केन प्राप्तं फल
मिति अत्रापि चरित्रत्रययोगत इत्यनुपजनीयं ॥ २ ॥ किंचोपासनाविधिं मपि ब्रूहीत्याह उपासनेति ॥ ३ ॥ ४ ॥ स्वरोचिषे तरे इति स्वा
रोचिषाधिकारोपलक्षितद्वितीयमन्तरे इत्यर्थः पूर्वमिति कथाकालापेक्षया ॥ ५ ॥ ६ ॥ अविरोधीति छेदः कस्यापि शत्रुरित्यर्थः म्लेच्छाः
पर्वतवासिन इति यद्यपि ध्रुवस्य पौत्रो नां देवनामको मुख्यत्वेन युद्धार्थमागत इति प्रकृतिखंडे उक्तं तथापि तेन स्वसहायार्थं म्लेच्छा आनीता इति बोध्यं
अतएव तेषां शत्रुत्वाभावेऽपि सहायार्थमागतत्वाद्द्वलाच्छत्रुत्वमापन्ना इत्युक्तं ॥ ७ ॥

टी.अ.
३२

॥८०॥

बलाच्छत्रुत्वमिति अनेनाकृतेपिशत्रुत्वेइत्यर्थः ॥ ८ ॥ कोलाविध्वंसिनइति कोलाशब्दोनामैकदेशेननामग्रहणमिति न्यायात्कोलाहलवाच
कः तथाचकोलाहलेनान्यायेनैवशत्रुराज्यविध्वंसिनशीलानतुयुद्धनोत्यबलंविनइत्यर्थः तथात्वेराज्ञातेजिताएवस्युरितिभावः यद्वाकोलाश

बलाच्छत्रुत्वमापन्नाःसैन्यंकृत्वाचतुर्विधं ॥ हस्त्यश्वरथपादातिसहितास्तेमदोल्कटाः ॥ ८ ॥ कोलाविध्वंसि
नःप्राप्तापृथ्वीग्रहणतत्पराः ॥ सुरथःसैन्यमादायसंमुखःसमपद्यत ॥ ९ ॥ युद्धंसमभवद्द्वोरंतस्यतैरतिदारु
णैः ॥ म्लेच्छानांतुबलंस्वलपराज्ञस्तद्वलमद्भुतं ॥ १० ॥ तथापितैर्जितोयुद्धेदेवाद्राजापराजितः ॥ भग्नश्चस्व
पुरंप्राप्तःसुरक्षंदुर्गमंडितं ॥ ११ ॥ चिंतयामासमेधावीराजानीतिविचक्षणः ॥ प्रधानान्विमनादृष्ट्वाशत्रुप
क्षसमाश्रितान् ॥ १२ ॥ स्थानंगृहीत्वाविपुलंपरिखादुर्गमंडितं ॥ कालप्रतीक्षाकर्तव्याकिंवायुद्धंवरंमतं ॥
१३ ॥ मंत्रिणःशत्रुवशगामंत्रयोग्यानतेकिल ॥ किंकरोमीतिमनसाभूपतिःसमचिंतयत् ॥ १४ ॥ कदाचि
त्तेगृहीत्वामापापाचाराःपराश्रिताः ॥ शत्रुभ्योथप्रदास्यंतितदाकिंवाभविष्यति ॥ १५ ॥ पापबुद्धिपुविश्वासो
नकर्तव्यःकदाचन ॥ किंनतेवैप्रकुर्वतियेलोभवशगानराः ॥ १६ ॥ भ्रातरंपितरंमित्रंसुहृदंबांधवंतथा ॥
गुरुंपूज्यंद्विजंद्वेष्टिलोभाविष्टःसदानरः ॥ १७ ॥ तस्मान्मयानकर्तव्योविश्वासःसर्वथाधुना ॥ मंत्रिवर्गेऽति
पापिष्ठेशत्रुपक्षसमाश्रिते ॥ १८ ॥

अनेनराज्ञोनगरीतिब्रह्मवैवर्तकेप्रकृतिखंडेदुर्गोपाख्यानेउक्तंतस्याकोलानगर्याविध्वंसिनइतिवा ॥ ९ ॥ १० ॥ पराजितइति द्वैवयोगादन्यायि
नांयुद्धप्रसंगेन्यायवानराजाकथमन्यायंकुर्यादितिपराजितइत्यर्थः ॥ ११ ॥ विमनाःसन्प्रधानान्दृष्ट्वेत्यन्वयः ॥ १२ ॥ चिंतामेवाह स्थानं
गृहीत्वेति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

दे.भा.पं.

॥८१॥

॥१९॥ २०॥ सुमेधसस्तस्यतन्नामकस्यमुनेरित्यर्थः ॥२१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ सालच्छायासुसालवृक्षच्छायासु ॥ २६॥

इतिसंचित्यमनसाराजापरमदुर्मनाः ॥ एकाकीहयमारुह्यभिर्जगामपुरात्ततः ॥ १९॥ असहायोथनिर्गत्यग
हनंवनमाश्रितः ॥ चिंतयामासमेधावीकगंतव्यंमयापुनः ॥ २०॥ योजनत्रयमात्रेतुमुनेराश्रममुत्तमं ॥ ज्ञा
त्वाजगामभूपालस्तापसस्यसुमेधसः ॥ २१॥ बहुवृक्षसमायुक्तंनदीपुलिनसंश्रितं ॥ निर्वैरश्वापदाकीर्णं
कोकिलारावमंडितं ॥ २२॥ शिष्याध्ययनशब्दाढ्यंमृगयूथशतावृतं ॥ नीवारान्नमुपकाढ्यंसुपुष्पफलपाद
पं ॥ २३॥ होमधूमसुगंधेनप्रीतिदंप्राणिनांसदा ॥ वेदध्वनिसमाक्रांतंस्वर्गादिपिमनोहरं ॥ २४॥ दृष्ट्वातमाश्र
मंराजावभूवासौमुदान्वितः ॥ भयंत्यत्कामतिचक्रेविश्रमायद्विजाश्रमे ॥ २५॥ आसज्यपादपेश्वंतुजगामवि
नयान्वितः ॥ दृष्ट्वातमुनिमासीनंसालच्छायासुसंश्रितं ॥ २६॥ मृगाजिनासनंशांतंतापसातिकृशमृजुं ॥ अध्या
पयंतंशिष्यांश्चवेदशास्त्रार्थदर्शिनं ॥ २७॥ रहितंक्रोधलोभाद्यैर्द्विधातीतंविमत्सरां ॥ अत्मज्ञानरतंसत्यवादिनंश
मसंयुतं ॥ २८॥ तंवीक्ष्यभूपतिर्भूमौपपातदंडवत्तदा ॥ तदग्रेश्रुजलापूर्णनयनःप्रेमसंयुतः ॥ २९॥ उत्ति
ष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेतमुवाचतदामुनिः ॥ शिष्योददौबृसीतिस्मैगुरुणानोदितस्तदा ॥ ३०॥ उत्थावनृपतिस्तस्यां
समासीनस्तदाज्ञया ॥ अर्घ्यपाद्याह्रिणंचक्रेसुमेधाविधिपूर्वकं ॥ ३१॥ पप्रच्छात्रकुतःप्राप्तःकस्त्वंचिंतापरः
कथं ॥ कथयस्वयथाकामंस्ववृत्तकारणांत्विह ॥ ३२॥ किमागमनकृत्यंतेब्रूहिकार्यमनोगतं ॥ करिष्येवांच्छितं
काममसाध्यमपियत्तव ॥ ३३॥

॥२७॥ २८॥ २९॥ नृसीमासनं ॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥

टी.अ.

३२

॥८१॥

३४ ॥ ३५ शत्रुभ्योमेभयंघोरंवर्ततइत्येकं वक्तव्यं प्राप्तोस्म्यद्यतवांतिकंमात्रांयस्वेत्यन्यः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ गृहेगता

राजोवाच ॥ सुरथोनामराजाहंशत्रुभिश्चपराजितः ॥ त्यक्त्वाराज्यंगृहंभार्यामहंतेशरणंगतः ॥ ३४ ॥ यदा
ज्ञापयसेब्रह्मन्तदहंभक्तितत्परः ॥ करिष्यामिनमेत्रातात्वदन्यःपृथिवीतले ॥ ३५ ॥ शत्रुभ्योमेभयंघोरंप्रा
प्तोस्म्यद्यतवांतिकं ॥ त्रायस्वमुनिशार्दूलशरणागतवत्सल ॥ ३६ ॥ ऋषिरुवाच ॥ निर्भयंवसराजेंद्रनात्र
तेशत्रवःकिल्लागमिष्यंतिबालिनोनिश्रयंतपसोबलात् ॥ ३७ ॥ नात्रहिंसाप्रकर्तव्यावनवृत्यानृपोत्तम ॥ क
र्तव्यंजीवनंशस्तैर्नीवारफलमूलकैः ॥ ३८ ॥ व्यासउवाच ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वानिर्भयःसन्पुस्तदा ॥
उवासाश्रमएवासौफलमूलाशनःशुचिः ॥ ३९ ॥ कदाचित्सन्पुस्तत्रवृक्षच्छायांसमाश्रितः ॥ चिंतयामासचिं
तार्तोगृहएवगताशयः ॥ ४० ॥ राज्यंमेशत्रुभिःप्राप्तंम्लेच्छैःपापरतैःसदा ॥ संपीडिताःस्युर्लोकास्तैर्दुराचारै
र्गतत्रपैः ॥ ४१ ॥ गजाश्वतुरगाःसर्वेदुर्बलाभक्ष्यवर्जिताः ॥ जाताःस्युर्नात्रसंदेहःशत्रुणापरिपीडिताः ॥ ४२
सेवकाममसर्वेतेशत्रूणांवशवर्तिनः ॥ दुःखिताएवजाताःस्युःपालितायेमयापुरा ॥ ४३ ॥ धनंमेसुदुराचारैरस
द्ययपरैःपरैः ॥ द्यूतासवभुजिष्यादिस्थानेस्यात्प्रापितंकिल ॥ ४४ ॥ कोशक्षयंकरिष्यंतिव्यसनैःपापबुद्धयः ॥
नपात्रदाननिपुणाम्लेच्छास्तेर्मात्रेणोपिमे ॥ ४५ ॥ इतिचिंतापरोराजावृक्षमूलस्थितोयदा ॥ तदाजगामवैश्य
स्नुकाश्चिदार्तिपरस्तथा ॥ ४६ ॥

६

६

६

७

शयोगतचित्तः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ भुजिष्यावेक्ष्या ॥ ४४ ॥ म्लेच्छाःपापबुद्धयोर्मन्त्रेणोपिमेपापबुद्धयएव ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

कोसिकानातिस्तेइत्यर्थः कुतःकस्मादेशादित्यर्थः ॥ ४७ ॥ कोसिकिन्नामतेइत्यर्थः कस्मात्कारणादित्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

नृपेणपुरतोदृष्टःपार्श्वेतत्रीपवेशितः ॥ पप्रच्छतंनृपःकोसिकुतएवागतोवनं ॥ ४७ ॥ कोसिकस्माच्चदीनोसि
हरिणःशोकपीडितः ॥ ब्रूहिसत्यंमहाभागमैत्रीसाप्तपदीमता ॥ ४८ ॥ व्यासउवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंराज्ञ
स्तमुवाचविशोत्तमः ॥ उपविश्यस्थिरोभूत्वामत्वासाधुसमागमं ॥ ४९ ॥ वैश्यउवाच ॥ मित्राहंवैश्यजाती
यःसमाधिर्नामविश्रुतः ॥ धनवान्धर्मनिपुणःसत्यवागनसूयकः ॥ ५० ॥ पुत्रदारैर्निरस्तोहंधनलुब्धैरसाधु
भिः ॥ स्वजनेनचसंत्यक्तःप्राप्तोस्मिवनमाशुवै ॥ ५१ ॥ कोसित्वंभाग्यवान्भासिकथयस्वप्रियाधुना ॥ रा
जोवाच ॥ सुरथोनामराजहंदस्युभिःपीडितोभवं ॥ ५२ ॥ प्राप्तोस्मिगतराज्योत्रमंत्रिभिःपरिषंचितः ॥ दि
ष्ट्यात्वमत्रमित्रंमेमिलितोसिविशोत्तम ॥ ५३ ॥ सुखेनविहरिष्यावोवनेत्रशुभपादपे ॥ शोकंत्यजमहाबुद्धेस्व
स्थोभवविशोत्तम ॥ ५४ ॥ वैश्यउवाच ॥ कुटुंबेनिरालंबंमयाहीनंसुदुःखितं ॥ भविष्यतिचचिंतार्त्तव्याधि
शोकोपतापितं ॥ ५५ ॥ भार्यादेहेसुखंनोवापुत्रदेहेनवासुखं ॥ इतिचिंतातुरंचेतोनमेशाम्यतिभूमिप ॥ ५६
कदाद्रक्ष्येसुतंभार्यागृहंस्वजनमेवच ॥ स्वस्थंनमन्मनोराजन्गृहचिंताकुलंभृशं ॥ ५७ ॥ राजोवाच ॥ यैर्नि
रस्तोसिपुत्राद्यैरसद्वृत्तैःसुबालिशैः ॥ तान्दृष्ट्वाकिसुखंतेद्यभविष्यतिमहामते ॥ ५८ ॥ हितकारीवरःशत्रुर्दुः
खदाःसुहृदःकुतः ॥ तस्मात्स्थिरंमनःकृत्वाविहरस्वमयासहं ॥ ५९ ॥ वैश्यउवाच ॥ मनोमेनास्थिरंराजन्
भवत्यद्यसुदुःखितं ॥ चिंतयात्रकुटुंबस्यदुस्त्यजस्यदुरात्मभिः ॥ ६० ॥

५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ यदुःखदास्तेसुहृदःकुतःनैवसुहृदइत्यर्थः ॥ ६० ॥

६१॥६२॥६३॥इतिश्रीदेवीभागवततिलकेपंचमस्कंधेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ अधोधिकैःपंचषष्टिष्वेमांहात्म्यमुच्यते श्रीमद्भगवत्सुंद
राराज्ञेपृष्ठवतेधुना॥१॥मुनिप्रतिराजागत्वाकिंचकारतदाह मुनेवैश्योयमिति॥१॥२ ॥ ३ ॥ ४॥५॥६॥मानसोमोहो नैवापसरतितत्कारणं

राजोवाच ॥ ममापिराज्यजंदुःखंदुनोतिकिलमानसं ॥ पृच्छावोद्यमुनिंशांतंशोकनाशनमौषधं ॥ ६१ ॥
व्यासउवाच ॥ इतिकृत्वामर्तितौतुराजवैश्यश्चजग्मतुः ॥ मुनिं तौ विनयोपेतौ प्रपृष्टुं शोकस्य कारणं ॥ ६२ ॥
गत्वा तं प्रणिपत्याहराजा ऋषि मनुत्तमं ॥ आसीनं सम्यगासीनः शांतं शांतिमुपागतः ॥ ६३ ॥ इति श्रीदेवीभागवते
महापुराणे पंचमस्कंधेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ राजोवाचा ॥ मुने वैश्यो यमधुनावने मे मित्रतां गतः ॥ पुत्रदा
रैर्निरस्तोऽयं प्राप्नोत्र मम संगमं ॥ १ ॥ निःकारणं च मे चिंता हृदयान्न निवर्तते ॥ हयामेदुर्बलाः स्युः किं गजाः शत्रुव
शंगताः ॥ २ ॥ भृत्यवर्गस्तथा दुःखी जातः स्यात्तु मया विना ॥ कोशक्षयं करिष्यंति रिपवोति वलाक्षणात् ॥
३ ॥ इत्येवं चिंतयानस्य न मे निद्रा तनौ मुखं ॥ जानामि दंजगन्मिथ्यास्वप्नवत्सर्वमेव हि ॥ ४ ॥ जानतोऽपि म
नो भ्रातं न स्थिरं भवति प्रभो ॥ कोहं केऽश्वा गजाः के मीनते मे स्ति स हो दराः ॥ ५ ॥ न पुत्रान च मित्राणि येषां दुः
खंदुनोति मां ॥ भ्रमो यमिति जानामि तथापि मम मानसः ॥ ६ ॥ मोहो नैवापसरति किं तत्कारणमद्भुतं ॥ स्वा
मिंस्त्वमसि सर्वज्ञः सर्वसंशयनाशकृत् ॥ ७ ॥ कारणं ब्रूहि मोहस्य ममास्य च दयानिधे ॥ व्यासउवाच ॥ इ
ति पृष्ठस्तदाराज्ञा सुमेधामुनिसत्तमः ॥ ८ ॥ तमुवाच परं ज्ञानं शोकमोहविनाशनं ॥ ऋषिस्त्वाच ॥ शृणुरा
जन्प्रवक्ष्यामि कारणं बंधमोक्षयोः ॥ ९ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥

किमित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ कारणं बंधमोक्षयोरिति बंधमोक्षयोः कारणे कथिते तदंतर्गतस्य मोहस्यापि तदेव कारणमित्यर्थः तत्कथितं भवतीति भावः ॥ ९ ॥

दे.भा.पं.

॥८३॥

महामायेति गुणत्रयसाम्यावस्थामिकामूलप्रकृतिर्यामहामायेतिव्याख्यातासासर्वेषांप्राणिनांबंधमोक्षयोः कारणमित्यर्थः ब्रह्मादयोपितदधीनाः संतीत्याह ब्रह्माविष्णुरिति ॥ १० ॥ ११ ॥ मायाधीनाश्चेति न तद्यद्वैतेत्रह्यणिमायांविनाकश्चित्पदार्थोभासते ततोमायाधीनमेवसर्वे मित्यर्थः ननुकर्त्रधीनंकार्यंभवितुमर्हतिननुमायाधीनमितिचेत्सैवकर्त्र्यस्तिनान्यःकर्तास्तीत्याह तयोति ॥ १२ ॥ यदैवंसर्वमायामोहजालेनयंत्रितं तदात्वंपामरःकथमहंमोहजालेनयंत्रितइतिकिमाश्चर्यंकरोषीत्याह त्वंकियानिति ॥ १३ ॥ ननुममब्रह्मज्ञानंवर्ततेततःकुतो नमो

महामायेतिविख्यातासर्वेषांप्राणिनामिह ॥ ब्रह्माविष्णुस्तथेशानस्तुराषाड्वरुणोनिलः ॥ १० ॥ सर्वेदेवा मनुष्याश्वगंधर्वोरगराक्षसाः ॥ वृक्षाश्चविविधावल्गवःपशवोमृगपक्षिणः ॥ ११ ॥ मायाधीनाश्चतेसर्वेभाजनं बंधमोक्षयोः ॥ तयासृष्टमिदंसर्वजगत्स्रष्टावरजंगमं॥१२॥तद्वशेवर्ततेनूनमोहजालेनयंत्रितांत्वंकियान्मानुषे ष्वेकःक्षत्रियोरजसाविलः ॥ १३ ॥ ज्ञानिनामपिचेतांसिमोहयत्यानिशंहिसा ॥ ब्रह्मेशवासुदेवाद्याज्ञानेसत्यपि शेषतः ॥ १४ ॥ तेपिरागवशाल्लोकेभ्रमंतिपरिमोहिताः ॥ पुरासत्ययुगेराजन्विष्णुर्नारायणःस्वयं ॥ १५ ॥ श्वेतद्वीपंसमासाद्यचकारविपुलंतपः ॥ वर्षाणामयुतंयावद्ब्रह्मविद्याप्रसक्तये ॥ १६ ॥ अनश्वरसुखायासौचिं तयानस्ततःपरं ॥ एकस्मिन्निर्जनेदेशेब्रह्मापिपरमाद्भुते ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥

होनष्टइतिचेत्तत्राह ज्ञानिनामपीति तदुक्तंमार्कंडेयपुराणे ज्ञानिनामपिचेतांसिदेवीभगवतीहिसा बलादाकृष्यमोहायमाहामायाप्रयच्छतीति ननुकेषांज्ञानिनांतयाचित्तानिमोहितानीतिचेत्तत्राह ब्रह्मेशोति ननुब्रह्मज्ञानेनेतेषांमायाकार्यस्यमोहस्यकुतो ननाशसंभवइतिचेत्तत्राह शेषतइति प्रारब्धकर्मभोगपर्यंतमायाशेषस्यविद्यमानत्वात्तस्माच्छेषादेवमोहःसंभविष्यतीतिभावः ॥ १४ ॥ ननुब्रह्मादीनामोहःकदादृष्टइतिचेद्दुर्बुवारंष्ट्रोस्तितत्रैकमुदाहरणमुच्यतइत्याह पुरासत्ययुगेइति ॥ १५ ॥ ब्रह्मविद्याप्रसक्तयेतस्याःस्थिरतायैइत्यर्थःअनश्वरसुखायनित्यानंदस्याखं डितप्राम्यर्थंजीवन्मुक्तिवशासिध्यर्थमितिवावत् ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.
३३

॥८३॥

॥१८॥१९॥ कस्त्वं कस्त्वमिति पितृपुत्रत्वज्ञानमेव प्रथमतो मोहेन नष्टं दमेव प्रथमं मोहस्वरूपमिति भावः ॥२०॥ द्वितीयं मोहमाह ब्रह्माप्रोवाचेति ॥

स्थितस्तपसिराजेन्द्रमोहस्य विनिवृत्तये ॥ कदाचिद्वासुदेवोऽसौ स्थलांतरमतिर्हरिः ॥ १८ ॥ तस्माद्दे-
शात्समुत्थाय जगामान्यदिदक्षया ॥ चतुर्मुखोऽपिराजेन्द्रतथैव निःसृतः स्थलात् ॥ १९ ॥ मिलितौ मार्ग-
मध्ये तु चतुर्मुखचतुर्भुजौ ॥ अन्योन्यं पृष्ठवंतौ तौ कस्त्वं कस्त्वमिति स्मह ॥ २० ॥ ब्रह्माप्रोवाच तदेवं कर्ता हं ज-
गतः किल ॥ विष्णुस्तमाह भो मूर्ख जगत्कर्ता हं मच्युतः ॥ २१ ॥ त्वंकियान्बलहीनोऽसिरजो गुणसमाश्रितः ॥ स-
त्वाश्रितं हि मां विद्वि वासुदेवं सनातनं ॥ २२ ॥ मया त्वं रक्षितोऽद्यैव कृत्वा युद्धं सुदारुणं ॥ शरणं मे समायातो दान-
वाभ्यां प्रपीडितः ॥ २३ ॥ मया तौ निहतौ कामं दानवौ मधुकैटभौ ॥ कथं गर्वाय सेमं दमो होयं त्यज सांप्रतं ॥ २४ ॥
नमस्तोऽप्यधिकः कश्चित्संसारिस्मिन् प्रसारिते ॥ ऋषिरुवाच ॥ एवं प्रवदमानौ तौ ब्रह्मविष्णु परस्परं ॥ २५ ॥
स्फुरदोष्ठावपमानौ लोहिताक्षौ बभूवतुः ॥ प्रादुर्बभूव सहसा तयोर्विवदमानयोः ॥ २६ ॥ मध्ये लिंगं सुधाश्वेतं
विपुलं दीर्घमद्भुतं ॥ आकाशेतरसा तत्र वागुवाचा शरीरिणी ॥ २७ ॥ तौ संबोध्य महाभागौ विवदं तौ परस्परं ॥
ब्रह्मन् विष्णो विवादं माकुरुतां वां परस्परं ॥ २८ ॥ लिंगस्यास्य परंपारमधस्तादुपरिध्रुवं ॥ यो याति युवयोर्म-
ध्ये सः श्रेष्ठो वांसदैव हि ॥ २९ ॥ एकः प्रयातु पातालमाकाशमपरोधुना ॥ प्रमाणं मे वचः कार्यं त्यक्त्वा वादं निरर्थ-
कं ॥ ३० ॥ मध्यस्थः सर्वदा कार्यो विवादोऽस्मिन् द्वयोरिह ॥ ऋषिरुवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं दिव्यं सज्जीभूतौ कृतोद्यमौ ॥ ३१

२१ ॥ २२ ॥ अद्यैवेति समीपकाले इत्यर्थः न त्वद्यैव वर्षाणामयुतं तपश्चरणात् दानवाभ्यां मधुकैटभाभ्यां ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.पं.

॥८४॥

मातुंपरिच्छेत्तुं ॥३२॥३३॥३४॥ शिवस्यमस्तकात्पतितमित्यन्वयः ॥ ३५ ॥ वितथमनृतं ॥३६॥ ३७॥ ३८॥ दूरदेशादिति

जग्मतुर्मातुमग्रस्थंलिंगमद्भुतदर्शनं ॥ पातालमगमद्विष्णुर्ब्रह्माप्याकाशमेवच ॥ ३२ ॥ परिमातुंमहालिंगं ॥

स्वमहत्वविवृद्धये ॥ विष्णुर्गत्वाकियदेशंश्रान्तःसर्वात्मनायतः ॥ ३३ ॥ नप्रापांतंसलिंगस्यपरिवृत्यययौस्थ

लं ॥ ब्रह्मागच्छततश्चोर्ध्वंपतितंकेतकीदलं ॥ ३४ ॥ शिवस्यमस्तकात्प्राप्यपरावृत्तोमुदावृतः ॥ आगत्यतर

साब्रह्माविष्णवेकेतकीदलं ॥ ३५ ॥ दर्शयित्वाचवितथमुवाचमदमोहितः ॥ लिंगस्यमस्तकादेतद्रुहीतंकेतकी

दलं ॥ ३६ ॥ अभिज्ञानायचानीतंतवचित्तप्रशान्तये ॥ श्रुत्वातद्ब्रह्मणोवाक्यंदृष्ट्वाचकेतकीदलं ॥ ३७ ॥ हरिस्तं

प्रत्युवाचेदंसाक्षीकःकथयाधुना ॥ यथार्थवादीमेधावीसदाचारःशुचिःसमः ॥ ३८ ॥ साक्षीभवतिसर्वत्रविवादे

समुपस्थिते ॥ ब्रह्मोवाच ॥ दूरदेशात्समायातिसाक्षीकःसमयेधुना ॥ ३९ ॥ यत्सत्यंतद्वचःसेयंकेतकीकथ

यिष्यति ॥ इत्युत्काप्रेरितातत्रब्रह्मणाकेतकीरुफुटं ॥ ४० ॥ वचनंप्राहतरसाशार्ङ्गिणंप्रत्यबोधयत् ॥ शिवमू

र्ध्निस्थितांब्रह्मागृहीत्वामांसमागतः ॥ ४१ ॥ संदेहोत्रनकर्तव्यस्त्वयाविष्णोकदाचन ॥ ममवाक्यंप्रमाणं

हिब्रह्मापारंगतोस्यह ॥ ४२ ॥ गृहीत्वामांसमायातःशिवभक्तैःसमर्पितां ॥ केतक्यावचनंश्रुत्वाहरिराहस्म

यन्निव ॥ ४३ ॥ महादेवःप्रमाणंमेयद्यसौवचनंवदेत् ॥ ऋषिस्वाच ॥ तदाकर्ण्यहरेर्वाक्यंमहादेवःसनातनः

॥ ४४ ॥ कुपितःकेतकींप्राहमिथ्यावादिनिमावद ॥ गच्छतोमध्यतःप्राप्तापतितामस्तकान्मम ॥ ४५ ॥ मिथ्या

भिभाषिणीत्यक्तामयात्वंसर्वदैवहि ॥ ब्रह्मालज्जापरोभूत्वाननाममधुसूदनं ॥ ४६ ॥

अस्मिन्समयेदूरदेशाद्यस्मिन्स्थलेशिवमस्तकंदृष्टंतस्माद्देशात्कःसाक्षीसमायातिनकोपीत्यर्थः ॥३९॥ ४० ॥ ४१ ॥ अरयशिवलिंग

मस्तकस्य ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.

३३

॥८४॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तस्मादित्येवंनिदर्शनात्ज्ञानिनोपिमोहिंता एवमहामाययेत्याह ज्ञानिनामपीति ॥ ५१ ॥ न केव
लं मोहकर्त्री किंतु ज्ञानदाबंधमोहोऽपि सैवेत्याह यथेति आत्मनो निर्विकारस्यैकविधत्वात्तदतिरिक्तस्य सर्वस्य वेद्यज्ञातस्य मायामयत्वादिति भा
वः ॥ ५२ ॥ इत्थं पराशक्तैर्महिभ्रुत्वारजापृच्छति भगवन्निति तस्यामेमं रूपं ब्रूहि तथा बलं ब्रूहि तस्या उत्पत्तेः कारणं तत्स्थानं च ब्रूहि इत्यर्थः

शिवेन केतकीत्यक्ता तद्विकृतेषु मेषु वै ॥ एवं माया बलं विद्धि ज्ञानिनामपिमोहदं ॥ ४७ ॥ अन्येषां प्राणिनां रा
जन्कावार्ताविभ्रमं प्रति । ज्ञानां कार्यसिद्धयर्थं सर्वदेवरमापतिः ॥ ४८ ॥ दैत्यान्वंचयते चाशुत्यक्ता पापभ
यंहारिः ॥ अवतारकरो देवेनायोनिषु माधवः ॥ ४९ ॥ त्यक्तानंदसुखं दैत्ययुद्धं चैवाकरो द्विभुः ॥ नूनं मा
या बलं चैतन्माधवेऽपि जगद्गुरुं ५० ॥ सर्वज्ञे देवकार्यं शोकावार्तान्यस्य भूपते ॥ ज्ञानिनामपि चेतांसि परमाप्र
कृतिः किल ॥ ५१ ॥ बलादपमोहाय प्रयच्छति महीपते ॥ यथा व्याप्तमिदं सर्वं भगवत्याचराचरं ॥ ५२ ॥
मोहदा ज्ञानदा सैव बंधमोक्षप्रदा ॥ राजोवाच ॥ भगवन् ब्रूहि मे तस्याः स्वरूपं बलमुत्तमं ॥ ५३ ॥ उत्पत्तिकार
णं वापि स्थानं परमं किं हि यत् । धीरुवाच ॥ न चोत्पत्तिरनादित्वान्नृपतस्याः कदाचन ॥ ५४ ॥ नित्यैव सा परादे
वी कारणानां च कारणं ॥ वर्तते तेऽस्तेषु शक्तिः सर्वात्मना नृप ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥

॥ ५३ ॥ तच्च नृतीव प्रभ्रसमाधानमाह न चोत्पत्तिः तत्र हेतुमाह अनादित्वादिति तथा चोत्पत्तेरभावादुत्पत्तिकारणस्याभाव इत्यर्थः ॥ ५४ ॥
नित्यैवेति आमोक्षपर्यंतं वेद्यमानत्वादित्यर्थः ॥ आह कारणानां च कारणं निरतिशयपराक्रमवती सर्वजनकत्वरूपमेव बलमस्या इत्यर्थः ॥ स्था
वमाह वर्तते इति सर्वदार्थेषु शक्तौ विद्यमानं सर्वस्याऽस्यानं भवति सर्वव्यापिनीत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥

दे.भा.पं.

॥८५॥

तत्रव्यतिरेकमाह शवदिति रूपमाह चित्तरिति यत इयं सर्वव्यापकस्य चितो ब्रह्मण इयं शक्तिस्ततो स्यारूपं न देवब्रह्मैव न चान्यत्
नद्याग्रिशक्तेरभिभिन्नरूपं दृश्यते कित्वाग्निरैवमपि ब्रह्माभिन्नत्वात् ब्रह्मरूपैवेत्यर्थः तथा च मायोपासनायां मायाविशिष्टब्रह्मरूपमेवोपा-
स्यं तदेव भगवत्तोरूपमिति फलितं स्फटीकृतं चैभिः सप्तशतं गण्टकव्याख्याने उपोद्घाते च ॥ ५६ ॥ ननु देवैस्तु तासती उत्पन्नेति व्य-
वहारः किमभिप्रायक इति चेदाविर्भावतिरोभाव इत्याह आविर्भावति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ न कालेति दैवस्य काल-
शववच्छक्तिहीनस्तु प्राणी भवति ॥ चिच्छक्तिः सर्वभूतेषु रूपं तस्यास्तदेव हि ॥ ५६ ॥ आविर्भावति
रोभावौ देवानां कार्यसिद्धये ॥ यद्वर्तितं देवामनुजाश्रयविशंपते ॥ ५७ ॥ प्रादुर्भवति भूतानां दुःखनाशाय
चां विका ॥ नानारूपधरा देवीनां शक्तिसमन्विता ॥ ५८ ॥ आविर्भवति कार्यार्थस्वेच्छया परमेश्वरी ॥ देवा-
धीनानसा देवी यथा सर्वे सुरान् ५९ ॥ न कालवशगानित्यं पुरुषार्थप्रवर्तनी ॥ अकर्ता पुरुषो द्रष्टा दृश्यं स-
र्वमिदं जगत् ॥ ६० ॥ दृश्यस्य नीसैव देवी सदसदात्मिका ॥ पुरुषं रंजयत्येका कृत्वा ब्रह्मांडनाटकं ॥ ६१ ॥
रंजिते पुरुषे सर्वे संहरत्यतिरंहातयानि मित्तभूतास्ते ब्रह्मा विष्णु महेश्वराः ॥ ६२ ॥ कल्पिताः स्वस्वकार्येषु प्रे-
रिता लीलया त्वमी ॥ स्वांशं ते मारोप्य कृतास्ते बलवत्तराः ॥ ६३ ॥ दत्ताश्च शक्तयस्ते भोगीर्लक्ष्मीर्गिरि-
जा तथा ॥ तेतां ध्यायंति देवैर्भूजयंति परां मुदा ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥
स्य च तस्याः सकाशादेवोत्पन्नत्वादित्या अकर्तृति अकर्ता आत्मा द्रष्टा तदतिरिक्तं सर्वं दृश्यं तस्य सर्वस्य जननी तस्मात्स्वतंत्रेत्यर्थः ॥ ६० ॥ सद-
सदात्मिका सत्कारणमसत्कार्यतदागि अस्याः पुरुषं रंजनार्थायात्मरंजनार्थायैव स्वेच्छया जगत्कारणत्वं न तु पराधीनतयेत्यर्थः ॥ ६१ ॥ यदा
रंजनादुपरता तदेव संहरतीत्याह स्ते इति ननु ब्रह्मादयः सृष्टिस्थिति संवृत्तिकर्तार इति लोके प्रवादः कथमिति चेदज्ञानमूलक इत्याह तयेति ॥
६२ ॥ कल्पिता इति राजाज्ञया प्रथमव्यवहारवदत्रापि भगवत्याः शक्त्यतिषां व्यवहार इति भगवत्येव सृष्ट्यादिकर्त्रीति भावः ॥ ६३ ॥ अतएव ते
ब्रह्मादयो देवास्तां ध्यायंतीत्याह तेषां ॥ ६४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.

३३

॥८५॥

नांतं जानामीति तथाच श्रुतिः स्यादंतो न विद्यते तस्मादुच्यते जनेति मायास्वरूपं तन्महिमाचनृसिंहोत्तरतापनीयेमायाचतमोरूपानुभूतोरित्यादि
 ग्रंथेन विशेषतः स्पष्टीकृतस्तद्व्यवस्थायास्तत्तत्प्राधान्यार्थः ॥ ६५ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ चतु
 र्भिरधिकैश्चत्वारिंशत्यद्यैः सर्वनं ॥ परांवायाः पृष्ठवतेराज्ञोवाच तापसः ॥ १ ॥ पूर्वाध्याये भगवतीस्वरूपं महत्त्वं च तस्याः सर्वोत्तरं श्रुत्वा तत्पू
 जनादिकं बुभुत्सुराज्ञापृच्छ भगवन्निति ॥ १ ॥ पूजाविधेः फलमाह कामदमिति ॥ २ ॥ स्नानविधिं वैदिकं तान्त्रिकं च कृत्वार्थाद्वैदिक
 ज्ञात्वा सर्वेश्वरीशं सृष्टिस्थिति विनाशिनीं ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं देवीमाहात्म्यं मुत्तमं ॥ ६५ ॥ मम बुद्ध्यनु
 सारेण नांतं जानामेभूपते ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ राजो
 वाच ॥ भगवन् नूहि मे सम्यक् तस्या आराधने विधिं ॥ पूजाविधिं च मंत्रांश्च तथा होमविधिं वद ॥ १ ॥ ऋषिरु
 वाच ॥ शृणु रात्रं प्रवक्ष्यामि तस्याः पूजाविधिं शुभं ॥ कामदं मोक्षदं नृणां ज्ञानदं दुःखनाशनं ॥ २ ॥ आदौ
 स्नानविधिं कृत्व शुचिः शुक्लांबरो नरः ॥ आचम्य प्रयतः कृत्वा शुभमायतनं निजं ॥ ३ ॥ ततोऽवलिप्तभूम्यां तु
 संस्थाप्यासनं नृत्तमं ॥ तत्रोपविश्य विधिवन्निराचम्य मुदान्वितः ॥ ४ ॥ पूजाद्रव्यं सुसंस्थाप्य यथाशक्त्य
 नुसारतः ॥ प्राणायामं ततः कृत्वा भूतशुद्धिं विधाय च ॥ ५ ॥ कुर्यात्प्राणप्रतिष्ठां तु संभारं प्रोक्ष्य मंत्रतः ॥ काल
 ज्ञानं ततः कृत्वा यासंकुर्याद्यथाविधि ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संध्यामंत्रसंध्यां च कृत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ भूतशुद्धिं विधाय चेति भुवं जले जलं वह्नौ वह्निं वायौ नभस्य मुं विलाप्य खमं हंकारे महत्तत्त्वेऽप्यहं कृतिं महां
 तं प्रकृतौ मायामात्मने प्रविलापयेदित्यादि शरीरोत्पत्तिपर्यंतं विधायेत्यर्थः ॥ ५ ॥ प्राणप्रतिष्ठां त्विति तु शब्दश्चार्थस्तेन मातृकान्यासानां
 कर्मकृत्वेत्यर्थः मंत्रतः जप्यमानमंत्रस्यास्त्रमंत्रेणेत्यर्थः केवलफडिति मंत्रेण वा कालज्ञानं अद्येत्यादिसंकल्पविधिस्तं कृत्वा न्यासं मातृकान्या
 सादिनिजमंत्रयासांतं कृत्वानिब्रह्मेधेर्मादिभिः णिठं कल्यायित्वा तत्रांतरपूजां कृत्वा ब्राह्मपूजामारभेदित्यनुक्तमप्यर्थाद्वैद्यं ॥ ६ ॥

नवाक्षरमंत्रस्येतिदेव्यग्रप
क्रमारभ्याष्टपञ्चवक्षराणिलिखित्वानवमक्षरंमध्येकर्णिकायां देव्यग्रेलिखेदित्यर्थः ॥ ७ ॥ नवाक्षरमंत्रस्येतिदेव्यग्रप
यः तत्रमध्येअधारशक्त्यादिषोडशमंत्रांतं संपूज्य देवीमावाह्यतां मूलमंत्रेणासनाद्युपचारैः पूजयित्वा षट्कोणेषु षडंगानि मंत्रस्य पूजयेत् तत्र
क्रमस्तु शारदायामुक्तः अग्निनैऋत्यवायव्यमध्येदिक्ष्वंगपूजनमिति नवस्वक्षरेषु शैलपुत्र्याद्यानवदुर्गाः पूजयेत् भूपुरेष्विन्द्रादीन्वज्रादींश्च पूजये
दित्यंत्रपूजाप्रकारः ॥ ८ ॥ यंत्राभावे प्रतिमां वा भगवत्याधातुनिर्मितां कुर्यादित्याह अर्चावेति प्रतिमां वेत्यर्थः धातवीं सुवर्णादिधातु

शुभेताम्रमये पत्रे चंदनेन सितेन च ॥ षट्कोणं विलिखेद्यंत्रं चाष्टकोणं ततो बहिः ॥ ७ ॥ नवाक्षरस्य मंत्रस्य
बीजानि विलिखेत्ततः ॥ कृत्वा यंत्रं प्रतिष्ठां च वेदोक्तां संविधाय च ॥ ८ ॥ अर्चां वा धातवीं कुर्यात्पूजामंत्रैः शिवोदितैः
पूजनं पृथिवीपलभगवत्याः प्रयत्नतः ॥ ९ ॥ कृत्वा वा विधिवत्पूजामागमोक्तां समाहितः ॥ जपेन्नवाक्षरं मंत्रं सत
तं ध्यानपूर्वकं ॥ १० ॥ होमं दशांशतः कुर्याद्दशांशेन च तर्पणं ॥ भोजनं ब्राह्मणानां च तद्दशांशेन कारयेत् ॥ ११
चरित्रत्रयपाठं नित्यं कुर्याद्विसर्जयेत् ॥ नवरात्रव्रतं चैव विधेयं विधिपूर्वकं ॥ १२ ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

निर्मितां शिवोदितैः यामलदितं त्रैलोक्यैः ते च मंत्राः प्रपञ्चसारविवरणे स्पष्टाः मूलमंत्रेण वा पूजाकर्तव्या पूजामुपसंहरति पूजनमिति ॥ ९ ॥
कृत्वा वेति वा शब्देन वैदिमंत्रैर्वा पूजां कृत्वेत्यर्थः जपेदिति पूजानंतरं ऋष्यादिन्यासपूर्वकं ध्यात्वा जपेदित्यर्थः ॥ १० ॥ तत्र जपो द्विवि
धोनित्यः पौरश्चरणिकश्च ॥ तत्र नित्यजपे नित्यहोमविधिस्तंत्रांतरोक्त उपसंहर्तव्यः नैमित्तिकेतुपुरश्चरणे दशांशमित्याह होमदशांशतइति
होमद्वयं तु तत्तत्कल्पोक्तं ॥ ११ ॥ इत्थं जपं समाप्य देव्यग्रे चरित्रत्रयपाठं कुर्यादित्याह चरित्रत्रयमिति पाठे चरित्रत्रयं तु यद्यपि देवीभागव
ते अस्मिन्स्कंधे चरित्रत्रयं प्रथमस्कंधे प्रथमचरित्रमस्ति तथापि मार्कंडेयपुराणोक्तमेव संक्षिप्तत्वात् ग्राह्यं स च पाठो नित्यः ॥ ८६ ॥
ततः पाठानंतरं देवीं विसर्जयेत्यर्थः अथावश्यं कर्त्तव्यं चरित्रत्रयमाह नवरात्रव्रतं चैव वेति ॥ १२ ॥ ॥ १२ ॥

तत्कालमाह आश्विनेति ॥ १३ ॥ जप्यमंत्रैर्यस्यमंत्रस्यजपःक्रियतेतन्मंत्रैरनेकमंत्रापेक्षयाबहुवचनं सुसंस्कृतैरित्यंतरेकमेवणायसंद्रव्यंआहु
तिबाहुल्यापेक्षयाबहुवचनं ॥ १४ ॥ छागमांसेनवेति इदंक्षत्रियपरं कालिकापुराणादिषुवैदिकस्यब्राह्मणस्यनत्राधिकारानुक्तत्वात्

आश्विनेचतथाचैत्रेशुक्लेपक्षेनराधिप ॥ नवरात्रोपवासोवैकर्तव्यःशुभमिच्छता ॥ १५ ॥ होमःसुविपुलःकार्यो
जप्यमंत्रैःसुपायसैः ॥ शर्कराघृतमिश्रैश्चमधुयुक्तैःसुसंस्कृतैः ॥ १६ ॥ छागमांसेनवाकार्योबिल्वपत्रैस्तथाशु
भैः ॥ हयारिकुसुमैरक्तैस्तिलैर्वाशर्करायुतैः ॥ १७ ॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यांनवम्यांचविशेषतः ॥ कर्तव्यंपूज
नंदेव्याब्राह्मणानांचभोजनं ॥ १८ ॥ निर्धनोधनमाप्नोतिरोगीरोगात्प्रमुच्यते ॥ अपुत्रोलभतेपुत्रांश्छुभांश्च
वशवर्तिनः ॥ १९ ॥ राज्यभ्रष्टेनृपोराज्यंप्राप्नोतिसार्वभौमिकं ॥ शत्रुभिःपीडितोहंतिरिपुमार्याप्रसादतः ॥
१८ ॥ विद्यार्थीपूजनंयस्तुकरोतिनियतेंद्रियः ॥ अनवद्यांशुभांविद्यांविंदतेनात्रसंशयः ॥ १९ ॥ ब्राह्मणःक्ष
त्रियोवैश्यःशूद्रोवाभक्तिसंयुतः ॥ पूजयेज्जगतांधात्रींसर्वसुखभागभवेत् ॥ २० ॥ नवरात्रव्रतंकुर्यान्नरनारी
गणश्चयः ॥ वांच्छितंफलमाप्नोतिसर्वदाभक्तितत्परः ॥ २१ ॥ आश्विनेशुक्लपक्षेतुनवरात्रव्रतंशुभं ॥ करोति
भावसंयुक्तःसर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ २२ ॥ विधिवन्मंडलंकृत्वापूजास्थानंप्रकल्पयेत् ॥ कलशंस्थापयेत्तत्र
वेदमंत्रविधानतः ॥ २३ ॥ यंत्रंसुसचिरंकृत्वास्थापयेत्कलशोपरि ॥ वापयित्वायवांश्चारुन्पाद्वतःपरिव
र्तितान् ॥ २४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

॥ १५ ॥ अष्टम्यादितिषुतुविशेषपूजाविनियमेनकर्तव्येत्याह अष्टम्यामिति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

नवरात्रविधिमाह विधिवादिति मंडलंक्षेत्रमृत्तिकयाचतुरस्रमित्यर्थः ॥ २३ ॥ यंत्रंपूर्वोक्तंपार्श्वतःकलशस्यसमंततोमूलमंत्रेणयवान्वि
करोदित्यर्थः ॥ २४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ८७ ॥

॥ ८७ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ कन्यकाविधिस्तन्मंत्राश्चतुर्थयस्कांघेउक्ताः ॥ २८ ॥ २९ ॥ होमंपूर्वोक्तद्रव्यैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

कृत्वोपरिवित्तानंघपुष्पमालासमावृतं ॥ धूपदीपसुसंयुक्तं कर्तव्यं चंडिकागृहं ॥ २५ ॥ त्रिकालं तत्र कर्तव्या पू-
जा शक्त्यनुसारतः ॥ वित्तशाठ्यं न कर्तव्यं चंडिकायाश्च पूजने ॥ २६ ॥ धूपैर्दीपैः सुनैवेद्यैः फलपुष्पैरनेकशः ॥
गीतवाद्यैस्तोत्रपाठैर्वेदपारायणैस्तथा ॥ २७ ॥ उत्सवस्तत्र कर्तव्यो नानावादित्रसंयुतैः ॥ कन्यकानां पूज-
नं च विधेयं विधिपूर्वकं ॥ २८ ॥ चंदनैर्भूषणैर्वस्त्रैर्भक्षैश्च विविधैस्तथा ॥ सुगंधतैलमाल्यैश्च मनसो रुचिकारकैः
॥ २९ ॥ एवं संपूजनं कृत्वा होमं मंत्रविधानतः ॥ अष्टम्यां वानवम्यां वा कारयेद्विधिपूर्वकं ॥ ३० ॥ ब्राह्मणा-
न्भोजयेत्पश्चात्पारणं दशमीदिने ॥ कर्तव्यं शक्तितोदानं देयं भक्तिपरैर्नृपैः ॥ ३१ ॥ एवं यः कुरुते भक्त्या नव-
रात्रव्रतं नरः ॥ नारीवासधवा भक्त्या विधवा वापतिव्रता ॥ ३२ ॥ इह लोके सुखं भोगान् प्राप्नोति मनसोऽसिता-
न् ॥ देहांते परमं स्थानं प्राप्नोति व्रततत्परः ॥ ३३ ॥ जन्मांतरे बिम्बा भक्तिर्भवत्यव्यभिचारिणी ॥ जन्मोत्तमकु-
ले प्राप्य सदाचारो भवेद्विद्विषः ॥ ३४ ॥ नवरात्रव्रतं प्रोक्तं व्रतानामुत्तमव्रतं ॥ आराधनं शिवायास्तु सर्वसौख्य-
करं परं ॥ ३५ ॥ अन्नेन विधिनाराजन्समाराधय चंडिकां ॥ जित्वारिपून्स्खलितं राज्यं प्राप्स्यस्यनुत्तमं ॥
३६ ॥ सुखं च परमं भूपदे हेस्मिन्स्वगृहे पुनः ॥ पुत्रदारान्समासाद्य लप्स्यसे नात्र संशयः ॥ ३७ ॥ वैश्यो-
त्तमत्वमेवाद्यसमाराधय कामदां ॥ देवीं विश्वेश्वरीं मायां सृष्टिसंहारकारिणीं ॥ ३८ ॥ स्वजनानां च मान्यस्त्वं
भविष्यसि गृहे गतः ॥ सुखं संसारिकं प्राप्य यथाभिलषितं पुनः ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥

॥ ३५ ॥ परमं स्थानं मणिद्वीपं देवलोकं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.
३४

॥ ८७ ॥

देवीलोकमणिदीपे ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पंचमस्कंधे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

देवीलोकेशु भेवासो भविता तेन संशयः ॥ नाराधिता भगवती यैस्ते नरकभाजिनः ॥ ४० ॥ इह लोकेऽतिदुःखा
तानानारोगैः प्रपीडिताः ॥ भवंति मानवाराजन् शत्रुभिश्च पराजिताः ॥ ४१ ॥ निःकलत्रा ह्यपुत्राश्च तृष्णार्ताः
स्तब्धबुद्धयः ॥ बिल्बोदलैः करवीरैः शतपत्रैश्च चंपकैः ॥ ४२ ॥ अर्चिता जगतां धात्री यैस्ते तीव्रविलासिनः ॥
भवंति कृतपुण्यास्ते शक्तिभक्तिपरायणाः ॥ ४३ ॥ धनविभवसुखाढ्यामानवामानवंतः सकलगुणगणानां भा
जनं भारतीशः ॥ निर्गमपठितमंत्रैः पूजिता यैर्भवानी नृपति तिलकमुस्यास्ते भवंती हलोके ॥ ४४ ॥ इति श्रीदेवी
भा० म० पं० चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ व्यास उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा दुःखितो वैश्यपार्थिवौ ॥ प्रणि
पत्यमुनिं प्रीत्या प्रश्रया वनतौ भृशं ॥ १ ॥ हर्षेणोत्फुल्लनयनावूचतुर्वाक्यकोविदौ ॥ कृतांजलिपुटौ शतौ भक्ति
प्रवणचेतसौ ॥ २ ॥ भगवन्पाविता वद्यशांतौ दीनौ शुचान्वितौ ॥ तव सूक्तसरस्वत्या गंगयेव भगीरथः ॥ ३ ॥
साधवः संभवन्ती ह परोपकृति तत्पराः ॥ अकृत्रिमगुणारामाः सुखदाः सर्वदेहिनां ॥ ४ ॥ पूर्वपुण्यप्रसंगेन प्रा
प्तो यमाश्रमः शुभः ॥ तवावाभ्यां महाभाग महादुःखविनाशकः ॥ ५ ॥ भवंति मानवा भूमौ बहवः स्वार्थतत्पराः ॥
परार्थसाधने दक्षाः केचित्कापि भवादृशाः ॥ ६ ॥ दुःखितो हं मुनिश्रेष्ठ वैश्यो यंचातिदुःखितः ॥ उभौ संसारसंत
प्तौ तवाश्रमपदे मुदा ॥ ७ ॥ दर्शनादेव हे विद्वन् गतं दुःखमिहा वयोः ॥ देहजं मानजं वाक्यश्रवणादेव सांप्रतं ॥
८ ॥ धन्यावावांकृतकृत्यौ जातौ सूक्तिमुधारसात् ॥ पावितौ भवता ब्रह्मन्कृपया करुणार्णव ॥ ९ ॥ ६९

अर्धाधिकैश्चतुःपञ्चाशत्पदैरयमूपातेः ॥ वैश्यश्च देव्याः प्रत्यक्षं दर्शनं प्रापतुर्भृशं ॥ १ ॥ देवो पूजाविधिं दृष्ट्वा जैवैश्यश्च श्रुत्वामंत्रोपदेशार्थं
मुभौ प्रार्थयेते इत्याह इति तस्योति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भवाण्येवमद्यावित्यर्थः मंत्रदानेनपारंभयेत्यन्वयः ॥ १० ॥ मंत्रंगृहीत्वा किं करिष्यत इति चेत्तत्राह तपःकृत्वेति सुखप्रदां भगवतीं समाराध्य
 तपः ततो दर्शनं तस्याः प्राप्य निजमंदिरं यास्याव इत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ गुरुद्वैतौ मंत्रस्य ऋषिच्छंदोदौ देवतं बीजशक्तयश्च

गृहाणा स्मत्करो साधो नय पारं भवार्णवे ॥ ममौ श्रान्ताविति ज्ञात्वा मंत्रदानेन सांप्रतं ॥ १० ॥ तपः कृत्वातिवि
 पुलंसमाराध्य सुखप्रदां ॥ संप्राप्य दर्शनं भूयो यास्यावो निजमंदिरं ॥ ११ ॥ वदनात्तव संप्राप्य देवी मंत्रं न वाक्षरं
 ॥ स्मरणं च करिष्यावो निराहारौ धृतव्रतौ ॥ १२ ॥ व्यास उवाच ॥ इति संचोदितस्ताभ्यां सुमेधामुनिसत्तमः
 ॥ ददौ मंत्रं शुभं ताभ्यां ध्यानबीजपुरःसरं ॥ १३ ॥ तौ च प्राप्य मुनेर्मंत्रं संमंत्र्य गुरुद्वैतौ ॥ जग्मतुर्वैश्यराजानौ
 नदीतीरमनुत्तमं ॥ १४ ॥ एकांते विजने स्थाने कृत्वा सनपरिग्रहं ॥ उपविष्टौ स्थिरप्रज्ञौ तावतीव कृशोदरौ ॥
 १५ ॥ मंत्रजाप्य रतौ शांतौ च रित्रत्रयपाठकौ ॥ निन्यतुर्मासमेकं तु तत्र ध्यानपरायणौ ॥ १६ ॥ तयोर्मासव्रते
 नैव जाता प्रीतिरनुत्तमा ॥ पादांबुजे भवान्यास्तु स्थिरा बुद्धिस्तथाप्यलं ॥ १७ ॥ कदाचित्पादयोर्गत्वामुनेस्त
 स्य महात्मनः ॥ कृतप्रणामावागत्य तस्थतुश्च कुशासने ॥ १८ ॥ नान्यकार्यपरौ क्वापि बभूवतुः कदाचन ॥ दे
 वी ध्यानपरौ मित्यंजपमंत्ररतौ सदा ॥ १९ ॥ एवं जाते सदा पूर्णेतत्र संवत्सरे नृप ॥ बभूवतुः फलाहारं त्यक्त्वा
 पर्णाशनौ नृप ॥ २० ॥ वर्षमेकं तपस्तत्र चक्रतुर्वैश्यपार्थिवौ ॥ शुष्कपर्णाशनौ दांतौ जपध्यानपरायणौ ॥ २१ ॥
 पूर्णवर्षद्वये जाते कदाचिद्दर्शनं चतौ ॥ प्रापतुः स्वप्नमध्ये तु भगवत्या मनोहरं ॥ २२ ॥ रक्तांबरधरां देवीं चारुभूष
 णभूषितां ॥ कदाचिन्नृपतिः स्वप्नेऽप्यपश्यज्जगदांबिकां ॥ २३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

थात्प्राप्येत्यर्थः अनंतरं मुनेः संमंत्र्य तदनुज्ञां गृहीत्वा जग्मतु रित्यन्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ दिनमध्ये गुरोर्दर्शनं याव्यामिति निय
 मात्तावन्मात्रकाल एव जपध्यानविरामो नान्यकाले इत्यभिप्रायेण ह कदाचिदिति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥२४॥ दर्शनलालसौ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ रुधिरेणेति अयं मांसहोमो बलिदानं स्वगात्ररुधिरेण चेति द्रव्यं

वीक्ष्य स्वप्ने च तौ देवीं प्रीतियुक्तौ बभूवतुः ॥ जलहरीस्तृतीये तु स्थितौ संवत्सरे तु तौ ॥ २४ ॥ एवं वर्षत्रयं कृत्वा
ततस्तौ वैश्यपार्थिवौ ॥ चक्रतुस्तौ तदा चिंतां चित्ते दर्शनलालसौ ॥ २५ ॥ प्रत्यक्षदर्शनं देव्यानप्राप्तं शांतिदं नृ
णां ॥ देहत्यागं करिष्यावो दुःखितौ भृशमातुरौ ॥ २६ ॥ इति संचिंत्य मनसाराजाकुण्डं चकार ह ॥ त्रिकोणं सु
स्थिरं सौम्यं हस्तमात्रप्रमाणतः ॥ २७ ॥ संस्थाप्य पावकं राजा तथा वैश्योऽतिभक्तिमान् ॥ जुहावासौ निजं
मांसं च्छित्वा छित्वा पुनः पुनः ॥ २८ ॥ तथा वैश्योऽपि दीप्ताग्नौ स्वमांसं प्राक्षिपत्तदा ॥ रुधिरेण बलिं चास्यैददतु
स्तौ कृतोद्यमौ ॥ २९ ॥ तदा भगवती दत्त्वा प्रत्यक्षं दर्शनं तयोः ॥ प्राह प्रीतिभरो द्वांतौ दृष्ट्वा तौ दुःखितौ भृशं ॥ ३० ॥
॥ श्रीदेव्युवाच ॥ वरं वरय भो राजन्यत्ते मनसि बांच्छितं ॥ तु श्रुत्वा तपसा तेऽद्य भक्तौ सित्वं मतो मम ॥ ३१ ॥
वैश्यं प्राह तदा देवी प्रसन्ना हं महामते ॥ किं ते भीष्टं ददाम्यद्य प्रार्थया शुभनो गतं ॥ ३२ ॥ व्यास उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वच
नं राजा तामुवाच मुदान्वितः ॥ देहि मे दानं निजं राज्यं हतशत्रुबलं बलात् ॥ ३३ ॥ तमुवाच तदा देवी गच्छ राजन्निजं गृहं
॥ शत्रवः क्षीणसत्त्वास्ते गमिष्यन्ति पराजिताः ॥ ३४ ॥ मंत्रिणस्तेऽपि समागम्य ते पतिष्यन्ति पादयोः ॥ कुरु राज्यं महा
भाग नगरे स्वयं तथा सुखं ॥ ३५ ॥ कृत्वा राज्यं सुविपुलं वर्षाणामयुतं नृप ॥ देहांते जन्मसंप्राप्य सूर्याच्च भविता
मनुः ॥ ३६ ॥ व्यास उवाच ॥ वैश्यस्तामप्युवाचे दं कृतां जलिपुटः शुचिः ॥ न मे गृहेण कार्यं वै न पुत्रेण धनेन वा
॥ ३७ ॥ सर्वबंधकरं मातः स्वप्नवन्नश्वरं स्फुटं ॥ ज्ञानं मे देहि विशदं मोक्षदं बंधनाशनं ॥ ३८ ॥ ॥ ६२ ॥

ब्राह्मणातिरिक्तविषयमितिकालिकापुराणादिषु स्पष्टं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ सूर्याब्जजन्मसं
प्राप्य सावर्णिमनुर्भावितेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.पं.

॥८९॥

॥३९॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ निहतारणे इति अस्माभिर्युद्धं कृत्वा ते रणे निहता इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

टी.अ.
३५

असारे सिंश्च संसारे मूढा मज्जन्ति पामराः ॥ पण्डिताः संतरंती हतस्मान्नेच्छन्ति संसृतिं ॥ ३९ ॥ व्यास उवाच ॥ तदा कर्ण्य महामाया वैश्यं प्राह पुरःस्थितं ॥ वैश्यवर्य तव ज्ञानं भविष्यति न संशयः ॥ ४० ॥ इति दत्वा वरं ताभ्यां तत्रैवांतरधीयत ॥ अदर्शनं गतायां तुराजातं मुनिसत्तमं ॥ ४१ ॥ प्रणम्य हयमारुह्य गमनाय मनोदधे ॥ तदैव तस्य सचिवास्तत्रागत्य नृपं प्रजाः ॥ ४२ ॥ प्रणे मुर्वि नयोपेतास्तमूचुः प्राञ्जलिस्थिताः ॥ राजंस्ते शत्रवः सर्वे पापाच्च निहतारणे ॥ ४३ ॥ राज्यं निष्कण्टकं भूपकुरुष्व पुरमास्थितः ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं राजान त्वातं मुनिसत्तमं ॥ ४४ ॥ आपृच्छय निर्ययौ तत्र मंत्रिभिः परिवारितः ॥ संप्राप्य च निजं राज्यं दारान् स्वजनवांधवान् ॥ ४५ ॥ बुभुजे पृथिवीं सर्वीत तः सागरमेखलां ॥ वैश्योऽपि ज्ञानमासाद्य मुक्तसंगः समंततः ॥ ४६ ॥ कालातिवाहनं तत्र मुक्तबंधश्चकार ह ॥ तीर्थेषु विचरन् गायन् भगवत्या गुणानथ ॥ ४७ ॥ एतत्ते कथितं देव्याश्चरितं परमाद्भुतं ॥ आराधनफलप्राप्तिर्यथा वद्भूषणैश्च वैश्योः ॥ ४८ ॥ दैत्यानां हननं प्रोक्तं प्रादुर्भावस्तथा शुभः ॥ एवं प्रभावासा देवी भक्तानामभयप्रदा ॥ ४९ ॥ यः शृणोति नरो नित्यमेतदाख्यानमुत्तमं ॥ स प्राप्नोति नरः सत्यं संसारसुखमद्भुतं ॥ ५० ॥ ज्ञानदं मोक्षदं चैव कीर्तिदं सुखदं तथा ॥ पावनं श्रवणान्नूनमेतदाख्यानमद्भुतं ॥ ५१ ॥

॥८९॥

अमरधनेति चरित्रेणैवाराधनेनेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ५२ ॥ संहितासंहितैकदेशपंचमस्कंधमित्यर्थः ॥ ५३ ॥ तदेवाह चरितचंडिकायास्त्विति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ श्रीमच्छैवकुलोत्पन्नो रंगनाथात्मजः सुधीः ॥ श्रीलक्ष्मीगर्भसंभूतो नीलकण्ठोभिधानतः ॥ १ ॥ देवीभागवतस्यास्य व्याख्यानरोहितस्य च ॥ तिलकाख्यां

अखिलार्थप्रदं नृणां सर्वधर्मसमावृतं ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां कारणं परमं मतं ॥ ५२ ॥ सूत उवाच ॥ जनमेजयेन राजा सा पृष्ठः सत्यवती सुतः ॥ उवाच संहितां दिव्यां व्यासः सर्वार्थतत्त्ववित् ॥ ५३ ॥ चरितं चंडिकायास्तु शुभदैत्यवधाश्रितं ॥ कथयामास भगवान् कृष्णः कास्त्रिणिको मुनिः ॥ ५४ ॥ इति वः कथितः सारः पुराणानां मुनीश्वराः ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

महाव्याख्यां सम्यग्यः कृतवांश्चुभां ॥ २ ॥ पंचमस्कंध एतस्याः समाप्ते भूच्छुभार्थदः ॥ प्रीयतांते न मे देवी भुवने शोमहेश्वरी ॥ ३ ॥ इति श्रीशैवकुलोत्पन्नो रंगनाथात्मजः श्रीलक्ष्मीगर्भजः नीलकण्ठकृते देवीभागवतव्याख्याने तिलकाभिधेः पंचमस्कंधे पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ समाप्तः

॥ इति श्रीमद्देवीभागवतपंचमस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्देवीभागवतपठस्कंधप्रारंभः ॥

दे.भा.प.

॥१॥

श्रीगणेशायनमः ॥ दरांदोलितदीर्घाक्षींशुमारस्वरारिधिं ॥ कुलीनांकलयेकांचित्कामिनीकाममंजरीं ॥१॥ षष्टिश्लोकैर्वृत्रदैत्यबधोदेव्या
कथंकृतः ॥ इत्याशंक्यकथातस्यविस्तरेणोपवर्ण्यते ॥२॥ तत्रप्रथमः स्वभक्तिप्रदर्शनेनश्रोतारोमुनयोवक्तारंसूतमुत्साहयति सूतसूतोति द्वि
शक्तिरादरार्थं द्वैपायनेति द्वैपायनेनकृतमुत्पादितं त्वन्मुखान्निसृतमित्यर्थः ॥ १ ॥ वेदेपोति बह्वृचब्राह्मणेपोत्यर्थः ॥ २ ॥ संख्ये युद्ध
॥३॥ ब्रह्मयोनिर्ब्राह्मणः ॥ ४ ॥ सात्विकानां देवानामेतत्क्रूरं कर्मानुचितमित्याह देवा इति ॥ ५ ॥ इत्थं देवानां सात्विकत्वे सति क्रूरकर्मक

टी.अ.

१

ऋषय ऊचुः ॥ सूतसूतमहाभागमिष्टं तेवचनामृतं ॥ नतृप्ताः स्मवयं पीत्वा द्वैपायनकृतं शुभं ॥ १ ॥ पुनस्त्वां
प्रष्टुमिच्छामः कथां पौराणिकीं शुभां ॥ वेदेपि कथितारम्यां प्रसिद्धां पापनाशिनीं ॥ २ ॥ वृत्रासुरइति ख्यातो वीर्य
वांस्त्वष्टुरात्मजः ॥ सकथं निहतः संख्ये वा स वेन महात्मना ॥ ३ ॥ त्वष्ट्रवैसुरपक्षीयस्तत्पुत्रो बलवत्तरः ॥ श
क्रेण घातितः कस्माद्ब्रह्मयोनिर्महाबलः ॥ ४ ॥ देवाः स त्वगुणोत्पन्नानामनुषाराजसाः स्मृताः ॥ तिर्यचस्तामसाः
प्रोक्ताः पुराणागमवादिभिः ॥ विरोधोत्रमहान्भाति नूनं शतमखेन ह ॥ ५ ॥ छलेन बलवान्वृत्रः शक्रेण विनिपाति
तः ॥ ६ ॥ विष्णुः प्रेरयिता तत्र स तु सत्वधरः परः ॥ प्रविष्टः पविमध्ये स छद्मना भगवान्प्रभुः ॥ ७ ॥ संधिं विधाय स ह्येवं
मंत्रितो सौमहाबलः ॥ हरिभ्यां सत्यमुत्सृज्य जलफेनेन शातितः ॥ ८ ॥ कृतमिद्रेण हरिणा किमेतत्सूतसाहसं ॥
महांतोपि च मोहेन वंचिताः पापबुद्धयः ॥ ९ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

रणे महान् विरोध इत्याह विरोधोत्रेति छलेनेति न हि सात्विकेषु छलसंभवस्तस्य रजोगुणादुत्पत्तेरिति भावः ॥ ६ ॥ किंच सात्विकस्यैद्रस्य
प्रेरयिता विष्णुस्तु महासात्विकस्तेन कथं प्रेरितः क्रूरकर्मणि स्वयमपि कपटेन वज्रमध्ये कथं प्रविष्ट इत्याह विष्णुरिति पविर्वचं ॥ ७ ॥ किंच वि
श्वसपातोप्यनुचितः कथंकृत इत्याह संधिमिति संधिर्मेत्री ससंसत्यवाक्यनाहं हनिष्यामीत्येवं रूपं ज्ञातितो नाशितः ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥१॥

सदाचारेति युक्तेनशास्त्रानुमतेनसदाचारेणदेवाःशिष्टत्वमागताःप्राप्ताइत्यर्थः॥१०॥एवमिति एवंविशिष्टेनैतादृशेनधर्मेणाचरणंतेषांदेवानां
कीदृशंपुनःशिष्टत्वनकथमपीत्यर्थः ॥ ११ ॥ किंचैतादृशब्रह्मव्यायाःफलंतेनैद्रेणप्राप्तमथवानेत्ययमपिप्रश्नोस्तीत्याह प्राप्तमिति प्र
श्नांतरमप्याह किंचेति यत्त्वयापुराचतुर्थस्कंधेप्रोक्तं श्रीदेव्यावृत्रासुरवधःकृतइति तच्चापिदुक्तमर्पणोद्गमान्मोहयतिवृत्रासुरवधःकिंदे
व्याकृतअहोस्विदिंद्रेणकृतइत्यविवेकमुत्पादयतीत्यर्थः तदुक्तंचतुर्थस्कंधेचतुर्विंशाध्याये वृत्रासुरादयोदैत्यालीलयैवययाहताइति तथा

अन्यायवर्तिनोत्यर्थेभवंतिसुरसत्तमाः ॥ सदाचारेणयुक्तेनदेवाःशिष्टत्वमागताः ॥ १० ॥ एवंविशिष्टध
र्मेणशिष्टत्वंकीदृशंपुनः ॥ हत्वावृत्रंतुविश्वस्तंशक्रेणछद्मनापुनः ॥ ११ ॥ प्राप्तंपापफलंनोवाब्रह्महत्यासमु
द्भवं ॥ किंचत्वयापुराप्रोक्तंवृत्रासुरवधःकृतः ॥ १२ ॥ श्रीदेव्याइतितच्चापिचित्तंमोहयतीहनः ॥ सूतउवाच ॥
शृण्वंतुमुनयोवृत्तंवृत्रासुरवधाश्रयं ॥ १३ ॥ यथेंद्रेणचसंप्राप्तंदुःखंहत्यासमुद्भवं ॥ एवमेवपुरापृष्टेव्यासःस
त्यवतीसुतः ॥ १४ ॥ पारीक्षितेनराज्ञापिसयदाहचतद्भुवे ॥ जनमेजयउवाच ॥ कथंवृत्रासुरःपूर्वहतोमघवं
तामुने ॥ १५ ॥ सहायंविष्णुमासाद्यछद्मनासात्विकेनह ॥ कथंचदेव्यानिहतोदैत्योसौकेनहेतुना ॥ १६ ॥
कथमेकवधोद्वाभ्यांकृतःस्यान्मुनिपुंगव ॥ तदेतच्छ्रोतुमिच्छामिपरंकौतूहलंहिमे ॥ १७ ॥

दित्यपुराणेपि याजुर्मेहिषदैत्यक्रूरंवृत्रासुरंतथा साद्यरक्तासुरंहत्वास्वाराव्यंतेप्रदास्यतीति ॥१२॥ इत्यनेकान्मुनिप्राश्नान्श्रुत्वासूतआह
शृण्वंत्विति ॥ १३ ॥ १४ ॥ सयदाहेति सव्यासस्तराज्ञानंयदाहतदेवाहंन्नेकथयामीत्यर्थः रावप्रश्नमाह कथमिति विष्णुसहायमासा
द्यवृत्रासुरःपूर्वकथंकेनप्रकारेणमघवताहतइत्येकःप्रश्नः॥१५॥द्वितीयप्रश्नमाह कथंचेति योमघवतानिहतइत्युक्तःसकथंदेव्यानिहतःकेनच
हेतुनाकारणेनदेव्यानिहतइतितृतीयःप्रश्नः॥१६॥कथमेकवधइति द्वाभ्यांसमर्थाभ्यामेकस्यवधःकथंकृतइत्याश्चर्यप्रतिभातीत्यर्थः यद्यपि
द्वाभ्यामेकस्यवधोवाश्चर्यभूतस्तथापिश्रुत्वाविंद्रेणकृतइत्युक्तं पुराणेषुतुदेवीकृतइत्युच्यतइत्याश्चर्यमिदमर्थः ॥ १७ ॥

दे.भा.प.

॥२॥

॥ १८ ॥ पीत्वामृतमिति अमृतं पीत्वा तत्स्वादं ज्ञानं तौ पि देववराः पाने सुधापाने वि तृष्णा भवंति त्वं त्वेतावत्पर्यंतं श्रुत्वा पि नावे तृष्णो भवसीति भावः ॥ १९ ॥ तदेवाह दिनेदिने ते इति इदमेव श्रोतुं युक्तं तदैव वक्ता पि वक्तुं प्रसीदतीत्याह श्रोतेति ॥ २० ॥ युत्थमिति वेदे बह्वृचब्राह्मणे तथैव लब्धं यथा कर्म दुर्घटं कृतं तथैव दुःखमपि लब्धमित्यर्थः ॥ २१ ॥ यत्त्वयोक्तं सात्विकेन वा सत्वेन क्रूरकर्म कथं कृतमिति तत्राह चित्रं किमत्रेति ये मुनयो देहदुःखं प्रत्यक्षमनुभवन्तो त एव पाप्मा इति तास्ते पि मायामोहिताः संतो निर्दयं कर्म च क्रुर्बहवस्तदानीत्यं दुःखासंस्पृष्टं स्वर्गसुखं महां भादेवा अ

महतां चरितं शृण्वन्को विरज्येत मानवः ॥ कथं यां वा वै भवं त्वं वृत्रासुरवधाश्रितं ॥ १८ ॥ व्यास उवाच ॥ धन्यो सिराजंस्तव बुद्धिरीदृशी जाता पुराणश्रवणेऽतिसादरा ॥ पीत्वामृतं देववरास्तु सर्वथा पाने वि तृष्णाः प्रभवन्ति वै पुनः ॥ १९ ॥ दिनेदिने तेऽधिक भक्तिभावः कथासुराजन्महनीय कीर्तितः ॥ श्रोताय दैकप्रवणः शृणोति वक्ता तदा प्रीतमना ब्रवीति ॥ २० ॥ युद्धं पुरा वासव वृत्रयोर्ध्वे दे प्रसिद्धं च तथा पुराणे ॥ दुःखं सुरेन्द्रेण तथैव लब्धं हत्वारिपुंत्वाः प्लुमपायमेव ॥ २१ ॥ चित्रं किमत्र नृपते हरि वज्रभृद्भ्यां यच्छद्मना विनिहतस्त्रिशिरोऽथ वृत्रः ॥ मायाबलेन मुनयोऽपि विमोहितास्ते च क्रुश्च निर्दयमनिशं किल पापभाताः ॥ २२ ॥ विष्णुः सदैव कपटेन जघान दैत्यान् सत्त्वात्मभूतिरपि मोहमवाप्य कामं ॥ कोन्योस्तितां भगवतीं मनसा पि जेतुं शक्तः समस्तजनमोहकरी भवानी ॥ २३ ॥

नुभवंतः कथं न माययामोहिताः तथा च माययामोहितत्वादिं द्रहरिभ्यां च्छद्मना विनिहतस्त्रिशिरा अग्रे वक्ष्यमाणो ब्राह्मणः तथा वृत्रो दैत्यो विनिहतो च ॥ किंचित्रं न किमपीत्यर्थः मायामोहितः सर्वकरोतीति भावः ॥ २२ ॥ सत्किं विष्णुरपि मायावशा एवेति चेदस्येवेत्याह विष्णुः सदैवेति कपटेनेति चैतन्मायामोहितत्वाभावे संभवंतीति भावः यदा विष्णुरपि मायां जेतुमसमर्थस्तदा तदन्यः कः समर्थः स्यादित्याह कोन्योस्तीति ॥ २३ ॥

टी.अ.

१

॥२॥

तदेवमायामोहितत्वं सर्वेषां विशदयाति मत्स्यादीति विनियोजितइति माययेति शेषः ॥ २४ ॥ यद्यस्मान्मायागुणैर्विकलीकृतो मोहित इत्य-
र्थः अद्वैते ब्रह्मणि द्वैतस्य मायाकल्पितत्वात्मायाधीनं सर्वेषां हिताहितकृतृत्वं युक्तमेव ॥ २५ ॥ परावरार्थवित्परोर्यः कारणमवरोर्यः कार्य-

मत्स्यादियोनिषु सहस्रयुगेषु सद्यः साक्षाद्भवत्यपि यया विनियोजितोऽत्र ॥ नारायणो नरसस्वो भगवाननन्तः का-
र्यं करोति विहिता विहितं कदाचित् ॥ २४ ॥ देहं धनं गृहं मिदं स्वजनामदीयं पुत्राः कलत्रमिति मोहमुपेत्य सर्वः ॥
पुण्यं करोत्यथ च पापचयं करोति मायागुणैरतिबलैर्विकलीकृतोऽयम् ॥ २५ ॥ न जातु मोहं क्षपितुं नरः क्षमः कश्चिद्
वेद्गुपपरावरार्थवित् ॥ विमोहितस्तैस्त्रिभिरेव मूलतो वशीकृतात्मा जगती तलेभृशं ॥ २६ ॥ अथ तौ मायया वि-
ष्णुवासवौ मोहितौ भृशं ॥ जघ्नतुश्च द्यनावृत्रं स्वार्थसाधनतत्परो ॥ २७ ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि वृत्तांतमवनीपते
॥ कारणं पूर्ववैरस्य वृत्रवासवयोर्मिथः ॥ २८ ॥ त्वष्टा प्रजापतिर्ह्यासीद्देवश्रेष्ठोऽपहातपाः ॥ देवानां कार्यकर्ता च नि-
पुणो ब्राह्मणप्रियः ॥ २९ ॥ स पुत्रं वै त्रिशिरसमिदं द्रष्टुं पात्किल सृजत् ॥ विश्वरूपेति विख्यातं नाम्नारूपेण मोह-
नं ॥ ३० ॥ त्रिभिः सवदनैः श्रेष्ठैर्व्यरोचत मनोहरैः ॥ त्रिभिर्भिन्नानि कार्याणि मुखैः समकरोन्मुनिः ॥ ३१ ॥ वे-
दानेकेन सोधीते सुरांचैकेन सोपिवत् ॥ तृतीयेन दिशः सर्वा युगपच्च निरीक्षते ॥ ३२ ॥ त्रिशिराभोगमुत्सृज्यत-
पश्चक्रे सुदुष्करं ॥ तपस्वी समृद्धातो धर्ममेव समाश्रितः ॥ ३३ ॥ पंचाग्निसाधनं काले पादपात्रे निवेशनं ॥ ज-
लमध्ये निवासं च हेमं तेशिशिरे तथा ॥ ३४ ॥ निराहारो जितात्मा सौत्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥ तपश्चचारमेधावी दुष्करं
मंदबुद्धिभिः ॥ ३५ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

तयोर्विदपीत्यर्थः मूलत आदितः ॥ २६ ॥ यत एवमत आह अथोति ॥ २७ ॥ प्रश्नसमाधानमुपसंहृत्य कथारंभं प्रतिबानीते तदहमिति ॥
॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ पादपात्रे पादयोर्निवेशनं तथा चाश्रोमुखताफलित्वा ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ ॥ ॥

॥३६॥ ३७ ॥ शातयिष्यतिनाशयिष्यति ॥ ३८॥ ३९॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ यत्तद्वाति संयत्तइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५

तंचदृष्टातपस्यंतंस्वेदमापशचीपतिः ॥ विषादमगमत्तत्रशक्रोयंमास्मभूदिति ॥ ३६॥ दृष्टातस्यतपोवीर्यसत्यं
चामिततेजसः ॥ धितांचमहतींप्रापदनिशंपाकशासनः ॥ ३७ ॥ विवर्द्धमानस्त्रिशिरामामयंशातयिष्यति ॥
नोपेक्ष्यःसर्वथाशत्रुर्वर्द्धमानबलोबुधैः ॥ ३८ ॥ तस्मादुपायःकर्तव्यस्तपोनाशायसांप्रतं ॥ कामस्तुतपसां
शत्रुःकामान्नश्यतिवैतपः ॥ ३९ ॥ तथैवाद्यप्रकर्तव्यंभोगासक्तोभवेद्यथा ॥ इतिसंखित्यमनसाबुद्धिमान्बल
मर्दनः ॥ ४० ॥ आज्ञापयत्सोप्सरसस्त्वष्टृपुत्रप्रलोभने ॥ उर्वशीमेनकारंभांगृताचींचतिलोत्तमां ॥ ४१ ॥
समाहूयाब्रूवीच्छक्रस्तास्तदारूपगर्विताः ॥ प्रियंकुरुध्वंमेसर्वाःकार्येऽद्यसमुपस्थिते ॥ ४२॥ यत्तोमेद्यमहान्
• शत्रुस्तपस्तपातिदुर्जयः ॥ कार्यंकुरुतगच्छध्वंप्रलोभयतमाचिरं ॥ ४३ ॥ शृंगारवेषैर्विविधैर्हवैर्देहसमुद्भवैः ॥
प्रलोभयतभद्रंवःशमयध्वंज्वरंममा ॥ ४४॥ अस्वस्थोहंमहाभागास्तस्यज्ञात्वातपोबलं ॥ बलवानासनंमेद्यगृही
प्यत्यविलंबितः ॥ ४५॥ भयंमेसमुपायातंक्षिप्रंनाशयताबलाः ॥ उपकुर्वंतुसहिताःकार्येद्यसमुपस्थिते ॥ ४६॥
तच्छ्रुत्वावचनंनार्यऊचुस्तंप्रणताःपुरः ॥ माभयंकुरुदेवेशयतिष्यामःप्रलोभने ॥ ४७॥ यथानस्याद्भयंतस्मा
त्तथाकार्यमहाद्युते ॥ नृत्यगीतविहारैश्चमुनेस्तस्यप्रलोभने ॥ ४८ ॥ कटाक्षैरंगभेदैश्चमोहायित्वामुनिंविभो
॥ लोलुपंवशमस्माकंकरिष्यामोनि यंत्रितं ॥ ४९ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्याभाष्यहरिंनार्योययुस्त्रिशिरसोति
कं ॥ कुर्वत्येविविधान्भावान्कामशास्त्रोचितानपि ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ दिद्येति अस्मद्वाग्येनेत्यर्थः नशताइति यत्तदिष्ट्येत्यन्वयः ॥ ५८ ॥

गायंत्यस्तालभेदैस्तानृत्यंत्यःपुरतोमुनेः ॥ तंप्रलोभयितुंचक्रुर्नानाभावान्वरांगनाः ॥ ५१ ॥ नापश्यत्स
तपोराशिरंगनानांविडंबनं ॥ इंद्रियाणिवशेकृत्वामूकांधबधिरस्थितः ॥ ५२ ॥ दिनानिकतिचित्स्थुर्नार्यस्त
स्याश्रमेवरे ॥ कुर्वत्योगाननृत्यादिप्रपंचानतिमोहदान् ॥ ५३ ॥ नचचालयदाकामंध्यानाच्चत्रिशिरामुनिः
परावृत्यतदादेव्यःपुनःशक्रमुपस्थिताः ॥ ५४ ॥ कृतांजलिपुटाःसर्वादेवराजमथान्ब्रुवन् ॥ श्रान्तादीनाभयत्र
स्ताविवर्णवदनाभृशं ॥ ५५ ॥ देवदेवमहाराजयत्नश्चपरमःकृतः ॥ नसशक्योदुराधर्षोर्धैर्याच्चालयितुंविभो
॥ ५६ ॥ उपायोन्यःप्रकर्तव्यःसर्वथापाकशासन ॥ नास्माकंबलमेतस्मिंस्तापसेविजितेन्द्रिये ॥ ५७ ॥ दि
ष्ट्यावयंनशप्ताःस्मयदनेनमहात्मना ॥ मुनिनावहितुल्येनतपसाद्योतितेनहि ॥ ५८ ॥ विसृज्याप्सरसःशक्र
श्रितयामासमंदर्धीः ॥ तस्यैवचवधोपायंपापबुद्धिरसांप्रतं ॥ ५९ ॥ विसृज्यलोकलज्जांसतथापापभयंभृशं ॥
चकारपापबुद्धितुतद्वधायमहीपते ॥ ६० ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपष्ठस्कंधेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
॥ व्यासउवाच ॥ अथसलोभमुपेत्यसुराधिपःसमधिगम्यगजासनसंस्थितः ॥ त्रिशिरसंप्रतिदुष्टमतिस्त
दामुनिमपश्यदमेयपराक्रमं ॥ १ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ त्रिपंचाशत्ययस्यैस्त्रिशिरोवधवर्गेन ॥ कृत्वावृत्रासुरोत्पात्तैर्विस्तरेणो
पवर्ण्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायेपापबुद्धितद्वधायचकारेत्युक्तंतदुत्तरंजातंवृत्तमाह अथेति सइंद्रःलोभमुपेत्यप्राप्यत्रिशिरसंप्रतिसमधिगम्यगत्वा
तंमुनिमपश्यदित्यन्वयः ॥ १ ॥

दे.भा.प.

॥४॥

परमापदं खेदं ॥ २ ॥ आसनकामुकः मदीयासनेच्छावान् कथमुपेक्ष्य इत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ वादृतद्वयं नमिस्यत्र वाशब्द इत्यर्थः
कः भुवि निपतितमिवेत्येवं योग्यः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सहतोपीति हतोमृतोपि जीवमान इव जीवति विविराजत यतस्तेजसां निधिरित्यर्थः

तमभिर्वीक्ष्य दृढासनसंस्थितं जितगिरं सुसमाधिवशंगतं ॥ रविविभावसुसन्निभमोजसासुरपतिः परमापद
मभ्यगात् ॥ २ ॥ कथमसौ विनिहतुं महोमयामुनिरपापमतिः किल संमतः ॥ रिपुरयं सुसमिद्धतपो बलः कथ
मुपेक्ष्य इहासनकामुकः ॥ ३ ॥ इति विचिंत्य पर्विपरमायुधं प्रतिमुमोच मुनिं तपसि स्थितं ॥ शशिदिवाकरस
न्निभमाशुगं त्रिशिरसं सुरसंघपतिः स्वयं ॥ ४ ॥ तदभिघातहतः सधरातले किल पपात ममारचतापसः ॥ शि
खरिणः शिखरं कुलिशादितं निपतितं भुवि वाद्भुतदर्शनं ॥ ५ ॥ तं निहत्य मुदमापसुरेश श्रुकुशुश्रमुनयस्तु सं
स्थिताः ॥ हाहतेति भृशमार्तनिस्वनाः किंकृतं शतमखेन पापिना ॥ ६ ॥ विनापराधं तपसां निधिर्हतः शचीपतिः
पापमतिर्दुरात्मा ॥ फलं किल यंतरसाकृतस्य प्राप्नोतु पापी हननोद्भवस्य ॥ ७ ॥ तं निहत्य तरसासुरराजो नि
र्जगाम निजमंदिरमाशु ॥ सहतोपि विरराज महात्मा जीवमान इव तेजसां निधिः ॥ ८ ॥ तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ जी
वंतमिव वृत्रहा ॥ चिंतामापातिस्त्रिन्नागः किं वा जीवेदयं पुनः ॥ ९ ॥ विमृश्य मनसा तीव्रतक्षाणं पुरतः स्थितं ॥ मघ
वावीक्ष्य तं प्राह स्वकार्यसदृशं वचः ॥ १० ॥ तक्षं भिच्छिधि शिरांस्यस्य कुरुष्व वचनं मम ॥ मा जीवतु महते जाभा
ति जीवन्निव स्वयं ॥ ११ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य तक्षो वाचविगर्हयन् ॥ तक्षो वाच ॥ महास्कंधो भृशं भाति
परशुर्नतरिष्यति ॥ १२ ॥ ततो नाहं करिष्यामि कार्यमेतद्विगर्हितं ॥ त्वयैव निर्दिष्टं कर्म कृतं सद्भिर्विगर्हितं ॥ १३ ॥

॥ ८ ॥ किं वेति किं मूर्च्छा प्राप्नोयं पुनर्जीवेदित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ महास्कंध इति स्कंधः कंठो महागजवदच्छेयो भाति अत्र मग्नप
रशुश्छेदनाख्यं नतरिष्यति कार्यं कर्तुं समर्थो न भविष्यतीत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥

टी.अ.

२

॥४॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ तं किंनेति लोभविषयकवस्तुप्राप्तिवित्यर्थः ॥ १९ ॥ पशोर्यच्छिरोस्तिसतेभागोभावेप्याति
अमंत्रकमपितं भागं गृहीत्वा संतुष्टो भवेत्यर्थः शुल्केन मौल्येन ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ येन मुखेन सर्वादिशः पिबन्निव

अहं विभेमि पापाद्वै मृतस्यैव च मारणे ॥ मृतोयं मुनिरस्त्येव शिशुः संतनेन किं ॥ १४ ॥ भयं किं तेऽत्र सं
जातं पाकशासनकथ्यतां ॥ इंद्र उवाच ॥ सजीव इव देहो यमाभाति विशदाकृतिः ॥ १५ ॥ तस्माद्दि
भेमि मार्जीवेन्मुनिशत्रुरयं मम ॥ तक्षा उवाच ॥ नात्र किं त्रपसे विद्वन्क्रूरेणानेन कर्मणा ॥ १६ ॥ ऋषिपुत्रमि
मंहत्वा ब्रह्महत्याभयं न किं ॥ इंद्र उवाच ॥ प्रायश्चित्तं करिष्यामि पश्चात्पापक्षयाय वै ॥ १७ ॥ शत्रुस्तु सर्वथा
वध्यश्छलेनापि महामते ॥ तक्षा उवाच ॥ त्वं लोभाभिहतः पापं करोषि मघवन्निह ॥ १८ ॥ तं विनाहं कथं पापं
करोमि वद मे विभो ॥ इंद्र उवाच ॥ मंखेषु खलु भागं ते करिष्यामि सदैव हि ॥ १९ ॥ शिरः पशोस्तु ते भागं यज्ञे दा
स्यंति मानवाः ॥ शुल्केनानेन छिंधित्वां शिरां स्यस्य कुरु प्रियं ॥ २० ॥ व्यास उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा महेन्द्रस्य व
चस्तक्षामुदान्वितः ॥ कुठारेण शिरां स्यस्य च कर्तुं सुदृढेन हि ॥ २१ ॥ छिन्नानि त्रीणि शीर्षाणि पतितानि य
दाभुवि ॥ तेषां यस्तु पक्षिणः क्षिप्रं विनिष्पेतुः सहस्रशः ॥ २२ ॥ कलविकास्तित्तिरयस्तथैव च कर्पिजलाः ॥
पृथक् पृथक् विनिष्पेतुर्मुखतस्त रसातदा ॥ २३ ॥ येन वेदानधीतिस्मसो मंचपिबते तथा ॥ तस्माद्ब्रह्मात्किलो
त्पेतुः सद्य एव कर्पिजलाः ॥ २४ ॥ येन सर्वादिशः कामं पिबन्निव निरीक्षते ॥ तस्मात्तु तित्तिरास्तत्र निःसृतास्ति
ग्मते जसः ॥ २५ ॥ यत्सुरापंतुतद्वक्त्रं तस्मात्तु वटकाः किल ॥ विनिष्पेतुस्त्रिशिरस एव ते विहगानृप ॥ २६ ॥

यन्निवेक्षते तस्मादनादनान्मुखात्तित्तिरानिःसृता इत्यर्थः तथा च श्रुतिः यत्सोमपानमासीत् सकर्पिजलो भवद्यत्सुरापानं सकलविको यदनादनं
सकित्तिरिति ॥ २५ ॥ वटकाः कलविकाः ॥ २६ ॥

दे.भा.प.

त्रिशिरामृतदतिनिधयेन ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अष्टरात्रमाभिचारहोमेकृते

टी.अ.
२

॥५॥

एवंविनिसृतान्दृष्टतेभ्यःशक्रस्तदांडजान् ॥ मुमोदमनसाराजन्जगामत्रिदिवंपुनः ॥ २७ ॥ गतेशक्रेतुत
क्षापिस्वगृहंतरसाययौ ॥ यज्ञभागंपरंलब्ध्वामुदमापमहीपते ॥ २८ ॥ इंद्रोथस्वगृहंगत्वाहत्वाशत्रुंमहाब
लं ॥ मेनेकृतार्थमात्मानं ब्रह्म हत्यामर्वितयन् ॥ २९ ॥ तंश्रुत्वानिहतंत्वष्टापुत्रंपरमधार्मिकं ॥ चुकोपार्तीव
मनसावचनंचेदब्रवीत् ॥ ३० ॥ अनागसंमुनियस्मात्पुत्रंनिहतवान्मम ॥ तस्मादुत्पादयिष्यामितद्वधार्थं सु
तंपुनः ॥ ३१ ॥ सुराःपश्यंतुमेवीर्यतपसश्चबलंतथा ॥ जानातुसर्वपापात्मास्वकृतस्यफलंमहत् ॥ ३२ ॥
इत्युत्कामिजुहावायमंत्रैरार्थवर्णोदितैः ॥ पुत्रस्योत्पादनार्थायत्वष्टाक्रोधसमाकुलः ॥ ३३ ॥ कृतेहोमेष्टरा
त्रंतुसंदीप्ताच्चविभावसोः ॥ प्रादुर्बभूवतरसापुरुषःपावकोपमः ॥ ३४ ॥ तंष्टृष्टग्रेसुतंत्वष्टातेजोबलसमन्वितं
वेगात्प्रकटितं वहेर्दोप्यमानमिवानलं ॥ ३५ ॥ उवाचवचनंत्वष्टासुतंवीक्ष्यपुरःस्थितं ॥ इंद्रशत्रोविवर्द्ध
स्वप्रतापात्तपसोमम ॥ ३६ ॥ इत्युक्तेवचनेत्वष्टाक्रोधप्रज्वलितेनच ॥ स्रोवर्द्धतदिवस्तब्ध्वावैश्वानरसमद्युतिः
॥ ३७ ॥ जातःसपर्वताकारःकालमृत्युसमःस्वराट् ॥ किंकरोर्मातितंप्राहपितरंपरमातुरं ॥ ३८ ॥ कु
स्मेनामकं नायकार्यकथयसुव्रत ॥ चिंतातुरोसिकस्मात्त्वं ब्रूहि मे शोककारणं ॥ ३९ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥५॥

कृतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ नमस्कृत्य नामकरणं कुर्वित्वर्थः ॥ ३९ ॥

॥

नेपुत्रेण ज्ञातेन किंफलं नविमपि यत्पुत्रस्वपितादुःखितोभवति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ हन्मीद्रमिति इद्रं हन्मिहनिष्यामि यमंवान्य

नाशयाम्यद्यतेशोकमितिमेवतमाहितं ॥ तेनजातेनकिंभूयःपिताभवतिदुःखितः ॥ ४० ॥ पिबामिसागरंसद्य
भ्रूणयामिधराधरान् ॥ उद्यंतवारयाम्यद्यतरणिंतिग्मतेजसं ॥ ४१ ॥ हन्मीद्रंससुरंसद्योयमंवादेवतांतरं ॥
क्षिपामिसागरेसर्वान्समुत्पाट्यचमेदिनीं ॥ ४२ ॥ इत्याकर्ण्यवचस्तस्यत्वष्टापुत्रस्यपेशलं ॥ प्रत्युवाचातिमुदि
तस्तंसुतंपर्वतोपमं ॥ ४३ ॥ वृजिनात्रातुमधुनायस्माच्छक्तोसिपुत्रक ॥ तस्माद्वृत्रइतिख्यातंवनामभवि
ष्यति ॥ ४४ ॥ भ्रातातवमाहाभागत्रिशिरानामतापसः ॥ त्रीणितस्यचशीर्षाणिह्यभवन्वीर्यवंतिच ॥ ४५ ॥
वेदवेदांगतत्वज्ञोसर्वविद्याविशारदः ॥ संस्थितस्तपसिप्रायस्त्रिलोकीविस्मयप्रदे ॥ ४६ ॥ शक्रेणतुहतःसो
द्यवजघातेनसांप्रतं ॥ विनापरार्थंसहसाछिन्नानिमस्तक्रानिच ॥ ४७ ॥ तस्मात्त्वंपुरुषव्याघ्रजहिशक्रंकृतागसं
॥ ब्रह्महत्यायुतंपापंनिस्त्रपंदुर्मतिंशठं ॥ ४८ ॥ इत्युत्काचतदात्वष्टापुत्रशोकसमाकुलः ॥ आयुधानिचदिव्या
निचकारविविधानिच ॥ ४९ ॥ ददावस्मैसहस्राक्षवधायप्रबलानिच ॥ खड्गशूलगदाशक्तितोमरप्रमुखानि
वै ॥ ५० ॥ शार्ङ्गधनुस्तथाबाणंपरिघंपट्टिशंतथा ॥ चक्रंदिव्यंसहस्रारंसुदर्शनसमप्रभं ॥ ५१ ॥ तूणीरीचा
क्षयौदिव्यौकवचंचातिसुंदरं ॥ रथमेघप्रतीकाशंदृढंभारसहंजवं ॥ ५२ ॥ युद्धोपकरणंसर्वकृत्वापुत्रायपार्थि
व ॥ दत्त्वासौप्रेरयामासत्वष्टाक्रोधसमन्वितः ॥ ५३ ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

वादेवतांतरंहन्मि हनिष्यामीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ वृजिनात्रायतइतिवृत्रः पृषोदरादित्वाग्निवशब्दस्यतकारादेशः ॥ ४४ ॥
॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ चकारउत्पादितवान् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ॥

इति श्रीदेवीभागवतविलकेषष्ठस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ षष्टिश्लोकैर्देवसेनापराजयकथोत्तरं ॥ विनाशप्रप्तस्यार्थवृत्तगत उदीर्यते ॥१॥ त्वष्टुः

इति श्रीदेवीभागवते महापुराणेषष्ठस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ व्यास उवाच ॥ कृतस्वस्त्ययनो वृत्रो ब्राह्मणैर्वेद
पारगैः ॥ निर्जगाम रथारूढो हंतुं शक्रं महाबलः ॥१॥ तदैव राक्षसाः क्रूराः पुरा देवपराजिताः ॥ समाजगमुश्च से
वार्थवृत्रं ज्ञात्वा महाबलं ॥२॥ इंद्रदूतास्तु तदंघ्र्यायुद्धाय तु समागतं ॥ वेगादागत्य वृत्तांतं शशं सुस्तस्य चेष्टितं
॥३॥ दूता ऊचुः ॥ स्वामिं च छीघ्रमिहायाति वृत्रो नाम रिपुस्तव ॥ बलवान् स्यंदने रूढस्त्वप्राचोत्पादितः कि
ल ॥४॥ अभिचारेण नाशार्थं तव क्रोधान्वितेन वै ॥ पुत्राघाताभितप्तेन दुःसहो राक्षसैर्युतः ॥५॥ यत्नं कुरु म
हाभाग शीघ्रमायाति सांप्रतं ॥ मेरुमंदरसंकाशो घोरशब्दोतिदारुणः ॥६॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र भूतिदेवगणा
भृशं ॥ आगत्योचुः सुरपतिं शृण्वंतं दूतभाषितं ॥७॥ गणा ऊचुः ॥ मघवन्दुर्निमित्तानि भवन्ति त्रिदशालये ॥
बहूनि भयंसीनि पक्षिणां विस्तानि च ॥८॥ काका गृध्रास्तथा श्येनाः कंकाद्यादारुणाः स्वगाः ॥ रुदन्ति विकृतैः श
ब्दैरुत्कारैर्भवन्ोपरि ॥९॥ चीची कूचीति निनदान् कुर्वन्ति विहंगाभृशं ॥ वाहनानां च नेत्रेभ्यो जलधाराः पतन्त्य
धः ॥१०॥ श्रूयतेऽतिमहां च्छब्दो रुदन्तीनां निशासु च ॥ राक्षसीनां महाभाग भवन्ोपरिदारुणः ॥११॥ प्रप
तन्ति ध्वजास्तूष्णीं विनावातेन मानद ॥ प्रभवंति महोत्पातादिविभूम्यन्तरिक्षजाः ॥१२॥ कृष्णां वरधरानार्यो
भ्रमन्ति च गृहे गृहे ॥ यांतु यांतु गृहात्तूष्णीं ब्रुवन्त्यो विकृताननाः ॥१३॥ रात्रौ स्वप्नेषु कांतानां सुप्तामीनि जमंदिरे ॥
केशां ह्रुन्ति राक्षस्यो भीषयन्त्यो भृशतुराः ॥१४॥ ॥१५॥ ॥१६॥ ॥१७॥ ॥१८॥

प्रेरणोत्तरं जातं वृत्तमाह कृतस्वस्त्ययन इति ॥१॥ ॥२॥ ॥३॥ ॥४॥ तव नाशार्थमित्यन्वयः ॥५॥ ॥६॥ ॥७॥ ॥८॥ ॥९॥ ॥१०॥
विदित्वा तामिति भूम्यन्तरिक्षजाभ्योत्पाता भवन्ति त्यर्थः ॥११॥ ॥१२॥ ॥१३॥ ॥१४॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अलकाः केशाः खतः आकाशतः पतन्ति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अत्युग्रेति पतः सत्वरं फलं

एवं विधानि देवेश भूकं पोलकादयस्तथा ॥ गोमार्यवोरुदंति स्म निशाया भवनां गणैः ॥ १५ ॥ सरटानां च जाला
मिप्रभवन्ति गृहे गृहे ॥ अंगप्रस्फुरणादीनि दुर्निमित्तानि सर्वशरीरेषु ॥ १६ ॥ व्यास उवाच ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा
चित्तामापसुरेश्वरः ॥ बृहस्पतिं समाहूय प्रच्छ च मनोगतं ॥ १७ ॥ इंद्र उवाच ॥ ब्रह्मैकं मुतयोराणि निमित्ता
नि भवन्ति वै ॥ वाताश्च दारुणा वांति प्रपतन्त्य लकाः खतः ॥ १८ ॥ सर्वज्ञोऽसि महाभाग समर्थो विनाशने ॥ बुद्धि
मां च्छस्त्र तत्त्वज्ञो देवतानां गुरुस्तथा ॥ १९ ॥ कुरु शांतिं विधानैश्च शत्रुक्षयविधायिनीं ॥ यथामेन भवेद्दुःखं त
था कार्यं विधीयतां ॥ २० ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ किं करोमि सहस्राक्षत्वयाद्यदुष्कृतं कृतं ॥ अनागसं मुनिं हत्वा
किं फलं समुपार्जितं ॥ २१ ॥ अत्युग्रपुण्यपापानां फलं भवति सत्वरं ॥ विचार्य खलु कर्तव्यं कार्यं तद्भूतिमिच्छ
ता ॥ २२ ॥ परोपतापनं कर्म न कर्तव्यं कदाचन ॥ न सुखं विंदते प्राणी परपीडापरायणः ॥ २३ ॥ मोहाल्लोभा
द्ब्रह्महत्याकृताशक्रत्वयाधुना ॥ तस्य पापस्य सहसा फलमेतदुपागतं ॥ २४ ॥ अवध्यः सर्वदेवानां जातो सौवृ
त्रसंज्ञकः ॥ हंतुं त्वांसं समायाति दानवैर्बहुभिर्वृतः ॥ २५ ॥ आयुधानि च सर्वाणि वज्रतुल्यानि वासव ॥ त्वष्ट्रा
दत्तानि दिव्यानि गृहीत्वा समुपस्थितः ॥ २६ ॥ समागच्छति दुर्द्वर्पो रथारूढः प्रतापवान् ॥ देवैर्द्रुप्रलयं कुर्वन्ना
स्य मृत्युर्भविष्यति ॥ २७ ॥ कोलाहलस्तदा जातस्तथा ब्रुवति वाक्पतौ ॥ गंधर्वा किन्नरा यक्षामुनयश्च तपोध
नाः ॥ २८ ॥

भवति ततो विचार्य कर्तव्यमित्यन्वयः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ देवैरेति हे देवेंद्र प्रलयं कुर्वन्नागच्छति अस्य मृत्युर्नैव भविष्यति
तद्वशापराक्रमतः पुंशस्य भावादिति भावः ॥ २७ ॥ गंधर्वा इत्यस्य पलायिता इत्यन्वयः ॥ २८ ॥

दे.भा.प.

॥१॥

॥२९॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ मानुषेणेति मनुष्याणां शतवर्षपरिमितकालपर्यंतमित्यर्थः ॥ ३७ ॥

सदनानिविहायैवामराः सर्वे पलायिताः ॥ तदृष्ट्वा महदाश्चर्यं शक्रश्चिन्तापरायणः ॥ २९ ॥ आज्ञापयामास तदा
सेनोद्योगाय सेवकान् ॥ आनयध्वं वसून्नुद्रानाश्विनौ च दिवाकरान् ॥ ३० ॥ पूषणं च भगं वायुं कुबेरं वरुणं
धमं ॥ विमानेषु समारुह्य सायुधाः सुरसत्तमाः ॥ ३१ ॥ समागच्छंतु तरसा शत्रुरायाति सांप्रतं ॥ इत्याज्ञाप्य सुर-
रपतिः समारुह्य गजोत्तमं ॥ ३२ ॥ बृहस्पतिं पुरोधाय निर्गतो निजमंदिरात् ॥ तथैव त्रिदशाः सर्वे स्वस्वं वाहन-
नमास्थिताः ॥ ३३ ॥ युद्धाय कृतसंकल्पां निर्ययुः शस्त्रपाणयः ॥ वृत्रोत्थदानैर्वैर्युक्तः संप्राप्तो मानसोत्तरं ॥ ३४
पर्वतं देवतावासंरम्यं पादपशोभितं ॥ इंद्रोऽप्यागत्य संग्रामं चकार मानसोत्तरे ॥ ३५ ॥ पर्वते देवतायुक्तो वाच-
स्पतिपुरःसरः ॥ तत्राभूद्धारुणं युद्धं वृत्रवासवयोस्तदा ॥ ३६ ॥ गदासिपरिधैः पार्श्वैर्बाणैः शक्तिपरश्वधैः ॥
मानुषेण प्रमाणेन संग्रामः शरदांशतं ॥ ३७ ॥ बभूव भयदो नृणामृषीणां भावितात्मनां ॥ वरुणः प्रथमं भग्न-
स्ततो वायुगणः किल ॥ ३८ ॥ यमो विभावसुः शक्रः सर्वे ते निर्गतारणात् ॥ पलायनपरान् दृष्ट्वा देवानिन्द्रपुरोग-
मान् ॥ ३९ ॥ वृत्रोऽपि पितरं प्रागादाश्रमस्थं मुदान्वितं ॥ प्रणम्य प्राह त्वष्टारं पितः कार्यं मया कृतं ॥ ४० ॥ दे-
वा विनिर्जिताः सर्वे सेंद्राः समरसंस्थिताः ॥ विद्रुतास्ते गताः स्थानं यथा सिंहान्मृगा गजाः ॥ ४१ ॥ इंद्रः पदातिर-
गमन्मयाऽनीतो गजोत्तमः ॥ ऐरावतोऽयं भगवन्गृहाण द्विरदोत्तमं ॥ ४२ ॥ न हतास्ते मया तस्मादयुक्तं भीत-
मारणं ॥ आज्ञापय पुनस्तात किं करोमि तवेप्सितं ॥ ४३ ॥ तर्ज्यानिर्गताः सर्वे भयभीताः समातुराः ॥ इंद्रो-
ऽप्यैरावतं त्यक्त्वा भयभीतः पलायितः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

ननु वेति अस्य संग्राम इत्यनेनान्वयः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ मृगा गजा यथा सिंहा विद्रुता इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

टी.अ.
३

॥१॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥ व्यासउवाच ॥ इतिपुत्रवचःश्रुत्वात्वष्टाप्राहमुदान्वितः ॥ पुत्रवानद्यजातोस्मिसफलंममजीवितं ॥ ४५ ॥

त्वयाहंपावितःपुत्रगतोमेमानसोज्वरः॥निश्चलंमेमनोजातंदृष्टुर्वीर्यंतवाद्भुतं ॥ ४६ ॥ शृणुवक्ष्याम्यहंपुत्रहितं
तेयानिशामय ॥ तपःकुरुमहाभागसावधानःस्थिरासनः ॥ ४७ ॥ विश्वासो नैवकर्तव्यःकेषांचित्पाकशासनः

॥ शत्रुस्तेछलकर्ताऽस्तिनानाभेदविशारदः ॥ ४८ ॥ तपसाप्राप्यतेलक्ष्मीस्तपसाराज्यमुत्तमं ॥ तपसाबल

वृद्धिःस्यात्संग्रामेविजयस्तथा ॥ ४९ ॥ आराध्यदुहिणंदेवलब्ध्वावरमनुत्तमं ॥ जहिशक्रंदुराचारंब्रह्महत्यासमा

वृतं ॥ ५० ॥ सावधानःस्थिरोभूत्वाधातारंभजशंकरं ॥ वांछितंसवरंदद्यात्संतुष्टश्चतुराननः ॥ ५१ ॥ तोष

यित्वाविश्वयोनिं ब्रह्माणममितौजसा ॥ अविनाशित्वमासाद्यजहिशक्रंकृतागसं ॥ ५२ ॥ वैरंमनसिमेपुत्रवर्ततेसु

तथातजं ॥ नशांतिमनुगच्छामिनस्वपामिसुखेनह ॥ ५३ ॥ तापसेमेहतःपुत्रोनिरागाःपाप्मनायतः ॥ नविदा

मिसुखंवृत्रत्वंमामुद्धरदुःखितं ॥ ५४ ॥ व्यासउवाच ॥ तदाकर्ण्यपितुर्वाक्यंवृत्रःक्रोधयुतस्तदा ॥ आज्ञामा

दायचपितुर्जगामतपसेमुदा ॥ ५५ ॥ गंधमादनमासाद्यपुण्यांदेवधुनींशुभां ॥ स्नात्वाकुशासनंकृत्वा संस्थि

तश्चस्थिरासनः ॥ ५६ ॥ त्यक्त्वान्नवारिपानंचयोगाभ्यासपरायणः ॥ ध्यायन्विश्वसृजंचित्तोपविष्टःस्थिरासने

॥ ५७ ॥ नद्यवातंतपस्यंतंज्ञात्वाचिंतातुरोह्यभूत् ॥ गंधर्वान्प्रेषयामासविघ्नार्थंपाकशासनः ॥ ५८ ॥ यक्षां

श्चपन्नगान्सर्पान्किन्नरानामितौजसः ॥ विद्याधरानप्सरसेदिवदूताननेकशः ॥ ५९ ॥ उपायास्तैःकृताःसम्यक्

तपोविघ्नायमायिभिः ॥ नचचालनतोध्यानात्वाष्ट्रःपरमतापसः ॥ ६० ॥ इतिश्रीदेवीभा०म०प०तृ०ध्यायः ॥ ३

॥ ६० ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेनृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥

विषष्टिश्लोकवयैस्तुवृत्तेणवरगवंतः॥देवाःसर्वेपराभूताःशंकरंशरणंययुः॥१॥ तपोविघ्नकरगंधर्वगमनोत्तरंजातंवृत्तमाह निर्गताइति

निर्गतास्तेपरावृत्तास्तपोविघ्नकराःसुराः॥ निराशाःकार्यसंसिध्यैतद्वृद्धादृढचेतसं॥१॥ जातेवर्षशतेपूर्णेब्रह्मा
लोकपितामहः॥ तत्राजगामतरसाहंसारूढश्चतुर्मुखः॥२॥ आगत्यतमुवाचेदंत्वष्टुपुत्रसुखीभव॥ त्यक्त्वा
ध्यानंवरंब्रूहिददामितववांच्छितं॥३॥ तपसातेद्यतुष्टोस्मिन्त्वादृष्टाचातिकर्षितं॥ वरंवरयभद्रंतेमनेभिल
षितंतव॥४॥ व्यासउवाच॥ वृत्रस्तदातिविशदांपुरतोनिशम्यवाचंसुधासमरसांजगदेककर्तुः॥ संत्यज्य
योगकलनांसहसोदतिष्ठत्संजातहर्षनयनाश्रुकलाकलापः॥५॥ पादौप्रणम्यशिरसाप्रणयाद्विधातुर्बत्थांज
लिःपुरतएवसमाससाद॥ प्रोवाचतंसुवरदंतपसाप्रसन्नंभ्रेष्णातिगद्गदगिराविनयेननमः॥६॥ प्राप्तंमयास
कलदेवपदंप्रभोद्यददर्शनंतवसुदुर्लभमाशुजातं॥ वांच्छास्तिनाथमनसिप्रवणेदुरापातांप्रब्रवीमिकमलास
नवेत्सिभावं॥७॥ मृत्युश्चमाभवतुमेकिललोहकाष्ठशुष्कार्द्रवंशानिचयैरपरैश्चशस्त्रैः॥ वृद्धिंप्रयातुममवीर्यम
तीवयुदेयस्माद्भवामिसबलैरमरैरजेयः॥८॥ व्यासउवाच॥ इत्थंसंप्रार्थितोब्रह्मातमाहप्रहसन्निव॥ उत्तिष्ठ
गच्छभद्रतेवांच्छितंसफलंसदा॥९॥ नशुष्केणनचाद्र्रेणनपाषाणेनदारुणा॥ भविष्यतिचतेमृत्युरितिस
त्पंब्रवीम्यहं॥१०॥ इतिदत्त्वावरंब्रह्माजगामभुवनंपरं॥ वृत्रस्तुतंवरंलब्ध्वामुदितःस्वगृहंययौ॥११॥
शरांसपितुरग्रेतद्भरदानंमहामतिः॥ त्वष्टातुमुदितःप्राप्तंपुत्रंप्राप्तकरंतदा॥१२॥

॥१॥ २॥ ३॥४॥ योगकलनांध्यानविधिं॥५॥ ६॥ वेत्सिभावमिति यद्यपित्वंममभावमभिप्रायंसर्वज्ञत्वादेत्सितथापीत्यर्थः

॥७॥ वंशानिचयैःवंशविणवस्तेषांकाष्ठत्वेपिपृथगुपादानंमोत्रलोवर्द्धन्यायेन॥८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥

॥ १३ ॥ त्रिशिरसोऽहं तारामिदं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ पापबुद्धिनेति इति पुत्रप्राप्तेति शेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

स्वस्तितेस्तु महाभाग जहि शक्रं रिपुं मम ॥ हत्वा गच्छ त्रिशिरसोऽहं तारं पापसंयुतं ॥ १३ ॥ भवत्वं त्रिदशाधी-
शः संप्राप्य विजयैरणे ॥ ममाधिष्ठि धिविपुलां पुत्रनाशसमुद्रवां ॥ १४ ॥ जीवतो वाक्यकरणात् क्षयाहे भूरिभो
जनात् ॥ गयायां पिण्डदानाच्च त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता ॥ १५ ॥ तस्मात्पुत्रममात्यर्थं दुःखं नाशितुमर्हसि ॥ त्रि-
शिराममचित्तात्तु नापसर्पति कर्हिचित् ॥ १६ ॥ सुशीलः सत्यवादी च तापसे वेदवित्तमः ॥ अपराधं विना तेन
निहतः पापबुद्धिना ॥ १७ ॥ व्यास उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा वृत्रः परमदुर्जयः ॥ रथमारुह्य तत्सानिर्जगा-
म पितुर्गृहात् ॥ १८ ॥ रणदुन्दुभिर्निर्घोषं शंखनादं महाबलं ॥ कारयित्वा प्रयाणं सचकार मदगर्वितः ॥ १९ ॥
निर्ययौ नयसंयुक्तः सेवकानि तिसंवदन् ॥ हत्वा शक्रं गृहीष्यामि सुरराज्यमकंटकं ॥ २० ॥ इत्युक्त्वा निर्जगामा-
शुस्वसैन्यपरिवारितः ॥ महता सैन्यनादेन भीषयन्नमरावतीं ॥ २१ ॥ तमागच्छंतमाज्ञायतुराषडपि सत्वरः
॥ सेनोद्योगं भयत्रस्तः कारयामास भारत ॥ २२ ॥ सर्वानाहूय तत्सालोकपालानरिंदमः ॥ युत्थार्थं प्रेरयन्स-
र्वान्व्यरोचत महाद्युतिः ॥ २३ ॥ गृध्रव्यूहं ततः कृत्वा संस्थितः पाकशासनः ॥ ॥ तत्राजगाम वेगात्तु वृत्रः पर-
बल्यर्दनः ॥ २४ ॥ देवदानवयोस्तावत्संग्रामस्तु मुलो भवत् ॥ २४ ॥ वृत्रवासवयोः संस्रये मनसा विजयैषिणोः ॥
२५ ॥ एवं परस्परं युद्धे संदीप्ते भयदे भृशं ॥ आकूतं देवताः प्रापुर्देत्याश्च परमां मुदं ॥ २६ ॥ तोमरैर्भिडि पातै-
श्च स्वदैः परशुपाद्विशैः ॥ जघ्नुः परस्परं देवदैत्याः स्वस्ववरायुधैः ॥ २७ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ गृध्रव्यूहं गृध्रपक्ष्याकारसेनानिवेशं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥९॥

॥२८॥ आपावृत्य कवचं वस्त्राद्यावरणरहितं कृत्वेत्यर्थः ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ जीवन्नस्तीति जीवतो निष्कासनोपा
एवं युद्धवर्तमाने दारुणे लोमहर्षणे ॥ शक्रं जग्राह सहसा वृत्रः क्रोधसमन्वितः ॥ २८ ॥ अपावृत्य मुखे क्षिप्त्वा स्थितो
वृत्रः शतक्रतुं ॥ मुदितो भून्महाराज पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ २९ ॥ शक्रेग्रस्तेऽथ वृत्रेण संघांतानि रजरास्तदा ॥ चुक्रु
शुः परमार्तास्ते हाशक्रेति मुहुर्मुहुः ॥ ३० ॥ अपावृतं मुखे शक्रं ज्ञात्वा सर्वे दिवौकसः ॥ बृहस्पतिं प्रणम्यो चुर्दना
व्यथितचेतसः ॥ ३१ ॥ किं कर्तव्यं द्विजश्रेष्ठ त्वमस्माकं गुरुः परः ॥ शक्रो ग्रस्तस्तु वृत्रेण रक्षितो देवतांतरेः ॥
३२ ॥ विना शक्रेण किं कुर्मः सर्वे हीनपराक्रमाः ॥ अभिचारं कुरु विभो सत्वरः शक्रमुक्तये ॥ ३३ ॥ बृहस्पतिरु
वाच ॥ किं कर्तव्यं सुराः क्षितो मुखमध्ये स्तिवासवः ॥ वृत्रेणोत्सादितो जीवन्नस्ति कोऽष्टांतरे रिपोः ॥ ३४ ॥ व्या
स उवाच ॥ देवाश्चिंतातुराः सर्वे तुरासां हंतथाकृतं ॥ दृष्ट्वा विमृश्य तरसा च कुर्यन्तं विमुक्तये ॥ ३५ ॥ असृजंत महा
सत्वां जूंभिकारिपुनाशिनीं ॥ ततो विजृंभमाणः स व्यावृत्तास्यो बभूव ह ॥ ३६ ॥ विजृंभमाणस्य ततो वृत्रस्य
स्यादवापतत् ॥ स्वान्यंगान्यपि संक्षिप्य निष्क्रांतो बलसूदनः ॥ ३७ ॥ ततः प्रभृति लोकेषु जूंभिका प्राणि सं
स्थिता ॥ जहर्षुश्च सुराः सर्वे शक्रं दृष्ट्वा विनिर्गतं ॥ ३८ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं तयोर्लोकभयप्रदं ॥ वर्षाणामयुतं चाव
हारुणं लोमहर्षणं ॥ ३९ ॥ एकतश्च सुराः सर्वे युद्धाय समुपस्थिताः ॥ एकतो बलवांस्त्वाष्ट्रः संग्रामे समवर्तत ॥
४० ॥ यदा व्यवर्द्धतरणे वृत्रो वरमदावृतः ॥ पराजितस्तदा शक्रस्तेजसा तस्य धर्षितः ॥ ४१ ॥ विव्यथे मघवायु
द्धेततः प्राप्य पराजयं ॥ विषादमगमन्देवा दृष्ट्वा शक्रं पराजितं ॥ ४२ ॥ जग्मुस्त्यक्त्वा रणं सर्वे देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥
गृहीतं देवसदनं वृत्रेणागत्य रंहसा ॥ ४३ ॥

यः प्रथमतः कर्त्तव्यस्तदनंतरमभिचारचिकीर्षेति बृहस्पतेरभिप्रायः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

टी.अ.

८

॥९॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ यज्ञभागात्सुराणां परिभ्रष्टार्यः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

देवोद्यानानिसर्वाणिभुंक्तेसौदानवोबलात् ॥ ऐरावतोपिदैत्येनगृहीतोऽसौगजोत्तमः ॥ ४४ ॥ विमानानिचस
र्वाणिगृहीतानिविशांपते ॥ उच्चैःश्रवाहयवरोजातस्तस्यवरोतदा ॥ ४५ ॥ कामधेनुःपारिजातोगणश्चाप्सर
सांतथा ॥ गृहीतंरत्नमात्रंतुतेनत्वष्टुतेनह ॥ ४६ ॥ स्थानभ्रष्टाःसुराःसर्वेगिरिदुर्गेषुसंस्थिताः ॥ दुःखमा
पुःपरिभ्रष्टयज्ञभागात्सुरालयात् ॥ ४७ ॥ वृत्रःसुरपदंप्राप्यवभूवमदगर्वितः ॥ त्वष्टातीवसुखंप्राप्यमुमोदसु
तसंयुतः ॥ ४८ ॥ अमंत्रयन्हितंदेवामुनिभिःसहभारत ॥ किंकर्तव्यमितिप्राप्तेविचिंत्यभयमोहिताः ॥ ४९ ॥
जग्मुःकैलासमवलंसुराःशक्रसमन्विताः ॥ महादेवंप्रणम्योचुःप्रवहाःप्रांजलयोभृशं ॥ ५० ॥ देवदेवमहादेवकृ
पासिंधोमहेश्वर ॥ रक्षास्मान्भयभीतांस्तुवृत्रेणातिपराजितान् ॥ ५१ ॥ गृहीतंदेवसदनंतेनदेववलीयसा ॥
किंकर्तव्यमतःशंभोब्रूहिस्वयंशिवाद्यनः ॥ ५२ ॥ किंकुर्मःकचगच्छामःस्थानभ्रष्टामहेश्वर ॥ दुःखस्यना
धिगच्छामोविनाशोपायमीश्वर ॥ ५३ ॥ साहाय्यंकुरुभूतेशव्यथिताःस्मकृपानिधे ॥ वृत्रंजहिमदोत्सिक्तंवरदा
नबलाद्विभो ॥ ५४ ॥ शिवउवाच ॥ ब्रह्माणंपुरतःकृत्वावयंसर्वेहरेःक्षयं ॥ गत्वासमेत्यतंविष्णुंचिंतयामोवधो
द्यमं ॥ ५५ ॥ सशक्तश्चछलज्ञश्चबलवान्बुद्धिमत्तरः ॥ शरण्यश्चदयाविधश्चवासुदेवोजनार्दनः ॥ ५६ ॥ विनातं
देवदेवेशंनार्थसिद्धिर्भविष्यति ॥ तस्मात्तत्रगंतव्यंसर्वकार्यार्थसिद्धये ॥ ५७ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ हरेःक्षयंस्यानं ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

क्षयंस्थानंभक्तवत्सलत्वंतुषेतनत्वारोपेण ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधे

व्यासउवाच ॥ इतिसंचित्यतेसर्वेब्रह्माशक्रःसशंकरः ॥ जग्मुर्विष्णोःक्षयंदेवाःशरण्यंभक्तवत्सलं ॥ ५८ ॥
गत्वाविष्णुपदंदेवास्तुष्टुवुःपरमेश्वरं ॥ हरिंपुरुषसूक्तेनवेदोक्तेनजमद्गुरुं ॥ ५९ ॥ प्रत्यक्षोभूज्जगन्नाथस्तेषांसक
मल्लपतिः ॥ संमान्यचसुरान्सर्वानित्युवाचपुरःस्थितः ॥ ६० ॥ किमागताःस्मलोकेशाहरब्रम्हसमन्विताः
॥ कारणंकथयध्वंःसर्वेषांसुरसत्तमाः ॥ ६१ ॥ व्यासउवाच ॥ इतिश्रुत्वाहरेर्वाक्यंनोचुर्देवारमापतिं ॥ चिं
ताविष्टाःस्थिताःप्रायःसर्वेप्रांजलयस्तथा ॥ ६२ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमाहापुराणेषष्ठस्कंधेचतुर्थोऽध्यायः
॥ ४ ॥ व्यासउवाच ॥ तथाचिंतातुरान्वीक्ष्यसर्वान्सर्वार्थतत्त्वावित् ॥ प्राहप्रेमभरोद्गांतान्माधवेमेदिनीपते
॥ १ ॥ विष्णुरुवाच ॥ किमौनमाश्रितायूयंब्रुवंतुकारणंसुराः ॥ सदसद्वापियच्छुत्वायतिष्येतन्निवारणे ॥
२ ॥ देवाऊचुः ॥ किमज्ञातंतवविभोत्रिपुलोकेषुवर्तते ॥ सर्ववेदभवान्कार्यंकिंपृच्छसिपुनःपुनः ॥ ३ ॥ त्वयापूर्वव
लिर्बद्धःशक्रोदेवाधिपःकृतः ॥ वामनंवपुरास्थायक्रांतंत्रिभुवनंपदैः ॥ ४ ॥ अमृतंत्वाहृतंविष्णोदैत्याश्चविनिपाति
ताः ॥ त्वंप्रभुःसर्वदेवानांसर्वापद्विनिवारणे ॥ ५ ॥ विष्णुरुवाच नभेतव्यंसुरवरावेद्युपायंसुसंमतं ॥ तद्वधा
यप्रवक्ष्यामियेनसौर्यंभविष्यति ॥ ६ ॥ अवश्यंकरणीयंमेभवतांहितमात्मना ॥ बुद्ध्याबलेनचार्येनयेनकेन
छलेनावा ॥ ७ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ एकोनषष्टिश्लोकैस्तुदेवाःसर्वेसवासवाः ॥ देवीस्तुत्वावरंप्रापुरितिसम्यगिहोच्यते ॥ १ ॥ मौनमाश्रितेषुदेवेष्वनंतरंजा
तंनृचमाह तपोति ॥ १ ॥ सदसद्वापीति सत्कारणंवाअस्तुअसत्कारणंवास्तुतत्त्वुवंत्वित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

सामादयः सामदानभेददंढाः तेष्वेययायोग्यकेचित्सुहृत्सुकेचिदुहृद्देषुविशेषतःकर्तव्याइत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विनासामे
ति सामविनाप्रतारणंविनायतोदत्तबरेणसौहृदस्तस्माद्देददंडयोरत्रासंभवात्सामप्रतारणंविनादुःसाध्योयमित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ संगम्येति
त्रसंगम्यगत्वायथासवक्ष्यतिसमयंसंकेतं तेनसंकेतेनशपथान्कृत्वातंविश्वास्येतन्मित्रत्वंचसमाधायहंतव्यइत्यर्थः ॥ १३ ॥ अहंतुर्किंकारि

उपायाःखलुचत्वारःकथितास्तत्त्वदर्शिभिः ॥ सामादयःसुहृत्स्वेवदुर्हृदेषुविशेषतः ॥ ८ ॥ ब्रह्मणास्यवरोदत्त
स्तपसाराधितेनच ॥ दुर्जयत्वंचसंप्राप्तंवरदानप्रभावतः ॥ ९ ॥ अजेयःसर्वभूतानांत्वष्टासमुपपादितः ॥ त
तोबलेनवृद्धिसंप्राप्तःपरपुरुंजयः ॥ १० ॥ दुःसाध्योसौसुराःशत्रुर्विनासामप्रतारणं ॥ प्रलोभ्यवशमानेयोहंत
तव्यस्तुततःपरं ॥ ११ ॥ गच्छध्वंसर्वगंधर्वायत्रासौबलवत्तरः ॥ सामतस्यप्रयुंजध्वंततएनंविजेष्यंथ ॥
१२ ॥ संगम्यशपथान्कृत्वाविश्वास्यसमयेनहि ॥ मित्रत्वंचसमाधायहंतव्यःप्रबलोरिपुः ॥ १३ ॥ अदृश्यः
संप्रवेक्ष्यामिवज्रमस्यवरायुधं ॥ साहाय्यंचकरिष्यामिशक्रस्याहंसुरोत्तमाः ॥ १४ ॥ समयंचप्रतीक्षध्वंसर्व
थैवायुषःक्षये ॥ मरणंविबुधास्तस्यनान्यथासंभविष्यति ॥ १५ ॥ गच्छध्वमृषिभिःसार्धंगंधर्वाःकपटावृताः
इंद्रेणसहमित्रत्वंकुरुध्वंवाक्यदानतः ॥ १६ ॥ यथासयातिविश्वासंतथाकार्यंप्रतारणं ॥ गुप्तोहंसंप्रवेक्ष्यामि
पक्सिंछादितंदृढं ॥ १७ ॥ विश्वस्तंमघवाशत्रुंहनिष्यतिनचान्यथा ॥ विश्वासस्यकृतेपापंकृत्वाशक्रस्तुपृष्ठतः ॥ १८

व्यामितत्राह अदृश्यइति ॥ १४ ॥ अत्रत्वरानकर्तव्याऽयुषक्षयेएवमरणंभवतिनान्यथाऽयुस्तुतस्याद्यापिवर्ततेइत्याह समयंचेति समयंकालं
॥ १५ ॥ इंद्रेणसहवृत्रासुरस्यमित्रत्वमित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ नचान्यथेति एतदुक्तप्रकारादन्यःप्रकारस्तस्यमरणेनास्तीत्यर्थः
ननुवासवोविश्वास्वातंनकुर्मात्तदाकथमस्माकंकार्यंभविष्यतितत्राह विश्वस्तामिति मयाबोधितइतिशेषः ॥ १८ ॥

किंचान्नदुष्टशत्रुविषयेसदोषोपिनास्तीत्याह नदोषइति शठं प्रतिशठं कुर्यादिति न्यायादित्यर्थः ॥१९॥ किंचयदिपापभियाशाब्धनं क्रियते तदा
न्यप्रकारेण शूरधर्मेणायं वध्यो नैव भवतीत्याह नान्यथेति मयाप्येवं बहुविधं कपटं संकटे प्राप्ते कृतमित्याह वामनमिति ॥२०॥ किंचायं सर्वोपि स
त्यो वामित्यावाप्रकारस्तदैवासेव्येद्यादिपरमेश्वर्याजगदं ब्रूयाः प्रसादः स्यात्तस्मात्सैव मुख्यत्वेनाराधनीयेत्याह भवंतइति भगवतीं ऐश्वर्यस्य स
प्रस्यधर्मस्य यशसः श्रीयः ज्ञानवैराग्ययोश्चापिषण्णां भगवतीर्यतइति श्लोकोक्तषड्भगरूपैश्वर्यवतीं यद्वा भगं मायासमाख्याता योनिः सर्वस्य
सायतः तद्वतीति दीशानीनाम्ना भगवती स्मृतेति शिवपुराणांतर्गतो मासंहितोक्तेः सर्वकारणत्वाद्योनिस्थानापन्नायामायाशक्तिस्तस्याः स्वामिनी

मत्सहायोथवज्रेण शातयिष्यति पापिनं ॥ नदोषोत्रशठेशत्रौ शाठ्यमेव प्रकुर्वतः ॥ १९ ॥ नान्यथा चलवान्व
ध्यः शूरधर्मेण जायते ॥ वामनं रूपमाधाय मयाऽयं वंचितो बलिः ॥ २० ॥ कृत्वा च मोहिनीवेषं दैत्याः सर्वेपि वंचि
ताः ॥ भवंतः सहिताः सर्वे देवीं भगवतीं शिवां ॥ २१ ॥ गच्छध्वं शरणं भावैः स्तोत्रमंत्रैः सुरोत्तमाः ॥ साहाय्यं
सा योगमाया भवतां संविधा स्याति ॥ २२ ॥ वंदामहे सदा देवीं सात्त्विकीं प्रकृतिं परां ॥ सिद्धिदां कामदां कामां दु
रापामकृतात्मभिः ॥ २३ ॥ इंद्रोपितां समाराध्य हनिष्यति रिपुं रणे ॥ मोहिनीं सामहामायामोहयिष्यति दानवं ॥ २४

त्वात्तद्वतीयासिद्धिदानंदरूपिणी देवी सा भगवती पदेनोच्यते तां भगवतीं शिवां मंगलरूपां तद्वात्रौ वा यद्वा शिवामेतामुमामेनां जडशक्तितयैव चेति
सूतसंहितोक्तरीत्या संविदूषामिति वा ॥ २१ ॥ २२ ॥ किंचानिरंतरमस्माभिः सर्वैः सैवाराध्यते ततोऽस्मिन्संकटे तां विहाय कमन्यं शरणं व्रजे मेत्याभि
प्रायेणाह वंदामहे इति सात्त्विकीं शुद्धसत्त्वात्मकमायोपाधिर्विशिष्टां प्रकृतिं प्रकृतिश्च प्रतिज्ञा दृष्टांतानुपरोधादिति ब्रह्मसूत्रप्रतिपाद्यां
सर्वकारणां चिद्रूपां भगवतीमित्यर्थः देवीं स्वप्रकाशांतमेव भांतमनुभाति सर्वतस्य भासा सर्वमिदां विभातीति श्रुतेः सिद्धिदां मोक्षदां कामदामैहिकपारलो
किककामदां काम्यां सर्वैरभिलषणीयां ॥ २३ ॥ ननु तदाराधने किं साक्षद्वनिष्यति नेत्याह मोहिनीति ॥ २४ ॥ ॥

ननुतया मोहितोपि न समरिष्यति शस्त्रादिना तस्य मृते रभावादिति चेत्तत्राह प्रसन्नायामिति सर्वयथासंशस्त्रादिरहितोपायेन मरिष्यति तथा तत्सर्वं साध्यं भविष्यति ॥ २५ ॥ ननु प्रसन्नतायां नु सर्वदुर्लभमेवेत्याह नो चेदिति ननु सर्वोत्तमा सा किमर्थं मस्मदर्थं क्लेशमाश्रयिष्यतीति चेत्तत्राह अंतर्यामीति सर्वदा तयां तर्क्यामिरुपिष्या सर्वे क्लेशा आश्रिता एव सन्ति न तेन वीना आश्रयितव्या इत्यर्थः यद्वा ननु सर्वोत्तमा किमर्थं मस्माकमुपायं वक्ष्यतीति चेत्तत्रा

मोहितो मायया वृत्रः सुखसाध्यो भविष्यति ॥ प्रसन्नायां परां बायां सर्वं साध्यं भविष्यति ॥ २५ ॥ नैचेन्मनोरथावाप्तिर्न कस्यापि भविष्यति ॥ अंतर्यामिस्वरूपा सा सर्वकारणकारणा ॥ २६ ॥ तस्मात्तां विश्वजननीं प्रकृतिं परमादृताः ॥ भजध्वंसात्त्विकैर्भावैः शत्रुनाशाय सत्तमाः ॥ २७ ॥ पुरामयापि संग्रामं कृत्वा परमदारुणं ॥ पंचवर्षसहस्राणि निहतौ मधुकैटभौ ॥ २८ ॥ स्तुता मया तदात्यर्थं प्रसन्ना प्रकृतिः परा ॥ मोहितौ तौ तदा दैत्यौ छलेन च मया हतौ ॥ २९ ॥ विप्रलब्धौ महाबाहू दानवौ मदगर्वितौ ॥ तथा कुरुध्वं प्रकृतेर्भजनं भावसंयुताः ॥ ३० ॥ सर्वथाकार्या सिद्धिं सा कारिष्यति सुरोत्तमाः ॥ एवमेतदत्तमतयो विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ३१ ॥ जग्मुस्ते मे रुशिखरं मंदारद्रुममंडितं ॥ एकांते संस्थिता देवाः कृत्वा ध्यानं जपंतपः ॥ ३२ ॥ तुष्टुबुर्जगतां धात्रीं सृष्टिसंहारकारिणीं ॥ भक्तकामदुघामं बांसंसारक्लेशनाशिनीं ॥ ३३ ॥ देवा ऊचुः ॥ देवि प्रसीद परिपाहिसुरान् प्रतप्तान् वृत्रासुरेण समरे परिपीडितांश्च ॥ दीनार्तिनाशनपरे परमार्थतत्त्वे प्राप्तांस्त्वदंग्रिकमलं शरणं सदैव ॥ ३४ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥

ह अंतर्यामीति सर्वोत्तमाया एव तस्याः अंतर्यामिरूपत्वाद्यद्यच्चेष्टितं तत्सर्वं तत्प्रेरणयैव भवतीति सा प्रार्थिता सती यथा कार्यं भविष्यति तथैव प्रेरयिष्यतीति भावः सर्वेषां कारणं माया तस्या अपि कारणाविवर्त्ताधिष्ठानरूपा यद्यपि मायाया अनादित्वं तथापि तद्दृष्टेस्त्यन्नत्वात्तदभिप्रायेणेयमुक्तिरिति बोध्यं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रतप्तान् संसारतापेन परमार्थसत्यं यत्तत्त्वं ब्रह्मरूपं तत्स्वरूपे हे भगवति त्वदंग्रिकमलं शरणमाश्रयं प्राप्तानि त्वन्वयः ॥ ३४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भां.ष.

॥१२॥

उपेक्ष्यसीतिपरस्मैपदमार्ष ॥ ३५ ॥ अस्मिन्संकटेब्रह्मादयः किमितिप्रार्थ्यतेतत्राह त्रैलोक्यमिति अस्वतंत्रप्रार्थनया किंफलं भविष्यतीति भावः ॥ ३६ ॥ किंचास्मत्प्रार्थनयैववयंत्वयापालनीयाइतिन किंतुस्वकल्पितरीतिपरिपालनार्थमपिवयंत्वयारक्षणीयाइत्याह माता सुतानिति मातापरिभवात्सुतान्पालयतीतिरोतिर्मर्यादात्वयैवयुगादौराचिताऽज्ञेषुपशुष्वपिदर्शनात् वयंतुनिरपराधाएवततःकरुणारसाब्धेकुतो स्मान्मुतान्मातृभूतासतो नपालयसोत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ननुयूयंसापराधामहत्तलक्ष्मीमदांघाः संतो नमांभजंतीतिततोमन्नेत्रकटाक्षविषयानभवयेति

त्वंसर्वविश्वजननीपरिपालयास्मान्पुत्रानिवातिपतितात्रिपुसंकटेस्मिन् ॥ मातर्नतेऽस्त्यंविदितंभुवनत्रये पिकस्मादुपेक्ष्यसिसुरानसुरप्रतप्तान् ॥ ३५ ॥ त्रैलोक्यमेतदखिलंविहितंत्वयैवब्रह्माहरिःपशुपतिस्तववा सनोत्थाः ॥ कुर्वेतिकार्यमखिलंस्ववशानतेतेभूभंगचालनवशाद्विहरंतिकामं ॥ ३६ ॥ मातासुतान्परिभवा त्परिपातिदीनात्रातिस्त्वयैवरचिताप्रकटापराधान् ॥ कस्मान्नपालयसिदेविविनापराधानस्मांस्त्वदंघ्रिशर णान्करुणारसाब्धे ॥ ३७ ॥ नूनंमदंघ्रिभजनाप्तपदाःकिलैतेभक्तिंविहायविभवेसुखभोगलुब्धाः ॥ नेमेकटा क्षविषयाइतिचेन्नचैष्यरीतिःसुतेजननकर्तारिचापिदृष्ट ॥ ३८ ॥ दोषोननोत्रजननिप्रतिभातिचित्तेयत्तोविहा यभजनंविभवेनिमग्नाः ॥ मोहस्त्वयाविरचितःप्रभवत्यसौनस्तस्मात्स्वभावकरुणेदयसेकथंन ॥ ३९ ॥

चेत्तत्राह नूनमिति ममांघ्रेभजनेनाप्तप्राप्तपदमिन्द्रादिस्थानयैस्तेयूयांविभवेसतिस्थानप्राप्तौसत्यांसुखस्यभोगेलुब्धाःआसक्ताः नचैषेति अ स्त्वेवंरोतिरन्यत्र सुतेसुतविषयेजननकर्तारिजनन्यांचनैषारोतिःकुत्रापिदृष्ट पुत्रापराधाःसर्वेपिमात्रासोढव्याएवेतिभावः ॥ ३८ ॥ किंचनायंदो षोस्माकंत्वयामोहेनाह्लादितं सर्वंयथायथायस्मिन्कार्येप्रेरयासितथाकुर्मइत्याह दोषोननोइति ततो निरपराधिषुदयाऽवदयंविधेयेतिभावः ॥ ३९ ॥

टी.अ.

५

॥१२॥

किंचनयमपराधिनोनाधुनैव किंनुपूर्वमपिस्थितास्तत्रपूर्वयथास्मदपराधानविगणय्ययथामहिषाद्यादित्याहतास्तथाधुनापि वृत्रं कुतो न नाशयसी
 त्याह पूर्वत्वयेति विधुनोषिनाशयसि ॥ ४० ॥ ४१ ॥ त्वदन्यः कोप्यस्मान् रक्षोदित्याशामनसापिनत्वया कर्तव्येत्याह त्वंपालयाद्येति
 स्वशक्त्यास्माकं क्लेशजालं निदहेदेतादृशो नैवास्तीत्यर्थः सर्वेषां क्लेशनाशकावयंदेवः अस्मत्क्लेशस्य निवारकः कोन्यस्यादिति भावः ॥ ४२ ॥
 ननु यथा भवतां माता स्मितया दैत्यानामपि भवामिततश्च कथं मया जनन्याते हंतव्या इति चेत्तत्राह वृत्रे दयेति दुष्टबुद्धिर्दुराचारः स यदि त्वया

पूर्वत्वया जननि दैत्यपतिर्बलिष्ठो व्यापादितो महिषरूपधरः किल जौ ॥ अस्मत्कृते सकललोकभयावहो सौ वृत्रं
 कथं न भयदं विधुनोषि मातः ॥ ४० ॥ शुंभस्तथातिबलवाननुजो निशुंभस्तौ भ्रातरौ तदनुगानि हता हतौ च ॥
 वृत्रं तथा जहि खलं प्रबलं दयार्द्रं मत्तं विमोहय यथान भवेद्यथासौ ॥ ४१ ॥ त्वंपालयाद्य विबुधानसुरेण मातः सं
 तापितान तितरां भयविबुधलांश्च ॥ नान्योऽस्ति कोऽपि भुवनेषु सुरार्तिहंता यः क्लेशजालमखिलं निदहेत्स्वशक्त्या ॥
 ४२ ॥ वृत्रे दया तव यदि प्रथिता तथापि जह्ये न मा शु जन दुःखकरं खलं च ॥ पापात्समुद्धर भवानि शरैः पुनानानो
 चेत्प्रयास्यति तमो ननु दुष्टबुद्धिः ॥ ४३ ॥ ते प्रापिताः सुरवनं विबुधारयो ये हत्वारणेऽपि विशिखैः किल पावितास्ते ॥
 त्रातान किं निरय पात भया हयार्द्रं यच्छत्रवोऽपि न हि किं विनिहंति वृत्रं ॥ ४४ ॥ जानीमहे रिपुरसौ तव सेवको न प्रा
 येण पीडयति नः किल पापबुद्धिः ॥ यस्तावकस्त्विह भवेदमरानसौ किं त्वत्पादपंकज रता न्ननु पीडयेद्वा ॥ ४५ ॥

नहन्यते तदा स्वपापात्तमो नरकं प्रयास्यति ततस्तत्कल्याणार्थमेव तं जहीति भावः ॥ ४३ ॥ ननु मच्छस्त्रपूताः के स्वर्गगता इति चेत्तत्राह ते प्रा
 पिता इति सुरवनं नंदनं ये त्वया हताः शत्रवो भवन्ति ते ते सर्वेऽपि प्रापिताः किमपि तु प्रापिता एव तथानरकपातभयाच्च त्राताः किमपि तु त्राता एव
 ततो वृत्रः किं कुतो न विनिहंसीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ननु समभक्तोऽस्ति ततः कथं हंतव्य इति चेत्स तव भक्तो नैवास्ति यदितव भक्तस्तथा तदा
 त्वत्पादाब्जभजनरतान्स्मान् कथं पीडयेदित्याह जानीमहे इति तव भक्तस्तु सर्वत्र देवी बुद्धिमाश्रितो भवति न च तथा विधः किंचित्पीडयति य
 तोऽयं पीडयति तस्मान्न तव भक्त इति भावः ॥ ४५ ॥

॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥१३॥

टी.अ.

५

अथतत्पूजयातवसंतोषउत्पादनीयइतिचेदस्माकंनिकटेकःपदार्थःपूजायोग्योस्ति येनत्वंसंतुष्यसियोस्तिसत्वद्रूपस्तवैवास्तिततोनास्माकंपूजा योग्यता किंतुकेवलंनमस्कारेणैवसंतुष्टाभवेत्यभिप्रायेणाह कुर्मःकथामेति मंत्रावयंपूजाकर्त्तारःचकारादन्यदपिपूजायोग्यग्राह्यंतत्सर्वपरशक्तिरूपमित्यर्थः॥४६॥ अथभगवत्युपासकानांधन्यतांवर्णयति धन्यास्तएवेति पोतनैकां॥४७॥ येयाज्ञिकाइति स्वाहास्वधोच्चारणके

कुर्मःकथंजननिपूजनमद्यतैवपुष्पादिकंतवविनिर्मितमेवयस्मात्॥ मंत्रावयंचसकलंपरशक्तिरूपंतस्माद्भवा निचरणेप्रणताःस्मनूनं ॥ ४६ ॥ धन्यास्तएवमनुजाहिभजंतिभक्त्यापादांबुजंतवभवाब्धिजलेषुपोतं ॥ यं योगिनोपिमनसासततंस्मरंतिमोक्षार्थिनोविगतरागविकारमोहाः ॥ ४७ ॥ येयाज्ञिकाःसकलवेदविदोपि नूनंत्वांसंस्मरंतिसततंकिलहोमकाले॥स्वाहांतुतृप्तिजननीमसुरेश्वराणांभूयःस्वधांपितृगणस्वचतृप्तिहेतुं॥ ४८ ॥ मेधासिकांतिरसिशांतिरपिप्रसिद्धाबुद्धिस्त्वमेवविशदार्थकरीनराणां॥सर्वत्वमेवविभवंभुवनत्रयेस्मि न्कृत्वाददासिभजतांकृपयासदैव ॥४९॥ व्यासउवाच॥एवंस्तुतासुरैर्देवीप्रत्यक्षासाभवत्तदा॥चारुरूपधरात न्वीसर्वाभरणभूषिता॥५०॥पाशांकुशवराभीतिलसद्बाहुचतुष्टया ॥ रणत्किंकिणिकाजालरशनाबद्धसत्कटिः ॥ ५१ ॥ कलकंठीरवाकांताकणत्कंकणनूपुरा ॥ चंद्रखंडसमाबद्धरत्नमौलीविराजिता ॥ ५२ ॥ ६२ ॥

त्तारस्तेपिधन्याइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ विभवामेति मेधादिकंसर्वविभवमैश्वर्यकृत्वोत्पाद्यभजतांकृपयातेभ्योददासितदेवेत्यन्वयः ॥४९॥ ५०॥ पाशांकुशवराभीतिभिर्लसद्युक्तंबाहुचतुष्टयंयस्याःसातत्रभिातिरभयमुद्रातत्रायुधक्रमस्तुदशपटल्यामुक्तः दक्षेऽकुशाभयेप्रोक्तेवामेपाश मयेष्टदामिति रणच्छब्दायमानंयत्किंकिणिकानांक्षुद्रघंटिकानांजालंतद्युक्तरशनायाकांच्याबद्धासत्कटिर्यस्याःसा ॥ ५१ ॥ कलकंठी कोकिलातद्वत्तमधुरोरवःशब्दोयस्याःकांतादीताःकणच्छब्दायमानाःकंकणनूपुरायस्याःसा चंद्रखंडेनार्द्धजंघ्रेणसमाबद्धोरत्नमौलीरत्नमुकु टस्तेनविराजिता ॥५२॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥१३॥

मंदस्मितमेषिद्वार्यतेनयुक्तमरविंदसदृशमास्यमाननयस्याः पारिजातवृक्षस्ययत्प्रसूनपुष्पस्ययदच्छनालंतस्ययोवर्णोरक्तस्तेनसमाप्रभा
यस्याःसारक्तवर्णेत्यर्थः ॥ ५३ ॥ प्रसादेनप्रसन्नतयासुमुखी ॥ ५४ ॥ सर्वशृंगारयुक्तवेषेणाढ्यायुक्ताशृंगारमूर्तिरित्यर्थः सर्वयद्दृष्टे
तमात्मातिरिक्तपदार्थजातंतस्याःराणेरुत्पादिकाअतएवसर्वज्ञासर्वकर्त्रीचतथासर्वस्यविवर्ताधिष्ठानं ब्रह्मतद्रूपिणीच ॥ ५५ ॥ सर्ववेदांता
उपनिषद्वागास्तैःसंसिद्धातदेकप्रतिपाद्येत्यर्थः ॥ ५६ ॥ वोयत्कार्यतन्मां ब्रुवंत्वित्यन्वयः ब्रूयातोर्द्विकर्मकत्वात् ॥ ५७ ॥ य

मंदस्मितारविंदारस्यानेत्रत्रयविभूषिता ॥ पारिजातप्रसूनाच्छनालवर्णसमप्रभा ॥ ५३ ॥ रक्तांबरपरीधाना
रक्तचंदनचर्विता ॥ प्रसादसुमुखीदेवीकरुणारससागरा ॥ ५४ ॥ सर्वशृंगारवेषाढ्यासर्वद्वैतारणिःपरा ॥ स
र्वज्ञासर्वकर्त्रीचसर्वाधिष्ठानरूपिणी ॥ ५५ ॥ सर्ववेदांतसंसिद्धासच्चिदानंदरूपिणी ॥ प्रणेमुस्तांसमालो
क्यसुरादेवीपुरःस्थितां ॥ ५६ ॥ तानाहप्रणतानंबाकिंवःकार्यंब्रुवंतुमां ॥ देवाऊचुः ॥ मोहयैनंरिपुंवृत्रंदेवा
नामतिदुःखदं ॥ ५७ ॥ यथाविश्वसतेदेवान्तथाकुरुविमोहितं ॥ आयुधेचबलंदेहिहतःस्याद्येनवारिपुः ॥
५८ ॥ व्यासउवाच ॥ तथेत्युक्त्वाभंगवतीतत्रैवांतरधीयत ॥ स्वानिस्वानिनिकेतानिजग्मुर्देवामुदान्विताः
५९ ॥ इतिश्रीदे०भा०महा०षष्ठस्कंधेदेवीमाहात्म्येपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ व्यासउवाच ॥ एवंप्राप्तवरादे
वाऋषयश्चतपोधनाः ॥ ददृशुस्तत्रतंवृत्रंज्वलंतमिवतेजसा ॥ १ ॥ धक्ष्यंतमिवलोकांस्त्रीन्ग्रसंतमिवचाम
रान् ॥ ऋषयोथततोभ्येत्यवृत्रमूचुःप्रियंवचः ॥ २ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

यादेवान्विश्वसतेदेवेषुयथाविश्वसेत्तथाविमोहितंकुर्वित्यर्थः किंचायुधेपिबलंदेहियेनबलेनरिपुर्हतःस्यादित्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इति
श्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ अष्टषष्टिश्लोकवर्षेवृत्रदैत्यवधाश्रिता ॥ कथाप्रारभ्यतेयत्रदेव्यास्तुमहिमास्मृतः ॥ १ ॥
देव्यंतर्धानानंतरंजातंवृत्तांतमाह एवंप्राप्तेति ॥ १ ॥ विष्णुनापूर्वमुक्तं प्रथमतः सामेनविश्वासः कर्त्तव्यस्ततोविश्वस्तोहंतव्यइतितत्सामार्थ्यऋषय
स्तंवृत्रंप्रत्यागस्योचुरित्याह ऋषयोपेति ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥१४॥

॥ ३ ॥ सौख्यविघातकं स्वशत्रोर्नाशयित्वा दग्धचित्तत्वात् ॥ ४ ॥ तदेवोपपादयति युवयोरिति ॥ ५ ॥ यद्यस्मात्कारणद्वयोः परस्परं विरिन्नभयं भवति तस्मादित्यर्थः ॥ ६ ॥ स्थितिर्मर्यादा ॥ ७ ॥ संग्रामरसिकाः युद्धं प्रशंसन्तीत्युत्तरेणान्वयः पंडिताश्च गारुडचतुरास्तु युद्धं न प्रशंसन्ति यतस्तदिन्द्रियार्थविघातकं भवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ विजयार्थं युद्धं चेत्तत्रापि संदेह एवेत्याह युद्धेति बाणताडनं तज्जन्यं दुःखं तु न

टी.अ.

६

देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थं सामयुक्तं रसात्मकं ॥ ऋषय ऊचुः ॥ वृत्रवृत्रमहाभाग सर्वलोकभयंकर ॥ ३ ॥ व्याप्तं त्वयैतत्सकलं ब्रह्मांडमखिलं किल ॥ शक्रेण तव वैरं यत्तत्तु सौख्यविघातकं ॥ ४ ॥ युवयोर्दुःखदं कामचिंता वृद्धि करं परं ॥ न त्वं स्वपिषि संतुष्टो न चापि मघवा तथा ॥ ५ ॥ सुखं स्वपिषि चिंता तौ द्वयोर्यद्वैरिजं भयं ॥ युवयोर्युत्थितः कालो व्यतीतस्तु महानिह ॥ ६ ॥ पीडयंते च प्रजाः सर्वाः स देवा सुरमानवाः ॥ संसारे त्रसुखं ग्राह्यं दुःखं हेय मिति स्थितिः ॥ ७ ॥ न सुखं कृतवैरस्य भवतीति विनिर्णयः ॥ संग्रामरसिकाः शूराः प्रशंसन्ति न पंडिताः ॥ ८ ॥ युद्धं शृंगारचतुरा इन्द्रियार्थविघातकं ॥ पुष्पैरपि न यो द्वयं किं पुनर्निशितैः शरैः ॥ ९ ॥ युद्धे विजयसंदेहो निश्चयं बाणताडनं ॥ दैवार्थी न मिदं विश्वं तथा जयपराजयौ ॥ १० ॥ दैवार्थी नाविति ज्ञात्वा न यो द्वयं कदाचन ॥ काले यज्जो जनं स्नानं शय्यायां शयनं तथा ॥ ११ ॥ परिचर्या पराभार्या संसारे सुखसाधनं ॥ किं सुखं युत्थितः संसृत्य बाणवृष्टिभयं करो ॥ १२ ॥ खड्गपातातिरौद्रे च तथा रातिसुखप्रदे ॥ संग्रामे मरणात्स्वर्गसुखप्राप्तिरिति स्फुटं ॥ १३ ॥

श्रुतमेव भवति न तत्र संदेह इत्यर्थः कुतो विजयसंदेह इति चेत्तत्राह दैवार्थी नामिति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अरातेः सुखप्रदे स्वयं रणं वृत्तं संग्रामरणात्स्वर्गो भवत्येव मुनिश्चितमिति वचनात्स्वर्गफलार्थं युद्धं युक्तमिति चेत्तत्राह संग्रामेति ॥ १३ ॥

॥१४॥

युद्धेनोदनार्थप्रेरणार्थमर्थवादः सनतुतत्रतात्पर्यमित्यर्थः छित्वेति कौनामपुरुषोबाणव्यथाप्राप्यशृंगालकरटादिभिः देहं छित्वा पश्चात्स्वर्गसुखावा
प्तिवाञ्छितनकोपितिभावः यद्वाशृंगालकरटादिभिर्देहं भक्षयित्वेति शेषः ॥ १४ ॥ यतएवंतः सख्यं भवत्विति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ सर्वेषां शांति

प्रलोभनपरं वाक्यं नोदनार्थं निरर्थकं ॥ छित्वा देहं व्यथां प्राप्य शृंगालकरटादिभिः ॥ १४ ॥ पश्चात्स्वर्गसुखा
वाप्तिकोवावाञ्छितमंदधीः ॥ सख्यं भवतु ते वृत्रशक्रेण सह नित्यदा ॥ १५ ॥ अवाप्स्यसि सुखं त्वंच शक्रश्चापि निरं
तरं ॥ वयंच तापसाः सर्वे गंधर्वाश्च निजाश्रमे ॥ १६ ॥ सुखवासंगमिष्यामः शांते वैरेऽधुनैव वा ॥ संग्रामे युवयोर्धीरवर्त
माने दिवानिशं ॥ १७ ॥ पीडयंते मुनयः सर्वे गंधर्वाः किन्नरानराः ॥ सर्वेषां शांतिकामानां सख्यमिच्छामहे वयं
॥ १८ ॥ मुनयस्त्वं च शक्रश्च प्राप्नुवंतु सुखं किल ॥ मध्यस्थाश्च वयं वृत्रयुवयोः सख्यकारणे ॥ १९ ॥ शपथं का
रयित्वा त्रयोजयामे मिथः प्रियं ॥ शक्रस्तु शपथान्कृत्वा यथोक्तांश्च तवाग्रतः ॥ २० ॥ चित्तं ते प्रीति संयुक्तं करि
ष्यति तु सांप्रतं ॥ सत्याधारा धरानूनं सत्येन च दिवाकरः ॥ २१ ॥ तपत्ययं यथा कालं वायुः सत्येन वात्यथ ॥ उ
दन्वानपि मर्यादां सत्येनैव न मुंचति ॥ २२ ॥ तस्मात्सत्येन सख्यं वां भवत्वद्यथा सुखं ॥ एकत्र शयनं क्रीडा
जलकेलिः सुखासनं ॥ २३ ॥ युवाभ्यां सर्वथा कार्यं कर्तव्यं सख्यमेत्यच ॥ व्यास उवाच ॥ महर्षि वचनं श्रुत्वा
तानुवाच महामतिः ॥ २४ ॥ अवश्यं भगवंते मे माननीयास्तपस्विनः ॥ भवंतो मुनयः कापि नामिथ्यावादि
नो भृशं ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥

कामानां सौख्यायेति शेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ ननु भवंतोऽपि तत्पक्षेऽपि स्तनभवंतां को विश्वासस्तत्राह शपथमिति तदेव विशदयति शक्रस्त्विति
॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ समूलो ह वा एष परिशुष्यति यो नृत्तमाभिवदतीति प्रश्नोपनिषदि श्रुतेः सत्यमयं सर्वं पामस्तीति भावः ततः किं तत्राह तस्मा
दिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

दे.भा.प.

॥१५॥

टी.अ.

६

यूयंसाधवच्छलकारणंलं चनविदुरतःसख्यार्थंभवद्भिःप्रार्थ्यतेनथापिनार्यसख्ययोग्यइतिनीतिशास्त्रवचनमाह कृतवैरेइति कृतवैरेशत्रौश
ठेकपटवति स्तव्येनुदिरहिने कामुकेविपयिणिगतत्विपिअपगतकर्ता ॥ २६ ॥ निर्लज्जेसख्यंनकर्तव्यमितिनीतिरित्यर्थः एतेषांमध्ये
केसिवासवइतिचेत्तत्राह निर्लज्जोयमिति सर्वदुर्गुणवानितिभावः ॥ २७ ॥ २८ ॥ यूयंसाधवोअतिवादिनांकपटिनांचेतसामनभिज्ञाअतो

सदाचाराःसुगांतायनविदुश्छलकारणं ॥ कृतवैरेशठेस्तव्येकामुकेचगतत्विपि ॥ २६ ॥ निर्लज्जेनैवक
र्तव्यंसख्यंमतिमतासदा ॥ निर्लज्जोयंदुराचारोब्रह्महालंपटःशठः ॥ २७ ॥ नविश्वासस्तुकर्तव्यःसर्व
थैवेदृशेजने ॥ भवंतेनिपुणाःसर्वेन्द्रोहमतयःमदा ॥ २८ ॥ अनभिज्ञास्तुशांतत्वाच्चित्तानामतिवादिनां
॥ मुनयऊचुः ॥ जंतुःकृतस्यभोक्तावैशुभस्यत्वशुभस्यच ॥ २९ ॥ द्रोहंकृत्वाकुतःशांतिमाप्नुयान्नष्टचे
तनः ॥ विश्वासघातकर्तारोनरकंयांतिनिश्चयं ॥ ३० ॥ दुःखंचसमवाप्नोतिनूनंविश्वासघातकः ॥ निष्कृ
तिर्ब्रह्महंतृणांसुरापानांचनिष्कृतिः ॥ ३१ ॥ विश्वासघातिनानैवमित्रद्रोहकृतामपि ॥ समयंब्रूहिसर्वज्ञय
थातेचेतसिधुवं ॥ ३२ ॥ तेनैवसमयेनाद्यसंधिःस्यादुभयोःकिल ॥ वृत्रउवाच ॥ नशुष्केणनचाद्रिणनाश्मना
नचदारुणा ॥ ३३ ॥ नवज्जेणमहाभागनदिवानिनिशिनैवच ॥ वध्योभवेयंविप्रेन्द्राःशक्रस्यसहदैवतैः ॥ ३४ ॥ ए
वंमेरोचतेसंधिःशक्रेणसहनान्यथा ॥ व्यासउवाच ॥ ऋषयस्तंतदाप्राहुर्बाधमित्येवचादृताः ॥ ३५ ॥

भवद्भिःप्रार्थ्यते परंतुदुष्टमध्यस्थताभवद्भिर्नस्वीकार्येत्यभिप्रायेणाह अनभिज्ञाइति मुनयस्तयदोतादृशंशपथंकृत्वाविश्वासघातंकरिष्यतीतिह
तस्यसफलंभोक्ष्यतीत्यभिप्रायेणः जंतुःकृतस्येति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ब्रह्महंतृणांअथसुरापानांचनिष्कृतिरस्तीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ अतःसर्व
थाऽस्मद्वचनात्त्वयासख्यंकर्तव्यमितिभावः समयमिति परंतुतत्रसमयंसंकेतमेतादृशंभवाः स्वीकृत्येतचेन्मयासख्यंक्रियतइत्येवंरूपंब्रूहि ते
नैवसमयेनशप्योत्तरमुभयोःसंधिर्मेत्रीत्यादित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ एवमिति एवंसमयः शक्रेणक्रियेतचेन्मेममसंधीरोचतइत्यर्थः ॥ ३५ ॥

॥१५॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ रंध्रान्वेषीसंकेतातिरिक्तमरणोपायोरव्रतदम्बुषा ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

समयंश्रावयामासुस्तत्रानीयसुरेश्वरं ॥ इंद्रोऽपिशपथांस्तत्रचकारविगतज्वरः ॥ ३६ ॥ साक्षिणं पावकं कृत्वा
मुनीनां सन्निधौ किल ॥ वृत्रस्तु वचनैस्तस्य विश्वासमगमत्तदा ॥ ३७ ॥ बभूवमित्रवच्छक्रे सह चर्यापरायणः
॥ कदाचिन्नंदने चोभौ कदाचिद्वधमादने ॥ ३८ ॥ कदाचिदुदधेस्तीरे मोदमानौ विचेरतुः ॥ एवं कृते च संधाने
वृत्रः प्रमुदितो भवत् ॥ ३९ ॥ शक्रोऽपि वधकामस्तु तदुपायान् चिंतयत् ॥ रंध्रान्वेषी समुद्विग्नस्तदा सीन्मघवाभृ
शं ॥ ४० ॥ एवं चिंतयतस्तस्य कालः समभिवर्तत ॥ विश्वासं परमं प्राप वृत्रः शक्रेऽतिदारुणे ॥ ४१ ॥ एवं क
तिचिदब्दानि गतानि समये कृते ॥ वृत्रस्य मरणोपायान् मनसि द्रोप्य चिंतयत् ॥ ४२ ॥ त्वष्टैकदा मुतं प्राह विश्व
स्तं पाकशासने ॥ पुत्रवृत्रमहाभागशृणु मे वचनं हितं ॥ ४३ ॥ न विश्वासस्तु कर्तव्यः कृतवैरे कथंचन ॥ मघवा
कृतवैरे स्ते सदा स्यूया परस्परैः ॥ ४४ ॥ लोभान्मत्ते द्विपरतः परदुःखोत्सवान्वितः ॥ परदारलंपटः स पापबुद्धिः
प्रतारकः ॥ ४५ ॥ रंध्रान्वेषी द्रोहपरो मायावीमदगर्वितः ॥ यः प्रविश्योदरे मातुर्गर्भं छेदं चकार ह ॥ ४६ ॥
सप्तकृत्वः सप्तकृत्वः क्रंदमानमनातुरः ॥ तस्मात्पुत्रनकर्तव्यो विश्वासस्तु कथंचन ॥ ४७ ॥ कृतपापस्य का
लज्जा पुनः पुत्रप्रकुर्वतः ॥ व्यास उवाच ॥ एवं प्रबोधितः पित्रा वचनैर्हेतुसंयुतैः ॥ ४८ ॥ न बुबोधतदा वृत्र आ
सन्नमरणः किल ॥ सकदाचित्समुद्रांते नमपश्यन्महासुरं ॥ ४९ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ सप्तकृत्वः सप्तकृत्व इति सप्तकृत्वो यथा स्यात्तथा प्रथमं गर्भं छेदं चकार पश्चादेकैकमवयवं सप्तकृत्वश्चकार तेन चैकोनपंचाश
न्मरुतो निष्पन्ना इति पुराणां तरे स्पष्टं अनातुरो मनसि पापभयरहितः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ कदाचिदिति सवासवः ॥ ४९ ॥ ॥ ॥

दे.भा.ष.

वरदानमिति दिवानिशिचमरणनास्तीयंतुसंध्याभवत्यस्यामारणेनवरदानंमिथ्यानभवतीत्यर्थः महात्मनांत्राद्यादीनांवरदानमित्यन्वयः॥५०॥
॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ कथंहन्यामिति मनसासंचित्येत्यन्वयः ॥ ५४ ॥ ननुसंकटेनमारणापेक्ष्यानहंतव्यएवेतिचेत्तत्राह यदिवृत्रमि

॥१६॥

संध्याकालउपावृत्तेमुहूर्तेतीवदारुणे ॥ ततःसंचित्यमघवावरदानंमहात्मनां ॥ ५० ॥ संध्येयंवर्ततेरौद्रानरा
त्रिर्दिवसोनचाहंतव्योयंमयाचाद्यबलेनैवनसंशयः॥५१॥ एकाकीविजनेचात्रसंप्राप्तःसमयोचितः॥एवंविचा
र्यमनसासस्मारहरिमव्ययं ॥ ५२ ॥ तत्राजगामभगवानदृश्यःपुरुषोत्तमः ॥ वज्रमध्येप्रविश्यासौसंस्थितो
भगवान्हरिः ॥ ५३ ॥ इंद्रोबुद्धिंचकाराशुतदावृत्रवधंप्रति ॥ इतिसंचित्यमनसाकथंहन्यांरिपुंरणे ॥ ५४ ॥
अजेयंसर्वथासर्वदेवैश्चदानवैस्तथा ॥ यदिवृत्रंनहन्यद्यवंचयित्वामहाबलं ॥ ५५ ॥ नश्रेयोममनूनंस्यात्सर्व
थारिपुरक्षणात् ॥ अपांफेनंतदापश्यत्समुद्रेपर्वतोपमं ॥ ५६ ॥ नायंशुष्कोनचाद्र्योयंनचशस्त्रमिदंतथा ॥ अ
पांफेनंतदाशक्रोजग्राहकिललीलया ॥ ५७ ॥ परांशक्तिंचसस्मारभक्त्यापरमयायुतः ॥ स्मृतमात्रातदादे
वीस्वांशंफेनेन्यथापयत् ॥ ५८ ॥ वज्रंतदावृत्तंतत्रचकारहरिसंयुतं ॥ फेनावृतंपवित्रशक्रश्चिक्षेपतंप्रति ॥
५९ ॥ सहसानिपपाताशुवज्राहतइवाचलः ॥ वासवस्तुप्रहृष्टात्माबभूवानिहतेतदा ॥ ६० ॥ ऋषयश्चमहें
द्रंतमस्तुवन्निविधैस्तवैः ॥ हतशत्रुःप्रहृष्टात्मावासवःसहदैवतैः ॥ ६१ ॥ देवींसंपूजयामासयत्प्रसादादतो
रिपुः ॥ प्रसादयामासतदास्तोत्रैर्नानाविधैरपि ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥

ति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ स्वांशंपराशक्त्यंशयेनसदैव्योनंक्षयतितथांशदेवीतास्मिन्फेनन्यथापयत्स्थापितवतीत्यर्थः तेनचातिकोमलो
पिफेनपिंडोवद्वादप्यधिकोज्ञातइतिभावः ॥ ५८ ॥ तदावृतंफेनावृतं॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

टी.अ.
६

॥१६॥

देवोद्यानेनंदनवनेहरिर्द्रः पराशक्तेः प्रासादंमहांतमकरोदित्यर्थः तस्मिन्प्रासादेपद्मरागमणे कृष्णवर्णरत्नस्यनिर्मितांश्रीभुवनेश्वर्यामूर्तिपूर्वयथा
दर्शनंजातंतथाकृत्वास्थापयामासेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ तदाप्रभृतितस्मात्कालादारभ्यश्रीदेवीभुवनेश्वरीदेवानांकुलदैवतवंशपरंपरोपास्यामिष्टदैवतम
भूदित्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ इत्यमिति इत्थंपूर्वोक्तप्रकारेणयतोऽत्रनामकोदैत्यः पराशक्तेः प्रवेशः संचरणंतद्युक्तफेनतः फे

देवोद्यानेपराशक्तेः प्रासादमकरोद्वरिः ॥ मद्भरागमयींमूर्तिंस्थापयामासवासवः ॥ ६३ ॥ त्रिकालंमहतींपू
जांचक्रुःसर्वेपिनिर्जराः॥तदाप्रभृतिदेवानांश्रीदेवीकुलदैवतां॥६४॥विष्णुंत्रिभुवनश्रेष्ठंपूजयामासवासवः॥ततो
हतेमहावीर्येवंत्रेदेवभयंकरे ॥ ६५ ॥ प्रववौचशिवोवायुर्जहर्षुर्देवतास्तथा ॥ हतेतस्मिन्सगंधर्वायक्षराक्षस
किन्नराः ॥ ६६ ॥ इत्थंवृत्रःपराशक्तिप्रवेशयुतफेनतः ॥ तयाकृतविमोहाच्चशक्रेणसहसाहतः ॥ ६७ ॥ ततो
वृत्रनिहंत्रीतिदेवीलोकेषुगीयते ॥ शक्रेणनिहतत्वाच्चशक्रेणहतउच्यते ॥६८॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणे
षष्ठस्कंधेवृत्रवधेष्टोऽध्यायः ॥ ६ ॥ व्यासउवाच ॥ अथतंपतितंदृष्ट्वाविष्णुर्विष्णुपुरींययौ ॥ मनसाशंकमा
नस्तुतस्यहत्याकृतंभयं ॥ १ ॥ इंद्रोपिभयसंत्रस्तोययाविंद्रपुरींततः ॥ मुनयोभयसंविग्राह्यभवननिहते
रिपौ ॥ २ ॥ किमस्माभिःकृतंपापंयदसौर्वचितःकिल ॥ मुनिशब्दोवृथाजातःसुरेशस्यवसंगमात् ॥ ३ ॥

नर्पिडेनशक्रेणसहसाहतस्तस्मात् किंचतयापराशक्त्याकृतोयोदैत्यस्यमोहोदेवमैत्रीकरणेअविवेकस्तस्माच्चेत्यर्थः ॥ ६७ ॥ ततोवृत्रेति
ततस्तस्मात्कारणाद्देववृत्रासुरानिहंत्रीनिलोकेषुगीयते यथामधुकैटभवधोविष्णुनाकृतोपिदेवीप्रासादमंतरातस्याजायमानत्वाद्देवीकृतइत्युच्यते
तद्वदितिभावः ॥ ६८ ॥ इतिश्रीदे०भा०षष्ठस्कंधेष्टोऽध्यायः॥६॥अर्थेनयात्रिषष्ट्यःतुयुनैःपद्यैरनंतरं ॥गुप्तवासोवासवस्यनहुपस्याभिषे
चनं ॥ १ ॥ वृत्रवधानंतरंजातंवृत्तमाह अथतामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥१७॥

॥४॥५॥६॥७॥हरिणाविष्णुनाहरिसंगेनद्रसंगेन॥८॥द्वावेवस्तइति पदार्थानाधर्मार्थकाममोक्षरूपाणांमध्येद्वावेवपदार्थैर्वक्ष्यमाणौविद्यमानौ
स्तःद्वावेवचनिधनंशंगतौ ननुकौतौनिधनंगतौतत्राह प्रथमश्चतुरीयश्चेति धर्ममोक्षावित्यर्थः यौत्रिलोक्यांदुर्लभौतौधर्ममोक्षौसर्वथास्मिन्समये

अस्माकंवचनाद्वृत्रोविश्वासमगमत्किल ॥ विश्वासघातिनःसंगाद्वयंविश्वासघातकाः ॥ ४ ॥ धिगियंममता
पापमूलमेवमनर्थकृत् ॥ यदस्माभिश्छलंकृत्वाशपथैर्विचितोसुरः ॥५॥ मंत्रकृद्बुद्धिदाताचेप्रेरकःपापकारिणां
॥ पापभाक्सभवेन्नूनंपक्षकर्त्तातथैवच ॥६॥ विष्णुनापिकृतंपापंयत्साहाय्यमवाप्तवान् ॥ वज्रंप्रविश्यये
नासौपातितःसत्वमूर्तिना ॥७॥ नूनंस्वार्थपरःप्राणीनपापात्रासमश्रुते ॥ हरिणाहरिसंगेनसर्वथादुष्कृतं
कृतं ॥ ८ ॥ द्वावेवस्तःपदार्थानांद्वावेवनिधनंगतौ ॥ प्रथमश्चतुरीयश्चयौत्रिलोक्यांदुर्लभौ ॥ ९ ॥ अर्थ
कामौप्रशस्तौद्वौसर्वेषांसंमतौप्रियौ ॥ धर्मधर्मेतिवाग्वादोदंभोयंमहतामपि ॥ १० ॥ मुनयोपिमनस्तापमे
वंकृत्वापुनःपुनः ॥ जग्मुःस्वानाश्रमानेवविमनस्काहतोद्यमाः ॥ ११ ॥ त्वष्टातुनिहतंश्रुत्वापुत्रमिद्रेणभारत
॥ रुरोददुःखसंतप्तोनिर्वेदमगमत्पुनः ॥ १२ ॥ यत्रासौपतितस्तत्रगत्वावीक्ष्यतथागतं ॥ संस्कारंकारयामा
सविधिवत्पारलौकिकं ॥ १३ ॥ स्नात्वास्यसलिलंदत्वाकृत्वाचैवोर्ध्वदैहिकं ॥ शशापेंद्रंसशोकार्तःपापिष्ठमि
त्रघातकं ॥ १४ ॥ यथामेनिहतःपुत्रःप्रलोभ्यशपथैर्भृशं ॥ तथेंद्रोपिमहदुःखंप्राप्नोतुविधिनिर्मितं ॥ १५ ॥
इतिशह्वासुरेशानंत्वष्टातापसमन्वितः ॥ मेरोःशिखरमास्थायतपस्तेपेसुदुष्करं ॥ १६ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

उच्छिन्नावित्यर्थः॥९॥कौविद्यमानौस्तस्तत्राह अर्थकामाविति सर्वर्थकामपरायणश्चाताइत्यर्थः ननुधर्मोद्याप्युच्छिन्नायतोलोकेधर्मःकर्त
व्योयंधर्मोयंधर्मइतिवदंतीतिचेत्तत्राह धर्मधर्मेति वाग्वादोवाचाकेवलंभाषणमेवोर्वरितंनधर्मस्त्वंकुत्रापिदृश्यतइत्यर्थः ननुसवाग्वादःकिमर्थमि
तिचेदंभार्थमित्याह दंभोयमिति लोकेर्धार्मिकाएतेरामकृष्णपांडिताइत्येवंवक्तव्यमेतदर्थमित्यर्थः॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६

टी.अ.

७

॥१७॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ननु यो विष्णुः पूर्ववत्प्रविश्य सहायो जातः सकथमिदं यत्तदनंतरं संकटे सहायो न जातस्तत्राह नचाप
दीति दैवेऽनुकूले सर्वे सहाया भवन्ति प्रतिकूले तु न कोपि कस्यास्तीत्यर्थः ॥ २१ ॥ तदेवाह देव इति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ दैवे प्रति

॥ जनमेजय उवाच ॥ हत्वा त्वां सुरेशोऽथ कामवस्थामवाप्तवान् ॥ सुखं वा दुःखमेवाग्रे तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
१७ ॥ व्यास उवाच ॥ किंपृच्छसि महाभाग संदेहः कीदृशस्तव ॥ अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं ॥
१८ ॥ बलिष्ठैर्दुर्बलैर्वापि स्वल्पं वा बहु वा कृतं ॥ सर्वथैव हि भोक्तव्यं स देवा सुरमानुषैः ॥ १९ ॥ शक्रायेत्यमतिर्दत्ता
हरिणा वृत्रघातने ॥ प्रविष्टोऽथ पवि विष्णुः सहायः प्रत्यपद्यत ॥ २० ॥ नचापदिसहायो भूद्वासुदेवः कथंचन ॥ सम
ये स्वजनः सर्वः संसारे स्मिन्नराधिप ॥ २१ ॥ दैवे विमुखतां प्राप्तेन कोप्यस्ति सहायवान् ॥ पितामाता तथा भा
र्या भ्राता वाथ सहोदरः ॥ २२ ॥ सेवको वापि मित्रं वा पुत्रश्चैव तथैव रसः ॥ प्रतिकूले गते दैवेन कोप्येति सहायतां
॥ २३ ॥ भोक्ता पापस्य पुण्यस्य कर्ता भवति सर्वथा ॥ वृत्रं हत्वा गताः सर्वे निस्तेजस्कः शचीपतिः ॥ २४ ॥ शे
पुस्तं त्रिदशाः सर्वे ब्रह्महेत्यब्रुवंच्छनैः ॥ कोनामशपथान्कृत्वा सत्यं दत्त्वा वचः पुनः ॥ २५ ॥ जिघांसति सुविश्व
स्तं मुनिं मित्रत्वमागतं ॥ देवगोष्ठ्यां सुरोद्याने गंधर्वाणां समागमे ॥ २६ ॥ सर्वत्रैव कथा तस्य विस्तारमगमत्कि
ल ॥ किंकृतं दुष्कृतं कर्म शक्रेणाद्यजिघांसता ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

कूले ये तदीयाः स्थितास्त एव तामिदं शेषुरित्याह शेषुरिति किंचायं ब्रह्महेति शनैः परस्परं निंदां च क्रूरित्याह ब्रह्महेति किंच सर्वत्र तत्तत्स्थले पु
नानाविधा वार्ताश्चाभवन्तित्याह कोनामेति ॥ २५ ॥ देवगोष्ठ्यां देवस्थाने ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

दे.भा.ष.

॥१८॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ यथायंविनिपातितस्तथाविपरीतं कर्महरिं शक्रं विना कोनामाचरेत न कोपीत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इंद्रद्युन्नोपिति पुण्य

टी.अ.

७

वृत्रं छलेन विश्वस्तं मुनिभिश्च प्रतारितं ॥ वेदप्रमाणमुत्सृज्य स्वीकृतं सौगतं मतं ॥ २८ ॥ यदयं निहतः शत्रुर्व
चयित्वा तिसाहसात् ॥ कोनामवचनं दत्त्वा विपरीतमथाचरेत् ॥ २९ ॥ विना शक्रं हरिं वापि यथायं विनिपातितः ॥
एवं विधाः कथाश्चान्याः समाजेष्वभवन् भृशं ॥ ३० ॥ शुश्रावेन्द्रोऽपि विविधाः स्वकीर्तिर्हानिकारकाः ॥ यस्य कीर्ति
र्हतालोके धिक् तस्यैव कुर्जीवितं ॥ ३१ ॥ यं दृष्ट्वा पथि गच्छन्तं शत्रुः स्मेरमुखो भवेत् ॥ इंद्रद्युन्नोऽपि राजर्षिः प
तितः कीर्तिसंक्षयात् ॥ ३२ ॥ स्वर्गादकृतपापोऽसौ पापकृत् किं न पात्यते ॥ स्वल्पेऽपराधेऽपि नृपो ययातिः पतितः
किल ॥ ३३ ॥ नृपः कर्कटतां प्राप्तो युगान्ष्टादशैव तु ॥ भृगुपत्नी शिरश्छेदाद्भगवान्हरिरच्युतः ॥ ३४ ॥ ब्र
ह्मशापात्पशोर्येनौ संजातो मकरादिषु ॥ विष्णुश्च वामनो भूत्वा याचनार्थं बलेर्गृहे ॥ ३५ ॥ गतः किमपरं दुःखं
प्राप्नोति दुष्कृती नरः ॥ रामोऽपि वनवासेषु सीता विरहजं बहु ॥ ३६ ॥ दुःखं च प्राप्तवान्धोरं भृगुशापेन भारत ॥
तथेन्द्रोऽपि ब्रह्मत्याकृतं प्राप्य महद्भयं ॥ ३७ ॥ न स्वास्थ्यं प्रापगेहेऽसौ सर्वसिद्धिं समन्विते ॥ पौलोमीतं सभाहीनं
दृष्ट्वा प्रोवाच वासवं ॥ ३८ ॥ निःश्वसन्तं भयत्रस्तं नष्टसंज्ञं विचेतनं ॥ किं प्रभो ह्यभयातोऽसि मृतस्ते दारुणो रि
पुः ॥ ३९ ॥ काचित्तावर्तते कांतवशं शत्रुनिषूदन ॥ कस्माच्छोचसि लोकेश निःश्वसन् प्राकृतो यथा ॥ ४० ॥
नान्योऽस्ति बलवान्छत्रुर्येन चितापरो भवान् ॥ इंद्र उवाच ॥ नारातिर्वलवान्मेस्ति न शांतिर्न सुखं तथा ॥ ४१ ॥

वानपि कीर्तिसंक्षयात्पतितः किंपुनर्मादृशः पापीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इदं कथाद्वयं महाभारते प्रसिद्धं भृगुपत्नीति इयंच कथात्रैव चतुर्थ

स्कंधे प्रसिद्धा ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥१८॥

॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ तुरापाडिंद्रैत्त्रगच्छन् ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥

ब्रह्महत्याभयाद्राज्ञिविभेमिसततंगृहे ॥ नंदनंसुखाकारं नामृतं न गृहं न ॥ ४२ ॥ गंधर्वाणां तथा गेयं नृत्यम
प्सरसां पुनः ॥ न त्वंसुखकरानारीनानाचसुरयोपितः ॥ ४३ ॥ न तथा कामधेनुश्च देववृक्षः सुखप्रदः ॥ किंकरो
मिक्कगच्छामि कश्चर्ममजायते ॥ ४४ ॥ इति चिंता परः कांतेन लेभे सुखमात्मनि ॥ व्यास उवाच ॥ इत्युक्त्वा
वचनं शक्रः प्रियां परमकातरां ॥ ४५ ॥ निर्जगाम गृहान् मंदो मानसं सरउत्तमं ॥ पद्मनाले प्रविष्टोऽसौ भयार्तः शो
ककर्षितः ॥ ४६ ॥ न प्रज्ञायत देवेंद्रस्त्वाभिभूतश्च कल्मषैः ॥ प्रतिष्ठन्नो वसत्यप्सु चेष्टमान इवोरगः ॥ ४७ ॥
असहायस्तुरापाडैश्चिंता तौ विकलेंद्रियः ॥ ततः प्रनष्टे देवेंद्रे ब्रह्महत्याभयादिते ॥ ४८ ॥ सुराश्चिंता तुराश्चास
नुत्पाताश्चाभवन्नथ ॥ ऋषयः सिद्धगंधर्वाभयार्ताश्चाभवन्भृशं ॥ ४९ ॥ अराजकं जगत्सर्वमभिभूतमुपद्रवैः ॥
अवर्षणं तदा जातं पृथिवीक्षीणवैभवा ॥ ५० ॥ विच्छिन्नस्त्रोतसो नद्यः सरांस्यनुदकानिवै ॥ एवंच त्वराजके जा
ते देवतामुनयस्तथा ॥ ५१ ॥ विचार्य नहुषं च क्रुशं क्रं सर्वे दिवौ कसः ॥ संप्राप्य नहुषो राजधर्मिष्ठोऽपि रजो बला
त् ॥ ५२ ॥ बभूव विषयासक्तः पंचवाणशराहतः ॥ अप्सरोऽभिर्वृतः क्रीडन् देवोद्यानेषु भारत ॥ ५३ ॥ शक्रप
त्नी गुणान्छुत्वा च कमेतां स पार्थिवः ॥ ऋषीनाह किमिंद्राणी नोपगच्छति मां किल ॥ ५४ ॥ भवद्भिश्चामरैः सर्वैः
कृतो हं वासवस्त्विह ॥ प्रेषयध्वंसुराः कामं सेवार्थं मम वै शचीं ॥ ५५ ॥ प्रियं चेन्मम कर्तव्यं सर्वथा मुनयो मराः ॥
अहमिंद्रोऽद्य देवानां लोकानां च तथेश्वरः ॥ ५६ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

॥

॥

॥

119911

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इत्यौदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ अर्द्धाधिकैकसप्तत्याश्लो
कानानंहुपेनृपे ॥ शच्यासक्तमैसातुदेवीचिंतांचकारह ॥ देवीप्रसादतश्चेंद्रददर्शचशचीततः ॥ १ ॥ बृहस्पतिनाभयेदत्तेतदुत्तरंजातंवृ

टी.अ.
७

आगच्छतु शचीमह्यं क्षिप्रमद्यनिवेशनं ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा देवा देवर्षयस्तथा ॥ ५७ ॥ गत्वा चिंतातुराः प्रोचुः
पुलोमीं प्रणतास्ततः ॥ इन्द्रपत्निदुराचारो न ह्युपस्त्वामिहेच्छति ॥ ५८ ॥ कुपितोऽस्मानुवाचे दंप्रेषयध्वं शची
मिह ॥ किंकुर्मस्तदधीनाः स्मयेनेन्द्रो यंकृतः किल ॥ ५९ ॥ तच्छ्रुत्वा दुर्मना देवी बृहस्पतिमुवाच ह ॥ रक्ष मां
न ह्युपाद्मह्यंस्तवास्मि शरणं गता ॥ ६० ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ न भेतव्यं त्वयो देवि न ह्युपात्पापमोहितात् ॥ न
त्वां दास्याम्यहं वत्सेत्यत्काधर्मसनातनं ॥ ६१ ॥ शरणागतमार्ते च यो ददाति नराधमः ॥ स एव नरकं याति या
वदाभूतसंस्तुतं ॥ ६२ ॥ स्वस्था भव पृथुश्रोणि न त्यक्ष्ये त्वां कदाचन ॥ इति श्रीदेवीभागते महापुराणेषष्ठस्कं
धेवृत्रवधे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ व्यास उवाच ॥ न ह्युपस्त्वथ तां श्रुत्वा गुरोस्तु शरणं गतां ॥ चुक्रोधस्मरवा
णार्तस्तमांगिरसमाशु वै ॥ १ ॥ देवानां हांगिरासूनुर्हंतव्यो यं मया किल ॥ इति द्राणीं गृहे मूढोरक्षतीति मया श्रु
तं ॥ २ ॥ इति तं कुपितं दृष्ट्वा देवाः सर्षिपुरोगमाः ॥ अब्रुवन्नहुषं घोरं सामपूर्वं वचस्तदा ॥ ३ ॥ क्रोधं संहर राजे
द्रत्यजपापमतिं प्रभो ॥ निंदंति धर्मशास्त्रेषु परदाराभिमर्दनं ॥ ४ ॥ शक्रपत्नी सदा सा ध्वी जीवमाने पतौ पुनः ॥
कथमन्यं पतिं कुर्यात्सुभगातिपतिव्रता ॥ ५ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥

तमाह नहुषइति आंगिरसंवृहस्पतिं ॥ १ ॥ इतोऽस्यस्याहेत्यनेनान्वयः कुतोऽहंतव्यइत्यत्रहेतुमाह गृहेमूढस्तारक्षतीति इतिहेतोरिति
शेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

119811

प्रजाध्रुवमिति यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनइतिन्यायात्त्वंदेवराजोपिसन्परदारलंपटश्चेत्सर्वेपिपरदारलंपटाभवेयुरित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७॥
॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ देवताइतिसंबोधनांतंसेमेनचंद्रेणतुवाचस्पतेर्गुरोर्दाराभुक्ताइत्यन्वयः तदायूयंधर्मज्ञाः कस्थितास्तस्मिन्सम

त्रिलोकीशस्त्वमधुनाशास्ताधर्मस्यवैविभो ॥ त्वादृशोधर्ममातिष्ठेत्तदानश्येत्प्रजाध्रुवं ॥ ६ ॥ सर्वथाप्र
भुणाकार्यंशिष्टाचारस्थरक्षणं ॥ वारमुख्याश्चशतशोवर्ततेत्रशचीसमाः ॥ ७ ॥ रतिस्तुकारणंप्रोक्तंशृंगारस्य
महात्मभिः ॥ रसहानिर्वलात्कारेकृतेसतितुजायते ॥ ८ ॥ उभयोःसदृशंप्रेमयदिपार्थिवसत्तम ॥ तदावैसुख
संपत्तिरुभयोरुपजायते ॥ ९ ॥ तस्माद्भावमिमंमुंचपरदाराभिमर्शने ॥ सद्भावंकुरुदेवेंद्रपदंप्राप्तोस्यनुत्तमं ॥ १०
ऋद्विक्षयस्तुपापेनपुण्येनातिविवर्द्धनं ॥ तस्मात्पापंपरित्यज्यसन्मतिकुरुपार्थिव ॥ ११ ॥ नहुपउवाच ॥
गौतमस्ययदाभुक्तादाराःशक्रेणदेवताः ॥ वाचस्पतेस्तुसेमेनकयूयंसंस्थितास्तदा ॥ १२ ॥ परोपदेशेकु
शलाःप्रभवंतिनराःकिल ॥ कर्ताचैवोपदेष्टाचदुर्लभःपुरुषोभवेत् ॥ १३ ॥ मामागच्छतुसादेवीहितंस्याद
द्भुतंहिवः ॥ एतस्याःपरमंदेवाःसुखमेवंभविष्यति ॥ १४ ॥ अन्यथानहितुप्येहंसत्यमेतद्वीमिवः ॥ विन
याद्वावलाद्वापितामाशुप्रापयंत्विह ॥ १५ ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वादेवाश्चमुनयस्तथा ॥ तमूचुश्चातिसंत्रस्ता
नहुषंमदनातुरं ॥ १६ ॥ इंद्राणीमानधिप्यामःसामपूर्वतवांतिकं ॥ इत्युक्तातेतदाजग्मुर्वृहस्पतिनिकेतनं ॥
१७॥ व्यासउवाच ॥ तेगत्वांगिरसःपुत्रंप्रोचुःप्रांजलयःसुराः ॥ जानीमःशरणंप्राप्तामिंद्राणीतववेदमनि ॥ १८ ॥

येतयोरुपदेशःकिमितिभवद्विनेकृतइतिभावः ॥ १२ ॥ १३ ॥ एतस्याइंद्राण्याःसुखमित्यन्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥
अंगिरसःपुत्रंबृहस्पतिं ॥ १८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कोसावुपायः कर्तव्य इति चेत्तमुपायं स्वयमेवाह तत्र गत्वेति पतिमिदं मृतं ज्ञात्वा भजे भजिष्ये वर्तमानसामोष्ये
भविष्यति लट् इति समयं करोत्वित्यर्थः ॥ २२ ॥ मेमत्स्वामिनीं द्रेष्टुं न्वयः ननु पतिमृत इति ज्ञानं कथं भविष्यतीति चेन्मयान्वेषणार्थं गंतव्यं

टी.३७.

८

॥ २० ॥

सादेयानहुषायाद्यवासवो सौकृतो यतः ॥ वृणोत्वियं वरारोहा पतित्वे वरवर्णिनी ॥ १९ ॥ बृहस्पतिः सुरानाहत
च्छुत्वा दारुणं वचः ॥ नाहं त्यक्षे तु पौलेमीं सतीं च शरणागतां ॥ २० ॥ देवा ऊचुः ॥ उपाये न्यः प्रकर्तव्यो येन सो
द्यप्रसीदति ॥ अन्यथा कोपसंयुक्तो दुराराध्यो भविष्यति ॥ २१ ॥ गुरुस्वाच ॥ तत्र गत्वा शचीभूपं प्रलोभ्य व
चसाभृशं ॥ करोतु समयं बाला पतिं ज्ञात्वा मृतं भजे ॥ २२ ॥ इंद्रे जीवति मेकांतकथमन्यं करोम्यहं ॥ अन्वेषणार्थं
गंतव्यं मया तस्य महात्मनः ॥ २३ ॥ इति सा समयं कृत्वा वंचयित्वा बभूव पतिं ॥ भर्तुरानयेन यत्नं करोतु मम वा
क्यतः ॥ २४ ॥ इति संचिंत्य ते सर्वे बृहस्पतिपुरोगमाः ॥ नहुषं सहिताजग्मु र्द्रिपत्या दिवौकसः ॥ २५ ॥ ताना
गतान्समीक्ष्य अहतदाकृत्रिमवासवः ॥ जहर्ष च मुदा युक्तस्तां वीक्ष्य मुदितो ब्रवीत् ॥ २६ ॥ अद्यास्मि वासवः कां
ते भजमां वारुलोचने ॥ पतित्वे सर्वलोकस्य पूज्योऽहं विहितः सुरैः ॥ २७ ॥ इत्युत्कासानृपं प्राह वेपमानात्र पायु
ता ॥ वरमिच्छाम्यहं राजंस्त्वत्तः प्राप्तं सुरेश्वर ॥ २८ ॥ किंचित्कालं प्रतीक्षस्व यावत्कुर्वे विनिर्णयं ॥ इंद्रोस्ती
ति न वास्तीति संदेहे मे हृदि स्थितः ॥ २९ ॥ ततस्त्वांसमुपस्थास्ये कृत्वानिश्चयमात्मनि ॥ तावत्क्षमस्व राजे
द्रसत्यमेतद्वीमिते ॥ ३० ॥ न हि विज्ञायते शक्रो नष्टः किं वाक्क्रवागतः ॥ एवमुक्तः स इंद्राण्यानहुषः प्रीतिमान
भूत् ॥ ३१ ॥ व्यसर्जयत्सतां देवीं तथेत्युत्कामुदान्वितः ॥ सा विसृष्टानृपेणाशु गत्वा प्राह सुरान्सती ॥ ३२ ॥
तदा भविष्यतीत्याशयेनाह अन्वेषणार्थमिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ इंद्रपत्या सहिता इत्यन्वयः ॥ २५ ॥ कृत्रिमवासवो नहुषः २६ ॥
॥ २७ ॥ २८ ॥ मे हृदि स्थितः संदेहस्तस्यानिर्णयं यावत्कुर्वे इत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ २० ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ हयमेधः किं देवतोद्देशेन कर्तव्यस्तत्राह हयमेधेन संतुष्टेति श्रीदेवीप्रोक्तं
मश्वमेधः कर्तव्य इत्यर्थः ॥ ४० ॥ कैमुतिकन्यायेनाह यस्याः स्मरणमात्रेणेति ॥ ४१ ॥ इतींद्रकर्तव्यमुक्त्वा शचीकर्तव्यमाह इंद्राणी

इंद्रस्यागमने यत्नं कुरुताद्यकृतोद्यमाः ॥ श्रुत्वा तद्वचनं देवा इंद्राण्यारसवच्छुचि ॥ ३३ ॥ मंत्रयामासुरेकाग्राः
शक्रार्थं नृपसत्तम ॥ ते गत्वा वैष्णवं धाम तुष्टुः परमेश्वरं ॥ ३४ ॥ आदिदेवं जगन्नाथं शरणागतवत्सलं ॥ ऊचु
श्चैनं समुद्विग्ना वाक्यं वाक्यविशारदाः ॥ ३५ ॥ देवदेवसुरपतिर्ब्रह्महत्याप्रपीडितः ॥ अदृश्यः सर्वभूतानां का
पितिष्ठति वासवः ॥ ३६ ॥ त्वद्वियानि हते विप्रे ब्रह्महत्यावृतः प्रभो ॥ त्वंगतिस्तस्य भगवन्नस्माकंच तथैवाहि ॥
३७ ॥ त्राहिनः परमापन्नान् मोक्षं तस्य विनिर्दिश ॥ देवानां वचनं श्रुत्वा कातरं विष्णुरब्रवीत् ॥ ३८ ॥ यजता
मश्वमेधेन शक्रपापनिवृत्तये ॥ पुण्येन हयमेधेन पावितः पाकशासनः ॥ ३९ ॥ पुनरेष्यति देवानामिंद्रत्वमकु
तोभयः ॥ हयमेधेन संतुष्टा देवी श्रीजगदंबिका ॥ ४० ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि नाशयिष्यत्यसंशयं ॥ यस्याः स्म
रणमात्रेण पापजालं विनश्यति ॥ ४१ ॥ किंपुनर्वाजिमेधेन तत्प्रीत्यर्थं कृतेन च ॥ इंद्राणी कुरुतान्नित्यं भगवत्याः
प्रपूजनं ॥ ४२ ॥ आराधनं शिवायास्तु सुखकारि भविष्यति ॥ नहुषोऽपि जग्न्मातुर्माययामोहितः किल ॥ ४३
विनाशं स्वकृतेनाशुगमिष्यत्येन सासुराः ॥ पावितश्चाश्वमेधेन तुरापाडपिवैभवं ॥ ४४ ॥ प्राप्स्यत्यचिरका
लेन स्वमासनमनुत्तमं ॥ ते तु श्रुत्वा शुभां वाणीं विष्णोरमिततेजसः ॥ ४५ ॥ जग्मुस्तं देशमनिशं यत्रास्ते पा
कशासनः ॥ तमाश्वास्य सुराः शक्रं बृहस्पतिपुरोगमाः ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥

कुरुतान्नित्यमिति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ एनसापणेन ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ जग्मुस्तं देशमिति पूर्वदेवैर्ज्ञात एव देशेन नहुषभयान्न प्रकटीकृतोऽथवा
तस्मिन् समये ब्रह्मतरं शोधं कृत्वा तं देशं जग्मुरिति वाऽर्थः कर्तव्यः ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥

दे.भा.प.

॥२१॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ कालाकांक्षी उदयकालं प्रतीक्षमाणो न दृष्ट्वा भयाद्यस्मिन्स्थलेऽश्वमेधः कृतस्तत्स्थलं परित्यज्य देवानामप्यगोचरे काचिज्ज
लेपद्वानाले कस्मिंश्चित्स्थितिष्ठत स्थितवानित्यर्थः अतएव सवासव इन्द्राण्यान ज्ञात इति वक्ष्यमाण ग्रंथेन विरोधः अन्यथा देवैर्ज्ञातत्वादिन्द्राण्या
ज्ञात एवेति विरोधः स्यादेवेति ॥ ४९ ॥ स्थाने स्वस्थाने देवा गता इत्यर्थः ॥ ५० ॥ किमदृश्य इति यज्ञकाले प्रकटो जातः पुनः कथमदृश्यो

टी.अ

८

कारयामासुरखिलं हयमेधं महाक्रतुं ॥ विभज्य ब्रह्महत्यां तु वृक्षेषु च नदीषु च ॥ ४७ ॥ पर्वतेषु पृथिव्यां च स्त्रीषु चै
वाक्षिपद्विभुः ॥ तां विमृज्य च भूतेषु विपाकः पाकशासनः ॥ ४८ ॥ विज्वरः समभूद्भूयः कालाकांक्षी स्थितो जले ॥
अदृश्यः सर्वभूतानां पद्मनाले व्यतिष्ठत ॥ ४९ ॥ देवास्तु निर्गताः स्थाने कृत्वा कार्यं तदद्भुतं ॥ पौलोमी तु गुरुं प्राह
दुःखिता विरहाकुला ॥ ५० ॥ कृतयज्ञोऽपि मे भर्ता किमदृश्यः पुरंदरः ॥ कथं द्रक्ष्ये प्रियं स्वमिंस्तमुपायं वदस्व मे ॥
५१ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ त्वमाराधय पौलोमि देवीं भगवतीं शिवां ॥ दर्शयिष्यति ते नाथं देवीं विगतकल्मषं ॥ ५२
आराधिता जगद्धात्री नहुषं वारयिष्यति ॥ मोहयित्वा नृपं स्थानात्पातयिष्यति चांबिका ॥ ५३ ॥ इत्युक्ता सा तदा
तेन पुलोमतनयानृप ॥ जग्राह मंत्रं विधिवद्गुरोर्देव्याः ससाधनं ॥ ५४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

ज्ञात इत्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ केवलं दर्शनेनापि किं फलं यदि तस्य राज्यप्राप्तिर्न स्यात्तस्मात्तस्य राज्यप्राप्त्युपायमपि वदेत्यभिप्रायं शच्या जान
ब्राह्म आराधितेति पातयिष्यतीति तत इन्द्रस्य राज्यप्राप्तिर्भविष्यतीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ पुलोमतनया शची गुरोः सकाशात्ससाधनं मंत्रं सिद्धि
साधनसहितं मंत्रं विधिवद्देवोक्तविधिना जग्राहेत्यर्थः साधनं तु ऋग्यादिन्यासादिपुश्चरणांति मंत्रकल्पोक्तं ग्राह्यं ॥ ५४ ॥

॥२१॥

कोसौमंत्रो गृहीत इति चेत्तत्राह विद्यामिति श्रीभुवनेश्वरीं महाविद्यां प्राप्येत्यन्वयः हृल्लेखात्मकश्रीभुवनेश्वरीमंत्रं प्राप्येत्यर्थः अयं च मंत्रः
सर्वमंत्रोत्तमोत्तमः मुख्यत्वेन मायाविशिष्टब्रह्मप्रतिपादकत्वादतएवैतन्मंत्रस्यैव मायाबीजशक्तिबीजप्रकृतिबीजदेवीप्रणवैत्यादयः संज्ञाः
स्पष्टीकृतं चैतद्विस्तरेण सप्रमाणमस्माभिः शक्तितत्त्वविमर्शिन्यां मंत्रशास्त्रविदो वैदिकानामुपनिषदागविदां च स्पष्टमेवैतत् ॥ ५५ ॥ त्यक्तेति पु
रश्चरणोक्तव्रतपराभूवेत्यर्थः ॥ ५६ ॥ हंसवाहिनीत्यनेन भुवनेश्वर्याहंसोवाहनमस्तीति बोधितं ॥ ५७ ॥ कोटिसूर्येत्यादिना तेजोवत्वातिश

विद्यां प्राप्य गुरोर्देवीं श्रीभूवनेश्वरीं ॥ सम्यगाराधयामास बलिपुष्पार्चनैः शुभैः ॥ ५५ ॥ त्यक्ता
न्यभोगसंभारातापसीविपधारिणी ॥ चकार पूजनं देव्याः प्रियदर्शनलालसा ॥ ५६ ॥ कालेन कियता तुष्टा
प्रत्यक्षं दर्शनं ददौ ॥ सौम्यरूपधरा देवी वरदा हंसवाहिनी ॥ ५७ ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशाचंद्रकोटिसुशीतला ॥
विद्युत्कोटिसमाना भाचतुर्वेदसमन्विता ॥ ५८ ॥ पाशांकुशाभयवरान्दधती निजबाहुभिः ॥ आपादलं विनीं
स्वच्छां मुक्तामालां च बिभ्रती ॥ ५९ ॥ प्रसन्नस्मेरवदना लोचनत्रयभूषिता ॥ आब्रह्मकीटजननी करुणामृत
सागरा ॥ ६० ॥ अनंतकोटिब्रह्मांडनायिका परमेश्वरी ॥ सौम्या नंतरसैर्युक्तस्तनद्वयविराजिता ॥ ६१ ॥
सर्वेश्वरी च सर्वज्ञा कूटस्था क्षररूपिणी ॥ तामुवाच प्रसन्ना सा शक्रपत्नीं कृतोद्यमां ॥ ६२ ॥ ॥ ६१ ॥

योद्योतितः चतुर्वेदसमन्वितेति चतुर्दिक्षु विद्यमानैश्चतुर्भिर्वेदैः स्तुतिं कुर्वद्भिः समन्विता वेदचतुष्टयप्रतिपाद्येति तेन बोधितं ॥ ५८ ॥ पाशांकु
शेति आयुधभ्यां पूर्वमुक्तं न विस्मर्तव्यं आयुधार्थं स्तुतिप्रोमच्छंकराचार्यैः प्रपंचसारे भुवनेश्वरीपटले उक्तो धातून्नास्ते रक्षणव्यापकार्यावित्या
दिग्रंथेन सतत एवावगंतव्यो नेह वितन्येत आपादेति मुक्ताफलानां वैजयंतीमालेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ सौम्या नंतरसैर्युक्तस्तनद्वयविराजिता
त्यादयो येऽनंतरसामोक्षदायकास्तैर्युक्तं परिपूर्णं स्तनद्वयं तेन विराजिता अतिगुप्स्तनयोस्तु प्रेक्ष्यं ॥ ६१ ॥ कूटस्था क्षरं ब्रह्मतद्रूपिणी ॥ ६२ ॥

दे.भा.प.

॥ ६३ ॥ शक्रपत्नीमुत्साहयति वरदाहंसमायातेति ॥ ६४ ॥ अनेककोटीति तदुक्तमुमासंहितायांशिवपुराणे वक्तुंशक्यंनतत्पुण्यं
येनदेवीप्रदृश्यतइति इत्युक्तेति देव्याउक्तासाशक्रपत्नीपुरोऽग्रदेशेप्रणतासतीतांदेवींभगवतीमाहेत्यन्वयः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

टी.अ.

८

॥२२॥

मेघगंभीरशब्देनमुदमाददतीभृशं ॥ देव्युवाच ॥ वरंवरयसुश्रोणिवांछितंशक्रवल्लभे ॥ ६३ ॥ ददाम्यद्यप्र
सन्नास्मिपूजितासुभृशंत्वया ॥ वरदाहंसमायातादर्शनंसहजंनमे ॥ ६४ ॥ अनेककोटिजन्मोत्थपुण्यपुंजै
र्हिलभ्यते ॥ इत्युक्तासातददेवीतामाहप्रणतापुरः ॥ ६५ ॥ शक्रपत्नीभगवतींप्रसन्नांपरमेश्वरीं ॥ वांछामि
दर्शनंमातःपत्युःपरमदुर्लभं ॥ ६६ ॥ नहुषाद्रयनाशंचस्वपदप्रापणंतथा ॥ देव्युवाच ॥ गच्छत्वमनया
दूत्यासार्धंश्रीमानसंसरः ॥ ६७ ॥ यत्रमेमूर्तिरचलाविश्वकामाभिधामता ॥ तत्रपश्यसिशक्रंत्वंदुःखितंभय
विब्हलं ॥ ६८ ॥ मेहयिष्यामिराजानंकालेनकियतापुनः ॥ स्वस्थाभवविशालाक्षिकरोमितवचेप्सितं ॥ ६९
भ्रंशयिष्यामिभूपालंमेहितंत्रिदशासनात् ॥ देवीदूतीतांगृहीत्वाशक्रपत्नींत्वरान्विता ॥ ७० ॥ प्रापयामाससान्नि
ध्यंस्वपत्युःपरमेश्वरीं ॥ सादृष्टातंपतिंवालासुरेशंगुप्तसंस्थितं ॥ ७१ ॥ मुदिताभूद्वरंवीक्ष्यबहुकालाभिवांछितं
इतिश्रीदेवीभा०म०षष्ठस्कंधेवृत्रवधेशक्रदर्शनंनामअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ तांवीक्ष्य
विपुलापांगीरहःशोकसमन्वितां ॥ आखंडलःप्रियांभार्यांविस्मितश्चाब्रवीत्तदा ॥ १ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥

॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ तांशक्रपत्नींसादेव्यादत्तादूतीगृहीत्वास्वपत्युःसान्निध्यंप्रापयामासेत्यन्वयः अत्रस्वशब्देनशचीविवाहिता परमेश्वरीमिति
शक्रपत्नीविशेषणं ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इतिश्रीदे०भा०षष्ठस्कंधेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ सप्तषष्टिश्लोकवर्षैर्नगदंबाप्रसादतः ॥ नहुषस्याप्य
धःपातोविस्तरंणापवर्ण्यते ॥ १ ॥ इन्द्रदर्शनेशच्याकृतेसतितदुत्तरंजातंवृत्तमाह तांवीक्ष्योति ॥ १ ॥ ॥ ॥

॥२२॥

॥ २ ॥ प्राप्तास्मीति तस्याएवप्रसादेनतवदर्शनमधुनाज्ञातंपुनस्तस्याएवप्रसादेनत्वांप्राप्तास्मिप्राप्स्यामीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

कथमत्रागताकांतिकथंज्ञातस्त्वयाह्यहं ॥ दुर्ज्ञेयःसर्वभूतानांसंस्थितोस्मिशुभानने ॥ २ ॥ शच्युवाच ॥
देवदेव्याःप्रसादेनज्ञातोस्यद्यभवानिह ॥ पुनस्तस्याःप्रसादेनप्राप्तास्मित्वांदिवस्पते ॥ ३ ॥ नहुषोनामरा
जर्षिःस्थापितोभवदासने ॥ त्रिदशैर्मुनिभिश्चैवसमांवाधतिनित्यशः ॥ ४ ॥ पतिमांकुरुचार्वांगितुरासाहंसुरा
धिपं ॥ एवंवदतिमांपापमार्किकरोमिवलार्दन ॥ ५ ॥ इंद्रउवाच ॥ कालाकांक्षीवरारोहेसंस्थितोस्मियदृच्छ
या ॥ तथात्वमपिकल्याणिसुस्थिरंस्वमनःकुरु ॥ ६ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्युक्तातेनसादेवीपतिनातिप्रशंसि
ना ॥ निःश्वसंत्याहतंशक्रंवेपमानातिदुःखिता ॥ ७ ॥ कथंतिष्ठेन्महाभागपापात्मामां वशानुगां ॥ करिष्य
तिमदोन्मत्तोवरदानेनगर्वितः ॥ ८ ॥ देवाश्चमुनयःसर्वेमामूचुस्तद्गयाकुलाः ॥ तंभजस्ववरारोहेदेवराजंस्म
रातुरं ॥ ९ ॥ बृहस्पतिस्तुशत्रुघ्नवाडवोबलवर्जितः ॥ कथंमारक्षितुंशक्तोभवेद्देवानुगःसदा ॥ १० ॥ तस्मा
च्चितास्तिमहतीनार्यहंवशवर्तिनी ॥ अनाथाकिंकरिष्यामिविपरीतेविधौविभो ॥ ११ ॥ नार्यस्म्यहंनकुलटात्वच्चि
त्तातिपतिव्रता ॥ नास्तिमेशरणंतत्रयोमारक्षतिदुःखितां ॥ १२ ॥ इंद्रउवाच ॥ उपायंप्रब्रवीम्यद्यतंकुरुष्वव
रानने ॥ शीलंतेदुःस्थितेकालेपरित्रातंभविष्यति ॥ १३ ॥ परेणरक्षितानारीनभवेच्चपतिव्रता ॥ उपायैःकोटि
भिःकामभिन्नचित्तातिचंचला ॥ १४ ॥ शीलमेवहिनारीणांसदारक्षतिपापतः ॥ तस्मात्वंशीलमास्थायास्थिरा
भवशुचिस्मिते ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥
तिव्रतानैवभवेदित्यन्वयः ॥ १४ ॥ किंतुतत्राह शीलमेवेति तस्याः शीलंस्वभावोवासानात्मकस्तारक्षतीत्यर्थः शीलंसदासनामास्थापय ॥ १५ ॥

॥२३॥

नहुषबाधापरिहारोपयमाह यदात्वामिति खलौदुष्टः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यदिजायेतेति यदिकदाचिदुःखं

यदात्वांनहुषोराजाबलादाकर्षयेत्खलः ॥ तदात्वंसमयंकृत्वागुप्तं वचयभूपतिं ॥ १६ ॥ एकान्तेतत्समीपेत्वंग
त्वावदमदालसे ॥ ऋषियानेनदिव्येनमामुपैहिजगत्पते ॥ १७ ॥ एवंतववशेप्रीताभविष्यामीतिमेव्रतं ॥ इतितं
वदसुश्रोणितदातुपरिमोहितः ॥ १८ ॥ कामांधःसमुनीन्यानेयोजयिष्यतिपार्थिवः ॥ अवश्यंतापसोभूपं
शापदग्धंकरिष्यति ॥ १९ ॥ साहाय्यंजगदंवातेकरिष्यतिनसंशयः ॥ जगदंवापदस्मर्तुःसंकटंनकदाचना ॥ २० ॥ य
दिजायेततच्चापिज्ञेयंतत्स्वस्तयेकिल ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनमणिद्वीपाधिवासिनीं ॥ २१ ॥ भजत्वंभुवनेशानीं
गुस्वाक्यानुसारतः ॥ व्यासउवाच ॥ इत्याख्याताशचीतेनजगामनहुषंप्रति ॥ २२ ॥ तथेत्युत्कातिविश्व
स्ताभाविकार्येकृतोद्यमा ॥ नहुषस्तांसमालोक्यमुदितोवाक्यमब्रवीत् ॥ २३ ॥ स्वागतंसत्यवचनेत्वदधीनो
स्मिकामिनि ॥ दासोहंतवसत्येनपालितंवचनंत्वया ॥ २४ ॥ यदागतासमीपेमेतुष्टोस्मिमितभाषिणि ॥ न
चब्रीडात्वयाकार्याभक्तंमांभजसुस्मिते ॥ २५ ॥ कार्यंवदविशालाक्षिकरिष्यामितवप्रियं ॥ शच्युवाच ॥ स
र्वकृतंत्वयाकार्यममकृत्रिमवासव ॥ २६ ॥ मनोरथोस्तिमेदेवशृणुचिन्नेधुनाविभो ॥ वांछितंकुरुकल्याणत्वद्व
शाहमतःपरं ॥ २७ ॥ ब्रवीमिमनसोत्साहंत्वंतंकर्तुमिहार्हसि ॥ नहुषउवाच ॥ कार्यंत्वंब्रूहिचंद्रास्येकरो
मितववांछितं ॥ २८ ॥ अलभ्यमपिदास्यामितुभ्यंसुभ्रुवदस्वमां ॥ शच्युवाच ॥ कथंब्रवीमिराजेंद्रप्रत्यं
योनास्तिमेतव ॥ २९ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

जायेततदाज्ञेयंतदुःखंममस्वस्तयेकल्याणायभवति अग्रेमहत्कल्याणंभवतीतिज्ञेयमित्यर्थः॥२१॥ २२॥ तथेत्युक्तेति यथेद्वेणोक्तंतथैवो
क्तास्थितेतिशेषः इतिशब्दएवार्थकः तथैवोक्तेतिपाठःसुगमः॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ॥

टी.अ

9

॥२३॥

तवयत्प्रियंतत्करोमिकरिष्यामीत्येवांविषयंशपथंकुर्वित्यर्थः ॥ ३० ॥ मेवांछितेकृतेसतीत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ वरटापतिर्हसः
॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ सर्वाधिकस्यतवसर्वोत्तमंऋषिवाहनमेवोचितमित्याह सर्वदेवाधिकत्वामिति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ महादेव्याव

शपथंकुरुराजेन्द्रयत्करोमिप्रियंतव ॥ राजानःसत्यवचसोदुर्लभाएवभूतले ॥ ३० ॥ पश्चाद्ब्रवीम्यहंराजन्ज्ञा
त्वासत्येनयंत्रितं ॥ कृतेचेद्वांछितेभूपसदातेवशर्वार्तिनी ॥ ३१ ॥ भविष्यामितुराषाड्वैसत्यमेतद्वचोमम ॥ नहुष
उवाच ॥ अवश्यमेवकर्तव्यंवचनंतवसुंदरि ॥ ३२ ॥ शपामिसुकृतेनाहंयज्ञदानकृतेनवै ॥ शच्युवाच ॥ इ
द्रस्यहरयोवाहागजश्चैवरथस्तथा ॥ ३३ ॥ गरुडोवासुदेवस्ययमस्यमहिषस्तथा ॥ वृषभःशंकरस्यापित्र
ह्मणोवरटापतिः ॥ ३४ ॥ मयूरोकार्तिकेयस्यगजास्यस्यतुमूपकः ॥ इच्छाम्यहमपूर्ववैवाहनंतेसुराधिप ॥
३५ ॥ यन्नविष्णोर्नरुद्रस्यनासुराणांनरक्षसां ॥ वहंतुत्वांमहाराजमुनयःसंशितव्रताः ॥ ३६ ॥ सर्वेशिबि
कयाराजन्नेतद्विममवांछितं ॥ सर्वदेवाधिकंत्वांवैजानामिवसुधाधिप ॥ ३७ ॥ तेनतेतेजसोवृद्धिंवांछाम्यहम
तंद्रिता ॥ व्यासउवाच ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाप्रहस्यज्ञानदुर्बलः ॥ ३८ ॥ मोहितस्तुमहादेव्याकृतमोहेन
तत्क्षणं ॥ उवाचवचनंभूपःसंस्तुवन्वासवप्रियां ॥ ३९ ॥ नहुषउवाच ॥ सत्यमुक्तंत्वयातन्विवाहनंरुचिरंम
म ॥ करिष्यामिसुकेशानैवचनंतवसर्वथा ॥ ४० ॥ नह्यल्पवीर्योभवतियोवाहान्कुरुस्तेमुनीन् ॥ अहमारुह्यया
नेनत्वामेप्यामिशुचिस्मिते ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

रदानसमयेयदुक्तंनहुषंमोहायेप्यामीतितन्मोहनमस्मिन्समयेकृतमित्याह मोहितस्त्विति महादेव्याकृतेनोत्पादितेनमोहेनेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥
नह्यत्येति हियतोयोमुनीन्वाहान्कुरुस्तेषोल्पवीर्योभवति तस्मात्तेनवाहनेनममतेजसोवृद्धिर्भविष्यतीति यत्त्वयोक्तं तत्सत्यमेवेतिभावः ॥ ४१ ॥

यदाहमनेनयानेनागमिष्यामितदामांसप्तर्षयएवंवक्ष्यंतीत्याह सप्तर्षयइति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

सप्तर्षयोमांवक्ष्यंतिसर्वदेवर्षयस्तथा ॥ समर्थंत्रिपुलोकेषुज्ञात्वामांतपसाधिकं ॥ ४२ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्यु
क्तातांसुसंतुष्टोविससर्जहरिप्रियां ॥ मुनीनाहूयसर्वास्तानित्युवाचस्मरान्वितः ॥ ४३ ॥ नहुपउवाच ॥ अ
हमिंद्रोद्यभोविप्राःसर्वशक्तिसमन्वितः ॥ कार्यमत्रप्रकुर्वंतुभवंतोविगतस्मयाः ॥ ४४ ॥ इंद्रासनंमयाप्राप्तंने
द्राणीमामुपैतिच ॥ आकारिताचमांब्रूतेप्रेमपूर्वमिदंवचः ॥ ४५ ॥ मुनियानेनदेवेन्द्रमामुपैहिसुराधिप ॥ देवदे
वमहाराजमत्प्रियंकुरुमानद ॥ ४६ ॥ एतत्कार्यमुनिश्रेष्ठाममात्यंतंदुरासदं ॥ भवाद्विस्तुप्रकर्तव्यंसर्वथैवदया
लुभिः ॥ ४७ ॥ मनोदहतिमेकामःशक्रपत्न्यांप्रवर्तितं ॥ भवंतःशरणंमेद्यकुरुध्वंकार्यमद्भुतं ॥ ४८ ॥ अग
स्तिप्रमुखास्तस्यश्रुत्वावाक्यमसत्करं ॥ अंगीचक्रुश्चभावित्वात्कृपयापरमर्षयः ॥ ४९ ॥ अंगीकृतेऽथतद्वा
क्येमुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ मुदंप्रापनृपःकामंपुलोमीकृतमानसः ॥ ५० ॥ आरुह्यशिबिकारम्यांसंस्थित
स्त्वरयान्वितः ॥ वाहान्कृत्वामुनीन्दिव्यान्सर्पसर्पेतिचाब्रवीत् ॥ ५१ ॥ कामार्तःसोस्पृशन्मूढःपादेनमुनि
मस्तकं ॥ अगस्तितापसश्रेष्ठंलोपामुद्रापतितदा ॥ ५२ ॥ वातापिभक्षकर्तारंसमुद्रस्यापिशोषकं ॥ कशया
ताडयामासपंचबाणशराहतः ॥ ५३ ॥ इंद्राणीहतचित्तोसौसर्पेतिप्रब्रुवन्मुनिं ॥ तंशशापमुनिःक्रुद्धःकशाघात
मनुस्मरन् ॥ ५४ ॥ सर्पोभवदुराचारवनेघोरेवपुर्महान् ॥ बहुवर्षसहस्राणियत्रक्लेशमहान्भवेत् ॥ ५५ ॥
विचरिष्यसिवीर्येणपुनःस्वर्गमवाप्स्यसि ॥ दृष्ट्यायुधिष्ठिरंनामतवमोक्षोभविष्यति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥ ४२ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मुनिमस्तकंपादेनास्पृशत् अगस्तिचकशयाताडयामासेत्यन्वयः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

तं मुनिसत्तममगास्तिस्तुत्वास्तोत्रेण संतोष्येत्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ तथा च य
थेद्रेण दृष्टं कर्म कृतं तथा तेन तस्य फलमपि भुक्तमेवेति भावः ॥ ६७ ॥ इति श्रीदेवीभा ० तिलके षष्ठस्कंधे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ एकाधिकैस्तु चत्वारि

प्रश्नानामुत्तरं श्रुत्वा धर्मपुत्रमुखात्ततः ॥ व्यास उवाच ॥ एवं शप्तः सराजर्षिः स्तुत्वा तं मुनिसत्तमं ॥ ५७ ॥
स्वर्गात्पपात सहसा सर्परूपधरो भवत् ॥ बृहस्पतिस्ततो गत्वा तरसामानसंप्रति ॥ ५८ ॥ इंद्राय सर्ववृत्तांतं क
थयामास विस्तरात् ॥ तच्छ्रुत्वा मघवाराज्ञः स्वर्गात्प्रच्यवनादिकं ॥ ५९ ॥ मुदितो भून्महाराजस्थितस्तत्रैव
वासवः ॥ देवाश्च मुनयो दृष्ट्वा नहुपंपतितं भुवि ॥ ६० ॥ जग्मुः सर्वे पितत्रैव यत्रेंद्रः सरसि स्थितः ॥ तमाश्वास्य सु
राः सर्वे मुनिभिः सहितास्तदा ॥ ६१ ॥ स्वर्गे समानयामासुर्मानपूर्वशचीपतिं ॥ समागतं ततः शक्रं सर्वे ते मुनयः
सुराः ॥ ६२ ॥ स्थापयित्वाऽसने पश्चादभिषेकं दधुः शिवं ॥ इंद्रोऽपि स्वासनं प्राप्य शच्या सहसुरालये ॥ ६३ ॥
चिक्रीडनं दने रम्येकानने प्रेमयुक्तया ॥ व्यास उवाच ॥ एवमिद्रेण संप्राप्तं दुःखं परमदारुणं ॥ ६४ ॥ हत्वा सु
रंकामरूपं विश्वरूपं महामुनिं ॥ पुनर्देव्याः प्रसादेन स्वस्थानं प्राप्तवान्नृप ॥ ६५ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं वृत्रासु
खवधाश्रयं ॥ यत्पृष्ठोऽहं त्वयाराजन् कथानकमनुत्तमं ॥ ६६ ॥ यादृशं कुरुते कर्म तादृशं फलमाप्नुयात् ॥ अवश्य
मेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं ॥ ६७ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे वृत्रवधो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९
जनमेजय उवाच ॥ कथितं चरितं ब्रह्मं च छक्रस्याद्भुतकर्मणः ॥ स्थानभ्रंशस्तथा दुःखप्राप्तिरुक्ता विशेषतः ॥ १

शतपदैः स्त्रिविधस्य ह ॥ कर्मणो रूपकथनं जंतुर्ग्रेन तु ब्रह्मते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांते अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभमित्युक्तं तत्रेद्रेण शताश्वमेधा
त्मकं सर्वोत्तमं शुभं कर्मैवाचरितं किमितेतस्या कल्याणं जानामिति पृच्छति कथितं चरितमिति अद्भुतकर्मणः अद्भुतं ब्रह्मव्याख्यं कर्म यस्य तस्य
शक्रस्येत्यन्वयः तस्य कर्मणः फलमपि स्थानभ्रंशो दुःखप्राप्तिश्चोक्ता ॥ १ ॥

दे.भा.प.

॥२५॥

परंतु न त्रसंदेहो वर्तत इत्याह संदेहोत्रेति को सौतमाह यच्छक्रोपीति ॥ २ ॥ दुःखहंदुःखहंतृदेवाधिपस्य मिद्वत्त्वं प्राप्यापि दुःखमन्वभूदेत्यर्थः तदेव स्पष्टयति मखानामिति ॥ ३ ॥ यस्मादेवंविधः संदेहो भवति तस्मात्तस्य संदेहस्य नाशकं किमर्थं दुःखमभूत्तस्य च कारणमेतत्सर्वसमाचक्ष्वकथय ॥ ४ ॥ ५ ॥ संदेहापनोदनमिति अयं भावः शनाश्वमेधानां फलं स्वर्गो न च स स्वर्गो मध्ये एव शताश्वमेधकर्मजन्यपुण्यनाश

टी.अ

१०

यत्र देवाधिदेव्याश्च महिमातीव वर्णितः ॥ संदेहोत्रममाप्यस्ति यच्छक्रोपि महातपाः ॥ २ ॥ देवाधिपत्यमासाद्य दुःखहंदुःखमन्वभूत् ॥ मखानां तु शतं कृत्वा प्राप्तं स्थानमनुत्तमं ॥ ३ ॥ देवेशत्वं च संप्राप्य भ्रष्टः स्थानादसौ कथं ॥ एतत्सर्वसमाचक्ष्वकारणं करुणानिधे ॥ ४ ॥ सर्वज्ञोऽसि मुनिश्रेष्ठ पुराणानां प्रवर्तकः ॥ नावाच्यं महतां किंचिच्छिष्ये च श्रद्धयान्विते ॥ ५ ॥ तस्मात्कुरु महाभाग मत्संदेहापनोदनं ॥ सूत उवाच ॥ इति पृष्ठः सराजा वैतदासत्यवती सुतः ॥ ६ ॥ तमाहाति प्रसन्नात्मा यथानुक्रममुत्तरं ॥ व्यास उवाच ॥ निबोध नृपतिश्रेष्ठ कारणं परमाद्भुतं ॥ ७ ॥ कर्मणस्तु त्रिधा प्रोक्ता गतिस्तत्त्वविदां वरैः ॥ संचितं वर्तमानं च प्रारब्धमिति भेदतः ॥ ८ ॥ अनेकजन्मसंजातं प्राकृतं संचितं स्मृतं ॥ सात्त्विकं राजसं कर्मतामसं त्रिविधं पुनः ॥ ९ ॥ ॥ ६५ ॥

मंतरानशेषावितुमर्हति दृढतरकारणस्य विद्यमानत्वात् न च मध्येततोऽपि दृढतरस्य कारणस्य ब्रह्मव्याख्यानस्य जातत्वाच्च स्य फलं दुःखं मध्ये एव जातमिति चेदेतादृशपुण्यकर्तुं दुष्टकर्मणि ब्रह्मव्याख्यानस्य एव कथं प्रवृत्तिरिति संदेहो जागरूक एवेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ तत्र प्रथमतः कर्मत्रैविध्यं वर्णयति कर्मणास्त्विति त्रैविध्यमेवाह संचितं वर्तमानं चेति ॥ ८ ॥ तत्र संचितस्वरूपमाह अनेकेति तदपि संचितं त्रिविधमस्तीत्याह सात्त्विकमिति ॥ ९ ॥

॥२५॥

ननु तत्संचितं कर्म बहुकालव्यवधानेन नष्टमेव स्यादिति चेन्न स्याह अवश्यमिति ननु तत्र प्रकिं तु निजरूपेण स्थितमस्ति तत्सुकृतदुष्कृतात्मकं कालं
 तरेऽवश्यमेव भोक्तव्यमित्यर्थः ॥ १० ॥ तदेव स्पष्टयति जन्मजन्मनीति ॥ ११ ॥ संचितस्वरूपमुपपाद्यते मानस्वरूपमाह क्रियमाणमिति त
 स्यैव विशेषेण स्वरूपमाह देहंप्राप्येति अस्मिन्देहेऽधुना यत्क्रियते तदित्यर्थः ॥ १२ ॥ प्रारब्धस्वरूपमाह संचितानामिति संचितानां कर्म
 णां मध्यात्कानिचित्त्यक्तानि कर्माणि समाहृत्या कियान्काले देहारंभसमये तदारंभावच्छिन्ने काले तानि कर्माणि प्रेरयति फलदानार्थं प्रारब्धं कर्म वि
 ज्ञेयमित्यर्थः ॥ १३ ॥ तस्य प्रारब्धकर्मणो भोगादेव क्षय इत्याह भोगादिति ॥ १४ ॥ एवंक्रमेण सर्वाणि संचितानि भोक्तव्यानीत्याह पुराकृतानीति

शुभं वाप्यशुभं भूपसंचितं बहुकालिकं ॥ अवश्यमेव भोक्तव्यं सुकृतं दुष्कृतं तथा ॥ १० ॥ जन्मजन्मनि जीवा
 नां संचितानां च कर्मणां ॥ निःशेषस्तु क्षयो नाभूत्कल्पकोटिशतैरपि ॥ ११ ॥ क्रियमाणं च यत्कर्म वर्तमानं तदुच्य
 ते ॥ देहंप्राप्य शुभं वापि ह्यशुभं वा समाचरेत् ॥ १२ ॥ संचितानि पुनर्मध्यात्समाहृत्य कियान्किल ॥ देहारंभे च
 समये कालः प्रेरयतीव तत् ॥ १३ ॥ प्रारब्धं कर्म विज्ञेयं भोगात्तस्य क्षयः स्मृतः ॥ प्राणिभिः खलु भोक्तव्यं प्रार
 ब्धनात्र संशयः ॥ १४ ॥ पुराकृतानि राजेंद्रह्यशुभानि शुभानि च ॥ अवश्यमेव कर्माणि भोक्तव्यानीति निश्च
 यः ॥ १५ ॥ देवैर्मनुष्यैरसुरैर्यक्षगंधर्वकिन्नरैः ॥ कर्मैव हि महाराज देहारंभस्य कारणं ॥ १६ ॥ कर्मक्षये जन्म
 नाशः प्राणिनां नात्र संशयः ॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्र इन्द्राद्याश्च सुरास्तथा ॥ १७ ॥ दानवा यक्षगंधर्वाः सर्वे कर्म
 वशाः किल ॥ अन्यथा देहसंबन्धः कथं भवति भूपते ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ १९ ॥

॥ १५ ॥ कैर्भोक्तव्यानि तत्राह देवैरिति संचितकर्माभावे देहारंभ एव न स्यात्तस्माद्देवार्दीनां देहप्राप्त्या संचितकर्मतेषामप्यनुमीयत इत्यभिप्राये
 ण कर्मदेहयोः कार्यकारणभाव उच्यते कर्मैव हि महाराज नि ॥ १६ ॥ तथा च बृहदारण्यके श्रुतिः तदेव यत्तत्सहकर्मणो नि लिङ्गं मनो एव त्रिभि
 र्कृतमस्येति कैवल्योपनिषदि पुनश्च जन्मान्तरकर्मयोगात्स एव जीवः स्वपिति प्रबुद्ध इति एवं कर्मणे देहकारणत्वं प्रसाध्य ब्रह्मादीनामपि देहवत्त्वात्क
 र्माभिनित्वमस्तीत्याह ब्रह्मेति ॥ १७ ॥ तत्र प्रमाणमाह अन्यथेति ॥ १८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥२६॥

कारणं यास्त्वित्यस्यार्थस्य पूर्वेण देहसंबन्ध इत्यनेनान्वयः देहिनः सुखदुःखयोर्भोगस्य कारणं यस्तु देहसंबन्धः सोऽन्यथा ब्रह्मादीनां कर्मानधीनत्वेन कथं स्यादिति विशिष्टोऽन्वयः इत्थं कर्मणां त्रैविध्यमुपपाद्य द्रष्टव्यं देवेशत्वं च संप्राप्य भ्रष्टः स्थानादसौ कथमिति तत्समाधानमाह तस्मादिति कर्मणां मध्येकस्य चित्कर्मणः कालेन परिपाकवशाद्देवः समायातीत्यर्थः ॥ १९ ॥ तत्प्रारब्धेति यस्य वेगः समायातितदेव प्रारब्धं तत्प्रारब्धव

टी.अ.

१०

कारणं यस्तु भोगस्य देहिनः सुखदुःखयोः ॥ तस्मादनेकजन्मोत्थसंचितानां च कर्मणां ॥ १९ ॥ मध्ये वेगः समायातिकस्य चित्कालपाकतः ॥ तत्प्रारब्धवशात्पुण्यं करोति च यथा तथा ॥ २० ॥ पापं करोति मनुजस्तथा देवादयोऽपि च ॥ तथानारायणो राजन्नरश्च धर्मजावुभौ ॥ २१ ॥ जातौ कृष्णार्जुनौ काममंशौ नारायणस्य तौ ॥ पुराणपीठिके यैव मुनिभिः परिकीर्तिता ॥ २२ ॥ देवांशः स तु विज्ञेयो यो भवेद्विभवाधिकः ॥ नाऋषिः कुरुते काव्यं नारुद्रो रुद्रमर्चते ॥ २३ ॥ ना देवांशो ददात्यन्नं ना विष्णुः पृथिवीपतिः ॥ इंद्रादग्नेर्यमाद्विष्णोर्धनदादिति भूपते ॥ २४ ॥ प्रभुत्वं च प्रभावं च कोपं चैव पराक्रमं ॥ आदाय क्रियते नूनं शरीरमिति निश्चयः ॥ २५ ॥ यः कश्चिद्बलवान्लोके भाग्यवानथ भोग्यवान् ॥ विद्यावान्दानवान्वापि स देवांशः प्रपठ्यते ॥ २६ ॥ तथैवैते समाख्याताः पांडवाः पृथिवीपते ॥ देवांशो वासुदेवोऽपि नारायणसमद्युतिः ॥ २७ ॥

शाद्यथा पुण्यं करोति तथा पापमपि करोतीत्यर्थः ॥ २० ॥ तथा च यथा पुण्येन प्रारब्धेन पुण्यकर्मकृत्तैर्द्रुपदं लब्धं तथा पापेन प्रारब्धेन ब्रह्महत्यां कृत्वा स्थानभ्रंशोऽपि द्रुपदस्य जानइति न शंका वसरइति भावः न केवलमिन्द्र एव कर्मवशागइत्याश्चर्यं कर्तव्यं किंतु नारायणादयः सर्वेऽपि कर्मवशागइत्याह तथानारायणइति धर्मजाविति देवांशयोरपि कर्माधीनत्वमस्त्येवेत्यर्थः ॥ २१ ॥ नारायणांशावित्यत्र किं प्रमाणं तत्राह पुराणपीठिकेयमिति पुराणक्रमएवात्र प्रमाणमित्यर्थः ॥ २२ ॥ तत्रैव प्रमाणांतरं वचनमाह देवांशइति अर्चते इत्यार्षः प्रयोगः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥२६॥

इत्थं देवानां कर्मवशत्त्वमुपपाद्य सर्वप्राणिनां कर्मवशत्त्वमुपपादयति शरीरीति ॥ २८ ॥ २९ ॥ देवाधीनत्वे निदर्शनं पांडवानामाह पांड
वा इति स्वबाहुबलेन राजसूयः क्रतूत्तमस्तैः कृत इति शेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कृगतमिति एतादृशपुण्यकर्मवन्तोऽपि देवाधीनत्वाद्दुःखं प्राप्ता
इति भावः ॥ ३२ ॥ तदेव स्पष्टयति नरदेहे इति फलदं संबभूवत्यर्थः यतो न तादृशपुण्यानुरूपं फलं दृश्यते नृनस्येति भावः ॥ ३३ ॥ तस्मा

शरीरं प्राणिनां नूनं भाजनं सुखदुःखयोः ॥ शरीरी प्राप्नुयात्कामं सुखं दुःखमनंतरं ॥ २८ ॥ देही नास्ति वशः को
पि देवाधीनः सदैव हि ॥ जननं मरणं दुःखं सुखमाप्नोति चावशः ॥ २९ ॥ पांडवास्ते वने जाताः प्राप्तास्तु स्वगृहं पु
नः ॥ स्वबाहुबलतः पश्चाद्राजसूयं क्रतूत्तमं ॥ ३० ॥ वनवासं पुनः प्राप्ता बहु दुःखकरं परं ॥ अर्जुनेन तपस्तप्तं
दुष्करं ह्यजितेन्द्रियैः ॥ ३१ ॥ संतुष्टस्तु सुरैर्दत्तं वरदानं पुनः शुभं ॥ नरदेहकृतं पुण्यं कृतं वनवासजं ॥ ३२ ॥
नरदेहे तपस्तप्तं चेऽग्रे बदरिकाश्रम ॥ नार्जुनस्य शरीरे तत्फलदं संबभूव ह ॥ ३३ ॥ प्राणिनां देहसंबन्धे गहनाक
र्मणो गतिः ॥ दुर्ज्ञेया सर्वथा देवैर्मानवानां तु का कथा ॥ ३४ ॥ वासुदेवोऽपि संजातः कारागारेति संकटे ॥ नीतो सौ
वसुदेवेन नंदगोपस्य गोकुलं ॥ ३५ ॥ एकादशैव वर्षाणि संस्थितस्तत्र भारत ॥ पुनः समथुरांगत्वा जघानो ग्र
सुतं बलात् ॥ ३६ ॥ मोक्षयामास पितरौ बन्धनाद्भृशदुःखितौ ॥ उग्रसेनं च राजानं च कारमथुरापुरे ॥ ३७ ॥
जगाम द्वारवत्यां स्मलेच्छ राजभयात् पुनः ॥ सर्वभावि वशात् कृष्णः कृतवान् पौरुषं महत् ॥ ३८ ॥ कृत्वा कार्याण्य
नेकानि द्वारवत्यां जनार्दनः ॥ देहं त्यक्त्वा प्रभासे तु सकुटुंबो दिवंगतः ॥ ३९ ॥ पुत्राः पौत्राश्च सुहृदो भ्रातरो जाम
यस्तथा ॥ प्रभासे यादवाः सर्वे विप्रशापात्क्षयंगताः ॥ ४० ॥ एवमेकथिताराजन्कर्मणो गहना गतिः ॥ वासु
देवोऽपि व्याधस्य बाणेन निधनंगतः ॥ ४१ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

दाह प्राणिनामिति ॥ ३४ ॥ वासुदेवस्यापि कर्माधीनत्वमाह वासुदेवोपीति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥
इति श्रीदेवीभागवततिलके षष्ठमस्कंधे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥२७॥

अर्द्धाधिकैः पंचपट्टिभ्यो कैर्धर्मायुगोदुवाः ॥ कथ्यते यत्र सदसदुर्मस्य च विनिर्णयः ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायंति वासुदेवकथां श्रुत्वा तत्र संदिहानो राजापृच्छ
ति भारवतारंति कृष्णयोरिति अर्जुनस्यापि हरेरंशत्वाभिप्रायेणाह कृष्णत्वव्यवहारो बलरामस्य वा हरेः श्वेतकेशोद्वत्वात्कृष्णत्वव्यवहारा
स्तथा च कृष्णयोरित्यस्य कृष्णार्जुनयोरित्यर्थः कृष्णबलरामयोरित्यर्थो वा संशय इति शेषः ॥ १ ॥ अवतारकथां संक्षेपेण वर्णयति पृथिवीति
॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कियानिति दुष्टान्सर्वान् ज्ञात्वा तांश्च हत्वा भारः कियानुत्तारितो न किमपीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ननु भीष्मादीन्निहत्य भा

टी.अ.
११

जनमेजय उवाच ॥ भारवतरणार्थाय कथितं जन्म कृष्णयोः ॥ संशयो यं द्विजश्रेष्ठ हृदये मम तिष्ठति ॥ १ ॥
पृथिवीगोस्वरूपेण ब्रह्माणं शरणं गता ॥ द्वापारंति तित्ति दीनार्ता गुरुभारप्रपीडिता ॥ २ ॥ वेधसा प्रार्थितो विष्णुः
कमलापतिरीश्वरः ॥ भूभारोत्तरणार्थाय साधूनां रक्षणाय च ॥ ३ ॥ भगवन्भारते खंडे देवैः सह जनार्दनः ॥
अवतारं गृहाणा शुवसुदेव गृहे विभो ॥ ४ ॥ एवं संप्रार्थितो धात्रा भगवान् देवकीसुतः ॥ बभूव सहरामेण भूभारो
त्तरणाय वै ॥ ५ ॥ कियानुत्तारितो भारो हत्वा दुष्टाननेकशः ॥ ज्ञात्वा सर्वान् दुराचारान् पापबुद्धि नृपानिह ॥
६ ॥ हतो भीष्मो हतो द्रोणो विराटो दुपदस्तथा ॥ बाल्हीकः सोमदत्तश्च कर्णो वैकर्तनस्तथा ॥ ७ ॥ यैर्लुठितं ध
नं सर्वं हताश्च हरियोपितः ॥ कथं न नाशिता दुष्टा ये स्थिताः पृथिवीतले ॥ ८ ॥ आभीराश्च शकाम्लेच्छानिषादाः
कोटिशस्तथा ॥ भारवतरणं किं तत्कृतं कृष्णेन धीमता ॥ ९ ॥

रुत्तारित एवेति कथमुच्यते तत्राह हतो भीष्म इति एते एकैका एव हता इत्यर्थः ॥ ७ ॥ तद्यं वशिष्टाः केतत्राह यैर्लुठितं धनमिति एते
सर्वे दुष्टा अवाशिष्टा एवेत्यर्थः ॥ ८ ॥ भारवतरणमिति भारवतारप्रतिज्ञां कृत्वा ज्वतारोगृहीतस्तत्र सर्वदुष्टानामवाशिष्टत्वादवतारं गृहीत्वा भारव
तरणं किं कृतं न किमपीत्यर्थः ॥ ९ ॥

॥२७॥

पश्यतः रामकृष्णौ कथं नताः प्रजानां शितवन्ताविति शेषः ॥ १० ॥ समाधत्ते राज्ञा निति अयं भावः दुष्टाचाराद्विविधाः पुरुषाः एके युगधर्मेण दुष्टा
 चाराः परे वेदधर्मेच्छेदार्थं मवतीर्णा दैत्यादुराचारास्तत्रावतारं गृहीत्वा ये वेदधर्मेच्छेदं कर्तुं क्षात्रियगृहेऽवतीर्णा दैत्यकुले वा येऽवतीर्णा दैत्यास्त एव
 नाशिताननुकालस्वभावेन दुराचारास्तेन नाशितास्तेषां नाशने सर्वेऽपि कलिस्वभावदुष्टाः संतीति सर्वेषां मारणप्रसंगेन प्रजोच्छेद एव स्यादिति नान्य

संदेहोऽयं महाभाग न निवर्तति चित्ततः ॥ कलावस्मिन् प्रजाः सर्वाः पश्यतः पापनिश्चयाः ॥ १० ॥ व्यास उवाच ॥ राज
 न्यस्मि युगे यादृक् प्रजा भवति कालतः ॥ नान्यथा तद्भवेन्नूनं युगधर्मोऽत्र कारणं ॥ ११ ॥ ये धर्मरसिका जीवा
 स्ते वै सत्ययुगे भवन् ॥ धर्मार्थरसिका ये तु ते वै त्रेतायुगे भवन् ॥ १२ ॥ धर्मार्थकामरसिका द्वापरे चाभवन् युगे ॥
 अर्थकामपराः सर्वे कालावस्मिन् भवंति हि ॥ १३ ॥ युगधर्मस्तुराजं द्रनयातिव्यत्ययं पुनः ॥ कालः कर्त्ता स्ति
 धर्मस्य ह्यधर्मस्य च वै पुनः ॥ १४ ॥ राजोवाच ॥ ये तु सत्ययुगे जीवा भवंति धर्मतत्पराः ॥ कुत्र तेऽद्य महाभाग
 तिष्ठन्ति पुण्यभागिनः ॥ १५ ॥ त्रेतायुगे द्वापरे वा ये दानव्रतकारकाः ॥ वर्तन्ते मुनयः श्रेष्ठकुत्र ब्रूहि पितामह ॥
 १६ ॥ कलावद्यदुराचारा येऽत्र संति गतत्रपाः ॥ आद्ये युगे क्वया स्यन्ति पापिष्ठा देवनिन्दकाः ॥ १७ ॥ एतत्सर्वं समा
 चक्ष्व विस्तरेण महामते ॥ सर्वथा श्रोतुकामोऽस्मि यदेतद् धर्मनिर्णयं ॥ १८ ॥ व्यास उवाच ॥ ये वै कृतयुगे राज
 न्संभवंतीव मानवाः ॥ कृत्वा ते पुण्यकर्माणि देवलोकान् व्रजन्ति वै ॥ १९ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

यातद्भवेदिति नतानाशयितुं शक्यं तद्व्यर्थः ॥ ११ ॥ तानेव युगधर्मानुष्पादयति ये धर्मरसिका इति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रसंगा
 गतमाह वैराग्यार्थं ये तु सत्ययुगे इति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥२०॥२१॥ तद्युगस्थारजकादयोनीचा अपि धर्मतः स्वधर्माचरणात् स्वर्गं यांतीत्यन्वयः ॥ २२ ॥ कलावस्मिन्निति आस्मिन्कलौयेपापा

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च नृपसत्तम ॥ स्वधर्मनिरतायां तिलोकान्कर्मजितान्किल ॥ २० ॥ सत्यं दयात्
थादानं स्वदारगमनं तथा ॥ अद्रोहः सर्वभूतेषु समता सर्वजंतुषु ॥ २१ ॥ एतत्साधारणं धर्मं कृत्वा सत्ययुगे पुनः
स्वर्गं यांतीति रेवर्णाधर्मतोरजकादयः ॥ २२ ॥ तथा त्रेतायुगे राजन्द्वापरेऽथ युगे तथा ॥ कलावस्मिन् युगे पापे
नरकं यांति मानवाः ॥ २३ ॥ तावत्तिष्ठंति ते तत्र यावत्स्याद्युगपर्ययः ॥ पुनश्च मानुषे लोके भवंति भुवि मानवाः
॥ २४ ॥ यदा सत्ययुगस्यादिः कलेरंतश्च पार्थिव ॥ तदा स्वर्गात् पुण्यकृतो जायंते किल मानवाः ॥ २५ ॥ यदा कलि
युगस्यादिर्द्वापरस्य क्षयस्तथा ॥ नरकात् पापिनः सर्वे भवंति भुवि मानवाः ॥ २६ ॥ एवं कालसमाचारो नान्यथा
भूत्कदाचन ॥ तस्मात्कलिरसत्कर्त्ता तस्मिन्स्तु तादृशी प्रजा ॥ २७ ॥ कदाचिद्दैवयोगात् प्राणिनां व्यत्ययो भ
वेत् ॥ कलौ ये साधवः केचिद्द्वापरे संभवन्ति ते ॥ २८ ॥ तथा त्रेतायुगे केचित्केचित् सत्ययुगे तथा ॥ दुष्टाः सत्ययु
गे ये तु ते भवन्ति कलावपि ॥ २९ ॥ कृतकर्मप्रभावेण प्राप्नुवंत्यसुखानि च ॥ पुनश्च तादृशं कर्म कुर्वन्ति युगभावतः ॥
॥ ३० ॥ जनमेजय उवाच ॥ युगधर्मान्महाभाग ब्रूहि सर्वानशेषतः ॥ यस्मिन् नैवाद्दृशो धर्मो ज्ञातुमिच्छामि तं
तथा ॥ ३१ ॥

चारास्ते नरकं यांतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ व्यत्ययो भवेदिति सत्ययुगे पिपापं केचित् कुर्वन्ति कलियुगेपि के
चित् पुण्यं कुर्वन्तीत्येवं रूपद्वयार्थः व्यत्ययांतरमप्याह कलौ ये साधव इति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

युगधर्माभ्यामोच्यंतेतान्सावधानतयासमाचरणेचेद्युगधर्मानुरोधेनबुद्धेर्धशः स्यात्कस्यबुद्धेर्धशो जातइतिचेच्छृणुतं दृष्टान्तमित्यभिप्रायेणाह
निबोधेति हिनिश्चयेन साधूनामपिचेतांसियुगभावात्तुयुगप्रभावात्त्रमंतिमोहंप्राप्नुवन्ति तत्रवक्ष्यमाणंदृष्टान्तनिबोधशृण्वित्यर्थः ॥ ३२ ॥
॥ ३३ ॥ ३४ ॥ यस्मादेवंतस्मादाह प्रयत्नेनेति सावधानेनचेतसेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ अथयुगधर्माणाह नूनमिति पराशक्त्यर्चनंपूजा

॥ व्यासउवाच ॥ निबोधनृपशार्दूलदृष्टान्तंतेब्रवीम्यहं ॥ साधूनामपिचेतांसियुगभावाद्भ्रमंतिहि ॥ ३२ ॥ पि
तुर्यथातेराजेन्द्रबुद्धिर्विप्रावहेलने ॥ कृतवैकलिनाराजन्धर्मज्ञस्यमहात्मनः ॥ ३३ ॥ अन्यथाक्षत्रियोराजा
ययातिकुलसंभवः ॥ तापसस्यगलेसर्पमृतंकस्मादयोजयत् ॥ ३४ ॥ सर्वयुगबलंराजन्वेदितव्यंविजानता
॥ प्रयत्नेनहिकर्तव्यंधर्मकर्मविशेषतः ॥ ३५ ॥ नूनंसत्ययुगेराजन्ब्राह्मणावेदपारगाः ॥ पराशक्त्यर्चनरता
देवीदर्शनलालसाः ॥ ३६ ॥ गायत्रीप्रणवासक्तागायत्रीध्यानकारिणः ॥ गायत्रीजपसंसक्तामायाबीजैकजा
पिनः ॥ ३७ ॥ ग्रामेग्रामेपरांवायाःप्रासादकरणोत्सुकाः ॥ स्वकर्मनिरताःसर्वेसत्यशौचदयान्विताः ॥ ३८ ॥
त्रय्योक्तकर्मनिरतास्तत्वज्ञानविशारदाः ॥ अभवन्क्षत्रियास्तत्रप्रजाभरणतत्पराः ॥ ३९ ॥ वैश्यास्तुकृपिवा
णिज्यगोसेवानिरतास्तथा ॥ शूद्राःसेवापरास्तत्रपुण्येसत्ययुगेनृप ॥ ४० ॥ परांवापूजनासक्ताःसर्वेवर्णाःपरे
युगेतथात्रेतायुगेकिंचित्पुन्यनाधर्मस्यसंस्थितिः ॥ ४१ ॥ द्वापरेचविशेषेणन्यूनासत्ययुगस्थितिः ॥ पूर्वयेरा
क्षसाराजन्तेकलौब्राह्मणाःस्मृताः ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥

जपध्यानादितास्मिनरताः ॥ ३६ ॥ गायत्र्यासक्ताःप्रणवासक्ताश्चेत्यर्थः मायाबीजंभुवनेश्वरीमंत्रस्तस्यैवजापिनोमुख्यत्वेनजपशीलाः ॥
॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ परांवापूजनेति परेयुगेसत्येसर्वेपिपर्णाःपरांवापूजनासक्ताभवन्तीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ प्रसंगेनावान्तरं
लौकंकिंचिद्विशेषमाह पूर्वयेराक्षसाइति तेपिकलियुगेधर्मनाशार्थब्राह्मणाभवन्तीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ॥ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ कामचारायधेष्टाचारवत्यः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ननुयदिधर्मश्रेष्ठस्तर्हि किमितिकलौधर्मना
चरन्ति तत्राह आहारशुल्येति ॥ ५० ॥ शुद्धेचित्तइति आहारशुल्यसत्त्वशुद्धिस्तच्छुद्धौ धर्मप्रकाशस्तथाचकलावाहारशुल्यदभावान्न

पाखंडनिरताः प्रायोभवंति जनवंचकाः ॥ असत्यवादिनः सर्वे वेदधर्मविवर्जिताः ॥ ४३ ॥ दांभिकालोकचतुरा
मानिनो वेदवर्जिताः ॥ शूद्रसेवापराः केचिन्नानाधर्मप्रवर्तकाः ॥ ४४ ॥ वेदनिंदाकराः क्रूराधर्मभ्रष्टातिवादुकाः
॥ यथायथा कलिर्वृद्धिं याति राजंस्तथा तथा ॥ ४५ ॥ धर्मस्य सत्यमूलस्य क्षयः सर्वात्मना भवेत् ॥ तथैव क्षत्रि
यवैश्याः शूद्राश्च धर्मवर्जिताः ॥ ४६ ॥ असत्यवादिनः पापास्तथा वर्णैतराः कलौ ॥ शूद्रधर्मरता विप्राः प्रतिग्रह
परायणाः ॥ ४७ ॥ भविष्यंतिकलौ राजन्युगे वृद्धिगताः किल ॥ कामचाराः स्त्रियः कामलोभमोहसमन्विताः ॥
४८ ॥ पापामिथ्याभिवादिन्यः सदाक्लेशरतानृप ॥ स्वभर्तृवंचकानित्यं धर्मभाषणपंडिताः ॥ ४९ ॥ भवंत्येवं
विधानार्यः पापिष्ठाश्च कलौ युगे ॥ आहारशुद्धानृपते चित्तशुद्धिस्तु जायते ॥ ५० ॥ शुद्धेचित्ते प्रकाशः स्याद्धर्म
स्य नृपसत्तम ॥ वृत्तसंकरदोषेण जायते धर्मसंकरः ॥ ५१ ॥ धर्मस्य संकरे जाते नूनं स्याद्वर्णसंकरः ॥ एवं कलि
युगे भूपसर्वधर्मविवर्जिते ॥ ५२ ॥ स्ववर्णधर्मवार्तेषानकुत्राप्युपलभ्यते ॥ महान्तोऽपि च धर्मज्ञा अधर्मकुर्वते नृ
प ॥ ५३ ॥ कलिस्वभाव एवैषः परिहार्यो न केनचित् ॥ तस्मादत्र मनुष्यणां स्वभावात्पापकारिणां ॥ ५४ ॥

धर्मबुद्धिर्जायत इत्यर्थः तथा च छांदोग्यश्रुतिः आहाराशुल्यसत्त्वशुद्धिस्तच्छुद्धौ ध्रुवास्मृतिरिति धर्मबुल्यभावे को दोषस्तत्राह वृत्तसं
करेति वृत्तवर्णाश्रमाचारस्तत्संकरदोषेण धर्मसंकरो भवतीत्यर्थः ब्राह्मणाचरणं शूद्रेण शूद्राचरणं ब्राह्मणेन कृतं चेद्धर्मसंकरो भवत्येवेति भावः

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

॥

॥

॥

॥

॥

पापनिष्कृत्युपायं राजापृच्छति भगवन्सर्वधर्मज्ञोति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ देवीपदांबुजं मायाविशिष्टं ब्रह्मरूपिण्यादेव्याः पदांबुजमित्यर्थः ॥ ५७ ॥
न संत्यघानीति देव्यानां भिन्नापदाहेपापदाहविषये यावती शक्तिरास्ति तावत्यघानि पापानि नैव संतीत्यर्थः यस्मादेवं तस्मात्कलियुगाद्वीतिर्भयं कु
तो भवति कलियुगभयेन किंचित्कारणमस्तीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ नामस्मरणं चरेत्कुर्यादित्यर्थः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इदानीं सर्वेषां

निष्कृतिर्न हिराजेंद्रसामान्योपायतो भवेत् ॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ॥ ५५ ॥
कलावधर्मबहुलेन राणां कागतिर्भवेत् ॥ यद्यस्ति तदुपायश्चेद्दयया तं वदस्व मे ॥ ५६ ॥ व्यास उवाच ॥ ए
क एव महाराज तत्रोपायोऽस्ति नापरः ॥ सर्वदोषानिरासार्थं ध्यायेद्देवीपदांबुजं ॥ ५७ ॥ न संत्यघानि तावन्ती यावती
शक्तिरास्ति हि ॥ नास्मिन् देव्याः पापदाहे तस्माद्वीतिः कुतो नृप ॥ ५८ ॥ अवशेनापि यन्नामलील योच्चारितं यदि ॥
किं किं ददाति तत्ज्ञातुं समर्थान्हरादयः ॥ ५९ ॥ प्रायश्चित्तं तु पापानां श्रीदेवीनामसंस्मृतिः ॥ तस्मात्कलिभ
याद्राजन्पुण्यक्षेत्रे वसन्नरः ॥ ६० ॥ निरंतरं परां वायानामसंस्मरणं चरेत् ॥ छित्वा भित्वा च भूतानि हत्वा
सर्वमिदं जगत् ॥ ६१ ॥ देवीं नमति भक्त्या यो न स पापैर्विलिप्यते ॥ रहस्यं सर्वशास्त्राणां मयाराजन्नुदीरि
तं ॥ ६२ ॥ विमृश्यैतदशेषेण भज देवीपदांबुजं ॥ अजपां नाम गायत्रीं जपन्ति निखिला जनाः ॥ ६३ ॥

पिनः पराशक्तिमंत्रमजपाख्यं निरंतरं जपन्ति जन्मादारभ्य मरणपर्यंतं तथाप्ययं मंत्रोऽस्तीति मायाकृतमोहेन न जानन्ति ततो न मुक्ता भवन्तीत्याह मा
याया वै भवमिति जनानां क्रोशाति अजपां नाम गायत्रीमिति तदुक्तमजपां नाम गायत्रीं जीवो जपन्ति नित्यं शः अजपां जपतो नित्यं पुनर्जन्म न विद्यत इति
अजपामंत्रविधानं तु दाक्षिणामूर्तिसंहितायां स्पष्टं ॥ ६३ ॥

यथाऽज्जपांसर्वेजपंतितथैवगायत्रीमपिसर्वेब्राह्मणाजपंतितथापितस्यामाहिमानंनजानंतिततो नमुक्ताभवंतोत्याह गायत्रीमिति गायत्रीमहिमा तु सर्वत्रैवप्रसिद्धउपपादितश्चास्माभिर्बृहदारण्यकटीकायांसप्तमाध्यायइति ॥६४॥६५॥ इतिश्रीदे०भा०ति०ष०एकादशोऽध्यायः॥११॥ चतुःसततिपद्यैस्तुतीर्थयात्राप्रसंगतः॥आडीवकंमहायुद्धंविस्तरेणोपवर्ण्यते॥१॥पूर्वाध्यायांते तस्मात्कलिभयाद्राजन्पुण्यक्षेत्रेवसन्नरः निरंत

महिमानंनजानंतिमायायवैभवंमहत्॥गायत्रीब्राह्मणाःसर्वेजपंतिहृदयांतरो॥६४॥महिमानंनजानंतिमायाया वैभवंमहत् ॥ एतत्सर्वसमाख्यातंयत्पृष्ठंतत्त्वयानृप ॥ ६५ ॥ युगधर्मव्यवस्थायांकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ इ तिश्रीदेवीभा०म०षष्ठस्कंधेएकादशोऽध्यायः॥११॥राजोवाच॥ तीर्थानिभुविपुण्यानिब्रूहिमेमुनिसत्तम ॥ ग म्यानिमानवैदेवैःक्षेत्राणिसरितस्तथा ॥ १ ॥ फलंचयादृशंयत्रतीर्थेषुस्नानदानतः ॥ विधितुतीर्थयात्रायांनि यमांश्चविशेषतः ॥ २ ॥ व्यासउवाच ॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामितीर्थानिविविधानिच ॥ येषुतीर्थेषुदेवीनांप्र शस्तान्यायनानिच ॥ ३ ॥नदीनांजान्हवीश्रेष्ठायमुनाचसरस्वती ॥ नर्मदागंडकीसिंधुर्गोमतीतमसातथा ॥ ४ ॥ कावेरीचंद्रभागाचपुण्यावेत्रवतीशुभा ॥ चर्मण्वतीचशरयूस्तापीसाभ्रमतीतथा ॥ ५ ॥ एताश्चकथिता राजन्नन्याश्चशतशःपुनः ॥ तासांसमुद्रगाःपुण्याःस्वल्पपुण्याह्यसमुद्रगाः ॥ ६ ॥ समुद्रगानांताःपुण्याःसर्व दौघवहास्तुयाः ॥ मासद्वयंश्रावणादौताश्चसर्वारजस्वलाः ॥ ७ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥

रंपरांचायानामसंस्मरणंचरेदित्युक्तंतत्रकानितानिपुण्यक्षेत्राणीतिराजापृच्छातेतीर्थानिभुवीति ॥ १ ॥ विशेषतोब्रूहीत्यन्वयः ॥ २ ॥ ये षुतीर्थेषुदेवीनांललितादेवीनांप्रशस्तान्यायनानिस्थानानिविद्यंतेतानीत्यर्थःअयनमेवायनं ॥ ३ ॥ तमसानदी ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सर्वदौघ वहास्तुयाइति असमुद्रगासुसमुद्रगाःश्रेष्ठाःसमुद्रगास्वपिसर्वंजलवहाःश्रेष्ठास्ताःसर्वदाजलवहाःश्रावणादौश्रावणभाद्रपदयोरौमासद्वयं सर्वारजस्वलाःप्रोक्ताइत्यर्थः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ग्राम्यवारिवहाइतिग्रामोपयोगिजलवहाः नसमुद्रगामिन्यइत्यर्थः क्षेत्राण्याह पुष्करमिति ॥ ८ ॥ ९ ॥ शैलानाह श्रीशैलश्चेति सरोरा
ण्याह सरांसीति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ एष्विति सर्वेष्वेतेषुस्थानेषुदेवीस्थानानिसंतीत्यर्थः ॥ १५ ॥

भवंतिवृष्टियोगेनग्राम्यवारिवहास्तथा ॥ पुष्करंचकुक्षेत्रंधर्मारण्यंसुपावनं ॥ ८ ॥ प्रभासंचप्रयागंचनैमिषार
ण्यमेवच ॥ विश्रुतंचार्बुदारण्यंशैलाश्चपावनास्तथा ॥ ९ ॥ श्रीशैलश्चसुमेरुश्चपर्वतोगंधमादनः ॥ सरांसिचै
वपुण्यानिमानसंसर्वविश्रुतं ॥ १० ॥ तथाबिंदुसरःश्रेष्ठमक्षोदंनामपावनं ॥ आश्रमास्तुतथापुण्यामुनीनां
भावितात्मनां ॥ ११ ॥ विश्रुतस्तुसदापुण्योख्यातोबदरिकाश्रमः ॥ नरनारायणौयत्रतेपातेतौमुनीतपः ॥
१२ ॥ वामनाश्रमआख्यातःशतयूपाश्रमस्तथा ॥ येनयत्रतपस्तप्तस्यनाम्नातिविश्रुतः ॥ १३ ॥ एवंपु
ण्यानिस्थानानिह्यसंख्यातानिभूतले ॥ मुनिभिःपरिगीतानिपावनानिमहीपते ॥ १४ ॥ एषुस्थानेषुसर्वत्र
देवीस्थानानिभूपते ॥ दर्शनात्पापहारीणिवसंतिनियमेनच ॥ १५ ॥ कथयिष्यामितान्यग्रेप्रसंगेनचकानि
चित् ॥ तीर्थानिनृपदानानिब्रतानिचमखास्तथा ॥ १६ ॥ तपांसिपुण्यकर्माणिसापेक्षाणिमहीपते ॥ द्रव्यशु
द्धिक्रियाशुद्धिमनःशुद्धिमपेक्ष्यच ॥ १७ ॥ पावनानिहितीर्थानितपांसिचब्रतानिच ॥ कदाचित्द्रव्यशुद्धिः
स्यात्क्रियाशुद्धिःकदाचन ॥ १८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अग्रेसरतमस्कंधेकानिचिदेवीस्थानानिकथयिष्यामीत्यर्थः तीर्थादिषुनियमानाह तीर्थानीति हेनृपतीर्थानिदानानिब्रतानिमखास्तपांसिसर्वाणिद्र
व्यशुद्धिक्रियाशुद्धिमनःशुद्धिसापेक्षानितदपेक्षयाफलदानिभवंतिनस्वनइत्यर्थः अतस्तीर्थादिषुवसन्शुद्धिचयंसंपादयेदितिनात्यर्थ ॥ १६ ॥
॥ १७ ॥ तत्रद्रव्यशुद्धिःक्रियाशुद्धिःकदाचित्सिद्ध्यन्मनःशुद्धिस्तुसर्वथादुःसाध्येत्याह कदाचिदिति ॥ १८ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥३१॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ देहजंमळमिति तीर्थानिदेहमेवक्षालयन्तिननुमानसंमलमित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

टी.अ.
१२

दुर्लभामनसःशुद्धिःसर्वेषांसर्वदानृप ॥ मनस्तुचंचलंराजन्ननेकविषयाश्रितं ॥ १९ ॥ कथंशुद्धंभवेद्राजन्ना
नाभावसमाश्रितं ॥ कामक्रोधौतथालोभोह्रहंकारोमदस्तथा ॥ २० ॥ सर्वविघ्नकराहोतेतपस्तीर्थव्रतेषुच ॥
अहिंसासत्यमस्तेयंशौचमिन्द्रियनिग्रहः ॥ २१ ॥ स्वधर्मपालनंराजन्सर्वतीर्थफलप्रदं ॥ नित्यकर्मपरित्या
गान्मार्गसंसर्गदोषतः ॥ २२ ॥ व्यर्थंतीर्थाधिगमनंपापमेवावशिष्यते ॥ क्षालयन्तिहितीर्थानिसर्वथादेहजंम
लं ॥ २३ ॥ मानसंक्षालितुंतानिनसमर्थानिवैनृप ॥ शक्तानियदिचेत्तानिगंगातीरनिवासिनः ॥ २४ ॥ मुन
योद्रोहसंयुक्ताःकथंस्युर्भावितेश्वराः ॥ वसिष्ठसदृशाःप्रव्हाविश्वामित्रादयःकिल ॥ २५ ॥ रागद्वेषरताःसर्वे
कामक्रोधाकुलाःसदा ॥ चित्तशुद्धिमयंतीर्थगंगादिभ्योतिपावनं ॥ २६ ॥ यदिस्यादैवयोगेनक्षालयत्यंतरंम
लं ॥ विशेषेणतुसत्संगोज्ञाननिष्ठस्यभूपते ॥ २७ ॥ नवेदानचशास्त्राणिनव्रतानितपांसिन ॥ नमस्वानचदा
नानिचित्तशुद्धेस्तुकारणं ॥ २८ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ ६१ ॥

॥ननुयदितीर्थादिसेवनान्नाचित्तशुद्धिस्ताहिंसाकस्माद्भवतितत्राह यदिस्यादिति हेभूपते यदिदैवयोगेनज्ञाननिष्ठस्यसत्संगोविशेषेणनिरंतरंस्या
त्तदासएवसत्संगःआंतरंमलमानसंमलंक्षालयतिनान्यदित्यर्थः यदिदैवयोगेनत्यनेनसत्संगस्यातिदुर्लभत्वंबोधितं ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥३१॥

तथाचकलिभयार्दितस्तृतीयचतुर्थस्कंधयोः प्रतिपादिताद्रव्यशुद्धिक्रियाशुद्धिं संपाद्य पुण्यक्षेत्रे वसन् ज्ञाननिष्ठसत्समागमेन शास्त्रश्रवणादिना
मानसीं शुद्धिं वैराग्यादिना संपाद्य देवीनामानि गृह्णन् भ्रूदेवीसमाराधनपरो भवेदितिसर्वप्रकरणार्थः अत्र द्रव्यक्रियाचित्तशुद्धीनां मध्ये सर्वेषां
तनियमानां मंतर्भावमभिप्रेत्य राज्ञापृष्ठा अपितोऽर्थव्रतानियमानोक्ता इति बोध्यं तत्र चित्तशुद्धिरतिदुर्लभेति दर्शयितुं वसिष्ठविश्वामित्रयोः कथां प्र

वसिष्ठो ब्रह्मणः पुत्रो वेदविद्याविशारदः ॥ रागद्वेषान्वितः कामं गंगातीरं समाश्रितः ॥ २९ ॥ आडीवकं महा
युद्धं विश्वामित्रवसिष्ठयोः ॥ जातं निरर्थकं द्वेषादेवानां विस्मयप्रदं ॥ ३० ॥ विश्वामित्रो बकस्तत्र जातः परमता
पसः ॥ शप्तः स तु वसिष्ठेन हरिश्चंद्रस्य कारणात् ॥ ३१ ॥ कौशिकेन वसिष्ठोऽपि शस्त्राडी देहभाकृतः ॥ शापादा
डीवकौ जातौ तौ मुनी विशदप्रभौ ॥ ३२ ॥ निवासं प्राप तु स्तीरे सरसो मानसस्य च ॥ चक्रतुर्दारुणं युद्धं न खंचु
प्रताडनैः ॥ ३३ ॥ वर्षाणामयुतं यावत्तावृषीरोषसंयुतौ ॥ युयुधातेमदोन्मत्तौ सिंहविवपरस्परं ॥ ३४ ॥ रा
जोवाच ॥ कथं तौ मुनिशार्दूल्येतापसौ धर्मतत्परौ ॥ परस्परं वैरपरो संजातौ केन हेतुना ॥ ३५ ॥ शापं परस्परं
रंकेन कारणेन महामती ॥ दत्तवन्तौ मिथः क्लेशकारकौ दुःखदौ नृणां ॥ ३६ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

स्तौति वसिष्ठो ब्रह्मण इति गंगातीरस्थितोऽपि रागद्वेषान्वितश्चित्तशुद्धिरहित इत्यर्थः एतादृशानां महतामपियतो न चित्तशुद्धिस्ततः सा दुर्लभेति
भावः ॥ २९ ॥ रागद्वेषान्वितत्वे किं प्रमाणमिति चेद्युद्धमेव प्रमाणमित्याह आडीवकमिति आडिश्वकश्च यो दुरौयस्मिन् युद्धे तदुद्धमा
डीवकं आडिः शरारिः शरारिराटिराडिश्चेति कोशः आडीवकमित्यत्रान्येषामपीति पूर्वपदस्य दीर्घः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥३२॥

॥ ३७ ॥ प्रतिजज्ञेइति ममपुत्रोभवतुतेनपुत्रेणनरमेधंमहाक्रतुंहेवरुणत्वत्प्रीत्यर्थंकरिष्यामीतिप्रतिज्ञांकृतवानित्यर्थः ॥ ३८ ॥ दधारगर्भ
व्यासउवाच ॥ हरिश्चंद्रो नृपश्चेष्ठस्त्रिशंकुतनयःपुरा ॥ बभूवरविवंशीयोरामचंद्रस्यपूर्वजः ॥ ३७ ॥ अनप
त्यःसराजर्षिर्वरुणायमहाक्रतुं ॥ प्रतिजज्ञेपुत्रकामोनरमेधंदुरासदं ॥ ३८ ॥ वरुणस्तस्यसंतुष्टेयज्ञस्य
नियमेकृते ॥ दधारगर्भंराज्ञस्तुभार्यापरमसुंदरी ॥ ३९ ॥ राजाबभूवसंतुष्टेष्टृष्टाभार्यासदोहदां ॥ चकारवि
धिवत्कर्मगर्भसंस्कारकारकं ॥ ४० ॥ सुपुवेतनयंनारीसर्वलक्षणसंयुतं ॥ मुदंप्रापनृपस्तत्रपुत्रेजातेविशां
पते ॥ ४१ ॥ कृतवान्जातकर्मादिसंस्कारविधिमुत्तमं ॥ ददौहिरण्यंगादोग्ध्रीर्बाह्मणेभ्योविशेषतः ॥ ४२ ॥
जन्मोत्सवेतिसंवृत्तेगेहेवैयादसांपतिः ॥ आजगाममहाराजविप्रवेपथरस्तथा ॥ ४३ ॥ पूजितःपार्थिवेनाथदत्त्वा
विधिवदासनं ॥ कार्येपृष्टेब्रवीद्वाक्यंवरुणोस्मीतिभूपतिं ॥ ४४ ॥ कुरुयज्ञंसुतंकृत्वापशुंपरमपावनं ॥ सत्य
वाग्भवरार्जेद्रसंकल्पस्तुत्वयाकृतः ॥ ४५ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंराजाविबुहलोतिव्यथाकुलः ॥ संस्तभ्याधिनृपः
प्राहवरुणंसत्कृतांजलिः ॥ ४६ ॥ स्वामिन्करोमितंयज्ञंसर्वथाविधिपूर्वकं ॥ मयातियत्प्रतिज्ञातंभवामिसत्य
वागहं ॥ ४७ ॥ पूर्णेमासेविशुद्धेतधर्मपत्नीसुरोत्तम ॥ विशुद्धायांतुभार्यायांकर्तव्यःसपशुर्मखः ॥ ४८ ॥
॥ व्यासउवाच ॥ इत्युक्तेवचनेराज्ञावरुणःस्वगृहंगतः ॥ राजाबभूवसंतुष्टःकिंचिच्चिंतातुरस्तथा ॥ ४९ ॥
पूर्णेमासिपुनःपाशीपरीक्षार्थंनृपालये ॥ आजगामद्विजोभूत्वासुवेपःसुष्ठुभापकः ॥ ५० ॥ कृतार्हणंसुखासी
नंभूपतिस्तंसुरोत्तमं ॥ उवाचविनयोपेतोहेतुगर्भवचस्तदा ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥

मीति तेनवरुणसंतोषेणेशेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ दोग्ध्रीर्दुग्धवतीः ॥ ४२ ॥ यादसांपतिर्वरुणः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥
भवामिभविष्यामीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥

टी.अ.

१२

॥३२॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

असंस्कृतं सुतं स्वामिन्पूषे बध्नामि तं कथं ॥ संस्कृत्य क्षात्रियं कृत्वा यं जेहं यज्ञमुत्तमं ॥ ५२ ॥ दयसे यदि देवत्वं
ज्ञात्वा दीनं स्वसेवकं ॥ असंस्कृतस्य बालस्य नाधिकारोऽस्ति कुत्रचित् ॥ ५३ ॥ वरुण उवाच ॥ प्रतारयसि
राजेंद्र कृत्वा समयमग्रतः ॥ दुस्त्यजस्तव जानामि सुतस्नेहो ह्यपुत्रिणः ॥ ५४ ॥ गृहं व्रजामि भूपाल वचनात्तव
कोमलात् ॥ कियत्कालं प्रतीक्ष्याह मागमिष्यामि ते गृहं ॥ ५५ ॥ भवितव्यं त्वया तात तदा सत्यवचो न्वितं ॥
अन्यथा त्वयि मुंचामि कोपं शापसमन्वितं ॥ ५६ ॥ राजोवाच ॥ समावर्तन कर्मेति सर्वथा यादसां पते ॥ कृत्वा
पुत्रं पशुं यज्ञेयजिष्ये विधिपूर्वकं ॥ ५७ ॥ व्यास उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं राज्ञो वरुणः प्रीतिमानसः ॥ तथेत्यु-
क्ता ययौ तूर्णं नृपस्तु सुस्थितो भवत् ॥ ५८ ॥ रोहितास्य इति ख्यातः सुतस्तस्य विवृद्धिमान् ॥ संजातश्चतुरः सर्ववि-
द्यानां च विशारदः ॥ ५९ ॥ यज्ञस्य कारणेन ज्ञातं सर्वं सविस्तरं ॥ भयभीतस्ततः सोऽतिमत्वा मरणमात्मनः
॥ ६० ॥ कृत्वा पलायनं वीरोगतोऽसौ गिरिगव्हरे ॥ अगम्येनृपतिः स्थाने स्थितस्तत्र भयातुरः ॥ ६१ ॥ प्राप्ते
कालेथ वरुणो यज्ञार्थं नृपतेर्गृहं ॥ गत्वा तमाह भूपालं कुरुयज्ञं विशांपते ॥ ६२ ॥ प्रम्लानवदनो राजा तमाहव्य-
थितेन्द्रियः ॥ किं करोमि गतः कापि सुतो मे सुरसत्तम ॥ ६३ ॥ श्रुत्वा तद्वचनं राज्ञः कुपितो यादसां पतिः ॥ शशाप
तं नृपं कोपादसत्यवादिनं भृशं ॥ ६४ ॥ जलोदराभिधो व्याधिर्देहे भवतु ते नृप ॥ यतः प्रतारितश्चाहं कृत्वा कपट-
पंडित ॥ ६५ ॥ इति शस्त्राय यो धामस्वकं पाशधरस्तदा ॥ राजा चिंतातुरस्तस्थौ भवने व्याधिपीडितः ॥ ६६ ॥

कृत्वेति समयमिति शेषः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ च
तुर्भिरधिकैः पंचाशाद्विः पदैरनंतरं ॥ शुनः शेषकाथांतं च युद्धमाडीबकं स्मृतं ॥ १ ॥ पितुर्गृहे गम्यते चेत्पिता तवनरमेधं त्वत्पशुकं करिष्यति तस्मा

यदातिव्याधितो राजरोगेण शापजेन ह ॥ तदा शुश्रावपुत्रोऽपि पितरं व्याधिपीडितं ॥ ६७ ॥ पांथिकः प्राह पुत्रं
हि पिता ते भृशदुःखितः ॥ जल्येदरविकारेण शापजेन नृपात्मज ॥ ६८ ॥ विनष्टं जीवितं तेद्यवृथा जातस्य दुर्मते
यस्य त्कापितरं दुःस्थं प्राप्नोसि गिरिगच्छरं ॥ ६९ ॥ किमनेन शरीरेण प्राप्तं ते जन्म नः फलं ॥ देहदं दुःखितं कृत्वा
स्थितोऽस्य त्रसुताधम ॥ ७० ॥ प्राणास्त्याज्याः पितुः कार्ये सत्पुत्रेणेति निश्चयः ॥ त्वदर्थं दुःखितो राजा क्रंदति
व्याधिपीडितः ॥ ७१ ॥ व्यास उवाच ॥ तदा कर्ण्यवचस्तथ्यं पांथिकाद्धर्मसंयुतं ॥ यदा च क्रेमनो गंतुं द्रष्टुं ता
तं व्यथातुरं ॥ ७२ ॥ तदा विप्रवपुर्भूत्वा वासवस्तमुपागमत् ॥ रहः प्राह हितं वाक्यं दयावानिव भारत ॥ ७३
मूर्खोऽसिराजपुत्रत्वं गमनाय मतिं वृथा ॥ करोषि पितरं त्वद्यनजानां सिव्यथायुतं ॥ ७४ ॥ इति श्रीदेवीभागवते
महापुराणे षष्ठस्कंधेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ इंद्र उवाच ॥ साहसं कृतवान्राजा पूर्वं यत्कथितो मखः ॥ वरुणा
य प्रतिज्ञातः पुत्रं कृत्वा पशुं प्रियं ॥ १ ॥ गते त्वयि पिता पुत्रं बध्वा यूषेऽघृणः पुनः ॥ पशुं कृत्वा महाबुद्धेः वधिष्यति
व्यथातुरः ॥ २ ॥ इत्थं निषिद्धस्तत्पुत्रः शक्रेणामित तेजसा ॥ स्थितस्तत्रैव माये शीमाय यामोहितो भृशं ॥ ३ ॥

न्मागमस्तत्रेत्यभिप्रायेण पितुर्वृत्तांतं मिदो बोधयति साहसमिति प्रियं पुत्रं पशुं कृत्वा कथितो वेदेषूक्तो मखो नरमेधो वरुणाय पूर्वं प्रतिज्ञात इति यत्तद्वा
नासाहसं कृतवानित्यर्थः ॥ १ ॥ ततः किं तत्राह गते त्वयाति अघृण इति छेदः व्यथातुरः पीडितः ॥ २ ॥ स्थितस्तत्रैवेति पितुर्गृहं गत
इत्यर्थः माये शीमायास्वामिनी भगवती ब्रह्मविदूषिणी तस्यामाययामोहित इत्यर्थः ॥ ३ ॥

॥४॥ ५॥ ६॥ ॥ त्रयोदशविधा इति औरसक्षेत्रजदात्रिमकृत्रिमादयो मनुस्मृतिप्रसिद्धाः धर्मसंग्रहे धर्मशास्त्रे ॥ ७॥ ८॥ ९॥

यदा पुनः पुनः श्रुत्वा पितरं रोगपीडितं ॥ गमनाय मतिचक्रे तदेन्द्रः प्रत्यषेधयत् ॥ ४॥ हरिश्चंद्रोतिदुःखार्तः प
प्रच्छ गुरुमंतिके ॥ स्थितं वसिष्ठमेकांते सर्वज्ञं हिततत्परं ॥ ५॥ राजोवाच ॥ भगवन्किं करोम्यद्य कातरो
स्मि व्यथाकुलः ॥ त्राहि मांदुःखमनसं महाव्याधिभयातुरं ॥ ६॥ वसिष्ठ उवाच ॥ शृणुराजन्नुपायोस्ति रोग
नाशं प्रतिस्तुतः ॥ त्रयोदशविधाः पुत्राः कथिता धर्मसंग्रहे ॥ ७॥ तस्मात्क्रीतं सुतं कृत्वा यजस्व मखमुत्तमं ॥
द्रव्यं दत्त्वा यथोद्दिष्टमानयस्व द्विजोत्तमं ॥ ८॥ एवं कृते मखे भूपरोगनाशो भविष्यति ॥ वरुणेऽपि प्रसन्नात्मा भ
विष्यति यथा सुखं ॥ ९॥ व्यास उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा राजा प्रोवाच मंत्रिणं ॥ अन्वेषय महाबुद्धे विष
येष्वति यत्नतः ॥ १०॥ कदाचित्कोपिलो भार्थी ददाति स्वसुतं पिता ॥ समानय धनं दत्त्वा यावत्प्रार्थयते प्यसौ
॥ ११॥ सर्वथैव समानेयो यज्ञार्थे द्विजबालकः ॥ न कार्या कृपणा बुद्धिस्त्वयामत्कार्यहेतवे ॥ १२॥ प्रार्थनीय
स्त्वया पुत्रः कस्यचिद्द्विजवादिनः ॥ द्रव्येण देहियज्ञार्थं कर्तव्योऽसौ पशुः किल ॥ १३॥ इति संचोदितस्तेन स
चिवः कार्यहेतवे ॥ अन्वेषयामास पुरे ग्रामे ग्रामे गृहे गृहे ॥ १४॥ एवमन्वेषतस्तस्य विषये कश्चिदातुरः ॥ नि
र्दनास्त्रिसुतश्चासीदजीगर्तेति नामतः ॥ १५॥ तस्य पुत्रं शुनः शेषं मध्यमं मंत्रिसत्तमः ॥ आनयामास दत्त्वा र्थं
प्रार्थितं यद्धनं तदा ॥ १६॥ ॥ १७॥ ॥ १८॥ ॥ १९॥ ॥ २०॥ ॥ २१॥

विषयेषु देशेषु ॥ २०॥ असौ पिता यावद्धनं प्रार्थयते तावद्वैत्यन्वयः ॥ २१॥ २२॥ द्विजवादिनः ब्राह्मणस्येत्यर्थः प्रार्थना स्वरूपमाह
द्रव्येण देहीति इति प्रार्थनीय इति शेषः ॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ ॥ २७॥ ॥ २८॥ ॥ २९॥ ॥ ३०॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तं द्विजसुतं स्वदेहस्य रक्षार्थं हंसीदमनुचितमिति भावः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

समानीय शुनः शेषं सचिवः कार्यतत्परः ॥ राज्ञे निवेदयामास पशुयोगं द्विजात्मजं ॥ १७ ॥ राजातिमुदितस्तेन
विप्रानानीय सर्वतः ॥ कारयामास संभारान्यज्ञार्थं वेदवित्तमान् ॥ १८ ॥ प्रारब्धेतुमखेतत्र विश्वामित्रो महा
मुनिः ॥ बद्धं दृष्ट्वा शुनः शेषं निषिषेध नृपंतदा ॥ १९ ॥ राजन्मासाहसं कार्षीर्मुंचैनं द्विजबालकं ॥ प्रार्थयाम्यहमा
युष्मन्सुखं तेद्यभविष्यति ॥ २० ॥ क्रंदत्ययं शुनः शेषः करुणामांदुनोत्यपि ॥ दयावान्भवरार्जेन्द्रकुरुमेवचनं
नृप ॥ २१ ॥ परदेहस्य रक्षार्थं स्वदेहं ये दयापराः ॥ ददति क्षत्रियाः पूर्वस्वर्गकामाः शुचिव्रताः ॥ २२ ॥ तस्य दे
हस्य रक्षार्थं हंसि द्विजसुतं बलात् ॥ पापं माकुरु राजेन्द्र दयावान्भव बालके ॥ २३ ॥ सर्वेषां सदृशी प्रीतिर्देहे वेत्सि
स्वयं नृप ॥ मुंचैनं बालकं तस्मात्प्रमाणं यदि मेवचः ॥ २४ ॥ व्यास उवाच ॥ अनादृत्य च तद्वाक्यं राजा दुःखा
तुरो भृशं ॥ नमुमोच मुनिस्तस्मै चुकोपातीव तापसः ॥ २५ ॥ उपदेशं ददौ तस्मै शुनः शेषाय कौशिकः ॥ मंत्रं
पाशधरस्याथ दयावान्वेदवित्तमः ॥ २६ ॥ शुनः शेषोऽपि तं मंत्रमसकृद्भयं कर्षितः ॥ पुत्रस्वरेण चुक्रोश संस्मर
न्वरुणं भृशं ॥ २७ ॥ स्तुवंतं मुनिपुत्रं तं ज्ञात्वा वैयादसां पतिः ॥ तत्रागत्य शुनः शेषं मुमोच करुणार्णवः ॥ २८ ॥
रोगहीनं नृपं कृत्वा वरुणः स्वगृहं ययौ ॥ विश्वामित्रस्तुतं पुत्रं कृतवान्मोचितं मृतेः ॥ २९ ॥ न कृतं वचनं राजा कौशि
कस्य महात्मनः ॥ शेषं दधार मनसाराज्ञो परिसगाधिजः ॥ ३० ॥ एकस्मिन्समये राजा हयारूढो वनं गतः ॥
सूकरं हंतुं कामस्तु मध्यान्हे कौशिकी तटे ॥ ३१ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

पाशधरस्य वरुणस्य ॥ २६ ॥ पुत्रस्वरेणाक्रोशन् जज्ञापेत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ मृतेर्मरणान्मोचितं मुक्तं कृतवानित्यर्थः ॥ २९ ॥

गाधिजो विश्वामित्रः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

राज्यमद्भुतमिति इयंकथाविस्तरेण सप्तमस्कंधे वक्ष्यते ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ जाल्ममूर्खं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ नोडंष

वृद्धब्राह्मणवेपेण विश्वामित्रेण वंचितः ॥ सर्वस्वं प्रार्थितं तस्य गृहीतं राज्यमद्भुतं ॥ ३२ ॥ पीडितो सौहरिश्चं
द्रोयजमानो यतो भृशं ॥ वसिष्ठः कौशिकं प्राह वने प्राप्तं यदृच्छया ॥ ३३ ॥ कौशिकाधमदुर्बुद्धे वृथा ब्राह्मणवेष
भृत् ॥ वकधर्मवृथा किं त्वं गर्ववहसि दांभिक ॥ ३४ ॥ कस्मात्त्वयानृपश्रेष्ठो यजमानो ममाप्यसौ ॥ अपराधं वि
ना जाल्मगमितो दुःखमद्भुतं ॥ ३५ ॥ वकध्यानपरो यस्मात्तस्मात्वं वैवको भव ॥ इति शप्तो वसिष्ठेन कौशिकः
प्राहतं पुनः ॥ ३६ ॥ त्वमप्याडिर्भवायुष्मन् वको हं यावदेव हि ॥ व्यास उवाच ॥ एवं परस्परं दत्त्वा शापं तौ क्रो
धपीडितौ ॥ ३७ ॥ अंडजौ तरसा जातौ सरस्याडीव कौमुनी ॥ एकस्मिन्पादपेनीडं कृत्वा सौवकरूपभाक् ॥
३८ ॥ विश्वामित्रः स्थितस्तत्र दिव्ये सरसि मानसे ॥ अन्यस्मिन्पादपे कृत्वा वसिष्ठो नीडमुत्तमं ॥ ३९ ॥ आ
डिरूपधरस्तस्यावन्योन्यं द्वेषतत्परौ ॥ दिने दिने तौ संग्रामं चक्रतुः क्रोधसंयुतौ ॥ ४० ॥ दुःखदं सर्वलोकानां क्रं
दमाना बुभौ भृशं ॥ चंचु पक्षप्रहारैस्तु न खाद्यतैः परस्परं ॥ ४१ ॥ जघ्नतू रूधिरक्लिन्नौ पुष्पिता विवर्किं शुक्रौ ॥
एवं बहूनि वर्षाणि पक्षिरूपधरौ मुनी ॥ ४२ ॥ स्थितौ तत्र महाराजशापपाशेन यंत्रितौ ॥ राजोवाच ॥ कथं मु
क्तौ मुनिश्रेष्ठौ शापाद्वसिष्ठकौशिकौ ॥ ४३ ॥ तन्ममाचक्ष्व विप्रर्षे परं कौतूहलं हि मे ॥ व्यास उवाच ॥ युत्थ्यमाना
बुभौ दृष्ट्वा ब्रह्मलोकपितामहः ॥ ४४ ॥ तत्राजगामानि मिषैर्वृतः सर्वैर्दयापरैः ॥ तावाश्वास्य जगत्कर्ता युध्यतो वि
निवार्य च ॥ ४५ ॥ शापं संमोचयामास तयोः क्षिप्तं परस्परं ॥ ततो जग्मुः सुराः सर्वे स्वानि धिष्ययानि पद्मभूः ॥ ४६ ॥

क्षिप्रं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अनिमिषैर्गणैः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

दे.भा.प.

॥३५॥

॥४७॥ मित्रावरुणिनाशांतेनवसिष्ठेनापीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ चित्तशुद्धेर्दौर्लभ्यदर्शनार्थमियंकथादृष्टान्तार्थगृहितातामुपसंहरति
तस्माद्राजन्निति ॥ ५० ॥ निरर्थकमित्यस्योत्तरत्रान्वयः ॥ ५१ ॥ एतादृशोदुर्लभाचित्तशुद्धिः कथंसाधनीयेतिचेत्तत्राह वासनारहित

टी.अ.

१३

सत्यलोकंजगामाशुहंसारूढःप्रतापवान् ॥ विश्वामित्रोप्यगात्तूर्णवसिष्ठःस्वाश्रमंगतः ॥ ४७ ॥ मिथःस्नेहंत
तःकृत्वाप्राजापत्योपदेशतः ॥ मित्रावरुणिनाप्येवंकृतंयुद्धमकारणं ॥ ४८ ॥ कौशिकेनसमंभूपदुःखदंचपर
स्परं ॥ कोनाममानवेलोकेदेवोवादानवोपिवा ॥ ४९ ॥ अहंकारजयंकृत्वासर्वदासुखभागभवेत् ॥ तस्माद्रा
जंश्चित्तशुद्धिर्महतामपिदुर्लभा ॥ ५० ॥ यत्नेनसाधनीयासातद्विहीनंनिरर्थकं ॥ तीर्थदानंतपःसत्यंयत्किंचि
द्धर्मसाधनं ॥ ५१ ॥ वासनारहितंकृत्वातच्चित्तंश्रवणादिना ॥ तीर्थादिषुवसेन्नित्यंदेवीपूजनतत्परः ॥ ५२ ॥
देवीनामानिवचसागृह्णन्तस्यागुणांस्तुवन् ॥ ध्यायंस्तस्याःपदांभोजंकलिदोषभयार्दितः ॥ ५३ ॥ एवंतुकु
र्वतस्तस्यनकदाचित्कलेर्भयं ॥ अनायासेनसंसारान्मुच्यतेपातकीजनः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहा
पुराणेषष्ठस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ जनमेजयउवाच ॥ मित्रावरुणिरित्युक्तंनामतस्यमुनेःकथं ॥ वसिष्ठ
स्यमहाभागब्रह्मणस्तनुजस्यह ॥ १ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥

मिति सत्संगं पूर्वोक्तं कृत्वा वेदांतश्रवणादिना चित्तं वासनारहितं यदा भवति तदा तच्छुद्धिमिति कथ्यते तथा कृत्वा तीर्थादिषु वसेदित्यर्थः किं कुर्वन् वसे
त्तत्राह देवीपूजनतत्पर इति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ एवं कुर्वतः किं फलं भवति तत्राह एवं त्विति मुच्यते श्रीभगवत्पुनश्च हेन ज्ञानप्राप्तिद्वारेणेत्यर्थः ॥ ५४ ॥
इति श्रीदे० भा० षष्ठस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ एकोनसप्ततिश्लोकैर्वसिष्ठस्यनुशापतः ॥ मैत्रावरुणिना जाता सा कथा प्रोच्यते धुना ॥ १ ॥
वसिष्ठस्य पूर्वाध्याये मैत्रावरुणिरिति नामोक्तं तत्र केन प्रवृत्तिनिमित्तेन तन्नाम जातमिति राजापृच्छति मैत्रावरुणिरित्युक्तमिति यदि मित्रावरुणयो
रपत्यमित्यर्थः तर्हि ब्रह्मणस्तनुजस्य तन्नाम कथं जातमित्यर्थः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥३५॥

तस्मात्किमसाविति असौवसिष्ठः किंतयोर्मित्रावरुणयोः कर्मतस्तन्नामप्राप्तवानयं गुणत इत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ यस्मान्मित्रावरुणयोरपत्यमिति शेषस्तस्मादित्यन्वयः ॥ ४ ॥ चित्रमेतदिति राज्ञः शापो मुनिं लग्नः प्राप्त एतदप्याश्चर्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥ किमसौ किमर्थमित्यर्थः मूलत आदितः ॥ ६ ॥ पूर्वमिति तृतीयचतुर्थस्कंधयोरित्यर्थः मायागुणैरिति मायामयः सर्वः प्रपंचो मायायास्त्रिभिर्गुणैः सर्वदा व्याप्तस्तेषां गुणाः

किमसौ कर्मतो नाम प्राप्तवान् गुणतस्तथा ॥ ब्रूहि मे वदतां श्रेष्ठकारणं तस्य संमतं ॥ २ ॥ व्यास उवाच ॥ निबोध नृपति श्रेष्ठ वसिष्ठो ब्रह्मणः सुतः ॥ निमिशपातनुं त्यक्त्वा पुनर्जातो महाद्युतिः ॥ ३ ॥ मित्रावरुणयोर्यस्मात् तस्मात्तन्नाम विश्रुतं ॥ मित्रावरुणरित्यस्मिं लोके सर्वत्र पार्थिव ॥ ४ ॥ राजोवाच ॥ कस्माच्छतः स धर्मात् माराज्ञा ब्रह्मात्मजो मुनिः ॥ चित्रमेतन्मुनिं लग्नो राज्ञः शापोतिदारुणः ॥ ५ ॥ अनागसं मुनिं राजा किमसौ शप्तवान्मुने ॥ कारणं वद धर्मज्ञ तस्य शापस्य मूलतः ॥ ६ ॥ व्यास उवाच ॥ कारणं तु मया प्रोक्तं तव पूर्वं विमिश्रितः ॥ संसारो यं त्रिभिर्व्याप्तो राजन्मायागुणैः किल ॥ ७ ॥ धर्मं करोतु भूपालश्चरंतु तापसास्तपः ॥ सर्वेषां तु गुणैर्विद्धं नोज्ज्वलं तद्भवेदिह ॥ ८ ॥ कामक्रोधाभिभूताश्च राजानो मुनयस्तथा ॥ लोभाहंकारसंयुक्ताश्चरंति दुश्चरंतपः ॥ ९ ॥ यजंति क्षत्रियाराजत्रजो गुणसमावृताः ॥ ब्राह्मणास्तु तथाराजन्नकोपि सत्त्वसंयुतः ॥ १० ॥

सर्वदोषचयापचयविशिष्टास्तथाचयदा सत्त्वगुणोपचयस्तदानीं चाप्युत्तमं कर्म कुर्वति यदारजस्तमो गुणोपचयस्तदा महान्तोऽपि नीचं कर्म कुर्वतीति महान्तं प्रतिकथं शापो दत्त इत्याश्चर्यं न कर्तव्यमित्यर्थः ॥ ७ ॥ तदेव स्पष्टयति धर्मं करोत्विति ननु ते सर्वे धर्मकर्तारः सात्विकाः प्रातिभांति तत्राह सर्वेषां त्विति नोज्ज्वलं न सात्त्विकं तदुर्मादिकमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

दे.भा.प.

॥३६॥

विधेर्बलात्प्राग्बोधेन तमोगुणवलादित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ नन्वेतादृशमहान्तः किमिति गुणत्रयवेगदमनं नाचरन्ति तत्राह पराशक्तिप्र
भावोयमिति तर्हि कोपि मुक्तो न स्यादिति चेत्तत्राह यस्यानुग्रहमिति ॥ १३ ॥ बन्धमोक्षादिकं सर्वतदिच्छया भवतोत्याह महान्तोपीति अद्या
पि ते स्वसेवार्थं ब्रह्मादयो महान्तोपि स्थापिताः न मोचिताः अथ च पामरा अपि सत्यव्रतादयस्तृतीयस्कंधोक्तप्रकारेण मोचिताः अत्र महाराज्ञ्याः प
राशक्तेरिच्छैव कारणान्यादित्यर्थः ॥ १४ ॥ ननु तर्हि स्वतंत्रायास्तस्याः परमेश्वर्यामनासिके मास्ति तत्राह तस्यास्त्विति तर्हि किं कर्तव्यमिति

ऋषिणासौ निमिशतस्तेन शतो मुनिः पुनः ॥ दुःखाहुः स्वतरं प्राप्तावुभावपि विधेर्बलात् ॥ ११ ॥ द्रव्यशुद्धिः
क्रियाशुद्धिर्मनसः शुद्धिरुज्ज्वला ॥ दुर्लभा प्राणिनां भूपसंसारे त्रिगुणात्मके ॥ १२ ॥ पराशक्तिप्रभावोऽयं नो
ल्लंघ्यः केनचित्कचित् ॥ यस्यानुग्रहमिच्छेत्सामोचयत्येव तं क्षणात् ॥ १३ ॥ महान्तोपि न मुच्यन्ते हरिब्रह्मराद
यः ॥ पामरा अपि मुच्यन्ते तथा सत्यव्रतादयः ॥ १४ ॥ तस्यास्तु हृदयं कोपिन वेत्ति भुवनत्रये तथापि भक्तवश्ये
यं भवत्येव सुनिश्चितं ॥ १५ ॥ तस्मात्तद्भक्तिरास्येया दोषनिर्मूलनाय च ॥ रागदंभादियुक्ता चेत्सा भक्ति
र्नाशिनी भवेत् ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥

चेत्तद्वयं माकार्षीर्यतो भक्तवश्या भगवतोति निश्चितं भवति ततो नाकिंचिद्वयमस्तीत्यभिप्रायेणाह तथापीति ॥ १५ ॥ यस्मादेवं तस्मादिति दोषानि
मूलनाय गुणत्रयोच्छेदोऽयत्यर्थः परंतु सा भक्तिर्निर्व्याजा चेत्कल्याण करीनो चेदनर्थकरीत्याह रागदंभादीति इदं निर्व्याजभक्तेरावश्यक
त्वद्योतनार्थं विभीषिकामात्रं वस्तुतस्तु सहेलं वासळीलं वायस्याः स्मरणमात्रतः सिद्धयोष्टौ करस्थास्पुरंते मुक्तिश्च शाश्वतोत्यादिवचनैर्यथा कथंचि
दपि देव्या भक्तिः सिद्धिदायिनीति बोध्यं ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥

टी.अ.

१४

॥३६॥

अथ कथां प्रस्तौति इक्ष्वाकिति ॥ १७ ॥ इक्ष्वाको द्वादशस्तनयानिभिः ॥ १८ ॥ ब्राह्मणानामग्रहारं जयंतु पुरसंज्ञकं निवेशयामासेत्यन्व

इक्ष्वाकुकुलसंभूतो निर्मा म न राधिपः ॥ रूपवान्गुणसंपन्नो धर्मज्ञो लोक रंजकः ॥ १७ ॥ सत्यवादी दानपरो
याजको ज्ञानवांच्छुचिः ॥ द्वादशस्तनयो धीमान्प्रजापालनतत्परः ॥ १८ ॥ पुरं निवेशयामास गौतमाश्रमसन्नि
धौ ॥ जयंतु पुरसंज्ञं तु ब्राह्मणानां हिताय सः ॥ १९ ॥ बुद्धिस्तस्य समुत्पन्ना यजेयमिति राजसी ॥ यज्ञेन बहुका
लेन दक्षिणासंयुतेन च ॥ २० ॥ इक्ष्वाकुं पितरं दृष्ट्वा यज्ञकार्याय पार्थिव ॥ कारयामास संभारं यथोद्दिष्टं महात्म
भिः ॥ २१ ॥ भृगुमंगिरसैव वामदेवं च गौतमं ॥ वसिष्ठं च पुलस्त्यं च ऋचीं च पुलहं च क्रतुं ॥ २२ ॥ मुनीनामंत्र
यामास सर्वज्ञान्वेदपारगान् ॥ यज्ञविद्याप्रवीणांश्च तापसान्वेदवित्तमान् ॥ २३ ॥ राजा संभृतसंभारः संपूज्य गु
रुमात्मनः ॥ वसिष्ठं प्राह धर्मज्ञो विनयेन समन्वितः ॥ २४ ॥ यजेयं मुनिशार्दूलयाजयस्व कृपानिधे ॥ गुरुस्त्वं
सर्ववेत्ता सिकार्यमेकुरु सांप्रतं ॥ २५ ॥ यज्ञोपकरणं सर्वसमानीतं सुसंस्कृतं ॥ पंचवर्षसहस्रं तु दीक्षां कर्तुमिति
श्रमे ॥ २६ ॥ यस्मिन्यज्ञे समाराध्या देवी श्रीजगदीशिका ॥ तत्प्रीत्यर्थं महं यज्ञं करोमि विधिपूर्वकं ॥ २७ ॥
तच्छ्रुत्वा सौनिमेर्वाक्यं वसिष्ठः प्राह भूपतिं ॥ इंद्रेणाहं वृतः पूर्वयज्ञार्थं नृपसत्तम ॥ २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यः ॥ १९ ॥ २० ॥ इक्ष्वाकुं पितरं दृष्ट्वा तदनुज्ञामादयेति शेषः ॥ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ किं देव
तोद्देशेन यज्ञ इति चेत्तत्राह यस्मिन्यज्ञे इति श्रीदेवी प्रीत्यर्थं यज्ञः क्रियत इत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥३७॥

इंद्रोऽपि देवमखं कर्तुमुद्युक्तो मया दीक्षांगमितः प्रापितोऽस्ति तथा च मध्ये आगमनं मम संभवात् त्वं तद्वज्रसमात्युत्तरं प्रारंभं कुर्वित्यर्थः ॥ २९ ॥

पराशक्तिमखं कर्तुमुद्युक्तः पाकशासनः ॥ स दीक्षांगमितो देवः पंचवर्षशतात्मिकां ॥ २९ ॥ तस्मात्त्वमंतरं तावत्प्रतिपालय पार्थिव ॥ इंद्रयज्ञे समाप्ते त्रकृत्वा कार्यं दिवस्पतेः ॥ ३० ॥ आगमिष्याम्यहं राजन् तावत्त्वं प्रतिपालय ॥ राजोवाच ॥ मयानिमंत्रिताश्चान्ये मुनयो यज्ञकारणात् ॥ ३१ ॥ संभाराः संभृताः सर्वे पालयामि कथंगुरो ॥ इक्ष्वाकूणां कुले ब्रह्मन् गुरुस्त्वं वेदवित्तमः ॥ ३२ ॥ कथं त्यक्त्वा द्यमेकार्यमुद्यतो गंतुमाशु वै ॥ न ते युक्तं द्विजश्रेष्ठ यदुत्सृज्य मखं मम ॥ ३३ ॥ गंतासि धनलोभेन लोभाकुलितचेतनः ॥ निवारितोऽपि राज्ञा स जगामेंद्रमखंगुरुः ॥ ३४ ॥ राजापि विमना भूत्वा गौतमं प्रत्यपूजयत् ॥ इयाजहि मवत्पाद्वेसागरस्य समीपतः ॥ ३५ ॥ दक्षिणा बहुला दत्ता विप्रेभ्यो मखकर्मणि ॥ निमिना पंचसाहस्री दीक्षा तत्र कृतानृप ॥ ३६ ॥ ऋत्विजः पूजिताः कामं ये नैर्गोभिर्मुदायुतः ॥ शक्रयज्ञे समाप्ते तु पंचवर्षशतात्मके ॥ ३७ ॥ आजगाम वसिष्ठस्तुराज्ञः स त्रदिदृक्षया ॥ आगत्य संस्थितस्तत्र दर्शनार्थं नृपस्य च ॥ ३८ ॥ तदाराज प्रसुप्तस्तु निद्रया पहतो भृशं ॥ नासौ प्रबोधितो भृत्यैर्नागतस्तु मुनिं नृपः ॥ ३९ ॥ वसिष्ठस्य ततो मन्युः प्रादुर्भूतोऽवमानतः ॥ अदर्शनान्निमेस्तत्र चुकोप मुनिस्ततः ॥ ४० ॥ शापं च दत्तवांस्तस्मै राज्ञे मन्युवशंगतः ॥ यस्मात्त्वं मांगुस्त्यक्त्वा कृत्वान्यंगुरुमात्मनः ॥ ४१ ॥ दीक्षितोऽसि बलान्मंदमामवज्ञाय पार्थिव ॥ वारितोऽपि मया तस्माद्विदेहस्त्वं भविष्यसि ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥

॥ ३० ॥ प्रतिपालय कालमिति शेषः पालयामि कालं कथं पालयिष्यामीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.

१४

॥३७॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ हेपितमेजनकंवदकस्योदरेमयाजन्मग्राह्यं

पतत्विदंशरीरंतेविदेहोभवभूपते ॥ व्यासउवाच ॥ इतितद्व्याहृतंश्रुत्वारज्ञस्तुपरिचारकाः ॥ ४३ ॥ सद्यः
प्रबोधयामासुर्मुनिमाहुःप्रकोपितं ॥ कुपितंतंसमागत्यराजाविगतकल्मषः ॥ ४४ ॥ उवाचवचनंश्लक्ष्णंहेतु
गर्भंचयुक्तिमत् ॥ ममदोषोनधर्मज्ञगतस्त्वंतृणयाकुलः ॥ ४५ ॥ हित्वांमांयजमानंवैप्रार्थितोपिमयाभृशं ॥
नलज्जसेद्विजश्रेष्ठकृत्वाकर्मजुगुप्सितं ॥ ४६ ॥ संतोषेब्राह्मणश्रेष्ठजानन्धर्मस्यनिश्चयं ॥ पुत्रोसिब्रह्मणःसा
क्षाद्वेदेदांगवित्तमः ॥ ४७ ॥ नवेत्सिविप्रधर्मस्यगतिसूक्ष्मांदुरत्ययां ॥ आत्मदोषंमयिज्ञात्वामृषामांशस्तु
मिच्छसि ॥ ४८ ॥ त्याज्यस्तुमुजनैःक्रोधोचांडालादधिकोयतः ॥ वृथाक्रोधपरीतेनमयिशापःप्रापातितः ॥
४९ ॥ तवापिचपतत्वद्यदेहोयंक्रोधसंयुतः ॥ एवंशतोमुनीराज्ञाराजाचमुनिनातथा ॥ ५० ॥ परस्परंप्राप्यशा
पंदुःखितौतौबभूवतुः ॥ वसिष्ठस्त्वतिचिंतार्तोब्रह्माणंशरणंगतः ॥ ५१ ॥ निवेदयामासतथाशापंभूपकृतंमह
त् ॥ वसिष्ठउवाच ॥ राज्ञाशतोस्मिदेहोयंपतत्वद्यतवेतिवै ॥ ५२ ॥ किंकरोमिपितःप्राप्तंकण्ठकायप्रपा
तजं ॥ अन्यदेहसमुत्पत्तौजनकंवदसांप्रतं ॥ ५३ ॥ तथामेदेहसंयोगःपूर्ववत्समुपद्यतां ॥ यादृशंज्ञानमेत
स्मिन्देहेतत्रास्तुतत्पितः ॥ ५४ ॥ समर्थोसिमहाराजप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ वसिष्ठस्यवचःश्रुत्वाब्रह्माप्रोवा
चतंसुतं ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

॥ ५३ ॥ किंच तथामेइति तथातद्वेदेवमेदेहसंयोगःपूर्ववत्समुपद्यतांप्राप्नुयात् यदाकरोयंदेहस्तदाकारएवद्वितीयोदेहोभवत्वित्यर्थः तथायादृशं
ज्ञानमस्मिन्देहेस्तितादृशमेवतस्मिन्देहेऽप्यस्त्वित्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

दे.भा.प.

॥३८॥

॥५६॥ ५७ ॥ ५८ ॥ जीवांशेनलिंगदेहेनविवेशेत्यन्वयः॥ ५९ ॥ ६० ॥ तौमित्रावरुणौ ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

टी.अ.

१४

मित्रावरुणयोस्तेजस्त्वंप्रविश्यस्थिरोभवा॥तस्मादयोनिजःकालेभवितात्वंनसंशयः॥५६॥ पुनर्देहंसमासाद्य
धर्मयुक्तोभविष्यसि ॥भूतात्मावेदवित्कामंसर्वज्ञःसर्वपूजितः ॥५७॥ एवमुक्तस्तदापित्राप्रययौवरुणालयं ॥
कृत्वाप्रदक्षिणंप्रीत्याप्रणम्यचपितामहं ॥ ५८ ॥ विवेशसतयोर्देहेमित्रावरुणयोःकिल ॥ जीवांशेनवसिष्ठो
थत्यक्तादेहमनुत्तमं ॥५९॥ कदाचित्तूर्वशीराजन्नागतावरुणालयं ॥ यदृच्छयावरारोहासखीगणसमावृता ॥
॥६०॥ दृष्ट्वातामप्सरांदिव्यांरूपयौवनसंयुतां ॥ जातौकामातुरौदेवौतदातामूचतुर्नृप ॥६१॥विवशौचारुसर्वा
गीदेवकन्यामनोरमां ॥ आवांत्वमनवद्यांगिवरयस्वसमाकुलौ ॥ ६२ ॥ विहरस्वयथाकामंस्थानेऽस्मिन्वर
वर्णिनि ॥ तथोक्तासाततोदेवीताभ्यांतत्रस्थितावशा ॥ ६३ ॥ कृत्वाभावंस्थिरंदेवीमित्रावरुणयोर्गृहे ॥ सागृ
हीत्वातयोर्भावंसंस्थिताचरुदर्शना ॥ ६४ ॥ तयोस्तुपतितंवीर्यंकुंभेदेवादनावृते ॥ तस्माज्जातौमुनीराजन्
द्वावेवातिमनोहरौ ॥ ६५ ॥ अगस्तिःप्रथमस्तत्रवसिष्ठश्चपरस्तथा ॥ मित्रावरुणयोर्वीर्यात्तापसावृषिसत्तमौ
॥६६॥प्रथमस्तुवनंप्राप्तोबालएवमहातपाः ॥ इक्ष्वाकुस्तुवसिष्ठंतंवालंवत्रेपुरोहितं ॥६७॥ वंशस्यास्यसुखा
र्थतेपालयामासपार्थिव ॥ विशेषेणमुनिंज्ञात्वाप्रीत्यायुक्तोबभूवह ॥ ६८ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंवसिष्ठस्य
चकारणं॥शापाद्देहांतरप्राप्तिर्मित्रावरुणयोःकुले॥६९॥इतिश्रीदेवीभा०म०षष्ठस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः॥१४॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ त्वंशस्यसुखार्थपालनायेतिराजानंप्रतिव्यासोक्तिः ॥ ६८ ॥ ९६ ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलके
षष्ठस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥३८॥

त्रिषष्टिभ्यो कव्यैस्तु निमैर्देहांतरे गतिं ॥ प्रोक्तकाराज्ञां हैहयानाकथाप्रारभ्यते धुना ॥ १ ॥ पूर्वाध्याये वसिष्ठदेहप्राप्तिकथां श्रुत्वानिमेर्देहांतरप्राप्तिपृच्छ
ति देहप्राप्तिरिति ॥ ६ ॥ नतयेति वसिष्ठवत्स्थूलदेहो न प्राप्त इत्यर्थः ॥ २ ॥ तर्हि कीदृशं देहं प्राप्तवानिति चेत्तत्र कथाप्रस्तूयते यदेति ॥ ३ ॥ अस्मि
न्यज्ञेत्वसंपूर्ण इति अद्यापि यज्ञेन संपूर्णो दीक्षायुक्तश्च राजामध्ये एवाधुना मारिष्यति ततश्च किं कर्तव्यमिति चिंतां च कुरित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ तद

॥ जनमेजय उवाच ॥ देहप्राप्तिर्वसिष्ठस्य कथिता भवता किल ॥ निमिः कथं पुनर्देहं प्राप्तवानिति मे वद ॥ १ ॥
॥ व्यास उवाच ॥ वसिष्ठेन च संप्राप्तः पुनर्देहो न राधिप ॥ निमिनान तथा प्राप्तो देहः शापादनंतरं ॥ २ ॥ यदा
शप्ते वसिष्ठेन तदा ते ब्राह्मणाः क्रतौ ॥ ऋत्विजा ये वृता राजा ते सर्वे समर्चितयन् ॥ ३ ॥ किं कर्तव्यमहोस्माभिः शा
पदग्धो महीपतिः ॥ अस्मिन्यज्ञेत्वसंपूर्णे दीक्षायुक्तश्च धार्मिकः ॥ ४ ॥ किं कर्तव्यं कार्यमेतद्विपरीतमभूत्किल
अवश्यं भाविभावत्वादशक्ताः स्मनिवारणे ॥ ५ ॥ मंत्रैर्बहुविधैर्देहं तदा तस्य महात्मनः ॥ रक्षितं धारयामासुः
किंचिच्छ्वसनसंयुतं ॥ ६ ॥ गंधैर्माल्यैश्च विविधैः पूज्यमानं मुहुर्महुः ॥ मंत्रशक्त्या प्रतिष्ठभ्यनिर्विकारं सुपू
जितं ॥ ७ ॥ समाप्ते च क्रतौ तत्र देवाः सर्वे समागताः ॥ ऋत्विग्भिस्तुस्तुताः सर्वे सुप्रीताश्चाभवन्नृप ॥ ८ ॥ वि
ज्ञप्ता मुनिभिः स्तौत्रैर्निर्विण्णात्मानमब्रुवन् ॥ प्रसन्नास्ममहीपालवरं वरय सुव्रत ॥ ९ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

नंतरं मंत्रशक्त्या तस्य लिंगदेहं तस्मिन्नेव देहे यज्ञसमाप्तिपर्यंतं संभयामासुरित्याह मंत्रैर्बहुविधैरिति किंचिच्छ्वसनोति यथाश्वासाच्छ्वसनसंगुत्तां कें
चित्स्यात्तथेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ देवा यज्ञे हविषा संतुष्टा इन्द्रादयः ॥ ८ ॥ विज्ञप्ता इति एतादृशी राज्ञो वस्याजातेति मुनिभिर्ब्रवीता इत्यर्थः
ते विज्ञप्ता देवा निर्विण्णात्मानं खिन्नात्मानं राजानमब्रुवन्नित्यर्थः ॥ ९ ॥

॥३९॥

यज्ञेनानेनापूर्वेकृतेसतिदिव्यंजन्माविधीयतेप्राप्यतेइत्यर्थः अतोदेवदेहंनृदेहंवायसैमनासिवांछितंभवतितंदेहंवरयेत्यर्थः ॥ १० ॥ दृप्तइति यथातेपुरोधा उपाध्यायोवसिष्ठस्त्वच्छापात्पूर्वदेहंत्यक्तायथासुखंमृत्युलोकेएवतेहसदृशद्वितीयदेहधारणंकृत्वादृप्तोर्गर्वितस्तिष्ठति तथातवापे क्षितंचेत्तदापिवरयेत्यर्थः निमेरात्मेतिअनेनचराज्ञावसिष्ठशापेनदेहाभिमानंत्यक्तांगंतुकामोत्राद्व्यगैर्मंत्रवलेनस्तंभितस्तदेहाभिमानंत्यक्तालिंगा

टी.अ.

94

यज्ञेनानेनराजर्षेवरंजन्मविधीयते ॥ देवदेहं नृदेहं वा यत्ते मनसिवाञ्छितं ॥ १० ॥ दृष्टः कामं पुरोधस्ते मृत्युलो
के यथा सुखं ॥ एवमुक्तो निमेरात्मा संतुष्टस्तानुवाच ह ॥ ११ ॥ न देहे मम वाञ्छा स्ति सर्वदैव विनश्वरे ॥ वा सो
मे सर्वसत्वानां दृष्टवस्तु सुरोत्तमाः ॥ १२ ॥ नेत्रेषु सर्वभूतानां वायुभूतश्चराम्यहं ॥ एवमुक्ता सुरास्तत्र निमे
रात्मानमब्रुवन् ॥ १३ ॥ प्रार्थय त्वं महाराज देवीं सर्वेश्वरीं शिवां ॥ मखेनानेन संतुष्टा सा ते भीष्मं विधास्यति ॥
१४ ॥ स देवैरेव मुक्तस्तु प्रार्थयामास देवतां ॥ स्तोत्रैर्नानाविधैर्दिव्यैर्भक्त्या गद्गदया गिरा ॥ १५ ॥ प्रसन्ना सा
तदा देवी प्रत्यक्षं दर्शनंददौ ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशं रूपं लावण्यदीपितं ॥ १६ ॥ दृष्ट्वा प्रमुदिताः सर्वे कृतकृत्याश्च
चेतसि ॥ प्रसन्ना यां देवतायां राजा वब्रेवरं नृप ॥ १७ ॥ ज्ञानंतद्विमलं देहि येन मोक्षो भवेदपि ॥ नेत्रेषु सर्वभूता
नां निवासो मे भवेदिति ॥ १८ ॥ ततः प्रसन्ना देवेशी प्रोवाच जगदंबिका ॥ ज्ञानं ते विमलं भूयात्प्रारब्धस्याव
शेषतः ॥ १९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

त्माभिमानेन स्थित इति बोधितं ॥ ११ ॥ सर्वसत्त्वानां सर्वजीवानां दृष्टौ मम वासो भवतीत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ एतत्त्वया प्रार्थितं दातुमस्माकं
शक्तिर्नास्ति परतन्त्राणां यस्मिन् यस्मिन् कार्ये वयं भगवत्यानियुक्तास्तदेव कर्तुं शक्नुमो यदि तव तथेच्छास्ति तर्हि भगवती मेव प्रार्थयेत्याह प्रार्थयत्वमि
ति ॥ १४ ॥ देवतां सन्निदानं दूरुषिणीं भगवतीं ॥ १५ ॥ रूपमिति तृतीयस्कन्धोक्तप्रकारकं ॥ १६ ॥ १७ ॥ राज्ञा प्रथमं ज्ञानं याचितमि
त्याह ज्ञानं चेति किं च यावत्प्रारब्धं कर्म न भुक्तं तावन्नेत्रेषु वासो भवत्विति द्वितीयं वरं वद्रेत्याह नेत्रेष्विति ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥३९॥

निवासोवायुरूपेणेत्यर्थः ॥२०॥ सनिमिषानेत्रनिमीलनवंतइत्यर्थः निमीलनदिर्वायुकार्यत्वादितिभावः पुनश्चानिमिषादिति येसनिमिषास्तए
नानिमिषाअपिभविष्यन्ति तववायुरूपस्यनिवासादित्यर्थः अनिमिषाउन्मीलनवंतइत्यर्थः नकेवलंमानवाएवएतादृशाःकिंनुसुराअपिइत्याह

नेत्रेषु सर्वभूतानां निवासोऽपि भविष्यति ॥ निमिषं यांति च क्षूण्णित्वत्कृतेनैव देहिनां ॥ २० ॥ तव वासात्स निमिषामानवाः पशवस्तथा ॥ पतंगाश्च भविष्यंति पुनश्चानिमिषाः सुराः ॥ २१ ॥ इति दत्त्वावरं तस्मै तदा श्रीपरदेवता ॥ आमंत्र्य च मुनीन् सर्वास्तत्रैवांतर्हिता भवत् ॥ २२ ॥ अंतर्हितायां देव्यां तु मुनयस्तत्र संस्थिताः ॥ विचिंत्य विधिवत्सर्वे निमैर्देहं समाहरन् ॥ २३ ॥ अरणितत्र संस्थाप्य ममं धुर्मंत्रवत्तदा ॥ मंत्रहोमैर्महात्मानः पुत्रहेतोर्निमेरथ ॥ २४ ॥ अरण्यां मध्यमानायां पुत्रः प्रादुरभूत्तदा ॥ सर्वलक्षणसंपन्नः साक्षान्निमिरिवापरः ॥ २५ ॥ अरण्यामथ नाज्जातस्तस्मान्मिथिरिति स्मृतः ॥ येनायं जनकाज्जातस्तेनासौ जनको भवत् ॥ २६ ॥ विदेहस्तु निमिर्जातो यस्मात्तस्मात्तदन्वये ॥ समुद्भूतास्तुराजानो विदेहा इति कीर्तिताः ॥ २७ ॥ एवं निमिसु तोराजा प्रथितो जनको भवत् ॥ नगरीं निर्मिता तेन गंगातीरे मनोहरा ॥ २८ ॥ मिथिलेति सुविख्याता गोपुरा द्वालसंयुता ॥ धनधान्यसमायुक्ता हृदालाविराजिता ॥ २९ ॥ वंशोऽस्मिन्येपिराजनस्ते सर्वे जनकास्तथा ॥ विख्याता ज्ञानिनः सर्वे विदेहाः परिकीर्तिताः ॥ ३० ॥ एतत्ते कथितं राजन्निमेराख्यानमुत्तमं ॥ शापाद्यस्य विदेहत्वं विस्तरादुदितं मया ॥ ३१ ॥ राजोवाच ॥ भगवन्भवता प्रोक्तं निमिशापस्य कारणं ॥ श्रुत्वा संदेहमापन्नं मनो मेतीव चंचलं ॥ ३२ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥

सुरादिति ॥ २१ ॥ २२ ॥ समाहरन्मथनार्थगृहीतवन्तः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ मिथिरिति पृषोदरादित्वात्साधुत्वं अनेनकारणेन न कनामाभवादित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

दे.भा.ष.

॥४०॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तेनापिपुरुषेणदेहमध्यस्थाएतेरिपवोदुर्ज्ञेयाइत्यर्थः जेतुमशक्याइतितात्पर्यं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

वसिष्ठोब्राह्मणश्रेष्ठेराज्ञश्चैवपुरोहितः ॥ पुत्रःपंकजयोनेस्तुराज्ञाशप्तःकथंमुनिः ॥ ३३ ॥ गुरुंचब्राह्मणं
ज्ञात्वानिमिनानकृताक्षमा ॥ यज्ञकर्मशुभंकृत्वाकथंक्रोधमुपागतः ॥ ३४ ॥ ज्ञात्वाधर्मस्यविज्ञानंकथ
मिक्ष्वाकुसंभवः ॥ क्रोधस्यवशमापन्नःशतवान्ब्राह्मणंगुरुं ॥ ३५ ॥ व्यासउवाच ॥ क्षमातिदुर्लभाराजन्प्रा
णिभिरजितात्मभिः ॥ क्षमावान्दुर्लभोलोकेसुसमर्थोविशेषतः ॥ ३६ ॥ सर्वसंगपरित्यागीमुनिर्भवतुताप
सः ॥ निद्राक्षुधोर्विजेताचयोगाभ्यासेसुनिष्ठितः ॥ ३७ ॥ कामःक्रोधस्तथालोभोह्यहंकारश्चतुर्थकः ॥ दुर्ज्ञेया
देहमध्यस्थारिपवस्तेनसर्वथा ॥ ३८ ॥ नभूतपूर्वःसंसारेनचैववर्ततेधुना ॥ भवितानपुमान्कश्चिद्योजयेतरि
पूनिमान्॥३९॥नस्वर्गेनचभूलोकेब्रह्मलोकेहरेःपदे॥कैलासेनेदृशःकश्चिद्योजयेतरिपूनिमान्॥४०॥मुनयोब्र
ह्मपुत्राश्चतथान्येतापसोत्तमाः॥तेपिगुणत्रयाविद्धाःकिंपुनर्मानवाभुवि ॥ ४१ ॥ कपिलःसांख्यवेत्ताचयोगा
भ्यासरतःशुविः ॥तेनापिदैवयोगाद्विप्रदग्धाःसगरात्मजाः ॥ ४२॥ तस्माद्राजन्नहंकारात्संजातंभुवनत्रयं ॥
कार्यकारणभावात्तुतद्वियुक्तंकथंभवेत् ॥ ४३ ॥ ब्रह्मागुणत्रयाविष्टोविष्णुश्चैवाथशंकरः ॥ प्रभवन्तिशरीरेषुते
षांभावाःपृथक्पृथक् ॥ ४४ ॥ मानवानांचकावार्तासत्त्वैकांतव्यवस्थितौ ॥ गुणानांसंकरोराजन्सर्वत्रसम
वस्थितः ॥४५॥कदाचित्सत्त्ववृद्धिःस्यात्कदाचिद्रजसःकिल ॥ कदाचित्तमसोवृद्धिःसमभावःकदाचन ॥४६॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ सत्त्वैकांतव्यवस्थितौसत्त्वस्यनिरंतरमवस्थितावित्यर्थः सर्वत्रदेवादि सर्वप्राणिमात्रदेहेष्वित्यर्थः

॥ ४५ ॥ समभावःसाम्यावस्थानकस्यापीत्यर्थः ॥ ४६ ॥

टी.अ.

१५

॥४०॥

एकं परमात्मानमैकां मायां चाहित्वा सर्वगुणत्रयेण ब्रह्मा इत्याह निर्गुण इति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ तयोरैक्यमिति चंद्रचंद्रिकयोरिवान्हिदाहक
तयोरिवेति भावः न हि शक्तिमतः शक्तिः कचित्पृथगुपलभ्यत इति सा च शक्तिर्यदां तर्मुखातिष्ठति तदा ब्रह्माभेदेन भासते यदा पुनर्बाहिर्मुखाति
ष्ठति तदा चैतन्यान्पृथग्भासते तथा चाभिन्नं तद्वपु रित्यनेनांतर्मुखशक्तिविशिष्टमभिन्नब्रह्मायारूपमुक्तं भवति तद्वपुर्जात्वा सर्वदोषादविद्यारूपाद्गुण
त्रयादिरूपान्मुच्यत इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ अयमेव सर्ववेदासिद्धांत इत्याह तज्ज्ञानादेवेति तथा च भ्रुतिः तेभ्यः योगानुगता अपश्यन्देवात्मश

निर्गुणः परमात्मा सौ निर्लेपः परमोऽव्ययः ॥ अलक्ष्यः सर्वसत्त्वानामप्रमेयः सनातनः ॥ ४७ ॥ तथैव परमाश
क्तिर्निर्गुणा ब्रह्मसंस्थिता ॥ दुर्ज्ञेया चाल्पमतिभिः सर्वभूतव्यवस्थितिः ॥ ४८ ॥ परात्मनस्तथा शक्तेस्तयो
रैक्यं सदैव हि ॥ अभिन्नं तद्वपुर्जात्वा मुच्यते सर्वदोषतः ॥ ४९ ॥ तज्ज्ञानादेव मोक्षः स्यादिति वेदांतडिंडिमः ॥
यो वेदसविमुक्तोस्मिन् संसारे त्रिगुणात्मके ॥ ५० ॥ ज्ञानं तु द्विविधं प्रोक्तं शाब्दिकं प्रथमं स्मृतं ॥ वेदशाम्भार्थवि
ज्ञानात्तद्भवेद्बुद्धियोगतः ॥ ५१ ॥ विकल्पास्तत्र ब्रह्मो भवन्ति मतिकल्पिताः ॥ अनुभवाख्यं द्वितीयं तु ज्ञानं त
दुर्लभं भृप ॥ ५२ ॥ तत्तदा प्राप्यते तस्य वेत्तुः संगो यदा भवेत् ॥ शब्दज्ञानान्नकार्यस्य सिद्धिर्भवति भारत ॥ ५३
तस्मान्नानुभवज्ञानं संभवत्यतिमानुषं ॥ अंतर्गतं तमश्छेत्तुं शाब्दबोधो हि न क्षमः ॥ ५४ ॥ ॥ ६२ ॥

क्तिस्वगुणैर्निर्गूढामिति श्रुता श्रुतरे तदुक्तमुमासहितायां मायां नुप्रकृतिविद्यान्मायाविब्रह्मशाश्वतं अभिन्नं तद्वपुर्जात्वा मुच्यते भवबंधनादिति
अंतर्मुखाशक्तिरेव विद्येति शैवागमाच्च ॥ ५० ॥ शाब्दिकमिति शब्दश्रवणमात्रेण जायमानं परोक्षमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ तत्र मतिकल्पिता विन
काः संशयविपर्ययादिरूपा ब्रह्मो जायंत इति तज्ज्ञानं मोक्षदायकमित्यर्थः अनुभवाख्यमिति अपरोक्षमित्यर्थः ॥ ५२ ॥ तत्तदेति तदपरो
क्षज्ञानं यदा वेत्तुरनभविनुः संगो भवेत्तदैव भवेदित्यर्थः ॥ ५३ ॥ संभवत्यतिमानुषमिति सहजनयान संभवति किंतु महताऽयासेनेति भावः ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ इदमेतावत्यर्थतमप्रकृतां किमर्थमुक्तं तत्राह विद्ययेति ॥ ५७ ॥ कामादिशत्रुनाशसाधनमुक्तमित्यर्थः ॥ ५८ ॥
 तथाच निमेस्तादृशसाधनाभावेन मनोजयाभावाक्रोधादेः संभवान्निमिना मुनौ क्षमानविहितेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ कृताक्षमेति शेषः यथाययातिना पूर्वशु
 क्रेकृतागसि क्षमाकृता तथा निमिनानकृतेत्यर्थः संक्षेपतस्तां कथामाह भृगुपुत्रेणेति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कश्चित्सौम्य इत्यत्र ययातिदृष्टान्तः क

यथाननश्यतितमः कृतयादीपवार्तया ॥ तत्कर्मयन्नबंधाय साविद्याया विमुक्तये ॥ ५५ ॥ आयासाया परं कर्म
 विद्यान्याशिल्पनैपुणं ॥ शीलं परहितत्वं च कोपाभावः क्षमाधृतिः ॥ ५६ ॥ संतोषश्चेति विद्यायाः परिपाको ज्व
 लंफलं ॥ विद्यया तपसा वापि योगाभ्यासेन भूपते ॥ ५७ ॥ विना कामादिशत्रूणां नैव नाशः कदाचन ॥ कामक्रो
 धादयोभावाश्चित्तजाः परिकीर्तिताः ॥ ५८ ॥ ते तदानभवंत्येव यदा वै निर्जितं मनः ॥ तस्मात्तु निमिनाराजन्नक्ष
 माविहिता मुनौ ॥ ५९ ॥ यथाययातिना पूर्वकृताशुक्रेकृतागसि ॥ भृगुपुत्रेण शप्तोऽपि ययातिर्नृपसत्तमः ॥ ६०
 नशशापमुनिं क्रोधाज्जरां राजा गृहीतवान् ॥ कश्चित्सौम्यो भवेत्कश्चिक्कूरो भवति पार्थिवः ॥ ६१ ॥ स्वभावभे
 दान्नृपतेः कस्य दोषोऽत्र कल्प्यते ॥ हैहया भार्गवान् पूर्वधनलोभात्पुरोहितान् ॥ ६२ ॥ ब्राह्मणान् मूलतः सर्वांश्चि
 च्छिदुः क्रोधमूर्च्छिताः ॥ पातकं पृष्ठतः कृत्वा ब्रह्महत्यासमुद्भवं ॥ ६३ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे पष्ठस्कंधे
 पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ जनमेजय उवाच ॥ कुले कस्य समुत्पन्नाः क्षत्रिया हेहया श्रये ॥ ब्रह्महत्यामनादृत्य
 निजघ्नुर्भार्गवांश्च ये ॥ १ ॥ वैरस्य कारणं तेषां किमेब्रूहि पितामह ॥ निमित्तेन विना क्रोधं कथं कुर्वति सत्तमाः ॥ २ ॥

श्वित्कूर इत्यत्र हैहयदृष्टान्त इत्याह हैहया इति ॥ ६२ ॥ पातकं पृष्ठतः कृत्वा तदगणयेत्वेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके पष्ठस्कं
 धे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ एकाधिकैश्च पंचाशत्पदैरथ तु हैहयैः भार्गवानिहता लोभाद्ब्राह्मणा इति कथ्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांते हैहया भार्गवान् पूर्वध
 नलोभात्पुरोहितानि तथुत्वारजापृच्छति कुले कस्येति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ अन्यथामहत्कारणाभावे बाहुजाक्षत्रियाः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ पारोक्षितेऽतिसंबोधनमार्गप्रयोगः ॥ ७ ॥ ८ ॥ हरेरिवहरेरेवेत्य

वैरंपुरोहितैःसार्धंकस्मात्तेषामजायत ॥ नालपहेतोर्हितद्वैरंक्षत्रियाणांभविष्यति ॥ ३ ॥ अन्यथाब्राह्मणान्पू
ज्यान्कथंजघ्नुरनागसः ॥ बाहुजाबलवंतोपिपापभीताःकथंनते ॥ ४ ॥ स्वल्पेपराधेकोहन्याद्वाडवान्क्षत्रिय
र्षभः ॥ संदेहोमेमुनिश्रेष्ठकारणंवक्तुमर्हसि ॥ ५ ॥ सूतउवाच ॥ इतिपृष्ठस्तदतिनराज्ञासत्त्ववतीसुतः ॥ उवा
चपरमप्रीतःकथांसंस्मृत्यचेतसा ॥ ६ ॥ व्यासउवाच ॥ शृणुपारीक्षितेवार्ताक्षत्रियाणांपुरातनीं ॥ आश्चर्य
कारिणींसम्यग्विदितांचपुरामया ॥ ७ ॥ कार्तवीर्येतिनाम्नाभूद्वैहयःपृथिवीपतिः ॥ सहस्रबाहुर्वलवानर्जु
नोधर्मतत्परः ॥ ८ ॥ दत्तात्रेयस्यशिष्योभूद्वतारोहरेरिव ॥ सिद्धःसर्वार्थदःशाक्तोभृगूणांयाज्यएवसः ॥ ९
यज्वापरमधर्मिष्ठःसदादानपरायणः ॥ ददौवित्तंभृगुभ्योसौकृत्वायज्ञाननेकशः ॥ १० ॥ धनिनस्तेद्विजाजाता
भृगवोनृपदानतः ॥ हयरत्नसमृद्ध्याढ्याःसंजाताःप्रथिताभुवि ॥ ११ ॥ स्वर्गतेनृपशार्दूलेकार्तवीर्यार्जुने
पुनः ॥ हैहयानिर्द्विजाजाताःकालेनमहतानृप ॥ १२ ॥ धनकार्यैसमुत्पन्नं हैहयानांकदाचन ॥ याचिष्णवाभि
जग्मुस्तांभृगूंस्तेहैहयानृप ॥ १३ ॥ विनयंक्षत्रियाःकृत्वाप्ययाचंतधनंवहु ॥ नददुस्तेतिलोभार्त्तानास्ति
नास्तीतिवादिनः ॥ १४ ॥ भूमौचनिदधुःकेचित्भृगवोऽधनमुत्तमं ॥ ददौकेचित्द्विजातिभ्योज्ञात्वाक्षत्रियतोभ
यं ॥ १५ ॥ कृत्वास्थानांतरेद्रव्येब्राह्मणाभयविवहलाः ॥ त्यक्त्वाश्रमान्ययुःसर्वेभृगवस्तृणयान्विताः ॥ १६
याज्यांश्चदुःखितान्दृष्ट्वा नददुर्लोभमोहिताः ॥ पलायित्वागताःसर्वेगिरिदुर्गानुपाश्रिताः ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥

र्थः निपातानामनेकार्थत्वात्शाक्तःपराशक्तेरुपासकः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ आश्रमान्गृहाणिययुः
पर्वतादिषु ॥ १६ ॥ याज्यान्यजमानान् ॥ १७ ॥

दे.भा.प. ॥ १८ ॥ १९ ॥ खनताखननकर्त्राकेनचित्पुरुषेण ॥ २० ॥ यत्रतत्रेति अन्येष्वपिस्थलेषुखननादुत्पन्नंभूरिद्रव्यमित्यर्थः ॥ २१ ॥
निर्भिद्यखनित्वेत्यर्थः ॥ २२ ॥ आतिचिन्वत्सुआतिशयेनान्वेषणंकुर्वत्सु निजघ्नुरिति युष्माकंनिकटेद्रव्यसतिनास्तिद्रव्यमितिभवद्भिः

निर्भिद्यखनित्वेत्यर्थः ॥ २२ ॥ आतिचिन्वत्सु अतिशयेनान्वेषणंकुर्वत्सु निजघ्नुरिति युष्माकं निकटे द्रव्ये सति नास्ति द्रव्यमिति भवद्भिः

कथमुक्तमित्यपराधेनेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ एवमुत्पाद्यमानेषु नश्यमानेषु ब्राह्मणेषु पशूनाम् नृहन्पुनरित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

11

95

॥४२॥

॥ ३३ ॥ पादवृत्त्यापीति एकमुद्रिकायाः सपादमुद्रिकांदास्यामंदातिपादवृत्त्येत्यर्थः याज्यकान्स्वार्थेकप्रत्ययोयाज्यानित्यर्थः ॥ ३४ ॥
 एतेप्रतारकादंभास्तादृशाबकवृत्तयः ॥ उत्पन्नेचमहाकार्येप्रार्थितविनयेनते ॥ ३३ ॥ नददुःप्रार्थितंविप्राः
 पादवृत्त्यापियाचिताः ॥ नास्तीतिवादिनःस्तवधादुःखितान्वीक्ष्ययाज्यकान् ॥ ३४ ॥ धनंप्राप्तंकार्तवीर्याद्र
 क्षितंकेनहेतुना ॥ नकृताःक्रतवःकिंतैर्दानंचार्थिषुभूरिशः ॥ ३५ ॥ संपादितंनविप्रेषुधनंकापिकदाचन ॥ यष्ट
 व्यंविधिवद्देयंभोक्तव्यंचयथासुखं ॥ ३६ ॥ द्रव्येचोरभयंप्रोक्तंतथाराजभयंद्विजाः ॥ वन्देर्भयंमहाघोरंतथाधू
 र्तभयंमहत् ॥ ३७ ॥ येनकेनाप्युपायेनधनंत्यजतिरक्षकं ॥ अथवासौमृतोयातिद्रव्यंत्यत्काह्यसद्गतिं ॥ ३८
 पादवृत्त्यायथास्माभिःप्रार्थितंविनयान्वितैः ॥ तथापिलोभसंदिग्धैर्नदत्तंनःपुरोहितैः ॥ ३९ ॥ दानंभोगस्त
 थानाशोधनस्यगतिरीदृशी ॥ दानभोगौकृतीनांचनाशःपापात्मनांकिल ॥ ४० ॥ नदातानचयोभोक्ताकृप
 णोगुणितत्परः ॥ राज्ञासौसर्वथादंड्योवंचकोदुःखभाङ्गनरः ॥ ४१ ॥ तस्माद्वयंगुरुनेतान्वंचकान्ब्राह्मणाध
 मान् ॥ हंतुंसमुद्यताःसर्वेबोद्धव्यंतन्महात्मभिः ॥ ४२ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्युत्काहेतुमद्वाक्यंतानाश्वास्य
 मुनीनथ ॥ विचेरुश्चविचिन्वानाभृगुद्वाराननेकशः ॥ ४३ ॥ भयार्ताभृगुपत्न्यस्तुहिमवंतंधराधरां ॥ प्रपेदिरेरुदं
 त्यश्चवेपमानाःकृशाभृशं ॥ ४४ ॥ एवंचैहैहयैर्विप्राःपीडिताधनकामुकैः ॥ निहताश्चयथाकामंसंरब्धैःपापक
 र्मभिः ॥ ४५ ॥ लोभएवमनुष्याणांदेहसंस्थोमहारिपुः ॥ सर्वदुःखाकरःप्रोक्तोदुःखदःप्राणनाशकः ॥ ४६ ॥
 सर्वपापस्यमूलंहिसर्वदातृष्णयान्वितः ॥ विरोधकृत्रिवर्णानांसर्वार्तिःकारणंतथा ॥ ४७ ॥ ६५ ॥ ६५ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

तियत्पृष्टंराज्ञातत्समाधानमाह लोभएवेत्यादिना ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

दे.भा.प.

॥४३॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ तथाक्रोधात्कामादहंकारात्किन्नकुर्यादित्यन्वयः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेपोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ एकोनसप्ततिश्लोकैः श्रीदेवीकृपयाततः ॥ भृगुवंशस्थितिं प्रोच्य हैहयैः तत्तद्व्यतिरिक्तं ॥ १ ॥ भृगुणां पत्न्योगिरिदुर्गादिपुगता इति पूर्वाध्यायः ॥

टी.अ.

१७

लोभात्त्यजंति धर्मवैकुल्यं धर्मतथैव हि ॥ मातरं भ्रातरं हंति पितरं बांधवं तथा ॥ ४८ ॥ गुह्यं मित्रं तथा भामं पुत्रं च भगिनीं तथा ॥ लोभाविष्टो न किं कुर्यादकृत्यं पापमोहितः ॥ ४९ ॥ क्रोधात्कामादहंकारालोभ एव महारिपुः ॥ प्राणांस्त्यजति लोभेन किं पुनः स्यादनावृतं ॥ ५० ॥ तस्माल्लोभाभिभूतस्तु किन्नकुर्यान्नरः किल ॥ हैहयैर्निहताः सर्वे भृगवः पापबुद्धिभिः ॥ ५१ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणेषष्ठस्कंधेपोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं तां श्रुत्वा स्त्रियः सर्वा भृगूणां दुःखसागरात् ॥ मुक्तावंशः पुनस्तेषां ब्राह्मणानां स्थिरो भवत् ॥ १ ॥ हैहयैः किंकृतं कार्यं हत्वा तान् ब्राह्मणानपि ॥ क्षत्रियैर्लोभसंयुक्तैः पापाचारैर्वदस्व तत् ॥ २ ॥ न तृप्तिरस्ति मे ब्रह्मन् पिवतस्ते कथामृतं ॥ पावनं मुखदं नृणां परलोके फलप्रदं ॥ ३ ॥ व्यास उवाच ॥ शृणुराजन् प्रवक्ष्यामि कथां पापप्रणाशिनीं ॥ यथा स्त्रियस्तुता मुक्ता दुःखात् तस्मादुरत्ययात् ॥ ४ ॥ भृगुपत्न्यो यदाराजन् हिमवतं गिरिं गताः ॥ भयत्रस्ताति भगनाशा हैहयैः पीडिता भृशं ॥ ५ ॥ गैरीतत्र तु संस्थाप्य मृन्मयीं सरितस्तटे ॥ उपोषणपराश्रुर्निश्चयं मरणं प्रति ॥ ६ ॥ स्वप्ने गत्वा तदा देवी प्राह ताः प्रमदोत्तमाः ॥ युष्मासु मध्ये कस्याश्चिद्भविता चोरुजः पुमान् ॥ ७ ॥ मदं शशक्तिसंभिन्नः सवः कार्यं विधास्यति ॥ इत्यादि श्य परां वासापश्चादंतर्हिता भवत् ॥ ८ ॥ जागृतास्तु ततः सर्वा मुदमापुर्वरांगनाः ॥ काचित्तासां भयो द्विग्ना कामिनी चतुरा भृशं ॥ ९ ॥

ये उक्तं तदुत्तरं जातं वृत्तराजा पृच्छति कथं तां श्वेति कथं मुक्ता इत्यन्वयः किंच तेषां ब्राह्मणानामनंतरं वंशः कथं स्थिरो भवत् अचलित इत्यर्थः ॥ १ ॥ किंच हैहयैरप्यनंतरं किंकृतमिति पृच्छति हैहयैरिति ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ यो युष्मासु मध्ये कस्याश्चित्त्वियः ऊरुं भित्वा पुमान् भविष्यति समदं शो भवतीति भगवती प्राहेत्याह मदं श इति शक्तिसंभिन्नो मच्छक्ति युक्त इत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥४३॥

दधारेति इयमपिशक्तिस्तस्याः श्रीभगवत्यनुग्रहादेवलब्धेति बोध्यं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ मुष्णन्नपहरन्प

दधारचोरुणैकेन गर्भसाकुलवृद्धये ॥ पलायनपरादृष्टाक्षत्रियैर्बाह्यणीयदा ॥ १० ॥ विवहलतेजसायुक्तातदा
तेदुद्बुधुर्भृशं ॥ गृह्यतां वध्यतां नारीसगर्भायाति सत्त्वरा ॥ ११ ॥ इति ब्रुवंतः संप्राप्ताः कामिनीं खड्गपाणयः ॥
साभयार्ता तु तान् दृष्ट्वा रुरोद समुपागतान् ॥ १२ ॥ गर्भस्य रक्षणार्थं सा चुक्रोशातिभयातुरा ॥ रुदंतीं मातरं श्रु
त्वा दीनां त्राणविवर्जितां ॥ १३ ॥ निराधारां क्रंदनानां क्षत्रियैर्भृशतापितां ॥ गृहीतामिव सिंहेन सगर्भां हरि
णीं तथा ॥ १४ ॥ सा श्रुनेत्रां वेपमानां संक्रुध्य बालकस्तदा ॥ भित्त्वोरुनिर्जगामाशु गर्भः सूर्यइवापरः ॥ १५ ॥
मुष्णन् दृष्टीः क्षत्रियाणां तेजसा बालकः शुभः ॥ दर्शनाद्बालकस्याशु सर्वे जाता विलोचनाः ॥ १६ ॥ बभ्रमुर्गिरिदुर्गे
पुजन्मां धा इव क्षत्रियाः ॥ चिंतितं मनसा सर्वैः किमेतदिति सांप्रतं ॥ १७ ॥ सर्वे च क्षुर्विहीना ये जाताः स्म बालद
र्शनात् ॥ ब्राह्मणस्य प्रभावो यं सती व्रतबलं महत् ॥ १८ ॥ क्षणाद्वामो यः संकल्पाः किं करिष्यंति दुःखिताः ॥ इ
तिसंचित्य मनसानेत्रहीनानिराश्रयाः ॥ १९ ॥ ब्राह्मणीं शरणं जग्मुर्हं हयागतचेतसः ॥ प्रणेमुस्तां भयत्रस्तां
कृतां जलिपुटाश्च ते ॥ २० ॥ ऊचुश्चैनां भयोद्विग्ना दृष्ट्यर्थं क्षत्रियर्षभाः ॥ प्रसीद सुभगे मातः सेवकास्ते वयं किल
॥ २१ ॥ कृतापराधारं भोरुक्षत्रियाः पापबुद्धयः ॥ दर्शनात्तव तन्वंगी जाताः सर्वे विलोचनाः ॥ २२ ॥ मुखेने
नैव पश्यामे जन्मां धा इव भामिनि ॥ अद्भुतं ते तपो वीर्यं किं कुर्मः पापकारिणः ॥ २३ ॥ ॥

राशस्त्यंशत्वात् विलोचनाग्रं धाः ॥ १६ ॥ सांप्रतमस्मिन्काले किमेतदित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

दे.भा.प. ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ हेपुत्रकाहेराजानः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ गर्भस्थेनाने

टी.अ.
१७

॥४४॥

शरणंतेप्रपन्नाःस्मदेहिचक्षूंषिमानदे ॥ अंधत्वंमरणादुग्रंरूपांकर्तुंत्वमर्हसि ॥ २४ ॥ पुनर्दृष्टिप्रदानेनसेवका
न्क्षत्रियान्कुरु ॥ उपरम्यचगच्छेमसहिताःपापकर्मणः ॥ २५ ॥ अतःपरंनकर्तव्यमीदृशंकर्मकर्हिचित् ॥ भा
गवानांतुसर्वेषांसेवकाःस्मवयंकिल ॥ २६ ॥ अज्ञानाद्यत्कृतंपापंक्षंतव्यंतत्त्वयाधुना ॥ वैरंनातःपरंक्वापिभृ
गुभिःक्षत्रियैःसह ॥ २७ ॥ कर्तव्यंशपथैःसम्यग्वर्तितव्यंतुहैहयैः ॥ सपुत्राभवसुश्रोणिप्रणताःस्मवयंच
ते ॥ २८ ॥ प्रसादंकुरुकल्याणिनद्विष्यामःकदाचन ॥ व्यासउवाच ॥ इतितेषांवचःश्रुत्वाब्राह्मणीविस्मया
न्विता ॥ २९ ॥ तानाहप्रणतान्दुःस्थानाश्वास्यगतलोचनान् ॥ गृहीतानमयादृष्टिर्युष्माकंक्षत्रियाःकिल ॥
३० ॥ नाहंरूपान्वितासत्यंकारणंशृणुताद्ययत् ॥ अयंचभार्गवोनूनमूरुजःकुपितोद्यवः ॥ ३१ ॥ चक्षूंषितेन
युष्माकंस्तंभितानिरुपानृपाः ॥ स्वबंधून्निहतान्ज्ञात्वागर्भस्थानपिक्षत्रियैः ॥ ३२ ॥ अनागसोधर्मपरां
स्तापसान्धनकाम्यया ॥ गर्भानपियदायूयंभृगूनघ्नंस्तुपुत्रकाः ॥ ३३ ॥ तदायमूरुणागर्भोमयावर्षशतंधृतः ॥ प
डंगश्चाखिलेवेदोगृहीतोनेनचांजसा ॥ ३४ ॥ गर्भस्थेनापिबालेनभृगुवंशविवृद्धये ॥ सोऽपिपितृवधान्नूनंक्रोधेद्वो
हंतुमिच्छति ॥ ३५ ॥ भगवत्याःप्रसादेनजातोयंममबालकः ॥ तेजसायस्यदिव्येनचक्षूंषिमुषितानिच ॥
३६ ॥ तस्मादैर्वसुतंमेद्ययाचध्वंविनयान्विताः ॥ प्रणिपातेनतुष्टोसौदृष्टिवःप्रतिमोक्ष्यति ॥ ३७ ॥ व्यास
उवाच ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्याहैहयास्तुष्टुवृश्चतं ॥ प्रणेमुर्विनयोपेताऊरुजंमुनिसत्तमं ॥ ३८ ॥

त्यर्थः ॥ ३५ ॥ कुतःप्रतापोयंबालस्येतिचेत्तत्राह भगवत्याइति ॥ ३६ ॥ और्वमूरुभवं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥४४॥

ममाख्यानकृतं वचः ममाख्यानेन कृतं बन्धमिदं वक्ष्यमाणं वचनामित्यर्थः तद्वैराग्यार्थं पठन्मामेति प्रायः ॥ ३९ ॥ किं तद्वचनं तदाह अव

स संतुष्टो बभूवा यतानुवाच विचक्षुषः ॥ गच्छ ध्वं स्वगृहान् भूपाममाख्यानकृतं वचः ॥ ३९ ॥ अवश्यं भाविभा
वास्ते भवंति देवनिर्मिताः ॥ नात्र शोकस्तु कर्तव्यः पुरुषेण विजानता ॥ ४० ॥ पूर्ववदृषयः सर्वे प्राप्नुवन्तु यथा सु
खं ॥ ब्रजन्तु विगतक्रोधा भवनानियथा सुखं ॥ ४१ ॥ इति तेन समादिष्टा हैहयाः प्राप्तलोचनाः ॥ और्वमामं यज
म्नुस्ते सद नानियथा रुचि ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणी तं सुतं दिव्यं गृहीत्वा स्वाश्रमं गता ॥ पालयामास भूपाल ते जस्विनम
तं द्रिता ॥ ४३ ॥ एवं ते कथितं राजन् भृगूणां तु विनाशनं ॥ लोभा विष्टैः क्षत्रियैश्च यत्कृतं पातकं किल ॥ ४४ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुतं मया महत्कर्म क्षत्रियाणां च दारुणं ॥ कारणं लोभ एवात्र दुःखदश्चोभयोस्तु सः ॥
४५ ॥ किंचित्प्रष्टुमिहेच्छामि संशयं वा सवीमुत ॥ हैहयास्ते कथं नाम्ना ख्याता भुवि नृपात्मजाः ॥ ४६ ॥ यदो
स्तु यादवाः कामं भरता द्धारतास्तथा ॥ हैहयः कोपिराजा भूतेषां वंशे प्रतिष्ठितः ॥ ४७ ॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि
कारणं करुणानिधे ॥ हैहयास्ते कथं जाताः क्षत्रियाः केन कर्मणा ॥ ४८ ॥ व्यास उवाच ॥ हैहयानां समुत्पत्तिं
शृणु भूपस विस्तरां ॥ पुरातनां सपुण्यां च कथां पापप्रणाशिनीं ॥ ४९ ॥ कस्मिंश्चित्समये भूपसूर्यपुत्रः सुशोभनः
॥ रेवंतनाम विख्यातोरूपवानामितप्रभः ॥ ५० ॥ उच्चैः श्रवसमारुह्य हयवत्तनं मनोहरं ॥ जगाम विष्णुसदनं वैकुण्ठं
भास्करात्मजः ॥ ५१ ॥ ऋगवद्दर्शनाकांक्षी हर्यारूढो यदागतः ॥ हयस्थस्तु यदा दृष्टो लक्ष्म्या सौरविनन्दनः ॥ ५२ ॥

इयं भाविभावा इति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ स्मरतेजस्तनुःस्मरवत्तेजोयस्याः सातनुर्यस्येत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ हरिमभ्रंष्टवा ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

रमावीक्ष्यहयंदिव्यंभ्रातरंसागरोद्भवं ॥ रूपेणविस्मितातस्यतस्थौस्तंभितलोचना ॥ ५३ ॥ भगवानपितं
दृष्ट्वाहयारूढमनोहरं ॥ आगच्छंतंरमांविष्णुःपप्रच्छप्रणयात्प्रभुः ॥ ५४ ॥ कोयमायातिचार्वांगिहयारूढइवा
परः ॥ स्मरतेजस्तनुःकांतेमोहयन्भुवनत्रयं ॥ ५५ ॥ प्रेक्ष्यमाणातदालक्ष्मीस्तच्चितादैवयोगतः ॥ नोवाच
वचनंकिंचित्पृष्ठापिचपुनःपुनः ॥ ५६ ॥ व्यासउवाच ॥ अश्वासक्तमतिवीक्ष्यकामिनीमतिमोहितां ॥ पश्यं
तींपरमप्रेम्णाचंचलाक्षींचंचलां ॥ ५७ ॥ तामाहभगवान्क्रुद्धःकिंपश्यसिसुलोचने ॥ मोहिताचहरिंदृष्ट्वापृ
ष्ठनैवाभिभाषसे ॥ ५८ ॥ सर्वत्ररमसेयस्माद्रमातस्माद्रविष्यसि ॥ चंचलत्वाच्चलेत्येवंसर्वथैवनसंशयः ॥
५९ ॥ प्राकृताद्यथानारीनूनंभवतिचंचला ॥ तथात्वमपिकल्याणिस्थिरानैवकदाचन ॥ ६० ॥ त्वंहयंमत्स
मीपस्थासमीक्ष्ययदिमोहिता ॥ वडवाभववामोरुमर्त्यलोकेतिदारुणे ॥ ६१ ॥ इतिशप्तारमादेवीहरिणादैव
योगतः ॥ रुरोदवेपमानासाभयभीतातिदुःखिता ॥ ६२ ॥ तमुवाचरमानाथंशंकिताचारुहासिनी ॥ प्रणम्य
शिरसादेवंस्वपतिंविनयान्विता ॥ ६३ ॥ देवदेवजगन्नाथकरुणाकरकेशव ॥ स्वल्पेऽपराधेगोविंदकस्माच्छा
पंददासिमे ॥ ६४ ॥ नकदाचिन्मयादृष्टःक्रोधस्तेहीदृशःप्रभो ॥ क्वगतस्तेमयिस्नेहःसहजोनतुनश्वरः ॥ ६५ ॥
वज्रपातस्तुशत्रौवैकर्तव्योनसुहृज्जने ॥ सदाहंवरयोग्यातेशापयोग्याकथंकृता ॥ ६६ ॥ प्राणांस्त्यक्ष्यामिगो ॥
विंदपश्यतोऽद्यतवाग्रतः ॥ कथंजीवित्वयाहीनाविरहानलतापिता ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ द्विषष्टिभ्यो कव्यैस्तु हेहयस्य कथोच्यते ॥ भगवत्याः

प्रसादं कुरु देवेश शापादस्मात्सुदारुणात् ॥ कदा मुक्तासमीपं ते प्राप्नोमि सुखदं विभो ॥ ६८ ॥ हरिस्त्वाच ॥ य
दा ते भविता पुत्रः पृथिव्यां मत्समः प्रिये ॥ तदा मां प्राप्य तन्वांगि सुखिता त्वं भविष्यसि ॥ ६९ ॥ इति श्रीदेवीभा
गवते म० षष्ठस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ जनमेजय उवाच ॥ इति शप्ताभगवता सिंधुजा कालयोग
तः ॥ कथं सा वडवा जातरेवं तेन च किंकृतं ॥ १ ॥ कस्मिन्देशेऽब्धिजा देवी वडवारूपधारिणी ॥ संस्थितैका कि
नी बाला परोषित्पतिका यथा ॥ २ ॥ कालं कियंत मायुष्मन्वियुक्ता पतिनारमा ॥ संस्थिता विजने रण्ये किंकृतं च त
या पुनः ॥ ३ ॥ समागमं कदा प्राप्ता वा सुदेवस्य सिंधुजा ॥ पुत्रः कथं तथा प्राप्नो नारायण वियुक्तया ॥ ४ ॥ एतद्वृत्तां
तमार्येश कथय स्वसविस्तरं ॥ श्रोतुकामोऽस्मि विप्रेन्द्र कथा स्या नमनुत्तमं ॥ ५ ॥ सूत उवाच ॥ इति पृष्ठस्तदा
व्यासः परीक्षित नयेन वै ॥ कथयामास भो विप्राः कथामेतां सुविस्तरां ॥ ६ ॥ व्यास उवाच ॥ शृणुराजन् प्रव
क्ष्यामि कथां पौराणिकीं शुभां ॥ पावनीं सुखदां कर्णे विशदाक्षरसंयुतां ॥ ७ ॥ रेवंतस्तुरमां दृष्ट्वा शप्तां देवेन का
मिनीं ॥ भयार्तः प्रययौ दूरात् प्रणम्य जगतां पतिं ॥ ८ ॥ पितुः सकाशं त्वरितो वीक्ष्य कोपं जगत्पतेः ॥ निवेद
यामास कथां भास्कराय सशापजां ॥ ९ ॥ दुःखिता सारमा देवी प्रणम्य जगदीश्वरं ॥ आज्ञप्ता मानुषं लोकं प्राप्ता
कमललोचना ॥ १० ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

प्रसादेन वंशोयमिति कीर्त्यते ॥ १ ॥ भगवता लक्ष्म्यां शमायामनंतरं किंवृत्तं जातामिति पृच्छति इति शप्तेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ कर्णे कर्णयोरित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ रेवंत कथां समाप्य रमायाः कथामाह दुःखितेति ॥ १० ॥

दे.भा.ष.

॥४६॥

सूर्यपत्न्याछायया ॥ ११ ॥ तदेवस्थलमाह कालिंदीतमसेति तमसानाम्निदी ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ परंदे

सूर्यपत्न्यातपस्तप्तंयत्रपूर्वसुदारुणं ॥ तत्रैवसाययावाशुवडवारूपधारिणी ॥ ११ ॥ कालिंदीतमसा
संगेसुपर्णाक्षस्यचोत्तरे ॥ सर्वकामप्रदेस्थानेसुरम्यवनमंडिते ॥ १२ ॥ तत्रस्थितामहादेवंशंकरंवां
छितप्रदं ॥ दध्यैवैकेनमनसाशूलिनंचंद्रशेखरं ॥ १३ ॥ पंचाननंदशभुजगौरिदेहार्द्धधारिणं ॥
कर्पूरगौरदेहाभंनीलकंठंत्रिलोचनं ॥ १४ ॥ व्याघ्राजिनधरंदेवंगजचर्मोत्तरीयकं ॥ कपालमालाकलितं
नागयज्ञोपवीतिनं ॥ १५ ॥ सागरस्यसुताकृत्वाहयोरूपमनोहरं ॥ तस्मिंस्तीर्थेरमादेवीचकारदुश्च
रंतपः ॥ १६ ॥ ध्यायमानापरंदेवंवैराग्यंसमुपाश्रिता ॥ दिव्यंवर्षसहस्रंतुगतंतत्रमहीपते ॥ १७ ॥ तत
स्तुष्टेमहादेवोवृषारूढल्लिलोचनः ॥ प्रत्यक्षोभून्महेशानःपार्वतीसहितःप्रभुः ॥ १८ ॥ तत्रैत्यसगणःशंभु
स्तामहाहरिवल्लभां ॥ तपस्यंतींमहाभागामश्विनीरूपधारिणीं ॥ १९ ॥ किंतपस्यसिकल्याणिजगन्मातर्व
दस्वमे ॥ सर्वार्थदःपतिस्तेस्तिर्वल्लोकविधायकः ॥ २० ॥ हरित्यत्काद्यमांकस्मात्स्तौषिदेविजगत्पतिं ॥
वासुदेवंजगन्नाथंभुक्तिमुक्तिप्रदायकं ॥ २१ ॥ वेदोक्तंवचनंकार्येनारीणांदेवतापतिः ॥ नान्यस्मिन्सर्वथाभा
वःकर्तव्यःकर्हिचित्कचित् ॥ २२ ॥ पतिशुश्रूषणंस्त्रीणांधर्मएवसनातनः ॥ यादृशस्तादृशःसेव्यःसर्वथाशुभ
काम्यया ॥ २३ ॥ नारायणस्तुसर्वेषांसेव्योयोग्यःसदैवहि ॥ तंत्यत्कादेवदेवेशंकिंमांध्यायसिसिंधुजे ॥ २४ ॥
॥ लक्ष्मीरुवाच ॥ आशुतोषमहेशानशप्ताहंपतिनाशिव ॥ मांसमुद्धरदेवेशशापादस्माद्वयानिधे ॥ २५ ॥ ॥

वमहादेवं ॥ १७ ॥ १८ ॥ अश्विनीवडवा ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ यादृशस्तादृशइति यादृशोस्तिसाधुर्वासाधुर्वा
तादृशःसेव्यइत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ आशुतोषशीघ्रप्रसादकर ॥ २५ ॥ ॥

टी.अ.
१८

॥४६॥

तदोक्तमित्यदाशापोदत्तस्तदामथाप्रार्थितेनविष्णुनोक्तमित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ वामांस्त्रियमनागसमनपराधिनीं ॥ २९ ॥

तदोक्तंहरिणाक्षंभोशापानुग्रहकारणं ॥ विज्ञप्तेनमयाकामंदयायुक्तेनविष्णुना ॥ २६ ॥ यदातेभवितापुत्रस्त
दाशापस्यमोक्षणं ॥ भविष्यतिचवैकुण्ठवासस्तेकमलालये ॥ २७ ॥ इत्युक्ताहंतपस्तप्तुमागतास्मितपोवनोआ
राधितोमयादेवत्वंसर्वार्थप्रदायकः ॥ २८ ॥ पतिसंगंविनापुत्रंदेवदेवलभेकथं ॥ सतुतिष्ठतिवैकुण्ठेत्यत्कादीना
मनागसं ॥ २९ ॥ वरंमेदेहिदेवेशयदितुष्टेसिशंकर ॥ तवतस्यद्विधाभावोनास्तिनूनंकदाचन ॥ ३० ॥ मयै
तद्विरिजाकांतज्ञातंपत्युःपुरोहर ॥ यस्त्वंसोऽसौपुनर्योसौसत्वंनास्त्यत्रसंशयः ॥ ३१ ॥ एकत्वंचमयाज्ञात्वा
मयातेस्मरणंकृतं ॥ अन्यथाममदोषस्त्वामाश्रयंत्याभवेच्छिव ॥ ३२ ॥ शिवउवाच ॥ कथंज्ञातस्त्वयादे
विममतस्यचमुंदरि ॥ ऐक्यभावोहरेर्नूनंसत्यमेवदसिंधुजे ॥ ३३ ॥ एकत्वंचनजानंतिदेवाश्चमुनयस्तथा ॥
ज्ञानिनेवेदतत्वज्ञाःकुतर्कोपहताःकिल ॥ ३४ ॥ मद्भक्तावासुदेवस्यनिंदकाबहवस्तथा ॥ विष्णुभक्तास्तुबह
वोममनिंदापरायणाः ॥ ३५ ॥ भवंतिकालभेदेनकलौदेविविशेषतः ॥ कथंज्ञातस्त्वयाभद्रेदुर्ज्ञेयोह्यकृतात्म
भिः ॥ ३६ ॥ सर्वथात्वैक्यभावस्तुहरेर्ममचदुर्लभः ॥ व्यासउवाच ॥ इतिसाशंभुनापृष्टतुष्टेनहरिवल्लभा
॥ ३७ ॥ वृत्तांतंतस्यविज्ञातंप्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ शिवंप्रतिरमातत्रप्रसन्नवदनाभृशं ॥ ३८ ॥ लक्ष्मीरुवाच ॥
एकदादेवदेवेशविष्णुर्ध्यानपरोरहः ॥ दृष्टोमयातपःकुर्वन्पद्मासनगतोयदा ॥ ३९ ॥ तदाहंविस्मितादेवं
तमपृच्छंपतिकिल ॥ प्रबुद्धंमुप्रसन्नंचज्ञात्वाविनयपूर्वकं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥ ३० ॥ यस्त्वंसोसौविष्णुःयोसौविष्णुःसत्त्वमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ अन्यथायुवयोःशिवविष्णोर्भेदसत्त्वे ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥

देवदेवजगन्नाथयदाहंनिर्गतार्णवात्॥मय्यमानात्सुरैर्देवैःसर्वैर्ब्रह्मादिभिःप्रभो ॥ ४१॥ वीक्षिताश्चमयासर्वेप
 तिकामतयातदा ॥ वृतस्त्वंसर्वदेवेभ्यःश्रेष्ठोसीतिविनिश्चयात् ॥ ४२ ॥ त्वंकंध्यायसिसर्वेशसंशयोयंमहान्म
 म ॥ प्रियोसिकैटभरेमेकथयस्वमनोगतं ॥ ४३ ॥ विष्णुस्वाच ॥ शृणुकांतेप्रवक्ष्यामियंध्यायामिसुरोत्त
 मं ॥ आशुतोषंमहेशानंगिरिजावल्लभंहृदि॥४४॥कदाचिद्देवदेवोमांध्यायत्यमितविक्रमः ॥ ध्यायाम्यहंचदेवेशं
 शंकरंत्रिपुरांतकं ॥ ४५ ॥ शिवस्याहंप्रियःप्राणःशंकरस्तुतथामम ॥ उभयोरंतरंनस्तिमिथःसंसक्तचेतसोः
 ॥ ४६ ॥ नस्कंयंतितेनूनंयेद्विषंतिमहेश्वरं ॥ भक्तममविशालाक्षिसत्यमेतद्वीम्यहं ॥ ४७ ॥ इत्युक्तंदेवदेवे
 नविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ एकांतेकिलपृष्टेनमयाशैलसुताप्रिय ॥ ४८ ॥ तस्मात्त्वावल्लभंविष्णोर्ज्ञात्वाध्यात्त
 वतीह्यहं ॥ तथाकुरुमहेशानयथामेप्रियसंगमः ॥ ४९ ॥ व्यासउवाच ॥ इतिश्रियोवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचमहे
 श्वरः ॥ तस्मात्त्वावस्थप्रियैर्वाक्यैर्यथार्थवाक्यकोविदः॥५०॥ स्वस्थाभवपृथुश्रोणितुष्टोहंतपसातवा ॥ समागम
 स्तेपत्तिनाभविष्यतिनसंशयः ॥ ५१ ॥ अत्रैवहयरूपेणभगवान्जगदीश्वरः ॥ आगमिष्यतितेकामंपूर्णंकर्तुं
 मयेरितः ॥ ५२ ॥ तथाहंप्रेरयिष्यामितंदेवंमधुसूदनं ॥ यथासौहयरूपेणत्वामेष्यातिमदातुरः ॥ ५३ ॥ पुत्र
 स्तेभवितासुभुनारायणसमःक्षितौ ॥ भविष्यतिसभूपालःसर्वलोकनमस्कृतः ॥ ५४ ॥ सुतंप्राप्यमहाभागे
 त्वंतेनपतिनासह ॥ गंतासिदिविवैकुण्ठंप्रियातस्यभविष्यसि ॥ ५५ ॥ एकवीरेतिनाम्नासौरुयातिपास्यति
 तेसुतः ॥ तस्मात्तुहैहयोवंशोभुविविस्तारमेष्यति ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

॥ ४१ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥

परं त्वेतत्कार्यसिद्धयर्थमहमेकं रहस्यं वदामि तच्छृण्वित्याह परंतु विस्मृतासित्वमिति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अन्यथेति षड्विंशतिदानं ब्रह्मण्यं भगवत्यांतव
 चित्तमासक्तं स्यात्तर्हि हयोत्तमे सूर्यस्याश्वेकं यंचित्तं गतं स्यात्तस्माद्भगवत्त्वांतवचित्तस्य सक्तिर्नास्तीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ निघृष्टनखमंड
 परंतु विस्मृतासित्वं हृदिस्थां परमेश्वरीं ॥ मदांधामत्तचित्ताचतेन ते फलमिदं ॥ ५७ ॥ अतस्तद्दोषशांत्यर्थं
 हृदिस्थां परदेवतां ॥ शरणं याहि सर्वात्मभावेन जलधेः सुते ॥ ५८ ॥ अन्यथा तव चित्तं तु कथं गच्छेद्वयोत्तमे ॥
 व्यास उवाच ॥ इति दत्त्वा वरं देव्यै भगवांश्छैलजापतिः ॥ ५९ ॥ अंतर्धानं गतः साक्षादुभया सहितः शिवः ॥ सापित
 त्रैव चार्वंगी संस्थिता कमलासना ॥ ६० ॥ ध्यायंती चरणां भोजं देव्याः परमशोभनं ॥ देवासुरशिरोरत्ननिघृष्ट
 नखमंडलं ॥ ६१ ॥ प्रेमगद्गदया वाचा तुष्टावचमुहुर्मुहुः ॥ प्रतीक्ष्यमाणा भर्तारं हर्य रूपधरं हरिं ॥ ६२ ॥ इति
 श्रीदेवी भा० म० षष्ठस्कंधेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ व्यास उ० ॥ तस्यैदत्त्वा वरं शंभुः कैलासं त्वरितो य
 यौ ॥ रम्यं देवगणैर्जुष्टमप्सरोभिश्च मंडितं ॥ १ ॥ तत्र गत्वा चित्ररूपं गणं कार्यविशारदं ॥ प्रेषयामास वैकुण्ठे ल
 क्ष्मीकार्यार्थसिद्धये ॥ २ ॥ शिव उ० ॥ चित्ररूप हरिं गत्वा ब्रूहि त्वं वचनान्मम ॥ यथासौ दुःखितां पत्नीं विशोकां
 च करिष्याति ॥ ३ ॥ इत्युक्तश्चित्ररूपो यनिर्जगाम त्वरान्वितः ॥ वैकुण्ठं परमं स्थानं वैष्णवैश्च गणैर्वृतं ॥ ४ ॥
 नानाद्रुमगणा कीर्णवापी शतविराजितं ॥ संजुष्टं हंसकारं दमयूरशुककोकिलैः ॥ ५ ॥ उच्चप्रासादसंयुक्तं पता
 काभिस्लंकृतं ॥ नृत्यगीतकलापूर्णं मंदारद्रुमसंयुतं ॥ ६ ॥ बकुलाशोकतिलकचंपकालिखिमंडितं ॥ कूजितैर्वि
 हगमनां तु कर्णालहादकरैर्युतं ॥ ७ ॥ संवीक्ष्य भवनं विष्णोर्द्वास्थौ प्राह प्रणम्य च ॥ जयविजयनामानौ वैत्रपाणि
 स्थिता बुभौ ॥ ८ ॥ चित्ररूप उ० ॥ भो निवेदयतां शीघ्रं हरये परमात्मने ॥ दूतं प्राप्तं हरस्यात्र प्रेरितं शूलपाणिना ॥ ९ ॥
 लं चरणां भोजमित्यर्थः ॥ ६२ ॥ इति श्रीदेवी भा० षष्ठस्कंधेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ पंचाधिकैश्च पंचाशत्पद्यैरधरे रजत् ॥ अभिन्यामभवत्पुत्र
 इति सम्यगिहोच्यते ॥ ११ ॥ शंभुवरदानोत्तरं जातं वृत्तं व्यास आह तस्यैदत्वेति ॥ १२ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ चंपकादिभ्यं कृपांतिः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

दे.भा.प.

118211

टी.अ.

99

1186A

१० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रज्ञातकारणः सर्वज्ञत्वात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥
तच्छ्रुत्वावचनंतस्य जयः परमबुद्धिमान् ॥ गत्वा हरिं प्रणम्या ह कृतांजलिपुटः पुरः ॥ १० ॥ देवदेवरमाकांतक
रुणाकरकेशव ॥ द्वारितिष्ठति दूतोत्रशंकरस्य समागतः ॥ ११ ॥ आज्ञापय प्रवेष्टव्यो न वोति गरुडध्वज ॥ चि
त्ररूपधरोऽप्यंस्ति न जाने कार्यगौरवं ॥ १२ ॥ इत्याकर्ण्य हरिः प्राह जयं प्रज्ञातकारणः ॥ प्रवेशयात्र रुद्रस्य
भृत्यं समयसंस्थितं ॥ १३ ॥ इत्याकर्ण्य जयस्तूर्णं गत्वा तं परमाद्भुतं ॥ एहीत्याकारयामास जयः शंकरसेवकं
॥ १४ ॥ प्रवेशितो जयेनाथ चित्ररूपस्तथाकृतिः ॥ प्रणम्य दंडवद्विष्णुं कृतांजलिपुटः स्थितः ॥ १५ ॥ दृष्ट्वा तं विस्म
यं प्राप भगवान् गरुडध्वजः ॥ चित्ररूपधरं शंभोः सेवकं विनयान्वितं ॥ १६ ॥ पप्रच्छ तं स्मितं कृत्वा चित्ररूपं र
मापतिः ॥ कुशलं देवदेवस्य सकुटुंबस्य चानघ ॥ १७ ॥ कस्मात्त्वं प्रेषितोस्य त्रब्रूहिकार्यं हरस्य किं ॥ अथवा
देवतानां च किंचित्कार्यं समुत्थितं ॥ १८ ॥ दूत उवाच ॥ किमज्ञातं तवास्तीह संसारे गरुडध्वज ॥ वर्तमानं
त्रिकालज्ञयदहं प्रब्रवीमि वै ॥ १९ ॥ प्रेषितोऽस्मि भवेनात्र विज्ञप्तुं त्वां जनार्दन ॥ हरस्य वचनाद्वाक्यं प्रब्रवीमि
त्वयि प्रभो ॥ २० ॥ तेनोक्तमेतद्देशभार्यते कमलालया ॥ तपस्तपति कालिं दीतमसासंगमे विभो ॥ २१ ॥
हयोरूपधरा देवी सर्वार्थसिद्धिदायिनी ॥ ध्यातुं योग्या मरगणैर्मानवैर्यक्षकिन्नरैः ॥ २२ ॥ विना तयानरः कोपि
सुखभागी भवेद्भुवि ॥ तां त्यक्त्वा पुंडरीकाक्ष प्राप्नोषि किं सुखं हरे ॥ २३ ॥ दुर्बलोऽपि स्त्रियं याति निर्द्वनोऽपि जगत्प
ते ॥ विना पराधं च विभो किं त्यक्त्वा जगदीश्वरी ॥ २४ ॥ दुःखं प्राप्नोति संसारे यस्य भार्या जगद्गुरो ॥ धिक्कस्य
जीवितं लोके निर्दिष्टं त्वरिमंडले ॥ २५ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अरिमंडलेशचुमंडलेनिदितामिदर्थः ॥ २५ ॥ ॥

दुःस्थितांदुःखितामित्यर्थः रमयावियुक्तं त्वामित्यन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ स्मराम्यहमिति शिवोक्तिः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

सकामारिपवस्तेद्यद्वृत्तांदुःस्थितांभृशं ॥ त्वांवियुक्तं चरमयाहसिष्यंति दिवानिशं ॥ २६ ॥ रमां रमय देवे
शत्वदुत्संगगतांकुरु ॥ सर्वलक्षणसंपन्नां सुशीलां च सुरूपिणीं ॥ २७ ॥ सुखितो भवतां प्राप्य वल्लभां चारुहा
सिनीं ॥ कान्ताविरहजंदुःखं स्मराम्यहमनातुरः ॥ २८ ॥ मम भार्या मृता विष्णोदक्षयज्ञे सती यदा ॥ तदा हंदुः
सहंदुःखं भुक्तवानं बुजेक्षण ॥ २९ ॥ संसारे स्मिन्नरः कोपि मा भून्मत्सदृशोपरः ॥ मनसा करवंशो कंतस्याविर
हपीडितः ॥ ३० ॥ कालेन महता प्राप्ता मया गिरिसुता पुनः ॥ तपस्तप्त्वा तिदुःसाध्यं यादग्धातुरुपाध्वरे ॥ ३१
हरे किं सुखमापन्नं त्वया संत्यज्य कामिनीं ॥ एका कीर्तिष्ठता कालं सहस्रवत्सरात्मकं ॥ ३२ ॥ गत्वा श्वास्य महा
भागां समानयानि जालयं ॥ मा भूत्कोपी ह संसारे विमुक्तो रमया तया ॥ ३३ ॥ कृत्वा तुरगरूपं त्वं भजता त्कमला
लयां ॥ उत्पाद्य पुत्रमायुष्मन्तामानय शुचिस्मितां ॥ ३४ ॥ व्यास उ ॥ हरिराकर्ण्य तद्वाक्यं चित्ररूपस्य
भारत ॥ तथेत्युक्त्वा तु तंदूतं प्रेषयामास शंकरं ॥ ३५ ॥ गते दूतेथ भगवान्वैकुण्ठात्कामसंयुतः ॥ जगाम धृत्वा
तत्राशुवाजिरूपं मनोहरं ॥ ३६ ॥ यत्र सावडवारूपं कृत्वा तपति सिंधुजा ॥ विष्णुस्तं देशमासाद्य तामपश्यद्वयीं
स्थितां ॥ ३७ ॥ सापितं वीक्ष्य गोविंदं हयरूपधरं पतिं ॥ ज्ञात्वा वीक्ष्य स्थिता सा र्ध्वा विस्मिता सा सुलोचना ॥
३८ ॥ तयोस्तु संगमस्तत्र प्रवृत्तो मन्मथार्तयोः ॥ कालिं दीतमसा संगे पावने लोकविश्रुते ॥ ३९ ॥ सगर्भा
सा तदा जाता वडवा हरि वल्लभा ॥ सुपुत्रे सुंदरं बालं तत्रैव सुगुणोत्तरं ॥ ४० ॥ तामाह भगवान्वाक्यं प्रहस्य सम
याश्रितं ॥ त्यजाद्य वडवं देहं पूर्वदेहाभवा धुना ॥ ४१ ॥

३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ वडवाया इदं वाडवं ॥ ४१ ॥

118911

गमिष्यावःस्ववैकुण्ठमावांकृत्वानिजंवपुः ॥ तिष्ठत्वत्रकुमारोयंत्वयाजातःसुलोचने ॥४२॥ लक्ष्मीरुवाच ॥ स्व
देहसंभवंपुत्रंकथांहित्वाव्रजाम्यहं ॥ स्नेहःसुदुस्त्यजःकामंस्वात्मजस्यसुरर्षभ ॥४३॥ कागतिःस्यादमेया
त्मनूबालस्यास्यनदीतटे ॥ अनाथस्यासमर्थस्यविजनेलपतनोरिह ॥ ४४ ॥ अनाश्रयंसुतंत्यत्काकथंगंतुं
मनोमम ॥ समर्थंसदयंस्वामिन्भवेदंबुजलोचन ॥ ४५ ॥ दिव्यदेहोततोजातौलक्ष्मीनारायणावुभौ ॥ विमां
नवरसंविष्टौस्तूयमानौसुरैर्दिवि ॥ ४६ ॥ गंतुकामंपतिंप्राहकमलाकमलापतिं ॥ गृहाणेमंसुतंनाथनाहंशक्ता
स्मिहापितुं ॥ ४७ ॥ प्राणप्रियोस्तिमेपुत्रःकांत्यात्वत्सदृशःप्रभो ॥ गृहीत्वैनंगमिष्यावोवैकुण्ठमधुसूदन ॥
४८ ॥ हरिरुवाच ॥ माविपादंप्रियेकर्तुंत्वमर्हसिवरानने ॥ तिष्ठत्वयंमुखेनात्ररक्षामेविहितात्विह ॥ ४९ ॥
कार्यंकिमपिवामोस्वर्ततेमहद्द्भुतं ॥ निबोधकथयाम्यद्यसुतस्यात्रविमोचने ॥५०॥ तुर्वसुर्नामविख्यातोयया
तितनुजोभुवि ॥ हरिवर्त्मैतिपित्रास्यकृतंनामसुविश्रुतं ॥५१॥ सराजपुत्रकामोद्यतपस्तपतिपावने ॥ तीर्थेव
र्षशतंजातंतस्यवैकुर्वतस्तपः ॥५२॥ तस्यार्थेनिर्मितःपुत्रोमयायंकमलालये ॥ तत्रगत्वानृपंसुभ्रुप्रेरायिष्यामि
सांप्रतं ॥ ५३ ॥ तस्मैदास्याम्यहंपुत्रपुत्रकामस्यकामिनि ॥ गृहीत्वास्वगृहंराजाप्रापयिष्यतिबालकं ॥५४॥
व्यासउ० ॥ इत्याश्वास्यप्रियांपद्मांकृत्वारक्षांचबालके ॥ विमानवरमारुह्यप्रययौप्रिययासह ॥५५॥ इश्रीदेवी
भागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ जनमेजयउवाच ॥ संशयोयंमहानत्रजातमात्रःशि
शुस्तथा ॥ मुक्तःकेनगृहीतोसावेकाकीविजनेवने ॥ १ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलकषष्ठस्कंधे एकौनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ चतुर्भिर्धाकैः पंचाशद्विः पदैः
सुतस्य ह॥ हरेः कथानकं सम्यग्व्याजातस्य चोच्यते ॥ १ ॥ सुतमरण्ये सत्कान्तारायणे गते सति संशयितो राजापृच्छति संशयो यमिति ॥ १ ॥

99

118911

नातिबालक इति अतिबालको व्याघ्रादिभिः कथं न भाक्षित इत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तन्व्याकृशांग्या ॥ ९ ॥
 कागतिस्तस्य बालस्य जाता सत्यवती सुत ॥ व्याघ्रसिंहादिभिर्हि सैर्गृहीतो नातिबालकः ॥ २ ॥ व्यास उवाच ॥
 लक्ष्मीनारायणौ तस्मात्स्थानाच्च चलिता यदा ॥ तदैव तत्र चंपास्यः प्राप्तो विद्याधरः किल ॥ ३ ॥ विमानवर
 मारूढः कामिन्या सहितो नृप ॥ मदनालसया कामं क्रीडमानो यदृच्छया ॥ ४ ॥ विलोक्य तं शिशुं भूमावेकाकि
 नमनुत्तमं ॥ देवपुत्रप्रतीकांशं रममाणं यथा सुखं ॥ ५ ॥ विमानात्तरसोत्तीर्य चंपकस्तं शिशुं जवात् ॥ जग्राह च
 मुदं प्राप निर्धिं प्राप्य यथाऽधनः ॥ ६ ॥ गृहीत्वा चंपकः प्रादहे व्यैतं मदनोपमं ॥ मदनालसायैतं बालं जातमात्रं
 मनोहरं ॥ ७ ॥ सा गृहीत्वा शिशुं प्रेम्णा सरोमां चासविस्मया ॥ मुखं चुचुं बालस्य कृत्वा तु हृदये भृशं ॥ ८ ॥
 आलिङ्गितश्चुंबितश्च तया सौ प्रीतिपूर्वकं ॥ उत्संगे च कृतस्तन्व्यापुत्रभावेन भारत ॥ ९ ॥ कृत्वांकेतौ समारूढौ
 विमानं दंपती मुदा ॥ पतिं पप्रच्छ चार्वांगी प्रहस्य मदनालसा ॥ १० ॥ कस्यायं बालकः कांत्यक्तः केन च कानने
 ॥ पुत्रोऽयं मम देवेन दत्तरुयं बकपाणिना ॥ ११ ॥ चंपक उवाच ॥ प्रिये गत्वाद्यपृच्छेयं शक्रं सर्वज्ञमाशु वै ॥ देवो
 वादानवो वापि गंधर्वो वा शिशुः किल ॥ १२ ॥ तेनाज्ञप्तः करिष्यामि पुत्रं प्राप्तं वनादमुं ॥ अदृष्ट्वा नैव कर्तव्यं कार्यैकं
 चिन्मया ध्रुवं ॥ १३ ॥ इत्युक्ता तां गृहीत्वा तां विमानेनाथ चंपकः ॥ ययौ शक्रपुरं तूर्णहर्षेणोत्फुल्ललोचनः ॥ १४ ॥
 प्रणम्य पादयोः प्रीत्या चंपकस्तु शचीपतिं ॥ निवेद्य बालकं प्राह कृतांजलिपुटः स्थितः ॥ १५ ॥ देवदेवमया लब्धस्ती
 र्थे परमपावने ॥ कालिंदी तमसा संगे बालकोऽयं स्मरप्रभः ॥ १६ ॥ कस्यायं बालकः कांतः कथं त्यक्तः शचीपते ॥
 आज्ञाचेत्तव देवेश कुर्वेहं बालकं सुतं ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥
 ॥ २० ॥ त्र्यंबकपाणिना त्र्यंबकं धनुस्तत्पाणौ यस्य तेनाशिवेन ॥ २१ ॥ २२ ॥ अमुं पुत्रं करिष्यामि वेदमंत्रेणेत्यर्थः ॥ २३ ॥ तां गृही
 त्वा तं च बालकं गृहीत्वेत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ तमसा संभे संगमे ॥ २६ ॥ २७ ॥

114011

कृत्रिमस्तुमुतडाति तथाचमनुः सदृशंतुप्रकुर्याद्यंगुणदोषविचक्षणं पुत्रंपुत्रगुणैर्युक्तंसविज्ञेयश्चकृत्रिमइति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

अतीवसुंदरोबालःप्रियायावल्लभःसुतः ॥ कृत्रिमस्तुसुतःप्रोक्तोधर्मशास्त्रेषुसर्वथा ॥ १८॥ इंद्रउवाच ॥ पुत्रो
यंवासुदेवस्यवाजिरूपधरस्यह ॥ हैहयोयंमहाभागलक्ष्म्यांजातःपरंतपः ॥ १९ ॥ उत्पादितोभगवताकार्या
र्थेकिलबालकः ॥ दातुंनृपतयेनूनंययातितनयायच ॥ २०॥ हरिणाप्रेरितःसोद्यराजापरमधार्मिकः ॥ आग
मिष्यतिपुत्रार्थेतीर्थेतस्मिन्मनोरमे ॥ २१ ॥ तावत्त्वंगच्छतत्रैवगृहीत्वाबालकंशुभं ॥ यावन्नयातिनृपतिर्गृही
तुंहरिणेरितः ॥ २२॥ गत्वातत्रविमुंचैनंवलंबंमाकृथावर ॥ अट्टप्राबालकंराजादुःखितश्चभविष्यति ॥ २३॥
तस्माच्चंपकमुंचैनंराजाप्राप्नोतुपुत्रकं ॥ एकवीरेतिनाम्नायंस्यातःस्यात्पृथिवीतले ॥ २४ ॥ व्यासउवाच ॥
इतितस्यवचःश्रुत्वाचंपकस्त्वरयान्वितः ॥ जगामपुत्रमादायस्थलेतस्मिन्महीपतिः ॥ २५ ॥ मुमोचबालकं
तत्रयत्रपूर्वस्थितोह्यभूत् ॥ आरुह्यस्वविमानंतुययौस्वाश्रममंडलं ॥ २६ ॥ तदैवकमलाकांतोलक्ष्म्यासहज
गद्गुरुः ॥ विमानवरमारूढोजगामनृपतिंप्रति ॥ २७॥ दृष्टस्तदातेननृपोपविष्णुःसमुत्तरंस्तत्रविमानमुख्या
त् ॥ जहर्षराजाहरिदर्शनेनपपातभूमौखलुदंडवच्च ॥ २८ ॥ उत्तिष्ठवत्सेतिहरिःपतंतमाश्वासयद्भूमिगतंस्व
भक्तं ॥ सोप्युत्सुकोवासुदेवंपुरस्थंतुष्टावभक्त्यामुखरीकृतोथ ॥ २९॥ देवाधिदेवाखिललोकनाथकृपानिधेलो
कगुरोरमेश ॥ मंदस्यमेतेकिलदर्शनंयत्सुदुर्लभंयोगिजनैरलभ्यं ॥ ३० ॥ येनिस्पृहास्तेविषयैरपेतास्तेषांत्व
दीयंखलुदर्शनंस्यात् ॥ आशापरोहंभगवन्ननंतयोग्योनतेदर्शनेदेवदेव ॥ ३१ ॥ इतिस्तुतस्तेननृपेणविष्णु
स्तमाह्वाक्येनसुधामयेन ॥ वृणीष्वराजन्मनसेप्सितंतेददामितुष्टस्तपसातवेति ॥ ३२ ॥ ॥ ६१ ॥

॥ २२ ॥ वरेतिसंबोधनं ॥ २३ ॥ एकवीरेति इदं द्वितीयं नाम एकवीरेति बाहुलकात्साधु ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

11

11

11

11

11

टी.अ.
२०

113011

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अनुद्धातरथेनअप्रतिहतगतिमनारधेनेत्यर्थः निशम्येति जनार्दनस्येति इतिपूर्वोक्तप्रकारकं

ततो नृपस्तंप्रणिपत्यपादयोः प्रोवाचविष्णुं पुरतः स्थितं च ॥ तपस्तु तप्तं हिमया सुतार्थे पुत्रं ददस्वात्मसमं मुरारे
॥ ३३ ॥ श्रुत्वा नृपप्रार्थितमादिदेवस्तमाहराजानममोघवाक्यं ॥ ययातिसूनो ब्रजतत्रतीर्थे कलिंदकन्यातम
साप्रसंगे ॥ ३४ ॥ मयाद्यपुत्रस्तु यथेप्सितस्ते तत्रैव मुक्तोस्त्यमितप्रभावः ॥ लक्ष्म्याः प्रसूतो मम वीर्यजश्च कृ
तस्तवार्थे गृहाण राजन् ॥ ३५ ॥ श्रुत्वा हरेर्वाक्यमतीव मृष्टं संतुष्टचित्तः प्रबभूव राजा ॥ हरिस्तु दत्त्वेति वरं जगा
मवैकुण्ठलोकरमयायुतश्च ॥ ३६ ॥ गते हरौ सोथ ययातिसूनुर्ययावनुद्धातरथेन राजा ॥ प्रेमान्वितस्तत्र सुतो
स्तियत्रवचो निशम्येति जनार्दनस्य ॥ ३७ ॥ स तत्र गत्वा तिमनोहरं तंददर्श बालं भुवि खेलमानं ॥ मुखे निवेश्यै
ककरेण कृत्वा श्लक्ष्णं पदांगुष्ठमनन्यसत्वं ॥ ३८ ॥ तं वीक्ष्य पुत्रं मदनस्वरूपं नारायणांशं कमलाप्रसूतं ॥
हरिप्रभावं हरिर्वर्मनामाहर्षप्रफुल्लाननपंकजो भूत् ॥ ३९ ॥ गृह्णन्मुवेगात्करपंकजाभ्यां बभूव प्रेमावमग्नदे
हः ॥ मूर्धन्युपाघ्राय मुदन्वितो सैननंदराजा सुतमालिलिंग ॥ ४० ॥ मुखं समीक्ष्य तिमनोहरं तमुवाच नेत्रांबु
निरुद्धकंठः ॥ दत्तोसि देवेन जनार्दनेन मां त्राहि पुत्रावमदुःखभीतेः ॥ ४१ ॥ तप्तं मया पुत्रतपस्तवार्थं सुदुष्करं
वर्षशतं च पूर्णं ॥ तेनैव तुष्टेन रमाप्रियेण दत्तोसि संसारसुखोदयाय ॥ ४२ ॥ मातारमात्वा तनुजं मदर्थं त्यक्त्वा
गता सा हरिणा समेता ॥ धन्या तु सा या प्रहसंतमेकं कृत्वा सुतं त्वामुदितानना स्यात् ॥ ४३ ॥ त्वमेव संसारसमु
द्रनौकारूपः कृतः पुत्रलक्ष्मीधरेण ॥ इत्येवमुक्त्वा नृपतिः सुतं तं मुदा समादाय ययौ गृहाय ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ नेत्रांबुना भुजलेनावरुद्धकंठः अवमदुःखं नीचदुःखं नरकपातजन्यं तद्विदितेतित्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

दे.भा.प. ॥ ४५ ॥ गायनकाःगायकाः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिल

॥५१॥

पुरीसमीषेनृपमागतंतमाकर्ण्यसर्वेसचिवास्तुराज्ञः ॥ ययुःसमीपंनृपतेश्चलोकाःसोपायनास्तेसपुरोहिताश्च
॥ ४५ ॥ बंदीजनागायनकाश्चसूताःसमाययुःसम्मुखमाशुराज्ञः ॥ नृपःपुरंप्राप्यपुरःसमागतंजनंसमाश्वा
स्यवाक्यैश्चदृष्ट्या ॥ ४६ ॥ सपूजितःपौरजनेनराजाविवेशपुत्रेणयुतो नगर्या ॥ मार्गेपुलाजैःकुसुमैःसमंता
द्विकीर्यमाणो नृपतिर्जगाम ॥ ४७ ॥ गृहंसमृद्धंसचिवैःसमेतःसुतंसमादायमुदाकराभ्यां ॥ राश्यैददौचाथसुतं
मनोज्ञंसद्यःप्रसूतंचमनोभवाभं ॥ ४८ ॥ राज्ञीगृहीत्वाभिनवंतनूजंप्रच्छराजानमनिदितासा ॥ राजन्कुत
श्चैपसुतःसुजन्माप्राप्तस्त्वयामन्मथतुल्यरूपः ॥ ४९ ॥ केनैषदत्तःकथयाशुकांतचेतोमदीयंप्रहृतंसुतेन ॥
नृपस्तदोवाचमुदान्वितोसौप्रियेरमेशेनसुतोहिमह्यं ॥ ५० ॥ लोलाक्षिदत्तःकमलासमुत्थोजनार्दनांशोयमही
नसत्वः ॥ सातंगृहीत्वामुदमापराज्ञीराजाचकारोत्सवमद्भुतंच ॥ ५१ ॥ ददौचदानंकिलयाचेकभ्योगीतानिवा
द्यानिबहूनिनेदुः ॥ कृत्वोत्सवंभूपतिरात्मजस्यनामैकवीरेतिचकारविश्रुतं ॥ ५२ ॥ सुखंचसंप्राप्यमुदान्वितो
सौननंददेवाधिपतुल्यवीर्यः ॥ पुत्रंहरेरूपगुणानुरूपंसंप्राप्यवंशस्यऋणाच्चमुक्तः ॥ ५३ ॥ इतिसकलसुरा
णामीश्वरेणार्पितंतंसकलगुणगणाढ्यंपुत्रमासाद्यराजा ॥ विविधसुखाविनेदैर्भार्ययासेव्यमानोविहरतमिज
गेहिशक्रतुल्यप्रतापः ॥ ५४ ॥ इति श्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ व्यासउवाच॥
जातकर्मादिसंस्कारांश्चकारनृपतिस्तदा ॥ दिनेदिनेजगामाशुवृद्धिंबालःसुलालितः ॥ १ ॥ ॥ ६५ ॥

केषष्ठस्कंधेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ अर्द्धाधिकैकषष्ठ्यानुश्लोकानामभिषेचने ॥ एकवीरस्यचकृतेऽनंतरंवृत्तमुच्यते ॥ १ ॥ राज्ञः

पुत्रप्राप्त्युत्तरंजातंवृत्तमाह जातकर्मादीति ॥ १ ॥

॥

॥

॥

मेनेमानितवान् ॥ २ ॥ षष्ठे षष्ठे मासीत्यन्वयः ॥ ३ ॥ याचकानितरानपि मूकांधादीन्संपूज्य चूडाकरणचकारेत्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

नृपः संसारजं प्राप्य सुखं पुत्रसमुद्रवं ॥ ऋणत्रयविमोक्षं च मेनेतेन महात्मना ॥ २ ॥ षष्ठे ऽन्नप्राशनं तस्य कृत्वा मा-
सियथाविधि ॥ तृतीये तथा वर्षे चूडाकरणमुत्तमं ॥ ३ ॥ चकार ब्राह्मणान्द्रव्यैः संपूज्य विविधैर्धनैः ॥ गोभि-
श्च विविधैर्दानैर्याचकानितरानपि ॥ ४ ॥ वर्षे चैकादशे तस्य मौजो बंधनकर्म वै ॥ कारयित्वा धनुर्वेदमध्यापयत
पार्थिवः ॥ ५ ॥ अधीतवेदपुत्रं तं राजधर्मविशारदं ॥ दृष्ट्वा तस्याभिषेकाय मतिं च क्रेजनाधिपः ॥ ६ ॥ पुण्यार्क-
योगसंयुक्ते दिवसे नृपसत्तमः ॥ कारयामास संभारानभिषेकार्थमादरात् ॥ ७ ॥ द्विजानाहूय वेदज्ञान्सर्वशा-
स्त्रविचक्षणान् ॥ अभिषेकं च कारासौ विधिवत् स्वात्मजस्य ह ॥ ८ ॥ जलमानीयतिर्थेभ्यः सागरेभ्यश्च पार्थिवः ॥
स्वयं चकार विधिवदभिषेकं शुभे दिने ॥ ९ ॥ धनं दत्वाथ विप्रेभ्यो राज्यं पुत्रे निवेश्य सः ॥ जगाम वनमेवाशुस्व-
र्गकामः स भूपतिः ॥ १० ॥ एकवीरं नृपं कृत्वा संमान्य सचिवानथ ॥ भार्यया सह भूपालः प्रविवेश वनं वशी ॥ ११ ॥
मैनाकशिखरे राजा कृत्वा तार्तीयमाश्रमं ॥ नित्यं पत्रफलाहारश्चितयामास पार्वतीं ॥ १२ ॥ एवं स नृपतिः कृत्वा
दिष्टान्ते सह भार्यया ॥ मृतो सौवासं लोकं गतः पुण्येन कर्मणा ॥ १३ ॥ इंद्रलोकं पिता प्राप्त इति श्रुत्वाथ हैहयः
॥ चकार वेदनिर्दिष्टं कर्म चैवौर्ध्वदेहिकं ॥ १४ ॥ कृत्वोत्तराः क्रियाः सर्वाः पितुः पार्थिवं नंदनः ॥ राज्यं च कार मेधा-
वी पित्रा दत्तं सुसंमतं ॥ १५ ॥ एकवीरोऽथ धर्मज्ञः प्राप्य राज्यमनुत्तमं ॥ बुभुजे विविधान् भोगान्सचिवैश्च सुमानितः ॥
१६ ॥ एकस्मिन् दिवसे राजा मंत्रिपुत्रैः समन्वितः ॥ जगाम जान्हवीं तीरे हयारूढः प्रतापवान् ॥ १७ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ पार्वतीं भगवतो चेतयामासेत्यर्थः ॥ १२ ॥ दिष्टान्ते प्रारब्धकर्म समाप्तावित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

दे.भा.प. ॥ १८ ॥ होमधूमेनावृतआकाशोऽप्येतेनैवाश्रमाइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ किंचित्समुद्यत्सुपयोधरांअंकुरि

२१

संपश्यन्पादपान्नम्यान्कोकिलालापसंयुतान् ॥ पुष्पितान्फलसंयुक्तान्पट्टपदालिविराजितान् ॥१८॥मुनीना
माश्रमान्दिव्यान्वेदध्वनिनिनादितान्॥होमधूमावृताकाशान्मृगशावसमावृतान्॥१९॥केदारान्शालिसंपक्वा
न्गोपिकाभिःसुरक्षितान्॥प्रफुल्लपंकजारामान्निकुंजांश्चमनोरमान्॥२०॥प्रेक्षमाणःप्रियालांस्तुचंपकान्पनस
द्बुमान् ॥ वकुलांस्तिलकात्रीपान्मंदारांश्चप्रफुल्लितान् ॥२१ ॥ शालांस्तालतमालांश्चजंबूचूतकदंबकान् ॥
सगच्छन्जान्हवीतोयेप्रफुल्लंशतपत्रकं ॥२२ ॥ पंकजंचातिगंधाढ्यमपश्यदवनीपतिः ॥ दक्षिणेजलजस्या
थपाईर्वेकमललोचनां॥२३॥कनकाभांसुकेशींचकंबुग्रीवांकृशोदरीं ॥बिंबोष्ठींसुंदरीकिंचित्समुद्यत्सुपयोधरां॥
२४॥सुनासांचारुसर्वांगीमपश्यत्कन्यकांनृपः॥रुदंतींतांसखीत्यत्काविब्हलांदुःखपीडितां ॥२५॥साश्रुनेत्रां
क्रंदमानांविजनेकुररीमिव ॥ संवीक्ष्यराजापप्रच्छकन्यकांशोककारणं ॥२६॥ सुनसेब्रूहिवासिब्वंकस्यपुत्री
शुभानने ॥ गंधर्वीदेवकन्याथकथंरोदिषिसुंदरि ॥ २७ ॥ कथमेकाकिनीबालेत्यक्ताकेनापिकस्वरे ॥ पति
स्तेकगतःकांतेपितावान्ब्रूहिसांप्रतं ॥ २८ ॥ किंतेदुःखमरालभ्रुकथयाद्यममांतिके ॥ करोमिदुःखनाशंतेस
र्वैथैवकृशोदरि ॥ २९ ॥ नराज्येममतन्वंगिपीडांकोपिकरोत्यलं ॥ नभयंचौरजंकांतेनराक्षसभयंतथा ॥३०
मयिशासतिभूपालेनोत्पातादारुणाभुवि ॥भयंनव्याघ्रसिंहेभ्योनभयंकस्यचिद्भवेत् ॥ ३१ ॥ वदवामोरुक
स्मात्त्वंविलापंजान्हवीतटे ॥ करोषित्राणहीनात्रकिंतेदुःखंवदस्वमे ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥

॥५२॥

तयौबनामित्यर्थः॥२४॥तांसखीवक्ष्यमाणां॥२५॥२६॥२७॥२८॥अरालभ्रुकुटिलभुइतितस्याःसंबोधनां॥२९॥३०॥३१॥३२॥

दैवचमानुषं देवमानुषमुभयमपीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ विपत्तिरहित इति विपत्तिहीनः कथं रुदति नैव रुदतीत्यर्थः तस्मात् रोदनेन विपत्त्यनु

हन्म्यहंदुःखमत्युग्रं प्राणिनां पृथिवीतले ॥ दैवचमानुषं कान्ते व्रतमेतन्ममाद्भुतं ॥ ३३ ॥ विशाललोचने ब्रूहि
करोमितवर्चितं ॥ इत्युक्ते वचने राज्ञा श्रुत्वा वाचमृदुस्वना ॥ ३४ ॥ शृणुराजेंद्र वक्ष्यामिममशोकस्य कारणं ॥
विपत्तिरहितः प्राणी कथं रुदति भूपते ॥ ३५ ॥ प्रब्रवीमिमहाबाहो यदर्थं रौरवीम्यहं ॥ तव राज्यादन्यदेशे राजाप
रमधार्मिकः ॥ ३६ ॥ रभ्यो नाम महाराज संतानरहितो भृशं ॥ तस्य भार्या सुविख्याता रुक्मरेखेति नामतः ॥
३७ ॥ सुरूपा चतुरासाध्वी सर्वलक्षणसंयुता ॥ अपुत्रा दुःखिता कान्तमित्युवाच पुनः पुनः ॥ ३८ ॥ किं जीविते
न मे नाथ धिग्वृथा जीवितं मम ॥ बंध्यायाः सुखहीना या ह्यपुत्रा या धरातले ॥ ३९ ॥ इत्येवं भार्या भूपः प्रेरितो
मत्स्वमुत्तमं ॥ चकार ब्राह्मणांस्तज्ज्ञानाहूय विधिवत्तदा ॥ ४० ॥ पुत्रकामो धनं भूरि ददावथ यथोदितं ॥ हूयमाने
घृतेत्यर्थं पावकादति सुप्रभात् ॥ ४१ ॥ आविर्बभूव चार्वंगी कन्यका शुभलक्षणा ॥ विंबोष्ठी सुदतसिन्धूः पूर्णचं
द्रनिभानना ॥ ४२ ॥ कनकाभा सुकेशां तारक्तपाणि तलामृदुः ॥ सुरक्तनयना तन्वीरक्तपाद तलाभृशं ॥ ४३
हुताशनात्समुद्भूता होत्रा सा स्वीकृता तदा ॥ होता प्रोवाच राजानं गृहीत्वा तां सुमध्यमां ॥ ४४ ॥ राजन पुत्रीं गृ
हाणे मां सर्वलक्षणसंयुतां ॥ एकावलीव संभूता हूयमाना त्व्युताशनात् ॥ ४५ ॥ नाम्ना चैकावली लोके स्याता पु
त्री भविष्यति ॥ सुखितो भव भूपाल पुत्र्या पुत्रसमानया ॥ ४६ ॥ संतोषं कुरुराजेंद्र दत्ता देवेन विष्णुना ॥ होतु
र्वीक्ष्य नृपः श्रुत्वा हृष्टा तां कन्यकां शुभां ॥ ४७ ॥ जग्राह परमप्रीतो होत्रा दत्तां सुसंमतां ॥ गृहीत्वानृपतिस्तां तु द
दौ पत्न्यै वराननां ॥ ४८ ॥ आभाष्य रुक्मरेखायै गृहाण सुभगे सुतां ॥ सा तां कमलपत्राक्षीं प्राप्य कन्यां मनोरमां ॥ ४९

मानं कुर्वीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ एकावलीव मुक्तामालेव ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ हे सुभगे सुतां गृहाणे सेवमाभाष्येत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२१

॥५२॥

तयौवनामित्यर्थः॥२४॥तांसखीवक्ष्यमाणां॥२५॥२६॥२७॥२८॥अरालभ्रुकुटिलभुइतितस्याःसंशोधनां॥२९॥३०॥३१॥३२॥

दैवचमानुषदैवमानुषमुभयमर्पात्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ विपत्तिरहितइति विपत्तिहीनः कथंरुदतिनैवरुदतीत्यर्थः तस्मात्त्रोदनेनविपत्त्यनु

हन्यहंदुःखमत्युग्रंप्राणिनांपृथिवीतले ॥ दैवचमानुषकांतेव्रतमेतन्ममाद्भुतं ॥ ३३ ॥ विशाललोचनेब्रूहि
करोमितवर्चितितं ॥ इत्युक्तेवचनेराज्ञाश्रुत्वोवाचमृदुस्वना ॥ ३४ ॥ शृणुराजेंद्रवक्ष्यामिममशोकस्यकारणं ॥
विपत्तिरहितःप्राणीकथंरुदतिभूपते ॥ ३५ ॥ प्रब्रवीमिमहाबाहोयदर्थैरैरवीम्यहं ॥ तवराज्यादन्यदेशेराजाप
रमधार्मिकः ॥ ३६ ॥ रभ्योनाममहाराजसंतानरहितोभृशं ॥ तस्यभार्यासुविख्यातारुक्मरेखेतिनामतः ॥
३७ ॥ सुरूपाचतुरासाध्वीसर्वलक्षणसंयुता ॥ अपुत्रादुःखिताकांतमित्युवाचपुनःपुनः ॥ ३८ ॥ किंजीविते
नमेनाथधिग्वृथाजीवितंमम ॥ बंध्यायाःसुखहीनायाह्यपुत्रायाधरातले ॥ ३९ ॥ इत्येवंभार्ययाभूपःप्रेरितो
मत्समुत्तमं ॥ चकारब्राह्मणांस्तज्ज्ञानाहूयविधिवत्तदा ॥ ४० ॥ पुत्रकामोधनभूरिददावथयथोदितं ॥ हूयमाने
घृतेत्यर्थपावकादतिसुप्रभात् ॥ ४१ ॥ आविर्बभूवचार्चगीकन्यकाशुभलक्षणा ॥ विबोष्ठीसुदतसिभूःपूर्णचं
द्रनिभानना ॥ ४२ ॥ कनकाभासुकेशांतारक्तपाणितलामृदुः ॥ सुरक्तनयनातन्वीरक्तपादतलाभृशं ॥ ४३
हुताशनात्समुद्भूताहोत्रासास्वीकृतातदा ॥ होताप्रोवाचराजानंगृहीत्वातांसुमध्यमां ॥ ४४ ॥ राजनपुत्रीगृ
हाणेमांसर्वलक्षणसंयुतां ॥ एकावलीवसंभूताहूयमानात्पुताशनात् ॥ ४५ ॥ नाम्नाचैकावलीलोकेख्यातापु
त्रीभविष्यति ॥ सुखितोभवभूपालपुत्र्यापुत्रसमानया ॥ ४६ ॥ संतोपंकुरुराजेंद्रदत्तादेवेनविष्णुना ॥ होतु
र्वाक्यंनृपःश्रुत्वादृष्ट्वातांकन्यकांशुभां ॥ ४७ ॥ जग्राहपरमप्रीतोहोत्रादत्तांसुसंमतां ॥ गृहीत्वानृपतिस्तांतुद
दौपत्यैवराननां ॥ ४८ ॥ आभाष्यरुक्मरेखायैगृहाणसुभगेसुतां ॥ सातांकमलपत्राक्षीप्राप्यकन्यामनोरमां ॥ ४९

मानंकुर्वीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥
॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ हेसुभगेसुतांगृहाणेसेवमाभाष्येत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥५३॥

॥ ५०॥५१ ॥ पुत्रवृत्त्यापुत्रवर्द्धनसमानवर्धनेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ पुत्रीसुतस्थानायांमत्वासुतजन्मानिजायमानउत्सवःतस्यराज्ञोगृहेतद्दिने
संप्रवृत्तः ॥ ५३ ॥ सुबुद्धेमन्मथाकृतेइतिराज्ञःसंबोधनेतेनचत्वयिममासक्तिर्वर्ततेइतियशोवत्याबोधितं ॥५४ ॥ आवयोःराजकन्यायाः
ममचेत्यर्थः वयस्यासखी ॥ ५५ ॥ एकावल्याःस्वभावमाह गंधवंतीति ॥५६ ॥ ५७ ॥ तस्यास्तत्कर्मजान्हवीतीरदूरदेशस्थकमल
जहर्षमुदिताराज्ञीपुत्रंप्राप्ययथासुखं ॥ चकारमंगलंकर्मजातकर्मादिकंशुभं ॥ ५० ॥ पुत्रजन्मसमुत्थंयत्तत्स
र्वविधिवत्ततः ॥ समाप्यचमस्वराजाद्विजेभ्योदक्षिणांशुभां ॥ ५१ ॥ दत्त्वाविसर्ज्यविप्रेन्द्रान्मुदंप्रापमहीपतिः
॥ दिनेदिनेऽसितापांगीपुत्रवृत्त्याभृशंबभौ ॥ ५२ ॥ मुदंचपरमांप्रापनृपभार्यासुतान्विता ॥ उत्सवस्तद्दिने
तस्यप्रवृत्तःसुतजन्मजः ॥ ५३ ॥ पुत्रीपुत्रसमात्यर्थंबभूववल्लभाकिल ॥ राज्ञोमंत्रिसुताचाहंसुबुद्धेमन्मथाकृ
ते ॥ ५४ ॥ यशोवतीचमेनामसमानंवयआवयोः ॥ वयस्याहंकृताराज्ञाक्रीडनायतयासह ॥५५ ॥ सदासह
चरीजाताप्रेमयुक्तादिवानिशं ॥ एकावलीगंधवंतियत्रपद्मानिपश्यति ॥ ५६ ॥ तत्रसारमतेवालानान्यत्रसु
खमाप्नुयात् ॥ सुदूरेजान्हवीतीरेभवंतिकमलान्यापि ॥ ५७ ॥ रममाणातत्रयातामत्समेतासखीयुता ॥ मया
निवेदितंराजन्पुत्रीतेकमलाकरान् ॥ ५८ ॥ प्रेक्षमाणातिदूरेसाप्रयातिनिर्जनेवने ॥ निषेधिताथपित्रासौगृहे
कृत्वाजलाशयान् ॥ ५९ ॥ कमलान्वापयित्वाथपुष्पितान्भ्रमरावृतान् ॥ तथापिनिर्णयौबालाकमलासक्तचे
तना ॥ ६० ॥ तदाराज्ञारक्षपालाःप्रेरिताःशस्त्रपाणयः ॥ एवंप्रक्षायुतातन्वीमत्समेतासखीयुता ॥ ६१ ॥ क्री
डार्थंजान्हवीतोयेनित्यमायातियातिच ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥
ग्रहणरूपंमयाराज्ञेनिवेदितं कथंनिवेदितंतत्राह राजानिति ॥ ५८ ॥ निर्जनेवनेतथाचकस्मिंश्चिद्विसेव्याघ्रादिभिरुपद्रुतास्यादितिभावः इत्थं
मयानिवेदितेसतिगृहेजलाशयान्कृत्वातत्रपुष्पितान्भ्रमरावृतान्कमलान्पुंस्त्वमार्षं वापयित्वारोषयित्वाऽधौकन्यापेपित्राधजान्हवीतीरंगंतुनि
वारितातथापीत्युत्तरश्लोकेनान्वयः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेएकविंशोऽध्यायः ॥२१॥

टी.अ.
२१

॥५३॥

पञ्चषष्टि श्लोकवर्षेरेकावल्याः कथानकं ॥ यशोवतीप्राहराज्ञे इति सम्यगिहोच्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायोऽस्तु चोत्तरं यशोवतीवृत्तं कथयति प्रातरुत्थाये
ति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ रक्षणालानां मध्ये यास्याव इति मया तदैकावल्युक्ता ॥ ७ ॥ तदनंतरं तयैवां विमृश्याहं सा सखी एकावली चोभे सैनिका

॥ यशोवत्युवाच ॥ प्रातरुत्थाय तन्वंगीचलिता च सखी युता ॥ चामरैर्वीज्यमाना सारक्षिता बहुरक्षिभिः ॥ १ ॥
सायुधैश्चातिसन्नद्धैः सहिता वरवर्णिनी ॥ क्रीडार्थमत्र राजेन्द्रसंप्राप्तानलनिशुभां ॥ २ ॥ अहमप्यनया सार्द्धं
गंगातीरे समागता ॥ अप्सरोभिः समेता च कमलैः क्रीडमानया ॥ ३ ॥ एकावली तथा चाहं जाते क्रीडापरे यदा ॥ सह
सैव तदा यातो दानवो बलसंयुतः ॥ ४ ॥ कालकेतुरिति स्यातो राक्षसैर्बहुभिर्युतः ॥ परिधासि गदाचापबाण
तो मरणाणिभिः ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा चैकावली तेन रूपयौवनशालिनी ॥ द्वितीया कामपत्नी च क्रीडमाना सुपंकजैः ॥
६ ॥ मयोक्तैकावली राजन्कोयं दैत्यः समागतः ॥ गच्छावोरक्षणालानां मध्ये पंकजलोचने ॥ ७ ॥ विमृश्यैव स
स्त्रीचाहं त्वरयैव गते भयात् ॥ मध्ये वै सैनिकानां तु सायुधानां नृपात्मज ॥ ८ ॥ कालकेतुस्तु तां दृष्ट्वा मोहिनीं म
दनातुरः ॥ गदां गुर्वीगृहीत्वा तु धावमानः समागतः ॥ ९ ॥ रक्षकान् दूरतः कृत्वा जग्राहं बुजलोचनां ॥ त्रस्तां
वेपथुसंयुक्तां क्रंदमानां कृशोदरीं ॥ १० ॥ त्यजैनां मांगृहाणेति मया चोक्तोऽपि दानवः ॥ न मां जग्राह कामार्तस्तां
गृहीत्वा विनिःसृतः ॥ ११ ॥ तिष्ठतिष्ठेति भाषंतो रक्षकास्तं महाबलं ॥ प्रतिषिध्यतु संग्रामं च क्रुर्विस्मयकार
कं ॥ १२ ॥ तस्यापि राक्षसाः क्रूराः सर्वतः शस्त्रपाणयः ॥ युयुधूरक्षकैः सार्धं स्वामिकार्यं कृतोद्यमाः ॥ १३ ॥ सं
ग्रामस्तु तं दाजातः कालकेतोस्तथारणे ॥ निहत्य रक्षकान् सर्वान् गृहीत्वैनां महाबलः ॥ १४ ॥ युक्तो राक्षससै
न्येन निर्जगाम पुरं प्रति ॥ वीक्ष्य तां रुदतीं बालां गृहीतां दानवेन तु ॥ १५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

नां मध्ये दैत्यभयात् त्वरयैव गते इत्यन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ एनामेकावलीत्यत्र मांगृहाण इति भयोक्तोऽपीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

दे.भा.ष.

॥५३॥

टी.अ.
२१

॥ ५० ॥ ५१ ॥ पुत्रवृत्त्यापुत्रवर्द्धनसमानवर्धनेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ पुत्रीसुतस्थानायांमत्वासुतजन्मानिजायमानउत्सवःतस्यराज्ञोगृहेतद्दिने
संप्रवृत्तः ॥ ५३ ॥ सुबुद्धेमन्मथाकृतेइतिराज्ञःसंबोधनेतेनचत्वायिममासक्तिर्वर्ततेइतियशोवत्याबोधितं ॥ ५४ ॥ आवयोःराजकन्यायाः
ममचेत्यर्थः वयस्यासखी ॥ ५५ ॥ एकावल्याःस्वभावमाह गंधवंतीति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तस्यास्तत्कर्मजान्हवीतीरदूरदेशस्थकमल
जहर्षमुदिताराज्ञीपुत्रंप्राप्ययथासुखं ॥ चकारमंगलंकर्मजातकर्मादिकंशुभं ॥ ५० ॥ पुत्रजन्मसमुत्थंयत्तत्स
र्वविधिवत्ततः ॥ समाप्यचमस्वराजाद्विजेभ्योदक्षिणांशुभां ॥ ५१ ॥ दत्त्वाविसर्ज्यविप्रेन्द्रान्मुदंप्रापमहीपतिः
॥ दिनेदिनेऽसितापांगीपुत्रवृत्त्याभृशंबभौ ॥ ५२ ॥ मुदंचपरमांप्रापनृपभार्यासुतान्विता ॥ उत्सवस्तद्दिने
तस्यप्रवृत्तःसुतजन्मजः ॥ ५३ ॥ पुत्रीपुत्रसमात्यर्थंबभूववल्लभाकिल ॥ राज्ञोमंत्रिसुताचाहंसुबुद्धेमन्मथाकृ
ते ॥ ५४ ॥ यशोवतीचमेनामसमानंवयआवयोः ॥ वयस्याहंकृताराज्ञाक्रीडनायतयासह ॥ ५५ ॥ सदासह
चरीजाताप्रेमयुक्तादिवानिशं ॥ एकावलीगंधवंतियत्रपद्मानिपश्यति ॥ ५६ ॥ तत्रसारमतेवालानान्यत्रसु
खमाप्नुयात् ॥ सुदूरेजान्हवीतीरेभवंतिकमलान्यापि ॥ ५७ ॥ रममाणातत्रयातामत्समेतासखीयुता ॥ मया
निवेदितंराजन्पुत्रीतेकमलाकरान् ॥ ५८ ॥ प्रेक्षमाणातिदूरेसाप्रयातिनिर्जनेवने ॥ निषेधिताथपित्रासौगृहे
कृत्वाजलाशयान् ॥ ५९ ॥ कमलान्वापयित्वाथपुष्पितान्भ्रमरावृतान् ॥ तथापिनिर्णयौबालाकमलासक्तचे
तना ॥ ६० ॥ तदाराज्ञारक्षपालाःप्रेरिताःशस्त्रपाणयः ॥ एवंप्रक्षायुतातन्वीमत्समेतासखीयुता ॥ ६१ ॥ क्री
डार्थंजान्हवीतोयेनित्यमायातियातिच ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

ग्रहणरूपंमयाराज्ञोनिवेदितं कथंनिवेदितंतत्राह राजानिति ॥ ५८ ॥ निर्जनेवनेतथाचकस्मिंश्चिद्विसेव्याघ्रादिभिरुपद्रुतास्यादितिभावः इत्थं
मयानिवेदितेसतिगृहेजलाशयान्कृत्वातत्रपुष्पितान्भ्रमरावृतान्कमलान्पुंस्त्वमार्षं वापयित्वारोपयित्वाऽधौकन्यापिपित्राधजान्हवीतीरंगंतुनि
वारितातथापीत्युत्तरश्लोकेनान्वयः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥५३॥

पञ्चषष्टिभ्यो कर्व्यैरेकावल्याः कथानकं ॥ यशोवती प्राहराज्ञे इति सम्यगिहोच्यते ॥ १ ॥ पूर्वोऽध्यायोक्तवृत्तौ चोत्तरं यशोवतीवृत्तं कथयति प्रातरुत्थाये
ति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ रक्षपालानां मध्ये यास्यावदिति मया तदैकावल्युक्ता ॥ ७ ॥ तदनंतरं तयैवं विमृश्याहं सा सखी एकावली चोभे सैनिका

॥ यशोवत्युवाच ॥ प्रातरुत्थाय तन्वंगीचलिता च सखी युता ॥ चामरैर्वीज्यमाना साराक्षिता बहुरक्षिभिः ॥ १ ॥
सायुधैश्चातिसन्नद्धैः सहिता वरवर्णिनी ॥ क्रीडार्थमत्र राजेन्द्रसंप्राप्तानलिनिशुभां ॥ २ ॥ अहमप्यनया सार्द्धं
गंगार्तीरे समागता ॥ अप्सरोभिः समेता च कमलैः क्रीडमानया ॥ ३ ॥ एकावली तथा चाहं जाते क्रीडापरे यदा ॥ सह
सैव तदा यातो दानवो बलसंयुतः ॥ ४ ॥ कालकेतुरिति ख्यातो राक्षसैर्बहुभिर्युतः ॥ परिधासि गदाचापबाण
तो मरणाणिभिः ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा चैकावली तेन रूपयौवनशालिनी ॥ द्वितीया कामपत्नी च क्रीडमाना सुपंकजैः ॥
६ ॥ मयोक्तैकावली राजन्कोयं दैत्यः समागतः ॥ गच्छावोरक्षपालानां मध्ये पंकजलोचने ॥ ७ ॥ विमृश्यैवं स
खी चाहं त्वरयैव गते भयात् ॥ मध्ये वै सैनिकानां तु सायुधानां नृपात्मज ॥ ८ ॥ कालकेतुस्तु तां दृष्ट्वा मोहिनीं म
दनातुरः ॥ गदां गुर्वीगृहीत्वा तु धावमानः समागतः ॥ ९ ॥ रक्षकान् दूरतः कृत्वा जग्राहं बुजलोचनां ॥ त्रस्तां
वेपथुसंयुक्तां क्रंदमानां कुशोदरीं ॥ १० ॥ त्यजैनां मां गृहाणेति मया चोक्तोऽपि दानवः ॥ न मां जग्राह कामार्तस्तां
गृहीत्वा विनिःसृतः ॥ ११ ॥ तिष्ठतिष्ठेति भाषंतो रक्षकास्तं महाबलं ॥ प्रतिषिध्यतु संग्रामं च क्रुर्विस्मयकार
कं ॥ १२ ॥ तस्यापि राक्षसाः क्रूराः सर्वतः शस्त्रपाणयः ॥ युयुधूरक्षकैः सार्धं स्वामिकार्ये कृतोद्यमाः ॥ १३ ॥ सं
ग्रामस्तु तं दाजातः कालकेतोस्तथारणे ॥ निहत्य रक्षकान् सर्वान् गृहीत्वैनां महाबलः ॥ १४ ॥ युक्तो राक्षससै
न्येन निर्जगाम पुरं प्रति ॥ वीक्ष्य तां रुदतीं बालां गृहीतां दानवेन तु ॥ १५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

नां मध्ये दैत्यभयात् त्वरयैव गते इत्यन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ एनामेकावलीत्यनमां गृहाणेति भयोक्तोऽपीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ रत्याक्रोडयाहंतवदासोस्मिकस्माक्रंदसिरोदिषोतिसखीकथयेत्युत्तरेणान्वयः ॥ २० ॥ हेसुलोच
 पृष्ठतोहंगतातत्रयत्रनीतासखीमम ॥ विक्रोशंतीयथासामांपश्येदितिपदानुगा ॥ १६ ॥ सापिमामागतांवी
 क्ष्यकिंचित्स्वस्थाभवत्तदा ॥ गताहंतत्समीपेतुतामाभाप्यपुनःपुनः ॥ १७ ॥ सामांप्राप्यातिदुःखार्तास्तंभ
 स्वेदसमाकुला ॥ कंठेगृहीत्वामांभूपरुरोदभृशदुःखिता ॥ १८ ॥ समामाहकालकेतुःप्रीतिपूर्वमिदंवचः ॥ स
 माश्वासयभीतांत्वंसखींचंचललेचनां ॥ १९ ॥ प्राप्तंममाद्यनगरंदेवलोकसमंप्रीये ॥ दासोस्मितवरत्याहि
 कस्माक्रंदसिकातरा ॥ २० ॥ कथयैनांसखींतेद्यस्वस्थाभवसुलोचने ॥ इत्युत्कामांसखींपार्श्वसमारोप्यरथोत्त
 मे ॥ २१ ॥ जगामतरसादुष्टःपुरेस्वस्यमनोहरे ॥ सैन्येनमहतायुक्तःप्रफुल्लवदनांबुजः ॥ २२ ॥ एकावलीं
 तथामांचसंस्थाप्यधवलेगृहे ॥ राक्षसान्गृहरक्षार्थंकल्पयामासकोटिशः ॥ २३ ॥ द्वितीयेदिवसेसोथमामुवाच
 रहोनृपः ॥ प्रबोधयसखींबालांशोचंतींविरहातुरां ॥ २४ ॥ पत्नीमेभवसुश्रोणिसुखंभुंक्ष्वयथेप्सितं ॥ राज्यं
 त्वदीयंचंद्रास्येसेवकोहंसदातव ॥ २५ ॥ पुनरुक्तंमयावाक्यंश्रुत्वातद्भाषितंस्वरं ॥ नाहंक्षमाऽप्रियंवक्तुंत्व
 मेनांकथयप्रभो ॥ २६ ॥ इत्युक्तेवचनेदुष्टोमदनक्षतमानसः ॥ उवाचविनयादेनांसखींक्षामोदरींप्रियां ॥ २७ ॥
 कृशोदरित्वयामंत्रोनिक्षितोस्मिममोपरि ॥ तेनमेहृदयंकांतेहृतंतेवशतांगतं ॥ २८ ॥ तेनाहंतवदासोद्यक
 तोस्मीतिविनिश्चयः ॥ भजमांकामबाणेनपीडितंविवशंभृशं ॥ २९ ॥ यौवनंयातिरंभोरुचंचलंदुर्लभंतथा ॥
 सफलंकुस्कल्याणिपतिंमांपरिरभ्यच ॥ ३० ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

नेस्वस्थाभवेत्यापिकथयेत्यन्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अग्रियमितिलेदःइत्युक्तेति ॥ २६ ॥ इतिमयावचनंउ
 क्तैसतीत्यर्थः ॥ २७ ॥ मंत्रोवशीकरणमंत्रइत्यर्थः अनेनचत्वय्यहमत्यंतमोहितोस्मीतिबोध्यते ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥

राजसुतायदानुपिनाकलितेत्यर्थः मयाचमनसाहैहयएववृतइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ राश्टीमिवलग्नाक
रोमीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सांप्रतमस्मिन्काले ॥ ३८ ॥ हैहयइति यद्यपिहय्याअपत्यामित्यर्थेह्यभियोढगितिदकिहायेयइत्येवरूपंसिध्य
तितथापिपृषोदरादित्वाद्देहयपदस्यसाधुत्वंबोध्यं यद्वाहेशब्देननामैकदेशेननामग्रहणामेतिन्यायाद्वेषाशब्दस्यग्रहणं तथाचहेशब्देनहेषाश
॥ ३९ ॥ कथ

एकावल्युवाच ॥ पित्राहंकल्पितापूर्वदातुराजसुतायवै ॥ हैहयस्तुमहाभागसमयामनसावृतः ॥ ३१ ॥ कथ
मन्यंभजेकांतं त्यक्त्वा धर्मसनातनं ॥ कन्याधर्मविहायाद्यवेत्तिशास्त्रविनिश्चयं ॥ ३२ ॥ यस्मैदद्यात्पिताकामं
कन्यातंपतिमाप्नुयात् ॥ परतंत्रासदाकन्यानस्वातंत्र्यंकदाचन ॥ ३३ ॥ इत्युक्तोपितयापापीविररामनमो
हितः ॥ नमुमोचविशालाक्षीमांचपार्श्वस्थितांतथा ॥ ३४ ॥ पातालविवरेतस्यपुरंपरमसंकटे ॥ राक्षसैरक्षि
तंदुर्गमंडितंपरिखावृतं ॥ ३५ ॥ तत्रतिष्ठतिदुःखार्तासखीमेप्राणवल्लभा ॥ तेनाहंविरहेणात्ररारटीमिसुदुः
खिता ॥ ३६ ॥ एकवीरउवाच ॥ कथंत्वमत्रसंप्राप्तापुरातस्यदुरात्मनः ॥ विस्मयोमेमहानत्रतत्वंब्रूहि वरा
नने ॥ ३७ ॥ त्वयाचकथितंवाक्यंसंदिग्धंभातिभामिनि ॥ हैहयार्थेकल्पितासापित्रेतिममसांप्रतं ॥ ३८ ॥
हैहयोनामराजाहंनान्योस्तिपृथिवीपतिः ॥ मदर्थेकथितासाकिंसखीतवसुलोचना ॥ ३९ ॥ एतन्मेसंशयंसुभ्रु
छेत्तुमर्हसिभामिनि ॥ अहंतामानयिष्यामितंहत्वाराक्षसाधमं ॥ ४० ॥ स्थानंदर्शयमेतस्ययदिजानासिसुब्र
ते ॥ राज्ञेनिवेदितंकिंवातत्पित्रेचातिदुःखिता ॥ ४१ ॥ यस्यैपावल्लभापुत्रीनकिंजानातितांहतां ॥ नोद्यमःकिं
कृतस्तेनततोमोचनहेतवे ॥ ४२ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४२ ॥

कृतस्तनततामिधनहृत्प ॥ ४९ ॥ अथ ॥
 अनेतंशब्दकुर्वन्त्यतिगच्छतीतिहेहयोश्चस्वस्यायंहैहयइति यद्वाहेभक्तित्युच्चार्यहयनिगच्छतीतिहेहयोविष्णुस्तस्यायंहैहयइतिव्युत्पत्त्यामा
 ध्रुत्वबोधं मदर्थेकथितासाकिमिति यदिमदर्थेसाकथितानार्हमैवसास्त्रोसंकटेणतिरेकः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इदं वर्तमानंगजेनिर्वादिनां किं
 वानेतिवंदतिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥५५॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ महावि
बंदीकृतांसुतांज्ञात्वाकथंतिष्ठतिसुस्थिरः ॥ असमर्थो नृपः किंवाकारणं ब्रूहि सत्वरं ॥ ४३ ॥ त्वयामेपहतंचेतो
गुणानुत्काह्यमानुषान् ॥ सख्याः पंकजपत्राक्षिकृतः कामवशोभृशं ॥ ४४ ॥ कदापश्यामितांकांतांमोचयित्वा
तिसंकटात् ॥ इतिमेहदयंचाद्यकरोत्यतिमनोरथं ॥ ४५ ॥ ब्रूहिमेगमनोपायंपुरेतस्यातिदुर्गमे ॥ कथंत्वमा
गतातस्मात्संकटादत्रतद्बद ॥ ४६ ॥ यशोवत्युवाच ॥ बालभावान्मयामंत्रोभगवत्याविशांपते ॥ प्राप्तोस्ति
ब्राह्मणात्सिद्धात्सबीजध्यानपूर्वकः ॥ ४७ ॥ तत्रावस्थितयाराजन्मयाचित्तेविचारितं ॥ आराधयामिसततं
चंडिकांचंडविक्रमां ॥ ४८ ॥ सादेवीसेविताकामंबंधमोक्षंकरिष्यति ॥ भक्तानुकंपिनीशक्तिः समर्था सर्वसाध
ने ॥ ४९ ॥ याविश्वंसृजतेशक्त्यापालयत्येवसापुनः ॥ कल्पांतिसंहरत्येवानिराकारानिराश्रया ॥ ५० ॥ इति
संचित्यमनसादेवीं विश्वेश्वरीं शिवां ॥ ध्यात्वा रक्तांबरं सौम्यां सुरक्तनयनां हृदि ॥ ५१ ॥ संस्मृत्यमनसारूपमं
त्रजाप्यपराभवं ॥ उपासितामयादेवीमासमेकं समाधिना ॥ ५२ ॥ स्वप्नेममसमायाताभक्तिः ॥ विनतोषिता ॥
मामाहामृतयावाचा किं सुप्तासीति चंडिका ॥ ५३ ॥ उत्तिष्ठयाहितरसागंगातीरं मनोहरं ॥ आगमिष्यति तत्रा
सौहैहयो नृपपुंगवः ॥ ५४ ॥ एकवीरो महाबाहुः सर्वशत्रुविमर्दनः ॥ दत्तात्रेयेण मन्मंत्रो महाविद्याभिधः परः ॥
५५ ॥ दत्तोऽस्मै सोऽपि सततं मामुपास्तेऽतिभक्तितः ॥ मय्यासक्तमतिर्नित्यं मम पूजापरायणः ॥ ५६ ॥ मामेव
सर्वभूतेषु ध्यायन्नास्ते च मत्परः ॥ स ते दुःखविनाशं वै करिष्यति महामतिः ॥ ५७ ॥ मासुतो विहरंस्तत्र तव त्रा
ताभाविष्यति ॥ हत्वा तं राक्षसं घोरं मोचयिष्यति मानिनीं ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥

टी.अ.
२२

॥५५॥

याभिधः श्रीविद्यामंत्र इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ मामेव सर्वभूतेष्विति सर्वमहात्मकं पश्यतीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ मासुतो लक्ष्मीसुत इत्यर्थः ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ तस्माज्जायमानात्स्वप्रादुपसरणंगमनं युक्तमिति मत्वेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ महादेवी प्रसादतो मागं ज्ञानं शी-
घ्रगतिर्मया प्राप्तेत्यन्वयः ॥ ६४ ॥ कस्त्वं कस्येति यद्यपि हैहयेनाम राजा हं नान्योऽस्ति पृथिवीपतिरित्यनेन राजवाक्येन संदेहस्यानेन वृत्तत्वात्क-

एकावलीमेकवीरः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ पश्चात्सैव पतिः कार्यस्त्वयाराजसुतः शुभः ॥ ५९ ॥ इत्युक्त्वा तर्द्धे देवी
प्रबुद्धा हंत देवहि ॥ कथितं स्वप्नवृत्तांतं देव्या श्राराधनं तथा ॥ ६० ॥ प्रसन्नवदना जाता श्रुत्वा सा कमलेक्षणा ॥ वि-
शेषेण च संतुष्टा मुवाच शुचिस्मिता ॥ ६१ ॥ गच्छ तत्र त्वरा युक्ता कुरु कार्यं मम प्रिये ॥ सत्यवाक्या भगवती
सा वां मोक्षं विधास्यति ॥ ६२ ॥ इत्याज्ञप्ता तथा चाहं सख्या वै प्रेमयुक्तया ॥ मत्त्वोपसरणं युक्तं तस्मात्स्थानात्
दानृप ॥ ६३ ॥ चलिता हंत तः शीघ्रं महादेवी प्रसादतः ॥ मार्गज्ञानं शीघ्रगतिर्मया प्राप्तानृपात्मज ॥ ६४ ॥
इत्येतत्कथितं सर्वकारणं मम दुःखजं ॥ कस्त्वं कस्य सुतश्चेति वद वीरयथा तथा ॥ ६५ ॥ इति श्रीदेवीभागवते
महापुराणे षष्ठस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ व्यास उवाच ॥ तस्यास्तु वचनं श्रुत्वा रमा पुत्रः प्रतापवान् ॥ प्रफु-
ल्लवदनां भोजस्तामुवाच विशांपते ॥ १ ॥ राजोवाच ॥ रंभोरुयस्त्वया पृष्टो वृत्तांतो विशदक्षरः ॥ हैहये हं चैकवी-
रनाम्ना सिंधुसुता सुतः ॥ २ ॥ मनोमेयत्वयानूनं परतंत्रं कृतं किल ॥ किंकरोमिह गच्छामि विरहेणातिपीडितः
॥ ३ ॥ प्रथमं रूपमाख्यातं सर्वलोकातिगं त्वया ॥ तेन मे विह्वलं जातं कामबाणाहतं मनः ॥ ४ ॥ ततस्तस्या-
गुणाः प्रोक्तास्तैस्तु चित्तं हतं पुनः ॥ यत्त्वयोक्तं पुनर्वाक्यं तेन मे विस्मयो भवत् ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥

स्त्वमिति प्रश्नो न युक्तस्तथापि एकावली लोभार्थमिदं राज्ञोक्तं वा मुख्यत्वेन स राजाय मेवास्तीति तद्वशादुक्तमिति संदेहाविशयशो वती पुनः पृच्छति
कस्त्वं कस्येति यथा तथा सत्यं वदेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ इति श्रीदेवीभागवतात् षष्ठस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ अर्धाधिकैश्च षट्षाष्टिभ्यो कैहै-
हयभूभृता ॥ कालकेतोर्महायुद्धं जातमित्येतदुच्यते ॥ १ ॥ यशोवती वाक्यं श्रुत्वा राजोवाचेत्याह तस्यास्त्विति ॥ २ ॥ त्वयायः पृष्टो वृत्तांतो मादृष्य-
कस्वं शृण्विति शेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥५६॥

किंतद्वाक्यंतदाह एकावल्यावचइति मयाहैहयोवृतस्तंहैहयंविनान्यंवृणोमीतिनिश्चयइतिहानवाग्रेवचएकावल्याप्रोक्तमित्यन्वयः ॥ ६ ॥ तेन वाक्येनेति आर्वितेनेतिशेषः वांयुवयोः ॥ ७ ॥ ८ ॥ वदमामिति उपायमितिशेषः प्रापयितुंक्षमेति यतस्तस्मात्स्थलात्त्वमागतासिततस्तदु

एकावल्यावचःप्रोक्तंदानवाग्रेमयावृतः ॥ हैहयस्तंविनानान्यंवृणोमीतिविनिश्चयः ॥६॥ तेनवाक्येनतन्वांगि भृत्योहमधुनाकृतः ॥ त्वयातस्याःसुकेशांतैब्रूहिकिकरवाणिवां ॥ ७ ॥ स्थानंतस्यनजानामिराक्षसस्यदुरात्मनः ॥ गतिर्मेनास्तिगमनेपुरेतस्मिन्सुलोचने ॥ ८ ॥ वदमांत्वंविशालाक्षितत्रप्रापयितुंक्षमा ॥ प्रापयाशु सखीतेसायत्रतिष्ठतिसुंदरी॥९॥हत्वातंराक्षसंकूरंमोचयिष्यामिसांप्रतं॥विवशांशोकसंतप्तांराजपुत्रींतवाप्रियां ॥ १० ॥ विमुक्तदुःखांकृत्वाशुप्रापयिष्यामितेपुरं ॥ पित्रेचास्याःप्रदास्यामिकन्यामेकावलीमहं ॥ ११ ॥ पश्चाद्विवाहंकर्त्तासौराजापुत्र्याःपरंतपः ॥ एवंचतेमनसःकामोममचापिप्रियंवदे ॥ १२ ॥ भविष्यतिससंपूर्णः साधनेनतवाधुना ॥ दर्शयाशुपुरंतस्यपश्यमेत्वंपराक्रमं ॥१३॥ यथाहन्मिदुराचारंपरदारापहारकं ॥ तथा कुस्रप्रियंकर्तुंशक्तासिवरवर्णिनि ॥ १४ ॥ मार्गंदर्शयतस्याद्यपुरस्यदुर्गमस्यच ॥ व्यासउवाच ॥ तन्निशम्यप्रियंवाक्यंमुदिताचयशोवती ॥ १५ ॥ तमुवाचरमापुत्रंगमनोपायमादरात् ॥ मंत्रंगृहाणराजेंद्रभगवत्यास्तुसिद्धिदं ॥ १६ ॥ दर्शयिष्यामितस्याद्यपुरंराक्षसपालितं ॥ सज्योभवमहाभागगमनायमयासह ॥१७॥ सैन्येनमहतायुक्तस्तत्रयुद्धंभविष्यति ॥ कालकेतुर्महावीरोराक्षसैर्बलिभिर्वृतः ॥ १८ ॥ तस्मान्मंत्रंगृहत्वा त्वं व्रजतत्रमयासह ॥ दर्शयिष्यामितेमार्गंपुरस्यास्यदुरात्मनः ॥ १९ ॥ हत्वातंपापकर्माणंमोचयाशुसखीं मम॥श्रुत्वातद्वचनंवीरोमंत्रंजग्राहसत्वरः ॥ २० ॥ ॥६॥ ॥६॥ ॥६॥ ॥६॥ ॥६॥

पायाभिज्ञासीत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ यथाहन्मिहविष्यामितथाकुर्वित्यर्थःइत्येतत्प्रियंकर्तुंत्वंशक्तासितवदेवाभक्तियुक्तत्वात् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

टी.अ.

२३

॥५६॥

दत्तात्रेयद्वैवयोगात्प्राप्तादिति देवयोगात्काकतालीयन्यायेनप्राप्तादित्यर्थः योगेश्वरीमहामंत्रमिति त्रिलोक्यास्तिलकवद्गुणभूतत्वात्रिलोकीति
लकहृत्यभिधायस्यसतथाविधमंत्रं ह्रीं गौरीरुद्रदयितेयोगेश्वरीहंफटस्वाहेत्येतद्रूपयोगेश्वरीमंत्रं जग्राहेत्यर्थः अयंमंत्रोगौरीतंत्रादिषुप्रसिद्धो

दत्तात्रेयद्वैवयोगात्प्राप्ताज्ञानिवराच्छुभात् ॥ योगेश्वरीमहामंत्रं त्रिलोकीतिलकाभिधं ॥ २१ ॥ तेन सर्वज्ञ
ताजातासर्वीतश्चारिता तथा ॥ तथा सहजगामाशुपुरंतस्य सुदुर्गमं ॥ २२ ॥ रक्षितं राक्षसैर्घोरैः पातालमिव प
न्नगैः ॥ यशोवत्याचसैन्येन महता संयुतो नृपः ॥ २३ ॥ तमायांतं समालोक्य दूतास्तस्य भयातुराः ॥ क्रोशंतो
भिययुः पार्श्वकालकेतोस्तरस्विनः ॥ २४ ॥ तमूचुः सहसा गत्वा राक्षसं काममोहितं ॥ एकावलीसमीपस्थं कु
र्वंतं विनयान्बहून् ॥ २५ ॥ दूता ऊचुः ॥ राजन्यशोवती नारी कामिन्याः सहचारिणी ॥ आयाति सहसैन्येन रा
जपुत्रेण संयुता ॥ २६ ॥ जयंतो वामहाराजकार्तिकेयो थवानुकिं ॥ आगच्छति बलोन्मत्तो वाहिनीसहितः किल ॥
२७ ॥ संयतो भवराजेंद्रसंग्रामः समुपस्थितः ॥ देवपुत्रेण युध्यस्वत्यजवाकमलेक्षणां ॥ २८ ॥ इतो दूरोस्ति सै
न्यंतद्योजनत्रयमानतः ॥ सज्जो भवमहीपाल दुंदुभिंघोषयाशुवै ॥ २९ ॥ व्यास उवाच ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा राक्ष
सः क्रोधमूर्च्छितः ॥ राक्षसान्प्रेरयामास सायुधान्सबलान्बहून् ॥ ३० ॥ गच्छध्वं राक्षसाः सर्वे सम्मुखाः शस्त्र
पाणयः ॥ तानाज्ञाप्य कालकेतुः प्रच्छप्रणयान्वितः ॥ ३१ ॥ एकावलीसमीपस्थां विवशां भृशदुःखितां ॥ कोय
मायाति तन्वंगिपितातेवापरः पुमान् ॥ ३२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६२ ॥

न्यासादिकं शारदातिलकटीकायामुक्तं नवमपटलेष्टमं त्रयं त्रविधाने ॥ २१ ॥ सर्वतश्चारितेति तेन मंत्रप्रभावेन पृथिव्यादिभूतभेदेन श
क्तिश्च नात्केत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ जयंतो वेति इंद्रपुत्र इत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

दे.भा.ष.

॥५७॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ एवं वदंतीतीति ते यशोवती वयस्यासखी तं वीरं समानीय कृतोद्यमास्तेतिष्ठतीत्येवममी
त्वदर्थे सैन्यसंयुक्तो ब्रूहि सत्यं कृशोदरि ॥ पिता ते यदि संप्राप्तो नेतुं त्वां विरहातुरः ॥ ३३ ॥ ज्ञात्वा ते पितरं सम्य
क्संग्रामं न करोम्यहं ॥ आनयित्वा गृहे पूजारत्नैर्वस्त्रैर्हयैः शुभैः ॥ ३४ ॥ करोमि तस्य चातिथ्यं गृहे प्राप्तस्य सर्व
था ॥ अन्यश्चेद्यदि संप्राप्तस्तं हन्मिनि शितैः शरैः ॥ ३५ ॥ आनीतः किल कालेन मरणाय महात्मना ॥ तस्माद्वद
विशालाक्षिको यमायाति मंदधीः ॥ ३६ ॥ अज्ञात्वा मां दुराधर्षकालरूपं महाबलं ॥ एकावल्युवाच ॥ न जाने हं म
हाभाग को यमायाति सत्वरः ॥ ३७ ॥ न मे स्ति विदितः कोपि स्थितायास्तव बंधने ॥ नायं पितान मे भ्राता कोप्य
न्योस्ति महाबलः ॥ ३८ ॥ किमर्थमिह चायाति नाहं वेद विनिश्चयं ॥ दैत्य उवाच ॥ एवं वदंतीमीदूता वयस्या
ते यशोवती ॥ ३९ ॥ समानीय च तं वीरमा गतेति कृतोद्यमा ॥ क्व गता सा सखी कांता विदग्धा कार्यानिश्चये ॥ ४० ॥
नान्यः कोपि ममारातियं मे प्रतिबलो भवेत् ॥ व्यास उ० ॥ एतस्मिन्नंतरे दूतास्तत्रान्ये वै समागताः ॥ ४१ ॥
ते होचुस्त्वरिता भीताः कालकेतुं गृहे स्थितं ॥ किं स्वस्थोसि महाराज समीपे सैन्यमागतं ॥ ४२ ॥ निर्गच्छन ग
रात्तूर्णं सैन्येन माहता वृतः ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा कालकेतुर्महाबलः ॥ ४३ ॥ रथमारुह्य त्वरितो निर्ययौ स्वपुरा
द्वहिः ॥ एकवीरोपि सहसा हयारूढः प्रतापवान् ॥ ४४ ॥ आगतस्तत्र कामिन्या विरहेण समाकुलः ॥ युद्धं
तयोरभूत्तत्र वृत्रवासवयोरिव ॥ ४५ ॥ शस्त्रास्त्रैर्बहुधा मुक्तैरादीपिता दिगंतरं ॥ वर्तमाने तदा युद्धे कातरणां भया
वहे ॥ ४६ ॥ गदया ताडयामास दैत्यं सिंधुसुता सुतः ॥ स गतासुः पपातो वीर्यावज्राहत इवाचलः ॥ ४७ ॥ ६१ ॥

दूता वदंतीत्यन्वयः ॥ ३९ ॥ तथा च सा सखी त्वयैव प्रेषिता स्यात्सा कृत्वया प्रेषितेति वेदेत्याह क्व गतेति ॥ ४० ॥ त्वत्कृत एवायं शत्रुरस्ति ना
न्य इत्याह ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

टी.अ.
२३

॥५७॥

॥४८॥४९॥ स्कंधावारेग्रामप्रांतभागे स्कंधावारःपुरांतःस्यादितिकोशःस्कंधावारःसेवावाःस्कंधावारस्तुकटकइतित्रिकांडशेषः॥५०॥
॥५१॥ कथितेति तस्याग्रेत्वंमयाकथिततेनेहेतुनासौत्वयिपूर्णानुरागःपारिपूर्णप्रेमाजातइत्यर्थः॥५२॥५३॥ कौमारप्राप्तयेति कौ

पलायित्वागताःसर्वेराक्षसाभयपीडिताः॥ यशोवतीतोगर्वावेगादेकावलींतदा॥ ४८॥ उवाचमधुरांवा
णींविस्मितांमुदिताभृशं॥ एह्यालिनृपपुत्रेणदानवोसौनिपातितः॥ ४९॥ एकवीरेणधीरेणयुद्धंकृत्वासुदारु
णं॥ स्कंधावारेप्यसौराजातिष्ठत्यद्यश्रमातुरः॥ ५०॥ दर्शनंकांक्षमाणस्तेश्रुतरूपगुणस्तव॥ पश्य तंकुटि
लापांगिमनोभवसमंनृपं॥ ५१॥ कथितात्वंमयापूर्वतस्याग्रेजान्हवीतटे॥ पूर्णानुरागसंजातस्तेनासौविर
हातुरः॥ ५२॥ वांछितित्वांचारुरूपांद्रष्टुनृपतिनंदनः॥ सातस्यावचनंश्रुत्वागमनायमनोदधे॥ ५३॥ ल
ज्जमानाभृशंभीत्याकौमारप्राप्तयातया॥ कथंतस्यमुखंद्रक्ष्येकुमारीह्यवशाभृशं॥५४॥ समांगृह्णातिकामार्त
इतिचिंताकुल्यसती॥ यशोवत्यायुतातत्रनरयानस्थिताययौ॥ ५५॥ स्कंधावारेतिमलिनामलिनांबरधारि
णी॥ तामागतांविशालक्षींदृष्ट्वाराजसुतोब्रवीत्॥५६॥दर्शनंदेहितन्वंगितृषितेनयनेमम॥ कामातुरंचतंवक्ष्य
तांचलज्जाभरावृतां॥ ५७॥ नीतिज्ञाशिष्टमार्गज्ञातमुवाचयशोवती॥ राजपुत्रपिताप्यस्यास्त्वामेनांदातु
मिच्छति॥ ५८॥ एषापित्वद्वशानूनंभवितासंगमस्तव॥ कालंप्रतीक्ष्यराजेंद्रनयैनांपितुरंतिकं॥ ५९॥
सविवाहविधिंकृत्वादास्यतीतिविनिश्चयः॥ सतस्यावचनंतथ्यमत्वासैन्यसमन्वितः॥ ६०॥ ॥६१॥

मारेणवयसाप्राप्तायाभीतिस्तयाभीत्यालज्जमानेत्यन्वयः॥ कौमारात्कथंभीत्युद्भवस्तदाह कथंतस्येति बलात्कारेणमांगृहिष्यतीतिहेतोरित्यर्थः
॥५४॥तदेवाह समांगृह्णातीति गृहिष्यतीत्यर्थः॥५५॥५६॥५७॥५८॥भक्तिरिति विवाहोत्तरंसंगमोभाविष्यतीत्यर्थः॥५९॥६०॥

दे.भा.प.

॥५८॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ यशोवत्यासमन्वितामिति तस्मैयशोवत्यापिदत्तेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कं

टी.अ.
२३

समेतः कामिनीभ्यां तु ययौ तत्पितुराश्रमं ॥ राजपुत्रीं तथा यातां श्रुत्वा प्रेमसमन्वितः ॥ ६१ ॥ प्रययौ सम्मु-
खस्तूर्णसचिवैः परिवेष्टितः ॥ बहुभिर्दिवसैर्दृष्टपुत्रीसामलिनां बरा ॥ ६२ ॥ यशोवत्या तु वृत्तांतः कथितो
विस्तरात्पुनः ॥ एकवीरं मिलित्वा सौगृहमानीय चादरात् ॥ ६३ ॥ पुण्येऽन्हिकारयामास विवाहं विधिपूर्वकं ॥
पारिबर्हंत तोदत्वा संपूज्य विधिवत्तदा ॥ ६४ ॥ पुत्रीं विसर्जयामास यशोवत्यासमन्वितां ॥ एवं विवाहे संवृत्ते र-
मा पुत्रो मुदान्वितः ॥ ६५ ॥ गृहं प्राप्य बहून्भोगान्बुभुजे प्रियया समं ॥ बभूव तस्यां पुत्रस्तु कृतवीर्याभिधः
किल ॥ ६६ ॥ तत्सुतः कार्तवीर्यस्तु वंशोयं कथितो मया ॥ इति श्रीदेवीभागवते माहापुराणेषष्ठस्कंधेत्रयोर्विंशो-
ध्यायः ॥ २३ ॥ राजोवाच ॥ भगवंस्त्वन्मुखां भोजाद्भ्युतं दिव्यकथारसं ॥ न तृप्तिमधिगच्छामि पिवंस्तु सु-
धया समं ॥ १ ॥ विचित्रमिदमाख्यानं कथितं भवता मम ॥ हैहयानां समुत्पत्तिर्विस्तराद्विस्मयप्रदा ॥ २ ॥ परं
कौतूहलं मे त्रयद्विष्णुः कमलपतिः ॥ देवदेवो जगन्नाथः सृष्टिस्थित्यंतकारकः ॥ ३ ॥ सोप्यश्वभावमापन्नो भगवान्ह-
रिरच्युतः ॥ परतंत्रः कथं जातः स्वतंत्रः पुरुषोत्तमः ॥ ४ ॥ एतन्मे संशयं ब्रह्मच्छेतुमर्हसि सांप्रतं ॥ सर्वज्ञस्त्वं
मुनिश्रेष्ठ ब्रूहि वृत्तांतमद्भुतं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

धेत्रयोर्विंशो ध्यायः ॥ २३ ॥ एकषष्टिभ्यो कव्यैर्ज्ञानप्रारब्धयोगतः ॥ विक्षेपशक्तिकार्यनुतिष्ठत्येवेति चोच्यते ॥ १ ॥ हैहयकथां श्रुत्वा
संशयितो राजापृच्छति भगवंस्त्वन्मुखां भोजादित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ कोऽसौ विस्मयस्तमाह परं कौतूहलं मे त्रेति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥५८॥

अयंभावः विष्णवाद्यः किं ज्ञानिन उता ज्ञानिनः यदि ज्ञानिनस्तदा तेषां मायाया आविर्भावस्य च नाशात्कथमतदविवेकजन्यहयरूपधारणादिकमाचर
णमथयद्यज्ञानिनस्तर्हि संसारे केपि ज्ञानिनो न संतीतिविवेकोपदेशप्रतिपादकं शास्त्रं कर्मोपासनाप्रतिपादकं शास्त्रं च व्यर्थस्यात्तद्विचित्रशुद्धिसंपाद
नद्वारा ज्ञाने उपयुज्यते यदि तु ज्ञानमेव दुर्लभं तदा तदुपयोगार्थं तदा चरणस्यानर्थक्यमुच्यते शृणुराजन्निति अत्र समाधानकर्तुरयमभिप्रायः विष्णवा
दयोमहांते ज्ञानिन एव परंतु मायायाः शक्तिद्वयमस्ति एकमावरणशक्त्यात्मकं द्वयमपरं विक्षेपशक्त्यात्मकं रूपं तत्र ज्ञानेन तेषामावरणशक्तिरूपे
नष्टेपि विक्षेपशक्तिरूपं यावत्कालपर्यंतं प्रारब्धकर्मणा देहस्तिष्ठति तावत्कालपर्यंतं तिष्ठत्येव तथा च तेषां ज्ञानित्वेपि प्रारब्धकर्मप्रेरेत विक्षेपशक्त्या

॥ व्यास उवाच ॥ शृणुराजन् प्रवक्ष्यामि संदेहस्यास्य निर्णयं ॥ यथा श्रुतं मया पूर्वनारदान्मुनिसत्तमात् ॥ ६ ॥
ब्रह्मणो मानसः पुत्रो नारदो नाम तापसः ॥ सर्वज्ञः सर्वगः शांतः सर्वलोकप्रियः कविः ॥ ७ ॥ स वै कदामुनिश्चेष्टो
विचरन् पृथिवीमिमां ॥ वादयन् महतीं वीणां स्वरतानसमन्विताम् ॥ ८ ॥ बृहद्रथं तरादीनां साम्नां भेदानेक
शः ॥ गायन् गायत्रममृतं संप्राप्तो थममाश्रमं ॥ ९ ॥ शम्यात्राशं महातीर्थं सरस्वत्याः सुपावनं ॥ निवासं मुनि
मुख्यानां शर्मदं ज्ञानदं तथा ॥ १० ॥ तमागतमहं प्रेक्ष्य ब्रह्मपुत्रं महाद्युतिं ॥ अभ्युत्थानादिकं सर्वकृतवानर्च
नादिकं ॥ ११ ॥ अर्घ्यपाद्यविधिकृत्वा तस्यासनस्थितस्य च ॥ उपविष्टः समीपे हं मुनेरमिततेजसः ॥ १२ ॥
दृष्ट्वा विश्रमिणं शांतं नारदं ज्ञानपारदं ॥ तमपृच्छ महं राजन् यत्पृष्टो हं त्वया धुना ॥ १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हयरूपधारणादिकं परतंत्रतादिकं च सर्वसंभवत्येवेति न ज्ञानिपुरुषोच्छेदो न वा कर्मोपासनाज्ञानकांडानां वैयर्थ्यं तस्य तावदेवाचिरं यावन्नविमो
क्षयेऽथ संपत्स्ये इति श्रुत्या तदावरणशक्तिनाशमात्रेण जीवन्मुक्तेर्विदेहमोक्षस्य च संभवादिति एतदर्थोपप्लब्धार्थमेवायं सर्वोपि स्कंधसमातिपर्यंतो ग्रंथो
वेदितव्यस्तदुक्तं वाराहे ज्ञानेनावरणेनष्टे विक्षेपस्तवशिष्यन इति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ निवासं स्थानभूतं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥
तमपृच्छमहमिति त्वयायः प्रश्नः कृतस्तत्रमप्यज्ञानपूर्वस्थितिमिति भावः ॥ १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥५९॥

कुत्रचित्कचिदिति तथाचसुखाभावोकेर्मर्धमहांतोपिसंसारमोहिताःकर्माणि कुर्वन्तीतिभावः ॥ १४ ॥ ननुसंसारेसुखंनस्तीतिव्याकथाने
श्चितमितिचेत्स्वानुभवेनैवेत्याह द्वीपेजातइति ॥ १५ ॥ १६ ॥ वेदानांसारंश्रीदेवीभागवतं आदितःप्रथमतःआरंभतइत्यर्थः ॥ १७ ॥

टी.अ
२४

असारेस्मिस्तुसंसारेप्राणिनांकिंसुखंमुने ॥ नपश्यामिविनिश्चित्यकदाचित्कुत्रचित्कचित् ॥ १४ ॥ द्वीपेजा
तोजनन्याहंसंत्यक्तस्तत्क्षणादपि ॥ अनाश्रयोवनेवृद्धिंप्राप्तःकर्मानुसारतः ॥ १५ ॥ तपस्तप्तमायाचोग्रंपर्वते
बहुवार्षिकं ॥ पुत्रकामेनदेवर्षेशंकरःसमुपासितः ॥ १६ ॥ ततोमयाशुकःप्राप्तःपुत्रोज्ञानवतांवरः ॥ पाठितस्तुम
यासम्यग्वेदानांसारमादितः ॥ १७ ॥ सत्यत्कामांगतःक्वापिरुदंतं विरहातुरं ॥ लोकाल्लोकांतरंसाधेवचनात्तवबो
धितः ॥ १८ ॥ ततोहंपुत्रसंततस्त्यत्कामेरुंमहागिरिं ॥ मातरंमनसाकृत्वासंप्राप्तःकुरुजांगलं ॥ १९ ॥ पुत्रस्नेहाद
तितरांकृशांगःशोकसंयुतः ॥ जानन्मिथ्येति संसारंमायापाशनियंत्रितः ॥ २० ॥ ततोराज्ञावृतांज्ञात्वामातरं
वासवींशुभां ॥ स्थितोत्रैवाश्रमंकृत्वासरस्वत्यास्तटेशुभे ॥ २१ ॥ शंतनुःस्वर्गतिंप्राप्तोविधुराजननीस्थिता ॥
पुत्रद्वययुतासाध्वीभीष्मेणप्रतिपालिता ॥ २२ ॥ चित्रांगदःकृतोराजागंगापुत्रेणधीमता ॥ कालेनसोपिमेभ्राता
मृतःकामसमद्युतिः ॥ २३ ॥ ततःसत्यवतीमातानिमग्नाशोकसागरे ॥ चित्रांगदंमृतंपुत्रंरुरोदभृशमातुरा ॥
२४ ॥ संप्राप्तोहंमहाभागज्ञात्वातांदुःखितांसतीं ॥ आश्वासितामयात्यर्थंभीष्मेणचमहात्मना ॥ २५ ॥ वि
चित्रवीर्यस्त्वपरोवीर्यवान्पृथिवीपतिः ॥ कृतोभीष्मेणभ्रातावैस्त्रीराज्यविमुखेनह ॥ २६ ॥ काशिराजसुतेर
म्येविजित्यपृथिवीपतीन् ॥ भीष्मेणानीयस्वबलात्कन्यकेद्वेष्टमर्पिते ॥ २७ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

॥ १८ ॥ कृत्वाचिंतायित्वेत्यर्थः ॥ १९ ॥ मिथ्येतिज्ञानत्रिमायापाशेनाभ्रान्नितोद्भूतः ॥ २० ॥ राज्ञाशंतनुना ॥ २१ ॥ २२ ॥
गंगापुत्रेणभीष्मेण ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्त्रीराज्यविमुखेनेति स्त्रीराज्यविमुखेनचभीष्मेणेत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥५९॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ तेकाशिराजसुतेऊचतुः ॥ ३१ ॥ अथुइति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

सत्यवत्यैशुभेकालेविवाहःपरिकल्पितः ॥ भ्रातुर्विचित्रवीर्यं सुखितोभवं ॥ २८ ॥ पुनःसोऽपिमृतो
भ्रातायक्ष्मणापीडितोभृशं ॥ अनपत्योयुवाधन्वीमातामेदुःखिनाभवत् ॥ २९ ॥ काशिराजसुतेद्वेतुमृतदंष्ट्राप
तितदा ॥ पतिव्रताधर्मपरेभगिन्यौसंबभूवतुः ॥ ३० ॥ तेऊचतुःसतींश्चश्रूंरुदंतींभृशदुःखितां ॥ पतिनासहगा
मिन्यौभविष्यावोहुताशने ॥ ३१ ॥ पुत्रेणसहतेश्वश्रुस्वर्गेगत्वाथनंदने ॥ सुखेनविहरिष्यावःपतिनासहसं
युते ॥ ३२ ॥ निवारितेतदामात्रावध्वौतस्मान्महोद्यमात् ॥ स्नेहभावंसमाश्रित्यभीष्मस्यवचनात्तदा ॥ ३३ ॥
गांगेयेनचमात्रामेसंमंत्र्यचपरस्परं ॥ कृत्वौर्ध्वदैहिकंसर्वसंस्मृतोहंगजाव्हये ॥ ३४ ॥ स्मृतमात्रस्तुमात्रावै
ज्ञात्वाभावंमनोगतं ॥ तरसैवागतश्चाहंनगरंनागसाव्हयं ॥ ३५ ॥ प्रणम्यमातरंमूर्ध्नासंस्थितोथकृतांजलिः
॥ तामब्रुवंसुतप्तांगींपुत्रशोकेनकर्षितां ॥ ३६ ॥ मातस्त्वयाकिमाहूतोमनसाहंतपस्विनि ॥ आज्ञापयमह
त्कार्येदासोस्मिंकरवाणि किं ॥ ३७ ॥ त्वंमेतीर्थंपरमातर्देवश्चप्रथितःपरः ॥ आगतश्चितितश्चात्रब्रूहि कृत्यंत
वप्रियं ॥ ३८ ॥ व्यासउवाच ॥ हत्युक्त्वाहंस्थितस्तत्रमातुरग्रेयदामुने ॥ तदासामामुवाचेदंपश्यंतीभीष्ममं
तिके ॥ ३९ ॥ पुत्रतेद्यमृतोभ्रातापीडितोराजयक्ष्मणा ॥ तेनाहंदुःखिताजातावंशच्छेदभयादिह ॥ ४० ॥ त
स्मात्त्वमद्यमेधाविन्मयाहूतःसमाधिना ॥ गांगेयस्यमतेनात्रपाराशर्य्यार्थसिद्धये ॥ ४१ ॥ कुलंस्थापयनष्टं
त्वंशंतनोर्नामकारणात् ॥ रक्षमांदुःखतःकृष्णवंशच्छेदभयाद्द्रुतं ॥ ४२ ॥ काशिराजसुतेभार्येभ्रातुस्तवयवयि
सः ॥ साधोर्विचित्रवीर्यस्यरूपयौवनभूषिते ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

दे.भा.प.

11E 011

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ यापुत्रशोकात्तितप्तातयामात्रेयन्वयः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

ताभ्यांसंगम्यमेधाविन् पुत्रोत्पादनकंकुरु ॥ रक्षस्वभ्रातरं वंशं नास्ति दोषस्तु कर्हि चित् ॥ ४४ ॥ व्यास उवाच ॥
इति मातुर्वचः श्रुत्वा जातश्रितातुरो ह्यहं ॥ लज्जया कुलचित्तस्तामब्रुवं विनयानतः ॥ ४५ ॥ मातः पापाधिकं
कर्म परदाराभिर्मर्शनं ॥ ज्ञात्वा धर्मपथं सम्यक् करोमि कथमादरात् ॥ ४६ ॥ तथा यवीयसो भ्रातुर्वधूः कन्या
प्रकीर्तिता ॥ व्यभिचारं कथं कुर्यामधीत्यनिगमानहं ॥ ४७ ॥ अन्यायेन न कर्तव्यं सर्वथा कुलरक्षणं ॥ नतरं
ति हि संसारात्पितरः पापकारिणः ॥ ४८ ॥ लोकानामुपदेष्टायः पुराणानां प्रवर्तकः ॥ सकथं कुत्सितं कर्म ज्ञा
त्वा कुर्यान्महाद्भुतं ॥ ४९ ॥ पुनरुक्तो ह्यहं मात्रारुदं त्याभृशमंतिके ॥ पुत्रशोका तितप्ता यावं शरक्षणकाम्यया
॥ ५० ॥ पाराशर्य्यनते दोषे विचनान्मम पुत्रक ॥ गुरुणां वचनं तथ्यं स दोषमपि मानवैः ॥ ५१ ॥ कर्तव्यमवि
चार्य्यैर्वशिष्टाचारप्रमाणतः ॥ वचनं कुरु मे पुत्रनते दोषो त्रमानद ॥ ५२ ॥ पुत्रस्य जननं कृत्वा सुखिनीं कुरु मा
तरं ॥ विशेषेण तु संतप्तां मग्नां शोकार्णवे सुत ॥ ५३ ॥ इति तां ब्रुवतीं श्रुत्वा तदा सुरनदी सुतः ॥ मामुवाच विशेष
ज्ञः सूक्ष्मधर्मस्य निर्णये ॥ ५४ ॥ द्वैपायनविचारोत्रन कर्तव्यस्त्वयानघ ॥ मातुर्वचनमादाय विहरस्व यथा सु
खं ॥ ५५ ॥ व्यास उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा मातुश्च प्रार्थनं तथा ॥ निःशंको हंत दाजातः कार्ये तस्मिन्नु
गुप्सिते ॥ ५६ ॥ अंबिकायां प्रवृत्तो ह मृतुमत्यां मुदानि शि ॥ स यि विमनसा यांतु तापसे कुत्सिते भृशं ॥ ५७ ॥
शप्तमयासा सुश्रोणी प्रसंगे प्रथमे तदा ॥ अंधस्ते भविता पुत्रो यो नेत्रे निमीलिते ॥ ५८ ॥ द्वितीये न्हि मुनिश्चे
ष्टपृष्टे मात्रारहः पुनः ॥ भविष्यति सुतः पुत्रकाशिराजमुतोदरे भ्रात्रे ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ भविष्यतिसूतः पुत्रेति हेपुत्रसूता भविष्यादिभिरित्यर्थः राजागर्भाधारणमनयाकृतं नवेति प्रथमार्थः ॥ ५९ ॥

टी.अ.

२४

11E 011

६०॥ कथंपुत्रोति हेपुत्रव्यासतेपुत्रोभोभविष्यतीतिकथंत्वयाशापोदहोनिदमुमुक्षुतामीतनाम॥६१॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेचतु
विंशोऽध्यायः ॥ २४॥ त्रिषष्टिश्लोकवर्गस्तुस्वमोहमुपपादयत् ॥ व्यासोऽनिर्वृत्तः सुमं पृच्छति कारणं ॥ १॥ पुनरपिव्यासः स्वमोहंस्वदुःखमुप
पादयति वासवीचकितेति दाशेयीदाशादाशपत्नीतस्याः कन्यासत्यं क्रीडति ॥ गोतिदं यद्यपिसामत्स्योदरेजातातथापिसादाशेनकन्या

मयोक्ताजननीतत्रब्रीडानघमुखेनह ॥ विनेत्रोभवितापुत्रोमृतःशापान्ममैवहि ॥ ६० ॥ तयानिर्भर्त्सितस्त
त्रकठोरवचसामुने ॥ कथंपुत्रत्वयाशप्तापुत्रस्तेधोभविष्यति ॥ ६१ ॥ इतिश्रीदेवीभागवतेमाहापुराणेपष्ठ
स्कंधेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ व्यासउवाच ॥ वासवीचकिताजाताश्रुत्वामेवाक्यमीदृशं ॥ दाशेयीमामुवाचेदं
पुत्रार्थेभृशमातुरा ॥ १ ॥ अंबालिकावधूर्द्धन्याकाशिराजसुतासुत ॥ भार्याविचित्रवीर्यस्यविधवाशोकसंयु
ता ॥ २ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नारूपयौवनशालिनी ॥ तस्यांजनयसंगत्वंकृत्वापुत्रंसुसंमतं ॥ ३ ॥ नांधोराज्या
धिकारीस्यात्तस्मात्पुत्रंमनोहरं ॥ उत्पादयराजपुत्र्यांवचनान्मममानद ॥ ४ ॥ इत्युक्तोहंतदामात्रास्थित
स्तत्रगजाब्दये ॥ यावद्वतुमतीजाताकाशिराजसुतामुने ॥ ५ ॥ एकांतेशयनागारेप्राप्तासाममसन्निधौ ॥ लज्ज
मानासुकेशांतास्वश्वश्रूवचनान्तदा ॥ ६ ॥ दृष्ट्वा मांजटिलंदांतंतापसंरसवर्जितं ॥ सास्वेदवदनाजातापांडुरावि
मनाभृशं ॥ ७ ॥ कुपितोहंतदादृष्ट्वाकामिनींनिशिसंगतां ॥ वेपमानांस्थितांपार्श्वेह्यब्रुवंतामहंरुपा ॥ ८ ॥ दृ
ष्ट्वा मांयदिगर्वेणपांडुवर्णासमावृता ॥ अतस्तेतनयःपांडुर्भविष्यतिमुमध्यमे ॥ ९ ॥ इत्युत्कानिशितत्रैवस्थि
तौंबालिकयायुतः ॥ भुक्तातांनिशिनिर्यातःस्थानमापृच्छयमातरं ॥ १० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥

त्वेनस्वीकृतेतितत्पत्न्या अपिसाकन्याजातेतिसत्यवतीदाशेयी ॥ १ ॥ २ ॥ संगंतस्यांकृत्वापुत्रंजनयेत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥
॥ ७ ॥ रुषेति कामातुरेमायिप्रोत्यकरणाद्रोषसंभवइत्यभिप्रायः ॥ ८ ॥ मामननुरूपं दृष्ट्वागर्वेणस्वसौंदर्याभिमानेनयदियतस्त्वपांडुवर्णाजा
ताततइत्यर्थः ॥ ९ ॥ तांभुत्कानिर्यातइत्यर्थः ॥ १० ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥६१॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मयाहेतुनात्रयःपुत्राअभवन्नित्यर्थः

ततस्ताभ्यामुतौकालेप्रसूतावंधपांडुरौ ॥ धृतराष्ट्रश्चपांडुश्चप्रथितौसंवभूवतुः ॥ ११ ॥ मातामेविमनाजा
तातादृशौवीक्ष्यतौसुतौ ॥ ततःसंवत्सरस्यांतेमामाहूयतदाब्रवीत् ॥ १२ ॥ द्वैपायनसुतौजातौराज्ययोग्यौन
तादृशौ ॥ अन्यंमनोहरंपुत्रंसमुत्पादयमेप्रियं ॥ १३ ॥ तथेतिसामयाप्रोक्तामुदिताजननीतदा ॥ अंबिकांप्रा
र्थयामाससुतार्थेकालआगते ॥ १४ ॥ पुत्रिव्यासंसमालिङ्ग्यपुत्रमुत्पादयाद्भुतं ॥ कुरुवंशस्यकर्तारंराज्ययो
ग्यंवरानने ॥ १५ ॥ वधूर्लज्जान्विताकिंचिन्नोवाचवचनंतदा ॥ गतोहंशयनागारेमातुस्तद्वचनान्निरि ॥ १६ ॥
दासीविचित्रवीर्यस्यरूपयौवनसंयुता ॥ प्रेपितांबिकयातत्रविचित्राभरणांबरा ॥ १७ ॥ चंदनारक्तदेहासापु
ष्पमालाविभूषिता ॥ आयाताहावसंयुक्तासुकेशीहंसगामिनी ॥ १८ ॥ पथ्यैकेमांसमावेश्यसंस्थिताप्रेमसंयु
ता ॥ प्रसन्नोहंतदातस्याविलासेनाभवंमुने ॥ १९ ॥ रात्रौसंक्रीडितंप्रेम्णातयासहमयाभृशं ॥ वरोदत्तःपुन
स्तस्यैप्रसन्नेनतुनारद ॥ २० ॥ सुभगेभवितापुत्रःसर्वलक्षणसंयुतः ॥ सुरूपःसर्वधर्मज्ञःसत्यवादीशमेरतः
॥ २१ ॥ सतदाविदुरेजातस्त्रयःपुत्रामयाभवन् ॥ मायावृद्धिगतासाधोपरक्षेत्रोद्भवेमम ॥ २२ ॥ विस्मृतः
शुकसंबंधीविरहःशोककारणं ॥ दृष्ट्वात्रीन्स्वसुतान्कामंवीर्यवान्वीर्यसंमतान् ॥ २३ ॥ मायाबलवतीब्रह्मन्
दुस्त्यजाह्यकृतात्मभिः ॥ अरूपाचनिरालंबाज्ञानिनामपिमोहिनी ॥ २४ ॥ मातरिस्नेहसंबद्धंतथापुत्रेषुसं
वृतं ॥ नमेचित्तंवनेशांतिमगान्मुनिवरोत्तम ॥ २५ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

मायावृद्धिगतेति परक्षेत्रोद्भवेपुत्रेन्यस्त्रीषुजायमानेषुत्रेममायावृद्धिगतेत्यर्थः ॥ २२ ॥ तदेवाह विस्मृतइति
॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ तयामाययाकिंकृतंतदाह मातरिस्नेहेति संवृतमासं संगृह्य तत्तमायाप्रोहितंवनेशांतिनागात्नप्राप्तवदित्यर्थः ॥ २५ ॥

टी.अ.

२५

॥६१॥

॥ २६ ॥ ननुतवविवेकाभावान्मायामोहितत्वंयुक्तमेवेति चेद्विवेकोऽप्यनिर्मेयः स्यादपि माया मोहितत्वमस्तीत्याश्रयमित्याह कदाचिदिति
चित्तयन्विचारयन्स्थितोऽहं यदा तदा कदाचिन्मममानसे इत्यर्थः केमीति अमीति केमिमतस्य आद्वर्हा अपि न आद्वकारिणो न भवन्ति तथा सतितेऽप्य
यमोहक निरर्थकस्तेषु मोह इति ज्ञानमित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ तथा च ज्ञानापि मेमायाऽवमोहो न गच्छति दुःखादिकं च जायत इति दर्शितं

दोलारूढं मनोजातं कदाचिद्वस्ति नापुरे ॥ पुनः सरस्वती तीरे न चैकत्र व्यवस्थितिः ॥ २६ ॥ कदाचिच्चिंतय
न ज्ञानं मानसे प्रतिभाति वै ॥ केमी पुत्राः क्रमो होय न श्राद्धार्हमृतस्य मे ॥ २७ ॥ व्यभिचारोद्भवाः किं मे सुखदाः
स्युः सुताः किल ॥ माया बलवती मोहं वितनोति हि मानसे ॥ २८ ॥ जानन्मोहां धकूपे स्मिन्पतितोऽहं मृषामुने ॥
इत्यकुर्वैरहस्तापं कदाचित्सुसमाहितः ॥ २९ ॥ राज्यं प्रापततः पांडुर्बलवान्भीष्मसंमतः ॥ तदामममनोजा
तं प्रसन्नं सुतकारणात् ॥ ३० ॥ कुंतीमाद्रीसुरूपे द्वेभार्येतस्य बभूवतुः ॥ शूरसेनसुता कुंतीमद्राजसुता परा ॥
३१ ॥ सशापं द्विजतः प्राप्य कामिनीं द्वयसंयुतः ॥ पांडुर्निर्वेदमापन्नस्त्यक्त्वा राज्यं वनं गतः ॥ ३२ ॥ तदामामा
विशच्छोकः श्रुत्वा पुत्रं वने स्थितं ॥ गतोऽहं तत्र यत्रासौ भार्याभ्यां सह संस्थितः ॥ ३३ ॥ तमाश्वास्य वने पांडुं पु
नः प्राप्तो गजावहये ॥ धृतराष्ट्रं समाभाष्य ह्यगमं ब्रह्मजातटे ॥ ३४ ॥ क्षेत्रज्ञान्पंचपुत्रान्समुत्पाद्य वनाश्रमे
॥ धर्मतो वायुतः शक्रादश्विभ्यां पंच पांडवान् ॥ ३५ ॥ युधिष्ठिरो भीमसेनस्तथैवार्जुन इत्यपि ॥ कुंतीपुत्राः
समारूपा ता धर्मानिलसुरेशजाः ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥

॥ २९ ॥ यदा पांडुर्नृपो राज्यं प्राप तदामममनः प्रसन्नं जायामित्यर्थः इयमपि मायैव ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सशापमिति स्त्रीसंभोगे कृते सति तव मर
णं भविष्यतीत्येवं रूपं ॥ ३२ ॥ तदामामिति इयमपि मायैवेति भावः ॥ ३३ ॥ ब्रह्मजातटे सरस्वती तटे ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

दे.भा.प.

॥६२॥

॥ ३७ ॥ पतिनासहान्निप्रविष्टेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ परात्माभिः परदेहैः पीडित इयमपिमायेत्यर्थः भीष्मेणेति भीष्मेणविदुरेण

नकुलः सहदेवश्च मद्राजसुतासुतौ ॥ कदाचित्पुरहोमद्रिंसमालिङ्ग्यमहीपतिः ॥ ३७ ॥ मृतः शापात्तुमुनिभिः
संस्कृतो हुतभुङ्मुखे ॥ माद्रीतत्रसतीभूत्वाप्रविष्टापतिनासह ॥ ३८ ॥ स्थितापुत्रयुताकुंतीज्वलितेजातवे
दसि ॥ मुनयः सुतसंयुक्तां शूरसेनसुतां तदा ॥ ३९ ॥ दुःखितां पतिहीनां तामानिन्युर्गजसाव्हये ॥ समर्पिता
यभीष्मायविदुरायमहात्मने ॥ ४० ॥ श्रुत्वाहं सुखदुःखाभ्यां पीडितस्तु परात्माभिः ॥ भीष्मेणपालिताः पुत्राः
पांडोरिति विचिंत्यते ॥ ४१ ॥ विदुरेण तथा प्रीत्या धृतराष्ट्रेण धीमता ॥ दुर्योधनादयस्तस्य पुत्रा ये क्रूरमानसाः
॥ ४२ ॥ एकत्र स्थितिमापन्नाविरोधं च क्रूरद्रुतं ॥ द्रोणाचार्यस्तु संप्राप्तस्तत्र भीष्मेण मानितः ॥ ४३ ॥ अध्याप
नायपुत्राणां पुरेतस्मिन्निवासितः ॥ कर्णः कुंत्यापरित्यक्तो जातमात्रः शिशुर्यदा ॥ ४४ ॥ सूतेन पालितो नद्यां प्राप्त
।श्च धिरथेन ह ॥ दुर्योधनाप्रियश्चाभूत्कर्णः शूरतमस्तथा ॥ ४५ ॥ परस्परं विरोधो भूद्भीमदुर्योधनादिषु ॥ धृतरा
ष्ट्रस्तु संचिंत्य क्लेशं पुत्रेषु तेषु च ॥ ४६ ॥ निवासं कल्पयामास पांडवानां महात्मनां ॥ विरोधशमनायैव नगरे वा
रणावते ॥ ४७ ॥ दुर्योधनेन तत्रैव द्रोहाज्जतु गृहाणिवै ॥ कारितानि च दिव्यानि प्रैष्य मित्रं पुरोचनं ॥ ४८ ॥ श्रु
त्वा जतु गृहे दग्धान् पांडवान् पृथया युतान् ॥ पौत्रभावान्मुनिश्रेष्ठमग्नेहं व्यसनार्णवे ॥ ४९ ॥ शोकातुरो भृशं
शून्येव नेपश्यन्नहर्निशं ॥ दृष्ट्वा मयैकचक्रायां पांडवा दुःखकारिणः ॥ ५० ॥ ततस्तुष्टमना श्वाहं जातः पार्थान्विलो
क्य च ॥ प्रेरितास्ते मया तूर्णं द्रुपदस्य पुरं प्रति ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥

धृतराष्ट्रेण ते पांडोः पुत्राः पालिता इति विचिंत्य दुर्योधनादयस्तस्य धृतराष्ट्रस्य पुत्रा इति च क्रूरित्यन्वयः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥
॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ मग्नेहमिति इयमपिमायेत्यर्थः ॥ ४९ ॥ वनेपश्यन्नहर्निशं इत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥

टी.अ.

२५

॥६२॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ जानिनामनामिति ब्रह्माविद्यां तत्साधनं च सर्वजानन्नित्यर्थः ॥ ६० ॥
 ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ज्ञानिनोपिममकथमनेकेषु पूर्वोक्तेषु स्थलेषु मायामोहसुखदुःखादिकं च जातामित्यर्थः मोहादीनामनेकेषु स्थानेषु दर्शनार्थं

तेन तास्तत्र दुःखार्ता विप्रवेषधराः कृशाः ॥ मृगचर्मपरिधानाः सभायां संस्थितास्तदा ॥ ५२ ॥ कृत्वा पराक्रमं
 जिष्णुः सजित्वा द्रुपदात्मजां ॥ चक्रुर्विवाहं मानिन्याः पंचैव मातृवाक्यतः ॥ ५३ ॥ दृष्ट्वा विवाहं तेषां तु मुदितो हं भृशं
 तदा ॥ ततो नागाव्हये प्राप्ता पांचाली सहिता मुने ॥ ५४ ॥ निवासं खांडवप्रस्थं धृतराष्ट्रेण कल्पितं ॥ पांडवानां
 द्विजश्रेष्ठवसुदेवसुतेन वै ॥ ५५ ॥ तर्पितः पावकस्तत्र जिष्णुना सह जिष्णुना ॥ राजसूयः कृतो यज्ञस्तदा हं मुदि-
 तो भवं ॥ ५६ ॥ दृष्ट्वाथ विभवं तेषां तथा मय कृतां सभां ॥ दुर्योधनो तिसंतप्तो दुरोदरमथाकरोत् ॥ ५७ ॥ दुर्युत
 वेदीशकुनिरनक्षज्ञश्च धर्मजः ॥ हतं राज्यं धनं सर्वं याज्ञसेनी च क्लेशिता ॥ ५८ ॥ वने द्वादशवर्षाणि पांडवास्ते वि-
 वासिताः ॥ पांचाली सहितास्तेन दुःखं मे जनितं भृशं ॥ ५९ ॥ एवं नारदसंसारसुखदुःखात्मके भृशं ॥ निमग्नो
 हं भ्रमेणैव जानन्धर्मसनातनं ॥ ६० ॥ कोहं कस्य सुतास्तेऽमी कामाता किं सुखं पुनः ॥ येन मे हृदयं मोहाद्भ्रमती
 ति दिवानिशं ॥ ६१ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि संतोषो नाधिगच्छति ॥ दोलारूढं मनो मे त्रचंचलं न स्थिरं भवेत् ॥
 ६२ ॥ सर्वज्ञो सिमुनि श्रेष्ठसंदेहं मे निवर्तय ॥ तथा कुरु यथा हं स्यां सुखितो विगतज्वरः ॥ ६३ ॥ इति श्रीदेवीभा-
 गवते महापुराणेषष्ठस्कंधे पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ व्यास उवाच ॥ इति मेव च न श्रुत्वानारदः परमार्थवित् ॥
 मामाह च स्मितं कृत्वा पृच्छंतं मोहकारणं ॥ १ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

मेवैतावत्पर्यंतं प्रसिद्धकथाया उपन्यासः ॥ ६३ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधे पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ समाधिकैश्च पंचाशत्पदैरथ नु
 नारदः ॥ स्वमोहस्यैव माहात्म्यं निजगाढेति चोच्यते ॥ २ ॥ इति मे इति इति मे पूर्वोक्तवाक्यं श्रुत्वामानारद आहृत्य न्वयः ॥ २ ॥

॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥

भोजनेच्छाधनेच्छापिरतीच्छावाभवेदपि ॥ यादृशीयस्यचित्तेतुंकथनीयापरस्परं ॥ १० ॥ इत्यावांसमयंकृ
त्वास्वर्गाद्भूलोकमागतौ ॥ एकचित्तौमुनीभूतौविचरंतौयथेच्छया ॥ ११ ॥ एवंभ्रमंतौलोकेस्मिन्ग्रीष्मांतिस
मुपागते ॥ संजयस्यपुरंरम्यंसंप्राप्तौनृपतेःपुनः ॥ १२ ॥ तेनसंपूजितौभक्त्याराज्ञासंमानितौभृशं ॥ स्थि
तौतत्रगृहेतस्यचातुर्मास्यंमहात्मनः ॥ १३ ॥ वार्षिकाश्रतुरोमासादुर्गमाःपथिसर्वदा ॥ तस्मादेकत्रविबुधैः
स्थातव्यमितिनिश्चयः ॥ १४ ॥ अष्टौमासांस्तुप्रवसेत्सदाकार्यवशाद्विजः ॥ वर्षाकालेनगंतव्यंप्रवासेसुख
मिच्छता ॥ १५ ॥ इतिसंचिंत्यमनसासंजयस्यगृहेतदा ॥ संस्थितौमानितौराज्ञाकृतातिथ्यौमहात्मना ॥
॥ १६ ॥ दमयंतीतिविख्यातातस्यपुत्रीमहीपतेः ॥ आज्ञप्तापरिचर्यार्थमुदतीसुंदरीभृशं ॥ १७ ॥ विवेक
ज्ञाविशालाक्षीराजपुत्रीकृतोद्यमा ॥ सेवनंसर्वकालेचव्यदधादुभयोरपि ॥ १८ ॥ स्नानार्थमुदकंकालेभोजनंमि
ष्टमायतं ॥ मुखवासंतथाचान्यंयदिष्टंतद्वदातिसा ॥ १९ ॥ मनोभिलपितान्कामानुभयोरपिकन्यका ॥ व्यंज
नासनशय्यादीन्वाञ्छितान्यप्यकल्पयत् ॥ २० ॥ एवंसंसेव्यमानौतुस्थितौराज्ञोगृहेकिल ॥ वेदाध्ययनसं
शीलावावांवेदव्रतेरतौ ॥ २१ ॥ अहंवीणांकरेकृत्वासाधयित्वास्वरोत्तमं ॥ गायत्रंसामसुस्वादमगांकर्णरसा
यनं ॥ २२ ॥ राजपुत्रीतुतच्छ्रुत्वासामगानंमनोहरं ॥ बभूवमयिरागाढ्याप्रीतियुक्ताविशारदा ॥ २३ ॥ दि
नेदिनेनुरागोस्यामयिवृद्धिगतःपरः ॥ ममापिप्रीतियुक्तायांमनोजातंस्पृहापरं ॥ २४ ॥ ममतस्यचसाक
न्याभोजनादिपुकार्हेचित् ॥ अकरोदंतरंकिंचित्सेवाभेदंरसान्विता ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥

॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥

दे.भा.प.

॥६४॥

॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥

स्नानायोष्णजलंमह्यं पर्वताय च शीतलं ॥ दधिमह्यं तथा तक्रं पर्वतायाप्यकल्पयत् ॥ २६ ॥ शयनास्तरणं शु
भ्रं मदर्थे पर्यकल्पयत् ॥ प्रीत्या परमया यद्वत्पर्वताय न तादृशं ॥ २७ ॥ विलोकयति मां प्रेम्णा सुंदरी न च पर्वतं ॥
ततोऽस्यास्तादृशं दृष्ट्वा पर्वतः प्रेमकारणं ॥ २८ ॥ मनसा चिंतयामास किमेतदिति विस्मितः ॥ पप्रच्छ मां रहः स
म्यग्ब्रूहि नारद सर्वथा ॥ २९ ॥ राजपुत्री त्वयि प्रेम करोति मुदिता भृशं ॥ ददाति भक्षभोज्यानि स्नेहयुक्ता समं
ततः ॥ ३० ॥ न तथा मयि भेदोऽत्र संदेहं जनयत्यसौ ॥ मन्यते त्वां पतिकर्तुं सर्वथा संजयात्मजा ॥ ३१ ॥ तवा
पितादृशं भावं जानामि लक्षणैरहं ॥ नेत्रवक्रविकारैश्च ज्ञायते प्रीतिकारणं ॥ ३२ ॥ सत्यं वद न ते मिथ्या वक्तव्यं व
चनं मुने ॥ स्वर्गतः समयं कृत्वा चलितौ संस्मराधुना ॥ ३३ ॥ नारद उवाच ॥ पृष्ठे हं पर्वते नेदं कारणं तु हठा
द्यदा ॥ तदा हं हीसमाक्रांतः संजातश्चाब्रुवंपुनः ॥ ३४ ॥ पर्वतैषा विशालाक्षी पतिं मां कर्तुमुद्यता ॥ ममापि मान
सोभावो वर्तते स्यां विशेषतः ॥ ३५ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं सत्यं पर्वतः कोपसंयुतः ॥ मामुवाच मुनिर्वाक्यं धिग्धिगिति पु
नः पुनः ॥ ३६ ॥ प्रथमं शपथान् कृत्वा वंचितो हं त्वया यतः ॥ भववानरवक्रस्त्वं शापाच्च मम मित्रभुक् ॥ ३७ ॥ इति शप्त
स्तुते नाहं कुपितेन महात्मना ॥ सहसा ह्यभवंकूरः शाखामृगमुखस्तदा ॥ ३८ ॥ मयापि न कृता तस्मिन् क्षमा तु
भगिनी सुते ॥ सोऽपि शप्तोति कोपाद्वै मां स्वर्गे ते गतिः किल ॥ ३९ ॥ स्वल्पेऽपराधेयस्मान्मां शप्तवानसि पर्वत ॥
तस्मात्तवापि मंदात्मन्मृत्युलोकोऽस्थितिः किल ॥ ४० ॥ पर्वतस्तु गतस्तस्मान्नगराद्विमना भृशं ॥ अहं वानरवक्र
स्तु संजातस्तत्क्षणादपि ॥ ४१ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥ ६४ ॥

॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ शाखामृगो मर्कटः ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥

टी.अ.

२६

॥६४॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

दृष्ट्वा मां वानरं क्रूरं राजपुत्री विलक्षणा ॥ विमना तीवसंजाता वीणाश्रवणलालसा ॥ ४२ ॥ व्यास उवाच ॥ त
तः किमभवद्ब्रह्मन्कथं शापान्निवर्तितः ॥ मानुषस्य पुनर्जातो भवान्ब्रूहि यथाविधि ॥ ४३ ॥ पर्वतः कगतो भूयः
संगमो युवयोरभूत् ॥ कदा कुत्र कथं सर्वं विस्तरेण वदस्व ह ॥ ४४ ॥ नारद उवाच ॥ किं ब्रवीमि महाभाग मा
यायाश्चरितं महत् ॥ दुःस्वितो हं भृशं तत्र पर्वते रूपिते गतो ॥ ४५ ॥ पुनः सेवापरात्यर्थं राजपुत्री ममाभवत् ॥ गते थप
र्वते कामं स्थितस्तत्रैव सद्गनि ॥ ४६ ॥ अहं दुःखान्वितो दीनस्तथा वानरवन्मुखः ॥ विशेषेण तु चिंतार्तः किमे
स्यादिति चिंतयन् ॥ ४७ ॥ संजयोथ सुतां दृष्ट्वा किंचित्प्रकटयौवनां ॥ विवाहार्थं राजसुताम पृच्छत्सचिवं तदा
॥ ४८ ॥ विवाहकालः संप्राप्तः सुतायाममसांप्रतं ॥ योग्यं वरं मम ब्रूहि राजपुत्रं सुसंमतं ॥ ४९ ॥ रूपौदार्यगु
णैर्युक्तं शूरं सुकुलसंभवं ॥ विवाहं विधिवत्पुत्र्याः करोमि किल सांप्रतं ॥ ५० ॥ प्रधानस्त्वद्ब्रवीद्राजनूराजपुत्रा
ह्यनेकशः ॥ वर्तते भुवि पुत्र्यास्ते योग्याः सर्वगुणान्विताः ॥ ५१ ॥ यस्मिन्नुचिस्ते राजेन्द्र तमाहूय नृपात्मजं ॥
देहिकन्याधनं भूरि हस्त्यश्वरथसंयुतं ॥ ५२ ॥ नारद उवाच ॥ पितुश्चिकीर्षितं ज्ञात्वा दमयंती तदानृपं ॥
धात्र्या मुखेन वाक्यज्ञातमुवाच रहःस्थितं ॥ ५३ ॥ धात्र्युवाच ॥ दमयंती महाराजपुत्री ते मामथा ब्रवीत् ॥ पित
रं ब्रूहि धात्रेयिवचनान्मे सुखान्वितं ॥ ५४ ॥ मया वृतो थ मेधावी नारदो महतीयुतः ॥ नादमोहितया कामं मान्यः
कोपि प्रियो मम ॥ ५५ ॥ कुरु मेवांछितं तात विवाहं मुनिना सह ॥ नान्यं वरिष्ये धर्मज्ञ नारदं तु पतिं विना ॥ ५६ ॥
मग्नाहं नादसिंधौ वै न क्रहीने रसात्मके ॥ अक्षरे सुखसंपूर्णेति मिमिगिलिविवर्जिते ॥ ५७ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥

तिमिगिलिविवर्जिते सुखविघातकपदार्थरहितेनादसिंधावित्यर्थः ॥ ५७ ॥

॥

॥

॥

दे.भा.प.

॥६५॥

इति श्रीदेवीभागवततिलकेषष्ठस्कंधेषट्विंशोऽध्यायः ॥२६॥ षट्पंचाशत्यवयवैर्विवाहो नारदस्यह ॥ प्रोच्यते यत्र मोहस्य माहिमातीव वर्ण्यते ॥१॥
पूर्वाध्याये दमयंतीस्त्राभिप्रायं धात्र्यै प्रोवाचेत्युक्तं तदुत्तरं जातं वृत्तमाह तत्पुत्र्यावचनमिति ॥ १ ॥ २ ॥ बुद्धिहीनं यथा स्यात्तथा विचेष्टितमित्य

इति श्रीदेवीभागवते महापुराणेषष्ठस्कंधेषट्विंशोऽध्यायः ॥२६॥ नारद उवाच ॥ तत्पुत्र्यावचनं श्रुत्वा राजा
धात्रीमुखात्ततः ॥ भार्या प्रोवाच कैकेयी समीपस्थां सुलोचनां ॥ १ ॥ राजोवाच ॥ यदुक्तं वचनं कांते धात्र्या त
त्तुल्यश्रुतं ॥ वृत्तो यं नारदः कामं मुनिर्वानरवक्रभाक् ॥ २ ॥ किमिदं चितितं पुत्र्या बुद्धिहीनं विचेष्टितं ॥ कथम
स्मै मया देया कन्या हरिमुखाय सा ॥ ३ ॥ कासौ भिक्षुः कुरूपः क्व दमयंती ममात्मजा ॥ विपरीतमिदं कार्यं न विधे
यं कदाचन ॥ ४ ॥ तामेकांते सुकेशांते निवारय हठत्सुतां ॥ युक्त्या मुनिरतां मुग्धां शास्त्रवृद्धानुसारया ॥ ५ ॥
इति भर्तृवचः श्रुत्वा जननी तामथा ब्रवीत् ॥ क्ते रूपं मुनिः कासौ वानरास्योऽधनः पुनः ॥६॥ कथं मोहमवाप्तासि
भिक्षुके चतुरा पुनः ॥ लता कोमल देहात्वं भस्मरक्षतनुस्त्वयं ॥ ७ ॥ वार्ता वानरवक्त्रेण कथं युक्ता तवानधे ॥ का
प्रीतिः कुत्सिते पुंसि भविष्यति शुचिस्मिते ॥ ८ ॥ वरस्ते राजपुत्रोऽस्तु माकुर्व्वं वृथा हठं ॥ पिता ते दुःखमाप्नोति
श्रुत्वा धात्रीमुखाद्वचः ॥९॥ लग्नां बुबूलवृक्षेण कोमलां मालतीलतां ॥ दृष्ट्वा कस्य मनःखेदं चतुरस्य न गच्छति ॥
१० ॥ दासेरकायतां बूलीदलानि कोमलानिकः ॥ ददाति भक्षणार्थाय मुखोऽपि धरणीतले ॥ ११ ॥ वीक्ष्यत्वां
करसंलग्नां नारदस्य समीपतः ॥ विवाहे वर्तमाने तु कस्य चेतो न दहति ॥ १२ ॥ कुमुखेन समं वार्तानि स्रजं
मयत्वंतः ॥ आमरणात्तु कथं कालः क्षपितव्यस्त्वयामुना ॥ १३ ॥ नारद उवाच ॥ इति मातुर्वचः श्रुत्वा दमयं
ती भृशतुरा ॥ मातरं प्राह तन्वंगी मयि सा कृतनिश्चया ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥

यः ॥ ३ ॥ ४ ॥ हे सुकेशांते शास्त्रवृद्धानुसारया युक्त्या मुनिरतां मुग्धां निवारयेत्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ बुबूलवृक्षः कंटक
वृक्षः ॥ १० ॥ दासेरकायदास्याः पुत्रो दासेरः क्षुद्राभ्यो वेति पक्षेद्रक् स एव दासेरकः उल्लेखः ॥ ११ ॥ १२ ॥ अमुना नारदेन ॥ १३ ॥ १४ ॥

टी.अ.
२७

॥६५॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सप्तभेदं षट्कादिसप्तभेदसंहितं मानमित्यर्थः ॥ २२ ॥ हरिणाः पशवेन

किं मुखेन च रूपेण मूर्खस्य च धनेन किं ॥ किं राज्येनाविदग्धस्य रसमार्गाविदोस्य च ॥ १५ ॥ हरिण्योपिवने ध
न्यायानादेन विमोहिताः ॥ गातुः प्राणान् प्रयच्छंति धिङ्मूर्खान् मानुषान् भुवि ॥ १६ ॥ नारदेवेति यां विद्यां मा
तः सप्तस्वरात्मिकां ॥ तृतीयः कोपिनो वेदशिवाद न्यः पुमान्किल ॥ १७ ॥ मूर्खेण सह संवा सोमरणं तत्क्षणे क्षणे ॥
रूपवान् धनवांस्त्याज्यो गुणहीनो नरः सदा ॥ १८ ॥ धिङ्मूर्खैर्त्रिमूर्खभूपाले वृथा गर्वसमन्विते ॥ गुणज्ञो भिक्षु
केश्रेष्ठावचनात्सुखदायिनी ॥ १९ ॥ स्वरज्ञो ग्रामवित्काममूर्च्छनाज्ञानभेदभाक् ॥ दुर्लभः पुरुषश्चाष्टरसज्ञो
दुर्बलोपिवै ॥ २० ॥ यथानयति कैलासं गंगा चैव सरस्वती ॥ तथानयति कैलासं स्वरज्ञानविशारदः ॥ २१ ॥
स्वरमानं तु यो वेद स देवो मानुषोऽपि सन् ॥ सप्तभेदं न यो वेद स पशुः सुरराडपि ॥ २२ ॥ मूर्च्छनातानमार्गं तु श्रुत्वा
मोदं न याति यः ॥ स पशुः सर्वथा ज्ञेयो हरिणाः पशवो न हि ॥ २३ ॥ वरं विषधरः सर्पः श्रुत्वानादं मनोहरं ॥ अश्रो
त्रोऽपि मुदं याति धिक् सकर्णश्च मावान् ॥ २४ ॥ बालेऽपि सुस्वरं गेयं श्रुत्वा मुदितमानसः ॥ जायते किं तु ते वृद्धान
जानंति धिगस्तुतान् ॥ २५ ॥ पिता मे किं न जानाति नारदस्य गुणान् बहून् ॥ द्वितीयः सामगो नास्ति त्रिषु लोके
षु तत्समः ॥ २६ ॥ तस्मादसौ मयानूनं वृतः पूर्वसमागमात् ॥ पश्चाच्छापवशाज्जातो वानरास्यो गुणाकरः ॥
॥ २७ ॥ किन्नरानप्रियाः कस्य भवंति तुरगाननाः ॥ गानविद्यासमायुक्ताः किं मुखेन वरेण ह ॥ २८ ॥ पितरं ब्रू
हि मे मातृवृत्तोऽयं मुनिस्तमः ॥ तस्मात्त्वमाग्रहं त्यक्त्वा देहितस्मै च मां मुदा ॥ २९ ॥ नारद उवाच ॥ इति पु
त्र्यावचः श्रुत्वा राज्ञीराज्ञेन्यवेदयत् ॥ आग्रहं सुंदरी ज्ञात्वा सुतायानारदे मुने ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥

हि तेषां मानलुब्धत्वस्य सत्त्वात् ॥ २३ ॥ सकर्णश्चेति यतो मुदं न यांतीति शेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥

दे.भा.प.

॥६६॥

॥३१॥३२॥वानरास्योहंतत्रैवस्थितइत्यर्थः॥ ३३ ॥ यतोक्त्वाननस्ततोदुःखसंतप्तइत्यर्थः ॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥

विवाहंकुरुराजेंद्रदमयंत्याःशुभेदिने ॥ मुनिनासचसर्वज्ञोवृतोसौमनसानया ॥ ३१ ॥ नारदउवाच ॥
इतिसंचोदितोराज्ञ्यासंजयःपृथिवीपतिः ॥ चकारविधिवत्सर्वविधिवैवाहिकंततः ॥ ३२ ॥ एवंदारग्रहं
कृत्वावानरास्यःपरंतप ॥ स्थितस्तत्रैवमनसादह्यमानेनचान्वहं ॥ ३३ ॥ यदागच्छद्राजसुतासेवार्थं
ममसन्निधौ ॥ अभवंदुःखसंतप्तस्तदाहंवानराननः ॥ ३४ ॥ दमयंतीतुमांवीक्ष्यप्रफुल्लवदनांबुजा ॥ शोकं
वानरवक्त्रत्वान्नचकारकदाचन ॥ ३५ ॥ एवंगच्छतिकालेतुसहस्रापर्वतोमुनिः ॥ कुर्वंस्तीर्थान्यनेकानिद्रष्टुं
मांसमुपागतः ॥३६॥ मयातिमानितःप्रेम्णापूजितश्चयथाविधि ॥ आसीनआसनेदिव्येवीक्ष्यमांदुःखितोह्य
भूत् ॥ ३७ ॥ कृतदारंवानरास्यंदीनंचितातुरंभृशं ॥ दयावान्मामुवाचेदंपर्वतोमातुलंकृशं ॥ ३८ ॥ मयाना
रदकोपात्वंशसोसिमुनिसत्तम ॥ निष्कृतितस्यशापस्यकरोम्यद्यनिशामय ॥ ३९ ॥ भवत्वंचारुवदनोमम
पुण्येननारद ॥ दृष्ट्वाराजसुतांचित्तेकृपाजाताममाधुना ॥ ४० ॥ नारदउवाच ॥ मयापिप्रवणंचित्तंकृत्वाश्रु
त्वास्यभाषितं ॥ अनुग्रहःकृतःसद्यस्तस्यशापस्यतत्क्षणात् ॥ ४१ ॥ भाग्निनेयतवाप्यस्तुगमनंसुरसद्गनि
॥ शापस्यानुग्रहंकामंकृतोयंपर्वताधुना ॥४२॥नारदउवाच ॥ जातोहंचारुवदनोवचनात्तस्यपश्यतः ॥ राजपु
त्रीतुसंतुष्टामातरंप्राहसत्वरं ॥ ४३ ॥ मातस्तेसुमुखोजातोजामाताचमहाद्युतिः ॥ वचनात्पर्वतस्याद्यमुक्त
शापोमुनेरभूत् ॥ ४४ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंराज्ञाकथितंतत्तुराजनि ॥ ययौद्रष्टुंमुनितत्रसंजयःप्रीतिमांस्तदा ॥
४५ ॥ धर्मसमर्पितंराज्ञासंतुष्टेनतदामहत् ॥ मह्यंवभाग्निनेयायपारिबर्हमहात्मना ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥

॥ ४० ॥ अस्यभाषितंशापोद्वाररूपंश्रुत्वाचित्तंप्रवणंकृत्वाअनुग्रहःकृतइत्यन्वयः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

टी.अ.
२७

॥६६॥

एतत्ते सर्वमाख्यातमिति ज्ञानिभ्योऽपि ममायामोहसुखदुःखादिकं विशेषरूपमस्त्येवेत्येतदाख्यातं कथितमित्यर्थः ॥४७॥ यावत्कालपर्यंतं गुणत्रयबन्धोदेहस्तिष्ठति तावत्कालपर्यंतं मायामोहसुखदुःखादिकं विशेषजातं सर्वस्यापि भविष्यत्येव न तत्र प्रतिकारोस्तीत्याह संसारेऽस्मिन्निति

॥४८॥ ४९ ॥ सर्वथामुने इति तथा च गुणत्रयवैषम्यं नियमेन भविष्यत्येव ततश्च मोहादिकं भविष्यत्येवेति ॥५०॥ स्वस्य मायामोहादिकं प्रद

एतत्ते सर्वमाख्यातं वर्तनं यत्पुरातनं ॥ मायाया बलमाहात्म्यं ह्यनुभूतं यथामया ॥ ४७ ॥ संसारेऽस्मिन् महा

भागमाया गुणकृतेऽनृते ॥ तनुभृत्सुखीनास्ति न भूतो न भविष्यति ॥ ४८ ॥ कामक्रोधौ तथा लोभो मत्सरो म

मता तथा ॥ अहंकारो मदः केन जिताः सर्वे महाबलाः ॥ ४९ ॥ सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणास्त्रय इमे किल ॥ कारणं प्रा

णिनां देहसंभवे सर्वथामुने ॥ ५० ॥ कस्मिंश्चित्समये व्यासवनेऽहं विष्णुना सह ॥ गच्छन्हास्य विनोदेन स्त्रीभा

वंगमितः क्षणात् ॥ ५१ ॥ राजपत्नी त्वमापन्नो मायाबलविमोहितः ॥ पुत्राः प्रसूता बहवो गेहे तस्य नृपस्य ह ॥

५२ ॥ व्यास उवाच ॥ संशयोऽयं महान्साधोऽश्रुत्वा ते वचनं किल ॥ कथं नारी त्वमापन्नस्त्वं मुने ज्ञानवान्भृशं ॥ ५३ ॥

कथंच पुरुषो जातो ब्रूहि सर्वमशेषतः ॥ कथं पुत्रास्त्वया जाताः कस्य राज्ञो गृहे जसा ॥ ५४ ॥ एतदाख्याहि चरितं मा

यायामहदद्भुतं ॥ मोहितं च यया सर्वमिदं स्थावरजंगमं ॥ ५५ ॥ न तृप्तिमधि गच्छामि शृण्वंस्तव कथामृतं ॥ सर्व

ग्रंथार्थतत्त्वं च सर्वसंशयनाशनं ॥ ५६ ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

नारद उवाच ॥ निशामय मुनिश्रेष्ठ गदतो मुनि सत्कथां ॥ मायाबलं सुदुर्ज्ञेयं मुनिभिर्योगवित्तमैः ॥ १ ॥ मायया

मोहितं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतमजयादुर्विभाव्यया ॥ २ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥

शयितुमेकां कथामुपपाद्याद्वितीया मुपपादयति कस्मिंश्चित्समय इति ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ इति श्रीदेव्या निल

के षष्ठस्कंधे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ अर्द्धाधिकैश्चतुःपञ्चाशत्पद्यैर्नारदः पुनः ॥ स्वकथां वदति प्राज्ञ इत्येतत्सम्यगीर्यते ॥ १ ॥ पुनः आयाते

राजप्रश्नकथनोत्तरं जातं वृत्तमाह निशामयेति मुनिभिरपि मायाबलं सुदुर्ज्ञेयमित्यन्वयः ॥ १ ॥ तदेवाविशदयति मायामोहिनमिति ॥ २ ॥

दे.भा.प.

॥ ३ ॥ गायत्रं सामेत्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अंतर्धानं गता अदृश्यतां गतांतर्गृहे गतेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ व्यंजनावितां वस्त्रांतव्यं
जितस्तनोमित्यर्थः ॥ ९ ॥ मां दृष्ट्वा मालक्ष्मीः कथं गता किमर्थं गतेत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ देवैश्च दु

टी.अ.

२८

॥६७॥

कदाचित्सत्यलोकाद्वैश्वेतद्वीपे मनोहरे ॥ गतो हं दर्शनाकांक्षी हरेरद्भुतकर्मणः ॥ ३ ॥ वादयन्महतीं वीणां स्वरता
नविभूषितां ॥ गायत्रं गायमानस्तु सामसप्तस्वरान्वितं ॥ ४ ॥ दृष्टो मया देवदेवश्चक्रपाणिर्गदाधरः ॥ कौस्तु
भोद्भासितोरस्को मे घश्यामश्चतुर्भुजः ॥ ५ ॥ पीतांबरपरीधानो मुकुटांगदराजितः ॥ लक्ष्म्या सह विलासिन्या
क्रीडमानो मुदा युतः ॥ ६ ॥ वीक्ष्य मां कमला देवी गतांतर्धानं मंतिकात् ॥ सर्वलक्षणसंपन्ना सर्वभूषणभूषिता ॥
॥ ७ ॥ नारीणां प्रवराकांता रूपयौवनगर्विता ॥ सुप्रिया वासुदेवस्य वरचामीकरप्रभा ॥ ८ ॥ अंतर्गृहं गतां दृ
ष्ट्वा सिंधुजां व्यंजनावितां ॥ मया पृष्ठे देवदेवो वनमालीजगत्प्रभुः ॥ ९ ॥ भगवन्देवदेवेशपद्मनाभमुरारिहन्
कथंचमागता दृष्ट्वा मामागच्छंतं मंतिकात् ॥ १० ॥ नाहं विटो न बाधूर्तो तापसो हं जगद्गुरो ॥ जितेन्द्रियो जितक्रोधो
जितमायोजनार्दन ॥ ११ ॥ नारद उवाच ॥ निश्म्य वचनं किंचिद्गर्वयुक्तं जनार्दनः ॥ उवाच मां स्मितं कृत्वा वी
णावन्मधुरांगिरं ॥ १२ ॥ विष्णु उवाच ॥ नारदैवं विधानीतिर्न स्थातव्यं कदाचन ॥ पतिं विनाऽन्यसान्निध्ये क
स्य चिद्योषया क्वचित् ॥ १३ ॥ माया सुदुर्जया विद्वन्योगिभिर्जितमारुतैः ॥ सांख्यवद्विर्निराहारैस्तापसैश्च जिते
न्द्रियैः ॥ १४ ॥ देवैश्च मुनिशार्दूलयत्त्वयोक्तं वचो धुना ॥ जितमायोऽस्मि गीतज्ञ नैवं वाच्यं कदाचन ॥ १५ ॥ नाहं
शिवो न वा ब्रह्मा जेतुं तां प्रभवोप्यजां ॥ मुनयः सनकाद्याश्च कस्त्वं केऽन्ये क्षमाजये ॥ १६ ॥ ॥ ६५ ॥

ज्ञेयेत्यर्थः एवं सति यत्त्वयोक्तं महं जितमायोऽस्मीति तदेवं वाक्यं त्वया कदापि न वक्तव्यमित्याह यत्त्वयोक्तमिति ॥ १५ ॥ यतः शिवादयोपितामजां
मायां जेतुं समर्थास्तस्मादित्याह नाहं शिव इति कस्त्वामिति यत एवं तस्मात्कस्त्वं पामरस्तस्याज्ञयेक्षमस्तथान्ये वा के क्षमानकेपीत्यर्थः ॥ १६ ॥

॥६७॥

देहंधारयन्मायांजयतीतिकथंसंभवेन्मायाजयेदेहस्याप्यसंभवः स्यात्कारणाभावेकाग्रस्यानवस्थितेरित्याह देवहेहमिति ॥ १७ ॥ ननुमाया
 नितैवज्ञानिभिरावरणाभावात्केवलंविक्षेपशक्तिरेवावाशिष्टास्तीतिचेत्सैवाविक्षेपशक्तिर्मायातयाबद्धत्वंतदधीनमोहसुखदुःखादिमत्त्वंचसंभव
 स्यवेत्याह त्रियुतस्तामिति त्रियुतोगुणत्रययुतइत्यर्थः कथंजेतुंशक्तइत्यन्वयः विक्षेपशक्तिस्तुस्थास्यत्येवेतिभावः ॥ १८ ॥ ननुजगतोमायाधी

देवदेहंनृदेहंवातिर्यक्देहमथापिवा ॥ बिभृयाद्यःशरीरंचसकथंतांजयेदजां ॥ १७ ॥ त्रियुतस्तांकथंमायांजे
 तुंशक्तःपुमान्भवेत् ॥ वेदविद्योगविद्यापिसर्वज्ञोविजितेंद्रियः ॥ १८ ॥ कालोपितस्यारूपंहिरूपहीनःस्वरूप
 कृत् ॥ तद्वशेवर्ततेदेहीविद्वान्मूर्खोथमध्यमः ॥ १९ ॥ कालःकरोतिधर्मज्ञंकदाचिद्विकल्पुनः ॥ स्वभावात्कर्म
 तोवापिदुर्ज्ञेयंतस्यचेष्टितं ॥ २० ॥ नारदउवाच ॥ इत्युत्काविरतोविष्णुरहंविस्मयमानसः ॥ तमब्रुवंजग
 न्नाथंवासुदेवंसनातनं ॥ २१ ॥ रमापतेकथंरूपामायासाकीदृशीपुनः ॥ कियद्वलाकसंस्थानाकस्याधारावद
 स्वमे ॥ २२ ॥ द्रष्टुकामोस्मितांमायांदर्शयाशुमहीधर ॥ ज्ञातुमिच्छामितांसम्यक्प्रसादंकुरुमापते ॥ २३ ॥
 विष्णुरुवाच ॥ त्रिगुणासाखिलाधारासर्वज्ञासर्वसंमता ॥ अजेयानेकरूपाचसर्वव्याप्यस्थिताजगत् ॥ २४ ॥
 दिदृक्षार्यादितेचित्तेनारदारोहणंकुरु ॥ गरुडेमत्समेतोद्यगच्छावोन्यत्रसांप्रतं ॥ २५ ॥ दर्शयिष्यामितेमायांदु
 र्जयामजितात्मभिः ॥ दृष्ट्वातांब्रह्मपुत्रत्वंमाविषादेमनःकृथाः ॥ २६ ॥

नत्वेकालाधीनत्वं कथंलोकैरुच्यतइतिचेत्कालोपिमायायाएवरूपमित्याभिप्रायेणेत्याह कालोपितस्यारूपंहीति आत्मातिरिक्तस्यमायामयत्वा
 दित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रसादंकुर्विति मायावैभवंवदेत्यर्थः ॥ २३ ॥ तत्रकथंरूपेयस्योत्तरंत्रिगुणासे
 ति कस्याधारेत्यस्योत्तरमखिलाधारेति कियद्वलेत्यस्योत्तरमजेयेति सर्वतोबलवतीत्यर्थः कीदृशीत्यस्योत्तरंसर्वज्ञेतिक्वसंस्थानेत्यस्योत्तरंसर्व
 व्याप्यसंस्थितेतिप्रभवाक्येसुप्सुपेति समासः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

दे.भा.ष.

॥६८॥

१ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ उदधेःस्पर्धकंस्पर्धाकरं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥
इत्युक्तादेवदेवोमांसस्मारविनतासुतं ॥ स्मृतमात्रस्तुगरुडोतदागाद्वरिसन्निधौ ॥ २७ ॥ आगतंगरुडंवी
क्ष्यआरुरोहजनार्दनः॥समारोप्यचमांपृष्ठेगमनायकृतादरः॥२८॥ चलितोविनतापुत्रोवैकुण्ठद्वायुवेगवान्॥ प्रे
रितोयत्रकृष्णेनगंतुकामेनकाननां॥२९॥ महावनानिदिव्यानिसरांसिसरितस्तथा ॥ पुरग्रामाकरादींश्चखेट
स्वर्वटगोत्रजान् ॥३०॥ मुनीनामाश्रमात्रम्यान्वाप्यश्चसुमनोहराः॥ पल्वलानिविशालानिहृदान्पंकजभूषि
तान्॥३१॥ मृगाणांचवराहाणांवृंदान्यप्यवलोक्यचागतावावांकान्यकुब्जसमीपंगरुडासनौ ॥३२॥ तत्ररम्यं
सरोदिव्यंदृष्टंपंकजमंडितं ॥ हंसकारंडवाकीर्णंचक्रवाकोपशोभितं ॥ ३३ ॥ नानावर्णैःप्रफुल्लैश्चपंकजैरुपरं
जितं ॥ शुचिमिष्टजलंभृंगयूथनादविराजितं ॥ ३४ ॥ मामाह भगवान्वीक्ष्यतडागं परमाद्भुतं ॥ स्पर्धकंचोद
धेःक्षीरंमिष्टंवारिविशेषतः ॥ ३५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पश्यनारदगंभीरिसरःसारसनादितं ॥ सर्वत्रपंकजै
श्छन्नंस्वच्छनीरप्रपूरितं ॥ ३६ ॥ अत्रस्नात्वागमिष्यावःकान्यकुब्जंपुरोत्तमं ॥ इत्युक्तागरुडादाशुमामुत्ता
र्यव्यतारयत्॥३७॥ विहस्यभगवांस्तत्रजग्राहममतर्जनीं ॥ स्तुवन्सरोवरंभूयस्तीरेमामनयत्प्रभुः ॥३८॥
विश्रम्यतटभागेतुस्निग्धच्छायेमनोहरे ॥ मामुवाचमुनेस्नानंकुस्त्वंविमलेजले ॥३९॥ पश्चादहंकरिष्यामि
तडागेस्मिन्सुपावने ॥ साधूनामिवचेतांसिजलानिनिर्मलानिच ॥ ४० ॥ सुरभीणिपरागैस्तुपंकजानांविशे
षतः ॥ इत्युक्तोहंभगवतामुक्त्वावीणांमृगाजिनं ॥ ४१ ॥ स्नानायकृतधीस्तीरेगतःप्रेमसमन्वितः ॥ पादौप्र
क्षाल्यहस्तौचशिखांबध्वाकुशग्रहं ॥ ४२ ॥

न्यतारयत्गमितवान् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

टी.अ.
२८

॥६८॥

॥४३॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ ४८॥ ४९॥ ५०॥ ५१॥ ५२॥ ५३॥ ५४॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके षष्ठस्कंधे ऽष्टाविंशो

कृत्वा चम्यशुचिस्तोयं स्नातवानासतज्जले ॥ यदा तस्मिन् जले रम्ये स्नातो हं पश्यतो हरेः ॥ ४३ ॥ विहाय पौ
रुषं रूपं प्राप्तः स्त्रीत्वमनुत्तमं ॥ हरिर्गृहीत्वा वीणां मे तथा कृष्णाजिनं शुभं ॥ ४४ ॥ आरुरगगनं तूर्णं जगाम स्व
गृहं क्षणात् ॥ ततो हं स्त्रीत्वमापन्नश्चारुभूषणभूषितः ॥ ४५ ॥ तत्क्षणान्मनसा जाता पूर्वदेहस्य विस्मृतिः ॥ वि
स्मृतो सौजगन्नाथो महती विस्मृता पुनः ॥ ४६ ॥ संप्राप्य मोहिनीरूपं तडागान्निर्गतो बहिः ॥ अपश्यन्नलिनीजुष्टं
सरस्तद्विमले दकं ॥ ४७ ॥ किमेतदिति मनसा ऽकरवं विस्मयं मुहुः ॥ एवं चिंतयमानस्य नारीरूपधरस्य मे ॥ ४८ ॥
सहसा दृक्पथं प्राप्य तत्र तालध्वजो नृपः ॥ गजाश्वरथवृद्धैश्च संवृतो रथसंस्थितः ॥ ४९ ॥ युवाभूषणसंवीतो दे
हवानिव मन्मथः ॥ वक्ष्यमां भूपतिस्तत्र दिव्यभूषणभूषितां ॥ ५० ॥ राकाचंद्रमुखीयोषां विस्मयं परमंगतः
पप्रच्छ कासिकल्याणिकस्य पुत्री सुरस्य वा ॥ ५१ ॥ मानुषस्य च वाकांते गंधर्वस्योरगस्य च ॥ एका किनीक
थं बालरूपयौवनभूषिता ॥ ५२ ॥ विवाहिताथ कन्यावासत्यं वद सुलोचनो ॥ किं पश्यसि सुकेशांते तडागे स्मिन् सुम
ध्यमे ॥ ५३ ॥ चिकीर्षितं पिकात्रपे ब्रूहि मन्मथ मोहिनी ॥ भुंक्ष्व भोगान् मरालाक्ष्मि मया सह कृशोदरि ॥ ५४ ॥
बांछितान् मनसानूनं कृत्वामां पतिमुत्तमं ॥ इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे ऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
॥ नारद उवाच ॥ इत्युक्तो हंत दातेन राज्ञा तालध्वजेन च ॥ विमृश्य मनसा त्यर्थं तमुवाच विशांपते ॥ १ ॥ राज
न्नाहं विजानामि पुत्रीकस्येति निश्चयं ॥ पितरौ क्वचमेकेन स्थापिता च सरोवरे ॥ २ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि क
थं मे सुकृतं भवेत् ॥ निराधारा स्मिराजेन्द्रचितयामि चिकीर्षितं ॥ ३ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

ध्यायः ॥ २८ ॥ षट्षष्टिश्लोकवैयं स्तुर्छाभावं गमितस्य च ॥ नारदस्य पुनः सम्यक्पुरुषप्राप्तिरुच्यते ॥ १ ॥ तालध्वजसमागमानंतरं जातं वृत्तमाह
इत्युक्त इति ॥ ६५ ॥ ॥ २ ॥ सुकृतं कल्याणं ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ब्रह्मविज्ञानमिति अनेनचब्रह्मविज्ञानेजातेपिपुनःसंस्काररूपेणदग्धर्वागवत्स्थितस्यावरणशक्तिरूपस्याज्ञानस्यमायाबलात्प्रादुर्भावोस्मिन्नेवज
न्मनिभवतीतिबोधितमेतादृशमहोमायाबलमितिभावः ननुब्रह्मज्ञानेजातेपिपुनरज्ञानस्योद्वेगब्रह्मज्ञाननिरर्थकमेवेतिचेन्न सकृद्ब्रह्मज्ञानेनदग्धा

विस्मृतं ब्रह्मविज्ञानं ब्रह्मज्ञानं च शाश्वतं ॥ धर्मशास्त्रपरिज्ञानं तदा सक्तमना स्थिता ॥ २० ॥ एवं विहरतस्तत्र
वर्षाणि द्वादशैव तु ॥ गतानि क्षणवत्कामक्रीडासक्तस्य मे पुने ॥ २१ ॥ जाता गर्भवती चाहं मुदं प्राप नृपस्तदा
॥ कारयामास विधिवद्गर्भसंस्कारकर्म च ॥ २२ ॥ अपृच्छ दोहदं राजा प्रीणयन्मां पुनः पुनः ॥ नाब्रुवं लज्जमाना
हं नृपं प्रीतमना भृशं ॥ २३ ॥ संपूर्णे दशमे मासि पुत्रो जातस्ततो मम ॥ शुभे हि ग्रह नक्षत्र लग्न तारा बलान्वि
ते ॥ २४ ॥ बभूव नृपतेर्गेहे पुत्रजन्ममहोत्सवः ॥ राजा परमसंतुष्टो बभूव सुतजन्मतः ॥ २५ ॥ सूतकांते सुतं
वीक्ष्य राजा मुदमवापह ॥ अहं भूमिपते श्वासं प्रिया भार्या परंतप ॥ २६ ॥ ततो वर्षद्वयांते वै पुनर्गर्भो मया धृतः
॥ द्वितीयस्तु सुतो जातः सर्वलक्षणसंयुतः ॥ २७ ॥ सुधन्वेति सुतस्याथ नाम चक्रे नृपस्तदा ॥ वीरवर्मेति ज्येष्ठ
स्य ब्राह्मणैः प्रेरितस्त्वयं ॥ २८ ॥ एवं द्वादशपुत्राश्च प्रसूता भूपसंमताः ॥ मोहितो हंत दातेषां प्रीत्या पालनलाल
ने ॥ २९ ॥ पुनरष्टसुताः काले काले जाताः स्वरूपिणः ॥ गार्हस्थ्यं मे ततः पूर्णं संपन्नं सुखसाधनं ॥ ३० ॥ तेषां दा
रक्रिया काले कृताराज्ञायथोचिताः ॥ स्नुषाभिश्च तथा पुत्रैः परिवारे महानभूत् ॥ ३१ ॥ ततः पौत्रादिसंभूता
स्तेपि क्रीडारसान्विताः ॥ आसन्नानारसोपेतामोहवृद्धिकरा भृशं ॥ ३२ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

स्याज्ञानस्य संस्काररूपेण दग्धर्वागवत्स्थितस्य तस्मिन्नेव देहे प्रादुर्भावोऽपि तस्य जन्मांतरदायकत्वाभावात् ब्रह्मज्ञानसार्थकत्वसिद्धेः तिर्यश्च गृहे
नानष्टस्मृतिरापित्य जन्मप्राणान् ज्ञानसमकालमेव कैवल्यं याति इतश्चोक्तं इति परमार्थसारं पतञ्जल्युक्तेरिति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ दोहदं गर्भे
जीमनोरथं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥

॥३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ अहंनारदोभगवतामाययावंचितोस्मातिमयामनसानकदापिचिंतितमेतादृशमाया
 कदाचित्सुखमैश्वर्यकदाचिदुःखमद्भुतं ॥ पुत्रेषुरोगजनितंदेहसंतापकारकं ॥ ३३ ॥ परस्परकदाचित्तु
 विरोधोभूत्सुदारुणः॥पुत्राणांवावधूनांचतेनसंतापसंभवः॥३४॥सुखदुःखात्मकेघोरेमिथ्याचारकरेभृशं ॥सं
 कल्पजनितेक्षुद्रोमग्राहंमुनिसत्तम ॥ ३५ ॥ विस्मृतंपूर्वविज्ञानंशास्त्रज्ञानंतथागतं ॥ योषाभावेविलीनोहं
 गृहकार्येषुसर्वथा॥३६॥अहंकारस्तुसंजातोभृशंमोहविवर्धकः ॥ एतेमेबलिनःपुत्राःस्तुषाःस्वकुलसंभवाः ॥
 ३७ ॥ एतेपुत्राःसुसन्नदाःक्रीडन्तिममवेश्मसु ॥ धन्याहंखलुनारीणांसंसारेस्मिन्नहोभृशं ॥३८॥ नारदोहंभ
 गवतावंचितोमाययाकिल ॥ नकदाचिन्मयाप्येवंचिंतितंमनसाकिल ॥३९॥ राजपत्नीशुभाचारावहुपुत्राप
 तिब्रता ॥ धन्याहंकिलसंसारेकृष्णैवंमोहितस्त्वहं ॥ ४० ॥ अथकश्चिन्नृपःकामंदूरदेशाधिपोमहान् ॥ अरा
 तिभावमापन्नःपतिनासहमानद ॥४१॥ कृत्वासैन्यसमायोगंरथैश्चवारणैर्युतं ॥ आजगामकान्यकुब्जेपुरेयु
 द्मचिंतयन् ॥ ४२ ॥ वेष्टितंनगरंतेनराज्ञासैन्ययुतेनच ॥ ममपुत्राश्चपौत्राश्चनिर्गतानगरात्तदा ॥ ४३ ॥
 संग्रामस्तुमुलस्तत्रकृतस्तैस्तेनपुत्रकैः ॥ हतारणेषुताःसर्वेवैरिणाकालयोगतः ॥ ४४ ॥ राजाभग्नस्तुसं
 ग्रामादागतःस्वगृहंपुनः ॥ श्रुतंमयामृतापुत्रासंग्रामेभृशदारुणे ॥ ४५ ॥ सहत्वामेसुतान्पौत्रान्गतोराजाब
 लान्वितः ॥ क्रंदमानाह्यहंतत्रगतासमरमंडले ॥ ४६ ॥ दृष्टतान्पतितान्पुत्रान्पौत्रांश्चदुःखपीडितान् ॥
 विलपाम्यहमायुष्मञ्छोकसागरसंश्लवे ॥ ४७ ॥ हापुत्राःकगतामेद्यहाहतास्मिदुरात्मना ॥ दैवेनातिबलि
 ष्ठेनदुर्वारेणातितापिना ॥ ४८ ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

बलं प्रबलमितिभावः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ शोकनिरर्थकं त्यजायं पुत्राणां

एतस्मिन्नंतरे तत्र भगवान्मधुसूदनः ॥ कृत्वारूपं द्विजस्यागात् वृद्धः परमशोभनः ॥ ४९ ॥ सुवासवेदवित्कामं
मत्समीपं समागतः ॥ मामुवाचातिदीनां सक्रंदमानां रणाजिरो ॥ ५० ॥ ब्राह्मण उवाचा ॥ किं विपीदसितन्वंगिभ्रमो
यं प्रकटीकृतः ॥ मोहेन को किलालापे पतिपुत्रगृहात्मके ॥ ५१ ॥ कात्वं कस्याः सुताः के मीचितयात्मगतिं परां ॥
उत्तिष्ठोदनं त्यक्त्वा स्वस्था भवसुलोचने ॥ ५२ ॥ स्नानं च तिलदानं च पुत्राणां कुरु कामिनि ॥ परलोकगता
नां च मर्यादा रक्षणाय वै ॥ ५३ ॥ कर्तव्यं सर्वथा तीर्थे स्नानं तु न गृहे क्वचित् ॥ मृतानां किल बंधूनां धर्मशास्त्रस्य
निर्णयः ॥ ५४ ॥ नारद उवाच ॥ इत्युक्ता तेन विप्रेण वृद्धेन प्रतिबोधिता ॥ उत्थिता हं नृपेणाथ युक्ता बंधुभि
रावृता ॥ ५५ ॥ अग्रतो द्विजरूपेण भगवान्भूतभावनः ॥ चलिता हंत तस्तूर्णं तीर्थं परमपावनं ॥ ५६ ॥ हरि
र्मां कृपया तत्र पुंतीर्थे सरसि प्रभुः ॥ नीत्वा ह भगवान् विष्णुर्द्विजरूपी जनार्दनः ॥ ५७ ॥ स्नानं कुरु तडागे स्मि
न्पावने गजगामिनि ॥ त्यज शोकं क्रियाकालः पुत्राणां च निरर्थकं ॥ ५८ ॥ कोटिशस्ते मृताः पुत्रा जन्मजन्मस
मुद्भवाः ॥ पितरः पतयश्चैव भ्रातरो जामयस्तथा ॥ ५९ ॥ केषांदुःखं त्वया कार्यं भ्रमे स्मिन्मानसोद्भवे ॥ वित
थे स्वप्नसदृशे तापदेहे हि नामिह ॥ ६० ॥ नारद उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा तीर्थं पुरुषसंज्ञिके ॥ प्रविष्टा
स्नातुकामा हं प्रेरिता तत्र विष्णुना ॥ ६१ ॥ मज्जनादेव तीर्थेषु पुमान्जातः क्षणादपि ॥ हरिर्वीणां करे कृत्वा स्थित
स्तीरे स्वदेहवान् ॥ ६२ ॥ उन्मज्ज्य च मया तीरे दृष्टः कमललोचनः ॥ प्रत्यभिज्ञा तदा जाता ममाचि ते द्विजोत्तमा ॥ ६३ ॥

क्रियाकालोऽस्तीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

119911

॥६४॥ ६५॥ केनहेतुनेतिविस्मृतइत्यर्थः ॥ ६६॥ इतिश्रीदेवीभागवततिलकेष्वस्कंधेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥ त्र्यधिकैश्चैव
पंचाशत्पदैरथहरिःस्वयं ॥ नारदायमाहामायामहिमानंवदत्यपि ॥१॥ नारदस्यपुरुषभावप्रान्त्युत्तरंजातंवृत्तमाह मांदष्टेति ॥ १ ॥

टी.अ.
२९

संचितितमयातत्रनारदोहमिहागतः॥हरिणासहस्रीभावंप्राप्तोमायाविमोहितः॥६४॥इतिचिंतापरश्चाहंयदाजा
तस्तदाहरिः॥मामाहनारदागच्छकिंकरोपिजलोस्थितः॥६५॥विस्मृतोहंतदास्मृत्वास्त्रीभावंदारुणंभृशं॥
पुनःपुरुषभावश्चसंपन्नःकेनहेतुना॥६६॥इतिश्रीदेवीभागवतेमहापुराणेपष्ठस्कंधेएकोनत्रिंशोऽध्यायः॥२९॥
॥नारदउवाच॥मांदृष्ट्वानारदंविप्रंविस्मितोसौमहीपतिः॥कगताममभार्यासाकुतोयंमुनिसत्तमः॥१॥
विल्लापनृपस्तत्रहाप्रियेतिमुहुर्मुहुः॥कगतामांपरित्यज्यविलपंतंवियोगिनं॥२॥विनात्वांविपुलश्रोणि
वृथामेजीवितंगृहं॥राज्यंकमलपत्राक्षिकिंकरोमिशुचिस्मिते॥३॥नप्राणामेवहिर्यातिविरहेणतवाधुना॥
गतोवैप्रीतिधर्मस्तुत्वामृतेप्राणधारणात्॥४॥विलपामिविशालाक्षिदेहिप्रत्युत्तरंप्रियं॥कगतासामयिप्री
तिर्याभूत्प्रथमसंगमे॥५॥विमग्नाकिंजलेसुभ्रुभक्षितामत्स्यकच्छपैः॥गृहीतावरुणेनाशुममदौर्भाग्ययो
गतः॥६॥धन्यासिचारुसर्वांगियात्वंपुत्रैःसमागता॥अकृत्रिमस्तुपुत्रेषुस्नेहस्तेमृतभापिणि॥७॥न
युक्तमधुनायन्मांविहायत्रिदिवंगता॥विलपंतंपतिंदीनंपुत्रस्नेहेनयंत्रिता॥८॥उभयंमेगतंकान्तेपुत्रास्त्वं
प्राणवल्लभा॥तथापिमरणंनास्तिदुःखितस्यभृशंप्रिये॥९॥किंकरोमिकगच्छामिरामोनास्तिमहीतले॥
रामाविरहजंदुःखंजानातिरघुनंदनः॥१०॥

॥२॥ ३॥ तवविरहेणयदिप्राणावहिर्निर्गच्छंतितदपिवरंपरंतुतेपिबहिर्निर्गच्छंतीत्याह नप्राणाइति प्राणधारणात्प्राणधारणंव्याप्ययावज्जीवमित्यर्थः त्वामृतेप्रीतिधर्मोगतउच्छिन्नइत्यर्थः इतःपरंयावज्जीवंकुत्रापिप्रीतिर्नस्थास्यतीत्यर्थः ॥ ४॥ मयियातवप्रीतिःस्थितासाधुनागतेत्यवयवः ॥ ५॥ ६॥ पुत्रैःसहसमागतामृतेत्यर्थः ॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ॥ ॥ ॥ ॥

11991

॥ ११ ॥ पतिनासहेति तथापुरुषस्यापिस्त्रियासहब्वलनंकृतोनकृतमितिभावः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥
विधिनानिष्ठुरेणात्रविपरीतंकृतंभुवि ॥ दंपत्योर्मरणंभिन्नंसर्वथासंमचित्तयोः ॥ ११ ॥ उपकारस्तुनारीणांमु
निभिर्विहितःकिल ॥ यदुक्तंधर्मशास्त्रेषुज्वलनंपतिनासह ॥ १२ ॥ एवंविलपमानंतंराजानंभगवान्हरिः ॥
निवारयामासतदावचनैर्युक्तियोजितैः ॥ १३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ किंविषीदसिराजेंद्रकगतातेप्रियांगना
॥ नश्रुतंकिंत्वयाशास्त्रंनकृतोसौबुधश्रयः ॥ १४ ॥ कासाकस्त्वंकसंयोगोवियोगःकीदृशस्तव ॥ प्रवाहरूपे
संसारेनृणांनौतरतामिव ॥ १५ ॥ गृहेगच्छनृपश्रेष्ठवृथातेरुदितेनकिं ॥ संयोगश्चवियोगश्चदैवाधीनःसदा
नृणां ॥ १६ ॥ अनयासहतेराजन्संयोगास्त्विहसंवृतः ॥ मुक्तत्वयाविशालाक्षीसुंदरीतनुमध्यमा ॥ १७ ॥
नदृष्टौपितरावस्यास्त्वयाप्राप्तासरोवरो॥काकत्नालिप्रसंगेनयद्भूतंतत्तथागतं ॥ १८ ॥ माशोकंकुरुराजेंद्रकालो
हिदुरतिक्रमः॥कालयोग्यंसमासाद्यभुंक्ष्वभोगान्गृहेयथा॥ १९ ॥ यथागतागतासातुतथैववरवर्णिनी ॥ यथापू
र्वतथातत्रगच्छकार्यंकुरुप्रभो ॥ २० ॥ रुदितेनतवाद्यैवनाममिष्यतिकामिनी ॥ वृथाशोचसिपृथ्वीशयोगयु
क्तोभवाधुना ॥ २१ ॥ भोगकालवशादेतितथैवप्रतियातिच ॥ नात्रशोकस्तुकर्तव्योनिष्फलेभववर्त्मनि॥ २२ ॥
नैकत्रसुखसंयोगोदुःखयोगस्तुनैकतः॥घटिकायंत्रवत्कामंभ्रमणंसुखदुःखयोः ॥ २३ ॥ मनःकृत्वास्थिरंभूप
कुरुराज्यंयथासुखं ॥ अथवान्यस्यदायादेवनंसेवयसांप्रतं ॥ २४ ॥ दुर्लभोमानुषोदेहःप्राणिनांक्षणभंगुरः॥
तस्मिन्प्राप्तेतुकर्तव्यंसर्वथैवात्मसाधनं ॥ २५ ॥ जिह्वोपस्थरसोराजन्पशुयोनिपुवर्तते ॥ ज्ञानंमानुषदे
हेवैनान्यासुचकुयोनिषु ॥ २६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥

यदुत्तंयदुत्पन्नंतद्योत्पन्नंतथागतंतत्रखेदअनुचितइतिभावः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ दायदेपुत्रेन्यस्यस्थापयि
त्वेत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दे.भा.प.

॥७२॥

मायेयमिति भवत्याः सच्चिदानंदरूपिण्याः देव्याइयंदृश्यमानासर्वामायाभवतिकासामाया यथाजगत्सर्वसदेवासुरमानुषसंमोहितंभवति
तथाचमायामयत्वात्सर्वस्यमिथ्यात्वमुक्तंभवति मिथ्यात्वादेवमिथ्यापदार्थस्याधिष्ठानज्ञानमंतरानाशाभावदधिष्ठानरूपसच्चिदानंदात्मिकायाभव
गवत्याःसाक्षात्कारोऽवश्यंसंपादनीयोमायामयप्रपंचनाशनार्थमितिभावः ॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥

तस्माद्वच्छगृहंत्यत्काशोकंकांतासमुद्भवं ॥ मायेयंभगवत्यास्तुययासंमोहितंजगत् ॥ २७ ॥ नारदउवाच ॥
इत्युक्तोहरिणाराजाप्रणम्यकमलापतिं ॥ कृत्वास्नानविधिसम्यक्जगामनिजमंदिरं ॥ २८ ॥ दत्ताराज्यं
स्वपौत्रायप्राप्यनिर्वेदमद्भुतं ॥ वनंजगामभूपालस्तत्त्वज्ञानमवापच ॥ २९ ॥ गतेराजन्यहंवीक्ष्यभगवंतम
धोक्षजं ॥ तमब्रुवंजगन्नाथंहसंतंमांपुनःपुनः ॥ ३० ॥ वंचितोहंत्वयादेवज्ञातंमायावलंमहत् ॥ स्मरामिचरि
तंसर्वस्त्रीदेहेयत्कृतंमया ॥ ३१ ॥ ब्रूहिमेदेवदेवेशप्रविष्टोहंसरोवरे ॥ विगतंपूर्वविज्ञानंस्नानादेवकथंहरे ॥
॥ ३२ ॥ योषिदेहंसमासाद्यमोहितोहंजगद्गुरो ॥ पतिंप्राप्यनृपश्रेष्ठपुलोमीवासवंयथा ॥ ३३ ॥ मनस्तदेव
तच्चितंदेहःसचपुरातनः ॥ लिंगंतदेवदेवेशस्मृतेर्नाशःकथंहरे ॥ ३४ ॥ विस्मयोयंमहान्मेऽत्रज्ञाननाशंप्रति
प्रभो ॥ कथयाद्यरमाकांतकारणंपरमंचयत् ॥ ३५ ॥ नारीदेहंमयाप्राप्यभुक्ताभोगाह्यनेकशः ॥ सुरापानंक
थंनित्यंविधिहीनंचभोजनं ॥ ३६ ॥ मयातदेवनज्ञातंनारदोहमितिस्फुटं ॥ जानाम्यद्यथासर्वंविचिंतनत
थातदा॥३७॥विष्णुस्वाचा॥पश्यनारदमायाविविलासोयंमहामते॥देहेषुसर्वजंतूनांदशाभेदाह्यनेकशः॥३८॥

॥३७॥यत्स्वयोक्तंविचिंतमधुनायथाजानामितथातदास्त्रीभावसमयेविवेकःकृतस्तद्विचिंतनैवंसंदेहंकुरु सर्पधर्मस्थलेविवेकज्ञानस्यकुत्राप्य
सत्त्वादित्याह पश्यनारदेति ननुधर्मस्थलेकुतोनावेकस्तिष्ठतीतिचेन्मायाविविलासादित्याह मायाविविलासोयमिति तत्रानुभवंप्राप्तिदमाह
दशाभेदादिति ॥ ३८ ॥

तादशाभाह जाग्रदिति एताश्चतस्रोदशायद्यापि भ्रमरूपा आत्मनितिष्ठांति तथापि तद्दशाभुवसमयेऽपदेशमंतरानकस्यापि भ्रमोयमिति विवेकज्ञानं
भवति यथायं दृष्टांतस्तथा त्वयि देहांतरे प्राप्ते साति भ्रमोयमिति न त्वया ज्ञातमतो दृष्टांतानुरोधेन पुनः कीदृशः संदेहो न संदेहस्थलं नैतदित्यर्थः न हि र
बुसर्पादि भ्रमस्थले सदुपदेशं विना विवेकज्ञानं भवति माया विनो विलास एवायं यः स्वमायाया संत्यमपि सत्यामिव दर्शयतीति ॥ ३९ ॥ इदमेवानेक दृष्टां

जाग्रत्स्वप्नः सुषुप्तिश्चतुरीया देहिनां दशा ॥ तथा देहांतरे प्राप्ते संदेहः कीदृशः पुनः ॥ ३९ ॥ सुप्तो नरो न जानाति
न शृणोति वदत्यपि ॥ पुनः प्रबुद्धो जानाति सर्वज्ञानमशेषतः ॥ ४० ॥ निद्रया चाल्यते चित्तं भवंति स्वप्नसंभवाः
॥ नानाविधमनोभेदामनोभावा ह्यनेकशः ॥ ४१ ॥ गजो मां हंतुमायाति न शक्तोऽस्मि पलायने ॥ किं करोमि न
मे स्थानं यत्र गच्छामि सत्वरः ॥ ४२ ॥ मृतं पितामहं स्वप्ने पश्यति स्वगृहागतं ॥ संयोगस्तेन वार्ता च भोजनं
सह मन्यते ॥ ४३ ॥ प्रबुद्धः खलु जानाति स्वप्ने दृष्टं सुखं सुखं ॥ स्मृत्वा सर्वजनेभ्यस्तु विस्तरात् प्रवदत्यपि ॥
४४ ॥ स्वप्ने कोपि न जानाति भ्रमोयमिति निश्चयः ॥ यथा तथैव विभवो मायाया दुर्गमः किल ॥ ४५ ॥ नाहं ना
रद जानामि पारं परमदुर्घटं ॥ गुणानां किल मायायानैव शंभुर्न पद्मजः ॥ ४६ ॥ को न्यो ज्ञातुं समर्थो भून्मानतो
मंदधीः पुनः ॥ माया गुणपरिज्ञानं न कस्यापि भवेदिह ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

तोपपादेन विशदयति सुप्तो नर इति यथा सुप्तो नरः सुप्ति समये सुप्तिरिति न जानाति प्रबुद्धस्तु सुप्तो ह्येतावंतं कालमिति जानाति तथैति शेषस्तथा सर्वज्ञा
नं भ्रमस्थले स्तीत्यर्थः तस्मिन् समये तस्य तत्त्वं जानातीत्यर्थः ॥ ४० ॥ स्वप्न दृष्टांतमस्मिन्नेवार्थे आह निद्रयेति ॥ ४१ ॥ तानेव नानाविधमनोभावा
नाह गजो मामिति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ जानाति स्मरतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ उपसंहरति यथा तथैवेति ॥ ४५ ॥ ननु मायाया एवमघटितघटनापटी
यस्त्वं कीदृशमिति चेत्तन्न कोपि जानातीत्याह नाहं नारदेति गुणानां पारमित्यन्वयः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

दे.भा.प.

॥७३॥

येन ज्ञेयं सगुणत्रयांतर्गतो वा न दतीतो वा यदितदतीतस्तदा स परमात्मैवास्ति निर्विकारो नान्यस्तस्य च निर्विकारत्वादेवा घटितघटनापटीयस्त्वं तेन
ज्ञातुमशक्यं यदितुगुणत्रयांतर्गतस्तदापश्चाज्जायमानस्यार्वाचीनस्य कथं तज्ज्ञानं संभवेन्न हि पुत्रस्य पितृकृतस्वजननव्यापारस्य ज्ञानसंभवस्तस्माच्च
कोपि मायाया वै भवं ज्ञानातीत्याह गुणत्रयकृतं सर्वमिति ॥ ४८ ॥ तदेवोपपादयति अहं सत्वेति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तथा च श्रुतिर्माया वै भवस्य दुर्ज्ञेयत्वं
दर्शयति को अद्वोदक इह प्रवोचत् कुत आजाता कुत इयं विसृष्टिः अर्वाग्देवा अस्मविसर्जनेनाथा को वेदयत आब्रूव इयं विसृष्टिर्त आब्रूव यदि वा
दधेय दिवान यो अस्याध्यक्षः परमेव्यो मन्सो अंगे वेदय दिवान वेदेति ॥ ५१ ॥ तर्हि किं कर्तव्यमेतत्परिज्ञानायेति चेत्तत्राह तस्मादिति

गुणत्रयकृतं सर्वजगत्स्थावरजंगमं ॥ विना गुणैर्न संसारो वर्तते किंचिदप्यदः ॥ ४८ ॥ अहं सत्त्व प्रधानोऽस्मि र
जस्तमः समन्वितः ॥ न कदाचिन्निभिर्हीनो भवामि भुवनेश्वरः ॥ ४९ ॥ तथा ब्रह्मा पिता तत्र रजो मुख्यः प्रकीर्तितः ॥
तमः सत्त्वसमायुक्तो न ताभ्यामुद्भूतः किल ॥ ५० ॥ शिवस्तथा तमो मुख्यो रजः सत्त्वसमावृतः ॥ गुणत्रयविहीनस्तु
नैव कोपि मया श्रुतः ॥ ५१ ॥ तस्मान्मोहो न कर्तव्यः संसारेऽस्मिन् मुनीश्वर ॥ माया विनिर्मिते सारे पारे परमदु
र्घटे ॥ ५२ ॥ दृष्टमाया त्वया दैवभुक्ता भोगाह्यनेकशः ॥ किंपृच्छसि महाभाग तस्याश्चरितमद्भुतं ॥ ५३ ॥
इति श्रीदेवीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे त्रिशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ व्यास उवाच ॥ निशामय महाराज ब्रवीमि विश
दाक्षरं ॥ माहात्म्यं खलु मायायानारदात्तुमया श्रुतं ॥ १ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४५ ॥

न किंचिन्माया वै भवपरिज्ञाने फलमस्ति किं तर्हि संसारो मायामयो मिथ्याभूतो माया विनिर्मितो दुर्घटोऽपारो सारभूतोऽस्तीति ज्ञात्वा तस्मिन् मोहो न कर्तव्यः
किंतु येन माया विना माया विशिष्टब्रह्मणानिर्मितो यं संसारस्तां माया विशिष्टब्रह्मरूपिणी भगवती जपेत्प्राये न मे तन्निष्ठस्तत्परायण एव भवेदिति भावः
तदुक्तं सूतसां हितायां ततः सर्वसमुत्सृज्य पूर्णपरमसंविदं स्वात्मनैवानुसंधाय पुनस्तच्च विसर्जयेत् स्वानुभूत्या स्वयं साक्षात्स्वात्मभूतां मेहेश्वरीं पूज
येदादरेणैव पूजा सा पुरुषार्थदेति ॥ ५२ ॥ उपसंहरति दृष्टेति ॥ ५३ ॥ इति श्रीदेवीभागवततिलके षष्ठस्कंधे त्रिशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ षष्ठिश्लोकैर्म
हामाया महिमानं निगद्यते ॥ तन्नाशने भगवती ध्यानादिकमिहोच्यते ॥ १ ॥ विष्णुनानारदायोपदेशकृतेनंतरं जातं वृत्तमाह निशामयेति ॥ १ ॥

टी.अ.

३०

॥७३॥

॥२॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ चिंतातुरं वीक्ष्य स्थितेन पित्रा हंपृष्ट इत्यर्थः मुने इति व्याससंबोधनं ॥ ९॥ १०॥

मया पुनर्मुनिः पृष्ठे नारदः सर्ववित्तमः ॥ श्रुत्वा कथां मुनेस्तस्य नारी देहसमुद्भवां ॥ २॥ ब्रूहि नारद पश्चात् किं
कथितं हरिणा तदा ॥ क्व गतश्च जगन्नाथो भवता सह माधवः ॥ ३॥ नारद उवाच ॥ इत्युक्त्वा भगवांस्तस्मिन्
डागेति मनोहरे ॥ आरुह्य गरुडं गंतुं वैकुण्ठे च मनोदधे ॥ ४॥ मामुवाच रमा कांतो यथेष्टं गच्छ नारद ॥ एहि वाम
मलोकं स्वयं तथारुचितथा कुरु ॥ ५॥ ब्रह्मलोकं गतश्चाह मापृच्छय मधुसूदनं ॥ भगवानपि देवेशस्तत्क्षणाद्
रुडासनः ॥ ६॥ वैकुण्ठमगमत्तूर्णममादिश्य यथा सुखं ॥ तथा हं पितृसदनं गतो या ते जनार्दने ॥ ७॥ चिंतयन्स
कलंदुःखं सुखं च परमाद्भुतं ॥ गत्वा प्रणम्य पितरं स्थितो यावत्पुरः पितुः ॥ ८॥ तावत्पृष्ठे मुने पित्रा वीक्ष्य चिं
तातुरं तु मां ॥ ब्रह्मोवाच ॥ क्व गतोऽसि मह्यभाग कस्माच्चिंतातुरः सुत ॥ ९॥ स्वस्थं नैवाद्य पश्यामि मनस्ते मुनि
सत्तम ॥ केनापि वंचितोऽसि त्वं दृष्ट्वा किंचिदद्भुतं ॥ १०॥ विषण्णं गतविज्ञानं पश्यामि त्वां कथं सुत ॥ नारद उ
वाच ॥ इति पृष्ठस्तदा पित्रा बृश्यां समुपवेश्य च ॥ ११॥ तमब्रुवं स्ववृत्तांतं मायाबलसमुद्भवं ॥ वंचितोऽहं पितः
कामं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ १२॥ स्त्रीभावं गमितः कामं वर्षाणि सुबहून् यपि ॥ अनुभूतं महदुःखं पुत्रशोकस
मुद्भवं ॥ १३॥ प्रबोधितोऽहं तेनैव मृदुवाक्यामृतेन च ॥ पुनः सरोवरे स्नात्वा जातोऽहं नारदः पुमान् ॥ १४॥ कि
मेतत्कारणं ब्रह्मन्यन्मोहमगमंतदा ॥ विस्मृतं पूर्वविज्ञानं तन्मयस्तरसाकृतः ॥ १५॥ एतन्मायाबलं ब्रह्म
ब्रजानेहंदुरत्ययं ॥ ज्ञानहानिकरं जातं मूलं मोहस्य विस्फुटं ॥ १६॥

॥ १७॥

॥ १८॥

ब्रूयामासने ॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ अहं मोहमगमंतवानित्यर्थः विस्मृतं मये ति शेषः स्तन्मयो मोहमयोऽहं तरसा वेगेन कृतः कि
मस्य कारणमित्यर्थः ॥ १५॥ १६॥

॥

॥

॥

॥

दे.वी.प.

॥७४॥

टी.अ.

१३

हतात्तामेवातिदुर्घटकारिणीमायात्वंकथंजितवानित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कालकर्मोति मायोपादानकारणंकालक
मादिकंनिमित्तकारणंसाधनंसामग्रीभूतंतेनिमित्तकारणैर्वृतायुक्तामायास्तीत्यर्थः तथाचभ्रुतिः कालस्वभावोनियतिर्यदृच्छाभूतानियोनिःपुरुष
इतिचित्येतिश्वेताश्वेतरे तथाचानेकसामग्रीविशिष्टामायाति प्रबलायतएकैकसामग्रीनाशोपिकेनाचित्कर्तुंनशक्यतेकुतःपुनः सकलसामग्री

अनुभूतंमयासम्यक्ज्ञातंसर्वशुभाशुभं ॥ कथंत्वंजितवांस्ताततमुपायंवदस्वमे ॥ १७ ॥ नारदउवाच ॥
विज्ञप्तोसौमयाधाताप्रीतिपूर्वमतःपरं ॥ मामुवाचस्मितंकृत्वापितामेवासवीसुत ॥ १८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ दु
र्जयेषासुरैःसर्वैर्मुनिभिश्चमहात्मभिः ॥ तापसैर्ज्ञानयुक्तैश्चयोगिभिःपवनाशनैः ॥ १९ ॥ नाहंतांसर्वथाज्ञा
तुंशक्तोमायांमहाबलं ॥ विष्णुर्ज्ञातुंनशक्तश्चतथाशंभुरुमापतिः ॥ २० ॥ दुर्ज्ञेयासामहामायासृष्टिस्थित्यंत
कारिणी ॥ कालकर्मस्वभावाद्यैर्निमित्तकारणैर्वृता ॥ २१ ॥ शोकंमाकुरुमेधाविंस्तत्रमायामहाबले ॥ नचैव
विस्मयःकार्येवयंसर्वविमोहिताः ॥ २२ ॥ नारदउवाचापित्रेत्युक्तस्तदाव्यासतमापृच्छयगतस्मयः ॥ आगतो
स्म्यत्रपश्यन्वैतीर्थानिचवराणिच ॥ २३ ॥ तस्मात्त्वमपिसंत्यज्यमोहंकौरवनाशजं ॥ कालक्षयंसुखासीनः
स्थानेस्मिन्कुरुस्तम ॥ २४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥

सहितायास्तस्यानाशइति ॥ २१ ॥ वयंसर्वविमोहिताइति अज्ञानिनआवरणशक्त्याविक्षेपशक्त्याचमोहिताः वयंज्ञानिनस्तुविक्षेपशक्त्यावि
मोहितायावेहेधारणपर्यंतमित्यर्थः ॥ २२ ॥ कौरवनाशजंपूर्वमध्यायद्वयेनत्वयोक्तंमोहं सुखासीनःसुखेभूमानंदेसंविदूपिण्यांभगवत्या
मासीनः स्थितस्तन्निष्ठोभूत्वेत्यर्थः ॥ २३ ॥ कालक्षयंकुरुनजगत्तन्मोहादिकंवावलोकय जीवन्मुक्तिलाभार्थंभगवत्यांसमाधिनिष्ठो
भवेत्यर्थः ॥ २४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥७४॥

यदिसमाधिमतोपिकदाचित्प्रारब्धवशेनचित्तंन्युत्थितंभवेत्तदाविक्षेपोभोक्तव्यएवतन्त्रोपायोस्तीत्याह अवश्यमेवेति ॥ २५ ॥ २६ ॥ क
लेसारस्वतीवरइति सारस्वतकलेजायमानायाः कथादेव्याविर्भावादिकास्तागृहीत्वांमयैतदेकीभागवतंकृतमित्यर्थः यद्वा सारस्वतकलेएवमयै
तद्भागवतंकृतमित्यर्थः कालातिवाहनेति समाधेर्व्युत्थितस्यचित्तस्यविक्षेपबाधामाभूत्किंतुभगवतीगुणानुवर्णनेनकालोच्छतुतदर्थमित्यर्थः तदु
क्तंमात्स्ये सारस्वतस्यकल्पस्यमध्येयेस्युर्नरामराः तदृत्तांतोद्वंलोकेतद्भागवतमिष्यतइति ॥ २७ ॥ २८ ॥ मायैवैतेषांसर्वभावानांकारणं

अवश्यमेवभोक्तव्यंकृतंकर्मशुभाशुभांनिश्चयंहृदयेकृत्वाविचरस्वयथासुखं॥ २५ ॥ व्यासउवाच॥ इत्युत्काना
रदोराजनृगतोमांप्रतिबोध्यचाअहंतच्चित्तयन्वाक्यंयदुक्तंमुनिनातदा ॥ २६ ॥ स्थितःसरस्वतीतीरेकल्पेसार
स्वतेवरोकालातिवाहनायैतत्कृतंभागवतंमया॥ २७ ॥ पुराणमुत्तमंभूपसर्वसंशयनाशनं ॥ नानाख्यानसमायु
क्तंवेदप्रामाण्यसंश्रितं ॥ २८ ॥ संदेहोत्रनकर्तव्यःसर्वथानृपसत्तम ॥ यथेन्द्रजालिकःकश्चित्पांवालींदारवीं
करो॥ २९ ॥ कृत्वानर्तयतेकामंस्वेच्छयावशवर्तिनीं॥ तथानर्तयतेमायाजगत्स्थावरजंगमं ॥ ३० ॥ ब्रह्मादिस्तंब
पर्यंतंसदेवासुरमानुषं ॥ पंचेंद्रियसमायुक्तंमनश्चित्तानुवर्तनं ॥ ३१ ॥ गुणास्तुकारणंराजन्सर्वेषांसर्वथात्र
यः ॥ कार्यकारणसंयुक्तंभवतीतिविनिश्चयः ॥ ३२ ॥ भिन्नभिन्नस्वभावास्तेगुणामायासमुद्भवाः ॥ शांतोघोर
स्तथामूढस्त्रयस्तुविविधायतः ॥ ३३ ॥ तत्समेतःपुमान्नित्यंतद्विहीनःकथंभवेत् ॥ नभवत्येवसंसारेरहितस्तं
तुभिःपटः ॥ ३४ ॥ तथागुणैस्त्रिभिर्हीनो न देहीतिविनिश्चयः ॥ देवदेहोमनुष्योवातिरश्रोवानराधिपः॥ ३५ ॥
गुणैर्विरहितो न स्यान्मृद्विहीनोघटोयथा ॥ ब्रह्माविष्णुस्तथाऋद्धस्त्रयश्चामीगुणाश्रयाः ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥

वस्यदृश्यमात्रस्यापि सर्वकारणमित्यत्रनसंदेहःकर्तव्यइत्याह संदेहोत्रनकर्तव्यइति पांचालीपुत्तलींदारवींदास्त्रिनिर्मितां ॥ २९ ॥ ३० ॥
॥ ३१ ॥ गुणास्त्विति मायागुणाएवेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ विविधास्त्रयोगुणाःप्रस्तारेकृतेत्रयाणांनवभेदाभवांतपुनर्नवानांप्रस्तारेपुनस्तावतांप्रस्ता
रेएवंक्रमेणानंतभेदागुणानांभवतीत्यर्थः॥ ३३ ॥ एवंगुणानामनंतत्वंप्रसाध्यतेषांव्याख्यामायाव्याप्तिमाह तत्समेतइति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

दे.भा.ष.

॥७५॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ माधवोऽपि कुरापितयैवेत्याह माधवोऽपि ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ मन्वादयोऽपि तयैवेत्याह

टी.अ.

३१

कदाचित्प्रीतियुक्तास्ते तथा प्रीतियुताः पुनः ॥ तथा विषादयुक्तास्ते भवन्ति गुणयोगतः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मा कदाचि
त्सत्त्वस्थस्तदा शांतः समाधिवान् ॥ प्रीतियुक्तो भवेत्सर्वभूतेषु ज्ञानसंयुतः ॥ ३८ ॥ पुनः सत्त्वविहीनस्तुर
जो गुणसमावृतः ॥ तदा भवेद्घोररूपः सर्वत्रा प्रीतिसंयुतः ॥ ३९ ॥ यदा तमो गुणा विष्टे बाहुल्येन भवेद्विधिः ॥
तदा विषादसंपन्नो मूढो भवति नान्यथा ॥ ४० ॥ माधवोऽपि सदा सत्त्वसंश्रितः सर्वथा भवेत् ॥ यदा शांतः प्रीतियु
क्तो भवेत्ज्ञानसमन्वितः ॥ ४१ ॥ स एव रजआधिक्यादप्रीतिसंयुतो भवेत् ॥ घोरश्च सर्वभूतेषु गुणाधीनो र
जोऽपि सत्त्वसंयुक्तः प्रीतिमाञ्छांतिमान् भवेत् ॥ रजो निर्मलितः सोऽपि घोरः प्रीतिविवर्जितः
॥ ४२ ॥ तमो गुणयुतः सोऽपि मूढो विषादयुग्मं भवेत् ॥ एते यदि गुणाधीना ब्रह्मविष्णुहरादयः ॥ ४४ ॥ सूर्यवंशो
द्भवास्तद्वत्सोमवंशभवा अपि ॥ मन्वादयश्च ये प्रोक्ताश्चतुर्दर्शयुगे युगे ॥ ४५ ॥ अन्येषां चैव कावार्तासंसारं
स्मिन्नृपोत्तम ॥ मायाधीनं जगत्सर्वं स देवा सुरमानुषं ॥ ४६ ॥ तस्माद्वा जन्नकर्तव्यः संदेहोऽत्र कदाचन ॥ दे
ही मायापराधीनश्चेष्टेतद्वशानुगः ॥ ४७ ॥

॥ ४५ ॥

॥ ४५ ॥

॥ ४५ ॥

सूर्यवंशोद्भव इति ॥ ४५ ॥ यस्मादेवं तस्मान्मायाव्याप्तं मायामयमेव सर्वमित्याह मायाधीनमिति यस्मादिदं सर्वं मायाधीनं तस्माद्विष्णुः सर्वज्ञः स
न कथं हय रूपं भूतवानित्यादिः संदेहो न कर्तव्य इत्याह तस्माद्वा जन्निति सर्वोपदेही मायाधीन इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥७५॥

ननुमायायानडत्वात्कथं भगवद्गीकर्तुसमर्थेति चेत्तत्राह साचमायेतिसंविद्रूपेसंविद्रूपिण्यां भगवत्यां तिष्ठतितदधीना सर्वदा संविद्रूपाधीनास्ति ते
नसंविद्रूपेण सर्वदा जीवे प्रेरिता वास्ति तथा च संविद्रूपिण्या भगवत्याश्चेतनत्वात्तरे प्रेरितमायाधीनत्वं भगवतः संभवतीत्यर्थः ननु प्रवर्तकत्वं चाप्यस्य मा
ययानस्वभावतइतिसूतसंहितोक्तेः प्रवर्तनाशक्तिरपि मायाया एवास्ति चेत्सत्यं चेतनाश्रितत्वमेव मायायानस्वातंत्र्येणावस्थानं मायाया अस्ति त
त्संबंधो देवतस्याश्चेतनत्वमित्यत्रैव ग्रंथस्य तात्पर्यात्तथा च श्रुतिः मैत्रायणीयानां तमो वा इदमग्र आसीदेकं तत्परे स्यात्सत्परे णेरितं विषमत्वं प्रयातीति
॥४८॥ नन्वेतादृशमायायानिवृत्तिः केन भविष्यतीति चेदधिष्ठानभूतसंविद्रूपभगवत्या राधनेनेत्याह ततो माया विशिष्टांतामिति मायेश्वरीमायाया अं

साचमायापरेतत्वे संविद्रूपेऽस्ति सर्वदा ॥ तदधीना प्रेरिता च तेन जीवेषु सर्वदा ॥४८॥ ततो माया विशिष्टांतां
संविदं परमेश्वरीं ॥ मायेश्वरीं भगवतीं सच्चिदानंदरूपिणीं ॥ ४९॥ ध्यायेत्तथा राधयेच्च प्रणमेच्च जपेदपि ॥
तेन सा स दया भूत्वामोचयत्येव देहिनं ॥५०॥ स्वमायां संहरत्येव स्वानुभूतिप्रदानतः ॥ भुवनं खलु मायाया
दीश्वरीति स्य नायिका ॥ ५१॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥

तर्यामिभूतां मायाया अधिष्ठानभूतां संविदं भगवतीमित्यर्थः ॥४९॥ ध्यायेदिति ध्यानादिना किं भविष्यति तदाह तेन सा स दयेति यो यं बध्नाति तदा राध
नेन समुक्ते भवतीति न्यायादिति भावः ॥५०॥ ननु मायातो मोचने अपि कुत्रचिद्वर्तमाना सा माया कालांतरे बाधिष्यत्येवेति चेत्तत्राह स्वमायां संहरत्ये
वेति मायायामिथ्यात्वात्तमिथ्यापदार्थस्याधिष्ठाने कल्पितत्वादधिष्ठानज्ञानेन रज्जुसर्पादेः कल्पितस्यानेः शेषनाशदर्शान्मायाभिष्ठानभूतस्वसंवि
द्रूपस्यानुभूतिः साक्षात्कारस्तत्प्रदानतः प्रदानेनानिःशेषां स्वमायां संहरत्येव नाशयत्येवेत्यर्थः तथा च निःशेषनाशात्कालांतरे बाधशंकाना
स्तीति भावः तदुक्तं सूतसंहितायां अधिष्ठानावशेषोहिनाशः कल्पितवस्तुन इति मायेश्वरीत्वादेव भगवत्या भुक्ते श्वरीतिनामेत्याह भुवनं खलु माया
स्यादिति ॥ ५१॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ननुतस्याअनुग्रहोप्यतिप्रयत्नसाध्योदुर्घटएवेतिचेत्तत्राह तद्रूपेति तस्याअनुग्रहोस्तुवामावा तस्याः संविद्रूपेयदिचित्तंसक्तंतदासत्वरूपस्वभावेनैवसदसद्भूतयासदसद्विलक्षणयामाययाकिंभवेन्नकिमपीत्यर्थः नहिबन्धिसान्निध्येशैत्यबाधाभवति नचबन्धेस्तस्मिन्पुरषेऽनुग्रहोऽस्ति किंतुबन्धिस्वभावएवायंतद्वदत्रापीतिभावः ॥ ५२ ॥ ननुब्रह्मविष्ण्वादिदेवतानुग्रहेणापिमायानाशोभविष्यतीतिचेत्तत्राह नान्यद्वैदेवतांतरमिति नहिरब्जुसर्पौहरिहरादिदेवताराधनेनतदनुग्रहेणाश्वमेधादिकर्मणावाकदाचिदपिनश्याति किंत्वधिष्ठानभूतरब्जुज्ञाना

भुवनेशीततःप्रोक्तादेवीत्रैलोक्यसुंदरी ॥ तद्रूपेयदिसक्तंस्याच्चित्तंभूमिपतेसदा ॥ ५२ ॥ माययाकिंभवेत्तत्र सदसद्भूतयानृपा॥तस्मान्मायानिरासार्थंनान्यद्वैदेवतांतरं॥५३॥समर्थतुविनादेवींसच्चिदानंदरूपिणीं॥ तमो राशिनाशयितुंशक्तंनैवतमोभवेत् ॥५४॥किंतुभानुप्रभाचंद्रविद्युद्ब्रह्मिप्रभादयः॥ तस्मान्मायेश्वरीमंवांस्वप्र काशांतुसंविदं ॥ ५५ ॥ आराधयेदतिप्रीत्यामायागुणनिवृत्तयो॥इतिसम्यग्मयाख्यातंवृत्रासुरवधादिकं॥ ५६॥

देव तद्वदत्रापिरब्जुसर्पवद्वासमानायामायायानहरिहराद्युपासनयानाशोनाश्वमेधादिकर्मभिर्नाशः किंतुमायाधिष्ठानभूतसंविद्रूपभगवत्यारा राधनानुभवादिनैवेतिभावः ॥ ५३ ॥ तत्रैवयुक्तंमंतरमाह तमोराशिमिति यथातमोनाशयितुंनद्वितीयंतमःशक्तंसमर्थभवेत्किंतुभानुप्रभाचंद्र प्रभाविद्युत्प्रभावब्रह्मिप्रभाएवसमर्थाभवंतितद्वदत्रापिमायांधकारनाशेमायांधकाररूपामायामयाहरिहरादयोनाशयितुंसमर्थाः किंतुस्वप्र काशसंविद्रूपिण्येवभगवतीतिभावः ॥ ५४ ॥ यस्मादेवंतस्मात्सैवसच्चिदानंदरूपिणीभगवतीसमाराध्येत्याह तस्मादिति ॥ ५५ ॥ उपसंहरतिसम्यगिति॥५६॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

DATE LABEL

THE ASIATIC SOCIETY
1, Park Street CALCUTTA-16

The Book is to be returned on
the date last stamped.

255

